q 36
?67 ป

ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบาง และหัวเมืองลาว ระหว่างปี พ.ศ. 2431-2446

ปริญญานิพนธ์

ของ

เสาวภา ภาระพฤติ

ต.ค. 2522

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท ๒๓ พระโขนง กรุงเทพฯ ๑๑ โทร. ๓๙๒๑๖๗๖, ๓๙๑๖๐๖๐

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
กุมภาพันธ์ 2522

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

76069

ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบาง และหัวเมืองลาว ระหว่างปี พ.ศ. 2431-2446

บทคัดย่อ

ของ

เสาวภา ภาระพฤติ

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
กุมภาพันธ์ 2522

(บทคัดย่อ)

ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบาง
และหัวเมืองลาวระหว่างปี พ.ศ 2431-2446

ปริญญานิพนธ์เรื่องนี้ได้ศึกษาปัญหาใหญ่ๆ 4 ประการคือ

1. นโยบายและวิธีการจัดการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบาง และหัวเมืองลาวก่อน พ.ศ. 2427

2 ปัญหาการปกครองภายในของดินแดนดังกล่าวนี้ อันเป็นผลเหตุให้รัฐบาลไทยเข้าดำเนินการปรับปรุงการปกครองในปี พ.ศ 2427 - พ.ศ 2436

3 การปรับปรุงการปกครองและผลจากการที่รัฐบาลไทยได้ปรับปรุงระหว่างปี พ.ศ. 2427 - พ.ศ. 2436

4 ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบาง และหัวเมืองลาว ระหว่าง พ.ศ. 2431 - พ.ศ. 2446

การศึกษาครั้งนี้ ผู้เขียนได้เสนอข้อเท็จจริง โดยอาศัยเอกสารชั้นต้นซึ่งยังมิได้ตีพิมพ์ รวมทั้งเอกสารที่ได้ตีพิมพ์แล้ว มาเป็นข้อมูลสำหรับศึกษาข้อเท็จจริง และเป็นหลักฐานในการวิจารณ์ เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น โดยมีเนื้อหาที่สำคัญสรุปได้ดังนี้

สภาพการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบาง และหัวเมืองลาวก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐบาลได้ให้หัวเมืองเหล่านี้มีอิสระในการปกครองตนเอง โดยมีพันธะกรณีทางด้านการถวายเครื่องราชบรรณาการ และพิธีแต่งตั้งผู้ปกครอง ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ดินแดนประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวก็ต้องเผชิญกับภัยการรุกรานของพวกฮ่อ และปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส รัฐบาลไทยจึงเริ่มปรับปรุงการปกครองภายในหัวเมืองขึ้น และดินแดนประเทศราชหลวงพระบาง โดยการจัดส่งข้าราชการจากส่วนกลางไปดำรงตำแหน่ง " ข้าหลวง " เพื่อเข้าควบคุมการปกครอง ในเวลาต่อมาข้าหลวงจึงกลายเป็นบุคคลสำคัญในการปรับปรุงการปกครองตามนโยบายของรัฐบาลไทย และเป็นตัวแทนของรัฐบาลกลางเพื่อจัดดำเนินการปรับปรุงการปกครองภายในทุกด้านตามสภาพความเหมาะสมของแต่ละหัวเมือง

B

ผลที่ปรากฏจากการปฏิบัติงานของข้าหลวงได้ทำการปรับปรุงโครงสร้างการบริหารราชการ การศาล การทหาร การเก็บผลประโยชน์ การปรับปรุงการค้า การพัฒนาการคมนาคมและการรักษาความปลอดภัย ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว แต่การปรับปรุงการปกครองของรัฐบาลไทยในครั้งนี้ได้ดำเนินงานในช่วงเวลาที่สั้น ทั้งนี้เพราะได้เกิดเหตุการณ์ใน วิกฤตกาลสยาม ร.ศ. 112 มาเป็นอุปสรรค ด้วยเหตุผลที่บังเกิดขึ้น รัฐบาลไทยต้องทำสัญญากับฝรั่งเศส ฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 โดยรัฐบาลไทยต้องสละสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมดให้ฝรั่งเศสเข้าครอบครอง ผลสะท้อนอันเกิดจากข้อบกพร่องในสัญญาฉบับนี้ได้สร้างปัญหาความยุ่งยากทางการปกครองให้แก่รัฐบาลไทยตลอดมา จนในที่สุด รัฐบาลไทยได้ขจัดปัญหาความขัดแย้งทั้งหมด ด้วยวิธีการเจรจาทางการทูตกับรัฐบาลฝรั่งเศสเป็นเวลาถึง 10 ปี และได้ทำการลงนามในการยุติปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ โดยการยอมลงนามในสัญญาระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศส ฉบับวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 ซึ่งรัฐบาลไทยยกดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง ให้กับรัฐบาลฝรั่งเศส เพื่อแลกกับอิสรภาพของดินแดน จันทบุรีที่ฝรั่งเศสยึดครองจึงสามารถยุติปัญหาความขัดแย้งในดินแดนประเทศราชหลวงพระบาง และหัวเมืองลาวลงได้.

C

ADMINISTRATIVE PROBLEMS OF THAILAND CONCERNING THE TRIBUTARY STATE OF LUANG-PRABANG AND OTHER LOAS PROVINCES DURING 1880 - 1904

AN ABSTRACT

BY

SAOWAPA PARAPHUTI

Presented in partial fulfillment of the requirements for the Master of Education degree

February 1979

Administrative Problems of Thailand concerning the Tributary State of Luang Prabang and other Laos Provinces during 1888 - 1904

This thesis examines and elucidate the following four major questions.

1. The policy and methods of political administration used by the Thai government in the Tributary State of Luang Prabang and other Laos Provinces prior to the year 1884.

2. The internal problems arising in the administration these territories, necessitating state intervention and political reforms during the years 1884 - 1893.

3. An evaluation of the results of the political reforms undertaken by the government during the year 1884 - 1893.

4. Administrative Problems of Thailand concerning the Tributary State of Luang Prabang and other Laos Provinces from 1888 - 1904.

This study is based upon both unpublished documentary material and published works. An examination of these materials has led to the following general conclusions.

The Thai administration of Luang Prabang up to 1850 was characterised by leaving the Tributary State free to administer its own internal affairs. Once Luang Prabang and other Laos Provinces came under external threats, from attack by the Chinese Ho raiders and from the expansion of French colonial power, the Thai government

E

formulate a new policy of expendingits own centralized administrative powers by means of commissionerships established in power these provincial areas and the territories of the Tributary State. These commissioners were later to administrative reform policy, while at the same time acting as the representative of the central government in reforming all aspects of administration according to the particular needs of individual provinces. The results of the reforms of these central government commisioners include reforms in civil administration, legal administration, military organization, and the collection of revenues, as well as improving local commerce, developing means of communication and maintaining law and order, all of which were of benifit to Luang Prabang and to the other Laos Provinces. But this process of reform undertaken by the Thai government took place only for a short period of time, and was interrupted by the Siam Crisis of 1893, which forced upon Thailand the treaty with France of 3 rd. October 1893, relinguishing the left Bank of the Mekong to Frence. In the succeeding years the constant disagreements over the implementation of the vague provisions of this treaty were to cause great difficulties for the Thai government in provincial administration. The disputes with Frence required a full decade of diplomatic neatiation before they were finally resolved, with the signing of the 13 th. February 1904 Convention which settled the territorial question relating to Luang Prabang and other Laos Provinces, by allowing Frence to annese the Right Bank of the Mekong.

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิตได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

ประธาน

กรรมการ

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้เขียนได้รับคำแนะนำและความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ.อยุธยา และอาจารย์วุธิชัย มูลศิลป์ ตั้งแต่เริ่มแรกจนกระทั่งสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี จึงขอกราบขอบพระคุณมา ณ.โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณอาจารย์สวรรค์ แก้วเหล็ก บรรณารักษ์วิทยาลัยครูยะลา อาจารย์ไพบูลย์ ดวงจันทร์ อาจารย์สมเชื้อ มหาราชเสนา และคุณสุปราณี แก้วเพชร ที่ให้ความช่วยเหลือทางด้านการพิมพ์ตลอดจนการบริการต่าง ๆ จนปริญญานิพนธ์สำเร็จเป็นรูปเล่ม และขอขอบพระคุณเป็นพิเศษ สำหรับคุณสุวิทย์ ไพทยวัฒน์ ผู้ให้ความช่วยเหลือในการเขียนบทคัดย่อภาษาอังกฤษและแผนที่ทั้งหมดที่ปรากฏในปริญญานิพนธ์ฉบับนี้

ขอขอบคุณการบริการของกองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศในการเอื้อเฟื้อเอกสารชั้นต้น และ ขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ที่ได้พิจารณาให้ผู้เขียนได้รับทุนอุดหนุนปริญญานิพนธ์จาก หลวงสวัสดิสารศรพุทธิ จำนวนเงิน 2000 บาท

ความสำเร็จจากงานเขียนในครั้งนี้ผู้เขียนได้รับกำลังใจจากพี่น้อง "ภาระพฤติ" และคุณสุวิทย์ ไพทยวัฒน์ ซึ่งให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เขียนตลอดมา

กราบขอบพระคุณอย่างสูงสำหรับบิดาและมารดาของผู้เขียน ผู้ซึ่งอดทนต่อความเหนื่อยยาก พยายามอดออมทรัพย์เพื่อการศึกษาของลูก ท่านทั้งสองรอคอยความสำเร็จของผู้เขียนด้วยความอดทนยิ่ง พระคุณของท่านมีมากเกินกว่าที่ผู้เขียนกล่าวได้ด้วยปิยะวาจา จึงขอมอบความดีของงานเขียนในครั้งนี้แด่ท่านทั้งสอง

เสาวภา ภาระพฤติ

สารบาญ

เรื่อง	หน้า
บทนำ	
บทที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาวก่อนสมัยรัชกาลที่ 5	1
1. สมัยสุโขทัย	1
2. สมัยกรุงศรีอยุธยา	5
3. สมัยกรุงธนบุรี	16
4. สมัยกรุงรัตนโกสินทร	22
4.1 สมัยรัชกาลที่ 1	22
4.2 สมัยรัชกาลที่ 2	26
4.3 สมัยรัชกาลที่ 3	31
4.4 สมัยรัชกาลที่ 4	46
บทที่ 2 สภาพทั่วไปของประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวก่อน พ.ศ. 2431	49
1. สภาพทั่วไปทางด้านภูมิศาสตร์	50
1.1 ลักษณะภูมิประเทศ	50
1.2 สภาพทางด้านการคมนาคม	54
2. สภาพทางด้านสังคมและความเป็นอยู่ของประชากร	59
2.1 ประชากรที่อาศัยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว	60
2.2 สถานภาพทางสังคมและชีวิตความเป็นอยู่ของประชากร	63
3. ลักษณะการปกครอง การศาลและกฎหมายในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว	74

เรื่อง หน้า

3.1.1 การปกครองส่วนกลาง 75

3.1.2 การปกครองส่วนภูมิภาค 78

3.2 การศาล 80

3.3 กฎหมาย . . . 82

4. การจัดการปกครองของเมืองราชธานีในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว 86

4.1 นโยบายการปกครองของราชธานี 86

4.1.1 การตั้งเมือง 86

4.1.2 ปัญหาการตั้งเมือง 86

4.1.3 การให้คำนาจแก่ผู้ครองนคร 91

4.2 การควบคุมหัวเมืองราชธานี 95

4.2.1 การอนุมัติตั้งเมือง 95

4.2.2 การแต่งตั้งผู้ครองเมือง 96

4.2.3 การสักเลขและการเกณฑ์ส่วยเลข . 97

4.2.4 การชุบเลี้ยงบุตรหลานของเจ้าประเทศราช . 99

5. หน้าที่ของประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวต่อเมืองราชธานี 102

5.1 การรับสนองพระบรมราชโองการของพระเจ้าแผ่นดินไทย 102

5.2 การถวายเครื่องบรรณาการ 103

5.3 การส่งส่วยเงิน ส่วยทองและบัญชีเลข 105

บทที่ 3 มูลเหตุของการปรับปรุงการปกครองและความพยายามของกรุงเทพ ฯ ในการแก้ปัญหาการปกครองในประเทศราชหลวงพระบาง ระหว่าง พ.ศ. 2428 – 2436 110

เรื่อง	หน้า

ตอนที่ 1 มูลเหตุของการปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบาง ระหว่าง พ.ศ. 2428 – 2436 110

มูลเหตุของการปรับปรุงการปกครองในประเทศราช หลวงพระบางก่อน พ.ศ. 2428 – 2436 . . . 110

1.1 ปัญหาฮ่อ 115

1.2 การขอตั้งศาลต่างประเทศของฝรั่งเศสในประเทศราช หลวงพระบาง พ.ศ. 2428 127

1.2.1 มูลเหตุที่เป็นแรงกระตุ้นให้ฝรั่งเศสขอตั้งศาล ศาลต่างประเทศในประเทศราชหลวงพระบาง . 128

1.2.2 การเจรจาทางการทูตเกี่ยวกับการจัดตั้ง ศาลต่างประเทศ พ.ศ. 2428 . . 131

1.2.3 ผลของการตั้งศาลต่างประเทศที่นครหลวง พระบาง 147

ตอนที่ 2 การปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบาง พ.ศ. 2428 – 2436 150

1. พระบรมราโชบายในการปรับปรุงการปกครอง ประเทศราชหลวงพระบาง พ.ศ. 2427 – 2428 154

1.1 การแต่งตั้งตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ 156

1.2 การทำแผนที่คิเลศนลาวฝั่งตะวันออกของ แม่น้ำโขง พ.ศ. 2427 160

1.3 ผลของการปรับปรุงการปกครองตามพระบรม ราโชบายของรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2427 . . . 163

2. การปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบาง พ.ศ. 2429 – 2430 168

2.1 การปรับปรุงการปกครองบริเวณเมืองหัวพันห้า ทั้งหกและสิบสองจุไทย 168

เรื่อง หน้า

2.1.1 การดำเนินนโยบายผูกมิตรและการชุบเลี้ยงพวกข่า ข่าแจะ ผู้ไท 168

2.1.2 การจัดระเบียบในการแต่งตั้งผู้ปกครองในแขวงหัวพันห้าทั้งหกและสิบสองจุไทย 169

2.1.3 การจัดสำรวจหัวเมืองชายแดนแขวงหัวพันห้าทั้งหกและสิบสองจุไทย . . . 170

2.1.4 การขยายอำนาจของไทยเหนือดินแดนหัวพันห้าทั้งหกและสิบสองจุไทย 180

2.2 การปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบาง . 182

2.2.1 การจัดตั้งด่านรักษาความปลอดภัยตามหัวเมืองชายแดนของประเทศราชหลวงพระบาง 183

2.2.2 การจัดข้าราชการในกองทัพเพื่อช่วยราชการเจ้านครหลวงพระบาง 184

2.2.3 การจัดเตรียมเสบียงอาหารขึ้นฉางหลวงสำหรับใช้ในราชการ . . . 184

3. การปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางเมื่อพระดินทราธิบาลเป็นข้าหลวงรักษาการ (พ.ศ. 2430) . . 188

3.1 การจัดตั้งคณะผู้ปกครองใหม่เข้ารักษาการณ์แทนผู้ปกครองชุดเดิมเป็นการชั่วคราว 190

3.2 การจัดการรักษาความสงบเรียบร้อยในนครหลวงพระบาง 191

3.3 การจัดการบำรุงเรื่องเสบียงอาหารและพาหนะ 193

เรื่อง หน้า

3.4 การจัดเตรียมพาหนะเพื่อสะดวกในการลำเลียงข้าว ... 195

3.5 การจัดเตรียมกำลังคนในนครหลวงพระบาง ... 196

3.6 การจัดกำลังทหารสำหรับปราบปรามฮ่อ ... 200

4. การปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางเมื่อพระยานนทบุรีศรีเกษตรารามเป็นข้าหลวงใหญ่ พ.ศ. 2430 – 2431 202

4.1 พระบรมราโชบายในการจัดการปกครองประเทศราชหลวงพระบาง พ.ศ. 2430 – 2431 202

4.2 หน้าที่ในการปฏิบัติงานของแม่ทัพใหญ่และข้าหลวงใหญ่ ในนครหลวงพระบาง ... 204

4.3 การปฏิบัติงานร่วมกันระหว่างแม่ทัพใหญ่กับข้าหลวงใหญ่ในปี พ.ศ. 2430 ... 207

4.4 ผลงานการปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางของพระยานนทบุรีศรีเกษตราราม .. 208

5. การปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางเมื่อนายพลตรีพระยาสุรศักดิ์มนตรีดำรงตำแหน่งผู้จัดราชการระหว่าง พ.ศ. 2431 – พ.ศ. 2433 ... 220

5.1 การปรับปรุงการปกครองระหว่าง พ.ศ. 2431 – 2432 220

5.1.1 ทางด้านการปกครอง .. 221

5.1.2 ทางด้านเศรษฐกิจ ... 235

5.1.3 ทางด้านสังคม ... 241

5.1.4 ทางด้านกฎหมายและการศาล ... 248

5.2 การปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบาง พ.ศ. 2433 . 255

5.2.1 แผนงานการปรับปรุงนครหลวงพระบาง พ.ศ. 2433 ... 259

5.2.2 การดำเนินการ ... 262

เรื่อง หน้า

5.2.3 วิธีการแก้ไขปัญหาการปกครองและเศรษฐกิจในประเทศราชหลวงพระบาง พ.ศ. 2433 262

5.2.4 แผนการดำเนินการเกี่ยวกับการจำหน่ายสุรา และยาฝิ่น 262

5.2.5 การดำเนินการเกี่ยวกับการจัดตั้งภาษีฝิ่น . 264

6. การปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบาง เมื่อพันเอกพระพลีฏานุรักษ์ (ศุข ชูโต) เป็นข้าหลวงใหญ่ พ.ศ. 2433 – 2435 268

6.1 ข้อเสนอในการปรับปรุงนครหลวงพระบาง 269

6.2 การปรับปรุงทางการศาล . 295

6.3 การปรับปรุงการค้าและการซื้อสินเชื่อของลูกค้า .. 298

6.4 การปรับปรุงทางด้านศาสนา 300

6.5 การจัดนักเรียนสาวมาศึกษาในกรุงเทพ ฯ 304

7. การปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบางเมื่อพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรเป็นข้าหลวงใหญ่ พ.ศ. 2435 – 2436 309

7.1 การแต่งตั้งคณะผู้บริหารฝ่ายไทยประจำนครหลวงพระบาง 311

7.2 การวัดตั้งโรงพยาบาล .. 315

ตอนที่ 3 ผลการปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบาง พ.ศ. 2428 – 2436 326

1. ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในนครหลวงพระบาง .. 326

1.1 ความมั่นคงในเสถียรภาพของบ้านเมือง .. 326

1.2 ความทันสมัยในระเบียบการปกครองภายในและการศาล 327

เรื่อง หน้า

1.3 ความเจริญทางด้านสังคมและการสาธารณูปโภค .. 327
1.4 ความปลอดภัยและความมั่นคงภายใน . . 328
1.5 ความอยู่รอดทางด้านเศรษฐกิจ .. . 328
1.6 ผลที่ฝ่ายไทยได้รับระหว่าง พ.ศ. 2430 – 2436 . 328
2. อุปสรรคในการปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบาง . 329
2.1 สภาพความล้าหลังทางการปกครองของนครหลวงพระบาง . . 329
2.2 ในการปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบางต้องประสบปัญหาทางด้านการเงิน . . 329
2.3 การบริหารราชการของเมืองราชธานีไม่สอดคล้องกับการปฏิบัติงานของพระยาสุรศักดิ์มนตรี 331
2.4 การปฏิบัติหน้าที่ของพระยาสุรศักดิ์มนตรีมีข้อผิดพลาดในการใช้จ่ายเงิน 333
3. ผลที่ฝ่ายไทยได้รับจากการปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบางหลัง พ.ศ. 2436 334
3.1 ความขัดแย้งทางราชการระหว่างฝ่ายกรมยุทธนาธิการกับฝ่ายมหาดไทย 334
3.2 การก่อให้เกิดการะหนี้สินแก่พระยาสุรศักดิ์มนตรี .. 335

บทที่ 4 การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ ระหว่าง พ.ศ. 2428 – 2436 339
1. มูลเหตุในการปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองลาวตอนใต้ .. 339
1.1 ปัญหาภายในของหัวเมืองลาวตอนใต้ก่อน พ.ศ. 2428 . . 339
1.2 ปัญหาการคุกคามของพวกฮ่อและการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส 349
1.3 ปัญหาอันเกิดจากแรงกระตุ้นในเมืองราชธานี 352

เรื่อง	หน้า

2. พระบรมราโชบายในการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออก (ตอนใต้) พ.ศ. 2426 – 2433 . . . 356

2.1 การส่งข้าหลวงไปปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ . . . 356

2.2 ข้อเสนอในการปรับปรุงหัวเมืองลาวตะวันออกของกรมหมื่นพิจิตรปรีชากร 358

3. การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกเมื่อพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) เป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2426 – 2433) 365

3.1 การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ แถบเทือกเขาบรรทัด 365

3.2 การปรับปรุงการปกครองในนครจำปาศักดิ์ พ.ศ. 2428 370

3.3 การปรับปรุงความปลอดภัยในหัวเมืองลาวตอนใต้ . 383

3.4 การปรับปรุงการปกครองในเมืองธาราบริวัตร . 386

4. นโยบายและการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ พ.ศ. 2433 – 2434 372

4.1 แผนการปรับปรุงการปกครอง พ.ศ. 2433 . 372

4.2 การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ พ.ศ. 2433 – 2434 374

1. การสำรวจแผนที่ 394

2. การสำรวจพวกข่า พ.ศ. 2433 . . 401

3. การจัดตั้งด่านรักษาความปลอดภัย ระหว่าง พ.ศ. 2433 – 2444 . . 408

5. การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ ระหว่าง พ.ศ. 2434 – 2435 . 413

เรื่อง หน้า

5.1 การจัดการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ในปี พ.ศ. 2434 . 413

5.2 การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ก่อนที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จไปถึงนครจำปาศักดิ์ระหว่าง พ.ศ. 2434 ... 416

1. การจัดระเบียบในการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ . 417

2. การจัดระเบียบในการเก็บภาษีสินค้าที่เมืองเชียงแตง 418

6. การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้สมัยที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองลาวกาว (พ.ศ. 2434 – 2436) . . 423

6.1 ศึกษาถึงข้อบกพร่องทางด้านการบริหารการปกครองในหัวเมืองลาวตอนใต้ 424

1. ความล้มเหลวทางด้านการบริหารการปกครองในหัวเมืองลาวตอนใต้ 424

2. ความยุ่งยากในปัญหาภายในของหัวเมืองลาวตอนใต้ 428

3. ข้อบกพร่องของเจ้านครจำปาศักดิ์ในการบริหารราชการ 433

4. ความบกพร่องในการบริหารงานทางด้านการปกครองของข้าหลวงชุดก่อน 434

6.2 ข้อเสนอของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรในหัวเมืองลาวตอนใต้ . 437

6.3 ผลงานการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ในสมัยกรมหมื่นพิชิตปรีชากร (พ.ศ. 2435 – 2436) ___ . 439

เรื่อง หน้า

1. การปรับปรุงทางทหาร พ.ศ. 2435 ... 439

2. การปรับปรุงความอยู่รอดของราษฎร ในหัวเมืองลาวตอนใต้ ... 448

3. การปรับปรุงภาษีฝิ่นในหัวเมืองลาว ตอนใต้ ... 451

4. การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองชายแดน ในลาวตอนใต้ ... 456

บทที่ 5 ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในประเทศราชหลวงพระบาง และหัวเมืองลาว พ.ศ. 2431 – 2446 ... 472

1. ความขัดแย้งระหว่าง พ.ศ. 2431 – 2446 ... 472

1.1 ปัญหาสิบสองจุไทย ... 472

1.2 ปัญหาการขยายการค้าและโครงการเดินเรือ ของฝรั่งเศสในลำน้ำโขง ... 477

1.3 ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ... 505

2. การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวฝั่งขวา แม่น้ำโขง ระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2446 ... 517

2.1 การชี้แจงให้เจ้าเมืองกรมการเมืองเข้าใจ ในราชการ ... 518

2.2 การจัดการปกครองในเขต 25 กิโลเมตร ตรงข้ามกับนครหลวงพระบาง ... 527

2.3 การจัดการปกครองเมืองนครจำปาศักดิ์ และหัวเมืองขึ้นทางฝั่งขวา ... 537

3. การจัดการปกครองของฝรั่งเศสในหัวเมืองลาวฝั่งซ้าย แม่น้ำโขง ระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2446 ... 543

3.1 การจัดระเบียบบริหารราชการส่วนกลาง ... 543

เรื่อง หน้า

3.2 การบริหารการปกครองในส่วนภูมิภาค ... 543

3.3 การจัดระเบียบทางการศาล ... 545

3.4 การปรับปรุงการคมนาคม ... 545

3.5 การจัดระเบียบการเก็บภาษีอากร และเงินส่วย ... 546

3.6 ผลของการจัดระเบียบการปกครองของฝรั่งเศสในหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2446 ... 551

4. ปัญหาการปกครองของไทยขึ้นประเทศราชหลวงพระบาง และหัวเมืองลาว พ.ศ. 2436 – 2446 ... 554

4.1 ปัญหาการปกครองของฝ่ายไทยในดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวา ... 554

4.1.1 ปัญหาการขยายอิทธิพลของเจ้าคุนแก้วในเขต 25 กิโลเมตร ... 556

4.1.2 ปัญหาเรื่องการเก็บภาษีอากร เงินส่วยและหัวเลข ... 560

4.1.3 ปัญหาการถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ... 564

4.1.4 ปัญหาคนในบังคับของฝรั่งเศส ... 565

4.1.5 ผลของการปกครองใน 25 กิโลเมตร ... 570

4.2 ปัญหาการปกครองของไทยในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงบริเวณลาวตอนใต้ ... 572

4.2.1 ปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง ... 572

4.2.2 การขยายอิทธิพลของพ่อค้าฝรั่งเศสในนครจำปาศักดิ์ ... 572

เรื่อง หน้า

4.3 ความขัดแย้งทางการปกครองระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ในฝั่งขวาแม่น้ำโขง ____ 587

4.3.1 ปัญหาการอพยพ . 587

4.3.2 ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส ___ . 594

5. ความพยายามของรัฐบาลไทยในการรักษาสิทธิดินแดนลาวทางตอนใต้ของฝั่งขวาแม่น้ำโขงก่อนการลงนามในสนธิสัญญา วันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 . ___ 604

5.1 การเจรจาทางการทูตกับฝรั่งเศสในการขจัดปัญหาการแทรกแซงทางการเมืองของเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสในนครจำปาศักดิ์ (ฝั่งขวา) . . 604

5.2 การดำเนินการทางการทูตของฝ่ายไทยในการป้องกันการล้างอิทธิพลของฝรั่งเศสในนครจำปาศักดิ์ฝั่งขวา . . . 608

บทที่ 6 การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองหลัง พ.ศ. 2436 ถึง พ.ศ. 2446 . _ 611

1. การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเพื่อการลงนามในสัญญา วันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 . . ____ 612

1.1 ปัญหาทางการเมืองหลังจากการลงนามในสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ____ 612

1.2 การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่ปารีสระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2441 612

1.3 การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่กรุงเทพ ฯระหว่าง พ.ศ. 2442 ____ . 619

1.4 การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่กรุงเทพ ฯ ระหว่าง พ.ศ. 2444 619

เรื่อง	หน้า

1.5 การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่กรุงปารีส พ.ศ. 2445 – 2446 635

1.6 ความล้มเหลวของสนธิสัญญา วันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 . 648

2. การดำเนินการเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเพื่อการลงนามในอนุสัญญา ฉบับ วันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 .. 654

2.1 วิธีการดำเนินงานเพื่อการเจรจาทางการทูตระหว่าง พ.ศ. 2445 – 2446 — 654

2.2 ผลของการเจรจาและอนุสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2446 662

บทที่ 7 บทสรุป .. 666

บรรณานุกรม ——— .. 676

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก เครื่องอิสริยยศ 25 ชนิดที่รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯพระราชทานในการแต่งตั้งเจ้าจันทราชเป็นเจ้าประเทศราชหลวงพระบาง 694

ภาคผนวก ข สิ่งของที่รัชกาลที่ 4 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานแด่เจ้าหวีฟ้า — 697

ภาคผนวก ค หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีแลการค้าขาย ระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศส ลงวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2428 700

ภาคผนวก ง บัญชีรายชื่อการแต่งตั้งท้าวเพี้ยและหัวหน้าฮ่อเป็นท้าวเพี้ยกรมการเมืองใหญ่น้อยในแขวงเมืองหัวพันห้าทั้งหก — 709

ภาคผนวก จ พระบรมราชานุญาตของรัชกาลที่ 5 ซึ่งโปรดเกล้าฯให้เจ้าหมื่นทรเทพนิภาธรแต่งตั้งพระสวามิภักดิ์สยามเขตรเป็นผู้รักษาการเมืองแถง 717

เรื่อง หน้า

ภาคผนวก จ	พระบรมราชานุญาตของรัชกาลที่ 5 ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพินทรเทพนิภาธรแต่งตั้งพระสวามิภักดิ์ – สยามเขตรเป็นผู้รักษาการเมืองแถง	717
ภาคผนวก ฉ	บัญชีแสดงรายรับ – รายจ่ายข้าวคงฉางสำหรับเลี้ยงกองทัพในประเทศราชหลวงพระบางระหว่าง พ.ศ. 2429 – 2430	721
ภาคผนวก ช	คำประกาศเรื่องระวังโรคร้ายแรงในเมืองหลวงพระบาง	730
ภาคผนวก ซ	ข้อเสนอของพระพลัษฎานุรักษ์ (13 ข้อ) ในการปรับปรุงนครหลวงพระบาง พ.ศ. 2433	739
ภาคผนวก ฌ	หนังสือสัญญาเช่าโรงเรือนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในนครจำปาศักดิ์ พ.ศ. 2435	748
ภาคผนวก ญ	หนังสือสัญญากรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112	752
ภาคผนวก ฎ	อนุสัญญากรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส วันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445	760
ภาคผนวก ฏ	หนังสือระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส ทำเมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122	765

เรื่อง หน้า

บัญชีตาราง

ตาราง หน้า

1. ตารางแสดงคณะสำรวจแผนที่ของพระวิภาคภูวดล พ.ศ. 2427 162
2. ตารางแสดงครัวราษฎรที่อพยพกลับเข้ามาอยู่ในบ้านเมือง พ.ศ. 2420 199
3. ตารางแสดงงบประมาณของอัตราเงินเดือนของข้าหลวงเมืองหลวงพระบาง ร.ศ. 110 312
4. ตารางแสดงงบประมาณของอัตราเงินเดือนเมื่อครั้งสมัยพระพิษณุเทพยังเป็นที่หลวงพิษณุเทพ ข้าหลวงที่ 2 ประจำนครหลวงพระบาง พ.ศ. 2427 – 2430 313
5. อัตราข้าหลวงประจำหัวเมืองลาวพุงขาว พ.ศ. 2435 314
6. จำนวนยาฝรั่งที่จัดส่งไปยังนครหลวงพระบาง 323
7. งบประมาณการตั้งโรงพยาบาลที่เมืองหลวงพระบาง 324

บัญชีแผนที่

แผนที่ หน้า

1. แสดงอาณาเขตของดินแดนสิบสองจุไท หัวพันห้าทั้งหกหลวงพระบาง 50
2. แสดงอาณาเขตระหว่างไทย ลาว เขมร และญวน 52
3. แสดงการคมนาคมระหว่างไทย ลาว ญวน 58
4. แสดงอาณาเขตนครหลวงพระบางก่อน พ.ศ. 2436 111
5. แสดงดินแดนฝรั่งเศสต้องการ ค.ศ. 1900 (พ.ศ. 2443) 626

บทคัดย่อภาษาไทย

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ

ประวัติผู้เขียน

บทนำ

ก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การปกครองของไทยที่มีต่อหัวเมืองประเทศราชยังคงดำเนินตามวิธีการซึ่งปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยากล่าวคือ ฝ่ายไทยจะให้หัวเมืองประเทศราชมีอิสระในการปกครองตนเองโดยมีพันธะกรณีบางประการกับเมืองหลวงของไทย ซึ่งมีฐานะเป็นเมืองราชธานีดังปรากฏในเรื่องการถวายเครื่องราชบรรณาการตามกำหนดของทุก ๆ 3 ปี หากมีการเปลี่ยนแปลงผู้ปกครองในหัวเมืองประเทศราชจะต้องได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ของไทยและในยามเกิดศึกสงคราม ถ้าฝ่ายไทยขอให้มาช่วยเหลือหัวเมืองประเทศราชจะต้องรีบนำกองทัพมาช่วยในทันที[1]

สำหรับดินแดนประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว* เป็นดินแดนที่ฝ่ายไทยจัดการปกครองซึ่งแตกต่างไปจากดินแดนอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะหลังจากการปราบปรามกบฏเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์** เสร็จสิ้นลง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชบายให้ทำการควบคุมการปกครองอาณาจักรลาวทั้งหมดโดยให้นครหลวงพระบางดำรงฐานะเป็นประเทศราชตามสภาพเดิม แต่สำหรับอาณาจักรนคร–

---

[1]เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี <u>ประวัติการณ์ของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี</u> เล่ม 2 หน้า 564

*ก่อนสมัยรัชกาลที่ 3 ดินแดนประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวเป็นที่ตั้งของอาณาจักรลาวอิสระ 3 อาณาจักรได้แก่ อาณาจักรนครหลวงพระบาง อาณาจักรเวียงจันทน์และอาณาจักรนครจำปาศักดิ์ ดินแดนทั้งหมดเป็นประเทศราชของไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี

**ในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อปี พ.ศ. 2369 เจ้าอนุวงศ์ผู้ครองอาณาจักรเวียงจันทน์ได้ทำการกอบกู้เอกราชจากไทยโดยการขอกำลังสนับสนุนจากญวน หลังจากฝ่ายไทยปราบปรามกบฏอนุวงศ์สำเร็จ ฐานะของอาณาจักรลาวอิสระจึงมีการเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ ทั้งนี้เพื่อให้ฝ่ายไทยได้เข้าควบคุมการปกครองในอาณาจักรลาว

เวียงจันทน์และอาณาจักรนครจำปาศักดิ์ให้ยุบเป็นหัวเมืองชั้นนอกและมอบหมายให้เมืองนครราชสีมา* ทำหน้าที่ควบคุมดูแล[1] ระเบียบบริหารการปกครองในวิธีการดังกล่าวได้ปฏิบัติมาจนสิ้นสุดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว[2]

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลไทยต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลของประเทศมหาอำนาจโดยเฉพาะมหาอำนาจฝรั่งเศสกำลังดำเนินการสร้างจักรวรรดินิยมทางตะวันออกของไทย[3] โดยการคุกคามญวนตลอดมา** ในที่สุดเมื่อปี พ.ศ. 2427 ฝรั่งเศสสามารถยึดครองญวนได้ทั้งหมด ขณะที่ฝรั่งเศสดำเนินการคุกคามญวน รัฐบาลไทยในขณะนั้นมีความหวาดวิตกในปัญหาพรมแดนของประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวซึ่งยังขาดหลักฐานในการปักปันเขตแดน นอกจากนี้รัฐบาลยังมิได้จัดระเบียบการปกครองภายในเพื่อแสดงสิทธิของไทยในหัวเมืองสามฝ่ายฟ้า*** ซึ่งติดต่อกับพรมแดนญวน จุดอ่อนในข้อบกพร่องทางการเมืองการปกครองของฝ่ายไทยจะเป็นเครื่องชักนำให้ฝรั่งเศสใช้สิทธิของญวนทำการกล่าวอ้างเหมือนกับเหตุการณ์เขมร

---

* มีฐานะเป็นหัวเมืองเอกมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1

[1] รอง ศยามานนท์และคณะ "ความสัมพันธ์ไทย – ลาว" แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี 1 – 3 : 42 – 46 มกราคม – ธันวาคม 2517

[2] ราชบัณฑิตยสภา ประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏอนุวงศ์ หน้า 15

[3] D.G.E. Hall A. History of South-East Asia p. 609-611

** เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2402 ฝรั่งเศสยึดไซ่งอน ในปี พ.ศ. 2410 ฝรั่งเศสยึดแคว้นโคชินจีน

*** ซึ่งได้แก่สิบสองจุไทย พวน หัวพันห้าทั้งหก หัวเมืองเหล่านี้เป็นหัวเมืองขึ้นของไทย แต่ในการปกครองภายในปรากฏว่าได้ส่งเครื่องบรรณาการให้แก่จีนและญวนด้วย

ส่วนนอก* ที่ปรากฏมาในอดีต[1]

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2427 เป็นต้นมารัฐบาลไทยได้รีบเร่งปรับปรุงการปกครองภายในเพื่อแสดงสิทธิของไทยให้ปรากฏเหนือดินแดนประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว แต่การปรับปรุงการปกครองของไทยต้องมาเผชิญกับปัญหาฮ่อ** ซึ่งเป็นปัญหาหนักอกที่รัฐบาลไทยได้พยายามปราบปรามตลอดมา ดังนั้นในปี พ.ศ. 2428 กองทัพใหญ่ของไทยภายใต้การนำของจมื่นไวยวรนารถ (เจิม แสง – ชูโต) ได้ยกไปทำการปราบปรามฮ่อขั้นเด็ดขาด ในที่สุดปัญหาฮ่อได้กลายเป็นเครื่องชักนำให้ฝรั่งเศสอ้างสิทธิเหนือดินแดนสิบสองจุไทยสำเร็จในปี พ.ศ. 2431

หลังจากที่ฝรั่งเศสเข้ายึดครองสิบสองจุไทย รัฐบาลไทยพยายามดำเนินนโยบายที่จะมิให้ฝรั่งเศสสามารถเพลี่ยงพล้ำเข้ายึดครองดินแดนในพระราชอาณาเขตได้อีก นับตั้งแต่ พ.ศ. 2431 จนถึง พ.ศ. 2436 รัฐบาลไทยจึงเริ่มปรับปรุงการการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวโดยมอบหมายให้ข้าหลวงใหญ่ทำการปรับปรุงการบริหารงานทุก ๆ ด้านในดินแดนดังกล่าวนี้เพื่อเตรียมที่ดำเนินการตามจุดมุ่งหมายของการจัดการปกครองตามแบบมณฑลเทศาภิบาล ขณะที่รัฐบาลไทย

---

*ในปี พ.ศ. 2410 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยต้องสละสิทธิในเขมรส่วนนอกให้ฝรั่งเศสเข้ายึดครอง

[1]สุวิทย์ ฟักขาว <u>ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ. 112 – 126</u> เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 160 หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู หน้า 10 – 11

**เป็นกลุ่มคนจีนที่ปฏิบัติตนเป็นโจรปล้นสะดมตามหัวเมืองชายแดนของไทย จีนและญวน กองทัพไทยต้องยกไปจากกรุงเทพฯ เพื่อทำการปราบปรามพวกฮ่อให้พ้นจากดินแดนพระราชอาณาเขตไทยนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2416 เป็นต้นมา (จาก นิธิ เอียวศรีวงศ์ <u>การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ. 2431</u> หน้า 61 – 64)

พยายามป้องกันการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส เหตุการณ์ซึ่งปรากฏในเวลาต่อมาหลังจากกรณีการขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยกับฝรั่งเศสใน "วิกฤตกาล ร.ศ. 112" ฝรั่งเศสได้ยื่นข้อเสนอให้รัฐบาลไทยสละสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมด[1] หลังจากรัฐบาลไทยได้ลงนามในสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436* ผลของสนธิสัญญาฉบับนี้ได้เปิดช่องทางให้ฝรั่งเศสเข้าครอบครองดินแดนลาวได้ทั้งหมดในเวลาต่อมา

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2431 - 2446 เป็นช่วงเวลาที่รัฐบาลไทยต้องเผชิญกับการคุกคามของฝรั่งเศสในดินแดนลาว ซึ่งทำให้รัฐบาลไทยประสบกับปัญหาสำคัญ 2 ประการ

ประการแรก ปัญหาภายนอกเป็นปัญหาทางการเมืองระหว่างประเทศซึ่งมีผลกระทบกระเทือนต่อเอกราชและความอยู่รอดของไทยอันเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้รัฐบาลไทยต้องสละดินแดนลาวทั้งหมดให้แก่ฝรั่งเศส

ประการที่สอง ปัญหาภายในเป็นปัญหาซึ่งเกิดจากผลจากการลงนามในสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ดังปรากฏในปัญหาการอพยพชาวลาวจากฝั่งซ้ายมาอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ปัญหาคนในบังคับ ปัญหาการรักษาเขต 25 กิโลเมตรทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง ปัญหาภาษีอากรเป็นต้น ความยุ่งยากอันเกิดจากปัญหาดังกล่าวนี้ได้สร้างปัญหาการเมืองและการปกครองให้กับรัฐบาลไทย ในที่สุดรัฐบาลไทยจึงยุติปัญหาความยุ่งยากทั้งหมดโดยการยกดินแดนลาวให้อยู่ในความครอบครองของฝรั่งเศส

ผู้เขียนมีความเห็นว่า ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวระหว่าง พ.ศ. 2431 - 2436 เป็นเรื่องที่น่าสนใจซึ่งยังมิได้มีผู้ใดทำการศึกษาโดยตรง ด้วยเหตุนี้จึงสมควรที่จะให้มีการศึกษาค้นคว้าเพื่อเผยแพร่ต่อไป

---

[1] จิราภรณ์ สถาปนวรรธนะ วิกฤตกาลสยาม ร.ศ. 112 หน้า 196 - 197

*ไทยต้องเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตั้งแต่สบเงเตรง (เชียงแตง) ขึ้นไปจนตลอดหลวงพระบางคิดเป็นพื้นที่ถึง 143,000 ตารางกิโลเมตรให้แก่ฝรั่งเศส พื้นที่ดังกล่าวนี้คือ ราชอาณาจักรลาว (ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) นับเป็นการสูญเสียดินแดนครั้งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ไทย

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. นโยบายและวิธีการจัดการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว

2. การปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว

3. สาเหตุและผลที่เกิดจากความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว

4. ปัญหาและการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ผลของการศึกษาค้นคว้าจะให้ความรู้เกี่ยวกับประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวก่อน พ.ศ. 2431 - 2446

1. นโยบายและวิธีการจัดการปกครองของไทยที่มีต่อดินแดนนี้

2. ปัญหาและวิธีการแก้ปัญหาอันเกิดจากการจัดให้หัวเมืองลาวปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

3. ผลที่ได้รับจากสนธิสัญญาไทยกับฝรั่งเศสทุกฉบับระหว่าง พ.ศ. 2431 - 2446

4. ปัญหาการปกครองและการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากผลของสนธิสัญญาดังกล่าว

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. สภาพทั่วไปในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวก่อนที่ฝรั่งเศสจะเข้าครอบครองอย่างสังเขปเพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับศึกษาปัญหาการปกครองที่เกิดขึ้นและการแก้ปัญหาของฝ่ายไทยในช่วงเวลาดังกล่าว

2. นโยบายและวิธีการปกครองของไทยในดินแดนดังกล่าวนี้

3. การปรับปรุงการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลในหัวเมืองลาว

4. ปัญหาและการแก้ปัญหาในการปกครองอันสืบเนื่องมาจากผลสะท้อนของข้อตกลงและสนธิสัญญาที่มีต่อดินแดนดังกล่าวนี้

สมมุติฐานของการศึกษาค้นคว้า

1. ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวมีปัญหาภายในของตนเองแล้ว

2. การแทรกแซงของมหาอำนาจทำให้ประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวมีปัญหาการปกครองมากขึ้น

3. ความยุ่งยากในปัญหาดังกล่าวนี้เป็นเหตุให้ไทยยอมสละดินแดนเหล่านี้เพื่อแลกกับความอยู่รอดของประเทศ

ข้อตกลงเบื้องต้น

ในปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ผู้เขียนจะศึกษาปัญหาการปกครองของหัวเมืองลาวเฉพาะหัวเมืองลาวตอนใต้ซึ่งหมายถึงหัวเมืองลาวที่อยู่ในความดูแลของนครจำปาศักดิ์ ได้แก่ นครจำปาศักดิ์ คำทองใหญ่ สาละวัน อัตปือ ศรีทันดอน แสนปาง เชียงแตง ตลอดจนหัวเมืองขึ้นอื่น ๆ ที่อยู่ทางชายแดนติดต่อกับอาณาเขตของหัวเมืองดังกล่าวนี้

ส่วนคำย่อ กจช. หมายถึง เอกสารจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และเสนอรายงานแบบพรรณาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยใช้หลักฐานที่เป็นเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) เป็นหลัก และใช้หลักฐานที่เป็นเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) ประกอบด้วย

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าที่สำคัญคือ

1. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร
2. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร
3. กองบรรณาสาร กระทรวงการต่างประเทศ

4. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

5. แหล่งอื่น ๆ เช่น หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ฯลฯ

<u>เอกสารที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า</u>

เอกสารที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า จะใช้เอกสารดังกล่าวนี้

1. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) ได้แก่

ก. เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ตีพิมพ์ เช่น

- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4
- พงศาวดารเจ้าอนุวงศ์เวียงจันท์ (หนังสือชุดพื้นเวียงคำลาวแอ่ว)
- หนังสือของข้าหลวงใหญ่ในประเทศราชหลวงพระบาง และหัวเมืองลาวกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับปัญหาและวิธีการปรับปรุงการปกครอง

ฯลฯ

ข. เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

- ราชกิจจานุเบกษา
- พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
- จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี

ฯลฯ

2. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่

- หนังสือ เช่น ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี A History of South-East Asia. ฯลฯ
- ปริญญานิพนธ์ เช่น วิกฤตกาลสยาม ร.ศ. 112 การปราบฮ่อ และการเสียดินแดน พ.ศ. 2431 ฯลฯ

ฯลฯ

บทที่ 1

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาวก่อนสมัยรัชกาลที่ 5

1. สมัยสุโขทัย

ลาวกับไทยเป็นชนชาติที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในทางเชื้อสายมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล[1] ก่อนที่อาณาจักรสุโขทัยจะเกิดขึ้นขุนลอ* บรรพบุรุษของชนชาติลาวได้สร้างอาณาจักรลานช้างที่เมืองหลวงพระบาง** มากคนแล้ว [2]และมีผู้สืบราชสมบัติต่อกันมาจนถึงประมาณปี พ.ศ. 1781 พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้ทำการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยและขยายอาณาเขตไปทางตะวันออกจากริมฝั่งแม่น้ำโขง[3] แต่ในช่วงเวลานี้ไม่ปรากฏหลักฐานซึ่งกล่าวถึงความสัมพันธไมตรีของอาณาจักรทั้งสอง ในเวลาต่อมาเมื่อพ่อขุนรามคำแหงกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของอาณาจักรสุโขทัยได้ขยายอาณาเขตไปทางตะวันออกอาณาเขตของอาณาจักรสุโขทัยจึงไปจดกับอาณาจักรลานช้างหลวงพระบางและเป็นที่เข้าใจกันว่าอาณาจักรลานช้างหลวงพระบางยอมอ่อนน้อมมาเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรสุโขทัยด้วยทั้งนี้เพราะตามหลักฐานในศิลาจารึก

---

[1]จอหน์ เอฟ เคดี้ ไทย พม่า ลาวและกัมพูชา แปลโดย ภรณี กาญจนัษฐิติ และชื่นวิตต์ อำไพวรรณ หน้า 4

*ขุนลอบรรพบุรุษของชนชาติลาว ในพงศาวดารล้านช้างกล่าวไว้ว่าเป็นโอรสองค์แรกของพ่อขุนบรมหรือพระเจ้าพีล่อโก๊ะ เมื่อลงมาสร้างบ้านเมืองให้แก่ภาพโยบายการสร้างบ้านเมืองแปลงเมืองในยุคนั้น ขุนลอหรือขุนหัวได้เข้ามาแย่งชิงเมืองหลวงพระบางซึ่งเป็นถิ่นฐานของพวกข่าพร้อมทั้งขับไล่ ขุนกันฮางหัวหน้าข่าออกจากเมืองหลวงพระบางได้สำเร็จ

**เดิมเรียกว่าเมืองชะวาหรือเมืองซ่าว

[2]ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 หน้า 398 – 399

[3]สมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ลักษณะการปกครองของประเทศสยามแต่โบราณ" ใน หนังสืออ่านประกอบพื้นฐานอารยธรรมไทย หน้า 6

หลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหงได้กล่าวถึงอาณาเขตของสุโขทัยไว้ว่า "เบื้องตะวันออกรอดสระหลวง สองแคว ลุมบาจายสคาเท้า ฝั่งของถึงเวียงจันทร์ ... เวียงคำเป็นที่แล้ว ... เบื้องตีนนอนรอดเมืองแพร่ เมืองม่าน ... เมืองพลัวพ้นฝั่งของเมืองชวา* เป็นที่แล้ว"[1] อาณาจักรล้านช้างหลวงพระบางยอมอ่อนน้อมต่อสุโขทัยตลอดมาจนถึง พ.ศ. 1859 ซึ่งตรงกับสมัยของพระยาฦๅไทยวรรณกำแหง** อาณาจักรล้านช้างหลวงพระบางไม่ยอมอ่อนน้อมต่อสุโขทัยเหมือนกับเคยปฏิบัติมาในสมัยพ่อขุนรามคำแหง*** ซึ่งปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกหลัก 3 ด้าน 2 ว่า "เมื่อชั่วพระยารามราช ... งกว้างขวางรอดทุกแห่ง .. เป็นเจ้าเป็นขุนอยู่บ้านเมืองขาก ... หลายบั้นหลายท่อน ... ถึงเมืองพ ... นกเป็นขุนหนึ่งเมืองคณฑี ... หลวงพระบางหาเป็นขุนหนึ่ง ... เมืองเชียงทองหาเป็นขุนหนึ่งเมือง ... หาเป็นขุนหนึ่ง ...[2]

---

*ในที่นี้หมายถึงเมืองหลวงพระบาง แต่เดิมก่อนสมัยพระไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091 – 2114) ยังเรียกเมืองหลวงพระบางว่า เมืองชวาหรืออาณาจักรล้านช้าง หลวงพระบางต่อมาเมื่อพระไชยเชษฐาธิราชสร้างนครเวียงจันทน์เป็นราชธานีใหม่อีกแห่งหนึ่งจึงเรียกอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบางว่า อาณาจักรกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง (สำนักงานเก่าชื่อเจ้าของเขียนโดยผู้เขียน)

[1]ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชประสิทธิคุณ จังหวัดสุโขทัย หน้า 17

**ในพงศาวดารล้านช้างกล่าวว่าเป็นกษัตริย์องค์ที่ 22 สืบต่อจากขุนลอครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1859 – 1876

***จากหลักฐานใหม่ของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยยอมรับว่า พ.ศ. 1843 เป็นปีสวรรคตของพ่อขุนรามคำแหง หลักจากนั้นอาณาจักรสุโขทัยก็แยกอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบางจึงไม่ยอมอ่อนน้อมต่อกรุงสุโขทัย

[2]ด. หน้า 13

อาณาจักรล้านช้างหลวงพระบางในสมัยพระยาสุวรรณคำผงยังดำรงความเป็นอิสระไม่เกรงกลัวต่ออำนาจของกรุงสุโขทัยจนถึง พ.ศ. 1893 ในบริเวณทางตอนใต้ของอาณาจักรสุโขทัยได้มีความเคลื่อนไหวทางการเมืองโดยพระเจ้าอู่ทองได้ทำการประกาศตนเป็นกษัตริย์และสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีขึ้นในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา[1] ตลอดระยะเวลาซึ่งพระเจ้าอู่ทองเริ่มขยายอำนาจทางกรุงสุโขทัยมิได้ทำการขัดขวางหรือปราบปรามอาณาจักรใหม่ เหตุการณ์ซึ่งปรากฏในครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงความอ่อนแอทางการทหารของอาณาจักรสุโขทัย ดังนั้นทางด้านอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบางจึงเริ่มทำการเคลื่อนไหวทางการเมืองเช่นเดียวกับอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา โดยเริ่มขยายอาณาเขตมาทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงดังปรากฏในการรวบรวมดินแดนลาวของพระยาฟ้างุ้ม (พ.ศ. 1896 – 1916)* ซึ่งขยายอาณาเขตของอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบางมาจดภาคอีสานของไทยในปัจจุบันด้วย**

แม้ว่าพระยาฟ้างุ้มจะขยายอาณาเขตมาทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงโดยไม่หวั่นเกรงต่ออำนาจของสุโขทัยก็ตาม แต่ในด้านความสัมพันธ์ปรากฏว่าอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรล้านช้างยังดำรงความเป็นมิตรสืบต่อมา ซึ่งในศิลาจารึกหลัก 8 ได้กล่าวอาณาเขตของสุโขทัยไว้ว่า "เบื้องตะวันออก เถิงของพรญาท้าวฟ้างอม ...[2] จึงเป็นที่เข้าใจกันว่าอาณาจักรทั้งสองยังคงมีไมตรีอันดี

---

[1] พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา หน้า 55

* ประวัติศาสตร์ลาวยกย่องให้เป็นมหาราช

** อาณาเขตสมัยพระยาฟ้างุ้มได้ขยายมายัง เชียงของ พวน (เชียงขวาง) ห้วยหลวง เวียงจันทน์ จาปาศักดิ์ วังเวียง ศรีโคตะบองและคำเกิดคำม่วน

[2] ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชประสิทธิคุณ จังหวัดสุโขทัย หน้า 18

ต่อกันจนอาณาจักรสุโขทัยสิ้นสุดลงและตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 1981[1]

2. สมัยกรุงศรีอยุธยา

เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือพระเจ้าอู่ทอง (พ.ศ. 1893 – 1912) ขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงมีพระบรมราโชบายในการขยายอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยาไปทางตะวันออกเพื่อครอบครองอาณาจักรสุโขทัยตลอดจนอาณาจักรเขมร ดังนั้นพระองค์ทรงกระจายอำนาจในการปกครองของกรุงศรีอยุธยา โดยการแต่งตั้งพระราเมศวร ราชโอรสไปครองเมืองลพบุรีในฐานะเป็นเมืองลูกหลวงและเป็นเมืองหน้าด่านทางตอนเหนือ ส่วนทางด้านตะวันตกพระองค์ทรงแต่งตั้งขุนหลวงพะงั่ว* ไปครองเมืองสุพรรณบุรี[2] ในปี พ.ศ. 1895 ทางกรุงศรีอยุธยาได้เริ่มขยายอิทธิพลไปทางตะวันออก โดยพระราเมศวรและพระบรมราชายกกองทัพไปตีนครธมได้[3] พระราชอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยาได้ขยายออกไปใกล้กับอาณาเขตของอาณาจักรลานช้าง หลวงพระบาง ในขณะนั้นพระยาฟ้างุ้มได้รวบรวมเมืองร้อยเอ็ดแล้ว เมื่ออาณาเขตของอาณาจักรทั้งสองประชิดกัน กษัตริย์ของแต่ละอาณาจักรจึงได้ทำการตกลงในเรื่องเขตแดนและการสร้างมิตรไมตรีต่อกันซึ่งเป็นเหตุให้ความสัมพันธ์ของอาณาจักรทั้งสองได้เริ่มปรากฏขึ้น

หลักฐานในด้านความสัมพันธ์ของอาณาจักรทั้งสองได้ปรากฏในประวัติศาสตร์ทางฝ่ายลาว** กล่าวถึงการตกลงเรื่องเขตแดนดังนี้

---

[1] พระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ หน้า 443

* พระบรมราชา (พ.ศ. 1913 – 1931) เป็นพี่มเหสีของพระเจ้าอู่ทอง

[2] กระทรวงมหาดไทย ประวัติมหาดไทย ภาคที่ 2 ตอนที่ 1 หน้า 169

[3] พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา หน้า 79

** งานเขียนของนักเขียนทั้งสองมิได้บอกหลักฐานและแหล่งที่มา

ท้าวอู่คำ พมวงสา งานเขียนของท่านผู้นี้ได้กล่าวถึงพระเจ้าอู่ทองกับพระยาฟ้างุ้มไว้ว่า เมื่ออาณาเขตของสองอาณาจักรประชิดกันแล้ว พระยาฟ้างุ้มได้ส่งราชทูตนำพระราชสาส์นมาเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยามีความว่า

"พระยาฟ้างุ้มแหล่งหล้าธรณี ผู้ครองกรุงศรีสัตนาคนหุต ล้านช้างร่มขาวมีความประสงค์ที่จะรวบรวมไพร่ราษฎรในลุ่มแม่น้ำโขงให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งทางทิศตะวันตกและทางทิศตะวันออก กรุงศรีอยุธยาจะมีความขัดข้องประการใดหรือไม่ ขอให้กรุงศรีอยุธยาแจ้งให้ทราบด้วย"[1]

ส่วนงานเขียนของมหาสิลา วีรวงศ์ (Maha Sila Viravong) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระยาฟ้างุ้มกับพระเจ้าอู่ทองโดยเริ่มตั้งแต่เมื่อพระยาฟ้างุ้มเข้ายึดเมืองร้อยเอ็ดได้แล้ว จึงมีพระราชสาส์นในเชิงขู่กรรโชกพระเจ้าอู่ทองไว้ว่า "พระเจ้าอู่ทองเตรียมพร้อมที่จะทำสงครามกับพระยาฟ้างุ้มหรือไม่"[2]

งานเขียนประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาวของนักเขียนฝ่ายลาวยังไม่ปรากฏในหลักฐานฝ่ายไทยได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในครั้งนี้ นอกจากนี้งานเขียนของผู้เขียนประวัติศาสตร์ลาว ยังได้กล่าวถึงอาณาจักรทั้งสองได้ผูกสัมพันธไมตรีด้วยวิธีการอภิเษกสมรสโดยพระเจ้าอู่ทองจะส่งพระราชธิดาพระนามว่าพระนางแก้วยอดฟ้าไปเป็นมเหสีของกษัตริย์ล้านช้าง ขณะเดียวกันกษัตริย์ทั้งสองได้กำหนดเขตแดนของกรุงศรีอยุธยากับกรุงล้านช้างหลวงพระบางโดยถือเอาดงพญาเย็นเป็นเส้นแบ่งเขตแดน

---

[1]ท้าวอู่คำ พมวงสา <u>เล่าเรื่องลาว – ไท</u> หน้า 90

[2]Maha Sila Viravong <u>History of Laos</u>. p. 34 กล่าวว่า "Let us know whether you are prepared to fight or not to fight"

ดังปรากฏในงานเขียนของท้าวอู่คำ พิมวงศา กล่าวถึงพระราชสาส์นของพระเจ้าอู่ทอง
ถึงทรงกอบพระยาฟ้างุ้มมีความว่า

"เราหากแม่นพี่น้องกัน เอาแดนขุนบูลมปางก่อนพุ้น เจ้าอยาก
ได้บ้านเมืองให้เอาแต่เขาแดนภูสามเส้า (ดงพระยาไฟ)*
เมืองเท่าถึงภูพระยาพ่อและแดนเมืองนครไทยเป็นเจ้าถ่อนอนึ่ง
ถ้าลูกญิงชื่อนางแก้วยอดฟ้าให้มาเป็นบาวจะส่งไปให้ปู่เสี่ยปู่ยาบถน**
แก่เจ้าฟ้าแล"[1]

ส่วนงานเขียนของมหาศิลา วีรวงศ์ ได้กล่าวถึงพระราชสาส์นของพระเจ้าอู่ทองถวายแด่พระยาฟ้างุ้มมีใจความปรากฏในลักษณะเดียวกันกับงานเขียนของท้าวอู่คำ พิมวงศา แต่มีข้อเพิ่มเติมซึ่งมีข้อความขัดแย้งกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของฝ่ายไทย กล่าวคือได้พูดถึงการถวายเครื่องบรรณาการซึ่งพระเจ้าอู่ทองถวายแด่พระยาฟ้างุ้มมีความว่า

"ในพระราชสาส์นตอบของพระเจ้าอู่ทอง ทรงถวาย
ช้างพลาย 51 เชือก ช้างพัง 50 เชือก ทองคำหนัก
20000 บาท เงินหนัก 20000 บาท เขาสัตว์อีก
100000 ชิ้น และสิ่งของอีกหลายร้อยชนิด เพื่อเป็น
บรรณาการแด่พระยาฟ้างุ้มจะได้ไม่โจมตีกรุงศรีอยุธยา"[2]

---

*ดงพญาเย็นซึ่งเป็นพรมแดนทางตะวันออกระหว่างไทยกับลาวในปัจจุบัน

**หมายถึง ยกให้เป็นมเหสีแก่โอรสของพระยาฟ้างุ้ม

[1]ท้าวอู่คำ พิมวงศา ล.ด. หน้า 31

[2]Maha Sila Viravon op cit p. 34 - 35

จากงานเขียนของบุคคลทั้งสองยังเป็นงานเขียนซึ่งไม่อาจเชื่อถือได้* แต่อย่างไรก็ตามได้มีเหตุการณ์บางตอนซึ่งตรงกับหลักฐานในพงศาวดารล้านช้างคือ ในพงศาวดารล้านช้างได้กล่าวว่าพระเจ้าอู่ทองทรงถวายพระราชธิดาไปเป็นมเหสีของพระเจ้าสามแสนไทย โอรสของพระยาฟ้างุ้ม มีความว่า

"พระยาสามแสนไทย มีลูกชาย 6 คน ชื่อ หมื่นบาน
ล้านคำแดง ท้าวไส ท้าวคำเต็ม ขุนนี้มีกับนางแก้วยอดฟ้า
ลูกพระยาอโยธยาชาวใต้ชื่อ ท้าวกองแก้ว"[1]

การที่อาณาจักรทั้งสองได้ตกลงเชื่อมสัมพันธไมตรีกันเป็นข้อที่น่าเชื่อถือได้ว่าทั้งสองฝ่ายได้ตกลงกันเพื่อรักษาความสงบสุขในสภาวะการที่ต่างฝ่ายต่างจำเป็นที่จะต้องมีความเกื้อกูลต่อกัน ในทัศนะของผู้เขียนมีความเห็นว่า พระเจ้าอู่ทองจะต้องเป็นฝ่ายเสนอแนวทางกับอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบางก่อนทั้งนี้เพื่อป้องกันการเกิดสงครามทางฝ่ายตะวันออก แต่มิได้หมายถึงการเกรงกลัวอำนาจของพระยาฟ้างุ้ม การที่พระเจ้าอู่ทองทรงยอมถวายพระราชธิดาไปเป็นมเหสีของพระเจ้าสามแสนไทยและขอให้พระยาฟ้างุ้มได้มีการตกลงพรมแดน เพื่อป้องกันการถกเถียงกัน พระเจ้าอู่ทองอาจจะมีพระบรมราโชบายทางการเมืองเพื่อหวังผลประโยชน์ดังนี้

---

*โดยเฉพาะงานเขียนของมหาศิลา วีรวงส์ กล่าวถึงบรรณาการที่พระเจ้าอู่ทองถวายแด่พระยาฟ้างุ้มเพื่อเป็นการป้องกันการโจมตีของอาณาจักรล้านช้าง ในข้อเท็จจริงจากหลักฐานทางฝ่ายไทยยังมิเคยปรากฏว่าไทยส่งช้างเป็นเครื่องบรรณาการให้แก่อาณาจักรล้านช้าง ในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ส่งช้างเป็นเครื่องบรรณาการให้แก่พม่าเฉพาะช่วงเวลาที่ไทยเป็นเมืองขึ้นเท่านั้น

[1]ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1 หน้า 430

ประการแรก อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาเป็นอาณาจักรใหม่ซึ่งกำลังขยายอิทธิพลเพื่อครอบครองสุโขทัยและเขมร ถ้ากรุงศรีอยุธยาทำการรุกล้ำเขตแดนของพระยาฟ้างุ้มจะก่อให้เกิดได้ ซึ่งในขณะนั้นพรมแดนทางตะวันออก โดยเฉพาะปัญหาอิทธิพลของเขมรยังคงมีอิทธิพลอยู่ทั่วไปในบริเวณแถบเมืองโคราช[1] ถ้ากรุงศรีอยุธยาไม่ตกลงกับพระยาฟ้างุ้มให้เรียบร้อย ในเวลาต่อมาอาจจะก่อให้เกิดปัญหาการปะทะกับศัตรู 3 ฝ่าย คือ สุโขทัย เขมรและล้านช้าง ถ้าฝ่ายสุโขทัยกับเขมรให้ความสนับสนุนพระยาฟ้างุ้มแล้ว ความหวังของกรุงศรีอยุธยาในการเข้าครอบครองดินแดนทางตะวันออกก็จะห่างไกลออกไป ดังนั้นนโยบายการผูกมิตรของพระเจ้าอู่ทองในครั้งนี้ได้ช่วยสนับสนุนความมั่นคงของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาในการครอบครองดินแดนทางตะวันออกได้ทั้งหมด

อีกประการหนึ่ง อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาเป็นอาณาจักรใหม่ การที่พระเจ้าอู่ทองทรงถวายพระธิดาพระนามแก้วยอด ให้แก่อาณาจักรล้านช้างหลวงพระบางเป็นการสนับสนุนฐานะของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาให้ผูกไมตรีกับอาณาจักรใกล้เคียงด้วยวิธีการอภิเษกสมรส ซึ่งวิธีการนี้ก่อให้เกิดผลประโยชน์ทางการเมืองและเป็นการสร้างพันธมิตร ✓ ร่วมกันเพื่อต่อต้านภัยสงครามในภายหน้า

ลักษณะการสร้างไมตรีของอาณาจักรทั้งสองได้สร้างข้อตกลง ซึ่งร่วมกันจรรโลงสัมพันธไมตรีให้แน่นแฟ้นได้ดังนี้

1. ข้อตกลงทางสันติภาพไมตรีอันปรากฏในข้อตกลงของพระยาฟ้างุ้มกับพระเจ้าอู่ทองในเรื่องเขตแดนโดยใช้พรมแดนธรรมชาติเป็นเส้นแบ่ง ซึ่งทำให้อาณาเขตของอาณาจักรทั้งสองไม่ต้องประสบกับปัญหาการรุกล้ำกัน

2. ข้อตกลงทางพันธมิตรไมตรีอันปรากฏในข้อตกลงระหว่างอาณาจักรทั้งสองในการสืบสายโลหิตร่วมกันตามพิธีการอภิเษกสมรสระหว่างเชื้อสายของผู้นำระหว่างอาณาจักร

[1]Charles F. Keyes Isan : Regionalism in Thailand p. 6.

ความสัมพันธ์อันดีซึ่งเกิดขึ้นระหว่างไทยกับลาวในสมัยพระเจ้าอู่ทองกับพระยาฟ้างุ้มได้สืบทอดต่อกันมาจนถึง พ.ศ. 2008 เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991 – 2031) ทรงเสด็จผนวชปรากฏหลักฐานทางฝ่ายไทยว่าพระไชยจักรพรรดิ (พ.ศ. 1981 – 2021) แห่งอาณาจักรลานช้างได้แต่งราชทูตอัญเชิญเครื่องอัฏฐบริขารมาถวายด้วย[1] หลังจากพระไชยจักรพรรดิสิ้นพระชนม์ ทางฝ่ายลานช้างต้องเปลี่ยนแปลงผู้ปกครองใหม่และได้รับพระราชานุญาตจากฝ่ายไทย ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงแต่งตั้งราชบุตรพระองค์ที่ 2 ของพระไชยจักรพรรดิ พระนามว่า พระสุวรรณปาสัง (พ.ศ. 2021 – 2059) ขึ้นครองราชย์สมบัติสืบต่อมา[2] เมื่อสิ้นรัชสมัยพระสุวรรณปาสัง อาณาจักรลานช้างต้องประสบกับปัญหาการปกครองภายในเกี่ยวกับการแย่งราชสมบัติ ขณะเดียวกัน ทางกรุงศรีอยุธยาก็ประสบกับปัญหาเช่นเดียวกับทางลานช้าง* จึงทำให้ความสัมพันธ์ของอาณาจักรทั้งสองในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ต้องเหินห่างกัน

---

[1]พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา หน้า 218

[2]พระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ หน้า 451 – 453

*หลังจากสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4 (พระอาทิตยวงศ์) เสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. 2076 พระโอรส พระนามว่าพระรัษฎาธิราช ซึ่งมีพระชนมายุ 5 พรรษา ขึ้นครองราชย์ แต่ถูกพระไชยราชาธิราชจับสำเร็จโทษและขึ้นครองราชย์แทนจนถึง พ.ศ. 2089 พระยอดฟ้าโอรสของพระไชยเชษฐาขึ้นครองราชย์ถูกขุนวรวงศาธิราชลอบปลงพระชนม์ ในที่สุด พ.ศ. 2091 พระเทียรราชาได้ฆ่าขุนวรวงศาธิราชแล้วเสด็จขึ้นครองราชย์พระนามว่า พระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091 – 2111)

ความสัมพันธ์ของอาณาจักรทั้งสองได้ปรากฏอย่างชัดเจนอีกวาระหนึ่ง ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091 – 2114) กษัตริย์แห่งล้านช้าง ได้ครองราชย์ทั้งนครเชียงใหม่และนครหลวงพระบาง แต่เนื่องจากราชธานีทั้งสองแห่งอยู่ห่างไกลกัน พระไชยเชษฐาธิราชจึงไม่สามารถปกครองได้อย่างทั่วถึง ทางนครเชียงใหม่จึงอัญเชิญเจ้าเมกุฏิแห่งเมืองนายมาครองราชย์แทน พร้อมทั้งยอมอ่อนน้อมต่อฝ่ายพม่าโดยการขอยอมเป็นเมืองขึ้น เมื่อพม่าได้กำลังจากนครเชียงใหม่มาสนับสนุน จึงนำกองทัพพม่ามาตีนครหลวงพระบางในปี พ.ศ. 2092 และเข้ายึดครองได้ ในเวลาต่อมาพระไชยเชษฐาธิราชทรงสร้างราชธานีใหม่ขึ้นที่เมืองเวียงจันทน์แล้วสถาปนาราชธานีใหม่ในปี พ.ศ. 2103 เรียกราชธานีใหม่ว่า "อาณาจักรจันทบุรีศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว"[1]

เมื่อพระไชยเชษฐาธิราชครองราชย์สมบัติที่เมืองเวียงจันทน์แล้ว พระองค์จึงเริ่มผูกไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาเพื่อสร้างพันธมิตรสำหรับการป้องกันการรุกรานจากพม่า ดังนั้นในปี พ.ศ. 2103 พระองค์ทรงชักชวนให้สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091–2111) แห่งกรุงศรีอยุธยาร่วมกันสร้างพระเจดีย์เพื่อเป็นสักขีพยานให้การสัมพันธไมตรีของอาณาจักรทั้งสองตรงบริเวณกึ่งกลางของแม่น้ำโขงกับแม่น้ำน่าน* เรียกพุทธเจดีย์นี้ว่า เจดีย์ศรีสองรัก หลังจากการผูกมิตรไมตรีผ่านไป ทางฝ่ายไทยต้องประสบภัยจากการขยายอำนาจของพม่า โดยบุเรงนองแม่ทัพใหญ่ของพม่าเข้าโจมตีหัวเมืองล้านนาไทยได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2106 กรุงศรีอยุธยาต้องพ่ายแพ้พม่าในสงครามช้างเผือก[2]

---

[1]จอนห์ เอฟ. เคดี้ <u>ล.ก.</u> หน้า 162

*ปัจจุบันอยู่ที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

[2]สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ <u>ไทยรบพม่า</u> หน้า 43

หลังจากสงครามช้างเผือกได้สิ้นสุดลงโดยที่กรุงศรีอยุธยายังมิได้สูญเสียเอกราช แก่ต้องเสื่อมเสียในด้านเกียรติยศ ขณะเดียวกันสัมพันธไมตรีที่ฝ่ายไทยได้สร้างไว้กับทางเวียงจันทน์มิได้ก่อให้เกิดประโยชน์ในการนำมาเป็นกำลังต่อต้านกับพม่า ทั้งนี้เพราะบุเรงนองนำกำลังทหารเข้าโจมตีนครเวียงจันทน์และยึดครองนครเวียงจันทน์ไว้ได้พร้อมกับกวาดต้อนพระญาติวงศ์ พระมเหสีและนางกำนัลของพระไชยเชษฐากลับไปยังเมืองหงสาวดี ในเวลาต่อมาพระไชยเชษฐานำกำลังทหารเวียงจันทน์ทำสงครามกองโจรคอยตัดเสบียงอาหารของฝ่ายพม่า จนถึงฤดูฝนของปีเดียวกันพม่าต้องถอยหนีออกจากเวียงจันทน์

เมื่อพระไชยเชษฐาเสด็จกลับมายังเวียงจันทน์ต้องสร้างฐานะและฟื้นฟูกำลังทหาร เพราะองค์จึงแต่งให้ราชทูตนำพระราชสาส์นมาทูลขอพระเทพกษัตรีย์* ไปเป็นพระมเหสี ซึ่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงประทานให้ แต่ในขณะนั้นได้เกิดอุปสรรคเกี่ยวกับพระเทพกษัตรีย์ทรงประชวร ทางฝ่ายไทยต้องส่งพระแก้วฟ้าราชบุตรีอันเกิดจากพระสนมไปแทน[1] เมื่อไปถึงเวียงจันทน์พระไชยเชษฐาได้ส่งกลับคืนพร้อมทั้งแจ้งความประสงค์ให้ทราบว่าทางกรุงล้านช้างต้องการพระเทพกษัตรีย์เท่านั้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจำต้องรักษาทางพระราชไมตรีด้วยการนำพระเทพกษัตรีย์ไปถวายพระไชยเชษฐา แต่ขณะนั้นพระมหาธรรมราชาซึ่งครองเมืองพิษณุโลกเป็นผู้ที่ฝักใฝ่กับฝ่ายพม่า ได้นำเอาเรื่องราวดังกล่าวนี้ไปบอกแก่ฝ่ายพม่า ดังนั้นเมื่อถึงเวลาที่ไทยนำพระราชธิดาไปถวายทางฝ่ายพม่าจึงส่งกองทัพมาซุ่มชิงเอาไปเมืองหงสาวดี[2]

---

* เป็นพระธิดาองค์ที่สองของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับสมเด็จพระศรีสุริโยทัย

[1]สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ล.ค. หน้า 44

[2]พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา หน้า 306

เมื่อพระไชยเชษฐาทราบเรื่องราวเหตุการณ์ของพระมหาธรรมราชาในครั้งนี้ พระองค์ได้นำกองทัพเวียงจันทน์เข้าโจมตีเมืองพิษณุโลกแต่ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะทางฝ่ายพิษณุโลกมีกำลังพม่าสนับสนุน หลังจากนั้นพระไชยเชษฐาได้ให้ความช่วยเหลือกรุงศรีอยุธยาตลอดมาโดยการส่งกำลังทหารรบกับพม่าที่สระบุรีในปี พ.ศ. 2111 แต่ถูกพม่าโจมตีต้องถอยร่นกลับไปจนถึง พ.ศ. 2112 กรุงศรีอยุธยาต้องตกเป็นประเทศราชของพม่า[1]

หลังจากพม่าได้ครอบครองกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าบุเรงนองได้นำกำลังพม่าพร้อมกับกองทัพพระเจ้าเชียงใหม่และกองทัพของพระมหาธรรมราชาเข้าโจมตีเวียงจันทน์อีกครั้งหนึ่งแต่ไม่ประสบความสำเร็จจนสิ้นสุดรัชกาลของพระไชยเชษฐา ฐานะของเวียงจันทน์ยังคงดำรงความเป็นอิสระสืบต่อมาจนถึง พ.ศ. 2118 พระเจ้าบุเรงนองเข้าโจมตีนครเวียงจันทน์ได้สำเร็จ ดังนั้นฐานะของอาณาจักรเวียงจันทน์จึงตกเป็นประเทศราชของพม่าด้วย*

ในช่วงเวลาอันใกล้เคียงกัน อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาและอาณาจักรเวียงจันทน์ต้องตกเป็นประเทศราชของพม่า เมื่อสิ้นรัชสมัยของพระเจ้าบุเรงนองสถานภาพทางการทหารของพม่าเริ่มอ่อนแอลงจึงเป็นเหตุให้บรรดาหัวเมืองขึ้นของพม่าเริ่มแสดงปฏิกิริยาไม่ยอมอ่อนน้อมต่อพม่า ในปี พ.ศ. 2127 สมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพไม่ยอมขึ้นต่อพม่า ต่อมาอีก 7 ปี พระหน่อแก้วกุมารแห่งนครเวียงจันทน์ได้ทำการประกาศอิสรภาพไม่ยอมอ่อนน้อมต่อพม่าด้วย[2]

---

[1]สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ล.ค. หน้า 41 – 47

*นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของลานช้างที่มีฐานะเป็นประเทศราชของชนชาติอื่น อาณาจักรลานช้างต้องส่งช้างเป็นบรรณาการแก่พม่าปีละ 10 เชือก พระเจ้าบุเรงนองได้นำเอาพระหน่อแก้วกุมารซึ่งมีพระชนม์มายุ 4 พรรษาไปเป็นตัวประกันไว้ที่หงสาวดี

[2]สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ล.ค. หน้า 100 – 103

การต่อต้านที่เกิดขึ้นได้ถูกฝ่ายพม่าปราบปรามตลอดมาแต่ไม่สำเร็จ* จนในเวลาต่อมาในปี พ.ศ. 2135 สมเด็จพระนเรศวรทรงรบชนะพระมหาอุปราชาในสงครามยุทธหัตถีและทำสงครามขยายอาณาเขตไปทางทะวายและตะนาวศรีจนถึงแม่น้ำสาละวิน ส่วนทางตะวันออกได้ครอบครองเขมรทั้งหมด แต่มิได้ปรากฏหลักฐานว่าฝ่ายไทยได้แผ่อำนาจปกครองอาณาจักรล้านช้าง

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถขึ้นครองราชย์สมบัติ การฟื้นฟูสัมพันธไมตรีของอาณาจักรทั้งสองได้เริ่มขึ้นใหม่ โดยการตกลงเรื่องเขตแดนทางล้านนาไทยกับอาณาเขตของล้านช้าง ซึ่งทางฝ่ายล้านช้างได้ยอมสวามิภักดิ์แก่ไทยตลอดมาแต่มิได้ส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายเหมือนกับหัวเมืองล้านนา[1]

ในระหว่างที่อาณาจักรทั้งสองอยู่ในความสงบความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาวยังคงราบรื่นสืบต่อกันแต่ไม่ปรากฏ จนถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2199 - 2231) ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2180 - 2237) กษัตริย์แห่งเวียงจันทน์ทรงผูกไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาด้วยการร่วมในพระราชพิธีบูชาพระเจดีย์ศรีสองรัก ซึ่งในพระราชพิธีนี้ทั้งสองอาณาจักรได้กล่าวสัจจาอธิษฐานร่วมกันมีความว่า

> "เรากษัตริย์แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุตและกรุงศรีอยุธยาได้ประกาศให้ประชาชนของสองอาณาจักรที่มาประชุมอยู่ ณ ที่นี้ได้รู้ทั่วกันว่า บัดนี้เราทั้งสองอาณาจักรได้เป็นมิตรต่อกันและให้ความนับถือเป็นชาติเดียวกัน โดยการร่วมกันทำพิธีแห่งมิตรภาพนี้ เชื้อพระวงศ์ของเราทั้งสองจะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและจะร่วมกันรับโชคชะตาของอาณาจักรทั้งสองด้วยความรู้สึกร่วมกัน พร้อมกันนี้จะไม่มีการรุกรานและแย่งชิงผลประโยชน์ต่อกันตราบจนชั่วฟ้าดินสลาย"[2]

---

*โปรดดูรายละเอียดในเล่มเดียวกัน

[1] ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช กฤษฎาภินิหารอันบดบังมิได้ หน้า 195

[2] Maha Sila Viravong op.cit. p. 76.

หลังจากพระราชพิธีบูชาพระเจดีย์ศรีสองรักเสร็จสิ้นลง ในปี พ.ศ. 2217 อาณาจักรทั้งสองได้ตกลงกำหนดเขตแดนต่อกัน โดยกำหนดให้ดินแดนทางฝั่งแม่น้ำน่านเป็นเขตแดนของกรุงศรีอยุธยา ส่วนดินแดนตั้งแต่แม่น้ำโขงลงมาเป็นอาณาเขตของกรุงศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์[1] ข้อตกลงดังกล่าวนี้ได้เริ่มสร้างสัมพันธไมตรีของอาณาจักรทั้งสองให้สนิทสนมสืบต่อมา

เมื่อพระเจ้าสุริยวงศาธรรมมิกราชสวรรคต ทางเวียงจันทน์ประสบกับปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติอีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากพระเจ้าสุริยวงศาธรรมมิกราชไม่มีโอรสสืบราชสมบัติ จึงทำให้ราชนัดดาคือ เจ้าไชยองค์เว้กับเจ้านันทราชทำสงครามแย่งตำแหน่งกษัตริย์กัน เมื่อเจ้าไชยองค์เว้สู้เจ้านันทราชไม่ได้ เจ้าไชยองค์เว้ได้นำเอาทหารญวนเข้ายึดครองเวียงจันทน์* แล้วสถาปนาเป็นกษัตริย์พระนามว่า พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 ส่วนทางเมืองหลวงพระบางมอบหมายให้เจ้าลอง** เป็นผู้สำเร็จราชการในตำแหน่งอุปราช แต่วิธีการกระจายอำนาจการปกครองของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 มิได้ก่อให้เกิดผลดีในการยุติปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติ ทั้งนี้เพราะในเวลาต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2249 เจ้ากิงกิสะ เจ้าองค์นก*** ได้ยกกองทัพมาโจมตีนครหลวงพระบางได้สำเร็จ เจ้าลองต้องถอยไปอยู่ที่เวียงจันทน์ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 เกรงว่าเจ้ากิงกิสะกับเจ้าองค์นกจะยกกองทัพมาตีเวียงจันทน์

---

[1] Maha Sila Viravong, op. cit., p. 77

*เจ้าไชยองค์เว้มีมารดาเป็นชาวญวน ดังนั้นในประวัติศาสตร์ลาวจึงถือว่าอาณาจักรเวียงจันทน์มิได้สืบเชื้อสายมาจากชนชาติลาวโดยตรง เมื่อมีการแต่งตั้งตำแหน่งเจ้ามหาชีวิตในเวลาต่อมา คนลาวจึงยอมรับนับถือกษัตริย์ผู้สืบเชื้อสายจากราชวงศ์หลวงพระบางเป็นเจ้ามหาชีวิต

**เป็นน้องชายของพระไชยเชษฐาธิราชที่ 2

***เป็นราชนัดดาของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมมิกราชต้องการขับไล่เจ้าไชยองค์เว้และเจ้าลองซึ่งมีเชื้อสายญวนมิให้มาปกครองคนลาว เมื่อไม่มีกำลังพอสำหรับโจมตีเวียงจันทน์จึงเข้ายึดครองเฉพาะนครหลวงพระบาง

จึงมีพระราชสาส์นมาทูลขอกองทัพกรุงศรีอยุธยาให้ไปช่วยปราบปราม พร้อมกันนั้นได้ดำเนินการตามวิธีการในอดีตโดยการให้พระธิดามาเป็นพระสนมของพระเพทราชา[1] ทางฝ่ายกรุงศรีอยุธยาได้ตอบรับตามข้อเสนอของพระไชยเชษฐาธิราชที่ 2 และทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยานครราชสีมาเป็นแม่ทัพหลวงนำกำลังทหารไประงับศึกการแย่งชิงราชสมบัติในครั้งนี้ เมื่อกองทัพไทยยกไปถึงเวียงจันทน์ได้ยื่นข้อเสนอในการรักษาสันติสุขโดยการแบ่งเขตการปกครอง* ในที่สุดทั้งสองฝ่ายยอมตกลง ดังนั้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2250 เป็นต้นมา อาณาเขตของอาณาจักรกรุงศรีสัตนาคนหุตจึงถูกแบ่งเป็น 2 อาณาจักรโดยใช้แม่น้ำเหืองเป็นเส้นแบ่งเขตแดน ซึ่งทางอาณาจักรของหลวงพระบางได้ครอบครองทางตอนเหนือของแม่น้ำเหือง ส่วนทางตอนใต้ของแม่น้ำเหืองเป็นอาณาเขตของเวียงจันทน์[2] ต่อมาในปี พ.ศ. 2256 อาณาจักรกรุงศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์ต้องประสบกับปัญหาการปกครองภายในจนต้องทำการแบ่งแยกอาณาเขตเป็นอิสระเพิ่มขึ้นอีกอาณาจักรหนึ่งที่นครจำปาศักดิ์ เรียกอาณาจักรใหม่นี้ว่า "อาณาจักรนครจำปาศักดิ์นัคบุรีศรี"** อาณาจักรทั้งสามของกรุงศรีสัตนาคนหุตได้เป็นประเทศราชกับอาณาจักรไทยตลอดมาจนสิ้นสุดสมัยกรุงศรีอยุธยา

---

[1] พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อโกลง พรประภา หน้า 519

*ทางฝ่ายไทยต้องให้ทั้งสองฝ่ายตกลงกันอย่างสันติ ทั้งนี้เพราะเกรงว่าถ้าไทยนำกำลังทหารไปปราบกับเจ้ากิงกิสแล้วจะผิดในสัจจาอธิษฐาน ซึ่งกล่าวไว้ในพระเจดีย์ศรีสองรัก

[2] ต.

**ปฐมกษัตริย์พระนามว่า เจ้าสร้อยศรีสมุทรเป็นโอรสของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชได้หลบหนีการจลาจลในเวียงจันทน์มาตั้งถิ่นฐานในนครจำปาศักดิ์ ต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นเจ้าครองนครจำปาศักดิ์ ในปี พ.ศ. 2446 เชื้อสายของราชวงศ์จำปาศักดิ์ได้เปลี่ยนมาเป็นตระกูล ณ จำปาศักดิ์ ดังเช่นเจ้าบุญอุ้ม ณ จำปาศักดิ์ เป็นต้น

เมื่ออาณาจักรล้านช้างต้องแตกแยกเป็นอาณาจักรเล็ก ๆ ถึงสามรัฐ ทำให้ฐานะของแต่ละรัฐเป็นรัฐเล็กในท่ามกลางประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งเป็นอาณาจักรใหญ่ ดังเช่น อาณาจักรกรุงศรีอยุธยา อาณาจักรญวนและพม่า ขณะเดียวกันต้องยอมรับอิทธิพลของจีนด้วย[1] ข้อบกพร่องดังกล่าวนี้เป็นเหตุให้อาณาจักรหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์จำต้องหวังพึ่งอาณาจักรใหญ่ในการรักษาความอยู่รอด โดยการอาศัยความเข้มแข็งของอาณาจักรใหญ่เพื่อคุ้มครองอาณาจักรของตน

ตลอดระยะเวลาในสมัยกรุงศรีอยุธยา อาณาจักรไทยกับอาณาจักรล้านช้างมีสัมพันธไมตรีอันดีต่อกัน ในบางรัชสมัยกษัตริย์ของอาณาจักรทั้งสองได้ผูกพันกันทางด้านเชื้อสายซึ่งเสริมสร้างสัมพันธไมตรีให้มีความใกล้ชิดกันมากกว่าอาณาจักรอื่น ๆ ในดินแดนสุวรรณภูมิ

3. สมัยกรุงธนบุรี

เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จขึ้นครองราชย์ พร้อมทั้งสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีใหม่ในปี พ.ศ. 2310 ขณะนั้นอาณาจักรหลวงพระบางและอาณาจักรเวียงจันทน์ยังตกอยู่ในอำนาจของพม่า* ส่วนอาณาจักรจำปาศักดิ์ยังคงเป็นอาณาจักรอิสระ[2]

---

[1]นิธิ เอียวศรีวงศ์ การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ. 2431 วิทยานิพนธ์ อ.บ. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า 10

*ในปี พ.ศ. 2310 โปสุพลาแม่ทัพพม่ายกกองทัพมาตีหลวงพระบางและเวียงจันทน์ไว้ได้ แต่มิได้เข้าปกครอง เพียงแต่กวาดต้อนเอาทรัพย์สมบัติไปกรุงอังวะเท่านั้น

[2]ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 73 หน้า 108

ในระหว่างปี พ.ศ. 2311 – 2313 เป็นช่วงที่พม่าถูกจีนยกทัพมาตี* อาณาจักรหลวงพระบางและอาณาจักรเวียงจันทร์จึงถือโอกาสตั้งตนเป็นอิสระแล้วหันมาฟื้นฟูสัมพันธภาพกับอาณาจักรไทยที่[1] โดยเฉพาะอาณาจักรเวียงจันทน์ต้องประสบกับปัญหาอันเกิดจากการถูกถางของพวกข่าทางตอนใต้ ขณะเดียวกันยังมีความหวั่นเกรงว่าอาณาจักรหลวงพระบางจะยกกองทัพมาโจมตี[2] ด้วยเหตุนี้ในปี พ.ศ. 2314 เจ้าศิริบุญสาร** เจ้าผู้ครองนครราชสีมามาช่วยปราบกบฏของพวกข่า พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ ให้พระยานครราชสีมานำกองทัพไปช่วยปราบปรามพวก ซึ่งทำให้เหตุการณ์ภายในของอาณาจักรเวียงจันทน์อยู่ในความสงบ ทางเวียงจันทน์ขอยอมความภักดีต่อกรุงธนบุรี / เจ้าศิริบุญสารได้แต่งให้พระยาไทรทรงยศบุรี พระยาศรีรัตนธิเบศรไมตรีเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการ*** ลงมาเจริญพระราชไมตรีต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี

---

*กองทัพจีนมาตีกรุงอังวะถึง 3 ครั้ง (ระหว่าง พ.ศ. 2331 – 2313) ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2311 มาถึงเมืองแสนหวี ซึ่งห่างไกลจากเมืองอังวะ 15 กีบ แต่ถูกพม่าตีแตกกลับไป ครั้งที่สองยกเข้ามาทางตีทางตัวเมืองบ้านยองนี้ใกล้กับเมืองอังวะแต่ไม่สำเร็จ ในครั้งที่สาม พ.ศ. 2312 พวกจีนยกเข้ามาตีทางเมืองกองตุงปะบอล ซึ่งไกลจากเมืองอังวะ 5 กีบ พระเจ้าอังวะเห็นว่าต้านทานกำลังของจีนไม่ได้จึงขอเป็นไมตรีไมตรีกับจีนโดยยอมแต่งเครื่องบรรณาการไปมอบให้กับแม่ทัพจีนเป็นการสงบศึก

[1]อุทัย เทพสิทธา <u>ความเป็นมาของไทย – ลาว</u> หน้า 259

[2]<u>ด.</u>

**ครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ. 2278 – 2334

***เครื่องราชบรรณาการในครั้งนี้ มีทองกำหนัก 7 บาท หีบหมากทองคำหนัก 5 บาท งาช้าง 2 กู่ ศาดเวียน 2 ผืน (อ้างจาก กรมศิลปากร <u>จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี</u> หน้า 130)

ในระหว่างที่กรุงศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์ขอยอมอ่อนน้อมต่อกรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงดำเนินนโยบายที่จะเข้าครอบครองกรุงศรีสัตนาเพื่อจะได้เป็นกำลังในการช่วยเหลือเมื่อถูกพม่าโจมตี[1] ดังนั้นพระองค์ทรงมีพระราชสาส์นถึงเจ้าศิริบุญสารเพื่อทูลขอพระธิดาแห่งอาณาจักรกรุงศรีอยุธยามาเป็นอัครมเหสี[2]

การเชื่อมสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับลาว ในช่วงเวลานี้ฝ่ายไทยเป็นฝ่ายที่เหนือกว่าฝ่ายลาวแต่ฝ่ายไทยต้องอยู่ในระหว่างการถูกคุกคามของพม่า ฝ่ายไทยจำต้องเริ่มผูกพันธมิตรไมตรีเพื่อเป็นกำลังในยามสงคราม พระบรมราโชบายในการทูลขอพระธิดาของกรุงศรีสัตนาคนหุตในครั้งนี้รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชวิจารณ์ถึงกุศโลบายทางการเมืองของพระเจ้ากรุงธนบุรีมีความว่า

> "ความคิดที่มีพระราชสาส์นและศุภอักษรครั้งนี้ พระเจ้ากรุงธนบุรีหวังเป็นทางที่จะอวดอ้างกำลัง ซึ่งตรงกับอัชฌาสัย เป็นคนมีความปรารถนาใหญ่โตลึกซึ้งซึ่งคิดจะรวบรัดเอาด้วยกำลังอำนาจในภายหลัง แต่ในระหว่างที่ตกลงกันนี้ ตรึกให้ได้เปรียบไว้เสมอจะได้สมคิดหรือไม่ก็ตาม ถ้าเป็นที่ควรลองแล้วต้องลองไม่ได้ก็แล้วไป"[3]

แต่กุศโลบายทางการเมืองของพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องประสบกับอุปสรรคอันเกิดจากพม่ายกกองทัพเข้าตีเวียงจันทน์ ขณะเดียวกันทางนครหลวงพระบางได้ยกทัพมาโจมตีด้วย เจ้าศิริบุญสารเกรงว่าเมืองเวียงจันทน์จะถูกนครหลวงพระบางเข้ายึดครองจึงมีพระราชสาส์นไปขอกำลังกองทัพพม่า ซึ่งขณะนั้นตั้งมั่นที่นครเชียงใหม่ให้ยกมาโจมตีนครหลวงพระบางแต่กองทัพพม่าไม่สามารถให้ความช่วยเหลือแก่เจ้าศิริบุญสารได้เพราะพม่ามีศึกพัวพันอยู่กับกรุงธนบุรี[4]

---

[1]วอลเตอร์ เอฟ เวลลา แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ แปลโดย นิจ ทองโสภิต หน้า 161

[2]จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี หน้า 131

[3]ด. หน้า 134

[4]ด. หน้า 135

อุปสรรคที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ได้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาว ซึ่งกำลังดำเนินไปด้วยดีต้องยุติลงทั้งนี้เพราะพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเริ่มไม่วางพระทัยในความเป็นมิตรของเจ้าศิริบุญสาร พระองค์ทรงหวั่นเกรงว่าเจ้าศิริบุญสารจะร่วมมือกับพม่าเพื่อเข้าโจมตีกรุงธนบุรี ในเวลาต่อมาระหว่าง พ.ศ. 2317 โปสุพลาแม่ทัพพม่าที่รักษาการเมืองเชียงใหม่มีหนังสือลับให้ไปมะยุง่วนพร้อมกับทหารสามร้อยคนเดินทางไปยังเวียงจันทน์เพื่อทูลขอความช่วยเหลือจากเจ้าศิริบุญสาร โดยข้อความในหนังสือลับกล่าวชักชวนเจ้าศิริบุญสารให้ยกกองทัพมาตีกรุงธนบุรีทางเมืองนครราชสีมาเพื่อบรรจบกับทัพพม่า ซึ่งจะยกมาตีทางเมืองตากและกำแพงเพชร แต่เจ้าศิริบุญสารตอบปฏิเสธ[1]

แม้ว่าการตอบปฏิเสธของเจ้าศิริบุญสารแสดงให้เห็นถึงความซื่อสัตย์ของนครเวียงจันทน์ที่มีต่อกรุงธนบุรีก็ตาม แต่พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกริ้วเจ้าศิริบุญสารในการผูกไมตรีทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายพม่า พระองค์จึงมีพระราชสาส์นไปยังนครเวียงจันทน์เพื่อให้เจ้าศิริบุญสารดำเนินนโยบายทางการเมือง โดยเลือกผูกมิตรเพียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง พร้อมทั้งชี้แจงให้ทราบว่าฝ่ายไทยเป็นศัตรูกับพม่า ถ้าเจ้าศิริบุญสารจะรักษาไมตรีกับไทยจะต้องช่วยฝ่ายไทยทำสงครามกับพม่าเพื่อกอบกู้บ้านเมืองไทยก่อน ดังปรากฏในพระราชสาส์นตอนหนึ่งมีความว่า

> "... ประการหนึ่งซึ่งทรงพระกรุณาการุญภาพเป็นครองทาง
> บุรราชประเพณีนั้น ชื่นชมนัศนิยมคือจะได้มีความสงสัยในผู้เป็น
> โบราณกษัตริย์นั้นหาไม่ แต่สงสัยถ้าไม่ทรงพระกรุณาช่วยกันล้าง
> พม่าให้หมดหายนครหลุดพ้นจากทาสพม่าเป็นไทยก่อน พระนครศรีอยุธยา
> จะกามไปเป็นเขตทาสกรุงอังวะฤา ..ฯ"[2]

---

[1] จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี หน้า 140

[2] ด. หน้า 141

ข้อความในพระราชสาส์นฉบับนี้มีลักษณะชักชวนให้ทางฝ่ายเวียงจันทน์มาเป็นพันธมิตรของกรุงธนบุรี ขณะเดียวกันข้อได้แสดงถึงกุศโลบายทางการเมือง ซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีขยายอิทธิพลเพื่อหวังครอบครองนครเวียงจันทน์ด้วย แต่เหตุการณ์กำลังอยู่ในภาวะสงครามกันเกิดจากการคุกคามของพม่าซึ่งเข้าโจมตีแถบเขาชะงุ้ม บางนางแก้ว* และศึกอะแซหวุ่นกี้ที่เมืองพิษณุโลก[1] จึงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาวต้องเหินห่างกันในปี พ.ศ. 2319 เจ้าศิริบุญสารมีคำสั่งให้พระยาสุโพนำกองทัพมาจับพระวอกับพระตาซึ่งตั้งหลักแหล่งอยู่ที่ดอนมดแดง พร้อมทั้งได้ฆ่าบุคคลทั้งสองในพระราชอาณาเขตของพระเจ้ากรุงธนบุรีด้วย พฤติการณ์ในครั้งนี้พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงถือว่าเจ้าศิริบุญสารกระทำการหมิ่นพระเดชานุภาพของพระองค์ด้วยเหตุนี้ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเป็นแม่ทัพใหญ่พร้อมกับเจ้าพระยาสุรสีห์ขึ้นไปชุมนุมพลที่เมืองนครราชสีมาเพื่อยกเข้าโจมตีนครเวียงจันทน์[2]

แผนการโจมตีของไทยได้แยกกองเป็น 2 ทัพ โดยจัดให้ทัพเมืองนครราชสีมามีเจ้าพระยาสุรสีห์นำกำลังทหารแยกไปทางกัมพูชา เพื่อเกณฑ์กองทหารเขมรมาเป็นพลทหารเรือในการยกพลไปตามลำแม่น้ำโขงและเป็นกำลังในการขุดคลองอ้อมแก่งลี่ผี แล้วนำทหารเดินบกไปสมทบกับทัพของสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกที่นครเวียงจันทน์[3]

เมื่อกองทัพของสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ซึ่งยกไปทางนครราชสีมาผ่านทางนครจำปาศักดิ์ซึ่งพระยาสุโพรักษาการอยู่ พระยาสุโพไม่อาจต้านทานกำลังของกองทัพไทยได้จึงถอยไปยังเมืองเวียงจันทน์ กองทัพไทยจึงเข้ายึดนครจำปาศักดิ์แล้วนำ

---

*ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดราชบุรี

[1] จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี หน้า 140 – 141

[2] รอง ศยามานนท์ "ความสัมพันธ์ไทย – ลาว" แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 1 – 3 48 – 49 มกราคม – ธันวาคม 2517

[3] ก.

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 พระโขนง กรุงเทพฯ 11 โทร. 3921876 3916060

กำลังทหารสมทบกับทัพเจ้าพระยาสุรสีห์เพื่อเข้าโจมตีนครเวียงจันทน์ กองทัพไทยล้อมนครเวียงจันทน์เป็นเวลาสี่เดือน เจ้าศิริบุญสารไม่สามารถต้านทานกองทัพไทยได้จึงรีบหลบหนีไปยังเมืองคำเกิด[1]

หลังจากกองทัพไทยประสบชัยชนะและยึดครองนครเวียงจันทน์ได้ในปี พ.ศ. 2321 กองทัพไทยได้นำเอาเจ้าอุปราชนันทเสน ราชบุตร ราชธิดาและพระวงศานุวงศ์ตลอดจนนางสนมนางกำนัลพร้อมทั้งขุนนางชั้นผู้ใหญ่มายังกรุงเทพฯ และอัญเชิญพระแก้วมรกตพระบางมาประดิษฐานไว้ที่กรุงธนบุรี ส่วนครอบครัวลาวซึ่งกองทัพไทยกวาดต้อนมาในครั้งนี้พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งถิ่นฐานทางฟากตะวันออกของลำน้ำโขงเพื่อจะได้เป็นกำลังแก่อาณาจักรกรุงธนบุรี[2]

เมื่ออาณาจักรกรุงศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์เป็นประเทศราชของกรุงธนบุรี ทางฝ่ายนครหลวงพระบางเกรงว่ากองทัพไทยจะยกไปโจมตี ดังนั้นเจ้าสุริยวงศาผู้ครองนครหลวงพระบางจึงยอยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้ากรุงธนบุรีด้วยการยอมส่งเครื่องราชบรรณาการในฐานะที่เป็นประเทศราชของไทย'

ในปี พ.ศ. 2321 อาณาจักรกรุงธนบุรี ประสบความสำเร็จในการครอบครองดินแดนอาณาจักรลานช้างทั้งหมด ซึ่งนับเป็นครั้งแรกในการขยายพระราชอาณาเขตทางด้านตะวันออก แต่ในด้านการวัดการปกครองพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงให้สิทธิแก่ประเทศราชในการปกครองตนเอง ทั้งนี้เพราะในขณะนั้นฝ่ายไทยต้องรีบฟื้นฟูความมั่นคงภายในของอาณาจักรจึงมีความจำเป็นต้องรีบจัดระเบียบการปกครองหัวเมืองชั้นในให้มีความเป็นระเบียบก่อน[3]

ในสมัยกรุงธนบุรีอาณาจักรไทยได้ครอบครองดินแดนอาณาจักรลานช้างทั้งหมดสืบต่อมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

---

[1] ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 43 หน้า 200 – 202

[2] ต. หน้า 202 – 203

[3] ต. หน้า 203 – 204

76069

4. สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

4.1 สมัยรัชกาลที่ 1

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 2325 พระองค์ทรงจัดการปกครองอาณาจักรล้านช้างโดยการแบ่งแยกการปกครองภายในเป็น 3 อาณาจักร กล่าวคือ ทางตอนเหนือเป็นอาณาจักรของหลวงพระบาง ให้เจ้านครหลวงพระบางพร้อมกับดูแลแคว้นสิบสองจุไทย หัวพันห้าทั้งหกด้วย ส่วนทางตอนกลางให้เป็นอาณาเขตของอาณาจักรกรุงศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์ โดยเพิ่มเติมให้ปกครองดูแลแคว้นพวนเพิ่มอีกหนึ่งแคว้น ส่วนทางตอนใต้ให้อาณาจักรนครจำปาศักดิ์ครอบครองดินแดนของตนตามสภาพเดิม[1] ขณะเดียวกันพระองค์ทรงมอบหมายให้พระยานครราชสีมา ซึ่งเป็นหัวเมืองชั้นเอกทำหน้าที่คอยควบคุมการปกครองของประเทศราชทั้งสาม[2]

การจัดการปกครองประเทศราชหัวเมืองลาวในสมัยรัชกาลที่ 1 พระองค์ทรงให้อิสระภาพแก่ประเทศราชในการปกครองตนเอง โดยมีพันธะกรณีเกี่ยวกับการถวายเครื่องราชบรรณาการทุก ๆ 3 ปี และในกรณีที่จะมีการเปลี่ยนแปลงเจ้าครองนครจะต้องได้รับพระราชโองการแต่งตั้งจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของฝ่ายไทย ในตอนต้นรัชกาลที่ 1 ทางกรุงเทพฯ ไม่ประสบปัญหาการปกครองประเทศราชในหลวงพระบางและนครจำปาศักดิ์ แต่ต้องประสบปัญหาในการจัดการปกครองนครเวียงจันทน์

---

[1]ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี และวิมล วงศ์พิพัฒน์ ประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 – 2394) หน้า 2

[2]สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "โบราณคดีนครราชสีมา" ใน โบราณคดีนครราชสีมา ของคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร หน้า 18

ทั้งนี้เพราะเจ้าศิริบุญสารซึ่งหลบหนีไปอยู่เมืองกำเกิด ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีได้กลับมาปกครองเวียงจันทน์และรีบหาการฆ่าพระยาสุโพซึ่งเป็นผู้รั้งเมืองในขณะนั้น* พวกท้าวเพี้ยขุนนางเวียงจันทน์ ซึ่งไม่ยอมเป็นพวกของเจ้าศิริบุญสารพากันหลบหนีลงมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารที่กรุงเทพฯ รัชกาลที่ 1 ทรงทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดพระองค์มิได้ยกกองทัพไปทำการปราบปรามทั้งนี้เพราะทรงมีความเข้าใจในเจตนาของเจ้าศิริบุญสารซึ่งต้องการจะกอบกู้อาณาจักรเวียงจันทน์ประกอบกับเจ้าศิริบุญสารอยู่ในวัยชราจึงไม่น่าหวาดวิตกในด้านการต่อสู้กับไทย ด้วยเหตุนี้พระองค์ทรงดำเนินนโยบายแผ่พระคุณให้ทางฝ่ายลาวโดยให้เชื้อสายของเจ้าครองนครเวียงจันทน์กลับไปปกครองอาณาจักรตามเดิม ดังนั้นในวันที่ 25 เมษายน พ.ศ. 2325 พระองค์ทรงแต่งตั้งเจ้านันทเสนบุตรคนโต** ของเจ้าศิริบุญสารกลับไปครองเวียงจันทน์พร้อมทั้งพระราชทานพระบาง*** กลับไปเป็นมิ่งขวัญของชาวเวียงจันทน์ดังปรากฏในคำประกาศอภิเษกเจ้านันทเสนว่า

> "ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้านันทเสนกินเมืองเป็นจ้าวขันธเสมาตามขัติยราชเป็นเจ้านันทเสนราชพงษ-มะลานจ้าวนครเวียงจันทบุรี เท่าไป ณ วัน 5 ฯ14 1 ค่ำ จุล-ศักราช 1144 ปีเถาะ"[1]

---

*พระยาสุโพเป็นผู้รั้งเมืองมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีสืบต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 1 ทางกรุงเทพฯ ยังมิได้แต่งตั้งผู้ใดไปปกครอง

**ในสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงชุบเลี้ยงโอรสและธิดาของเจ้าศิริบุญสารไว้ที่กรุงเทพฯ คือ เจ้านันทเสน เจ้าอินทวงศ์ เจ้าอนุวงศ์ เจ้าแก้วยอดฟ้า (ธิดา)

***เป็นพระพุทธรูปที่คนลาวเคารพสักการะ ได้ถูกนำมาประดิษฐานที่กรุงธนบุรีเมื่อครั้งกองทัพไทยยกทัพไปตีเวียงจันทน์ พ.ศ. 2320

[1]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 2 <u>จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1</u> จ.ศ. 1144 – 1172

4.1.1 สมัยเจ้านันทเสน

เจ้านันทเสนขึ้นครองราชย์โดยมีเจ้าอินทวงศ์เป็นอุปราช ในปี พ.ศ. 2325 เจ้านันทเสนได้มอบหมายให้ข้าหลวงเวียงจันทน์ถือศุภอักษรลงมายังกรุงเทพฯ โดยแจ้งว่า เจ้าอนุรุทธะ ผู้ครองนครหลวงพระบางกับเจ้านาภอุปราชและเจ้าบังกษาตุราชวงศ์ ได้สมคบกับพม่าทำการยุยงเจ้าเมืองเชียงรุ้งให้กระด้างกระเดื่องต่อกรุงเทพฯ รัชกาลที่ 1 ทรงแต่งคนออกไปสอบราชการในครั้งนี้ เมื่อทราบความจริงพระองค์ทรงมีพระราชโองการดำรัสให้เจ้านันทเสนยกกองทัพไปปราบปรามพร้อมทั้งนำตัวเจ้าอนุรุทธะ เจ้าบังกษาตุ ลงมายังกรุงเทพฯ ส่วนการปกครองในนครหลวงพระบางทรงมอบหมายให้เจ้านันทเสนแต่งตั้งเมืองแสนขุนนางชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้รั้งเมืองนครหลวงพระบางจนถึงปี พ.ศ. 2339 เจ้าอนุรุทธะได้กลับไปครองนครหลวงพระบางตามเดิม[1]

ในปี พ.ศ. 2339 เจ้าอนุรุทธะได้มีศุภอักษรฟ้องรัชกาลที่ 1 ว่าเจ้านันทเสนสมคบคิดกับพระบรมราชาเจ้าเมืองนครพนมทำการกบฏต่อกรุงเทพฯ แต่รัชกาลที่ 1 มิได้ทรงเชื่อตามคำทูลฟ้อง พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรม หลังจากการสอบสวนทั้งสองฝ่ายปรากฏว่าคำฟ้องของเจ้าอนุรุทธะมีมูลตามจริง รัชกาลที่ 1 ทรงมีคำสั่งให้ลงโทษประหารชีวิตเจ้านันทเสนแต่ได้รับการทัดทานจากกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ดังนั้นพระองค์ทรงให้อภัยโทษพร้อมทั้งแต่งตั้งเจ้าอินทรวงศ์เป็นผู้ครองนครเวียงจันทน์และให้เจ้าอนุวงศ์เป็นอุปราชในปี พ.ศ. 2340

4.1.2 สมัยเจ้าอินทวงศ์

ในการแต่งตั้งเจ้าอินทรวงศ์ รัชกาลที่ 1 ทรงประกอบพิธีอภิเษกที่ยิ่งใหญ่กว่าทางฝ่ายนครหลวงพระบางและจำปาศักดิ์ ดังปรากฏหลักฐานในพิธีอภิเษกมีความว่า

---

[1] พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัฒนจาตุรนต์ หน้า 183

* เป็นการตอบแทนกับความจงรักภักดีของเจ้าอินทวงศ์ ซึ่งได้พระราชทานธิดามาเป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 1

"ด้วยสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพพระมหานครทวารวดีศรีอยุธยามหาดิลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย์อุดมพระราชนิเวศน์มหาสถาน มีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม ตั้งเจ้าอินเป็นพระไชยะเชษฐาธิราชสุริยวงศ์องค์อัครบดินเทระนรินทราบดีจักรพรรดิราชบรมนาถบพิตรถิตเป็นพระเจ้ากรุงจันทบุรี* ศรีสัตนาคนหุตวิสุทธิอุดมบรมรัตนราชธานีบุรีมหาสถาน เสกมา ณ วัน 5 ฯ7 9 ค่ำ จุลศักราช 1158 ปีเถาะอัฐศก** "[1]

ตลอดระยะเวลาที่เจ้าอินทรวงศ์ขึ้นครองราชย์ ทางนครเวียงจันทน์ได้ให้ความช่วยเหลือกองทัพไทยในการรบกับพม่าที่เชียงแสนเมื่อ พ.ศ. 2341 โดยเจ้าอินทรวงศ์ให้เจ้าอนุวงศ์นำทหารลาวช่วยปราบปรามพม่าออกจากพระราชอาณาเขต ความดีของนครเวียงจันทน์ในครั้งนี้ทำให้ทางกรุงเทพฯ มีความไว้วางใจพระเจ้าเวียงจันทน์ยิ่งขึ้น ดังนั้นเมื่อเจ้าอินทรวงศ์สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. 2346 รัชกาลที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าอนุวงศ์เป็นเจ้าครองนครเวียงจันทน์สืบต่อไป[2]

---

*ฐานะของเจ้าอินทรวงศ์เป็น "พระเจ้าไชยะเชษฐาธิราชสุริยวงศ์ฯ" หรือพระไชยเชษฐาธิราชในตำแหน่งของกษัตริย์ ซึ่งแตกต่างจากการแต่งตั้งเจ้าผู้ครองนครอื่น ๆ ใช้คำว่า "ขัติยราช" แทนคำว่า "จักรพรรดิราช" (โปรดดูการแต่งตั้งเจ้านันทเสนในหน้า 23)

**ตรงกับเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2338

[1]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 2 <u>จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1</u> จ.ศ. 1144 - 1172

[2]ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรีและวิมล พงศ์พิพัฒน์ <u>ล.ต.</u> หน้า 62

ส่วนนครหลวงพระบางรัชกาลที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าอนุรุทธเป็นเจ้าครองนคร สำหรับนครจำปาศักดิ์พระองค์ทรงแต่งตั้งพระวิชัยบัตรางสาเป็นเจ้าครองนครประเทศราช[1] ตลอดสมัยรัชกาลที่ 1 อาณาจักรลานช้างทั้งสามนครรัฐต่างมีความเคารพยำเกรงต่อพระบารมีของพระองค์ตลอดมาจึงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาวในสมัยรัตนโกสินทร์ได้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

4.2 สมัยรัชกาลที่ 2

ในสมัยรัชกาลที่ 2 ตรงกับช่วงเวลาซึ่งเจ้าอนุวงศ์เป็นเจ้าครองนครเวียงจันทน์ ในช่วงรัชกาลนี้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาวได้สัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น ทั้งนี้เพราะเจ้าอนุวงศ์เป็นบุคคลซึ่งได้รับการอบรมจากกรุงเทพฯ จึงทำให้มีความสนิทสนมกับรัชกาลที่ 2 และข้าราชการเจ้านายชั้นผู้ใหญ่เป็นอย่างดีประกอบกับในปี พ.ศ. 2360 พวกข่าทางตอนใต้บริเวณเมืองสารบุรี แขวงนครจำปาศักดิ์ทำการกบฏซึ่งเรียกกันว่ากบฏสาเกียดโง้ง* เข้าโจมตีนครจำปาศักดิ์สำเร็จแล้วทำการเผาเมืองนครจำปาศักดิ์จนได้รับความเสียหาย เจ้านครจำปาศักดิ์ (เจ้าหมาน้อย) และคนลาวต้องอพยพมาอยู่ที่

---

[1]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 2 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1144 – 1172

*กบฏสาเกียดโง้ง เป็นการกบฏของพวกข่าซึ่งต้องการตั้งตนเป็นอิสระจากการตกเป็นทาสของคนลาว ในการกบฏครั้งนี้หัวหน้ากบฏชื่อ สาเกียดโง้ง เป็นคนข่าที่แสดงตนเป็นธรรมิกราช สามารถรวบรวมพวกข่าแถบเมืองสาละวัน เมืองกาทองใหญ่และเมืองอัตปือมาเป็นบริวารพวกได้ประมาณ 8000 คน เข้าโจมตีและยึดครองนครจำปาศักดิ์ได้ในปี พ.ศ. 2360 เจ้านครจำปาศักดิ์ (เจ้าหมาน้อย) ท้าวเพี้ยสู้พวกข่าไม่ได้ต้องอพยพมาอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี (จากพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2 หน้า 63 – 64) จากหลักฐานในเอกสารจารึกใบลานภาคอีสานกล่าวว่ากบฏสาเกียดโง้งเกิดจากการยุยงของพระยาพรหมภักดีเจ้าเมืองโคราชให้พวกข่ายึดนครจำปาศักดิ์ (จาก ธวัช ปุณโณทก การศึกษาประวัติศาสตร์จากเอกสารใบลานอีสาน หน้า 2)

อุบลราชธานีทางกรุงเทพฯ เมื่อทราบข่าวการกบฏของพวกข่าแล้ว รัชกาลที่ 2 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพรหมภักดี เจ้าเมืองโคราชกับพระศรีอรรคฮาดเมืองโขง* เกณฑ์กำลังทหารเข้าปราบปรามพวกข่าจนพวกข่าแตกหนีไปยังเมืองอัตปือ แต่ไม่สามารถจับตัวอ้ายสาเกียดโง้งหัวหน้ากบฏได้ ในเวลาต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2364 เจ้าอนุวงศ์กับเจ้าราชบุตร (โย้) ช่วยทำการปราบปรามข่าสามารถจับตัวอ้ายสาเกียดโง้งได้ซึ่งทำให้พวกข่าแตกหนีไป[1]

ความสามารถของเจ้าอนุวงศ์และเจ้าราชบุตร (โย้) ในครั้งนี้ได้เพิ่มความไว้วางใจให้กับทางกรุงเทพฯ มากขึ้น ขณะนั้นทางกรุงเทพฯ ได้เปลี่ยนผู้ปกครองนครจำปาศักดิ์ใหม่ ดังนั้นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (รัชกาลที่ 3) ทรงทูลเสนอให้รัชกาลที่ 2 แต่งตั้งเจ้าราชบุตร (โย้) เป็นเจ้าครองนครจำปาศักดิ์ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการป้องกันพระราชอาณาเขตทางด้านตะวันออก** ประกอบกับนครจำปาศักดิ์ห่างไกลจากกรุงเทพฯ ถ้าทางกรุงเทพฯ ให้เจ้าราชบุตร (โย้) และเจ้าอนุวงศ์ปกครองจะช่วยให้สะดวกในการติดต่อทางลำแม่น้ำโขงในยามเกิดการขัดแย้งกับญวนได้ แต่ความเห็นของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ได้รับการทัดทานจากเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี*** ซึ่งเกรงว่าจะส่งเสริมให้เจ้าอนุวงศ์มีอำนาจทางการปกครองทางด้านเหนือและทางตะวันออก พระองค์ทรงเสนอว่าควรมอบหมายให้ทางเมืองโคราชเป็นผู้ปกครองจะมีความปลอดภัยกว่า แต่คำทูลของ

---

*ดีหันดอน

[1]ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 43 หน้า 305

**ในขณะนั้นการขยายอำนาจของญวนได้เข้าควบคุมการปกครองภายในของเขมรแล้ว โดยอ้างว่าต้องการให้ความช่วยเหลือพระอุทัยราชาให้ได้รับความปลอดภัย (โปรดดูรายละเอียดของ ถนอม อานามวัฒน์ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยเขมรและญวนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปริญญานิพนธ์ กศ.ม หน้า 141 – 148)

***เป็นโอรสในรัชกาลที่ 2

พระราชวัง ในครั้งนี้ ปรากฏว่ารัชกาลที่ 2 ทรงเห็นชอบกับคำทูลของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ จนเป็นเหตุให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีไม่พอพระทัยพร้อมกับมีรับสั่งในท้องพระโรง เมื่อวันแต่งตั้งเจ้าราชบุตร (โย้) เป็นเจ้าครองนครจำปาศักดิ์มีความว่า "อยากจะรู้นัก ใครเป็นผู้จัดแจงเพ็ดทูลให้เจ้าราชบุตรเวียงจันทน์ไปเป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ เจ้าเวียงพอ มีอำนาจอยู่ข้างเหนือก็พอแล้ว ยังจะเพิ่มเติมให้ลูกไปมีอำนาจโอบลงมาข้างฝ่ายตะวันออก อีกด้านหนึ่ง ต่อไปจะได้ความร้อนใจด้วยเรื่องนี้"[1]

สาเหตุที่รัชกาลที่ 2 ทรงแต่งตั้งเจ้าราชบุตร (โย้) เป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ ในครั้งนี้ ในเวลาต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมี พระวินิจฉัยถึงมูลเหตุที่รัชกาลที่ 2 ทรงเห็นชอบกับความเห็นของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทั้งนี้เพราะนโยบายต่างประเทศของไทยในขณะนั้นระมัดระวังและป้องกันการขยายอิทธิพล ของฝ่ายญวน การแต่งตั้งเจ้าราชบุตร (โย้) และการมอบหมายให้เจ้าอนุวงศ์ซึ่งเป็นผู้ ที่จงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ ประกอบกับเป็นคนเชี่ยวชาญในการทหารและการปกครองเป็น ผู้ดูแลจะเป็นวิธีการที่เหมาะสมที่สุดในช่วงเวลานี้ พระวินิจฉัยของพระองค์ได้ปรากฏอยู่ ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 2 มีความว่า

> "เมื่อข้าพเจ้าสอบหนังสือจะแต่งพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2 คราวนี้ได้พบจดหมายต่างประเทศ 2 แห่งคือ จดหมายเหตุของราช-ทูตพม่าที่มาเมืองญวน เมื่อปีมะแม เบญจศก จ.ศ. 1185 (พ.ศ. 2366 แห่ง 1 กับสำเนาอักษรสาส์นผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษมีถวายพระเจ้าเวียดนามมินมางแห่ง 1 จดหมายเหตุทั้ง 2 นี้พิมพ์ไว้ท้ายเล่ม 2 ของหนังสือครอเฟิดแต่งเรื่องเขาเป็นทูตที่มา

---

[1]สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 เล่ม 2 หน้า 67

เมืองไทยได้ความจากอักษรสาส์นขนานพระนามพระเจ้ากรุงเวียด-นามว่าเป็นใหญ่แก่กัมพูชาและประเทศลาว ดังนี้ทำให้เข้าใจว่าญวนตั้งใจมุ่งหมายจะเอาเมืองเขมรและลาวไว้ในอำนาจ จึงได้แสดงความข้อที่ว่าเป็นใหญ่แก่เขมรและลาวจนปรากฏถึงต่างประเทศอังกฤษจึงได้ใช้พระนามในอักษรสาส์น ความที่ปรากฏในจดหมายเหตุของราชทูตนั้น ปรากฏญวนถามว่าที่พม่าจะเป็นไมตรีกับญวนจะมีประโยชน์อันใด ด้วยสองประเทศอยู่ห่างไกลกันมากนัก ทูตพม่าตอบว่าแผ่นดินญวนกับแผ่นดินพม่าอาจจะไปมาค้าขายติดต่อกันได้ไม่ห่างไกลด้วยยอดแม่น้ำโขงอยู่ในแดนพม่า ถ้าทำทางบกจากแดนพม่าไปเมืองตังเกี๋ยก็จะไปมาถึงกันได้ทางหนึ่งหรือมิฉะนั้นจะหาสินค้าขึ้นล่องลำแม่น้ำโขงได้อีกทางหนึ่งมีความลำบาก แต่ที่ต้องผ่านเมืองเวียงจันทน์ซึ่งเป็นไมตรีชอบพอกับไทย ถ้าญวนเป็นไมตรีกับเวียงจันทน์แล้ว พม่ากับญวนไปมาถึงกันตามแม่น้ำโขงได้สะดวก"[1]

ประกอบกับในสมัยรัชกาลที่ 2 ญวนได้ขยายอิทธิพลเข้าครอบครองเขมร ดังนั้นเมื่อนครจำปาศักดิ์เสียแก่พวกข่า ทางกรุงเทพฯ เกรงว่าญวนจะเข้าครอบครองนครจำปาศักดิ์ด้วยซึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวิจารณ์ว่า "พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงไว้วางพระราชหฤทัยในเจ้านุด้วยเป็นคนที่ซื่อตรงต่อกรุงเทพฯ มาแต่รัชกาลที่ 1 จึงทรงแต่งตั้งเจ้าราชบุตร (โย้) ไปครองนครจำปาศักดิ์"[2]

---

[1]สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จ.ก. หน้า 68 - 69

[2]ด.

พระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอรรถธิบายอย่างชัดเจนถึงสาเหตุที่รัชกาลที่ 2 ทรงกาดคะเนและไม่ไว้พระทัยในการขยายอำนาจของญวนเหนือดินแดนเขมรและมีแผนการที่จะเข้าครอบครองหัวเมืองลาวตอนใต้ วิธีการของไทยในการแต่งตั้งเจ้าราชบุตร (โย้) เป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ตามเหตุผล ซึ่งกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ได้ทูลไว้จะเป็นวิธีการเดียวกันในการช่วยป้องกันการขยายอิทธิพลในดินแดนลาวได้ได้

ตลอดสมัยรัชกาลที่ 2 เจ้าราชบุตร (โย้) ได้แสดงความจงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ เสมอมา ระยะนั้นได้สร้างความเข้มแข็งในการสร้างบ้านเมืองระหว่างนครเวียงจันทน์กับนครจำปาศักดิ์ให้เป็นชุมชนใหม่ ซึ่งในพงศาวดารเจ้าอนุเมืองเวียงจันทร์ได้กล่าวถึงช่วงเวลานี้ว่า

> "... หลายวันก็นฮอดเมืองบ่ดียัง ก่อนว่ามาฮอดแล้วตกแต่ง
> แปลงเมืองอู่ถนนบาพร้อม เจ้าก็จำเหสร้างบ้านแปลงเมืองใหม่
> วัดปากน้ำกูนแต่ใกล้หั้นแล้ว ฯวเป็ดเหิงนานแล้วบริบวรณ์ทุกสิ่ง
> พร้อมลูกแก้วนั่งปองหั้นแล้ว"[1]

การที่เจ้าราชบุตรได้ครองเมืองจำปาศักดิ์และบริหารบ้านเมืองร่วมกับเจ้าอนุวงศ์ ทำให้เจ้าอนุวงศ์มีกำลังและอำนาจมากขึ้นพร้อมทั้งสามารถควบคุมการปกครองหัวเมืองชั้นทางด้านตะวันออกจนจดถึงเขตของเขมร ซึ่งในขณะนั้นตกอยู่ในเขตอิทธิพลของญวนผู้เป็นศัตรูของไทยในตอนปลายรัชกาลที่ 2*

---

[1]หอ สมุดแห่งชาติ เลขที่ 20 <u>พงศาวดารเจ้าอนุเมืองเวียงจันทร</u> (หนังสือพื้นเวียงคำลาวแอว) (ไม่ปรากฏวัน เดือน ปี) หน้า 21

*โปรดดูรายละเอียดของ ถนอม อานามวัฒน์ <u>ล.ด.</u> หน้า 145

การที่ฝ่ายไทยมอบอำนาจการปกครองลาวตอนใต้ให้กับเจ้าอนุวงศ์ได้ก่อให้เกิดผลเสีย แก่ไทยในทางการปกครอง ดังปรากฏในตอนต้นรัชกาลที่ 3 เจ้าอนุวงศ์และเจ้าราชบุตร ได้สร้างปัญหาการปกครองให้กับไทยตรงกับคำกัดค้านของเจ้าพระยาเหลวงพิทักษ์มนตรี ทุกประการ

4.3 สมัยรัชกาลที่ 3

4.3.1 กบฏอนุวงศ์ ปี พ.ศ. 2369

4.3.1.1 สาเหตุของการกบฏ ในปี พ.ศ. 2369

เจ้าอนุวงศ์ร่วมกับเจ้าราชบุตร (โย้) ได้ทำการกบฏครั้งยิ่งใหญ่ โดยการ นำกองทัพเข้าโจมตีทางฝ่ายไทยอย่างจู่โจม ซึ่งการกบฏในครั้งนี้มีหลักฐานทางฝ่ายไทย และฝ่ายลาวบอกถึงสาเหตุแห่งการกบฏอย่างชัดเจนดังต่อไปนี้

หลักฐานทางฝ่ายไทย ได้กล่าวถึงสาเหตุของการกบฏว่า

ก. เจ้าอนุวงศ์มีความขัดแย้งกับรัชกาลที่ 3 เนื่องจากในปี พ.ศ. 2368 เจ้าอนุวงศ์ลงมาถวายพระเพลิงพระบรมศพของรัชกาลที่ 2 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ประจวบ เหมาะกับอังกฤษได้เข้ามาทำการติดต่อทำสัญญาทางการค้ากับไทยโดย เฮนรี่ เบอร์นี เป็นทูตเข้าเจรจา ฝ่ายไทยในขั้นแรกไม่อยากจะทำสัญญาจึงต้องมีการโต้ตอบกันอยู่ ช้านาน เจ้าอนุวงศ์จึงถือโอกาสในระหว่างไทยกับอังกฤษยังไม่ตกลงกันเข้าทำการ ทูลขอพวกครัวเวียงจันทน์ที่กองทัพไทยเคยกวาดต้อนลงมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงธนบุรีให้กลับ ไปเมืองเวียงจันทน์ แต่รัชกาลที่ 3 ไม่อนุญาต พร้อมกับมีพระราชดำริว่า พวกครัว เหล่านี้มาตั้งทำมาหากินอยู่เป็นหลักแหล่งในหัวเมืองชั้นในอย่างมั่นคงมานานแล้ว ถ้าจะ ให้อพยพก็จะเดือดร้อนระส่ำระสาย การที่รัชกาลที่ 3 ไม่โปรดพระราชทานให้ตาม ความประสงค์ของเจ้าอนุวงศ์จึงเป็นเหตุให้เจ้าอนุวงศ์ได้รับความอัปยศมาก[1] นอกจากนี้ เจ้าอนุวงศ์ได้ทูลขอละครหญิงหรือละครในไปเป็นครูสอนชาวเมืองเวียงจันทน์ในทาง นาฏศิลป์ แต่รัชกาลที่ 3 ก็ไม่พระราชทานให้เช่นกัน[2]

---

[1]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ <u>พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3</u> เล่ม 1 หน้า 26

[2]<u>ด.</u>

ความผิดหวังของเจ้าอนุวงศ์ในครั้งนี้ทำให้เจ้าอนุวงศ์มีความไม่พอใจในรัชกาลที่ 3 มาก จึงกราบถวายบังคมลากลับเวียงจันทน์อย่างผิดหวัง

ข. เจ้าอนุวงศ์มีญวนเป็นที่พึ่ง เจ้าอนุวงศ์เป็นบุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับความเคลื่อนไหวทางการเมืองของญวน ไทยและเขมรเป็นอย่างดี พร้อมทั้งมีความเข้าใจในวิธีการดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ว่า ทางฝ่ายไทยกำลังเผชิญจากการคุกคามของศัตรูถึง 2 ด้านคือ พม่า* กับญวน ดังนั้นในการดำเนินนโยบายต่างประเทศ ฝ่ายไทยต้องระมัดระวังมิให้เกิดเหตุการณ์รุนแรงทางด้านตะวันออก เจ้าอนุวงศ์จึงอาศัยอิทธิพลของญวนซึ่งเป็นคู่แข่งทางการเมืองกับไทยไว้เป็นกำลังป้องกันลาวเมื่อเกิดเหตุการณ์รุนแรงระหว่างไทยกับลาว[1]

ค. เจ้าอนุวงศ์ไม่พอใจในวิธีการของไทย ซึ่งปฏิบัติต่อคนลาวดังเช่นการเกณฑ์แรงงานจากคนลาวมาใช้สำหรับงานสาธารณประโยชน์ในพระราชอาณาเขตหัวเมืองชั้นใน วิธีการนี้ได้ปฏิบัติมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ มีพระราชดำริให้เจ้าอนุวงศ์เกณฑ์แรงงานไพร่พลลาวเพื่อนำมาใช้เป็นแรงงานสำหรับช่วยในการตัดฟักลากต้นตาลจากเมืองสุพรรณบุรีมายังเมืองสมุทรปราการเพื่อใช้ในการก่อสร้างพระเจดีย์กลางน้ำ ในการปฏิบัติงานครั้งนี้เจ้าอนุวงศ์ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ควบคุมคนลาวจึงได้เห็นความยากลำบากของคนลาวที่ถูกเกณฑ์แรงงานต้องได้รับความขมขื่นใจ เมื่องานสร้างพระเจดีย์กลางน้ำเสร็จสิ้นลงเจ้าอนุวงศ์จึงเริ่มแสดงปฏิกิริยาที่จะกอบกู้เอกราชและตั้งตนเป็นอิสระไม่ยอมเป็นประเทศราชของไทย[2]

---

*ขณะนั้นพม่ากำลังเผชิญสงครามกับอังกฤษครั้งที่ 2 สงครามครั้งนี้เกิดขึ้นทางตอนใต้ของพม่า ถ้าฝ่ายไทยเกิดความขัดแย้งกับพม่าทางตะวันตกแล้ว อังกฤษจะเข้ามามีบทบาททางการเมืองกับไทยได้

[1] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 2 เล่ม 1 หน้า 26

[2] เติม วิภาคย์พจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 1 หน้า 356

หลักฐานทางฝ่ายลาว

ในพงศาวดารเจ้าอนุเมืองเวียงจันทร (หนังสือพื้นเวียงคำลาวแอ่ว) ได้กล่าวถึงสาเหตุของการเกิดกบฏอนุวงศ์เวียงจันทร์โดยมีสาเหตุสืบเนื่องมาจากความขัดแย้งในทางส่วนตัวระหว่างเจ้าอนุวงศ์กับพระยาพรหมภักดี (ทองอินทร์) เจ้าเมืองโคราช 2 ประการกล่าวคือ

ประการแรก พระยาพรหมภักดีไม่พอใจที่เจ้าราชบุตร (โย้) ได้ครองนครจำปาศักดิ์ ทั้งนี้เพราะนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมาเมืองโคราชเป็นหัวเมืองเอกในการปกครองดินแดนทางตะวันออก แต่การแต่งตั้งเจ้าราชบุตร (โย้) เป็นเจ้าครองนครจำปาศักดิ์เป็นการเพิ่มอำนาจให้กับเจ้าอนุวงศ์ ขณะเดียวกันก็ลดอำนาจของพระยาพรหมภักดีลง ถ้าพระยาพรหมภักดีได้เป็นเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์จะช่วยส่งเสริมอำนาจของเจ้าเมืองโคราชครอบคลุมดินแดนทั้งหมด เมื่อพระยาพรหมภักดีผิดหวังในครั้งนี้จึงหาทางกลั่นแกล้งเจ้าอนุวงศ์โดยกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 2 ให้ทางโคราชขึ้นไปเกณฑ์แรงงานไพร่ เลขจากหัวเมืองลาวตั้งแต่เมืองเวียงจันทน์มาจนถึงเมืองอุบลราชธานี[1] ซึ่งในวิธีการเกณฑ์แรงงานจากคนลาวเป็นการบังคับใจคนลาวก่อให้เกิดความคับแค้นใจ ดังปรากฏในหนังสือพื้นเวียงคำลาวแอ่ว มีความตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า

> "เจ้าเมืองโคราชเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 2 เพื่อกราบบังคมทูลและกล่าวหาเจ้าอนุวงศ์หลายข้อและขอเกณฑ์แรงงานจากคนลาว รัชกาลที่ 2 ทรงแต่งตั้งให้หมื่นภักดีไปเกณฑ์แรงงานจากคนลาวตั้งแต่จังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองเขมราฐ มุกดาหาร สุวรรณเขตร เว้นไว้แต่เมืองเวียงจันทน์ ...
>
> ในการเกณฑ์แรงงานครั้งนี้ ได้จดชื่อทั้งชายหญิงทั้งที่แต่งงานแล้วและยังเป็นโสดโดยสักลายไว้ที่แขน ...

---

[1]หอสมุดแห่งชาติ จ.ศ. หน้า 22 – 23

นอกจากนี้ในหนังสือพื้นเวียงกาลาวาเอว่ ได้กล่าวถึงการเกณฑ์เลขของหมื่นภักดี ซึ่งทำการขู่เข็ญคนลาว มีความว่า

"เมื่อหมื่นภักดี ได้รับคำสั่งแล้วก็เดินทางไปจังหวัดกาฬสินธุ์ และมีคำสั่งให้เจ้าเมืองกาฬสินธุ์มาพบ เจ้าเมืองกาฬสินธุ์เกรง-กลัวจึงรีบเกณฑ์คนทั้งหมดมาขึ้นทะเบียนแรงงานไว้โดยการสักลายไว้ที่แขน การทำงานครั้งนี้ต้องทำกันทั้งกลางวันและกลางคืน จากกาฬสินธุ์ก็สำรวจขึ้นไปเมืองเขมราษฎร์ มุกดาหารและสุวรรณ-เขตเรียบร้อยไป แล้วจึงกลับกรุงเทพฯ"[1]

ความรู้สึกคับแค้นใจในการถูกเกณฑ์เลขปรากฏในหนังสือพื้นเวียงคำลาวมีความกล่าวว่า "บัดนี้จักกล่าวเถิงพระยาพรหมเจ้าตรีปองหายาวาดคนแล้ว มันผิยกพ้องหลายขอทมมูลรบสานเฝ้า ฝาละออง พระบาท รักปีควรที่จดเลขไว้เสียแท้ปู่เมืองเจ้าเฮย เจียมแก่เวียงจันทน์เจ้ากินเมืองหมกของ ... แต่นั้นเสนาเจ้ากรุงรีกกแต่งรับสั่งขุนหมื่นเจ้าคนหนึ่งเชื่อใจชื่อว่า หมื่นภักดี ... มึงจงไปข่มให้เขานั้นนอกนบก้มยอมเยียวเหตุ ตั้งแต่เมืองกาฬสินธุ์ขึ้นเถิงตระคลมเขมราษฎร์ ยังมุกดาหารพร้อมเถิงท่าเขตอุบลเมืองผู้นั้นเสมอยิ่งวันเกียาหั้นห่อน เว้นแต่เมืองเวียงจันทน์ยามันควน ให้ขึ้งจดเอาไว้ยังชื่อหญิงชาย แขนลายสักไว้ที่ตะบนเข้าจึงยินยอม อย่านบถึงเกิดทำเกิดเข็นว่าเขาคนเอ็ดกับกลัวเกรงแล้ว ... ครั้นว่าพระยาพรหมมีอาชญ์ให้เขาแล้ว จึงไปหั้นแล้ว เจ้าก็อาณัติให้ฝูงหมู่กองสักผู้ไปเขียนชื่อเขาทั้งเสี้ยง ตั้งแต่หญิงชายพ้อมผัว เมียมีกู ชายบ่มีกูซอนเอาแนบคั่งเกียานั้นเหตุฯ"

[1]หอสมุดแห่งชาติ ล.ค. หน้า 24 ในพงศาวดารเจ้าอนุเมืองเวียงจันทน์ ได้กล่าวถึงวิธีการเกณฑ์เลขอีกตอนหนึ่ง มีความว่า "เมื่อถึงกาฬสินธุ์จึงเร่งคนมาเฝ้าสักเลขพร้อมทั้งเขียนเอาชื่อ หมดถ้วนแล้วคลายรู้ละกอน (แกร) รายละกอนผาวขัด—

อีกประการหนึ่งเจ้าอนุวงศ์ไม่พอใจพระยาพรหมภักดีเกี่ยวกับการกีดกันของพระยาพรหมภักดี ซึ่งพยายามป้องกันมิให้เจ้าอนุวงศ์ขยายอาณาเขตมาทางด้านตะวันตกบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขงตอนใต้ติดกับเขตแดนของเขมร ในหนังสือพื้นเวียงฯ ได้กล่าวว่าพระยาพรหมภักดีตั้งด่านสกัดกั้นการขยายอำนาจของเจ้าอนุวงศ์ มีความว่า

"เมื่อพระยาพรหมเจ้าครองราชย์ ยังเสียดายที่มิได้ครองเมืองจำปาศักดิ์จึงปองทำเวรวุ่นวายเมืองบ้าน มันก็ยกย้ายออกจากเมืองตมมันก็แปลงกลตัวะสู่เมืองจริงแท้ ข้าจักไปก่อสร้างบ้านด่านเบืองปัจจิมก่อนแล้ว เหตุเป็นหนทางแห่งเขมรเทียวใกล้ มันก็ปัดมาพร้อมหัวเมืองทั้งสี่ มันก็ตั้งหน่วยค่ายจำใกล้เขตพระไกร* หั้นแล้ว สามหน่วยควนไม้แก่นทั้งมวญ"[1]

การปัดขอด มาก่อนศาลกว้างค้านาย เจ้าฮอด (เจ้านายผู้มาเกณฑ์) กลัวจักจอดในศาล ฝูงเสนาเร่งคนมาเฝ้า สักเลขพร้อมเขียนชื่อนามกรทั้งวันทั้งคืน บทคยามคาวน้อย ... ครั้นว่าสักหมดแล้วทั่วหัวเมืองทั้งแปดเขตก็กลับต่างดาวตั้งคืนเข้าสู่กรุงหั้นแล้ว"[2]

[1]หอสมุดแห่งชาติ <u>ล.ก.</u> หน้า 24

*พระไกรชื่อเต็มว่า พระยาไกรเจ้าภูขันเป็นศัตรูกับท้าวกิ่งหล้า (น้องชาย) ตลอดเวลาบุคคลทั้งสองต่อสู้กันมิได้เกิดเหตุการณ์รุนแรง พระยาพรหมภักดีเกรงว่าพระไกรจะเข้าเป็นพวกเจ้าอนุวงศ์จึงรีบให้ความช่วยเหลือท้าวกิ่งหล้าเผาเมืองขุขันธ์ซึ่งพระยาไกรครองอยู่ เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้คนลาวมีความเกลียดชังพระยาพรหมภักดีมากขึ้น (อ้างอิงมาจากเล่มเดียวกัน หน้า 25)

[2]<u>ค.</u>

จากหลักฐานทางฝ่ายลาวแสดงให้เห็นถึงความรู้สึกของเจ้าอนุวงศ์ที่มีความเคืองแค้นโดยส่วนตัวกับพระยาพรหมภักดี จึงคิดการที่จะแก้แค้นพระยาพรหมภักดีแต่มีเหตุการณ์อื่น ๆ จึงเป็นช่องทางให้เจ้าอนุวงศ์ก่อการกบฏเพื่อกอบกู้เอกราชจากไทยและคิดหาแนวทางที่จะสร้างความเป็นเอกภาพให้แก่ชาวลาวได้ โดยเฉพาะเหตุการณ์ในปี พ.ศ. 2369 เมื่อมีข่าวลือขึ้นไปถึงเมืองเวียงจันทน์ว่าไทยเกิดวิวาทกันกับอังกฤษ อังกฤษจะยกทัพเรือเข้ามาตีกรุงเทพฯ เจ้าอนุวงศ์เคยรู้เรื่องข้อขัดแย้งระหว่างไทยกับอังกฤษเป็นอย่างดีเพราะเมื่อครั้งที่ จอห์น ครอเฟิด เข้ามาขอทำสัญญาในกรุงเทพฯ เจ้าอนุวงศ์อยู่ในช่วงเวลานั้นด้วย ดังนั้นเมื่อมีข่าวลือว่าอังกฤษยกกองทัพมาตีไทย เจ้าอนุวงศ์จึงรีบฉวยโอกาสคิดการกอบกู้เอกราชทันที ทั้งนี้เพราะเจ้าอนุวงศ์มีความแน่ใจว่าไทยจะต้องรบแพ้อังกฤษอย่างแน่นอน[1] ด้วยเหตุนี้ข่าวลือเกี่ยวกับการโจมตีจึงได้กลายมาเป็นจุดระเบิดที่เจ้าอนุวงศ์กระทำการกบฏต่อฝ่ายไทย โดยที่เจ้าอนุวงศ์เรียกประชุมเสนาบดีก่อนที่จะยกกองทัพมาตีไทยพร้อมทั้งกล่าวว่า

"ที่กรุง (กรุงเทพฯ) เดี๋ยวนี้มีแต่เจ้านายเด็ก ๆ ขุนนางผู้ใหญ่ก็น้อยตัวฝีมือทัพศึกก็อ่อนแอ ทั้งเจ้าพระยานครราชสีมาก็ไม่อยู่* หัวเมืองรายทางก็ไม่มีที่กีดขวางการเป็นที่หนักหนาแล้ว ไม่ควรเราจะเป็นเมืองขึ้น ข่าวอังกฤษก็มารบกวนอยู่ เราจะยกกองทัพไปตีเอากรุงก็เห็นจะได้โดยง่าย"[2]

4.2.1.2 การโจมตีของเจ้าอนุวงศ์

เจ้าอนุวงศ์ได้ทำการโจมตีอย่างจู่โจมโดยที่ทางกรุงเทพฯ ไม่ทราบเรื่องราวมาก่อนพร้อมกันนั้นได้จัดกองทัพเป็น 2 กองทัพ โดยให้กองทัพแรกให้เจ้าราชบุตร (โย้)

---

[1] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ <u>พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4</u> หน้า 41 – 42

*ขณะนั้นเจ้าพระยานครราชสีมาไปราชการที่เมืองจุขันธ์

[2] <u>ก.</u>

ยกพลจากจำปาศักดิ์เข้ากวาดต้อนครอบครัวแถบอุบลราชธานี ศรีสะเกษ เดชอุดม เขมราฐ ยโสธร ให้ไปรวบกำลังไว้ที่เวียงจันทน์เพื่อยกมาพร้อมกับทัพอนุวงศ์เข้าโจมตีนครราชสีมา ส่วนอีกกองทัพหนึ่งให้น้องชายซึ่งเป็นอุปราชชื่อ ติสสะ ยกจากเวียงจันทน์กวาดต้อนครัวคนแถบเมืองกาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ดเพื่อโจมตีนครราชสีมาอันเป็นเมืองเอกทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ[1] โดยที่เจ้าอนุวงศ์มีแผนการณ์ที่จะยึดนครราชสีมาให้ได้จะได้ใช้เป็นศูนย์กลางส่งบำรุงและที่บัญชาการสำหรับการเข้าตีกรุงเทพฯ อีกต่อไป[2]

เมื่อการรบได้เริ่มขึ้นในระยะ 2 – 3 เดือนแรก กองทัพเวียงจันทน์ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้เพราะทางฝ่ายลาวได้จู่โจมไทยโดยฝ่ายไทยมิได้รู้ตัวมาก่อน ขณะเดียวกันทางกองทัพลาวได้ประกาศทั่วไปในเส้นทางที่กองทัพผ่านมาว่า อังกฤษกำลังคุกคามกรุงเทพฯ จึงทำให้ฝ่ายลาวได้เปรียบ พอถึงวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2370 กองระวังหน้าของลาวได้ยกมาถึงโคราชและบุกไปในตัวเมืองแล้วแสดงที่ท่าว่ากองทัพเวียงจันทน์ได้รับการขอร้องจากกรุงเทพฯ ให้ลงมาช่วยรบกับอังกฤษ ในอีกสัปดาห์หนึ่งกองระวังหน้าได้ลงมาถึงสระบุรี พวกลาวได้ประกาศในทำนองเดียวกันว่าอังกฤษและญวนจะเข้าตีกรุงเทพฯ จึงชักชวนคนลาวที่อยู่ในสระบุรีให้อพยพกลับไปเวียงจันทน์[3] พวกทหารลาวทางกองหลังได้ปฏิบัติการแบบเดียวกัน โดยกองทัพเจ้าอุปราชเข้ากวาดต้อนทางกาฬสินธุ์ได้ฆ่าเจ้าเมืองตายเพราะเจ้าเมืองไม่ให้ความร่วมมือกับพวกกบฏลาว จากนั้นก็เดินทัพต่อไปโดยที่ไม่มีฝ่ายไทยทำการต้านทานแต่ประการใด ในที่สุดจึงเข้ายึดเมืองร้อยเอ็ด สุวรรณภูมิและขอนแก่นได้อย่างสะดวก [4] ส่วนกองทัพของเจ้าราชบุตร (โย้)

---

[1]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ <u>ล.ด.</u> หน้า 42 – 43

[2]วอลเตอร์ เอฟ เวลลา <u>ล.ด.</u> หน้า 165

[3]<u>กบฏอนุวงศ์เวียงจันทน์</u> หน้า 8 – 10

[4]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ <u>น.ด.</u> หน้า 43 – 44

เข้ายึดอุบลราชธานีและทำการกวาดต้อนประชาชนส่งกลับไปยังเมืองจำปาศักดิ์ สำหรับกองทัพหลวงจากเวียงจันทน์ได้ยกมาถึงนครราชสีมาในวันที่ 17 กุมภาพันธ์ เข้าจัดการตั้งค่ายในตัวเมืองและทำการปลดอาวุธคนไทยเสียทั้งหมดพร้อมกันนั้นได้จับผู้คนไปเป็นตัวประกันด้วย[1]

ในขณะที่เจ้าอนุวงศ์ยกกองทัพเข้ายึดเมืองนครราชสีมาและสระบุรีทางกรุงเทพฯ ยังไม่ทราบเรื่องจนกระทั่งทางด้านเมืองนครราชสีมามีใบบอกมากราบบังคมทูลรัชกาลที่ 3 ว่า

> "ณ วัน 1 ฯ $_7$ 3 ค่ำปีจอ เจ้าเมืองเวียงจัน เจ้าเมืองปาศัก ก่อคดีการกระบดต่อแผ่นดินยกไพร่พลลงมาบอกหัวเมืองรายทางว่าจะลงไปช่วยทำการฉลองพระเดชพระคุณ เจ้าเมืองเวียงจัน ปาศัก เห็นว่าเจ้าเมืองกรมการไม่รู้ตัวจึงได้กวาดต้อนทางหัวเมืองกลับไปเวียงจัน"[2]

เมื่อทางกรุงเทพฯ ทราบเรื่องราวได้รีบยกกองทัพขึ้นไปสกัดกั้นกองทัพลาวโดยทันทีและสามารถตีโต้กองทัพลาวแตกพ่ายไปจากสระบุรี[3] จากนั้นกองทัพไทยเตรียมแผนยกกองทัพเพื่อกวาดล้างเจ้าอนุวงศ์ให้ถึงเวียงจันทน์โดยกำลังทัพไทยแบ่งเป็น 3 กอง จัดเป็นกองทัพหน้า 2 กองภายใต้การนำของพระยาราชสุภาวดี* เข้าปราบปรามกบฏทางภาคตะวันออกให้เรียบร้อยแล้วจึงเข้ายึดนครจำปาศักดิ์ ส่วนอีกกองทัพหนึ่งกระทำหน้าที่ปราบปรามกำลังทหารเวียงจันทน์ที่ตั้งอยู่ทางภาคตะวันตกของที่ราบสูงโคราชจนถึงรายรอบเมืองหล่ม[4] สำหรับทัพหลวงภายใต้การนำของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

---

[1]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ล.ก. หน้า 40 – 41

[2]หอสมุดวชิรญาณ หมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 1 จ.ศ. 1189

[3]กบฏอนุวงศ์เวียงจันทน์ หน้า 10

*ภายหลังได้รับพระราชทานยศเป็นเจ้าพระยาบดินทรเดชา

[4]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ล.ก. หน้า 53 – 54

ทรงบัญชาการกองทัพหลวงมุ่งเข้าโจมตีเมืองเวียงจันทน์[1] กองทัพไทยได้รับความสำเร็จในการตีเอากินแดนที่ลาวยึดครองกลับคืนมาได้โดยง่าย* เดือนเมษายนกองทัพหลวงของไทยเข้าประชิดเมืองเวียงจันทน์ ส่วนกองทัพของพระยาราชสุภาวดีได้เข้าล้อมจำปาศักดิ์เผาเมืองจนพินาศแล้วทำการจับกุมเจ้าเมือง พระญาติ ของเจ้าอนุวงศ์ได้ส่วนกองกำลังย่อยของกองทัพหน้าขับไล่ทหารลาวออกจากเมืองหล่มได้ การพ่ายแพ้ของกองทัพลาวทำให้เจ้าอนุวงศ์เห็นทางที่จะพ่ายแพ้จึงรีบอพยพครอบครัวหนีไปพึ่งญวน ซึ่งตามใบบอกพระยาจ่าแสนยากร ฉบับที่ 2 กล่าวว่า

> "อ้ายอนุเวียงจันทน์รู้ว่ากองทัพกรุงเทพฯ ยกขึ้นมาตีด่านจ้าววาร** แตกกระจัดกระจายไป อ้ายลาวหากลับไปเมืองเวียงจันทน์ไม่ อ้ายอนุเวียงจันทน์จะเกณฑ์อ้ายลาวออกสู้รบหาได้ไม่ จึงพาครอบครัวหนีออกจากเวียงจันทน์ล่องเรือลงไปแต่ ณ วันแรม 2 ค่ำ เดือน 6 (พ.ศ. 2370) ว่าจะหนีไปเมืองพวน เมืองแวน้าง"[2]

เมื่อเจ้าอนุวงศ์หนีจากเวียงจันทน์ กองทัพลาวก็เริ่มระส่ำระสายเพราะขาดผู้บัญชาการรบประกอบกับกองทหารเป็นพวกไพร่พลที่ถูกกวาดต้อนซึ่งขาดความชำนาญในการรบจึงทำให้ฝ่ายไทยเข้ายึดเวียงจันทน์ได้โดยสิ้นเชิงในตอนกลางเดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2370[3] กองทัพหลวงของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้ตั้งมั่นอยู่ในเมืองเวียงจันทน์เป็นเวลา 2 เดือน เพื่อทำการกวาดล้างข้าศึกมิให้ก่อชนวนขึ้นได้อีกพร้อมกันนั้นเข้าทำการกวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สินมีค่าลงมายังกรุงเทพฯ[4]

---

[1]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ร.ศ. หน้า 53

*ดู จดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์ หน้า 11 – 13

**ในเขตนครราชสีมา

[2]หอสมุดวชิรญาณ หมู่จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 10/ก จ.ศ. 1189

[3]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ร.ศ. หน้า 54

[4]ร. หน้า 57

ภายหลังจากการเข้ายึดครองเวียงจันทน์ในปี พ.ศ. 2370 แล้ว กองทัพหลวงของไทยไม่สามารถที่จะตั้งมั่นอยู่ในเวียงจันทน์ได้นาน ทั้งนี้เพราะเกิดปัญหาในเรื่องเสบียงอาหารและภัยอันเกิดจากไข้ป่าชุกชุม กรมพระราชวังบวรสถานมงคลจึงโปรดให้ถอยทัพกลับและมอบหน้าที่ให้พระยาราชสุภาวดี* เป็นผู้ดูแลแทนจนกระทั่งเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2371 เจ้าพระยาสุภาวดีถูกเรียกกลับมายังกรุงเทพฯ ทั้งนี้เพราะไม่ปฏิบัติการตามพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 3 ซึ่งให้ทำลายเมืองเวียงจันทน์มิให้เป็นแหล่งกบฏได้อีกและที่มีความสำคัญที่สุด พระองค์ทรงต้องการจะล้มเลิกนครจันทน์มิให้เป็นศูนย์กลางการขยายอิทธิพลในการเข้าครอบครองของญวนได้[1] ดังนั้นพระยาราชสุภาวดีจึงต้องกลับไปเวียงจันทน์อีกครั้งหนึ่ง เมื่อกองทัพไทยยกไปถึงตรงฝั่งแม่น้ำโขงตรงข้ามกับนครเวียงจันทน์ปรากฏว่า กองทัพเจ้าอนุวงศ์เข้ายึดนครเวียงจันทน์ได้แล้ว แต่กองทัพไทยมิได้ถอยหนีพระยาราชสุภาวดีได้นำกำลังทหารซึ่งมีน้อยกว่าทางฝ่ายเจ้าอนุวงศ์เข้าต่อสู้กองทหารลาว ซึ่งทางฝ่ายไทยไม่สามารถต้านทานได้จึงต้องถอยมาอยู่เมืองยโสธร เจ้าอนุวงศ์ได้ส่งกองทหารติดตามกองทัพไทยได้ทันจึงเกิดการต่อสู้กันถึง 2 เดือน** กองทัพไทยได้รับกำลังสนับสนุนจึงเข้มแข็งกว่ากองทัพเจ้าอนุวงศ์ กองทัพไทยเข้าทำการขับไล่ทัพลาวจากเมืองยโสธรไปจนถึงเวียงจันทร์ จนกระทั่งถึงวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ. 2371 กองทัพไทยเข้ายึดครองเวียงจันทน์ได้เป็นครั้งที่สอง และเข้าทำการกวาดล้างพร้อมทั้งจับกุมพรรคพวกของเจ้าอนุวงศ์ไว้ได้เป็นอันมาก แต่ไม่สามารถจับเจ้าอนุวงศ์ได้เพราะเจ้าอนุวงศ์หนีไปเมืองพวนและขอความคุ้มกันจากฝ่ายญวนอีกครั้งหนึ่ง[2]

---

*หลังจากปราบกบฏอนุวงศ์เวียงจันทน์สำเร็จ รัชกาลที่ 3 จึงโปรดเกล้าให้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาบดินทรเดชา

[1]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ส.ค. หน้า 69

**ตั้งแต่วันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2371 ถึงวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2371

[2]ก. หน้า 76 – 81

การหนีภัยของเจ้าอนุวงศ์ในครั้งที่สองนี้ เจ้าอนุวงศ์ได้หนีไปพึ่งกับฝ่ายญวน สมัยพระเจ้าเวียดนามมินมาง ซึ่งทางฝ่ายญวนได้ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีดังปรากฏในหลักฐานซึ่งเจ้าหน้าที่ของคณะสำรวจของมองซิเออร์ปาวี ได้กล่าวไว้หลังจากเหตุการณ์กบฏอนุวงศ์เสร็จสิ้นมาเป็นเวลา 40 ปี มีความว่า

"ในครั้งที่เจ้าอนุวงศ์หนีมาพึ่งญวนและได้ขอความช่วยเหลือจากเจ้าเมืองวินห์ในอาน ขุนนางญวนผู้นั้นได้สัญญากับเจ้าอนุว่าจะเพ็ดทูลเจ้าจักรพรรดิญวนให้หันมาทรงช่วยเหลือเจ้าอนุบ้าง นอกจากนั้นยังได้หาตัวเป็นที่ปรึกษาของเจ้าอนุเพื่อรอจังหวะที่จะกลับเข้ามายังญวน ซึ่งเจ้าอนุอาจดูแลผลประโยชน์ของตนในเวียงจันทน์ได้ใกล้ชิดกว่า ปรากฏว่าการเพ็ดทูลของขุนนางผู้นั้นได้ผลอย่างดีคือ ในเวลาที่เจ้าอนุเดินทางกลับเข้ามายังแคว้นพวนนั้น เจ้าอนุได้รับการคุ้มครองจากทหารญวนจนมาถึงทุ่งเชียงคำ"[1]

วิธีการของญวนในการให้ความสนับสนุนเจ้าอนุวงศ์ ในครั้งนี้เป็นวิธีการเดียวกันกับที่ญวนเคยใช้และประสบความสำเร็จในการเข้าครอบครองเขมรตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 2* แต่ในเหตุการณ์ครั้งนี้ฝ่ายไทยมิได้หวาดเกรงต่อภัยสงครามที่จะเกิดขึ้น แม้จะทราบข่าวว่าญวนกำลังเตรียมทัพบกและทัพเรือไปชุมนุมแถบเมืองพุทไธเพชร โจฎกพุทไธบาศ กำปอดเพื่อคุมเชิงฝ่ายไทย[2] การปฏิบัติการของฝ่ายไทยยังคงยืนยันตามนโยบายจับเป็นเจ้าอนุวงศ์ตลอดมา

---

[1]นิธิ เอียวศรีวงศ์ ล.ด. หน้า 12

*ในสมัยรัชกาลที่ 2 ญวนเข้าครอบครองเขมรโดยใช้ข้ออ้างเป็นผู้พิทักษ์พระอุทัยราชา

[2]ถนอม อานามวัฒน์ ล.ด. หน้า 171 - 173

นโยบายการ "จับเป็น" ของไทยได้ติดตามเจ้าอนุวงศ์ไปถึงเมืองเชียงขวาง พร้อมทั้งป่าวประกาศให้หัวเมืองขึ้นในลาวปฏิบัติการตามคำสั่งของฝ่ายไทย โดยประกาศว่าถ้าหัวเมืองใดมีเจ้าอนุวงศ์หลบซ่อนอยู่ก็ให้นำตัวส่งแก่กองทัพไทย ในขณะนั้นเจ้าน้อย* ผู้ปกครองเมืองพวนมีความเกรงกลัวว่ากองทัพไทยจะเข้าโจมตีเมืองพวนและเข้าทำลายเมืองอย่างพินาศเหมือนกับในนครเวียงจันทน์ จึงได้นำความมาแจ้งต่อเจ้าพระยาราชสุภาวดีว่า เจ้าอนุวงศ์หลบอยู่ที่แม่น้ำไฮ เชิงเขาไก่ซึ่งเป็นเขตแดนของเมืองพวนกับเขตแดนญวน ทางฝ่ายไทยเมื่อทราบข่าวจึงแอบซุ่มจับกุมเจ้าอนุวงศ์ได้ในวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2371[1] ในที่สุดเจ้าอนุวงศ์และครอบครัว** ถูกฝ่ายไทยจับกุมควบคุมตัวลงมาไว้ที่กรุงเทพฯ จนถึงกลางเดือนมกราคม พ.ศ. 2372 เจ้าอนุวงศ์ก็ถึงแก่พิราลัย หลังจากนั้นอาณาจักรกรุงศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์จึงได้สิ้นสุดลง

เจ้าอนุวงศ์เป็นวีรบุรุษของชาวเวียงจันทน์ที่มีนโยบายสร้างชาติและมีความคิดในการรวมชาติให้กับคนลาว แต่ต้องประสบความล้มเหลาเพราะขณะนั้นคนลาวในอาณาจักรลานช้างยังขาดความรู้สึกในความเป็นชาติลาว ดังจะเห็นได้จากนครหลวงพระบางไม่ยอมร่วมมือกับเจ้าอนุวงศ์ เพราะเกรงกลัวกำลังฝ่ายไทยและยังมีความเคืองแค้นกับอาณาจักรเวียงจันทน์ซึ่งเป็นคู่ศัตรูเก่า จึงหันมาเข้าร่วมกับฝ่ายไทยทำการปราบปรามเจ้าอนุวงศ์ด้วย นอกจากนี้นโยบายเกณฑ์คนลาวในเขตไทยไปเป็นทหารให้แก่กองทัพลาว โดยที่คนลาวขาดความรู้สึกสำนึกในความเป็นชาติลาวและขาดความชำนาญในการใช้อาวุธจึงทำให้แผนการณ์ของเจ้าอนุวงศ์ เมื่อนำมาปฏิบัติจริงต้องประสบกับความล้มเหลาโดยสิ้นเชิง เมื่อสิ้นสุดเจ้าอนุวงศ์อาณาจักรลานช้างก็ตกเป็นเมืองขึ้นกับฝ่ายไทยและถูกควบคุมอย่างใกล้ชิด*** ฉะนั้นแผนการณ์สร้างเอกภาพเพื่อชาติลาวตลอดจนนโยบายที่จะกอบกู้เอกราชจากไทยได้สิ้นสุดลง พร้อมกับความหายนะของอาณาจักรเวียงจันทน์

---

*เป็นบุตรเขยของเจ้าอนุวงศ์

[1] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ล.ค. หน้า 90

**ยกเว้นเจ้าราชบุตร (โย้) ซึ่งหลบหนีไปได้

***ดูในนโยบายของไทยต่อลาวหลังจากการปราบกบฏอนุวงศ์ หน้า 46 – 47

4.3.1.3 นโยบายของไทยต่อลาวหลังจากการปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์

นโยบายประการแรกที่ไทยดำเนินต่อเวียงจันทน์ภายหลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ก็คือ การทำลายเมืองเวียงจันทน์ให้ราบคาบตามพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 3 ซึ่งกล่าวไว้ในพงศาวดารว่า "คิดอ่านตัดรอนพระนกาลังลี้พลอนุให้สิ้น มิให้ตั้งบ้านเมืองต่อไปได้ จะให้ยังอยู่แต่ป่าเปล่า"[1] ดังนั้นทางฝ่ายไทยจึงดำเนินการกวาดต้อนชาวเวียงจันทน์และคนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้มาอาศัยในฝั่งขวาแม่น้ำโขงเพื่อจะให้ฝ่ายไทยได้ทำการควบคุมได้ ส่วนเชลยศึกในสงครามซึ่งเคยเป็นกำลังให้กับเจ้าอนุวงศ์มาก่อนให้นำไปประหารชีวิต[2] สำหรับนครเวียงจันทน์ทางฝ่ายไทยได้ทำการเผาเมืองเหลือไว้แต่เพียงวัดวาอารามเท่านั้น[3] ซึ่งในเวลาต่อมาอีก 40 ปี เมื่อการนิเอร์นักสำรวจแม่น้ำโขงชาวฝรั่งเศสไปถึงเมืองเวียงจันทน์ได้กล่าวไว้ว่า "หมู่บ้านเวียงจันทน์ ซึ่งชาวสยามได้ทำลายเมื่อ 40 ปีที่แล้ว ในขณะนี้ได้ถูกต้นไม้รุกรานจนหมดสิ้นแล้ว"[4] เพราะฉะนั้นการทำลายเมืองเวียงจันทน์ในครั้งนี้ได้ผลสำเร็จตามพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 3 อย่างสมบูรณ์

นโยบายประการที่สอง นโยบายการปกครองหัวเมืองขึ้นทางด้านลาวอย่างใกล้ชิดในอดีตการปกครองของไทยต่อเมืองขึ้นทางด้านลาวเป็นการให้อิสรภาพในการปกครองตนเอง* ทั้งนี้เพราะพระมหากษัตริย์ไทย (รัชกาลที่ 1 – 2) ทรงไว้วางใจ

---

[1]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ล.ค. หน้า 88

[2]ก. หน้า 86 – 89

[3]ก.

[4]นิธิ เอียวศรีวงศ์ ล.ค. หน้า 20 (อ้างอิงมาจาก Francis ganier, Voyage d' Exploration en Indo-Chine Empire [Vol. I] p. 286)

*ในสมัยรัชกาลที่ 1 – 3 ไทยเป็นผู้ปราบดาภิเษกเจ้าครองนครในอาณาจักรล้านช้างทั้งหมดและให้เจ้าครองนครมีอำนาจเต็มในการปกครองอย่างเป็นอิสระ

ในประเทศราชลาวมากและมีความเชื่อมั่นในความจงรักภักดีของเมืองขึ้นเหล่านี้[1] แต่เมื่อเหตุการณ์รุนแรงที่เจ้าอนุวงศ์ได้ก่อกบฏจึงทำให้รัชกาลที่ 3 ต้องเข้าควบคุมการปกครองภายในของเมืองขึ้นทางด้านลาวเสียใหม่ โดยการจัดการปกครองดังนี้

✓ 1. การปกครองประเทศราช หัวเมืองประเทศราชทางด้านลาวในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ไทยเคยให้ปกครองตามแบบเดิมโดยให้แบ่งเป็น 3 อาณาจักร อันได้แก่ นครหลวงพระบาง เวียงจันทน์และจำปาศักดิ์ ซึ่งอาณาจักรทั้งสามปกครองตนเองอย่างสมบูรณ์ตามฐานะของประเทศราช แต่ภายหลังกบฏอนุวงศ์รัชกาลที่ 3 ทรงจัดการปกครองโดยยุบเลิกอาณาจักรเวียงจันทน์และจำปาศักดิ์ให้มาเป็นเมืองซึ่งอยู่ในความปกครองของเมืองหนองคาย ให้เมืองหนองคายเป็นศูนย์กลางการปกครองของไทยในฝั่งขวาแม่น้ำโขง ส่วนหัวเมืองต่าง ๆ ที่เคยอยู่ในความดูแลของเวียงจันทน์มาก่อนให้มาขึ้นกับเมืองหนองคายทั้งสิ้น ส่วนนครหลวงพระบางได้แสดงความจงรักภักดีต่อฝ่ายไทยเสมอมา รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้เป็นประเทศราชตามเดิม[2]

2. การปกครองหัวเมืองขึ้นในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง อันได้แก่ แคว้นพวน หัวพันห้าทั้งหก ซึ่งเดิมเคยอยู่ในความควบคุมของเมืองเวียงจันทน์ให้เปลี่ยนไปอยู่ในความดูแลของประเทศราชหลวงพระบาง[3]

นโยบายการทำลายเวียงจันทน์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ตามพระบรมราโชบายของพระองค์มิใช่กำหนดเหตุผลเพียงเพื่อคิดจะขจัดและลายอิทธิพลของเจ้าอนุวงศ์ในฐานะผู้นำลาวเท่านั้น ประกอบฝ่ายไทยเกรงว่าญวนจะถือโอกาสเข้ายึดครองลาวเหมือนกับญวนเข้ายึดครองเขมร ซึ่งพฤติการณ์ที่ปรากฏเมื่อเจ้าอนุวงศ์ก่อการกบฏทางฝ่ายญวนก็ได้ให้ความช่วยเหลือและวิธีการปฏิบัติของญวนที่ผ่านมาได้แสดงตนว่าเป็นผู้คุ้มครองเจ้าอนุวงศ์ด้วยดังจะปรากฏ

---

[1] รอง ศยามานนท์และคณะ ก.ค. หน้า 51

[2] ก.

[3] นิธิ เอียวศรีวงศ์ ล.ค. หน้า 21

เมื่อเจ้าอนุวงศ์พ่ายแพ้กองทัพไทยในการรบครั้งที่ 1 แล้วได้หลบหนีเข้าไปในญวน ทางฝ่ายไทยมีพระราชสาส์นให้ส่งตัวเจ้าอนุกลับ แต่ข้าหลวงของญวนกลับให้ความช่วยเหลือเจ้าอนุวงศ์ โดยมีจดหมายมายังเจ้าพระยาราชสุภาวดีว่า "อนุทำผิดไปหาญวน ญวนเหมือนมารดา กรุงเทพฯ เหมือนบิดา ๆ โกรธบุตรแล้วมารดาก็ต้องพามาขอโทษ ... อนุเคยขึ้นแก่ไทยอย่างไร ญวนก็ไม่ขัดขวาง ญวนต้องเอาธุระด้วยทั้งนี้ เพราะเวียงจันทน์เคยไปจิ้มก้อง 3 ปีครั้งหนึ่ง"[1] แม้ว่าญวนจะมีจดหมายมาแจ้งตนเป็นผู้คุ้มครองลาวก็ตาม ฝ่ายไทยมิได้มีความหวั่นเกรงต่อการแทรกแซงของญวน แต่เหตุการณ์ในเวลาต่อมาฝ่ายไทยได้ดำเนินนโยบายในการทำลายล้างอาณาจักรเวียงจันทน์มิให้มีอยู่ต่อไป

4.3.1.4 ปัญหาการปกครองของไทยหลังจากกบฏอนุวงศ์

เมื่อการกวาดล้างกบฏอนุวงศ์เสร็จสิ้นลง ฝ่ายไทยได้เข้าควบคุมการปกครองภายในเวียงจันทน์ดังได้กล่าวมาแล้ว แต่ปัญหาทางการเมืองการปกครองของไทยในลาวมิได้จบสิ้นลงเหมือนกับการสิ้นสุดลงของอาณาจักรเวียงจันทน์ ปัญหาซึ่งตามมาได้มีผลที่ร้ายแรงต่อไทยและเป็นปัญหาเรื้อรังตลอดมา

✓ปัญหาประการแรก เมื่อญวนให้ความช่วยเหลือเจ้าอนุวงศ์อย่างเปิดเผยทางฝ่ายไทยเกิดความไม่พอใจ ในทำนองเดียวกันเมื่อไทยเข้าทำลายล้างนครเวียงจันทน์ ทางฝ่ายญวนก็แสดงความไม่พอใจไทยจึงทำให้สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับญวนซึ่งในอดีตได้เจริญมาด้วยดีได้เริ่มเปลี่ยนมาเป็นความบาดหมางต่อกันและเป็นศัตรูกัน* จนในที่สุดได้นำไปสู่สงครามระหว่างประเทศถึง 15 ปี (ระหว่าง พ.ศ. 2376 – 2391)

---

[1]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ล.ด. หน้า 80

*ไทยกับญวนเริ่มเป็นศัตรูกันในตอนปลายรัชกาลที่ 2 เมื่อญวนเข้าควบคุมการปกครองเขมรรัชสมัยพระอุทัยราชา

/ปัญหาประการที่สอง เมื่อครั้งที่เจ้าอนุวงศ์หลบหนีกองทัพไทยในครั้งแรก (พ.ศ. 2370) เจ้าอนุวงศ์ได้นำเอาเมืองญวนและหัวพันทั้งห้าทั้งหกไปมอบเป็นเมืองขึ้นแก่ญวน ทั้งนี้เพื่อจะเอาใจญวนให้หันมาช่วยเหลือกองทัพลาว เมื่อไทยเข้าจัดการปกครองใหม่ในเวียงจันทน์ หัวเมืองทั้งสองตกมาอยู่ภายใต้การปกครองของประเทศราชหลวงพระบาง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เมืองญวน และหัวพันทั้งห้าทั้งหกต้องส่งเครื่องบรรณาการทั้งฝ่ายไทยและญวน ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาทางการปกครองที่เรียกว่า "เมืองสองฝ่ายฟ้า" หรือ "สามฝ่ายฟ้า" เมื่อฝรั่งเศสเข้าปกครองญวนในปี พ.ศ. 2406 ก่อให้เกิดการอ้างสิทธิที่จะเข้าครอบครองหัวเมืองเหล่านี้[1]

เมื่อสิ้นรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2394) ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยกับลาวได้สิ้นสุดลง โดยทางฝ่ายไทยเข้าครอบครองลาวเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรไทยส่วนหลวงพระบางและหัวเมืองลาวต่าง ๆ บนที่ราบสูงตรันนินห์ ตลอดจนหัวพันทั้งห้าทั้งหกและแคว้นสิบสองจุไทยได้สัมพันธ์ใกล้ชิดสนิทสนมกับทางกรุงเทพฯ ยิ่งกว่าครั้งใด ๆ ทั้งสิ้น ถึงแม้ว่าการขยายตัวของไทยออกไปทางภาคตะวันออกจะเป็นการกระทำเพื่อป้องกันมิให้ก่อการกบฏได้อีก แต่ก็ช่วยให้ไทยได้กินแดนและสามารถขยายอิทธิพลได้มากขึ้น ซึ่งก่อให้เกิดเป็นกำลังใจแก่ฝ่ายไทยที่จะเผชิญหน้ากับการท้าทายของญวน[2] ดังปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 4 ทั้งฝ่ายไทยและญวนได้แข่งขันกันเพื่อแสดงการขยายอิทธิพลในดินแดนลาวต่อไป

4.4 สมัยรัชกาลที่ 4

ในสมัยรัชกาลที่ 4 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาวได้หันมาผูกพันอย่างใกล้ชิดกับประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวต่าง ๆ ทางตอนเหนือ ในปี พ.ศ. 2394

---

[1] รอง ศยามานนท์และคณะ <u>ก.ค.</u> หน้า 51 – 52

[2] วอลเตอร์ เอฟ เวลลา <u>ส.ค.</u> หน้า 189 – 190

รัชกาลที่ 4 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง เจ้าจันทราช ซึ่งเป็นอนุชาของเจ้าสุขเสิม* เป็นเจ้าครองนครหลวงพระบาง[1] ซึ่งเป็นการแสดงอย่างชัดเจนว่าไทยเป็นเจ้าของประเทศราชเหล่านี้โดยสมบูรณ์** ทางฝ่ายญวนเมื่อเห็นว่าการปกครองของไทยในลาวทางตอนใต้และดินแดนนครหลวงพระบางไม่เปิดช่องว่างทางการเมืองที่จะให้ญวนเข้าแทรกแซง ได้ทำให้ญวนต้องหมดโอกาสที่จะเข้าอ้างสิทธิในการครอบครอง แต่อย่างไรก็ตามญวนไม่ได้ลืมความพยายามที่จะเข้าแทรกแซงการเมืองในลาว ในเวลาต่อมาญวนมุ่งการขยายอิทธิพลในแคว้นพวน เมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกและสิบสองจุไทยโดยใช้ข้ออ้างจากการที่ญวนได้รับเครื่องบรรณาการจากหัวเมืองเหล่านี้และดำเนินวิธีการที่จะใช้เชื้อสายของญวนเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองแคว้นเหล่านี้ด้วย แต่ทางฝ่ายไทยได้ป้องกันการขยายอำนาจของญวนอย่างเข้มแข็งโดยการให้อำนาจแก่เจ้าจันทราช ซึ่งสวามิภักดิ์ต่อรัชกาลที่ 4 เข้าควบคุมการปกครองในหัวเมืองต่าง ๆ อย่างใกล้ชิดแล้วขับไล่ขุนนางที่มีเชื้อสายญวนออกจากหัวเมืองดังกล่าวนี้ให้หมดสิ้น*** ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ไทยสามารถสะกัดกั้นการขยายอิทธิพลของญวนในลาวไว้ได้ ประกอบกับในตอนพุทธศตวรรษที่ 25 ญวนเกิดปัญหาในการติดต่อกับต่างประเทศ โดยมีฝรั่งเศสเป็นอุปสรรคในปัญหาเรื่องศาสนาคริสต์นิกายคาธอลิก ซึ่งกำลังเริ่มแพร่หลายในญวน ดังนั้นราชสำนักเว้ไม่อาจให้ความสนใจกับดินแดนเหล่านี้ได้มากนัก จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2406 ญวนตอนใต้ต้องประสบความพ่ายแพ้แก่ฝรั่งเศส ๆ ได้จัดให้ญวนเป็นรัฐอารักขาของฝรั่งเศส จึงทำให้ปัญหาทางการเมืองการปกครองของไทยในลาวอันเกิดจากการแทรกแซงของญวนได้สงบลง[2]

---

*เจ้าครองนครหลวงพระบางเคยให้ความร่วมมือกับรัชกาลที่ 3 ในการปราบกบฏอนุวงศ์

[1]อุทัย เทพสิทธา ล.ด. หน้า 258

**ภูมิ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ล.ด. หน้า 13 – 14

***ล.ด. หน้า 13 – 15

[2]ล.ด. หน้า 19 – 21

ในสมัยรัชกาลที่ 4 สัมพันธภาพระหว่างไทยกับลาวดำเนินไปด้วยดี ไทยมีสิทธิในการครอบครองลาวทั่วราชอาณาจักร การปกครองของไทยในดินแดนลาวตลอดรัชกาลที่ 4 ดำเนินไปด้วยดีระยะหนึ่ง ในเวลาต่อมาไทยต้องเผชิญปัญหาทางการเมืองอันยิ่งใหญ่อีกครั้งหนึ่งเมื่อฝรั่งเศสอ้างสิทธิของญวนเข้าปกครองเขมรซึ่งในขณะนั้นทางฝ่ายไทยเกรงกลัวต่ออำนาจของฝรั่งเศสจึงได้ทำสัญญายอมให้ฝรั่งเศสมียึดครองเขมร* เป็นรัฐอารักขาของตน ในที่สุดไทยต้องสูญเสียดินแดนประเทศราชเป็นครั้งแรกและข้อความในสัญญาฉบับวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 ฝรั่งเศสนำมาเป็นข้ออ้างทางที่จะเข้ายึดครองลาวในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ[1]

ตลอดระยะที่ไทยกับลาวได้มีความสัมพันธ์ต่อกัน ทั้งสองอาณาจักรได้แสดงออกถึงความสัมพันธ์ฉันท์พี่น้องตลอดมา แม้ว่าไทยจะเข้าปกครองลาวและมีเหตุการณ์สำคัญในรัชกาลที่ 3 แต่สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับลาวดำเนินไปด้วยดี ซึ่งเหมาะสมกับคำวิจารณ์ของวอลเตอร์ เอฟ เวลลา ที่ได้กล่าวไว้ว่า "ไทยกับลาวมีความสัมพันธ์กันทางศาสนา ทางภาษา ทางวัฒนธรรม และความสัมพันธ์ฉันท์ญาติ แม้จะไม่ทำให้การแข่งขันกันทางการเมืองและการแตกร้าวกันหมดสิ้นไป แต่ก็ทำให้ไทยและลาวมีความเข้าใจกันเป็นอย่างดี[2]

---

*ในปี พ.ศ. 2406 พระเจ้านโรดมทำสัญญายอมอยู่ใต้อารักขาของฝรั่งเศส ต่อมาฝรั่งเศสจึงบังคับไทยให้รับรองสัญญาฉบับนี้ เมื่อไทยยอมตกลงในสัญญาวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 ฝรั่งเศสจึงยึดครองเขมรส่วนนอก ยกเว้น พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ

[1]รอง ศยามานนท์ อ.ก. หน้า 52

[2]วอลเตอร์ เอฟ เวลลา อ.ก. หน้า 159

บทที่ 2

สภาพทั่วไปของประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวก่อน พ.ศ. 2431

1. สภาพทั่วไปทางด้านภูมิศาสตร์

1.1 ลักษณะภูมิประเทศ

1.1.1 ที่ตั้งและภูมิประเทศ

ประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว* เป็นดินแดนที่ตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ลักษณะภูมิประเทศทางตอนเหนือเต็มไปด้วยภูเขาสูงขนานลงมาจากกับทางด้านตะวันออก ในบริเวณพื้นที่ทางตอนบนประกอบไปด้วยพื้นที่ราบมากกว่าบริเวณทางตอนใต้ บริเวณพื้นที่ราบซึ่งกว้างขวางมากกว่าบริเวณอื่น ๆ จะปรากฏทางตอนกลาง ส่วนบริเวณชายฝั่งแม่น้ำโขงพื้นที่จะเป็นพื้นที่ราบแคบ ๆ ขนานกับชายฝั่ง แต่ทางตอนใต้สุดพื้นที่จะเต็มไปด้วยป่าทึบ[1] สภาพที่ตั้งตลอดจนภูมิประเทศของประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวโดยทั่วไปแบ่งออกเป็น 3 ตอนกล่าวคือ

ก. ทางตอนเหนือ เต็มไปด้วยภูเขาใหญ่น้อยซับซ้อนกว่าทุกภาคโดยมีภูเขาสูงถึง 2850 ฟุต เรียกว่า ภูเบี้ยและภูเขาอื่น ๆ อีกมากมายที่ติดต่อกันเป็นแนวเดียวกับเทือกเขาในมณฑลยูนนานของประเทศจีน บริเวณทางภาคเหนือเป็นบริเวณที่อุดมไปด้วยป่าไม้และสัตว์ป่านานาชนิดโดยนับตั้งแต่เขตที่ติดต่อกับที่ราบสูงทรานนินห์เป็นต้นไป[2] ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือลักษณะของพื้นที่จะลาดเอียงไปข้างฝ่ายญวนซึ่งติดต่อกับลำน้ำซงมาลำน้ำซงวูที่ไหลออกสู่ทะเลจีนในเขตญวนเหนือ[3] ส่วนทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือในบริเวณเมืองหัวโขงมาจดเมืองไชยะบุรี (ปากลาย) มีแม่น้ำโขงและสาขาของแม่น้ำโขง

---

*ดินแดนประเทศสาธารณะรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน

[1]บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ราชอาณาจักรลาว หน้า 43

[2]ก.

[3]นิธิ เอียวศรีวงศ์ ล.ก. หน้า 3

แผนที่ที่ 1 : แสดงอาณาเขตของดินแดนสิบสองจุไท
หัวพันห้าทั้งหก, พวน หลวงพระบาง

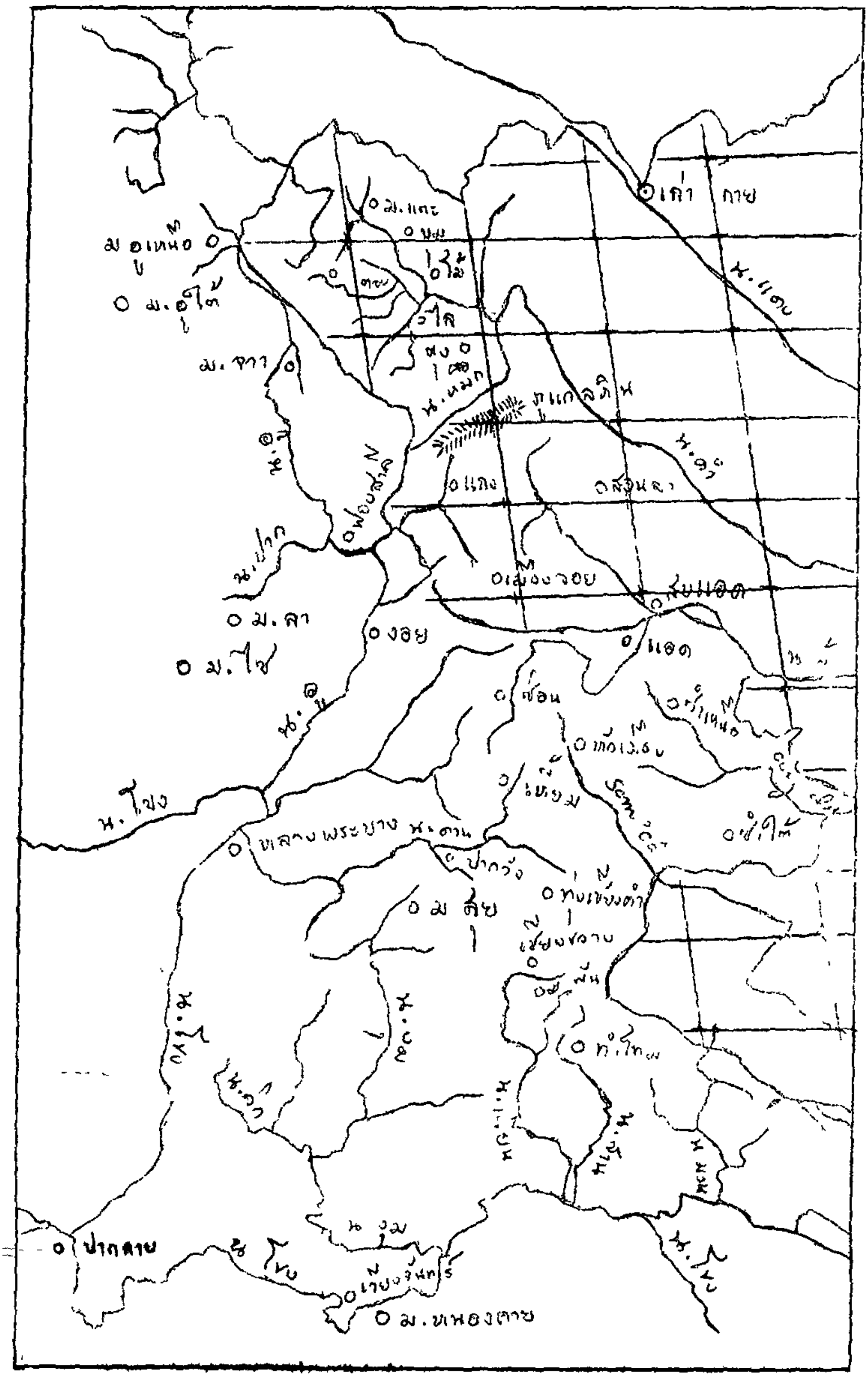

ที่มา : นิธิ เอียวศรีวงศ์ การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ.2431
หน้า 5

ไหลผ่านหลายสาย เช่น ลำน้ำอู ลำน้ำทา ลำน้ำแข่ง ลำน้ำเรือง ลำน้ำกาน[1]

ข. ทางตอนกลาง ตั้งแต่ใต้เวียงจันทน์ลงไป ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสลับกับท้องทุ่ง เช่น ทุ่งเวียงจันทน์ ทุ่งสามปันนา ทุ่งเมืองสิงห์ บริเวณทางตะวันออกของตอนกลางมีภูเขาเป็นเทือกยาวต่อมาจากเทือกเขาอันนัม เรียกภูแคนแกว* ทางตอนกลางเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่สุด ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบริมแม่น้ำโขงมีลำน้ำหลายสายไหลผ่านถึงเช่น ลำน้ำมูลไหลผ่านจากเชียงขวาง เวียงจันทน์ คำม่วน และมีลำน้ำเซบั้งไฟ เซบั้งน้อยไหลผ่านคำม่วนด้วย ทางแถบสุวรรณเขตมีลำน้ำเซบังเหียวไหลผ่าน ส่วนลำน้ำเซโดนไหลผ่านจากเมืองสาละวันลงสู่แม่น้ำโขงที่จำปาศักดิ์[2]

ค. ทางตอนใต้ นับตั้งแต่จำปาศักดิ์ลงไปถึงเมืองสีทันดอนและเมืองอัตปือ ลักษณะภูมิประเทศแถบนี้เป็นที่ราบสูง ที่ราบสูงที่สำคัญคือที่ราบสูงโบโลเวน** บริเวณทางตอนใต้สุดจะมีเกาะแก่งมากมายซึ่งคนลาวเรียกว่า ดอน มีจำนวนถึงสี่พันเกาะ บรรดาเกาะทางตอนใต้เป็นอุปสรรคสำคัญสำหรับการคมนาคมในลำน้ำโขงเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ยังมีแก่งปกคลุมอยู่ทั่วไปที่สำคัญคือ แก่งหลี่ผี*** ซึ่งอยู่เหนือเมืองโขงประมาณ 20 กิโลเมตรเป็นอุปสรรคสำคัญในการเดินเรือทางตอนใต้จนถึงปัจจุบัน

1.1.2 พรมแดนและอาณาเขต ประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวเป็นดินแดนที่ถูกโอบล้อมด้วยประเทศใหญ่น้อยรอบด้าน ทางด้านทิศเหนือจดกับรัฐฉานของพม่าและมณฑลยูนนานของจีนตลอดจนตังเกี๋ย (ญวนเหนือ) ทางทิศตะวันออกตังเกี๋ยและอันนัม โดยมีเทือกเขาอันนัมเป็นพรมแดนกั้นขวางทางทิศตะวันตกติดต่อกับประเทศไทยทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งหมด ส่วนทางทิศใต้ติดต่อ

---

[1]บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ล.ด. หน้า 24 - 25

*หรือภูแกวหีน คำว่า "แกว" คนลาวเรียกคนญวนมาตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบันนี้

[2]ด.

**คนลาวเรียก ทุ่งหลวง

***ในปี พ.ศ. 2435 ฝรั่งเศสเตรียมการระเบิดแก่งหลี่ผีเพื่อจะให้นำเรือกลไฟแล่นตลอดลำน้ำโขง แต่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงคัดค้านเพราะจะก่อให้อุทกภัยในฤดูฝน

แผนที่ที่ ๒: แสดงอาณาเขตระหว่างไทย ลาว เขมร และญวน

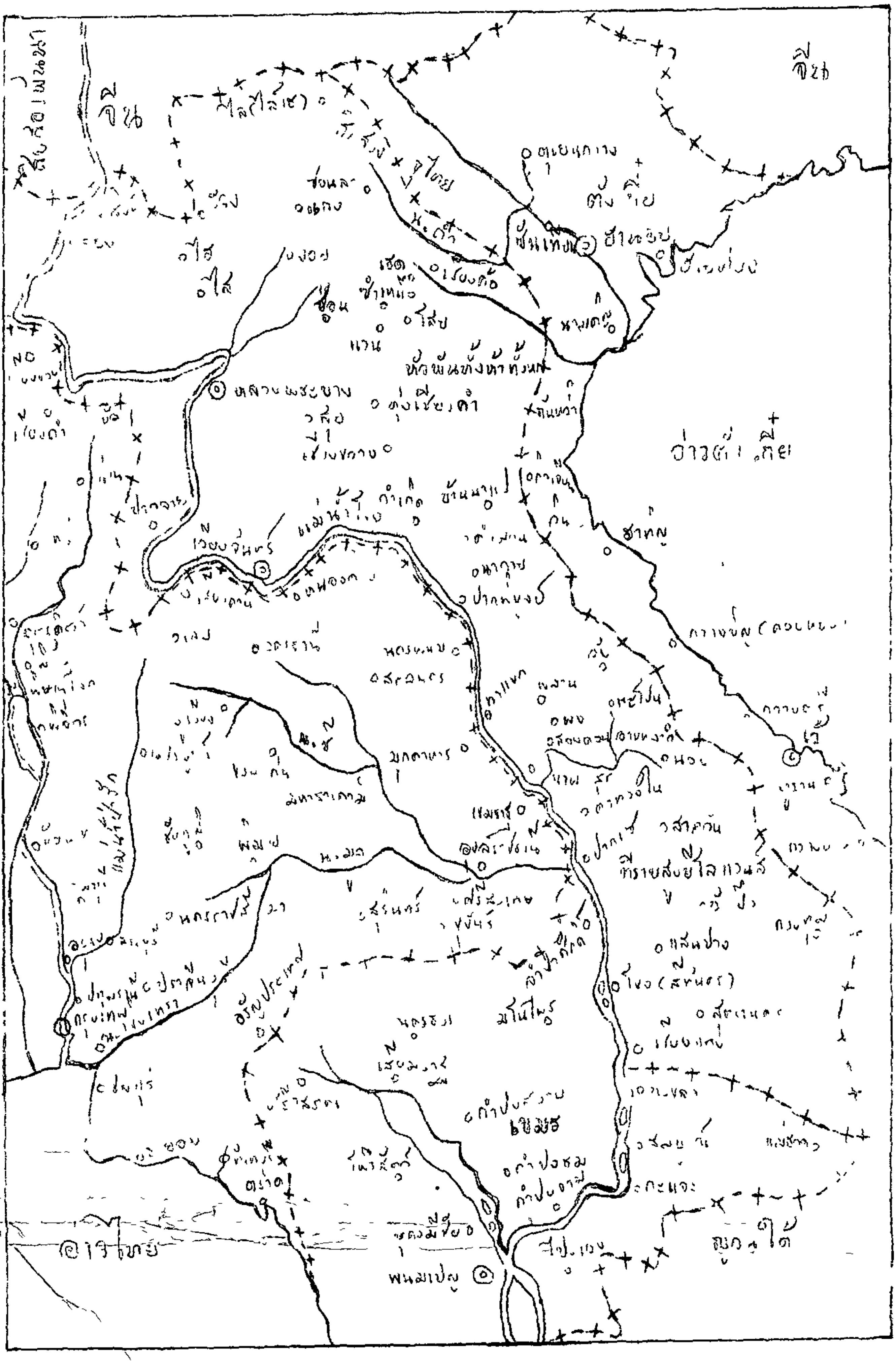

ที่มา : พลเรือตรี แชน ปัจจุสานนท์ กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และการรบถึงปากน้ำเจ้าพระยา หน้า 14

เวียดนามใต้และเขมร[1]

การที่ประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวต้องตกอยู่ท่ามกลางประเทศใหญ่น้อยรอบด้านเช่นนี้ ดินแดนลาวจึงกลายเป็นดินแดนของประเทศปิดซึ่งไม่มีทางออกสู่ทะเล ในทางภูมิศาสตร์ เรียกว่า Land Lock ประกอบกับสภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปเต็มไปด้วยภูเขา ซึ่งไม่สะดวกในการคมนาคมติดต่อกับประเทศอื่น ๆ จากอุปสรรคดัง–กล่าวนี้จึงทำให้นครหลวงพระบางและหัวเมืองลาวกลายเป็นดินแดน ซึ่งจะต้องพึ่งพาอาศัยประเทศใกล้เคียงดังเช่น เวียดนามและไทย[2]

1.1.3 ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญในดินแดนเหล่านี้มี 2 ประเภทคือป่าไม้กับแร่ธาตุ ป่าไม้ของลาวมีป่าไม้สักซึ่งเป็นไม้ที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ รองลงมาเป็นพวกไม้ยาง ไม้สนมีอยู่มากตามทิวเขาอันสลับซับซ้อนทางตอนเหนือ นอกจากนั้นเป็นพวกผลิตผลจากป่า เช่น สมุนไพร หวาย ชัน ครั่ง น้ำมันยางซึ่งเป็นสินค้าออกนำไปขายถึงยุโรปและอเมริกา[3]

แร่ธาตุมีค่าบางชนิดมีอยู่ในลาวมี ตะกั่ว เหล็กและทองคำ ซึ่งคนลาวใช้วิธีการร่อนในลำธารระหว่างฤดูแลง ด้วยเหตุนี้หลังจากไทยครอบครองลาว ทางฝ่ายลาวจะส่งส่วยทองคำให้กับกรุงเทพฯ ทุก ๆ ปี นับตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5

1.1.4 การพาณิชย์

การค้าของลาวเกือบทั้งหมดต้องผ่านทางไทยมากกว่าทางด้านฮานอย ทั้งนี้เพราะทางด้านนครหลวงพระบางสามารถติดต่อคมนาคมกับไทยโดยผ่านจากปากลาย (ไชยะบุรี) มายังเมืองอุตรดิษถ์แล้วเดินทางต่อลงมายังเมืองนครสวรรค์และล่องลำน้ำ–

---

[1] พ.อ (พิเศษ) เชิดชาย เหล่าหล้าและนรนิติ เศรษฐบุตร <u>การปกครองและการเมืองของประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้</u> หน้า 3? – 35

[2] <u>ก.</u>

[3] นิธิ เอียวศรีวงศ์ <u>ล.ค.</u> หน้า 4

เจ้าพระยามายังกรุงเทพฯ ส่วนทางลาวตอนใต้อาศัยเส้นทางจากเมืองหนองคายเป็นเมืองสำคัญ*

อนึ่งสินค้าของลาวซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดยุโรป เช่น เบนจามิน กัมแล็กเกอ** ฯลฯ สินค้าเหล่านี้เป็นสินค้าขายส่งสำหรับตลาดสิงคโปร์เท่านั้น ส่วนตลาดเมืองพนมเปญ เมืองไซ่ง่อนไม่ต้องการสินค้าประเภทนี้ ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้สินค้าจากลาวต้องพึ่งพาตลาดกรุงเทพฯ สำหรับเป็นศูนย์กลางในการส่งออกสู่ตลาดยุโรปมากยิ่งขึ้น[1]

การค้าส่วนใหญ่ในลาวทั้งนครหลวงพระบางและลาวตอนใต้จะมีคนจีนเป็นผู้คุมเศรษฐกิจและตลาดการค้าโดยตลอด ในปี พ.ศ. 2429 ฝรั่งเศสต้องการที่จะขยายตลาดการค้าในลาว แต่เมื่อตั้งสถานีการค้าแล้วปรากฏว่าฝรั่งเศสต้องประสบกับความล้มเหลวตลอดมาจนกระทั่งใน ปี พ.ศ. 2447 ราชอาณาจักรลาวตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสแล้ว ฝรั่งเศสไม่สามารถจะพัฒนาการค้าให้มีสถานภาพดีกว่าเดิมได้[2]

1.2 สภาพทางด้านการคมนาคม

เนื่องจากสภาพภูมิประเทศของลาวไม่สะดวกต่อการคมนาคมทางบกการคมนาคมภายในและภายนอกจึงต้องอาศัยการเดินทางทางน้ำเป็นการคมนาคมที่สำคัญที่สุดโดยเฉพาะทางด้านนครหลวงพระบางได้อาศัยการคมนาคมทางน้ำติดต่อกับจีน ดังเช่น

1.2.1 การคมนาคมภายใน ประชาชนชาวลาวได้อาศัยแม่น้ำโขง*** เป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญที่สุด แต่เส้นทางซึ่งผ่านทางลำน้ำโขงบางตอนไหลผ่านบริเวณภูมิประเทศที่เป็นเกาะแก่ง จึงทำให้เรือแล่นผ่านไม่ได้ตลอดดังเช่น เส้นทางแม่น้ำโขง

---

*โปรดดูรายละเอียดของการคมนาคมระหว่างลาวกับไทย หน้า 56

**เป็นพวกยางไม้

[1]นิธิ เอียวศรีวงศ์ ล.ด. หน้า 17

[2]ก.

*** คนลาวเรียก แม่น้ำของ

ทางตอนเหนือของเมืองหลวงพระบางกับเมืองเชียงแสน* และจากเมืองหลวงพระบางไปเวียงจันทน์ บริเวณดังกล่าวนี้ไม่สะดวกต่อการคมนาคมทางน้ำทั้งนี้เพราะภูมิประเทศแถบนี้เต็มไปด้วยภูเขาสูงซับซ้อนกับเกาะแก่งหาดทรายและสัตว์ป่าที่เป็นอันตรายต่อการเดินทาง นอกจากนี้เส้นทางตั้งแต่สุวรรณเขตมาถึงบ้านดอน** และจากสีทันดอนถึงดินแดนเขมรบริเวณนี้จะเต็มไปด้วยเกาะแก่งมากมาย ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการเดินเรือ เกาะแก่งที่สำคัญมากคือ แก่งหลี่ผี จะมีช่องให้เรือเดินสะดวกเฉพาะฤดูเท่านั้น*** ด้วยเหตุนี้ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ความพยายามของนักสำรวจฝรั่งเศสในการจัดตั้งโครงการเดินเรือในลำน้ำโขงเพื่อเป็นเส้นทางนำฝรั่งเศสไปสู่มณฑลยูนนาน ทางตอนใต้ของจีนต้องประสบกับความล้มเหลวตลอดมา โดยเฉพาะข้อเสนอของฟรังซิส การ์นิเอร์ เสนอให้รัฐบาลฝรั่งเศสยึดดินแดนลาวเพื่อเข้าครอบครองแม่น้ำโขงตลอดสายอันจะเป็นประโยชน์ในทางการค้า ซึ่งจะชดเชยกับการเสียผลประโยชน์การค้าทางด้านตะวันออกของจีนให้แก่อังกฤษ[1]

แม้ว่าการคมนาคมในลำน้ำโขงไม่สามารถเดินเรือได้ตลอดสายก็ตามแต่การคมนาคมภายในของลาวต้องพึ่งแม่น้ำโขงตลอดไป โดยเฉพาะบริเวณตอนเหนือได้อาศัยลำน้ำคานซึ่งเป็นสาขาของแม่น้ำโขงไหลผ่านยังเมืองหลวงพระบางเพื่อเป็นเส้นทางไปสู่ทุ่งเชียงคำหรือทุ่งไหหินในแคว้นพวนแล้วเดินทางต่อไปทางลำน้ำวังจนถึงทางตะวันตกสุดของแคว้นหัวพันห้าทั้งหกได้[2]

---

*อยู่ในจังหวัดเชียงราย

**เขตนครจำปาศักดิ์

***ในฤดูน้ำเรือต้องผ่านทางช่องสะดำ ส่วนในฤดูแล้งต้องเดินผ่านช่องสะฮง ช่องพะพง ช่องครทุก (โปรดดูรายละเอียดใน บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ล.ด. หน้า 25)

[1]นิธิ เอียวศรีวงศ์ ล.ด. หน้า 20

[2]ด. หน้า 21

1.2.2 การคมนาคมระหว่างลาวกับไทย

ก. หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ

สภาพภูมิประเทศทางด้านลาวตอนเหนือเป็นป่าทึบและภูเขาสูง จึงทำให้การติดต่อกับไทยไม่เหมาะแก่การคมนาคมทางบก ดังนั้นจึงจำเป็นต้องอาศัยการคมนาคมทางน้ำ เส้นทางที่สำคัญ จากเมืองหลวงพระบางมากรุงเทพฯ มีเส้นทางสำคัญอยู่ 2 เส้นทางคือ ล่องเรือมาตามลำน้ำโขงมาขึ้นที่ท่าเรือปากลาย (ไชยะบุรี) แล้วเดินทางบกโดยอาศัยช้างเป็นพาหนะจากปากลายมายังเมืองอุตรดิตถ์* ผ่านพิษณุโลก พิจิตร นครสวรรค์จากนั้นก็ล่องเรือมาตามลำน้ำเจ้าพระยาลงสู่กรุงเทพฯ[1] กับอีกทางหนึ่งคือ ล่องตามลำแม่น้ำโขงมาขึ้นบกที่เมืองหนองคายแล้วเดินทางเกวียนมายังโคราช สระบุรี เข้าสู่กรุงเทพฯ ได้[2]

ข. หัวเมืองลาวฝ่ายใต้

ในเส้นทางคมนาคมระหว่างหัวเมืองลาวฝ่ายใต้** กับไทย การติดต่อระหว่างดินแดนทั้งสองได้รับความสะดวกดีกว่าทางหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ ทั้งนี้เพราะนับตั้งแต่เวียงจันทน์จนถึงปากเซเป็นบริเวณที่ใกล้ชิดกับหัวเมืองลาวทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยมาก ดังเช่น เส้นทางอำเภอศรีเชียงใหม่ (ในจังหวัดหนองคาย) กับนครเวียงจันทน์ เส้นทางท่าอุเทนกับนครพนม สุวรรณเขตกับมุกดาหาร (จังหวัดสกลนคร) ปากเซกับอำเภอพิบูลมังสาหาร (จังหวัดอุบลราชธานี) ซึ่งเส้นทางดังกล่าวนี้มีแม่น้ำโขงกั้นเพียงความกว้างประมาณ 400 เมตรเท่านั้น[3] นอกจากนี้ที่นิยมใช้มาแต่โบราณในการต้อนโคกระบือ มาขายยังกรุงเทพฯ จะใช้เส้นทางผ่านมาทางเมืองพิน เมืองตะโปนไปยังอุบล–

---

*ซึ่งขณะนั้นเรียกว่า ท่าอิฐ

[1] James McCarthy : Surveying and Exploring in Siam. p. 62.

[2] H. Warington Smyth Five Years in Siam. p. 203.

**ถ้าเรียกจากฝ่ายไทยจะใช้คำว่า "หัวเมืองลาวตะวันออก "

[3] ท้าวอุ่น ชนะนิกร ความหลังของข้าพเจ้า ท้าวอุ่น "ตีนเย็น" ชนะนิกร แปลโดย ปภัสสร์ โพธิญาณนท์ หน้า 42

ราชธานีเข้ามาทางปราจีนบุรีเข้ามายังกรุงเทพฯ[1]

1.2.3 การคมนาคมระหว่างลาวกับจีน ตังเกี๋ยและญวน

ก. ลาวตอนเหนือกับจีน ตังเกี๋ยและญวน

ในลาวตอนเหนือเมืองหลวงพระบางเป็นศูนย์กลางการคมนาคมของหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือทั้งหมดซึ่งจะติดต่อกับจีน ตังเกี๋ย ญวน

จีน เมืองหลวงพระบางได้ติดต่อไปมากับจีนอยู่เสมอโดยอาศัยเส้นทางคมนาคมซึ่งเมืองหลวงพระบางเคยใช้เป็นเส้นทางส่งบรรณาการ* ไปยังเจ้าวอง แห่งเมืองหนอง-แสเส้นทางนี้เริ่มจากเมืองเชียงฟ้า เมืองบาน เมืองลา เมืองพูน เมืองเคน เมืองฮำ เมืองเชียงฮุงในแคว้นสิบสองปันนาล่องไปยังเมืองหนองแสเป็นประจำทุกสามปี**

ตังเกี๋ย เมืองหลวงพระบางได้ติดต่อกับตังเกี๋ยตลอดมาโดยอาศัยการคมนาคมทางน้ำ ซึ่งล่องเรือตามลำน้ำอู สาขาของแม่น้ำโขงไปถึงแคว้นสิบสองปันนาแล้วอาศัยลำน้ำงัว ลำน้ำยมล่องไปยังเมืองแถงในเขตสิบสองจุไทย จากนั้นเดินทางต่อไปทางลำน้ำแท้หรือลำน้ำดำเป็นเวลา 4 วัน จึงจะถึงเมืองฮานอย ส่วนอีกเส้นทางหนึ่งเดินทางโดยล่องเรือทางลำน้ำกานไปทางทุ่งเชียงคำ (ทุ่งไหหิน) แล้วล่องแม่น้ำสงกาเข้าไปสู่เมืองวินห์หรือจังหวัดเงอานในปัจจุบัน***

ญวนตอนใต้ การคมนาคมจากเมืองหลวงพระบางไปยังญวนตอนใต้มีความลำบากกว่าการเดินทางไปยังตังเกี๋ย ทั้งนี้เพราะในเขตญวนใต้ภูมิประเทศเต็มไปด้วยภูเขาสูงโดยเฉพาะภูเขาแถวหลวงมาขวางกั้นระหว่างลาวกับญวนและตลอดทางตะวันออก-

---

[1]กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/32 <u>หนังสือมหาดไทยบอกเมืองนครจำปาศักดิ์และหัวเมืองลาวกาว</u> 31 พฤศจิกายน ร.ศ. 111

*หรือจิ้มก้อง

**จนถึง พ.ศ. 2431 เมื่อพระยาศุรศักดิ์มนตรีเป็นข้าหลวงใหญ่เมืองหลวง-พระบางทางฝ่ายจีนได้ส่งขุนนางมาทวงเครื่องบรรณาการจากนครหลวงพระบาง

***ดูในแผนที่ 2

แผนที่ที่ 3: แสดงการคมนาคมระหว่างไทย ลาว ญวน

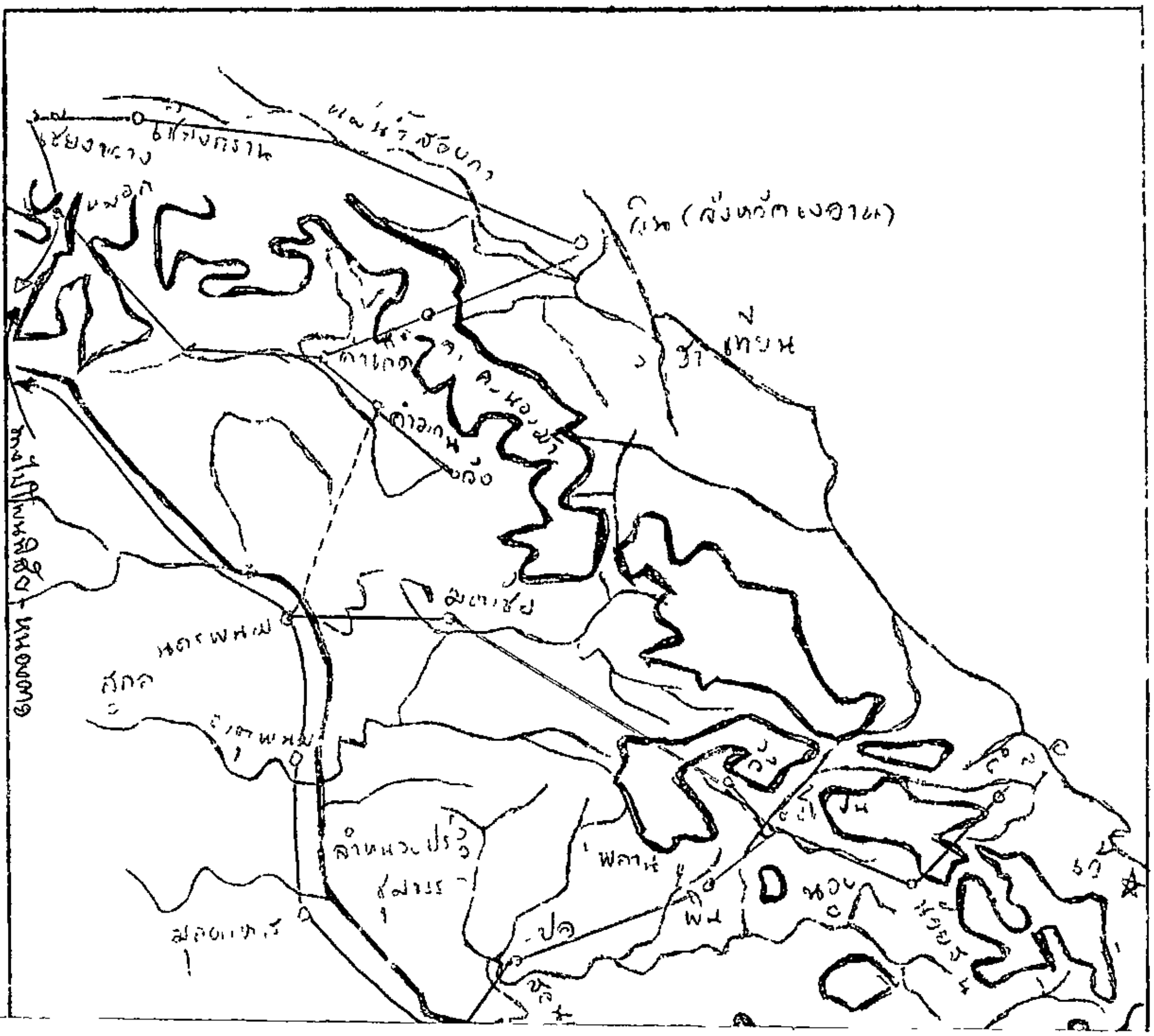

ของลาว ดังนั้นการคมนาคมจากเมืองหลวงพระบางไปยังเมืองเว้ต้องอาศัยการคมนาคมทางน้ำโดยล่องไปตามสาขาของแม่น้ำโขงลงมายัง เมืองวัง เมืองตะโปน เมืองห้วยสาน ไปยังเมืองคำล้อ (CamLo) และเมืองเว้(Hue)[1]

ข. ลาวตอนใต้

ในลาวตอนใต้ การคมนาคมติดต่อกับญวนตอนใต้ได้อย่างสะดวกโดยอาศัยการคมนาคมทางบกผ่านเมืองวัง เมืองตะโปน เมืองห้วยสาร* ไปยังหัวเมืองชายแดนญวน นอกจากนี้ลาวตอนใต้สามารถติดต่อการคมนาคมทางบกกับตังเกี๋ยโดยใช้เส้นทาง ทางเมืองคำเกิด คำม่วน ซึ่งสมัยเจ้าอนุวงศ์ได้ใช้เส้นทางดังกล่าวนี้หนีจากการปราบปรามของไทยเข้าไปในญวนใต้และหลบซ่อนอยู่ในเมืองวินห์

การคมนาคมในลาวตอนใต้ได้ติดต่อกับญวนตอนใต้และไทยอย่างใกล้ชิดมาเป็นเวลาช้านาน ดังนั้นหลังจากการปราบปรามอนุวงศ์สิ้นลงรัชกาลที่ 3 ทรงดำเนินการปกครองให้หัวเมืองลาวทางตอนใต้เป็นหัวเมืองในพระราชอาณาเขตไทยโดยตรง สำหรับการคมนาคมระหว่างลาวตอนใต้กับจีนและตังเกี๋ยต้องประสบปัญหาในเส้นทางคมนาคมซึ่งเชื่อมโยงระหว่างดินแดนดังกล่าวมีความทุรกันดารจึงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างลาวตอนใต้กับจีนและตังเกี๋ยไม่แน่นแฟ้นเหมือนกับฝ่ายญวนตอนใต้และไทย

2. สภาพทางด้านสังคมและความเป็นอยู่ของประชากร

2.1 ประชากรที่อาศัยอยู่ในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวประกอบไปด้วยชนหลายกลุ่มดังกล่าวคือ

---

[1]กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.9/26 <u>รายงานพระยามหาอำมาตย์ในหัวเมืองลาวกาว</u> 12 มีนาคม ร.ศ. 108 (ต่อไปใช้คำย่อว่า กจช.)

*เป็นหัวเมืองเล็ก ๆ ซึ่งมีอิสระในการปกครองตนเองอยู่ระหว่างชายแดนไทยกับญวน

1. กลุ่มลาว เป็นชนชาติที่เรียกตนเองว่า "คนเมือง" พวกนี้เป็นพวกที่สืบเชื้อสายจากไทย[1] เป็นชนชั้นปกครองซึ่งถือว่าเป็นพวกที่มีเกียรติและมีอิทธิพลในการเป็นเจ้าของดินแดน พวกนี้มีมากเป็นอันดับหนึ่งส่วนใหญ่จะตั้งแหล่งอยู่ในหลวงพระบาง หัวพันห้าทั้งหก พวน และตอนใต้ของลาว[2]

2. กลุ่มไท เป็นพวกที่สืบเชื้อชาติจากคนไทยในภาคพายัพ พวกนี้ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามบริเวณที่ราบลุ่มริมแม่น้ำ กลุ่มไทมีอยู่หลายพวกซึ่งแบ่งเป็น กลุ่มไทขาว ผู้ไทดำ ลาวพวน ลื้อ ไทยยวนบางกลุ่มได้แยกย้ายกันตั้งหลักแหล่งในดินแดนลาวดังนี้

ก. ผู้ไทขาว อยู่ทางตอนเหนือของสิบสองจุไทยโดยเฉพาะในแถบเมืองไลย เป็นต้น

ข. ผู้ไทดำ ซึ่งคนลาวหลวงพระบางเรียกว่า พวกลาวเก่าโดยมีความหมายว่าเป็นผู้ที่มาอยู่ก่อน ส่วนลาวทางตอนใต้เรียกพวกนี้ว่า ไทเหนือ พวกนี้นิยมตั้งหลักแหล่งทางตะวันออกเฉียงเหนือของแคว้นหัวพันห้าทั้งหก และเมืองแถงในแคว้นสิบสองจุไทย

ค. ลาวพวน คนลาวเรียกพวกนี้ว่า ผู้เอิน อาศัยอยู่มากในแคว้นพวน ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของประเทศราชหลวงพระบาง แต่ในด้านการปกครองคนลาวพวนในแคว้นพวนต้องขึ้นสังกัดกับพระยาพิชัยเจ้าเมืองพิชัย[3]

ง. ลื้อ,ยวน หรือที่เรียกกันว่า ไทยลื้อ ไทยยวน พวกนี้ส่วนใหญ่จะอยู่ในแคว้นสิบสองปันนา โดยเฉพาะในเขตลุ่มแม่น้ำอูตอนเหนือ แถบเชียง-สิงห์* แต่พวกลื้อมักตั้งหลักแหล่งอยู่ทางตอนเหนือของลาวบริเวณแขวงพงสาลีปัจจุบัน

---

[1] บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ล.ค. หน้า 38

[2] จิตร ภูมิศักดิ์ <u>ความเป็นมาของคำ สยาม ไทย ลาวและขอมและลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ</u> หน้า 200

[3] บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ล.ค. หน้า 100

*ปัจจุบันเป็นอาณาเขตของจีน

3. กลุ่มข่า กลุ่มนี้เป็นชนพื้นเมืองเดิมของลาวและเป็นเจ้าของดินแดนลาวทั้งหมดมาก่อน ดังที่พงศาวดารล้านช้างกล่าวไว้ว่า ขุนลอยกกำลังล่องตามว่าน้ำอูลงมาจนถึงเหนือเมืองชะวา (หลวงพระบาง) แล้วเข้ารบขับไล่พวกขุนกันฮางและลูกหลานเหลนแตกพ่ายหนีไป[1] ประกอบกับพวกข่าเป็นพวกที่ด้อยความเจริญกว่าคนลาวดังนั้นคนกลุ่มข่าจึงกลายเป็นทาสของลาวสยามและญวน กลุ่มข่ามีจำนวนหนึ่งในสามของพลเมืองลาวในขณะนั้น คนลาวในหลวงพระบางเรียกพวกข่าว่า ลาวเทิง หมายถึงคนที่อยู่ในที่สูง[2] กลุ่มข่าในลาวมีอยู่หลายพวก

ก. กลุ่มข่าในลาวเหนือ มีพวกข่าขะมุ (ข่าหมุ) ข่าเม็ด ข่าจ้าข่าแจะอาศัยอยู่ในเขตเมืองหลวงพระบาง แคว้นพวน หัวพันทั้งห้าทั้งหก และสิบสองจุไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเมืองไซ ในเขตเมืองหลวงพระบางเป็นศูนย์กลางสำคัญของพวกข่าทางเหนือ ทำให้เมืองไซเกือบจะกลายเป็นเมืองหลวงของพวกข่า[3] ในบรรดากลุ่มข่าทั้งหมดในลาวตอนเหนือนี้พวกข่าและเป็นพวกที่มีความสำคัญต่อความมั่นคงภายในของลาว[4]

ข. กลุ่มข่าในลาวตอนใต้ ในดินแดนลาวนับตั้งแต่ทางตอนกลางลงไปเป็นแหล่งที่พวกข่าอาศัยอยู่ประปรายจนถึงทางตอนใต้ซึ่งเป็นชุมนุมใหญ่ของพวกข่าหลายพวก เช่น พวกข่าระแด ข่าจะราย ข่าละแว แหล่งที่มีข่ามากที่สุดทางตอนใต้แสนปาง อัตปือ สาละวัน จนจดทางตะวันออกของเทือกเขาบันทัด บริเวณนี้มีพวกข่าที่สำคัญอยู่ 6 พวก คือ ข่าขะตง ข่าเสด็จ ข่ากันตู ข่าแงะ ข่าจะราย ข่าพนานกลุ่มข่าเหล่านี้ตั้งถิ่นฐานในป่าลึก ซึ่งยากลำบากต่อการคมนาคมจึงทำให้กลุ่มข่าเหล่านี้

---

[1]จิตร ภูมิศักดิ์ ส.ค. หน้า 476

[2]ค. หน้า 505

[3]บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ส.ค. หน้า 138

[4]ค. หน้า 160

มีอิสรภาพในการดำรงชีวิตโดยผู้ปกครองของลาวไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยว[1]

4. กลุ่มชาวเขา เป็นชนกลุ่มน้อยซึ่งประกอบไปด้วย ชาวแม้ว ชาวเย้า ชาวลาแตน ทั้งสามกลุ่มนี้คนลาวเรียกว่า ลาวสูง ภูมิลำเนาเดิมของกลุ่มชาวเขาเคยอยู่ในจีนตอนใต้ แล้วอพยพมาอยู่ในลาวร่วมสองร้อยปีมาแล้ว กลุ่มชาวเขาชอบตั้งหลักแหล่งตามไหล่เขาและยอดเขาบริเวณเมืองหลวงพระบาง หัวเมืองทั้งห้าทั้งหก แคว้นพวนและสิบสองจุไทย[2]

นอกจากชน 4 กลุ่มที่กล่าวมานี้ ในดินแดนประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวยังมีชนกลุ่มน้อย ซึ่งเป็นพวกเร่ร่อนคือ พวกตองซูหรือตองซู* พวกนี้เป็นชนกลุ่มน้อยในพม่าได้ประกอบอาชีพค้าขายกับคนลาวมักจะอาศัยอยู่บริเวณชายแดนระหว่างไทยกับพม่า และเป็นพวกที่เข้ามาทำมาหากินในลาวโดยไม่ได้ตั้งถิ่นฐานมั่นคงเหมือนกับกลุ่มอื่น ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 5 พวกตองซูเป็นพวกที่มีบทบาทในการค้าโค กระบือตามแถบลาวตอนเหนือแต่มีพวกตองซูบางกลุ่มประพฤติตนเป็นโจรคอยสร้างความเดือดร้อนให้แก่คนลาวตอนใต้บริเวณที่มีการประกอบอาชีพในการร่อนทองคำ แถบเมืองทองคำใหญ่[3] จนถึงสมัยเมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เป็นข้าหลวงใหญ่ในหัวเมืองลาวกาวได้จับตัวหัวหน้าตองซูมาประหารชีวิต

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/27 รายงานพระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่องการสำรวจทางพระราชอาณาเขต 8 มกราคม ร.ศ. 109

[2]บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ล.ค. หน้า 171

*จิตร ภูมิศักดิ์ ได้อธิบายเกี่ยวกับ ตองซู ว่า ตองซู พม่าเรียกว่า "ตองตู" ไทยเรียก "ต้องสู่" คำนี้เป็นภาษาพม่าแปลว่า "คนดอย" (คำว่า ตอง หมายถึงดอย ตู หมายถึง คน,ชาว)

[3]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/26 พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 8 มกราคม ร.ศ. 108

2.2 สถานะภาพทางสังคมและชีวิตความเป็นอยู่ของประชากร

2.2.1 คนลาว

ก. ฐานะทางสังคม

ในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวคนลาวเป็นชนชั้นสูงสุดของสังคม ในฐานะเจ้าของดินแดนมีบทบาทในการบริหารการปกครองแผ่นดินโดยตรง ในกลุ่มคนลาวยังแบ่งเป็นชนชั้นเจ้า เจ้านาย สามัญชนและข้าทาส[1]

ชนชั้นเจ้า หมายถึงเจ้าผู้ครองนคร ซึ่งแบ่งเป็น 3 พาก คือ เจ้านครหลวง-พระบาง เจ้านครเวียงจันทน์และเจ้านครจำปาศักดิ์ ในบรรดาเจ้าผู้ครองนครทั้งหมดนี้เจ้านครหลวงพระบางเป็นที่ยอมรับนับถือของชาวลาวในการสืบเชื้อสายของลาวแท้มากกว่าทางนครเวียงจันทน์และจำปาศักดิ์

เจ้านาย หมายถึงผู้ที่สืบเชื้อสายจากเจ้าครองนครหรือผู้ที่เป็นข้าราชการใน 16 ตำแหน่ง*

สามัญชน หมายถึงคนลาวที่เป็นชาวเมืองหรือพวกลาวลุ่ม

ข้าทาส หมายถึงกลุ่มข่าซึ่งเป็นข้าทาสของคนลาวทุกชนชั้นโดยเฉพาะในกลุ่มของชนชั้นเจ้าและเจ้านาย กลุ่มข่าเป็นแรงงานสำคัญในการผลิตเพื่อเลี้ยงชนชั้นปกครอง[2]

ข. ชีวิตความเป็นอยู่และอุปนิสัยของคน

คนลาวชอบตั้งหลักแหล่งอยู่ในที่ลุ่มตามบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงมักประกอบอาชีพในการทำนา ซึ่งเรียกกันว่า "เฮ็ดนาในลุ่ม" อันเป็นวิธีการ การทำนาที่ดีที่สุดของคนลาวลุ่มและแสดงให้เห็นถึงความเจริญกว่ากลุ่มอื่น ๆ[3] ในกลุ่มคนลาวชอบการดำเนินชีวิตแบบ-เรียบ ๆ ไม่โลดโผน รักความสบาย ขาดนิสัยที่จะเป็นนักสู้ ซึ่งจากการสำรวจของ-

---

[1]จิตร ภูมิศักดิ์ ล.ค. หน้า 485

*ดูในบทที่ว่าด้วยการปกครองส่วนกลางในลาว หน้า 74 - 78

[2]ล.ค.

[3]ล.ค. หน้า 504

ดอกเตอร์เนอิส ชาวฝรั่งเศสที่เดินทางมาถึงลาวในปี พ.ศ. 2425 – 2426 ได้บรรยายสภาพความเป็นอยู่ของชาวลาวตอนหนึ่งว่า

> "เจ้านายชาวลาว (ในหลวงพระบาง) เป็นคนรักสนุก เกียจคร้านมีชีวิตอยู่อย่างสุขสบายโดยมีพวกข่าเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือในการทำมาหากิน จึงทำให้คนเหล่านี้มีนิสัยชอบสูบฝิ่น เล่นการพนัน ถ้าพวกนี้ขาดพวกข่าแล้ว พวกเจ้านายจะต้องลงมือทำงานเองหรือมิฉะนั้นก็ต้องอดตาย"[1]

นอกจากนี้คนลาวยังมีความอ่อนแอและไม่ชอบการต่อสู้ซึ่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ซึ่งดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองลาวกาวในปี พ.ศ. 2435 – 2436 ได้กล่าวถึงคนลาวตอนหนึ่งว่า

> "คนลาวไม่เหมาะสมที่จะเป็นทหารพวกนี้มีนิสัยขี้ขลาด หวาดกลัวต่อการต่อสู้ การที่ฝ่ายเราจะเกณฑ์คนลาวมาเป็นทหารเห็นที่จะต้องลำบากในการฝึกและยังไม่น่าไว้วางใจในการรักษาการณ์ชายแดน"[2]

จากข้อเสียในด้านความอ่อนแอของเจ้านายและคนลาวในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวจึงทำให้เจ้านายลาวปกครองดินแดนอย่างไร้ประสิทธิภาพด้วยเหตุนี้ การปกครองภายในจึงถูกแทรกแซงจากชาติอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแถบประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวตอนเหนือได้กลายเป็นดินแดนที่เป็นอันตรายในด้านความมั่นคงภายใน ซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังพระองค์ทรงมี

---

[1]นิธิ เอียวศรีวงศ์ ล.ก. หน้า 6 (อ้างถึงมาจาก Holt Hallett A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States p. 22)

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/32 **กรมหมื่นพิชิตปรีชา** กราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เรื่องหัวเมืองฝั่งน้ำโขงตะวันออกตอนใต้ 25 เมษายน ร.ศ. 111

พระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ในปี พ.ศ. 2427 เกี่ยวกับประเทศราชหลวงพระบางมีความตอนหนึ่งว่า "เมืองหลวงพระบางเป็นเมืองล่อแหลมและเป็นเมืองอ่อน ถ้ามีเหตุการณ์ขึ้นจะไปช่วยไม่ทัน"[1]

ในด้านความอ่อนแอของคนลาวดังที่กล่าวมานี้ได้พิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดเจนในเหตุการณ์ที่จะต้องต่อสู้ ซึ่งปรากฏว่าเมื่อมีภัยอันตรายทั้งเจ้านายและคนลาวต่างพากันอพยพหนีเข้าป่าไปทันที ดังจะเห็นได้ชัดเจนเมื่อคราวที่พวกห้อ* ไลยและพวกข่าร่วมกันเข้าโจมตีเมืองหลวงพระบางในปี พ.ศ. 2429 แสดงให้เห็นถึงการไม่ชอบการรบพุ่งและการสงครามของคนลาวในขณะนั้นโดยเฉพาะในด้านการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างพลังแห่งการต่อสู้แล้วจะไม่ปรากฏกับชนชาตินี้ ด้วยเหตุนี้เองจึงเป็นข้อเสียของกบฏอนุวงศ์เจ้านายลาวองค์แรกที่มีความคิดในการเป็นผู้นำการกอบกู้เอกราชและสร้างความเป็นชาติ** ให้กับชาวลาวต้องประสบความล้มเหลวจนถูกฝ่ายไทยเข้าปราบปรามลงได้อย่างสิ้นเชิง หลังจากนั้นในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ชาวลาวก็ไม่แสดงความเดือดร้อนที่จะอยู่ในความปกครองของไทย ญวนหรือฝรั่งเศส ทั้งนี้อาจจะสืบเนื่องมาจากอุปนิสัยของคนลาวมีความจงรักภักดีต่อผู้เป็นนาย[2] และการรักสันโดษในชีวิตจึงทำให้ประเทศราชฝ่ายลาวเป็นประเทศที่ได้รับความไว้วางใจจากไทยมากกว่าดินแดนประเทศราชอื่น ๆ

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 1.2/8 <u>พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์</u> วัน 4 ฯ[2] 11 จ.ศ. 1245

*หรือเหตุการณ์ฮ่อเข้าโจมตีลาว ตั้งแต่ พ.ศ. 2415 เป็นต้นมา

**ก่อนเกิดกบฏอนุวงศ์ เจ้าอนุวงศ์ได้ชักชวนเจ้านครหลวงพระบางให้เข้าร่วม แต่ต่อมาเจ้านครหลวงพระบางเข้าข้างฝ่ายไทย (ดูรายละเอียดในบทที่ 1)

[2]บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ <u>ราชอาณาจักรลาว</u> หน้า 50 – 51

2.2.2 กลุ่มไทยและกลุ่มชาวเขา

ก. สภาพความเป็นอยู่

กลุ่มไทย เป็นกลุ่มที่ประกอบไปด้วยกลุ่มที่มีเชื้อชาติเดียวกันแต่ต่างแตกแยกกันเป็นกลุ่มย่อยซึ่งเจ้าศักดิ์ประเสริฐ ณ จำปาศักดิ์ ได้อธิบายเกี่ยวกับกลุ่มไทว่าพวกไทดำหรือไทขาวนั้นเราเรียกตามเครื่องแต่งกาย แต่ตามความจริงแล้วพวกนี้มีผิวขาวอย่างพวกไทยลื้อในสิบสองปันนาซึ่งเรียกตัวเองว่าผู้ไท การที่มีชื่อเรียกว่า ไทดำ ไทขาว ก็ทำนองเดียวกับที่ชาวจีนเรียกฝรั่งว่า "อั้งมอ" ซึ่งแปลว่า ผมแดง[1]

ทางด้านภาษาพวกผู้ไทดำ มีภาษาพูดเหมือนกับพวกไทยใหญ่ในพม่า พวกผู้ไททุกพวกไม่ว่าจะเป็นไทดำ ไทแดง หรือไทขาว พวกนี้มีความสนิทสนมกับทางฝ่ายญวนมากกว่าทางนครหลวงพระบางและเวียงจันทน์[2] นอกจากนี้ยังยอมรับวัฒนธรรมของญวนและจงรักภักดีต่อญวนมากดังปรากฏในเหตุการณ์ปี พ.ศ. 2431 เมื่อพวกผู้ไทขาวปราบ–ปรามพวกฮ่อจากพม่าที่เข้าปล้นสะดมเมืองแถง เมื่อพวกผู้ไทขาวจับหัวหน้าโจรได้ก็ส่งไปให้ทางญวนเป็นผู้ลงโทษทั้ง ๆ ที่เมืองแถงในขณะนั้นเป็นหัวเมืองขึ้นของนครหลวงพระบางด้วย[3]

ในการดำรงชีวิตของพวกกลุ่มไทและกลุ่มชาวเขา ทั้งสองกลุ่มมีชีวิตอยู่อย่างสงบประกอบอาชีพในทางเพาะปลูกและเก็บของป่ามาแลกกับสิ่งของอื่น ๆ กับพวกลาว ญวน แต่พวกนี้มีข้อที่แตกต่างกันออกไปทางด้านที่อยู่อาศัย วิธีการเพาะปลูกทั้งนี้เพราะพวกชาวเขาหรือลาวสูงเป็นพวกที่ชอบตั้งบ้านเรือนในที่สูงตามไหล่เขาและยอดเขาแล้วทำการเพาะปลูกข้าวแบบข้าวไร่ซึ่งเป็นวิธีการที่ล้าหลังและทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ ไม่–สามารถทำการเพาะปลูกในปีต่อไปได้ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พวกชีวิตของพวกชาวเขา

---

[1]บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ล.ค. หน้า 152 – 155

[2]ก.

[3]ก.

ต้องอพยพโยกย้ายหาที่ทำกินใหม่อยู่เสมอ ซึ่งแตกต่างจากพวกผู้ไทมักจะรวมกันเป็นกลุ่ม ไม่ชอบการโยกย้าย ดังนั้นพวกผู้ไทจึงตั้งถิ่นฐานได้ยาวนานกว่ากลุ่มชาวเขา

ข. หน้าที่และบทบาทในสังคม

พวกกลุ่มไทและกลุ่มชาวเขามีหน้าที่ต้องส่งส่วยให้กับเจ้านครหลวงพระบางในรูปของผลิตผล เช่นข้าวให้แก่เจ้านครหลวงพระบางเป็นประจำทุกปี[1] ส่วนในด้านบทบาททางสังคมปรากฏว่าทั้งสองกลุ่มมีอิสระในการดำรงชีวิตดีกว่าพวกข่า จึงทำให้พวกกลุ่มนี้ไม่แสดงปฏิกิริยาทางด้านการปกครองเหมือนกับพวกข่า แต่มีหลักฐานในการให้ความร่วมมือกับพวกฮ่อเข้าโจมตีลาวตอนเหนือในปี พ.ศ. 2429 ดังรายงานของพระยา–สุรศักดิ์มนตรี แม่ทัพใหญ่ฝ่ายเหนือ มีความว่า "... ได้ทำการปราบปรามพวกผู้ไทขาวที่เข้าทูกับฮ่อเข้าโจมตี เมืองสบแอก เมืองพูน เมืองรุย ในแคว้นหัวพันห้าทั้งหก พวกฮ่อและพวกผู้ไทขาวสู้ไม่ได้ต้องแตกหนีไปบ้าง ยอมสวามิภักดิ์ต่อไทยบ้าง"[2]

การปกครองของไทยในดินแดนลาวก่อน พ.ศ. 2431 ทางฝ่ายไทยไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวในการดำรงชีวิตของกลุ่มไทและกลุ่มชาวเขาจึงทำให้กลุ่มนี้มีชีวิตอยู่อย่างอิสระโดยไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการปกครองของกลุ่มลาว

2.2.3 กลุ่มข่า

ก. สภาพความเป็นอยู่ของพวกข่า

พวกข่าเป็นพวกที่อาศัยอยู่ในป่าบริเวณตีนเขาหรือจากลึกฝั่งแม่น้ำเข้าไปในป่า ซึ่งดูคล้ายกับว่าพวกนี้ต้องการจะหลบซ่อนตัวให้พ้นจากการถูกจับมาเป็นข้าทาสของเจ้านายลาว จึงเป็นเหตุให้กลุ่มข่าสร้างบ้านเรือนตามซอกเขา ซึ่งเรียกกันว่า "ดูบ" มีลักษณะเป็น–

---

[1]จิตร ภูมิศักดิ์ <u>ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอมและลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ</u> หน้า 185

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/40 <u>รายงานพระอินทราธิบาล ราชการที่ 4 เรื่องสำรวจความเสียหายในนครหลวงพระบาง</u> วัน 1 ฯ3 1 ค่ำ ปีกุน จ.ศ. 1249

กระท่อมชั่วคราวเพื่อเป็นที่อยู่สำหรับทำมาหาเลี้ยงชีพทางการกสิกรรมแบบไร่เลื่อนลอย เพื่อให้ได้ข้าวมาแลกกับเครื่องนุ่งห่มจากพวกคนลาว[1]

การแต่งกายของพวกข่า ผู้ชายนุ่งผ้าเตี่ยว ไม่ใส่เสื้อ บางพวกนุ่งกาง-เกงจีน ส่วนผู้หญิงนุ่งผ้าซิ่น พวกข่านิยมในการรับผ้าขาวม้าสีแดงเป็นของแลกเปลี่ยน ดังนั้นเมื่อกองสำรวจแผนที่ของไทยเข้าสำรวจหมู่บ้านข่าทางลาวตอนใต้ในปี พ.ศ. 2435 หลวงสากลประมาณวุฒิหัวหน้าสำรวจได้รับพระราชทานผ้าขาวม้าสีแดงจากรัชกาลที่ 5 ให้นำไปแจกเป็นของกำนัลให้กับพวกข่าคนละผืน และให้พวกข่าเหล่านี้รับธงไทยปักไว้ในหมู่บ้านเพื่อแสดงว่าเป็นข่าในพระราชอาณาเขตของไทย[2]

อุปนิสัยของพวกข่าโดยทั่วไปมีนิสัยขี้กลัวมากกว่าดุร้าย* เป็นพวกที่ไม่รักภูมิลำเนามักจะอยู่ไม่เป็นหลักแหล่งมีการเคลื่อนย้ายกันเป็นประจำจึงทำให้ยากแก่การสำรวจจำนวนที่แน่ชัดได้แม้แต่นักสำรวจในคณะของปาวีชื่อ กับตันริวิแยร์(Le Capitaine Rivere) พบว่าในดินแดนที่เคยมีข่าอยู่มาก เช่น ในแคว้นหัวพันห้าทั้งหก แคว้นพวน แต่เมื่อไปสำรวจจริงแล้วได้พบว่ามีหมู่บ้านข่าอยู่ที่บ้านภูหามในแคว้นพวนเพียงแห่งเดียว[3]

สภาพชีวิตของพวกข่าโดยทั่วไปจะทำไร่บนยอดเขา มักตั้งบ้านเรือนอยู่ไม่เกิน 3 ปี ต้องมีการโยกย้าย พวกนี้มีกิจวัตรประจำวันในชีวิตโดยเข้านอนตอนแต่หัวค่ำ พอถึงเที่ยงคืนก็ตื่นขึ้นตำข้าวไปจนสว่างแล้วก็พากันไปทำไร่ กลับจากไร่จวนพลบค่ำ ในตอนกลางวันจะมีคนแก่และเด็กเฝ้าบ้าน บ้านละ 2 – 3 คน อาศัยอยู่กันเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ จำนวนบ้านเรือนประมาณ 4 – 5 หลังคาเรือน มีความต้องการพริกกับเกลือเป็นหลักในการประกอบอาหาร เมื่อข่าผู้ใดหากบเขียดหรือของป่ามาได้ไม่ว่าจะมากหรือน้อยเพียงใดก็จะแบ่งปันให้กับเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงในละแวกเดียวกันในจำนวนที่-

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/26 <u>พระยามหาอำมาตยาธิบดี</u> <u>กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> 8 มกราคม 109

[2]<u>ด.</u>

*เพราะถูกพวกลาวเกณฑ์ไปเป็นแรงงาน

[3]นิธิ เอียวศรีวงศ์ <u>อ.ก.</u> หน้า 7

เท่า ๆ กัน ถ้าไม่มีสิ่งใดที่จะหามากินได้ พวกนี้ก็กินข้าวเปล่า ถ้าในปีใดที่ปลูกข้าวไม่ได้ผลพวกข่าจะขุดมันขุดเผือกกินตามแต่จะหาได้ ในฤดูหนาวพวกนี้ต้องทนทุกข์ทรมานมากข่าทุกคนจะถือดุ้นไฟอังที่หน้าอกไปจนกว่าสิ้นฤดูหนาว ดังนั้นกลุ่มข่าไม่ว่าจะเป็นเด็กชาย หญิง หรือผู้เฒ่าผู้แก่ จะมีสัญญาลักษณ์ตรงหน้าอกลายเหมือนกับคนอยู่ไฟ (ผู้หญิง-หลังคลอดบุตร)[1]

ในการอพยพโยกย้ายของพวกข่ามักเกิดจากเมื่อมีโรคร้ายระบาด เช่น โรค-อหิวาตกโรค โรคบิดหรือเกิดปัญหาพื้นดินทำไร่ไม่ได้ผลและประการสำคัญที่สุดถ้ามีเจ้านายลาวขึ้นไปเกณฑ์มาเป็นข้าทาส สักเลข พวกข่าจะอพยพทั้งหมู่บ้านไปทันที ดังที่ปรากฏเสมอว่าพวกข่าในหลวงพระบางหนีไปอยู่เชียงใหม่ หนองคาย เชียงคาน[2]

ข. สภาพทางสังคม พวกข่าเป็นพวกที่ประกอบชีวิตอย่างง่าย ๆ พวกนี้มีนิสัยรักพวกพ้องในหมู่เดียวกัน พวกข่าแต่ละหมู่จะมีหัวหน้าที่เป็นผู้ดูแลให้ความปลอดภัยแก่กันในเผ่า[3]

หน้าที่ของหัวหน้าเผ่าจะเป็นผู้แบ่งปันที่ดินในการทำมาหากินให้แก่หมู่คณะทั้งนี้เพื่อป้องกันการแย่งชิงที่ดินกันโดยเฉพาะบริเวณที่ราบ นอกจากนี้หัวหน้าเผ่ายังมีหน้าที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งในการตัดสินปัญหาระหว่างเผ่าหรือการตัดสินใจในการสังกัดนายซึ่งเป็นคนลาวกับคนไทย ดังปรากฏในปี พ.ศ. 2433 – 2434 กองสำรวจแผนที่ของหลวงสากลกิจประมวลได้สำรวจจำนวนข่าในลาวตอนใต้ เมื่อเรียกประชุมหัวหน้าเผ่าข่าแล้ว ทางกองสำรวจแผนที่ได้มอบธงไทยให้แก่พวกหัวหน้าเผ่าทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่าพวกข่าสังกัดอยู่กับ-

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/26 รายงานพระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 8 มกราคม ร.ศ. 109

[2]จิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ หน้า 485

[3]ด. หน้า 530

ฝ่ายไทยและสั่งกำชับมิให้นำธงฝรั่งเศสมาปักไว้ในแต่ละเผ่า[1]

พวกข่าซึ่งอาศัยอยู่ในลาวต่างมีการดำรงชีพต่างกันดังเช่น พวกข่าทางตอนใต้มีวัฒนธรรมประเพณีและอุปนิสัยที่แตกต่างไปจากกลุ่มข่าอื่น ๆ กล่าวคือ พวกข่าระแด ข่า ??กิจ แถบเมืองแสนปางบริเวณปลายแม่น้ำคันทางตอนเหนือ พวกนี้จะรับวัฒนธรรมของญวนในการใช้ตะเกียบกินอาหาร ตลอดจนการใช้เสื้อผ้าแบบญวน[2] ในด้านอุปนิสัยกลุ่มข่าเหล่านี้เป็นพวกที่โหดร้ายและมีประเพณีนิยมในการจับพวกข่าต่างเผ่าไปขายเป็นทาสให้แก่คนเขมร คนญวนอยู่เสมอ[3]

ค. ฐานะทางสังคม

กลุ่มข่าในลาวมีฐานะทางสังคมอยู่ในระดับต่ำและถือกันว่าพวกข่าเป็นเพียงข้าทาสรับใช้เท่านั้น เมื่อกลุ่มข่าสังกัดอยู่ในพระราชอาณาเขตพวกลาวได้แบ่งข่าเป็น 2 ประเภท

ก. กลุ่มข่าส่วย คือกลุ่มข่าในพระราชอาณาเขตที่มีสักเลขจากฝ่ายลาวแล้วแต่ไม่ได้มารับใช้เจ้านายอยู่เป็นประจำ ข่าพวกนี้ประกอบอาชีพได้อย่างอิสระซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นข่าในลาวตอนใต้ แต่มีพันธะกรณีต่อเจ้านายลาวในการส่งส่วยข้าวและเสียเงินค่าเลข ในเขตหลวงพระบางพวกข่าจะต้องส่งส่วยข้าวสารปีละ 7 ถัง ถังละ 40 หนาน เป็นค่าส่วยเหลวงและเสียเงินให้กับเจ้านายลาวคนละ 1 สลึงด้วย เมื่อทางราชการต้องการจะใช้แรงงานพวกข่ามาทำงานเพื่อบริการแก่ขุนขุน เจ้านายลาวไปเกณฑ์แรงงานและวัสดุจากพวกข่าดังเช่น เกณฑ์ข่าให้ส่งไม้ไผ่ทำโรงเรือนเพื่อ–

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/29 พระพิศณุเทพข้าหลวงที่ 2 ณ เมืองนครจำปาศักดิ์ถึงพระยาศรีสิงหเทพ 1 ธันวาคม ร.ศ. 109

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/29 รายงานพระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 8 มกราคม ร.ศ. 109

[3]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/39 พระยาพนมนครานุรักษ์เกษตราราม กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่องราชการเมืองหลวงพระบาง 12 พฤษภาคม ร.ศ. 106

เตรียมต้อนรับเจ้านายจากฝ่ายไทยเป็นต้น[1]

ข. กลุ่มข่าไพร่ เป็นข่าที่เป็นทาสของเจ้านายลาว ได้รับให้สังกัดมูลนายของคนลาวมีหน้าที่ต้องทำงานเลี้ยงเจ้านายของตนไปตลอดชีวิต ซึ่งพระยานนทบุรีศรีเกษตราราม ได้บรรยายถึงชีวิตของพวกข่าไพร่ว่า พวกนี้จะต้องทำนาให้กับเจ้าอุปราชฤาเจ้านายผู้ใดผู้หนึ่งในแต่ละปี จะต้องจัดหาข้าวให้เจ้านายถึง 4 ถัง ให้นายหมวดผู้ควบคุม 2 ถัง เมื่อเจ้านายใช้ให้ไปรักษาเขตแดนในที่ไกล ๆ ข่าชายต้องไปรักษาด่านทางเพื่อป้องกันอันตรายให้กับบ้านเมืองตามคำสั่งของเจ้านาย ถ้าเจ้านายมีความจำเป็นต้องขายข่าในสังกัดของตนไปอยู่กับนายใหม่ พวกข่าก็ต้องรับใช้นายใหม่ นอกจากนี้ขุนนางไทยมีสิทธิที่จะเกณฑ์พวกข่ามาเป็นคนรับใช้ได้ตามความสะดวก นับตั้งแต่รัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา พระยานครราชสีมา เจ้าเมืองอุบลราชธานีมีสิทธิที่จะเกณฑ์แรงงานข่ามาใช้งานในกิจการส่วนตัวได้รับต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 5 พระองค์โปรดฯ ให้ยกเลิกประเพณีการเกณฑ์แรงงานข่ามาใช้ในพระราชอาณาเขต[2]

ง. บทบาททางสังคม

พวกข่าเป็นพวกที่ประสบกับความแร้นแค้นในชีวิต ทั้งทางด้านความเป็นอยู่และฐานะทางสังคมกล่าวคือ พวกข่ามีฐานะเป็นทาสของคนลาวจึงถูกเจ้านายลาวและคนลาวกดขี่ข่มเหงตลอดมา ดังนั้นในประวัติศาสตร์ลาวตั้งแต่ปี พ.ศ. 2114 เป็นต้นมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 24 พวกข่าจะรวมกลุ่มไม่ยอมเกรงกลัวคนลาวอยู่เสมอ* แม้แต่ในพุทธศตวรรษที่ 25 เมื่อ พ.ศ. 2418 ในระหว่างที่ประเทศราชหลวงพระบางกำลังประสบภัยจากการคุกคามของพวกฮ่อปรากฏว่า พวกข่าแจะได้รวมกันทำการกบฏในเขตเมืองหลวง–

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/39 พระยานนทบุรีศรีเกษตราราม ข้าหลวงรักษาการเมืองหลวงพระบางกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 6 ฯ 1 2 ค่ำปีกุน จ.ศ. 1249

[2]ก.

*ดังปรากฏในครั้งที่สำคัญคือ พ.ศ. 2360 เกิดกบฏสาเกียดโง้ง ทางตอนใต้ของนครจำปาศักดิ์ (โปรดดูรายละเอียดในหน้า 21 - 31)

พระบาง ซึ่งเรียกกันว่า "ข่าเป็นเจือง"* แพร่หลายในเขตเมืองงอยแต่ถูกฝ่ายไทยทำการปราบปรามได้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2428 พวกข่าเป็นเจืองขึ้นอีกครั้งหนึ่ง** ในครั้งนี้เป็นครั้งที่สำคัญที่สุด ทั้งนี้เพราะขณะนั้นกองทัพไทยกำลังทำการปราบปรามฮ่อที่ทุ่งเชียงคำ (ทุ่งไหหิน) ในแคว้นพวนอยู่ จมื่นไวยวรนารถแม่ทัพใหญ่ไม่สามารถปราบกบฏได้ทั้งนี้เกรงจะเกิดศึกสองด้าน พวกข่าเป็นเจืองจึงถือการกำเริบหนักโดยการฆ่าคนข่าตายเป็นจำนวนมาก[1] เมื่อกองทัพไทยสามารถปราบฮ่อให้อ่อนลงแล้ว จมื่นไวยวรนารถจึงนำกำลังทหารเข้าทำการปราบปราม แต่ปรากฏว่าไม่ประสบความสำเร็จ พวกข่ายังทำการปล้นสะดมต่อไปอีก ในที่สุดจมื่นไวยวรนารถจึงดำเนินนโยบายด้วยวิธีสันติกับพวกข่า โดยเรียกพญาว่านหัวหน้าข่าเจืองมาทำสัญญาต่อกัน โดยแม่ทัพไทยสัญญาว่าจะแบ่งที่ทำกินให้พวกข่าประกอบอาชีพอย่างอิสระ พร้อมกันนั้นฝ่ายไทยจะให้ความคุ้มครองความปลอดภัยให้แก่พวกข่าด้วย หลังจากนั้นเหตุการณ์ต่าง ๆ จึงสงบลงได้[2]

แม้ว่าเหตุการณ์ข่าเป็นเจืองจะสงบลงได้ก็ตาม แต่ความสงบที่เกิดขึ้นได้ปรากฏเฉพาะในเขตตอนเหนือเท่านั้น ปัญหาของพวกข่ายังเป็นปัญหาการปกครองให้กับไทยอีกต่อไปทั้งนี้เพราะในดินแดนลาวประกอบไปด้วยข่าหลายกลุ่ม แต่กลุ่มข่าที่สำคัญคือ พวกข่าระแด ข่าเจ็ด ในแถบเขมังกัน แสนปางเป็นพวกข่าที่มีนิสัยดุร้าย พวกข่าเหล่านี้

---

*ลักษณะของการก่อกบฏซึ่งเรียกว่า "เจือง" เกิดจากมีผู้นำเป็นหัวหน้าพวกข่าแสดงตนเป็นผู้วิเศษและได้รับการยกย่องให้เป็นธรรมิกราช หลังจากนั้นหัวหน้าพวกข่าจะรวมกลุ่มกันทำการปล้นสะดมทรัพย์สินจากคนลาว

**ในครั้งนี้มีหัวหน้าข่าชื่อ พญาว่าน ตั้งตนเป็นธรรมิกราชไม่ยอมอ่อนน้อมต่อคนลาว เมื่อรวบรวมพวกข่าเป็นกำลังได้แล้วก็ถือการกำเริบปล้นฆ่าคนลาวในเขตทุ่งเชียงคำและกำลังวางแผนการณ์เข้าปล้นกองทัพไทยด้วย แต่กองทัพไทยหาทางป้องกันไว้ได้

[1]นิธิ เอียวศรีวงศ์ <u>ก.ค.</u> หน้า 7— 8

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 **หนังสือ**มหาดไทยบอกเมือง<u>นครจำปาศักดิ์และหัวเมืองลาวกาว</u> 14 เมษายน ร.ศ. 110

ไม่ยอมให้ความร่วมมือกับฝ่ายไทยในการอำนวยความสะดวกเพื่อการสำรวจแผนที่พระราช-อาณาเขตดังปรากฏในปี พ.ศ. 2434 เมื่อคณะสำรวจของหลวงสากลกิจประมวลเข้าทำการสำรวจผ่านหมู่บ้านข่าระแด ข่าเจ็ดจ ต้องประสบกับการขัดขวางของกลุ่มข่าเหล่านี้ไม่ยอมให้กองสำรวจแผนที่ผ่านอาณาเขตของตน หลวงสากลกิจประมวลจึงดำเนินนโยบายการตกลงอย่างสันติด้วยวิธีการเรียกหัวหน้าข่ามาตกลงพร้อมกับมอบสิ่งของให้แก่พวกข่าฝ่ายไทยจึงประสบความสำเร็จ[1] ในเวลาต่อมาเมื่อฝรั่งเศสเข้าปกครองลาวทั้งหมด กลุ่มข่าทางตอนใต้เป็นกลุ่มสำคัญในการต่อสู้เพื่อกอบกู้อิสรภาพจากฝรั่ง*

จะเห็นได้ว่าสภาพทางด้านสังคมและความเป็นอยู่ของประชากรในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวก่อน พ.ศ. 2431 คนลาวยังดำรงตำแหน่งชนชั้นปกครองและเป็นเจ้านายของชนกลุ่มอื่น ๆ โดยเฉพาะชนกลุ่มข่าซึ่งมีฐานะเคยเป็นเจ้าของดินแดนในอดีต ดังนั้นการกดขี่ที่คนลาวได้กระทำต่อกลุ่มข่าเป็นสาเหตุสำคัญในการต่อสู้ของกลุ่มข่าเพื่อสร้างความอิสระให้กับตนเองตลอดมา

ในด้านความเป็นอยู่ของประชากร ในดินแดนประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวประชากรทั้งกลุ่มลาว กลุ่มไท กลุ่มข่าและกลุ่มชาวเขายังดำรงชีวิตอยู่ตามธรรมชาติ โดยเฉพาะกลุ่มข่าบางกลุ่มยังมีนิสัยดุร้ายยึดมั่นในประเพณีนิยมในการจับข่าต่างเผ่าไปขายเป็นทาสให้กับคนเขมร ญวน ส่วนกลุ่มไทและกลุ่มชาวเขายังเป็นกลุ่มรักสันโดษไม่กระตือรือร้นในการสร้างบทบาทของตนในทางการปกครอง

เมื่ออุปนิสัยของประชากรในลาวโดยทั่วไปมีนิสัยในการรักสันโดษ ไม่ชอบการต่อสู้ตลอดจนชอบนิยมใช้ชีวิตตามแบบธรรมชาติจึงทำให้ดินแดนลาวเป็นดินแดนที่มีความอ่อนแอและเจริญช้ากว่าอาณาจักรใกล้เคียง ดังนั้นการที่ไทยได้ปกครองดินแดนลาวทั้งหมดทางฝ่ายไทยจำเป็นต้องให้ความคุ้มครองทางด้านความปลอดภัยในดินแดนดังกล่าวนี้

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 <u>หนังสือมหาดไทยบอกเมืองนครจำปาศักดิ์และหัวเมืองลาวกาว</u> 14 เมษายน ร.ศ. 110

*โปรดดูรายละเอียดของ จิตร ภูมิศักดิ์ <u>ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอมและลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ</u> หน้า 534 – 537

แต่ผลปรากฏอย่างชัดเจนก่อน พ.ศ. 2431 ปรากฏว่าทางกรุงเทพฯ ต้องเป็นกำลังสำคัญในการป้องกันภัยจากโจรผู้ร้ายดังเช่น ภัยจากการคุกคามของพวกฮ่อเป็นต้น ขณะที่ฝ่ายไทยต้องมีหน้าที่จัดดำเนินการรักษาความสงบแล้ว ทางฝ่ายไทยยังต้องรับภาระในจัดระเบียบการปกครองตลอดจนการบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ดินแดนลาวด้วยดังปรากฏในการปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางระหว่าง พ.ศ. 2431 เป็นต้นมาจนถึง พ.ศ. 2436 ซึ่งจะกล่าวไว้ในตอนต่อไป

3. ลักษณะการปกครอง การศาลและกฎหมายในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว

ประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวมีลักษณะการปกครองที่แตกต่างจากดินแดนทางลานนาไทยและทางล้านบลายู ทั้งนี้เพราะฐานะของเมืองหลวงพระบางเป็นราชธานีของหัวเมืองลาวทางฝากตะวันออกของแม่น้ำโขง ขณะเดียวกันเป็นประเทศราชซึ่งขึ้นกับฝ่ายไทยโดยตรง ส่วนหัวเมืองลาวอื่น ๆ* เป็นหัวเมืองในพระราชอาณาเขตของไทยแต่ในด้านการปกครองฝ่ายไทยยังคงสภาพเดิมไว้

3.1 ลักษณะการปกครอง

3.1.1 การปกครองส่วนกลาง

การปกครองของคนชาติลาวได้สืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งประเพณีโบราณที่นครหลวงพระบาง เวียงจันทน์และจำปาศักดิ์ ต่างเป็นอาณาจักรอิสระจนกระทั่งตกอยู่ภายใต้การปกครองของไทย ธรรมเนียมการปกครองส่วนกลางในลาวมีดังนี้

ก. ตำแหน่งอาญาสี่

1. เจ้าผู้ครองนคร ในประเทศราชหลวงพระบางเจ้าผู้ครองนครมีฐานะเป็นกษัตริย์มาแต่โบราณเมื่อตกเป็นประเทศราชของไทย ทางฝ่ายไทย--

---

*นับตั้งแต่เวียงจันทน์จดเชียงแตง

ให้ดำรงตำแหน่ง "เจ้านครหลวง" มีศักดิ์เทียบเท่ากับเจ้านครหลวงมีศักดิ์และสิทธิเทียบเท่าเจ้านครลำปาง ลำพูน แพร่ เถิน แต่ยศต่ำลงมากว่าเจ้านครเชียงใหม่ ซึ่งดำรงฐานะเป็นเจ้าชีวิตมีสิทธิประหารชีวิตนักโทษด้วยการตัดศีรษะได้ สำหรับเจ้านครหลวงพระบางมีสิทธิเพียงสั่งประหารชีวิตโดยใช้หอกเสียบอก[1] ส่วนเจ้านครจำปาศักดิ์มีฐานะเป็นเจ้าผู้ครองนครเทียบเท่าเจ้านครลำปาง เจ้าลำพูน แต่ยศต่ำกว่าเจ้านครหลวงพระบาง ซึ่งมีฐานะเป็นเจ้าหลวง ส่วนเจ้านครจำปาศักดิ์มีฐานะเป็นเพียง "เจ้า" ดังเช่นเจ้าคำสุก ได้รับพระราชทานนามจากรัชกาลที่ 5 เป็นเจ้ายุติธรรมธร[2]

อำนาจและหน้าที่ของเจ้าผู้ครองนคร เป็นผู้มีอำนาจสิทธิขาดสั่งราชการบ้านเมืองทั้งปวงและบังคับบัญชากรมการเมืองหรือกิจการทุกข์ บำรุงสุขของราษฎรในแคว้นแดนเมืองที่ตนปกครองหรือหากมีผู้มาจากที่อื่นมีการเกี่ยวข้องในสรรพสิ่งทั้งปวงที่เกิดขึ้นในแว่นแคว้นเมืองนั้น[3]

อุปฮาด* หรืออุปราช หมายถึงผู้ได้รับอำนาจรองจากเจ้าผู้ครองนครตำแหน่งนี้มีอำนาจและหน้าที่เป็นผู้สำเร็จราชการแทนเมื่อเจ้าเมืองหรือเจ้าครองนครป่วยหรือมีกิจโดยทั่วไปถ้าเจ้าเมืองตายหรือมีเหตุที่จะต้องถูกโทษทัณฑ์หรือแก่ชรา ขณะที่ทางกรุงเทพฯ ยังมิได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งผู้ใดมาดำรงตำแหน่ง อุปฮาดก็ต้องรับหน้าที่เป็นผู้ปฏิบัติราชการแทน ส่วนหน้าที่ประจำอุปราคเป็นหัวหน้าในการให้คำปรึกษาหารือราชกิจของกรมการตำแหน่งรองลงไป[4]

---

[1]นิธิ เอียวศรีวงศ์ ผ.ก. หน้า 22 (อ้างอิงมาจาก A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States ของ Holt Hallett p. 32)

[2]เติม วิภาคพจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 1 หน้า 91

[3]หลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จันทร์ อุตตมานคร) การปกครองของชาติตะวันออก" วชิรญาณ ตอนที่ 25 2499 – 2500 ตุลาคม ร.ศ. 115

*ดูคำอธิบายของเติม วิภาคพจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 2 หน้า 391 – 392

[4]ด.

ราชวงศ์ แปลว่าเชื้อแถวเครือญาติของเจ้าเมืองนั้น ราชวงศ์เป็นผู้แทนของอุปฮาด เมื่ออุปฮาดไม่อาจทำการแทนเจ้าเมือง แต่หน้าที่ตามปรกติจะเกี่ยวกับทางอรรถคดีความและร่วมตัดสินคดีกับเจ้าเมือง[1]

ราชบุตร หมายถึงลูกเจ้าเมือง แต่ในการดำรงตำแหน่งราชวงศ์และราชบุตรมิใช่จะเป็นบุตรหลานของเจ้าเมืองเสมอไป หากมีผู้ที่ทำความดีความชอบให้แก่ราชการมาดำรงตำแหน่ง ราชวงศ์และราชบุตรได้[2]

อำนาจและหน้าที่ราชวงษ์และราชบุตรทั้ง 2 ตำแหน่งมีราชการเกี่ยวข้องกัน ถ้าในยามสงครามราชวงษ์เป็นผู้ควบคุมไพร่พลส่วนราชบุตรเป็นผู้ส่งเสบียงอาหารและกระสุนดินดำพร้อมทั้งเครื่องศรรพวุธตลอดจนการเกณฑ์พลไพร่เพิ่มเติม ในยามปรกติราชวงษ์ราชบุตรเป็นผู้นำเงินส่วยส่งเจ้าพนักงานใหญ่ในเมืองหลวงและเป็นผู้ควบคุมบัญชีชายฉกรรจ์สำหรับเกณฑ์เป็นพลทหาร[3]

ตำแหน่งอาญาสี่ ผู้ที่อยู่ในตำแหน่ง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตรเป็นตำแหน่งสำหรับเลื่อนขึ้นไปตามลำดับจนถึงได้รับเป็นเจ้าเมืองหรือเจ้าครองนครได้ สำหรับประเทศราชหลวงพระบางมีข้อซึ่งแตกต่างไปจากทางนครจำปาศักดิ์ในเรื่องตำแหน่งอาญาสี่ กล่าวคือมีคำนำหน้าว่า "เจ้า" เรียก อุปราช ราชวงษ์ ราชบุตร[4] ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2397 ได้ทรงวางระเบียบฐานันดรศักดิ์ของเจ้าประเทศราชทางลานนาไทยและประเทศราชลาว* จึงทำให้ตำแหน่งอาญาสี่ในประเทศราชหลวงพระบางเปลี่ยนไปตามแบบลานนาไทยดังเช่นเปลี่ยนเป็น เจ้าผู้ครองนคร (เจ้าหลวง) เจ้าอุปราช เจ้าราชวงษ์ เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชบุตร เจ้าราชภาคิไนย เจ้าราชสัมพันธวงศ์[5] เมื่อมีการสอบสวน—

---

[1] หลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จันทร์ อุตตรนคร) ล.ค. หน้า 2501

[2] ก. หน้า 2502

[3] ก. หน้า 2501 – 2503

[4] ก.

* ประเทศราชหลวงพระบางและนครจำปาศักดิ์

[5] เติม วิภาคพจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 2 หน้า 389

นักโทษการเมือง นักโทษคืออาญาที่ถกเรจ์แล้วตำแหน่งทั้งหมดจะต้องอยู่พร้อมหน้า ส่วนในนครจำปาศักดิ์ยังคงไว้ใช้การปกครองแบบอาญาสี่ตลอดไป

ข. ตำแหน่งผู้ช่วยอาญาสี่ มีอยู่ 4 ตำแหน่งคือ ท้าวขัตติยะ ท้าวสุริโย ท้าวโพธิสารและท้าวสุทธิราช ซึ่งตำแหน่งทั้งสี่นี้มีปรากฏอยู่ในนครจำปาศักดิ์ ทำหน้าที่พิจารณาอรรถคดีแห่งศาลเมืองชั้นสูงตลอดจนช่วยงานทางการปกครองแผนกต่าง ๆ ของเมืองด้วย

ค. ผู้ช่วยอาญาสี่ 12 ตำแหน่ง

เมืองแสน มีหน้าที่กำกับการฝ่ายกำลังพล

เมืองจันทน์ มีหน้าที่กำกับการฝ่ายพลเรือน

เมืองแสน เมืองจันทน์ ในยามบ้านเมืองสงบจะทำหน้าที่ดูแลการออกหนังสือเดินทางแก่ราษฎรไปมาต่างแขวงที่เข้ามาทาธุรกิจการค้าขาย รวบรวมข่าวสารในนอกเมืองหลวง บังคับการปฏิบัติงานของตาแสง กำนัน จ่าบ้านให้อยู่ในความเรียบร้อยและเป็นตาการตัดสินคดีของราษฎรตลอดจนดูแลงานทั่วไปภายในเมือง เหมือนกับนครบาลกรมวังในเมืองหลวง

เมืองขวา เมืองซ้าย เมืองกลาง ทั้ง 3 ตำแหน่งมีราชการประจำเป็นผู้ดูแลพัสดุทุกอย่างของเมือง ดูแลวัดวาอารามในการปฏิสังขรณ์วัด ทำบาญชีผู้ต้องขังและบัญชีเขยสู่เมือง*

เมืองคุก เมืองฮาม ทั้งสองตำแหน่งทาหน้าที่เป็นรัฐมนตรีในทักษิณ

นาเหนือ นาใต้ ทำหน้าที่หาเสบียงกองทัพ เก็บส่วยในท้องถิ่น เก็บเงินไพร่พลที่เป็นเลกเขยสู่** สำรวจสำมะโนครัวในเขตแขวง 3 ปีต่อครั้งและเป็นผู้จัดจาหน่ายเลกที่หาย ตาย พิการ อุปสมบทตามที่ได้รับคำสั่งจากเมืองแสน เมืองจันทน์

---

*ผู้ชายซึ่งไปมีภรรยาในต่างเมือง จะต้องสังกัดเป็นเลกในภูมิลำเนาด้วยเรียกเลกเขยสู่

**นาเหนือ นาใต้ จะเป็นผู้ออกเก็บเงินแก่เลกเขยสู่ทุกปี เรียกประเพณีนี้ว่าประเพณีเดินห่ง

ซาเนตร ธานนท์ ทำหน้าที่เป็นเสมียนของเมืองแสน เมืองจันทน์

ซาบัณฑิตย์ เป็นพนักงานรายงานข่าวจากส่วนกลางไปยังส่วนภูมิภาคและส่วน-ท้องถิ่น[1]

ตำแหน่งตั้งแต่เมืองแสนลงมาจนถึงซาบัณฑิตย์ ในประเทศราชหลวงพระบางจะเรียกผู้ครองตำแหน่งต่าง ๆ นี้ว่า "พระยา" เหมือนกับทางลานนาไทย แต่ในลาวตะวันออกรวมทั้งนครจำปาศักดิ์ เรียก ท้าวเพี้ย หรือ เพีย* ถ้าเป็นเมืองโทหรือเมืองตรี ดังเช่น เมืองแสนปาง คำทองใหญ่ เจ้าเมืองมียศเป็นพระเท่านั้น[2] ต่อมาเมื่อมีการแต่งตั้งข้าหลวงประจำหัวเมืองลาวในรัชกาลที่ 5 ตำแหน่งข้าหลวงนครจำปาศักดิ์เป็น พระพิศณุเทพ ส่วนข้าหลวงรักษาราชการเมืองแสนปาง เป็นหลวงสุเทพนุรักษ์[3]

นอกจากนี้ยังมีตำแหน่งกรมการสำหรับเมืองนอกเหนือจาก 16 ตำแหน่งเรียกว่า ตำแหน่งพิเศษสำหรับเป็นผู้ช่วยราชการในหน้าที่ต่าง ๆ ของเจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงษ์ ราชบุตร ตลอดจน เมืองแสน เมืองจันทน์ ตำแหน่งพิเศษจะแต่งตั้งหรือไม่ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของคณะอาญาสี่ ซึ่งตำแหน่งพิเศษมี เพียนามเสนา เพียมหาเสนา เพียจันทรฮส เพียซามาตย์ เพียซานุชิต เพียแก้วดางดี เพียสุวรรณไมตรี เพียเนตวงศ์ เพียนามวงศ์ เพียวุฒิวงศ์[4]

3.1.2 การปกครองส่วนภูมิภาค

การปกครองส่วนภูมิภาคในประเทศราชหลวงพระบางก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ดำเนินการตามแบบให้หัวเมืองขึ้นมีอิสรภาพในการปกครองโดยมีพันธะกรณีในการส่งส่วยให้เจ้านครหลวงพระบางแต่ในด้านกิจการภายในของหัวเมือง ทางฝ่ายนครหลวงพระบาง-

---

[1]หลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จันทร์ อุดรนคร) ล.ด. หน้า 2505 – 2508

*ดูในคำอธิบายของ เติม วิภาคพจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 2 หน้า 398

[2]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 8 ก จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 บัญชีรายชื่อเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่เป็นหัวเมืองขึ้น จ.ศ. 1190

[3]ด.

[4]ด. หน้า 2510 – 2511

จะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวจึงทำให้หัวเมืองขึ้นดังเช่น แคว้นพวน หัวพันห้าทั้งหก เมืองไล เมืองแถง กลายเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้าหรือสามฝ่ายฟ้า ซึ่งมีพันธกรณีในการส่งบรรณาการให้จีน ไทย ญวน ดังเช่น ท้าวไล เจ้าเมืองไลในแคว้นสิบสองจุไท ถกระวางอาณาเขตซึ่งติดต่อกับไทย จีน ญวน ก่อน พ.ศ. 2431 เจ้าเมืองไลยอมรับสิทธิของประเทศทั้งสามด้วยวิธีการส่งเครื่องบรรณาการตลอดมา ดังนั้นปัญหาการปกครองเนื่องจากประเทศใหญ่มีสิทธิในดินแดนเล็ก ๆ เหล่านี้ได้นำไปสู่ความยุ่งยากทางการปกครองและมีผลต่อการเมืองระหว่างประเทศเมื่อฝรั่งเศสเข้ายึดครองญวนได้ใช้สิทธิของญวนเข้าครอบครองดินแดนเหล่านี้[1]

3.1.3 การปกครองส่วนท้องถิ่น หรือการปกครองสำหรับแขวงหรือเมืองต่าง ๆ

1. ท้าวฝ่าย หรือนายอำเภอในสมัยปัจจุบัน

2. ตาแสง ตรงกับกำนัน แต่ละตาแสงประกอบด้วยหมู่บ้านหลายบ้านซึ่งมี "พ่อบ้าน" เป็นผู้ปกครองอีกชั้นหนึ่ง พวกพ่อบ้านเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือในทางราชการมียศเป็นเพี้ย หลวง ขุน แสน หมื่นและนายตามลำดับ

3. กำนัน ตรงกับ ผู้ใหญ่บ้านในประเทศไทย

4. จ่าบ้าน ตรงกับ สารวัตรกำนันในประเทศไทยซึ่งไม่จำกัดจำนวนสามารถแต่งตั้งได้ตามอัตราส่วนของจำนวนบ้าน[2]

อำนาจและหน้าที่ของตำแหน่งดังกล่าว ทั้งสี่ตำแหน่งนี้ทำหน้าที่เป็นผู้สนองนโยบายของส่วนกลางในการประสานงานกับราษฎรในส่วนท้องถิ่น มีหน้าที่จัดบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ราษฎรในท้องถิ่น โดยการดูแลความสงบสุข จัดเกณฑ์คนสำหรับสร้างสาธารณูปโภค งานเทศกาล การศึกสงคราม งานต้อนรับข้าหลวงและเจ้านายซึ่งไปตรวจราชการตลอดจนเป็นผู้ตัดสินการวิวาทที่รุนแรงในหมู่บ้าน[3]

---

[1]จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ <u>วิกฤตกาลสยาม ร.ศ. 112</u> หน้า 1 - 2

[2]หลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จันทร์ อุตตรนคร) <u>ล.ด.</u> หน้า 2508 - 2501

[3]<u>ด.</u>

3.2 การศาล

หลังจากเมืองหลวงพระบางและหัวเมืองลาวทั้งหมดอยู่ในความปกครองของไทย ทางกรุงเทพฯ ได้จัดการปกครองดินแดนเหล่านี้ให้มีฐานะเป็นประเทศราชและหัวเมืองในพระราชอาณาเขตตามลำดับ แต่ในด้านการศาลทางฝ่ายไทยให้สิทธิแก่เจ้าผู้ครองนครเป็นผู้มีอำนาจเต็มในการพิจารณาพิพากษาคดีต่าง ๆ ตามแบบขนบธรรมเนียมของประเทศราชนั้น[1] สำหรับหัวเมืองลาวที่นอกเหนือจากนครจำปาศักดิ์ก็จัดให้ขึ้นอยู่กับศาลหัวเมือง เมื่อเกิดคดีความขึ้นที่เมืองใดให้มีการพิจารณากันที่เมืองนั้น โดยมีเจ้าเมืองและกรมการของแต่ละเมืองทำหน้าที่เป็นลูกขุนในการพิจารณาคดี ส่วนที่ทำการศาลให้ใช้ศาลากลางเป็นศาลชำระความ ถ้าผลของการพิจารณาคดีในศาลหัวเมืองตัดสินไปแล้วไม่ยุติธรรม คู่ความหรือถูกคดีมีสิทธิขออุทธรณ์คดีต่อข้าหลวงมหาเสนาบดีที่สมุหนายก* ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวงได้[2]

ในตอนต้นรัชกาลที่ 5 รัฐบาลไทยอนุญาตให้ชาติอังกฤษตั้งศาลต่างประเทศที่เชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 2417 ทั้งนี้เพื่อควบคุมการศาลของคนในบังคับ ขณะเดียวกันทางฝ่ายไทยได้แต่งตั้งให้มีข้าหลวงกระการศาลต่างประเทศ[3] ปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวข้องทางการศาลประจำนครเชียงใหม่ด้วยและนำมาเป็นแบบแผนสำหรับใช้กับประเทศราชอื่น ๆ ด้วย ดังนั้นเมื่อในปี พ.ศ. 2427 นายแกร์การาเด็ค กงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ได้เจรจาหาบทามกับรัฐบาลไทยในการขอตั้งศาลต่างประเทศที่นครหลวงพระบางทางฝ่ายไทยไม่ได้อนุญาตในทันที[4] ทั้งนี้เพราะสภาพการปกครองภายในของประเทศราชหลวงพระบางยังไม่พร้อมที่จะให้ฝรั่งเศสมาตั้งศาลต่างประเทศได้[5] ในขณะเดียวกันทางฝ่ายไทยได้–

---

[1]พระวรภักดิ์พิบูลย์ <u>ประวัติกฎหมายไทย</u> หน้า 221

*ในปี พ.ศ. 2425 ทางกรุงเทพฯ แต่งตั้งพระยามหาอำมาตยาธิบดีไปดำรงตำแหน่ง

[2]ไพฑูรย์ มีกุศล <u>การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ. 2436 – 2453</u> หน้า 14

[3]พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ <u>การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล</u> (พ.ศ. 2427 – 2436) หน้า 57

[4]นิธิ เอียวศรีวงศ์ <u>ล.ค.</u> หน้า 98

[5]จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ <u>ล.ค.</u> หน้า 14

จัดการปรับปรุงการศาลในประเทศราชหลวงพระบางโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาพิไชย (มิ่ง) เป็นข้าหลวงใหญ่[1] ทำหน้าที่ดูแลความสงบสุขในนครหลวงพระบางและดำรงตำแหน่งข้าหลวงตระลาการต่างประเทศด้วย ซึ่งปรากฎอยู่ในสารตราแต่งตั้งพระยาพิไชยความว่า

> "ทุกวันนี้เมืองญวนอยู่ในบำรุงของฝรั่งเศส ... คนในบำรุงฝรั่งเศสจะได้มาค้าขายที่เมืองหลวงพระบางราชธานีมากขึ้นคงจะมีคดีความเกี่ยวข้องแก่บ้านเมืองบ้าง เจ้านครหลวงพระบางเจ้า–นายท้าวพระยาลาวก็ยังไม่เข้าใจในข้อสัญญาทางพระราชไมตรีคนต่างประเทศชัด จะบังคับบัญชาราชการบ้านเมืองแลตัดสินความคนต่างประเทศพลั้งพลาดผิดจากพระราชกำหนดกฎหมายแลหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีไปอย่างใดอย่างหนึ่งก็จะเป็นที่มัวหมองแก่กัน ... จึงทรงพระดำริห์เห็นว่าพระยาพิไชยเป็นคนที่มีสติปัญญาพอที่จะเป็นที่ปฤกษาหาฤาแก่เจ้ามหินทรเทพนิภาธร เจ้านายท้าวพระยาต่อไป"[2]

จะเห็นได้ว่าทางฝ่ายไทยมีความหวั่นเกรงในเรื่องคดีความของคนในบังคับฝรั่งเศสมากจึงแต่งตั้งพระยาพิไชย (มิ่ง) เป็นที่ปรึกษาทางกฎหมายแก่เจ้าหลวงประเทศราชหลวงพระบาง ดังนั้นนับตั้งแต่ พ.ศ. 2427 เป็นต้นมาลักษณะการศาลของประเทศราชหลวงพระบางได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเป็นสองลักษณะ ในลักษณะแรกเป็นศาลสำหรับพิจารณาพิพากษาคนลาวทางฝ่ายไทยยังคงให้อำนาจเต็มแก่เจ้านครหลวงพระบางปฏิบัติตามเดิม ลักษณะที่สองเป็นศาลต่างประเทศสำหรับพิจารณาพิพากษาคดีคนในบังคับและคนต่างประเทศเป็นหน้าที่ของฝ่ายไทยที่ส่งข้าหลวงตระลาการต่างประเทศขึ้นไปกำกับราชการโดยตรง

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษ เล่ม 26 สำเนาหนังสือราชการสมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมพระบำราบปรปักษ์ถึงพระยาศรีสุริยาราชวรานุวัตร (ไม่ปรากฎ–วัน เดือน ปี)

[2]ด.

ส่วนหัวเมืองลาวอื่น ๆ ได้เริ่มมีการปรับปรุงทางการศาลเมื่อปี พ.ศ. 2425 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) สมุหมหาดไทยฝ่ายเหนือเป็นข้าหลวงพร้อมด้วยราชการหลายนายไปรักษาราชการหัวเมืองตะวันออกอยู่ที่เมืองนครจำปาศักดิ์และให้การอุทธรณ์คดีต่าง ๆ ในหัวเมืองลาวตอนได้อุทธรณ์ต่อข้าหลวงรักษาการโดยตรงมิต้องส่งมายังกรุงเทพฯ เหมือนดังแต่ก่อน[1] แต่ถ้าเป็นคดีความที่เกิดขึ้นระหว่างเจ้าเมืองด้วยกัน ศาลหัวเมืองภายใต้การควบคุมของข้าหลวงไม่มีสิทธิที่จะพิจารณาคดี ตัดสินคดีได้ ต้องรอคำสั่งปฏิบัติการของฝ่ายกรุงเทพฯ ดังปรากฏ พ.ศ. 2426 เจ้านครจำปาศักดิ์มีคดีความเรื่องเขตเมืองกับเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ เจ้าเมืองอุบลราชธานี พระยามหาอำมาตยาธิบดีข้าหลวงกำกับราชการได้รับคำสั่งให้เป็นผู้สืบสวนคดีความ แล้วนัดให้ฝ่ายโจทก์และฝ่ายจำเลยลงมาที่กรุงเทพฯ เพื่อจะได้ชำระตัดสิน[2] แสดงว่าการจัดการศาลก่อน พ.ศ. 2431 อำนาจการตัดสินคดีความยังอยู่ที่กรุงเทพฯ ศาลหัวเมืองไม่มีอำนาจตัดสินคดีใหญ่ ๆ ดังนั้นเมื่อเกิดคดีร้ายแรงเจ้าเมือง ข้าหลวงรักษาการไม่มีสามารถตัดสินใจด้วยตัวเองได้ ต้องรอฟังคำสั่งจากกรุงเทพฯ[3] ด้วยเหตุนี้เองจึงต้องมีการปรับปรุงการศาล การแต่งตั้งคณะตุลาการในปี พ.ศ. 2435*

3.3 กฎหมาย

กฎหมายสำหรับชาวลาว** เป็นกฎหมายจารีตประเพณี ซึ่งสืบทอดมาตั้งแต่ครั้ง–

---

[1]พระวรภักดิ์พิบูลย์ ประวัติกฎหมายไทย หน้า 261

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษเล่ม 28 พระยาศรีสิงห เทพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่องเขตแดนเมืองอุบลราชธานีเกี่ยวข้องแก่เมืองจำปาศักดิ์ หน้า 193

[3]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษ เล่ม 25 คำกราบบังคมทูลของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร จ.ศ. 1245

*ดูในบทที่ 4 การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออก พ.ศ. 2435

**หมายถึงลาวในนครจำปาศักดิ์และหัวเมืองลาวตะวันออกซึ่งเป็นหัวเมืองในพระราชอาณาเขตของไทย

โบราณกาล ลักษณะของกฎหมายเหมือนกับกฎหมายแพ่ง กฎหมายอาญาโดยมีตัวอย่างกฎหมายที่สำคัญดังนี้

3.3.1 กฎหมายว่าด้วยคดีชู้สาว หรือเรียกว่า "ประเวณีปาละกะธรรม เป็นกฎหมายอาญาว่าด้วยความผิดทางชู้สาว 5 ลักษณะกล่าวไว้มีความว่า

"1.1 ชายใดหนุ่มหรือปานกลางหรือแก่มีภรรยาแล้วก็ดี หาภรรยามิได้ก็ดี ทำการล่วงเกินแก่หญิงสาวก็ดี หญิงหม้ายก็ดี เป็นต้นว่าจับข้อมือหรือมวยผม เรียกว่า เลบิด ต้องปรับให้หาดอกไม้ธูปเทียนไปแปลงผีขอขมาโทษแก่ พ่อ แม่หรือพี่ ป้า น้า อาของหญิงจึ่งชอบ

1.2 ชายใดทำการล่วงเกินแก่หญิงเป็นต้นว่าจับต้องเต้าถันได้ชื่อว่าเป็นผู้เลมิดระบิลเมืองท่าน ต้องปรับให้เสียเงินกึ่งตำลึงแก่ พ่อ แม่ พี่ ป้า น้า อาของหญิง แลให้หาดอกไม้ธูปเทียนไปขอขมาโทษด้วยจึ่งจะชอบ

1.3 ชายใดทำการล่วงเกินแก่หญิงจนถึงร่วมประเวณี ได้ชื่อว่าเลมิดระบิลเมืองท่านต้องปรับให้เสียเงิน 5 บาท แก่ พ่อ แม่ พี่ ป้า น้า อาของหญิง แลให้หาดอกไม้ธูปเทียนไปแปลงผี แลขอขมาโทษด้วยจึ่งจะชอบ

1.4 ชายใดทำการล่วงเกินแก่หญิงคือร่วมประเวณีถึงหญิงนั้นมีครรภ์ ถ้ารับสมจ้างตามคำของหญิง ต้องปรับให้เสียเงินสามตำลึงแก่เจ้าเมืองกรมการเป็นค่าเลมิดระบิลเมืองท่าน แลทั้งเสียเงินอีก 5 บาท ให้แก่พ่อ แม่ของหญิงเป็นค่าเลมิดอีกส่วนหนึ่ง

ในกรณีนี้ถ้าหญิงมีครรภ์นั้นคลอดบุตรออกมาเป็นอันตรายแก่ชีวิตด้วยเหตุอย่างหนึ่งอย่างใดซึ่งเกี่ยวข้องแก่การคลอดบุตรภายใน 3 เดือนเข้ามาต้องปรับให้ชายนั้นเสียเงินสิบสองตำลึงเท่ากับค่าตัวหญิงให้แก่ พ่อ แม่ หญิง แต่ถ้าหญิงนั้นคลอดบุตรออกมามิได้เป็นอันตรายแก่ชีวิตภายใน 3 เดือนนับตั้งแต่คลอดบุตรหญิงนั้นเป็นอันตรายแก่ชีวิต ชายผู้นั้นจะไม่มีโทษในการเรื่องนี้

1.5 ชายใดซึ่งไประวังนอนด้วยหญิงบนเรือนหญิงแลพอรุ่งสว่างชายนั้นก็ลงไปจากเรือนหญิงเสีย โดยเหตุนี้ผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายยังมิได้พูดจาว่ากล่าวกันให้ปรองดอง ถือว่ามิได้ยอมยกหญิงให้เป็นภรรยาชายและเป็นเขยของพ่อแม่หญิงเรียกว่า ชูลง

ทางกฎหมายถือว่า เลมิด ต้องปรับให้ชายนั้นเสียเงินสิบบาทเป็นค่าละมิดแก่หญิง"

3.4 กฎหมายแพ่งว่าด้วยสิทธิในการครอบครอง เรียกว่า โยชายุตรกิจ

1. สิทธิในการครอบครองที่ดิน "ผู้หนึ่งผู้ใดจะกะที่ลงตัดฟันเป็นไร่ ต้องปากไม้กรุยไว้โดยรอบเป็นสำคัญ เมื่อพื้นที่มีเครื่องหมายที่นั้นต้องเป็นสิทธิแก่ผู้นั้นจนกว่าจะสิ้นคราวของผู้นั้นปลูกลงไว้หรือสิ้นฤดูกาลที่ทำการเช่นนั้นแล้วไป จึงจะพ้นเขตความหวงแหนของผู้ที่ได้ปักกรุยไว้แต่เดิม ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดไปเต้าฟันหรือก่อสร้างทับถมลงในพื้นที่ ๆ เขาหมายกรุยไว้แล้วนั้นได้ชื่อว่า เดิด ต้องปรับให้เสียเงิน 6 สลึง เหล้า 1 ไห ไก่ 1 ตัวเป็นเบี้ยละเมิด เว้นแต่ผู้ที่ปากไม้หมายกรุยเพื่อหวงแหนที่ดินไว้แล้วปล่อยให้ล่วงเลยสิ้นงวดสิ้นปีไป ถ้ามีผู้หนึ่งผู้ใดไปก่อสร้างทับถมลงในพื้นที่นั้นจึงจะไม่มีโทษ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดจะจับจองนาองทุ่ง ต้องหมายกรุยไว้โดยรอบตลอดพื้นที่ที่ตนต้องการ ท้องทุ่งนั้นจะเป็นสิทธิของผู้นั้น ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดไปจับจองทับถมในที่ที่หมายไว้ก็ถือว่า เลมิด ต้องปรับเหมือนอย่างดังพื้นไร่ที่กล่าวมาแล้วเว้นแต่ผู้ที่รับรองหมายที่จะทำนาปล่อยปละละเลยไว้เกิน 3 ปีขึ้นไป ผู้หนึ่งผู้ใดจะวับจองทับถมลงจึงจะไม่มีโทษ"

2. สิทธิในการเป็นเจ้าของ "ผึ้งรวงก็ดีผึ้งที่อยู่ในโพรงก็ดีหรือหนองน้ำวังปลาที่เขตนั้นได้มีตัวปลาบริบูรณ์ก็ดี ถ้ามีผู้หวงแหนมีเฉลวปักหรือมีกำหญ้าปักหมายกรุยไว้เป็นสำคัญชื่อว่ามีผู้หวงแหนแล้ว ถ้าผู้ใดผู้หนึ่งลักลอบตัดฟันเอาไป หรือทอดแหทอดอวนในหนองน้ำในวังปลา ที่เขาหวงแหนด้วยเครื่องหมายเป็นสำคัญไว้แล้วผู้นั้นนับว่า ขะโมย ย่อมมีโทษตามระบิลเมืองท่าน"

3.5 กฎหมายอาญาว่าด้วยสัตว์เลี้ยง เรียกว่า สัตวารักษกิจ กล่าวไว้ดังนี้

> "ผู้ใดมิได้ผูกช้างม้า โค กระบือ ในเวลากลางคืนหรือผูกแล้วแต่หลุดหลักแหล่งไป ในเทศกาลที่ราษฎรทั้งหลายลงมือตกกล้า ดำนา กำหนดตั้งแต่เดือนหกข้างแรมไปจนถึงเดือนอ้ายข้างขึ้น ถ้าช้างม้าโค กระบือนั้นไปกินข้าวกล้าของผู้ใดในเวลากลางคืนต้องปรับให้เจ้าของช้าง ม้า โค กระบือนั้นใช้ ข้าวกล้าแก่ผู้เสียหายจนครบตามที่เสียไป ถ้าข้าวมีท้องหรือออกรวงต้องปรับให้ใช้ข้าวเป็นเมล็ดหรือผ่อนตามมากน้อย

ถ้าช้าง ม้า โค กระบือ ผู้ใดมิได้ต้อนเข้าคอกระวังรักษาไว้ในเวลาเทศกาลที่ต้องห้ามดังกล่าวแล้ว หรือระวังรักษาแต่หากกาหลักหลุดหลักแห่งไปในเวลากลางคืน แลไปเหยียบย่ำลานข้าวหรือพันธุ์เมล็ดข้าวหรือพังแลชนกองข้าวในลานข้าวของผู้ใด ต้องปรับให้เจ้าของผู้เสียหายตามค่าที่ต้องเสียไปแลปรับทำขวัญข้าวของท่านด้วยไก่ 1 ตัว เหล้า 1 แก้ว เป็นเครื่องขายศรีขวัญข้าว ถ้าช้าง ม้า โค กระบือของผู้ใดปล่อยปละมิได้ระวังรักษาหรือหลุดหลักไปในเวลากลางคืนในในเทศกาลที่ต้องห้าม แลไปกินข้าวกล้า เรือเรือกสวนของผู้ใดถ้าถูกจับได้โดยที่เจ้าของมิได้มาติดตามกลับคืนใน 7 วัน เดือนหนึ่งก็ดีสามเดือนก็ดี ช้างม้าโคกระบือนั้น เรียกว่า จำพลัด ซึ่งแรรดาช้าง ม้าโค กระบือเหล่านี้จะต้องตกเป็นของเจ้าเมืองกรมการเมืองทั้งสิ้นถ้าโค กระบือเปลี่ยวของผู้ใดไปชนโค กระบือของผู้ใด เขาหัก ขาหักตาบอดก็ดี ถ้าตายต้องปรับให้เจ้าของโค กระบือเปลี่ยวใช้ค่าตามที่ตายไปเต็มราคา ถ้าสุนัขของผู้ใดดุร้ายไปกัดลูกโค กระบือของผู้อื่นตายก็ให้ปรับเจ้าของเต็มตามค่าที่ต้องสูญไป"[1]

กฎหมายแพ่งและกฎหมายอาญาสำหรับชาวลาวดังกล่าวมานี้แสดงว่าคนลาวได้นำเอา จารีตประเพณีมาเป็นกฎหมายบ้านเมือง ในบรรดากฎหมายทั้งสามลักษณะได้สะท้อนสภาพทางสังคมในขณะนั้นดังนี้

1. กฎหมายว่าด้วยคดีชู้สาว หรือ ประเวณีปาละกะธรรม เป็นกฎหมายทางอาญาสี่ซึ่งแสดงถึงการนำเอาจารีตประเพณีมาปฏิบัติในกฎหมายบ้านเมืองอย่างชัดเจนทั้งนี้สืบเนื่องมาจากชายหนุ่มในสมัยนั้นได้ทำการร่วงจะเมิด ซึ่งตรงกับความผิดในกฎหมายกล่าวว่า "เลมิด" เพื่อเป็นการระบุความผิดล่วงละเมิด กฎหมายประเวณีปาละกะธรรมจึงจำแนก–

---

[1]หลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จันทร์ อุตตรนคร) ล.ค. หน้า 2510 – 2514

การปรับผู้กระทำความผิดไว้อย่างละเอียด กฎหมายลักษณะนี้ได้เป็นข้อบังคับให้ชายหนุ่มและหญิงสาวยึดมั่นจารีตประเพณีอย่างมั่นคง

2. กฎหมายว่าด้วยสิทธิในการครอบครอง หรือ โยธายุตรกิจ เป็นกฎหมายแพ่งซึ่งแสดงถึงสิทธิในการเป็นเจ้าของทรัพย์สิน จุดประสงค์ของกฎหมายโยธายุตรกิจระบุไว้เพื่อป้องกันการละเมิดในการทรัพย์สินของผู้อื่น นอกจากนี้กฎหมายโยธายุตรกิจได้กล่าวถึงสิทธิในการครอบครองที่ดินและสิทธิในการเป็นเจ้าของสาธารณสมบัติ ซึ่งกฎหมายฉบับดังกล่าวมานี้มีประโยชน์ในการสร้างความสงบสุขให้แก่บ้านเมืองได้

3. กฎหมายว่าด้วยสัตว์เลี้ยง แสดงให้เห็นว่าสัตว์เลี้ยงมีความจำเป็นสำหรับการดำรงชีพของคนลาว เพื่อเป็นการป้องกันการปล่อยปละละเลยในสัตว์เลี้ยงจนก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น กฎหมายสัตวารักษกิจจึงเป็นข้อบังคับให้ผู้เลี้ยงสัตว์ได้ยึดมั่นถือเป็นหลักในการปฏิบัติ ทั้งนี้เพื่อสร้างความสงบสุขให้แก่สังคม

จะเห็นได้ว่ากฎหมายทั้งสามลักษณะเป็นกฎหมายที่ว่าการดำรงชีวิตประจำวันมิได้มีบทลงโทษอย่างรุนแรงเหมือนกับกฎหมายบ้านเมืองดังปรากฏในกฎหมายของไทยสมัยกรุงศรี–อยุธยาและกฎหมายตราสามดวง

4. การจัดการปกครองของเมืองราชธานีในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว

4.1 นโยบายการปกครองของราชธานีต่อประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว

4.1.1 การตั้งเมือง

หลังจากการปราบปรามกบฏอนุวงศ์ได้เสร็จสิ้นลงในปี พ.ศ. 2369 รัชกาลที่ 3 ทรงมีพระบรมราโชบายในการจัดการปกครองหัวเมืองลาวใหม่ โดยจัดให้หัวเมืองลาวซึ่งเคยขึ้นตรงกับนครเวียงจันทน์ ให้มาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ และโปรดเกล้าให้นครเวียงจันทน์ขึ้นตรงต่อเมืองหนองคาย สำหรับแคว้นพวนซึ่งเคยขึ้นตรงต่อเวียงจันทน์มาแต่เดิมนั้นโปรด–เกล้าฯ ให้ขึ้นกับนครหลวงพระบางในฐานะที่นครหลวงพระบางเป็นประเทศราชที่ซื่อสัตย์ต่อ–

ราชธานี[1]

นโยบายในการตั้งเมืองสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ดำเนินวิธีการเกลี้ยกล่อมผู้คนที่หลบหนีเข้าป่าไปในคราวเกิดกบฏอนุวงศ์ให้กลับมาตั้งบ้านเรือนในพระราชอาณาเขตไทย เช่น การเกลี้ยกล่อมผู้คนในแกว้นพวนเข้ามาตั้งบ้านเรือนที่หนองคาย หนองหารดังปรากฏในสารตราตอบเจ้าพระยาธรรมา ลงวันพุธ ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 6 พ.ศ. 2377* ว่า

> "... ถ้าขึ้นไปจะเป็น ฉอศกนี้ เห็นว่าจะเกลี้ยกล่อมเอาพวนไม่สิ้นจะตกค้างอยู่บ้างก็ให้กำชับเจ้าเมือง ท้าวเพี้ยเมืองหนองคาย เมืองหนองหาร ให้แต่งผู้คนรักษาด่านทางสืบสวน ฟังข้อราชการจงกวดขัน ให้ระวังระไวอย่าให้พวนรึ่งกวาดมาแล้วหนีกลับไปบ้านเมืองได้ เข้าฤดูแล้งก็ให้เกลี้ยกล่อมเอาพวนซึ่งตกค้างอยู่นั้นต่อไป ถ้าจะเอามาโดยดีก็ให้เกลี้ยกล่อมเอา ถ้าเห็นว่าจะเอามาโดยดีคงไม่สิ้นพวนยังตกค้างอยู่ จึงจะโปรดให้กองทัพไปตีกวาดต้อนเอามาให้สิ้น"[2]

จะเห็นได้ว่านโยบายของกรุงเทพฯ ในขณะนั้นต้องการกำลังคนเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เพราะในรัชกาลที่ 3 พระองค์ทรงหวั่นเกรงถ้าปล่อยให้หัวเมืองลาวอยู่ตามสภาพเดิม พวกญวนจะเข้าแทรกแซงทางการเมืองและคนลาวอาจจะรวบรวมกำลังเพื่อทำการกบฏต่อไทยอีกครั้งหนึ่งได้ ดังนั้นพระองค์ทรงมีพระบรมราโชบายให้ทำการเกลี้ยกล่อมคนลาวทางฝั่งซ้ายให้อพยพมาตั้งบ้านเมืองใหม่ในทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง** เมื่อมีจำนวนผู้คนจากฝั่งซ้ายอพยพมาตั้งหลักแหล่งในฝั่งขวามากขึ้น พระองค์ทรงอนุมัติให้มีการตั้งเมืองเพิ่มขึ้นในทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงด้วย ฉะนั้นเมืองที่จัดตั้งขึ้นใหม่*** ในรัชกาลที่ 3 ได้จัดเป็น 2 ประเภทคือ

---

[1] วอลเตอร์ เอฟ เวลลา ล.จ. หน้า 163

*ตรงกับวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2377

[2] ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 47 หน้า 27

**เฉพาะเมืองที่ตั้งอยู่ในอาณาเขตของทางฝ่ายลาวปัจจุบัน

***โปรดดูรายละเอียด หน้า 85 - 86

ก. ประเภทเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่ให้เป็นเมืองขึ้นโดยตรงกับนครจำปาศักดิ์ ได้แก่ เมืองคำทองน้อย เมืองดง เมืองสภาษ เมืองสามิยะ เมืองดงเวียม[1]

ข. ประเภทเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่โปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นกับกรุงเทพฯ ได้แก่เมืองโขง (สีทันดอน) เมืองมั่น เมืองคำทองใหญ่ เมืองแสนปาง เมืองเชียงแตง*

นโยบายในการเกลี้ยกล่อมราษฎรเพื่อตั้งบ้านเมืองและเพื่อการรวมประเทศให้เป็นปึกแผ่นในสมัยรัชกาลที่ 3** ทางกรุงเทพฯ เป็นผู้คุมอำนาจในการอนุมัติตั้งเมือง ทั้งนี้เพื่อควบคุมเจ้าเมือง แต่เจ้าเมืองเหล่านี้ยังคงมีอำนาจในการปกครองอย่างเต็มที่ภายในเมืองของตนตลอดมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5

4.1.2 ปัญหาการตั้งเมือง

แม้ว่านโยบายในการตั้งเมืองใหม่ตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นจะก่อให้เกิดประโยชน์ในการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางการปกครองตามพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 3 แต่การตั้งเมืองได้ก่อให้เกิดปัญหาทางการปกครองแก่ไทยในเวลาต่อมาซึ่งสรุปได้ดังนี้

ก. ปัญหาการแย่งชิงตัวเลข

เมื่อมีผู้คนเข้ามาตั้งบ้านเมืองใหม่เพิ่มขึ้น ผู้คนซึ่งเคยอพยพไปอยู่ตามป่าก็กลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองด้วย จึงทำให้จำนวนพลเมืองในแต่ละเมืองเพิ่มมากขึ้น ตาม–

---

[1]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 8/ก จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 บัญชีรายชื่อเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่เป็นหัวเมืองขึ้น จ.ศ. 1190

*ในการปกครองให้อยู่ในความดูแลของนครจำปาศักดิ์แต่มีฐานะเป็นหัวเมืองขึ้นโดยตรงของกรุงเทพฯ ซึ่งในแต่ละปีจะต้องส่งส่วยมายังกรุงเทพฯ ด้วย

**ในรัชกาลที่ 3 เมืองที่อยู่ในความดูแลของนครจำปาศักดิ์และเป็นเมืองขึ้นของกรุงเทพฯ ด้วยแต่เมืองเหล่านี้ปัจจุบันอยู่ในอาณาเขตของไทยซึ่งได้แก่ ร้อยเอ็ด สุวรรณภูมิ อุบลราชธานี มุกดาหาร กาฬสินธุ์ ขอนแก่น สกลนคร เขมราช ขุขัน สุรินทร์ สังขะ ศรีสะเกษ

ระเบียบในการปกครองของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อน พ.ศ. 2438 ทางกรุงเทพฯ จะมอบหมายให้เจ้าเมืองแต่ละหัวเมืองทำการสักเลขเพื่อเป็นประโยชน์ในการได้ทราบจำนวนชายฉกรรจ์ ซึ่งจะเป็นกำลังแก่บ้านเมืองตลอดจนผลประโยชน์ของการเกณฑ์ส่วย ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าเมืองทำการสักเลขและเกณฑ์ส่วยมายังกรุงเทพฯ แต่ปรากฏว่าเมื่อเจ้าเมืองลงมือปฏิบัติต้องประสบกับปัญหาเลขแต่ละเมืองมีการอพยพโยกย้ายข้ามเมืองกัน ดังนั้นเจ้าเมืองแต่ละเมืองจึงมีคำสั่งให้ติดตามตัวเลขกลับมายังบ้านเมืองของตนซึ่งก่อให้เกิดปัญหาการแย่งชิงตัวเลขระหว่างเจ้าเมืองที่อยู่ใกล้เคียงกัน ปัญหาดังกล่าวนี้ได้ประสบตลอดมาจนถึงรัชกาลที่ 5 พระยาศรีสิงหเทพได้กราบบังคมทูลปัญหาการแย่งชิงเลขในหัวเมืองลาวทางตอนใต้มีความดังนี้

> "เมื่อเดือน 7 ปีระกาสัปตศก* เลขเมืองศรีทันดอนเดชอุดม แสนปาง สาละวัน สมัครไปอยู่เมืองจำปาศักดิ์เจ้าราชวงษ์ เจ้าราชบุตรเมืองนครจำปาศักดิ์บอกลงมาว่าท้าวเชษฐา เพี้ยชาบาต เมืองศรีทันดอนคุมเลข 160 คน เพี้ยหลวงพรหมอาญา เพี้ยไชยเสนาเมืองเดชอุดมคุมเลข 211 คน เพี้ยพระละคร เพี้ยทิพมลตรี เมืองแสนปางคุมเลข 30 คน ท้าวอินธิแสง ท้าวจันชมภูเมืองสาลวันคุมเลข 465 คน พวกเลขได้สมัครทำการอยู่ที่เมืองนครจำปาศักดิ์ได้มีหนังสือไปถึงเจ้าเมืองกรมการให้หักโอนบัญชีกันแล้ว ท้าวเพี้ยเจ้าหมู่นายกองเก็บเงินส่วยแก่ตัวเลขมาส่งแก่เจ้านายเมืองนครจำปาศักดิ์เป็นเงินกองท้าวเพี้ยเมืองเดชอุดมเงิน 19 2 3** ท้าวอินธิแสง

---

*ตรงกับเดือนตุลาคม พ.ศ. 2428

** ชั่ง

ตำลึง	บาท
เฟื้อง	สลึง

ไพ

เมืองแสนปาง 13|1|1[1] รวม 13|14"

ข. ปัญหาเรื่องเขตเมือง

ปัญหาที่ต่อเนื่องจากการตั้งเมือง นอกจากปัญหาที่เกิดจากการแย่งชิงตัวเลขแล้ว ปัญหาที่ติดตามมาอีกประการหนึ่งคือ ปัญหาเรื่องเขตแดนของเมืองต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะเมื่อเจ้าเมืองเกลี้ยกล่อมผู้คนได้แล้วก็ขออนุมัติการตั้งเมืองในที่แห่งหนึ่ง แต่เมื่อตั้งเมืองจริง ๆ แล้วปรากฏว่าหัวเมืองใหม่เกิดปัญหาเขตเมืองซ้ำซ้อนกัน[2] ดังปรากฏในปัญหาเขตเมืองระหว่างเมืองสีทันดอนกับนครจำปาศักดิ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังปรากฏในรายงานพระยาศรีสิงหเทพมีความว่า

> "พระอภัยราชวงษาเจ้าเมืองสีทันดอน บอกลงมาว่า บ้านห้วยหินห้วยใดเป็นเขตรแขวงเมืองสีทันดอนมาแต่เดิม เจ้านครจำปาศักดิ์เกียดกันเอาบ้านห้วยหินห้วยใดไปเป็นเขตแขวงเมืองนครจำปาศักดิ์ โปรดเกล้าฯ ตั้งบ้านห้วยหิน เป็นเมืองสะพังภูผาขึ้นเป็นเมืองนครจำปาศักดิ์ ถอนหลักเขตแดนที่ด่านนาผึ้งทิ้งเสีย โจรผู้ร้ายก็ชุกชุมขึ้นท้าวเพี้ยราษฎรได้รับความเดือดร้อน"[3]

นอกจากนี้ยังมีปัญหาเขตแดนที่เกี่ยวข้องแก่กันระหว่างเมืองอุบลราชธานีกับเมืองนครจำปาศักดิ์ปรากฏอยู่ในรายงานฉบับเดียวกันมีความดังนี้

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษเล่มที่ 28 <u>พระยาศรีสิงหเทพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่อง เจ้าเมืองกรมการท้าวเพี้ยมีความวิวาทแย่งชิงตัวเลขและเขตแขวงเมืองแก่กัน</u> หน้า 175 – 176

[2]อรวรรณ นพดารา <u>การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอุดรระหว่าง พ.ศ. 2435 – 2453</u>

[3]<u>ก.</u> หน้า 191

"เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ เจ้าเมืองอุบลราชธานีลงมาว่าบ้าน–นายกอน บ้านน้ำคำ บ้านลานกระเบือ บ้านดอนสาย ดอนแพงเป็นเขตรแขวงเมืองอุบลราชธานี เจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ขอยกบ้านน้ำคำเป็นเมืองขึ้นแก่เมืองนครจำปาศักดิ์ เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ไม่ยอม ส่วนเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ให้พระกาจรวัตรวงษ์ เจ้าเมืองวารินชำราบตั้งบ้านเมืองที่ด่านปากมูล แขวงเมืองนครจำปาศักดิ์แต่เจ้า–นครจำปาศักดิ์ไม่ยอมให้ตั้ง"[1]

เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงทราบพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยามหาอำมาตยาธิบดีไปชำระตัดสินความ โดยนัดให้โจทก์จำเลยลงมา ณ กรุงเทพฯ ให้พร้อมกัน[2]

นโยบายการตั้งเมืองจะก่อให้เกิดปัญหาเรื่องเขตเมืองและเรื่องการแย่งชิงตัวเลขขึ้นซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างเมืองต่าง ๆ ทางราชธานีได้แก้ปัญหาเหล่านี้ แต่เป็นการแก้ปัญหาได้เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น เพราะฉะนั้นเมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงพระราชดำริว่า การตั้งเมืองกลายเป็นอุบายของท้าวพระยาแย่งอาณาเขตและผู้คนกันได้กลับกลายเป็นโทษ จึงโปรดเกล้าฯ ให้งดการตั้งเมืองตั้งแต่ พ.ศ. 2428 เป็นต้นมา[3]

4.1.3 การให้อำนาจแก่เจ้าผู้ครองนคร

การให้อำนาจแก่เจ้าผู้ครองนครเป็นวิธีการปกครองอย่างหนึ่งที่ไทยเคยปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี กล่าวคือฝ่ายไทยให้สิทธิแก่นครหลวงพระบาง นครเวียงจันท์และนครจำปาศักดิ์ปกครองตนเองอย่างเป็นอิสระภายใต้การดูแลของเจ้าผู้ครองเพียงแต่มีพันธะกรณีบางประการกับเมืองราชธานี เพื่อแสดงให้เห็นถึงความจงรักภักดี ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทางเวียงจันท์ได้เกิดกบฏอนุวงศ์ขึ้น ซึ่งหลังจากการปราบปรามกบฏเรียบร้อยแล้วทางฝ่าย–

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษเล่มที่ 28 <u>พระยาศรีสิงหเทพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> หน้า 193

[2]<u>ก.</u> หน้า 191 – 193

[3]อรวรรณ นพดารา <u>ล.ค.</u> หน้า 26

ไทยจึงเข้าจัดการปกครองประเทศราชทางฝ่ายลาวด้วยวิธีการปกครองแบบควบคุมอำนาจของเจ้าผู้ครองนครด้วยวิธีการเกณฑ์ราษฎรจากหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลให้มาอยู่ในดินแดนภายในพระราชอาณาเขต ด้วยวิธีการดังกล่าวนี้จึงทำให้ประเทศราชลาวอยู่ในความดูแลของไทยอย่างใกล้ชิด

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีพระบรมราโชบายที่จะผ่อนคลายการควบคุมการปกครองทางฝ่ายลาว ด้วยวิธีการยกย่องเจ้าผู้ครองนครให้มีฐานะเป็นเจ้าผู้ปกครองประเทศราชโดยได้รับการแต่งตั้งจากกษัตริย์ของไทยซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนในการแต่งตั้งเจ้าจันทราชให้เป็นเจ้าผู้ครองประเทศราชหลวงพระบางในปี พ.ศ. 2398 รัชกาลที่ 4 ทรงพระราชทานสิ่งของเป็นเครื่องอิศริยยศถึง 25 ชนิด*

สาเหตุที่พระองค์ทรงแต่งตั้งเจ้าจันทราชพร้อมกับเครื่องอิศริยยศ ดังกล่าวนี้[1] เพื่อแสดงให้เห็นถึงสิทธิและอำนาจของไทยในประเทศราชหลวงพระบางเป็นการป้องกันการดำเนินนโยบายการแทรกแซงของญวนมายังดินแดนประเทศราชหลวงพระบาง[2] ดังนั้นรัชกาลที่ 4 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เจ้านครหลวงพระบางมีสิทธิและอำนาจของเจ้าเจ้าประเทศราชอย่างสมบูรณ์ ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ทางการเมืองระหว่างประเทศแก่ฝ่ายไทยในการที่ไทยได้แสดงความเป็นเจ้าของประเทศราชหลวงพระบาง ด้วยเหตุนี้เองเมื่อฟรังซิส การ์นิเอร์ เดินทางมาถึงเมืองหลวงพระบางในปี พ.ศ. 2411 เขาได้กล่าวยืนยันสิทธิของไทยในนครหลวงพระบางไว้ว่า "ไทยมีสิทธิในการแต่งตั้งเจ้านครหลวงพระบางและอุปราช"[3]

---

*ดูในภาคผนวก ก.

[1]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 21 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ร่างศุภอักษรถึงเมืองหลวงพระบาง จ.ศ. 1217

[2]นิธิ เอียวศรีวงศ์ ล.ด. หน้า 21 – 22 (อ้างอิงมาจาก Francis garnier, Voyage d' Exploration en Indo-Chine Empire [Vol.I] p.321)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศราชหลวงพระบาง ต้องประสบภัยคุกคามจากพวกฮ่อ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาทางการเมือง การปกครองที่สำคัญที่สุด ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 25 กองทัพของไทยกับนครหลวงพระบางได้ช่วยกันปราบปรามพวกฮ่อให้พ้นจากพระราชอาณาเขตอยู่เสมอมา* จนถึง พ.ศ. 2417 พวกฮ่อธงแดงยกกองทัพเข้าตีแคว้นพวนได้สำเร็จและเตรียมการที่จะยกมาตีหลวงพระบาง เมืองหนองคายด้วย เจ้าอุ่นคำ เจ้านครหลวงพระบางในขณะนั้นได้เร่งรัดเจ้านายท้าวเพี้ยให้คุมไพร่พลออกไปสู้รบต้านทานพวกฮ่อที่แขวงเมืองพวนพร้อมทั้งมีใบบอกขอกองทัพเมืองพิชัย เมืองน่านให้ยกไปช่วย พร้อมทั้งแต่งให้เจ้าราชบุตร** คุมไพร่พลยกขึ้นไปกับพระยาพิชัยในการลำเลียงเสบียงอาหารส่งกองทัพที่นครหลวงพระบางและเมืองพวน ดังนั้นเมื่อการปราบฮ่อในช่วงเวลานี้เสร็จสิ้นลง รัชกาลที่ 5 ทรงพิจารณาความดีความชอบในการปฏิบัติราชการของเจ้าอุ่นคำและเจ้าราชบุตร พระองค์ทรงประกาศแต่งตั้ง เจ้าอุ่นคำ เป็น "เจ้ามหินทรเทพนิภาธร วรวิสุทธิธรรมสัตยา มหาประเทศาธิบดี ศรีสัตนาคนหุต อุดมเกษตราธิราช ประชานุบาลมลาอพงษ ดำรงคนครหลวงพระบางราชธานี" พร้อมทั้งพระราชทานเครื่องราชอิศริยยศมงกุฎสยามชั้นที่ 1 ชื่อมหาสุราภรณ เป็นเกียรติยศถ้าย[1] ส่วนเจ้าราชบุตรได้รับพระราชทานเครื่องอิศริยยศช้างเผือกชั้นที่ 3 ชื่อนิภาวรรณ เป็นสิ่งตอบแทน[2]

ในเวลาต่อมาระหว่าง พ.ศ. 2420 – 2429 ประเทศราชหลวงพระบางต้องประสบปัญหาการคุกคามจากพวกฮ่ออย่างหนัก จนกองทัพจากกรุงเทพฯ ได้ขึ้นไปทำการปราบปราม ตลอดระยะเวลาที่นครหลวงพระบางประสบภัยการโจมตีของพวกฮ่อ ทางกองทัพของนครหลวงพระบางได้แสดงให้เห็นถึงความอ่อนแอในการบริหารการปกครอง การทหาร จนในที่สุด พ.ศ. 2429 เมืองหลวงพระบางถูกฮ่อเผาเมือง ซึ่งเจ้ามหินทรเทพนิภาธร และครอบครัวตลอดจนราษฎรพากันอพยพหลบหนีออกจากเมืองทำให้นครหลวงพระบางตกอยู่–

---

*พวกฮ่อเริ่มรุกรานแคว้นพวนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2415 เป็นต้นมา

**ต่อมาคือ เจ้าคำสุกรินทรฤทธิธำรง เจ้านครหลวงพระบางต่อจากเจ้ามหินทรเทพนิภาธร

[1]ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 4 วันอาทิตย์ เดือน 9 ขึ้น 10 ค่ำ จ.ศ. 1239

[2]ด.

ในความหายนะจนฝ่ายไทยต้องให้ความช่วยเหลือในการปฏิรูปการปกครองในนครหลวงพระบาง จนนครหลวงพระบางฟื้นจากความหายนะกลับไปสู่สภาพเดิมได้ จากสาเหตุแห่งความอ่อนแอของเจ้ามหินทรเทพนิภาธร ในช่วงเวลาที่ผ่านมานี้ทางฝ่ายไทยเห็นสมควรที่จะปรับปรุงผู้บริหารของนครหลวงพระบาง ดังนั้นในปี พ.ศ. 2434 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบายในการเปลี่ยนแปลงผู้ปกครองในนครหลวงพระบางใหม่ พระองค์ทรงพระราชทานสัญญาบัตรแก่เจ้าประเทศราช 3 นาย ดังนี้

ก. พระราชทานสัญญาบัตรให้เจ้าราชวงศ์เป็นเจ้าศักรินทรฤทธิธำรงจำนงสุทธิธรรมสัตยา มหาประเทศธิบดี ศรีสัตนาคนหุต วุฒิเกษตราธิราช ประชานุยากลมลกวางบ ดำรงนครหลวงพระบางราชธานี เจ้านครหลวงพระบาง (จ.ช) ได้รับพานทองคำกลบ เครื่องพร้อมกระโถนทองคำ คนโททองคำเป็นสิ่งตอบแทน

ข. พระราชทานสัญญาบัตร ให้เจ้าราชภาคินัยเป็นเจ้าอุปราช* เมืองนครหลวงพระบางพร้อมทั้งพระราชทาน พานทองคำเหลี่ยมเครื่องพร้อม กระโถนทองคำ คนโททองคำด้วย[1]

ค. พระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนเจ้ามหินทรเทพนิภาธร เจ้านครหลวงพระบางมีอิศริยยศใหญ่ยิ่งขึ้นไป มีราชทินนามว่า "พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร ขจรสัจจธรรมวิสุทธิ วรวุฒิกูลวงษ์ มลาวพงษาธิบดีศรีสัตนาคนหุต อุดมเขตรวิเศษศักดิ์ อรรคมหาปสานิการภูบาลบพิตร" ดำรงตำแหน่งจางวางกำกับดูแลรับผิดชอบราชการเมืองหลวงพระบางมีศักดิ์เป็น "เจ้าหลวง"[2]

การพระราชทานสัญญาบัตรในครั้งนี้เมื่อพิจารณาดูถึงบทบาทในเวลาต่อมาปรากฏว่าเจ้าศักรินทรฤทธิธำรง มีความสำคัญในการบริหารการปกครอง ประเทศราชหลวงพระบางมากกว่าพระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร ซึ่งได้รับพระราชทานอิศริยยศสูงขึ้นในตำแหน่งจางวางผู้กำกับดูแลรับผิดชอบราชการทั้งปวง สาเหตุแห่งการพระราชทานสัญญาบัตรแก่เจ้าประเทศราช

---

*เจ้าอุปราชองค์เดิมได้ถึงแก่กรรม เมื่อครั้งฮ่อเผาหลวงพระบาง พ.ศ. 2429

[1] ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 7 วันที่ 25 มาราคม ร.ศ.109

[2] ค.

ในครั้งนี้ไม่หลักฐานปรากฏอย่างแน่ชัดในพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 5 แต่จากการศึกษาเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ช่วงเวลานี้จะเห็นได้ว่า ทางฝ่ายไทยคำนึงถึงความเหมาะสมของบุคคลในการประกอบราชการบ้านเมืองให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ ในขณะนั้นมาเป็นหลักในการพิจารณา ทั้งนี้เพราะเจ้าศักรินทรฤทธิธำรงเป็นคนหนุ่มที่มีความคุ้นเคยกับเจ้านายไทยโดยเฉพาะกับพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นอย่างดีกับอีกประการหนึ่ง ทางฝ่ายไทยต้องการจะแสดงสิทธิของไทยเหนือประเทศราชหลวงพระบางให้ปรากฏแก่ชาติฝรั่งเศสซึ่งกำลังขยายวิทธิพลในขณะนั้น*

สำหรับการให้อำนาจแก่เจ้าผู้ครองนครในทางหัวเมืองลาว ได้ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าคำสุก ให้เป็น เจ้ายุติธรรมธรเจ้าผู้ครองนครจำปาศักดิ์[1] แต่ไม่ได้แต่งตั้งให้เป็น "พระเจ้า" เหมือนกับประเทศราชหลวงพระบาง

จะเห็นได้ว่านโยบายในการจัดการปกครองของไทย ในดินแดนลาวนับตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาจนถึงรัชกาลที่ 5 ทางกรุงเทพฯ ได้ปรับปรุงฐานะของเจ้าผู้ครองนครให้มีฐานะให้สูงขึ้น นโยบายดังกล่าวนี้ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่าไทยมีสิทธิเหนือดินแดนดังกล่าวนี้อย่างสมบูรณ์

4.2 การควบคุมหัวเมืองของราชธานี

การปกครองหัวเมืองในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวในพระราชอาณาเขตของไทยก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 ทางหัวเมืองราชธานีไม่ได้เข้าควบคุมการปกครองในหัวเมืองต่าง ๆ อย่างจริงจัง การปกครองภายในหัวเมืองให้อำนาจสิทธิ์ขาดอยู่ในมือของเจ้าเมืองซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นทำหน้าที่เป็นผู้บริหารการปกครองและการศาล ส่วนการตั้งทำเนียบข้าราชการคงอนุโลมให้ใช้ธรรมเนียมที่มีมาก่อนอันเป็นประเพณีนิยมกันในหัวเมืองลาวตะวันออก[2]

---

*ดูรายละเอียดในบทที่ 3

[1]เติม วิภาคพจนกิจ <u>ประวัติศาสตร์อีสาน</u> เล่ม 2 หน้า 389

[2]ไพฑูรย์ มีกุศล <u>ล.ค.</u> หน้า 18

ส่วนทางราชธานีจะเข้าไปควบคุมการปกครองแต่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น เช่น การอนุมัติตั้งเมือง การแต่งตั้งผู้ครองเมือง และ การสักเลขหัวเมือง เป็นต้น

4.2.1 การอนุมัติตั้งเมือง ทางราชธานีใช้การอนุมัติตั้งเมืองมาเป็นประโยชน์ในการควบคุมการขยายอำนาจของเจ้าเมืองที่ส่วนกลางไม่ไว้วางใจให้มีอำนาจในขอบเขตซึ่งจำกัดไว้ การตั้งเมืองในระยะแรกรัฐบาลกลางมีความมุ่งหมายในการเกลี้ยกล่อมผู้คนที่หลบซ่อนอยู่ตามที่ต่าง ๆ ให้มารวมกันเป็นกลุ่มในบริเวณที่เป็นเมืองร้างมาก่อนหรืออาจจะตั้งขึ้นใหม่ในทำเลที่สมบูรณ์โดยขึ้นอยู่กับเมืองใหญ่หรือจะขึ้นกับกรุงเทพฯ โดยตรงก็ได้ดัง เช่นหัวเมืองเล็ก ๆ ที่ขึ้นตรงกับนครจำปาศักดิ์กับหัวเมืองใหญ่ที่ขึ้นกับกรุงเทพฯ* นโยบายเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าทางราชธานีพยายามที่จะควบคุมเจ้าเมืองเพื่อไม่ให้เกิดความยุ่งยากในการปกครอง[1]

4.2.2 การแต่งตั้งผู้ครองเมือง การควบคุมหัวเมืองลาวตะวันออกของเมืองราชธานี นอกจากจะควบคุมโดยการอนุมัติในการตั้งเมืองแล้ว ทางราชธานียังเป็นผู้แต่งตั้งผู้ครองเมือง โดยกำหนดตำแหน่งของผู้ปกครองตามสภาพและขนาดของเมือง ซึ่งปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งตำแหน่งผู้ครองเมืองให้ทำหน้าที่ควบคุมเมืองดังนี้

ก. หัวเมืองขึ้นโดยตรงกับนครจำปาศักดิ์

1.	เมืองนครจำปาศักดิ์	ตำแหน่งผู้ควบคุมเมือง	เจ้านครจำปาศักดิ์
2.	เมืองคำทองน้อย	"	เพี้ยศรีบุตรโคต
3.	เมืองคง	"	เพี้ยอุปราชา
4.	เมืองสภาษ	"	เพี้ยอังกะพาหาด

---

*ดูในการตั้งเมือง หน้า 98

[1]อรวรรณ นพดารา ล.ด. หน้า 27

5.	เมืองสามิยะ	ตำแหน่งผู้ควบคุมเมือง	เพี้ยศรีจันทะวงศ์
6.	เมืองคงเจียม (โขงเจียม)	"	เพี้ยศรีอินทะวงษ์[1]

ข. หัวเมืองขึ้นโดยตรงกับกรุงเทพฯ แต่โปรดเกล้าฯ ให้อยู่ในความดูแลของนครจำปาศักดิ์*

1.	เมืองโขง (สีทันดอน)	ตำแหน่งผู้ควบคุมเมือง	พระศรีเชียงใหม่
2.	เมืองมั่น	"	พระเอกกะราช
3.	เมืองคำทองใหญ่	"	พระพรหมขัตติยวงษา
4.	เมืองแสนปาง	"	พระศรีมหาเทพ
5.	เมืองเชียงแตง	"	พระศรีสุลาศ[2]

จะเห็นได้ว่าการแต่งตั้งผู้ครองเมืองในหัวเมืองลาวตะวันออกเป็นเรื่องที่สำคัญมากซึ่งทางหัวเมืองไม่มีสิทธิที่จะแต่งตั้งผู้ปกครองได้ เมื่อเจ้าเมืองใดถึงแก่กรรมจะต้องแจ้งมายังกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองราชธานีให้ได้รับทราบ เพื่อจะให้ทางราชธานีได้แต่งตั้งบุคคลที่เหมาะสมและไว้วางใจเป็นผู้ดำรงตำแหน่งต่อไป

4.2.3 การสักเลขและการเกณฑ์ส่วยเลขในหัวเมืองลาว

การสักเลขและการเกณฑ์ส่วยเลขเป็นหน้าที่อย่างหนึ่ง ซึ่งทางกรุงเทพฯ จะต้องทำการสำรวจในหัวเมืองลาวทุกรัชสมัย ทั้งนี้เพื่อให้ทราบถึงจำนวนชายฉกรรจ์และจำนวนส่วยที่ทางกรุงเทพฯ จะได้รับ ประเพณีในการสักเลขและการเกณฑ์ส่วยในหัวเมืองลาวได้เริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ 2 เป็นต้นมา

---

[1]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 8 ก <u>จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 บัญชีรายชื่อเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่เป็นหัวเมืองขึ้น</u> จ.ศ. 1190

*ในการแต่งตั้งเจ้าเมือง เจ้านครจำปาศักดิ์จะเป็นผู้เสนอรายชื่อผู้เหมาะสมขึ้นทูลเกล้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ จะเป็นผู้คัดเลือก

[2]<u>ก.</u>

✓ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงโปรดเกล้าฯ เจ้าเมืองนครราชสีมาทำหน้าที่เป็นแม่กองสักเลขในหัวเมืองลาว เขมรฝ่ายตะวันออกเมื่อได้จำนวนเลขที่แน่นอนแล้วก็เกณฑ์ส่วยแก่เจ้าเมือง กรมการเมือง นายหมวดนายกองผู้คุมเลขโดยแบ่งเลขเป็น 3 ส่วน โดยเกณฑ์เลขไว้ทำส่วย 2 ส่วน อีก 1 ส่วน ยกไว้เป็นกำลังของเจ้าเมือง กรมการเมือง นายหมวด นายกอง สำหรับเลขที่ได้รับการยกเว้นมิต้องเสียส่วยเรียกว่า เลขยก ซึ่งได้แก่ พวกเลขทาส ถ้าตัวเลขที่จะต้องเสียส่วยเกิดตาย หนี หรือ ชราพิการลง เจ้าเมือง กรมการนายหมวด นายกอง ก็ต้องเกณฑ์เอาจากญาติพี่น้องเสียส่วยแทน ระเบียบเหล่านี้ได้ปฏิบัติทั่วไปในหัวเมืองลาว เขมรฝ่ายตะวันออกสืบต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 5[1]

✓ในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ปัญหายุ่งยากในเรื่องการเกณฑ์ส่วยจากกองสักเลขอันเกิดจากเจ้าเมือง ท้าวเพี้ยขอร้องให้ยกเลขญาติพี่น้องไว้และให้หลวงภักดีณรงค์* เก็บส่วยจากเลขทาสเหมือนเลขในกรุงเทพฯ จึงทำให้เกิดระเบียบใหม่ในการสักเลขและการเกณฑ์ส่วย ซึ่งหลวงภักดีณรงค์ไม่สามารถที่จัดการได้ถูกต้องทั้งนี้ในระเบียบเก่า ซึ่งใช้ในหัวเมืองลาวตะวันออกก่อนรัชสมัยรัชกาลที่ 5 พวกเลขทาสเป็นเลขยก เมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 พวกเจ้าเมืองและท้าวเพี้ยขอร้องให้เปลี่ยนระเบียบใหม่ดังนั้นหลวงภักดีณรงค์จึงกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงมีพระราชดำริให้ใช้การเกณฑ์เลขตามแบบเดิมที่เคยปฏิบัติมาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 โดยให้ผู้ที่ถูกเกณฑ์จะต้องถูกสักข้อมือขาว ส่วนการเกณฑ์ส่วยเลขให้ปฏิบัติตามแบบเดิมด้วยซึ่งให้เจ้าเมืองทำหน้าที่ติดตามเก็บส่วยเลขที่หนีไป[2]

พระราชดำริของรัชกาลที่ 5 ในการให้มีการเกณฑ์เลขด้วยวิธีเดิม พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์สองประการกล่าวคือ ในประการแรกเป็นวิธีการควบคุมการโยกย้ายของเลขที่สมัครข้ามเมืองซึ่งในวิธีการดังกล่าวนี้จะทำให้ทางส่วนกลางได้ทราบจำนวนเลขของแต่ละเมืองได้กับอีกประการหนึ่ง ถ้าทางส่วนกลางมีท้องตราห้ามเลขไม่ให้สมัครข้ามเมืองจะก่อให้เกิดปัญหาตามมาอันเกิดจากพวกเลขที่หนีข้ามเมืองไปก่อนจะก่อการวิวาทซึ่ง–

---

[1]กจช. สมุดพิเศษ เล่มที่ 28 <u>รัชกาลที่ 5 ถึงหลวงภักดีณรงค์</u> จ.ศ. 1246 หน้า 87

*นามเดิมว่า ทัด ไกรฤกษ์ เป็นข้าหลวงเมืองอุบลราชธานีตั้งแต่ พ.ศ. 2425 – 2432

[2] ๑.

จะสร้างความยุ่งยากทางการปกครอง ด้วยเหตุนี้รัชกาลที่ 5 ทรงอนุญาตให้ใช้วิธีการการสักเลขและการเกณฑ์ส่วยตามระเบียบเดิม ทั้งนี้เพื่อป้องกันความยุ่งยากในปัญหาเลขมิให้เพิ่มมากขึ้นกว่าสภาพเดิม ซึ่งยังเป็นปัญหาการปกครองปรากฏในขณะนั้น ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งกล่าวว่า "การที่ล่วงไปแล้วเอาไว้ล้างคัดสินเป็นเรื่อง ๆ ฤาจะคัดได้ตลอดไปประการใด ขอให้ตาริตูเถิด เห็นพอแก่รุงรังไว้สักอย่างหนึ่ง"[1]

ปัญหาเลขเป็นปัญหาสำคัญจึงทำให้เจ้าเมืองมีคดีความวิวาทแย่งชิงตัวเลขกัน เมื่อเกิดคดีความระหว่างเจ้าเมืองทางกรุงเทพฯ ต้องเรียกตัวมาสอบสวน ซึ่งทำให้คดีความยืดเยื้อต่อไป ในปี พ.ศ. 2426 เมื่อฝรั่งเศสได้ยึดครองญวนทั้งหมดไว้เป็นรัฐอารักขาทางกรุงเทพฯ เกรงว่าความยุ่งยากในคดีความระหว่างเจ้าเมืองอาจจะพาดพิงกับเขตแดนฝ่ายฝรั่งเศส ด้วยเหตุนี้ทางกรุงเทพฯ จึงจัดการปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองลาวโดยการจัดแบ่งเขตหัวเมืองลาวดังปรากฏในปี พ.ศ. 2433 เป็นต้นมา

จะเห็นได้ว่าการจัดการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบาง มีปัญหาการปกครองภายในมาก่อนแล้ว ซึ่งฝ่ายไทยได้หาวิธีการแก้ไขในปัญหาการปกครองตลอดมา จนในที่สุดเมื่อมีภัยภายนอกอันเกิดจากการคุกคามของพวกฮ่อและการขยายลัทธิจักรวรรดินิยมของฝรั่งเศสมายังดินแดนญวนซึ่งใกล้ชิดกับดินแดนลาว ทางฝ่ายไทยจึงจัดระเบียบการปกครองในดินแดนลาวอย่างจริงจังดังปรากฏในช่วงเวลา พ.ศ. 2431 เป็นต้นไป

√4.2.4 การชุบเลี้ยงบุตรหลานของเจ้าประเทศราช

นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมานโยบายในการควบคุมเมืองประเทศราชของไทยได้ใช้วิธีการชุบเลี้ยงบุตรหลานของเจ้าประเทศราชให้ได้รับการอบรมวิชาความรู้ทางราชการจากกรุงเทพฯ เมื่อเวลากลับไปบ้านเมืองจะได้มีความสามารถในการปกครอง และมีความจงรักภักดีต่อไทยด้วย พระบรมราโชบายของพระมหากษัตริย์ไทยในการแผ่พระคุณกับประเทศราชก่อให้เกิดเป็นผลดีทางการปกครองตลอดมาในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2

---

[1]กจช. สมุดสารบาญพิเศษเล่มที่ 28 <u>รัชกาลที่ 5 ถึงหลวงภักดีณรงค์</u> จ.ศ. 1246 หน้า 143

ในเวลาต่อมาเมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เจ้าอนุวงศ์ได้ทำการกบฏต่อไทย จึงทำให้ฝ่ายไทยเกิดความไม่ไว้วางใจต่อประเทศราชลาวระยะหนึ่ง

ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงรื้อฟื้นประเพณีการปกครองแบบเดิมของไทย เพื่อประสานรอยแตกร้าวความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาว ซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลที่ 3 ให้เปลี่ยนสภาพไปสู่ความสมานไมตรีกัน ดังนั้นพระองค์จึงดำเนินนโยบายการชุบเลี้ยงบุตร–หลานของเจ้าเมือง อุปราช ราชวงศ์ ราชบุตรทั้งหญิงและชายให้มาอยู่ในกรุงเทพฯ ถ้าเป็นเด็กผู้ชายให้รับราชการข้างหน้า ส่วนผู้หญิงให้รับราชการข้างใน* ดังปรากฏอยู่ในจดหมายของ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทถึงเจ้าผู้ครองนครหลวงพระบางมีความว่า

> "... เมื่อครั้งแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แลแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระนั่งเกล้าเจ้า–อยู่หัว เจ้าเมืองหลวงพระบางคนเก่าก็ได้จัดหาบุตรชายหญิงลงไปทูลเกล้าฯ ถวายให้ทำราชการอยู่ ณ กรุงเทพฯ เป็นแบบอย่างอยู่แล้วให้เจ้าเมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราช เจ้าราชวงษ์ เจ้า–ราชบุตร จัดหาบุตรหลานที่เป็นเด็กรูปดี รูปงามลงไปทูลเกล้าฯ ถวายให้ได้ ... ถ้าเห็นว่าจะจัดหาบุตรหลานลงไปถวายกลัวจะได้รับความลำบากจะจัดหาบุตรหลานแสนท้าวพระยาลาวที่รูปงาม รูปดีเด็ก ๆ ลงไปทูลเกล้าฯ ถวายก็ใช้ได้จึงจะสมกับที่ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงเป็นเจ้าประเทศราชอันใหญ่"[1]

ประเพณีการส่งบุตรหลานเจ้านายของประเทศราชมารับการเล่าเรียนที่กรุงเทพฯ ได้สืบทอดมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 หลังจากที่เจ้าจักรินทรฤทธิธำรงดำรงตำแหน่งเจ้านคร–หลวงพระบางแล้วได้มีหนังสือลงมาถึงเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เพื่อปรึกษาหารือในการที่จะ–

---

*รับราชการฝ่ายหน้าเป็นราชการที่เกี่ยวกับการฝึกคนให้รับราชการ ส่วนราชการฝ่ายในเป็นเรื่องฝึกคนเป็นกุลสตรี

[1]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 107 <u>จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4</u> จ.ศ. 1221

จัดส่งเจ้าราชบุตรซึ่งเป็นบุตรของพระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร แต่ประพฤติตนเป็นคนที่ไม่เหมาะสมกับตำแหน่ง ไม่เอาใจใส่ในราชการและยังชอบคบค้ากับเจ้าอธิการวัดใหม่ซึ่งฝักใฝ่อยู่กับพวกฝรั่งเศส เจ้าศักรินทรฤทธิธำรงเห็นสมควรว่าควรจะให้เจ้าราชบุตรมาอบรมนิสัยพร้อมทั้งฝึกราชการในกรุงเทพฯ[1] ดังปรากฏอยู่ในคำแจ้งความของพระยาฤทธิรงค์รณเฉทกล่าวไว้ว่า

> "เจ้าราชบุตรไม่ใคร่จะเชื่อฟังถ้อยฟังคำ ... แลไม่เป็นใจที่จะพึ่งบังคับในทางราชการ แลไปคบกับเจ้าอธิการวัดใหม่ซึ่งเป็นผู้ฝักใฝ่กับพวกฝรั่งเศส ... เจ้านครหลวงพระบาง (เจ้าศักรินทร-ฤทธิธำรง) เกรงว่าเจ้าราชบุตรจะไปคบค้ากับฝรั่งเศส ซึ่งจะเป็นเหตุให้มีความผิดขึ้น จึงได้แต่งให้คุมตัวไม้ทองเงินเพื่อจะให้รับราช-การอยู่ในกรุงเทพฯ จนกว่าจะเข้าใจในขนบธรรมเนียมราชการแลให้รู้จักรับผิดชอบ ครั้นเจ้านครหลวงพระบางจะบังคับบัญชาเองก็เกรงใจพระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร ... เพราะเหตุนี้จึงส่งมายังกรุงเทพฯ เพื่อมิให้เหตุเกิดแก่ทางราชการ"[2]

แสดงว่าการชุบเลี้ยงบุตรหลานของเจ้านายท้าวพระยาลาวทั้งหลายของฝ่ายไทยมีข้อสังเกตแก่การพิจารณาสองประการ ในประการแรกทางฝ่ายไทยต้องการที่จะฝึกหัดคนลาวให้มีความรู้ในการบริหารราชการบ้านเมืองกับอีกประการหนึ่ง ทางกรุงเทพฯ มีนโยบายที่จะควบคุมเจ้านายท้าวพระยาลาวที่ไม่ฝักใฝ่ทางฝ่ายไทยให้มารับการอบรมที่กรุงเทพฯ ดังปรากฏในกรณีของเจ้าราชบุตรแห่งนครหลวงพระบาง ซึ่งมีเหตุผลปรากฏอย่างชัดแจ้งว่า เจ้าศักรินทรฤทธิธำรงต้องการจะให้เจ้าราชบุตรจงรักภักดีต่อไทยเพื่อให้ไทยได้คุมครองนครหลวงพระบางต่อไป ฝ่ายไทยก็จะได้ควบคุมอำนาจของประเทศราชหลวงพระบางได้ด้วย

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/58 <u>เจ้าศักรินทรฤทธิธำรงถึงเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี</u> 6 มิถุนายน ร.ศ. 112

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/58 <u>พระยาฤทธิรงค์รณเฉทถึงเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี</u> 6 มิถุนายน ร.ศ. 112

5. หน้าที่ของประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวต่อราชธานี

5.1 การรับสนองพระบรมราชโองการของพระเจ้าแผ่นดินไทย

การรับสนองพระบรมราชโองการของพระเจ้าแผ่นดินไทยเป็นหน้าที่ประการหนึ่งของประเทศราชและหัวเมืองชั้นทั้งหลายจะต้องปฏิบัติตาม ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงหวั่นเกรงการขยายอำนาจของพวกลื้อในแคว้นสิบสองปันนาบ้ท้าวพระยาลื้อนายครัวของพวกครอบครัวลื้ออพยพเข้ามาอยู่ในประเทศราชหลวงพระบางเป็นเวลาช้านานถึงแปดปีเต็มประกอบกับเจ้าแสนหวีฟ้า ผู้ปกครองแคว้นสิบสองปันนากำลังมีอำนาจและขยายอิทธิพลตามหัวเมืองชายแดนพระราชอาณาเขตระหว่างนครหลวงพระบางทางตอนเหนือกับพม่าซึ่งจะทำให้มีเรื่องบาดหมางกับพม่าได้ประกอบกับในขณะนั้นไทยกับพม่ากำลังมีเรื่องสงครามเรื้อรังอันเป็นปัญหาสำคัญอย่างหนึ่ง ถ้าฝ่ายไทยไม่ดำเนินนโยบายผูกมิตรกับแคว้นสิบสองปันนาเสียก่อนพม่าอาจจะร่วมมือกับพวกลื้อเข้ารุกรานดินแดนพระราชอาณาเขตทางตอนเหนือได้ ด้วยเหตุนี้เองรัชกาลที่ 4 ทรงมีพระบรมราโชบายที่จะรักษาสัมพันธไมตรีกับแคว้นสิบสองปันนาซึ่งเป็นแคว้นเล็ก ๆ ให้ช่วยป้องกันการขยายอิทธิพลของพม่า แต่วิธีการในการผูกมิตรทางฝ่ายไทยได้ดำเนินการให้ผ่านทางเมืองหลวงพระบาง ทั้งนี้ให้เจ้านครหลวงพระบางเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการด้วยการนำสิ่งของจากไทยในนามของนครหลวงพระบางถวายต่อเจ้า–แสนหวีฟ้า ทั้งนี้ทางฝ่ายไทยต้องการรักษาเกียรติยศของประเทศใหญ่ในการผูกมิตรกับประเทศเล็ก ๆ ดังนั้นหน้าที่ของประเทศราชหลวงพระบางจึงเป็นผู้แทนในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับแคว้นสิบสองปันนา[1]

ในการถวายสิ่งของเจริญไมตรีกับเจ้าแสนหวีฟ้า รัชกาลที่ 4 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพิพิธข้าราชการไทยผู้ดูแลนครหลวงพระบาง พร้อมทั้ง เจ้าอุปราชและท้าวพระยาลาวชั้นผู้ใหญ่นำสิ่งของที่รัชกาลที่ 4 ทรงพระราชทานไปถวายเจ้าแสนหวีฟ้า[2]

---

[1]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 21 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1271

[2]ก.

ซึ่งประกอบไปด้วยเครื่องแต่งกายและเครื่องใช้จำนวนมาก*

5.2 การถวายเครื่องราชบรรณาการ

การถวายเครื่องราชบรรณาการเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งที่หัวเมืองประเทศราชว่าต้องปฏิบัติอันเป็นสัญญลักษณ์ของการปกครองมาแต่โบราณ ทั้งนี้เพื่อเป็นเครื่องหมายที่จะแสดงให้เห็นว่าหัวเมืองประเทศราชเหล่านี้ยังคงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ อยู่ ในการส่งเครื่องราชบรรณาการโดยทั่วไปกำหนดให้ส่ง 3 ปีต่อหนึ่งครั้ง เครื่องราชบรรณาการที่สำคัญที่จะจำเป็นจะต้องถวายต่อเมืองราชธานีก็คือ ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง สำหรับประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไม่พบเอกสารว่าได้ส่งต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองมีจำนวนดอกขนาดสูงต่ำเท่าไร มาพบหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2420 นครหลวงพระบางได้ถวายเครื่องราชบรรณาการประกอบไปด้วยต้นไม้เงินสูง 3 ศอก ต้นไม้ทองสูง 3 ศอก[1]

สำหรับนครจำปาศักดิ์ได้ปรากฏหลักฐานอย่างชัดเจน ในการส่งเครื่องราชบรรณาการเมื่อสมัยที่พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) เป็นข้าหลวงกำกับนครจำปาศักดิ์มีใบบอกถึงพระยาศรีสิงหเทพในปี พ.ศ. 2434 ว่า

"เจ้าสุทธิสารว่าที่ราชวงษ์ เจ้าโพธิสารว่าที่ราชบุตรเมืองนคร จำปาศักดิ์ขึ้นกราบบังคมทูลถวาย ต้นไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการ จำนวนปีวอกฉอศก ปีระกาสัปตศก ปีจออัฐศก คือต้นไม้ทอง 3 ต้น สูงต้นละ 7 ชั้น ต้นไม้เงิน 3 ต้น สูงต้นละ 7 ชั้น เครื่องราชบรรณาการนอระมาด เงินแทนงาช้าง เงินแทนผลเร่ว"[2]

---

*ดูในภาคผนวก ข.

[1] ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 4 จ.ศ. 1239 หน้า 112

[2] ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 7 ร.ศ. 109

นอกจากเครื่องราชบรรณาการอันได้แก่ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง เป็นสิ่งที่สำคัญแล้วพันธะกรณีของประเทศราชและหัวเมืองลาวยังจะต้องส่งหรือสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษอันส่งเสริมความเป็นศิริมงคลดังเช่น ช้างเผือกให้กับเมืองราชธานี ดังปรากฏในปี พ.ศ. 2427 เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์ เจ้าราชวงษ์ เจ้าราชบุตรได้นำช้างพลายสีปลาด* ซึ่งเจ้ายุติธรรมธรซื้อมาจาก ข่าระแด ที่เมืองอัตปือด้วยราคาสูงเท่ากับช้างต่อถึง 19 ช้าง ถวายแด่รัชกาลที่ 5 ทั้งนี้เพราะช้างพลายสีปลาดมีลักษณะดีดังนี้

"นายจานปุยนายเป่าแจ้งว่า พวกข่าระแดจับได้ช้างสีปลาดเหมือนสีหม้อใหม่ขนตัวขาวขนหางเหมือนสีลวดทองแดง ตาขาว เป็นช้างที่มีตระกูลดี...ผงนำเอาช้างต่อ 19 ช้างคุมสิ่งของไปแลกเปลี่ยน"[1]

ในปี พ.ศ. 2428 รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีสมโภชน์ช้างสีปลาดเชือกนาขึ้นระวางหลวง เมื่อเสร็จสิ้นพระราชพิธี พระองค์ทรงพระราชทานพระนามว่า พระเสวตรุจิราภรณ์[2]

√พันธกรณีในการส่งบรรณาการมาถวาย ณ กรุงเทพฯ ทางด้านนครจำปาศักดิ์ได้ส่งมาถวายทุก ๆ 3 ปี ดังปรากฏหลักฐานในปี พ.ศ. 2438 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายแห่งการส่งเครื่องราชบรรณาการ ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการฯ ให้ยุบเลิกประเพณีการส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองโดยให้เปลี่ยนเป็นการเก็บภาษีอากรเหมือนหัวเมืองทั่วไป[3]/ จนกระทั่งเมืองนครจำปาศักดิ์และหัวเมืองใกล้เคียงตกไปเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสตามสัญญาลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 ล้วนประเทศราช–

---

*ในกรุงเทพฯ เรียก ช้างพลายสีประหลาด

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5, สมุดพิเศษเล่มที่ ๑ <u>พระยาศรีสิงหเทพกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลาฯ</u> จ.ศ. 1245 หน้า 279 – 280

[2]เติม วิภาคย์พจนกิจ <u>ฝั่งขวาแม่น้ำโขง</u> หน้า 470

[3]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 57/19 <u>พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ</u> 19 มิถุนายน ร.ศ. 114

หลวงพระบางได้ส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจนถึงปี พ.ศ. 2436 ดังปรากฏในหลักฐานว่า

"วันที่ 5 พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ศก[26] 112 เจ้าศักรินทร-ธำรง เจ้านครหลวงพระบางได้จัดให้เจ้าราชบุตร เจ้าคำปานกับท้าวพระยาคุมต้นไม้ทองเงินกับเครื่องราชบรรณาการลงมาทูลเกล้าฯ ถวาย"[1]

แต่หลังจากไทยทำสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 กับฝรั่งเศสโดยที่ฝ่ายไทยยอมสละสิทธิเหนือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมดแล้ว ประเทศราชหลวงพระบางมิได้มีพันธะกรณีเกี่ยวกับเครื่องราชบรรณาการกับกรุงเทพฯ อีกเลย

5.3 การส่งส่วยเงิน ส่วยทองและบัญชีเลข

การส่งส่วยเงิน ส่วยทองและบัญชีเลขเป็นหน้าที่ของหัวเมืองลาวทางตะวันออกที่จะต้องนำส่งต่อเมืองราชธานีเป็นประจำทุกปี โดยเจ้าผู้ครองนครหรือเจ้าเมืองมอบหมายให้ข้าราชการตำแหน่งนาเหนือ นาใต้ภายใต้การควบคุมของราชบุตร เป็นผู้ควบคุมเก็บผลประโยชน์ของเมืองนาส่งให้กับเจ้าหน้าที่ของฝ่ายไทยที่ประจำหัวเมืองลาวเพื่อเสนอต่อฯพณฯ ลูกขุน ณ ศาลาซึ่งปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 บรรดาหัวเมืองลาวได้ส่งส่วยเงินส่วยทองและบัญชีเลขดังนี้[2]

1. นครจำปาศักดิ์ ได้จัดให้เพียเมืองซาย เพียเชียงไต เพียไกรยบรรเสนาถือศุภอักษรเจ้านครจำปาศักดิ์จัดเก็บส่วย ตัวเลขส่งให้ขุนภักดีสงคราม ขุนรามภักดีคุมลงมากรุงเทพฯ ดังมีรายการต่อไปนี้

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/58 พระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ 6 มิถุนายน ร.ศ. 112

[2]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 17 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ใบบอกหลวงราชเสนา หลวงอัครสุนทร เรื่องนำเงินส่วย ตัวเลขมาส่งกรุงเทพฯ จ.ศ. 1193

1. ทองคำผุย 6 ตำลึง 3 บาท 1 เฟื้อง 47 สลึง
2. เงินตราไทย 4 ตำลึง 3 บาท
3. เงินตราลาว 67 ชั่ง 7 บาท 2 ตำลึง
4. แท่งมิก 112 แท่ง 12 บาท 2 ตำลึง 1 เฟื้อง 2 สลึง
5. ผลเร่ว (หมากแน่ง) 2 ตำลึง

มูลค่าของส่วยที่ทางนครจาปาศักดิ์จัดส่งต่อเมืองราชธานีเป็นประจำทุกปี ซึ่งแต่ละปีคิดเป็นเงินไทยทั้งหมดอย่างน้อยปีละ 151 ชั่ง[1] สำหรับบัญชีตัวเลขทางนครจาปาศักดิ์ได้แจ้งจำนวนเลขมายังกรุงเทพฯ ในปี จ.ศ. 1193 มีทั้งหมด 3,469 คน

1.	เป็นคนชรา	339	คน
2.	เป็นบุตรหลานเจ้านาย	12	คน
3.	ท้าวเพีย	371	คน
4.	คนฉกรรจ์	2,747	คน
	รวม	3,469	คน[2]

2. เมืองแสนปาง

1. เงินไทย 22 ชั่ง 25 บาท 1 ตำลึง 3 สลึง
2. เงินตราลาว 4 ชั่ง 2 บาท
3. งาช้าง 13 กิ่ง

3. เมืองกำทองน้อย

1. เงินตราไทย 2 ชั่ง
2. เงินตราลาว 5 ชั่ง 5 บาท 2 ตำลึง
3. ผลเร่ว 3 บาท
4. ส่วยทอง 2 ไห

---

[1]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 17 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ใบบอกหลวงราชเสนา หลวงอัครสุนทร เรื่องนำเงินส่วย ตัวเลข มาส่งกรุงเทพฯ จ.ศ. 1193

[2]ศ.

4. เมืองอัตปือ

1. งาช้าง 17 กิ่ง
2. ผลเร่ว 147 กิโลกรัม

5. เมืองคำทองใหญ่

1. งาช้าง 6 กิ่ง
2. เงินตราไทย 1 ตำลึง 30 สลึง
3. เงินตราลาว 1 ชั่ง 6 บาท

6. เมืองสาลวัน

1. เงินตราไทย 26 ชั่ง 17 บาท 3 ตำลึง 1 เฟื้อง 2 สลึง
2. ผลเร่ว 24 ตำลึง 2 สลึง

7. เมืองเชียงแตง

1. เงินตราลาว 4 ชั่ง 14 บาท 2 ตำลึง 1 สลึง
2. เงินตราไทย 5 ชั่ง 17 บาท 1 เฟื้อง 1 สลึง[1]

8. เมืองสีทันดร

1. เงินตราไทย 4 ชั่ง 5 บาท
2. เงินตราลาว 18 ชั่ง 13 บาท 2 ตำลึง
3. งาช้าง 20 กิ่ง[2]

นอกจากนี้ยังมีส่วยอีกชนิดหนึ่งที่หัวเมืองลาวจะต้องส่งแก่กรุงเทพฯ ได้แก่ ส่วยทองคำ ซึ่งเจ้าเมือง กรมการเมืองอนุญาตให้ราษฎรทำการร่อนทองในแม่น้ำได้และจะต้อง—

---

[1]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 17 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ใบบอกหลวงราชเสนา หลวงอัครสุนทร เรื่องนำเงินส่วย ตัวเลขมาส่งกรุงเทพฯ จ.ศ. 119)

[2]หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 17 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ใบบอกหลวงราชเสนา หลวงอัครสุนทร เรื่องนำเงินส่วย ตัวเลขมาส่งกรุงเทพฯ จ.ศ. 1193

ส่งให้กับทางกรุงเทพฯ เป็นรายปี ดังเช่น เมืองคำทองใหญ่ คำทองน้อย แสนปางได้จัดส่งมาทุกปี[1]

สำหรับประเทศราชหลวงพระบางไม่ปรากฏว่าเคยส่งส่วยเป็นรายปีมายังกรุงเทพฯ เหมือนกับที่ฝ่ายไทยได้รับจากหัวเมืองลาวตะวันออกและยังมีหลักฐานที่บอกชัดเจนในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ถึงเจ้าหมื่นไวยวรนารถกล่าวถึงพันธะกรณีของนครหลวงพระบางต่อเมืองราชธานีไว้ว่า "เมืองประเทศราชทั้งปวงส่งแต่ต้นไม้เงินต้นไม้ทองเป็นเครื่องราชบรรณาการไม่ได้เสียภาษีอันใดแก่กรุงเทพฯ เหมือนหนึ่งเมืองเหล่านี้จะสมัครขึ้นอยู่แต่เราเพียงใดก็ได้"[2]

ประเพณีการส่งส่วยของหัวเมืองขึ้นต่อเมืองราชธานีได้ถูกยุบเลิกไปพร้อมกับการเลิกส่งเครื่องราชบรรณาการของนครจำปาศักดิ์เมื่อ พ.ศ. 2433 โดยเปลี่ยนมาเป็นการเก็บภาษีอากรแทน ทั้งนี้เพราะรัชกาลที่ 5 มีพระบรมราโชบายที่จะให้หัวเมืองขึ้นต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งของพระราชอาณาเขตโดยตรง

ตลอดระยะเวลาที่ดินแดนประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวเป็นประเทศราชของไทย ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองราชธานีกับหัวเมืองประเทศราชได้มีความผูกพันต่อกันอย่างแน่นแฟ้น โดยฝ่ายไทยเป็นฝ่ายให้ความคุ้มครองความปลอดภัยแก่ดินแดนดังกล่าวนี้ตลอดมา ส่วนดินแดนประเทศราชได้แสดงความจงรักภักดีด้วยการถวายเครื่องราชบรรณาการและส่งบุตรหลานของเจ้านายข้าราชการลาวมารับการศึกษาที่กรุงเทพฯ

ในลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาวที่เกิดขึ้นก่อนเหตุการณ์ "วิกฤตกาลสยาม ร.ศ. 112" ทางฝ่ายไทยดำเนินนโยบายการสร้างพระเดชและแผ่พระคุณเป็นวิธีการควบคุมการปกครองดินแดนประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว ซึ่งนโยบายดังกล่าวนี้ได้เอื้ออำนวยสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับลาวอย่างฉันท์ญาติ โดยฝ่ายไทยเป็น "ฝ่ายให้" ฝ่ายลาวเป็น "ฝ่ายรับ"

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษเล่มที่ 28 <u>เรื่องส่วยเลขและการเกณฑ์ส่วยในหัวเมืองลาว</u> จ.ศ. 1246 หน้า 141

[2] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี <u>ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี</u> เล่ม 2 หน้า 584

จากสภาพทั่วไปของประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวดังกล่าวมาในข้างต้น แสดงให้เห็นถึงลักษณะภูมิประเทศและลักษณะความเป็นอยู่ของประชากรลาวโดยทั่วไปตลอดจนลักษณะการปกครอง การบริหารซึ่งทำให้เข้าใจถึงสภาพโดยทั่วไปของประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวก่อน พ.ศ. 2431 เกี่ยวกับทางด้านภูมิรัฐศาสตร์ สภาพปัญหาตลอดจนอุปสรรคในทางปกครอง ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการศึกษาปัญหาภายในของดินแดนนี้ดังจะกล่าวไว้ในบทต่อไป

บทที่ 3

มูลเหตุของการปรับปรุงการปกครองและความพยายามของกรุงเทพฯในการแก้ไขปัญหาการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางระหว่าง พ.ศ. 2426 - 2436

ตอนที่ 1 มูลเหตุของการปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบาง

1 มูลเหตุของการปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบาง ก่อน พ.ศ. 2426 - 2436

1.1 ปัญหาฮ่อ

ในดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงทางตอนเหนือซึ่งได้แก่ สิบสองจุไทย หัวพันห้าทั้งหก เมืองหลวงพระบางและแคว้นพวน ดินแดนเหล่านี้ตกเป็นเมืองขึ้นของไทยมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่3 หลังจากการปราบปรามกบฏอนุวงศ์สำเร็จลง* ฝ่ายไทยได้จัดการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกทางตอนเหนือโดยมอบหมายให้นครหลวงพระบางทำหน้าที่ดูแลความสงบสุข ดินแดนทั้งหมดมีขนบธรรมเนียมในการถวายเครื่องราชบรรณาการแก่พระเจ้าแผ่นดินไทยทุกๆ 3 ปี หากมีการเปลี่ยนแปลงผู้ปกครองจะต้องได้รับจากพระมหากษัตริย์ไทย ส่วนการปกครองภายในไทยให้ดินแดนเหล่านี้มีอิสระในการปกครองตนเอง

แม้ว่าดินแดนเหล่านี้จะมีฐานะเป็นหัวเมืองขึ้นของไทยก็ตาม ในทางปฏิบัติดินแดนสิบสองจุไทย หัวพันห้าทั้งหกและแคว้นพวนมิได้ยอมรับอำนาจของกรุงเทพฯเพียงแห่งเดียว ปรากฏว่าได้ส่งเครื่องบรรณาการให้จีนและญวนด้วยลักษณะการปกครองที่เกิดขึ้นสร้างปัญหาทางการปกครองที่เรียกว่าเมืองสามฝ่าย** ซึ่งเป็นเหตุให้ญวนกับไทยแข่งขันการขยายอิทธิพลทางการเมืองในดินแดนลาวดังปรากฏเหตุการณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4

---

* โปรดดูรายละเอียดหน้า 46 - 57

** เป็นวิธีการปกครองซึ่งดินแดนสิบสองจุไทยหัวพันห้าทั้งหกและแคว้นพวนได้ปฏิบัติมาก่อนที่จะตกเป็นเมืองขึ้นของไทยซึ่งนโยบายการปกครองหัวเมืองขึ้นของไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่4 มิได้ขัดขวางในกรณีที่ดินแดนเหล่านี้ยอมเป็นเมืองขึ้นของจีนและญวน

แผนที่ที่ 4 แสดงอาณาเขตนครหลวงพระบาง ก่อน พ.ศ. 2436

ที่มา : James McCarthy Surveying and Exploring in Siam p. 108

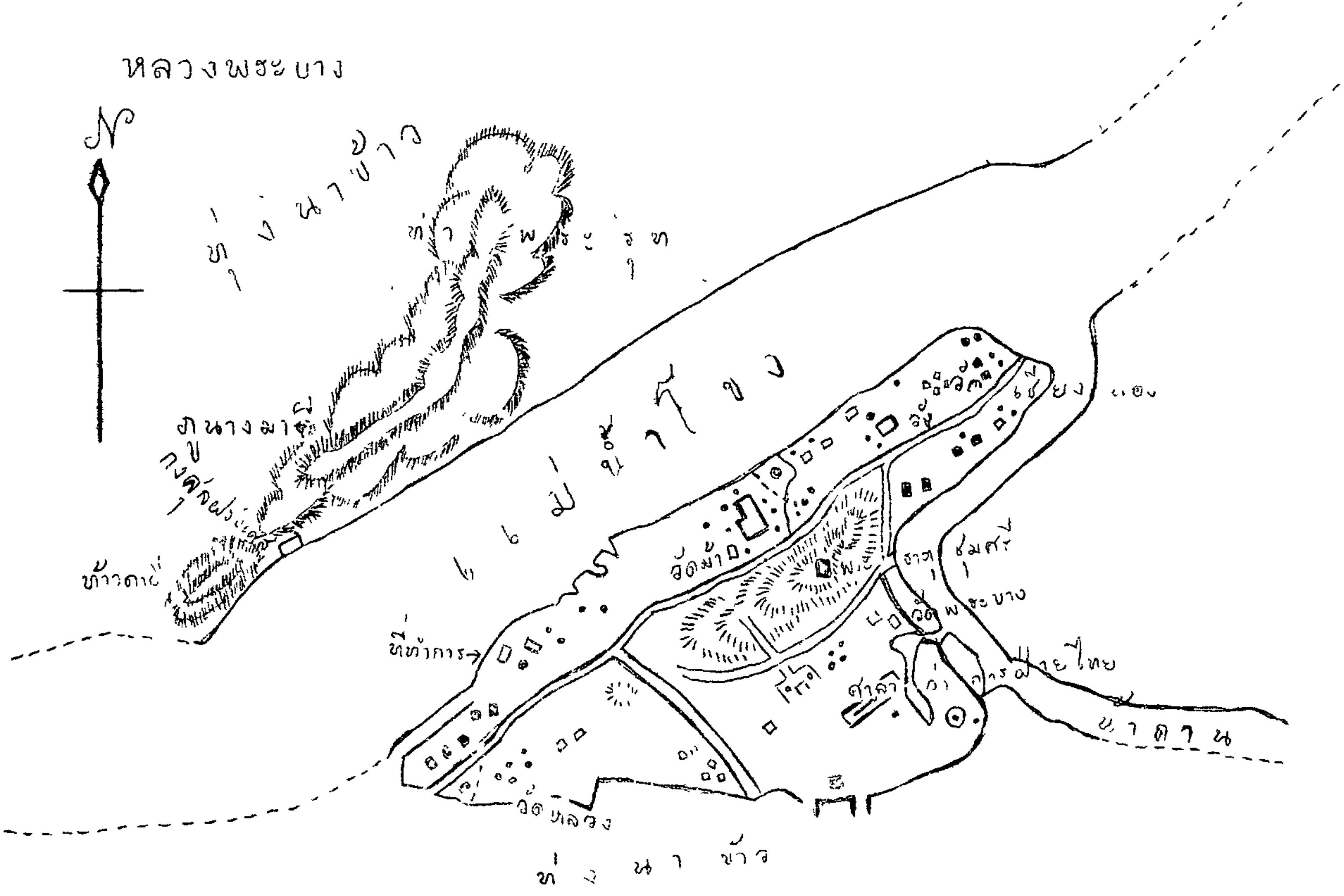

ก่อนรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดินแดนเหล่านี้ยอมรับอำนาจทั้งของจีน ไทยและญวนตลอดมา * จนถึง ค.ศ. 2417 ฝรั่งเศสได้ขยายอิทธิพลเข้าครอบครองดินแดนญวน ดังนั้นพรมแดนทางด้านตะวันออกตรงไทยต้องใกล้ชิดกับพรมแดนในอารักขาของมหาอำนาจฝรั่งเศส ** ขณะที่เหตุการณ์ความยุ่งยากทางการเมืองเริ่มปรากฏกับฝ่ายไทยพวกฮ่อเริ่มเข้าโจมตีปล้นทรัพย์สินราษฎรในแคว้นพวนและเตรียมการจะยกมาโจมตีเมืองหนองคายอีกด้วย เมื่อดินแดนหัวเมืองขึ้นขาดความปลอดภัยทางกรุงเทพฯจึงรีบนำกองทัพยกขึ้นไปจัดการเรื่องและทำการปราบปรามพวกฮ่อจนสามารถขับไล่พวกฮ่อให้พ้นจากพระราชอาณาเขต หลังจากนั้นทางฝ่ายไทยเข้าจัดการปกครองในแคว้นพวนเพื่อแสดงว่าไทยเป็นเจ้าของดินแดนหัวเมืองขึ้นทางตะวันออกอย่างสมบูรณ์ [1]

ในปี พ.ศ. 2426 พวกฮ่อได้ยกกำลังเข้าปล้นราษฎรในแคว้นพวนหัวพันห้าทั้งหกอีกครั้งหนึ่ง ทางกรุงเทพฯได้จัดกำลังยกขึ้นไปปราบปราม *** แต่ไม่ประสบความสำเร็จทั้งนี้เพราะ

ประการแรก พวกฮ่อที่เข้ามาก่อกวนในพระราชอาณาเขตไทยเป็นพวกโจรที่ปล้นสะดมตามบ้านเรือนชายแดน **** ซึ่งฝ่ายไทยไม่อาจทราบจำนวนที่แท้จริงของพวกฮ่อได้ ดังปรากฏในสารตราของเจ้าพระยาจักรีกล่าวไว้มีความว่า

---

* โปรดดูรายละเอียดหน้า 46 – 47

** ในปี ค.ศ. 2417 ฝรั่งเศสได้ครอบครองตังเกี๋ยแล้ว

1 จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ อ.ค. หน้า 23 – 24

*** โดยมีพระยาราชวรานุกูลเป็นแม่ทัพใหญ่

**** เนื่องจากพวกฮ่อซึ่งสร้างความไม่สงบสุขในดินแดนทางตะวันออกของพระราชอาณาเขตมิได้เป็นคนเชื้อชาติใดเชื้อชาติหนึ่ง หรือเป็นคนจีนเท่านั้น (โปรดดูรายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์ การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ. 2431 หน้า 4[illegible] – 4[illegible])

"... พวกอ้ายฮ่อที่เข้ามารบกวนพระราชอาณาเขตอยู่บ่อยๆ พวกนี้ไม่ใช่เป็นคนมีบ้านเมืองของตนเองเพราะจีนพวกนี้เดิมเป็นพวกจีนขบถต่อเมืองจีน มีนายทหารคุมมาเที่ยวลาดหาเสบียงอาหารครั้งกองทัพปราบปรามพวกขบถพ่ายแพ้ขาแม่ทัพขบถตาย นายทหารที่ควบคุมอ้ายฮ่อพวกนี้กลับไปในเขตจีนไม่ได้ จึงตั้งตัวเป็นโจรเข้าตีปล้นราษฎรในแขวงเมืองตังเกี๋ย บ้องขึ้นของญวณๆ ไม่มีกำลังปราบปรามให้ราบคาบได้ก็เข้าตีเอาบ้านเมืองใหญ่น้อยอยู่เป็นที่พักเที่ยวตีปล้นบ้านเมืองใกล้เคียงแล้วเป็นสลัดเที่ยวตีปล้นลูกค้าตามชายทะเลเมืองญวณเสมอมามิใช่มีเขตแดนบ้านเมืองกันได้ ...." [1]

ข้อเสียที่ฝ่ายไทยไม่ทราบจำนวนคนและถิ่นฐานที่แน่ชัดของพวกฮ่อจึงทำให้ยากแก่การปราบปราม ตลอดเวลาที่ผ่านมาฝ่ายไทยเป็นฝ่ายรุกเพื่อขับไล่ฮ่อให้พ้นจากพระราชอาณาเขตซึ่งยุทธวิธีแบบนี้สร้างความเสียเปรียบในการจัดเตรียมเสบียงอาหารสำหรับเลี้ยงกองทัพของฝ่ายไทย

ประการที่สอง ประเทศราชหลวงพระบางซึ่งได้รับหน้าที่เป็นตัวแทนของกรุงเทพฯในการให้ความดูแลเกี่ยวกับความปลอดภัยในดินแดนหัวเมืองลาวทางตะวันออกเป็นประเทศราชที่ขาดความเข้มแข็งทางด้านการทหาร ด้วยเหตุนี้เมื่อถูกพวกฮ่อคุกคามกองทัพจากกรุงเทพฯต้องนำทหารยกขึ้นไปปราบปรามพร้อมทั้งนำเสบียงมาเลี้ยงกองทัพด้วยตนเอง

* ประการที่สาม สภาพภูมิประเทศในดินแดนฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขงทางตอนเหนือส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงจึงมีความยากลำบากต่อการคมนาคมติดต่อกับหัวเมืองภายในและภายนอกพระราชอาณาเขตและยังเป็นอุปสรรคสำคัญในการลำเลียงเสบียงอาหารจากหัวเมืองต่างๆไปยังศูนย์บัญชาการทัพตามจุดสำคัญของกองทัพฝ่ายไทย

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษ เล่ม 12 สารตราเจ้าพระยาจักรีมาถึงพระยาราชสัมภารากร ร. ที่ 1466 จ.ศ. 1215 – 1246

ประการที่สี่ ในขณะที่กองทัพไทยกำลังปราบปรามฮ่อระหว่าง พ.ศ.2420 เป็นเวลาเดียวกันกับที่กองทัพฝรั่งเศสกำลังทำการปราบปรามพวกฮ่อธงดำใน ตังเกี๋ย[1] ทางฝ่ายไทยเกรงว่าถ้ากองทัพไทยรุกไล่ฮ่อเข้าไปในเขตของญวนจะก่อให้ เกิดปัญหาการโต้เถียง ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสประกอบกับทั้งฝ่ายไทยและญวนยังขาด แผนที่สำหรับการวินิจฉัยเขตแดนอย่างเป็นหลักฐาน การวินิจฉัยเขตแดนในขณะนั้น ยังคงใช้วิธีการยึดถือเครื่องบรรณาการหรือการส่งส่วยเป็นพันธะกรณีแทนการแสดง ว่าหัวเมืองนั้นขึ้นกับฝ่ายใด ซึ่งสิทธิดังกล่าวนี้เป็นสิ่งไม่ชัดเจนเพราะในทางปฏิบัติ ปรากฏว่าในดินแดนลาวตอนเหนือมีตำบลหรือหัวเมืองชายแดนเป็นจำนวนมากที่ส่ง บรรณาการให้ทั้งฝ่ายไทย ญวน และจีน[2]

จากอุปสรรคดังกล่าวนี้ เมื่อพระยาราชวรานุกูล นำกองทัพรุกฮ่อไปใน บริเวณทุ่งเชียงคำ กองทัพไทยไม่สามารถต้านทานพวกฮ่อซึ่งมีอาวุธดีกว่าได้ในเวลา ต่อมาเมื่อพระยาราชวรานุกูลได้รับบาดเจ็บ กองทัพจำต้องถอยทัพกลับมาตั้งมั่นที่ เมืองหนองคายโดยปล่อยให้พวกฮ่อเข้ายึดครองทุ่งเชียงคำไว้ตลอดปี พ.ศ.2427

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 12 สำเนาพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2420

[2] สุวิทย์ ทักขาว ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ. 112 - 120 (พ.ศ. 2436 - 2453) ปริญญานิพนธ์กศ.ม. หน้า 19 - 20

ก. การปราบฮ่อ พ.ศ. 2428 - พ.ศ. 2429

การปราบฮ่อในปี พ.ศ. 2428 เป็นการปราบปรามครั้งยิ่งใหญ่ซึ่งผิดจากการปราบฮ่อครั้งอื่นๆ แต่ดั้งเดิมฝ่ายไทยมีจุดมุ่งหมายในการปราบฮ่อตามวิธีการปราบผู้ร้ายตามชายแดนพระราชอาณาเขตเท่านั้นแต่ปราบปรามฮ่อในครั้งนี้ทางกรุงเทพฯ จัดการปราบปรามอย่างเด็ดขาดซึ่งเป็นนโยบายของไทยอย่างหนึ่งที่จะหาทางป้องกันการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในดินแดนลาว ดังปรากฏในบันทึกของเจ้าหมื่นไวยวรนารถ (เจิม แสงชูโต) แม่ทัพใหญ่ในการปราบฮ่อครั้งนี้ได้กล่าวไว้ว่า

> " .... เวลานี้เป็นโอกาสที่จะจัดการอาณาเขต ด้วยฝรั่งเศสมาทำสงครามกับญวนและจะแบ่งเขตแดนกับจีน ถ้าเขามาแบ่งเขตแดนเข้าใกล้เมืองหัวพันห้าทั้งหก เมืองสิบสองจุไทย ก็จะเลยเข้ามาเหยียบพระราชอาณาเขตก็จะเคลมเอาเสียว่าเป็นอาณาเขตของญวนเพราะเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกลัวจะไม่ทันท่วงที จึงโปรดเกล้าฯ ให้เรายกกองทัพขึ้นไปปราบปรามอ้ายฮ่อในแผ่นปีระกานี้เราก็ได้ตั้งใจที่จะทำให้สำเร็จตามพระราชประสงค์. . . . "[1]

ในการปราบฮ่อครั้งนี้ฝ่ายไทยได้จัดกำลังเป็น 2 กองทัพ กองทัพฝ่ายเหนือเจ้าหมื่นไวยวรนารถเป็นแม่ทัพใหญ่ ทำการปราบฮ่อในเขตนครหลวงพระบาง หัวพันห้าทั้งหก สิบสองจุไทย ส่วนทางฝ่ายใต้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมเป็นแม่ทัพใหญ่ปฏิบัติการรบในเขตเมืองพวนลงมาถึงบริเวณลาวใต้[2] เมื่อกองทัพแยกย้ายกันปฏิบัติหน้าที่ปรากฏว่ากองทัพทางฝ่ายใต้ไม่มีบทบาทในการปราบฮ่อ

---

1 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี <u>ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี</u> เล่ม 2 หน้า 400

2 <u>ด.</u> เล่ม 1 หน้า 216 - 243

เท่าใดนัก ทั้งนี้เพราะขณะที่กองทัพยกไปถึงเมืองหนองคายเป็นเวลาเดียวกันกับที่พวกฮ่อที่ทุ่งเชียงคำได้ถอยกลับไปแล้ว กองทัพของกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมจึงต้องกลับมาตั้งมั่นที่เชียงขวางและมอบหมายให้บรรดาแม่ทัพไทย โดยเฉพาะพวกข่า ผู้ไทแดง ที่อยู่บริเวณเขาบรรทัดให้ช่วยป้องกันไทย เมื่อเหตุการณ์สงบเรียบร้อยกองทัพหน้าพร้อมกับกองทัพหนุนจึงยกทัพกลับมาตั้งมั่นที่หนองคาย ส่วนกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมเสด็จกลับกรุงเทพฯในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2430 [1]

สำหรับกองทัพของเจ้าหมื่นไวยวรนาถพร้อมกับนายพันเอกหลวงดัษกรปลาส (อยู่) * เข้าทำการปราบฮ่อที่หัวพันห้าทั้งหกต้องเผชิญกับการต่อสู้กับพวกฮ่ออย่างหนักแต่ฝ่ายไทยสามารถขับไล่ฮ่อให้ออกจากเขตแดนหัวพันห้าทั้งหกได้ในกลางปี พ.ศ. 2429 ต่อมาเมื่อถึงฤดูฝนกองทัพไทยประสบปัญหาอาหารจากกรุงเทพฯเป็นไข้จับสั่นไม่สามารถออกกวาดล้างพวกฮ่อให้หมดสิ้นได้พวกฮ่อยังคงหลงเหลืออยู่ พวกฮ่อจึงรวมกลุ่มกับพวกข่าเจาะ ซึ่งมีพญาวานเป็นหัวหน้า ยกกำลังเข้าโจมตีกองทัพหน้าไทยพร้อมทั้งปล้นทรัพย์สินของราษฎรก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ฝ่ายไทย ในระหว่างที่กองทัพไทยตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบมาก กองทัพไทยจำต้องหาวิธีการใหม่เพื่อยุติปัญหาฮ่อให้สิ้นสุด เจ้าหมื่นไวยวรนาถดำเนินนโยบายผูกมิตรกับพวกฮ่อและพวกข่าโกม มอบหมายให้พระสวามิภักดิ์สยามเขต (กายดง)** เป็นคนกลางนำความประสงค์ของแม่ทัพไทยไปแจ้งกับองบาเมืองท่าขวาง นายฮ่อของพวกฮ่อธงดำและกวานกอยี่หัวหน้าฮ่อธงเหลืองให้ยุติการรบกับฝ่ายไทย พร้อมกับให้สัญญาว่าฝ่ายไทยจะจัดที่ทำกินให้พวกฮ่ออยู่อย่างสงบซึ่งปรากฏว่านายฮ่อทั้งสองตกลง ฝ่ายไทยจึงนำหัวหน้าฮ่อมาทำพิธี

---

1 จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ อ.ค. หน้า 33

* เดินทางออกจากกรุงเทพฯเดือน ตุลาคม พ.ศ.2429

** เจ้าเมืองแถงอยู่ใต้เมืองไล ในเขตแขวงสิบสองจุไทย

สาบานกับแม่ทัพไทย หลังจากนั้นเหตุการณ์ต่างๆจึงเริ่มคลี่คลายไปสู่ความสงบสุข[1] ปัญหาการต่อสู้และการปราบปรามฮ่อในเขตหัวพันห้าทั้งหกได้ยุติลง เจ้าหมื่นไวยวรนารถจึงรีบจัดการปรับปรุงการปกครอง บริเวณหัวพันห้าทั้งหก เมืองแถงในทันที*

ขณะที่กองทัพไทยดำเนินการปรับปรุงการปกครองในเขตหัวพันห้าทั้งหก เมืองแถงปรากฏว่าท้าวไลแห่งเมืองไล ในแขวงสิบสองจุไทยเริ่มขยายอำนาจลงมายังเมืองแถงเพื่อทำการขับไล่กายตงเจ้าเมืองแถงที่มีความสวามิภักดิ์ต่อฝ่ายไทยพร้อมกันนั้นได้มอบหมายให้บุตรชายทั้งสามคน** นำกำลังลงมาคุมเชิงกองทัพไทยในแขวงหัวพันห้าทั้งหก เจ้าหมื่นไวยวรนารถจึงมีคำสั่งให้ทหารกองหน้าจับกุมบุตรชายทั้งสามของท้าวไลไว้เพื่อเป็นประกันความปลอดภัยของฝ่ายไทย[2]

การดำเนินนโยบายจับ บุตรชายของท้าวไลได้ก่อให้เกิดผลดีแก่ฝ่ายไทยในระยะแรกโดยท้าวไลมิได้แสดงปฏิกิริยาตอบโต้หรือนำกำลังเข้าต่อสู้กับกองทัพไทย พฤติกรรมดังกล่าวนี้ทางฝ่ายไทยมีความแน่ใจท้าวไลเกรงกลัวต่ออำนาจฝ่ายไทยดังนั้นในปี พ.ศ. 2429 หลังจากเจ้าหมื่นไวยวรนารถจัดราชการที่เมืองแถงแล้วทางกองทัพไทยต้องประสบปัญหาในด้านการขาดแคลนอาหารซึ่งจำเป็นต้องยกทัพกลับกรุงเทพฯ เดินทางกลับครั้งนี้แม่ทัพใหญ่ได้ดำเนินนโยบาย" การสร้างพระเดชและแผ่พระคุณด้วยการนำเจ้านครหลวงพระบางเจ้านายท้าวพระยาพร้อมกับบุตรชายทั้งสามคนของท้าวไลและหัวหน้าฮ่อลงมาเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทรัชกาลที่ 5 ที่กรุงเทพฯโดยแม่ทัพใหญ่คาดคะเนผลไว้ว่าวิธีการนี้จะก่อให้เกิดผลประโยชน์การเสริมสร้างความ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก. เล่ม 9 ปีกที่ 20 จมื่นไวยวรนารถ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ 4 ฯ 9 ค่ำ จ.ศ. 1243 4 (ตรงกับวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2429)

*โปรดดูรายละเอียดหน้า (175 - (181)

**ชื่อ คำสาม คำฮาก และบางเบียน

[2] นิจ เอียวศรีวงศ์ ส.ค. หน้า 153

จงรักภักดีซึ่งบุคคลเหล่านี้ปฏิบัติต่อไทยในภายภาคหน้า [1]

ข. นครหลวงพระบางถูกฮ่อโจมตี พ.ศ. 2430

ในตอนต้นรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 นครหลวงพระบางเป็นประเทศราชที่อ่อนแอทางด้านการทหาร ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระบำราบปรปักษ์ทรงมีพระวิจารณ์ไว้ว่า " เมืองหลวงพระบางเป็นเชียงประเทศราชใหญ่ก็จริง แต่กำลังพลมีน้อย อ่อนแอบ้าง ขลาดเขลามีมาก . . . " [2] ตลอดระยะเวลาที่นครหลวงพระบางประสบภัยคุกคามจากพวกฮ่อ ทางฝ่ายไทยได้ให้ความช่วยเหลือและคุ้มครองความปลอดภัยอยู่เสมอ *

เมื่อการปราบฮ่อที่ทุ่งเชียงคำเสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2429 เจ้าหมื่นไวยวรนารถจึงเริ่มวางแผนการปกครองในดินแดนดังกล่าวนี้ด้วยการสร้างพระเดชและพระคุณ ดังนั้นในตอนปลายปีเจ้าหมื่นไวยวรนารถได้นำเจ้านครหลวงพระบาง เจ้านายท้าวพระยาลาวตลอดจนหัวหน้าฮ่อ** ลงมาเข้าเฝ้าฯ รัชกาลที่ 5 ที่กรุงเทพฯ ทั้งนี้เพื่อให้บุคคลดังกล่าวนี้มีความจงรักภักดีต่อฝ่ายไทยซึ่งก่อให้เกิดผลดีในทางปกครอง หลังจากพิธีการได้ผ่านไปแล้วเจ้าหมื่นไวยวรนารถมิได้กลับไปปรับปรุงการปกครองในนครหลวงพระบาง ขณะที่แผนการปกครองซึ่งทางฝ่ายไทยคาดคะเนว่า

---

1. นิจ เนียวศรีวงศ์ ล.ด. หน้า 164

2. กจช. เอกสาร. รัชกาลที่5 สมุดสารบาญพิเศษ เล่ม 12 สำเนาพระหัตถ์เจ้าฟ้าเหมมาลาฯ ถึง นายการายหูรัชกาลที่ 5 ร.ศ.7 ค่ำ จ.ศ. 1246 (ตรงกับวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2427)

* การปราบฮ่อในปี พ.ศ. 2420 ทางกรุงเทพฯ เตรียมการป้องกันนครหลวงพระบางโดยมอบหมายให้พระยาพิไชย พระยาสุโขทัย ท้าวแสนเมืองน่านคุมกำลังป้องกันมิให้พวกฮ่อที่ทุ่งเชียงคำเข้าโจมตีนครหลวงพระบาง ในปี พ.ศ. 2428 - พ.ศ.2429 พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงได้จัดปรับปรุงการปกครองอย่างมั่นคง (โปรดดูรายละเอียด หน้า 168 - 182)

** รวมทั้งบุตรชายทั้งสามคนของเขาได้ถูกนำตัวลงมายังกรุงเทพฯ ในครั้งนี้ด้วย

ราชการแก้ไขปัญหาความยุ่งยากเกี่ยวกับภัยฮ่อทั้งหมดได้เกิดเหตุการณ์แทรกซ้อนขึ้นในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2430 เมื่อท้าวไลผู้ครองเมืองไล* มอบหมายให้คำหุม** นำกำลังฮ่อของคำและผู้ไทดำจำนวน 300 คน เข้ามาตั้งมั่นอยู่เมืองเพื่อเรียกร้องให้เจ้านครหลวงพระบางส่งน้องชายทั้งสามกลับคืน*** แต่ทางนครหลวงพระบางไม่เข้าใจในจุดประสงค์ของคำหุมจึงรีบนำกำลังทหารมาสกัดกั้น ส่วนพลราษฎรลาวต่างมีความเกรงกลัวพวกฮ่อได้รีบอพยพหลบหนีทิ้งภูมิลำเนาไปอาศัยอยู่ในป่าเป็นจำนวนมาก****

การเตรียมการของนครหลวงพระบางเพื่อตั้งรับพวกฮ่อและพวกเมืองไล

เมื่อทางนครหลวงพระบางทราบเหตุการณ์ที่คำหุมยกกองทัพมาขอน้องชายทั้งสามคืนเจ้าอุปราชจึงนำกองทัพไปตั้งมั่นที่ปากน้ำอู เพื่อป้องกันมิให้พวกฮ่อและพวกเมืองไลล่วงล้ำเข้ามาในนครหลวงพระบาง[1] ในระหว่างที่กองทัพทั้งสองฝ่ายประจัญหน้ากัน พวกฮ่อและพวกเมืองไลได้ส่งหนังสือมาถึงเจ้านครหลวงพระบาง 2 ฉบับ ในฉบับแรกท้าวไลได้แสดงเจตจำนงเพื่อขอลูกชายทั้งสามคืน มีใจความว่า

" ลูกท้าวไลเจ้านายเอามา ขอให้เจ้านายชุบเลี้ยง ถ้าลูกมีโทษในสิ่งใดให้ลูกขอโทษเสียด้วย ... แต่ก่อนเจ้านายเคยเมตตาให้การชุบเลี้ยง

---

* ในแคว้นสิบสองจุไทย

** บุตรชายของท้าวไล

*** บุตรชายของท้าวไลทั้งสองซึ่งเจ้าหมื่นไวยวรนารถแม่ทัพใหญ่ฝ่ายไทยจำตัวไว้ที่นครหลวงพระบาง

**** เป็นเหตุการณ์ซึ่งทั้งสองฝ่ายมีความเข้าใจผิดต่อกัน ทางฝ่ายคำหุมเข้าใจว่าน้องชายทั้งสามถูกจับในนครหลวงพระบาง ส่วนคนลาวในนครหลวงพระบางเข้าใจว่าพวกฮ่อยกกองทัพมาโจมตีนครหลวงพระบางเหมือนกับในอดีต

[1] นิธิ เอียวศรีวงศ์ ล.ด. หน้า 167

ท้าวไ มาเพราะจะให้บ้านเมือง แต่บ้านเมืองไม่สงบเรียบร้อยจึงไม่ได้ลงมาเฝ้าเจ้านาย [1]

ในจดหมายฉบับนี้แสดงให้เห็นถึงเจตนาของฝ่ายท้าวไลยังมีความสำนึกในบุญคุณของเจ้านครหลวงพระบางซึ่งเคยให้ความช่วยเหลือแก่ท้าวไลมาก่อนและพวกนี้ยังคิดเข้าใจผิดว่าบุตรชายทั้งสองคนของท้าวไลถูกนำเป็นตัวประกันที่นครหลวงพระบางโดยมิทราบมาก่อนว่าแม่ทัพใหญ่ได้นำบุตรชายทั้งสองคนมาที่กรุงเทพฯ แล้ว การนำเอาพวกฮ่อ ถงคา ากผู้ไทและคนเมืองไลมาตั้งมั่นที่เมืองงอยในครั้งนี้เมื่อศึกษาตามหลักฐานที่ได้ปรากฏในข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่าพวกนี้นำกำลังฮ่อ ผู้ไทมาเป็นกำลังป้องกันตนเองมากกว่าการแสดงเจตนาเพื่อโจมตีนครหลวงพระบางกับที่ฝ่ายเจ้านายราษฎรลาวในพระบางคิดกัน

อีกฉบับหนึ่ง พวกฮ่อ ท้าวเมืองไลได้กล่าวถึงสวามิภักดิ์สยามเขตรซึ่งเป็นศัตรูของท้าวไลและมีเจตนาที่จะจับกุมบุตรชายทั้งสามของท้าวไลมีความในจดหมายกล่าวถึงพระสวามิภักดิ์สยามเขตรไว้ว่า " ว่างมาเ (พระสวามิภักดิ์สยามเขตร) ฟ้องเจ้านายภายหลังเจ้านายจับลูกชายท้าวไลมา ท้าวไลไม่รู้- -"[2]

แสดงให้เห็นว่าเหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นในครั้งนี้จะต้องมีพระสวามิภักดิ์สยามเขตรเข้ามาพัวพันด้วยและแผนการจับกุมบุตรชายทั้งสามของท้าวไลมาเป็นตัวประกันอาจสืบเนื่องมาจากขุนไวยวรนารถเชื่อถือในความเห็นของพระสวามิภักดิ์สยามเขตรโดยที่มิได้ทราบเบื้องหลังความขัดแย้งระหว่างท้าวไลกับพระสวามิภักดิ์สยามเขตรมาก่อน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เรื่องราวที่เกิดขึ้นโดยมีมูลเหตุจากเรื่องภายในครอบครัวของท้าวไล ได้ก่อให้เกิดเหตุการณ์ทางการเมืองในนครหลวงพระบาง

---

[1] นิธิ เอียวศรีวงศ์ เ.ต. หน้า 137 (อ้าง จาก กจจ. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 17.1/17 ปีกที่ 1 รายงานพระยานเทพรู้รัตรีเกษาตรารามกราบบังคมทูลรัชกาลที่5 6ฎ 2 ค่ำ จ.ศ. 1240)

[2] ต.

หลังจากคำหุมได้ส่งจดหมาย ฉบับมายังเจ้านครหลวงพระบางแล้ว คำหุมมีจุดประสงค์ที่จะขอตัวน้องชายกลับคืนเท่านั้น เพื่อเป็นการตอบแทนแก่ฝ่ายนครหลวงพระบางคำหุมได้มีหนังสือบอกมายังเจ้านครหลวงพระบางอีกฉบับหนึ่งมีความว่า "..... ได้จัดเงินหมื่น กำขันหนึ่ง(ทองคำ) ม้า40 ม้าต่างมาถวายเจ้านครหลวงพระบางขออย่าให้เมืองหลวงพระบางรังสียาจะมาสู้รบ ..."[1]

ทางฝ่ายเจ้าอุปราชนครหลวงพระบางได้มีจดหมายตอบให้ทัพของคำหุมไปรออยู่ทางด้านนอกนครหลวงพระบาง โดยไม่ยอมบอกความจริงเกี่ยวกับบุตรชายทั้งสามของท้าวไลซึ่งขณะนั้นถูกจับกุมมาไว้ที่กรุงเทพฯ การกระทำในครั้งนี้เป็นข้อผิดพลาดของฝ่ายนครหลวงพระบาง* ที่ไม่ยอมเปิดเผยความจริงโดยปล่อยให้กองทัพทั้งสองประจัญหน้ากันในเวลาต่อมาทางฝ่ายนครหลวงพระบางได้ถอยทัพจากปากน้ำอูเข้ามาล้อมนครหลวงพระบางไว้อย่างแข็งแรง แต่แผนการป้องกันความปลอดภัยของเจ้าอุปราชได้สร้างความเข้าใจผิดให้แก่ฝ่ายทหารและราษฎรลาวซึ่งเข้าใจว่าการถอยทัพของเจ้าอุปราชในครั้งนี้เพราะประสบความพ่ายแพ้แก่พวกฮ่อแล้ว ดังนั้นคนลาวต่างพากันแตกตื่นหลบหนีเอาตัวรอดโดยมิได้คิดที่จะช่วยเหลือป้องกันบ้านเมืองอีกต่อไปจึงทำให้กองทัพฝ่ายนครหลวงพระบางขาดกำลังทหารในการต่อสู้กับฝ่ายคำหุม

เมื่อบ้านเมืองต้องเผชิญกับปัญหาในการรักษาความอยู่รอด เจ้านครหลวงพระบางเกรงว่าจะเกิดเหตุการณ์รุนแรงซึ่งจะเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของนครหลวงพระบาง ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงหาทางแก้ไขด้วยวิธีการขอความช่วยเหลือจากเจ้าอธิการวัดเชียงทองซึ่งได้เคยชุบเลี้ยงมาตั้งแต่คำหุมยังเป็นเด็กเจ้าอธิการวัด

---

[1] โชติ เอียวศรีวงศ์ ล.ด. หน้า 167

* อาจจะเป็นเหตุผลทางการเมืองซึ่งจมื่นไวยวรนารถแม่ทัพใหญ่กำชับให้ทางนครหลวงพระบางปิดความลับในการนำตัวบุตรชายทั้งสามของท้าวไลมายังกรุงเทพฯ

เชียงทองได้ทำการห้ามปรามมิให้คำหุมกระทำการรุนแรงต่อนครหลวงพระบาง เหตุการณ์ความตึงเครียดทางการสู้รบของทั้งสองฝ่ายจึงสงบลงชั่วระยะหนึ่ง [1]

การโจมตีนครหลวงพระบาง

ทางฝ่ายคำหุมมีความประสงค์ที่จะรอตัวน้องชายทั้งสามกลับคืน จึงได้เรียกกับเจ้าอธิการในการขอเข้าเฝ้าเจ้านครหลวงพระบางโดยตรง แต่เจ้านครหลวงพระบางไม่ยอมให้คำหุมเข้าเฝ้าทั้งนี้เพราะไม่ไว้วางใจในแผนการณ์ของคำหุม ขณะเดียวกันเจ้านครหลวงพระบางได้เพิ่มกำลังทหารในการรักษาความปลอดภัยด้วยการจ้างพวกเงี้ยวมาเป็นทหารแทนพวกลาวซึ่งหลบหนีเข้าป่าไปเป็นจำนวนมาก ทางฝ่ายคำหุมเมื่อได้รับคำสั่งจากเจ้านครหลวงพระบางให้รอการเข้าเฝ้าจึงได้นำทหารออมาตั้งมั่นที่วัดเชียงทองก่อน

ขณะที่เหตุการณ์กำลังเคลื่อนไหวไปในทางสงบ พวกคนลาวได้เลื่องลือว่าน้องชายทั้งสามของคำหุมเสียชีวิตเพราะไข้จับสั่น เมื่อคำหุมทราบเรื่องจึงเข้าใจผิดและเชื่อในข่าวลือดังกล่าวนี้ ทั้งนี้เพราะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ชี้ให้เห็นแล้วว่าทางนครหลวงพระบางพยายามจะปฏิเสธข้อเสนอของคำหุมตลอดมา ซึ่งมูลเหตุของการปฏิเสธในครั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากการที่น้องทั้งสามของคำหุมได้เสียชีวิตไปแล้ว ในที่สุดคำหุมจึงตัดสินใจนำกำลังเข้าโจมตีนครหลวงพระบางเพื่อเป็นการแก้แค้นให้แก่น้องชายทั้งสาม เมื่อกองทัพของคำหุมยกเข้านครหลวงพระบางพวกฮ่อ พวกผู้ไทได้ทำการต่อสู้กับพวกทหารเงี้ยวรับจ้างของนครหลวงพระบางเหตุการณ์ต่างๆจึงโกลาหลขึ้น ระหว่างที่การสู้รบเกิดขึ้นพวกฮ่อของคำได้แสดงนิสัยเดิมด้วยการปล้นสะดมทรัพย์สินของราษฎร

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/40 คำให้การของพระยาเมืองกลาง ๖ ๆ ๙ ค่ำ จ.ศ. 1249 (ตรงกับวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2430)

๑๒๔๒

ฉาวพร้อมทั้งทำการจุดเผาไฟบ้านเรือน แล้วทำการลอกเอาทองคำจากองค์พระพุทธรูปซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายทางด้านทรัพย์สิน [1]

ขณะที่เหตุการณ์สู้รบในนครหลวงพระบางดำเนินขั้นรุนแรงเจ้านครหลวงพระบาง พระญาติวงศ์ เจ้านายท้าวพระยาไม่สามารถต้านทานกำลังของฝ่ายกาหุมได้ จึงต้องหาทางหลบหนีเอาตัวรอด โดยการล่องเรือลงไปทางใต้มาพักอยู่ที่บ้านปากลาย พร้อมกับหลวงพิศณุเทพผู้รักษาเจ้าหลวงใน ฝ่ายไทย [2]

ส่วนพวกฮ่อได้ทำการกวาดทรัพย์สิน เผาบ้านเมืองในนครหลวงพระบาง จนได้รับความเสียหายจึงตั้งมั่นในนครหลวงพระบางชั่วระยะหนึ่งจรทราบข่าวว่า กองทหารฝรั่งเศสภายใต้การนำของนายพันตรี แปลเลอติเอร์ (Pelletier) กำลังนำทหารญวนเข้าประชิดในเขตลุ่มแม่น้ำแท้ (แม่น้ำดำ) เพื่อรักษาความปลอดภัยของตังเกี๋ย กำหุมจึงรีบนำกำลังกลับไปเมืองไล [3]

ผลจากการที่นครหลวงพระบางถูกพวกฮ่อโจมตีในครั้งนี้ได้สร้างความเสียหายให้กับฝ่ายนครหลวงพระบางและทางฝ่ายไทยกล่าวคือ

ทางฝ่ายนครหลวงพระบางต้องประสบกับความหายนะในด้านทรัพย์สินตลอดจนความอยู่รอดของบ้านเมือง*

ส่วนทางด้านไทยต้องประสบกับความเสื่อมเสียเกียรติภูมิของชาติในการที่ไม่สามารถพิทักษ์อารักขาประเทศราชไว้ได้ ซึ่งเพียงแต่ถูกกองโจรเข้ารุกราน

---

1 กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/40 คำให้การของพระยาเมืองกลาง 6 ฯ 9 ค่ำ จ.ศ.1249 (ตรงกับวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2430)

2 ฯ.

3 นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ.ค. หน้า 169

* โปรดดูรายละเอียด หน้า 133 - 135

125 - 127

นครหลวงพระบางก็ประสบกับความหายนะอันเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงข้อบกพร่องในด้านการทหารของฝ่ายไทยและเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าฝ่ายไทยขาดอำนาจที่จะคุ้มครองราษฎรได้[1]

จากมูลเหตุที่ทางฝ่ายไทยต้องเสื่อมเสียในด้านเกียรติภูมิของเมืองราชธานี ซึ่งเกรงว่าฝรั่งเศสจะใช้จุดอ่อนดังกล่าวนี้เข้าแทรกแซงด้วย หรือการยุยงให้เจ้านครหลวงพระบางขอพึ่งกำลังฝรั่งเศสเข้าจัดการปรับปรุงเมืองในครั้งใหม่ขณะนั้นปรากฏว่าการคาดคะเนของฝ่ายไทยได้ใกล้เคียงความจริงมากทั้งนี้เพราะก่อนหน้าที่จะเกิดเหตุการณ์ที่พวกฮ่อเผาเมืองหลวงพระบางฝรั่งเศสขออนุญาตตั้งศาลต่างประเทศในนครหลวงพระบางมาก่อนแล้ว* ประกอบกับระหว่างที่เจ้านครหลวงพระบางหลบหนีมาพักที่บ้านปากลายได้รับความช่วยเหลือจากนายปาวีเป็นอย่างดีสามารถสร้างความประทับใจแก่เจ้าหลวง ตลอดจนเจ้านายท้าวพระยาเป็นอันมาก ดังนั้นเพื่อเป็นการป้องกันการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสทางกรุงเทพฯจึงรีบจัดส่งพระอินทราธิบาล จาง วจ รักษาการข้าหลวงเข้ารับรักษาการอยู่ในนครหลวงพระบางก่อนที่กองทัพใหญ่ภายใต้การนำของเจ้าหมื่นไวยวรนาถจะยกมาป้องกันนครหลวงพระบางอีกครั้งหนึ่ง[2]

ในทัศนะของผู้เขียนมีความเห็นว่ามูลเหตุที่ฝ่ายไทยต้องเข้าจัดการปรับปรุงและฟื้นฟูความมั่นคงภายในของนครหลวงพระบางในครั้งนี้มิใช่เกิดจากมูลเหตุที่ฝ่ายไทยเกรงการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในดินแดนนครหลวงพระบางเท่านั้นแต่ความจำเป็นที่ฝ่ายไทยจะต้องเข้ารับภาระในการดำเนินงานนครหลวงพระบางทั้งหมดเกิดจากความ

---

[1] นิธิ เอียวศรีวงศ์ ถ.ค. หน้า, 170 - 171

* โปรดดูรายละเอียด หน้า 136 - 140

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/47 <u>รายงานพระอินทราธิบาล เรื่องความเสียหายในนครหลวงพระบาง</u> 6 ฯ 4 10 จ.ศ. 1249 (ตรงกับวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2430)

สำนึกในหน้าที่ของฝ่ายไทยซึ่งเป็นต้นเหตุสำคัญในการที่ชักนำให้ฮ่อเข้าเผาเมือง นครหลวงพระบางในครั้งนี้ ทั้งนี้เพราะขุนไวยารนารถได้กำชับทางฝ่ายนครหลวงพระบางให้ปิดบังความจริงในการจับกุมบุตรชายทั้งสามของท้าวไลมาเป็นตัวประกันที่กรุงเทพฯ ถ้าฝ่ายไทยมิได้วางแผนการไว้เช่นนี้แล้ว ทางนครหลวงพระบางอาจจะนำความจริงทั้งหมดชี้แจงให้คำฮุมทราบซึ่งนครหลวงพระบางไม่ต้องประสบกับชะตากรรมดังกล่าวนี้ได้

เมื่อเหตุการณ์ได้เกิดขึ้นและผ่านไปแล้ว ผลสะท้อนที่ปรากฏแก่การศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงความรับผิดชอบของฝ่ายไทยในฐานะเมืองราชธานีที่มีต่อประเทศราชหลวงพระบาง ส่วนประเทศราชหลวงพระบางได้แสดงให้เห็นถึงความรักภักดีที่มีต่อฝ่ายไทยอันแสดงถึงความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งต่อกันระหว่าง " เมืองราชธานี " กับเมืองประเทศราช " ก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์ ร.ศ. 112 มาเป็นอุปสรรคซึ่งทำให้ดินแดนทั้งสองต้องเกิดความผันแปรทางด้านการเมืองการปกครอง

ค. ความเสียหายที่นครหลวงพระบางได้รับ

1. ความเสียหายทางด้าน**ทรัพย์**สิน

เมื่อนครหลวงพระบางได้รับความเสียหายจากการโจมตีของพวกฮ่อในครั้งนี้ทางกรุงเทพฯในฐานะเมืองราชธานีได้ส่งพระอินทราธิบาลเข้าสำรวจความเสียหายเพื่อรายงานให้ทางกรุงเทพฯทราบก่อนที่กองทัพใหญ่และข้าหลวงใหญ่จะยกมาถึง ผลจากการสำรวจความเสียหายทางด้านทรัพย์สินที่ถูกฮ่อเผาเฉพาะในเขตนครหลวงพระบางมีดังนี้

เรือนราษฎรถูกเพลิงไหม้	10	หลัง
กุฎิวิหารเพลิงไหม้	105	หลัง

กุฎีวิหารเพลิงไหม้ 27 หลัง[1]

2. ราษฎรหลบหนีเข้าป่า

ในระหว่างที่เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงกับนครหลวงพระบาง ราษฎรลาวต่างพากันอพยพครอบครัวเอาตัวรอดโดยทิ้งบ้านเมืองให้รับชะตากรรมที่เกิดขึ้น เมื่อพระอินทราธิบาล ไปถึงนครหลวงพระบางในขณะนั้นนครหลวงพระบางกำลังประสบกับความเสียหายทางด้านทรัพย์สิน ราษฎรอพยพหลบหนีออกจากบ้านเมืองไปอาศัยอยู่ตามป่า ถ้าปล่อยให้บ้านเมืองถูกทอดทิ้งเช่นนี้ในไม่ช้านครหลวงพระบางจะกลายเป็นเมืองร้างซึ่งยากแก่การรื้อฟื้น ดังนั้นในการปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบางเมื่อพระอินทราธิบาลเป็นข้าหลวงรักษาการได้จัดป่าวร้องให้ราษฎรอพยพกลับมาอยู่ในบ้านเมืองตามเดิม *

3. การขาดแคลนข้าวเปลือก ข้าวสารและอาหารอื่นๆ

ในยามปกติประเทศราชหลวงพระบางมีความจำเป็นในการจัดซื้อข้าวเลี้ยงราษฎรอยู่ก่อนแล้วโดยจัดซื้อจากเมืองพิชัย เมืองน่าน เมืองสุโขทัยเป็นประจำ ในยามสงครามกองทัพกรุงเทพฯได้เตรียมทางด้านเสบียงอาหารไปช่วยเหลือนครหลวงพระบางด้วย เมื่อนครหลวงพระบางประสบภัยจากการถูกฮ่อโจมตีในครั้งนี้ ปัญหาการขาดแคลนข้าวได้เกิดขึ้นพร้อมกับความเสียหายทางด้านอื่นๆ จากการสำรวจข้าวกองฉางในนครหลวงพระบางหลังจากถูกฮ่อเผาเมืองพบว่า นครหลวงพระบางขาดแคลนข้าวสำหรับเลี้ยงราษฎร ข้าวที่เหลือในนครหลวงพระบางเป็นของเจ้านายข้างพระยาและเจ้านครหลวงพระบางเท่านั้นดังปรากฏเป็นหลักฐานในการสำรวจความเสียหายว่า

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/40 รายงานพระอินทราธิบาลราชการที่ 4 เรื่องความเสียหายในนครหลวงพระบาง 6 ฯ 10 จ.ศ. 1249 (ตรงกับวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2430)

* เพื่อจะให้นครหลวงพระบางไม่ต้องกลายเป็นเมืองร้าง

1. ข้าวคงฉางของท้าวพระยาลาวมี ข้าวสาร 450 ถัง ข้าวเปลือก 410 ถัง

2. ข้าวคงฉางของพระเจ้านครหลวงพระบาง 1200 ถัง[1]

รวมข้าวคงฉางเป็นข้าวสาร 450 ถัง ข้าวเปลือก 1510 ถัง ซึ่งจำนวนทั้งหมดพระอินทราธิบาลนำมาเฉลี่ยแบ่งแจกจ่ายแก่ราษฎรลาวที่เริ่มกลับมาอยู่ในบ้านเมืองตามเดิมในจำนวนที่เท่าๆกันก่อนที่บ้านเมืองจะเข้าสู่สภาวะปกติ

จากมูลเหตุสำคัญเกี่ยวกับปัญหาฮ่อดังกล่าวมาทั้งหมดในข้างต้นนี้เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่เป็นแรงกระตุ้นให้ทางกรุงเทพฯ ต้องเข้าปรับปรุงการปกครองภายในนครหลวงพระบางให้เกิดความสงบสุขจะได้เป็นดินแดนที่มีความสำคัญในการป้องกันการขยายอิทธิพลของประเทศมหาอำนาจฝรั่งเศสซึ่งกำลังมีบทบาทสำคัญในการสร้างจักรวรรดินิยมทางด้านตะวันออกของพระราชอาณาเขตไทย

1.2 การขอตั้งศาลต่างประเทศของฝรั่งเศสในประเทศลาวหลวงพระบาง พ.ศ. 2428

หลังจากที่ฝรั่งเศสได้ครอบครองญวนในปี พ.ศ.2426 ไทยก็เริ่มระวังดินแดนลาวอย่างกวดขันโดยการส่งคณะสำรวจไปตรวจสอบดินแดนลาวและจัดส่งข้าหลวงไทยไปดำรงตำแหน่ง " ข้าหลวงตระลาการ " * เพื่อทำหน้าที่ควบคุมทางด้านการศาลจึงแสดงให้เห็นว่าดินแดนหลวงพระบางเป็นประเทศราชของไทย ด้วยเหตุนี้ในการจัดตั้งศาลต่างประเทศที่นครหลวงพระบาง ทางฝ่ายฝรั่งเศสจึงจำเป็นต้องดำเนินนโยบายทางการทูตเพื่อขอรนุญาตจากรัฐบาลไทยก่อนแต่ถูกฝ่ายไทยปฏิเสธจึงทำให้ฝรั่งเศสประสบความผิดหวังในเจรจาครั้งนี้** ก่อนหน้าที่ฝรั่งเศสจะเปิดการ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/40 รายงานพระอินทราธิบาล รายการที่ 1 เรื่องความเสียหายในแขวงหลวงพระบาง 6 ฯ 10 จ.ศ. 1240 (ตรงกับ วันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2430)

* ปี พ.ศ. 2427 โดยรัชกาลที่5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาศรีไชย (มิ่ง) เป็นข้าหลวงใหญ่คนแรก (โปรดดูหน้า 1 3) 157-165

** โปรดดูรายละเอียดในหน้า 130 -145

เจรจาขอตั้งศาลต่างประเทศในปี พ.ศ. 2420 คณะผู้บริหารของฝรั่งเศสได้แสดงความเคลื่อนไหวทางการทูตและทางการเมืองกับฝ่ายไทยเพื่อขออนุญาตตั้งศาลต่างประเทศในนครหลวงพระบาง โดยมีปัจจัยหลายประการที่เป็นแรงกระตุ้นให้ฝรั่งเศสดำเนินนโยบายดังกล่าวนี้

1.2.1. มูลเหตุที่เป็นแรงกระตุ้นให้ฝรั่งเศสขอตั้งศาลต่างประเทศในประเทศราชหลวงพระบาง

ก. การตั้งศาลต่างประเทศที่นครเชียงใหม่ พ.ศ. 2417

หลังจากการลงนามระหว่างไทยกับอังกฤษในสนธิสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2416 * แล้วทางกรุงเทพฯได้จัดส่งข้าหลวงใหญ่ไปประจำนครเชียงใหม่ในฐานะ "ข้าหลวงกระทรวงการต่างประเทศ" พร้อมทั้งอนุญาตให้อังกฤษตั้งศาลต่างประเทศที่นครเชียงใหม่ เพื่อสำหรับควบคุมการศาลของคนในบังคับอังกฤษในหัวเมืองลาวเฉียง แต่ขณะเดียวกันฝ่ายอังกฤษก็ต้องยอมรับฐานะของดินแดนดังกล่าวว่าเป็นประเทศราชของไทยโดยปริยายด้วย[1] ทางฝ่ายไทยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้วิธีการที่ได้ปฏิบัติต่ออังกฤษเป็นแบบฉบับสำหรับการขอตั้งศาลต่างประเทศในดินแดนพระราชอาณาเขตของไทยทั้งนี้เพื่อให้ดำเนินการตามแบบเดิมในหลักการของ " สิทธิของชาติที่ได้รับอนุเคราะห์ยิ่ง " หรือ " The most - Favoured Nation Clause"

---

* สนธิสัญญาฉบับนี้ลงนามที่กรุงเทพฯ โดยข้อความในสนธิสัญญามีสาระสำคัญเป็นประโยชน์ในการวางแนวทางเกี่ยวกับข้อปฏิบัติที่จะขจัดปัญหาโจรผู้ร้าย ปัญหาทางการศาล ปัญหาป่าไม้

1 พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามนโยบายเทศาภิบาล (พ.ศ. 2427-2436) หน้า 54-56

แก่ประเทศคู่สัญญาทุกประเทศ *

ในขณะที่ไทยอนุญาตให้อังกฤษตั้งศาลต่างประเทศที่นครเชียงใหม่ พ.ศ. 2417 เป็นเวลาเดียวกันกับที่ฝรั่งเศสกำลังทำการสู้รบกับพวกฮ่อธงดำในตังเกี๋ยจึงมิได้แสดงปฏิกิริยาโต้ตอบหรือเข้ามามีบทบาทในการขอสิทธิในการตั้งศาลต่างประเทศเหมือนกับอังกฤษ [1] ครั้นมาเมื่อ พ.ศ.2426 ฝรั่งเศสสามารถปราบปรามฮ่อธงดำและยึดครองตังเกี๋ยได้ นายฮาร์มองด์ (Harmand) ทูตฝ่ายฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯได้เสนอความเห็นแก่นายเฟรซิเนต์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสในขณะนั้นฝรั่งเศสตั้งศาลต่างประเทศที่นครหลวงพระบางและพระตะบอง ดังปรากฏในข้อเสนอความว่า "เราควรตอบโต้การตั้งสถานกงสุลของอังกฤษที่เชียงใหม่ด้วยการขอตั้งสถานกงสุลของฝรั่งเศสที่นครหลวงพระบางและพระตะบอง ควรแสดงปรารถนาจะได้สิทธิที่อังกฤษได้รับการขอเปิดการเจรจาเพื่อให้ได้มาตามวัตถุประสงค์ " [2] ในปีเดียวกันนั้นนายฮาร์มองด์จึงดำเนินนโยบายทางการทูตในการขออนุญาตจากรัฐบาลไทยเพื่อตั้งศาลต่างประเทศในนครหลวงพระบางและพระตะบองแต่ทางฝ่ายไทยบ่ายเบี่ยงโดยอ้างว่าฝรั่งเศสจะได้รับผลประโยชน์อย่างไรบ้างกว่าซึ่งฝรั่งเศสไม่สามารถหาข้ออ้างมาโต้แย้งได้จนในที่สุดเมื่อมีเหตุการณ์อื่นๆมาขัดขวาง ข้อเจรจาของนายฮาร์มองด์ก็ต้องยุติลงจนกระทั่งนายแกร์การาเด็คได้นำมารื้อฟื้นใน ปี พ.ศ. 2428

ข. การปราบฮ่อของฝ่ายไทยในปี พ.ศ. 2428

หลังจากนายฮาร์มองด์ประสบความล้มเหลวในการเจรจากับรัฐบาลไทยเพื่อขอตั้งศาลต่างประเทศ พ.ศ. 2426 ได้สร้างความไม่พอใจให้แก่นายฮาร์มองด์เป็นอย่างมาก เฉพาะปรากฏว่าในปีเดียวกันนายฮาร์มองด์ได้เสนอ

---

* ในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระองค์ทรงดำเนินตามวิธีการ " The most - Favoured Nation Clause " โดยให้ทุกประเทศที่มาติดต่อสัมพันธไมตรีกับไทยมีความเสมอภาคทางกฎหมายทุกประการ

1 นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ.ค. หน้า 88

2 จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ อ.ค. หน้า 13

ให้ส่งผู้ชำนาญการพิเศษมาดูเหตุการณ์ที่หลวงพระบาง[1] ดังนั้นในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2428 ทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯได้ทำการขออนุเคราะห์จากรัฐบาลไทย ในการตั้งศาลต่างประเทศที่นครหลวงพระบางพร้อมกันนั้นได้จัดส่งนายออกุสต์ ปาวี (Auguste Pavie) มาดำรงตำแหน่งรองกงสุลประจำนครหลวงพระบางโดยที่การเจรจาในเรื่องนี้ยังไม่ได้ตกลงกันอย่างเป็นทางการ[2]

1.2.2. การเจรจาทางการทูตเกี่ยวกับการจัดตั้งศาลต่างประเทศในประเทศราชหลวงพระบาง พ.ศ. 2428

ก. การเจรจาของฝ่ายฝรั่งเศสและท่าทีของฝ่ายไทยในการตั้งศาลต่างประเทศ

ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2428 เมื่อนายการาเด็คเจรจาทาบทามขอตั้งศาลต่างประเทศกับรัฐบาลไทย กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการเสนาบดีว่าการต่างประเทศของไทยดังมีความว่า " ถ้าจะตั้งไว้ซ์กงสุลฝรั่งเศสที่เมืองนครหลวงพระบาง เป็นการที่จะได้นับถือว่าเมืองนั้นเป็นเมืองขึ้นของไทยแล้วจะทรงเห็นว่าขัดข้องอย่างใดๆไม่

กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการ ทรงตอบชี้แจงในเรื่องการตั้งศาลต่างประเทศและผลประโยชน์ที่ฝรั่งเศสจะได้รับกับนายแร์การาเด็คว่า " ไม่มีความขัดข้องอย่างใด แต่ผู้แทนคอนซุลเยเนอราลนั้นได้ถามที่ถึงแล้ว จะตั้งไว้ซ์กงสุลที่เมืองหลวงพระบางและเมืองพระตะบอง ฝ่ายไทยจะเห็นอย่างไรก็ได้ หรือว่าไม่และจะว่าอย่างไรตามใจจะมีก็ได้ แต่ประโยชน์ที่ตั้งไปจะคุ้มเงินที่จะเวอนแผนแต่ฝรั่งเศสจะเสียก็ไม่ทราบด้วย เหล่าว่าไม่มีสัญญาที่จะระความ

[1] นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ.ก. หน้า 104

[2] ด.

[3] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.ต2.1/39 เคานต์เดอการาเด็ค กราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ เรื่องการตั้งไว้ซ์กงสุลที่นครหลวงพระบาง 7 ฯ 10 ค่ำ จ.ศ.1247 (ตรงกับวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2428

ศาลไทยเหมือนอย่างสัญญาอังกฤษที่เมืองเชียงใหม่ได้แล้ว คอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสจะออกเงินในการตั้งศาลมาก ความก็ไม่แล้วกันได้แต่จะทำให้ยุ่งขึ้น ด้วยท่านคงเข้าใจอยู่ว่าศาลเชียงใหม่ที่ตั้งใหม่ดีอย่างไร "[1]

จากคำตอบของกรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการแสดงให้เห็นถึงท่าทีของฝ่ายไทยยังคงปฏิเสธต่อฝรั่งเศสในเรื่องการตั้งศาลที่นครหลวงพระบางโดยอ้างถึงสภาพของนครหลวงพระบางในขณะนั้นว่านครหลวงพระบางมีคนในบังคับฝรั่งเศสน้อยไม่เหมือนกับคนในบังคับของอังกฤษที่เชียงใหม่ นอกจากนี้พระองค์ทรงชี้แจงถึงความยุ่งยากที่อาจเกิดขึ้นได้ในภายหน้ามีความว่า " ในกระบวนการพิจารณาความไม่ใช่เป็นความลำบากของคอเวอนแมนต์สยามอย่างเดียว คอเวอนแมนต์สยามไม่ต้องเสียเงินอะไรอีกเหมือนฝรั่งเศสและคิดถึงความลำบากกระบวนพิจารณาความสองโรงสองศาลจะไม่แล้วกันได้ด้วยคงจะมีฎีกาเข้ากรุงเทพฯเสนอเป็นทุกเรื่อง "[2]

นอกเหนือจากข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการเสียผลประโยชน์ที่ฝรั่งเศสจะได้รับแล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการทรงมีนโยบายที่จะให้ฝรั่งเศสยอมผ่อนปรนเสรีภาพทางการศาลแก่ไทยบ้าง เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกับการตั้งศาลต่างประเทศในหัวเมืองที่สำคัญของไทย อย่างที่ไทยเคยได้รับประโยชน์จากอังกฤษในปีพ.ศ. 2417 ถึงอย่างไรก็ตามไทยก็ไม่ปรารถนาให้ฝรั่งเศสตั้งศาลต่างประเทศที่นครหลวงพระบาง ทั้งนี้เพราะฝ่ายไทยทราบดีว่าเป็นแผนการทางการเมืองของฝรั่งเศสที่จะใช้ศาลต่างประเทศเป็นประตูสำหรับการสร้างจักรวรรดินิยมของฝรั่งเศสในดินโดจีน ดังนั้นเมื่อนายแกร์การาเด็คมาเร่งเร้าเรื่องการขอตั้งศาลต่างประเทศ ผลของการเจรจา

---

[1] กจร. เอกสารรัชกาลที่5 ม.62.1/39 กรมหมื่นเทวะวงศ์ฯ ถึงเคานต์เดอการาเดค 7 ฯ5) ค่ำ จ.ศ. 1247 (ตรงกับวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2428)

* ลักษณะศาลเชียงใหม่มีศาลอุทธรณ์ แต่รวมอยู่แห่งเดียวกับศาลว่าการต่างประเทศซึ่งมีหน้าที่ชำระความตามกฎหมายไทย

[2] ค.

ได้ตกลงกันดังนี้

แกร์การาเด็ค " จะทรงขัดไปให้ไวท์กงสุลหรือถ้าจะขอมา "

กรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ " จะขัดไปให้มีก็ไม่ยากว่า ว่าได้แต่แน่ว่า จะมีความลำบากเท่านั้น "[1]

กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการทรงนำสำเนาการโต้ตอบครั้งนี้ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงมีพระราชวินิจฉัยและพระราชหัตถเลขาตอบในเรื่องนี้มีความว่า

" เรื่องกงสุลเมืองหลวงพระบางนั้น เป็นการจำเป็นที่จะขัดไม่ได้ แต่ยิ่งช้าไปได้เท่าใดก็ยิ่งดี ด้วยการที่เธอเหนี่ยวไว้ให้เหมือนเชียงใหม่นั้นก็ชอบแล้ว แต่ในเวลานี้สัปเยกต์* ฝรั่งเศสที่หลวงพระบางไม่มีเลย ถ้าจะยอมอย่างเชียงใหม่ก็ยอมได้---"

แสดงว่าสาเหตุสำคัญที่ไทยยังมิยอมตกลงกับฝรั่งเศสเกี่ยวกับการตั้งศาลต่างประเทศที่นครหลวงทางฝ่ายไทยต้องการให้ฝรั่งเศสปฏิบัติตามสัญญาเมืองเชียงใหม่ พ.ศ.2417 ในระหว่างที่ทั้งสองฝ่ายไม่สามารถตกลงกันได้ ผลปรากฏว่าคณะรัฐมนตรีของฝรั่งเศสที่ปารีสได้ลงมติส่งนายปาวีมาดำรงตำแหน่งรองกงสุลที่นครหลวงพระบาง แต่ทางฝ่ายไทยไม่อนุญาตเพียงแต่ให้การอนุโลมว่าจะออกหนังสือเดินทางในฐานะนักท่องเที่ยวให้แก่นายปาวีเดินทางไปนครหลวงพระบางได้

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/30 <u>กรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ กราบทูลรัชกาลที่5</u> 7 ฯ5 11 ค่ำ จ.ศ.1247 (ตรงกับวันที่13 มีนาคม พ.ศ. 2429)

*หมายถึง Subject หรือคนในบังคับ

ประการหนึ่งประการใด แต่คงจะเป็นเหตุให้ผลประโยชน์เกิดแก่กันทั้งพระนคร [1] กับอีกฉบับหนึ่งกล่าวไว้ว่า

" ตามที่ข้าพเจ้าได้พูดชี้แจงกับท่านแล้วว่า ในเวลานี้เกลือกว่าไม่มีสัปเยกต์ฝรั่งเศสตั้งอยู่ในระหว่างเมืองญวนและหัวเมืองลาวนั้น เวลานั้นเลิกไปหมดก็ดี แม้ว่าฝ่ายฝรั่งเศสได้ตั้งไว้ซ์กงซุล ณ เมืองหลวงพระบางก็โดยที่คิดที่จะบำรุงให้การไปมาค้าขายแต่ก่อนนั้นเจริญขึ้นอีก ด้วยเหตุว่าคงจะมีประโยชน์แก่หัวเมืองญวนซึ่งได้เข้ามาอยู่ในความป้องกันฝรั่งเศส และคงจะเป็นประโยชน์แก่หัวเมืองฝ่ายสยามด้วย

และเป็นที่เห็นเป็นแน่ว่า ซึ่งจะได้เปิดทางค้าขายกับเมืองญวน... ฝ่ายเราก็จะได้รับสินค้าของเกิดในเมืองลาว และจะได้ส่งสินค้าเครื่องทำขึ้นในเมืองฝ่ายฝรั่งเศสเข้าไปในเมืองลาว

พิจารณาในเมืองเชียงใหม่ที่มีความเจริญขึ้นในทางการค้าและการปลูกสร้างในเร็วๆนี้เป็นอันมาก แต่ที่จริงนั้นก่อนเวลาเข้ามาตั้งไวซ์กงสุลอังกฤษที่เมืองเชียงใหม่ก็เห็นมีความป้องกันเรียบร้อยดีเหมือนในเวลานี้ .. ไวซ์กงสุลไม่อยู่ก็เป็นที่ให้พวกนายห้างมีความไว้ใจตั้งการค้าลงทุนเงินในบ้านเมืองมากขึ้นทุกทีราษฎรก็ได้ประโยชน์ซึ่งเป็นที่ให้แผ่นดินเจริญด้วย

ในยุโรปเดี๋ยวนี้ทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับเมืองจีน ได้รับอนุญาตตั้งกงสุลที่เมืองท่าและหัวเมืองชั้นในเมืองแห่งๆนั้น เวลา

---

[1] กจร. เ ศ.การรัชกาลที่5 ม. 2.1/30 มองซิเออเดอกอมม์ เดอเกร์การาเดกกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ 3 ฯ 2 14 จ.ศ. 1247 (ตรงกับ วันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2428)

นั้นเมืองท่าและหัวเมืองก็ไม่ได้มีประโยชน์ของทางยุโรปเลย แต่ประโยชน์ดังนี้เป็นประโยชน์แก่แผ่นดินจีนเป็นอันมาก [1]

นอกจากนี้นายแกร์การาเด็คได้อ้างสิทธิ์ของฝรั่งเศสที่ควรจะตั้งศาลต่างประเทศในนครหลวงพระบางได้ โดยให้เหตุผลว่า

" ในแผ่นดินสยามเวลานี้หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีก็อนุญาตให้ฝ่ายเราตั้งกงสุลแลไวส์กงสุลในเมืองท่าแลหัวเมืองชั้นในพระราชอาณาเขต ด้วยกอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสเห็นสมควรที่จะทำการอำนาจที่มีอยู่ดังนี้ กอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสก็ต้องเป็นผู้ที่จะตัดสินว่า การที่จะมีผลประโยชน์ในการค้าขายฝรั่งเศสฯ อย่างไร เหมือนที่กอเวอนเมนต์สยามต้องเป็นผู้ตัดสินเองว่าที่ตั้งกงสุลเยเนราลกงสุลแลไวส์กงสุลในเมืองต่างๆในยุโรป เป็นต้นว่าเมืองอาเบิก เมืองบาเซล แลเมืองสตอกโฮม มีคุณมีประโยชน์อย่างไร

... ในกรุงเทพฯนี้ก็แต่ได้มีสัปเยกต์เบลเยี่ยม แต่เรือเบลเยี่ยมเข้ามาไม่ถึงกระนั้นเมืองเบลเยี่ยมก็ได้ตั้งกงสุลไว้ เพราะมีประสงค์จะก่อสร้างแลบำรุงการค้าขายกับแผ่นดินสยาม และจะได้ซื้อสินค้าที่เกิดขึ้นในบ้านเมืองออกไปแลส่งสินค้าที่เป็นของสร้างเข้ามา

ฝ่ายฝรั่งเศสก็เห็นว่ามีผลประโยชน์ใหญ่ในการค้าขายเหมือนกัน ซึ่งเป็นเหตุที่ควรจะตั้งไวส์กงสุลที่เมืองหลวงพระบาง แล ข้าพเจ้าขอชี้แจงความเห็นอีกอย่างหนึ่งว่า ผู้ที่ได้รับตำแหน่งกงสุลอยู่นั้น บางทีจะได้เป็นประโยชน์มากโดยที่จะได้ไกล่เกลี่ย

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/30 จ.ศ. วัน 4 ฯ 3 14 จ.ศ. 1247 (ตรงกับวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ.2423)

แก่ฝ่ายข้าหลวงฝ่ายสยามเปรียบเทียบจัดการซึ่งถึงใจโดยระวัง
ป้องกันอย่างไรบ้างที่จะได้เกิดขึ้นเพราะที่มีเขตแดนต่อเนื่อง
กับเมืองตองกินให้เป็นการตกลงเปรียบเทียบไปได้

กรมหมื่นเทวะวงษ์ได้ทรงคัดค้านนายแกร์การาเซ็คเกี่ยวกับ
ข้อเสนอในครั้งนี้ว่า

" ... ตัวอย่างที่ท่านยกขึ้นเทียบว่าด้วยที่ตั้งกงซุลเบลเยี่ยม
ที่กรุงเทพฯนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่เป็นแบบอย่างในการที่จะตั้ง
ไวซกงสุลที่เมืองหลวงพระบางเลย ด้วยว่ากรุงเทพฯนั้นเป็น
เมืองท่าใหญ่ แลเป็นพระนครแห่งแผ่นดินที่เป็นเอกราช แต่
เมืองหลวงพระบางนั้นมิได้เป็นเมืองเช่นว่ามาอย่างใด
อย่างหนึ่งเลย

อนึ่งซึ่งท่านยกเมืองท่าในประเทศ ฯ และเมืองมาแซ
เมืองฮาเบิก เมืองสตอกโฮมขึ้นเป็นแบบอย่างในหนังสือของ
ท่านนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าผิดกับการครั้งนี้โดยมาก ด้วยว่าเมือง
นั้นเป็นเมืองท่าทั้งสิ้น...

อนึ่งซึ่งท่านกล่าวด้วยความลำบาก ว่า บางทีจะได้เกิดขึ้น
เพราะที่เขตแดนเมืองตองกินต่อเนื่องนั้น คอเวอนเมนต์สยาม
ก็ไม่ได้คิดเลยว่าจะเกิดขึ้น แลมีความประหลาดใจที่ได้ทราบว่า
ในจำพวกคนราชการตำแหน่งสูงของฝรั่งเศส คิดเห็นไปก่อน
แล้วดังนี้ ก็ว่าการเป็นเช่นนั้น แต่ถ้าต้องจำคิดว่าจะเกิดขึ้นก็
ไม่เห็นว่าเป็นเหตุที่ควรจะตั้งไวซกงสุลที่เมืองหลวงพระบาง

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 62.1/30 ล.ด. วัน 4 ฯ 3 14
จ.ศ. 124 (ตรงกับวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ.2427)

ดูเหมือนเป็นเหตุที่ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นที่ขัดขวางในการที่จะ
ตั้งนั้น ... " [1]

การที่ฝ่ายไทยเกี่ยงงอนเรื่องการอนุญาตการตั้งศาลต่างประเทศเมืองหลวงพระบางครั้งนี้ ในประการแรก ฝ่ายไทยต้องการให้ฝรั่งเศสรับว่านครหลวงพระบางเป็นประเทศราชของไทยดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ดังมีความตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า

" แต่การที่จะโต้ตอบกันในระหว่างราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯนี้ ก็ยังเป็นยุติกันอยู่เพียงว่า ถ้าฝ่ายฝรั่งเศสจะยอมทำหนังสือสัญญาให้เหมือนอย่างเมืองเชียงใหม่ ฝ่ายเราก็จะยอมให้ตั้งกงสุล ด้วยเห็นว่าข้อที่จะขัดขวางไม่ให้เขาตั้งนั้นไม่ได้แล้ว ถ้าได้ทำหนังสือสัญญาเหมือนเชียงใหม่ได้ก็เหมือนให้ฝรั่งเศสออกปากรับในหนังสือสัญญาว่าเมืองหลวงพระบางเป็นของฝ่ายเราฝ่ายเดียว ไม่เกี่ยวข้องกับญวนเหมือนอย่างเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ ... " [2]

อีกประการหนึ่งที่ฝ่ายไทยยังไม่ตกลงทำสัญญากับฝรั่งเศสทั้งนี้เพราะไทยต้องการจะจัดการปกครองภายในนครหลวงพระบางให้รัดกุมขึ้นโดยแสดงว่าไทยเป็นราชธานีของประเทศราชหลวงพระบาง ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 พระราชทานแด่เจ้าหมื่นไวยวรนาถ มีความตอนหนึ่งว่า

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม.62.1/39 <u>กรมหมื่นเทวะวงษ์ฯถึงเดอการาเดค</u> 13 มีนาคม ค.ศ. 1886

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม.62.1/39 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่5 ถึงกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ สำเนา ร.ที่ 1125/47 วัน 5 ฯ 2 ค่ำ จ.ศ. 1247 (วันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2428)

" แต่ส่วนทุ่งสุยนั้นก็เป็นการตกลงกันว่าจะยังไม่ขึ้นไปใน
ฤดูฝนนี้ เดิมเราก็หมายว่าจะเป็นโอกาสพอที่จะจัดการใน
หัวเมืองเหล่านี้ให้เรียบร้อยก่อนทุ่งซุยขึ้นไปถึง แต่บัดนี้กองทัพ
ต้องตั้งรอฤดูฝนก็เห็นจะต้องเป็นอันจำเป็นต้องการต่อเจ้าทุ่งซุย
ในฤดูแล้ง จะเป็นการรั้งหลีกเลี่ยงต่อไปอีกไม่ไหวจึงบอก
ให้รู้ล่วงหน้าเสีย ... "[1]

หลังจากที่การเจรจาเรื่องการตั้งศาลต่างประเทศที่นครหลวงพระบางได้เจรจากันถึง10 เดือน* ทางฝ่ายฝรั่งเศสยอมรับหลักการเหมือนกับสัญญาไทยกับอังกฤษ พ.ศ. 2417 และตกลงกันที่จะร่างสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเพื่อนำขึ้นทูลเกล้าฯถวายรัชกาลที่ 5 ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2429

ค. สัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส พ.ศ. 2429

ในการร่างสัญญาฉบับนี้กรมหมื่นเทวะวงษ์ฯทรงเป็นผู้แทนฝ่ายไทยทำการร่างสัญญาร่วมกับนายแกร์การาเด็ค ข้อความในสัญญาฉบับนี้มี15 ข้อ** เมื่อเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว กรมหมื่นเทวะวงษ์นำทูลเกล้าฯขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อให้พระองค์ทรงตรวจโดยเฉพาะข้อความที่แปลกจากสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2417[2] ในขณะเดียวกันกับที่กรมหมื่นเทวะวงษ์ฯนำขึ้นทูลเกล้าฯ ปรากฏว่านายแกร์การาเด็คมาติดต่อขอขยายความในสัญญาให้รวมถึงเมืองสกลนคร ท่าอุเทน ไชยบุรี บริคัณฑนิคม โพนพิสัย หนองคาย เชียงแข็งด้วย หรือถ้าฝ่ายไทยไม่อนุญาตในทั้งหมดนี้ทางฝรั่งเศสก็จะขอขยายแต่เพียงเมือง

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/39 <u>พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ</u> สำเนาร.ที่ 40/49 ลงวัน 7 ฯ 5 ค่ำ จ.ศ. 1248 (6)

* ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2428 จนถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2429

** โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ค

[2] ก. กรมหมื่นเทวะวงษ์ฯกราบทูลรัชกาลที่ 5 วัน 2 2 ฯ 5 ค่ำ จ.ศ. 1248 (ตรงกับวันที่20 เมษายน พ.ศ. 2429)

โพนพิสัย เมืองหนองคาย และเมืองเชียงแตงเมื่อรัชกาลที่5ได้ทอดพระเนตรร่างสัญญา 15 ข้อแล้ว พระองค์ไม่เห็นด้วยในสัญญาข้อ ๑ และการขยายความในสัญญาของนายแกร์การาเด็ค โดยพระองค์ทรงมีพระราชวินิจฉัยไว้ว่า

เกี่ยวกับร่างสนธิสัญญาในข้อ ซึ่งมีความว่า

" คนฝรั่งเศสฤาคนในป้องกันฝรั่งเศสนั้นจะได้อนุญาตยอมให้ซื้อขายที่ดินในเมืองหลวงพระบางได้ แลถ้าใครอยู่หรือปลูกสร้างเหย้าเรือนในที่ดินนั้นได้ตามกฎหมายของเมืองนั้น แต่ต้องเสียภาษีอากรเหมือนคนไทย แล้วไม่ต้องเสียภาษีอากรอื่นอีก

คนไทยนั้นจะได้รับอนุญาตยอมให้ซื้อขายที่ดินในเมืองอาณัมแลถ้าใครอยู่ฤาปลูกสร้างเหย้าเรือนในที่ดินนั้นได้ตามกฎหมายของเมืองนั้น แลจะเสียภาษีอากรเหมือนคนฝรั่งเศสแล้วไม่ต้องเสียอากรอื่นอีก ... "[1]

ในสนธิสัญญาข้อ ๑ นี้ถ้าฝ่ายไทยอนุมัติแสดงว่าทางฝ่ายไทยยอมให้ฝรั่งเศสหรือคนในบังคับมีสิทธิซื้อและขายที่ดินในนครหลวงพระบางได้ ซึ่งข้อความในสัญญาข้อนี้มีลักษณะพิเศษไปกว่าสัญญาไทยกับอังกฤษที่เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2417 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นเทววงษ์ฯ ไว้ว่า ร่างสัญญานั้นไม่มีความแปลกประหลาดอันใดกับสัญญาเมืองเชียงใหม่เว้นแต่ข้อ ๑ ที่ว่าด้วยที่ดิน เพราะฉะนั้นจะต้องพิจารณาความข้อเดียวนี้ เมื่อว่าตามความที่ว่าในสัญญาให้ประโยชน์เสมอคนไทยนั้นก็เป็นดี ตามประเทศบ้านเมืองเรา คนต่างประเทศมี

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม.62.1/39 ร่างสนธิสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส15ข้อ 15 สิงหาคม ค.ศ.1886

ประโยชน์ผิดกับคนพื้นเมืองเป็นหลายอย่าง ... " 1

จากสนธิสัญญาในข้อ 9 พระองค์ทรงเกรงว่าจะก่อให้เกิดความยุ่งยากในภายหลังสองประการด้วยกันกล่าวคือ

ประการแรก พระองค์ทรงเกรงว่าจะเกิดความวุ่นวายกับประเทศอื่นๆ ด้วย ทั้งนี้เพราะข้อตกลงระหว่างไทยกับนานาประเทศตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ (รัชกาลที่ 4) ได้ตกลงให้ " สิทธิของชาติที่ได้รับการอนุเคราะห์ยิ่ง " หรือ The most - Favoured Nation Clause " แก่คู่สัญญาทุกประเทศ ซึ่งถ้าไทยยอมอนุญาตแก่ฝรั่งเศสในสัญญาข้อ 9 จะทำชาติอื่นๆเข้าซื้อขายที่ดินในแคว้นหลวงพระบางได้ ตามความที่พระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ ไว้ว่า

> " ความเห็นของฉันถือว่าถ้าชาติใด ตามาใจไปตั้งใน
> เมืองหลวงพระบาง จึงว่าไม่ได้ทำสัญญาต่างหากอย่างทำกับ
> ฝรั่งเศสนี้ก็ดี แต่ชาตินั้นจะต้องได้ประโยชน์ในข้อ 9 เท่ากับ
> ชาติฝรั่งเศส เว้นแต่ชาติอื่นๆไม่เป็นการจำเป็นที่ชาติอื่นๆจะต้อง
> ถือเป็นทางการพิจารณาอย่างหนึ่ง 2

อีกประการหนึ่งพระองค์ทรงหวั่นเกรงว่าถ้าให้สัญญาข้อ 9 มีผลบังคับใช้เฉพาะคนในบังคับฝรั่งเศสแล้วจะก่อให้เกิดปัญหาในการเรียกร้องของคนในบังคับชาติอื่นๆ ทั้งนี้เพราะในสัญญาที่ไทยทำกับประเทศอื่นๆไทยไม่อนุญาตให้คนในบังคับมีสิทธิ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/39 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ สำเนาที่ 21/43 วัน 0 ๆ 13 6 ค่ำ จ.ศ. 1248 (ตรงกับวันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2429

[2] ที่.

ซื้อหรือขายที่ดินซึ่งเป็นพระราชอาณาเขตของไทยมาก่อน ถ้าในครั้งนี้ไทยอนุญาตให้กับคนในบังคับของฝรั่งเศสแล้วจะสร้างปัญหา ความยุ่งยากให้กับคนในบังคับชาติอื่นๆ โดยเฉพาะคนในบังคับอังกฤษดังปรากฏในพระราชหัตถเลขามีความตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า

" อนึ่งการที่พวกสัปเยกต์* อังกฤษมาตั้งบ้านเรือนในเมืองเชียงใหม่ เราไม่ได้อนุญาตถ้าห้ามปรามตามข้อสัญญาใหม่เป็นการรวมๆอยู่ แต่ที่จริงคนในบังคับอังกฤษนั้น ได้ประโยชน์เหมือนกับที่จะให้กับฝรั่งเศสนี้แล้ว เป็นแต่ยังไม่ได้ออกปากให้ ... ในเมืองสัปเยกต์อังกฤษซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินนี้ เขาเคยยกตัดสินและจะตัดสินต่อไป ไม่ยอมให้เป็นเจ้าของนั้น ถ้าอนุญาตฝรั่งเศสในสัญญานี้แล้ว จะเป็นเหตุให้อังกฤษขอตามนี้ต่างถ้าไม่ เราจะมีทางแก้อย่างไร เพราะสงสัยอย่างนี้ จึงขอให้เธอพิจารณาหาถ้อยคำให้เข้าใจกันแจ่มแจ้งก่อน จะเป็นการเรียบร้อยดีเพื่อการต่อไปภายหน้า

2. เกี่ยวกับฝ่ายฝรั่งเศสมาติดต่อขอขยายความในสัญญาให้มีผลบังคับใช้รวมถึงเมืองสกลนคร ท่าอุเทน ไชยบุรี บริคัณฑนิคม โพนพิสัย หนองคาย เชียงแตง หรือถ้าฝ่ายไทยไม่อนุญาตในทั้งหมดนี้ทางฝรั่งเศสขอขยายเพียงเมืองโพนพิสัย หนองคาย และเชียงแตงเท่านั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงคัดค้านในการขอของฝรั่งเศสเกี่ยวกับการขยายความในสัญญาครั้งนี้โดยพระองค์ทรงชี้แจงมีความว่า

---

*หมายถึงSubject หรือคนในบังคับ

1กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/30 ต.ก. 11 มิถุนายน 2428

" ข้อซึ่งจะให้สนธิสัญญา 15 ข้อ มีผลบังคับใช้ไปยังเมือง สกลนคร ไชยบุรี บริคัณหนิคม โพนพิสัย หนองคาย เชียงแข็ง* เห็นว่า บ้านเมืองยังไม่เรียบร้อยและเมืองแต่ละเมืองก็อยู่ห่างไกลกัน ยังไม่ได้มีการสำรวจแผนที่ด้วย แม้จะเป็นเมืองใหญ่อย่างเช่น สกลนคร หนองคายที่ งบเรียบร้อยเพราะมีข้าหลวงคอยดูแลอยู่ ฉันไม่เห็นด้วยกับการที่ฝรั่งเศสจะขยายไปยังเมืองดังกล่าว เพราะกงซุลเที่ยวไปถึงไหน ฉิบหายที่นั่นเป็นแน่ ... "[1]

พร้อมกันนี้พระองค์ทรงเสนอแนะมายังกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการ เกี่ยวกับการขยายศาลต่างประเทศไว้ว่า

" แต่ความปราถนาของฉันแล้ว อยากให้หุเอาเมืองเหล่านี้ไว้ก่อน เปิดให้แต่ทางเมืองไลเมืองแถงดีกว่า เมืองขึ้นหลวงพระบางข้างล่างจนถึงเมืองทุงเมืองวา ข้างบนจนถึงเมืองฮอน เป็นอย่างน้อยก็คงต้องอยู่ในสัญญานี้หมดแล้ว ถ้าเป็นเมืองเชียงขวางในเมืองพวนๆก็ขึ้นหลวงพระบางเข้าไปอีก เป็นอันว่าเปิดกว่า 70-80 เมืองแล้ว อย่าเพ่อเปิดทางคำเกิด คำมวนก่อนจนกว่าจะได้จัดการแลรู้ดินแดนแน่นอนจะดีกว่า ... "[2]

จากพระราชหัตถเลขาที่รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับเมืองที่ควรอนุญาตให้ศาลต่างประเทศมีผลบังคับใช้ในหัวเมืองซึ่งฝ่ายฝรั่งเศสขอขยายนั้น พระองค์ทรงเสนอแนะให้เปิดขยายได้แต่ทางเมืองไล เมืองแถง ทั้งนี้เพราะในระหว่างกลางปี พ.ศ.2420 พระยาสุรศักดิ์มนตรีแม่ทัพใหญ่ได้ขึ้นไปจัดวางระเบียบ

---

*เป็นเมืองที่อยู่ใกล้เชียงตุง เจ้าเมืองมียศเป็นเจ้าฟ้าเชียงแข็ง

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/30 ล.ค. 11 มิถุนายน 2428

[2] ค.

ราชการภายในเมืองแถงเรียบร้อยแล้วและกำลังดำเนินงานในเมืองโขงอยู่* ส่วนเมืองอื่นๆพระองค์ทรงคัดค้านในคำขอของฝ่ายฝรั่งเศส เพราะสภาพของหัวเมืองดังกล่าวยังมิได้จัดการภายในให้เรียบร้อยยังมีระเบียบพร้องในการจัดระเบียบการปกครองอีกมากมายในประการที่สำคัญที่สุด หัวเมืองซึ่งฝรั่งเศสขอขยายอาณาจักรในการตั้งกงสุลต่างประเทศยังมิได้ปรากฏหลักฐานที่แสดงว่าสิทธิของไทยเหนือดินแดนดังกล่าวนี้โดยเฉพาะหัวเมืองเล็กๆ (ยกเว้นเมืองสกลนคร เมืองหนองคาย ซึ่งเป็นหัวเมืองที่ใหญ่) เช่น เมืองท่าอุเทน ไชยบุรี บริคัณฑนิคม โพนพิสัย และทางด้านเมืองคำเกิด คำม่วน ซึ่งในขณะนั้นการสำรวจแผนที่เกี่ยวกับเมืองเหล่านี้ยังไม่เรียบร้อย

เมื่อฝ่ายไทยปฏิเสธในการขยายสัญญาไปยังเมืองดังกล่าวในข้างต้นนี้ นายแกร์การาเด็คได้เสนอข้อขยายความของสัญญาในครั้งนี้ให้มีเขาบังคับใช้ถึงเมืองโพนพิสัย และไชยบุรี (สรรยะบุรี) ทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์ทางการค้าระหว่างกรุงเวียดนามกับเมืองหลวงพระบางจะได้ติดต่อกันอย่างสะดวกดังปรากฏในคำกราบบังคมทูลของกรมหมื่นเทวะวงษ์ มีความว่า

" ในเรื่องที่จะบำรุงการค้าขายในระหว่างกรุงเวียดนาม
และเมืองหลวงพระบางคอเวอนแมนต์รีบับลิกฝรั่งเศสเห็นว่า
สมควรจะกำหนดให้อำนาจไว้แก่กงสุลฝรั่งเศสที่หลวงพระบาง
ลามไปถึงเมืองริมแม่น้ำโขงจักถึงอ่อนแม่น้ำคด (แม่น้ำคาน)
ลงไป ข้างใต้เมืองโพนพิสัยและเมืองสรรยะบุรี
ดั่งนั้นข้าพเจ้า (นายแกร์การาเด็ค) ขอถามให้ทราบว่า
คอเวอนแมนต์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเป็นน้ำใจยอมฤาไม่เป็น
ให้หนังสือสัญญาพระราชไมตรีฉบับนี้ใช้ได้ แต่หวงหนองคายและ

*โปรดดูรายละเอียด หน้า 163 - 165

เมืองโพนพิสัย ... "[1]

เกี่ยวกับนายแกร์การาเด็คอ้างเหตุผลทางการค้าระหว่างเมืองหลวงพระบางกับญวนเป็นข้ออ้างในการขอขยายหนังสือสัญญาถึงเมืองหนองคาย โพนพิสัย และ ชัยบุรี(ไชยบุรี)รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชหัตถเลขาตอบเอนุญาตตามข้อเสนอของนายแกร์การาเด็คมายังกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ มีความตอนหนึ่งว่าดังนี้

> " การซึ่งเธอได้กำหนดลงชื่อหนังสือสัญญากันไว้ในเวลาพรุ่งนี้ก็ดีอยู่ แต่เพราะเมืองหลวงพระบางเมืองขึ้น เมืองอื่นต่อไปเมื่อได้พิจารณาตลอดแล้ว จะขยายออกก้านเอกสเปนซ์โนต (Expend-note) เหมือนหนึ่งสัญญาเมืองเชียงใหม่ที่เพิ่มเติมเมืองน่าน เมืองแพร่ดังนั้นก็ได้ ... "[2]

ในที่สุดกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯได้แจ้งให้นายแกร์การาเด็คทราบถึงข้อเสนอของฝ่ายไทยว่า " ... เมื่อหนังสือสัญญานั้นได้ระลึกแลแลกเปลี่ยนกันแล้วถ้าคอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะแสดงความปรารถนาขอให้ความในหนังสือสัญญาคราวเดียวกันนั้น ใช้ได้ในเมืองหนองคายและเมืองโพนพิสัยด้วยแล้ว คอเวอนเมนต์ของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะหาเป็นคำกล่าวซ้ำเช่นนี้ว่าไม่ (ไม่ได้ขัดขวางการนั้น)"[3]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 62.1/30 กรมหมื่นเทวะวงษ์ฯกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 วัน 1 ฯ 6 จ.ศ. 1248 (ตรงกับวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2429)

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/39 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ วัน 5 ฯ 6 จ.ศ. 1248 (วันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2429)

[3] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/39 กรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ ถึงแกร์การาเดค วัน 1 13 ฯ 6 ค่ำ จ.ศ. 1248 (วันที่ 13 เมษายน พ.ศ. 2429)

แต่การอนุญาตในครั้งนี้ฝ่ายไทยให้ด้วยจำเป็นที่จะยุติการโต้ตอบกับฝ่ายฝรั่งเศสโดยใจจริงแล้วทางฝ่ายไทยต้องการที่จะให้สัญญามีผลบังคับเฉพาะนครหลวงพระบางเท่านั้น ส่วนหัวเมืองอื่นๆไทยยังไม่เต็มใจที่จะอนุญาต ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งได้กล่าวไว้ว่า

" การซึ่งฉันจักขวางเกะกะไม่สู้เต็มใจในเรื่องนี้ง่ายๆนั้น ใช่จะไม่เห็นว่าการที่ทำหนังสือสัญญานี้ เป็นการที่ฝ่ายเราได้ประโยชน์ซึ่งจะได้บังคับฝรั่งเศสให้มาว่ากล่าวได้ ไม่ต้องขัดข้องนั้นเมื่อใด ที่กงสุลอยู่เดี๋ยวนี้ก็ตัวอยู่หลวงพระบางตั้งแต่เมืองหลวงพระบางมาถึงเมืองโพนพิสัยกว่า 20 วันระยะบ้านเมืองจะเป็นอย่างไรไม่ทราบ แต่เจ้ากรมการในหัวเมืองเหล่านั้นถึงจะมีอำนาจบังคับคนในบังคับฝรั่งเศส ก็ไม่สามารถที่จะบังคับได้เป็นแท้แล้ว ห้ามเมืองกะรุงกะริ่งเหล่านี้ จะเป็นผู้รับอำนาจแห่งเรา ซึ่งได้บังคับคดีความของคนในบังคับฝรั่งเศสที่เมืองหลวงพระบาง ให้กลับคงเป็นอย่างเช่นกรุงเทพฯ เมื่อภายหลังประโยชน์ของเราที่จะได้ ตามหนังสือสัญญานั้นจะสูญหมด แต่ส่วนประโยชน์ของฝรั่งเศส จะยังยืนอยู่มิได้หดระเหือยได้เลย เพราะเหตุเท่านี้ฉันจึงไม่ใคร่จะรักที่จะให้เมืองอื่นๆเข้ามาอยู่ในสัญญานี้ด้วยกว่าจะได้จัดหัวเมืองเหล่านั้น ให้การปกครองได้จริงเรียบร้อย ถ้าจะพูดสัญญากันแต่เบื้องต้นดังนี้ มีทางที่พอจะผัดเพี้ยน ผ่อนผันได้บ้างอย่าให้ตายตัวได้เป็นดี ... "[1]

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/37 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ วัน 5 ฯ 11 6 ค่ำ จ.ศ. 1248 (ตรงกับวันที่ 13 เมษายน พ.ศ. 2429)

เมื่อทั้งสองฝ่ายตกลงกันได้ฝ่ายฝรั่งเศสยอมรับข้อกัดค้านของฝ่ายไทยเกี่ยวกับการซื้อขายที่ดินในนครหลวงพระบางขณะเดียวกันก็อนุญาตให้ฝรั่งเศสขยายสัญญาไปยังเมืองหนองคาย โพนพิสัย ไชยะบุรีได้ สนธิสัญญาทั้งสองฝ่ายกำหนดจะมีการแลกเปลี่ยนสัตยาบันกันก่อนวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2420[1] ดังนั้นในวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2420 กรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ และนายแกร์การาเด็คได้ลงนามในการยอมรับสนธิสัญญาฉบับร่างอย่างเรียบร้อย แต่ยังไม่มีผลบังคับใช้ทั้งนี้เพราะต้องรอให้ฝ่ายฝรั่งเศสแลกเปลี่ยนสัตยาบันกัน (Ratification) ในขณะที่ฝ่ายไทยกำลังรอคอยเพื่อให้พิธีการทั้งสองฝ่ายเสร็จสิ้นปรากฏว่ารัฐสภาฝรั่งเศสปิดสมัยประชุมจึงทำให้สัญญาทั้งสองฝ่ายมิได้แลกเปลี่ยนสัตยาบันกัน รัฐบาลไทยก็เอาเหตุนี้เป็นข้ออ้างไม่ยอมออกอนุมัติบัตร (Exequatur) ให้แก่นายปาวี นายแกร์การาเด็คจึงพยายามชี้แจงให้แก่ฝ่ายไทยทราบว่ารัฐสภาจะเปิดสมัยประชุมในเดือนพฤศจิกายนให้รัฐบาลไทยอนุมัติบัตรให้แก่นายปาวีก่อน ในที่สุดรัฐบาลไทยยินยอมให้นายปาวีเดินทางไปนครหลวงพระบางในฐานะ " นักท่องเที่ยวธรรมดา " ดังปรากฏในข้อความในจดหมายของกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯถึงนายแกร์การาเด็คว่า

> "... กอเวอนแมนต์ของข้าพเจ้าตอบแจ้งความให้ท่านทราบว่าการเป็นดังนั้นแล้ว กอเวอนแมนต์ของข้าพเจ้ามิได้ขัดขวางที่จะให้ มิสเตอร์ปาวีไปเป็นคนไปราเวทกนหนึ่ง แลจะทำหนังสือเดินทางให้มิสเตอร์ไปเช่นนั้น ... "[2]

1.2.3. ผลของการตั้งศาลต่างประเทศที่นครหลวงพระบาง

การที่ฝรั่งเศสรบเร้ารัฐบาลไทยในการขออนุญาตให้นายปาวีเดินทางไปนครหลวงพระบางเป็นผลสำเร็จ แสดงให้เห็นว่าทางฝ่ายฝรั่งเศสได้

---

[1] จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ อ.ค. หน้า 16

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/30 เดอการาเดกกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ วัน 4 ฯ 4 C ค่ำ จ.ศ..1248 (วันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2429)

ดำเนินงานทางการทูตรุกหน้าเกินกว่านโยบายทางฝ่ายไทยในขณะนั้นแล้ว[1] โดยกำหนดให้นายปาวีเดินทางไปพร้อมกับคณะสำรวจดินแดนลาวของพระวิภาคภูวดล (James McCarthy) ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2429[2] การอนุญาตให้นายปาวีเดินทางไปนครหลวงพระบางในครั้งนี้นับว่าเป็นการดำเนินนโยบายทางการเมืองที่ผิดพลาดของฝ่ายไทยซึ่งในเวลาต่อมาก่อให้เกิดแก่ฝ่ายไทยดังนี้

ประการแรก เมื่อไทยออกหนังสือเดินทาง (Passport) ให้นายปาวีแล้วแทนที่นายปาวีจะปฏิบัติตัวเป็นคนธรรมดาตามหนังสือที่ฝ่ายไทยอนุญาตแต่ปรากฏว่านายปาวีได้ตั้งตนเป็นรองกงสุล (Vice-Consul) ของฝรั่งเศสอย่างถูกต้อง* พร้อมกันนั้นได้สร้างอาคารที่ทำการของฝรั่งเศสที่ท่าเชียงแมนเพื่อใช้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติการและได้ใช้อำนาจหน้าที่ทำการสำรวจสภาพต่างๆของลาวโดยละเอียดซึ่งเป็นประโยชน์แก่ฝรั่งเศส[3]

ประการที่สอง การที่ฝ่ายไทยรอคอยให้สัญญาทั้งสองฝ่ายได้แลกเปลี่ยนสัตยาบันกันอย่างเป็นทางการ แต่ปรากฏว่าเมื่อรัฐบาลฝรั่งเศสเปิดสมัยประชุมแล้วรัฐสภาไม่อนุมัติในสัญญาที่นายแกร์การาเด็คทำการตกลงกับฝ่ายไทยจึงเป็นอันว่ารัฐบาลปฏิเสธอธิปไตยของไทยที่มีเหนือดินแดนหลวงพระบางในครั้งนี้ ในเวลาต่อมาฝรั่งเศสได้ใช้ข้ออ้างของญวนที่มีเหนือดินแดนนครหลวงพระบางได้[4]

---

[1] วิภากรณ์ สถาปนะวรรณะ อ.ค. หน้า 17

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 62.1/39 กรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ ถึง เกอการาเด็ค วัน 3 ฯ 10 ค่ำ จ.ศ. 1248 (วันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2429

* โดยการประกาศตนเองเป็นกงสุลที่สองของรัฐบาลฝรั่งเศส

[3] สุวิทย์ ทักษาว อ.ค. หน้า 20

[4] ก. 19

แม้ว่าการดำเนินงานทางการเมืองของฝ่ายไทยจะมีข้อผิดพลาดก็ตาม แต่ทางฝ่ายไทยก็มิได้ปล่อยให้ฝ่ายฝรั่งเศสเข้าดำเนินการขยายอิทธิพลไปในนครหลวงพระบางได้อย่างสะดวก เพราะในขณะเดียวกันทางฝ่ายไทยได้เริ่มไหวทันต่อความเคลื่อนไหวทางการเมืองของฝ่ายฝรั่งเศสด้วย ดังจะเห็นได้จากพระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแก่เจ้าหมื่นไวยวรนารถ ในวันจันทร์ แรม 13 ค่ำ เดือน 11 จ.ศ. 1248 (ตรงกับวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2429) มีความกล่าวถึงนายปาวีตอนหนึ่งว่า

" มองซิเออร์ปาวีซึ่งเป็นผู้มาเป็นกงสุลขึ้นไป ณ เมืองหลวงพระบางก็มีความประสงค์ที่จะทำแผนที่และตรวจการค้าขาย เคยจริงเห็นจะยังไม่เป็นเหตุที่จะให้ขึ้นไปหาความเอาเมืองหลวงพระบางเป็นของฝรั่งเศสในครั้งนี้ แต่การที่ไปสืบสวนทั้งทั้งหลายนั้นก็เพื่อเหตุที่จะต้องการเมืองหลวงพระบางนั้นและเป็นข้อใหญ่ เจ้าหมื่นไวยวรนารถเห็นอยู่ทางที่เป็นการเสียในเมืองหลวงพระบางมีอยู่ทางใต้ให้เยียวยาแก้ไขจนสุดกำลังและขอให้บังคับเป็นอันขาดอย่าให้เจ้านครหลวงพระบางหรือเจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร ผู้หนึ่งผู้ใดพูดจาราชการกับกงสุล (นายปาวี) ฤาผู้ที่จะเป็นกงสุลนั้นนอกจากพร้อมด้วยข้าหลวงและที่ข้าหลวงยอมเห็นชอบด้วยแต่สักสิ่งสักอย่างหนึ่งเป็นอันขาด... คำสั่งของกอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสในเวลานี้คงจะสั่งให้รักษาไมตรีตามแบบแผน ระหว่างการสงคราม การที่จะพูดจากิจบ้านอะไรต่างๆ ได้ความชัดจากปากของทูตเองว่าเป็นการที่คิดจะเอาความชอบจัดให้นายโดยมาก ... "

---

1 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี <u>ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี</u> เล่ม 3 หน้า 12- 13

จะเห็นได้ว่าการขอตั้งกงสุลต่างประเทศในประเทศราชหลวงพระบางเป็นแผนการทางการเมืองของฝรั่งเศสที่มีจุดประสงค์ที่จะขยายอิทธิพลไปในดินแดนลาว ประกอบกับในช่วงเวลานั้นนครหลวงพระบางประสบปัญหาการปกครองภายในเกี่ยวกับปัญหาฮ่อจึงทำให้ทางฝ่ายไทยถือเอาเหตุการณ์ครั้งนี้เป็นข้อพึงระวังภัยจากฝรั่งเศสมากขึ้นขณะเดียวกันทางฝ่ายไทยจึงเร่งปรับปรุงประเทศราชหลวงพระบางทุกด้าน* ทั้งนี้เพื่อแสดงสิทธิ์ของไทยเหนือดินแดนดังกล่าวนี้อย่างชัดเจน

ตอนที่ 2 การปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบาง พ.ศ. 2423 - 2436

ในปี พ.ศ. 2427 ดินแดนญวนทั้งหมดตกเป็นรัฐอารักขาของฝรั่งเศสจึงทำให้พรมแดนทางด้านลาวฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงต้องติดต่อกับพรมแดนของมหาอำนาจฝรั่งเศสในอินโดจีน รัฐบาลไทยในขณะนั้นรู้สึกวิตกในปัญหาเรื่องพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับญวนซึ่งยังมิได้มีหลักฐานทางด้านแผนที่ การปกครองหัวเมืองลาวทางตะวันออกของแม่น้ำโขงยังหละหลวมอยู่ทั้งทางด้านสิทธิของไทยและการจัดระเบียบในการปกครอง ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับความไม่ปลอดภัยที่จะเกิดขึ้นกับประเทศราชหลวงพระบาง ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขา**ของรัชกาลที่ 5 ถึงทูลสม**เด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินไทยในขณะนั้นโดยกล่าวถึงปัญหาบางประการเกี่ยวกับนครหลวงพระบางดังนี้[1]

---

*โปรดดูรายละเอียด หน้า 151 - 159

[1] จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ อ.ค. หน้า 15

ประการที่หนึ่ง เกี่ยวกับปัญหาเรื่องพรมแดนพระองค์ทรงวิตกว่า " เมืองหลวงพระบางราชธานีเป็นประเทศราชใหญ่เขตแขวงเมืองขึ้นติดต่ออยู่กับเมืองจีนเมืองญวนเป็นเมืองหน้าด่านปลายเขตรแดนพระราชอาณาเขตกรุงเทพฯ ควรจะต้องจัดราชการบ้านเมืองและสืบสวนโดยแข็งแรง เพราะทุกวันนี้ฝรั่งเศสซึ่งเปนทางพระราชไมตรีกับกรุงเทพฯได้เมืองญวนกับเมืองตังเกี๋ย ทั้งฝ่ายตะวันออกเมืองหลวงพระบางเปนของฝรั่งเศสแล้วถ้าฝรั่งเศสจัดการในเมืองเรียบร้อยก็คงจะคิดขยับขยายหมายปักเขตรแดนเคลือบคลุมเข้ามาในเขตรแขวงเมืองหลวงพระบางบ้างก็จะมีข้อขุ่นเคืองกับฝ่ายเรา ... "1

ประการที่สอง ปัญหาการละเมิดพรมแดนในตังเกี๋ยซึ่งทั้งญวนและไทยยังมิได้มีการกำหนดเขตแดนตลอดจนหลักฐานในทางแผนที่อย่างแน่ชัดตามวิธีการทางตะวันตกการวินิจฉัยเขตรแดนก่อนรัชกาลที่ 5 ใช้วิธีการยึดถือบรรณาการเป็นบันทัดกรณีแทนการแสดงว่าหัวเมืองนั้นเป็นเมืองขึ้นของฝ่ายนั้นซึ่งนครหลวงพระบางเองก็เคยส่งบรรณาการให้แก่ญวนมาก่อน* เมื่อเป็นเช่นนี้ฝรั่งเศสอาจจะใช้เป็นข้ออ้างโดยถือสิทธิของญวนเข้ายึดครองนครหลวงพระบางได้ ซึ่งทำให้ฝ่ายไทยหวาดวิตกในปัญหาดังกล่าวนี้ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม - เกล้าฯ มีความว่า " ..... แลเมืองหลวงพระบางนั้นเปนที่มุ่งหมายของฝรั่งเศสอยู่ แต่ก่อนก็เคยมีบรรณาการเมืองญวนถึงโดยว่าได้เลิกมาช้านานแล้ว** ถ้าฝรั่งเศสอยากจะพูด ก็คงจะหยิบยกขึ้นมากล่าวเคลือบคลุมเข้ามาต้องกีดโต้เถียงกันจะต้องคิดยึดเมืองหลวงพระบางให้มั่นในทางราชการ ... "2

---

1 กจา. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่มที่ 26 <u>พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทูลเจ้าฟ้ามหามาลาฯ</u> ร.ที่ 743 ศักราช 1246

* ขณะเดียวกันก็ส่งให้จีนและไทยด้วย

** ตั้งแต่ พ.ศ.2370 จากนิธิ เอียวศรีวงศ์ <u>อ.ค.</u> หน้า 12

2 <u>ฯ.</u>

ประการที่สาม การที่ฝรั่งเศสเข้าครองญวนเป็นการเปิดโอกาสให้คนญวนในบังคับฝรั่งเศสเข้ามาค้าขายในนครหลวงพระบางซึ่งจะสร้างปัญหาเกี่ยวกับคนในบังคับและคนต่างประเทศซึ่งจะเป็นช่องทางให้ฝรั่งเศสหาเหตุขยายอิทธิพลในนครหลวงพระบางได้ ปัญหาข้อนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปรารภว่า .... ถ้าเมืองญวนเป็นของฝรั่งเศสทั้งหมดฝรั่งเศสก็คงจะถือเป็นของจัดการบ้านเมืองตลอดไป คนต่างประเทศและลูกค้าจีน ญวนในตังเกี๋ย เมืองญวนก็จะกลับเป็นซับเยกต์ฝรั่งเศสไปหมด พวกนั้นจะเดินไปมาค้าขายในเมืองหลวงพระบางมากกว่า แลตั้งติดอยู่ในบ้านเมืองบ้างฤาประการใดก็ไม่ทราบถึงโดยง่ายด้วยแต่ก่อนไปมาค้าขายน้อย เพราะญวนกับเราไม่ได้เป็นไมตรีกัน ถ้าฝรั่งเศสเป็นเจ้าของเป็นเมืองพระราชไมตรีคนไปมาค้าขายก็คงจะมากขึ้นกว่าแต่ก่อน เจ้านายท้าวพระยาในเมืองหลวงพระบางก็เป็นคนขลาด สติปัญญาไม่เฉียบแหลมลุ่มหลงด้วยเกียรติยศโลภมาก ถ้าคนต่างประเทศไปมาค้าขายฤาประสงค์การสิ่งใด ก็จะมาพูดจายกยอเจ้านายท้าวพระยาให้ลุ่มหลงด้วยลาภยศฤาจะกดขี่ตามความประสงค์ของคนต่างประเทศ เจ้านายท้าวพระยาเมืองหลวงพระบางจะไม่รู้เท่าทัน จะพูดจาโต้ตอบคนต่างประเทศพลั้งพลาดไปอย่างใดอย่างหนึ่งก็จะเสียราชการแผ่นดินไป ..." 1

ประการที่สี่ เนื่องจากประเทศราชหลวงพระบางเป็นเมืองอ่อนแอไม่สามารถยืนหยัดในฐานะอำนาจของตนเองได้อาจเป็นช่องทางให้ฝรั่งเศสเข้ายึดครองได้ดังที่รัชกาลที่ 5 ทรงปรารภไว้มีความว่า "... เมืองประเทศราชซึ่งส่งแต่เครื่องราชบรรณาการแต่ได้ปกครองรักษาบ้านเมืองเองดังนี้ เป็นช่องที่ฝรั่งเศสจะยกมาพูดจาตามแต่สมัครอาไศรยใคร ไทยไม่มีการเกี่ยวข้องอันใด เป็นแต่เขาขอให้ช่วยจึงช่วย เมื่อเขาขอใครอื่นช่วยก็ได้ แต่ก่อนเมืองหลวงพระบางเคยอาไศรยญวนมา ครั้งนี้ก็จะยกอาไศรยฝรั่งเศสจะต้องรับช่วยเพราะญวนเป็นของฝรั่งเศสก็จะปล่อยลาวให้ลุ่มหลงไปต่างๆเหมือนเขมร ..." 2

---

1 กจร. เอกสารรัชกาลที่ สมุดสารบาญพิเศษเล่มที่ 26 ล.ค.

2 ค.

ประการที่ห้า ประเทศราชหลวงพระบางเป็นประเทศราชที่อยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯทางฝ่ายไทยไม่ได้เข้าไปจัดการให้มั่นคงมาก่อน เมื่อฝรั่งเศสเข้ายึดครองญวนและจะต้องขยายการค้าขายในนครหลวงพระบาง ฝ่ายไทยเกรงว่าจะก่อให้เกิดปัญหาที่จะชักจูงฝรั่งเศสเข้ามามีบทบาททางการปกครองในนครหลวงพระบางได้ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของ รัชกาลที่ 5 มีความว่า"... เมืองตังเกี๋ยเคยไปมาค้าขายถึงเมืองหลวงพระบางหาไม่ได้ไปมาค้าขายประการใดที่กรุงเทพฯก็ไม่รู้ความชัด ถ้าคนเมืองหลวงพระบางไปมาค้าขายถึงกันแล้วก็คงมีความเกี่ยวข้องกับบ้านเมืองบ้างควรจะต้องจัดการรักษาบ้านเมืองไว้ให้เป็นที่มั่นคงเรียบร้อยเสียก่อน เมื่อมีราชการและถ้อยความเกี่ยวข้องคนต่างประเทศประการใด จะได้ว่ากล่าวบังคับบัญชาไปตามสมควรแก่ทางพระราชไมตรี ... "[1]

จากแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 ได้แสดงให้เห็นว่าก่อนที่ฝรั่งเศสจะขยายอิทธิพลในลาวโดยอาศัยจุดอ่อนที่มีอยู่ในดินแดนลาวทางตะวันออกเป็นช่องทางสำหรับการเข้าครอบครองดังปรากฏในจดหมายของนายฮาร์มองด์อัครราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทยในปี พ.ศ.2425 ถึงผู้ว่าราชการฝรั่งเศสในโคชินไชน่า (Cochin - China) ว่า

> "... กระผมคิดว่าในไม่ช้าเราอาจจะทำความพอใจในตัวเราเอง ได้จากการประกาศการแบ่งเส้นแบ่งเขตแดนที่แน่นอนในทุกวันนี้และไม่เป็นที่สงสัยว่าอีกไม่ช้านัก เราจะอาจดึงเอาส่วนหนึ่งออกจากดินแดนที่ไม่แน่นอนนั้นได้ "[2]

แม้ว่าคำพูดของนายฮาร์มองด์จะปรากฏเป็นความจริงในเวลาต่อมาก็ตาม แต่วิธีการที่ฝรั่งเศสอ้างสิทธิของญวนในดินแดนซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานอย่างชัดเจนมาเป็น

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษ เล่มที่ 26 อ.ค.

[2] นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ.ค. หน้า 25 (อ้างอิงมาจาก Mission Pavie P. 209)

ดินแดนของฝรั่งเศส วิธีการดังกล่าวรัฐบาลไทยในขณะนั้นรู้เท่าทันในแผนการณ์ของฝรั่งเศส รัฐบาลไทยจึงรีบดำเนินการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวทางตะวันออกทั้งหมดเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2427 เป็นต้นมา

1. พระบรมราโชบายในการปรับปรุงประเทศราชหลวงพระบาง พ.ศ. 2427 - 2428

1.1. การแต่งตั้งตำแหน่งข้าหลวงใหญ่

การปกครองนครหลวงพระบาง ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อน พ.ศ. 2427 ทางฝ่ายไทยได้จัดให้พระพิทักษ์บุรทิศ กรมการเมืองพิไชยเป็นผู้กำกับราชการประจำเมืองหลวงพระบางทำหน้าที่รายงานเหตุการณ์ของเมืองประเทศราชมายังกรุงเทพฯ[1] จนกระทั่งในปี พ.ศ.2426 เมื่อฝรั่งเศสสามารถยึดครองเมืองกลางได้ รัชกาลที่ ทรงมีพระราชดำริให้ทำการปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางโดยการเพิ่มตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำนครหลวงพระบางสำหรับปฏิบัติงานทางกฎหมายซึ่งเกี่ยวกับการชำระคดีความคนต่างประเทศตามแบบที่ไทยได้เคยปฏิบัติในนครเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 2417

สำหรับการแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ประจำหลวงพระบาง รัชกาลที่ 5 ทรงแต่งตั้งพระยาพิไชย (บึง) เป็นข้าหลวงใหญ่คนแรก ทั้งนี้เพราะเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับตำแหน่งดังกล่าว ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งได้กล่าวไว้ว่า

> "... พระยาพิไชยก็มีสติปัญญาสัตย์ซื่อมั่นคงอยู่ แล้วก็ได้ไปมาคุ้นเคยแก่เจ้านายท้าวพระยาเมืองหลวงพระบางมาก พอจะตรวจการระวังการไกลพ้นอุบายของฝรั่งเศส และช่วยเจ้านายท้าวพระยาเมืองหลวงพระบางรักษาราชการและชำระตัดสินคดีความซึ่งเกี่ยวข้องคนต่างประเทศไม่ให้เสียราชการแผ่นดินได้ ..."[2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ สมุดสารบาญพิเศษเล่มที่26 น.ค.

[2] ค.

นโยบายของฝ่ายไทยในการแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ประจำนครหลวงพระบาง มีจุดประสงค์เพื่อป้องกันการแทรกแซงทางการเมืองจากฝ่ายฝรั่งเศส ดังนั้นในพิธีการแต่งตั้งปรากฏว่ารัชกาลที่ 5 ทรงมอบหมายหน้าที่ข้าหลวงใหญ่แก่พระยาพิไชย (มิ่ง) แต่มิได้โปรดเกล้าฯพระราชทานตราตั้งและศุภอักษร เหมือนกับที่ได้เคยปฏิบัติกับนครเชียงใหม่

เหตุผลที่ฝ่ายไทยไม่มีพิธีการพระราชทานตราตั้งและศุภอักษรในครั้งนี้ อาจสืบเนื่องมาจากเหตุผลทางการเมืองทางฝ่ายไทยสองประการ ในประการแรกฝ่ายไทยเกรงว่าเจ้านายท้าวพระยาลาวจะไม่เข้าใจจุดประสงค์ของฝ่ายไทยซึ่งจะก่อให้เกิดความเข้าใจผิดโดยเข้าใจว่าฝ่ายไทยมีความเกรงกลัวอิทธิพลของฝรั่งเศสแสดงให้เห็นว่าไทยเป็นราชธานีที่มีกำลังน้อยและไม่อาจคุ้มครองดินแดนประเทศราชหลวงพระบางได้ หากเจ้านายท้าวพระยาลาวจะหันไปพึ่งอำนาจของฝรั่งเศส ดังปรากฏในพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 ตอนหนึ่งมีความว่า " ... โปรดเกล้าฯให้มีศุภอักษรและตราตั้งขึ้นมาให้พระยาพิไชยเปนข้าหลวงใหญ่จะได้เปนที่ปฤกษาราชการแก่เจ้ามหินทรเทพเจ้านายท้าวพระยา ได้รับพระราชทานตราสำหรับที่ข้าหลวงขึ้นมาให้พระยาพิไชยดวงหนึ่ง แต่ตราตั้งแลศุภอักษรหาได้ชี้แจงความละเอียดขึ้นมาดังนี้ไม่ เกลือกว่าเจ้านายท้าวพระยาในเมืองหลวงพระบางจะมีความเสียใจ หวาดหวั่นตื่นเต้นไปต่างๆแลความแพร่หลายไปถึงชาวฝรั่งเศส จะเปนฝ่ายเราเคลือบแคลงก่อนเหตุไม่ ... อย่าให้เปนการเปิดเผยราชการนี้แก่ผู้หนึ่งผู้ใดเปนอันขาด..."[1]

อีกประการหนึ่ง การที่ฝ่ายไทยปฏิบัติการอย่างเงียบในครั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้เจ้าหน้าที่ของฝรั่งเศสในกรุงเทพฯได้ทราบแผนการของฝ่ายไทย ทั้งนี้ฝ่ายไทยเกรงว่าถ้าฝรั่งเศสเข้าใจในนโยบายของไทยที่มีต่อดินแดนประเทศราชหลวงพระบาง ฝ่ายฝรั่งเศสจะดำเนินการชิงล้ำหน้าฝ่ายไทยได้ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 พระราชทานแก่พระยาพิไชย (มิ่ง) ตอนหนึ่งมีความว่า " ...

---

[1] กจช., เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษ เล่มที่ 26 ล.ด.

ตรานอยนั้นให้ระวังการอย่าให้รู้ไปถึงฝรั่งเศส . . ." [1]

นอกเหนือจากการแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ ทางฝ่ายไทยได้จัดปรับปรุงการปกครองในนครหลวงพระบางให้สิทธิของไทยได้ปรากฏอย่างเด่นชัด โดยรัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯแต่งตั้งหลวงพิศณุเทพไปดำรงตำแหน่ง เป็นข้าหลวงที่สอง เพื่อปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้ช่วยข้าหลวงใหญ่สำหรับพิจารณาพิพากษาคดีความ พร้อมทั้งจัดระเบียบการปกครองตามแบบนครเชียงใหม่ที่เรียกว่า "เค้าสนามหลวง" *

หลังจากข้าหลวงใหญ่ได้ปฏิบัติหน้าที่ในนครหลวงพระบางปรากฏว่าหน้าที่ของพระยาพิไชย (บิ่ง) มิได้ถูกกำหนดเฉพาะทางด้านการศาลเท่านั้น จากพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะมอบหมายให้พระยาพิไชย (บิ่ง)เป็นตัวแทนของกรุงเทพฯในการจัดรักษาความมั่นคงภายในของนครหลวงพระบางและเป็นผู้สืบราชการทั้งหมดตลอดจนทำหน้าที่ติดตามความเคลื่อนไหวของฝรั่งเศสในดินแดนประเทศราชหลวงพระบาง ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่5 ถึงพระยาพิไชย(บิ่ง) กล่าวถึงหน้าที่ของพระยาพิไชย (บิ่ง)ดังนี้

ทางด้านการศาล รัชกาลที่5 ทรงวิตกว่าการศาลจะเป็นมูลเหตุสำคัญซึ่งจะก่อให้เกิดความขัดแย้งกับฝรั่งเศสและจะก่อให้เกิดเป็นปัญหาทางการเมืองดังปรากฏในพระราชดำริมีความว่า "... ถ้าเปนฝรั่งเศสจะมาพูดจาด้วยเขตแดนเมืองประการใดก็ให้ข้าหลวงเจ้านายท้าวพระยาต้องว่าเมืองหลวงพระบางแลเมืองขึ้นทุกตำบลเปนพระราชอาณาเขตกรุงเทพฯ ข้าหลวงเจ้านายท้าวพระยาเปนแต่ผู้ดูแลรักษาไม่มีอำนาจที่จะจัดราชการบ้านเมืองได้ ถ้าจะกล่าวเกี่ยวข้องด้วยความประการใดก็ให้ปฤกษาให้เห็นพร้อมกัน ควรจะว่ากล่าวตัดสินความตลอดไปได้ก็ให้ว่า

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษ เล่มที่ 26 จ.ศ.

*ประกอบด้วยเจ้าผู้ครองนคร ข้าหลวงใหญ่และผู้ช่วยข้าหลวงใหญ่

กล่าวตัดสินให้ถูกต้องตามพระราชกำหนดกฎหมายและหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ถ้าเป็นความใหญ่เรื่องใดหาทุนทรัพย์มากเกินเหตุที่จะตัดสิน อย่าเพ่อไปตัดสินเป็นอันขาดให้บอกข้อความลงไปกรุงเทพฯก่อน " 1

2. การสืบดูความเคลื่อนไหวทางการเมืองของนครหลวงพระบาง ซึ่งเกี่ยวกับการติดต่อกับญวน เนื่องจากดินแดนประเทศราชหลวงพระบางเป็นหัวเมืองในลักษณะเมืองสามฝ่ายฟ้า* ได้เคยส่งบรรณาการให้กับญวนมาก่อน เมื่อญวนตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสแล้ว ทางฝ่ายไทยต้องการจะสืบดูว่าทางนครหลวงพระบางยังปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวนี้กับญวนหรือไม่ ดังปรากฏพระราชดำริมีความว่า".... ให้ความละเอียดว่าเดิมที่เมืองหลวงพระบางส่งบรรณาการแก่ญวนมาแต่ครั้งใด เพราะเหตุใดแล้วไม่ได้ส่งมาแต่เมื่อใด เพราะเหตุใด คนเมืองหลวงพระบางคุมบรรณาการไปเองฤๅประการใด บรรณาการมีอันใดบ้าง เดินทางมาทางไหน ราชการเกี่ยวข้องกับญวนอย่างอื่นเวลาอื่นเก่าใหม่มีอย่างไรมาบ้าง สืบความอย่างละเอียดส่งลงมาให้ทราบ ... " 2

3. ให้คอยสืบดูทัศนคติของเจ้านายท้าวพระยาลาว และความจงรักภักดีที่มีต่อไทย ในหน้าที่ทางด้านนี้รัชกาลที่ 5 ทรงมอบหมายให้พระยาพิไชย (มิ่ง)สืบดูความเคลื่อนไหวของพวกเจ้านายท้าวพระยาลาวมีความว่า "... ถ้าคนต่างประเทศจะไปมาหาเจ้านายท้าวพระยาเมืองหลวงพระบางครั้งใด จะพูดจาด้วยราชการบ้านเมืองสิ่งใด ต้องให้พร้อมหน้ากับข้าหลวงก่อนทุกครั้งโดยอ้างว่าเป็นเหตุที่จะช่วยกันรักษาราชการ อย่าให้เจ้านายเมืองหลวงพระบางพูดจากับคนต่างประเทศ ให้พ้นรู้

---

1 กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่มที่ 26 ล.ค.

* เป็นหัวเมืองที่ยอมเป็นเมืองขึ้นของจีน ไทยและญวน

2 ค.

พ้นตาข้าหลวงไปได้ ถ้าจะเปนการรักอ่อนซ้อนเร้นฤาเปนการซุบซิบอย่างไร ก็ให้สืบสวนดูให้ราชการ แลให้พิเคราะห์ดูกิริยาถ้อยคำเจ้านายท้าวพระยาเมืองหลวงพระบางแลไพร่พลเมืองจะมีความรักใคร่ต่อกรุงเทพฯ ฤาจะหันเหียนดีไปอย่างหนึ่งอย่างใดกับเจ้านายท้าวพระยาในเมืองหลวงพระบางประพฤติการรักษาบ้านเมืองเปนยุติธรรมฤาไม่ยุติธรรมอันใด เปนคนฉลาดฤาถ้าทำการปกปิดความผิดความร้ายไว้ในบ้านเมืองอย่างไร ให้สืบสวนฟังเหตุการณ์นี้บอกไปรเวตมาโดยละเอียดทุกอย่าง ... "[1]

ให้ทำหน้าที่ทางด้านการบริการความสะดวกแก่กองแผนที่ของไทย ระหว่างที่พระยาพิไชย (บิ่ง) ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำนครหลวงพระบาง เป็นเวลาเดียวกับกองแผนที่ไทยภายใต้การนำของพระวิภาคภูวดลได้ทำการสำรวจเขตแดนไทยทางด้านตะวันออกซึ่งติดต่อกับอาณาเขตญวน แต่เนื่องจากหลักฐานเกี่ยวกับเขตแดนยังไม่ชัดเจน รัชกาลที่ 5 ทรงมอบหมายให้พระยาพิไชย (บิ่ง) คอยให้คำแนะนำแก่คณะสำรวจเพื่อการทำแผนที่ในครั้งนี้ด้วย ดังปรากฏในพระราชดำริมีความว่า " ... ให้พระยาพิไชยหาคนรู้จักเขตรแดนแทนตัวพระยาพิไชย แลสืบสวนได้ความว่าเมืองตังเกี๋ยนั้นใกล้กับเมืองหลวงพระบางประการใด คนเมืองตังเกี๋ยเคยไปมาค้าขายที่เมืองหลวงพระบางฤาไม่ได้ไปมาค้าขายถึงกันอย่างไร เขตรแดนเมืองหลวงพระบางเมืองจึ้นแลเมืองพวนนั้น ข้างทิศเหนือแลทิศใต้ต่อแดนกับเมืองไหน ฝ่ายตวันตกแลตวันออก ต่อแดนกับประเทศญวน พม่าที่ตำบลใด ให้ทำแผนที่กำหนดเขตรแดน แขวงบ้านเมืองให้ชัดเจนโดยละเอียด แล้วให้มีใบบอกแลส่งแผนที่ลงไป ณ กรุงเทพฯ แผ่นหนึ่ง ให้พระยาพิไชยเก็บรักษาไว้สำหรับจะได้ตรวจดูบังคับราชการแผ่นหนึ่ง .. "[2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษ เล่มที่ 20 อ.ค.

[2] ค.

จากพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 ในการมอบหมายให้พระยาพิชัย (บิ่ง) ปฏิบัติหน้าที่ในราชการครั้งนี้ จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงมีพระบรมราโชบายในการควบคุมดินแดนประเทศราชโดยตรงเพื่อป้องกันมิให้เกิดปัญหาทางการเมืองระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในปัญหาเขมร ดังนั้นพระองค์ทรงกำชับให้พระยาพิชัย (บิ่ง) ปฏิบัติราชการในนครหลวงพระบางโดยการประสานงานกับฝ่ายกรุงเทพฯ เพื่อจะได้คุ้มครองอธิปไตยของดินแดนประเทศราชให้ตกแก่ฝ่ายไทยแต่ฝ่ายเดียว ดังปรากฏในพระราชดำริว่า "... ให้ระวังสืบสวนราชการบอกลงไปกรุงเทพฯ เดือนละครั้งเสมอทุกเดือนสืบไป ... การตั้งพระยาพิไชยเปนข้าหลวงใหญ่ในเมืองหลวงพระบางครั้งนี้ก็เปนที่ไว้วางพระราชหฤไทยแลราชการแผ่นดิน ... เมื่อมีการจัดข้องสิ่งใดในข้อราชการแลกระแสพระราชดำริห์ประการใด ให้มีใบบอกเลากฎลงไปจะเปนทางราชการฤาทางลับก็ได้ตามควรแก่ราชการ ที่ควรเปนการเปิดเผยฤาควรจะปิดบังนั้นอย่าให้หวาดหวั่นว่าคงจะเป็นคำรกล่างเลยไปเลย "[1]

นโยบายในการจัดการปกครองของไทยในดินแดนประเทศราชหลวงพระบาง ทางฝ่ายไทยได้จัดการปกครองนครหลวงพระบางโดยตรงซึ่งเป็นการแสดงสิทธิของไทยในฐานะเป็นเมืองราชธานีที่มีต่อประเทศราช วิธีการดังกล่าวนี้แสดงถึงความพยายามของส่วนกลางได้ดำเนินนโยบายคุ้มครองประเทศราชหลวงพระบางให้รอดพ้นจากการกล่าวอ้างสิทธิของฝรั่งเศสซึ่งเคยปฏิบัติกับไทยมาก่อนแล้ว การป้องกันมิให้เกิดเหตุการณ์ทางประวัติในลักษณะของการชำระเขตแดนได้ด้วยใช้ดินแดนประเทศราชหลวงพระบางมิได้เกิดเหตุการณ์เช่นปัญหาเขมร

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษ เล่มที่ 26 ล.ค.

แต่อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐบาลไทยได้ดำเนินนโยบายการคุ้มครองดินแดนประเทศราชหลวงพระบาง โดยทันต่อความเคลื่อนไหวทางด้านนโยบายของฝรั่งเศส แล้วก็ตาม ปรากฏในเวลาต่อมาฝรั่งเศสได้ใช้วิธีการอื่นซึ่งมีผลทำให้ไทยต้องยอมสละดินแดนประเทศราชหลวงพระบางในเวลาต่อมา ซึ่งจะได้กล่าวไว้ในตอนต่อไป

1.2. การทำแผนที่ดินแดนลาวฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง พ.ศ. 2427

หลังจากการแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ประจำนครหลวงพระบางในปี พ.ศ. 2427 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯทรงมีพระประสงค์ที่จะให้คณะทำแผนที่ของพระวิภาคภูวดลได้ทำการสำรวจเขตแดนอีกครั้งหนึ่ง* ตั้งแต่เมืองหลวงพระบางกับเมืองพวนตลอดจนถึงเมืองบริคัณฑนิคม ดังพิสูจน์ได้ปรากฏในพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) มีความว่า

" การที่จะเดินไปนั้นเป็นการสำคัญอยู่ ... แต่ดูเหมือนเมืองหลวงพระบางจะสำคัญมากกว่าแห่งอื่น ทางที่ขึ้นคราวนี้จะขึ้นทางโคราชก็คงจะไปทำหลวงพระบางไม่ได้ก่อนจะจัดแบริคัณฑนิคมไปหาหลวงพระบาง กลับลงมาทางพิไชยเสียระดูหนึ่งก็ได้ ให้ระดูกับแผนที่เก่าว่าจะทำการในระหว่างสามสี่เดือนได้สักกี่มากน้อยก็ได้ จับหน้าที่สำคัญเป็นตอนไป " [1]

การสำรวจดินแดนลาวฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขงในปี พ.ศ. 2427 ได้ปฏิบัติพร้อมกับการแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ ประจำนครหลวงพระบางทั้งนี้เพื่อเป็นการสียสวนเกี่ยวระยะทางเมืองหลวงพระบาง เมืองพวนที่ติดต่อกับดังเกี่ยจะได้นำมาเป็น

---

*ในปี พ.ศ. 2426 คณะทำแผนที่ได้สำรวจเขตแดน

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษ เล่ม 0 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงพระเจ้าดิศวรกุมาร วัน4 ฯ 4 (5) ค่ำ จ.ศ. 1246 (วันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2427)

หลักฐานซึ่งแสดงฝรั่งเศสได้ ดังปรากฏในพระบรมราโชบายของการทำแผนที่ครั้งนี้ความว่า " ให้พระวิภาคภูวดล หลวงกำจัดไพรินทร์ มิสเตอร์อินโนวิดขึ้นมาทำแผนที่ครั้งนี้ พระราชประสงค์จะให้ทราบเขตรแดนที่ติดต่อประเทศทั้งปวงให้ตลอดให้เป็นทางที่มั่นคงแน่นอนจะทำแผนที่ไว้สำหรับเหตุการประการใดจะได้โต้เถียงกันได้ถนัด "[1]

ในการทำแผนที่ครั้งนี้ ฝ่ายไทยได้วางแผนงานซึ่งชัดเจนกว่าปี พ.ศ. 2420* กล่าวคือ ให้พระยาพิไชยทำหน้าที่เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือทางด้านเสบียงอาหารและมีกองทหารภายใต้การบังคับบัญชาของมิสเตอร์หลุยส์ เลียวโนเว้น[2] (Louise Leonowan) ซึ่งปฏิบัติหน้าที่ทางด้านให้ความคุ้มครองความปลอดภัยแก่กองแผนที่ในครั้งนี้

การสำรวจในครั้งนี้เสร็จสิ้นลงเมื่อพ.ศ. 2423 โดยฝ่ายไทยสามารถทำเป็นแผนที่ฉบับร่างซึ่งยังขาดความชัดเจนเกี่ยวกับเขตแดนหัวเมืองลาวกับไทย

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษเล่ม26 ล.ค.

* โปรดดูตารางที่ 1 หน้า 170

[2] หจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษเล่ม26 ขุนไวยวรนารถผู้บังคับการกรมทหารถึงมิสเตอร์หลุยส์ เล็กลิงเมเยอร์ 4 ฯ 5 4 ค่ำ จ.ศ.1240 (ตรงกับวันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2427)

ตารางที่ 1: ตารางแสดงคณะสำรวจแผนที่ของพระวิภาคภูวดล พ.ศ. 2427

คณะบุคคล	จำนวน(คน)
1. นายทหารเดินเท้า (พันเอกหลุยส์ เลียวโนเวิล)	1 คน
2. คณะเจ้าหน้าที่กองแผนที่	17 คน
ก. เจ้าหน้าที่กองแผนที่ 4 คน	
ข. เจ้าหน้าที่ (มิได้สังกัดกองแผนที่)13 คน	
3. หมอ	2 คน
4. เอกชน (Private)	208 คน
5. ช่างถ่ายรูป	3 คน
ก. เจ้าหน้าที่(มิได้สังกัดกองแผนที่) 1 คน	
ข. เอกชน (Private) 2 คน	
6. นักชีววิทยา (Bionia)	11 คน
ก. เจ้าหน้าที่ (มิได้สังกัดกองแผนที่) 7 คน	
ข. เอกชน (Private) 4 คน	
รวมคณะสำรวจเพื่อทำแผนที่	242 คน

ที่มา: เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษ เล่ม 9 ล.ค.

1.3. ผลของการปรับปรุงการปกครองตามพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2427

ก. การแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ในนครหลวงพระบาง

หลังจากการแต่งตั้งพระยาพิไชย (มิ่ง) ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่สำหรับกำกับราชการ ณ เมืองหลวงพระบางเมื่อปี พ.ศ.2427 ในเวลาต่อมาผลการปฏิบัติงานของข้าหลวงใหญ่มิได้เป็นไปตามพระประสงค์ของรัชกาลที่ 5 เพราะเมื่อครั้งเจ้าหมื่นไวยวรนารถยกกองทัพไปปราบฮ่อในปี พ.ศ.2428 ได้ทราบความจริงว่า พระยาพิไชยใช้อำนาจการปกครองในทางที่ผิดซึ่งสร้างความเดือดร้อนให้กับเจ้านายลาวราษฎรในนครหลวงพระบางเป็นอันมากและสร้างความเสียหายทางด้านเกียรติภูมิให้แก่เมืองราชธานีดังปรากฏในรายงานของหมื่นไวยวรนารถดังนี้

1. ทางด้านการชำระความ พระยาพิไชยปฏิบัติงานไม่ตรงตามพระประสงค์ของรัชกาลที่ 5 ซึ่งเจ้าหมื่นไวยวรนารถกล่าวไว้ว่า " ในท้องตราบังคับออกมาว่าไม่ให้ข้าหลวงมาชำระถ้อยความในบ้านในเมืองเรา ให้เป็นธุระรับชำระได้แต่คนต่างประเทศเท่านั้น พระยาพิไชย(มิ่ง) ข้าหลวงก็หาประพฤติตามท้องตราไม่ ได้มาตั้งทิมดารางและชำระคนในเมืองนครหลวงพระบาง จัดให้มีค่าธรรมเนียมขึ้นต่างๆ "[1]

2. ทางด้านการเก็บภาษี พระยาพิไชยได้เก็บภาษีจากราษฎรทำให้ราษฎรเดือดร้อนซึ่งเจ้าหมื่นไวยวรนารถกล่าวไว้ว่า " มีท้องตราให้จัดภาษีชั้นในชั้นนอก พระยาพิชัย ก็หาเก็บตามท้องตราไม่ กลับเก็บเงินภาษีขาเข้าขาออกปนกัน เก็บกับคนที่อยู่ในพื้นบ้านพื้นเมือง จนราษฎรได้รับความเดือดร้อนละทิ้งการทำมาหากิน สินค้า

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 3 หน้า 33

ก็ไม่ตกลงมายังเมืองนครหลวงพระบาง จนกระทั่งแม่ทัพยกกองทัพขึ้นมาถึงจึงได้ทราบเรื่องแม่ทัพได้สั่งหยุดเก็บภาษีเสียทันที " 1

3. การใช้อำนาจในการปกครอง พระยาพิไชย(มิ่ง)เป็นข้าราชการที่ชอบวางอำนาจหรือ " เผด็จการ " เจ้าหมื่นไวยวรนารถได้วิจารณ์ไว้ว่า " พระยาพิชัยจะคิดจัดราชการสิ่งใดก็หาได้ปรึกษาหารือกับเจ้านายซึ่งเป็นใหญ่ในนครหลวงพระบางไม่ คิดสิ่งใดก็เรียกตัวเสนาบดีมาสั่ง ถ้าเจ้านครหลวงพระบางทรงทราบแล้ว จะพูดจาคัดค้านทัดทานไว้ก็หายอมไม่ กลับถึงดันและบังคับเอาตามอำนาจ การเป็นมาดังนี้เสมอๆ " 2

4. ในด้านชู้สาว ปรากฏว่าพระยาพิไชยมีอนุภรรยามากมาย ในนครหลวงพระบางทำให้เจ้านายในนครหลวงพระบางไม่ชอบความประพฤติของพระยาพิไชยซึ่งเจ้าหมื่นไวยวรนาถได้วิจารณ์ไว้ว่า "พระยาพิชัย(มิ่ง) เป็นคนหนักไปด้วยราคะจริตมีภรรยาเป็นคนในเมืองหลวงพระบาง 14 คน ได้เอาเจ้าหลานของเจ้านครหลวงพระบางมาเป็นภรรยาถึง 3 คนและไปลักลอบทำชู้กับบุตรสาวเจ้าอุปราชอีกคนหนึ่งด้วยเหตุการณ์ทั้งนี้คนในเมืองนครหลวงพระบางก็รู้กันทั้งเมือง เจ้านายในเมืองนครหลวงพระบางก็มีความเดือดร้อนและบาดหมางใจกับพระยาพิชัยมากขึ้น "3

5. การทำลายภาพพจน์ของไทยในนครหลวงพระบาง ในการเปิดเผยราชการลับบางประการ ดังที่เจ้าหมื่นไวยวรนารถได้พูดถึงว่า "พระยาพิชัยเที่ยวพูดว่า ในการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพิชัย(มิ่ง) ขึ้นมาเป็นข้าหลวงนั้นก็โดยมีพระราชประสงค์จะให้คิดทำลายเมืองนครหลวงพระบาง จะกลับให้เป็นพระราชอาณาเขตชั้นในเสียด้วยฝรั่งเศสได้เข้ามาใกล้ชิดกับเมืองนครหลวงพระบางนักแล้ว การที่พระยาพิชัยอวดอ้างนี้ ก็รู้ไปถึงหูเจ้านายในเมืองนครหลวงพระบางๆ

---

1 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี อ.ค, หน้า 34

2 ค. หน้า 40 - 41

3 ค.

ต่างคนก็มีความเสียใจทอดธุระในการงานบ้านเมืองเสีย "[1]

จากการปฏิบัติงานในทางที่ผิดดังที่กล่าวมานี้ เจ้าหมื่นไวยวรนารถได้วิจารณ์ในความประพฤติอันไม่เหมาะสมของพระยาพิไชยไว้ว่า "... จึงเห็นว่าเป็นคนชั่วที่สุดไม่เป็นคนรักบ้านรักเมืองเลย ถ้าคนอย่างนี้ยังมีชีวิตอยู่และเป็นข้าหลวงกำกับอยู่ ณ เมืองนครหลวงพระบางแล้ว มิช้านานเลยเมืองนครหลวงพระบางก็จะต้องเป็นของชาวต่างประเทศ ส่วนใบบอกราชการที่ข้าหลวงบอกมายังกรุงเทพฯนั้นได้ตรวจดูแล้วหาได้บอกความจริงไม่เลย มีแต่บอกหาความดีใส่ตัว ... พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็หาทราบเรื่องราวไม่"[2]...

ตามคำวิจารณ์ของเจ้าหมื่นไวยวรนารถซึ่งไปสืบสวนตรวจดูจากราชการในนครหลวงพระบางแล้วพบว่าพระยาพิไชย (มิ่ง) ใช้อำนาจในทางที่ผิดจนเหลิงอำนาจไม่รู้จักกาลเทศะตามที่กล่าวมาหลายประการ เมื่อสืบทราบถึงเหตุผลว่า " ทำไมข้าหลวงใหญ่จึงไม่ปฏิบัติตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว " ทั้งนี้อาจสืบหาสาเหตุได้ดังนี้

ประการแรก ในการแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ไปประจำนครหลวงพระบาง พ.ศ. 2427 เป็นการปฏิบัติงานอยู่อย่างรีบร้อนโดยมีจุดประสงค์เพื่อมิให้ฝรั่งเศสได้ทราบถึงแผนการปรับปรุงการปกครองประเทศราช รัชกาลที่ 5 ทรงมอบหมายให้พระยาพิไชย (มิ่ง) ไปปกครองนครหลวงพระบางโดยไม่มีตราตั้งที่กำหนดอำนาจขอบเขตของข้าหลวงใหญ่อย่างแน่ชัดจึงทำให้พระยาพิไชย (มิ่ง) ใช้อำนาจในทางที่ผิด

ประการที่สอง ตามพระบรมราโชบายในการแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ของรัชกาลที่5 พระองค์ทรงมอบหมายงานมากมายหลายด้านให้แก่พระยาพิไชย (มิ่ง)

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี อ.ต. หน้า

[2] เ. หน้า 48

ซึ่งงานแต่ละหน้าที่ *มิได้กำหนดขอบเขตที่แน่นอนไว้จึงทำให้พระยาพิไชย (มิ่ง) เหลิง ในอำนาจของตนจนเป็นเหตุให้เสียหายแก่ทางราชการฝ่ายไทย

ประการที่สาม โดยความประพฤติส่วนตัวของพระยาพิไชย (มิ่ง) เป็นคนที่มีนิสัยไม่ซื่อตรง มักหาผลประโยชน์จากทางราชการตั้งแต่ครั้งเป็นเจ้าเมืองพิชัย ดังที่หมื่นไวยวรนารถไต่สืบทราบว่า " พระยาพิชัยคนนี้เดิมที่จะได้เป็นเจ้าเมืองก็ต้องเสียเงินสินบนถึง ชั่ง ครั้นเมื่อได้มาเป็นเจ้าเมืองขึ้นแล้ว ก็อยู่รักษาเมืองมาได้ประมาณปีเศษจึงได้ขึ้นมารับราชการเป็นข้าหลวงเมืองนครหลวงพระบาง เงินค่าสินบนนั้นก็เป็นส่วย เอามาใช้บ้าง เกณฑ์คนเข้ากองทัพบ้าง ได้เกินมาก แม่ทัพได้เห็นตัวผู้ที่พระยาพิชัยเองเอาเงินกับมีตัวคนจะเป็นพยานด้วย "[1]

จากข้อสืบสวนของเจ้าหมื่นไวยวรนารถ เกี่ยวกับพระยาพิไชย (มิ่ง) เป็นข้อความที่อาจจะพิสูจน์ความเป็นไปในการบริหารงานด้านปกครองของกรุงเทพฯ ที่มีการรับสินบนจากผู้ต้องการแสวงหาอำนาจในการเป็นเมือง เมื่อพระยาพิไชย (มิ่ง) ได้รับตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ในนครหลวงพระบางจึงกล้าที่จะกระทำการทุจริตต่อทางราชการได้**

ผลจากการแต่งตั้งพระยาพิไชย (มิ่ง) ไปปฏิบัติงานในหน้าที่ข้าหลวงใหญ่ในนครหลวงพระบางต้องประสบกับความเสียหายหลายประการ ซึ่งความเสียหายต่างๆ ได้ทำลายภาพพจน์ของข้าราชการไทยเจ้านายท้าวพระยาลาวเสื่อมศรัทธาจากความจงรักภักดีต่อฝ่ายไทย ด้วยเหตุนี้เองเมื่อพระยาพิไชย (มิ่ง) ถึงแก่กรรม

---

*โปรดดูรายละเอียด เกี่ยวกับพระราชประสงค์ของรัชกาลที่5 ในการแต่งตั้งพระยาพิไชย (มิ่ง) หน้า 162 - 167

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ล.ค. หน้า 39 - 40

**นอกเหนือจากพระยาพิไชย (มิ่ง) แล้ว ยังมีพระพิไชยชุมพลข้าราชการกรมมหาดไทย ได้ทำการทุจริตโดยการโกงค่าพาหนะของกองทัพทำให้กองทัพส่งเสบียงและยาไม่ทันกำหนด เมื่อเจ้าหมื่นไวยฯนำตัวลงมากรุงเทพฯทางมหาดไทยให้ปล่อยตัวจากที่คุมขังพร้อมทั้งแต่งตั้งเป็นพระสวัสดิ์กรบการเมืองพิชัยต่อไป

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จากส่วนกลางที่พระองค์ไว้วางใจไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำนครหลวงพระบางแทนการแต่งตั้งเจ้าเมืองพิไชย

สำหรับงานสำรวจทำแผนที่ซึ่งสามารถเขียนแผนที่พระราชอาณาเขตไทยเป็นฉบับร่าง ในปี พ.ศ.2429 ฝ่ายไทยได้มอบให้แก่นายปาวีไปด้วย แต่ในเวลาต่อมาทางฝ่ายฝรั่งเศสไม่ยอมรับจนกระทั่งได้มีข้อตกลงให้จัดตั้งคณะกรรมการเพื่อสำรวจเขตแดนทั้งสองฝ่าย ในปี พ.ศ. 2430[1]

จะเห็นว่าพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯเจ้าอยู่หัว ในการปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบาง พ.ศ. 2427 ได้ก่อให้เกิดความสำเร็จและความล้มเหลวควบคู่กัน

ในด้านความสำเร็จ ได้พิสูจน์จากการจัดระเบียบการปกครองประเทศราชโดยให้ฐานะของประเทศราชหลวงพระบางอยู่ภายใต้การปกครองของไทยโดยตรงจึงทำให้สิทธิของไทยในนครหลวงพระบางปรากฏแก่ประเทศมหาอำนาจฝรั่งเศสอย่างชัดเจน

ในด้านความล้มเหลว การจัดสำรวจเพื่อทำแผนที่ในปี พ.ศ.2427 มิได้ก่อเกิดประโยชน์ในการนำมาเป็นหลักฐานแก่ฝ่ายไทยได้ ทั้งนี้เพราะฝ่ายฝรั่งเศสปฏิเสธความถูกต้องในแผนที่ฉบับนี้ นอกจากนี้การจัดข้าหลวงใหญ่ประจำนครหลวงพระบางมิได้ช่วยปรับปรุงความเจริญให้กับประเทศราชแต่กลับกลายเป็นการสร้าง " พลังลบ " ในด้านความจงรักภักดีให้แก่ฝ่ายไทยซึ่งในต่อมาเจ้าหมื่นไวยวรนารถต้องทำการรื้อฟื้นความเสื่อมเสียทั้งหลายใหม่และสร้างภาพพจน์ที่ดีดังปรากฏในการปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบาง พ.ศ. 2430

---

1 จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ อ.ค. หน้า 20

แม้ว่าการปรับปรุงนครหลวงพระบาง พ.ศ. 2427 – 2429 จะประสบความล้มเหลวในบางส่วนก็ตาม แต่ข้อที่ได้ปรากฏแก่ฝ่ายไทยในขณะนั้นเป็นการแสดงถึงความก้าวหน้าในการปกครองของไทยซึ่งมีความเข้าใจในนโยบายของฝรั่งเศสที่มีต่อดินแดนลาวตลอดมา ข้อดีดังกล่าวนี้ได้ก่อให้เกิดผลดีในด้านการรักษาความอยู่รอดของลาวไว้ได้ก่อนที่ วิกฤตกาล ร.ศ. 112 จะเกิดขึ้น แต่ภายหลังจากเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ผ่านไป ทางฝรั่งเศสได้แสดงเจตจำนงอย่างชัดเจนในการเข้ายึดครองดินแดนลาว

2. การปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบาง พ.ศ. 2429 – 2430

หลังจากการปราบปรามฮ่อและข่าด้วยวิธีการปราบปรามและวิธีการตกลงกันอย่างสันติแล้ว เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เคยสร้างปัญหาทางการปกครองได้คลี่คลายลง พวกฮ่อก็ยอมสวามิภักดิ์กับกองทัพไทย การดำเนินวิธีการแบบใหม่ที่เจ้าหมื่นไวยวรนารถนำปฏิบัติจนประสบความสำเร็จในดินแดนหัวพันห้าทั้งหกนี้ได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่กองทัพที่มิต้องดำเนินวิธีการปราบปรามด้วยกำลังอาวุธอีกต่อไป แต่เหตุการณ์ที่สงบลงในชั่วระยะเวลานี้มิได้ตัดสินว่าในอนาคตดินแดนสิบสองจุไทยหัวพันห้าทั้งหก หลวงพระบางและแคว้นพวนจะไม่ถูกฮ่อคุกคามอีก ด้วยเหตุนี้ เจ้าหมื่นไวยวรนารถจึงเห็นความสำคัญที่จะจัดปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองเหล่านี้ให้มีความมั่นคงสามารถคุ้มครองตนเองได้ เจ้าหมื่นไวยวรนารถจึงได้แบ่งการปรับปรุงการปกครองเป็น 2 เขตดังนี้

2.1. การปรับปรุงการปกครองในบริเวณ เมืองหัวพันห้าทั้งหกและสิบสองจุไทย

2.1.1 การดำเนินนโยบายผูกมิตรและการชุบเลี้ยงพวกฮ่อ ข่าและผู้ไท

ก. การที่ทำมาหากินให้กับพวกฮ่อธงเหลือง ฮ่อธงแดง ฮ่อธงลาย ในหัวพันห้าทั้งหก เมืองแถง (แขวงสิบสองจุไทย)

เนื่องจากพวกฮ่อมีหลายพวก แต่พวกฮ่อธงเหลือง ธงลายและธงแดง มิใช่เป็นพวกฮ่อที่มีนิสัยชอบปล้นฆ่าหรือประพฤติเป็นโจร ในความเป็นจริงพวกนี้เป็นพวกจีนกวางตุ้ง กวางไส(กวางสี)แต่คนลาวเรียกว่า "ฮ่อ " จึงทำให้คนเหล่านี้กลายเป็นพวกที่กองทัพไทยถือว่าเป็น" โจรฮ่อ " ด้วยเมื่อกองทัพทำการกวาดล้างฮ่อที่ประพฤติเป็นโจรก็จะทำการกวาดล้างพวกฮ่อดังกล่าวนี้จนเป็นเหตุให้พวกนี้ต้องหลบหนีไปโดยไม่มีจุดหมายปลายทาง เมื่อเกิดความอดอยากก็ทำการปล้นสะดมเพื่อเอาชีวิตรอดไว้ก่อนซึ่งโดยวิสัยที่แท้จริงพวกจีนธงเหลือง ธงลาย ธงแดงมิได้ประพฤติตนเป็นโจรโดยอาชีพมาก่อนดังที่เจ้าหมื่นไวยวรนารถได้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ว่า

> " พวกนี้เป็นจีนกวางตุ้งกวางไสทั้งสิ้น แต่พลเมืองเรียกว่าฮ่อจึงสำคัญผิดไป บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าว่า จีนกวางตุ้งที่เข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภารทำมาหาเลี้ยงชีวิตยังกรุงเทพฯมีเป็นอันมาก จะขอรับพระราชทานเอาตัวกวานกอยี่แลพรรคพวกไปไว้ทำมาหากินที่กรุงเทพฯจึงจะสิ้นผู้ร้ายในแขวงหัวพันห้าทั้งหก ราษฎรจะได้สิ้นความวิตกที่เกรงกลัวพวกฮ่อ แลจะได้กลับคืนมาทำมาหากินตามภูมิลำเนาต่อไป ส่วนจีนฤาฮ่อที่มีบุตรภรรยาเป็นลาวจะมอบให้พระสามิภักดิ์สยามเขตรรับไว้ให้อาศัยเช่นพลเมืองยังเมืองแถง จะมิให้ล่วงล้ำเข้ามาในหัวพันห้าทั้งหกอีก " [1]

---

1 กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม.2.22 ก. เล่ม ปึกที่ 20 ใบบอกเจ้าหมื่นไวยวรนารถมาถึงกรมยุทธนาธิการ สำเนาที่ 12/40 วัน 4 ฯ ๙ ค่ำ จ.ศ. 1240 วันที่ 1[illegible] สิงหาคม พ.ศ. 2420)

การดำเนินนโยบายผูกมิตรกับฮ่อธงเหลือง ธงลาย ธงแดง เจ้าหมื่นไวยวรนาถจัดการให้พวกนี้อยู่เป็นหลักแหล่งเพื่อสะดวกในการทราบจำนวนที่แน่นอนพร้อมทั้งจัดสรรที่ดินทำกินไว้ด้วย ส่วนในด้านการปกครองจัดให้อยู่ในความดูแลของหัวหน้าคนจีนซึ่งฝ่ายไทยแต่งตั้งให้เป็นพระสวามิภักดิ์สยามเขตรทำหน้าที่ประสานงานระหว่างพวกจีนกับกองทัพไทย

ข. การจัดที่ทำมาหากินให้กับพวกฮ่อธงดำในแขวงสิบสองจุไทย

พวกฮ่อธงดำตั้งถิ่นฐานหลักแหล่งอยู่ในแขวงสิบสองจุไทย มีหัวหน้าเป็นจีนกวางตุ้งเรียกกันทั่วไปว่าองบาท่าขวา พวกฮ่อธงดำภายใต้การนำขององบาท่าขวาเป็นพวกที่ประสบปัญหาเหมือนกับจีนธงแดง ธงลาย ธงเหลืองในแขวงหัวพันห้าทั้งหก[1] เจ้าหมื่นไวยวรนาถจึงดำเนินนโยบายด้วยวิธีการผูกมิตรกับพวกกลุ่มนี้ โดยการให้พระสวามิภักดิ์สยามเขตรไปเชิญองบาท่าขวามาทำพิธีสาบานตนที่จะไม่คิดร้ายต่อไทยต่อหน้าแม่ทัพใหญ่สยามเขตรแล้วจัดให้พวกของององบาท่าขวาทำมาหากินในเมืองสบแอด แขวงหัวพันห้าทั้งหกไปก่อนจนกว่ากองทัพไทยจัดราชการในสิบสองจุไทยเรียบร้อยแล้วจึงจะให้องบาท่าขวาไปทำมาหากินที่สิบสองจุไทย ตามที่เจ้าหมื่นไวยวรนาถกราบทูลรัชกาลที่ 5 ไว้ว่า

> ส่วนองบาซึ่งตั้งอยู่ท่าขวาของแขวงสิบสองจุไทนั้น เป็นพวกจีนกวางตุ้งกวางไสเช่นกัน แต่ใช้ธงดำเป็นพวกหนึ่ง ว่าพวกนี้หาได้เบียดเบียนราษฎรไม่ ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าฯจะรับพระราชทานยกย่องององบาตามสมควร ให้คุมกันอยู่ต่อไป เมื่อมีเหตุการณ์ก็จะได้ว่ากล่าวกันกับหัวหน้าที่ตามคุมนั้น ถึงแม้ว่า

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12ก ปึกที่ 20 ล.ค.

ต่อไปจะมีจีนโจรผู้ร้ายบ้างก็จะใช้ กำลังอุดหนุนจีนฮ่อเขานี้ปราบปรามกัน เห็นด้วยเกล้าฯว่าฝ่ายเมืองสิบสองจุไทยนั้น ในเวลานี้ยังไม่เป็นการราบคาบนัก เพราะเมืองหลวงพระบางทิ้งทอดธุระเสียหลายสิบปี ... จึงรับพระราชทานให้จีนพวกนี้อาศัยที่อื่นก่อนกว่าจะจัดราชการฝ่ายเมืองสิบสองจุไทให้มั่นคงต่อไป ... "[1]

ค. พวกข่าและ ผู้ไทแดง ในเมืองซ่อน(หัวพันห้าทั้งหก)และเมืองแถง (แขวงสิบสองจุไทย)

หลังจากการปราบปรามพวกฮ่อ ข่าและผู้ไทแดงในเมืองแถงและฝ่ายเมืองหัวพันห้าทั้งหกแล้ว เจ้าหมื่นไวยวรนารถได้เรียกหัวหน้ามาประชุมที่เมืองซ่อนเพื่อทำการตกลงกับท้าวขุนพระยาจาวในหัวเมืองเหล่านี้ในเรื่อง การปักปันเขตแขวงที่ทำมาหากินเพื่อมิให้เกิดปัญหาการรุกล้ำในที่ทำกินซึ่งกันและกัน[2] ตามที่เจ้าหมื่นไวยวรนารถกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 มีความว่า

" ข้าพระพุทธเจ้าจึงให้ หาตัวหัวพันท้าวขุนในทุกๆเมืองมาประชุมพร้อมจัดราชการอยู่ยังเมืองซ่อนทั้งสิ้น ได้ไล่เลียงสอบถามแบ่งปันส่วนเขตรแขวงบ้านเมืองปักไม้หมายกรุยแลห้วยเขาซึ่งเป็นสำคัญปันเขตรแขวงตามแจ้งสืบมาแต่บุราณ เป็นการตกลงถูกต้องเรียบร้อยเป็นหลักฐานมั่นคงที่จะรักษาพระราชอาณาเขตต่อไป ... "

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก เล่ม 9 ปีกที่ 20 ล.ต.

[2] ต.

เมื่อพวกฮ่อ พวกข่าและพวกผู้ไทแดงได้ปกครองตนเองต่างต่างแล้ว เจ้าหมื่นไวยวรนารถได้จัดการปกครองใหม่โดยการจัดกำลังทหารคอยให้ความคุ้มครองความปลอดภัยแก่คนเผ่าต่างๆด้วย พร้อมกันนี้ยังจัดให้ข้าหลวงแยกย้ายกันออกสำรวจสภาพบ้านเมืองทุกๆตำบลในเมืองหัวพันห้าทั้งหกโดยเฉพาะบริเวณด่านทางสำหรับคนต่างเมืองเข้าออกได้จัดตั้งป้อมยามสำหรับการตรวจคนอย่างใกล้ชิด ซึ่งมีผลให้เหตุการณ์บ้านเมืองในเขตแขวงหัวพันห้าทั้งหกได้อยู่ในความสงบเรียบร้อยดังปรากฏในรายงานตอนหนึ่งของเจ้าหมื่นไวยวรนารถมีความว่า " .. ครั้งบัดนี้ราชการฝ่ายเมืองหัวพันห้าทั้งหก ฝ่ายฮ่อและข่า แจะก็เข้ามาอ่อนน้อมสวามิภักดิ์นำพรรคพวกมายังเมืองม่อนหมดสิ้นโจรผู้ร้ายราบคาบเป็นอันดีแล้ว ... "1

การเปลี่ยนแปลงนโยบายในการปกครองพวกฮ่อ พวกข่าแจะและพวกผู้ไทด้วยวิธีการแผ่พระคุณได้ก่อให้เกิดผลดี **ทางการปกครองแก่ฝ่าย**ไทย เจ้าหมื่นไวยวรนารถจึงนำเอาตัวท้าวขุนและพรรคพวกเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ที่กรุงเทพฯ และเตรียมการที่จะให้พวกฮ่อมาพำนักทำมาหากินในกรุงเทพฯด้วย แต่รัชกาลที่5 ทรงทักท้วงเกรงจะเป็นภัยต่อบ้านเมืองดังนั้นทรงเสนอวิธีการจัดการปกครองมีความว่า

" . . ซึ่งคิดเห็นว่าจะให้อยู่ตามเดิมไม่ได้ จะต้องให้กวาดต้อนเข้ามาให้สิ้นเชิงนั้น ถ้าเป็นการแตกตื่นฯก็จะสั่งได้โดยง่ายว่าจะให้ต้อนครัวลงมากรุงเทพฯ แล้วจ่ายไปไว้ในคร้ามเมืองชั้นในแห่งใดแห่งหนึ่ง .. แต่การกวาดต้อนครัวระยะทางไกลที่สุดดังนี้ พวกครัวได้ความลำบากล้มตายเป็นหน้าสังเวชยิ่งนักอย่างหนึ่ง เมื่อครั้งท่านเจ้าพระยาภูธราภัยกวาดต้อนพวกครัวพวนซึ่งเข้า

---

1 กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก เล่ม 0 ปีที่ 20 ร.ศ.

ทูฮอลงมาครั้งนั้น ฝ่ายมิสเตอร์น็อกซ์เกลียดชังเราอยู่เมื่อได้ทราบข่าวแล้วก็พูดกับสมเด็จเจ้าพระยา* สมเด็จเจ้าพระยาท่านไม่รับว่ารู้เห็นอันใดด้วยซัดเอาเราผู้เดียว มิสเตอร์น็อกซ์คิดอ่านจะประกาศใหญ่โต ให้ประเทศที่เป็นซีวิไลซ์ทั้งปวงเห็นเราเป็นป่าเถื่อนดุร้าย เหมือนหนึ่งเจ้าหัวเน้าในเมืองแอฟริกา เราได้รู้ความทั้งนี้จากพระยาสุรศักดิ์มนตรี (บิดาของเจ้าหมื่นไวยวรนารถ นามเดิมว่า แสง แสงชูโต)** พระยาภาสกรวงศ์จึงได้คิดแก้ไขให้เอาคนร้ายนี้ย้ายไปเสียทางเมืองหนองคาย ยกบ้านนาแหบขึ้นเป็นเมืองบริคัณฑนิคม รวมกับคนซึ่งแตกหนีพวกฮ่อมาแต่ก่อน การก็สงบไปแนครั้งนี้ถ้าจะให้กวาดต้อนลงมากรุงเทพฯ ก็เป็นที่สงสารได้ความลำบากอย่างยิ่ง จึงเล่าเรื่องมาเสียให้รู้เหตุผลซึ่งเป็นมาแต่ก่อน การที่ปราบปรามบ้านเมืองเหล่านี้ให้เรียบร้อยเราต้องลงทุนก็มาก แต่ไม่ได้ประโยชน์อันใดนอกจากเกียรติยศและอำนาจ ไม่เหมือนหนึ่งไปตีบ้านตีเมืองอันใด ถ้าได้คนเหล่านี้เข้ามาเป็นประโยชน์ในราชการบ้างจะเป็นการดี แต่จะเอาลงมากรุงเทพฯนั้นไม่ได้ ถ้าให้อยู่ตามหัวเมืองชั้นนอกสำหรับที่จะได้จะเกณฑ์ให้ส่งเสบียงอาหารกองทัพได้จะเป็นประโยชน์ในราชการต่อไปภายหน้า ให้พระนายไวยคิดผ่อนผันดูให้เป็นประโยชน์ได้จะดี " 1

---

* สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

** คำในวงเล็บโดยผู้เขียน

1 พระยาสุรศักดิ์มนตรี <u>ประวัติการจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี</u> เล่ม 2 หน้า 587 - 593

จากข้อความในพระราชหัตถเลขาจะเห็นได้ว่า รัชกาลที่ 5 ทรงไม่เห็นด้วยในการนำข้าหน้าฮ่อขึ้นเหนือมาทำมาหากินในกรุงเทพฯ นอกจากนี้พระองค์ได้ทรงเสนอแนะให้เจ้าหมื่นไวยวรนาถใช้พวกฮ่อเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์ต่อราชการบ้านเมืองด้วย ในเวลาต่อมาเมื่อเจ้าแคว้นหลวงพระบางเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 5 เจ้าหมื่นไวยวรนาถได้นำหัวหน้าฮ่อมาเข้าเฝ้าแก่ว พวกฮ่อธงเหลืองได้มีความจงรักภักดีต่อไทยเป็นอย่างดี ทางฝ่ายไทยจึงจัดที่อยู่ให้พวกฮ่อได้มีที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคงดังได้กล่าวไว้ในตอนต่อไป

2.1.2. การจัดระเบียบในการแต่งตั้งผู้ปกครองในแขวงหัวพันห้าทั้งหกสิบสองจุไทย*

เจ้าหมื่นไวยวรนารถมีนโยบายในการจัดระเบียบการปกครองในแขวงหัวพันห้าทั้งหกและเมืองแถงด้วยการจัดแต่งตั้งข้าวเพี้ยกรมการใหญ่น้อยเป็นผู้ดูแลทุกข์สุขของราษฎร ซึ่งการดำเนินงานตลอดจนนโยบายในนี้เจ้าหมื่นไวยวรนารถได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า

> "... จัดแต่งตั้งให้มีหัวหน้า ให้มียศบรรดาศักดิ์ตามสมควรแก่ธรรมเนียมบ้านเมือง และรวบรวมไว้ทั้งอยู่คงภูมิลำเนาเป็นปรกติขึ้นในที่อันสมควรที่ใดที่หนึ่ง พวกฮ่อก็จะวางใจว่าเป็นข้าขอบขัณฑสีมา การที่จะป้องกันรักษาตัวอานาจอาจหาญเที่ยวรบกวนราษฎรนั้นก็จะเบาบางไป เพราะไว้ใจว่าพระเมืองก็คงจะไม่คิดทำร้ายตัว ถ้าเมื่อได้จัดแต่งตั้งแบ่งนาให้กินแบ่งดินให้อยู่เป็นการปกครองถานเป็นพลเมืองอันสมควรแล้วก็คงจะเช่นกับจีนซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารกรุงเทพฯ ... ถ้ามีคดีเกี่ยวข้อง

---

*เฉพาะในเมืองแถง

ด้วยฮะจะได้หาตัวหัวหน้าว่ากล่าวให้ปราบปรามได้ "[1]

เพื่อให้การแต่งตั้งผู้ปกครองในครั้งนี้ได้ดำเนินตามธรรมเนียมลาว จึงให้เจ้านครหลวงพระบางคัดเลือกพวกเชื้อสายเจ้าลาวและหัวหน้าเดิมให้ดำรงตำแหน่งเป็นท้าวเพี้ยกรมการเมืองใหญ่น้อยตามลำดับดังปรากฏในตราตั้ง23 เมือง*

นอกจากนี้เจ้าหมื่นไวยวรนารถได้แต่งตั้งให้มีผู้ปกครองในเขตเมืองหัวพันห้าทั้งหกที่มีเขตแดนติดต่อกับญวนด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ได้รับการแต่งตั้งทำหน้าที่ดูแลผู้คนไปมาค้าขาย ราชการที่เกี่ยวกับคนในบังคม การออกหนังสือเดินทางโดยขึ้นตรงกองข้าหลวงใหญ่ในนครหลวงพระบาง ดังมีรายนามต่อไปนี้

1. เมืองเชียงค้อ ให้อำนาจแก่พระยาคุมพลพิทักษ์อุไทยธานีเป็นผู้มีอำนาจเต็มรักษาเขตแดนแขวงเมืองเชียงค้อ ไป จนจดน้ำคบสบสิม " [2]

2. เมืองแวน ให้พระยาพิทักษ์บูรพเขตร รักษาการณ์ในเมืองแวน[3]

3. เมืองซ่อนไชยบุรี ให้พระยาศรีสบังคพงษาไชยบุรีเป็นผู้รักษาการณ์[4]

4. เมืองไสย ให้พระยาอิสารอุไทยเดชชะนะสงคราม เป็นผู้รักษาการณ์[5]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 . ปึกที่ 20 ล.ค.

* โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ง.

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 64/2 รายงานเจ้าหมื่นไวยวรนารถถึงพณฯ ลูกขุน ณ ศาลา ตุลาคม พ.ศ. 2429

[3] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 64/3 ล.ค.

[4] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 64/4 ล.ค.

[5] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 64/5 - 8 ล.ค.

5. เมืองงำใต้ ให้พระยาฉามงคลบุตเรืองจุไทยธานี เป็นผู้รักษาการณ์

6. เมืองสบแอด ให้พระยาบรินทรเขตสิทักษ์ เป็นผู้รักษาการณ์

7. เมืองหัวพันห้าทั้งหก ให้พระยาไชยพงษามาตยแสนเมืองบุญเรืองฤาฤทธิ เป็นผู้รักษาการณ์[1]

8. เมืองเหี้ยม ให้พระยาศรีพรบวงษ์ เป็นผู้รักษาการณ์

9. เมืองซาเหนือ ให้พระยาสุรินทรสงคราม เป็นผู้รักษาการณ์

สำหรับในแขวงสิบสองจุไทย อำนาจของไทยเห็นจะตั้งมั่นอยู่เฉพาะในเขตเมืองแถงหรือสิบสองจุไทยตอนใต้เท่านั้น การจัดการของเจ้าหมื่นไวยวรนารถจึงมีเฉพาะที่เมืองแถง โดยการแต่งตั้งให้กายตงเป็นเจ้าเมืองแถง ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระสวามิภักดิ์สยามเขตร*

3. การจัดสำรวจหัวเมืองชายแดนแขวงหัวพันห้าทั้งหกที่ติดต่อกับญวน

ดินแดนแขวงหัวพันห้าทั้งหกเขตแดนที่ติดต่อกับญวน (ตังเกี๋ย) ซึ่งระหว่างทางจะเป็นที่อยู่ของพวกผู้ไทแดง พวกม้อย ตั้งบ้านเรือนอาศัยเรียงรายตลอดระยะทางตั้งแต่ลาวจนถึงตังเกี๋ย ดังปรากฏในคำชี้แจงของเจ้าหมื่นไวยวรนารถแก่นายปาวีไว้ว่า

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.64/9 ฉ.ค.

*โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก จ พระบรมราชานุญาตของรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหมื่นทรเทพนิภาธรเป็นผู้แต่งตั้งพระสวามิภักดิ์สยามเขตร

" เมืองลาวนี้เป็นเมืองคั่นพระราชอาณาเขตร์สยามอยู่ส่วนหนึ่งจึงจะถึงดินยวญ เพราะแนวพระราชอาณาเขตร์หาได้ติดต่อกับอาณาเขตร์ยวญแท้ไม่ ยังเป็นแขวงของคนภาษาอีกพวกหนึ่ง เป็นครึ่งลาวคล้ายยวญ แต่ภาษาเป็นลาวฟังเข้าใจแตกจากยวญทั้งสิ้นคือ เรียกพวกผู้ไทยแดงแลม้อย คนจำพวกนี้มีอยู่ในพระราชอาณาเขตรสยามเป็นอันมากสืบมาช้านาน ..." 1

ในยามสงบพวกผู้ไทแดง พวกม้อยทำนาทำเลี้ยงชีพทางการเพาะปลูกแต่ในยามที่เกิดการจราจลวุ่นวายเนื่องจากพวกฮ่อเข้าไปจีนที่เมืองหัวพันห้าทั้งหก ปรากฏว่ามีพวกผู้ไทแดง พวกม้อยร่วมกับพวกฮ่อด้วย ซึ่งการที่พวกผู้ไทแดงและพวกม้อยประพฤติตนเป็นโจรปล้นสะดม ทางฝ่ายไทยไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าพวกนี้กระทำไปด้วยความสมัครใจหรือถูกบังคับขู่เข็ญจากพวกฮ่อ เมื่อเหตุการณ์บ้านเมืองสงบลง เจ้าหมื่นไวยวรนารถจึงดำเนินการสำรวจผู้คนในเขตแดนที่ติดต่อกับแขวงหัวพันห้าทั้งหกเพื่อให้ทราบจำนวนสำมะโนครัวคนที่แน่นอน และได้ทำการพบปะตกลงกับหัวหน้าผู้ไทแดงพวกม้อยให้ยอมรับนับถือภายใต้อำนาจของฝ่ายไทย จากการสำรวจในปีพ.ศ.2429 พบว่าในห้าเมืองชายแดนระหว่างแขวงหัวพันกับญวน มีเมืองที่สำคัญซึ่งเป็นอันตรายในการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในแขวงหัวพันห้าทั้งหกได้ ดังมีรายนามต่อไปนี้

1. เมืองกายา* เป็นเมืองใหญ่ ญวนเรียก ไฮฉนเจา ราษฎรเป็นพวกผู้ไทแดงมีบ้านเรือนประมาณ 40 หลังคา มีเมืองน้อยขึ้นอยู่ในแขวงเดียวกัน 10 เมือง คือ

1กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม.2.12 ก. เล่ม9 ปีกที่20 <u>รายงานของเจ้าหมื่นไวยวรนารถบอกปติบัติมาถึง ฯพณฯ ลูกขุน ณ ศาลา</u> สำเนาที่ 20/48 - 49 วัน 7 ฯ 14/4 ค่ำ จ.ศ 1248 (วันที่17 เมษายน พ.ศ. 2429)

* เป็นเมืองที่สำคัญ ฝรั่งเศสใช้เป็นที่พักรบสำหรับปราบฮ่อธงดำในตังเกี๋ย

1. เมืองพิน ญวนเรียก กางเซียมต๋ง มีบ้านเรือนประมาณ 100 หลังคาเรือน
2. เมืองวาก " " ลักแกงต๋ง " " " 30 "
3. เมืองช้าง " " ภูตาแต๋ง " " " 25 "
4. เมืองแจ้ง " " ภูเวต๋ง " " " 20 "
5. เมืองเดียด " " วักเตียดต๋ง " " " 35 "
6. เมืองเชื้ม " " โยที๋ต๋ง " " " 25 "
7. เมืองจิ้ง " " โกบางต๋ง " " " 20 "
8. เมืองที่ " " ลักแกงงา " " " 20 "
9. เมืองทั้ง " " ทังชา " " " 30 "
10. เมืองกวง " " โกนาาซา " " 20 "[1]

2. เมืองแจ้ง (๑) เป็นเมืองใหญ่ ญวนเรียก จางเจงเวา ราษฎรเป็นผู้ไทแดง มีบ้านเรือน 60 หลังคา มีเมืองน้อยขึ้นอยู่ในแขวงเดียวกัน 13 เมือง คือ

1. เมืองแจ้ ญวนเรียก ต๋งงอกกัก มีบ้านเรือนประมาณ 40 หลังคาเรือน
2. เมืองเชียง " " เวี้ยนเตียงต๋ง " " 20 "
3. เมืองกาด " " ตางกาดต๋ง " " 20 "
4. เมืองหนาง " " ฮางหนางต๋ง " " 15 "
5. เมืองลาง " " เวี้ยนเหินต๊ง " " 20 "
6. เมืองมั้ก " " ต๋งมั้กต๋ง " " 20 "

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. เล่ม 3 ปึกที่ 20 ใบบอกเจ้าหมื่นไวยวรนาถถึงพระยา ลูกขุน ณ ศาลา ตุลาคม จ.ศ. 2429

7. เมืองมะ ญวนเรียก ตามือตึง มีบ้านเรือน 15 หลังคาเรือน

8. เมืองเชียงงาน " เทิงซันเจา " 30 "

9. เมืองเยน " เยนเกิมซา " 15 "

10. เมืองขาว " เวี้ยนขาวซา " 20 "

11. เมืองมอก " เบี๊คมอคซา " 20 "

12. เมืองงอ " ลางบอซา " 25 "

13. เมืองลวก " นออกซา " 30 " [1]

3. เมืองเวี้ยนเกิ่มเป็นเมืองใหญ่ ญวนเรียก เวี้ยนเกิมที่ มีราษฎรเป็นพวกม้อย* มีบ้านเรือน60 หลังคา มีเมืองขึ้น 6 เมือง

1. เมือง ญวนเรียก โกลงตึง มีบ้านเรือน 50 หลังคาเรือน

2. เมืองใบ " เลียนลึตึง " 30 "

3. เมืองเพีย " เวี้ยนเพิ่นตึง " 40 "

4. เมืองของ " เหียคคองตึง 30 "

5. เมืองกี้ " เบิ่นกีตึง " 25 "

6. เมืองแมง " ลางแยงตึง " 50 " [2]

4. เมืองปะแกน ญวนเรียก ติเจิ่นเวี่ยน ราษฎรเป็นพากผู้ม้อย มีบ้านเรือน หลังคา มีเมืองเล็กๆเป็นเมืองขึ้น15 เมือง

1. เมืองจะแว มีบ้านเรือน 30 หลังคา

2. เมืองนอก " 10 "

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. เล่ม9 ปีกที่ 20 ล.ค.

* ลาวเรียก พากเม้ย

[2] ค.

3. เมืองกวาง	มีบ้านเรือน	25	หลังคาเรือน
4. เมืองเวี้ยนผาม	"	20	"
5. เมืองเวี้ยนเท้า	"	30	"
6. เมืองหมุบ	"	20	"
7. เมืองสวาง	"	30	"
8. เมืองมัค	"	30	"
9. เมืองผา	"	30	"
10. เมืองแสน	"	25	"
11. เมืองเชียงผม	"	15	"
12. เมืองหู้	"	15	"
13. เมืองกอม	"	25	"
14. เมืองเชียงเชิ้ง	"	35	"
15. เมืองจะหวาบ	"	50	" [1]

4. การขยายอำนาจของไทยเหนือดินแดนหัวพันห้าทั้งหกและสิบสองจุไทย เจ้าหมื่นไวยวรนารถได้จัดให้นายทหารออกสำรวจเมืองหัวพันห้าทั้งหกและสิบสองจุไทย พร้อมทั้งให้เก็บหลักฐานของพระยาเจ้าเมืองต่างๆเหล่านั้นทุกๆเมือง ในเมืองที่ได้จัดแต่งตั้งผู้ปกครองไว้แล้วได้จัดให้มีตราสำหรับเมืองเรียกว่า " กงดิน "* เพื่อเป็นสัญญาบัตรในการแต่งตั้งให้เป็นผู้มีอำนาจเป็นรักษาการณ์บ้านเมือง ลักษณะของกงดินหมายถึงเอาครั่งมาตีตราของเจ้านครหลวงพระบางไว้หมดในทุกแผ่นในลาน นอกจากนี้ได้จัดทำแผนที่ขยายๆเขียนลงบนผ้าเรียกว่า "ผ้ากงดิน " สำหรับเป็นโฉนดแบ่งเขตเมืองต่างๆเพื่อให้เจ้าหมื่นไวยวรนารถได้เก็บรวบรวมผ้ากงดินและกงดินของเมือง

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. เล่ม 9 ปึกที่ 20 จ.ศ.

* ลักษณะกงดิน คล้ายกับตราของที่ดินในปัจจุบัน

เหล่านี้ไว้ พร้อมทั้งจัดทำแผนที่และมีการขีดเส้นเขตแดนไว้ในกงดินของหัวเมือง แขวงหัวพันห้าทั้งหกตลอดจนสิบสองจุไทยโดยมีจุดประสงค์ที่จะให้ผ้ากงดินเป็นหลักฐาน ซึ่งแสดงว่านครหลวงพระบางมีสิทธิเหนือดินแดนหัวเมืองดังกล่าวนี้[1]

นโยบายในการแสดงสิทธิของฝ่ายไทยด้วยการจัดให้มีผ้ากงดินและมีตรากงดินในครั้งนี้ เป็นวิธีการปกครองแบบใหม่ซึ่งเจ้าหมื่นไวยวรนารถนำปฏิบัติในเขตเมืองหัวพันห้าทั้งหกและสิบสองจุไทย วิธีการนี้ได้สร้างผลดีในทางปกครองแก่ฝ่ายไทยถึงสองประการ ในประการแรก ฝ่ายไทยได้ยึดถือให้ผ้ากงดินและตรากงดินเป็นหลักฐานสำคัญของฝ่ายไทยซึ่งจะชี้แจงกับฝ่ายฝรั่งเศส กับอีกประการหนึ่งทางฝ่ายไทยสามารถจัดระเบียบในการปกครองให้เจ้านายราษฎรลาว พวกฮ่อและชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ในลาวซึ่งง่ายต่อการควบคุมการปกครองซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ในการปลูกฝังความจงรักภักดีที่จะเกิดกับฝ่ายไทย

การดำเนินนโยบายในการจัดระเบียบชนกลุ่มน้อยได้ก่อให้เกิดผลดีแก่การปกครองเกี่ยวกับความสงบภายในให้แก่ฝ่ายไทยในระหว่าง พ.ศ. 2428 - 2429 ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่กองทัพไทยสามารถจัดระเบียบการปกครองในส่วนหัวเมืองชั้นทางลาวฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงโดยเฉพาะบริเวณเมืองหัวพันห้าทั้งหกตลอดจนในเขตแขวงสิบสองจุไทยทางตอนใต้ อันได้แก่ เขตเมืองแถง

การจัดการปกครองของไทยในแขวงเมืองที่อยู่ห่างไกลได้ดำเนินการขยายสิทธิของไทยในหัวเมืองดังกล่าวอย่างมีระเบียบแบบแผน แต่การจัดระเบียบการปกครองไม่สามารถที่จะจัดปรับปรุงได้พร้อมกันจะเห็นได้ว่าในขณะที่เจ้าหมื่นไวยวรนารถจัดการปกครองในบริเวณสิบสองจุไทยทางตอนใต้ ส่วนในทางสิบสองจุไทยตอนเหนือ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. ปึกที่ 20 ล.ค.

บริเวณแคว้นไร ทางฝ่ายไทยก็ยังมิได้เข้าไปรับหน้าที่ในการจัดการปกครอง จนในที่สุด เมื่อ พ.ศ. 2431 ฝรั่งเศสได้อ้างสิทธิเหนือสิบสองจุไทยซึ่งมีผลให้ฝ่ายไทยต้องยอมสละสิทธิเหนือดินแดนดังกล่าวเพื่อให้ฝรั่งเศสเข้ายึดครอง *

2.2 การปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบาง

หลังจากกองทัพไทยได้จัดการปกครองภายในแขวงหัวพันห้าทั้งหก เมืองแถง เจ้าหมื่นไวยวรนารถได้เตรียมจัดปรับปรุงการปกครองในนครหลวงพระบางด้วยทั้งนี้สืบเนื่องมาจากความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องรีบจัดดำเนินการดังนี้

ในประการแรก สภาพการของประเทศราชหลวงพระบางแสดงให้ประจักษ์ว่าเป็นประเทศราชที่มีความอ่อนแอทางการทหารและยังมีความล้าหลังในการจัดการปกครองภายในของตนเอง

ประการที่สอง ในระยะกลางของพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นยุคของการขยายจักรวรรดินิยมของประเทศมหาอำนาจโดยเฉพาะมหาอำนาจฝรั่งเศสได้แสดงเจตจำนงในการขยายอิทธิพลในดินแดนลาวและประกอบกับดินแดนประเทศราชหลวงพระบางเพิ่งพ้นจากภัยรุกรานของพวกฮ่อ ดังนั้นสภาพของนครหลวงพระบางในปีพ.ศ. 2420 เป็นการเริ่มต้นของความสงบภายในเท่านั้นซึ่งเปิดโอกาสให้กองทัพไทยเข้าจัดระเบียบการปกครองภายใน

จากมูลเหตุทั้งสองประการ รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์ให้กองทัพไทยภายใต้การนำของเจ้าหมื่นไวยวรนารถรีบเร่งในการจัดระเบียบการปกครองภายในทางลาวตะวันออกทั้งหมดโดยเฉพาะบริเวณประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองขึ้นซึ่งอำนาจของฝ่ายไทยยังแสดงไม่ชัดเจน การปรับปรุงการปกครองภายในของประเทศราชหลวงพระบางในครั้งนี้ เจ้าหมื่นไวยวรนารถได้จัดดำเนินงานดังนี้

---

*โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 4

2.2.1. **การจัดตั้งด่านรักษาความปลอดภัยตามหัวเมืองชายแดนของประเทศราชหลวงพระบาง**

ความไม่ปลอดภัยซึ่งหัวเมืองชายแดนประสบอยู่เสมอคือภัยจากโจรผู้ร้าย เจ้าหมื่นไวยวรนาถได้มีคำสั่งให้เจ้านครหลวงพระบางและหัวเมืองต่างๆให้จัดตั้งด่านคอยตรวจตราคนต่างแดนซึ่งเข้ามาค้าขายติดต่อการแลกเปลี่ยนสินค้าอย่างกวดขัน โดยเฉพาะทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือมีพวกฮ่อและตองซู่เดินทางติดต่อกับคนนครหลวงพระบางอยู่เสมอ เจ้าหมื่นไวยวรนาถจึงสั่งการให้ตั้งด่านตรวจตามเส้นทางสำคัญดังนี้

ก. เส้นทางระหว่างทางตะวันตกเฉียงเหนือของนครหลวงพระบางถึงเมืองพัฒนวคึงษา บ้านปากทา ซึ่งเขตต่อแดนกับเมืองน่าน

ข. เส้นทางจากเมืองไซติดต่อกับเมืองเชียงฮุง เมืองล่า เมืองวาฮิน เมืองวา เมืองฮุน เมืองกุ เมืองวาถึงเมืองแมน ซึ่งเป็นเขตแดนที่ติดต่อกับสิบสองปันนา

การสั่งตรวจตราในครั้งนี้ให้ดูการลักลอบนำอาวุธเข้ามาในเขตนครหลวงพระบางหรือไม่ ถ้านำอาวุธมาอย่างผิดสังเกตให้เจ้านายท้าวแสนยึดอาวุธส่งให้กองทัพใหญ่ที่นครหลวงพระบางทันที[1]

ในระหว่างที่ฝ่ายไทยเตรียมดำเนินงานการตรวจอาวุธและรักษาด่านทางฝ่ายอังกฤษกำลังประสบปัญหาการก่อจราจลของพวกกะเหรี่ยงในรัฐฉานของพม่า ราชทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯเกรงว่าเส้นทางระหว่างพม่าและเมืองขึ้นของพม่ามีเขตแดนที่เชื่อมต่อกับทางตะวันตกเฉียงเหนือของนครหลวงพระบางซึ่งจะเป็นเส้นทางที่พวกฮ่อและพวกตองซู่นำอาวุธกระสุนดินดำเข้าไปจำหน่าย ทางฝ่ายไทยจึงจัดการกวดขัดด่านทางเมืองหลวงพระบางโดยมอบให้ท้าวแสนทั้งหลายออกป่าวประกาศให้

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 2.12 ก.เล่ม ๑ ปึกที่ 20 ใบบอกเจ้าหมื่นไวยวรนาถถึง ฯพณฯ ลูกขุน ณ ศาลา สำเนาที่ 13/40 วัน 5 ฯ ๑ ค่ำ จ.ศ. 1248 (วันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2429)

ร่ายกับวัฒนธรรมของ ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างความมั่นคงภายในให้กับนครหลวงพระบาง และ ช่วยสร้างสัมพันธไมตรีอันดีระหว่างไทยกับอังกฤษด้วย [1]

2.2.2. การจัดข้าราชการในกองทัพช่วยราชการเจ้านครหลวงพระบาง

ในระหว่าง ที่เจ้าหมื่นไวยวรนาถจัดระเบียบการปกครองใน**แขวงหัวพันห้าทั้งหก** พระยาศุภโยไทยเป็นบุคคลหนึ่งที่ช่วยเหลือราชการในเมืองซ่อนเป็นอย่างดี เมื่อราชการเมืองซ่อนเรียบร้อย เจ้าหมื่นไวยวรนาถมีคำสั่งให้พระยาศุภโยไทยไปช่วยราชการเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เทพพิทักษ์ ในตำแหน่ง "ผู้ช่วยราชการของเจ้าหลวง" ทำหน้าที่ในการให้ความดูแลนายปาวี ซึ่งจะเดินทางมาถึงนครหลวงพระบางในฐานะนักท่องเที่ยวธรรมดาให้ได้รับความสะดวกและความปลอดภัยจากฝ่ายไทยซึ่งเป็นเจ้าของประเทศราชหลวงพระบาง [2]

2.2.3. การจัดเตรียมอาหารขึ้นฉางหลวงสำหรับใช้ในราชการ

หลังจากที่การปราบปรามฮ่อที่หัวพันห้าทั้งหกเสร็จสิ้นลงอย่างเรียบร้อยกองทัพไทยเตรียมที่จะยกไปปราบฮ่อที่เมืองไล ในระหว่างเจ้าหมื่นไวยวรนาถอยู่ในระหว่างการจัดบำรุงนครหลวงพระบางได้ตระหนักถึงการเตรียมเสบียงอาหารสำหรับกองทัพที่จะยกไปในไม่ช้า ทั้งนี้เพราะในการจัดกองทัพปราบฮ่อปัญหาเรื่องเสบียงอาหารมีความสำคัญเท่าเทียมกับยุทธวิธีทางการรบ จากการปราบฮ่อในอดีต* ที่ไม่ประสบความสำเร็จด้วยเรื่องเสบียงอาหารเป็นอุปสรรคแก่กองทัพมาก่อนแล้ว ดังนั้นในการจัดปราบปรามฮ่อแขวงสิบสองจุไท ซึ่งทางฝ่ายไทยไม่สามารถกำหนดจำนวนวันได้อย่างแน่นอนจึงจำเป็นที่จะต้องเกณฑ์ "ข้าว "

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. เล่ม ๑ ปีกที่ 20 ล.ค.

[2] ล.ค.

* ตั้งแต่ พ.ศ. 2426 กองทัพพระยาราชวรานุกูล ยกไปทำการปราบปรามฮ่อที่ทุ่งเชียงคำในแคว้นพวน ต้องประสบกับปัญหาการขาดแคลนเสบียงอาหารจำต้องยกทัพกลับในขณะนั้น การปราบปรามยังไม่เสร็จสิ้น

สำหรับนำมาขึ้นฉางหลวงและเก็บไว้เพื่อบำรุงกองทัพอีกต่อไป

ขณะที่ทำการปราบปรามฮ่อในแขวงหัวพันห้าทั้งหก พ.ศ.2423 กองทัพได้รับข้าวขึ้นฉางหลวงดังนี้

1. ข้าวที่นครหลวงพระบาง เกณฑ์มาเป็นส่วยจากเขตเมืองหลวง เมืองงอย เมืองซ่อน สบซาง คิดเป็นจำนวนข้าว 34433 ถัง 13 หนาน

2. ข้าวที่นครหลวงพระบางจัดซื้อไว้เตรียมเป็นเสบียงของฉางหลวงจาก เมืองงอย เมืองซ่อน เมืองสบซาง คิดเป็นจำนวนข้าว 2243 ถัง 6 หนาน

3. ข้าวที่ทางกรุงเทพฯ เมืองน่าน เมืองเชียงคานและในส่วนที่พระยาพิไชยข้าหลวงทำนาที่เมืองงอย รวมแล้วนาขึ้นฉางเป็นจำนวนข้าว 22005 ถัง 16 หนาน

รวมจำนวนข้าวขึ้นฉางกองกลางในนครหลวงพระบางจำนวน 59032 ถัง[1] 17 หนาน ในการที่จะจำหน่ายข้าวไปศูนย์กลางของกองทัพต่างๆที่ทำการปราบปรามฮ่อในแขวงหัวพันห้าทั้งหก เจ้าหมื่นไวยวรนารถได้สั่งให้ข้าราชการที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้จ่ายข้าวของฉางหลวงทำบัญชีชี้แจงรายรับและรายจ่ายอย่างละเอียด* ให้เป็นหลักฐานในทางราชการหลังจากเสร็จสิ้นราชการกองทัพปราบปรามฮ่อในแขวงหัวพันห้าทั้งหกแล้วยังคงเหลือข้าวคงฉางอีก 3373 ถัง 6 หนาน ดังมีราชการต่อไปนี้

ในนครหลวงพระบาง	ยังเหลือข้าว	1234	ถัง	10	หนาน
เมืองงอย	"	103	ถัง	-	"
เมืองซ่อน	"	25	ถัง	-	"

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 2.12 ก.เล่ม 9 ปีกที่20 จ.ศ.

* โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ฉ

หัวแก่ง	ยังเหลือข้าว	1775	ถัง	10	หนาน
สบซาง	"	240	ถัง	-	"[1]

จากจำนวนข้าวที่เหลือในฉาง 3370 ถัง 6 หนาน เจ้าหมื่นไวยวรนารถมีความเห็นว่าจะไม่เพียงพอสำหรับเลี้ยงกองทัพที่จะทำการต่อไปในเมืองแถงอีก 5 เดือน * ซึ่งจะต้องมีข้าวเหลือเป็นเสบียงไว้ 3000 ถัง จึงจะพอเลี้ยงกองทัพได้ ด้วยเหตุนี้เจ้าหมื่นไวยวรนารถจึงมีคำสั่งให้เจ้านครหลวงพระบางจัดหาข้าวขึ้นฉางให้ครบจำนวนที่กองทัพต้องการ ตามคำสั่งดังต่อไปนี้

1. เจ้าหมื่นนรเทพนิภาธร เจ้านครหลวงพระบางจัดการให้ท้าวพระยานำข้าวมาส่งทางลำน้ำเชืองถึงแก่งหลวงโดยเร็วให้ได้ข้าว 6000 ถัง ให้ทันวันขึ้น 10 ค่ำ เดือน 10 พ.ศ. 2420

2. เมื่อกองทัพจัดราชการเมืองหัวพันห้าทั้งหกเรียบร้อยแล้วจะเดินทัพไปยังเมืองแถงในเดือน12 พ.ศ. 2420 เจ้านครหลวงพระบางจะต้องส่งท้าวพระยาคุมข้าวบรรทุกเรือลำเลียงขึ้นทางลำน้ำอู แยกไปทางลำน้ำ เพื่อส่งข้าวขึ้นฉางเมืองแถงไว้ก่อนที่จะกองทัพใหญ่จะยกขึ้นไป โดยมอบหมายให้พระอินทรเสน พระยาเมืองซ้าย เมืองขวาล่วงขึ้นไปตั้งคอยรับเสบียงอยู่ก่อน อย่าให้ช้ากว่าที่กำหนดเดิมเป็นอันขาด

3. การเกณฑ์เรือเพิ่มอีก 2 เท่า เพื่อจ่ายในการลำเลียงข้าวที่ลำน้ำเชืองถึงแก่งหลวงขึ้นฉางสบซาง ให้เสร็จโดยรวดเร็ว

4. เจ้าราชสัมพันธวงษ์ ซึ่งขึ้นมาช่วยราชการกับเจ้ากรมตำรวจที่เมืองงอยจะต้องคอยควบคุมนำข้าวขึ้นฉางสบซางให้ครบ 6000 ถัง และให้ทันในเดือน 12 พ.ศ. 2420

5. เมื่อเกณฑ์จำนวนข้าวที่สบซางได้แล้ว เจ้าราชสัมพันธวงษ์รีบส่งมายัง

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. เล่ม 9 ปึกที่ 20 จ.ศ.

* กองทัพจะไปจัดการปราบปรามฮ่อที่เมืองแถงพร้อมทั้งจัดระเบียบการปกครองที่เมืองไลด้วย

เมืองซอน ส่วนเจ้ากรมตำรวจกับเพี้ยจมื่นซึ่งเป็นพนักงานให้คอยอยู่ที่สบซางเพื่อเร่งพวกข่าให้ทยอยขนข้าวส่งขึ้นมาให้พร้อม อย่าให้ข้าวคั่งค้างฉ้างอยู่ได้เป็นอันขาด

6. เจ้ากรมตำรวจจะต้องคาบคุมจำนวนข้าวที่เมืองงอย เมืองซอน 112 ซ้าง ช่วยแรงข่าและขนข้าวจากเมืองงอย ถึงเมืองซอนให้เรียบร้อย

7. เจ้าอุปราชและพระยามหาเสนาเกณฑ์คนมาช่วยขนข้าวที่เมืองงอยให้เสร็จตามจำนวนที่ต้องการก่อน แล้วจึงกลับไปรับราชการที่นครหลวงพระบาง [1]

8. เจ้านครหลวงพระบางและพระยาศุขโขทัยเป็นผู้รับอำนาจโดยตรงจากเจ้าหมื่นไวยวรนารถในการควบคุมลำเลียงเสบียงอาหารครั้งนี้ เพื่อให้งานที่มอบหมายประสบความสำเร็จได้ด้วยดี

คำสั่งของเจ้าหมื่นไวยวรนารถในการจัดข้าวขึ้นฉางหลวงได้ประสบความสำเร็จในเดือนกันยายน (เดือน 10 พ.ศ.2429) เจ้านครหลวงพระบางได้จัดเกณฑ์ข้าวได้ข้าวทั้งหมด 16000 ถังเศษ ซึ่งในจำนวนนี้พอแก่ราชการกองทัพในฤดูแล้ง (เดือน 12) พ.ศ. 2429 และยังมีเหลือสำหรับใช้ในราชการกองทัพได้จนถึงเดือนพฤษภาคม (เดือน 6) ปี พ.ศ. 2430 [2]

ผลจากการปรับปรุงการปกครอง และจัดบำรุงในประเทศราชหลวงพระบาง หัวพันห้าทั้งหก เมืองแถง ในระหว่างที่เจ้าหมื่นไวยวรนารถเป็นแม่ทัพใหญ่ดังที่กล่าว

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. เล่ม 9 ปึกที่ 20 ล.ค.

[2] ค.

มานี้เป็นการปรับปรุงให้ดินแดนที่มีความล่อแหลมต่อการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสให้กลับกลายเป็นดินแดนที่ไทยเป็นผู้พิทักษ์โดยตรง ซึ่งการปฏิบัติงานเพื่อการปรับปรุงการปกครองในปี พ.ศ. 2420 ได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามอีกขั้นหนึ่งของกรุงเทพฯ ในการสร้างสิทธิของไทยเหนือดินแดนดังกล่าวนี้ได้ แต่หลังจากที่กองทัพไทยกลับมายังกรุงเทพฯแล้ว ปรากฏว่าแผนการณ์ที่เจ้าหมื่นไวยวรนารถจัดการปรับปรุงการปกครองในสิบสองจุไทยตอนเหนือด้วยวิธีการจับกุมบุตรของท้าวไลมาเป็นตัวประกันเพื่อที่จะให้เหตุการณ์ต่างๆสงบลงได้ก่อให้เกิดเหตุร้ายในเวลาต่อมาเนื่องจากบุตรของท้าวไลร่วมกับพวกฮ่อเข้าทำการโจมตีนครหลวงพระบางเผาทรัพย์สินราษฎรสร้างความหายนะให้แก่ประเทศราชหลวงพระบางจนกองทัพไทยต้องเข้าจัดการปรับปรุงการปกครองในนครหลวงพระบางปี พ.ศ.2430 อีกครั้งหนึ่ง*

3. การปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางเมื่อพระอินทราธิบาลเป็นข้าหลวงรักษาการ (พ.ศ. 2430)

หลังจากที่นครหลวงพระบางถูกฮ่อโจมตีในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2430 ราษฎรในนครหลวงพระบางพากันหนีออกจากบ้านเมืองไปหลบซ่อนอยู่ตามป่าเขาเป็นจำนวนมาก สภาพบ้านเรือนภายในเมืองถูกฮ่อเผาทำลายและปล้นทรัพย์สินของราษฎรไปจนเกือบหมดสิ้น ในสภาพการณ์เช่นนี้ก่อให้เกิดความเสียหายแก่นครหลวงพระบางทั้งทางด้านการปกครอง เศรษฐกิจและสังคมจนเจ้านครหลวงพระบางไม่สามารถรื้อฟื้นความหายนะที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ได้ ทางกรุงเทพฯจึงเกรงว่าเหตุการณ์ดังกล่าวนี้อาจจะเป็นจุดอ่อนในการปกครองซึ่งฝรั่งเศสจะเข้าแทรกแซงได้ ดังนั้นทางฝ่ายไทยจึงได้จัดปรับปรุงการปกครองในทันที โดยดำเนินการสร้างความปลอดภัยและความมั่นคงภายในแก่ประเทศราชให้กลับคืนเข้าสู่สภาพเดิม ในการปรับปรุงการปกครอง

---

*โปรดดูรายละเอียดซึ่งกล่าวไว้ในหน้า 170 - 190

นครหลวงพระบางครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯทรงมีพระบรมราชโองการฯ โปรดเกล้าฯแต่งตั้งให้พระอินทราธิบาลข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกรุงเทพฯรับตำแหน่ง " ข้าหลวงรักษาการ " นครหลวงพระบาง มีอำนาจเต็มทั้งทางด้านการทหารและการปกครองปฏิบัติหน้าที่ก่อนที่จะทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งข้าหลวงใหญ่คนใหม่ขึ้นไปพร้อมกับกองทัพปราบฮ่อ [1]

เมื่อพระอินทราธิบาลเดินทางไปถึงนครหลวงพระบางได้ตรวจราชการภายในนครหลวงพระบางเพื่อที่จะสำรวจความเสียหายที่เกิดขึ้นทั้งหมดและจะได้หาทางปรับปรุงก่อนที่กองทัพกรุงเทพฯจะยกมาในสามเดือนข้างหน้านี้ จากการสำรวจของพระอินทราธิบาลพบว่าในระหว่างที่นครหลวงพระบางถูกฮ่อโจมตี เจ้านครหลวงพระบาง เจ้านายราษฎรพากันอพยพครอบครัวแตกหนีไปตามที่ต่างๆ ถึง 4 ทาง

1. ทางฝ่ายเหนือ ตั้งแต่ปากแซ็งตามลำน้ำโขงขึ้นไปจนถึงเมืองเงือก เมืองหงษาวดี เมืองเงินจนสุดบ้านปากทา

2. ทางฝ่ายใต้ ตั้งแต่เมืองเชียงคานตลอดเป็นระยะถึงบ้านหลิ่ง บ้านจอมงัว

3. ทางฝ่ายตะวันออก ตั้งแต่ทางลำน้ำคานขึ้นไปทางคอนโมโนในลำน้ำมึง ตลอดไปสุดเมืองกาสี (เขตแดนรองญวน)

4. ทางฝ่ายตะวันตก ตั้งแต่ปากฮางจนสุดเมืองไชยะบุรีศรีน้ำฮุง [2]

ส่วนเจ้านครหลวงพระบางและพระญาติวงศ์พักหลบภัยอยู่ที่ปากลายพร้อมกับข้าหลวงไทยซึ่งตั้งกองรักษาการณ์อยู่ ในขณะนั้นนครหลวงพระบางถูกทิ้งให้เป็นเมืองร้างชั่วคราวขณะทั้งนี้เพราะขาดกำลังทหารที่จะรักษาความปลอดภัยประกอบกับ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 32.1/40 รายงานพระอินทราธิบาลกราบเรียนผู้บัญชาการกรมยุทธภัณฑ์ แม่ทัพฝ่ายเหนือ วัน 4 ฯ 7 9 ค่ำ จ.ศ. 1249 (วันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ 2430)

[2] ก.

ในระหว่างที่เกิดการจราจลวุ่นวายพวกทหารลาวพากันอพยพครอบครัวหนี เมื่อ ... เหตุการณ์สงบลงก็ไม่กลับมารายงานตัวต่อเจ้าสังกัดขณะเดียวกันพวกฮ่อที่ทำการโจมตีนครหลวงพระบางยังรวมกลุ่มตั้งมั่นในบริเวณที่ใกล้เคียงกับนครหลวงพระบางจึงทำให้หลวงพิษณุเทพข้าหลวงที่สอง * ตัดสินใจอพยพกำลังทหารที่มีอยู่ไปตั้งมั่นอยู่ที่ปากลายเพื่อรอกำลังจากกองทัพกรุงเทพฯ ขึ้นมาจัดราชการนครหลวงพระบาง

ขณะที่พระอินทราธิบาลจัดราชการในนครหลวงพระบางได้ดำเนินงานปรับปรุงการปกครองในนครหลวงพระบางดังนี้

1. การจัดตั้งคณะผู้ปกครองใหม่เข้ารักษาการณ์แทนชุดเดิมเป็นการชั่วคราว โดยมีคณะบุคคลจัดการปกครองในนครหลวงพระบาง พ.ศ. 2430 โดยคัดข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีบทบาทในด้านการให้ความช่วยเหลือนครหลวงพระบางมาก่อนเข้ามาปฏิบัติหน้าที่แทนเจ้านายท้าวพระยาลาวที่อพยพไปตั้งมั่นอยู่ที่ปากลาย คณะผู้ปกครองที่จัดตั้งขึ้นใหม่ประกอบด้วยบุคคลสำคัญคือ

1. พระอินทราธิบาล เป็นข้าหลวงใหญ่แทนพระยาพิไชย(บิ่ง)

2. พระศรีเทพบาล กรมการเมืองพิไชย ให้รักษาการในตำแหน่งของผู้บริหารนครหลวงพระบางแทนเจ้านครหลวงพระบาง

3. พระศรีอรรคฮาด ผู้ว่าราชการเมืองเชียงคาน ให้ปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้รักษาการเมืองงอยซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านของนครหลวงพระบางแทนหลวงพิษณุเทพ (ข้าหลวงที่2 ของไทย)

4. คณะบุคคลอื่นๆของนครหลวงพระบางร่วมปฏิบัติงานด้วย คือ พระยาเชียงเหนือพระยาหมื่นนา พระยาศรีมหาไทย พระยาแสนศึก เพี้ยเมืองคุ้ม เพี้ยนายบุปผา เพี้ยหักบานและข้าราชการเมืองหงษาวดี (ในอาณาเขตของเมืองน่าน)

---

*รับตำแหน่งเป็นข้าหลวงที่ 2 มาตั้งแต่ พ.ศ. 2477

อีก 26 คน ร่วมกันจัดราชการในครั้งนี้[1]

2. การจัดการรักษาความสงบเรียบร้อยในนครหลวงพระบาง

2.1. การรักษาความสงบภายใน

การเตรียมกำลังทหารเพื่อป้องกันการโจมตีของพวกฮ่อ ในขณะนั้นนครหลวงพระบางกำลังประสบปัญหาการขาดแคลนกำลังทหารรักษาเมือง ทั้งนี้เพราะทหารลาวที่แตกหนีอพยพครอบครัวไปอยู่ตามป่าเขาในคราวเกิดการจลาจลไม่ยอมกลับมาปฏิบัติราชการ ทางราชการไม่สามารถที่จะเรียกทหารเหล่านี้กลับมารับหน้าที่ตามเดิมได้พระอินทราธิบาลมีความเห็นว่าถ้าปล่อยให้นครหลวงพระบางขาดกำลังทหารจะกลายเป็นจุดอ่อนอย่างหนึ่งที่พวกฮ่ออาจจะยกเข้ามาโจมตีซ้ำเติมอีกครั้งหนึ่งดังนั้นพระอินทราธิบาลจึงมีคำสั่งให้พระศรีอรรคฮาด ผู้ว่าการเมืองเชียงคาน ให้ทำการเกณฑ์พวกข่า แม้ว เย้า มาฝึกเป็นทหารแทนพวกทหารลาวก่อนและให้ปฏิบัติหน้าที่รักษาการณ์ในนครหลวงพระบางจนกว่ากองทัพจากกรุงเทพฯจะเข้ามาจัดการในต้นปี พ.ศ. 2431 [2]

ข. ตาแสง ท้าวขุนทุกคนจะต้องปฏิบัติตามคำสั่งที่สำคัญเกี่ยวกับการรักษาความปลอดภัยดังนี้

1. การจัดการระวังตรวจด่านอย่างเข้มแข็ง โดยให้ตาแสง ท้าวขุนปฏิบัติตามคำประกาศในหมายตรวจด่านว่า

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62/40 ล.ค.

[2] ค. วัน 2 ฯ 4 ว ค่ำ จ.ศ. 1249 (วันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2430)

" ด้วยพระอินทราธิบาลข้าหลวงสั่งว่า คนเมืองอื่นๆมาเที่ยวซุ่มซ่อน ไม่ได้มาทางราชการจะมาดีหรือมาร้ายเที่ยวลักทรัพย์สิ่งของ หามีผู้ใดทราบไม่ ตั้งแต่ต่อไปนี้ให้ตาแสงท้าวขุนไพร่ราษฎรในอำเภอบ้านกองด่านแต่งคนออกสืบสวน ถ้าเห็นว่าพวกคนเหล่านี้เอาโค ช้าง กระบือ ทรัพย์สิ่งของออกจากด่านไม่มีหนังสือสำหรับตัวก็ให้ตาแสงท้าวขุน ไพร่ราษฎรพาเอาขึ้นไปส่งท้าวพระยาเมืองหลวงพระบางก่อน ถ้าเห็นว่าเป็นคนสุจริตให้ท้าวพระยารีบปล่อยตัวไปอย่าหน่วงเหนี่ยวไว้เป็นอันขาด " 1

2. ตาแสง ท้าวขุน ทุกคนต้องแจ้งแก่ราษฎรทั้งปวงในเขตที่รับผิดชอบในเรื่องห้ามยิงปืนโดยไม่ได้รับอนุญาตดังคำประกาศว่า

" ด้วยท่านพระอินทราธิบาลข้าหลวง มีคำสั่งให้แจ้งความมาแก่ [illegible] ตาแสงท้าวขุนไพร่ราษฎรทั้งปวงว่า เดิมมีข้าศึกยกเข้ามาตีเมืองหลวงพระบางแตก ฝากเจ้านายท้าวพระยาไพร่ราษฎรพากันอพยพครอบครัวแตกหนีทิ้งภูมิลำเนาไปทั้งสิ้น บัดนี้ข้าศึกก็หนีไปแล้วพวกราษฎรได้พาครอบครัวมาอยู่บ้านเรือนบ้างยังบ้างแต่ทุกวันนี้ได้ยินเสียงปืนดังอยู่เสมอมิได้ขาดราษฎรที่กลับเข้ามาอยู่บ้านเมืองพากันตกใจหวาดหวั่น ประการหนึ่งผู้ที่ขึ้นมารักษาราชการก็ไม่สำคัญได้ว่าที่ได้ยินเสียงปืนนั้นจะเป็นการดีฤาร้ายอย่างไร ถ้าเกิดเหตุการณ์ขึ้นก็จะสำคัญว่าเป็นปืนยิงตามธรรมเนียม จะช่วยปราบปรามหาทันท่วงทีไม่

ตั้งแต่นี้ต่อไป ให้ตาแสงท้าวขุนเป่าร้องแก่พวกราษฎรชาวบ้านและคนไปมาห้ามไม่ให้ยิงปืนเป็นอันขาด ถ้าผู้ใดไม่ฟังจับได้จะทำโทษจงหนัก "2

---

1 กจร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/40 คำสั่งของพระศรีเทพบาลมาถึงตาแสงทุกคน วัน1 3 ฯ10 ค่ำ จ.ศ.1249 (วันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ.2430)

2 ค.

ค. การปรับปรุงสัมพันธภาพระหว่างเจ้านายท้าวพระยากับราษฎร

ในระหว่างที่พระอินทราธิบาลจัดปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบาง โดยมอบหน้าที่ให้พระศรีเทพบาลเป็นผู้ดูแลความสงบสุขในอาณาเขตหลวงพระบาง ขณะนี้ทางนครหลวงพระบางกำลังขาดแคลนเสบียงอาหารที่จะนำแจกจ่ายราษฎร และเป็นเสบียงสำหรับกองทัพใหญ่ของพระยาสุรศักดิ์มนตรีซึ่งจะขึ้นมาปราบปรามฮ่อในเดือน 10 พ.ศ.2430 นี้ ดังนั้นจึงมีคำสั่งให้พระยานาเหนือและพระยาหมื่นน่าให้เกณฑ์คนมาช่วยกันขนข้าวขึ้นฉางหลวงที่สีสะแกง เมืองงอย ปากแซง ในการสั่งการครั้งนี้พระศรีเทพบาลเกรงว่า พระยานาเหนือ พระยาหมื่นน่าจะไปบังคับขู่เข็ญราษฎรโดยใช้อำนาจที่ได้รับไปปฏิบัติมาเป็นข้ออ้างประกอบกับในระหว่างนี้ข้าหลวงรักษาการต้องการที่จะให้ราษฎรร่วมมือกับทางราชการด้วย เพื่อเป็นการบำรุงขวัญให้แก่ราษฎรพระศรีเทพบาลจึงมีคำสั่งกำชับพระยานาเหนือ พระยาหมื่นน่าให้สร้างสัมพันธภาพอันดีแก่ราษฎรอย่าได้ทำการที่แสดงถึงการข่มขู่ราษฎรดังปรากฏในคำสั่งตอนหนึ่งว่า " ... อนึ่งห้ามอย่าให้พระยานาเหนือ พระยาหมื่นน่ากิดหาผลประโยชน์เก็บเอาเงินทองแลทรัพย์สิ่งของแก่ราษฎรชาวบ้านให้ได้รับความเดือดร้อนแต่อย่างใดอย่างหนึ่งได้เป็นอันขาด ถ้ามีผู้ใดมาร้องจะลงโทษเป็นอย่างหนัก " [1]

3. การจัดการบำรุงเรื่องเสบียงอาหารและพาหนะ

1. การจัดเกณฑ์ข้าวเป็นกองบำรุงทหารและราษฎร

จุดมุ่งหมายของพระอินทราธิบาลในการจัดนครหลวงพระบางให้กลับคืนสู่สภาพเดิม ในประการแรกให้คนลาวที่อพยพหลบหนีภัยฮ่อกลับเข้ามาอาศัยในภูมิเนาเดิมให้มากขึ้น เพื่อจะได้เป็นกำลังสำคัญในการป้องกันรักษาบ้านเมืองมิให้

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.ร.5 ม. C2.1/40 รายงานพระอินทราธิบาลกราบเรียนผู้บัญชาการกรมยุทธภัณฑ์ แม่ทัพฝ่ายเหนือ วัน 2 ฯ 11 10 ค่ำ จ.ศ. 1249 (วันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2430)

นครหลวงพระบางกลายเป็นเมืองร้าง ในประการต่อมาจัดเตรียมกำลังทหารรักษาเมืองให้เข้มแข็ง เพื่อป้องกันภัยจากการโจมตีของพวกฮ่อ แต่ในทางปฏิบัติการที่จะได้ผู้คนและทหารเข้ามาเป็นกำลังให้กับนครหลวงพระบางในสภาพการณ์เช่นนี้ทางนครหลวงพระบางจะต้องจัดเตรียมอาหารโดยเฉพาะ ข้าว "เก็บไว้เป็นเสบียงสำรองเพื่อแจกจ่ายให้กับราษฎรที่อพยพกลับภูมิลำเนาเดิมในระยะแรก พระอินทราธิบาลจึงมีคำสั่งให้พระศรีเทพบาลเจ้านายท้าวพระยาในนครหลวงพระบางเกณฑ์เสบียงอาหารจากพวกคนลาวและพวกข่าดังที่นครหลวงพระบางเคยปฏิบัติมาดังนี้

ก. การเกณฑ์ข้าวในนครหลวงพระบาง

1. ทางลำน้ำโขง ให้ท้าวนรสิงห์ขึ้นไปเกณฑ์เสบียงอาหารได้แล้วให้ส่งลงมายังนครหลวงพระบาง

2. ทางลำน้ำเซือง ให้พระยานาเหนือ พร้อมคน คน ขึ้นไปเกณฑ์เสบียงอาหารมาขึ้นฉางที่ตำบลศรีสะแก่งหลวง และที่ปากแซงเกณฑ์คน คนไปเกณฑ์ข้าวจากลาวข่า เมื่อเกณฑ์ได้แล้วให้รักษาฉางไว้ให้มั่นคงจนกว่ากองทัพกรุงเทพฯ จะยกมา

3. ทางลำน้ำอู ให้พระยาหมื่นน่าขึ้นไปเสบียงอาหารจาก ลาว ข่า เพื่อเตรียมไปไว้ที่นครหลวงพระบาง [1]

ข. การเกณฑ์ข้าวจากหัวเมืองใกล้เคียง

หัวเมืองใกล้เคียงที่ได้รับคำสั่งทางกรุงเทพฯ ให้นำข้าวมาช่วยเหลือนครหลวงพระบางได้แก่เมืองพิไชย เมืองน่าน ในระหว่างที่พระอินทราธิบาล

---

[1] กจร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62/40 ล.ค. วัน ๐ 14 ฯ 10 ค่ำ จ.ศ.1240 วันที่ 2 กันยายน พ.ศ. 2430)

จัดเตรียมเสบียงอาหารเพื่อรอกองทัพใหญ่ได้รับข้าวจากหัวเมืองใกล้เคียงคือ

1. จากเมืองพิไชย ได้ส่งข้าวขึ้นฉางสำหรับบำรุงกองทหารที่เมืองวา ที่ปากลายเป็นจำนวนข้าวสาร 1371 ถัง ข้าวเปลือก12 ถัง

2. เมืองน่าน ได้ส่งข้าวขึ้นฉางสำหรับบำรุงกองทัพได้นำไว้ที่ฉางปากแบง คิดเป็นจำนวนข้าวสาร 21000 ถัง

3. เมืองฝาง ได้ส่งข้าวสารขึ้นฉางสำหรับบำรุงกองทัพที่เมืองวา คิดเป็นจำนวนข้าว 334 ถัง[1]

4. การจัดเตรียมพาหนะเพื่อสะดวกในการลำเลียงข้าว

ในระหว่างที่พระอินทราธิบาลกำลังจัดเตรียมข้าวขึ้นฉางหลวงเพื่อรอรับกองทัพใหญ่ได้ประสบปัญหาการขาดพาหนะในการลำเลียงข้าวประกอบกับสภาพภูมิประเทศของนครหลวงพระบางเป็นอุปสรรคสำหรับการคมนาคมติดต่อกับหัวเมืองใกล้เคียงตลอดจนการคมนาคมภายในที่จะต้องผ่านเส้นทางที่เป็นภูเขาสูง ลำธารและเกาะแก่งต่างๆ ซึ่งในสภาพการณ์เช่นนี้ไม่สามารถใช้แรงงานคนสำหรับขนข้าวให้เสร็จสิ้นโดยเร็ว จำเป็นต้องอาศัย ช้างและเรือเป็นพาหนะสำคัญที่สุด พระอินทราธิบาลจึงมีคำสั่งให้เจ้านายท้าวพระยาขอเกณฑ์ช้างจากหัวเมืองต่างๆดังมีรายชื่อต่อไปนี้

ก. การเกณฑ์ช้าง หัวเมืองต่างๆ หัวเมืองต่างๆที่ส่งช้างมายังนครหลวงพระบางคือ

1.	เมืองสวรรคโลก	45	เชือก
2.	พิษณุโลก	3	เชือก

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 62.1/40 ล.ค. วัน 7 ๖ ๆ 11 ค่ำ จ.ศ. 1243 (วันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2430)

3. ทุ่งยั้ง	11	เชือก
4. ด่านนางพูน	10	เชือก
5. ลับแล	17	เชือก
6. ฝาง	36	เชือก
7. เมืองพิพัฒ	5	เชือก
8. ศุกโขไทย (สุโขทัย)	16	เชือก
9. อุตรดิษฐ	1	เชือก
10. น้ำปาด	11	เชือก
11. เมืองตรอน	6	เชือก [1]

ข. การเกณฑ์เรือสำหรับบรรทุกข้าวอำเภอบ้านปากแบง *

ในการจัดเสบียงอาหารบำรุงนครหลวงพระบาง อำเภอปากแบงเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญที่สุดในการเลี้ยงกองทัพไทยในนครหลวงพระบางโดยกองทัพมอบหมายให้เจ้ากรมนาในนครหลวงพระบางจัดคนขึ้นไปทำนาปลูกข้าวทุกปี (พ.ศ. 2429-2430) ในปี พ.ศ.2430 คนเมืองพงบาวดี** ได้ขึ้นไปช่วยปลูกข้าว 40 คน จึงทำให้ในปีนี้สามารถนำข้าวขึ้นฉางเลี้ยงกองทัพได้ถึง 21000 ถัง จากจำนวนข้าวที่ทั้งหมดนี้จำนวนเรือที่มีอยู่ในนครหลวงพระบางไม่สามารถนำไปช่วยที่อำเภอบ้านปากแบงได้จึงต้องขอเกณฑ์เรือจากเมืองน่าน 14 ลำ เพื่อช่วยบรรทุกข้าวจากบ้านปากแบงล่องน้ำโขงมายังนครหลวงพระบาง [2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. C2.1/40 ล.ค.

*ในอาณาเขตซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของเจ้าเมืองน่าน

** เป็นเมืองในอาณาเขตของเมืองหลวงพระบาง ฝั่งขวา แม่น้ำโขง

[2] ล.ค.

5. การจัดการเตรียมกำลังคนในนครหลวงพระบาง

เมื่อพระอินทราธิบาลข้าหลวงรักษาการได้รับมอบหมายให้ปรับปรุงนครหลวงพระบางเพื่อให้รื้อฟื้นจากความหายนะก่อนที่กองทัพใหญ่จะยกมาถึง ปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่พระอินทราธิบาลจะต้องเร่งปรับปรุงในระหว่างนี้คือ การชักชวนร้องให้เจ้านายราษฎรที่อพยพหลบหนีเข้าป่าได้กลับมาอยู่ในภูมิลำเนาเดิมเพื่อช่วยเหลือในการแก้ปัญหาทางด้านกำลังคน ดังนั้นพระอินทราธิบาลจึงมีคำสั่งให้พระศรีเทพบาล ซึ่งปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่ง" ผู้รักษาการ" เขตนครหลวงพระบางจัดการเกลี้ยกล่อมราษฎรที่ซุ่มซ่อนในป่ากลับมาเป็นกำลังของบ้านเมือง พระศรีเทพบาลจึงมีคำสั่งเป็นหมายประกาศส่งไปถึง เจ้านายท้าวพระยา เจ้ากรมช้าง กรมเลข พระยามหามนตรี พระยาสกลันคร พระยาเอียงแก พระยาหัวของ มีความว่า

" ท่านพระอินทราธิบาลข้าหลวง ... มีคำสั่งให้ข้าพเจ้ามีหนังสือมาถึงท้าวพระยาให้รีบลงมาจัดราชการ ณ เมืองนครหลวงพระบางโดยเร็ว แล้วให้เกลี้ยกล่อมพวกครอบครัวที่ยังค้างอยู่ตามป่า ตามบ้านที่ใกล้เคียงให้กลับลงมาอยู่บ้านเมืองตามเดิมจนสิ้นเชิง อย่าให้มีความหาวดหวั่นสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นอันขาดด้วยโจรผู้ร้ายที่เมืองหลวงพระบางสงบเรียบร้อยแล้ว "1

หลังจากออกหมายประกาศให้เจ้านายท้าวพระยา ราษฎรลาวกลับมาอยู่ในภูมิลำเนาเดิม พระศรีเทพบาลได้รับแจ้งจากเจ้านายท้าวพระยาลาวในนครหลวงพระบางว่า พวกเจ้านายท้าวพระยา ราษฎรลาวที่ซุ่มซ่อนในป่า เริ่มทยอยกลับเข้ามาอยู่ในบ้านเมืองเดิมบ้างแล้ว เมื่อพระศรีเทพบาลทราบข่าว จึงมีคำสั่งให้นายข้าวสาร

---

1 กจร. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 62.1/40 ล.ต. วัน 4 ฯ 11 10 ค่ำ จ.ศ. 1249 (วันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2430)

ยาควินิน แจกจ่ายแก่ทุกครัวเรือน ดังปรากฏในใบแจ้งความว่า

" ... ราษฎรก็พากันกลับเข้ามาอยู่บ้านเมืองตามภูมิลำเนาเดิมวันละ 4/5 บ้างลางวันจนถึง 10 ครัวก็มีข้าวให้แจกจ่าย อนึ่งครอบครัวที่กลับเข้ามาอยู่ในเมืองหลวงพระบางนี้ป่วยไข้เป็นอันมาก... ได้แจกจ่ายยาควินินที่ได้รับพระราชทานไปทุกวันๆละ 20-25 คน "[1]

จากการสำรวจจำนวนคนและเจ้านายท้าวพระยาที่กลับเข้ามาในนครหลวงพระบางมีดังนี้

ก. เจ้านายที่ไม่ได้รับราชการ 4 คนคือ เจ้ากรมนา เจ้ากล่ำ เจ้าคำเช่ง และเจ้าคำสุง

ข. ท้าวพระยารับราชการ 8 คนคือ พระยาเชียงเหนือ พระยาเมาโน พระยาหมื่นน่า พระแสนศึก เพี้ยเมืองคุ้ม เพี้ยนามบุปผา เพี้ยหัดมาน เพี้ยลกุณวงษ์[2]

รวมราษฎรที่อพยพกลับ 133 ครัว เป็นราษฎรชาย 442 คน หญิง 517 คน นอกนั้นเป็นพระภิกษุสงฆ์ 16 รูป สามเณร 10 รูป[3]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/40 ล.ค.

[2] ค.

[3] ค. และโปรดดูรายละเอียดในตารางที่ 2 หน้า

ตารางที่ 2 : ตารางแสดงครัวราษฎรที่อพยพกลับเข้ามาอยู่ในบ้านเมือง พ.ศ. 2420

อำเภอ	จำนวนครัวคนซึ่งอพยพเข้ามา	ครัว	ชาย (คน)	หญิง (คน)
อำเภอเชียงทอง	ยังไม่มีคนอพยพกลับ	-	-	-
อำเภอปากคาร	ครัวคนอพยพกลับ	7	31	23
อำเภอคีรี	ครัวคนอพยพกลับ	8	15	21
อำเภอวัดแสน	ครัวคนอพยพกลับ	-	40	40
อำเภอท่าคก	ยังไม่มีคนอพยพกลับ	-	-	-
อำเภอศรีสะโพน	ครัวคนอพยพกลับ	2	4	3
อำเภอหลักคำ	ครัวคนอพยพกลับ	4	5	7
อำเภอเขาเคียน	ยังไม่มีคนอพยพกลับ	-	-	-
อำเภอวัดหนอง	ครัวคนอพยพกลับ	2	3	9
อำเภอบ้านกลาง	ยังไม่มีคนอพยพกลับ	-	-	-
อำเภอป่าไย่	ยังไม่มีคนอพยพกลับ	-	-	-
อำเภอจุมซ้อง	ยังไม่มีคนอพยพกลับ	-	-	-
อำเภอเชียงก้อน	ครัวคนอพยพกลับ	1	1	2
อำเภอบ้านหลัก	ครัวคนอพยพกลับ	19	37	40
อำเภอวัดธาตุ	ครัวคนอพยพกลับ	7	30	20
อำเภอศรีคาน	ครัวคนอพยพเข้ามาอยู่	9	14	21
อำเภอวิชุน	ครัวครอพยพกลับ	41	100	104
อำเภอธาธาม	ครัวคนอพยพกลับ	7	4	7
อำเภอคอกวัว	ครัวคนอพยพเข้ามาอยู่	10	15	17
	รวมราษฎรที่อพยพกลับ	153	442	517

ที่มา : เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. ร2.1/40 รายงานพระอินทราภิบาล กราบเรียนผู้บังคับการ กรมยุทธภัณฑ์ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2430

6. การจัดกำลังทหารสำหรับปราบปรามฮ่อ

พระอินทราธิบาลเกรงว่าพวกฮ่อที่เข้ามาทำการปล้นนครหลวงพระบางยังไม่กลับออกไปจากเขตใกล้เคียงนครหลวงพระบางจะวางแผนกลับเข้าโจมตีนครหลวงพระบางในระยะที่ยังอ่อนแออีกครั้งหนึ่งได้ ซึ่งถ้าพวกฮ่อยกมาโจมตีซ้ำจะก่อให้เกิดความเสียหายมากขึ้น ดังนั้นแผนการณ์ปรับปรุงนครหลวงพระบางจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องแบ่งกำลังทหารส่วนหนึ่งสำหรับป้องกันการคุกคามของพวกฮ่อ พระอินทราธิบาลจึงวางแผนงานดังนี้

1. การจัดกำลังทหารคุ้มกันแหล่งฉางข้าว ได้มอบให้พระศรีธรรคฮาด ซึ่งพระอินทราธิบาลมอบหมายงานให้เป็นผู้รักษาการเมืองงอยนำกำลังประกอบด้วยหลวงภักดีวิเศษ หลวงจำเริญ ท้าวจันทรประเทศ ซายันเมเยอตา* พระยาเมืองแพนให้ไปสืบราชการพวกฮ่อ พวกเมืองไล ที่แขวงหัวพันห้าทั้งหกถ้าพบว่าพวกฮ่อพวกไล่มีเสบียงอาหารให้กองทัพพระศรีธรรฮาดคอยซุ่มปล้นเพื่อมิให้พวกฮ่ออาศัยอยู่ในแขวงหัวพันห้าทั้งหกได้ นอกจากนี้ให้ส่งทหารจากเมืองงอยไปคอยคุ้มกันแหล่งฉางข้าวเมืองไสยเมืองแวน ซึ่งเป็นแหล่งฉางข้าวที่สำคัญของกองทัพ

2. การเตรียมกำลังคนเพื่อป้องกันภัยฮ่อ ได้จัดเกณฑ์คนในลำน้ำเซืองลำน้ำนัว ให้ไปรักษาบ้านเมืองเพื่อเตรียมป้องกันภัยจากพวกฮ่อในเขตลำแม่น้ำเซืองลำน้ำนัว ซึ่งเป็นเส้นทางที่พวกเมืองไลยกผ่านไปเมืองแถง[1]

แต่การวางแผนป้องกันภัยจากพวกฮ่อในช่วงเวลาที่พระอินทราธิบาลเป็นข้าหลวงรักษาการต้องประสบกับปัญหาการขาดกำลังทหารที่จะเข้ากวาดล้างพวกฮ่อที่กระจัดกระจายในขณะนั้นให้หมดสิ้นจากแขวงหัวพันห้าทั้งหกตลอดจนถึงเมืองแถง จึงทำให้การปฏิบัติงานทางการทหารสมัยพระอินทราธิบาลดำเนินงานเพื่อป้องกันมิให้พวกฮ่อล่วงล้ำเข้ามาในเขตนครหลวงพระบางเท่านั้นส่วนการกวาดล้างฮ่อให้ออกจาก

---

*มียศเทียบเท่าระดับนายพันในกองทัพบก

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/40 <u>ฮ.ค</u>

เขตแขวงหัวพันห้าทั้งหก เมืองแถงอย่างเด็ดขาดเป็นหน้าที่ของกองทัพใหญ่จากกรุงเทพฯจะมาปราบปรามในเดือน 10 พ.ศ. 2430 ดังปรากฏในหนังสือพระอินทราทิบาลถึงพระยาเมืองแพนเกี่ยวกับการปราบฮ่อที่ด่านสบน้าวว่า

" ณ วัน 2 ฯ 10 ค่ำ ให้รวมกับที่สบน้าว ถ้าเห็นว่าอ้ายฮ่อมีไพร่พลมาก ไม่เป็นที่จะรับได้ ให้พากันรักษาป้องกันบ้านเมืองไว้สุดแดน อย่าให้อ้ายฮ่อล่วงล้ำเข้ามา รอถ้ากองทัพใหญ่ขึ้นมาแล้วจะคิดราชการต่อไป "[1]

นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับแผนการปราบฮ่อในสมัยพระอินทราทิบาลเป็นข้าหลวงรักษาการปฏิบัติหน้าที่เพียงป้องกันภัยฮ่อจะล่วงล้ำมาถึงนครหลวงพระบางเท่านั้น ดังปรากฏในสำเนาพระศรีอรรคฮาดถึงเพี้ยพันทรุโกไสย บ้านสบน้าวมีความว่า .

" ฮ่อท่าขวาลงมาเมืองไสย เมืองแวน มีฮ่อ 130 คน ได้ปลอยแสนดังกับไพร่ 60 คน ไปช่วยราชการตาแสงบ้านปากแซงแสนสุจันเมืองงอยรวมไพร่ข่าแจะ 50 คนครั้นถึงเมืองงอยพวกข่าแจะต่างแตกหนีไป ยังอยู่แต่กองแสนจัน รวมเมืองเชียงคาน 67 คน จะยกไปนั้นเห็นว่าน้อยตัวนัก ถ้าทำการไม่มีชัยเจ้านายผู้ใหญ่จะติโทษเอา ถ้าท่านเพี้ยพันทรุโกไสยมีไพร่พอจะสู้รบก็ให้สู้รบ ถ้าไม่มีไพร่พอก็ให้ป้องกันรอบครัวไว้ให้กวดขันรอกองทัพใหญ่ในกรุงเทพฯ ยกขึ้นมาจึงค่อยจัดการต่อไป "

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/40 จ.ด. วัน 3 ฯ 12 9 ค่ำ จ.ศ. 1240 (วันที่ 30 สิงหาคม พ.ศ. 2430)

[2] ด.

แม้ว่าการจัดกำลังป้องกันการรุกรานของพวกฮ่อจะเป็นเพียงการคุ้มครองนครหลวงพระบางไม่สามารถตัดกำลังพวกฮ่อได้ก็ตาม แต่การจัดการปราบปรามของพระอินทราธิบาลได้ดำเนินงานตามความเหมาะสมของกำลังทหารในขณะนั้น การปฏิบัติงานของพระอินทราธิบาลจะมีลักษณะเป็น " ผู้อำนวยการรักษาพระนคร " แต่ผลสำเร็จที่เกิดขึ้นเป็นผลดีแก่นครหลวงพระบางก่อนที่ข้าหลวงใหญ่จะขึ้นมาดำรงตำแหน่งพร้อมกับแม่ทัพใหญ่จากกรุงเทพฯ ปรากฏว่าสภาพภายในของนครหลวงพระบางได้ฟื้นตัวจากความพินาศจนเกือบจะเป็นเมืองร้างให้กลับคืนสู่สภาพของเมืองที่มีราษฎรอาศัยอยู่ นับได้ว่าในระยะเวลา 3 เดือนของการรักษาการในนครหลวงพระบางพระอินทราธิบาลและคณะบริหารได้สร้างคุณประโยชน์แก่ราชการประเทศราชหลวงพระบางทำให้การปฏิบัติงานของข้าหลวงใหญ่ที่จะมาประสานต่อเพื่อการปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางได้ดำเนินงานขั้นต่อไปได้อย่างรวดเร็ว

4. การปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางเมื่อพระยานนทบุรีศรีเกษตราราม* เป็นข้าหลวงใหญ่ พ.ศ. 2430 - 2431

1. พระบรมราโชบายในการจัดการปกครองประเทศราชหลวงพระบาง

เมื่อพระอินทราธิบาลจัดการปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางจนเจ้านครหลวงพระบางและราษฎรอพยพกลับมาตั้งบ้านเรือนตามเดิมแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯทรงดำเนินนโยบายการปรับปรุงปกครองประเทศราชหลวงพระบาง โดยโปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกรุงเทพฯเข้าไปมีบทบาทในการปกครองนครหลวงพระบางโดยตรงเหมือนกับเป็นหัวเมืองในพระราชอาณาเขตด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

ประการแรก การแต่งตั้งพระยานนทบุรีศรีเกษตรารามมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำนครหลวงพระบาง ให้ขึ้นไปพร้อมกับกองทัพหน้าภายใต้การนำของพันเอกจับกรปลาศ (อยู่) คุมกองทหารกรุงเทพฯ 500 คนปฏิบัติหน้าที่รักษาความสงบภายในและเตรียมเสบียงอาหารไว้รอรับกองทัพใหญ่ ซึ่งจะยกมาประจำนคร

---

* ทัด สิงหเสนี ในปี พ.ศ. 2431 ได้รับพระทานยศเป็นพระยาไกรโกษา ข้าหลวงนครเชียงใหม่

หลวงพระบางในเวลาต่อมา

ประการที่สอง การจัดการเปลี่ยนแปลงวิธีบริหารการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางโดยมีพระบรมราชโองการฯโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าราชบุตร ให้ปฏิบัติหน้าที่แทนเจ้ามหินทรเทพนิภาธร เจ้านครหลวงพระบางซึ่งขณะนั้นกำลังอยู่ในวัยชราแล้วทั้งนี้เพื่อให้การบริการงานในประเทศราชดำเนินไปอย่างเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ ให้เจ้าราชบุตร เจ้าราชภาคิไนย นำกำลังทหารลาว 250 คน เข้าร่วมกับกองทัพหลวงคันธรปลาศ ทำการปราบปรามฮ่อในเขตนครหลวงพระบางให้อยู่ในความสงบเรียบร้อยแล้วให้ตั้งมั่นจนกว่ากองทัพใหญ่จะยกไปถึง

ประการที่สาม การแต่งตั้งให้พระยาสุรศักดิ์มนตรี เป็นแม่ทัพใหญ่ฝ่ายเหนือยกขึ้นไปนครหลวงพระบางเพื่อทำการกวาดล้างฮ่อให้พ้นจากพระราชอาณาเขตไทย ขณะเดียวกันเป็นผู้สนองพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้มีอำนาจเต็มในการจัดบำรุงนครหลวงพระบางทุกด้าน[1]

พระบรมราโชบายในการปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบาง พ.ศ. 2430 รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริที่จะให้นครหลวงพระบางอยู่ภายใต้การแกครองของไทยโดยตรง ดังปรากฎหลักฐานในพระราชหัตถเลขาของพระองค์ตรัสถึงนายแกรกำราเด็คกงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯมีความที่กล่าวถึงนครหลวงพระบางตอนหนึ่งกล่าวว่า

"... นับตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปนครหลวงพระบางต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของไทยโดยตรงโอรสของเจ้าหลวงกำลังขึ้นไป

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 3 หน้า 101 - 103

กับกองทัพไทยเพื่อขับไล่ฮ่อและเตรียมกองทัพขับไล่ฮ่อต่อไป จนกว่าฮ่อจะออกจากเขตลุ่มน้ำแท ... "[1]

2. หน้าที่ในการปฏิบัติงานของแม่ทัพใหญ่และเจ้าหลวงใหญ่ในนครหลวง ง า พระบาง

ในการปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางครั้งนี้ รัชกาลที่ 5 ทรงแต่งตั้งให้แม่ทัพใหญ่ฝ่ายเหนือและข้าหลวงใหญ่ปฏิบัติงานร่วมกันโดยอำนาจสูงสุดขึ้นอยู่กับแม่ทัพใหญ่แต่ผู้เดียว ดังนั้นภาระหนักที่จะเกิดขึ้นในประเทศราชหลวงพระบางต้องตกอยู่กับพระยาสุรศักดิ์ตลอดไป ตามพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงมอบหมายให้พระยาสุรศักดิ์มนตรีดำรงตำแหน่งสูงสุดทางด้านทหารและพวกการปกครอง

ทางด้านทหาร พระองค์ทรงมีพระราชดำริให้พระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นแม่ทัพใหญ่ปราบฮ่อให้พ้นจากพระราชอาณาเขตในปี พ.ศ. 2430 * ดังปรากฏในพระราชโองการฯโปรดเกล้าฯให้ข้าราชการขึ้นไปจัดราชการนครหลวงพระบางมีความตอนหนึ่งเกี่ยวกับการปราบฮ่อว่า " ... ให้ยกขึ้นไปปราบปรามพวกฮ่อข้าศึกจนตลอดพระราชอาณาเขต ให้ทันฤดูแล้งปีกุนนพศกนี้ "[2] แต่ในทางปฏิบัติจริงการที่จะปราบฮ่อให้เสร็จสิ้นก่อนปี พ.ศ. 2431 เป็นเหตุที่สุดวิสัยทั้งนี้เพราะพวกฮ่อแตกกระจัดกระจายเป็นกลุ่มๆ ซึ่งทางกองทัพไม่สามารถทำการปราบปรามให้สิ้นสุดลงได้ ประกอบกับในปี พ.ศ. 2420 พระยาสุรศักดิ์มนตรี** ได้ดำเนินนโยบาย

---

[1] นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ.ต. หน้า 172

* เนื่องจากใน ปี พ.ศ. 2431 ฝรั่งเศสจะเข้าสำรวจพรมแดนทางด้านตะวันออกของพระราชอาณาเขตไทย

[2] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี อ.ต. หน้า 100

** โปรดดูรายละเอียด หน้า 168 - 174

ผูกมิตรและให้ที่ทำกินแก่พวกฮ่อแล้ว เมื่อรัชกาลที่ 5 มีพระราชประสงค์ที่จะทำการขับไล่ฮ่อกองทัพไม่สามารถทราบได้ว่ากลุ่มฮ่อพวกใดที่ยังเป็นศัตรูกับไทยอยู่หรือฮ่อกลุ่มใดบ้างที่ไม่ยอมสวามิภักดิ์ต่อไทยบ้าง นอกจากนี้พวกเมืองไลซึ่งเป็นตัวการนำฮ่อเข้าตีหลวงพระบางก็ยังไม่แสดงปฏิกิริยาตอบโต้ต่อฝ่ายไทย จากการสืบทราบของพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ทราบว่าเมื่อกองทัพใหญ่พักอยู่ที่นครหลวงพระบางที่เมืองไลพวกเมืองไลยังเอาธงช้างไปปักเป็นสัญลักษณ์แห่งการยอมรับอำนาจของฝ่ายไทย จากสภาพการณ์เช่นนี้ก่อให้เกิดความหนักใจแก่พระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นอย่างยิ่ง ดังปรากฏในรายงานของพระยาสุรศักดิ์มนตรีระบายถึงความหนักใจและเสนอแนะมายังกรมยุทธนาธิการเพื่อให้นำขึ้นกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ว่า

" เรื่องจีนฮ่อนั้นก็มิได้หมายจะปลูกเลี้ยงแต่ก่อนมาจนบัดนี้ แต่มิรู้ที่จะคิดประการใดด้วยราชการยังมิตลอดไปได้ดังเมืองไลเอาธงช้างไปปักนี้จะเป็นเพราะสิ่งใดก็หาอาจกราบทูลไม่ด้วยมิได้อนุญาตฤๅให้ธงมาก่อน ถึงพวกฮ่อนั้นๆก็มิได้เกี่ยวข้องถืออยู่ว่าเหมือนจีนที่เข้าสู่พระบรมโพธิสมภารกรุงเทพฯจีนก็คงเป็นจีน เมื่อเป็นโจรก็ต้องปราบ เมื่อตั้งทำมาหากินโดยสุจริตก็มีบุตรหลานเป็นกำลังเมืองอยู่ดังนั้นมิได้กลับเป็นไทยเพราะฉะนั้นมิได้เห็นว่าควรจะปลูกเลี้ยงพวกฮ่อมาทำมาหาอยู่แต่ว่าถ้าจัดการมีกำลังรักษาอยู่เสมอไว้ในที่นั้นๆให้พวกฮ่อหมดสิ้นไปไม่กลับมาได้เมื่อใดเห็นว่าจะเป็นที่เรียบร้อยดีกว่ามีฮ่ออยู่ แต่เป็นการใหญ่ยากที่จะหมดสิ้นไปถ้าพวกฮ่อมาตั้งอาศัยอยู่ช้านานหลายสิบปีที่

ที่ตำบลนั้นๆก็เป็นที่คับขันกันดารทั่วไป แม้ว่ามีทหารประจำรักษาการแข็งแรงได้เมื่อใด จึงเห็นว่าพวกฮ่อจะหมดสิ้นได้ ถ้าจะมีแต่เจ้าเมืองกรมการเล็กน้อย ... ไม่มีกำลังพอที่จะปราบจีนโจรเหล่านี้ได้ '[1]

ทางด้านการปกครอง พระยาศุรศักดิ์มนตรีมีอำนาจสิทธิขาดในการจัดการปกครองประเทศราชหลวงพระบางและทำหน้าที่ในการควบคุมการปฏิบัติงานของเจ้านครหลวงพระบางและข้าหลวงใหญ่ตามพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ พระองค์ทรงมอบหน้าที่ให้ฝ่ายทหารเข้าควบคุมการปกครองโดยตรงจนกว่าเหตุการณ์บ้านเมืองอยู่ในความสงบสุข แต่ในทางปฏิบัติปรากฏว่าพระยาศุรศักดิ์มนตรีกับพระยานนทบุรีศรีเกษตรารามเป็นผู้ที่เคยมีความคิดขัดแย้งกันมาก่อนตั้งแต่ราชการในกรุงเทพฯเมื่อรัชกาลที่ ทรงทราบเมื่อบุคคลทั้งสองได้ขึ้นไปปฏิบัติหน้าที่แล้ว พระองค์เกรงว่าความขัดแย้งในความคิดของแม่ทัพใหญ่กับข้าหลวงใหญ่จะนำไปสู่อุปสรรคสำคัญต่อการจัดราชการนครหลวงพระบางดังนั้นพระองค์จึงมีพระราชหัตถเลขาสั่งสอนแก่บุคคลทั้งสองพร้อมทั้งชี้แจงว่าราชการแก่ข้าหลวงใหญ่ว่า

'ข้าหลวงต่างความคิดจะเป็นที่ไม่ปรองดองซึ่งกันและกัน เป็นต้นเหตุจะให้เสียราชการไป แต่ก็มิได้บอกกล่าวโทษกันประการใด ข้าหลวงรวบรัดชำระความและทำโทษยังเฉียบพังดีเสียเองมิให้เจ้านครหลวงพระบางทำ จะเป็นการให้ชอกช้ำเกินพระบรมราโชวาท ... "[2]

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 62.1/40 ล.ศ. วัน 3 ฯ 10 ค่ำ 13 (วันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2431)

[2]ค.

จากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงวิตกในความไม่ลงรอยกันระหว่างแม่ทัพใหญ่กับข้าหลวงใหญ่จะก่อให้เกิดผลเสียแก่ทางราชการ แต่เมื่อบุคคลทั้งสองได้รับพระราชโองการฯ ให้ปฏิบัติหน้าที่เพื่อสร้างความเจริญและความปลอดภัยในนครหลวงพระบาง ความรู้สึกที่เคยขัดแย้งกันมาก่อนมิได้เป็นอุปสรรคให้การปฏิบัติงานต้องเสียผลประโยชน์ในทางราชการ ดังปรากฏในรายงานของพระยาสุรศักดิ์ถึงกรมยุทธนาธิการได้กล่าวถึงสัมพันธภาพระหว่างแม่ทัพใหญ่กับข้าหลวงใหญ่ไว้ว่า

> " ... ซึ่งได้กล่าวเรื่องข้าหลวงมานั้นมิได้หวังว่าเป็นการกล่าวโทษ เป็นแต่ชี้การที่ได้ชี้แจงต่อข้าหลวง ตามการที่เป็นเท่านั้น จะได้ตรวจสอบในระเบียบราโชวาทของพระเดชพระคุณให้ราชการเดินไปในที่เจริญที่เป็นอย่างดีที่สุด โดยเต็มกำลังความคิด ที่ควรจะทำได้ตามที่ตรงที่จริง จะตั้งใจรักษาราชการมิให้เป็นที่ขุ่นเคืองฝ่าละอองธุลีพระบาทแต่อย่างหนึ่งอย่างใดเป็นอันขาด " 1

จากคำกราบบังคมทูลของพระยาสุรศักดิ์ฯ เท่าทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงวางพระทัยในการปฏิบัติงานของบุคคลทั้งสอง ดังนั้นพระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรีในการจัดทหารเพื่อปราบปรามฮ่อในฤดูแล้งมีความว่า

> " ในฤดูฝนนี้ให้จัดราชการเมืองหลวงพระบางให้เรียบร้อย ถึงต้นฤดูแล้งจะควรขึ้นไปจัดราชการเมืองเหนือๆขึ้นไปตามสมควร

---

1 กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/40 ล.ค.

จะไว้วางใจผู้ใดไปทำการแทน และควรจะแต่งกองทหารประจำรักษาการมากน้อยเท่าใดให้รีบจัดเสียให้ตลอด ด้วยราชการที่กรุงเทพฯจะต้องการให้ลงมานั้นว่าเป็นการเร่งร้อน และเห็นว่าให้หลวงดัษกรปลาศประจำอยู่ บางทีจะพอแก่การทุกอย่าง แล้วจะให้ทหารไปเปลี่ยนกลายกับรักษาเมืองภูเก็จนั้น "[1]

ในระหว่างฤดูฝน ทั้งพระยาสุรศักดิ์มนตรีและพระยานนทบุรีศรีเกษตราราม ร่วมกันปรับปรุงนครหลวงพระบางตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อให้การปฏิบัติงานในนครหลวงพระบางดำเนินไปด้วยวิธีการที่ซื่อสัตย์ทั้งฝ่ายลาวและทางฝ่ายไทย พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงเรียกข้าราชการฝ่ายกองทัพและฝ่ายข้าหลวงร่วมกันประชุมถือน้ำพิพัฒสัตยา ที่พระอุโบสถวัดวิชุน* ในนครหลวงพระบางตาม... รายงานของพระยานนทบุรีศรีเกษตราราม กล่าวไว้ว่า

" เมื่อ ณ วัน 3 ฯ12 ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิศก** ท่านพระยาสุรศักดิ์มนตรีกับข้าพเจ้าและพระพลัษฎานุรักษ์ หลวงสาตราภรณ์ฤทธิ หลวงฤทธิพลไชย นายอั้นมหาดเล็กกับข้าราชการฝ่ายกองทัพฝ่ายข้าหลวงได้ประชุมพร้อมด้วยเจ้ามหินทรเทพนิภาธร เจ้านายท้าวพระยาเมืองนครหลวงพระบางกับเจ้าเมืองท้าวเพี้ยกาแสงท้าวขุนหัวเมืองชั้นในซึ่งขึ้นแก่เมืองหลวงพระบาง ณ พระอุโบสถ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม.2.12 ก. เล่ม 15 ปึกที่ 32 <u>รายงานพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบทูล ฯพณฯ ลูกขุน ณ ศาลา</u> สำเนาที่ 5/40 วัน 5 ฯ5 ค่ำ (6 above) จ.ศ. 1250 (วันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2431

* จัดที่ประดิษฐานของพระบางซึ่งเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของคนลาวในนครหลวงพระบาง

** วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2431

วัดวิชุน ได้พร้อมกันพระราชทานน้ำพิพัฒสัตยาตามลำดับในวันนั้น "[1]

หลังจากเสร็จพิธีทั้งฝ่ายกองทัพและฝ่ายข้าหลวงได้ปฏิบัติงานตามหน้าที่ซึ่งได้รับมอบหมาย

5. การปฏิบัติงานร่วมกันระหว่างแม่ทัพใหญ่กับข้าหลวงในปี พ.ศ. 2430

การปฏิบัติขั้นแรกของแม่ทัพใหญ่และข้าหลวงใหญ่ในการปกครองประเทศราชหลวงพระบางคือ การบำรุงขวัญราษฎรลาวให้กลับมาเป็นกำลังแก่บ้านเมืองด้วยวิธีการดังนี้

1. การทำพิธีอัญเชิญพระบางมาประดิษฐานที่ค่ายของกองทัพไทย

ในระหว่างที่นครหลวงพระบางถูกโจรฮ่อโจมตี เจ้านายท้าวพระยาลาวได้อพยพหนีภัยมาอยู่ที่บ้านปากลาย* ได้นำพระบางอันเป็นพระพุทธรูปที่คนลาวเคารพสักการะไปหลบซ่อนไว้ในถ้ำบ้านน้ำพูน เมื่อเหตุการณ์สงบลงยังไม่มีผู้ใดอัญเชิญมาประดิษฐานในนครหลวงพระบาง พระยาสุรศักดิ์มนตรีกับพระมหาเทพบุรี ศรีเกษตรารามจึงได้ทำพิธีอัญเชิญพระบางมายังค่ายของกองทัพไทยเพื่อเป็นการบำรุงขวัญราษฎรลาวให้กลับคืนสู่ความสงบสุขทางใจ พระยาสุรศักดิ์ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในการอัญเชิญพระบางไว้ว่า

" ณ วันจันทร์ แรม 15 ค่ำเดือน 4 ปีกุน จ.ศ. 1249** ระหว่างที่เรือกองทัพล่องผ่าน ประชาชนต่างพากันนำดอกไม้ธูปเทียนบูชาพระบางกันอย่างหนาแน่นตลอดทาง เมื่อกองทัพได้ยกขึ้นพักอยู่บนค่ายในเมืองหลวงพระบางแล้วได้ทำพิธีสมโภชตามประเพณี ... "[2]

---

[1] กจจ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก. เล่ม 15 ปกที่ 20 อ.ค.

* ตั้งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงซึ่งติดต่อกับอาณาเขตเมืองพิชัย

** ตรงกับวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2430

[2] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี อ.ค. หน้า 237 - 234

2. การจัดหาปศุสัตว์และพืชพันธุ์ต่างๆแก่ราษฎรลาว

ในระหว่างที่สภาพบ้านเมืองในนครหลวงพระบางประสบชะตากรรมจากภัยพิบัติราษฎรลาวพากันอพยพหลบหนีไปอยู่ตามป่าและหัวเมืองอื่นๆทำให้นครหลวงพระบางกำลังจะเป็นเมืองร้างเพื่อเป็นการเรียกคนให้เข้ามาอาศัยในบ้านเมือง แม่ทัพใหญ่และข้าหลวงใหญ่จึงเกณฑ์ปศุสัตว์จากปารลายประกอบด้วย เป็ด ไก่ สุกร อย่างละ200 ตัว นำมาแจกจ่ายแก่ราษฎรที่อพยพกลับภูมิลำเนาเดิมครัวละ1 คู่ สำหรับการบำรุงพันธุ์ทดแทนกับปศุสัตว์ที่ได้สูญหายไป [1]

4. ผลงานการปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางของพระยานนทบุรีศรีเกษตราราม

ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมอบหมายให้พระยานนทบุรีฯรับตำแหน่งเป็นข้าหลวงใหญ่แทนข้าคนเดิมและปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้อำนวยการรักษาความมั่นคงในนครหลวงพระบางมีอำนาจรองลงมาจากแม่ทัพใหญ่ ในระหว่างที่พระยานนทบุรีฯได้ปฏิบัติงานทางฝ่ายข้าหลวงได้ดำเนินงานการปรับปรุงนครหลวงพระบางดังนี้

1.1. การตรวจทำบัญชีคนในบังคับ และคนต่างประเทศ

เมื่อวัน 4 ฯ11 ค่ำ จ.ศ. 2430 * รัชกาลที่5 โปรดเกล้าฯให้พระยานนทบุรีตรวจทำบาญชีคนในบังคับต่างประเทศที่ตั้งภูมิลำเนาในเขตนครหลวงพระบางตลอดจนสำรวจดูทรัพย์สินของคนในบังคับที่ได้ออกทุนซื้อที่ดินเรือกสวนไร่นาอย่างละเอียดและทรงมอบหมายให้คอยดูแลความเคลื่อนไหวในการปรับปรุงงานของนายปาวี ซึ่งได้รับอนุญาตจากรัฐบาลไทยเข้าไปในประเทศราชหลวงพระบางในฐานะ

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี อ.ค. หน้า 237 - 234

* ตรงกับวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2430

นักท่องเที่ยวธรรมดาด้วย จากการสำรวจพระยานนทบุรีฯได้รายงานมายังกรุงเทพฯว่า

" เกี่ยวกับคนในสับเยกต์ข้าพเจ้าก็ได้พร้อมด้วยท่านพระยาสุรศักดิ์ฯเจ้านครหลวงพระบางได้ตรวจทำบาญชีคนสับเยกต์ตามศุภอักษรแล้ว บัดนี้เรื่องคนสับเยกต์ของฝรั่งเศสยังไม่มีในนครหลวงพระบาง แต่มีเรื่องเกี่ยวกับมองซิเออร์ปาวีที่อ้างตนว่าเป็นกงสุลฝรั่งเศส เจ้าราชภาคิไนยเจ้านายท้าวพระยาเรียกมองซิเออร์ปาวีผิดกันไป ... ข้าพเจ้าก็ได้ตักเตือนเจ้าราชภาคิไนยเจ้านายท้าวพระยามิให้เรียกมองซิเออร์ปาวีเป็นการเอิกเกริกและชี้แจงว่ามองซิเออร์ปาวียังหาได้รับอนุญาตแผ่นดินเป็นกงสุลฝรั่งเศสไม่ ห้ามอย่าให้เจ้านายท้าวพระยาเรียกมองซิเออร์ปาวีเป็นกงสุลฝรั่งเศสให้ผิดราชการต่อไป..."[1]

2. การสำรวจข้าวในนครหลวงพระบางและเตรียมเสบียงอาหารสำหรับกองทัพใหญ่

ตามหน้าที่ซึ่งพระยานนทบุรีศรีเกษตรารามได้รับมอบหมายให้จัดเตรียมเสบียงอาหารสำหรับกองทัพใหญ่ที่จะยกขึ้นไปปราบฮ่อที่เมืองแถงในฤดูแล้งและเป็นผู้รักษาความมั่นคงภายในนครหลวงพระบาง ในขณะที่นครหลวงพระบางกำลังอยู่ในระหว่างการปรับปรุงทุกๆด้านการแก้ปัญหาเรื่องการขาดแคลนข้าวเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับราษฎรและกองทัพมาก ทั้งนี้เพราะราษฎรที่อพยพกลับภูมิลำเนาจำเป็นต้องจัดการปลูกสร้างบ้านเรือนใหม่แทนบ้านเรือนเก่าที่ถูกฮ่อเผาไม่สามารถทำมาหาเลี้ยงชีพได้ต้องอาศัยข้าวจากกองข้าวหลวงเลี้ยงครอบครัวในระยะแรกก่อนดังนั้นกองข้าหลวงจึงรับภาระในเรื่องการจัดหาข้าวสำหรับเลี้ยงราษฎรและบำรุงกองทัพ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ ม. 2.12 ก เล่ม15 ปึกที่ 32 ล.ค. สำเนาที่ 15/50 ฯ ค่ำ จ.ศ.1250 (วันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2431)

พระยานนทบุรีฯจึงจัดการหาข้าวให้ได้ตามจำนวนที่ต้องการ

การจัดหาข้าวเพื่อเลี้ยงราษฎรและบำรุงกองทัพในปี พ.ศ. 2430-2431 พระยานนทบุรีฯ ได้จัดดำเนินงานดังนี้

ประเภทแรกการจัดซื้อข้าวจากราษฎร เพื่อนำขึ้นฉางนครหลวงพระบาง สำหรับเลี้ยงราษฎรและเลี้ยงกองทัพตามงบประมาณที่ทางกรุงเทพฯจัดไว้ในอัตรา 200 ชั่ง * แต่ในระหว่างที่พระยานนทบุรีกำลังจัดซื้อข้าวยังไม่ได้รับเงินจำนวนนี้จึงจำเป็นต้องยืมเงินจากเจ้านครหลวงพระบาง 46 ชั่ง 60 บาทมาจัดแก้ปัญหาการขาดแคลนข้าว โดยมอบให้เจ้าราชภาคิไนย เจ้าราชวงศ์ไปจัดดำเนินการ **

เจ้าราชภาคิไนยได้จัดซื้อข้าวจากราษฎรลาว ข่า ตามลำน้ำอู ลำน้ำนัว[1] แล้วแบ่งจำนวนข้าวทั้งหมดเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งสำหรับเลี้ยงกองทัพ อีกส่วนหนึ่งนำแจกราษฎรในนครหลวงพระบาง ส่วนเจ้าราชบุตรนำเงินที่เหลือทั้งหมดจัดซื้อข้าวสำหรับขึ้นฉางสบอีดและฉางเมืองงอยสำหรับใช้ในราชการนครหลวงพระบางต่อไป

ประเภทที่สอง จัดเกณฑ์ข้าวมาจากหัวเมืองใกล้เคียงซึ่งเคยอุปถัมภ์ต่อกองเสบียงของนครหลวงพระบาง ในปี พ.ศ. 2430 - 2431 เจ้านครเมืองน่านได้

---

* เงินจำนวน 200 ชั่งเป็นเงินที่รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานแก่กองทัพสำหรับใช้จ่ายซื้อเสบียงอาหาร แต่ปรากฏว่าเมื่อพระยานนทบุรีฯจัดดำเนินการเรื่องข้าวในต้นปี พ.ศ. 2431 เงินจำนวน 200 ชั่ง ยังมาไม่ถึงนครหลวงพระบาง พระยานนทบุรีฯ ต้องยืมเงินจากเจ้ามหินทรเทพนิภาธร 50 ชั่งก่อนเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปรากฏว่าได้รับเงินเพียง 46 ชั่ง 60 บาท

** เจ้าราชภาคิไนยได้รับเงิน 24 ชั่ง

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. เล่ม5 ปึกที่ 32 ล.ต.

ส่งข้าวมาให้นครหลวงพระบาง 6322 ถัง 10 หนาน และส่งเลี้ยงกองทัพอีก 1401 ถัง 13 หนาน

จำนวนข้าวทั้งหมดนับตั้งแต่เดือน12 พ.ศ. 2430 ถึงเดือน 7 ของปี พ.ศ. 2431 พระยานนทบุรีฯ ได้จัดทำเป็นบัญชีแสดงรายรับ - รายจ่ายข้าวเสนอต่อพระยาสุรศักดิ์มนตรี ปรากฎว่านครหลวงพระบางมีข้าวคงฉางดังนี้

1. นครหลวงพระบาง	มีข้าวคงฉาง	11533	ถัง	17	หนาน
2. ฉางสะแกงหลวง	"	525	ถัง	14	หนาน
3. ตำบลปากแบง	"	2207	ถัง	-	
4. เมืองขาว	"	592	ถัง	-	
5. เมืองงอย	"	1010	ถัง	10	หนาน
6. เมืองสบหราง	"	744	ถัง	-	
7. เมืองร้อน	"	451	ถัง	1	

แม้ว่านครหลวงพระบางจะมีข้าวคงฉางตามจำนวนที่กล่าวมานี้ แต่ในด้านรายจ่ายนครหลวงพระบาง ต้องใช้ข้าวสำหรับเลี้ยงและกองทัพเดือนละ 3000 ถังเศษ ดังนั้นข้าในจำนวนดังกล่าวจะพอเพียงแก่ทางราชการเพียง 5 เดือนเท่านั้น พระยานนทบุรีฯ จึงต้องขอข้าวจากเจ้านันทรฤทธิ์ตศกุลเชษฐมหันต์ฯ เจ้านครเมืองน่านและพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ข้าหลวงที่สองประจำนครเชียงใหม่ให้มาจัดราชการเมืองน่านมีความว่า

" ด้วยการเสบียงอาหารได้จัดซื้อในราชการกองทัพนั้น ได้กะกำหนดใช้แต่ในฤดูแล้ง หลังปีกุนต่อกับปีชวด (2431) เท่านั้น

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/40 รายงานเจ้าราชภาคิไนยถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี วัน 7 ฯ10 ค่ำ จ.ศ. 1250 (วันที่ 23 กันยายน 2430)

บัดนี้กองทัพก็ดพ้นต้องพักจัดราชการเมืองนครหลวงพระบางแก
ทำนุบำรุงบ้านเมืองอยู่จนถึงฤดูแล้งปีชวดจึงจะได้ยกไปจัด
ราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือต่อไป ที่นครหลวงพระบางทุกวันนี้
ขัดสนด้วยเสบียงอาหารได้จัดซื้อในราชการก็สิ้นจำนวนเงิน
แล้ว ผลเม็ดข้าวในเขตนครหลวงพระบางก็หมดข้าวเกษตร
เมืองหลวงพระบางก็หมดแล้ว ... จึงเห็นพร้อมกันว่าเมือง
น่าน... มีกำลังเสบียงอาหารที่บริบูรณ์ ถ้าไม่ได้เจ้าเมือง
น่านอุดหนุนราชการครั้งนี้คงจะเสียราชการเป็นแน่ "[1]

นอกจากนี้พระยานนทบุรีฯ ข้าหลวงใหญ่ได้ขอเสบียงไปยังเมืองพิชัย ให้จัดส่งข้าวมายังนครหลวงพระบางด้วย ในปลายปี พ.ศ. 2431 ทั้งนครน่าน เชียงใหม่ เมืองพิไชยได้ส่งข้าวมายังนครหลวงพระบางจำนวน 2304 ถัง[2]

ตลอดระยะเวลาที่กองทัพจัดราชการอยู่ ณ นครหลวงพระบาง และเตรียมการที่จะยกไปยังเมืองแถงปรากฏว่ากองทัพได้รับความช่วยเหลือจากนครน่านมากที่สุด เมืองพิไชยเป็นอันดับรองซึ่งทั้งสองเมืองนี้เป็นกำลังทางด้านเสบียงอาหารช่วยให้การปฏิบัติราชการปฏิบัติราชการของกองทัพและกองข้าหลวงตั้งมั่นในนครหลวงพระบางได้เป็นเวลานาน

3. การพิจารณาพิพากษาคดีความของข้าราชการในนครหลวงพระบาง

ในระหว่างที่กองทัพและกองข้าหลวงไทยจัดบำรุงนครหลวงพระบาง พระยานนทบุรีฯ ได้รับหน้าที่เป็นผู้ชำระตลอดจนถึงผู้พิพากษาด้วยโดยแม่ทัพใหญ่ให้

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 62.1/40 เจ้าราชภาคิไนยถึงเจ้าอนันตวรฤทธิเดช (เจ้านครเมืองน่าน) วัน 6 ฯ10 ค่ำ จ.ศ. 1250) (วันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2431)

[2] ค.

คำรับรองในการตัดสินคดี* คดีความที่สำคัญซึ่งพระยานนทบุรีและกองทัพข้าหลวงได้ปรับปรุงให้เห็นเป็นตัวอย่างคือคดีความอาญาของข้าราชการลาวในเมืองงอยระหว่างท้าวใหม่นามวงษ์กับพระยาอินทวงษ์โดยมีพระอินทวงษ์เป็นฝ่ายโจทก์ซึ่งได้ถูกท้าวใหม่นามวงษ์ฆ่าตาย พระยานนทบุรีได้จัดดำเนินการทางการศาลตามวิธีการดังนี้

1. ให้มีการสอบปากคำทั้งสองฝ่ายโดยการเปิดการซักพยานโจทก์และพยานทางฝ่ายจำเลยเพื่อสืบความหาความจริงอย่างมีหลักฐาน ในคดีความท้าวใหม่นามวงษ์ ท้าวอินทวงษ์ฝ่ายข้าหลวงได้ความจริงว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจนเป็นคดีอาญาที่สำคัญมีมูลเหตุมาจากวันเกิดเหตุ พระยาอินทวงษ์และฟ้าเมืองไทรซึ่งเป็นเจ้านายของท้าวใหม่นามวงษ์เกิดความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงจนมีเรื่องบาดหมางต่อกัน** ในวันเกิดเหตุพระยาอินทวงษ์ได้นำกำลังฮ่อไทยเหนือ 5 คนซึ่งฟ้าเมืองไทรเป็นผู้ชักชวนบุกรุกไปยังบ้านของท้าวใหม่นามวงษ์เกิดการต่อสู้กัน ท้าวใหม่ได้ฆ่าพระอินทวงษ์ตายแล้วนำพรรคพวกตามฆ่าฟ้าเมืองไทรตายด้วย ต่อมาเกิดเรื่องราวใหญ่โตเมื่อพรรคพวกของฟ้าเมืองไทรกับท้าวใหม่นามวงษ์เกิดการต่อสู้กัน พระยานนทบุรีซึ่งเป็นผู้ดูแลรักษาความสงบภายในต้องขอกำลังทหารจากกองทัพ 24 คน พร้อมเจ้าอนุคำ พระยาพันทนะ เจ้านครหลวงพระบางไประงับเหตุการณ์และสืบสวนหาข้อเท็จจริงแล้วนำผู้ต้องหา พยานทั้งสองฝ่ายลงมาพบข้าหลวงเพื่อประกอบการพิจารณาพิพากษาคดีต่อหน้าแม่ทัพใหญ่[1]

2. หลังจากการสอบปากคำทั้งสองฝ่ายแล้ว พระยานนทบุรีเป็นผู้ตัดสินคดีนำเสนอต่อแม่ทัพใหญ่เพื่อขอคำรับรอง ถ้าแม่ทัพใหญ่เห็นด้วย คำพิพากษาที่ตัดสินต่อหน้า

---

* หมายถึง แม่ทัพใหญ่มีอำนาจสูงสุด

** วัน C ฯ 2 10 ค่ำ จ.ศ. 1250 (วันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2431)

1 กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม C2.1/40 ใบบอกพระยานนทบุรี ฯ กราบทูล ฯ พณ ฯ ลูกขุน ณ ศาลา สำเนาที่ 15/50 วัน C ฯ 10 จ.ศ. 1250 (วันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2431)

จำเลยจะเป็นเจ้าตัดสินที่ถูกต้องที่สุด โดยว่าเลยไม่สามารถจะรอดอุทธรณ์ได้อีก[1]

ในคดีของท้าวใหม่นามวงษ์กับพระยาอินทวงษ์ พระยาแนทบุรีได้ตัดสินคดีให้ท้าวใหม่นามวงษ์ผู้เป็นจำเลยมีความผิดฐานฆ่าคนตายโดยเจตนา ดังคำพิพากษาได้กล่าวไว้ว่า

" ถึงฟ้าเมืองไชรจะให้พระยาอินทวงษ์พาฮ่อไปทำร้ายท้าวใหม่นามวงษ์ ตามคำให้การเองท้าวใหม่นามวงษ์ก็ตาม แม้ว่าพวกท้าวใหม่นามวงษ์ฆ่าพระยาอินทวงษ์ตายแล้วก็ดี ให้ท้าวใหม่เร่งรีบนำความเข้าฟ้องฟ้าเมืองไชรผู้เป็นต้นเหตุคือท้าวพระยาเค้าสนามเมืองหลวงพระบางโดยเร็ว แต่การที่ท้าวใหม่นามวงษ์เป็นท้าวขุนอยู่ในบังคับของฟ้าเมืองไชรนำเอาฟ้าเมืองไชรไปลงอาญาแก่โดยอำนาจดังนี้ ผิดด้วยประเพณีราชการแผ่นดิน "[2]

เมื่อข้าหลวงใหญ่นำเสนอต่อแม่ทัพใหญ่เพื่อเซ็นรับรองคำตัดสินคดี สำหรับคดีของท้าวใหม่นามวงษ์ แม่ทัพใหญ่เห็นด้วยกับคำพิพากษาคดีและตัดสินคดีของข้าหลวงใหญ่ดังนั้นในคดีนี้ท้าวใหม่นามวงษ์มีความผิดฐานฆ่าคนตายแม่ทัพใหญ่จึงส่งให้จำคุกไว้ในนครหลวงพระบาง

การปฏิบัติงานทางด้านตุลาการของข้าหลวงใหญ่ได้ปรับปรุงทางการศาลในนครหลวงพระบางจากการตัดสินคดีของเค้าสนามหลวงซึ่งเจ้านครหลวงพระบางมีอำนาจสูงสุดได้ถูกเปลี่ยนหน้าที่ให้มาขึ้นกับข้าหลวงใหญ่และแม่ทัพใหญ่ปฏิบัติหน้าที่แทน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในระหว่างที่กองทัพยกไปประจำนครหลวงพระบางทางฝ่ายไทยได้

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 62.1/40 <u>ย.ค.</u>

[2] <u>ค.</u>

พยายามจัดการปกครองนครหลวงพระบางเหมือนกับหัวเมืองชั้นในของพระราชอาณาเขต

4. การปรับปรุงการไปรษณีย์ในนครหลวงพระบาง

เนื่องจากประเทศราชหลวงพระบางเป็นดินแดนที่อยู่ห่างไกลกับกรุงเทพฯการคมนาคมติดต่อกันก็ไม่สะดวกทำให้การสื่อสารระหว่างกรุงเทพฯกับนครหลวงพระบางต้องล่าช้าซึ่งนำความลำบากให้แก่กองทัพที่จะขอความช่วยเหลือจากกรุงเทพฯตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาทางกรุงเทพฯยังมิได้ปรับปรุงการสื่อสารซึ่งกันและกันของทั้งสองฝ่ายมาก่อน พระยาเนทบุรีฯจึงจัดดำเนินการจัดตั้งที่ทำการไปรษณีย์ที่เมืองหลวงพระบางเพื่อจะได้เป็นตัวกลางสำหรับเชื่อมโยงการสื่อสารและเป็นประโยชน์แก่ทางราชการ การไปรษณีย์ระหว่างนครหลวงพระบางกับกรุงเทพฯได้เริ่มปฏิบัติงานเมื่อวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน12 พ.ศ.2431 ลักษณะของการบริการแบ่งเป็น 2 ประเภท

1.ประเภทจดหมาย การบริการประเภทนี้ พระยาเนทบุรีฯได้ดำเนินการส่งจดหมายจากนครหลวงพระบางมายังกรุงเทพฯ โดยการจัดให้พนักงานจากนครหลวงพระบางส่งมายังบ้านปากลายให้เจ้าพนักงานเมืองพิไชยรับแต่บ้านปากลายส่งต่อๆมาจนถึงกรุงเทพฯ กำหนดวันส่งจดหมายเจ้าพนักงานนครหลวงพระบางจะรับจดหมายที่จะส่งมากรุงเทพฯในวันขึ้น 14 ค่ำ ของทุกๆเดือนเสมอ เพื่อให้การไปรษณีย์ในนครหลวงพระบางดำเนินไปอย่างสะดวก ข้าหลวงใหญ่ได้จัดซื้อเรือ 1 ลำ สำหรับใช้เป็นพาหนะของเจ้าพนักงานในการบริการรับส่งจดหมายพร้อมทั้งจ่ายเงินเดือนให้แก่พนักงาน 3 คนเดือนละ 12 บาท ด้วย[1]

---

[1] กจร. เอกสารรัชกาลที่5 ม.2.12 ก. เล่ม 15 ปึกที่ 32 ล.ต. วัน 1 ฯ ๑ ค่ำ จ.ศ. 1250 (วันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2431)
4

2. ประเภทพัสดุภัณฑ์ มีหมายกำหนดการบริการเหมือนกับการรับส่งประเภทจดหมาย แต่เริ่มดำเนินการหลังจากที่ข้าหลวงใหญ่ได้จัดซื้อเรียบได้แล้ว [1]

ในระยะแรกที่ทำการไปรษณีย์เริ่มเปิดเจ้านายท้าวพระยายังใช้บริการกันน้อยมาก พระยานนทบุรีฯจึงมีหนังสือประกาศแจ้งความแก่ข้าราชการฝ่ายกรุงเทพฯ ซึ่งไปรับราชการอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง เจ้านายท้าวพระยาไพร่ราษฎรชาวตลอดจนผู้ค้าพ่อค้าในเมืองหลวงพระบางให้ทราบทั่วกันเพื่อให้ใช้บริการเพิ่มขึ้น

การปรับปรุงนครหลวงพระบางเมื่อพระยานนทบุรีฯเป็นข้าหลวงใหญ่ได้พยายามที่จะปรับปรุงความล้าหลังบางประการในประเทศราชหลวงพระบางให้ทันคุ้มความเจริญของกรุงเทพฯในขณะนั้นซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ต่อเมืองประเทศราช แต่การปฏิบัติงานของพระยานนทบุรีฯได้มีบทบาทในการปรับปรุงประเทศราชเพียงหนึ่งปีเท่านั้น ทั้งนี้เพราะในปี พ.ศ.2431 ได้เกิดความวุ่นวายทางการปกครองในนครเชียงใหม่อันสืบเนื่องมาจากการปฏิบัติตนไม่เหมาะสมของข้าหลวงใหญ่* จนเป็นเหตุเจ้านายท้าวพระยากราบบังคมทูลความประพฤติของข้าหลวงใหญ่มายังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ[2] ประกอบกับในประเทศราชหลวงพระบางมีแม่ทัพใหญ่ที่รัชกาลที่ 5 ทรงไว้วางพระราชหฤทัยในความสามารถทั้งทางด้านการทหารและทางด้านการปกครองควบคุมได้อย่างเข้มแข็งอยู่แล้ว ดังนั้นรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯให้พระยานนทบุรีกลับมากรุงเทพฯ เพื่อรับพระราชทานยศเป็นพระยาไกรโกษาโปรดเกล้าดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำนครเชียงใหม่และ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. เล่ม 15 ปีกที่ 32 <u>ต.ค.</u>

* พระยาเพชรพิไชย

[2] พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ "การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนสมัยมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ.2427 - 2436) หน้า 145

หัวเมืองเหนือ5 หัวเมือง* ในปี พ.ศ. 2431 แทนพระยาเพชรพิไชยซึ่งถูกเรียกตัวกลับมารับราชการในกรุงเทพฯ[1]

ตลอดระยะเวลา 1 ปี ของการปฏิบัติงานทางด้านการปกครอง พระยานนทบุรีดำรงตำแหน่งเป็นผู้ช่วยของแม่ทัพใหญ่ แต่ผลงานที่สร้างสรรความเจริญให้แก่ประเทศราชหลวงพระบางและการปฏิบัติตนที่เหมาะสมในตำแหน่งเป็นมูลเหตุที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯแต่งให้ดำรงข้าหลวงใหญ่ประจำนครเชียงใหม่ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สูงกว่าเดิม ส่วนการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางทรงมอบอำนาจทั้งหมดให้แม่ทัพใหญ่ดำรงตำแหน่งทั้งทางด้านทหารและทางการปกครองแต่ผู้เดียว

---

*ได้แก่ นครเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่และน่าน

1 พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ ล.ค. หน้า 145

5. การปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางเมื่อนายพลตรีพระยาสุรศักดิ์มนตรีดำรงตำแหน่งผู้จัดราชการ* ระหว่าง พ.ศ.2431 - 2433

ก. การปรับปรุงระหว่าง พ.ศ. 2431 - 2432

นับตั้งแต่แม่ทัพใหญ่ได้ตกลงนามกับฝรั่งเศสในข้อตกลงเมืองแถง** แล้ว ทางฝ่ายไทยต้องสละสิทธิทั้งหมดในดินแดนสิบสองจุไทยซึ่งเคยเป็นเมืองขึ้นของประเทศราชหลวงพระบางให้ฝรั่งเศสเข้าครอบครองแทน[1] ปัญหาการปราบฮ่อในแขวงสิบสองจุไทยก็ได้ยุติลง แม่ทัพใหญ่จึงนำทหารทั้งหมดกลับมาตรึงกำลังไว้ตามจุดที่สำคัญในแขวงหัวพันห้าทั้งหกและในประเทศราชหลวงพระบาง ในระหว่างที่เหตุการณ์ทางทหารสงบลง แม่ทัพใหญ่จึงมีเวลาสำหรับการปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางเพียงพอ แต่การจัดราชการในประเทศราชหลวงพระบางต้องประสบปัญหาที่นครหลวงพระบางมีความล้าหลังทั้งทางด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนทางด้านตุลาการ โดยสืบเนื่องมาจากเจ้านายท้าวพระยาขาดความรู้ความเข้าใจในระเบียบการปกครองที่ทันสมัยเหมือนกับการปฏิบัติของราชการในกรุงเทพฯขณะนั้น ด้วยความล้าหลังดังกล่าวนี้ได้ปรากฏในคำปรารภตอนหนึ่งของพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กล่าวถึงการจัดราชการในนครหลวงพระบางไว้ว่า

> " อนึ่งข้อราชการซึ่งจะได้รับพระราชทานจัดการส่วนนั้นในเมืองหลวงพระบางซึ่งจะให้เป็นทางสำหรับราชการเป็นเค้ามูลหลักฐานสำหรับบ้านเมืองสืบไป ... การนี้ข้าพเจ้าได้จัดอยู่เสมอแต่ยังหาเรียบร้อยไม่ต้องเป็นการช้าเสียเวลาในการที่เสาะสาง

---

* ดำรงตำแหน่งเป็นแม่ทัพใหญ่และข้าหลวงใหญ่

** พ.ศ. 2431

[1] จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ อ.ค. หน้า 43

ธรรมเนียมลาวซึ่งรกร้างมานั้นเป็นหลายประการ การซึ่งจะจัด
ขึ้นจึงต้องค่อยโลมเล้าผันผ่อน เพื่อจะให้เป็นการลงที่เป็นแบบ
หลักฐานสำหรับที่จะปฏิบัติราชการรักษาบ้านเมืองโดยธรรมแล
บทหมาย เพื่อจะให้เป็นทางดำเนินสะดวกอันชอบแก่ทาง
ราชการส่วนกรุงเทพฯ ต่อไป "[1]

ด้วยเหตุนี้เองนายพลตรีพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงวางนโยบายในการปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางด้วยวิธีการปฏิรูปการปกครองโดยจัดให้ข้าราชการทางฝ่ายไทยเข้าร่วมในบริหารการปกครองประเทศราชหลวงพระบางทุกด้าน เพื่อเสนอแนะการจัดการปกครองที่ทันสมัยตามแบบกรุงเทพฯให้เจ้านายท้าวพระยาสามารถนำไปปฏิบัติได้ซึ่งประโยชน์ต่อการปกครองประเทศราชหลวงพระบางหลังจากที่กองทัพใหญ่กลับกรุงเทพฯแล้ว การปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางเมื่อพระยาสุรศักดิ์มนตรีดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่แม่ทัพใหญ่ได้จัดการปรับปรุงทางด้านต่างๆดังนี้

1. ทางด้านการปกครอง

1.1.การจัดระเบียบในการปกครอง

ลักษณะการปกครองแต่เดิมของประเทศราชหลวงอำนาจสูงสุดอยู่ที่เจ้านครหลวงพระบาง ส่วนอำนาจการบริหารบ้านเมืองในหน้าที่ต่างๆกระจัดกระจายอยู่แต่เฉพาะในหมู่บรรดาเจ้านายบุตรหลานที่ได้รับมอบอำนาจไปจากเจ้าหลวงเท่านั้น ลักษณะการปกครองเช่นนี้นับว่ามีความบกพร่องอยู่มาก พระยาสุรศักดิ์มนตรีมีความเห็นว่าการปรับปรุงการปกครองในนครหลวงพระบางควรจัดดำเนินการตามแบบอย่างที่

---

[1] กจจ. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 2.12 ก. เล่ม 15 ปึกที่32 รายงานพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบเรียน พณฯ ลูกขุน ณ ศาลา วัน 3 ฯ 11 4 ค่ำ จ.ศ. 1250 (วันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2431)

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้เคยจัดในนครเชียงใหม่ พ.ศ. 2427 ดังปรากฏในคำกราบบังคมทูลของนายพลตรีพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 มีความตอนหนึ่งกล่าวถึงการจัดระเบียบการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางว่า

" เมืองหลวงพระบางก็เปนประเทศราชเช่นเดียวกับเมืองเชียงใหม่ แต่เมืองเชียงใหม่นั้นพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรณ์(พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร) เสด็จขึ้นไปจัดราชการได้ทรงการนั้นเป็นหลักฐานตั้งขึ้นเปนหลายประการจะเปนแบบอย่างแก่ประเทศราชจึงขอรับพระราชทานอย่างนั้นขึ้นมาเทียบเคียงกับการจัดราชการในเมืองหลวงพระบางให้ถูกต้องตามประเทศเช่นกันจะเปนการสมควรชอบด้วยราชการที่จะเปนแบบอย่างแก่ประเทศราชต่อไป..."[1]

ดังนั้นในการจัดราชการประเทศราชหลวงพระบางครั้งนี้ พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ดำเนินการปรับปรุงเกี่ยวกับการจัดตำแหน่งข้าราชการ 6 ตำแหน่งเช่นเดียวกับการปกครองของนครเชียงใหม่ซึ่งประกอบไปด้วยกรมมหาดไทย กรมทหาร กรมคลัง กรมยุติธรรม กรมวังและกรมนา โดยจัดตั้งผู้มีความรู้ความเหมาะสมทำหน้าที่บริหารงานในแต่ละกรม แต่การเรียกชื่อกรมต่างๆในประเทศราชหลวงพระบางแตกต่างไปจากกรุงเทพฯ และนครเชียงใหม่คือ

กรมมหาดไทย	ในนครหลวงพระบาง	เรียกว่า	การสนาม
กรมคลัง	"	"	การคลัง
กรมทหาร	"	"	การทหาร
กรมยุติธรรม	"	"	การความ

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 2.12ก. เล่ม15 ปึกที่ 32 คำกราบบังคมทูลของพระยาสุรศักดิ์มนตรีเรื่องการจัดการปกครองในประเทศราชหลวงพระบาง วันพฤหัสบดี 4 ฯ 10 ค่ำ จ.ศ. 1250 (วันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2431)

กรมวัง	ในนครหลวงพระบาง	เรียกว่า	การสัสดี
กรมนา	"	"	การที่ดินไร่นา[1]

ในการปฏิบัติหน้าที่ราชการทั้ง 6 ตำแหน่งตามแบบอย่างนครเชียงใหม่โดยแบ่งหน้าที่ของกรมต่างๆดังนี้

กรมมหาดไทย (การสนาม)

1. ว่าการหัวเมืองแลแคว้นแขวงแก่บ้านทั้งปวง

2. รักษาเส้นเขาณธิจำมะโนครัวทั้งแผ่นดิน

3. รักษาป้อม คู เขื่อนเพียง ท่ายน้ำลำคลอง ถนนหนทางและการก่อสร้างซึ่งเป็นของสำหรับแผ่นดิน

4. ระวังรักษาผู้จะคิดร้ายคิดดีภายในบ้านเมืองทั่วไป

5. เป็นหัวหน้าในการประชุมปรึกษาราชการ รับหนังสือและปรึกษาราชการดูอย่างซึ่งข้าหลวงมอบหมายไว้[2]

กรมคลัง (การคลัง)

1. รักษาเงินและทรัพย์สินสิ่งของซึ่งเป็นของแผ่นดินมีบาญชีโดยมั่นคง

2. เรียกเก็บซึ่งสรรพเงิน ส่วยภาษีอากรทั้งปวง แต่เจ้าจำนวนให้สำเร็จตามงวดปี

3. จ่ายเงินใช้ราชการตามกำหนดแบบแผนโดยเสมอ

4. รวบรวมสอบตรวจ บาญชีเงินรายจ่ายและขาดเหลือคงในปีหน้าทูลเกล้าฯถวายบอกส่งกรุงเทพฯทุกปี

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก. เล่ม 15 ปีกที่ 32 ส.ค.

[2] ด.

5. จัดการเก็บภาษีอากรและชำระว่ากล่าวสรรพการที่เกิดวิวาทด้วยการภาษีอากรทั้งปวง

กรมทหาร (การทหาร)

1. ว่าการห้าเมืองด่านรายรอบอาณาเขต

2. รักษาบาญชีคนฉกรรจ์กำลังเมือง

3. รักษาอาวุธต่างๆ

4. รักษาใบบอกและศุภอักษรท้องตราว่าด้วยการทัพศึกและแผนที่บ้านเมืองที่ติดต่อกับเมืองปัจจามิตร

กรมวัง (การสัสดี)

1. รับราชการในคุ้มเจ้าหลวงและรักษาบาญชี ช้าง ม้า โค กระบือ รักษาของในพระองค์และของแผ่นดินด้วย

2. ควบคุมกองเสบียงที่จะแจกจ่ายกองทัพ

3. เป็นผู้ถือบาญชีคนต่างเมืองมา นอกจากคนในบังคับที่มีหนังสือเดินทางติดตัวตามสัญญาทางพระราชไมตรี

4. รักษาเกียรติยศ เจ้านายราชตระกูลและว่าความที่เกี่ยวข้องด้วยเชื้อพระวงศ์

5. เป็นผู้จัดพิธีการต่างๆและรักษาเครื่องบริโภคทั้งปวง

กรมยุติธรรม (การศาล)

1. บังคับกองตระเวน โปลิส ด่านชั้นหนึ่ง ซึ่งรักษาโจรผู้ร้ายทั้งปวง

2. เป็นเจ้าหน้าที่คิดอ่านป้องกันโจรผู้ร้ายมิให้กระทาการเบียดเบียนแก่ราษฎร

3. ตรวจรักษาความยุติธรรมในโรงศาล และหัวเมืองให้เป็นไปได้โดยชอบโดยควร

4. แต่งทนายว่าความแผ่นดินและราษฎรที่หาที่พึ่งมิได้

5. นั่งฟังข้อชำระความชี้ทองอย่างธรรมเนียมฝ่ายลาวแก่ตระลาการในศาลต่างประเทศ

กรมนา (การที่ดินไร่นา)

1. มีหน้าที่เป็นเจ้าพนักงานรักษาป่าไม้และบาญชีไร่นา ป่าสวน โคกระบือ
2. เป็นเจ้าพนักงานออกใบอนุญาต ที่ดินให้ราษฎรทำไร่นาและเก็บของป่า
3. เก็บภาษีที่ดินที่นาทั้งปวง
4. บังคับบัญชาคดีความเกี่ยวกับที่ดิน
5. รักษาเสบียงกำลังเมือง[1]

การจัดหน้าที่ราชการทั้ง 6 ตำแหน่งในระยะแรกต้องประสบปัญหาในการที่ไม่สามารถจัดหาเจ้านายท้าวพระยามาดำรงตำแหน่งเป็นผู้บังคับการได้โดยเฉพาะผู้บังคับการกรมยุติธรรมดังปรากฏในหนังสือของเจ้านครหลวงพระบางถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรีกล่าวถึงการตั้งเสนาบดีทั้งหกไว้ว่า

> " แต่เสนาบดีท้าวพระยาของข้าพเจ้าในเวลานี้มีน้อยสามารถแก่หน้าที่ไม่อีกอย่างหนึ่งว่าเจ้าก็ยังหาได้ตั้งเสนาบดีท้าวพระยาให้ครบตำแหน่งที่ไม่ ... ข้าพเจ้าขอพึ่งเจ้าคุณช่วยสงเคราะห์บ้านเมืองของข้าพเจ้าทุกประการจะควรให้เจ้าพนักงานผู้ใดผู้หนึ่งชำระความของราษฎรที่เกี่ยวข้องกันไว้กับบ้านเมืองของข้าพเจ้าก็สุดแล้วแต่เจ้าคุณจะเห็นสมควร... ข้าพเจ้าจะพึ่งท่านเจ้าคุณได้จัดการบ้านเมืองเป็นการเรียบร้อยจะควรมอบ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 2.12 ก. ปีกที่ 32 ล.ค. และพร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ ล.ค. หน้า 36 - 39

ให้เจ้านายท้าวพระยาเสนาผู้หนึ่งผู้ใดเป็นพนักงานการ
อย่างใดก็สุดแต่เจ้าคุณจะเห็นสมควรทุกประการ สิ่งใดเจ้านาย
ท้าวพระยาเสนาบดีแลราษฎรการบ้านเมืองของข้าพเจ้าจะได้มี
ความสุขความเจริญเรียบร้อยราษฎรจะได้ทำมาหากินตามภูมิ
สำเนาข้าพเจ้าขอพึ่งเจ้าคุณทุกสิ่งทุกประการ "[1]

จะเห็นได้ว่าตำแหน่งทั้ง 6 ตำแหน่งที่วางระเบียบไว้อย่างเรียบร้อยยังมิได้ลงมือปฏิบัติในทันทีทันใดทั้งนี้เพราะขาดผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับการบังคับบัญชางานในตำแหน่งดังกล่าว นอกจากนี้การจัดหน้าที่ในราชการบางกรมยังมีการงานซ้ำซ้อนกันในทางปฏิบัติด้วย แต่อย่างไรก็ตามตำแหน่งทั้ง 6 ได้ช่วยในการวางพื้นฐานในการจัดระเบียบการบริหารราชการประเทศราชหลวงพระบางเพื่อง่ายแก่การแก้ไขความล้าหลังของธรรมเนียมการปกครองแบบเก่าที่ใช้ดำเนินรอยตามหัวเมืองลาวเฉียงซึ่งในขณะนั้นได้ปรับปรุงการปกครองตามแบบอย่างกรุงเทพฯ ดังนั้นการริเริ่มในงานใหม่จำเป็นที่จะที่จะต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมแก่สภาพการณ์ต่อไป พระยาสุรศักดิ์ก็ยอมรับในการประสบปัญหาเกี่ยวกับการจัดระเบียบการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางไว้ว่า

" ข้าพเจ้าได้สอดส่องแนวการอยู่ เมื่อการนั้นสมควรที่จะ
เปลี่ยนแปลงธรรมเนียมลาวบางอย่างบ้าง ในสิ่งซึ่งควรจะรื้อ
ถอนได้แลเพิ่มเติมขึ้นให้สมควรกับสมัยนี้ด้วยประการใด ที่พอจัด
ราชการไปแล้วได้ก็ดีแลยังจะต้องจัดการยาวต่อไปด้วยประการใด
ก็ดี ข้าพเจ้าซึ่งจะได้รับพระราชทานความเห็นแลชี้แจงข้อราชการ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก. เล่ม15 ปึกที่ 32 หนังสือเจ้านครหลวงพระบางถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี วัน4 ฯ 10 13 จ.ศ. 1250 (วันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2431)

อันเป็นทางประโยชน์นั้นของมากรุงเทพฯ เมืองต่อภายหลัง "[1]

1.2. การจัดระเบียบการใช้จ่ายเงินในนครหลวงพระบาง

ในการปรับปรุงประเทศราชหลวงพระบางทุกด้านเพื่อให้เกิดความสงบสุขแก่ราษฎรและสร้างความมั่นคงของประเทศจำเป็นต้องอาศัย "เงิน" เป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินงานด้วย แต่ในขณะนั้นประเทศราชหลวงพระบางกำลังประสบปัญหาเกี่ยวกับการเงินซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. ประเทศราชหลวงพระบางขาดเงินที่จะใช้ในการปรับปรุงประเทศ

2. ประเทศราชหลวงพระบางขาดระเบียบทางราชการเกี่ยวกับการจัดแสดงบัญชีอย่างถูกต้องและขาดบุคคลที่รับผิดชอบการเงิน

3. เจ้านครหลวงพระบางและเจ้านายเชื้อพระวงศ์ นำเงินแผ่นดินไปใช้ในการส่วนตัวมากกว่าการปรับปรุงบ้านเมือง

4. เจ้านายท้าวพระยาในนครหลวงพระบางไม่มีเบี้ยหวัดเงินเดือนจึงใช้หน้าที่ราชการเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว[2]

ประการแรก ในการแก้ปัญหาที่ประเทศราชหลวงพระบางขาดเงินปรับปรุงประเทศพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กราบบังคมทูลขอรับพระราชทานจากรัชกาลที่5 เป็นจำนวน 2000 ชั่งให้เจ้านครหลวงพระบางยืมมาเป็น "ทุน" สำหรับทำนุบำรุงบ้านเมืองตามที่เจ้านครหลวงพระบางเคยมีศุภอักษรขอรับพระราชทานยืมเงินในต้นปี พ.ศ. 2431 โดยพระยาสุรศักดิ์มนตรีให้คำรับรองว่าจะได้ช่วยจัดการเก

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก. เล่ม15 ปึกที่ 32 <u>รายงานพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบทูล ฯพณฯ ลูกขุน ณ ศาลา</u> วัน 5 ฯ 11 ค่ำ (วันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2431)

[2] <u>ด.</u>

ชำระในภายหลัง ดังปรากฏในคำกราบบังคมทูลถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หนึ่งว่า

" ... ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯการทั้งปวงควรจะจัด
โดยเร็วทุกประการมิควรจะรอให้ช้าอยู่ ด้วยความจำเป็นเวลา
ของราชการที่จะบำรุงการนั้นแล้ว ถ้าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พระราชทานเงิน 2000 ชั่ง แก่เจ้านครหลวงพระบางให้บำรุง
การแล้วข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานเงินบำรุงการนี้ขึ้นมา
ทดรอง ซึ่งจะจัดราชการในชั้นต้นนี้ให้เป็นผลของทางราชการจะ
ได้ติดสาวการให้มั่นคงลงพืชแตกงอกภายหน้าต่อไป เมื่อเก็บ
รวบรวมเงินแผ่นดินได้พอแล้ว จะได้ผ่อนส่งลงไป ณ กรุงเทพฯ
เป็นครั้งคราวเสมอเนื่องๆไป คงจะเป็นประโยชน์ในทาง
ราชการซึ่งปกครองนั้นดียิ่งได้ทุกประการ... "[1]

ประการที่สอง ปัญหาที่เกิดจากนครหลวงพระบางขาดระเบียบแบบแผนในในการจัดเงินพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ดำเนินการแก้ไขในปัญหาข้อนี้ด้วยวิธีการ เก็บรวบรวมเงินส่วยและเงินค่าที่ดินในเขตนครหลวงพระบางแลกเปลี่ยนเป็นมูลค่าของเงินชั่งแล้วจัดจำนวนเงินที่มีอยู่ทั้งหมดมาใช้ในการบำรุงบ้านเมืองโดยแบ่งเงินเป็น 10 ส่วน ให้เจ้านครหลวงพระบางได้รับส่วนหนึ่ง อีกเก้าส่วนจัดแบ่งไว้เป็น 3 ประเภทสำหรับใช้จ่ายในนครหลวงพระบาง

ประเภทที่ 1 สำหรับเก็บไว้เป็นเงินประจำปี และเงินเดือนของเจ้านายซึ่งมีสัญญาบัตรตามยศบรรดาศักดิ์ตลอดจนท้าวพระยาซึ่งได้ปฏิบัติหน้าที่ในราชการ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก. เล่ม 15 ปึกที่ 32 ล.ค.

ประเภทที่ 2 เป็นเงินสำหรับเลี้ยงกองทหารที่จัดตั้งขึ้นในการระวังรักษาความปลอดภัยในบ้านเมือง

ประเภทที่ 3 เก็บรวบรวมเงินไว้สำหรับการโยธา และการรักษาบ้านเมืองในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ทางราชการ

ประการที่ 4 ปัญหาอันเกิดจากข้อ (3) และข้อ(4) พระยาศุรศักดิ์มนตรีได้ดำเนินการด้วยวิธีให้เจ้านครหลวงพระบางและเชื้อพระวงศ์ได้รับเงินหนึ่งส่วนของเงินราชการแผ่นดินสำหรับแบ่งปันกันตามฐานะ ส่วนปัญหาที่เจ้านายท้าวพระยาต่างๆ ไม่มีเบี้ยหวัดเงินเดือนได้จัดการแก้ไขด้วยการให้เจ้านายท้าวพระยาท้าวแสนต่างๆ ได้รับเงินเดือนตามตำแหน่งทางราชการ เช่น ผู้บังคับบัญชาในตำแหน่งทั้งหกจะได้รับเงินเดือนเดือนหนึ่งไม่ต่ำกว่า 12 ชั่ง [1]

ในการจัดระเบียบทางการเงินในครั้งนี้ พระยาศุรศักดิ์มนตรีได้มอบหมายให้เจ้าราชบุตรและเจ้าราชภาคิไนยมาจัดราชการร่วมกับเจ้าราชการทางฝ่ายไทยในการควบคุมบัญชีผลประโยชน์สำหรับใช้จ่ายในบ้านเมืองนำเสนอให้พระยาศุรศักดิ์มนตรีตรวจสอบอีกครั้งหนึ่ง [2] ผลของการจัดระเบียบทางการเงิน พระยาศุรศักดิ์มนตรีได้กล่าวไว้ว่า

> " ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานตรวจสอบกะดาดคะเนในการผลประโยชน์ ตามซึ่งมอบยกมาเป็นกลางทั้งสิ้นนั้นจะไม่นำไปที่ใดที่นอกจากกำหนดอัตราส่วนจะได้นั้นแล้ว รวมผลประโยชน์ตามประมาณ ก็เห็นว่าจะจัดการให้เกิดผลสำหรับแผ่นดินได้อยู่ " [3]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. เล่ม15 ปีกที่ 32 อ.ด.

[2] ด. วัน 3 ฯ 11 4 ค่ำ จ.ศ.1250 (วันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2431)

[3] ด.

1.3. การจัดสำรวจสำมะโนครัว

ในสภาพการณ์ของนครหลวงพระบางหลังจากประสบภัยพิบัติจากฮ่อเผาในปี พ.ศ.2430 ก่อให้เกิดปัญหาการไม่ทราบจำนวนคนที่จะเป็นกำลังของบ้านเมืองและเป็นประโยชน์ต่อความมั่นคงภายใน เมื่อเหตุการณ์บ้านเมืองสงบเรียบร้อยพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงดำริที่จะจัดการสำรวจสำมะโนครัวทั้งเมืองชั้นในเมืองชั้นนอกที่เป็นเมืองขึ้นของประเทศหลวงพระบาง เพื่อได้ทราบจำนวนคนที่แน่นอนอันเป็นประโยชน์ในด้านการจัดกำลังคน ดังนั้นพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงคำสั่งแต่งตั้งเจ้านายบุตรหลานของเจ้านครหลวงพระบางซึ่งมีความสามารถพอที่จะรับราชการได้ร่วมกับเจ้านายท้าวพระยาทั้งหลายออกสำรวจสำมะโนครัวคนลาว ข่า เพื่อให้ทราบจำนวน เลข สำมะโนครัว ราษฎรและกำลังสังกัดส่วยต่างๆ

ในการจัดสำรวจสำมะโนครัวได้จักแบ่งเจ้าหน้าที่ออกเป็น 4 กองแยกย้ายกันสำรวจโดยเริ่มตั้งแต่หัวเมืองชั้นในออกไปยังตำบลต่างๆที่เป็นหัวเมืองชั้นนอกตลอดจนหัวเมืองขึ้นประเทศราชหลวงพระบาง 4 กอง คือ

กองที่หนึ่ง เจ้ากรมมหาดเล็กเป็นหัวหน้า ท้าวพระยาเป็นพนักงานจัดสำรวจตั้งแต่เมืองหลวงพระบางลงไปฝ่ายใต้ทุกๆตำบล

กองที่สอง เจ้ากรมฝีพายเป็นหัวหน้ากอง มีท้าวพระยาเป็นพนักงานทำการสำรวจตั้งแต่เมืองหลวงพระบางขึ้นไปฝ่ายเหนือทุกๆตำบล

กองที่สาม เจ้ากรมแสงเป็นหัวหน้ากอง มีท้าวพระยาเป็นพนักงาน ทำการสำรวจตั้งแต่เมืองหลวงพระบางไปตามลำน้ำฝ่ายตะวันออกจนถึงตำบลต่างๆที่ต่อกับแขวงเมืองพวน

กองที่สี่ เจ้ากรมช้างเป็นหัวหน้ากองปฏิบัติงานร่วมกับท้าวพระยาฝ่ายสนาม (กองข้าหลวง)และกรมเลขคือสุรัสวดีสำหรับเมืองทำหน้าที่เป็นกองกลางสำหรับตั้งรับจำนวนราษฎร สำมะโนครัวที่กองทั้งสามได้จัดสำรวจมาซึ่งเรียกว่า หางว่าวเพื่อจะได้

นับจำนวนราษฎรทำบัญชีต่อไป [1]

ในการปฏิบัติงานครั้งนี้พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้แต่งตั้งราชการคนสำคัญของกองข้าหลวงประกอบไปด้วย นายอั๊บนหาดเล็ก ร้อยเอกเจริญทำหน้าที่ให้คำแนะนำชี้แจงแก่ท้าวพระยาที่ออกสำรวจและเป็นผู้ควบคุมบัญชีสำมะโนครัวในครั้งนี้ด้วย [2]

ขณะที่ทำการสำรวจสำมะโนครัว พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้มีคำสั่งให้เจ้าหน้าที่สำรวจทำการรังวัดที่ดินไร่นาเพื่อให้ทราบจำนวนที่ดินทำกินโดยละเอียดด้วย ทั้งนี้เพราะในระยะนั้นการไร่นาและการเก็บค่าที่ดินแก่ผู้ทำนาในประเทศราชหลวงพระบางยังไม่เคยจัดสำรวจให้เป็นประโยชน์แก่ทางราชการ เงินที่เก็บภาษีได้ทั้งหมดจะตกแก่เจ้านายท้าวพระยานำเฉลี่ยกันตามตำแหน่งยศถาบรรดาศักดิ์ เมื่อถึงสมัยของพระยาสุรศักดิ์ได้จัดดำเนินการสอบรังวัดที่ดินในไร่นาและสำรวจกรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็นครั้งแรกในนครหลวงพระบาง [3]

1.4. การจัดคนเพื่อรักษาความปลอดภัย

ในระหว่างที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีจัดราชการประเทศราชหลวงพระบาง กองทหารไทยจากกรุงเทพฯ ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลรักษาความปลอดภัยในราชอาณาเขตเป็นการชั่วคราว เมื่อราชการในนครหลวงพระบางเสร็จสิ้นลงทหารที่มาประจำอยู่ก็จะต้องกลับไปกรุงเทพฯตามเดิม ก่อนที่กองทหารจะยกออกจากนครหลวงพระบาง พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงจัดการปรับปรุงในด้านการทหาร เพื่อที่จะให้ประเทศราชมีกองกำลังไว้โดยการให้เจ้าราชวงศ์และเจ้าราชภาคิไนยจัดเกณฑ์ชายฉกรรจ์

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก. เล่ม5 มัดที่ 32 ร.ศ.

[2] ก.

[3] ก.

ลาวจำนวน 2000 คนมาฝึกวิชาการทหารสำหรับเป็นทหารในเมืองตลอดจนทหารรักษาด่านชายแดน[1] เจ้าราชวงษ์และเจ้าราชภาคิไนยจึงทำประกาศ แจกไปทุกๆ ตาแสงในประเทศราชหลวงพระบางให้เกณฑ์ชายฉกรรจ์อายุ 20 ปี มาฝึกราชการทหารปรากฏว่าได้จำนวน 1000 คน นำส่งไปยังหน่วยฝึกซึ่งมีนายทหารกรุงเทพฯ ทำการฝึกหัดจนเกิดความชำนาญในการใช้อาวุธ การต่อสู้ป้องกันตัวเป็นอย่างดีแล้ว ทางกองทัพจึงตัดชุดเครื่องแบบทหารโดยใช้ผ้าทอในพื้นเมืองนครหลวงพระบางมอบเป็นเครื่องใช้ในการปฏิบัติราชการตามหน้าที่ ถ้าเป็นทหารรักษาท้องที่เรียกตำรวจรักษาท้องที่มอบชุดแต่งกายเป็นเครื่องแบบถือกระบองสั้นเหมือนกับโปลิศในกรุงเทพฯ ส่วนทหารอีกพวกหนึ่งทำหน้าที่รักษาด่านทางชายแดนให้แต่งเครื่องแบบและพกอาวุธด้วย แต่ทหารและตำรวจทั้งสองกลุ่มทางราชการกองทัพได้จัดให้ปฏิบัติหน้าที่โดยมีเวรผลัดเปลี่ยนราชการอย่างทั่วถึงกัน[2]

1.5. การจัดรักษาความมั่นคงภายใน

ก. การบูรณะบ้านเมืองในนครหลวงพระบาง

เนื่องจากการวางผังเมืองเดิมของนครหลวงพระบางไม่เหมาะแก่การพาณิชย์เพราะถนนภายในเมืองคับแคบ พื้นถนนขรุขระ ลูกค้าพาณิชย์ที่ขึ้นล่องค้าขายไม่ได้รับความสะดวกประกอบกับในปี พ.ศ.2430 นครหลวงพระบางต้องประสบภัยพิบัติทางอัคคีภัยอันเกิดจากฮ่อปล้นเมือง ยิ่งเพิ่มความชำรุดเสียหายมากขึ้นก่อให้เกิดความไม่สะดวกในทางการค้าขาย ซึ่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กล่าวถึงสภาพบ้านเมืองของนครหลวงพระบางในปี พ.ศ. 2431 ก่อนที่จะทำการบูรณะว่า

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. เล่ม15 ปึกที่ 32 ก.ค. วัน 3 ฯ 11 4 ค่ำ จ.ศ. 1250 (วันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2431)

[2] พระยาสุรศักดิ์มนตรี ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 3 หน้า 322

" เมืองนครหลวงพระบางนี้ก็เป็นประเทศราช มีลูกค้าพาณิชย์ไปมาอยู่เสมอ ควรจะตัดถนนให้ตรงและกว้างใหญ่ออกไปกว่าเดิม จะได้เป็นที่ประชุมชนไปมาและตั้งร้านจำหน่ายสินค้าพื้นบ้านตามริมๆถนนได้ กับจะได้เป็นการสะดวกแก่การรักษาเมืองขึ้นด้วย เพราะถนนเก่านั้นเล็กและแคบลุ่มๆ ดอนๆ คดๆ เคี้ยวๆ ดูไม่เป็นสง่าและงามตาเลย "[1]

ด้วยเหตุนี้พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงทำการบูรณะถนนในนครหลวงพระบาง โดยการตัดถนนใหญ่ขนาดความกว้าง 4 วาขึ้นใหม่ 2 สาย สายที่ 1 ตั้งแต่มุมเมืองด้านเหนือถึงสุดเมืองด้านใต้มีความยาว 63 เส้นเศษตรงไปทางวัดสวนแถนเคียงไปกับพระธาตุเมรี* จนถึงประตูเมืองอีกสายหนึ่งตัดแยกอ้อมเขาจอมศรีตัดตรงไปยังแม่น้ำคานบรรจบกันกับถนนใหญ่กลางเมือง ส่วนถนนเล็กๆที่ตัดแยกไปในที่ต่างๆ ได้ตัดเลียบกำแพงเมืองโดยตลอด สำหรับถนนนอกเมืองได้ตัดเป็นทางเล็กๆตามสภาพเดิมแต่บูรณะให้ราบเรียบขึ้น เมื่อตัดถนนเป็นระเบียบเรียบร้อยอนุญาตให้ราษฎรจัดสร้างบ้านเรือนในบริเวณที่ห่างจากถนนไปเล็กน้อยเพื่อสะดวกในการคมนาคมตลอดจนเป็นทางเกวียนสำหรับลูกค้าวานิชในเมืองและต่างเมือง[2]

การวางผังเมืองและการตัดถนนในครั้งนี้เจ้านครหลวงพระบางและพวกเจ้านายท้าวพระยาลาวต่างพากันยินดีในการปรับปรุงนครหลวงพระบางให้สวยงามสะดวกแก่การคมนาคมกว่าสภาพเดิม ซึ่งมีผลดีแก่การสร้างความมั่นคงภายในให้แก่นครหลวงพระบาง

ฯ. การสร้างที่ทำการและบ้านเรือน

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี อ.ด. หน้า 323 – 324

* เป็นพระเจดีย์ใหญ่มีลักษณะคล้ายตะลอมข้าว ตั้งอยู่ที่สวนแถน

[3] ?.

พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้วางโครงการที่จะตั้งคุ้มเจ้านครหลวงพระบางแห่งใหม่แทนคุ้มเดิมประสบอัคคีภัย เมื่อปรึกษากับเจ้าราชวงษ์ เจ้าราชภาคิไนยแล้วจึงตกลงกันว่าจะจัดสร้างในที่เดิมซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งซ้ายตรงแม่น้ำโขงเพราะบริเวณนี้เป็นที่ตั้งที่มีความเหมาะสมทั้งทางด้านความสวยงามและทางด้านชัยภูมิซึ่งถูกพระทัยของเจ้ามหินทรเทพนิภาธรเจ้านายฝ่ายพระยาลาวด้วย ในขณะที่สร้างคุ้มของเจ้านครหลวงพระบางพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้มอบหมายให้ช่างสร้างศาลาว่าการขึ้นใหม่* หรือที่เรียกว่า " สนามว่าการ " ให้อยู่ในบริเวณเดียวกับคุ้มเจ้าหลวงโดยใช้วัสดุในการก่อสร้างที่มีอยู่แล้วในนครหลวงพระบางจะช่วยในด้านการประหยัดเงินของทางราชการดังที่พระยาสุรศักดิ์กล่าวไว้ว่า

> " ได้สังเกตเห็นดินเมืองนครหลวงพระบางเหนียวดี จึงให้ทำอิฐและกระเบื้องขึ้นไว้... ส่วนอิฐและกระเบื้องในบริเวณคุ้มและศาลาว่าการนั้นได้มีตราหนามแม่ทัพและจุลศักราชที่ได้ยกทัพขึ้นไปปราบฮ่อเพื่อไว้เป็นที่ระลึก "[1]

หลังจากที่สร้างคุ้มเจ้าหลวงและที่ทำการเสร็จแล้ว พวกเจ้าข้าพระยาลาวต่างก็พากันอยากสร้างที่อยู่ของตนเองขึ้นตามๆกันแต่ขัดสนด้วยเงินทองซึ่งมีไม่พอที่จะปลูกบ้านใหม่ต่างพากันมาขอยืมเงินจากพระยาสุรศักดิ์มนตรี ดังปรากฏในคำปรารภตอนหนึ่งของพระยาสุรศักดิ์มนตรีว่า " พวกเจ้านายบ้านเรือนถูกไฟไหม้บุตรภรรยาไม่มีที่อยู่ ข้าพเจ้าจึงบังเกิดความสงสารและสังเวชใจขึ้น จึงยืมเงินราชการกองทัพมาทดรองให้เจ้านายเหล่านี้ขอยืมไปตามสมควร โดยมีหลักฐานการกู้ยืมเงินไว้ทุกคน "[2] เมื่อเจ้านายเหล่านี้ได้ปลูกสร้างบ้านเรือนแล้วไม่มีเงินใช้หนี้

---

* ศาลาว่าการเก่าได้ถูกพวกฮ่อเผาในปี พ.ศ. 2430

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี <u>ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี</u> เล่ม 4 หน้า 5

[2] <u>ด.</u>

การะหนี้เงินทั้งหมดจึงต้องตกไปพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นผู้รับผิดชอบในการใช้หนี้แทนเจ้านายลาวดังปรากฏในคำปรารภของพระยาสุรศักดิ์มนตรีในเวลาต่อมาว่า

" ภายหลังเจ้านายเหล่านี้ไม่มีเงินจะใช้ให้ และทางกรุงเทพฯไม่ว่า ให้ข้าพเจ้าต้องขายที่บ้านศาลาแดงเดี๋ยวนี้ (ในสมัยรัชกาลที่ 5 *) ใช้หนี้การก่อสร้างในคราวนี้ "1

2. ทางเศรษฐกิจ (การปรับปรุงการค้าขายระหว่างนครหลวงพระบางกับกรุงเทพฯ)

การพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศราชหลวงพระบางให้มีฐานะทางเศรษฐกิจพอแก่การเลี้ยงตนเองโดยมิต้องหวังพึ่งการเงินจากกรุงเทพฯในระยะที่พระยาสุรศักดิ์กำลังดำเนินงานการจัดราชการในนครหลวงพระบางเป็นข้อที่ทางฝ่ายไทยไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ดังนั้นพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงวางแผนพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจในนครหลวงพระบางด้วยการปรับปรุงการค้าขายระหว่างกรุงเทพฯกับนครหลวงพระบางให้เจริญก้าวหน้า ทั้งนี้เพราะการค้าขายเกือบทั้งหมดในนครหลวงพระบางต้องผ่านไทยมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ โดยใช้เส้นทาง**จากปากลายเดินทางบกเข้าเขตเมืองพิชัยผ่านเมืองพิษณุโลก นครสวรรค์ ล่องเรือตามลำน้ำเจ้าพระยาเข้าสู่กรุงเทพฯ ในระหว่างปี พ.ศ. 2430 เหตุการณ์บ้านเมืองนครหลวงพระบางต้องประสบภัยพิบัติ ราษฎรอดอยาก โจรผู้ร้ายชุกชุม พวกพ่อค้าที่นำสินค้าผ่านระหว่างเส้นทางปากลายเข้าเขตเมืองพิชัยถูกโจรผู้ร้ายปล้นฆ่าแล้วต้อนเอา ช้าง วัว กระบือไปทำให้พ่อค้าที่จะต้องมายังกรุงเทพฯได้รับความเดือดร้อน ตลอดระยะเวลาที่ผ่าน

---

*วงเล็บโดยผู้เขียน

1 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี <u>ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี</u> เล่ม 4 หน้า 6

** เส้นทางที่สำคัญที่สุดในการคมนาคม ระหว่างลาวหลวงพระบางกับไทย

มาจนถึง พ.ศ. 2431 ทางราชการนครหลวงพระบางและเมืองพิไชยไม่สามารถปราบปรามได้จึงส่งเสริมให้โจรผู้ร้ายชุกชุมยิ่งขึ้น ดังปรากฏในรายงานของเจ้านายลาวถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรีว่า

" เมื่อ ณ วันเ ๆ ๑๐ ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิศก (จ.ศ.1250)*
แสนพรมดวงดีได้คุมช้างเมืองหลวงพระบางลงไปรับสิ่งของ
กองทัพณ เมืองพิไชยกลับขึ้นมาถึงบ้านมะม่วงเจ็ดต้น แขวง
เมืองน้ำปาดเป็นเวลาเยนพลบค่ำ แสนพรมดวงดีได้พักช้าง
ที่บรรทุกสิ่งของมาอยู่ที่นั้น ครั้นเวลา5 ทุ่มเศษมีพรรคพวก
อ้ายผู้ร้ายเข้าปล้นช้างที่ตั้งพักอยู่ที่นั้น พวกกองทัพช้างกับพวก
อ้ายผู้ร้ายต่างต่อสู้กันอ้ายผู้ร้ายจักได้ช้างพังไปได้ช้างหนึ่ง
พวกกองช้างได้ไล่ติดตามไป อ้ายผู้ร้ายหนีไปทางบ้านโคก
แขวงเมืองน้ำปาดแสนพรมดวงดีกับไพร่ 5 คนได้ติดตามไปถูก
ข วากไปหาได้ไม่ 2 คน บัดนี้ยังติดตามหาช้างกลับมาไม่ได้
และไม่รู้ว่าผู้ร้ายซ่องสุมอยู่ที่ใด ท้าวขุนเมืองว่าได้มีหนังสือ
บอกลงไปยังเมืองพิไชยแล้ว แต่ยังหาได้ความประการใดไม่ "[1]

เมื่อเส้นทางระหว่างเมืองพิไชยกับปากลายประสบภัยโจรผู้ร้าย พ่อค้าจึงเสี่ยงใช้เส้นทางนี้ ดังนั้นพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ในการปรับปรุงเส้นทางค้าขายดังกล่าวไว้ว่า

" ... อนึ่งราชการในเมืองหลวงพระบางในสมัยนี้ก็มี
ราชการเกี่ยวข้องติดต่อกับคนต่างประเทศและภาษีคึ่งขึ้น ตั้งการ
ที่จะรักษาราชการในเมืองหลวงพระบางให้มั่นคงถาวรแลรักษา

---

* ตรงกับวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2431

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. ปึกที่ 32 <u>รายงานพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบเรียน ฯพณฯ ลูกขุน ณ ศาลา</u> สำเนาที่ 15/50 วัน 7 ฯ10 จ.ศ. 1250 (วันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2431)

พระราชอาณาเขตชั้นนอกก็จะต้องเป็นกวดขันแข็งแรงตามกาลเวลาขึ้น ผิดกว่าที่เป็นมาแล้วหลายประการ เพราะฉะนั้น... เห็นด้วยเกล้าฯว่าทางเมืองหลวงพระบางราชธานี ซึ่งเดินราชการไปมาแลการค้าขายซึ่งลูกค้าจะนำสินค้าลงไปเป็นทางติดต่อกับเมืองพิไชย ควรจะจัดทางตั้งแต่ปากลายให้เป็นการขึ้นลงสะดวก ป้องกันโจรผู้ร้ายอย่าให้มั่วสุมได้ เหมือนดังทุกวันนี้เป็นที่เข็ดหยาดซึ่งลูกค้าจะขึ้นลงนั้นอยู่ การนี้เป็นทางที่ให้เสียประโยชน์ในผลของเมืองหลวงพระบางจะนำไปกรุงเทพฯนั้น เมื่อจัดการฝ่ายเมืองหลวงพระบางแล้ว ทางขึ้นลงจะไม่สะดวกโดยสมควรที่จะจัดการปกครองให้เป็นที่เรียบร้อย... เพราะด้วยเมืองพิไชยก็เป็นเมืองท่าขึ้น แล แต่โบราณสืบมาก็เป็นเมืองสำหรับดูตรวจตรารักษาเมืองหลวงพระบางอยู่ด้วย ..." [1]

การปรับปรุงการค้าขายระหว่างนครหลวงพระบางกับกรุงเทพฯในครั้งนี้ พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ดำเนินการดังนี้

1. การจัดรักษาความปลอดภัยให้แก่พ่อค้าระหว่างเมืองพิชัยกับปากลาย

พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้มีคำสั่งให้เจ้าเมืองพิไชยจัดตั้งด่านสำหรับตรวจตราพ่อค้าและมีคนเข้าออกอย่างแข็งขันพร้อมทั้งให้การบริการความปลอดภัยให้แก่พ่อค้าทั้งฝ่ายไทยฝ่ายลาวจะได้ค้าขายโดยสะดวก ดังปรากฏในคำสั่งตอนหนึ่งว่า

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. เล่ม 15 ปึกที่ 32 ล.ค.

" ... ให้ทำการปราบปรามพวกฮ่องซู กุลา ซึ่งมักเข้ามาตั้งเป็นแหล่งโจรในเมืองน้ำปาดตลอดจนปราบปรามโจรที่มาจากถิ่นอื่นๆให้หมดไป พ่อค้าจะได้นำสินค้า ครั่ง ไหม เร่ว กำยาน ห่องาไปขายยังกรุงเทพฯ " 1

ในการจัดรักษาความปลอดภัยทางสวัสดิภาพให้แก่พ่อค้าที่จะนำล่องสินค้าจากนครหลวงพระบางไปยังกรุงเทพฯนอกจากจะเกิดผลทางเศรษฐกิจแก่กรุงเทพฯและนครหลวงพระบางแล้ว ยังก่อให้เกิดประโยชน์แก่เมืองพิไชยที่จะยกฐานะเป็นเมืองท่าค้าขายด้วย ซึ่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้เสนอแนะไว้ว่า

" เมื่อลูกค้าจำหน่ายสินค้าแล้วขากลับจะรับสินค้า จากสิ่งของเครื่องใช้จากท่ากับขึ้นมาจำหน่ายในนครหลวงพระบางจะราย พัฒนาเมืองพิไชยให้เป็นเมืองท่าค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญแทนเมืองหนองคายซึ่งกำลังประสบปัญหาสินค้าของลาวที่นำขึ้นมานครราชสีมาพ่อค้าไม่ได้นำลงไปกรุงเทพฯ แต่กลับนำไปขายที่เมืองเขมร ไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่กรุงเทพฯ" 2

การจัดรักษาความปลอดภัยให้แก่พ่อค้าเพียงประการเดียวยังไม่สามารถพัฒนาการค้าขายระหว่างนครหลวงพระบางกับกรุงเทพฯได้ พระยาสุรศักดิ์จะต้องปรับปรุงปัจจัยสำคัญด้านอื่นๆเอื้ออำนวยต่อการขนส่งสินค้าให้ได้รับความสะดวกเร็วกว่าสภาพเดิมด้วย

2. การปรับปรุงการคมนาคมระหว่างปากลายกับนครหลวงพระบาง

ก. การจัดซื้อเรือสำหรับการขึ้นล่องระหว่างปากลายกับหลวงพระบาง

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 2.12 ก. เล่ม15 ปึกที่ 32 <u>รายงานพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบทูล ฯพณฯ ลูกขุน ณ ศาลา</u> วัน 3 11/ฯ4 ค่ำ จ.ศ. 1250 (วันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2431)

[2] <u>ที่.</u>

เนื่องจากเส้นทางคมนาคมระหว่างนครหลวงพระบางถึงปากลายเป็นที่ต้องผ่านลำน้ำโขงซึ่งการคมนาคมไปมาจำเป็นต้องใช้เรือเป็นพาหนะ ในระหว่างที่กองทัพไทยยกมาปราบฮ่อครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.2428 – 2429 กองทัพมีจำนวนเรือไม่เพียงพอแก่ความต้องการทางราชการ จึงใช้วิธีเกณฑ์เรือจากราษฎรในลักษณะของการยืมเข้ามาใช้ในกองทัพ เมื่อกองทัพเสร็จสิ้นก็ต้องคืนเรือที่เกณฑ์มาให้แก่เจ้าของจึงทำให้เรือที่ใช้อยู่ในปี พ.ศ. 2431 ไม่เพียงพอแก่การคมนาคมพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงจำเป็นต้องปรับปรุงการคมนาคมระหว่างนครหลวงพระบางกับปากลายด้วยการจัดซื้อเรือเพิ่มสำหรับใช้ในทางราชการ100ลำ ในยามที่ว่างจากราชการให้ใช้เป็นเรือเพื่อรับจ้างบรรทุกสินค้าโดยใช้เจ้าพนักงานซึ่งทางราชการจ้างไว้ทำหน้าที่ให้บริการแก่ลูกค้าที่ขึ้นล่อง[1] ผลประโยชน์ที่ได้รับจากการบรรทุกสินค้าครั้งนี้จะได้เก็บเงินไว้ใช้ในทางราชการซึ่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กล่าวไว้ว่า

> " ผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการบันทุกสินค้าจะได้เก็บเงินสำหรับใช้ในการซื้อเรือซึ่งเป็นกำลังประจำราชการทั้งสิ้น หากว่าเป็นทางราชการที่จะส่งสิ่งของแต่ปากลายขึ้นมาเมืองหลวงพระบางฤาเมืองหลวงพระบางจะส่งไปปากลาย เรือนั้นมีเวลาขึ้นล่องอยู่เสมอก็จะรับสิ่งของซึ่งเป็นราชการนั้นมาด้วยได้ทันการจะไม่ต้องเสียเวลาที่จะรอคอยเรือนั้น "[2]

นอกจากนี้พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ปรับปรุงการคมนาคมทางน้ำในลำน้ำอูจากเมืองงอยมายังเมืองหลวงพระบาง ให้มีเรือขึ้นล่องได้สะดวกตลอดจนให้คำแนะนำแก่ราษฎรให้มาประกอบการค้าโดยใช้เส้นทางลำน้ำอูมากขึ้น[3]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม.2.12 ก. เล่มที่ 15 ปึกที่32 ก.ศ.

[2] ค.

[3] ค.

ข. การปรับปรุงการคมนาคมทางบกระหว่างเมืองพิไชยกับปากลาย

เส้นทางการคมนาคมทางบกระหว่างเมืองพิไชยกับปากลายเป็นเส้นทางที่มีความสำคัญในด้านการค้าและทางราชการระหว่างกรุงเทพฯกับนครหลวงพระบาง ในปี พ.ศ. 2428-2429 ระหว่างที่กองทัพใหญ่กำลังปราบฮ่อทางกรุงเทพฯ ได้เกณฑ์ช้างจากเมืองน่าน เมืองพิไชย เมืองสุโขทัยมาใช้ในราชการกองทัพตลอดมา เมื่อเหตุการณ์สงบลงช้างที่เกณฑ์มาจากเมืองน่านยังมิได้ส่งคืนเจ้าของ เมื่อพระยาสุรศักดิ์มนตรีดำเนินการปรับปรุงการคมนาคมทางบกในระหว่างเมืองพิไชยกับปากลาย จึงได้จัดซื้อช้างจำนวน 18 เชือก ซึ่งกองทัพจะส่งคืนให้แก่เจ้าของในเมืองน่านโดยการส่งเงินเท่ากับราคาของจำนวนช้างทั้งหมดมอบให้แก่เจ้านครเมืองน่านนำไปจ่ายให้แก่เจ้าของช้าง [1]

นอกจากการจัดปรับปรุงทางบกระหว่างเมืองพิชัยกับปากลายยังพระยาสุรศักดิ์มนตรีจัดตั้งเป็นเมล์บก สำหรับใช้ในการแก่ทางราชการและทางการค้าแล้ว การปรับปรุงการคมนาคมระหว่างนครหลวงพระบางกับกรุงเทพฯควรจะจัดให้สะดวกตลอดสาย โดยเฉพาะการปรับปรุงทางการค้าระหว่างเมืองพิไชยกับกรุงเทพฯด้วย พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงมีข้อเสนอไว้ว่า

> " อีกระยะทางหนึ่งแต่เมืองพิไชยลงไปถึงกรุงเทพฯ ควรจะมีเมล์สำหรับขึ้นลงด้วยก็จะเป็นประโยชน์เท่ากันกับไม่ให้เสียเวลาในการเดินทางเช่นทางบกนั้น " [2]

แผนการปรับปรุงทางการค้าระหว่างเมืองหลวงพระบางกับกรุงเทพฯในสมัยที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นผู้จัดราชการ เป็นแผนการที่วางพื้นฐานทางเศรษฐกิจ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก. เล่ม 15 ปึกที่ 32 ล.ค. วัน 3 ฯ 4 11 จ.ศ. 1250 (วันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2431)

[2] ด.

ให้กับประเทศราชหลวงพระบางซึ่งในเวลาต่อมาข้าหลวงใหม่ที่มาดำรงตำแหน่งได้ดำเนินงานตามแผนการที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้วางไว้จนถึง ร.ศ. 2436 ฝรั่งเศสเข้ายึดครองฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแผนการปรับปรุงทางการค้าจึงหยุดชะงักลง

3. ทางด้านสังคม

3.1. การเลิกทาส

ลักษณะทางสังคมของนครหลวงพระบางประกอบไปด้วยกลุ่มชน 2 กลุ่ม กลุ่มแรกคือกลุ่มชนลาว เป็นกลุ่มที่ได้รับอภิสิทธิ์ประกอบไปด้วยเชื้อพระวงศ์เจ้านายท้าวพระยา ราษฎรลาว(สามัญชน) ในนครหลวงพระบาง ส่วนกลุ่มชนอีกกลุ่มหนึ่งจัดเป็นกลุ่มชนที่ถูกกดขี่จากกลุ่มที่ได้รับอภิสิทธิ์ได้แก่ พวกข่า พวกชาวป่า* ทำหน้าที่รับใช้กลุ่มที่ได้รับอภิสิทธิ์มีฐานะเป็นเชื้อพระวงศ์เจ้านายท้าวพระยาจะมีทาสเป็นพวกข่า หนลาวชาวป่ารับใช้ตลอดมา ซึ่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ของพวกทาสในนครหลวงพระบางว่า

" ตามธรรมเนียมเรื่องทาสของเมืองหลวงพระบางนี้ เมื่อผู้ใดเป็นทาสแล้วก็ต้องเป็นทาสไปหลายชั่วคน เช่น มีบุตรหลาน เหลน ออกมาก็ตรงเป็นทาสด้วยจะไถ่ถอนให้หลุดล้นไม่ได้ อำนาจเงินมีอำนาจจะเอาลูกหลานทาสของตนไปขายให้ใครๆอีกก็ได้ เมื่อทาสมีช่องทางทำมาหากินร่ำรวยขึ้นจะไถ่ถอนให้หลุดพ้นก็ไม่ได้ ซ้ำเมื่อตายลงไป ทรัพย์สมบัติของทาสผู้ตายนั้นหาได้ตกเป็นของบุตร หลาน เหลนทาสไม่กลับไปตกเป็นของนายเงินนั้นเหตุนี้จึงทาให้ชาวเมืองหลวงพระบางไปซุกรรโชกลักพาลาวชาวป่าและพวกข่ามาขายเป็นทาสกันชุกชุม

---

*โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 2

เป็นที่น่าเวทนามาก " 1

จากคำบรรยายสภาพชีวิตของชนชั้นทาสของพระยาสุรศักดิ์มนตรีจะเห็นได้ว่าทาสในนครหลวงพระบางขาดอิสรภาพ เสรีภาพและการถือกรรมสิทธิในทรัพย์สินของคนมีฐานะในสังคมเหมือนกับเป็นสินค้าอย่างหนึ่งที่มีการซื้อขายกันได้ตามความตั้งใจของนายเงินโดยที่ทาสเหล่านี้ไม่มีโอกาสจะเปลี่ยนฐานะทางสังคมได้ ในสภาพของสังคมที่มีการแบ่งกลุ่มชนโดยปราศจากความยุติธรรมเช่นนี้ เป็นอุปสรรคสำคัญอย่างหนึ่งที่คอยยับยั้งความเจริญอันเกิดจากการปรับปรุงการปกครอง ในขณะนั้นทางกรุงเทพฯรัชกาลที่ 5 ทรงประกาศพระราชกำหนดกฎหมายเลิกทาสปีมะโรง* ซึ่งเป็นการริเริ่มครั้งแรกในการปลดปล่อยทาสให้เป็นไท พระยาสุรศักดิ์มนตรีมีความเห็นว่าประเทศราชหลวงพระบางควรจะปรับปรุงความเจริญทางสังคมเหมือนกับเมืองราชธานีจึงได้เชิญพวกเจ้าท้าวพระยาลาวในหลวงพระบางมาประชุมเพื่อชี้แจงเหตุผลในการเลิกทาสในที่สุดเมื่อที่ประชุมลงมติเห็นชอบด้วยในการเลิกทาสครั้งนี้ พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงได้มีคำสั่งให้พวกเจ้าท้าวพระยาลาวในนครหลวงพระบางทำประกาศเรื่องเลิกทาสแจกไปทุกๆตาแสงให้ราษฎรทราบทั่วกัน นับตั้งแต่เดือน 8 พ.ศ. 2431 เป็นต้นไป [2]

หลังจากได้มีประกาศเลิกทาสในนครหลวงพระบางแล้วปรากฏว่ามีผู้มาฟ้องอยู่เสมอในความประพฤติของพวกลาวเมืองหลวงพระบางพากันไปซูกรรโชกลักพาพวกข่ามาเป็นทาสอีกซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่เคารพในคำประกาศ พระยาสุรศักดิ์มีคำสั่งให้เจ้าพนักงานออกสืบสวนหาความจริงได้ความว่ามีชาวลาวที่ยังฝ่าฝืนในคำ

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี อ.ต. หน้า 7

* พ.ศ. 2311 ให้ลูกทาสที่เกิดในปีนี้ได้รับการลดค่าตัวลงทุกๆเดือนไปจนครบ 8 ปี และให้ลดค่าจนถึงอายุ 21 ปี เป็นขาดค่าตัวถือเป็นไทได้และราษฎรที่เกิดตั้งแต่ปี มะโรง พ.ศ. 2411 เป็นต้นไป ห้ามซื้อขายเป็นทาสสืบต่อไป

[2] ก.

ประกาศครั้งนี้ จึงให้ดำเนินการจับตัวลาวเหล่านั้นมาเป็นผู้ต้องหาลงโทษตามกฎหมาย เมืองหลวงพระบางมิให้เป็นเยี่ยงอย่างอีกต่อไป เหตุการณ์ทั้งหลายจึงยุติลง[1]

๖.2. การปรับปรุงประเพณีใหม่แทนความเชื่อเก่า

ก. เรื่องการรื้อศาลเทพารักษ์

พลเมืองในนครหลวงพระบางนับถือพระพุทธศาสนาและนับถือผีกันมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล เมื่อพระยาสุรศักดิ์มนตรีรับราชการตำแหน่งเป็นผู้จัดราชการในนครหลวงพระบางมีความเห็นว่าความเชื่อเกี่ยวกับการถือเข้าทรงเป็นความเชื่อที่ปราศจากเหตุผล เป็นสิ่งไร้ประโยชน์ เพิ่มความขลาดเขลาให้กับราษฎรลาวยิ่งขึ้นซึ่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้บรรยายความเชื่อในเรื่องการนับถือผีไว้ว่า

> " พลเมืองหลวงพระบางนับถือพระพุทธศาสนาและนับถือกันโดยมากถึงกับปลูกสร้างโรงศาลเป็นเรือนฝากระดานใหญ่ๆขึ้นหลายหลัง หลังหนึ่งมี 5 ห้องบ้าง 7 ห้องบ้าง เมื่อถึงฤดูเทศกาลเข้าทรงผีแล้ว คนทรงซึ่งเรียกว่าที่นั่งผีก็ตั้งพิธีเชิญผี เมื่อเข้าทรงก็ต้องฆ่ากระบือเผือกกระบือดำ กับสุกร เป็ดไก่เซ่นปีละครั้งครั้งละหลายร้อยตัว เป็นพิธีใหญ่ประจำปีของเมืองนครหลวงพระบาง (น่าสังเวชและเสียดายชีวิตสัตว์เหล่านั้นยิ่งนัก)... "[2]

พระยาสุรศักดิ์มนตรีต้องการที่จะให้ปรับปรุงความคิดของคนลาวด้วยจึงมีความรู้สึกขัดแย้งต่อประเพณีนี้เจ้าหลวงและเจ้านายข้างจะงมงาย แต่การที่จะประกาศเลิกประเพณีหรือธรรมเนียมใดๆ ที่คนศรัทธามาเป็นเวลานานจะเป็นการทำลายจิตใจของคนลาวอาจจะก่อให้เกิดรู้สึกเกลียดชังผู้บริหารฝ่ายไทยได้ เมื่อจะมีการ

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ล.ด. หน้า 7

[2] ล.ด. หน้า 3

เปลี่ยนแปลงในขรรมเนียมประเพณีที่คนยึดถือกันมาเป็นเวลานานจะต้องดำเนินการโดยการประชุมชี้แจงและพิสูจน์ความจริงให้ปรากฏแก่ผู้นับถือดังนั้นพระยาสุรศักดิ์มนตรี จึงเชิญพวกเจ้าท้าวพระยาลาวและพวกคนทรง(นั่งผี) ซึ่งราษฎรนับถือลำลือถึง11 คน พร้อมกับนิมนต์เจ้าอธิการซึ่งเป็นใหญ่ในอารามหลวงทั้งปวงในนครหลวงพระบางมาประชุมพร้อมกัน เพื่อรับฟังคำชี้แจงจากพระยาสุรศักดิ์มนตรี ซึ่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ชี้แจงไว้ว่า

> " ข้าพเจ้าได้ชี้แจงว่าพวกเราที่นับถือพระพุทธศาสนาแล้วไม่ควรจะฆ่าสัตว์เซ่นไหว้ผีเลย ด้วยเป็นการฝ่าฝืนกับพระพุทธศาสนา เมื่อได้พูดซักไซ้ไล่เลียงกันจริงจังเข้าแล้ว ที่ประชุมก็จับได้ว่าเป็นอุบายของที่นั่งผีจะหาเลี้ยงชีพ มีแม่เฒ่าคนหนึ่งอายุ 70 ปีเศษมีผู้นับถือมากเมื่อแกได้ฟังข้าพเจ้าพูดถึงการบาปบุญคุณโทษแล้วได้สารภาพว่า ไม่มีผีหรือเจ้าเข้าทรงเลย กระทำไปเพราะได้เงินและได้กินจากราษฎรเช่นนี้แล้ว พวกที่นั่งผีวิเศษต่างๆ ก็ยอมสารภาพหมดทำให้พวกหัวหน้าเหล่านั้นหมดความเชื่อถือ แล้วข้าพเจ้าจึงได้ชี้แจงว่าสัตว์ที่เราฆ่าเสียนี้เป็นกำลังหาเลี้ยงชีพของเรามาก ได้อาศัยเป็นกำลังทำไร่ไถนา พวกเหล่านั้นก็เห็นด้วยทุกประการ "[1]

ในเวลาต่อมาพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงได้สั่งให้พวกเจ้าท้าวพระยาลาวออกประกาศเลิกพิธีทรงผีแจกไปทุกๆตาแสง ห้ามมิให้ทรงมีผีอีกต่อไป ส่วนศาลที่ทรงผีต่างๆที่ไม่เป็นประโยชน์ก็ขอให้รื้อลงเสีย ส่วนศาลใหญ่นั้นขอรื้อเอาไปปลูกเป็นที่พักทหารซึ่งฝึกหัดขึ้นใหม่* สำหรับศาลเล็กๆให้เผาเสียให้สิ้นเว้นไว้แต่ศาลเทพารักษ์

---

1 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี อ.ค. หน้า 3

* เกณฑ์คนลาวมาฝึกหัดเป็นทหารเพื่อเป็นกำลังป้องกันนครหลวงพระบาง

ที่ตั้งอยู่เมืองนาน * แต่ศาลเดียวเพราะศาลนี้เป็นด่านทางที่คนเข้าออกจะต้องยื่นชื่อถวายให้เจ้าศาลรู้ซึ่งเป็นประโยชน์แก่การตรวจคนเข้าเมือง

แผนการปรับปรุงทางสังคมในด้านความเชื่อถือของคนลาวให้มีความเชื่ออย่างมีเหตุผลได้เริ่มปรับปรุงในสมัยพระยาสุรศักดิ์มนตรีผู้จัดราชการหลวงพระบาง ซึ่งก่อให้เกิดผลดีในด้านการเปลี่ยนแปลงความล้าหลังทางความคิดของคนลาวเป็นครั้งแรกซึ่งก่อให้เกิดผลประโยชน์แก่คนลาวทั้งทางด้านสังคมและทางด้านเศรษฐกิจ

ข. การปรับปรุงประเพณีการทิ้งศพลงในแม่น้ำโขง

ตามธรรมเนียมของเมืองหลวงพระบาง ถ้ามีราษฎรตายลงญาติก็จะใช้ไม้ไผ่สีสุกมาทำเฝือก 7 ชั้นโยนลงในกลางแม่น้ำโขง เมื่อศพอืดเฝือกที่ห่อจะแตกศพก็จะลอยเกลื่อนกลาดติดอยู่ตามหาด ท่าหอศพ ตามเกาะแก่งโขดหินซึ่งสร้างความทุเรศอุจาดแก่ตาและทำให้น้ำในแม่น้ำโสโครกเป็นต้นเหตุของโรคอหิวาตกโรค พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงมีคำสั่งให้เจ้านครหลวงพระบางประกาศห้ามบังคับราษฎรไม่ให้ทิ้งศพลงในแม่น้ำโขงอีกพร้อมทั้งประกาศอนุญาตให้ราษฎรคนใดที่ตายลงให้ทำพิธีเผาเหมือนกับพวกเจ้าท้าวพระยาลาวได้ ประเพณีใหม่ที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ริเริ่มขึ้นได้เป็นแบบอย่างยึดถือกันมาจนถึงปัจจุบันนี้[1]

3.3. การปรับปรุงการสาธารณสุข พ.ศ. 2431

ในระหว่างที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีปรับปรุงการปกครองในนครหลวงพระบางได้สังเกตเห็นว่าตั้งแต่เดือน 6 จนถึงเดือน 8 พ.ศ.2431 มีฝนตกชุกน้ำเหนือ

---

* เป็นเมืองที่คนลาวเชื่อว่าเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์หรือเมืองผีปอบ ถ้าใครเจ็บป่วยด้วยผีปอบเข้าสิงสู่เจ้านายลาวจะส่งมายังเมืองน่าน

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี อ.ค. หน้า 4

เริ่มไหลลงมาแรงจัดทำให้น้ำในลำน้ำโขงขุ่นข้นมาก เป็นเหตุให้ราษฎร ทหาร พลเมืองตลอดจนสัตว์พาหนะได้ใช้น้ำรับประทานเกิดความเจ็บไข้ได้ป่วยเป็นไข้ป่า ปิดตาแดงกันเป็นอันมาก ในระหว่างเดือน7 ถึงเดือน ราษฎร ทหาร เจ็บไข้รุกรุม วันหนึ่ง 400-500 คน[1] พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงดำเนินการแก้ไขโรคภัยไข้เจ็บในครั้งนี้ด้วยวิธีการดังนี้

1. การประกาศให้ราษฎรอย่าใช้น้ำในลำน้ำโขงให้ใช้น้ำในห้วยน้ำดื่มอาบและบริโภคแทนเพราะสะอาดดีกว่าน้ำในลำน้ำโขง เมื่อราษฎรทหารพลเรือนผู้ใดประสบความเดือดร้อนด้วยโรคภัยไข้เจ็บให้มารับการรักษาที่โรงหมอซึ่งจัดไว้บริการ 4 แห่งคือที่ตำบลวัดจอมดี ตำบลวัดธาตุ ตำบลบ้านพานหลวง และที่ค่ายใหญ่ซึ่งกองทัพตั้งอยู่ พร้อมทั้งมีคำประกาศเรื่องระวังโรคร้ายแรงด้วย*

2. การร่วมมือกับเจ้านครหลวงพระบาง เจ้านายท้าวพระยาลาวให้นำทหาร ไพร่ ข่า ทำการขุดสระน้ำที่วัดวิชุนและทำท่อดินฝังไปรับน้ำที่ใสสะอาดจากลำห้วยน้ำป่าให้ไหลเข้าสระสำหรับให้ราษฎร ทหาร พลเรือนได้บริโภคทั่วถึงกัน[2]

3. การตั้งโรงพยาบาลชั่วคราวขึ้นที่วัดภูศรี โดยมีหมอประจำคอยให้บริการแก่ราษฎรที่ป่วยอยู่ตลอดเวลา ส่วนราษฎรที่อยู่ไกลได้ส่งหมอออกตรวจตามบ้านเพื่อช่วยอนุเคราะห์การรักษาพยาบาลอย่างทั่วถึงกัน[3]

ในระหว่างที่กองทัพจัดบริการสาธารณสุขให้แก่คนลาวในนครหลวงพระบาง แพทย์ได้รายงานผลการทดลองยาไปแล้วปรากฏว่ายาควินิน เป็นยาที่กำลังต้องการ

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี อ.ล. หน้า 1

*โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ฯ

[2] <u>ล.</u>

[3] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.42 ก. เล่ม15 ปึกที่ 32 <u>รายงานพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบทูล ฯ พณ ฯ ลูกขุน ณ ศาลา</u> วัน 5 ฯ 11 ค่ำ จ.ศ. 1250 (วันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2431)

มากที่สุด แต่ในขณะนั้นกำลังขาดแคลนอยู่ พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้แจ้งข้อราชการขอรับพระราชทานยาต่างๆเพิ่มอีก รัชกาลที่5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดยาควินินต่างๆส่งขึ้นไปเพิ่มเติมอย่างรวดเร็วจึงทำให้ยาที่ยังขาดตกบกพร่องในบริเวณตาแดงที่อยู่ห่างไกลได้มารับบริการยาจากนครหลวงพระบางไปแจกจ่ายแก่ราษฎรได้ทันท่วงที[1]

เมื่อโรคภัยไข้เจ็บที่ร้ายแรงผ่านไปแล้ว ในเดือน 10 พ.ศ. 2431 เจ้าหน้าที่ในโรงพยาบาลชั่วคราวได้ทำการสำรวจยาเพื่อทำบาญชีแจกจ่ายยาที่ให้แก่ราษฎรและตรวจยอดจำนวนผู้ป่วยที่มารับการรักษาตลอดสำรวจโรคภัยต่างๆที่เกิดขึ้นในครั้งนี้มีรายการดังต่อไปนี้

ก. จำนวนยา ที่แจกจ่ายให้ราษฎร

ยาควินิน	516	เอาซ์	(ขวด)
ยาโครไรดีน	10	ออนซ์	(ขวด)
ยาลกเคนัม	12	ออนซ์	(ขวด)
ยาตาแดง	42	เอาซ์	(ขวด)

นอกจากนี้เป็นยาอื่นๆสำหรับใช้รักษาบาดแผลในโรงพยาบาล[2]

ข. จำนวนผู้ป่วยซึ่งทำบาญชีไว้ในสมุดสำหรับโรงหมอ รวมยอดที่หมอได้แจกยานับเป็นจำนวนครั้ง คือ

ไข้ป่า	6226	ครั้ง
ลงท้อง	5622	ครั้ง

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก. เล่ม 15 ปีที่ 32 อ.ค.

[2] ค.

ปิด 2882 ครั้ง

แผลต่างๆ 372 ครั้ง

รวม 13828 ครั้ง

จำนวนผู้หายสนิท 5137 คน นอกนั้นอาการทุเลาลงแล้ว [1]

ผลจากการปฏิบัติงานทางด้านสาธารณสุข ในครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าฝ่ายไทยได้ปรับปรุงทางด้านอนามัย สาธารณูปโภค ตลอดจนการรักษาโรคตามวิธีการของแพทย์ตะวันตกมาใช้นครหลวงพระบางเป็นครั้งแรก ความอนุเคราะห์ที่เมืองราชธานีมีต่อประเทศราชในครั้งนี้เป็นการให้ความช่วยเหลือที่มีความสำคัญยิ่ง

4. ทางด้านกฎหมายและการศาล

4.1 กฎหมาย

ในระหว่างที่นครหลวงพระบางถูกโจรฮ่อปล้นเผาเมืองกฎหมายเก่าที่เจ้าราชวงศ์โปรดให้ชำระไว้ได้สูญหายไปพร้อมกับความเสียหายทางด้านทรัพย์สิน เมื่อเหตุการณ์ในนครหลวงพระบางอยู่ในความสงบในปี พ.ศ.2430 -2431* พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงเริ่มดำเนินการปรับปรุงกฎหมายบางประเภทที่ไม่ชัดเจนให้ปรากฏหลักฐานขึ้นใหม่โดยสั่งการให้ พระยานนทบุรีฯข้าหลวงใหญ่ในขณะปฏิบัติงานร่วมกับข้าราชการกองทัพ เจ้าราชบุตรประชุมพร้อมกันเพื่อปรึกษาหารือทำการปรับปรุงกฎหมายในนครหลวงพระบาง ในปลายปี พ.ศ. 2431 กฎหมายบางประเภทที่มีความสำคัญเช่น กฎหมายที่ดิน กฎหมายหนี้สินได้รับการชำระก่อน เมื่อเรียบร้อยข้อความตามภาษาลาวเรียบร้อยมอบให้เจ้านครหลวงพระบางออกประกาศเป็นกฎหมายบ้านเมืองเพื่อจะได้นำมาเป็นหลักฐานสำหรับขุนกว้านตุลาการใช้ในการพิจารณา

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. เล่มที่ 15 ปึกที่ 32 ล.ด.

* พวกฮ่อฮ่อพยพหลบหนีกองทัพไทยออกจากนครหลวงพระบางและหัวพันห้าทั้งหก

พิพากษาคดีในศาล กฎหมายที่ได้ออกประกาศใช้ในนครหลวงพระบางมีดังนี้

1. กฎหมายว่าด้วยกรรมสิทธิในที่ดิน

ในนครหลวงพระบางถือว่าที่ดินทั้งหมดเป็นของเจ้านครหลวงพระบางทั้งสิ้นผู้ใดจะซื้อขายมิได้ การที่เจ้านายท้าวพระยามีที่ดินปลูกบ้านเป็นของตนเองถือว่าเป็นกรรมสิทธิ์ที่เจ้านครหลวงพระบางได้มอบให้ตามตำแหน่งยศถาบรรดาศักดิ์ ถ้าเจ้านายผู้ใดได้ปลูกบ้านในที่ดินที่ได้รับพระราชทานแล้วต้องการที่จะขายบ้านให้กับราษฎรต้องไปตกลงกับเจ้าพนักงานการสนามเพื่อทำหนังสือขออนุญาตในการแลกเปลี่ยนกรรมสิทธิในการครอบครองบ้านเรือน(ยกเว้นที่ดิน) เท่านั้น[1] ตามธรรมเนียมกฎหมายที่ดินแต่โบราณสืบมาได้ยึดถือในกรรมสิทธิที่ดินดังนี้

ก. เกี่ยวกับกรรมสิทธิในที่ดิน กฎหมายเดิมได้กล่าวไว้ว่า

" ที่ดินทั้งหลายในเขตรของดงดินเมืองหลวงพระบางย่อมเป็นส่วนแบ่งปันตามตำแหน่งยศของเจ้านายและท้าวพระยากับเป็นที่ดินส่วนขึ้นกับวัดทั้งสิ้น เมื่อผู้ใดรับตำแหน่งยศชั้นใดก็ได้ถือที่ดินส่วนนั้น เป็นของสำหรับตำแหน่งมีเป็นส่วนเป็นชั้นตามกำหนด เพราะฉะนั้นราษฎรจะซื้อขายโดยพลการแก่คนต่างประเทศมิได้ "[2]

ข. เกี่ยวกับการปลูกสร้างบ้านเรือนของราษฎร กฎหมายเดิมได้กล่าวไว้ว่า

" ด้วยเขตรดินนั้นไม่เป็นของบุคคล เป็นกำหนดสำหรับยศของเจ้านายท้าวพระยา ถ้าที่ใดราษฎรพลเมืองได้ตั้งอาศัยอยู่แล้วคงนับว่าเป็นอยู่ ในส่วนที่ดินนั้นซึ่งเป็นกำหนดสำหรับตำแหน่งทั้งสิ้น "[3]

ค. กฎหมายว่าด้วยการแลกเปลี่ยนสิ่งก่อสร้างในที่ดิน กฎหมายเดิมได้กล่าวไว้ว่า

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. เล่ม 15 ปีกที่ 32 รายงานพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบทูล ฯพณฯ ลูกขุน ณ ศาลา วัน 7 ฯ 9 ค่ำ (วันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2431)

[2]ค.

[3]ค.

" ถ้าที่ใดราษฎรพลเมืองได้ตั้งอาศัยอยู่แล้ว กงทับว่าเป็นอยู่ในส่วนดินซึ่งเป็นกำหนดสำหรับตำแหน่งทั้งสิ้น แต่ได้ก่อสร้างลงแรงทำลงในที่ดินนั้น จะแลกเปลี่ยนกาขายค่าแรงที่ทำลงในที่ดินนั้นจะแลกเปลี่ยนฤาขายค่าแรงที่ทำลงต่อราษฎรในบ้านเมืองเดียวกันที่มิใช่คนต่างประเทศแล้วต้องให้มาทำหนังสือต่อกันตกลงไปจากเจ้าพนักงานยังการสนาม เมื่อได้รับหนังสืออนุญาตแล้วจึงถือว่าเป็นการแลกเปลี่ยนไปขออาศัยอยู่ได้ " 1

ง. หลักฐานที่ราษฎรอาศัยในที่ดิน กฎหมายเดิมได้กล่าวไว้ว่า

" พ้นจากที่ของราษฎรซึ่งอาศัยอยู่แต่เดิม ถ้าจะมีคดีความพิจารณา ก็ให้ถือเอาสำคัญที่ทำการ ณ การสนาม เป็นหลักฐาน "2

จากกฎหมายเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดินดังกล่าวมานี้ เจ้านครหลวงพระบางมีความประสงค์ที่จะให้ที่ดินในนครหลวงพระบางไม่มีการซื้อขายกันได้ โดยเฉพาะกับคนต่างประเทศทั้งนี้เพราะถ้าอนุญาตให้มีการขายกรรมสิทธิ์ที่ดินได้แก่ชาวต่างประเทศได้แล้ว เจ้านายข้าวพระยาลาวที่มีหนี้สินล้นก็จะนำเอาที่ดินไปขายหมด ในที่สุดผืนแผ่นดินจะกลายเป็นของชาวต่างประเทศซึ่งกฎหมายเดิมเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นประโยชน์ต่อนครหลวงพระบางดังปรากฏในปี พ.ศ.2429 มองซิเออร์ปาวีได้ขอซื้อที่ดินที่ท่าเชียงแมน ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง แต่เจ้านครหลวงพระบางไม่ยอมขายเมื่อพระยาสุรศักดิ์มนตรีขอพระราชทานที่ดินที่ท่าเชียงแมนให้เป็นที่พักของมองซิเออร์ปาวี เจ้านครหลวงพระบางได้ชี้แจงว่า

---

1 กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 2.12 ก.เล่ม 15 ปีกที่ 32 ร.ต.

2 ต.

" ตำบลที่เชียงแมนซึ่งท่านยืมจะให้มองซิเออร์ปาวีทำเรือน พักอาไศรยนี้นั้นเปนที่ดินสำหรับยศเจ้าอุปราชสืบๆมา แม้นว่าผู้ใด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯตั้งให้รับ ตำแหน่งที่อุปราช ผู้นั้นก็ต้องรับเปนเจ้าของที่นั้นตามตำแหน่งยศสืบ ไปเปนธรรมเนียมกฎหมายสืบมาดังนี้ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้ายอม อนุญาตที่ซึ่งมีเขตกำหนดในแผนที่แล้วนั้นให้ท่านยืมให้มองซิเออร์ ปาวีทำเรือนอาไศรยได้ แต่จะเปนการแลกเปลี่ยนซื้อขายแก่กันนั้น มิได้ ผิดกฎหมายธรรมเนียมบ้านเมืองสืบมา " [1]

จะเห็นได้ว่าก่อน พ.ศ. 2430 นครหลวงพระบางจึงมีกฎหมายที่ดินที่มีข้อความระบุในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินอย่างชัดเจนแล้ว ดังนั้นในการชำระกฎหมายที่ดินในปี พ.ศ. 2431 พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ยึดถือความตามกฎหมายเดิม ดังปรากฏหลักฐานในประกาศการซื้อขายที่ดินมีความว่า

" ส่วนที่ดินเจ้าของต้องทำหนังสือหมายเขต ให้ทราบละเอียดทั้ง ทิศและจะต้องทำต่อหน้าท้าวขุนกรมการอำเภอให้เป็นหลักฐานเหมือนกัน แต่ที่ใดซึ่งเป็นของเจ้าท้าวพระยาลาวตำแหน่งใดก็ดี แม้ว่าราษฎรได้ตั้งทำมาหากินลงทุนลงแรงไปแล้ว เจ้านายจะเอาคืนต้องเสียเงินให้ราษฎรที่ได้ลงทุนลงแรงไปและห้ามมิให้เจ้าของที่ขายที่ซึ่งนั้นต่อชาวต่างประเทศ(หมดประกาศ) " [2]

จากข้อความในประกาศการซื้อขายที่ดิน พ.ศ.2431 ได้แสดงถึงกฎหมายเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดินไว้ว่า

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม. ร.5.12 ก. เล่ม 9 ปีกที่20 <u>เจ้าหมื่นไวยวรนารถกราบเรียน ฯ พณ ฯ ลูกขุน ณ ศาลา</u> สำเนาที่ 20/40 วันที่ 14 ฯ 5 ค่ำ จ.ศ. 1248 -1249 (วันที่ 14 เมษายน พ.ศ. 2431)

[2] เจ้านายสุรศักดิ์มนตรี <u>อ.ค.</u> หน้า 71

ข้อ 1 ที่ดินทุกแปลงในนครหลวงพระบางจะต้องมีโฉนดแสดงอาณาเขต โดยมีเจ้าพนักงานอำเภอเป็นพยานในการออกโฉนด

ข้อ 2 ที่ดินซึ่งเจ้านาย ท้าวพระยาลาวให้ราษฎรตั้งทำมาหากิน ถ้าจะเรียกคืนต้องเสียค่ารื้อถอนให้แก่ราษฎร

ข้อ 3 ที่ดินที่เจ้านายท้าวพระยาได้รับสิทธิให้เป็นเจ้าของ เจ้าของจะนำที่ดินไปขายให้กับชาวต่างประเทศมิได้

2. กฎหมายว่าด้วยการฟ้องร้องเรื่องหนี้สิน

ในขณะที่บ้านเมืองเกิดจราจลในปี พ.ศ. 2430 ราษฎรในนครหลวงพระบางต่างพากันหนีภัยทิ้งทรัพย์สินของตนเพื่อหลบหนีไปอยู่ตามป่าและหัวเมืองอื่นๆ เมื่อเหตุการณ์บ้านเมืองสงบลงราษฎรกลับมาอยู่ในภูมิลำเนาเดิมราษฎรผู้ที่เป็นเจ้าหนี้ก่อนที่บ้านเมืองจะประสบภัยพิบัติก็มาร้องเรียนต่อศาลให้ลูกหนี้ใช้หนี้ที่เคยติดค้างกันมาก่อนแต่ลูกหนี้ไม่มีเงินพอที่จะใช้ให้ได้จึงเกิดการฟ้องร้องกัน ก่อให้เกิดความวุ่นวายในการสืบพยานและการหาเงินใช้หนี้ เพื่อเป็นการตัดปัญหาพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงได้หารือกับเจ้านครหลวงพระบางขอให้เจ้านายท้าวพระยาลาวที่เป็นเจ้าหนี้ราษฎรในยามที่บ้านเมืองยังมิเกิดการจราจลยอมยกเลิกหนี้สินของราษฎรเสียให้หมดเพื่อเป็นการทำบุญเลี้ยงน้ำใจคน[1]ให้เจ้านครหลวงพระบางออกประกาศยกเลิกหนี้สินของราษฎร 1 ฉบับ

ก. ประกาศยกเลิกหนี้สินของราษฎรก่อนบ้านเมืองเกิดจราจล มีใจความว่า

" ในเวลาซึ่งบ้านเมืองเป็นจราจล คือมีโจรผู้ร้ายมาจุดเผาบ้านเรือนราษฎรให้ได้รับความยากแค้น ต้องทิ้งทรัพย์สิ่งของได้แต่ตัวหนีรอดจากจากโจรไป ถึงกาลต้องด้วยความทุกข์ยากสิ้นเนื้อประดาตัวแล้ว เจ้านครหลวงพระบางมีความกรุณาต่อราษฎรอันเป็น

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. เล่ม 15 ปึกที่ 32 ล.ด.

ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงได้อนุญาต ยกเงินซึ่งเกี่ยวข้องติดค้างอยู่กับราษฎรที่กู้ยืมไปแต่บ้านเมืองยัง เป็นปกติอยู่ให้แก่ราษฎรผู้ที่กู้ไปนั้นจะมิได้เรียกร้องเอาคืนเพราะ โดยกรุณา เป็นอันว่าราษฎรที่ได้รับความทุกข์ยากถึงสิ้นเนื้อประดา ตัว ในกฎหมายก็มีอยู่ว่าราษฎรที่ได้รับความทุกข์ยากถึงกับสิ้นเนื้อ ประดาตัว ด้วยในกฎหมายก็มีอยู่ว่า ถ้าบ้านเมืองเป็นจราจลแล้ว ตั้งขึ้นใหม่ ถ้าผู้ใดเป็นหนี้สินกันแต่ครั้งบ้านเมืองเป็นปรกติ ภาย หลังบ้านเมืองเป็นจราจล ไม่ให้ขุนศาลตระลาการรับพิจารณาเลย ด้วยเป็นเวลาทุกข์ยากแก่ด้วยกัน เว้นแต่ผู้เป็นหนี้นั้นไม่ได้รับ อันตรายใดๆ ควรว่ากล่าวให้ตามคดีที่ฟ้องกันนั้น เพราะฉะนั้น ราษฎรผู้ใดได้รับความทุกข์ยากมาด้วยกันทั้งสองฝ่ายและถ้าผู้ที่ได้ รับสินค้าไว้แล้วต้องอันตรายด้วยโจรภัยดังนี้ เพราะผู้ถหนี้และผู้ รับสินค้าไว้ต้องหนี้ทิ้งทรัพย์สิ่งของได้แต่ชีวิตไป ถ้าจะมาฟ้องร้อง ยังขุนศาลตระลาการให้เร่งรัดชำระให้อย่าให้รับว่ากล่าวกันเลย ด้วยได้ความทุกข์ยากสิ้นเนื้อขันดาตัวกันแล้ว เว้นแต่ลูกหนี้มิได้ ต้องโจรภัยคือไปค้าขายอยู่เมืองอื่นกลับมาดังนั้น จึงให้ขุนศาล ตระลาการเรียกร้องให้ตามธรรมเนียม[1]

จากข้อความในคำประกาศยกเลิกหนี้สิ้น ทางราชการได้กำหนดการ ฟ้องร้องในคดีหนี้สินไว้ว่า

ข้อ 1 ผู้กรณีที่มาฟ้องร้องต่อศาลได้รับความทุกข์ยากจนถึงสิ้นเนื้อประดาตัว ศาลจะไม่รับฟ้องไม่ว่าผู้ฟ้องจะเป็นเจ้านายท้าวพระยาหรือพ่อค้าก็ตาม

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก. ปึกที่ 32 รายงานพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบทูล ฯ พณฯ ลูกขุน ณ ศาลา วัน 7 ฯ 4 3 ค่ำ จ.ศ. 1250 (วันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2431)

ข้อ 2 ศาลจะรับฟ้องเฉพาะ

(ก) ผู้เป็นหนี้ไม่ได้รับอันตรายใดๆ จากภัยพิบัติของบ้านเมือง

(ข) ผู้เป็นหนี้ที่มิได้ประสบภัยโจรผู้ร้ายแต่ไปค้าขายอยู่เมืองอื่น

การประกาศเกี่ยวกับระเบียบการฟ้องร้องมีประโยชน์ต่อการสร้างความสงบสุขภายในด้วยการยับยั้งความวุ่นวายของราษฎรที่มีต่อศาลและศาลได้มีเวลาปรับปรุงระเบียบการอื่นๆเกี่ยวกับการกู้หนี้ยืมสินขึ้นใหม่เพื่อเป็นหลักประกันระหว่างเจ้าหนี้กับลูกหนี้จะได้ไม่มีปัญหาเกี่ยวกับการฟ้องร้องต่อกัน

ข. ประกาศเรื่องการกู้หนี้ยืมสินหลัง พ.ศ. 2431

จากปัญหาการฟ้องร้องระหว่างเจ้าหนี้กับลูกหนี้หลังจากภัยพิบัติสงบลงได้ก่อให้เกิดความยุ่งยากทางการศาลเป็นอย่างยิ่ง พระยาสุรศักดิ์มนตรีมีความเห็นว่าความยุ่งยากที่เกิดขึ้นในครั้งนี้มีจุดบกพร่องจากการกู้หนี้ยืมสินทั้งหลายในนครหลวงพระบาง ลูกหนี้ไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกันมากอนเมื่อลูกหนี้สิ้นเนื้อประดาตัวก็ต้องสูญเสียทรัพย์ที่ให้กู้ไปด้วย พระยาสุรศักดิ์จึงเสนอแนะเกี่ยวกับการกู้หนี้ไว้ว่า

> " การกู้หนี้แลรับสินค้ากันนั้น แต่เดิมตาได้มีบริคนสัญญาให้ขุนกว้านตระลาการรู้เห็นด้วยไม่ เป็นแต่ราษฎรเชื่อถือกันเอง ไม่มีหลักทรัพย์สิ่งใดเป็นสำคัญต่อกัน แต่นี้ต่อไปถ้าผู้ใดจะรับสินค้าฤาที่จะเชื่อถือกันให้ยืมเงินทองสิ่งใดก็ดี ให้ผู้ให้แลผู้รับมาทำหนังสือสัญญาไว้ต่อขุนกว้านตระลาการให้รู้เห็นเป็นพยานไว้ด้วย ถ้าไม่มีสำคัญสัญญาแล้ว อย่าให้ขุนกว้านตระลาการรับพิจารณาว่ากล่าวเรียกร้องให้เป็นอันขาด ... " [1]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 2.12 ก. เล่ม 15 ปึกที่ 32 ล.ศ. วัน 4 ฯ 9 ค่ำ จ.ศ. 1250 (วันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2431) 14

พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้เสนอข้อคิดเห็นดังกล่าวนี้ต่อเจ้านครหลวงพระบาง และเจ้านายท้าวพระยาลาวพร้อมทั้งมีคำสั่งให้เจ้านครหลวงพระบางออกประกาศเกี่ยวกับการหนี้ยืมสินใหม่ว่า

" ส่วนหนี้สินที่จะเกิดขึ้นใหม่ และมีหลักฐานเวลาภายหลังประกาศนี้แล้วอนุญาตให้ฟ้องร้องกันตามระเบียบ การกู้หนี้และรับสินค้าโดยความเชื่อถือและไม่มีหนังสือสำคัญกันแต่ก่อนนั้นต่อไปถ้าใครเป็นเจ้าหนี้จะฟ้องร้องลูกหนี้ต้องมีหนังสือสำคัญต่อกัน ถ้าไม่มีแล้วอย่าให้ศาลตระลาการรับไว้พิจารณาเลยเป็นอันขาด หนังสือสำคัญเหล่านี้ต้องทำกันต่อหน้าท้าวขุนกรมการอำเภอรู้เห็นด้วย จึงจะเป็นหนังสือสำหรับฟ้องร้องกันได้ "

การดำเนินงานในการชำระกฎหมายในนครหลวงพระบางเพิ่งจะเริ่มขึ้นเท่านั้นยังมิได้จัดชำระให้เรียบร้อยเพราะงานปรับปรุงในนครหลวงพระบางยังมีอยู่อีกมาก ดังนั้นพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงต้องมุ่งจัดงานด้านอื่นๆก่อน แต่ได้มอบหมายงานปรับปรุงกฎหมายไว้กับคณะกรรมการที่ได้แต่งตั้งขึ้น ดังที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กล่าวไว้ว่า

" แต่กฎหมายอย่างธรรมเนียมบ้านเมืองบางข้อ ซึ่งจะพร้อมกันจัดขึ้นให้เป็นหลักฐานเรียบร้อยไว้ ตามแบบแผนสำหรับบ้านเมืองต่อไปนั้น ข้าพเจ้ายังได้รับพระราชทานให้ตรวจสอบและเรียบเรียงให้เป็นหมวดหมู่อยู่ยังหาเสร็จเรียบร้อยไม่ เมื่อการนั้นเสร็จเมื่อใดจึงจะได้รับพระราชทานส่งลงไป ณ

เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ส.ค. หน้า 29

กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก. เล่ม 18 ปีที่ 32 ร.ศ.

กรุงเทพฯ ต่อภายหลัง " 1

จะเห็นได้ว่าการปรับปรุงกฎหมายที่ดินและกฎหมายหนี้สินในนครหลวงพระบางได้อาศัย " หลักธรรมเนียมรองบ้านเมือง " มาเป็นข้อประกาศให้ราษฎรลาวปฏิบัติตามทั้งนี้เพื่อให้เกิดสันติสุขในหมู่ราษฎรซึ่งจะมีผลดีต่อการรักษาความมั่นคงภายใน

4.2. การศาล

1. มูลเหตุการปรับปรุงการศาล

เมื่อราษฎรลาวอพยพกลับมาในภูมิลำเนาเดิมได้มีการฟ้องร้องในเรื่องหนี้สินทรัพย์สินระหว่างที่เกิดภัยพิบัติในบ้านเมืองซึ่งการฟ้องร้องในคดีต่างๆ มีจำนวนมาก การดำเนินงานทางการศาลต้องล่าช้าเพราะขาดกรรมการลาวชำระความนอกจากนี้ราชการบ้านเมืองทางด้านอื่นๆก็ยังอยู่ระหว่างการปรับปรุงทั้งสิ้น ดังนั้นปัญหาเกี่ยวกับการปรับปรุงการศาลจึงต้องล่าช้าไปซึ่งเจ้านครหลวงพระบางทรงปรารภกับพระยาสุรศักดิ์มนตรี มีความว่า

> " เมื่อบ้านเมืองเกิดจราจลเจ้านายและราษฎรได้ทิ้งทรัพย์สิ่งของไว้ตามบ้านเรือนมาก บางคนฝังไว้ แล้วมีคนลักขุดไป บางคนขนลงเรือ ครั้นเกิดความกลัวข้าศึกขึ้นมาจึงจอดเรือไว้หนีเดินทางบกซุกซ่อนไปและยังมีความที่ราษฎรเกี่ยวข้องกันในเวลานี้อีกหลายเรื่อง ครั้นจะให้เสนาบดีท้าวพระยากรมการลาวชำระหรือ ราชการบ้านเมืองก็ยังยุ่งและจำนวนข้าราชการที่มีเหลืออยู่ก็น้อยคนด้วยกัน ทั้งยังไม่ได้ตั้งแต่งให้ครบ

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ล.ค. หน้า 70 - 71

ตามตำแหน่งหน้าที่ราชการ ขอให้เจ้าคุณช่วยสงเคราะห์เมื่อเห็นผู้ใดสมควรก็ขอให้ตั้งขึ้นชำระเพื่อปลดเปลื้องความทุกข์เดือดร้อนของราษฎร ... " 1

จากปัญหาในการขาดบุคคลสำหรับการพิจารณาพิพากษาคดีในนครหลวงพระบางพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงจัดทำเนียบสำหรับพิจารณาพิพากษาคดีความทั้งเก่าและใหม่ของราษฎรลาว ณ ที่ตั้งของกองทัพจนกว่าจะสร้างที่ทำการศาลประเทศราชเสร็จ ทำเนียบที่จัดตั้งเรียกว่ากองชำระความโดยมีคณะตุลาการ 3 ฝ่าย

1. ฝ่ายกองทัพ พระยาสุรศักดิ์มนตรีแต่งให้ หม่อมราชวงศ์เล็ก สิริวงศ์ ณ อยุธยา เป็นตระลาการ

2. ฝ่ายกองข้าหลวง มอบหมายให้พระยานนทบุรีศรีเกษตราราม ข้าหลวงใหญ่และหลวงพิศณุเทพ ข้าหลวงที่ 2 ทำหน้าที่เป็นประธานในการพิพากษาคดีทั้งคดีเก่าและคดีใหม่พร้อมทั้งเป็นที่ปรึกษาทางด้านตระลาการให้แก่เจ้านายท้าวพระยาลาวด้วย [2]

3. ฝ่ายนครหลวงพระบาง ให้คัดเลือกเจ้านายท้าวพระยาที่มีวุฒิและเคยเป็นตระลาการสำหรับบ้านเมือง มีความรู้ทางด้านกฎหมาย 6 นาย เพื่อร่วมในการพิจารณาคดีด้วย

2. การปฏิบัติหน้าที่ในการพิจารณาพิพากษาคดี พระยาสุรศักดิ์มีคำสั่งไว้ว่า

" ในเวลาเมื่อจะไต่สวนคดีของราษฎรซึ่งฟ้องหากล่าวโทษด้วยมูลเหตุต่างๆต้องพร้อมกันไต่สวนพิจารณาให้แล้วไป

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่5 ม. 2.12 ก. เล่ม 15 ปีกที่ 32 ล.ค.

[2] ค.

โดยเร็ว แลเป็นผู้พร้อมกันได้สวนพิจารณาให้แล้วไปโดยเร็ว แลเป็นผู้พร้อมกันตัดสินใส่ด้วยบทกฎหมายตามอย่างธรรมเนียมของบ้านเมือง เมื่อพร้อมกันเป็นถูกต้องตามบทกฎหมายแล้วจึงได้ส่งคำตัดสินนั้นมายังข้าพเจ้าตรวจสอบทุกเรื่องทุกความ ถ้าความบางรายเป็นการถูกบังคับด้วยกฎหมายสำหรับบ้านเมืองสืบมา แต่ยังเป็นการไม่ถูกต้องแก่ยุติธรรมบ้างให้ตรวจสอบลดหย่อนผ่อนให้ใกล้ต่อทางที่เที่ยงธรรมทุกเรื่อง ... " 1

แต่ในการจัดตั้งศาล พ.ศ.2431 เป็นลักษณะการรวมศาลชั้นต้น ศาลอุทธรณ์และศาลต่างประเทศในที่ทำเนียบศาลเดียวกันโดยแบ่งหน้าที่ไว้ว่า

ศาลชั้นต้น มีตระลาการซึ่งเลือกมาจากท้าวพระยา ทำหน้าที่เป็นผู้ตัดตายในมูลคดีความทั้งสิ้นที่เกิดในพื้นบ้านพื้นเมืองในนครหลวงพระบาง

ศาลอุทธรณ์ มีตระลาการซึ่งมีตำแหน่งสูงกว่าท้าวพระยา ทำหน้าที่ตัดสินคดีในกรณีที่จำเลยขออุทธรณ์ต่อศาล

ศาลต่างประเทศ มีตระลาการเป็นตำแหน่งของข้าหลวงใหญ่หรือผู้ช่วยข้าหลวง

การจัดศาลทั้ง 3 ว่าความกันในทำเนียบกองชำระความเพื่อความสะดวกในการปฏิบัติงานระยะแรก ในปี พ.ศ. 2433 ก่อนที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีจะกลับมารับราชการในกรุงเทพฯ ได้จัดตั้งศาลอุธรณ์และศาลฎีกาในนครหลวงพระบางอย่างเรียบร้อยเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติงานของข้าหลวงใหญ่อื่นๆที่มารับตำแหน่งในภายหลัง 2

---

1 กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก. เล่ม15 ปึกที่ 32 ล.ด.

2 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ล.ด. หน้า 71

นอกจากการปรับปรุงกฎหมายและการศาลแล้ว พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ปรับปรุงการจ่ายเงินและการเก็บเงินตามธรรมเนียมทางการศาลของนครหลวงพระบางด้วย ตามธรรมเนียมในการฟ้องร้องและพิจารณาคดีต่างๆ ผู้ที่เป็นจำเลยและโจทก์จะต้องจ่ายเงินให้กับศาล 2 ประเภท

ประเภทแรก เป็นค่าพินัยหลวงซึ่งตามกฎหมายเรียก ขันการะวะ หมายถึงเงินที่จะต้องเสียให้สำหรับเจ้านครหลวงพระบาง

ประเภทที่สอง เป็นค่าฤชา ค่าธรรมเนียมที่ผู้ฟ้องร้องกันบนศาลจะต้องเสียเงินให้สำหรับเป็นค่าตระลาการ [1]

การปรับปรุงของพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้จัดเก็บเงินทั้งสองประเภทตามแบบเดิมเพียงแต่กำหนดให้เก็บค่าฤชา ค่าธรรมเนียมที่ได้ทั้งหมดรวมไว้เป็นเงินกองกลางสำหรับแบ่งปันให้เป็นกำลังใจแก่คณะตุลาการของนครหลวงพระบางทั้ง 6 นาย ส่วนตระลาการของกองทัพและตระลาการข้าหลวงไม่ได้รับเงินดังกล่าวนี้เพราะถือว่าได้รับเงินเดือนจากราชการกรุงเทพฯแล้วต่อมาในตอนปลายปี พ.ศ. 2431 พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้จัดระเบียบทางการปกครองโดยให้ข้าราชการลาวได้รับเงินเดือนแทนการเก็บเงินจากภาษีต่างๆในหน้าที่ของตน เงินค่าพินัยหลวง ค่าฤชา ค่าธรรมเนียม จึงเป็นเงินกองกลางของงบประมาณแผ่นดิน [2]

ข. การปรับปรุงนครหลวงพระบางระหว่าง พ.ศ. 2433

หลังจากฝรั่งเศสเข้ายึดครองแขวงสิบสองจุไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2432 พวกหัวหน้าของฝรั่งเศสได้แก่ร้อยเอก นิโคลออง และดอกเตอร์นาเฟ*

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก. เล่ม 15 ปึกที่ 32 อ.ค.

[2] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี อ.ค. หน้า 71 - 72

*ต่อมาได้ร่วมอยู่ในคณะสำรวจเขตแดนของฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2432 เพื่อทำการสำรวจตั้งแต่สิบสองจุไทย จนถึงเชียงแตงแวะทำการสำรวจเสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2435

ยังพำนักอยู่ในนครหลวงพระบางจนถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2433 บุคคลทั้งสองเดินทางกลับกรุงเทพฯ เรื่องยุ่งยากที่พวกฝรั่งเศสเคยก่อไว้กับกองทัพไทยจึงได้สงบลงด้วย ในระหว่างที่บ้านเมืองสงบพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ปรารภไว้ว่า

" พวกฝรั่งเศสกลับกรุงเทพฯแล้ว การหยุมหยิมเล็กๆน้อยๆ ซึ่งเป็นเรื่องกวนใจให้ยุ่งหัวก็หมดไป ราชการอื่นๆถึงจะมีมากมายต้องรบราฆ่าฟันกัน ก็ไม่สู้หนักใจเกิดโมโหเท่ากับทำงานกับคนพาลเกเรเกตุง เวลานี้จึงนับว่าว่างได้ ได้ประชุมเจ้านายท้าวพระยาลาวจัดการบ้านเมืองนครหลวงพระบางให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเพิ่มเติมขึ้น ... "[1]

1. แผนงานการปรับปรุงนครหลวงพระบางในปี พ.ศ.2433 พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้วางแผนงานเพื่อการปรับปรุงในครั้งนี้ไว้ดังนี้

1.1. การจัดระเบียบภายในนครหลวงพระบางให้เข้มงวดและสร้างความรู้สึกจงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กล่าวไว้ว่า

" ... เมืองหลวงพระบางนี้ไม่มีระเบียบเรียบร้อยอะไรเหมือนกรุงเทพฯกรุงเทพฯได้รับผลจากเมืองหลวงพระบางในครั้งกระนั้นก็มีแต่ต้นไม้ทองเงิน สามปีจึงจะได้สักครั้งหนึ่งราคาก็ไม่มากมายอะไร เนื้อทองหนักเพียงสี่ตำลึงห้าตำลึงเท่านั้น.. "[2]

1.2. การปรับปรุงธรรมเนียมทางการเมืองนครหลวงพระบางเกี่ยวกับการเกณฑ์ส่วย เกณฑ์คน ตลอดจนฝึกอุปนิสัยของคนลาวในนครหลวงพระบางให้มีความขยันขันแข็งในการทำงานทั้งนี้เพราะในสภาพความเป็นอยู่เดิมของคนลาว

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ล.ค. หน้า 216

[2] ล.ค. หน้า 217

พระยาสุรศักดิ์ได้วิจารณ์ไว้ว่า

" ส่วนธรรมเนียมทางการเมืองนครหลวงพระบาง เมื่อมีราชการอะไรขึ้นก็เกณฑ์เอาราษฎรและเก็บส่วยจากพวกข่าเชียงก้าอยู่ดังนี้ การเกณฑ์ส่วยถ้าที่ราชการจะกะเกณฑ์สิ่งใดก็เค้าสนามหลวงในเมืองหลวงพระบางจะให้เกณฑ์ตาแสงไหนเป็นคนมากน้อยเท่าไรตาแสงนั้นก็ประชุมหมู่บ้านที่อยู่ในอำนาจของตนเรียกคนมาประชุมตามอารามวัดใหญ่ๆทั้งปวงตามแขวงแขวงที่ตาแสงอยู่นั้น ... เค้าสนามหลวงจะเกณฑ์คนก็ผลัดเปลี่ยนตาแสงตลอดๆไปทุกๆตาแสงมิซ้ำกันจนรอบทั่วตาแสงเป็นประเพณีดังนี้ ... ราษฎรเมื่อต้องการทำอะไรก็ทำเอาเช่นอยากกินเหล้าก็ต้มกินตามชอบใจ ไม่มีใครตรวจตราจัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เมื่อใครมีความคิดหลอกลวงก็หลงเชื่อแล้วเอาเงินไปเป็นประโยชน์ส่วนตัว เช่นบอกว่าสูบฝิ่นแล้วกันไข้ป่าอย่างรุนแรงได้ พวกราษฎรเชื่อสูบฝิ่นทั้งชายหญิงทั้งเมือง ... เพื่อข้าพเจ้ามามองเห็นเหตุการณ์เหลวแหลกเช่นนี้ ... จึงได้คิดวางระเบียบเพื่อให้ได้ผลประโยชน์สำหรับบ้านเมืองและกรุงสยามด้วย ... "[1]

1.3. การปรับปรุงกองคลังสำหรับบ้านเมือง ทั้งนี้เพราะนครหลวงพระบางได้ใช้จ่ายเงินปรับปรุงบ้านเมืองมากกว่าเงินที่ได้รับเป็นผลประโยชน์แก่บ้านเมือง ซึ่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กล่าวไว้ว่า

" คราวนี้คิดจะจัดเพิ่มกองคลังสำหรับบ้านเมืองเพื่อรวบรวมเงินรายได้รายจ่าย เงินรายได้ของบ้านเมืองก็ยังไม่มีอะไร

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ล.ค. หน้า 218

นอกจากส่วย ส่วนรายจ่ายซึ่งมีมากมาย ก็ยังไม่มีเงินทางใดที่จะได้มาชดเชยให้พอแก่รายจ่าย " 1

(2) การดำเนินการ

เพื่อเป็นการปรับปรุงความเหลวแหลกของเจ้านายราษฎรลาวในนครหลวงพระบางพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ดำเนินการดังนี้

ประการแรก การแก้ไขความเหลวแหลกในข้อ 1,2 ดังที่กล่าวในข้างต้นนี้ พระยาสุรศักดิ์มนตรีดำเนินการที่จะพยายามเลิกธรรมเนียมเก่าที่ใช้วิธีเกณฑ์เอาข้าวของจากราษฎร เปลี่ยนวิธีการให้เจ้านายท้าวพระยาลาวที่มีหน้าที่เป็นหัวหน้าหน่วยงานต่างๆได้รับพระราชทานเป็นเงินเดือนแทนเสียทั้งหมด 2

ประการที่สอง การแก้ไขทางด้านเศรษฐกิจพระยาสุรศักดิ์มนตรีดำเนินการด้วยวิธีการจัดตั้งโรงสุราต้มกลั่นขึ้นที่นครหลวงพระบางและจัดการผูกขาดในการซื้อขายฝิ่นทั้งนี้เพื่อเป็นการหารายได้มาบำรุงบ้านเมือง

(3) วิธีการแก้ไขปัญหาการปกครองและเศรษฐกิจในประเทศราชหลวงพระบาง พ.ศ. 2433

1. การให้เจ้านายท้าวพระยาลาวที่มีหน้าที่เป็นหัวหน้าหน่วยงานต่างๆได้รับพระราชทานเป็นเงินเดือน พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กะงบประมาณไว้ว่า ปีหนึ่งทางราชการต้องจ่ายเงินเดือนเป็นค่าเงินเดือน 1140 ชั่ง แทนการเกณฑ์ส่วยมาจากราษฎรลาว ส่วนเงินส่วยและสิ่งของที่ราษฎรเคยมอบให้แก่เจ้านายท้าวพระยาให้นำมาส่งกับกองกลางของทางราชการทั้งสิ้น 3

2. ทางราชการเป็นผู้ผูกขาดในการจำหน่ายสุราและยาฝิ่นแต่ผู้เดียว เพื่อนำรายได้จากภาษีของสุรายาฝิ่นมาเก็บไว้เป็นเงินราชการแผ่นดิน

---

1 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี <u>อ.ค.</u> หน้า 216

2 <u>ค.</u> หน้า 219

3 กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/46 <u>นายพลตรีพระยาสุรศักดิ์มนตรี กราบทูลคณะกรรมการสภาเสนาบดี</u> กันยายน พ.ศ. 2433

(4) สาเหตุที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีดำเนินการให้ทางราชการหลวงพระบาง เป็นผู้ผูกขาดในการจำหน่ายสุราและยาฝิ่นทั้งนี้เพราะ

1. ราษฎรในนครหลวงพระบางทั้งหญิงและชายชอบเสพย์สุราเป็นนิจสิน การปฏิบัติแต่เดิมมาทางราชการไม่ได้มีกฎข้อบังคับที่จะสั่งห้ามการต้มสุราโดยไม่ได้รับอนุญาต ซึ่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กล่าวว่า "ราษฎรเมืองหลวงพระบางทั้งหญิงชายนิยมเสพย์สุรายาเหมา เมื่ออยากจะกินเหล้าก็ต้มกันกินตามชอบใจ ไม่มีใครตรวจตราจัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อย แต่นี้ต่อไปห้ามมิให้ผู้ใดลักลอบต้มกลั่นสุราเอาเองดังแต่ก่อนนอกจากทางราชการจัดตั้งโรงสุราต้มกลั่นขึ้นที่เมืองหลวงพระบางจะมีรายได้วันละ 1 ชั่งเศษ ปีหนึ่งคงจะได้ 1400 ชั่งเศษ "[1]

2. นครหลวงพระบางต้องเสียเงินสูญเปล่า " เสียดุลย์การค้า "ให้กับพวกจีน จีนฮ่อเป็นเงินหลายแสนบาทต่อปี ซึ่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กล่าวไว้ว่า " ได้จัดตั้งภาษียาฝิ่นขึ้นเพื่อเอาเงินรายได้มาบำรุงบ้านเมืองเพราะเงินทองของเมืองนครหลวงพระบางพวกเมืองจีนมาขนเอาไปหมด ถ้าคิดดูแล้วปีหนึ่งเงินออกจากเมืองหลวงพระบางในเรื่องเหล่านี้ตั้งแสนบาท เพราะพวกที่เชื่อว่าเป็นยาแก้และกันไข้ป่าได้นั้นขนเอาเงินไปซื้อยาฝิ่นที่เรียกว่า ฝิ่นลิ้นกระบือจากพวกจีนฮ่อซึ่งนำมาจากเมืองยูนาน และเที่ยวจำหน่ายขายแก่พวกลาวเมืองหลวงพระบางและมณฑลพายัพด้วย ปีหนึ่งประมาณเงินหลายแสนบาทก็เท่ากับพวกลาวในพระราชอาณาเขตนำเงินนับแสนๆ ไปซื้อจากจีนฮ่อแล้วเอาฝิ่นมาเผาเป็นควันไปหมดส่วนเงินตกเข้าไปอยู่ในประเทศจีน ... "[2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/46 ล.ต.

[2] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ล.ต. หน้า 219 - 220

4. นครหลวงพระบางกำลังประสบปัญหาการขาดเงินบำรุงประเทศจึงจำเป็นต้องหารายได้ด้วยการจัดตั้งภาษียาฝิ่นและ ผูกขาดฝิ่นในการจำหน่ายทั้งหมดซึ่งผลประโยชน์ที่จะได้รับมีประโยชน์ต่อทางราชการดังที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กล่าวไว้ว่า " ถ้าจัดเป็นภาษีฝิ่นขึ้นและส่งฝิ่นไปจากกรุงเทพฯ ปิดฝิ่นฝ่ายเหนือเสีย (ฝิ่นที่จีนฮ่อนำลงมาจากสิบสองปันนาและเมืองเชียงตุง) ฝิ่นกรุงเทพฯคงจำหน่ายได้มากกว่าธรรมดา คนในเมืองที่สูบเสมอ 10000 คน ปีหนึ่งประมาณเงิน1406 ชั่งเศษ "[1]

5. การดำเนินการเรื่องจัดตั้งภาษีฝิ่น

ในการดำเนินงานเรื่องจัดตั้งภาษีฝิ่นจะต้องกราบบังคมทูลให้รัชกาลที่ 5 ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นเวลาถึง 6 เดือน ในระหว่างที่รอฟังพระบรมราชโองการ พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้เริ่มจัดรูประเบียบราชการในเรื่องฝิ่นไว้อย่างเรียบร้อยแล้ว ต่อมารัชกาลที่ ทรงมีพระบรมราชโองการในการจัดฝิ่นเมืองหลวงพระบางความว่า .

1. รัฐอนุญาตให้เจ้าพนักงานโรงยาขายฝิ่นให้แก่พระยาสุรศักดิ์มนตรีผู้จัดการภาษีเมืองนครหลวงพระบางเป็นเงินสดตามราคาทุนที่ขายให้แก่เจ้าภาษีฝิ่นเมืองต่างๆ กำหนดมากน้อยตามแต่จะต้องการ

2. การแต่งตั้งให้พระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นผู้จัดการภาษีฝิ่นคือ รับซื้อฝิ่นจากโรงยากรุงเทพฯขึ้นไปตั้งจำหน่ายในเขตรแขวงเมืองนครหลวงพระบางคิดหักที่ซื้อฝิ่นและเงินเดือนเบี้ยค่าใช้สอยในการนี้เสร็จแล้ว ได้กำไรเท่าใดให้ส่งต่อข้าหลวงเมืองนครหลวงพระบาง การที่จัดการนี้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระยาสุรศักดิ์มนตรียืมเงินแผ่นดิน 1500 ชั่งไปใช้ทดรองและเงินนี้กำหนดต้องไปหักทุนเมือง

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/46 อ.ค.

นครหลวงพระบางมาใช้ไม่ช้ากว่า 3 ปี พร้อมกับค่าป่ายการ 100 ละ 5 ต่อปี (ดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อปี) คือส่งเงิน 1425 ชั่ง อนึ่งเมื่อจัดการไปถึงกำหนดกึ่งปีต้องทำรายงานและบัญชีทูลเกล้าฯถวายและยื่นต่อเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติเสนอไป

3. กรมมหาดไทยมีท้องตราส่งพระราชบัญญัติภาษีฝิ่นขึ้นไปยังข้าหลวงเมืองนครหลวงพระบาง ให้จัดการตามพระราชบัญญัติซึ่งจะให้พระยาสุรศักดิ์มนตรีลดปล่อยผ่อนเอาแต่ที่สมควรส่งขึ้นไปคือ ตั้งด่านปิดฝิ่นตามคำขอ ผู้จัดการขอห้ามมิให้เมืองอื่นเอาฝิ่นเข้ามาในเขตแขวงซึ่งข้าหลวงบังคับได้และตรวจจับผู้ทำฝิ่นเถื่อนมาปรับไหมทำโทษและอุดหนุนผู้จัดการภาษีฝิ่นในการที่จะจัดการนี้ถึงเดือนได้รับเงินกำไรจากผู้จัดการเท่าใดและจ่ายใช้ราชการตามพระบรมราชานุญาตเท่าใด ถึงกึ่งปีให้มีใบบอกส่งบาญชีมายังเจ้ากระทรวงครั้งหนึ่งเสมอไป[1]

เมื่อพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้รับกระแสพระบรมราชานุญาตแล้ว ได้จัดตั้งเจ้าหน้าที่เข้าประจำการเรื่องฝิ่นตามระเบียบที่ได้คิดจัดการไว้และปฏิบัติการตามพระบรมราชโองการสืบต่อไป แต่การจัดดำเนินการเรื่องฝิ่นยังมิทันจะได้รับผลดีทางกรุงเทพฯกำลังจะมีการเจรจากับฝรั่งเศสเกี่ยวกับเขตแดนระหว่างไทยกับญวน * จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเรียกพระยาสุรศักดิ์มนตรีกลับลงมากรุงเทพฯดังปรากฏในพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯสั่งว่า

" ให้กรมมหาดไทยมีตราตอบพระยาสุรศักดิ์มนตรีว่า การที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีจัดการทั้งปวงนั้นใะหมดแล้ว ให้พระยาสุรศักดิ์

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี อ.ค. หน้า 221 - 222

* เนื่องจากในปี พ.ศ. 2431 นายฮกร์การาเด็คได้เสนอต่อรัฐบาลไทยว่าเขตแดนญวนจรดแม่น้ำโขงตั้งแต่เมืองพวนถึงเขมรซึ่งรัฐบาลไทยปฏิเสธต่อมาคณะสำรวจฝรั่งเศสได้สำรวจเขตแดนญวนใหม่และตกลงกับฝ่ายไทยว่าจะมีการเจรจากันใน ปี พ.ศ. 2433 - 2434

กลับลงมากรุงเทพฯ จะได้ปรึกษาจัดการปันเขตแดน ด้วย
พระยาสุรศักดิ์มนตรีเข้าใจการทั้งปวงอยู่หมดแล้ว ..." 1

การเรียกตัวพระยาสุรศักดิ์มนตรีกลับไปกรุงเทพฯอย่างกระทันหันทำให้เจ้านครหลวงพระบางมีความรู้สึกเสียดายมากประกอบกับมีความเกรงกลัวว่าถ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีจากนครหลวงพระบางไปแล้วพวกฮ่อและพวกฝรั่งเศสอาจจะมาคุกคามได้ พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯแต่งตั้งให้นายพันเอก พระพลัษฎานุรักษ์ (ศุข รูโต) ปลัดทัพดำรงตำแหน่งข้าหลวงและผู้บังคับการทหารเมืองหลวงพระบางแทนโดยพระยาสุรศักดิ์ทรงกราบบังคมทูลชี้แจงเหตุผลว่า "เมื่อข้าพพระพุทธเจ้าจะกลับก็ขอให้มีพระพลัษฎานุรักษ์ปลัดทัพอยู่ด้วยสักคน ถ้าไปเสียหมดก็เหมือนว่าเมืองนครหลวงพระบางไร้บิดามารดา ถึงบิดาไม่อยู่ก็ขอให้มารดาอยู่ด้วยอุ่นใจหน่อย"2 ในที่สุดสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธ์ ราชเลขานุการทรงมีลายพระหัตถ์อนุญาตให้พระพลัษฎานุรักษ์ปฏิบัติหน้าที่แทนพระยาสุรศักดิ์มนตรีโดยมีนายพันเอกหลวงคัษกรประสาท (อยู่) เป็นผู้ช่วยข้าหลวงใหญ่

การปรับปรุงการปกครองประเทศราชเมื่อครั้งนายพลตรี พระยาสุรศักดิ์มนตรีดำเนินการเป็นเวลาเกือบ 4 ปี เป็นการปรับปรุงครั้งยิ่งใหญ่ที่สำคัญที่สุดในการแสดงบทบาทของเมืองราชธานีที่มีต่อประเทศราช ผลของการปรับปรุงการปกครองในครั้งนี้ก่อให้เกิดผลดีอันเป็นประโยชน์ต่อเมืองราชธานีและเมืองประเทศราชหลายประการ

ประการแรก ผลของการปรับปรุงการปกครองภายหลังที่นครหลวงพระบางถูกฮ่อโจมตีได้รื้อฟื้นความหายนะของประเทศราชให้กลับสู่ความเป็นบ้านเมืองใหม่ได้เป็นอย่างดี ทั้งๆที่ในขณะนั้นเจ้านครหลวงพระบางและเจ้านายท้าวพระยาไม่สามารถจะจัดรื้อฟื้นความหายนะในประเทศของตนให้กลับคืนสู่สภาพเดิมได้อีก

---

1 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี อ.ค. หน้า 224

2 ค.

ประการที่สอง การปรับปรุงการปกครองในครั้งนี้อำนาจของกรุงเทพฯได้เข้าควบคุมประเทศราชหลวงพระบางโดยตรง ซึ่งมีผลดีต่อการแสดงสิทธิของไทยเหนือดินแดนที่มีความล่อแหลมต่อการยึดครองของฝรั่งเศสอันมีผลต่อการเอื้ออำนวยประโยชน์ทางด้านการเมืองระหว่างประเทศแก่ฝ่ายไทย

ประการที่สาม เป็นการพิสูจน์การปรับปรุงการปกครองให้ข้าหลวงใหญ่เป็นตัวแทนของเมืองราชธานี เป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการแสดงสิทธิของฝ่ายไทย ในเวลาต่อมาการบริหารการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางได้จัดส่งข้าหลวงใหญ่ไปปกครองจนเกิดเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ฝ่ายไทยต้องสละสิทธิเหนือดินแดนหลวงพระบางฝั่งซ้ายทั้งหมด.

ตลอดระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ.2431 - 2433 พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้เป็นตัวแทนของกรุงเทพฯ ในการดำเนินการปรับปรุงประเทศราชหลวงพระบางทั้งหมดซึ่งทำให้ฐานะของประเทศราชหลวงพระบางเกิดความมั่นคงภายใน ทางด้านการปกครอง ทางด้านสังคมและทางด้านเศรษฐกิจ การปฏิบัติงานในครั้งนี้เป็นการวางพื้นฐานให้ข้าหลวงใหญ่อื่นๆซึ่งมารับตำแหน่งในเวลาต่อมาได้ยึดถือเป็นหลักในการบริหารงานในประเทศราชหลวงพระบางตลอดไป

6. การปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางเมื่อพันเอกพระพลัษฎานุรักษ์ (ศุข ชูโต) เป็นข้าหลวงใหญ่ พ.ศ.2433 – 2435

เมื่อพระพลัษฎานุรักษ์ได้รับตราพระราชสีห์ โปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ทำหน้าที่ทางด้านการบริหารการปกครองและการทหารในประเทศราชหลวงพระบางสืบต่อจากนายพลตรีพระยาสุรศักดิ์มนตรี แผนการปรับปรุงทั้งหมดได้ดำเนินตามแผนการเดิมซึ่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นผู้วางพื้นฐานไว้ แต่ในการปฏิบัติงานพระพลัษฎานุรักษ์ต้องประสบปัญหาเกี่ยวกับความไม่สะดวกในการติดต่อประสานงานกับทางกรุงเทพ ฯ นอกจากนี้แผนการปรับปรุงนครหลวงพระบางตามแนวความคิดของพระยาสุรศักดิ์มนตรียังอยู่ในระดับของการเริ่มต้นปฏิบัติงาน เมื่อพระยาสุรศักดิ์มนตรีต้องกลับไปรับราชการที่กรุงเทพ ฯ พระพลัษฎานุรักษ์ต้องรับผิดชอบในการปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบางทั้งหมดซึ่งปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติงานในขณะนั้นพระพลัษฎานุรักษ์ได้รายงานถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรีมีความว่า

> "ระยะทางแต่กรุงเทพ ฯกว่าจะถึงเมืองหลวงพระบางเป็นทางไกล
> ราชการที่จะเร็วก็เพลา ๆ ดังเช่นที่เป็นมา แลการซึ่งเป็นหน้าที่ของ
> ข้าหลวงแลกองทัพได้จัดการไว้ก็แล้วเป็นรูปบ้าง ดังเป็นแต่เริ่มบ้าง
> ด้วยเหตุสองประการนี้ ข้าพเจ้าจึงควรจะกราบเรียนขอรับประทาน
> ความชี้แจงแนะนำที่จะควรจุดหนุนราชการต่อไป..."[1]

เพื่อให้งานปรับปรุงนครหลวงพระบางสำเร็จกล่าวตามเป้าหมายเดิมซึ่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้เป็นผู้ริเริ่ม พระพลัษฎานุรักษ์จึงรายงานปัญหาและอุปสรรคของการปฏิบัติงานในนครหลวงพระบางเพื่อขอคำปรึกษาเกี่ยวกับวิธีการดำเนินงานและมอบหมายให้พระยา

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/43 <u>รายงานพระพลัษฎานุรักษ์ ข้าหลวงใหญ่ประเทศราชหลวงพระบางถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี</u> 21 มกราคม ร.ศ. 109

สุรศักดิ์มนตรีเป็นผู้นำปัญหาบางประการในนครหลวงพระบางซึ่งเกี่ยวข้องกับราชการในกรุงกรุงเทพ ฯ เพื่อเสนอให้หน่วยงานที่รับผิดชอบกับการปฏิบัติงานในนครหลวงพระบางได้รับทราบด้วย ดังพระพลัษฎานุรักษ์ได้กล่าวไว้ว่า

" .เพื่อที่จะให้ราชการสำเร็จได้โดยสะดวกไม่ขัดขวางการซึ่งเป็นเหตุอันควรนั้น บางข้อใต้ท้าวก็จะชี้แจงในเวลานี้ได้ บางข้อก็จะต้องชี้แจงมาต่อเมื่อได้ถึงกรุงเทพ ฯ แล้วเมื่อได้ทราบทางของราชการด้วยเหตุนั้นข้าพเจ้าจะกราบเรียนขอความแนะนำโดยสั้น ที่พอจะชี้แจงได้ในเวลานี้ก็จะสำเร็จได้ แต่ที่บางข้อจะไม่เป็นไปได้ก็จะต้องถึงกรุงเทพ ฯ แล้วจึงจะได้รับความชี้แจงแลอุดหนุนในสิ่งที่เป็นประโยชน์ของทางราชการนั้นการที่จะไม่ติดต่อเป็นอันดับดังกราบเรียนได้ จะขาด ๆ ค้าง ๆ โดยประสงค์ที่จะให้ราชการลุล่วงไปก็จะช้าเสียเวลาหาสมควรไม่ ข้าพเจ้าขอรับประทานโอกาสนี้ ที่จะเขียนหนังสือกราบเรียนเป็นข้อความพอจะเป็นทางดำริห์พิจารณานั้นเป็นข้อ ๆ ขึ้นกราบเรียนขอความแนะนำแลอุดหนุนของราชการ โดยความกรุณาแก่ข้าพเจ้าผู้จะได้ประจำรับราชการฉลองพระเดชพระคุณตามเสด็จกำลังปัญญาอันน้อยที่จำเป็นนั้น..." [1]

1. ข้อเสนอในการปรับปรุงนครหลวงพระบาง

พระพลัษฎานุรักษ์ได้เสนอรายงาน 13 ข้อ* ซึ่งรายละเอียดในข้อความแสดงถึงปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานเพื่อการปรับปรุงประเทศราชหลวงพระบาง พ.ศ.2433 โดยกล่าวถึงปัญหาทางการจัดบำรุงกองทหาร 7 ข้อ กับปัญหาการปรับปรุงภายในที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ดำเนินการไว้ 6 ข้อสรุปความของรายงานทั้งหมดได้ดังนี้

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/43 ล.ค.

* โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ช

ข้อ 1.เกี่ยวกับราชการในกองทัพกองนายร้อยสัญญาบัตรที่รักษาราชการนครหลวงพระบางต้องประสบกับปัญหาในการขาดเงินเบี้ยเลี้ยงสำหรับบุคคล พระพลัษฎานุรักษ์ต้องกู้ยืมเงินมาจากเมืองพิไชย 100 ชั่ง เพื่อทดลองจ่ายให้แก่ทหาร นอกจากนี้เงินสำหรับบำรุงกองทัพคงมีเงินเหลือสำรองอยู่เพียง 80 บาทเท่านั้น พระพลัษฎานุรักษ์ต้องแก้ปัญหาเฉพาะหน้าโดยการขอกู้เงินจากราษฎรมาใช้ในราชการทหารสำหรับเลี้ยงกองทหารได้เพียงหนึ่งเดือน

ข้อ 2.กองทหารนายร้อยสัญญาบัตรที่ตั้งรักษาการในหัวพันห้าทั้งหกยังขาดแคลนอาหารและเครื่องนุ่งห่มเกินกว่าความสามารถที่กองทัพใหญ่ซึ่งขึ้นมารักษาราชการจะให้ความช่วยเหลือได้

ข้อ 3.ว่าด้วยความประพฤติของทหารซึ่งตั้งรักษาการที่นครหลวงพระบางและหัวเมืองต่าง ๆ ต้องอดทนต่อความยากลำบากในการดำรงชีวิตตลอดจนความกันดารของภูมิประเทศ นอกจากนี้ยังต้องเผชิญกับภัยศัตรูที่ยังมั่วสุมอยู่ พระพลัษฎานุรักษ์มีความเห็นว่ากองทหารที่ขึ้นมารักษาราชการครั้งนี้ควรจะได้รับการผลัดเปลี่ยนกันบ้างเพื่อส่งเสริมประสิทธิภาพของทหารซึ่งรักษาการในนครหลวงพระบาง

ข้อ 4.กองทัพต้องประสบปัญหาในการขาดเงินโดยพระพลัษฎานุรักษ์ได้ชี้แจงรายจ่ายตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ.2433 จนถึงเดือน มกราคม 2433 กองทัพไม่มีเงินสำหรับบำรุงเลี้ยงทหารต้องใช้จ่ายเงินโดยการขอยืมจากเมืองพิไชยเป็นเงิน 182 ชั่ง ในขณะนี้ถึงเดือนมกราคมเหลือเงินเพียง 80 บาท นับตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2433เป็นต้นไป กองทัพจะไม่มีเงินเหลือสำหรับการใช้จ่ายอีกเลย

ข้อ 5.ความล้มเหลวในการเกณฑ์คนลาวมาเป็นทหาร นับตั้งแต่เดือนพฤษภาคม

พ.ศ 2433 เจ้าราชภาคีนัยได้เกณฑ์คนลาวจากหัวเมืองต่าง ๆ ได้ 1188 คน ในระยะแรกกองทัพไทยทำหน้าที่ฝึกหัดกองทหารลาวใหม่ต้องจ่ายเบี้ยเลี้ยงให้เดือนละ 20 ชั่งเศษ ต่อมาเมื่อเงินในกองทัพขาดลงก็ให้ความช่วยเหลือเดือนละ 10 ชั่งเศษ เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ.2434 พระพลัษฎานุรักษ์ทำการตรวจบัญชีทหารลาวพบว่ามีทหารเหลือเพียง 442 คนเท่านั้น เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่ากองทัพไม่มีเงินเจือจานเป็นค่าเบี้ยเลี้ยงกองทหารลาวใหม่จึงทำให้ทหารลาว 746 คนหนีไป

ข้อ 6 กองทหารลาวต้องประสบความล้มเหลวเพราะขาดผู้บังคับบัญชาที่เข้มแข็ง ในเดือนมกราคม พ.ศ.2433 เจ้าราชภาคีนัยซึ่งรับหน้าที่ในการควบคุมการทหารในลาวต้องเดินทางไปราชการกรุงเทพ ฯ พระพลัษฎานุรักษ์จึงเสนอให้เรียกเจ้าสีสนไชยบุตร บุตรเจ้านครหลวงพระบางซึ่งกำลังศึกษาในโรงเรียนทหารกรุงเทพ ฯ กลับมาปฏิบัติหน้าที่แทนเจ้าราชภาคีนัย โดยให้กรมยุทธนาธิการประทานยศ "พันตรี" ให้แก่เจ้าสีสนไชยบุตร

ข้อ 7. กองทหารลาวขาดหน่วยงานที่รับผิดชอบในการเก็บศาวุธ พระพลัษฎานุรักษ์ได้กล่าวไว้ว่า ศาวุธที่ทางกรุงเทพ ฯส่งมาผ่านทางเมืองพิชัยเมื่อมาถึงนครหลวงพระบางต้องนำไปเก็บไว้ในโบสถ์วัดวิชุน (วัดที่ประดิษฐานของพระบาง) ทั้งนี้เพราะหาที่เก็บไม่ได้ ประกอบกับกองทหารที่จัดตั้งขึ้นในนครหลวงพระบางเป็นการชั่วคราวจนกว่าผู้บังคับบัญชาให้โยกย้าย เพื่อให้การทหารลาวมีระเบียบในทางด้านอาวุธรักษาบ้านเมือง พระพลัษฎานุรักษ์จึงขออนุมัติเงินจากกรมยุทธิการทหารจำนวน 50 ชั่งสำหรับนำไปสร้างคลังศาวุธในนครหลวงพระบาง

ข้อ 8.การโทรเลขที่จัดทำอยู่ในขณะนี้เจ้าราชภาคีนัยเป็นผู้รับเหมาทำทางปักเสาโทรเลข โดยเจ้าราชภาคีนัยใช้ทหารที่เกณฑ์มาจากหัวเมืองให้ทำงานปักเสาโทรเลข ซึ่งมิใช่เป็นงานทางทหารดังนั้นเบี้ยเลี้ยงที่จ่ายให้ก็เป็นเบี้ยเลี้ยงสำหรับค่าแรงงานปักเสาโทรเลข เมื่อเงินในราชการทหารหมดไปงานโทรเลขก็คั่งค้างด้วย

ข้อ 9.ให้จุดหนุนการไปรษณีย์เมืองหลวงพระบางต่อไปทั้งนี้เพราะการไปรษณีย์ที่นครหลวงพระบางสามารถบริการทั้งพัสดุ ธนาณัติ (ครั้งละไม่เกิน 3 – 4 ชั่ง)

ข้อ 10.ปัญหาเรื่องเมล์ขึ้นลงระหว่างปากลายกับนครหลวงพระบางประสบปัญหาการบริการไม่ดีพอ จำนวนเรือที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้มอบหมายให้เจ้าราชวงษ์นำไปจัดการยังหาซื้อไม่เสร็จนอกจากนี้เส้นทางที่จะไปค้าทางเมืองพิชัยยังไม่เป็นที่นิยมในหมู่พ่อค้าทั้งนี้เพราะในอดีตเคยมีโจรผู้ร้ายชุกชุมมาก่อน การค้าในลาวส่วนใหญ่ถูกคนจีนในหนองคายคุมสินค้า ลูกค้าไว้ได้หมด จึงทำให้การพัฒนาเส้นทางนครหลวงพระบาง ปากลาย เมืองพิชัยยังไม่ได้ผล

ข้อ 11.ควรจัดปรับปรุงเมืองงอยซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านของนครหลวงพระบางติดต่อกับเมืองหัวพันห้าทั้งหกให้เป็นแหล่งการค้าทั้งนี้ เพราะที่เมืองงอยเป็นท่าเลกลางในการส่งสินค้าคลั่งกำยาน ไหมในลำน้ำอู นอกจากนี้พระพลัษฎานุรักษ์เสนอให้ปรับปรุงเมืองท่าปากลายซึ่งเป็นแหล่งพักสินค้ามาจากลาว ปรับปรุงเมืองพิชัยให้มีฉางเก็บสินค้าพร้อมทั้งให้บริการในด้านการรักษาความปลอดภัยอย่างแข็งแรงด้วย

ข้อ 12.การบำรุงการโยธาต่าง ๆ ในเมืองหลวงพระบางควรจัดบำรุงวัดวิชุนซึ่งเป็นวัดที่ประดิษฐานของพระบางให้ดีขึ้นเพื่อจะได้บำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญถาวรในภายหน้า

ข้อ 13.การจัดตำแหน่ง 6 ตำแหน่ง ในนครหลวงพระบางยังขาดตำแหน่งทางการศาลเพราะหาบุคคลที่เหมาะสมที่ไม่ได้ นอกจากนี้เกี่ยวกับการวางระเบียบให้ข้าราชการลาวได้รับเงินปีตามตำแหน่งงานแทนการเกณฑ์ทรัพย์สินจากราษฎรต้องประสบปัญหาที่ทางราชการไม่สามารถเกณฑ์เอาทรัพย์สิ่งของจากราษฎรมารวมไว้เป็นกองกลางสำหรับจะนำไปแลกเป็นเงินเพื่อนำเงินมาให้ข้าราชการตามตำแหน่งต่าง ๆ ได้ เพราะเหตุว่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในลาวยังใช้สิทธิในตำแหน่งเรียกเกณฑ์สิ่งของจากราษฎรอยู่เสมอจึงทำให้ราษฎรไม่มีสิ่งของที่จะมามอบไว้เป็นกองกลางได้

เกี่ยวกับชนกลุ่มน้อยกลุ่มผู้ไท ซึ่งอาศัยอยู่ในนครหลวงพระบางมาเป็นเวลานานถึง 40 – 50 ปี ทางราชการไม่สามารถจำแนกได้ว่าเป็นพวกผู้ไทดำ ผู้ไทขาว พระพลัษฎานุรักษ์จึงปรึกษาต่อพระยาสุรศักดิ์มนตรี เกี่ยวกับการจัดหมู่ของพวกผู้ไทเพื่อป้องกันการถูกดึง

ไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสซึ่งในขณะนี้ได้ตั้งที่ทำการกาลต่างประเทศเรียบร้อยแล้ว.[1]

ก.ความเห็นของเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ ฯ

จากการรายงานทั้ง 13 ข้อ ซึ่งพระพลัษฎานุรักษ์เสนอต่อพระยาสุรศักดิ์มนตรี ในครั้งนี้พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้วางตนเป็นกลางในการดำเนินงานในนครหลวงพระบางทั้งหมดโดยการนำข้อเสนอทั้งหมดของพระพลัษฎานุรักษ์ขึ้นกราบทูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ กรมพระภาณุพันธุวงษวรเดช เสนาบดีว่าการยุทธนาธิการ ให้พระองค์ทรงจัดดำเนินการเกี่ยวกับกิจการทางทหารที่พระพลัษฎานุรักษ์ได้ชี้แจงปัญหาต่าง ๆ ที่ควรจะปรับปรุง ดังนั้นในวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ.2434 เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ กรมพระภาณุพันธุวงษวรเดชทรงนำเสนอต่อที่ประชุมเสนาบดีสภา มีความว่า

> "ข้อความในหนังสือบอกของพระพลัษฎานุรักษ์ที่มียังกรมนี้คราวนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ตรวจดูมีใจความสำคัญในราชการทหารอยู่แต่ 2 ประการคือ
>
> 1.ร้องขัดสนด้วยเรื่องเงินที่จะจ่ายราชการในกองทัพ เพราะเงินเดือนและเบี้ยเลี้ยงทหารค้างมาช้านานจนพระพลัษฎานุรักษ์ต้องเที่ยวกู้เงินราษฎรในราชการทำให้เป็นความเดือดร้อนลำบากแก่กองทัพเป็นอันมาก
>
> 2.อีกเรื่องหนึ่งคือ เครื่องแต่งกายแต่งตัวทหารชำรุดทรุดโทรมไปหมดสิ้นของใหม่ไม่มีเปลี่ยนก็เป็นที่ขัดสน จนพระพลัษฎานุรักษ์ต้องซื้อผ้าแจกทหาร สิ้นเงิน 4 ชั่งเศษ. .
>
> การเรื่องส่งเงินกองทัพนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้พระราชทานพระราชหัตถเลขาสั่งแก่กรมยุทธนาธิการเดิมไว้ครั้งหนึ่งแล้ว แต่กรมคลัง

---

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/43 <u>รายงานพระพลัษฎานุรักษ์ถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี</u> 21 มกราคม ร.ศ.109

เงินกรมยุทธนาธิการซึ่งแต่เดิมยังเป็นกรมใช้จ่ายอยู่นั้นเบิกเงินรวมเงินสำหรับส่งยังหาสำเร็จตลอดไปได้โดยสิ้นเชิงไม่ เมื่อทราบความตามหนังสือบอกของพระพลัษฎานุรักษ์เป็นการเร่งร้อนอย่างนี้แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าก็ยิ่งเห็นเป็นความจำเป็นจะต้องรีบส่งเงินขึ้นไปยังกองทัพหลวงพระบางเสียโดยเร็ว

ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้มีคำสั่งให้เจ้าพนักงานรับจัดการรวบรวมเงินที่ควรจะส่งขึ้นไปให้ครั้งนี้ ตามจำนวนเงินที่กองทัพค้างอยู่ ตั้งแต่ในเดือน 12 ปีชวด 1250 จะได้ส่งไปให้ถึงจำนวนเดือนกันยายน รัตนโกสินทร 109 คราวหนึ่งก่อน แล้วจะได้มีกำหนดส่งเงินเป็น 6 เดือนครั้งหนึ่งเสมอไป... การที่พระพลัษฎานุรักษ์ต้องจัดซื้อผ้าแจกทหารที่ตรองไปนั้นข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าเป็นความจำเป็นอยู่สมควรจะต้องจ่ายเงินใช้ทุลให้เสียด้วย... ข้าพระพุทธเจ้าจะได้จ่ายเงินให้เสีย 5 ชั่ง จะได้หวมกับเชษเงิน 4 ชั่ง ที่บอกมานั้น จำนวนเงินที่ได้ส่งเกินไปก็ไม่มากนัก..."[1]

ในระหว่างที่เจ้าฟ้าภาณุรังสีสว่างวงษ กรมพระภาณุพันธวงษวรเดช เสนาบดีว่าการกรมยุทธนาธิการได้เสนอข้อแก้ไขปัญหาทางการทหารในนครหลวงพระบางในที่ประชุมเสนาบดีดังกล่าวมาข้างต้นนี้ ขณะเดียวกันพระองค์ทรงตอบปัญหาที่เกิดขึ้นทั้ง 13 ข้อ ในนครหลวงพระบางตามที่พระพลัษฎานุรักษ์รายงาน โดยเสนอต่อพระยาสุรศักดิ์มนตรี* ซึ่งความเห็นของเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ ฯ ในครั้งนี้สรุปความได้ว่า

---

[1] กรช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/43 สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษเสนาบดีว่าการกรมยุทธนาธิการ ขอพระราชทานเสนอในที่ประชุมเสนาบดี สำเนาที่ 15/9 6 มิถุนายน ร.ศ. 109

* โปรดดูรายละเอียดภาคผนวก ข.

1. เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษทรงให้ความช่วยเหลือพระพลัษฎานุรักษ์เฉพาะทางด้านการทหารเท่านั้น* ส่วนปัญหาอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นพระองค์ทรงเสนอแนะให้ปรึกษากับหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงเพื่อมิให้งานในนครหลวงพระบางเกิดความซับซ้อนหรือก้าวก่ายหน้าที่กันในราชการกรุงเทพ ฯ ปัญหาที่พระองค์ทรงแก้ไขทางการทหารมีดังนี้

ก. ปัญหาเกี่ยวกับกองทหาร (ข้อ 1 – ข้อ 7) มูลเหตุของปัญหาทั้งหมดเกิดจากการขาดเงิน เป็นสิ่งสำคัญที่สุด ดังนั้นเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ ทรงให้ความช่วยเหลือในด้านการเงินให้แก่ทหารกรุงเทพ ฯ ที่ประจำรักษาราชการในนครหลวงพระบาง โดยการแต่งขาหลวงซึ่งเป็นนายทหารยกเป็นผู้นำเงินที่กองทัพค้างอยู่กับเงินสำรองล่วงหน้าจนถึงเดือนกันยายน พ.ศ 2434 ไปมอบให้แก่พระพลัษฎานุรักษ์อย่างรีบด่วน พร้อมกันนั้นไว้วางระเบียบในการจัดส่งเงินไปยังนครหลวงพระบางทุก ๆ 6 เดือน**

ข เรื่องเสื้อผ้าทหารกำหนดจะจัดส่งไปให้เมื่อคราวเปลี่ยนผลัดทหารที่ขึ้นไปประจำนครหลวงพระบาง[1]

ค. การผลัดเปลี่ยนทหารขึ้นไปรักษาราชการ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ ฯ พระองค์ทรงเห็นชอบกับความเห็นที่พระพลัษฎานุรักษ์เสนอมา แต่ในขณะนี้ทางกรุงเทพ ฯ กำลังประสบปัญหาการขาดแคลนทหารจึงเป็นการลำบากใจที่จะให้ปฏิบัติได้ตามความประสงค์ของนครหลวงพระบาง พระองค์ทรงเสนอความเห็นเกี่ยวกับการจัดการทหารไว้ 3 ประการโดยเลิกอุดหนุนการทหารในนครหลวงพระบางดังปรากฏในข้อความว่า ...

---

*หมายถึงช่วยเหลือพระพลัษฎานุรักษ์ตามรายงานข้อ 1 ถึง ข้อ 7 เท่านั้น

**โปรดดูรายละเอียดในข้อ 1 ของภาคผนวก ข

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/43 ความเห็นของเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ ฯ ยื่นต่อพระยาสุรศักดิ์มนตรี 8 มิถุนายน ร.ศ.109

หนึ่งทั้งเมืองหลวงพระบางเลิกทหารกลับลงมาเสีย แม้แต่จะต้องมีอยู่บ้างก็เพียง $\frac{2}{5}$ โหล เท่านั้น อย่างหนึ่งหัดทหารลาวขึ้นใช้การให้ได้ดีจริงโดยเร็ว แล้วจึงผ่อนให้ทหารกรุงเทพ ฯ เดิมกลับเสีย อย่างหนึ่งเอาทหารกรุงเทพ ฯ เดิมนั้นให้รักษาการอยู่ตามเดิมดังนี้ แล้วแต่ท่านพระยาสุรศักดิ์มนตรีจะเห็นควร "[1]

ง. เกี่ยวกับอาวุธปืนที่จะใช้ในการทหารลาว เมื่อทางกรุงเทพ ฯ ส่งอาวุธปืนไปให้ปรากฏว่าไม่ได้นำไปใช้ในทางที่เป็นประโยชน์กลับนำไปเก็บไว้สำหรับยกฐานะอำนาจของทหารลาว เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ ฯ ทรงคัดค้าน ขณะเดียวกันพระองค์ทรงมีพระดำรัสคัดค้านเกี่ยวกับการจัดกำลังทหารป้องกันในดินแดนที่อยู่ห่างไกลจากกรุงเทพ ฯ ไว้ว่า " . . ถึงเงินที่กรมนี้จะต้องจ่ายค่าทหารให้แก่เมืองหลวงพระบางนี้ก็ดี เมื่อเทียบดูกับเมืองเชียงใหม่ฤาเมืองนครจาปาศัก เมืองอุบลราชธานี ที่มีทหารอยู่บัดนี้มากแล้วก็ไกลกันร้อยโยชน์ ความเห็นของข้าพเจ้าอยากแต่จะถอนทหารกรุงเทพ ฯ ที่ต้องเสียเงินมากกลับมาเสียให้หมดอีกเลย เมืองอย่างชนิดนี้จะตั้งเรียกเงินให้สำหรับประจำได้ก็แต่ค่าเบี้ยเลี้ยงทหารลาวจะเป็นการสมควรพอดีอยู่แล้ว ถึงจะมีตัวทหารลาวสักพันคนก็ยอมเสียค่าเบี้ยเลี้ยงให้ได้ แต่เข้าจริงทหารอุบล ฯ และจาปาศักไม่ต้องเสียอะไรเลยสักเฟื้อง 1 นอกจากเสียค่าเงินเดือนนายทหารกรุงเทพ ฯ $\frac{2}{3}$ คน ก็ทำการได้ดีเหมือนกัน "[2]

2 เกี่ยวกับปัญหาอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับการทหาร เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ ฯ ทรงเสนอแนะให้พระยาสุรศักดิ์มนตรีนำรายงานของพระพลับฎานุรักษ์ไปชี้แจงแก่หน่วยราชการที่รับผิดชอบดังเช่น ความขัดข้องในกิจการไปรษณีย์ ซึ่งควรจะปรับปรุง

---

[1] กรช เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/43 ล.ด.

[2] ด

(ปัญหาในข้อ 8 และข้อ 10) พระองค์ทรงเสนอแนะให้ไปปรึกษาแก่กรมไปรษณีย์ให้อุดหนุนราชการต่อไปดังปรากฏในพระดำรัสตอบข้อ 10 ว่า

" ... การเรื่องนี้มิใช่การทหาร ไม่ต้องที่จะกล่าวในที่นี้ให้ยืดยาวสมควรจะแจ้งไปในกรมโทรเลขจะตอบได้ "[1]

เกี่ยวกับข้อเสนอของพระพลัษฎานุรักษ์ในการจัดตั้งตำบลให้แข็งแรง (ในข้อ11) เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษทรงมีพระดำรัสไว้ว่า " ... สมควรจะพูดลงมาทางมหาดไทย เว้นไว้แต่การทำป้อมซึ่งเป็นการของทหาร ถ้าทำแต่อย่างเลว ๆ อย่าง ๆ เล็ก ๆ ใช้ทหารฤาพวกลาวที่อยู่เปล่า ๆ ทำไปพลาง ๆ สำเร็จได้ก็เป็นการดี ถ้าจะต้องทำการใหญ่โตถึงกับออกเงินออกทองแล้วยังไม่สมควรทำฤายังทำไม่ได้ทีเดียว สู้ทำป้อมปากน้ำให้สำเร็จเสียก่อนดีกว่า ต้องถือว่าบำรุงเมืองแม่ (กรุงเทพ ฯ) ให้มั่นคงเมืองลูกจึงจะสมควร "[2]

สำหรับข้อเสนอในการปรับปรุงการโยธาในเมืองหลวงพระบาง (ข้อ 12) เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษทรงมีพระดำรัสไว้ว่า " การบำรุงบ้านเมืองนั้นก็เป็นการสมควรจะจัดได้ตามกาลสมัยการทั้งนี้ควรพูดแลทำความเห็นแนะนำยื่นแก่กรมมหาดไทย ให้คิดอุดหนุนราเจือจานเงินทองตามที่สมควรแก่ราชการ ของคเสียที่ในการที่จะกิดเอาเงินของทหารในกรมนี้ไปใช้เป็นอันไม่ยอมแล้ว "[3]

ในที่สุดนี้เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษทรงตักเตือนเกี่ยวกับการที่ข้าหลวงและแม่ทัพในนครหลวงพระบางได้ใช้เงินราชการผิดประเภท โดยการนำเงินราชการทหารไปใช้ใน

---

[1] กจช.เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/43 ล.ค.

[2] ค

[3] ค.

ราชการพลเรือนซึ่งเป็นข้อที่พระองค์ทรงไม่พอใจเป็นอย่างยิ่งดังปรากฏในหนังสือตอบ* พระยาสุรศักดิ์มนตรีไว้ว่า "อย่าให้เอาเงินของทหารไปใช้การพลเรือนเสียอีกเป็นอันขาด เงินที่จะใช้ในการพลเรือน...ให้ไปเบิกที่กรมมหาดไทย ถ้าขืนจัดการรวมไปเหมือนอย่างแต่ก่อนเงินของทหารขาดแคลนลงจะร้องมาดังนี้อีกไม่ได้ ต้องนับว่าเป็นความผิดของข้าหลวงแม่ทัพนั้น"

ข. ข้อชี้แจงของพระยาสุรศักดิ์มนตรี

จากลายพระหัตถ์ซึ่งเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ฯ ยื่นต่อพระยาสุรศักดิ์มนตรี มีข้อความปรากฏอย่างชัดเจนแจ้งในการตำหนิการบริหารงานของพระยาสุรศักดิ์มนตรีเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งข้าหลวงและแม่ทัพใหญ่ประจำนครหลวงพระบางได้นำเงินราชการทหารไปดำเนินการทางด้านพลเรือนซึ่งเป็นการใช้เงินผิดประเภทก่อให้เกิดความเสียหายแก่ทางราชการ ด้วยเหตุนี้พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงขอพระราชทานกราบบังคมทูล ฯพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อถวายคำชี้แจงเกี่ยวกับการใช้เงินทั้งหมดในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงและแม่ทัพใหญ่ประจำนครหลวงพระบาง มีความว่า

> "การซึ่งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เสนาบดีกระทรวงยุทธนาธิการทรงตอบและติมา**ด้วยข้าพระพุทธเจ้ายืมเงินของทหารไปใช้ในการพลเรือน

---

*โปรดดูรายละเอียด หน้า 276 - 280

**คำตำหนิของเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ที่ทรงกล่าวถึงการปฏิบัติงานของพระยาสุรศักดิ์มนตรีมีความสำคัญตอนหนึ่งกล่าวว่า "การโยธาจัดบำรุงบ้านเมืองนั้น ควรทำความเห็นแนะนำยื่นกรมมหาดไทยให้คิดอุดหนุนเจือจานตามสมควร ของดเสียที่ในการจะคิดเอาเงินของทหารในกรมยุทธนาธิการไปใช้เป็นกันไม่ยอมแน่แล้ว แลที่เอาเงินของทหารไปเจือจานให้แก่เจ้านายท้าวพระยาลาวนั้น ก็เป็นการไม่ถูกทางราชการอยู่แล้วและจะต้องเตือนกันแต่เพียงคำเดียวว่า อย่าใช้เอาเงินของทหารไปใช้การพลเรือนเสียอีกเป็นอันขาด"

นั้น การนี้พระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ...เมื่อกองทัพจะได้กราบถวายบังคมลาขึ้นไปราชการครั้งนี้กรมยุทธนาธิการได้จัดเงินนอกจากประจำตัวนายทหารให้สามส่วน คือ เงินจัดทัพ 100 ชั่ง เงินเตรียมทัพ 100 ชั่ง รางวัลทัพ 30 ชั่ง แต่เงินรางวัลทัพนั้นได้รับพระราชทานจัดซื้อเต็นและเครื่องมือสรรพสิ่งต่าง ๆ ในกองทัพกับสิ่งของรางวัลผู้รักษาเมือง เจ้าท้าวพระยาลาวที่มีความเหน็จเหนื่อยในราชการ เงินไปในกองทัพฯ ต้องใช้จัดบำรุงอยู่ถึง 3 ปี และในเวลานั้นเมืองหลวงพระบางก็ต้องความพินาศพลัดพรากจากถิ่นที่ทั่วไป ทั้งเจ้าท้าวพระยาไพร่พลเมืองเมืองหลวงพระบางมีความขัดข้องทุกประการ กองทัพพึงจะไปดำรงการขึ้นได้ การจับจ่ายซื้อเจือจานจุดหนุนนั้นก็ต้องมีทั่วไปการกะเกณฑ์นั้นจาต้องลดหย่อนด้วยราษฎรยังไม่เข้าตั้งภูมิลำเนา"[1]

พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กราบบังคมทูลเกี่ยวกับการใช้จ่ายเงินเมื่อครั้งยกกองทัพใหญ่ไปปรับปรุงนครหลวงพระบางปี พ.ศ.2430*กรมยุทธนาธิการได้มอบเงิน 230 ชั่ง เพื่อนำไปบำรุงกิจการทางทหาร แต่เนื่องจากสภาพการณ์ในนครหลวงพระบางระหว่างปี พ.ศ 2430 เป็นช่วงเวลาของความหายนะ**ดังนั้นในการปรับปรุงบ้านเมืองมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้เงินเพื่อการบูรณะและบำรุงบ้านเมืองให้เจริญอย่างรวดเร็ว ด้วยเหตุนี้จึงเป็นมูลเหตุที่ทำให้พระยาสุรศักดิ์มนตรีต้องนำเงินราชการทหารที่มีอยู่ใน

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/43 <u>พระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> สำเนาที่ 7/9 12 กรกฎาคม ร.ศ.109

*โปรดดูรายละเอียด หน้า 123 - 127

**โปรดดูรายละเอียด หน้า 202 - 268

ขณะนั้นไปทดรองให้ก่อนจนกว่ากรมมหาดไทยจะจัดส่งเงินมาให้ นอกเหนือจากพระยาสุรศักดิ์มนตรีจะนำเงินราชการทหารไปใช้แก้ปัญหาเฉพาะหน้าในนครหลวงพระบางดังกล่าวมาในข้างต้นแล้วปรากฏว่าในระหว่างพระยาสุรศักดิ์มนตรีดำรงตำแหน่งข้าหลวงและแม่ทัพใหญ่มีความจำเป็นจะต้องนำเงินกองทัพไปให้ความช่วยเหลือแก่กองแผนที่ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่เจ้านครหลวงพระบางกับบุตรหลานด้วยดังปรากฏในคำกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ดังนี้.

ก. เกี่ยวกับการให้ความช่วยเหลือกองแผนที่ พระยาสุรศักดิ์มนตรีกล่าวว่า

"...กองแผนที่จะออกทำแผนที่แขวงใด ตำบลใดก็ดี เจ้าพนักงานมาร้องขอเอาเงินไปใช้ในคราวขัด บางสิ่งที่จำต้องมีเงินใช้ซึ่งจะทำการไม่ทันเวลาและพระยานนทบุรีข้าหลวงกับพวกฝรั่งเศสไม่มีเงินใช้ก็มากู้ยืมเงินเตรียมทัพ 100 ชั่งนั้นต้องรับจ่ายใช้สอยสรรพการทั้งปวงที่นอกจากเงินเดือนเบี้ยเลี้ยงประจำตัวทหารสารพัดทุกสิ่งทุกประการ ตั้งแต่นำมันตามตะเกียงในหน้าที่ทหารรักษายามเป็นต้นถึง 3 ปี เงิน 100 ชั่งนั้นก็หาพอแก่ที่จะเจือจานอุดหนุนราชการให้เป็นไปตามความสะดวกได้ไม่"[1]

ข. เกี่ยวกับการขอยืมเงินของเจ้านครหลวงพระบางกับบุตรหลาน พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กล่าวไว้ว่า

"...เจ้านครหลวงพระบางกับบุตรหลานมากล่าวถึงความคับแค้นในคราววิบัติแก่บ้านเมืองกรมการที่เป็นมาและจะไม่สะดวกแก่ราชการเพราะเหตุ

---

[1] กรซ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/43 <u>พระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> สำเนาที่ 7/9 12 กรกฎาคม ร ศ 109

ที่มีข้าขวางจะขอยืมเงินในกองทัพไปใช้จับจ่ายในราชการและบำรุงบ้านเมืองขอเป็นที่พักอาไศรยบ้าง เมื่อได้รับพระราชทานเงิน 2000 ชั่งนั้นขึ้นไปจึงหักไว้ตามยืมให้ครบ"

การเป็นดังนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ราชการกำลังเกี่ยวข้องพัวพันอยู่ ครั้นจะไม่ยอมผันผ่อนให้ตามความประสงค์ ก็เกรงว่า ราชการจะต้องคิดคั่งค้างไม่เป็นไปได้ตามพระบรมราชประสงค์หรือทันฤดูกาล ทั้งการที่จะเปลี่ยนผันดัดแปลงขนบธรรมเนียมให้ตรงตามกาลตามเวลานั้น ที่ไหนเจ้านครหลวงพระบางกับบุตรหลานจะยอมเปิดความจริงละทิ้งความขัดขี่ของบ้านเมืองได้โดยง่าย ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ฉนี้จึงได้ยืมเงินของทหารให้เจ้านครหลวงพระบางกับบุตรหลานยืมไปตามชั่วคราว"[1]

ค เกี่ยวกับการนำเงินกองทัพไปจับจ่ายเป็นเบี้ยหวัดเงินเดือนแก่ราชการฝ่ายทหารและพลเรือนที่ขึ้นไปรักษาราชการที่นครหลวงพระบาง พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กล่าวไว้ว่า

"...เพื่อการจัดบำรุงบ้านเมือง เพราะด้วยเมืองหลวงพระบางเวลานี้ ได้เรียกคนเข้ามาประจำฝึกหัดเป็นทหารแลได้จัดการตัดประโยชน์ในธรรมเนียมของเจ้าท้าวพระยาลาวออกเป็นเงินกลางจับจ่ายราชการและจัดตำแหน่งราชการขึ้น สำหรับเก็บผลประโยชน์บำรุงราชการ แต่เวลานี้กำลังเมืองหลวงพระบาง ยังไม่มีเงินพอที่จะจับจ่ายให้เบี้ยหวัด

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/43 ล.ค.

เงินเดือนแก่ข้าราชการฝ่ายทหาร พลเรือนกรุงเทพ ฯ จึงต้องพระราช
ทานเงินนี้ขึ้นไปเป็นกำลังแก่เมืองหลวงพระบางให้เป็นเกรติสัปท์ เฉลิม
พระบรมเดชานุภาพเสียชั้นหนึ่ง "[1]

จะเห็นได้ว่าในระยะเวลา 3 ปี ที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นข้าหลวงใหญ่ในนครหลวงพระบาง พระยาสุรศักดิ์มนตรีต้องรับผิดชอบการใช้จ่ายเงินทั้งหมดทั้งด้านการทหาร การพลเรือนตลอดจนการบำรุงเจ้านครหลวงพระบางเจ้าท้าวพระยาด้วยจึงทำให้พระยาสุรศักดิ์มนตรีกลายเป็นพระกลังเคลื่อนที่สำหรับการสร้างความหวังอย่างเอนกประสงค์ในนครหลวงพระบางด้วยเหตุนี้เองจึงก่อให้เกิดปัญหาการใช้จ่ายเงินผิดประเภทดังคำตำหนิของเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ เสนาบดีกรมยุทธนาธิการทหาร*

แม้ว่าพระยาสุรศักดิ์มนตรีจะนาเงินราชการทหารมาใช้ในกิจการพลเรือนก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติจริงการใช้จ่ายเงินของพระยาสุรศักดิ์มนตรีมีบัญชีและหลักฐานแสดงไว้อย่างชัดเจน ดังเช่นในกรณีที่เจ้านายท้าวพระยาลาวขอยืมเงินไปใช้จ่ายในทางราชการหรือการส่วนตัวก็มีหลักฐานกับข้าหลวงทั้งสิ้น

มูลเหตุสำคัญที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีมีความจำเป็นที่ต้องนำของเงินราชการทหารไปก้าวก่ายกับการพลเรือนในขณะที่จัดบำรุงนครหลวงพระบาง** ทั้งนี้เพราะกรมมหาดไทยซึ่งรับผิดชอบการปกครองหัวเมืองลาวทั้งหมดจัดส่งเงินล่าช้าไม่ทันกับการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในนครหลวงพระบางจึงเป็นเหตุให้เกิดข้อถกเถียงกันในเวลาต่อมาประกอบกับในระหว่างปี พ.ศ.2434 เหตุการณ์ในนครหลวงพระบางอยู่ในความสงบแล้วปัญหาของการบำรุงนครหลวงพระบางในขณะนี้กำลังถูกพิจารณาในที่ประชุมเสนาบดีสภาว่า

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/43 ล ค.

*โปรดดูรายละเอียดในข้อ ก ความเห็นของเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ หน้า 273 - 274

**โปรดดูรายละเอียด หน้า 328 - 334

ควรจะบำรุงนครหลวงพระบางหรือไม่ ?" ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาสุรศักดิ์มนตรีเสนอความเห็นในการจัดบำรุงนครหลวงพระบางไปยังที่ประชุมเสนาบดีเพื่อให้ที่ประชุมลงมติ[1]

ก ความเห็นของพระยาสุรศักดิ์มนตรี

พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับการจัดบำรุงนครหลวงพระบางในที่ประชุมเสนาบดีถึง 13 ข้อ มีความว่า

"ข้อ 1.เมืองหลวงพระบางเป็นพระราชอาณาเขตกรุงเทพ ฯ แลใกล้ชิดติดต่อกับเขตแดนญวน ฝรั่งเศสได้คิดจัดบำรุงเมืองญวนตอนปลายเขตแดนเมืองหลวงพระบางก็เป็นที่ต่อเนื่องมาควรจะบำรุงให้เป็นที่มั่นคงไว้

ข้อ 2.ว่าเมืองหลวงพระบางเป็นที่ทรุดโทรมมาช้านาน เจ้านายท้าวพระยาก็หมดกำลังที่จะบำรุง ครั้นกองทัพยกขึ้นไปปราบปรามก็ต้องเกณฑ์ส่งเสบียงอาหารอยู่เสมอราษฎรก็มีความคับแค้น ฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งมาตั้งรักษาการอยู่ชายแดนก็ทำความอุดหนุนเชื้อจานตลอดมาแม้ว่าพวกลาวนี้มีความคับแค้นก็จะหนีไปหาความสุข เจ้านายท้าวพระยาสิ้นกำลังลงก็คงจะหนีไปตามหมู่ตามพวก

ข้อ 3.ว่าเดิมกรุงเทพ ฯได้จัดการบำรุงเป็นสำคัญมาสิ้นพระราชทรัพย์และเสียชีวิตพลทหารเป็นอันมาก ควรจะบำรุงให้เจ้านายท้าวพระยาเห็นว่ากรุงเทพ ฯ ยังตั้งบำรุงอยู่ขั้นหนึ่ง

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62 1/43 ความเห็นของพระยาสุรศักดิ์มนตรีขอพระราชทานเสนอต่อที่ประชุมเสนาบดีสภา กรกฎาคม ร.ศ. 109

ข้อ 4.ว่าการที่จะบำรุงนั้นเห็นว่าจะไม่สูญประโยชน์ตามความเพ่งหมายของข้าพระพุทธเจ้า และว่าเมื่อได้รับราชการอยู่เมืองหลวงพระบางก็ได้ทราบอยู่ว่าคนในพระราชอาณาเขตรเมืองหลวงพระบางมีหลายชาติหลายภาษา แต่ส่วนลาวลื้อนั้นได้จัดทำสำมโนครัวขึ้นไว้ ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ ชายหญิงถึง 75135 คน ส่วนชายฉกรรจ์ 17584 คนเป็นกยู 14000 คน แลได้ปรึกษาเจ้านายท้าวพระยาเห็นพร้อมกันว่าจะกำหนดเก็บเป็นเงินช่วยคนหนึ่งปีละ 6 บาท จะไม่ให้มีการเกณฑ์สิ่งใด ปีหนึ่งได้ถึง 1050 ชั่ง เป็นนี้จะเก็บไว้สำหรับใช้จ่ายราชการ
อนึ่งว่าได้ชัดขัดต้มสุราจำหน่ายแต่ในร่วมเมืองหลวงพระบางได้วันละ 1 ชั่งเศษ ถ้าจัดการแพร่หลายออกไปคงจะเก็บได้มากกว่านี้หลายส่วน เพราะคนในประเทศนั้นทั้งชายและหญิงมักเสพย์สุราทุกคน การแต่ก่อนไม่มีภาษีจึงได้คิดจัดขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์แผ่นดินแลบำรุงเมืองต่อไปปีหนึ่งจะได้ 1406 ชั่งเศษ

อนึ่งยาฝิ่นที่พวกลาวไปรับมาจากต้องสู้ (ตองซู) แลจีนฮ่อนำลงทางสิบสองปันนา และเมืองเชียงตุง มาจำหน่ายในเมืองหลวงพระบางปีหนึ่งน้ำหนักหลายชั่ง เพราะคนในประเทศนั้นชอบสูบยาฝิ่นโดยมากที่เป็นเมืองขึ้นหลวงพระบางก็มาก ถ้าจัดเป็นภาษีขึ้นแลส่งฝิ่นไปจากกรุงเทพฯ ปิดฝิ่นฝ่ายเหนือเสีย ฝิ่นกรุงเทพฯ คงจำหน่ายได้มากกว่าธรรมดา คนในเมืองที่สูบเฉพาะประมาณ 10000 คน ปีหนึ่งประมาณเงิน 1406 ชั่งเศษ เงินที่จะเก็บได้ 3 ราย ปีหนึ่งไม่ต่ำกว่า 3462 ชั่ง ประโยชน์ที่จะเก็บได้ในพื้นบ้านเมืองนอกจากการ 3 อย่างนั้น คือ ที่ดิน ซึ่งเป็นส่วนของเจ้านายท้าวพระยาที่แบ่งเป็นส่วน ๆ ก็จะเลิกเสียเก็บเงินมาเป็นเงินแผ่นดิน กับภาษีต่าง ๆ ที่ควรจะเก็บได้ปีหนึ่ง 300 ชั่งเศษ รวมเงินที่จะเก็บได้ทั้งสิ้น 4162 ชั่งเศษ เป็นเงินที่จะได้ไว้บำรุงราชการต่อไป ฯ

การที่จะบำรุงเจ้านายท้าวพระยา ซึ่งจะรับราชการต่อไปก็ได้คิดจัดตั้งเป็นหัวหน้าของการรวบรวมพาประโยชน์เป็น 6 ตำแหน่ง คือตำแหน่งมหาดไทย กรมคลัง กรมนา กรมชำระความ กรมทหาร กรมวัง รวมเงินที่จะใช้ใน 6 ตำแหน่งปีหนึ่งไม่เกินกว่า 1141 ชั่ง

การก่อสร้างที่ควรจะทำคือ บ้านแลที่อยู่ทหารแลถนนศาลาว่าการต่าง ๆ ประมาณเงินปีหนึ่ง 200 ชั่ง รวมเงินที่ต้องจ่ายทั้งสิ้นปีหนึ่ง 1341 ชั่ง หักการเงินที่จะเก็บได้ 4162 ชั่ง คงจะเหลือปีหนึ่ง 2721 ชั่งตามที่คิดไว้

สินค้าในเมืองหลวงพระบาง ถ้าบำรุงเมืองเจริญขึ้นได้แล้วก็จะตกลงมากรุงเทพ ฯ มากขึ้นกว่าธรรมดา ในทุกวันนี้สินค้าตกมาทางอื่นได้หลายทาง เพราะไม่มีผู้บำรุงรวบรวมจึงแพร่หลายไป ถ้าจัดการบำรุงขึ้นแล้ว คงมาลงทางกรุงเทพ ฯฝ่ายเดียวคงจะเก็บภาษีได้โดยมาก

การทหารที่ได้จัดลงไว้ ถ้ามีเงินบำรุงขึ้นเมื่อใด และฝึกหัดให้ชำนาญก็คงจะรักษาการในที่ต่าง ๆ ได้ ทางกรุงเทพ ฯ จะถอนทหารกลับเมื่อใดก็ได้

การเรื่องฝิ่นโปรดเกล้า ฯ ให้จำหน่ายฝิ่นกรุงเทพ ฯ ริบไปแล้วก็คงจะมี คฝิ่นที่พ่อค้านำมาจำหน่ายแต่ทางอื่น ๆ ได้โดยง่าย แลมีประโยชน์ที่ได้เอาฝิ่นไปแลกสินค้าลงมากรุงเทพ ฯ ถ้ากรุงเทพ ฯ จะไม่คิดบำรุงเมืองหลวงพระบางแล้ว ฝรั่งเศสก็จะมีช่องนำเอาฝิ่นมาจำหน่ายได้ ถึงจะไม่ได้เงินแลกเปลี่ยนเอาสินค้าต่าง ๆ ไป แม้กรุงเทพ ฯ จะเก็บภาษีได้ก็ไม่เหมือนที่ได้จำหน่ายฝิ่นสุกไป

ถ้าจะออกพระราชทรัพย์ไปบำรุงเมืองหลวงพระบาง 2000 ชั่ง ก็ควรจะส่งเป็นครั้งเป็นคราวปีหนึ่ง 600 ชั่ง ฤๅ 400 ชั่ง แลมอบไว้แก่ข้าหลวง ถ้าเจ้านายท้าวพระยาจะเรียกไปทำการสิ่งใดให้ปฤกษาข้าหลวง เมื่อข้าหลวงเห็นด้วยแล้วให้ทำตั๋วเบิกเป็นครั้งเป็นคราวไปทำการอย่างช้าเพียง 7 ปี กงจะเก็บพระราชทรัพย์ที่พระราชทานไปนั้นได้คืนมาตามความเห็นของข้าพระพุทธเจ้าที่ได้คิดไว้"

ข้อ 5 เมื่อเดือนพฤศจิกายน ร.ศ 108 ได้เรียกคนลาวเข้ามาฝึกเป็นทหาร เจ้าราชภาคีไนยเป็นผู้เร่งคนแลบังคับการต่อมาจนถึงเดือนสิงหาคม รวมคนหัวเมืองส่งมา 1148 คน ต้องจ่ายเบี้ยเลี้ยงเดือนหนึ่งถึง 20 ชั่งเศษ แลลดลงถึง 10 ชั่งเศษ การที่ลดเพราะทหารหลบหนีกลับไปบ้านบ้างแลลาไปบ้างได้เรียกบัญชีมาสอบดูคงมีตัวทหารลาว 440 คน ได้ตรวจบัญชีที่เจ้าราชภาคีไนยนำส่งแลได้ให้หลวงดัษกรปลาศตรวจตัวทหารลาว ทั้งผู้บังคับบัญชาแลตัวไพร่ 442 คน แลขัดด้วยเงินไม่พอจะเลี้ยงกับจัดการบังคับยังไม่ลงที่

ข้อ 6.การทหารลาวยังมีความระหกระเหินมาก เพราะความบังคับยังไม่อยู่ที่และเจ้าราชภาคีไนยผู้เป็นประธานก็จะลงไปเสียกรุงเทพ ฯ ไม่มีตัวบังคับการ ถ้าทิ้งไว้คนก็คงหลบหนีไปหมด เพราะคนยังเปรียวเช่นสัตว์ป่า ทั้งความอุดหนุนก็ไม่พอกับการ ถ้าเมืองหลวงพระบางจัดเงินได้ตามความมุ่งหมายที่เห็นว่าพอได้แล้ว กับการนี้ก็คงไม่ลำบากจะเป็นกำลังช่วยทหารกรุงเทพ ฯ ได้ เวลานี้การดังกล่าวไม่เป็นเร้ามูลแท้ จะถือว่าเป็นทหารไม่ได้ฤๅ แต่พอเป็นกุลีแบกขนจะใช้ใจฤๅความกล้าหาญฟังบังคับก็จะไม่พอกับคนพวกนั้น ด้วยไม่มีแบบแลอุดหนุนพอสมควร

ทหารกรุงเทพ ฯ คงต้องเป็นผู้ป้องกันอยู่จะถอนไม่ได้ ถ้าไม่มีสิ่งที่ทดลอง จะได้กำลังเมืองพอแล้วคงจัดการไม่ได้ด้วยเป็นเมืองขัดแท้ เพราะทรุดโทรมมาช้านาน ถ้ามีความอุดหนุนพอเป็นกำลังเลี้ยงทหารสักปีหนึ่งฤาสองปีก็คงจะมีกำลังขึ้นได้บ้างตามความมุ่งหมาย ถ้าจะปล่อยไว้จะไม่เป็นการทหารขึ้นได้ ควรจะจัดเจ้าศรีสนไชยบุตรเจ้านครหลวงพระบาง ซึ่งอยู่โรงเรียนทหารกรุงเทพ ฯ เป็นตำแหน่งนายพันตรีขึ้นไปกวบคุมอยู่พลาง ๆ จนกว่าเจ้าราชภาคิไนยจะกลับจากกรุงเทพ ฯ

ข้อ 7. เครื่องอาวุธและเครื่องแต่งตัวทหารที่ส่งลงมาจากกรุงเทพ ฯ ยังไม่มีที่เก็บรักษาเป็นปรกติ ทั้งตัวทหารก็ยังเที่ยวแยกกันอยู่ไม่สมควรที่จะจ่ายปืนได้ และผู้บังคับการสิทธิ์ขาดก็ยังไม่มีตัว.

การอาวุธและเครื่องแต่งกายสำหรับกรุงเทพ ฯ ควรจะมีเงินทำคลังไว้ในที่ใกล้ข้าหลวงเป็นคลังปืนสำหรับกรุงเทพ ฯ สร้างและเป็นที่รวบรวมอาวุธสำหรับรักษาเมืองให้มีลาวเป็นพนักงานรักษาฤาทหารก็ได้ คลังที่จะรักษาเมืองให้มีลาวเป็นพนักงานรักษาฤาทหารก็ได้ คลังที่จะสร้างก่อด้วยอิฐถือปูนราคาเสมอ 50 ชั่ง เป็นบริบูรณ์ใช้แรงทหารทำ ถ้าจะคิดราคาลงทุนทำที่รักษาให้สมควรก็จะเท่ากับต้องทำหีบที่จะเป็นอันตรายที่จะสร้างกับจำนวนปืนก็เป็นพอสมควร

อาวุธและทหารลาวก็นับว่ายังไม่ลงที่ได้ ทั้งไม่มีอธิบดีของตนในบ้านเมืองจะออกความคิด จัดการและจะควรจัดการวางแบบแลกันความขัดขวางประการใดฤาจะวักส่งมามาแต่กรุงเทพ ฯ เมื่อพอกำลังแล้วจะได้จัดการในสิ่งที่ไม่ขัดขวาง ซึ่งได้อุดหนุนแล้วตามคำสั่ง

การทหารลาวนี้เหตุที่หนึ่งคือเงินไม่พอเลี้ยงในชั้นต้นของการที่จะเริ่มขึ้น ถ้าไม่อุดหนุนก่อนก็เป็นอันไม่สำเร็จ จะต้องรอไปกว่ากำลังเมืองจะเลี้ยงได้ การนี้เป็นอันดับหว่าไม่ทันเวลาแท้

ทหารถ้าเป็นแบบได้เรียบร้อยไม่ขัดขวาง การเงินที่จำหน่ายทหารกรุงเทพ ฯ ที่เปลืองมากนั้นก็จะเปลืองน้อยลง ยกมาใช้สักหนึ่งส่วนจะน้อยลงได้สักห้าส่วนที่จะต้องจำเป็นไม่เสียไม่ได้ด้วยเป็นการจารจะต้องเสียไป เพราะเป็นราชการแผ่นดินแท้

ข้อ 8.ว่าด้วยจัดการโทรเลข เดิมเจ้าราชภาคีในยจะเป็นตัวทำแลใช้ทหารได้รับเงินมา 50 ชั่ง ยังอีก 2 ส่วนถ้า 3 ส่วนยังไม่ได้รับ เงินที่รับมาก็ใช้การทหารแลการอื่นหมดไป การโทรเลขก็ได้ลงมือทำแต่ยังไม่ตลอด จ่ายทหารลาวไปทำก็หลบหนีไปหมดต้องหยุดการ เงินก็ไม่มีจะทดรอง การทหารที่ฝึกหัดขึ้นใหม่เงินเบี้ยเลี้ยงก็ต้องจ่ายเอาเงินอื่นมาเปลี่ยนใช้แทนถึง 600 ชั่งเศษ จวนจะหมดตัวเงินทั้งคนก็หมดไป เป็นการขัดข้องด้วยเงินการจึงไม่ได้ไม่ได้ตลอด การอันนี้ก็หากะเกณฑ์ที่ไม่ออกพระราชทรัพย์ให้จ้างทำการ ผู้ที่รับเหมาก็ได้ลงมือทำการสิ้นกำลังลงการจึงยังค้างอยู่ ถ้าไม่ได้เงินรายเหมาเพิ่มเติมการคือจะทิ้งช้าอยู่เป็นแน่ ถ้าจะให้เมืองหลวงพระบางทำจงได้ก็จะต้องกะเกณฑ์กับได้ความเดือดร้อนเป็นแน่ ถ้าไม่อุดหนุนการก็คงอยู่เท่านั้นเป็นแน่.

ข้อ 9.ว่าด้วยการจัดการไปรษณีย์ ผู้เดินหนังสือเมืองหลวงพระบางหนังสือราชการก็เดิน แต่เงินเดือนคนทำการไม่ได้โดยสะดวก ถ้าส่งเงินทางไปรษณีย์ปีละ 3 ครั้งถ้า 4 ครั้งก็เห็นจะได้ ด้วยสิ่งของที่มีน้ำหนักถึง 40 ชั่ง ไปรษณีย์บุรุษก็นำมาได้ เงินครั้งหนึ่งคงไม่เกิน 3 – 4 ชั่งเป็นอย่างมาก การนี้เป็นราชการแท้ในเวลานี้ การรับและการตรวจหนังสือนี้ก็คงอยู่ในออฟฟิศข้าหลวงไปพลาง แต่ควรจะตั้งวงส่วนหนึ่งเพราะจัดการยังไม่เรียบร้อยต้องรอไปก่อนเพราะขอส่งไปบอกถามทางไปรษณีย์

ข้อ 10.การที่จะเริ่มจัดเรือเมล์ขึ้นลงได้ออกเงินหลวงจัดซื้อได้ 30 ชั่ง มีเรือ 21 ลำ เจ้าราชวงษ์ยังจัดซื้อไม่เสร็จ เรือเมล์ที่จัดขึ้นก็ประสงค์จะนำสินค้าลงไปถึงเมืองพิไชยจะผ่อนความลำบากของพ่อค้าให้ขึ้นลงสะดวกแลไม่มีอันตรายที่เคยกลัวโจรผู้ร้ายแขวงเมืองพิไชย แลพากันกลัวไม่ขึ้นลงทางเมืองพิไชยเพราะเป็นการลำบาก เพราะฉนั้นผู้ค้าขายจะไปขึ้นทางน้ำของถึงเชียงฅุง เชียงของ เชียงแสนลงไปทางหนองคาย แลโจรผู้ร้ายก็ไม่ใคร่จะมี การกดขี่ของกรมการในทุกวันนี้ก็น้อยสามารถที่จะนำสินค้าลงไปถึงเมืองอุตรดิตถ์ได้ เมื่อผู้ค้าขายได้ความบำรุงพอแล้วคงจะเจริญขึ้นอีกหลายร้อยเท่า ถ้าช่วยอุดหนุนพอแก่เวลาที่ทำการฤๅมีของความอยากลำบากก็น้อยลงเจริญขึ้นด้วยความง่ายสะดวกแลเห็นว่าควรจะจัดการให้ติดต่อเนื่องตลอดมาจึงจะไม่เป็นท่อนเป็นตอนได้

เมื่อจัดเรือเมล์สำเร็จแล้วก็ควรจะทำทางให้เป็นตำบลใหญ่สำหรับที่จะได้รวบรวมสินค้า ถ้าสินค้าไม่มีเสมอแมล์ขึ้นลงก็จะเสียเวลาแลจะเป็นที่ตกใจแก่พวกลาวว่าเสียโสหุ้ยไม่มีประโยชน์ เพราะไม่เห็นประโยชน์แก่ กาอ ด้วยเหตุนั้นการจะมีผู้ตั้งลงเป็นเถ้าก่อน

อนึ่งทุนที่จะค้าก็ยังไม่มีพอด้วย การยังไม่เป็นหมวดหมู่เข้าได้ไม่เห็นว่าผู้ใดจะตั้งรวบรวมเป็นต้นได้ เป็นแต่กะประมาณก้างจะคิดบำรุงการแล้วก็ควรตั้งให้เป็นแบบลงทั้งสองประการจึงจะเป็นบันทัดต่อไปได้ และจะต้องคิดให้การค้าขายตลอดถึงเมืองพิไชย

การเรือเมล์แลช้างเมล์ลองทำตามความคิดที่ข้าพระพุทธเจ้าจัดไว้ไปพลาง การเรื่องนี้ถ้ามีทุนมีเจ้าของตั้งขึ้นได้แล้วคงจะไม่เสียผลประโยชน์ แลมีผลเจริญได้ในประเทศนั้น ๆ ถ้ามีเรือเมล์ ช้างเมล์ขึ้นตามที่กะไว้แล้วก็ควรต้องบำรุงสินค้าให้เกิดผลทันจึงจะเจริญได้ทั้งสองประการ เมื่อสินค้าเจริญแล้วก็คงไหลลงไปถึงกรุงเทพ ฯ

ข้อ 11 จัดการเมืองงอยซึ่งจะสร้างซ่อม แลทำถนนให้ดีขึ้นเพราะเป็นเมืองท่าสินค้าของหัวพัน แลเป็นระยะกลางไกลลำน้ำอู เมืองงอยนี้สมควรจะเป็นที่ตำบลหนึ่งได้ การที่เริ่มทำซ่อมก็ได้ลงมือทำตามแปลนที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ทำแบบไว้ แลจะต้องมีทหารประจำอยู่เสมอ แลนำการไปด้วยกว่าจะเสร็จ ถ้าจัดการค้าขายขึ้นที่เมืองขึ้นที่เมืองหลวงพระบางควรต้องจัดตั้งที่เมืองงอย อีกตำบลหนึ่ง ด้วยเมล์เดินถึงกันแลสินค้ามาแต่หัวพันห้าทั้งหกก็มากหลายอย่าง เพราะเมืองงอยเป็นท่าเลลาวต่อเนื่องกัน ทั้งจะเป็นประโยชน์เป็นทางที่จะป้องกันอันตรายให้คนในเมืองมีความไว้ใจด้วย แลว่าต่อไปจะให้หลวงดัษกรปลาศขึ้นไปตรวจให้ตลอดถึงเมืองสูนแลด่านทางที่ต่อสิบสองปันนา แลจัดด่านรักษาคนเข้าออกแลบำรุงสินค้าให้ตกลงบางเมืองงอย

ที่ปากลายอีกตำบลจะตั้งให้เป็นตำบลใหม่ขึ้นเพราะเป็นเมืองท่าสินค้าสำคัญของเมืองพิไชย สินค้าที่จะไปเมืองอุตรดิษฐต้องพักที่นี่ ถ้าจะออกพระราชทรัพย์จัดการเช่นเมืองพิไชย ก็ได้เพราะเป็นที่ฝั่งเดียวกัน ควรจะมีโรงสินค้าแลมีทหารโปลิศรักษาด้วย ด้วยเป็นที่ทำเลกลางของเมืองพิไชยแลหนองคายจะขึ้นลงต้องพักที่นี่ ที่ได้กะลงได้จะสืบทำไปพลาง

ข้อ 12.การโยธาทำที่อยู่เจ้านครหลวงพระบางก็ได้ทำลงไว้บ้างแต่เป็นการใหญ่ต้องนานหลายปีจึงจะบริบูรณ์ได้ แลการถนนหนทางในเมืองก็ได้ลงมือเป็นเค้าได้แล้วที่ไม่เรียบร้อยโดยเร็ว ก็เพราะที่ดินไม่เรียบสูง ๆ ต่ำ ๆ แลเป็นศิลา แต่ในเวลานี้ก็เจริญแก่บ้านเมืองขึ้นมากทำไปคงสำเร็จ ถ้ากำลังเมืองพอเมื่อใดการที่บริบูรณ์ได้ความมุ่งหมาย

ข้อ 13. จัดการในหกตำแหน่งและศาลพิพากษาคดีซึ่งได้จัดลงไว้ การนั้นก็ยังไม่มีตัวครบตำแหน่ง และจะได้เรียบเรียงที่จัดค้างไว้ส่งมาภายหลัง การทำสำมะโนครัวก็นับว่าเป็นแล้วเสร็จได้ การที่จะเก็บเงินให้เสมอกันและจะเลิกการเกณฑ์เสียก็นับว่าเป็นแล้วเสร็จได้ การที่จะเก็บเงินให้เสมอกันและจะเลิกการเกณฑ์เสียกับจะรวบรวมผลประโยชน์ที่ท้าวพระยาเคยได้เอาให้หลวงจ่ายเป็นเงินเดือนเงินปีให้ตามที่กะไว้ การที่เก็บไว้นั้นก็เพราะการเกณฑ์ไม่หยุด ถ้าการนี้ถึงของได้ก็คงดีแก่ราชการ ที่จะไม่พอแก่ราชการนั้นไม่ต้องคิด แต่จะทำไปไม่ตลอดก็คงจะได้รับความเดือดร้อน เพราะคนในเมืองกับคนต่างประเทศจะถือความไม่สิ้นลงได้ เพราะต่างประเทศมาอยู่มีแต่การจ้างโปรยปราย คนก็คงเห็นว่าการจ้างเป็นการดี [1]

ความเห็นของพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญที่จะต้องให้ความช่วยเหลือนครหลวงพระบางโดยสนับสนุนข้อเสนอ 13 ข้อของพระพลัษฎานุรักษ์ด้วย ในขณะเดียวกันพระยาสุรศักดิ์มนตรีเสนอให้ให้ทางกรุงเทพ ฯ ส่งเงินไปให้ความช่วยเหลือทางการทหาร การลงทุนในกิจการอื่นตลอดจนการพัฒนาการคมนาคมในนครหลวงพระบาง ทั้งนี้เพื่อหวังผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่เมืองราชธานีและประเทศราชในภายภาคหน้า

ง. ความเห็นของคณะเสนาบดี

เมื่อความเห็นในการจัดบำรุงทั้ง 13 ข้อที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีเสนอให้จัดบำรุงนครหลวงพระบางและความเห็นของพระพลัษฎานุรักษ์ได้รับการพิจารณาจากที่ประชุม

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 62.1/46 ความเห็นของพระยาสุรศักดิ์มนตรีขอพระราชทานเสนอต่อที่ประชุมเสนาบดี กรกฎาคม ร.ศ. 109

คณะเสนาบดีแล้วปรากฏว่าคณะที่ประชุมเสนาบดี เห็นชอบที่จะให้มีการจัดทหารขึ้นไปรักษาการนครหลวงพระบางตามเดิมแต่มีเสนาบดีที่สำคัญ 3 พระองค์ ซึ่งได้แก่ กรมหมื่นนราธิปประพันธพงษ์ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัติวงษ์ ทรงมีความเห็นในการปรับปรุงนครหลวงพระบางเพิ่มเติมจากข้อเสนอของพระยาสุรศักดิ์มนตรีและพระพลัษฎานุรักษ์ไว้สองประการอย่างคือ

ประการแรก เกี่ยวกับการใช้จ่ายเงินในนครหลวงพระบาง เสนาบดีทั้งสามมีความเห็นว่า ". ความเห็นพระพลัษฎานุรักษ์ที่จัดมายังก้าวก่ายกันอยู่ยังไม่เป็นแบบลงได้ แลไม่สามารถจะกะทุนกำไรลงว่าเท่าไรจึงจะพอ ต้องกะประมาณ การให้รู้จักก่อนว่าการจัดบ้านเมืองจะมีผลเกิดขึ้นอย่างไร ถ้าเป็นทางที่จะเกิดผลได้แล้วถึงจะทุ่มลงทุนก็ควร คงจะได้ผลกลับคืนถ้าเป็นแต่จะรักษาบ้านเมืองไม่ให้เป็นอันตรายก็ควรจะจ่ายเงินแต่พอควรแก่การ เมื่อรู้การว่าควรจะจัดอย่างไรจึงจะกะประมาณเงินลงให้แน่นอนว่าจะจำหน่ายปีละเท่าใด แลว่าความเห็นพระยาสุรศักดิ์ที่คิดจะจัดนี้เป็นทางดีอยู่แล้ว แต่ต้องแก้ไขบ้างเล็กน้อย แลต้องมีข้าหลวงผู้จัดการแลทำการอุดหนุนแต่กรุงเทพ ฯ ในส่วนข้าหลวงซึ่งจะจัดการนั้นถ้าพระพลัษฎานุรักษ์อยู่ประจำก็เห็นจะจัดการได้ตลอด แต่ที่จะบัญชาการไปจากกรุงเทพ ฯ นั้น เจ้าพนักงานต้องเอาใจใส่สู้ราชการกับข้าหลวงฯ.."[1]

กับอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับความรับผิดชอบในการจัดการปกครองในประเทศราชหลวงพระบาง ในขณะนี้ยังเป็นปัญหาสำคัญซึ่งเป็นข้อโต้เถียงกันระหว่างกรมยุทธนาธิการกับกรมมหาดไทยเพราะเหตุว่า ก่อนที่กองทัพใหญ่จะยกไปปราบฮ่อในปีพ.ศ.2428 ประเทศราชหลวงพระบางอยู่ในความดูแลของสมุหนายกซึ่งกรมมหาดไทยรับผิดชอบทั้งการ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/46 ความเห็นของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัติวงษ์ 16 ตุลาคม ร.ศ.119

ทหารและการพลเรือนตลอดมา แต่ในปี พ.ศ.2428 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้พระยาสุรศักดิ์มนตรีซึ่งเป็นนายทหารสังกัดกรมยุทธนาธิการยกกองทัพไปปราบฮ่อพร้อมทั้งจัดบำรุงนครหลวงพระบาง หัวพันห้าทั้งหก แคว้นพวนและสิบสองจุไทย ให้เรียบร้อยจึงเป็นเหตุให้กรมยุทธนาธิการเริ่มมีบทบาทในประเทศราชหลวงพระบาง ในเวลาต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2430 พวกฮ่อได้ทำการปล้นสะดมและเผาเมืองหลวงพระบางก่อให้เกิดความเสื่อมเสียเกียรติยศของกรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมอบอำนาจสูงสุดในการจัดการปกครองประเทศราชหลวงพระบางทั้งหมดให้พระยาสุรศักดิ์เป็นผู้จัดดำเนินการดังนั้นนับตั้งแต่ พ.ศ.2430 เป็นต้นมาจนถึง พ.ศ.2434 กรมยุทธนาธิการจึงมีบทบาทในประเทศราชหลวงพระบางเหนือกรมมหาดไทยอย่างเด่นชัด* ด้วยเหตุนี้ข้อเสนอของพระพลัษฎานุรักษ์และพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงได้ถูกนำมาตัดสินในที่ประชุมเสนาบดี** ครั้งนี้ว่า

> "...ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กรมมหาดไทยจัดการ ก็ควรให้เป็นผู้รับผิดชอบโดยเด็ดขาด ส่วนพระยาสุรศักดิ์มนตรีผู้ต้นคิด ก็ควรอยู่ในที่ปรึกษาของกรมมหาดไทย กรมมหาดไทยจะสั่งไปยังการอย่างใดก็ต้องปฤกษาความคิดความเห็นพระยาสุรศักดิ์มนตรีมีความเห็นอย่างไรก็ควรชี้แจงต่อเจ้าพนักงานกรมมหาดไทย อีกอย่างหนึ่ง ถ้าโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาสุรศักดิ์มนตรีซึ่งเป็นผู้ต้นคิดและเคยจัดการนี้

---

* ในทัศนะของผู้เขียนมีความเห็นว่าผู้บังคับบัญชาของกรมยุทธนาธิการกับมหาดไทยจะต้องมีความขัดแย้งกันปัญหาการปกครองในนครหลวงพระบางดังปรากฏอย่างชัดเจนในพระดำรัสของเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ซึ่งแสดงความไม่พอใจที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีนำเงินกองทัพไปใช้ในกิจกรรมพลเรือน

** เสนาบดี 3 พระองค์ทรงแสดงความเห็นในการจัดการปกครองได้แก่ กรมหมื่นนราธิปประพันธพงศ์ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพและเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์

ก็ควรยกเมืองหลวงพระบางไปขึ้นกับกระทรวงยุทธนาธิการฉันเมืองที่
อยู่ในกำลังทหารปกครองสัก 7 ปี ตามเวลาที่จะจัดการใหม่ให้เลอด
อย่างนี้เป็นกรมทหารรับผิดชอบที่จะจัดการ"[1]

ในที่สุดที่ประชุมเสนาบดีลงความเห็นให้จัดการปกครองนครหลวงพระบางตามแบบเดิมกล่าวคือในหน้าที่ของทหารมอบหมายให้กรมยุทธนาธิการจัดดำเนินการต่อไป ส่วนงานทางด้านพลเรือนให้อยู่ในความรับผิดชอบของกรมมหาดไทย จนกระทั่งปี พ.ศ.2434 ได้มีการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวโดยแบ่ง 3 กอง* นครหลวงพระบางอยู่ในความรับผิดชอบของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิ์ประสงค์ข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองลาวพุงขาว** แต่ปรากฏกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์มิได้เสด็จไปนครหลวงพระบางทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ ให้กำกับราชการหัวเมืองลาวกลาง ณ.เมืองนครราชสีมาดังนั้นหัวเมืองลาวพุงขาวทั้งหมดจึงอยู่ในความดูแลของพระพลัษฎานุรักษ์จนถึงปี พ.ศ 2435 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้พระยาพิไชยดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจารักษาราชการหัวเมืองลาวพุงขาวแทนพระพลัษฎานุรักษ์ ในเวลาต่อมากระทรวงมหาดไทยจึงมีบทบาทในการจัดการปกครองนครหลวงพระบางจนเกิดเหตุการณ์ ร.ศ.112[2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/46 <u>ความเห็นของเสนาบดี 3 พระองค์</u> 16 ตุลาคม ร.ศ. 109

* หัวเมืองลาวกาว ลาวพวน และลาวพุงขาว

** ซึ่งมีเมืองหลวงพระบางราชธานี สิบสองปันนาลื้อ สิบสองจุไทย หัวพันห้าทั้งหกและหัวเมืองขึ้น

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/44 <u>กรมหมื่นดำรงราชานุภาพถึงพระยาราชวรานุกูล</u> 8 พฤศจิกายน ร.ศ. 111

2 การปรับปรุงทางการศาล

ในระหว่างที่พระพลัษฎานุรักษ์เสนอปัญหาและอุปสรรคในการปรับปรุงนครหลวงพระบางไปยังพระยาสุรศักดิ์มนตรีขณะเดียวกันพระพลัษฎานุรักษ์ก็ได้จัดการปรับปรุงนครหลวงพระบางตามแนวทางที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีวางเนื้องานไว้ในปี พ.ศ.2431 – พ.ศ. 2435 งานที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งพระยาสุรศักดิ์ยังดำเนินการไม่สำเร็จคืองานปรับปรุงการศาลด้วยเหตุนี้พระพลัษฎานุรักษ์จึงได้เร่งปรับปรุงตั้งแต่เดือน เมษายน พ.ศ 2434 เป็นต้นมา

เมื่อครั้งพระยาสุรศักดิ์มนตรีดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ได้ปรับปรุงการศาล โดยมอบอำนาจให้เจ้านครหลวงพระบางเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการจัดหาตระลาการทางฝ่ายลาวร่วมพิจารณาคดีกับฝ่ายไทย* เมื่อถึงสมัยพระพลัษฎานุรักษ์เป็นข้าหลวงใหญ่เจ้านครหลวงพระบางได้มอบคดี ความที่เกิดขึ้นในนครหลวงพระบางทั้งหมดให้เป็นหน้าที่ของพระพลัษฎานุรักษ์จัดการโดยตลอดเริ่มตั้งแต่การสอบปากคำจนถึงขั้นฟ้องร้องกันในศาลดังนั้นพระพลัษฎานุรักษ์จึงได้จัดการปรับปรุงทางการศาลดังนี้

1.กำหนดวันฟ้องร้องกันให้ศาลเพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นระเบียบแบบแผน โดยกำหนดให้ทุกวันพุธ และทุกวันเสาร์ เป็นวันที่ผู้เป็นโจทก์ฟ้องจำเลย ณ.ที่ทำการศาล

2. กำหนดความสำคัญของคดีความ ในขณะที่ตระลาการรับฟ้องสอบถามทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลยแล้วเมื่อตระลาการเห็นว่าเป็นความเล็กน้อยและไม่เป็นสำนวนต่อกัน ตระลาการก็จะเรียกจำเลยมาว่ากล่าวกันหน้าโรงศาลแล้วเปรียบเทียบคดีให้แล้วเสร็จในวันนั้น

---

* โปรดดูรายละเอียด หน้า 248 – 249

3. ถ้าคดีความต้องขึ้นสืบสวนจะต้องเป็นสำนวนต่อกัน เมื่อถามได้กระทงฟ้องโจทก์ (ได้ความฝ่ายโจทก์) แล้ว พนักงานศาลจะให้ตัวนำ (คำร้อง) ไปฟ้องยังศาล ถ้าไม่มีตัวนำ (คำร้อง) ห้ามไม่ให้ตุลาการรับพิจารณาเป็นคดีขาดทั้งนี้เพื่อจะได้รู้ถึงความที่จะฟ้องก่อนเพื่อเป็นแนวทางป้องกันไม่ให้ตระลาการทำตามความพอใจได้[1]

3. ในการให้การสอบปากคำ ฝ่ายโจทก์จะต้องมาด้วยให้การด้วยตนเองและพระพลัษฎานุรักษ์จะทำหน้าที่สอบสวนโจทก์ด้วยตนเองด้วย ทั้งนี้เพื่อป้องกันการเปลี่ยนสำนวนเปลี่ยนความฟ้องร้องกัน* ส่วนฝ่ายจำเลยหลวงยุทธการจะทำหน้าที่สอบสวนปากคำ

4. เมื่อสอบปากคำทั้งสองฝ่ายแล้ว ศาลจะทำหน้าที่ตัดสินตามกระบวนการยุติธรรม โดยยึดถือหลักฐานในการสอบสวนคดีเป็นประเด็นสำหรับการตัดสินคดี ถ้าสืบความได้ชัดว่าฝ่ายจำเลยมีความผิดจริงตามที่โจทก์ฟ้องมา ศาลจะสั่งให้จำคุกแก่ผู้กระทำความผิด

5. ในขณะที่ติดคุกหรือเป็นนักโทษให้นำนักโทษมาทำงานซ่อมแซมถนนทั้งนี้เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่การโยธาของบ้านเมืองด้วย[2]

ผลจากการปรับปรุงการศาลพระพลัษฎานุรักษ์ได้แจ้งว่าหลังจากการจัดระเบียบใหม่ทางการศาลทำให้คดีความในเมืองนครหลวงพระบางได้รับการตัดสินไปอย่างรวดเร็วทำให้งานทางการศาลมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ดังที่พระพลัษฎานุรักษ์รายงานต่อพระยาสุรศักดิ์มนตรีว่า

---

[1] กรธ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/45 พระพลัษฎานุรักษ์ถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี เรื่องจัดราชการนครหลวงพระบาง 21 เมษายน ร.ศ. 109

* ในสภาพเดิมในนครหลวงพระบางสำนวนทางฝ่ายโจทก์จะมีการถูกเสี้ยมสอนให้เปลี่ยนรูปคดีโดยที่ฝ่ายจำเลยจ่ายเงินให้ฝ่ายโจทก์

[2] ต.

"... การความนี้ข้าพระพุทธเจ้าได้จัดเป็นแบบแล้วที่จะชี้ว่าจะเป็นประโยชน์อย่างไร แลธรรมเนียมนั้นลงไปตามที่จัดขึ้นนั้นก็จภายหลัง แต่ดูเร็วขึ้นมากตั้งแต่ได้ท้าวกลับแจ้วมีความว่าหน้าโรงแล้วไป 52 ราย ที่เป็นสำนวนถึงสืบ 35 ราย ถึงวันนี้ (21 เมษายน พ.ศ 2434)แล้วเสร็จไปในบางราย ความยังค้างอยู่ 4 ราย ดูเป็นเร็วดีอยู่"[1]

นอกจากการปรับปรุงทางการศาลแล้ว พระพลัษฎานุรักษ์ได้ปรับปรุงทางการปกครองเกี่ยวกับการตัดสินคดีความแก่โจรผู้ร้ายและคนจรจัด ทั้งนี้เพื่อให้บ้านเมืองอยู่ในความสงบเรียบร้อย พระพลัษฎานุรักษ์ลงโทษนักโทษที่มีความผิดฉกรรจ์ให้ได้รับโทษอย่างหนักพร้อมกันนั้นได้กวาดล้างบุคคลที่เป็นภัยต่อสังคมและคนจรจัดด้วยดังปรากฏในรายงานของพระพลัษฎานุรักษ์ว่า

"หนึ่งเมื่อวันที่ 23 มกราคม ร.ศ.108 มีผู้ร้ายขโมยทรัพย์สิ่งของทองรูปพรรณในบ้านเชียงแก้วเป็นเงิน 1000 แถบ บัดนี้จับตัวผู้ร้ายได้แล้วรวมทั้งของกลางจึงสั่งให้เฆี่ยน 60 ที จำคุกไว้จนตายจึงทำให้เหตุการณ์สงบลง

ตั้งแต่ออกจับคนจรจัดซึ่งซอนนอนสูบฝิ่นอยู่ตามวัด ซึ่งพวกกาแสงเข้าใจว่าเป็นพวกโจรลักเล็กขโมยน้อย ทำให้สงบเงียบไป นายแขกคุมตัวได้ 51 คน ครั้งนี้ให้นายขาวคุมไปอีก 50 คน รวมทำการจับคุม 3 ครั้งได้คนจรจัด 156 คน"[2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/45 <u>พระพลัษฎานุรักษ์ถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี เรื่องจัดราชการในนครหลวงพระบาง</u> 21 เมษายน ร.ศ. 109

[2] <u>ค.</u>

3. การปรับปรุงการค้าและการสินเชื่อของลูกค้า

เมื่อมีการปรับปรุงการคมนาคมและการรักษาความปลอดภัยในเส้นทางการค้าที่สำคัญในนครหลวงพระบางตามแผนการปรับปรุงนครหลวงพระบางที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ดำเนินการไว้ พระพลัษฎานุรักษ์จึงได้ดำเนินงานปรับปรุงทางด้านการค้าสืบต่อไป แต่ปัญหาในการปรับปรุงการค้าเมื่อพระพลัษฎานุรักษ์เป็นข้าหลวงใหญ่มิได้เกิดจากปัญหาการคมนาคมหรือภัยจากโจรผู้ร้าย ปัญหาที่เกิดขึ้นใหม่เป็นปัญหาอันเกิดจากพ่อค้ากับลูกค้าเป็นหนี้สินกันแล้วฟ้องร้องขึ้นศาลกันมากมาย ด้วยเหตุนี้พระพลัษฎานุรักษ์ จึงแก้ปัญหาโดยการเรียกประชุมคณะท้าวพระยาลาวเพื่อหารือในการออกกฎหมายเกี่ยวกับการซื้อขายในนครหลวงพระบางเสียใหม่เพื่อช่วยให้ฝ่ายพ่อค้าและลูกค้ามิต้องฟ้องร้องกันจนเป็นความยุ่งยากบนศาล ในที่สุดที่ประชุมท้าวพระยาลาวจึงลงมติเป็นหลักการในการซื้อขายระหว่างพ่อค้ากับลูกค้าว่า นับตั้งแต่วันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ.2434 เป็นต้นไปลูกค้ารายย่อยที่นำสินค้าจากพ่อค้าเป็นเงินเชื่อไปจำหน่าย ให้นำหลักทรัพย์มาประกันกับพ่อค้าก่อนที่จะนำสินค้าเชื่อไปจำหน่าย[1]

ดังนั้นในวันที่ 13 พฤษภาคม ร.ศ. 109 หอสนามหลวงจึงได้มีประกาศเกี่ยวกับการซื้อเชื่อของลูกค้าไว้ 6 ประการ ซึ่งสรุปความได้ดังนี้

ข้อ 1 ในการซื้อสินค้าถ้ายังไม่ได้จ่ายเงินสดทันที ให้พ่อค้าและลูกค้ารายย่อยทำสัญญาซื้อสินค้าต่อหน้าตาแสง เมื่อมีการฟ้องร้องต่อกันตระลาการจะได้ตรวจดูในบัญชีตาแสง ในกรณีที่พ่อค้ามีการฟ้องต่อกันกับลูกค้าถ้าไม่มีหลักฐานจากฝ่ายตาแสงตระลาการจะไม่รับพิจารณาคดี

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/46 พระพลัษฎานุรักษ์ถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี เรื่องจัดราชการในนครหลวงพระบาง 19 พฤษภาคม ร.ศ. 109.

ข้อ 2 ในการซื้อขายสินค้าถ้าลูกค้ารายย่อยจะขอเชื่อพ่อค้าไปก่อน ลูกค้ารายย่อยจะต้องมาหาบัญชีตาแสง พร้อมกับมีหลักทรัพย์เท่ากับจำนวนราคาสินค้าเป็นหลักประกันโดยมีตาแสงเซ็นเป็นพยานกำกับไว้ด้วยแล้วตาแสงจะมอบสัญญาการซื้อสินเชื่อไว้ให้แก่พ่อค้าและลูกค้า

ข้อ 3 ตาแสงมีหน้าที่เพียงเป็นผู้เซ็นสัญญารับรองการซื้อสินเชื่อของพ่อค้าและลูกค้าเท่านั้น ส่วนหน้าที่การรับเงิน ผ่อนเงินหรือเกี่ยวข้องกับการผัดผ่อนในการใช้เงินเป็นหน้าที่ที่ลูกค้ากับพ่อค้าจะตกลงกันเองโดยที่ตาแสงไม่ต้องเข้าไปเกี่ยวข้อง

ข้อ 4 เมื่อลูกค้ารายย่อยได้ใช้เงินที่เชื่อแก่พ่อค้าครบแล้ว ให้ทั้งสองฝ่ายไปรับสัญญาคืนโดยตาแสงให้คำรับรองในการที่ลูกค้าได้ชำระเงินแก่พ่อค้าเป็นการถูกต้อง

ข้อ 5 เมื่อทั้งสองฝ่ายได้หมดปัญหาเรื่องการชำระหนี้ทั้งหมดแล้ว ให้ลูกค้าและพ่อค้ามาพบตาแสงอีกครั้งหนึ่ง เพื่อแทงบัญชีพร้อมกับให้ตาแสงให้คำรับรองเป็นการป้องกันให้เกิดปากเสียงกันทั้งสองฝ่าย

ข้อ 6 ในการจำนำของ ถ้าผู้รับจำนำมีความสงสัยในทรัพย์สิ่งของที่มีผู้มาจำนำไว้นำสิ่งของนั้นมาจำนำต่อกันต่อหน้าตาแสงและนำลงบัญชีไว้โดยมีตาแสงเป็นพยาน ถ้าผู้รับจำนำเชื่อถือกันเองโดยไม่มีตาแสงเป็นพยาน ถ้ามีเหตุเป็นข้อกล่าวหาว่าเป็นของโจรแล้ว ผู้รับจำนำจะถูกปรับไหมและมีความผิดในข้อหารับของโจรหรือซ่องสุมกับโจรด้วย[1]

การออกประกาศเกี่ยวกับการซื้อสินเชื่อก่อให้เกิดผลดีแก่การประกอบการค้าที่ช่วยให้การค้าในนครหลวงพระบางมีระเบียบแบบแผน พ่อค้าและลูกค้ามิต้องฟ้องร้องเกี่ยวกับคดีสินเชื่อที่ไม่มีหลักฐานนอกจากนี้ก่อให้เกิดผลดีทางด้านการปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับหนี้สินให้มีความชัดเจนกว่ากฎหมายเดิม

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/46 พระพลัญฎานุรักษ์ถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี เรื่องจัดราชการในนครหลวงพระบาง 19 พฤษภาคม ร.ศ. 109

4. การปรับปรุงทางด้านศาสนา

ในขณะที่พระพลัษฎานุรักษ์กำลังปฏิบัติงานในตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร จางวางนครหลวงพระบางราชธานีได้มีศุภอักษรถึงเจ้าพระยารัตนบดินทรให้มีการปรับปรุงทางด้านศาสนาเกี่ยวกับตำแหน่งของสงฆ์ทั้งนี้เพราะนครหลวงพระบางเป็นเมืองของศาสนาพุทธเหมือนกับกรุงเทพ ฯ ภายในตัวเมืองเต็มไปด้วยวัดซึ่งเป็นพระอารามหลวง 247 พระอาราม มีพระสงฆ์ 588 รูป ในจำนวนพระอารามและพระสงฆ์ดังกล่าวนี้แบ่งเป็น 2 ประเภท

ประเภทแรกในเวียงชั้นในมี	พระอาราม	17	พระอาราม
	พระสงฆ์	138	รูป
ประเภทหัวเมืองชั้นนอก	พระอาราม	220	พระอาราม
	พระสงฆ์	450	รูป"[1]

พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรทรงบรรยายอธิบายการปกครองของสงฆ์ในนครหลวงพระบางไว้ว่าตำแหน่งสูงสุดของพระสงฆ์ เรียกว่า พระครูหลักคำ มีพระราชาคณะ 4 รูป เป็นคณะที่ปรึกษากิจการสงฆ์ แต่บัดนี้พระสงฆ์เหล่านี้ได้สิ้นอายุขัยไปแล้วจึงทำให้ตำแหน่งสงฆ์ที่สำคัญว่างลงจึงมีศุภอักษรลงมาปรึกษากับทางกรุงเทพ ฯ ในการที่จะแต่งตั้งพระสงฆ์ว่า

"แลหัวเมืองหลวงพระบางแต่เดิมก็มีพระครูหลักคำแลพระราชาคณะทั้ง4 ไว้สำหรับบ้านเมืองเป็นที่ปฤกษาหาฤาในกิจการสงฆ์ บัดนี้พระสงฆ์

ในเดือนกันยายน พ.ศ.2434 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานบรรดาศักดิ์เจ้ามหินทรเทพนิภาธรเป็นพระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรเทียบเท่าเจ้านครเชียงใหม่

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/46 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ที่ ส.20/96 25 เมษายน ร.ศ. 110 (พ.ศ.2435)

ผู้เป็นพหูสูตแลชำนาญในวินัยบัญญัตินั้นก็ไม่มีมานานแล้ว ยังแต่พระสงฆ์องค์สูตน้อยเรียนน้อยหามีนิสัยจะชำนาญในพหูสูตแลวินัยไม่ที่พอจะประคับประคองสั่งสอนดูแลพระสงฆ์ สามเณร พอไม่ให้ผิดในกิจสงฆ์แลศึกษาได้นั้น .."[1]

พระเจ้ามหินทรเทพนิภากรได้ปรึกษาพระพงษ์ญานุรักษ์แล้วเห็นว่าจะให้พระสงฆ์ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับตำแหน่งมารับสัญญาบัตรยศในกรุงเทพ ฯ ดังมีรายนามและตำแหน่งดังนี้

1.พระครูปาซาว เจ้าอาวาสวัดอาราม เป็น พระครูหลักคำที่หนึ่ง (สังฆราช)

2.พระครูปาไสย เจ้าอาวาสวัดจุมฆ้อง เป็น พระครูคณะกลาง

3.พระครูบาพุฒา เจ้าอาวาสวัดหัวเชียง เป็น พระครูคณะใต้

4.พระครูบาดี เจ้าอาวาสวัดแสน เป็น พระครูคณะเหนือ[2]

การที่จะให้พระสงฆ์ทั้ง 4 รูป ขึ้นลงมารับสัญญาบัตรยศในกรุงเทพ ฯเป็นการไม่สะดวกทั้งนี้เพราะพระสงฆ์อยู่ในวัยชรามีพรรษาแก่กำลังไม่สามารถเดินทางลงมารับพระราชทานสัญญาบัตรยศจากรัชกาลที่ 5 ได้ดังนั้นพระเจ้ามหินทรเทพนิภากรจึงได้ปรึกษากับพระยาสุรศักดิ์มนตรีซึ่งเป็นที่ปรึกษาราชการกรุงเทพ ฯ เกี่ยวกับนครหลวงพระบาง เมื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เพื่อขอพระบรมราชานุญาตแล้ว พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้เปลี่ยนแปลงในชื่อตำแหน่งที่ได้รับของพระสงฆ์อยากจะให้สอดคล้องกับทางกรุงเทพ ฯ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพว่า

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/46 <u>กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> ที่ ส 20/96 25 เมษายน ร.ศ.110 (พ.ศ.2435)

[2] ด.

"ดีแล้ว แต่ชื่อตำแหน่งอยากให้เป็น พระครูอะไร ๆ คิดใหม่ในลงปลายเป็น ตำแหน่งอย่างลาวคือหลักคำหรือสังฆราช อะไร ๆ ตามชั้นของเขาด้วยจะดี "[1]

จากพระราชหัตถเลขาซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์ให้เปลี่ยนชื่อตำแหน่งของคณะสงฆ์ลาว ในที่สุดที่ประชุมกรมมหาดไทยเห็นสมควรว่าจะต้องเปลี่ยนตำแหน่งให้สอดคล้องกับตำแหน่งสงฆ์ในกรุงเทพ ฯ จึงเปลี่ยนชื่อตำแหน่งใหม่ดังนี้

1.พระครูบาขาว เปลี่ยนจาก พระครูหลักคำที่หนึ่ง เป็น พระครูเจ้าคณะใหญ่

2.พระครูบาไสย เปลี่ยนจาก พระครูคณะกลาง เป็นพระครูคณะรอง

3.พระครูบาพุฒา เปลี่ยนจาก พระครูคณะใต้ เป็นพระครูคณะรอง

4.พระครูบาดี เปลี่ยนจาก พระครูคณะเหนือ เป็นพระครูคณะรอง[2]

ในเดือนมกราคม พ.ศ.2435 พระพลัษฎานุรักษ์และเจ้าศักรินทรฤทธิ์ธำรง เจ้านครหลวงพระบางริเริ่มที่จะจัดตั้งโรงพยาบาลในนครหลวงพระบาง ขณะที่ดำเนินงานเพื่อติดต่อกับทางกรุงเทพ ฯ ปรากฏว่าพระยาสุรศักดิ์มนตรี มีเรื่องขัดแย้งทางราชการกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธพงศ์ รองเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเกี่ยวกับการขอคงบประมาณซื้อชุดเครื่องแต่งกายทหาร 5000 ชุด

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/46 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ที่ ส.2ก/96 25 เมษายน ร.ศ.110 (พ.ศ.2435)

[2] ก.

ขณะนั้นดำรงยศเป็นนายพลโทตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก

แต่กรมพระนราธิปประพันธพงศ์ทรงไม่อนุมัติพร้อมทั้งแสดงเหตุผลในเชิงปฏิเสธ* ซึ่งนายพลตรีพระยาสุรศักดิ์มนตรีไม่พอใจอย่างยิ่งจึงขอลาออกจากหน้าที่ผู้บัญชาการทหารบกทันที เมื่อความทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้วรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำรัสในที่ประชุมเสนาบดีให้หาตำแหน่งราชการบรรจุพระยาสุรศักดิ์ในตำแหน่งเสนาบดี ที่ประชุมจึงมติให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตรพณิชยการแทนเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ซึ่งไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ** ดังนั้นนับตั้งแต่เดือนมีนาคม พ.ศ.2435 เป็นต้นไปตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกจึงว่างลง [1] ด้วยเหตุนี้ที่ประชุมเสนาบดีจึงพิจารณาบุคคลที่เหมาะสมมาดำรงตำแหน่งแทน ในระหว่างนั้นกระทรวงมหาดไทยได้ปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวโดยจัดเป็น 4 กอง***

---

*เมื่อพระยาสุรศักดิ์มนตรีส่งงบประมาณที่จะขอสั่งเครื่องแต่งตัวทหาร 5000 สำหรับเวลานั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธพงศ์ซึ่งรั้งตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลัง ฯ ทรงตอบพระยาสุรศักดิ์มนตรีว่า "เวลานี้ทั่วโลกเขาจะไม่ใช้อาวุธรบกันแล้ว เขาใช้ด้ามปากกาแทนอาวุธ" โปรดดูในเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ประวัติการจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 4หน้า 265

**ทั้งนี้เพราะเจ้าพระยาภาสกรวงษ์เป็นผู้สนใจในการจัดการศึกษา ซึ่งเป็นบุคคลที่เหมาะสมในตำแหน่งนี้ ดังนั้นที่ประชุมเสนาบดีจึงลงมติให้รับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ.

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 4 หน้า 266.

***คือลาวกาว ลาวพุงขาว ลาวพวน และลาวกลาง

ที่ประชุมเสนาบดีจึงลงมติให้นายพลจัตวาพระยาพลัษฎานุรักษ์[*] ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลปราจีนบุรี[1] ดังนั้นในเดือนกันยายน พ.ศ.2435 พระยาพลัษฎานุรักษ์จึงพ้นจากหน้าที่ข้าหลวงใหญ่ประจำนครหลวงพระบาง[**]

การเรียกตัวพระยาพลัษฎานุรักษ์กลับอย่างกระทันหันจึงทำให้งานที่ดำเนินไว้ต้องทิ้งให้ข้าหลวงคนต่อมาปฏิบัติงานต่อไป รวมเวลาที่พระยาพลัษฎานุรักษ์ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่เป็นเวลาเกือบ 2 ปี ซึ่งผลงานที่ปรากฏในระหว่างปฏิบัติหน้าที่ได้ช่วยสร้างความเป็นระเบียบแบบแผ่นและความมั่นคงของนครหลวงพระบางให้ดำรงฐานะเป็นประเทศราชที่ได้รับความคุ้มครองจากราชธานีกรุงเทพ ฯ เป็นอย่างยิ่ง

5. การจัดนักเรียนลาวมาศึกษาในกรุงเทพ ฯ

เมื่อครั้งพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นข้าหลวงใหญ่ ได้เสนอโครงการพัฒนาการศึกษาให้แก่ลูกหลานของเจ้าท้าวพระยาลาวมาศึกษาในกรุงเทพ ฯ เมื่อกลับไปบ้านเมืองจะได้นำความรู้ที่ได้เล่าเรียนจากกรุงเทพฯ ไปพัฒนาบ้านเมืองซึ่งทางกระทรวงมหาดไทยมีความเห็นชอบจึงร่วมมือกับพระยาสุรศักดิ์มนตรี โดยมอบเงินเป็นค่าใช้จ่ายและค่ากินอยู่คนละ 10 บาท ต่อหนึ่งเดือนแต่สำหรับการจัดหาที่พัก การเลี้ยงดูในระหว่างที่นักเรียนลาวยังศึกษาในกรุงเทพ ฯ พระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นผู้รับผิดชอบ[***]

---

[*] ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรยศในเดือนกันยายน พ.ศ.2434 โดยมีสัญญาบัตรยศทหารเป็นนายพลจัตวา และรับยศขุนนางเป็นพระยา รับพระราชทานดิศริยาภรณ์ชั้นสูงสุด ต,ช,จุลวราภรณ์ช้างเผือกที่ 2 เป็นบำเหน็จ

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/44 <u>กรมหมื่นดำรงราชานุภาพถึงพระยาราชวรานุกูล</u> 8 พฤศจิกายน ร.ศ.111

[**] โปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้พระยาพิไชยดารงตำแหน่งแทนและให้พระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นที่ปรึกษาราชการ

[***] พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้จัดหาที่พักให้นักเรียนลาวพักอยู่ที่บ้านศาลาแดง

ครั้นพระยาสุรศักดิ์มนตรีกลับมารับราชการในกรุงเทพ ฯ พวกนักเรียนลาวได้เข้ามาศึกษาต่อในกรุงเทพ ฯ ตลอดมา ในปี พ.ศ.2435 ระหว่างที่พระพลัษฎานุรักษ์เป็นข้าหลวงใหญ่ คณะนักเรียนลาว 39 คน เป็นบุตรหลานเจ้าลาวเมืองหลวงพระบางและเจ้าเมืองน่าน เข้ามาศึกษาต่อในกรุงเทพ ฯ พระยาสุรศักดิ์ได้ให้ความช่วยเหลือทางด้านที่พักตามแบบที่เคยปฏิบัติมาจนถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ.2435 พระยาสุรศักดิ์มนตรีขอ ส่งนักเรียนลาวให้ไปอยู่ในความดูแลของกระทรวงมหาดไทย เมื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ทรงเห็นชอบในคำกราบบังคมทูลของพระยาสุรศักดิ์มนตรี พระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพให้รับข้อเสนอดังกล่าวความว่า

> "ในเรื่องที่พระยาสุรศักดิ์มนตรี ขอส่งนักเรียนบุตรเจ้านายท้าวพระยาลาวเมืองหลวงพระบาง เมืองน่าน ซึ่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีชักชวนมา แต่ก่อน ให้ไปอยู่ในความปกครองของกรมมหาดไทยนั้น จำต้องรับไว้ก็ให้รับเถิด"[1]

แต่กระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นต้องรับผิดชอบดูแลนักองเขมร 2 คน จึงไม่สามารถรับนักเรียนลาวทั้ง 39 คน ไว้อยู่ในความปกครองได้ทันที ทั้งนี้เพราะจำนวนนักเรียนมีมากจะต้องใช้เวลาขยับขยายเรื่องที่พักอาศัยเป็นเวลา 1 เดือน ซึ่งกรมหมื่นดำรงราชานุภาพได้กราบทูลต่อกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ไว้ว่า

> "ความคิดของพระยาสุรศักดิ์มนตรีที่ชักชวนเจ้านายให้ส่งบุตรเข้ามาศึกษาในกรุงเทพ ฯ นั้นก็เป็นความคิดที่ดี ถ้าเป็นไปได้ตลอดก็คงจะมี...

---

[1] กจร เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.1/8 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 8 กรกฎาคม ร.ศ.111

ประโยชน์แก่บ้านเมืองไม่ต้องสงสัยจำนวนนักเรียนที่พามาอยู่ข้างจะ
มากแต่ถึงอย่างไร ๆ ที่จะส่งกลับไปเสียเพราะไม่มีเหตุผลจำเป็น
อย่างใด ดูจะเป็นการปล่อยประโยชน์ในทางที่จะสมควรว่า ที่จะ
ต้องจัดการให้เจ้านายพวกนั้นได้เล่าเรียนตามความประสงค์ทางที่
พระยาสุรศักดิ์มนตรีคิดไว้ราชการจึงจะเห็นแน่นอน ไม่เรรวนไปโดย
การที่เปลี่ยนตัวคน. . แต่การที่จัดเรื่องนี้ แต่ก่อนมากระทรวงมหาด
ไทยก็ไม่ได้เกี่ยวข้องแลแท้จริงถึงเวลานี้ ถ้าจะรับเข้าไปก็คงลำบาก
มิใช่น้อย มีแต่นักองเขมรอยู่ 2 คน ก็รู้สึกความหนักหน้าอยู่แล้ว แต่
ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นหน้าที่ก็จำเป็นต้องรับแต่ต้อง
ขอรับพระราชทานเวลาตระเตรียมหาที่ทางก่อนสักเดือนหนึ่ง"[1]

เมื่อกระทรวงมหาดไทยไม่สามารถจัดหาที่พักให้แก่นักเรียนลาวทั้ง 39 คน พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงต้องรับอุปการะโดยให้อาศัยอยู่ที่บ้านศาลาแดง โดยทางกระทรวงพระคลังมหาสมบัติรับหน้าที่จ่ายเงินช่วยเหลือเดือนละ 4 ชั่ง 40 บาท จนกว่าจะหาที่พักใหม่ให้ได้[2]

สำหรับการจัดการศึกษากรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงเสนอความเห็นกับกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ว่า

"การเล่าเรียนนั้นเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าจะต้องให้เล่าเรียนวิชาสามัญ
ในกระทรวงธรรมการพอสักสองประโยคก่อน ต่อนั้นควรจะเลือกดู

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.1/8 <u>กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์</u> 8 มิถุนายน ร.ศ.111.

[2] <u>ค.</u>

ตามความสามารถและใจสมัครของนักเรียนให้เรียนวิชาสำหรับราชการต่าง ๆ จนตลอดแล้วจึงจะกลับไป"[1]

การที่ทางฝ่ายไทยต้องรับเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายให้นักเรียนลาว ทางกระทรวงมหาดไทยต้องตกอยู่ในภาวะจำยอมทั้งนี้เพราะพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ให้คำรับรองแก่ฝ่ายเจ้าลาวมาแล้ว สมเด็จกรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงมีลายพระหัตถ์กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ว่า

". จำนวนนักเรียนที่พามาอยู่ข้างจะมาก แต่ถึงอย่างไร ๆ ที่จะส่งกลับไปเสียเพราะไม่มีเหตุผลจำเป็นอย่างใดดูจะเป็นการกลับคำที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีข้าหลวงได้รับรองกับเขาไว้ในนามของราชาธิปไตย ทั้งจะเป็นการปล่อยประโยชน์ในทางอื่นจะสมควรกว่าที่จะต้องจัดการให้เจ้านายพวกนั้นได้เล่าเรียนตามความประสงค์ แลที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีคิดไว้ราชการจึ่งจะแน่นคนไม่เรรวนไปโดยการที่เปลี่ยนตัวคน...พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้รับรองเขาไว้ว่าราชาธิปไตยจะเลี้ยงดูเพราะฉะนั้นถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จ่ายเงินแผ่นดินพระราชทานพอแล้วก็เป็นตลอดคิดประมาณดูหยาบ ๆ นักเรียน 39 คน ทั้งเบี้ยหวัดนุ่งห่มอย่างต่ำ ๆ คนหนึ่งเดือนละ 10 บาท จำนวน 39 คน เป็นเงินถึง 390 บาท ปีละ 4,640 บาท หรือ 58 ชั่ง 40 บาท..."[2]

---

[1] กจจ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.1/8 <u>กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์</u> 8 มิถุนายน ร.ศ 111.

[2] <u>ค.</u>

การรับนักเรียนลาวมาเรียนที่กรุงเทพ ฯ ในครั้งนี้ ทางกรุงเทพ ฯ จะต้องใช้เงินเป็นจำนวนถึง 56 ชั่ง 40 บาท ต่อปีและจะต้องเสียค่าที่พักให้แก่พระยาสุรศักดิ์มนตรีเดือนละ 4 ชั่ง 40 บาท หรือเป็นจำนวนเงิน 54 ชั่งต่อปี* จนกว่ากระทรวงมหาดไทยจัดหาที่พักพอที่จะรับนักเรียนลาว แต่ปรากฏว่าพวกนักเรียนลาวพักอยู่กับพระยาสุรศักดิ์มนตรีจนถึงเดือนตุลาคมซึ่งเลยกาหนดที่กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงตกลงกับพระยาสุรศักดิ์มนตรีไว้ ดังนั้นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพได้ทรงหารือกับกรมหมื่นนราธิปประพันธพงศ์ รองเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเพื่อให้กระทรวงพระคลัง ฯ จัดหาที่พักให้เพื่อจะได้ผลักภาระการเลี้ยงดูนักเรียนลาวให้พ้นจากหน้าที่ของพระยาสุรศักดิ์มนตรี แต่ได้รับคำตอบจากกระทรวงพระคลัง ฯ ว่า

"ถ้ากระทรวงพระคลัง ฯ มีที่หลวงใหญ่โตพอเมื่อใดจะบอกไปให้กระทรวงมหาดไทยทราบ แต่ในเวลานี้ให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีดูแลนักเรียนลาวไว้ก่อน"[1] พวกนักเรียนลาวได้พักอยู่กับเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีต่อไปจนเกิดเหตุการณ์ทางการเมืองใน "วิกฤตกาล ร.ศ. 112" ทางฝ่ายไทยจึงพ้นสภาพจากการทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองให้ความช่วยเหลือแก่พวกนักเรียนลาวนครหลวงพระบาง และได้จัดส่งนักเรียนลาวกลับภูมิลำเนาเดิม

การให้ความช่วยเหลือในการปรับปรุงการศึกษาให้บุตรหลานเจ้านายท้าวพระยาลาวได้มีโอกาสมาศึกษาต่อในกรุงเทพ ฯ เป็นโครงการระยะยาวที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีไว้วางพื้นฐานไว้ให้พระยาพลัษฎานุรักษ์

---

*กระทรวงมหาดไทยมีหน้าที่จ่ายเงินค่ากินอยู่ปีละ 56 ชั่ง 40 บาท ส่วนค่าที่พักเป็นหน้าที่ของกระทรวงพระคลัง ฯ เป็นผู้จ่าย

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.1/6 <u>พระยาศรีสิงหาเทพแจ้งความมายังพระศิริไอยสวรรย์</u> 21 ตุลาคม ร.ศ.111

พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร ทำการประธานต่อ นับว่าเป็นผลประโยชน์ที่ทางฝ่ายลาวได้รับมากกว่าฝ่ายไทยซึ่งมีความหวังให้พวกนักเรียนลาวที่กลับไปจากกรุงเทพ ฯ เกิดความรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของแผ่นดินไทย เมื่อกลับไปพัฒนาบ้านเมืองจะได้มีความรู้สึกจงรักภักดีต่อกรุงเทพ ฯ ในฐานะเมืองราชธานีต่อไป

ในระหว่างที่พระยาพลัษฎานุรักษ์ยังปฏิบัติหน้าที่ในนครหลวงพระบางนั้นก่อนกว่าทางกรุงเทพ ฯ จะจัดส่งข้าหลวงใหญ่มารับตำแหน่ง นครหลวงพระบางอยู่ในความสงบสุขตลอดมาการปฏิบัติงานของพระยาพลัษฎานุรักษ์ได้ปฏิบัติตนเหมือนกับความหวังที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีกล่าวไว้ก่อนที่จะพ้นจากตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ว่า "แม้บิดาจะไม่อยู่ก็ขอให้มีมารดาอยู่"[1] ซึ่งปรากฏจริงในระหว่างเวลาเกือบ 2 ปี ที่พระพลัษฎานุรักษ์รักษาการทางกรุงเทพ ฯ ได้มีบทบาทการสร้างความเจริญและความสุขให้แก่ประเทศราชหลวงพระบางอันเป็นการวางรากฐานความมั่นคงทางการปกครองให้เจริญทัดเทียมเท่ากับนครเชียงใหม่ในขณะนั้น.

6. การปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบางเมื่อพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรเป็นข้าหลวงใหญ่ พ.ศ 2435 – พ.ศ.2436

หลังจากมีพระบรมราชโองการ ฯ เรียกนายพลจัตวาพระยาพลัษฎานุรักษ์ไปดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย จึงทูลเสนอให้พระยาพิไชยดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองลาวพุงขาวทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่าพระยาพิไชยเป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติและความสามารถเหมาะสมที่จะดำรงตำแหน่ง

ข้าหลวงใหญ่สืบต่อจากพระยาพลัษฎานุรักษ์ระหว่างเดือน กุมภาพันธ์ ร.ศ. 111 – ตุลาคม ร.ศ.112

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 4 หน้า 224

มากที่สุด ดังปรากฏในหนังสือราชการกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยราชการฝ่ายเมืองหลวงพระบาง ซึ่งกรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงกล่าวกับพระยาราชวรานุกูล ปลัดทูลฉลองมีความว่า

"ในการที่จะถอนพระยาพิไชยเป็นข้าหลวงเมืองหลวงพระบาง ได้ไตร่ตรองแล้ว พระยาพิชัยเป็นเจ้าเมืองพิไชยมาเป็นเวลา 3 ปี ก็มักเสียดาย แต่ราชการทางโน้น เป็นการสำคัญมิรู้ที่จะหาตัวผลัดเปลี่ยนได้อย่างไดก็ต้องจำเป็นจำใจที่จะต้องคิดด้านรักษาการทางนี้โดยอย่างที่สุดที่จะเป็นได้

การเมืองพิไชยที่พระยาพิไชยได้มาบังคับบัญชาแลจัดเปลี่ยนแปลงแก้ไขจนบัดนี้ เรียกได้แต่ว่าเป็นการก่อร่างสร้างประเพณีสิ่งจะแลเห็นเป็นรูปร่างในบ้านเมือง ส่วนคนอื่น ๆ เป็นแบบนักเรียนฝึกหัด"[1]

จากพระดำรัสของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพแสดงให้เห็นว่าพระยาพิไชยเป็นบุคคลที่ปฏิบัติราชการเป็นคุณประโยชน์แก่เมืองพิชัยไว้มาก จึงเป็นเหตุให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงพิจารณาเลือกเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำนครหลวงพระบาง ส่วนเมืองพิชัยให้พระยาสุโขทัยเป็นข้าหลวงแทน[2] หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งพระยาพิชัยดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองลาวพุงขาว

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/44 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพถึงพระยาราชวรานุกูล สำเนาที่ 17283 ๕ พฤศจิกายน ร.ศ. 111

[2] ก.

ปฏิบัติงานในนครหลวงพระบาง พร้อมทั้งพระราชทานยศเป็นพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร[1]

1. การแต่งตั้งคณะผู้บริหารฝ่ายไทยประจำนครหลวงพระบาง

เมื่อนายพลจัตวาพระยาพลัษฎานุรักษ์ถูกเรียกตัวกลับไปกรุงเทพ ฯ ปรากฏว่าคณะผู้บริหารในชุดเดิมขอกลับมารับราชการในกรุงเทพ ฯ ด้วยทำให้การปฏิบัติงานของพระยาศรีราชวรานุวัตรขาดบุคคลที่จะร่วมบริหารงาน ดังนั้นพระยาศรีราชวรานุวัตรจึงขอให้กระทรวงมหาดไทยแต่งตั้งข้าหลวงรอง 3 ตำแหน่ง มาเป็นคณะผู้บริหารชุดใหม่ซึ่งคัดเลือกมาจากข้าราชการราชการที่สำคัญจากเมืองพิชัยทั้งสิ้น กรมหมื่นดำรงราชานุภาพจึงเห็นชอบให้บุคคลที่พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรเสนอมาได้ดำรงตำแหน่งเป็นข้าหลวงรอง ดังมีรายนามต่อไปนี้

1. พระศรีเทพบาล ปลัดขวาเมืองพิชัยดำรงตำแหน่งข้าหลวงรองหรือปลัดขวาของข้าหลวงใหญ่ทำหน้าที่ทางฝ่ายมหาดไทย ซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า ข้าหลวงในการหนังสือ

2. หลวงพรหมสภา ผู้ว่าที่หลวงยกกระบัตรเมืองพิชัย ดำรงตำแหน่งข้าหลวงในการยุติธรรม

3. พระยาพิชัย ข้าหลวงใหญ่ทางด้านการเงิน กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงเป็นผู้จัดหาส่งไปจากกรุงเทพ ฯ[2]

เพื่อให้ข้าหลวงรองมีความเหมาะสมในด้านเกียรติยศเทียบเทียมกับข้าหลวงใหญ่ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพจึงขอพระราชทานยศแก่ข้าหลวงในการหนังสือ และข้าหลวงในการยุติธรรม ซึ่งในเวลาต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณา

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 62.1/44 ล.ค.

[2] ค

โปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งพระศรีเทพบาลเป็นพระบริรักษ์โยธี ส่วนหลวงพรหมสุภาเป็นพระภักดีราชยกระบัตร[1]

ในการแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่และคณะผู้บริหารในครั้งนี้ทางกรุงเทพ ฯ ได้ปรับปรุงอัตราเงินเดือนของข้าหลวงประจำหัวเมืองลาวพุงขาวด้วย ในทัศนะของผู้เขียนมีความเห็นว่ามูลเหตุที่มีการปรับปรุงเงินเดือนในครั้งนี้อาจจะสืบเนื่องมาจากรายงานความขัดข้องในนครหลวงพระบาง 13 ข้อ ของพระพลัษฎานุรักษ์ซึ่งได้กล่าวไว้* เกี่ยวกับปัญหาการขาดเงินในกองทัพซึ่งพระพลัษฎานุรักษ์ต้องใช้วิธีการขอยืมจากราษฎรมาแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในขณะที่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ ดังนั้นในปี พ.ศ.2435 กระทรวงมหาดไทยจึงเพิ่มเงินปีให้แก่ข้าหลวงใหญ่เป็นเงิน 6400 บาทต่อปี ซึ่งเปรียบเทียบกันได้ดังต่อไปนี้

<u>ตารางที่ 3</u> ตารางแสดงงบประมาณของอัตราเงินเดือนของข้าหลวงเมืองหลวงพระบาง ร.ศ 110.

ตำแหน่ง	จำนวนคน	จำนวนเงินเดือนที่ได้รับคนละ		รวมเป็นเงิน	
		ชั่ง	บาท	ชั่ง	บาท
1 ข้าหลวงที่หนึ่ง	1	5	–	5	–
2. เสมียนใหญ่	2	–	30	–	60
3. เสมียนรอง	8	–	12	1	16
4. ขุนหมื่นคนใช้	12	–	8	1	16
รวม	23			8	16

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/44 <u>กรมหมื่นดำรงราชานุภาพถึงพระยาราชวรานุกูล</u> สำเนาที่ 17263 8 พฤศจิกายน ร.ศ.111

*โปรดดูในรายงานของพระพลัษฎานุรักษ์ข้อ 1 ถึง ข้อ 7

ที่มา เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/47 เจ้าพระยาบดินทร์สมุหนายกกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 27 เมษายน ร ศ 110

ตารางที่ 4 ตารางแสดงงบประมาณของอัตราเงินเดือนเมื่อครั้งสมัยพระพิษณุเทพยังเป็นที่หลวงพิษณุเทพ ข้าหลวงที่ 2 ประจำนครหลวงพระบาง พ.ศ.2427 – พ.ศ.2430

ตำแหน่ง	จำนวนคน	จำนวนเงินเดือนที่ได้รับคนละ ชั่ง	บาท	รวมเป็นเงิน ชั่ง	บาท
1.ข้าหลวงที่ 2	1	2	40	2	40
2.เสมียนใหญ่	1	–	30	–	30
3.เสมียนรอง	3	–	12	–	36
4.ขุนหมื่นคนใช้	9	–	8	–	72
รวม	14			4	18

ที่มา แหล่งเดียวกับตารางที่ 3

จากตารางที่ 3 และตารางที่ 4 จะเห็นได้ว่าอัตราเงินเดือนของข้าราชการไทยในนครหลวงพระบางยังไม่มีความแตกต่างกันในอัตราเงินเดือนแต่ประการใด สำหรับตำแหน่งข้าหลวงที่สองหรือผู้ช่วยข้าหลวงใหญ่ในนครหลวงพระบาง พ.ศ 2435 ยังไม่ครบตามระเบียบการปกครองของประเทศราช ดังนั้นเมื่อพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร เป็นข้าหลวงใหญ่จึงได้ขอตำแหน่งข้าหลวงที่สองเพื่อให้การจัดระเบียบการปกครองของประเทศราชหลวงพระบางมีความสมบูรณ์แบบซึ่งเทียบเท่ากับนครเชียงใหม่ในขณะนั้น ในเวลาต่อมาทางกระทรวงมหาดไทยได้จัดส่งผู้ช่วยข้าหลวงใหญ่ฝ่ายมหาดไทย ฝ่ายยุติธรรมและข้าหลวงคลังตลอดจนบุคคลากรในตำแหน่งต่าง ๆ ปรากฏในตารางที่ 5

ข.อัตราข้าหลวงประจำหัวเมืองลาวพุงขาว*

ตารางที่ 5 อัตราข้าหลวงประจำหัวเมืองลาวพุงขาว พ.ศ. 2435

บุคคล	ตำแหน่ง	ชั้น	จำนวนเงิน รายเดือน บาท	จำนวนเงิน รายเดือน อัฐ	จำนวนเงิน รายปี บาท	จำนวนเงิน รายปี อัฐ
พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร	ข้าหลวงใหญ่	ชั้นที่ 1	533	21 1/3	6,400	–
พระบริรักษ์โยธีปลัดขวา	ข้าหลวงมหาดไทย	ชั้นที่ 3	150	–	1,800	–
พระภักดีราชยกกระบัตร	ข้าหลวงยุติธรรม	ชั้นที่ 3	133	21 1/3	1 600	–
	ข้าหลวงคลัง	ผู้ช่วย	100	–	1,200	–
	นายแพทย์	ผู้ช่วย	73	21 1/3	840	–
	เลขานุการ	มหาดเล็ก	40	–	480	–
	ข้าหลวงใหญ่	มหาดเล็ก	40	–	480	–
		มหาดเล็ก	40	–	480	–
		มหาดเล็ก	40	–	480	–
	เสมียน 13 คน		133	12 1/3	1,600	–
		รวม	1243	21 1/3	15,400	–
ค่าเดินทางและใช้สอยเบ็ดเสร็จ			250	–	3000	–
		รวม	1533	21 1/3	18,400	–

ที่มา กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/44 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพถึง พระยาราชวรานุกูล ลำเนาที่ 17284 8 พฤศจิกายน ร.ศ.111.

* หมายถึงประเทศราชหลวงพระบาง

2 การจัดตั้งโรงพยาบาล

สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรลาวในระหว่างที่ข้าหลวงใหญ่ขึ้นไปจัดราชการ ราษฎรลาวต้องประสบกับโรคไข้เจ็บอยู่เสมอโดยเฉพาะโรคไข้ป่า (ไข้มาเลเรีย) ส่วนในหน้าแล้งราษฎรลาวต้องเผชิญกับอหิวาตกโรคระบาดเป็นประจำทุกปีซึ่งในสมัยพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นข้าหลวงใหญ่ก็ได้ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีโดยขอพระราชทานหมอและยาจากกรุงเทพ ฯ ไปช่วยเหลือราษฎรลาว** ตลอดมาจนถึงสมัยพระพลัษฎานุรักษ์ทางกรุงเทพ ฯ ได้ให้ความช่วยเหลือส่งยาให้เป็นมูลค่าถึง 6 ชั่ง[1] ในเดือนมกราคม พ.ศ.2435 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพได้รับศุภอักษรจากนครหลวงพระบางเพื่อขอให้ทางกรุงเทพ ฯ จัดส่งหมอและยาไปให้ความช่วยเหลือราษฎรลาวมีความว่า

"บัดนี้มีไข้อหิวาตกโรคขึ้นเลยติดเนื่องอยู่กับบ้านเมืองหาเป็นครั้งเป็นคราวไม่ พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร เจ้าราชรินทรได้ปฤกษากับพระพลัษฎานุรักษ์เห็นว่าอยากจะจัดตั้งโรงพยาบาลไว้สำหรับจะได้รักษาราษฎรพลเมืองที่ป่วยด้วยโรคต่าง ๆ แต่ยาในพื้นเมืองที่เคยรักษามาแต่ก่อนมีแต่ยาราก ใบ เปลือกไม้ฝนต้มเป็นธรรมดา ขอรับพระราชทานยาแก้ไข้จับ (ไข้จับสั่น) แลอหิวาตกโรค ยาแก้ตกเสมหะเป็นโลหิต (โรคบิด) โรคตาแดงแลโรคต่าง ๆ ขึ้นไปสำหรับบ้านเมืองถึงกำหนดมี

---

* ตั้งแต่สมัยพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นข้าหลวงใหญ่

** โปรดดูรายละเอียดหน้า 208 – 267

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.32 /47 เจ้าพระยารัตนบดินทรกราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ลำดับที่ 8 27 เมษายน ร.ศ. 110

พนักงานโรงพยาบาลได้รักษาโรคสิ่งใดหายหรือเป็นอันตรายมากน้อย เท่าใด จะได้มีศุภอักษรลงมา ณ.กรุงเทพ ฯ"[1]

นับตั้งแต่พระพลัษฏานุรักษ์ยังเป็นข้าหลวงอยู่ทางกรุงเทพ ฯ ก็มีความเห็นเหมือนกับ พระเจ้าพี่นมหินทรเทพนิภาธรและเจ้าศักรินทรฤทธิธารงค์ที่จะจัดตั้งโรงพยาบาลขึ้นในนครหลวงพระบางดังปรากฏในคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีความว่า

"ด้วยความเจ็บไข้ที่เมืองนครหลวงพระบางตามซึ่งได้ทราบเกล้า ฯ ทางระหัศ(ไปรเวต) ว่าเกิดความไข้ ราษฎรเป็นอันตรายมากแลยาฯ แก้วับไข้อหิวาตกโรคแก้ตกเสมหะโลหิต โรคกาแดงแลโรคต่าง ๆ นั้น ก็เป็นความต้องการจริงถ้ายังไม่ได้ตั้งโรงพยาบาลมีแพทย์อยู่ประจำ เป็นแต่ต้องการยาตามที่ต้องการ ซึ่งได้กะงบประมาณทูลเกล้า ฯ ถวายไปนั้นปีหนึ่งเป็นเงิน 18 ชั่ง ถ้าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานให้ส่งขึ้นไปเป็นคราว ๆ ประมาณ 4 คราว คราว 1 เป็นเงิน 4 ชั่ง 40 บาท ก็จะเป็นพระมหากรุณาพอแก่ความประสงค์ แลแพทย์ที่จะตรวจดูอาการไข้แลแนะนำใช้ยาต่าง ๆ เหล่านี้ ข้าพระพุทธเจ้าจะรับใส่เกล้า ฯ ให้นายเข้มนักเรียนแพทยากรเป็นหมอบาดแผลแลทราบเกล้า ฯ ทางยาฝรั่งที่จะใช้รักษาตามซึ่งได้เรียนอยู่ด้วย ให้รีบขึ้นไปให้แก่พระยาพิไชยข้าหลวง* ตามที่ขอแลจะขอให้คง

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/44 <u>กรมหมื่นดารงราชานุภาพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> 8 มกราคม ร.ศ. 111

* พระยาพิไชยหรือพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรรับราชการในตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำนครหลวงพระบาง เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2435

รับพระราชทานเงินเดือน ส่วนนักเรียนเดือนละ 12 บาทอยู่ตามเดิม แลให้เป็นธุระที่จะตรวจอาการไข้แลแนะนำใช้ยาตามซึ่งเจ้านายแลราษฎรเมืองหลวงพระบางจะต้องการนั้นไปพลางก่อน เพราะนักเรียนแพทย์ต้องอยู่ในคำสั่งถึง 3 ปี เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าจะเพียงพอแก่ความต้องการในชั้นนี้ เมื่อตกลงคงตั้งโรงพยาบาลนี้ จะได้รับใส่เกล้าฯ สั่งให้นายเข้มรับราชการต่อไป"[1]

ตามคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบในความคิดที่จะสร้างโรงพยาบาลในนครหลวงพระบาง ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขามีความว่า " . . แลการที่จะตั้งโรงพยาบาลนั้นดีทั้งสิ้นเป็นการกุศลแลกรุณาแท้จะเป็นปัญหาก็แต่เรื่องเงินที่จะใช้ ต้องให้เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ลองประมาณดู"[2]

แต่ในการจัดตั้งโรงพยาบาลที่นครหลวงพระบางทางกรุงเทพ ฯ ต้องประสบปัญหาหลายประการในการดำเนินงานทั้งนี้เพราะ

ประการแรก การสร้างโรงพยาบาลจะต้องใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนสูง ซึ่งในระยะนี้เงินในท้องพระคลังส่วนกลางต้องนำไปใช้ในการพัฒนาการทหารและการปรับปรุงการปกครองตามคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ทางกรุงเทพ ฯ จะต้องใช้เงินถึง 58 ชั่ง 40 บาท สำหรับเป็นเงินค่าใช้สอยทั้งหมดซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงษ์กราบทูลรัชกาลที่ 5 มีความว่า

---

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.24/7 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่องตั้งโรงพยาบาลที่เมืองหลวงพระบาง 20 มกราคม ร.ศ.111.

[2] ค กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 20 มกราคม ร ศ.111

"งบประมาณในการที่จะตั้งโรงพยาบาลตามจำนวนที่ได้ทูลเกล้า ฯ ถวาย มานี้เป็นแต่ส่วนเงินเดือนแพทย์ค่าเครื่องยา แลค่าใช้สอยเบ็ดเสร็จ รวมเป็นเงิน 58 ชั่ง 40 บาท อาหารคนไข้พยาบาท แลที่โรงพยาบาล เครื่องพยาบาลคนใช้สำหรับโรงพยาบาลนั้นขอรับพระราชทานให้เป็น ของเมืองหลวงพระบางจัดให้พร้อม"[1]

ประการที่สอง เนื่องจากนครหลวงพระบางอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพ ฯ จึงเกิดปัญหาการขาดแคลนแพทย์ประจำโรงพยาบาล แต่เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ได้ขอ พระราชทานเพิ่มเงินเดือนในอัตราเงินเดือนแพทย์ในกรุงเทพ ฯ ดังปรากฏในคากราบ บังคมทูลมีความว่า

"แต่ตัวแพทย์ที่จะขึ้นไปอยู่ประจำโรงพยาบาลนั้นหาตัวยาก ไม่ใคร่จะมี ใครสมัครไป เพราะเป็นทางไกลแลกันดาร จึงได้รับไปเกล้า ฯ ขึ้น เงินเดือนให้เป็นอย่างสูง"[2]

ประการที่สาม ในการจัดตั้งโรงพยาบาล เจ้าพระยาภาสกรวงษ์เสนอให้ฝ่าย นครหลวงพระบางออกเงินค่าเครื่องพยาบาล คนใช้สำหรับโรงพยาบาลซึ่งเป็นข้อเสนอ ที่สร้างความหนักใจให้แก่ฝ่ายลาวเพราะในช่วงเวลานั้นนครหลวงพระบางกำลังประสบ ปัญหาการขาดแคลนเงินที่จะปรับปรุงบ้านเมือง เมื่อทางกรุงเทพ ฯ ขอให้ออกเงินส่วนตัว

หมายถึงจำนวนเงิน 18 ชั่ง ดูรายละเอียดในงบประมาณการตั้งโรงพยาบาล ที่นครหลวงพระบาง หน้า 178

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.22/7 <u>เจ้าพระยาภาสกรวงษ์กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5</u> 20 มกราคม ร.ศ.111

[2] <u>อ.</u>

ทางนครหลวงพระบางอาจจะต้องปฏิเสธกลับขอร้องให้ฝ่ายไทยช่วยเหลืออีกซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาภาสกรวงษ์มีความว่า

> "...ส่วนเบื้องหลวงพระบางก็เต็มใจจะให้มหาดไทยพูดจานัดหมายให้ตก ลงเสียก่อนเพราะบางที่หลวงพระบางจะต้องออกทุนเองก็มาก เงินไม่สู้หาง่ายเหมือนที่นี่อยู่"[1]

จากปัญหาทั้งสองประการพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าการสร้างโรงพยาบาลในนครหลวงพระบางเป็นการปรับปรุงทางด้านสาธารณสุขที่มีประโยชน์ต่อประเทศราช แต่ในขณะนี้ทางกรุงเทพ ฯ กำลังประสบปัญหาการใช้เงินปรับปรุงราชการภายในราชธานี ดังนั้นพระองค์จึงทรงชี้แจงให้เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ระงับเรื่องราวการสร้างโรงพยาบาลในนครหลวงพระบางไว้ก่อน ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขามีความว่า

> "เห็นควรจะใช้งบประมาณศก 112 ให้ได้ตรวจเงินทองดูก่อนจะอนุญาต ถ้าให้อนุญาตแล้วการไม่มีข้องภายหน้าจะเสียไปเพราะเป็นการตั้งแล้วเลิกไม่ได้ไม่เหมือนกับการอื่น ๆ.."[2]

แม้ว่ารัชกาลที่ 5 จะทรงตอบเป็นเชิงปฏิเสธในการจัดตั้งโรงพยาบาลโดยขอผ่อนผันในปี พ.ศ.2436 เพื่อมิให้ข้อเสนอของเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ต้องประสบความล้มเหลว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ทำรายงานเสนอต่อที่

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.24/7 <u>พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงษ์</u> 24 มกราคม ร.ศ.111

[2] <u>ค.</u>

ประชุมเสนาบดีสภา ปรากฏว่าคณะกรรมการของสภาเสนาบดีไม่เห็นด้วยกับการที่ทางกรุงเทพ ฯ จะต้องจ่ายเงินให้กับประเทศราชเป็นจำนวนเงินถึง 58 ชั่ง 40 บาท แต่กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ* มีความเห็นชอบกับความคิดของเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ จึงขอพระราชทานความเห็นกราบบังคมทูลให้เปลี่ยนแปลงจากการตั้งโรงพยาบาลมาเป็นโรงหมอชั่วคราวหรือเรียกว่า โอสถศาลา โดยมีแพทย์ประจำ 1 คนคอยให้บริการตรวจรักษาแก่ราษฎรลาวตามแบบประเทศสิงคโปร์ ซึ่งปรากฏในคำกราบบังคมทูลมีความว่า

> "การที่จะตั้งโรงพยาบาลที่เมืองหลวงพระบาง ตามคัตภาที่กะมานี้คงจะเป็นประโยชน์มาก ด้วยการที่กะนี้ลาวจะต้องออกเงินมาก เมื่อยังไม่คุ้นเคยและเข้าใจประโยชน์ของโรงพยาบาลโดยถ่องแท้ ก็น่าที่จะไม่ใคร่เต็มใจอุดหนุนด้วยเสียดายเงินดังทรงพระราชดำริห์นั้นข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าว่าในชั้นแรกนี้ โดยจะมีหมอไปแต่คนเดียว ได้หมอเช่นขุนเวชวิสิฐซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงษ์กะชื่อมาในประมาณแล้วนั้นก็พอที่จะรักษาได้ทั้งทางยาและทางบาดแผล ควรพระราชทานเงินเดือนหมอคนนี้ ในอัตราหมอกองข้าหลวงซึ่งได้กะและมีประมาณอยู่ในกระทรวงมหาดไทยแล้ว เงินเดือนเดือนละ 60 บาท เพิ่มขึ้นในส่วนจัดการโรงพยาบาลอีก 40 บาท รวมเป็นเดือนละ 100 บาท เสมียนไม่ต้องมีด้วยเสมียนในกองข้าหลวงมีอยู่แล้วพอจะช่วยกันทำบาญชีได้ส่วนยาสำหรับรักษาโรคต่าง ๆ นั้น เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ทุนที่จะจัดซื้อในครั้งแรกนี้ควรจะพระราชทานเป็น ของหลวงจัดซื้อยาฝรั่งยาไทยขึ้นไปจากกรุงเทพ ฯ เมื่อถึงเมืองหลวงพระบางแล้วให้จัดตั้งจำหน่ายโดยวิธีโอสถศาลา

---

*ขณะนั้นดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยรับผิดชอบการปรับปรุงนครหลวงพระบาง

ของราชาธิปตัยที่มีเป็นแบบแผนอยู่ในเมืองสิงคโปร์เป็นต้นคือถ้าราษฎร ที่ขัดสนป่วยเจ็บมาให้รักษาหรือรับยาพระราชทานที่โอสถศาลา ก็รักษาและให้ยาเป็นทานถ้าหากว่าผู้มีทรัพย์จะมาซื้อยาไว้บริโภคที่บ้านเรือน หรือมาหาหมอไปรักษาก็คิดค่ายาพอสมควรไม่ให้ขาดทุนดังนี้ เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าจะเป็นการสำเร็จได้เรียบร้อย ทุนที่จะซื้อยาเพิ่มเติมต่อไปข้างหน้าจะคิดอ่านให้เป็นการเรี่ยรายเจ้านายแลผู้มีบันดาศักดิ์ในเมืองหลวงพระบางช่วยกันทนุบำรุงก็ได้ เงินหลวงที่จะต้องพระราชทานต่อไปข้างหน้าในส่วนกระทรวงธรรมการก็เพียงเงินที่เพิ่มพระราชทานหมอในกองข้าหลวงอีกเดือนละ 40 บาท เมื่อการชั้นนี้จัดสำเร็จได้ดีต่อไปจะจัดเป็นโรงพยาบาลหรือจะจัดการขยายให้ใหญ่โตประการใดก็ได้..."[1]

ข้อเสนอที่กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงเห็นชอบด้วยจึงมีพระราชหัตถเลขากระแสตอบว่า

"ซึ่งเธอมีความว่ากว่า ลาวไม่เข้าใจแลคุ้นเคยประโยชน์ของโรงพยาบาลจะไม่เต็มใจอุดหนุน ควรจะมีแต่หมอแลยาขึ้นไปตั้งเป็นโอสถศาลานั้นเห็นว่า บางทีพระพลัญฎานุรักษ์เขาจะชี้แจงประโยชน์ของโรงพยาบาลกันไว้ซึมทราบแล้ว แต่จัดเพียงตั้งโอสถศาลาเพียงนี้ก่อนเป็นดีกว่า

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.24/7 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 3 กุมภาพันธุ์ ร.ศ. 111

โครมูกรามตั้งเป็นโรงพยาบาลทีเดียว อนุญาตให้จัดการเพียงเท่าที่ว่านี้"[1]

ในที่สุดความเห็นของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพได้นำมาเป็นหลักการปฏิบัติในการจัดตั้งโอสถศาลาดังนี้

1. สถานที่ทำงาน จัดตั้งเป็นโอสถศาลามียาไทยยาฝรั่งไว้ตามที่แพทย์ต้องการ แพทย์ที่ไปกับข้าหลวงจะเป็นพนักงานจ่ายยาให้แก่ราษฎรด้วย

2. ค่ารักษาพยาบาล จัดแบ่งเป็น 2 ประเภท ถ้าคนมีเงินมากให้จำหน่ายยาในราคาเท่าทุน ส่วนอีกประเภทหนึ่งเป็นคนจนให้จัดเป็นคนป่วยอนาถาไม่ต้องเสียเงินค่ารักษาแต่ประการใด

3. สำหรับแพทย์ ทางกรุงเทพ ฯ ได้จัดส่งแพทย์ไปประจำโดยฝ่ายกรุงเทพ ฯ จัดออกเงินเดือนสำหรับแพทย์ ในการครั้งนี้ได้จัดส่งนายเข้มนักเรียนแพทยากรเป็นหมอบาดแผลตามที่นครหลวงพระบางต้องการ โดยทางกรุงเทพ ฯ จ่ายเงินเดือนสำหรับแพทย์เดือนละ 12 บาท

4. เรื่องยา ตามพระดำริห์ของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพให้เจ้านายเมืองหลวงพระบางเรี่ยรายเงินมาซื้อยาจากกรุงเทพ ฯ แต่ทางกรุงเทพ ฯ ได้รับศุภอักษร ข องเจ้าศักรินทรฤทธิธำรงเจ้านครหลวงพระบางกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ว่า ทางนครหลวงพระบางขาดเงินที่จะซื้อยาได้ ขอให้ทางกรุงเทพ ฯ จัดส่งยาสำหรับราษฎรลาวในปี พ.ศ.2436 เป็นการชั่วคราวก่อน[2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.24/7 <u>พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ</u> 4 เมษายน ร.ศ.112

[2] <u>ค.</u> เจ้าพระยาภาสกรวงษ์กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 8 เมษายน ร.ศ. 112

ดังนั้นในปี พ.ศ.2436 ทางกรุงเทพ ฯ ได้จัดส่งยาฝรั่งเป็นจำนวนเงิน 10 ชั่ง ให้แก่โอสถศาลานครหลวงพระบางเพื่อนำไปบริการแก่ราษฎรลาวอย่างทั่วถึงกัน

ตารางที่ 6 จำนวนยาฝรั่งที่จัดส่งไปยังนครหลวงพระบาง

ชื่อยา	จำนวนยา	จำนวนเงิน			รวมเงิน		
		ชั่ง	บาท	อัฐ	ชั่ง	บาท	อัฐ
ยาแก้โรคตาแดงขวดขนาดกลางใหญ่	1 โหล	–	60	–			
ยาแก้โรคตาต้อขวดใหญ่	½ โหล	–	24	–			
ยาแก้อหิวาตกโรคแก้บิด,ไอ,ขวดใหญ่	1 โหล	–	16	–			
ยาแก้ลงท้องขนาดใหญ่	4 ขวด	–	20	–			
ยาแก้ไข้จับสั่น	6 โหล		54	–			
ยาแก้ไข้พิษ	20 คลนช์		32	–			
ยาแก้ไข้ซึ่ง "ค้นติบดนี่"	1 ปอนด์		10	–			
ยาแก้ตกเลมหะโลหิต	4 ปอนด์		40	–			
ยาใส่แผลสดขนาดใหญ่	2 ขวด		12	–			
ผ้าสำลีปอนด์ละ 4 บาท	2 ปอนด์		8	–			
ขี้ผึ้งปิดแผลต่าง ๆ	10 ปอนด์		50	–			
ยาแก้แผลเปื่อยเน่า	1 ปอนด์		20	–			
ยาถ่ายแก้โรคต่าง ๆ	3 ปอนด์		30	–			
ผ้าพันแผล	4 โหล		6				
รวมเป็นเงิน					10		

ที่มา. กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.24/7 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ 8 เมษายน ร.ศ. 112

ตารางที่ 7 งบประมาณการตั้งโรงพยาบาลที่เมืองหลวงพระบาง*

รายการ	จำนวนเงิน			รวมเงิน			หมายเหตุ
	ชั่ง	บาท	อัฐ	ชั่ง	บาท	อัฐ	
เงินเดือนหมอยาขุนเวชวิสิษฐ (หลานพระประสิทธิวิทยา) เดือนละ	1	10					ค่าเดินทางของเจ้าหน้าที่ตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงเมืองพิไชย รวมอยู่ในจำนวนเงิน 2 ชั่ง 50 บาท สำหรับค่าอาหารคนไข้ คนพยาบาล คนครัว เป็นหน้าที่ของเมืองหลวงพระบางจัดดำเนินการเอง
หมอบาดแผล นายเข้มนักเรียนแพทย์	1	10					
เสมียน 1 นาย		30		2	50		
ค่ายาไทย ยาฝรั่ง				1	40		
ค่าใช้สอยเบ็ดเสร็จ					60		
รวมเป็นเงินรายเดือนเดือนละ				4	70		
ใน 1 ปี จะต้องใช้เงิน				56	40		

ที่มา กจช. เอกสาร ร.5 ก.24/7 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 20 มกราคม ร.ศ 111,

*งบประมาณตามตารางที่ 7 เป็นงบประมาณซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ดังกล่าวไว้ในหน้า 315 - 318

ความช่วยเหลือทางด้านการพยาบาลที่ทางกรุงเทพ ฯ ได้จัดให้แก่นครหลวงพระบางนับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างสูงที่เมืองราชธานีซึ่งกำลังตกอยู่ในภาวะการต้องการเงินปรับปรุงประเทศได้เสียสละเงินจำนวนหนึ่งเพื่อรักษาชีวิตของราษฎรลาว แต่การจัดตั้งโอสถศาลาของไทยในนครหลวงพระบางได้จัดตั้งในระยะสั้นทั้งนี้เพราะเกิดเหตุการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศในวิกฤตกาล ร.ศ 112 จึงเป็นเหตุให้โครงการที่จะจัดตั้งโรงพยาบาลในนครหลวงพระบางจึงต้องระงับไปพร้อมกับการที่ไทยต้องสละสิทธิทั้งหมดในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส

ในการจัดตั้งโอสถศาลาครั้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรมิได้มีบทบาทในการแสดงความเห็นในการปรับปรุงนครหลวงพระบางเหมือนกับการปฏิบัติของพระยาสุรศักดิ์มนตรีและพระยาพลัษฎานุรักษ์ การจัดตั้งโอสถศาลาเป็นหน้าที่ของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในส่วนกลางได้จัดการวางแผนงานไว้อย่างเรียบร้อยแล้ว ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการจัดตั้งโอสถศาลาในครั้งนี้พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร ข้าหลวงใหญ่ปฏิบัติหน้าที่เพียงสนองนโยบายจากส่วนกลางเท่านั้น

ระหว่างที่พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ในนครหลวงพระบางเป็นช่วงเวลาที่งานปรับปรุงทางด้านต่าง ๆ ได้มีการวางแผนงานไว้อย่างเรียบร้อยแล้วดังนั้นในการปฏิบัติงานพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรจึงปฏิบัติตามคำสั่งจากกระทรวงมหาดไทยโดยตรงประกอบกับในเดือนตุลาคมทางกรุงเทพ ฯ ได้เกิดความขัดแย้งทางการเมืองกับฝรั่งเศสจนเกิดเหตุการณ์ "วิกฤตกาล ร.ศ 112" เป็นผลให้ไทยต้องสละสิทธิในดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงทั้งหมดซึ่งรวมทั้งนครหลวงพระบางด้วย ต่อมาในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2436 พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรได้พ้นจากหน้าที่ข้าหลวงใหญ่ลาวพุงขาวแล้วเดินทางกลับเมืองพิชัย รวมเวลาที่ปฏิบัติหน้าที่เพียง 9 เดือน ด้วยเหตุนี้จึงมิได้แสดงผลงานในการปรับปรุงนครหลวงพระบางเหมือนกับข้าหลวงใหญ่ในอดีตดังเช่น พระยาสุรศักดิ์มนตรีและพระยาพลัษฎานุรักษ์

ตอนที่ 3 ผลของการปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบาง พ.ศ. 2423 - 2436

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2427 เป็นต้นมา ทางกรุงเทพฯได้เริ่มดำเนินการจัดการปรับปรุงการปกครองในนครหลวงพระบางตลอดจนหัวเมืองสำคัญเช่น แคว้นหัวพันสิบสองจุไทยและหัวพันทั้งห้าทั้งหก การปรับปรุงการปกครองในครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ฝ่ายไทยในด้านการแสดงสิทธิของเมืองราชธานีที่มีเหนือดินแดนดังกล่าว แต่ในเวลาต่อมาสถานการณ์ภายนอกอันเกิดจากภัยการคุกคามของพวกฮ่อ และการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสได้เป็นปัญหาสำคัญต่อความอยู่รอดของประเทศราชหลวง - พระบาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์ซึ่งนครหลวงพระบางถูกฮ่อเผาเมืองในปี พ.ศ. 2430 ได้สร้างความหายนะให้แก่ดินแดนนี้เป็นอย่างยิ่ง จนเป็นเหตุให้ทางกรุงเทพฯต้องรีบจัดการปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางครั้งยิ่งใหญ่และเป็นการทุ่มเททั้งทางด้านกำลังทรัพย์ กำลังคน จนเป็นผลให้ประเทศราชหลวงพระบางฟื้นฟูจากความหายนะได้อย่างรวดเร็ว ผลของการปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางระหว่าง พ.ศ. 2430 - พ.ศ. 243C อาจสรุปได้ดังนี้

1. ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในนครหลวงพระบาง

1.1 ความมั่นคงในเสถียรภาพ หลังจากที่นครหลวงพระบางถูกฮ่อเผาเมืองในปี พ.ศ. 2430 เจ้านครหลวงพระบาง เจ้านาย ท้าวพระยาตลอดจนราษฎรลาวไม่สามารถที่จะต้านทานหรือทำการขับไล่ฮ่อได้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความอ่อนแอของผู้นำและความขลาดกลัวของราษฎรลาวอย่างเห็นได้ชัดในการที่ขาดพลังแห่งการต่อสู้ พร้อมกันนั้นยังพากันหลบหนีทิ้งบ้านเมืองให้กลายเป็นสภาพเมืองร้าง จนกระทั่งกองทัพไทยโดยการนำของพระอินทราธิบาลได้เข้าจัดการรื้อฟื้นความหายนะ จนในที่สุดพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้เป็นบุคคลสำคัญ เข้าทำการปรับปรุงการปกครองภายในนครหลวงพระบางจนสามารถสร้างความมั่นคง ตลอดจนเสถียรภาพทางด้านการเมือง การปกครอง ให้นครหลวงพระบางกลับคืนมาเป็นบ้านเมืองใหม่อีกครั้งหนึ่ง

1.2 ความทันสมัยในระเบียบการปกครองและการศาล แต่เดิมการปกครองภายในของประเทศราชหลวงพระบางได้จัดตามแบบ " เก้าสนามหลาง "* หลังจากที่กองทัพไทยภายใต้การนำของพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้จัดการปกครองและจัดระเบียบบริหารราชการตามแบบนครเชียงใหม่ โดยจัดตำแหน่งข้าราชการ 6 ตำแหน่ง** ซึ่งเป็นการกระจายอำนาจในการบริหารตลอดจนความรับผิดชอบของเสนาบดีแต่ละตำแหน่ง

ส่วนในทางการศาลและกฎหมาย พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ตั้งคณะกรรมการชำระกฎหมายที่สำคัญ เช่น กฎหมายว่าด้วยกรรมสิทธิ์ในที่ดิน กฎหมายการฟ้องร้องเรื่องหนี้สิน นอกจากนี้ได้จัดทำเนียบชำระความภายใต้การควบคุมของคณะตุลาการฝ่ายกองทัพ ฝ่ายกองข้าหลวงและฝ่ายนครหลวงพระบาง ตลอดจนมีการจัดระเบียบในศาลชั้นต้น การอุทธรณ์และศาลต่างประเทศ

ผลสำเร็จอันเกิดจากความพยายามของฝ่ายไทย ได้วางรากฐานการปกครองในนครหลวงพระบางให้มีความทันสมัยทัดเทียมกับประเทศราชอื่นๆ เช่น นครเชียงใหม่

1.3 ความเจริญทางด้านสังคมและการสาธารณูปโภค พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้เริ่มพัฒนาความเป็นอยู่ของคนลาวด้วยวิธีการปรับปรุงทางด้านประเพณี ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ในขณะนั้น เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับงานศพ การสร้างศาลเทพารักษ์และการจัดการเลิกทาส

ในด้านการสาธารณูปโภค จากการวางรากฐานในด้านการสาธารณูปโภคตั้งแต่การวางผังเมือง การตัดถนน การสร้างโรงพยาบาล ความเจริญในด้านนี้ได้พัฒนาความล้าหลังของนครหลวงพระบางและเปิดรับความทันสมัยให้เกิดขึ้นในดินแดนของตน

---

* โปรดดูรายละเอียดหน้า 228

** โปรดดูรายละเอียดหน้า 223 - 226

1.4 ความปลอดภัยและความมั่นคงภายใน หลังจากรัฐบาลไทยได้รื้อฟื้นประเทศราชหลวงพระบางให้กลับคืนสู่สภาพความเป็นบ้านเมืองใหม่แล้ว รัฐบาลไทยได้จัดการเกษตรข้าวและซื้อข้าวสำหรับเลี้ยงราษฎรตลอดจนกองทัพ พร้อมกันนั้นได้จัดกำลังทหารสำหรับป้องกันภัยจากโจรผู้ร้าย ซึ่งสร้างความปลอดภัยและความ - มั่นคงภายในให้กับประเทศราชหลวงพระบาง

1.5 ความอยู่รอดทางด้านเศรษฐกิจ ในสภาพที่นครหลวงพระบางถูกฮ่อเผา ซึ่งภาวะเศรษฐกิจภายในต้องตกอยู่ในสภาพวิกฤตจนก่อให้เกิดความหายนะ รัฐบาลไทยภายใต้การนำของพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้จัดการปฏิรูปทางด้านเศรษฐกิจครั้งยิ่งใหญ่ในประเทศราชหลวงพระบาง โดยเริ่มตั้งแต่การจัดเงินไว้สำหรับให้เจ้า-หลวง เจ้านาย ท้าวพระยาได้กู้ฐานะของตนเอง การจัดระเบียบทางด้านการใช้จ่ายเงินในทางราชการ การจัดเก็บภาษี การลงทุนทางการค้าและการพัฒนาการคมนาคมเพื่อสร้างผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ การปฏิบัติงานทางด้านเศรษฐกิจของรัฐบาลไทย ได้วางพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจให้เกิดความมั่นคงภายในแก่ประเทศราชหลวง - พระบาง

จะเห็นได้ว่าในช่วงระยะเวลา 6 ปี (ระหว่าง พ.ศ.2430 - พ.ศ. 2436) ประเทศราชหลวงพระบางได้รับผลประโยชน์จากการให้ความช่วยเหลือของรัฐบาลไทยในฐานะเมืองราชธานี ซึ่งนับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่ประเทศราชหลวงพระบางได้รับความอนุเคราะห์มากเป็นอย่างยิ่งจากรัฐบาลไทย ซึ่งความช่วยช่วยเหลือดังกล่าวนี้ได้พัฒนาประเทศราชหลวงพระบางทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง สังคม เศรษฐกิจและการศึกษา

1.6 ผลที่ฝ่ายไทยได้รับระหว่าง พ.ศ. 2430 - พ.ศ. 2436

ในการปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางระหว่างพ.ศ.2430 จนถึงพ.ศ.2436 รัฐบาลไทยได้เข้าจัดดำเนินงานโดยตรงตามแบบหัวเมืองชั้นในของพระราชอาณาเขต แต่การปรับปรุงครั้งนี้สร้างผลดีในด้านการแสดงสิทธิของไทยเหนือนครหลวงพระบางในระยะสั้น ต่อมาเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 ทางฝ่ายไทยจำ-

ต้องสละสิทธิฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงซึ่งรวมทั้งนครหลวงพระบางให้แก่ฝรั่งเศส ดังนั้นการทุ่มเทของฝ่ายไทยในประเทศราชหลวงพระบางไม่มีผลสะท้อนกลับทางด้านการเมือง และผลเสียที่เกิดแก่ฝ่ายไทยในครั้งนี้เป็นอุทาหรณ์ให้กับรัฐบาลไทยเพื่อยึดถือเป็นแนวทางในการปรับปรุงประเทศราชอื่นๆในภายภาคหน้า

๒. อุปสรรคในการปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบาง

2.1 นครหลวงพระบางเป็นประเทศราชที่มีความล้าหลังทางการปกครองมาเป็นเวลานาน

เนื่องจากนครหลวงพระบางเป็นดินแดนที่มีความทรุดโทรมมาเป็นเวลาช้านาน พวกเจ้านายท้าวพระยาหมดกำลังที่จะบำรุง ครั้งเมื่อกองทัพขึ้นไปปราบปรามฮ่อก็ต้องเกณฑ์เสบียงอาหารไปช่วยอยู่เสมอ ในยามบ้านเมืองสงบฐานะของราษฎรก็มีความ - คับแค้นอยู่แล้ว ต่อมาในปี พ.ศ. 2430 นครหลวงพระบางต้องประสบภัยจากการปล้นสะดมของพวกฮ่อ ซึ่งนำความหายนะมาสู่บ้านเมืองมากยิ่งขึ้น จนเจ้านครหลวงพระ-บาง เจ้านายท้าวพระยาลาวต้องละทิ้งบ้านเมืองหลบหนีไปอาศัยอยู่บ้านปากลายเพื่อรอความช่วยเหลือจากกองทัพใหญ่ที่จะยกมาช่วยเหลือปราบปรามฮ่อ และปรับปรุงบ้าน - เมืองให้กลับคืนสู่ความเป็นบ้านเป็นเมืองตามสภาพเดิม

เมื่อกองทัพใหญ่เข้าทำการปราบปรามฮ่อแล้ว ในเวลาต่อมาตั้งแต่ พ.ศ. 2431 เป็นต้นไป จะเห็นได้ว่าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นผู้นำในการพัฒนานครหลวงพระบางทั้งทางด้านการปรับปรุงการปกครอง ความเป็นอยู่ของราษฎรตลอดจนยกฐานะทางเศรษฐกิจและความมั่นคงให้ดีกว่าสภาพเดิม ดังนั้นการปรับปรุงครั้งใหญ่ระหว่างพ.ศ. 2430 - 2433 ทางฝ่ายไทยต้องทุ่มเททั้งกำลังทหารและกำลังทรัพย์เป็นจำนวนมากเพื่อเร่งปรับปรุงนครหลวงพระบางให้เป็นประเทศราชทางตะวันออกที่มีความสำคัญทางด้านการป้องกันภัยของการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสให้แก่ราชธานีกรุงเทพฯ

2.2 ในการปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบาง ฝ่ายไทยต้องทุ่มเทกำลังทรัพย์เป็นจำนวนมากเกินกว่าการปรับปรุงหัวเมืองชั้นใน

ในสภาพการณ์ที่นครหลวงพระบางกำลังตกอยู่ในลักษณะที่ไม่สามารถช่วยตนเองได้ แม่ทัพใหญ่ (พระยาสุรศักดิ์มนตรี) ในฐานะเป็นผู้นำในการปรับปรุงนครหลวงพระบางต้องทำหน้าที่ " เป็นบิดา " เข้าช่วยโอบอุ้มราษฎรลาวให้พ้นจากภัยพิบัติครั้งใหญ่ จึงเป็นเหตุให้ทางฝ่ายไทยต้องทุ่มเทกำลังทรัพย์เป็นจำนวนมาก เพื่อปรับปรุงนครหลวงพระบางระหว่าง พ.ศ. 2431 – 2433

สาเหตุที่ทางฝ่ายไทยต้องทุ่มเทกำลังทรัพย์เพื่อการปรับปรุงนครหลวงพระบางสืบเนื่องมาจาก

ประการแรก นครหลวงพระบางเป็นดินแดนที่มีฐานะด้อยทางด้านเศรษฐกิจ เมื่อประสบภัยพิบัติทางการเมืองซ้ำเติมฐานะเศรษฐกิจของบ้านเมืองยิ่งฝืดเคืองมากขึ้น ในการที่กองทัพไทยจะเร่งปรับปรุงการปกครองให้มีฐานะทางการปกครองที่มั่นคง มีความปลอดภัยในการรักษาบ้านเมือง จึงจำเป็นต้องให้ความช่วยเหลือทางด้านกำลังทรัพย์เพื่อวางพื้นฐานความมั่นคงภายในให้แก่ประเทศราชหลวงพระบาง

ประการที่สอง งานปรับปรุงนครหลวงพระบางในระหว่างพ.ศ. 2431 – 2433 กองทัพใหญ่ต้องปรับปรุงทุกๆด้านในช่วงเวลาเดียวกัน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องจ่ายเงินเพื่อการปรับปรุงนครหลวงพระบางเป็นจำนวนมาก

ประการที่สาม ฐานะของเจ้านครหลวงพระบาง เจ้านายท้าวพระยาลาวอยู่ในฐานะที่ยากจน เมื่อกองทัพไทยยกไปให้ความช่วยเหลือจึงมีความจำเป็นที่จะต้องขอกู้ยืมเงินจากกองทัพไปปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของตนเอง ซึ่งทางกองทัพไทยในขณะนั้นต้องให้ความช่วยเหลือ ปรากฏว่า เจ้านายหลวงพระบางกู้เงินจากกรุงเทพฯ 500 ชั่ง เจ้าราชภาคิไนย เจ้าราชวงษ์ขอกู้ 200 ชั่ง และเจ้านายท้าวพระยาลาวขอกู้จากฝ่ายไทยด้วย โดยพระยาสุรศักดิ์มนตรีข้าหลวงใหญ่เป็นผู้เซ็นรับรองค้ำประกัน[1]

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี <u>ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี</u> เล่ม 4 หน้า 6

จากสาเหตุดังกล่าวทั้ง 3 ประการ สิ่งที่มีความจำเป็นสูงสุดในการเอื้ออำนวยต่อการปรับปรุงการปกครองในครั้งนี้ก็คือ " การใช้เงิน " ที่ทางกรุงเทพฯในฐานะเมืองราชธานีมีความจำเป็นที่จะต้องจ่ายให้กับประเทศราช ดังนั้นปัญหาทางการเงินจึงเป็นอุปสรรคสำหรับการปรับปรุงการปกครองในครั้งนี้

2.3 การบริหารราชการของเมืองราชธานีไม่สอดคล้องกับการปฏิบัติงานของพระยาสุรศักดิ์มนตรีในการปรับปรุงนครหลวงพระบาง

เมื่อพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้รับคำสั่งให้ไปปราบฮ่อในปี พ.ศ. 2430 กรมยุทธนาธิการได้มอบเงินสำหรับการใช้จ่ายในกองทัพเป็นจำนวน 550 ชั่ง[1] แต่ในจำนวนเงินทั้งหมดนี้พระยาสุรศักดิ์มนตรีต้องใช้ซื้อสรรพสิ่งของเครื่องใช้สำหรับใช้ในกองทัพเป็นจำนวนเพียง 420 ชั่ง เมื่อกองทัพยกไปถึงนครหลวงพระบางแล้วปรากฏว่าพวกฮ่อแตกกระจายหลบหนีไปอยู่นอกเขตนครหลวงพระบางแล้ว จึงทำให้เงินสำหรับใช้ในกองทัพไม่ได้นำใช้ในกิจการทหาร ยกเว้นเฉพาะการใช้จ่ายเป็นค่าเบี้ยเลี้ยงทหารเท่านั้น

ในระหว่างที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นข้าหลวงใหญ่ มีความเห็นว่าควรจะปรับปรุงด้านอื่นๆในนครหลวงพระบางก่อน ดังนั้นพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงนำเงินของกองทัพมาใช้ในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการนำไปซื้อเสบียงอาหาร ปรับปรุงการโยธาในนครหลวงพระบาง โดยให้ทางกรมมหาดไทยรับผิดชอบในการใช้จ่ายเงินที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีนำเงินของกรมยุทธนาธิการไปใช้พัฒนางานด้านมหาดไทยในครั้งนี้ แต่ปรากฏว่าทางกรมมหาดไทยไม่ได้ปฏิบัติราชการสอดคล้องกับแนวความคิดของพระยาสุรศักดิ์มนตรี จึงทำให้พระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นข้าหลวงใหญ่ที่นำเงินราชการไปใช้โดยพลการ อันเป็นอุปสรรคสำคัญของการปรับปรุงนครหลวงพระบางในครั้งนี้

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/43 พระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 7/9 12 กรกฎาคม ร.ศ. 109

ในทัศนะของผู้เขียนมีความเห็นว่า การที่กรมมหาดไทยไม่รับผิดชอบในการที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีนำเงินราชการทหารไปใช้ปรับปรุงในกิจการของพลเรือนในครั้งนี้เพราะ

ประการแรก พระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นทหารในสังกัดของกรมยุทธนาธิการ แต่เป็นบุคคลที่รัชกาลที่ 5 ทรงไว้วางพระราชหฤทัยในความสามารถเป็นพิเศษ พระองค์จึงทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯให้เป็นแม่ทัพใหญ่ไปปราบฮ่อถึง 2 ครั้ง ในเวลาต่อมาพระองค์ทรงแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงใหญ่ประจำนครหลวงพระบาง จึงทำให้ประเทศราชหลวงพระบางกลายเป็นดินแดนในความดูแลของกรมยุทธนาธิการ ซึ่งตามระเบียบการบริหารการปกครองของไทยในขณะนั้น นครหลวงพระบางต้องอยู่ในความดูแลรับผิดชอบของสมุหนายกโดยตรง ส่วนบุคคลที่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ควรจะเป็นข้าราชการพลเรือนในสังกัดของสมุหนายก ด้วยเหตุนี้จึงทำให้กรมมหาดไทยไม่พอใจในการปฏิบัติหน้าที่ก้าวก่ายหน้าที่ของฝ่ายพลเรือน

ประการที่สอง ในระหว่างที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีดำรงตำแหน่งแม่ทัพใหญ่ พระยานนทบุรีศรีเกษตรารามเป็นบุคคลของกรมมหาดไทยซึ่งมาปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งข้าหลวงประจำนครหลวงพระบาง และอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของพระยาสุรศักดิ์มนตรี เมื่อพระยานนทบุรีศรีเกษตรารามพ้นจากตำแหน่งดังกล่าว กรมมหาดไทยยังคงรับผิดชอบนครหลวงพระบางทางด้านการปกครอง แต่ขณะเดียวกันตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ในนครหลวงพระบางเป็นข้าราชการจากกรมยุทธนาธิการ ดังนั้นกรมมหาดไทยจึงรับผิดชอบเฉพาะงานด้านการบริหารการปกครองเท่านั้น ส่วนงานด้านการทหารถือเป็นหน้าที่ของกรมยุทธนาธิการ

ประการที่สาม นครหลวงพระบางอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯมากซึ่งไม่สะดวกในการคมนาคมติดต่อกัน จึงเป็นเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีตัดสินใจในการดำเนินงานทางด้านพลเรือนโดยมิได้ขอคำปรึกษาจากฝ่ายมหาดไทย*

---

* รายงานต่างๆที่ส่งมายังกรุงเทพฯ พระยาสุรศักดิ์มนตรีเสนอต่อกรมยุทธนาธิการและคณะลูกขุน ณ ศาลาฯเท่านั้น ยังไม่ปรากฏว่าได้รายงานให้กรมมหาดไทยทราบ ทั้งนี้เพราะถือว่าหน้าที่ของคณะลูกขุน ณ ศาลาก็ควบคุมการมหาดไทยไว้ด้วย

2.4 การปฏิบัติหน้าที่ของพระยาสุรศักดิ์มนตรีมีข้อผิดพลาดในการใช้จ่ายเงิน

ในระหว่างที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นข้าหลวงใหญ่ เป็นเวลาเดียวกับที่ทางฝ่ายไทยทำการสำรวจแผนที่ร่วมกับฝ่ายฝรั่งเศส ซึ่งทางกรุงเทพฯมอบให้ข้าหลวงใหญ่คอยบริการความช่วยเหลือ ด้วยเหตุนี้เองเมื่อเจ้าพนักงานและพวกฝรั่งเศสขัดสนเงินทองก็มาขอยืมจากข้าหลวงใหญ่ ซึ่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ในเวลาต่อมามีความว่า

> "...กองแผนที่จะออกไปทำแผนที่...เจ้าพนักงานมาขอร้องเอาเงินไปใช้ในคราวขัดสนในบางสิ่ง แลพระยานนทบุรีฯ* กับพวกฝรั่งเศสไม่มีเงินใช้ก็มายืมบ้าง...ครั้นต่อมาเจ้านครหลวงพระบางกับบุตรหลานมากล่าวความคับแค้นในคราววิบัติแก่บ้านเมือง กรมการที่เป็นมาแลจะไม่สะดวกแก่ราชการ เพราะเหตุที่มีขัดขวาง จะขอยืมเงินในกองทัพไปใช้จับจ่ายในราชการแลบำรุงบ้านเมืองของเป่นที่พักอาไศรยบ้าง เมื่อได้รับพระราชทานเงิน 2000 ชั่งขึ้นไปจึงให้หักไว้ตามยืม "[1]

ด้วยเหตุนี้เองพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงนำเงินกองทัพมาใช้ผิดวัตถุประสงค์จึงเป็นอุปสรรคในเวลาต่อมา เงินที่จะใช้ในกิจการทหารไม่เพียงพอ พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงใช้วิธีการขอยืมเงินจากเจ้าภาษีฝิ่นในเมืองพิชัยมาใช้แทน ซึ่งเป็นข้อผิดพลาดในการปฏิบัติงานของข้าหลวงใหญ่ และเป็นอุปสรรคสำคัญในเวลาต่อมาเมื่อพระ -

---

* พระยานนทบุรีศรีเกษตรารามยืมเงินจากกองทัพจำนวน 50 ชั่ง เพื่อเป็นค่าเดินทางกลับกรุงเทพฯ พ.ศ. 2431

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/43 <u>พระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> ที่ 7/9 12 กรกฎาคม ร.ศ. 109

กศ6

พลัษฐานุรักษ์ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่แทนพระยาสุรศักดิ์มนตรี กองทหารต้องประสบกับความแร้นแค้น ทางราชการไม่มีเงินจ่ายค่าเบี้ยเลี้ยงให้ ในที่สุดพระพลัษฐานุรักษ์จึงต้องเสนอรายงานการปรับปรุงนครหลวงพระบาง 13 ข้อ

อุปสรรคในการปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบางดังกล่าวมานี้เป็นอุปสรรคภายในที่เกิดขึ้นระหว่างเมืองราชธานีกับเมืองประเทศราช แต่อุปสรรคที่กล่าวมานี้เป็นแต่เพียงส่วนน้อยเท่านั้น ไม่ได้มีผลกระทบกระเทือนต่อฝ่ายไทยที่จะต้องเลิกล้มการปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบาง จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ในวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ซึ่งเป็นปัญหาทางการเมืองระหว่างประเทศที่มิได้เกี่ยวข้องกับนครหลวงพระบางได้เข้ามาเป็นอุปสรรคภายนอกที่สำคัญที่สุดทำให้ฝ่ายไทยต้องยุติการปรับปรุงนครหลวงพระบางลงทันทีหลังจากการเซ็นสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

3. ผลที่ฝ่ายไทยได้รับจากการปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบางหลัง พ.ศ. 2436

ผลของการปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบาง พ.ศ. 2430 - พ.ศ. 2436 ทางฝ่ายไทยไม่ได้รับประโยชน์ตามพระบรมราโชบายที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมุ่งหวังไว้ แต่ในทางตรงกันข้ามกลับกลายเป็นผลเสียแก่ฝ่ายไทย โดยเฉพาะทางด้านบริหารราชการในกรุงเทพฯ กล่าวคือ

3.1 การก่อให้เกิดความขัดแย้งทางราชการในระหว่างฝ่ายกรมยุทธนาธิการกับฝ่ายมหาดไทย

จากข้อเสนอในการปรับปรุงนครหลวงพระบาง 13 ข้อที่พระพลัษฐานุรักษ์ได้เสนอต่อพระยาสุรศักดิ์มนตรี เมื่อพระยาสุรศักดิ์มนตรีนำเสนอกรมยุทธนาธิการจะเห็นได้ว่าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ฯผู้บังคับการกรมยุทธนาธิการทหารบกได้ทรงตอบปฏิเสธเกี่ยวกับการนำเงินของทหารไปใช้ในกิจการพลเรือนมีความว่า

"...การโยธาจัดบำรุงบ้านเมืองนั้น ควรทำความเห็นแนะนำยื่นกรมมหาดไทยให้เกิดอุดหนุนเจือจานตามสมควร ของคเสียที่ในการจะคิดเอาเงินของทหารในกรมยุทธนาธิการไปใช้เปนอันไม่ยอมแน่แล้ว แลที่เอาเงินของทหารไปเจือจานให้แก่เจ้านาย ท้าวพระยานั้น ก็ - เปนการไม่ถูกทางราชการอยู่แล้ว แลจะต้องเตือนกันแต่คำเดียวว่า อย่าให้เอาเงินของทหารไปใช้การพลเรือนเสียอีกเปนอันขาด "[1]

ในขณะเดียวกันในที่ประชุมเสนาบดีมีคณะกรรมการหลายพระองค์อันประกอบไปด้วย กรมหมื่นนราธิปประพันธพงศ์ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพและเจ้าฟ้ากรมขุนเจริญรานุวัติวงษ์ได้แสดงความไม่พอใจที่ฝ่ายทหารได้เข้าไปก้าวก่ายในหน้าที่ของฝ่ายมหาดไทย ดังมีความกล่าวไว้ว่า "...ถ้าโปรดเกล้าให้พระยาสุรศักดิ์มนตรีซึ่งเป็นผู้ทำ-คิดแลเคยจัดการนี้ก็ควรยกเมืองหลวงพระบางไปขึ้นกับกระทรวงยุทธนาธิการ (ฉันเมืองที่อยู่ในกำลังทหารปกครอง) สัก 7 ปีตามเวลาที่จะได้จัดการใหม่ให้ตลอด - อย่างนี้ เป็นกรมทหารรับผิดชอบที่จะจัดการ "[2]

3.2 การก่อให้เกิดภาระหนี้สินแก่พระยาสุรศักดิ์มนตรี

ในระหว่างที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ในนครหลวงพระบางได้เป็นผู้รับรองคำประกันการกู้หนี้ของเจ้านครหลวงพระบาง 500 ชั่ง เจ้าราชภาคิไนย เจ้าราชวงษ์ 200 ชั่งกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมาตั้งแต่ พ.ศ. 2431 โดยเจ้านครหลวงพระบางได้สัญญากับพระยาสุรศักดิ์มนตรีไว้ว่า จะใช้หนี้ให้เสร็จสิ้นเมื่อได้รับพระราชทานเงินกู้จำนวน 2000 ชั่งจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/43 เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ถึง พระยาสุรศักดิ์มนตรี 4 มิถุนายน ร.ศ.109

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/46 ความคิดเห็นของที่ประชุมเสนาบดีในข้อเสนอของพระพลัษฎาแย้กษ์ 16 ตุลาคม ร.ศ. 109

ปรากฏว่าหลังจากที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีกลับลงมารับราชการในกรุงเทพฯแล้วยังไม่ได้รับการชำระหนี้จากเจ้านครหลวงพระบาง* ในปีพ.ศ. 2434 เจ้าจักรินทราฤทธิ - ชำรงดำรงตำแหน่งเจ้านครหลวงพระบางแทนเจ้ามหินทรเทพนิภาธร** ทางฝ่ายนครหลวงพระบางยังไม่ได้รับพระราชทานเงินกู้จากกรุงเทพฯจึงทำให้พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรไม่สามารถหาเงินมาใช้หนี้ได้ จนในเวลาต่อมาเมื่อเกิดเหตุการณ์วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ซึ่งมีผลให้ทางฝ่ายไทยสละสิทธิฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมด จึงเป็นเหตุให้พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรไม่ได้ใช้หนี้จำนวน 500 ชั่ง ดังนั้นหลังพ.ศ. 2436 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงต้องแบกภาระหนี้สินถึง 750 ชั่ง*** ที่จะต้องใช้ให้กับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติและกรมยุทธนาธิการ

การที่พระยาสุรศักดิ์มนตรีต้องเป็นหนี้ราชการหรือ " หนี้หลวง " ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกรุงเทพฯไม่เข้าใจในการก่อหนี้ของพระยาสุรศักดิ์มนตรีต่างลงความเห็นว่าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นคนสุรุ่ยสุร่าย[1] เมื่อพระยาสุรศักดิ์มนตรีไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตรพาณิชยการต้องแบกภาระการส่งดอกเบี้ยให้แก่ทางราชการ ในเวลาต่อมาเมื่อปีพ.ศ. 2440 หลังจากเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีลาออกจากราชการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานเงินส่วนพระองค์จำนวน 80,000 บาทเศษและสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯทรงพระราชทานเงินส่วนพระองค์จำนวน120,000 บาท รวมเป็น 200,000 บาท เพื่อมอบให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีไปลงทุนในการทำบริษัทป่าไม้ศรีมหาราชาที่อำเภอ -

---

* เจ้ามหินทรเทพนิภาธร

** พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร ตำแหน่งจางวางนครหลวงพระบาง

*** เจ้ามหินทรเทพนิภาธรกู้เงิน 500 ชั่ง เจ้าราชภาคิไนย เจ้าราชบุตรกู้เงิน 200 ชั่ง พระยานนทบุรีศรีเกษตราราม 50 ชั่ง

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 4 หน้า 287

กรีราชา* สืบต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลที่7 [1]

พระมหากรุณาธิคุณที่ได้ทรงพระราชทานเงินทุนให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีไปดำเนินการในครั้งนี้ ได้ช่วยให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีผ่อนชำระหนี้หลวง ซึ่งในตอนปลายรัชกาลที่5 ปรากฏว่าเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้เปลื้องหนี้สินไปอย่างหมดสิ้น ดังปรากฏในหนังสือประวัติการของจอมพล เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี มีความว่า

" เมื่อข้าพเจ้าออกไปอยู่ที่กรีราชาจึงเห็นว่า เงินผลประโยชน์ที่ได้รับอยู่ไม่พอที่จะบำรุงบ้านกาลาแดงได้ จึงทำหนังสือถวายพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติขอคืนบ้านกาลาแดงหักใช้หนี้หลวงเสียให้เป็นการเด็ดขาดกันไป เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้มีลายพระหัตถ์ตอบความว่าได้รับบ้านกาลาแดงหักใช้หนี้หลวงไว้แล้ว และข้าพเจ้าไม่มีหนี้สินพระราชทรัพย์ของหลวงเกี่ยวข้องติดตัวอีกต่อไป "[2]

เมื่อเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ใช้หนี้หลวงโดยการขายบ้านพักกาลาแดงแก่ทางราชการแล้ว ในบั้นปลายชีวิตของท่านได้กราบบังคมทูลรัชกาลที่7 ถึงเบื้องหลังแห่งการเป็นหนี้ในจำนวนเงินที่สูงเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่มีใจความว่า

" หนี้สินส่วนหนึ่งเป็นมาในคราวที่ข้าพระพุทธเจ้าเป็นแม่ทัพไปปราบฮ่อกับจัดราชการทางเมืองนครหลวงพระบาง ได้จ่ายเงินทดรองไปใช้ราชการคราวนั้น ด้วยเจ้านครหลวงพระบางยืมเงิน 500 ชั่งให้เป็น

---

*ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดชลบุรี

[1]กจช.เอกสารรัชกาลที่ 7 กน. 5.1/1 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 7 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2472

[2]เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ล.ด. หน้า 293

กำลังใช้สอยจัดการบ้านเมือง แต่ยังไม่ได้รับคืนจนเมืองหลวงพระ-บางตกไปแก่ฝรั่งเศส เมื่อส่งอรรคราชทูตพิเศษออกไปกรุงปารีสได้ขอให้ว่ากล่าวกันทางรัฐบาลนั้นหาได้เงินไม่ กับใช้หนี้ทางเมืองหลวงพระบาง 50 ชั่ง เกี่ยวข้องกับพระยาไกรโกษา ไม่มีโอกาสจัดการกันได้ ก่อนพระยาไกรโกษาออกไปรับราชการทางยุโรป ล่วงเลยการเสียแล้วมิได้ใช้ รวมเงินทั้ง 2 รายเป็นต้นเงิน 550 ชั่ง ยังต้องเสียดอกเบี้ยที่จำเป็นต้องกู้จากที่อื่นมาใช้อีกบ้าง เพราะเดิมได้ยืมเงินเดือนทหารในกองทัพจ่ายไปก่อน ต้องรีบหามาใช้ทหารได้เสร็จไป เงินประจำกองทัพคราวละ 50 ชั่ง สำหรับแม่ทัพใช้ราชการพิเศษไม่เหลือใช้ในส่วนนี้ได้ "[1]

จะเห็นได้ว่าผลของการปรับปรุงนครหลวงพระบางทั้งหมดก่อให้เกิดผลดีแก่นครหลวงพระบาง แต่ขณะเดียวกันบุคคลที่ทุ่มเทกำลังกายและกำลังทรัพย์เช่นพระยาสุรศักดิ์มนตรีต้องแบกภาระหนี้สินเป็นเวลาร่วม 20 ปี จนในที่สุดต้องขายทรัพย์สิน - ส่วนตัวเป็นการชำระหนี้แทน เพราะฉะนั้นในการปรับปรุงนครหลวงพระบางทั้งหมดทางฝ่ายไทยได้รับผลดีเพียงในการแสดงสิทธิของไทยเหนือดินแดนประเทศราชหลวงพระบางเฉพาะ พ.ศ. 2427 ถึงพ.ศ. 2436 เท่านั้น แต่ผลเสียระยะยาวที่ฝ่ายไทยได้รับเป็นการสูญเสียทางด้านการเงินและทางด้านการเมือง การปกครองซึ่งไม่คุ้มค่ากับการแสดงความเป็นเจ้าของดินแดนนครหลวงพระบางในระยะเวลาหนึ่งเพียง 10 ปี

---

[1] ก.ห.เอกสารรัชกาลที่7 กษ. 5.1/1 <u>เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลรัชกาลที่7</u> 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2472

บทที่ 4

การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ ระหว่าง พ.ศ. 2428 – 2436

1. มูลเหตุในการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้

1.1 ปัญหาภายในของหัวเมืองลาวตอนใต้ก่อน พ.ศ. 2428

ก. ปัญหาเรื่องคดีความ

ลักษณะการบริหารการปกครองในหัวเมืองลาวตอนใต้ก่อนที่จะมีตำแหน่ง "ข้าหลวงใหญ่"*** ทำหน้าที่กำกับราชการ ดินแดนดังกล่าวนี้จัดเป็นหัวเมืองชั้นนอกซึ่งมีเจ้าเมืองเป็นบุคคลในท้องถิ่นทำหน้าที่บริหารการปกครองทุกด้าน ทางกรุงเทพฯ ควบคุมการปกครองเฉพาะการแต่งตั้งอาญาสี่เท่านั้น สำหรับการดูแลเกี่ยวกับความปลอดภัยทางกรุงเทพฯ ได้มอบหมายให้เมืองนครราชสีมาซึ่งเป็นหัวเมืองชั้นเอกทำหน้าที่บริหารแทนวิธีการบริหารซึ่งทางกรุงเทพฯ มิได้มีบทบาทโดยตรงทำให้ขาดการรั้งและการถ่วงดุลอำนาจ (check and balance) ในหัวเมืองชั้นนอก ด้วยเหตุนี้จึงก่อให้เกิดปัญหาการปกครองในหัวเมืองซึ่งเจ้าเมืองขาดความยุติธรรมในการบริหารการปกครอง

ปัญหาคดีความเป็นปัญหาสำคัญปัญหาหนึ่ง ซึ่งสืบทอดมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อราษฎรท้าวเพี้ยในหัวเมืองลาวตอนใต้มาทำการขอฎีการ้องทุกข์กับทางกรุงเทพฯ โดยอ้างว่าเจ้าเมืองขาดความยุติธรรมในการพิจารณาพิพากษาคดี ทางกรุงเทพฯ จึงมีคำสั่งนัดหมายให้โจทก์และจำเลยเดินทางลงมาชำระความกันที่กรุงเทพฯ เพื่อสืบหาข้อเท็จจริงใหม่ แต่จากการปฏิบัติคู่กรณีมิได้เดินทางมาทันตามหมายกำหนด ทั้งนี้เพราะคู่คดีต้องประสบอุปสรรค

---

*หมายถึงหัวเมืองลาวที่อยู่ในความดูแลของนครจำปาศักดิ์ ได้แก่ นครจำบาศักดิ์ คำทองใหญ่ สาละวัน อัตปือ ศรีทันดอน แสนปาง เชียงแตงและหัวเมืองขึ้นอื่น ๆ ปัจจุบันดินแดนดังกล่าวนี้อยู่ในความปกครองของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

**ข้าหลวงใหญ่ไปปฏิบัติราชการในปี พ.ศ. 2425 (โปรดดูรายละเอียดหน้า 364 – 365)

เกี่ยวกับการกมนาคม[1] ดังนั้นทางกรุงเทพฯ ไม่สามารถดำเนินการแก้ปัญหาคดีความให้แก่หัวเมืองลาวตอนใต้ให้ลุล่วงไปได้ ปัญหาคดีความจึงเป็นปัญหาทางการปกครอง ซึ่งสร้างความยุ่งยากให้กับทางกรุงเทพฯ ตลอดมา ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวไว้มีความว่า

> "... นอกจากที่เป็นความเกี่ยวข้องค้ายคนซัปเยกต์แล้ว ไม่เห็นสำเร็จไปได้เลย โดยว่าจะมากล่าวโทษอาญาอุทรเจ้าเมืองกรมการแต่ในเมืองชั้นในไม่รู้ว่ากี่สิบเรื่องก็ไม่แล้วได้สักเรื่องหนึ่ง เพราะกระบวนการพิจารณาหาที่สุดไม่ได้ เมื่อไม่มีความผิดสำหรับผู้ผิดไม่มีความชอบสำหรับผู้ชอบแล้ว ใจคนก็เป็นมิจฉาทิฐิ สวรรค์ไม่มีนรกไม่มีไปหมดด้วยกัน เจ้าเมืองกรมการเห็นว่าจะมีประโยชน์ก็ทำไม่มีประโยชน์ก็ไม่ทำ ไม่มีผู้ผิดมีร้ายกันใด ก็อยู่ความเงาบางไปได้อย่างหนึ่ง แต่ราษฎรไม่มีความสุข ใครไปใครมาก็พากันว่าไม่เห็นมีความรักษาบ้านเมืองอันใด"[2]

ข. ความแตกร้าวระหว่างเจ้าเมือง

นอกจากปัญหาคดีความแล้วในหัวเมืองลาวตอนใต้มักจะเกิดปัญหาที่เกี่ยวกับการแย่งชิงและแย่งชิงตัวเลขกันอยู่เสมอกล่าวคือ พวกเลขจากเมืองหนึ่งอพยพข้ามมายังเมืองหนึ่ง เมื่อเกิดการติดตามข้างเมืองไม่ก่อให้เกิดการถกเถียงกัน ในบางเมืองการถกเถียงตกลงกันไม่ได้ทำให้เจ้าเมืองต้องวิวาทฟ้องร้องกัน ซึ่งทางกรุงเทพฯ ต้องเป็นผู้จัดการโดยเรียกฝ่ายโจทก์และฝ่ายจำเลยนัดหมายให้ลงมาไต่สวนกันที่กรุงเทพฯ แต่เนื่องจากระยะทาง–

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 9 <u>พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ทูลสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์</u> วัน 2 ฯ 3 1 ค่ำ จ.ศ. 1245 (ตรงกับวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2426)

[2]<u>ต.</u>

ระหว่างหัวเมืองลาวตอนใต้กับกรุงเทพฯ มีความห่างไกลกัน การคมนาคมไม่สะดวกจึงก่อให้เกิดปัญหาว่าเจ้าเมืองทั้งสองฝ่ายไม่สามารถมาเจรจาตามที่ได้นัดหมายไว้ อุปสรรคเหล่านี้ทำให้คดีความของเจ้าเมืองที่อยู่แดนไกลต่างยืดเยื้อคดีออกไปจนเป็นเหตุให้การวิวาทกันไม่สามารถที่จะให้ยุติลงไปได้ ในที่สุดเพิ่มความแตกร้าวในทางส่วนตัวมากยิ่งขึ้นดังปรากฏในพระราชหัตถเลขามีความว่า

"การที่เจ้าเมืองกรมการวิวาทแตกร้าวนั้นเล่า ก็เพราะหาผลประโยชน์ด้วยกันทั้งนั้น ไม่มีผู้ใดที่จะตัดสินลงเป็นกลางว่าผู้ใดทำผิด ผู้ใดทำชอบ ผู้ใดได้ประโยชน์ไม่ว่าโดยธรรมและใส่ธรรม ผู้นั้นเป็นผู้ทำชอบ เพราะได้รับผลในการที่ตัวทำ ถึงโดยจะฆ่ากันตายลงเท่าไรก็ไม่มีความอันใด ผู้ซึ่งมีความโลภแลมีความพยาบาทต่อกันจึงได้ก่อเหตุวิวาทกันร่ำไป เพราะเจ้าพนักงานถือว่าเป็นคู่ความบีคู่มิใช่เป็นแผ่นดิน"[1]

ค. ปัญหาการแย่งชิงเขตเมือง

สำหรับปัญหาดังกล่าวนี้เกิดขึ้นหลังจากการปราบปรามกบฏอนุวงศ์เสร็จสิ้นลง รัชกาลที่ 3 ทรงมีพระบรมราโชบายให้กวาดต้อนผู้คนนอกเขตดูแลของนครจำปาศักดิ์เข้ามาตั้งบ้านเรือนในบริเวณแวดวงพระราชอาณาเขต เพื่อให้ทางกรุงเทพฯ สามารถควบคุมได้อย่างใกล้ชิด ด้วยเหตุนี้นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมาจึงเกิดการตั้งเมืองใหม่ตามหัวเมืองชายแดนลาว ซึ่งติดต่อกับเขมรดังเช่น เมืองมูลปาโมกข์ แสนปาง ศรีธันดร เป็นต้น* โดยที่เมืองเหล่านี้ได้รับการอนุมัติสัญญาบัตรของการตั้งเมืองแต่มิได้มีการกำหนดเขตแดนของเมืองให้แน่ชัดลงไป ดังนั้นจึงก่อให้เกิดปัญหาความซ้ำซ้อนกันในเขตแดน เช่น

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 9 <u>พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 /ทูลสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์</u> วัน 2 ฯ 3 1 ค่ำ จ.ศ. 1245 (วันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2426)

*ดูในรายงานของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร หน้า 428 -439

เขตแดนเมืองอุบลราชธานีที่ซ้ำซ้อนกับนครจำปาศักดิ์ได้สร้างความยุ่งยากในการพิจารณาตัดสินว่าเขตเมืองใดเป็นเขตที่ถูกต้องและแน่นอนที่สุด ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 มีความว่า

> "... ว่าด้วยซึ่งเขตแดนกันเล่า ถ้าจะให้ไปทำแผนที่ด้วยกันทั้ง 2 ฝ่าย ฝ่ายข้างผู้ที่หมายว่าจะชนะจะทำแผนที่ลงมาใน 5 เดือน 6 เดือน ฝ่ายผู้แพ้ 3 ปี จึงค่อยส่งลงมาไม่มีผู้ใดเตือน เคยจะให้ข้าหลวงผู้น้อยขึ้นไปชันสูตรตัวจีน ข้าหลวงคนหนึ่งขึ้นไปก็เห็นไปอย่างหนึ่ง คนหนึ่งขึ้นไปก็เห็นไปอีกอย่างหนึ่ง ต้องกล่าวโทษกันลงมาชำระอุทธรณ์ค้างไปใหม่ เหมือนพระยามหาอามาตย์ขึ้นขึ้นไปตัดสินไว้อย่างหนึ่ง ฝ่ายหนึ่งลงมาร้องเจ้าพระยาภูธราภัยตัดสินไปอย่างหนึ่งเล่าความเขตแดนนั้น ก็เลยค้างอยู่เป็นที่วิวาทชั่วกัลปวสาน การไม่แล้วไปได้เพราะอย่างนี้"[1]

จากพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 จะเห็นได้ว่าปัญหาเรื่องเขตเมืองประการหนึ่งสืบเนื่องมาจากทางส่วนกลางไม่มีมาตรการที่จะไปบังคับให้คู่คดีทั้งสองฝ่ายจัดทำแผนที่เขตแดนของตนส่งลงมายังส่วนกลางได้โดยพร้อมกัน ในบางครั้งทางส่วนกลางใช้วิธีแก้ปัญหาในคดีเขตแดนโดยการจัดส่งข้าหลวงออกไปตัดสินแทน ซึ่งปรากฏว่าการตัดสินของข้าหลวงได้ใช้ความเห็นของตนเองเป็นหลักในการพิจารณา จึงทำให้คดีความที่เกิดขึ้นหาข้อยุติจึงไม่ได้ ดังนั้นการที่จะแก้ไขเรื่องปัญหาเขตแดนลงได้ทางส่วนกลางจะต้องจัดวางระเบียบเพื่อให้หัวเมืองต่าง ๆ ได้ยึดถือเป็นแบบอย่างจึงจะยุติปัญหาเขตแดนลงไปได้

---

*ดูรายละเอียดในบทที่ 2

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 9 <u>พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ทูลสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์</u> วัน 2 ฯ 3 1 ค่ำ จ.ศ. 1245 (ตรงกับวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2426)

ง. ปัญหาเกี่ยวกับการชิงเลข

ปัญหาเกี่ยวกับการแย่งชิงตัวเลขเป็นปัญหาที่สำคัญปัญหาหนึ่งของหัวเมืองลาวตอนใต้ ทั้งนี้เนื่องจากพวกเลขมักจะอพยพหลบหนีไจทักมาอยู่อีกเมืองหนึ่ง การหลบหนีของพวกเลข ก่อให้เกิดอุปสรรคในการปกครองและการเก็บส่วย ตลอดจนการตัดสินคดีดังปรากฏในรายงานกราบบังคมทูลของพระยากรีสิงหเทพมีความว่า

"เมื่อเดือน 7 ปีกุนสัปตศก เลขเมืองศรีทันดร เดชอุดม แสน-ปาง สาลวัน สมัคไปอยู่เมืองนครจำปาศักดิ์ เจ้าราชวงษ์ เจ้า-ราชบุตร เมืองนครจาปาศักดิ์บอกลงมาว่า ท้าวเชฐก เพี้ยซามาต เมืองศรีทันดรกุมเลข 160 คน เพี้ยหลวงพรหมอาญา เพี้ยไปรเสนา เมืองเดชอุดมกุมเลข 211 คน เพี้ยพระลคร เพี้ยทิพมลศรี เมืองแสนปางคุมเลข 30 คน ท้าวอินธแสง ท้าวจันชมภูเมืองสาลวัน สำมโนครัวตัวเลข 468 คน สมัครมาทำราชการอยู่เมืองจำปาศักดิ์ ได้มีหนังสือไปถึงเจ้าเมืองกรมการให้หักโอนบัญชีตามใจไพร่สมัครแล้ว ท้าวเพี้ยเจ้าหมู่นายกองเก็บเงินส่วยแก่ตัวเลขมาส่งเจ้านายเมืองนครจำปาศักดิ์ เป็นเงินกองท้าวเพี้ยเมืองเดชอุดมเงิน 2 ชั่ง 19 บาท 3 ตำลึง ท้าวอินธิแสงเมืองสาลวันเงิน 11 ชั่ง 13 บาท 1 ตำลึง รวม 14 ชั่ง 13 บาท ลงมาส่ง ครั้นปีเถาะเอกศก ท้าวอินธิแสง ท้าวเพี้ยบีชื่อเมืองสาลวันเก็บเงินส่วยแก่ตัวเลขกองท้าวอินธิแสง 3 ตำลึง คุมมาส่งกรุงเทพฯ แล้วทำหางว่าวจำนวนเลขนำมายื่นต่อเจ้า-พนักงานว่า ท้าวอินธิแสงท้าวเพี้ย 35 คน ไพร่ 30 รวม 65 คน กับว่าท้าวอินธแสงได้เอาเงินส่วยมอบฝากไว้กับเจ้านครจำปาศักดิ์ 7 ชั่ง 11 บาท 1 ตำลึง ได้มีตราขึ้นไปเมืองสาลวันให้หักโอนบัญชี ทำในใบส่งยื่นไว้ต่อกันให้มั่นคง แล้วบอกส่งหางว่าวจำนวนท้าวเพี้ย ตัวเลขลงมา ณ กรุงเทพฯ ให้ชัดแจ้งจะได้ตั้งบาญชีไว้ให้ม่นอนมีตกไป เมืองนครจำปาศักดิ์ให้ส่งเงิน 7 ชั่ง 11 บาท 1 ตำลึง ที่ท้าว-

อินธิแสงมอบฝากไว้นั้นมอบให้แก่ท้าวอินธิแสงแจ้งว่าวเพี้ยเมืองอุบล–ราชธานีคุมลงมาส่งกรุงเทพฯ"[1]

เมื่อสืบหาต้นเหตุของปัญหาเลขแล้ว ปรากฏว่าเบื้องหลังของการเกิดปัญหาเลขเกิดมาจากพฤติการณ์ของเจ้าเมืองเป็นผู้สร้างปัญหาเลขขึ้นทั้งสิ้น ดังปรากฏในพระราชหัตถ–เลขาของรัชกาลที่ 5 มีความว่า

"การเรื่องชิงเลขกันเล่า ซึ่งทรงว่าราษฎรหาความสุขไม่อยากเสียอันใดนั้นก็เป็นความจริง แต่เพราะมีช่องให้อยากจึงอยากได้คือเจ้าเมืองกรมการล่อลวงไพร่ว่าจะไม่ให้เสียอะไรฤๅจะให้เสียแต่น้อย ไพร่สมัครเข้ามาอยู่ในเมืองที่เกลี้ยกล่อม ใช่ว่าจะไม่ต้องเสียอไรก็ต้องเสียเหมือนกัน แต่เสียให้แก่เจ้าเมือง เจ้าเมืองอยากได้คนไว้มาก ๆ ก็ลดลาวว่าจอกให้เจ้าเมืองลดให้ได้ด้วยเหตุใดเหตุด้วยไม่ต้องส่งเงินค่าราชการฤๅเงินส่วยสำหรับตัวเลขพวกนั้น ถ้าจะโทษว่าเพราะยอมให้ย้ายเมืองได้ ไพร่จึงได้ฟูไปทุกที่ดังนี้ ก็ยังมีการหักบวกกันได้ ดังเช่นส่งตามที่ไพร่มาในเมืองตัว เท่าที่เคยเสียแต่เดิม เจ้าเมืองใหม่จะมีอะไรล่อเลขให้เข้ามาเมืองตัวได้ จะมีแต่สิ่งที่เป็นการชอบธรรมคือแผ่นดินนั้นเป็นที่อุดมบริบูรณ์อย่างหนึ่ง เจ้าเมืองกรมการเอาใจใส่ปราบปรามโจรผู้ร้าย จนราษฎรเป็นที่ไว้ใจในชีวิตรแลทรัพย์สมบัติส่วนตัว ดีกว่าเมืองเดิม เจ้าเมืองกรมการเอาใจใส่ปราบปรามโจรผู้ร้าย จนราษฎรเป็นที่ไว้ใจในชีวิตแลทรัพย์สมบัติของตัวดีกว่าเมืองเดิม อย่างหนึ่งเจ้าเมืองเดิมเคยกะเกณฑ์ขอแรงในการของตัว เจ้าเมืองใหม่เบียดเบียนไพร่เหล่านั้นให้น้อยลงกว่าเจ้าเมือง–

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 9 พระยาศรีสิงหเทพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 วัน 1 ฯ 9 1 ค่ำ จ.ศ. 1245 (ตรงกับวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2426)

เก่าจึงเห็นว่าถ้าได้จัดการให้ตรงไปตรงมาแลให้เป็นการเร็วอย่าให้จืดจาง เสียให้สม่ำเสมอกันจึงจะคงให้ย้ายเมืองได้อยู่อย่างนี้ ก็ยังไม่สู้เสียหายอันใด ราษฎรจะมีความสุขขึ้นเจียอีก จะเสียอย่างเดียวแต่ต้องทวีการของเจ้าพนักงาน ต้องเป็นธุระใส่ใจให้มาาขึ้น ถ้าหอกทิ้งก็กลับเป็นเสียจริง"[1]

จากปัญหาภายในของหัวเมืองลาวดังกล่าวมาในข้างต้น แสดงให้เห็นถึงข้อบกพร่องในการปกครองของเมืองราชธานีที่มีต่อหัวเมืองลาวตอนใต้ โดยมูลเหตุของปัญหาการปกครองเกิดจากการบริหารของเจ้าเมืองต่าง ๆ และการขาดความดูแลของทางกรุงเทพฯ ดังปรากฏในพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 มีความว่า

"การซึ่งจะจัดการในหัวเมืองลาวนี้ จะว่ายากก็ยาก จะว่าไม่ยากก็ไม่ยาก การที่ติดอยู่ไม่ตลอดไปได้ เพราะคนตำราซึ่งออกไปจากกรุงเทพฯ ไม่ได้คิดการตลอด เหมือนหนึ่งไพร่สมัครหัวเมืองใดให้อยู่ตามใจไพร่สมัครเป็นคนอยู่บ้าง แต่การด้วยความก็ดี การที่เจ้าเมืองกรมการวิวาทแตกร้าวก็ดี การที่ชิงเขตแดนกันก็ดี ที่สุดจนการเรื่องชิงเลขกันซึ่งต้นเก่าไม่ดีก็ใช่ว่าเปิดโกงไป เจ้าไพร่จะสมัครเมืองใดชี้ให้อยู่เมืองนั้นไปต้องหักต้องโอน มีการต้องหักต้องโอนรับส่งกันเหมือนกัน แต่การตั้งปวงไม่สำเร็จตลอดไปได้ เพราะเจ้าเมืองกรมการมีอำนาจเท่า ๆ กัน เมื่อผู้ใดโกงขึ้นทางหนึ่ง ผู้ที่ไม่โกงจะต้องร้องฟ้องถึงกรุงเทพฯ ระยะก็ไกล ครั้นลงมาถึงแล้วเจ้าพนักงานถือว่ากำร้องนั้นเป็นเหมือนความคู่ ต่อโจทย์มาเตือนจึงได้มีตราไปเรียกจำเลย จำเลยบิดพริ้วไม่ใคร่ลงมา โจทย์ขัดเสบียง–

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 9 <u>พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ทูลสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์</u> วัน 2 ฯ 3 1 ค่ำ จ.ศ. 1245 (ตรงกับวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2436)

เข้าต้องลาจลับไป คราวนี้จำเลยจงมา ฝ่ายจำเลยขัดเข้าต้องไป แต่ปลัดกันเล่นจะเออยู่อย่างนี้ไม่พร้อมกันเหมือนกับความมีคู่ในกรุงเทพฯ แต่โจทยจำเลยอยู่เมืองเดียวกัน ยังไม่ได้ตั้งเก้าปีสิบปี ก็คงมีใคร ยาวสาวได้สาวเอา เมื่อไรความจะแล้ว เมื่อใครฉวยอะไรไปได้ เอาเปรียบได้ ก็ได้เปรียบไปหลาย ๆ ที่ เมื่อว่าความที่สั่งเกดแล้ว ไม่เห็นว่าเป็นแล้วเสร็จไปได้สักกี่เรื่องกี่ราย ยิ่งขึ้นจะหาผู้ตัดสิน เหมือนยิ่งหาความฉิบหายใส่คนจึ่งได้ต่างคนต่างทำเอาตามใจทั้งนั้น"[1]

เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาภายในของหัวเมืองลาวตอนใต้ ซึ่งสร้างสมมาแต่อดีตรัชกาลที่ 5 จึงมีพระราชดำริที่จะรีบเร่งในการแก้ไขปัญหาการปกครอง ด้วยวิธีการจัดปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ ซึ่งปรากฏในพระราชหัตถเลขาทูลเสนอต่อสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ มีความว่า

"การที่ได้ว่ามา 4 อย่างนี้ เป็นแต่ตัดตัวอย่างมาถวาย แต่การเล็กน้อยนี้มีอีกมากมาย รวมลงเป็นใจความเห็นว่า การที่เสียไปทั้งปวง เพราะทำการไม่เต็มที่เต็มแบบจะเลยให้การเนือยไปเสียทุกอย่างเหมือนเรือกสวน ไม่หมั่นถากถางก็รกเรี้ยวมากขึ้น โดยจะรับถากถางเข้าเสมอก็ที่ทำการอยู่ปรกติ ข้างหน้าเตียนข้างหลังก็จะรกตาม เพราะการมากกว่าเครื่องมือที่จะทำ จำเป็นจะต้องลงแขกลงขันกันถากถางเสียให้หมดครั้งหนึ่ง แล้วจึ่งคอยรักษาได้โดยปรกติ แต่ถึงดังนั้นจะเนือยอยู่ดังแต่ก่อนก็คงจะรกขึ้นอีก จำเป็นต้องเอาใจใส่ตรวจตราให้แข็งแรง มีอันใดก็ต้องทำไป อย่าทิ้งให้รกร้างไปต้องตั้งใจว่าจะให้เร็วทุกสิ่งทุกอย่างเป็นประมาณการจึ่งจะไม่เกิดยุ่งรังขึ้นอีก

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 9 <u>พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ทูลสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์</u> วัน 2 ฯ 3 1 ค่ำ จ.ศ. 1245 (ตรงกับวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2426)

เพราะแผ่นดินก็โตใหญ่มิใช่น้อย ผู้ซึ่งจะต้องการก็แลเลียมเข้ามาใกล้เคียงหนักขึ้นทุกที ถ้าแผ่นดินของเราทิ้งให้รกร้างอยู่ก็จะกลายเป็นที่ไม่มีเจ้าของ เป็นช่องทางให้มีผู้มาจับจองได้ การที่กระชั้นตัวมากอยู่แล้ว รั้ง ๆ รอ ๆ ไปจะกลับตัวไม่ทัน หม่อมฉันมีความวิตกอยู่ดังนี้จึงได้เร่งรุกนัก อยากจะให้จัดการเสียโดยเร็วอย่าให้ทันท่านผู้มีอำนาจเข้ามาจับจองลงได้ ขอให้ท่านทรงพระดำริหการตามที่แลมานี้ให้เป็นการเร็วแลเป็นการชอบธรรมผู้ผิดให้ได้ผิด ชอบให้ได้ชอบให้เป็นการตกลงกันได้ว่าอย่างไรเป็นผิดเป็นถูก ประโยชน์แผ่นดินที่ควรจะได้ ต้องให้ได้ผู้เสียต้องให้เสียสม่ำเสมอกัน อย่าให้คนโง่ต้องเสีย คนฉลาดก็บิดพลิ้วไปได้ ไม่มีผู้ใดเร่งรัดทวงถาม เป็นตัวอย่างล่อให้บิดพลิ้วไปได้ ไม่มีผู้ใดเร่งรัดทวงถาม เป็นตัวอย่างล่อให้คนฉลาดไปในทางโกงหมดด้วยกันได้แล้ว"[1]

จากพระราชหัตถเลขาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการรีบเร่งที่จะปรับปรุงแก้ไขปัญหาการปกครองในหัวเมืองลาวเพื่อป้องกันภัยจากการแทรกแซงของมหาอำนาจตะวันตกด้วยใน การที่จะปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองลาวตะวันออก รัชกาลที่ 5 ทรงทูลเสนอต่อสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลาฯ ให้ริเริ่มการปรับปรุงการปกครองด้วยวิธีการของปฏิรูปการปกครองโดยเริ่มจากส่วนกลางเป็นผู้ลงมือไปปรับปรุงด้วยตนเองดังปรากฏในพระราชหัตถเลขามีความว่า

"การซึ่งจะจัดการเมืองลาวครั้งนี้ ก็ยังไม่เห็นมีที่จะต้องตั้งพิกัดอัตราขึ้นอย่างหนึ่งอย่างใด มีอย่างเดียวแต่ที่จะต้องสางของเก่าตามแบบให้เดินได้เต็มแบบ เหมือนอย่างเครื่องจักรที่เป็นสนิมใช้ไม่ได้ ตกแต่งให้เดินได้ดีอย่างเดิมเท่านั้นชั้นหนึ่ง เมื่อปีต่อไปเห็นว่าควรจะ—

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 9 พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ทูลสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ วัน 2 ฯ 3 1 ค่ำ จ.ศ. 1245 (ตรงกับวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2426)

จัดการให้ดีขึ้นได้อีกอย่างไรจึ่งค่อยจัดการในส่วนซึ่งจะให้ดีขึ้น ต่อภายหลังเมื่อทรงเห็นว่าจะจัดการเรื่องใดให้สำเร็จไปได้ด้วยผู้ใด อย่างไรให้ทรงคิดกะการเสียให้ตลอดสิ่งใดจะทำปีนี้ได้จะได้ทำเมื่อสิ่งใดควรจะต้องรอได้ ปีหน้าจะได้รวไว้อย่าให้เสียเวลาไปเปล่า"[1]

ตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 จะเห็นได้ว่านโยบายในการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ทางกรุงเทพฯ จะเปลี่ยนแปลงวิธีการ การปกครองเพื่อสร้างแบบแผนการปกครองใหม่ แต่วิธีการในการปรับปรุงการปกครองในครั้งนี้ดำเนินตามแนวทางของ "การปฏิรูป" มิใช่ "การปฏิวัติ" โดยพยายามปรับปรุงวิธีการแบบเก่าซึ่งล้าหลังพร้อมกับเสริมวิธีการปกครองแบบใหม่ให้ปรากฏแก่การปกครอง ขณะเดียวกันวิธีการปรับปรุงการปกครองจะต้องระมัดระวังความแตกแยกระหว่างฝ่ายเจ้าเมืองเดิมกับผู้บริหารใหม่ซึ่งทางกรุงเทพฯ ได้ส่งไปทำการปกครอง*

จากสภาพปัญหาภายในของหัวเมืองลาวตอนใต้ทั้ง 4 ปัญหา เป็นมูลเหตุส่วนหนึ่งซึ่งกระตุ้นให้ทางส่วนกลางหรือเมืองราชธานีจำเป็นต้องเข้าดำเนินการปรับปรุงการปกครองโดยเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2425 เป็นต้นมา

อย่างไรก็ตามแม้ว่าปัญหาอันเกิดจากข้อบกพร่องในการบริหารการปกครองในหัวเมืองลาวตอนใต้ได้สร้างความยุ่งยากทางการปกครองจนทางส่วนกลางต้องนำวิธีการปกครองแบบใหม่ไปบริหารดังได้กล่าวมาแล้ว แต่ปัญหาภายในที่เกิดขึ้นจะเป็นเพียงกลไกในการพัฒนาการปกครองประเทศ ซึ่งแต่ละประเทศจะต้องมีการปรับปรุงการปกครองภายในของประเทศตนทั้งนี้เพราะ "ไม่มีประเทศใดในโลกที่มิเคยปรับปรุงการบริหารการ-

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 9 <u>พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ทูลสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์</u> วัน 2 ฯ$_3$ 1 ค่ำ จ.ศ 1245 (ตรงกับวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2426)

*โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับการปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองลาวตอนใต้ หน้า 456 - 459

ปกครองมาก่อน" สำหรับการปรับปรุงการปกครองของไทยในหัวเมืองลาวตอนใต้นอกเหนือจากนโยบายในการปรับปรุงการปกครองเพื่อสร้างความทันสมัยแล้ว ในช่วงเวลานี้ได้เกิดพลังจากภายนอกกระตุ้นให้ทางส่วนกลางเร่งปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้เพื่อเตรียมรับภัยจากการขยายจักรวรรดินิยม ซึ่งกำลังแผ่ขยายจากดินแดนอินโดจีนมายังดินแดนลาวทั้งหมด ดังนั้นอิทธิพลในการขยายอำนาจของจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสจึงเป็นพลังสำคัญอีกประการหนึ่งที่เร่งเร้าให้การดำเนินงานการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้เป็นไปอย่างรีบเร่งดังกล่าวไว้ในตอนต่อไป

1.2 ปัญหาจากการคุกคามของพวกฮ่อและการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส

ก. ปัญหาฮ่อ

ปัญหาฮ่อซึ่งเกิดขึ้นในดินแดนหัวเมืองลาวตอนใต้เป็นปัญหาทางการเมืองมาตั้งแต่ตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 25 และสืบต่อมาจนถึงระหว่างปี พ.ศ. 2425 ฝรั่งเศสกำลังทำการปราบปรามฮ่อธงดำในตังเกี๋ย พวกฮ่อธงดำที่ประสบความพ่ายแพ้ต้องหลบหนีเข้ามาอาศัยในดินแดนหัวเมืองลาวตะวันออกตอนเหนือแล้วเข้าทำการรุกรานแคว้นพวน หัวพันห้าทั้งหกและตลอดจนเมืองหลวงพระบางจนฝ่ายไทยต้องจัดเตรียมกองทัพใหญ่ภายใต้การนำของพระยาราชวรานุกูลยกขึ้นไปปราบปราม* ขณะที่ฝ่ายไทยทำการปราบปรามพวกฮ่อ รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราโชบายให้แม่ทัพได้ดำเนินการจัดการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกด้วยทั้งนี้เพื่อให้บ้านเมืองแถบนี้ได้เกิดความเป็นระเบียบและมีความเข้มแข็งทางการทหารเพื่อเป็นพลังป้องกันการโจมตีของพวกฮ่อ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ทูลสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์มีความว่า

"การซึ่งฝรั่งเศสปราบปรามพวกฮ่อธงดำอยู่บัดนี้ ถึงว่าอ่อนแอไม่เหมือนกับที่กาดคะเนว่าจะเหมือนเช่นแต่ก่อน แต่เขาก็ยังส่งทหารเพิ่มเติมมาอยู่ไม่ขาด เวลาที่จะทำการได้ก็มีอีกหลายเดือน บางทีจะทำการสำรวจตลอดไปได้ ถ้าฮ่อพวกนี้แตกพ่านเข้ามาในพระราช–

---

*โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 3

อาณาเขตร เป็นหมวดๆ เป็นกองถากระจัดกระจายมาก็ร้ายทั้งสองอย่าง ถ้าพระยาราชวรานุกูลกองเดียวทำการหละหลวมมีกำลังตั้งตัวได้ในพระราชอาณาเขตรของเราก็จะต้องปราบปรามลำบาก โดยฝรั่งเศสจะคิดตามมาว่ากล่าว ฤาถามเขาจะเอาปราบปรามก็ไม่มีที่กีดกั้นอันใด เพราะเป็นเมืองไม่มีเจ้าของรักษา จึงเห็นสมควรว่าจะคิดการเผื่อหน้าเผื่อหลังไว้ให้รอบคอบ อีกอย่างหนึ่งนั้นโดยการจะไม่มีทัพศึกดังเช่นที่ว่าก็จะได้ตรวจตราการให้รู้เบาะแสที่จะจัดการบ้านเมืองต่อไป"[1]

จะเห็นได้ว่าปัญหาฮ่อเป็นมูลเหตุสำคัญประการหนึ่งที่กระตุ้นให้ทางกรุงเทพฯ เร่งปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ ด้วยเหตุนี้ในปี พ.ศ. 2426 รัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระยามหาอำมาตย์ (หรุ่น ศรีเพ็ญ) สมุหนายกฝ่ายเหนือเป็นข้าหลวง พร้อมด้วยข้าราชการหลายนายไปรักษาราชการหัวเมืองลาวทางตอนใต้ที่เมืองนครจำปาศักดิ์ การที่รัฐบาลส่งข้าหลวงออกไปกำกับราชการในครั้งนี้กล่าวได้ว่าเป็นการขยายอำนาจการปกครองของกรุงเทพฯ ไปยังหัวเมืองลาวทางตอนใต้ ซึ่งทำให้สิทธิของไทยได้เข้าควบคุมในดินแดนเหล่านี้เป็นครั้งแรกของสมัยกรุงรัตนโกสินทร์[2]

ข. การขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในอินโดจีน

เมื่อฝรั่งเศสเข้าครอบครองญวนทั้งประเทศในปี พ.ศ. 2428 ดินแดนของไทยที่อยู่ในประเทศลาวต้องติดต่อกับเขตแดนของฝรั่งเศส เมื่อฮ่อเข้าคุกคามหัวเมืองลาวตะวันออกในปี พ.ศ. 2428 รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายพันเอกพระเจ้า–

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดการบาญพิเศษเล่ม 9 พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึงสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ วัน 2 ฯ 1 ค่ำ จ.ศ. 1245 (วันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2426)

[2]ไพรฑูรย์ มีกุศล การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงษ์เธอกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2436 – 2453) หน้า 25

น้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม และนายพันเอกเจ้าหมื่นไวยวรนารถเป็นแม่ทัพไปปราบฮ่อที่แขวงหัวพันห้าทั้งหก ขณะเดียวกันให้ดำเนินการปรับปรุงการปกครองในเขตที่ได้รับมอบหมายเพื่อให้สิทธิของไทยได้ปรากฏอย่างชัดเจนในดินแดนเหล่านี้ พร้อมกันนั้นฝ่ายไทยได้จัดส่งคณะสำรวจของพระวิภาคภูวดลไปทำการสำรวจดินแดนหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมดด้วย* ในระหว่างที่คณะสำรวจของพระวิภาคภูวดลกำลังดำเนินการตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทางฝ่ายฝรั่งเศสได้เริ่มเคลื่อนไหวทางการเมืองที่จะวางแผนครอบครองดินแดนลาวทั้งหมดตั้งแต่ราว ๆ พ.ศ. 2429 ดังปรากฏในรายงานของมองซิเออร์ เดอ ลาเนสซัง (H.de Lanessan) มีความว่า

> "... เส้นเขตแดนตรงด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ใต้หัวเมืองลาวระหว่างยูนนานและเมืองขึ้นแก่พม่าและสยามนั้นไม่เป็นหลักฐานแน่นอน เราพอที่จะปล่อยให้อยู่เช่นนั้นก่อน เพื่อที่จะมีโอกาสรุนเข้าไปถึงแม่น้ำโขงสักวันหนึ่ง ทางด้านตะวันตกจากอาณาเขตยูนนานไปถึงปากน้ำมูล แม่น้ำโขงนั้นควรจะกั้นเป็นพรมแดนแห่งอาณาเขต อาณาเขตของเราจะตั้งต้นแต่แม่น้ำมูลข้ามแม่น้ำโขงไปบรรจบกับฝั่งทะเลสาปใหญ่ทางทิศเหนือ รวมพระตะบอง เสียมราฐ นครวัด ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งอาณาจักรเขมรกลับคืนมาเสีย เราอาจจะยึดนโยบายอันนี้ไว้ให้แน่นและถ้าเป็นการจำเป็นก็ควรคุมครองเอกราชของสยามอีกด้วย"[1]

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสมีแผนการที่จะใช้ความไม่แน่นอนของเส้นพรมแดนในระหว่างอาณาเขตไทยเข้าทำการขยายอิทธิพลในหัวเมืองลาวเมื่อมีโอกาสและช่องทางอำนวยให้ปฏิบัติการได้ ดังปรากฏใน พ.ศ. 2429 ฝรั่งเศสเริ่มขยายอิทธิพล

---

*โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 3

[1]กจจ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ. 11/1 <u>หลวงสุริยานุวัตรราชทูตประจำเบอร์ลินกราบทูลกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ</u> 29 เมษายน ร.ศ. 110

ในลาวด้วยการริเริ่มโครงการเดินเรือในลุ่มแม่น้ำโขง นอกจากนี้ฝรั่งเศสได้ดำเนินการเกลี้ยกล่อมหัวเมืองลาวชายแดน โดยทั่วไปในบริเวณหัวเมืองที่อยู่ในความดูแลของนครจำปาศักดิ์ด้วย*

1.3 ปัญหาอันเกิดจากแรงกระตุ้นภายในเมืองราชธานี

ในขณะที่ปัญหาภายในและปัญหาภายนอกของหัวเมืองลาวเป็นมูลเหตุที่กระตุ้นให้ทางกรุงเทพฯ ลงมือปรับปรุงหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมดดังกล่าวมาในข้างต้น ในช่วงเวลาเดียวกันเหตุการณ์ภายในราชธานีอันเกิดจากความคิดของเจ้านายข้าราชการในกรุงเทพฯ กราบบังคมทูลให้รัชกาลที่ 5 ทรงเร่งปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองที่ล่อแหลมจากภัยคุกคามของประเทศมหาอำนาจ ตลอดจนการเร่งปรับปรุงประเทศไทยทั้งหมด ผลจากข้อเสนอจากคำกราบบังคมทูลของข้าราชการในกรุงเทพฯ เป็นพลังสำคัญในการดำเนินนโยบายเพื่อปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ได้แก่

ก. คำกราบบังคมทูลกรมหมื่นพิชิตปรีชากรในการปรับปรุงหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมด พ.ศ. 2426 มีความว่า

ข้อ 1 ความสำคัญที่ควรจะปรับปรุงหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมด กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกล่าวว่า "หัวเมืองเหล่านั้นจะเป็นขอบเขตพระนครซึ่งติดกับเขตของประเทศที่มีอำนาจมาก จำจะต้องเป็นเมืองที่มีการปกครองเป็นอย่างดีรอบคอบจึงจะรักษาราชการที่จะเกี่ยวข้องเกิดขึ้นได้ ถ้าการยังเป็นอยู่ดังทุกวันนี้ก็เป็นอันเหลือที่จะเป็นผู้รับผิดชอบได้ เหตุใหญ่คงจะมีขึ้นได้โดยเร็ว"[1]

ข้อ 2 ทางส่วนกลางจะต้องเร่งปรับปรุงหัวเมืองเหล่านี้อย่างเร่งด่วน กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงเสนอเหตุผล มีความว่า "เมืองที่เป็นเมืองหน้าด่านต่อแดนกับเมืองอื่น ควรจะต้องเป็นเมืองที่มีกำลังมากพอที่รักษาหน้าด่านพระราชอาณาเขตได้

---

*โปรดดูในบทที่ 5

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษเล่ม 12 กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1245

แลเมืองเหล่านั้นก็มีเหตุที่เห็นได้อยู่ว่า มีพวกข้อข้าศึก ซึ่งเป็นพวกที่ชำนาญในการรบแลมีฝีมือเข้มแข็งกว่า คอยหาอันตรายอยู่เสมอไปไม่น่าจะไว้วางใจได้กว่าจะได้ทำการปราบปรามเสียให้แตกหักดังนี้ก็จำจะต้องจัดการรักษาเมืองให้ยรอบคอบให้เข้มแข็งกว่าตามธรรมดาพอให้เทียมทันกำลังข้าศึกบ้าง ถ้าการยังเลอะเทอะสัปลนอยู่อย่างนี้ ก็เหลือที่จะวางใจรักษาการได้"[1]

ข้อ 3 เกี่ยวกับวิธีการปกครอง ทรงเสนอความเห็นไว้ว่า "การปกครองในหัวเมืองเหล่านั้น ทุกวันนี้ยุ่งเสียหมดแล้ว การหลวงก็ขาด การราษฎร์ก็ขุ่นทั่วไป แม้ถึงจะไม่นำอันตรายมาถึงเมืองหลวงได้ ก็ยังต้องกรุณาช่วยแก้ไขบ้างตามกำลัง"[2]

ข้อ 4 การปรับปรุงเกี่ยวกับการค้าขาย ทรงเสนอความเห็นไว้ว่า "เมืองเหล่านี้ควรเป็นที่มุ่งหมายว่าจะเป็นเมืองมีสินค้า แลมีทองมากพอจะคุ้มทุนที่จะพอจัดการปกครองโดยดีได้ ถ้าจะไม่ดูแลบ้างก็น่ากลัวจะมีอันตรายเหมือนดังมีที่ดินบริบูรณ์ใหญ่กว้าง แต่เจ้าของไม่ปลูกสร้างทิ้งให้รกร้างไว้ ในระหว่างหน้าที่ผู้มีอำนาจดังนี้หน้าที่จะต้องถูกเหลื่อมถูกถองทับเป็นแน่ไม่ต้องสงสัย แต่ถ้าหากได้ทำการทนบำรุงการสวนนาและการค้าขายโดยความซื่อตรงอยู่ ความที่ซื่อตรงคงจะปรากฏเป็นที่ป้องกันอันตรายได้โดยดีเหมือนกับที่ดินที่เจ้าของได้ปลูกสร้างอยู่ยังเป็นที่กีดกันเหยียบย่ำแย่งชิงยากกว่าที่ทิ้งอยู่เปล่า ๆ"[3]

ข้อ 5 ผลประโยชน์ซึ่งทางกรุงเทพฯ จะได้รับจากการปรับปรุงการปกครอง ทรงเสนอว่า "ในหัวเมืองเหล่านี้แต่ก่อน ๆ ได้เคยช่วยเป็นกำลังทางราชการในกรุงอยู่ปีละมาก ๆ มาบัดนี้ต้องหยุดขาดไปเปล่า ๆ ในอันที่ใช่เหตุ ดังนี้ดูมิควรเมื่อจะไม่-

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษเล่ม 12 <u>กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> จ.ศ. 1245

[2] <u>ด.</u>

[3] <u>ด.</u>

เอาก็ควรจะต้องเป็นประโยชน์แก่ราษฎรบ้าง เพราะเหตุทั้งปวงเหล่านี้ จำจะต้องรักการรักษาให้ตลอดมือ"[1]

จากพระราโชบายในการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมดของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรณ์ ถ้าได้นำไปปฏิบัติจนประสบความสำเร็จจะก่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านการปกครองและทางด้านเศรษฐกิจแก่กรุงเทพฯ ในเวลาต่อมาข้อเสนอของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรณ์ได้รับความสนพระทัยจากรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงมีพระราชดำริให้แต่งตั้ง "ข้าหลวงพิเศษ" ทำหน้าที่ตรวจราชการหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมด ในขณะที่แผนการดำเนินงานกำลังจะลงมือปฏิบัติจริงได้เกิดเหตุการณ์แทรกซ้อนทางด้านประเทศราชเชียงใหม่* ทางกรุงเทพฯ จำต้องเปลี่ยนความสนใจจากการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมดโดยหันไปทุ่มเทการสร้างความมั่นคงทางการเมืองการปกครองในหัวเมืองลาวเฉียงก่อน

ข. คำกราบบังคมทูลของเจ้านายและข้าราชการในปี ร.ศ. 103

หลังจากที่ฝรั่งเศสเริ่มเข้าครอบครองดินแดนญวน** ทำให้เขตแดนในพระราชอาณาเขตใกล้ชิดกับเขตแดนของฝรั่งเศสมากขึ้นประกอบกับพฤติการณ์ของฝรั่งเศสที่เคยปฏิบัติต่อไทยในปัญหาเขมร*** เป็นมูลเหตุสำคัญที่ผลักดันให้เจ้านายข้าราชการไทยในกรุงเทพฯ ที่มีความคิดก้าวหน้าต่างหวั่นเกรงว่าในสภาพการณ์ที่กรุงสยามกำลังเผชิญกับปัญหาการขยายอิทธิพลของมหาอำนาจอยู่ในขณะนี้เป็นช่วงเวลาที่กรุงสยามกำลังตกอยู่ในสภาพที่ล่อแหลมต่อการเข้ายึดครองของฝรั่งเศส นอกจากนี้การปกครองของไทยในหัวเมืองราชธานีและหัวเมืองชั้นนอกตลอดจนหัวเมืองประเทศราชยังมีความล้าหลังอยู่เป็นอันมาก สมควรที่จะได้รับการปรับปรุงการปกครองเสียใหม่ ดังปรากฏในคำกราบบังคมทูลของเจ้านายและข้าราชการในปี ร.ศ. 103 มีความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงแนวทางซึ่งทางกรุงเทพฯ ควรจะทำการปรับปรุง

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษเล่ม 12 <u>กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> จ.ศ. 1245

*โปรดดูรายละเอียดในหน้า 363 – 364

ในปี พ.ศ. 2426 ฝรั่งเศสครอบครองญวนตอนใต้ **ญวนตอนกลาง และทำการคุกคามญวนตอนเหนือ

***ในสมัยรัชกาลที่ 4 ฝรั่งเศสได้ยึดครองเขมรส่วนนอกจึงมีผลให้ไทยต้องยอมสูญเสียดินแดนประเทศราชของไทยให้แก่ฝรั่งเศสเป็นชาติแรก

การปกครองหัวเมืองชายแดนพระราชอาณาเขต มีความว่า

"... ในเวลาทุกวันนี้ ฝรั่งเศสได้ไปใกล้กรุงสยามมากและจะคิดขึ้นมาเวลาใดก็อาจสามารถที่จะทำได้ในเวลานั้นเอง เพราะการที่ฝรั่งเศสได้มาต่อประเทศต่าง ๆ ดังที่ได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้วนั้น มีช่วงโอกาสให้กรุงสยามผิดที่เขาจะจับเหตุเอาได้เหมือนกัน ข้าพเจ้าจึ่งเห็นด้วยเกล้าว่า อันตรายนั้นเป็นการใกล้กรุงสยามอย่างที่สุด จนมีหนังสือพิมพ์ออกความเห็นกะเวลาทำนายว่าไม่ช้าใน 5 ปี คงจะต้องเกิดเหตุการณ์ ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณานี้มิใช่ด้วยการตื่นตกใจ แต่เป็นความคิดที่เห็นด้วยเกล้าว่ากรุงสยามถ้าจะคิดรักษาแล้ว ต้องเป็นการจำเป็นที่จะนิ่งอยู่ดังนี้ไม่ได้เลยข้าพระ-พุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าอย่างเดียวว่า กรุงสยามที่มีการปกครองอย่างทุกวันนี้ เป็นช่องเป็นทางอันใหญ่ที่ชาติหนึ่งชาติใดจะมารบเอาฤาปกครองด้วยอุบายทางหนึ่งทางใด"[1]

จากปัญหาภายในและปัญหาภายนอกที่เกิดขึ้นภายในประเทศไทยเป็นมูลเหตุสำคัญซึ่งทำให้ทางกรุงเทพฯ เร่งปรับปรุงการปกครองภายในหัวเมืองลาวทั้งหมดโดยเริ่มตั้งแต่การจัดส่ง "ข้าหลวงใหญ่" ไปทำการปกครอง ซึ่งปรากฏว่าหัวเมืองลาวตอนใต้เป็นศูนย์-กลางสำคัญในการบริหารและการปกครองหัวเมืองลาวทั้งหมด* จนในที่สุดขั้นตอนของการปรับปรุงการปกครองได้รับการพัฒนาสืบต่อมาจนเกิดการปกครองตามแบบมณฑลเทศาภิบาล

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 1.4/4 เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103

*โปรดดูรายละเอียด หน้า 363 – 395

2. พระบรมราโชบายในการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ พ.ศ. 2426 – 2433

2.1 การส่งข้าหลวงไปปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้

ในระหว่างที่กองทัพไทยเตรียมการให้พระยาราชวรานุกูลยกกองทัพไปปราบฮ่อที่ทุ่งเชียงคำเมื่อ พ.ศ. 2426 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระ–บำราบปรปักษ์ ที่สมุหนายกมีพระดำริที่จะนำกองทัพไปช่วยเหลือพระยาราชวรานุกูลโดยจะตั้งมั่นที่เมืองหนองคาย แต่รัชกาลที่ 5 ทรงคัดค้านทั้งนี้เพราะการเสด็จไปจัดราชการในหัวเมืองลาวจะต้องใช้เวลาไม่ต่ำกว่า 3 ปี ประกอบกับในขณะนั้นหัวเมืองอื่น ๆ ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของสมุหนายกกำลังประสบปัญหาจากการขยายอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตก การปล่อยให้สมุหนายกไปจัดดำเนินการปรับปรุงการปกครองเฉพาะในหัวเมืองลาวตะวันออกและทางตอนใต้ ทางส่วนกลางก็จะขาดบุคคลที่รับผิดชอบในการบริหารการปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมด ด้วยเหตุนี้ทางส่วนกลางจำต้องยุติความคิดที่จะให้ข้าราชการชั้นสูงขึ้นไปจัดราชการในหัวเมืองลาว[1] ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งกล่าวไว้มีความว่า

> "... การที่ท่านจะเสด็จขึ้นไปราชการในหัวเมืองลาว เห็นว่าข้อสำคัญในการทัพศึกก็ไม่เป็นการสำคัญนัก ยังมีการสำคัญอยู่แต่ที่จัดการบ้านเมือง แต่ในการที่จะจัดการบ้านเมืองนั้นจะจัดให้แล้วโดยแล้วหนึ่งสองเดือนไม่แล้วไปได้ เวลาที่จะเสด็จกับที่จะเหลืออยู่จัดการนั้นเห็นน้อยนัก กลัวจะเป็นการเหนื่อยเปล่าไปได้การอันใด เห็นว่าการที่จัดราชการในหัวเมืองลาวให้เรียบร้อยจำเป็นจะต้องจัดถึงสองสามแรง* เป็นแน่แล้ว จึงคิดอยากจะให้งดการที่เสด็จไว้เสียปีหนึ่ง–

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 9 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทูลสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ที่ ร. 464/15 วัน 2 ฯ11 1 ค่ำ จ.ศ. 1245 (ตรงกับวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2426

*หมายถึงใช้เวลา 2 – 3 ปี

ก่อนหาผู้ใดผู้หนึ่งไปถากถางหนลู่หนทางไว้ให้โปร่งก่อนเมื่อจำเป็นจะต้องเสด็จก็ให้ได้ขึ้นไปจัดการได้ทีเดียว ซึ่งหม่อมฉันคิดการดังนี้เพราะเห็นว่าท่านก็เป็นพระบรมวงษานุวงศ์ผู้ใหญ่อยู่เพียงพระองค์เดียวจะเอาไปกรากกรำลำบากในการซึ่งไม่สู้สำคัญแลเห็นว่าจะยังไม่สำเร็จตลอดไปได้ดังนี้ ดูไม่คุ้มกันกับราชการสำคัญ ๆ ในกรุงเทพฯ ที่จะมีต่อไปกับที่จะได้ข้างหัวเมืองนั้นเลย ขอให้ท่านตริตรองดู ..."[1]

เพื่อให้งานปรับปรุงหัวเมืองลาวตะวันออกได้ดำเนินไปตามพระบรมราโชบายที่จะจัดให้มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไปจัดการปรับปรุงตามพระดำริของสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลาฯ รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรขึ้นไปจัดราชการหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมดในตำแหน่ง "ข้าหลวงพิเศษ" แทนสมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขามีความว่า

"แต่คิดหาตัวคนที่จะไปไม่ออก ... ครั้นจะให้พระยาราชจัดการถ้าจะต้องไปตั้งจัดทัพอยู่ที่หนองคาย ถ้าจะบังคับลงมาตลอดเมืองลาวข้างใต้หนทางก็ไกลกับจะบังคับขึ้นไปจากกรุงเทพฯ ก็เหมือนกัน ครั้นจะให้พระยามหาอำมาตย์ขึ้นไปก็เห็นว่าอวกไปราชการตรากตรำอยู่เกือบปีมาแล้ว ถ้าจะเอาผู้อื่นไปเป็นคนคุ้นเคยแก่ราชการในกรม ฤาไม่เป็นที่นับถือของพวกลาว การซึ่งไม่พอที่จะขัดข้องก็จะเป็นขัดข้องขึ้นให้เสียราชการที่มีเวลาจัดอยู่น้อยนั้นไป หม่อมฉันจึงได้ตรึกตรองโดยละเอียดเห็นว่ากรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นคนที่มีพื้นเพความรู้ในราชการมากอยู่แล้ว สติปัญญาชั้นเชิงไหวพริบในทางถ้อยความทั้งความไทย ความ-

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 9 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระบำราบปรปักษ์ ที่ ร. 464/45 วัน 2 ฯ11 1 ค่ำ จ.ศ. 1245 (ตรงกับวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2426)

สัปเยกต์ ควรเป็นที่ไว้วางใจได้ การที่จะรักษาขนบธรรมเนียมแบบอย่างหยั่งน่าหยั่งหลังก็เห็นว่าจะพอไปได้ จะไม่เป็นคนไปหน้าอย่างเดียวเหมือนคนหนุ่มมักจะเป็น เห็นว่าจะพอไปจัดหักร้างถางพงในเบื้องต้นได้ ถึงโดยว่าจะไม่ได้การอันใดก็คงจะได้ความรู้ละเอียดในเมืองลาวลงมาเป็นทางดำริตริตรองในทางราชการไม่เป็นแน่แล้ว พวกลาวก็มีความยำเกรงนับถือมากกว่าขุนนาง การเห็นจะตลอดปลอดโปร่งไปได้มาก"[1]

จากพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 ในการเลือกกรมหมื่นพิชิตปรีชากรไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษประจำหัวเมืองลาวตะวันออก พระองค์ทรงพิจารณาทั้งคุณสมบัติความสามารถและประการที่สำคัญที่สุดทรงเลือกเชื้อพระวงศ์ไปจัดการปกครองด้วย ทั้งนี้เพราะการส่งพระบรมวงศานุวงศ์ไปจัดราชการมีผลดีต่อเมืองราชธานีที่พวกเจ้าลาวมีความเกรงขามยำเกรง ถ้ากรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงปฏิบัติการสิ่งใดที่จะเป็นการเปลี่ยนแปลงจากแบบเดิมก็ดำเนินการได้ดีกว่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ธรรมดา ดังนั้นในต้นปี พ.ศ. 2426 กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงร่างแผนงานการปรับปรุงหัวเมืองลาวตะวันออกกราบบังคมทูลเพื่อให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัย

2.2 ข้อเสนอในการปรับปรุงหัวเมืองลาวตะวันออกของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร พ.ศ. 2426

ตามข้อเสนอของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรในการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออก พ.ศ. 2426 แบ่งออกเป็น 3 หมวด ดังนี้

1. ข้อที่ควรจะปรับปรุงในหัวเมืองลาวตะวันออก กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงเสนอความเห็นไว้ 8 ข้อ คือ

---

[1] กวช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 9 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์ ที่ ร. 464/45 วัน 2 ฯ[11] 1 ค่ำ จ.ศ. 1245 (ตรงกับวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2426)

1. การคมนาคมคงจะต้องใช้ธรรมเนียมให้อำเภอกำนันนายบ้านว่ากล่าวกันเป็นชั้น ๆ ลงไปตามที่ใช้อยู่ทั่วประเทศ

2. การทหาร จะกำหนดชายฉกรรจ์อายุตั้งแต่เท่านี้ถึงเท่านั้นปี ต้องมาฝึกหัดเป็นทหารไม่ต้องเก็บส่วยนายบังคับแลฝึกหัดต้องมีไปแต่กรุงเทพฯ ผลัดเปลี่ยนกันไปทุก ๆ เมือง

3. การพลเรือน ในเมืองใหญ่ ๆ จะต้องมีข้าหลวงไทยออกไปเป็นผู้รักษาเมืองฤาผู้กำกับคนหนึ่งเมืองละ 3 – 4 ปีแล้วเปลี่ยนกันไป แต่กรมการนั้นใช้ไทยบ้างลาวบ้างปนกันเป็นประจำเมืองไม่ต้องเปลี่ยน แต่ต้องตั้งตำแหน่งขึ้นไปพอกับการ

4. การส่วยและภาษีอากร การเก็บส่วยในคนที่มิได้เป็นทหารต้องเก็บแลเกณฑ์อยู่เดิม แต่เงินส่วยต้องแลกเป็นเงินเบี้ยหวัดเงินเดือนข้าราชการที่รักษากึ่งหนึ่งเงินภาษีอากรบ่อนเบี้ย ฝิ่น แลภาษีขาเข้า ขาออกและอื่น ๆ ที่ผลจะมิได้ต้องมีอย่างในกรุงก็ตาม การจะเก็บเป็นเงินได้ต้องเก็บเป็นเงิน

5. ความต่างประเทศ ต้องมีศาลต่างประเทศแห่งหนึ่งฤา 2 แห่งได้ชำระตัดสินและรับปรึกษาราชการต่างประเทศทั้งปวง

6. อากรผึ้ง ป่าไม้ ป่าหวาย ป่ากายาน และบ่อแร่ต่าง ๆ ต้องเป็นของหลวงจะโปรดเกล้าฯ ให้ผู้ใดทำฤาเป็นของผู้ใดประการใดแล้วแต่จะโปรด

7. การรักษาโจรผู้ร้ายที่ปล้นลูกค้าเดินทางและการรักษาโคกระบือต้องคิดจัดการให้แข็งแรงรักษาให้ได้

8. การหน้าด่านต่อเขตแดนที่จะตรวจตราคนเข้าออกต้องจัดให้แข็งแรง[1]

2. นโยบายในการปรับปรุงการปกครอง กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงเสนอแนวนโยบายและวิธีการปรับปรุงหัวเมืองลาวตะวันออกไว้ 2 ข้อ

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 12 <u>กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> จ.ศ. 1245

1. ให้มีการแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่และข้าราชการไปบริหารการปกครองตามหัวเมืองลาว กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงเสนอว่า

"ปัญหาต่าง ๆ จะหมดสิ้นลงได้โดยการแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ที่มีสติปัญญาดี ซึ่งตรงออกไปบังคับบัญชา เพื่อป้องกันความกดขี่ของผู้ที่ใช้อำนาจที่สร้างรังโรรไว้เป็นอันตรายแก่ผู้อื่น ให้ใช้วิธีการเกณฑ์คนไปรับราชการแทนการเกณฑ์คนไปเป็นกองทัพซึ่งเป็นการสิ้นเปลืองพระราชทรัพย์มาก แต่คนที่จะไปรักษาหัวเมืองจะต้องมีเครื่องมือใช้สอยพร้อมมีอาวุธครบมือข้าราชการไปเป็นที่ไว้วางใจ มีเบี้ยหวัดเงินเดือนให้พอคุ้มกับทุนที่จะใช้เวลาในการทำราชการแทนการตกลงเปล่า ๆ โดยไม่มีเงินเดือนซึ่งจะเป็นเหตุให้ต้องคิดหาที่จะได้ได้เสียเองดังที่เคยมีตัวอย่างมาแล้ว กำหนดขั้นอัตราเงินเดือนที่ต้องใช้มีดังนี้

1.	ข้าหลวงใหญ่นายหนึ่ง	ปีละ	60	ชั่ง ถึง	120 ชั่ง	
2.	พระยาที่ปรึกษาผู้ใหญ่ 2 นาย	"	40 – 60	ชั่ง คนละ	20 ชั่ง – 30 ชั่ง	
3.	พระหรือหลวง 4 นาย	"	48 – 96	ชั่ง คนละ	12 ชั่ง – 14 ชั่ง	
4.	หลวง, ขุน 8 นาย	"	48 – 72	ชั่ง "	6 ชั่ง – 9 ชั่ง	
5.	ขุนหมื่นเสมียน 30 นาย	"	90 – 120	ชั่ง "	3 ชั่ง – 4 ชั่ง	
	รวมเงิน		246	ชั่ง ถึง	464 ชั่ง"[1]	

2. เสนอให้จัดเตรียมการเรื่องเสบียงอาหาร กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสนอว่า

"ส่วนเสบียงอาหารใช้ข้าวคงอางสำหรับเมือง ถ้าจัดซื้อต่างหากเงินรายนี้จะใช้เงินช่วยก้างก็พอได้หลายปี ถ้าจะประสงค์เอาราชการจริง ๆ แล้วก็ต้องไว้ จากการที่ไปไม่ต้องคิดการนำทัพคงหมายเป็นเสร็จได้ใน 2 ปี แม้ว่าจะต้องมีคนประจำการอยู่ว่าถ้าว่ากำหนดนี้บ้าง ก็คงจะได้รับผลประโยชน์ในเมืองที่อยู่ตามการที่จะจัดขึ้นใหม่ไม่ต้องชักทุนในกรุง

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดการบาญชีเล่ม 12 <u>กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> จ.ศ. 1245

ราชการที่ข้าหลวงจะออกไปในครั้งนี้ ..."[1]

3. กำหนดหน้าที่และการปฏิบัติงานของข้าราชการจากกรุงเทพฯ ที่จะบริหารการปกครองหัวเมืองลาว กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงเสนอให้การปฏิบัติงานเริ่มขึ้นในต้นฤดูแล้งของอีกปีหนึ่ง โดยจัดดำเนินการดังนี้

1. มอบหมายให้ข้าหลวงใหญ่ทำหน้าที่ดูแลบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ราษฎรในความปกครองดังปรากฏในพระราชวิธีบายมีความว่า "ข้าหลวงใหญ่จะต้องตรวจสืบราชการสำหรับเมืองทุก ๆ เมืองเพื่อสืบดูการปกครองแลความประพฤตินับถือแลทุกข์สุขของราษฎรประการใด แลคิดการเทียบเคียงตรวจตราผลประโยชน์บ้านเมืองที่ควรจะจัดรักษาให้ดีขึ้นได้ประการใดให้รู้รอบคอบตลอด การที่จะทำดังนี้ให้ตลอด ข้าหลวงต้องแยกทางเมืองปราจีนไปโคราช แล้วออกไปอุบลขึ้นไปตามแนวฝั่งโขงและหัวเมืองใหญ่ถ้ามีเวลาพอก็ต้องไปถึงเมืองหลวงพระบางได้ต้องไปแล้วกลับลงมาทางเมืองพิไชย ถ้าจะไปไม่ถึงเมืองหลวงพระบางก็ต้องตัดเข้าเมืองพิไชยเพียงปากลาย ถ้าไม่มีราชการที่ต้องกลับให้ทันในฤดูฝนนี้"[2]

2. วิธีการปฏิบัติงานของข้าหลวงใหญ่ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงเสนอให้ข้าหลวงใหญ่ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานกับส่วนกลางในด้านการรักษาความปลอดภัยการจัดระเบียบการปกครองในหัวเมืองตลอดจนการเก็บส่วยซึ่งจะส่งมายังกรุงเทพฯ ดังปรากฏในข้อเสนอดังนี้

> "เมื่อไปถึงเมืองใดราษฎรได้รับความเดือดร้อนอยู่ด้วยเหตุใด ถ้าเป็นเหตุเล็กน้อยพอกำลังแลอำนาจจะระงับได้โดยง่ายโดยเร็ว แม่กองข้าหลวงก็ต้องจัดการระงับเสียโดยเร็วถ้าเป็นการชำระโจรผู้ร้ายเป็นการยืดยาวควรจะไว้ให้ข้าหลวงให้อยู่ชำระเป็นกอง ๆ

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 12 <u>กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> จ.ศ. 1245

[2]<u>ด.</u>

ตามแต่การมากแลน้อย เมื่อธุระขัดข้องถ้าได้ความประการใดได้บอกปฤกษากับแม่กอง ตามการ เมื่อเสร็จแล้ว ได้ความประการใดให้บอกหากฎาโทษลงไป ณ กรุงเทพฯ ถ้าไม่มีเหตุที่สำคัญขัดขวาง ข้าหลวงใหญ่ ควรให้หลายกองออกประจำกำกับหัวเมืองใหญ่น้อยเป็นแขวง ๆ ให้ตรวจทำบัญชีสำมะโนครัวราษฎรแลบาญชี บ้าน แขวง เมืองที่มีคนอยู่ให้จัดเจนว่าบ้านใดมีราษฎร ชาย หญิง คือใคร? เป็นคนอย่างไร? เท่าใด? ขึ้นแขวงไหน เมืองไหนทุก ๆ เมือง เมืองหนึ่งให้แบ่งเป็น 4 แขวง แลแบ่งเป็นอำเภอเป็นบ้านให้เป็นชั้น ๆ ไปให้เสร็จส่งจำนวนลงไปกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ได้ในปีนี้ เจ้าพนักงานทำแผนที่ต่างตรวจทำแผน ให้ได้เค้าเงื่อนสำคัญให้เสร็จในแล้งนี้ให้ลงได้ก่อนแล้วจึงทำโดยละเอียดต่อภายหลัง แม่กองกำกับหัวเมืองทุก ๆ เมืองต้องเกณฑ์ตัวเลข ราษฎรมีอายุตั้งแต่ 25 ปี ถึง 30 ปี มาให้ทันในเดือนที่เปิดถึง ห้ามมิให้จ้างวานแทนตัวถ้าจะสิ้นฤดูแล้งให้เลี้ยงอาวุธของหลวง การเก็บส่วยเก่าก็ให้ชำระตามที่ค้างแต่อย่าให้ต้องจิตจำเร่งรัดให้เป็นที่เดือดร้อนเลย ถ้าไพร่ผู้ใดเงินส่วยค้างไม่มีเสียก็ให้ใช้แรงใช้ทำถนนหนทางฤาทำการโยธาก่อ–สร้างซึ่งได้หักเงินส่วยค้างปีละ 1 – 2 เดือน ตามแต่ราคาค่าแรงในแขวงนั้น เว้นไว้แต่เงินที่ค้างรักษาเมืองกรมการจึงต้องเร่ง อนึ่งไพร่ที่ต้องเกณฑ์มาหัดเป็นทหารนั้นโปรดพระราชทานยกเงินส่วยเก่าใหม่ให้ ไม่ต้องเรียกต้องทำกว่าจะสิ้นกำหนดที่ต้องหัดเป็นทหารราชการเบ็ดเสร็จอื่น ๆ ควรจะทำได้ประการใดอีกเพียงใด ข้าหลวงต้องผ่อนผันจัดราชการนั้น ๆ ตามควรการคงจะเป็นประโยชน์ คุ้มทุนที่ต้องลงไปเป็นแท้ไม่ต้องสงไสย เห็นด้วยเกล้าฯ ดังนี้"[1]

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 1[illegible] กรมหมื่นนิชิตปรีชากร กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1245

ข้อเสนอของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้เน้น "วิธีการบริหาร" มิได้เน้น "การจัดรูปแบบของการปกครอง" ซึ่งนับว่าเป็นแนวความคิดใหม่อันเป็นประโยชน์ทางการปกครองแก่กรุงเทพฯ และในหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมด แต่ข้อเสนอดังกล่าวนี้ต้องเผชิญกับอุปสรรคสองประการ

ประการแรก ในปี พ.ศ. 2426 รัฐบาลอังกฤษเข้ามาขอแก้ไขสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับปี พ.ศ. 2416 ซึ่งทางกรุงเทพฯ ต้องยินยอมตามข้อเสนอของทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯ จนในที่สุดทั้งฝ่ายไทยและอังกฤษ ได้ตกลงกันใหม่ใน "สนธิสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2426" สาระสำคัญของสนธิสัญญาฉบับนี้ทางฝ่ายอังกฤษเน้นให้ฝ่ายไทยจัดส่งตระลาการหรือข้าหลวงมีอำนาจเต็มขึ้นไปประจำที่นครเชียงใหม่ ทั้งนี้เพราะรัฐบาลอังกฤษขาดความเชื่อถือในคุณสมบัติของข้าหลวงใหญ่ที่รัฐบาลไทยจัดส่งไปประจำเมืองเชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. 2416 – 2426 เป็นบุคคลที่ขาดคุณสมบัติในการปฏิบัติหน้าที่โดยเฉพาะเกี่ยวกับอำนาจการสั่งงานซึ่งตลอดระยะเวลา 10 ปี ที่ผ่านมาข้อผิดพลาดของการบริหารของฝ่ายไทยเป็นช่องที่รัฐบาลอังกฤษสามารถใช้อ้างเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่ฝ่ายอังกฤษ

ประการที่สอง ในขณะที่รัฐบาลไทยกับรัฐบาลอังกฤษกำลังทำการเจรจาเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาทางการเมืองร่วมกันเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ พร้อมกับเตรียมการจะยกมาตีเมืองเชียงใหม่[1] เมื่อทางกรุงเทพฯ ได้รับรายงานข่าวความไม่ปลอดภัยในหัวเมืองชายแดนพม่าเกรงว่าจะเป็นภัยอันตรายต่อความมั่นคงในดินแดนของพระราชอาณาเขตไทย[2]

จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อทางกรุงเทพฯ ได้รับรายงานข่าวความไม่ปลอดภัยในหัวเมืองชายแดนพม่าเช่นนี้เกรงว่าจะเป็นภัยอันตรายต่อความมั่นคงต่อรัฐบาลไทย รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริให้จัดส่งเจ้านายในเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงขึ้นไปจัดระเบียบการปกครองหัวเมือง–

---

[1]พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2427 – 2436) หน้า 69 – 70

[2]ก.

ลาวเฉียงทั้งหมดพร้อมทั้งเข้าควบคุมรักษาความสงบในบริเวณชายแดนให้เรียบร้อยเพื่อจะได้สอดคล้องกับสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2426 ดังนั้นในปี พ.ศ. 2427 รัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯแต่งตั้งกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ซึ่งเป็นผู้ที่มีความเหมาะสมในการดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษประจำนครเชียงใหม่แทนการเสด็จไปรับตำแหน่งข้าหลวงพิเศษของหัวเมืองลาวตะวันออก[1]

เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรผู้ซึ่งริเริ่มเสนอแผนงานการปรับปรุงหัวเมืองลาวตะวันออกต้องเสด็จไปเชียงใหม่ แผนการปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองลาว พ.ศ. 2426 ก็ต้องถูกระงับไว้ชั่วคราวทั้งนี้เพราะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในหัวเมืองลาวเฉียงมีความสำคัญและเป็นการงานที่เร่งด่วนกว่าทางหัวเมืองลาวตะวันออก แต่ทางกรุงเทพฯ ก็มิได้ละเลยข้อเสนอของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ในปีเดียวกันรัชกาลที่ ๕ ทรงเรียกพระยาศรีสิงหเทพ (หรุ่น ศรีเพ็ญ) กลับจากนครจำปาศักดิ์มารับการแต่งตั้งเป็นพระยามหาอำมาตยาธิบดีและโปรดเกล้าฯให้กลับไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่รักษาราชการหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมด[2]

แม้ว่าข้อเสนอของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรมิได้ถูกนำมาปฏิบัติในทันทีก็ตามแต่จะเห็นได้ว่าการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมด ในเวลาต่อมาได้ปฏิบัติตามพระราโชบายของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรจนถึง พ.ศ. 2433 ทางกรุงเทพฯ จึงได้ดำเนินการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมดครั้งใหม่โดยการกำหนดรูปแบบการบริหารการปกครองเป็น 4 กอง* เช่น หัวเมืองลาวตะวันออก หัวเมืองลาวตะวันออกเฉียงเหนือ หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือและหัวเมืองลาวกลาง

---

[1]พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2427 - 2436) หน้า 70

[2]กรมศิลปากร "เมืองในภาคอีสาน" จาก พงศาวดารหัวเมืองอีสาน ของเมือนอมรวงศ์วิจิตร พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาอุกรธานี (จันร จิตตะยโศธร) หน้า 120

*โปรดดูรายละเอียดหน้า 392 - 494

3. การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกเมื่อพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) เป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2426 - 2433)

3.1 การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกแถบเทือกเขาบรรทัด

ในชายแดนพระราชอาณาเขตบริเวณที่ลำน้ำเซบ้องเหียนตลอดลงมาจากแนวเขาบรรทัดมีเมืองเล็ก ๆ ซึ่งเป็นถิ่นฐานของพวกลาว ผู้ไท ผู้เทิง ลาวย่อ อยู่ 9 เมือง คือ เมืองโขงเตง โสงปอ ตะโปน โสงแฉลน เมืองผาบัง เมืองเชียงฮม เมืองวัง เมืองหนอง เมืองพิน เมืองดังกล่าวนี้มีเมืองพินเมืองเดียวเท่านั้นที่มาส่งส่วยเป็นเงินตราสิบตำลึงให้กับเมืองเขมราชทุกปี* ส่วนอีก 8 เมืองเป็นเมืองขึ้นอยู่กับฝ่ายญวน**

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อน พ.ศ. 2425 เมื่อพระยามหาอำมาตย์ (บ่อม) ขึ้นไปจัดราชการหัวเมืองลาวตะวันออกได้ยกกองทัพไปกวาดต้อนครัวลาว ผู้ไท ผู้เทิง ลาวพวนและลาวย่อ เข้ามาในพระราชอาณาเขตแล้วตั้งเป็นเมืองใหม่ 15 เมือง โดยแบ่งให้อยู่ในความปกครองของหัวเมืองลาวตะวันออกดังนี้

1. ลาวเมืองมหาไชยกองแก้วหลังจากการกวาดต้อนได้จัดตั้งเป็นเมืองสกลนคร

2. ลาวเมืองคำเกิด คำม่วน " " " " " ท่าขอน เมืองกาฬสินธุ์

---

*ในแต่ละปีเมืองพินจะต้องเสียส่วยแก่ญวนเป็นจำนวน 10 ตำลึงญวน

**แต่เดิมมาในสมัยรัชกาลที่ 3 หลังกบฏอนุวงศ์ รัชกาลที่ 3 ทรงมีพระบรมราโชบายให้กวาดต้อนผู้คนที่อยู่นอกเขตจากพระราชอาณาจักร ซึ่งเรียกว่า ลาวนอกให้เข้ามาอยู่ในเขตที่ผู้ปกครองของไทยดูแลอย่างทั่วถึงจึงเป็นเหตุให้มีการตั้งเมืองใหม่ในลาวและภาคอีสานเพิ่มขึ้น เมืองทั้ง 9 ก็ถูกกวาดต้อนมาด้วย ในเวลาต่อมาเมื่อหัวเมืองใหญ่ไม่ได้ไปดูแลพวกผู้คนก็อพยพกลับไปอยู่ที่เดิมโดยยอมส่งส่วยให้แก่เจ้าเมืองอุบลฯ ขณะที่เดียวกันก็ยอมขึ้นกับญวนเพื่อมิให้ยกกองทัพมารบกวนจึงเป็นเหตุให้เมืองทั้ง 9 เป็นเมืองอิสระเรื่อยมาจนถึงรัชกาลที่ 5

3. ลาวเมืองคำม่านหลังจากการกวาดต้อนได้จัดตั้งเป็นเมืองแซงบาดาลขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์

4. ลาวเมืองชุมพร " " " " " 3 เมือง

4.1 เมืองผ่าเนาหนองปรือ ให้ขึ้นกับ เมืองอุบลราชธานี

4.2 เมืองสองคอนดอนดง " เมืองมุกดาหาร

4.3 เมืองโพนทอง " เมืองนครจำปาศักดิ์

5. ลาวเมืองวังหลังจากการกวาดต้อนได้จัดตั้งเป็นเมืองใหม่ 3 เมือง

5.1 เมืองเวพันดร ให้ขึ้นกับ เมืองนครพนม

5.2 เมืองกุฉินนารายณ์ " เมืองกาฬสินธุ์

5.3 เมืองพรรณา " เมืองสกลนคร

6. ลาวเมืองหนองหลังจากการกวาดต้อนได้จัดตั้งเป็นเมืองกุสุมาลย์ขึ้นกับเมืองสกลนคร

7. ลาวเมืองวัง เมืองคำอ้อ ได้จัดตั้งเป็นเมือง มุกดาหาร

8. ลาวเมืองตะโปนหลังจากการกวาดต้อนได้จัดตั้งเป็นเมืองใหม่ 2 เมือง

8.1 เมืองนามราชให้ขึ้นกับเมืองนครพนม

8.2 เมืองเสนางคนิคมขึ้นกับเมืองอุบลราชธานี

9. ลาวเมืองแซกหลังจากกวาดต้อนได้จัดตั้งเมืองอาทมาทขึ้นกับเมืองนครพนม

10. ลาวเมืองตะโปนหลังจากถูกกวาดต้อนครั้งที่สองได้จัดตั้งเป็นเมืองกาเขื่อนแก้วให้ขึ้นกับเมืองเขมราช

แม้ว่าฝ่ายไทยจะกวาดต้อนพวกลาวเทิง ผู้ไท ลาวพวน ลาวย้อ เข้ามาอยู่ในหัวเมืองชั้นนอก* พระราชอาณาเขตแล้วก็ตาม ปรากฏว่าเมื่อหลวงภักดีณรงค์** เป็น–

---

*ดังได้กล่าวมาในหน้า 24 จาก กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 1.2 เล่ม 2/9 รายงานของหลวงภักดีณรงค์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 วัน 6 ฯ 2 ค่ำ จ.ศ. 1245 (วันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2426)

**ชื่อเดิม สิน ไกรฤกษ์

ข้าหลวงประจาเมืองจุมลราชธานี พวกผู้คนเหล่านี้ยังคงฝักใฝ่ทั้งทางฝ่ายญวนและไทยตามแต่สภาพการณ์ของฝ่ายใดจะมีอำนาจมากกว่ากัน ดังปรากฏในคำกราบบังคมทูลของหลวง–ภักดีณรงค์มีความว่า

"... เมืองลาวผู้ไท ลาวเทิง ลาวพวน ลาวย้อ บางเมือง ก็สูญเสื่อมทรามไป บางเมืองก็ยังตั้งเป็นบ้านเมืองอยู่ เพราะแต่ก่อนมาได้รักษาเมืองลาว ผู้ไท ลาวเทิง ลาวย้อไว้ทุกเมืองไม่ พวกลาวผู้ไทย ผู้ไทยเทิง ลาวย้อ ซึ่งตั้งเป็นบ้านเมืองอยู่ได้จน เท่าทุกวันนี้ก็เป็นสองใจ บางทีก็ไปฝากตัวอยู่กับญวน บางทีก็เข้ามา หาเจ้าเมืองกรมการ ซึ่งเป็นข้าขอบขัณฑเสมาในพระราชอาณาเขต หายุติเป็นแน่ลงได้ไม่ ฝ่ายญวนก็ไม่มีอำนาจที่จะลงมารักษาให้แข็งแรง ได้ เมืองลาวผู้ไทย ผู้เทง ลาวย้อทั้งเก่าเมืองนี้กลับไปกลับมาไม่ เป็นปรกติ ..."[1]

จะเห็นได้ว่าลักษณะของพวกลาวเทิง ผู้ไท ลาวพวน ลาวย้อ พวกนี้เป็นพวกที่ไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดอย่างแน่นอนจึงทำให้ฝ่ายไทยไม่ไว้วางใจในท่าทีอยู่แล้ว ขณะเดียวกันเมื่อฝรั่งเศสเริ่มเข้ายึดครองญวนได้ยิ่งทำให้หัวเมืองเหล่านี้เป็นที่น่าหวั่นเกรงในการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสมากขึ้นทั้งนี้เพราะด่านดงเหลา ซึ่งเป็นด่านตรงข้ามกับเมืองพิน* อยู่ใกล้ชิดกับญวนได้มาก ทางฝ่ายไทยจึงเกรงกลัวการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสมายังดินแดนดังกล่าวนี้ยิ่งขึ้นดังปรากฏในคำกราบบังคมทูลของหลวงภักดีณรงค์มีความว่า

---

[1]ดังได้กล่าวมาในหน้า 373 จาก กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 1.2 เล่ม 2/9 <u>รายงานของหลวงภักดีณรงค์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> วัน 6 ฯ 2 2 ค่ำ จ.ศ. 1245 (วันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2426)

*เป็นด่านทางที่พวกลาว ผู้ไท ลาวเทิง ลาวพวน ปลูกข้าวเลื่อยไห้ตวนเป็นประจาทุกปี

".. บัดนี้ญวนเข้ามาอยู่ในกรุงฝรั่งเศสกับที่คิดจะหนีข้าป่าดอนก็มี จึงไว้ขึ้นมาปลูกยุ้งฉางเข้า (ข้าว) ทำเนียบที่ด่านคิ้งหลาว ฝ่ายฝรั่งเศสมีอำนาจคงจะคิดตามรักษาด่านทางแข็งแรงขึ้นก็จะล่วงความเข้ามาในพระราชอาณาเขตรเป็นที่เกี่ยวข้องขึ้นอีกทางหนึ่งเพราะเมืองฝ่ายฟากล้ำน้ำโขงตะวันออกตั้งแต่เมืองภูวดลสอาง ตลอดมาจนถึงเมืองเชียงแตงเกิดผลประโยชน์หลายอย่าง บี่สินค้าคือ ผลเร่าออกปีหนึ่งประมาณสองพันหาบ งาช้างหนักยี่สิบหาบเศษ นอระมาดหนัก 2 หาบเศษ ขี้ผึ้งหนัก 400 หาบเศษ หนังกระบือหนักหกร้อยหาบเศษ เขากวางแก่และเขากวางอ่อนหนัก 300 เศษ บ่อทองทรายก็เกิดขึ้นหลายแห่ง ข้างเถื่อนก็ถูกขุดทำเรือที่ทำนาได้ผลมากกว่าต้นข้าวงามกว่าฝ่ายตะวันตก ราษฎรได้อาศัยทำมาหากินในแถบป่านี้โดยมาก พระราชอาญาไม่พ้นเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่าจะต้องคิดประการใดประการหนึ่งให้พวกลาวผู้ไทยไทยเทิง ลาวยัง เข้ามาเป็นข้าขอบขัณฑสีมาอย่าเป็นสองใจ"[1]

เพื่อเป็นการป้องกันภัยจากการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสมายังดินแดนเมืองภูวดลสอาง เชียงแตง หลวงภักดีณรงค์จึงได้จัดการรักษาด่านทางเมืองพินซึ่งตรงกับด่านคิ้วหลาว ด่านทางเมืองภูวดลสอางตรงกับด่านกือเหินให้แข็งแรง พร้อมทั้งจัดคนไปสืบดูความเคลื่อนไหวของฝรั่งเศสด้วย ดังปรากฏในรายงานกราบบังคมทูลของหลวงภักดีณรงค์มีความว่า

'... ได้จัดด่านทางเมืองพินซึ่งตรงกับด่านคิ้งหลาว ด่านทางเมืองภูวดลสอางตรงกับด่านกือเหินให้แข็งแรง อย่าให้ญวนล่วงล้ำเขาประทัดลงมาได้ ภายหลังฝรั่งเศสจึงจะไม่มีเหตุซึ่งจะยกขึ้น–

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 1.2 เล่ม 2/9 รายงานของหลวงภักดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 วัน 6 ฯ[7] 2 ค่ำ จ.ศ. 1245 (ตรงกับวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2426)

กราบบังคมทูลพระกรุณาได้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าทางนี้เป็นทางลอแหลมอยู่ กับข้าฯ ได้แต่งให้นายรอดสูบุตรท้าวเพี้ยชานน กรมการเมืองอุบลไปเก็บเงินส่วยข่าไพร่ น้ำใจจักกรี* ณ เมืองคำทองใหญ่ แลไปชำระความผู้ร้ายซึ่งฆ่ากันตาย ณ เมืองสาละวัน นายรอดสูได้จดหมายระยะทางตำบลเมืองในลำน้ำเซโดน มีหนังสือแจ้งมายังข้าพระพุทธเจ้ากับท้าวสุริยเกษ วันทรนิวงษ์ ท้าวชิณจักษ หลวง-อินทร ซึ่งไปสืบราชการเมืองพิน"[1]

เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงได้รับรายงานกราบบังคมทูลของหลวงภักดีณรงค์ พระองค์ทรงเห็นชอบกับวิธีการที่หลวงภักดีณรงค์ได้จัดการป้องกันหัวเมืองลาวตะวันออก ทั้งนี้เพื่อมิให้เกิดช่องทางที่จะให้ฝรั่งเศสเข้าแทรกแซงได้ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาทูลพระเจ้าบรมวงษ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ที่สมุหนายกมีความว่า

"แต่หัวเมืองแปดเมืองเหล่านี้อยู่ในเขาบรรทัดซึ่งเปนทางเขตแดนแต่ฝ่ายเราไม่ได้รักษาเปนบ้านเมืองมาเสียแต่เดิมแล้ว อยู่ข้างจะลอแหลมเปนทางฝรั่งเศสข้ามเขาจริงเหมือนอย่างหลวงภักดีณรงค์ว่าถ้าได้มาเปนพระราชอาณาเขตจัดเปนบ้านเมืองตั้งด่านทางที่คนเราไปนั้งเปนเจ้าของเสียได้จะเปนการดีมาก เหตุว่าความเรื่องเมืองลำเนาหนองปรือกล่าวโทษ เมืองพินว่าเป็นผู้ร้ายลักช้าง เปนเหตุพอสมควรที่จะยกขึ้นพูดไปจัดการเมืองเหล่านี้เสียให้ตลอดได้ ญวนเหนจะไม่กล้าโต้แย้งอันใด แต่กำลังตัวที่จะหันเข้าหาฝรั่งเศสในเวลานี้ ก็ยังไม่หันเข้าทีเดียวนัก บางทีจะจัดการเสียได้เสียก่อนเมืองญวนจะเปนของฝรั่งเศสแท้ ถ้าได้ยว่าญวนจะหันเข้าหาฝรั่งเศสให้มาช่วยพูดจาแทน

---

*พวกข่าซึ่งต้องมีภาระส่งส่วยให้แก่เมืองอุบลราชธานี

[1] กวช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 1.2 เล่ม 2/9 รายงานของหลวงภักดีณรงค์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 วัน 6 ฯ[7] 2 ค่ำ จ.ศ. 1246 (ตรงกับวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2426)

ในเวลานี้ก็ยกข้อความเรื่องผู้ร้ายลักช้างขึ้นเป็นเหตุ แลเมืองพินก็เป็นเมืองส่งส่วยเราอยู่แล้วเห็นจะไม่สู้กระไรนัก การเรื่องนี้ต้องมอบให้พระยามหาอำมาตย์ติดต่อกับหลวงภักดีณรงค์ บางทีจะจัดการได้โดยเรียบร้อยตลอดไม่ต้องรบพุ่งอันใด เพราะเป็นแต่บ้านป่าเมืองดอนเล็กน้อย ..."[1]

เมื่อพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ได้รับคำสั่งให้คอยควบคุมชายแดนทางด้านเมืองพิน ด่านเมืองภูวดลสอาง จึงได้จัดส่งข้าหลวงนายพันตรีหลวงพิทักษ์นรินทร์ไปรักษาราชการประจำเมืองตะโปนพร้อมทั้งจัดทหารรักษาด่านทางชายแดนญวนที่จะเข้ามาสู่พระราชอาณาเขตไทยไว้ทุกด่านจนถึง จ.ศ. 2432 สมเด็จเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ฯ ทรงมีพระดำริเรียกตัวหลวงพิทักษ์นรินทร์กลับมาเพื่อให้เป็นครูฝึกหัดการฝึกหัดทหารในนครจำปาศักดิ์ ทางเมืองตะโปนจึงขาดหัวหน้าควบคุมเป็นการชั่วคราว[2] ดังนั้นในระหว่างที่พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) เป็นข้าหลวงใหญ่รักษาราชการหัวเมืองลาวตะวันออกได้จัดการป้องกันหัวเมืองชายแดนนอกพระราชอาณาเขตให้เป็นประโยชน์แก่กรุงเทพฯ ไว้แล้ว*

3.2 การปรับปรุงการปกครองในนครจำปาศักดิ์ พ.ศ. 2426

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระยาพิชัย (มิ่ง) ดำรงตำแหน่งข้าหลวงกำกับราชการนครหลวงพระบางใน พ.ศ. 2427 ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับทางนครจำปาศักดิ์กำลังประสบปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 บ 1.2 เล่ม 2/9 <u>พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทูล พระเจ้าบรมวงษเธอเจ้าฟ้ามหามาลาฯ</u> 1 มีนาคม ร.ศ. 108

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/26 <u>รายงานพระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> สำเนาที่ 60 12 มีนาคม ร.ศ. 108

*การที่ผู้เขียนเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับการจัดราชการในหัวเมืองชายแดนทั้งนี้เพื่อจะได้นำมาเปรียบเทียบกับคำวิจารณ์ของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเมื่อเสด็จไปเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองลาวกาวได้ชี้ให้เห็นถึงข้อบกพร่องในการรักษาการหัวเมืองชายแดน จนเป็นเหตุให้กรมหมื่นพิชิตปรีชากรต้องเร่งปรับปรุงเป็นการใหญ่

ด้วยวิธีการเข้าเกลี้ยกล่อมเจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์ จึงเป็นเหตุให้ทางกรุงเทพฯ ดำเนินการปรับปรุงการปกครองในนครจำปาศักดิ์ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขามีความว่า

"ข้อซึ่งได้ข่าวว่าฝรั่งเศสจะคิดไปเกลี้ยกล่อมเจ้านครจำปาศักดิ์ ความข้อนี้เห็นจะจริง แต่เห็นว่าการที่เป็นไปในเมืองเขมรประการใด เจ้านครจำปาศักดิ์ก็คงทราบอยู่บ้าง ที่จะไปวิ่งเต้นเล่นง่าย ๆ นั้นก็เห็นจะไม่เป็น ประการหนึ่งหลวงภักดีณรงค์ก็ลงไปเมืองนครจำปาศักดิ์แล้วคงจะพอเหนี่ยวรั้งกันได้บ้าง เจ้านครจำปาศักดิ์ไม่หลึ่งหลั่ง* เหมือนพวกเขมร เห็นจะไม่กล้าทำการรุนแรงไปวิตกอยู่แต่ความโง่ที่จะมาล่อลวง ขอทำหนังสือสัญญาต่าง ๆ แล้วยึดเอาถ้อยคำว่ายอมให้อย่างนั้นอย่างนี้ นี่แลเป็นข้อสำคัญอยู่ ขอให้ทรงมีตราน้อยเป็นไปรเวตไปถึงหลวงภักดีณรงค์ให้ทราบข่าวคราวที่ได้ยินนี้ แลชี้ให้เห็นว่าการซึ่งฝรั่งเศสเอาเมืองเขมรได้นั้นก็โดยขอทำสัญญาแล้วรวบรัดสัญญาเข้าไปจนถึงกับแคบเช่นเป็นอยู่บัดนี้ การที่ทรงทราบอยู่ทั้งสิ้นแล้ว ให้ชี้แจงข้อความทั้งปวงให้เจ้านครจำปาศักดิ์ทราบไว้ อย่าให้เจ้านครจำปาศักดิ์ยอมทำหนังสือสัญญากับผู้ใดผู้หนึ่งไม่ว่าจะการเล็กการโต นอกจากที่ได้บอกมาแลได้อนุญาตจากกรุงเทพฯ ก่อนเป็นอันขาด ขอให้ทรงกำชับหลวงภักดีณรงค์ให้สอดส่องดูแลการแจ้งในนครจำปาศักดิ์ เห็นว่าเมืองนครจำปาศักดิ์ควรจะต้องมีข้าหลวงอยู่ช่วยดูแลการงานเสียสักคนหนึ่ง เพราะจะเป็นที่สำคัญขึ้นทุกที จะทรงเห็นใครควรจะออกไปได้บ้างขอให้ทรงตริตรองดู จะได้เปลี่ยนหลวงภักดีณรงค์ให้กลับขึ้นไปอุบล **ตราฉบับนี้ไม่ได้** ขอให้ต่างเสียกเร็ว ๆ แลให้ได้ส่งไป—

---

*หมายความว่า เจ้านครจำปาศักดิ์มีสติสัมปชัญญะและจะกระทำการผลีผลามเหมือนกับเจ้านายเขมร

อย่างไรให้ถึงหลวงภักดีณรงค์โดยเร็ว"[1]

ในขณะเดียวกันที่ทางกรุงเทพฯ ได้เตรียมการจัดส่งข้าหลวงเพื่อขึ้นไปกำกับราชการประจำนครจำปาศักดิ์ให้เหมือนกับนครเชียงใหม่และนครหลวงพระบาง โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ที่สมุหนายกทรงพิจารณาเลือกหลวงพิศณุเทพ (ช่วง) ไปเป็นข้าหลวงกำกับราชการเพื่อให้คอยกำกับราชการเกี่ยวกับการศาลต่างประเทศพร้อมทั้งเป็นที่ปรึกษาของเจ้ายุติธรรมธรในการศาล ดังปรากฏสารตราของรัชกาลที่ 5 มีความว่า

"เรื่องที่จะให้หลวงพิศณุเทพเป็นข้าหลวงออกไปอยู่เมืองนครจำปาศักดิ์นั้นยังไม่ทราบว่าจะทรงกะให้ออกไปเมื่อไร หม่อมฉันเห็นว่าควรจะให้ออกไปเสียในเดือนนี้ แต่ต้องตั้งเป็นศาลต่างประเทศเหมือนเมืองเชียงใหม่ ห้ามไม่ให้เจ้านายลาวว่าความคนต่างประเทศ ถ้ามีเจ้านครจำปาศักดิ์ตลอดเมือง แม้ต้องให้ถูกจากข้าหลวงเห็นว่าเจ้านครจำปาศักดิ์จะเห็นใจ เพราะเขาเสียเงินอยู่แล้ว ขอให้ทรงนำตราอำนาจหลวงพิศณุเทพเสียให้พร้อมตัวอย่างเมืองหลวงพระบางก็จะเป็นแบบได้"[2]

แต่แผนการที่จะจัดส่งหลวงพิศณุเทพ (ช่วง) ไปเป็นข้าหลวงกำกับราชการในนครจำปาศักดิ์ต้องหยุดชะงัก ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสได้ขออนุญาตจากรัฐบาลไทยทำการตั้งศาลต่างประเทศที่นครหลวงพระบาง* ทางกรุงเทพฯ มีความเห็นว่าราชการในนครหลวงพระบาง

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 1.2 เล่ม 2/9 สารตราของรัชกาลที่ 5 ทูลสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ สำเนาที่ ร. ที่ 507/46 วัน 5 ฯ 4 1 ค่ำ จ.ศ. 1246 (ตรงกับวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2426)

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 1.2 เล่ม 2/9 สารตราของรัชกาลที่ 5 ทูลสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ สำเนาที่ ร. ที่ 531/46 วัน 6 ฯ 6 1 ค่ำ จ.ศ. 1246 (ตรงกับวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2426)

*โปรดดูในบทที่ 3

มีความจำเป็นเร่งด่วนกว่าทางนครจำปาศักดิ์ประกอบกับกองทัพไทยเตรียมการที่จะปราบฮ่อครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2428 จึงต้องจัดส่งหลวงพิฆณุเทพ (ช่วง) ไปเป็นข้าหลวงผู้ช่วยของพระยาพิชัย (มิ่ง) เพื่อปฏิบัติงานทางการศาลในนครหลวงพระบาง ส่วนที่นครจำปาศักดิ์ให้อยู่ในความดูแลของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) และหลวงภักดีณรงค์เป็นการชั่วคราวก่อน ดังนั้นแผนการจัดส่งข้าหลวงกำกับราชการในนครจำปาศักดิ์ดังเช่นในนครเชียงใหม่และนครหลวงพระบางก็จำต้องยุติไว้ก่อน

ในปี พ.ศ. 2428 เมื่อเจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์เสด็จมากรุงเทพฯ เพื่อนำช้างเผือกพระนามว่า พระเสวตรสุวิราภาพรรณ ทูลเกล้าฯ ถวายแด่รัชกาลที่ 5 ก่อนที่เจ้ายุติธรรมธรจะเสด็จกลับ สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงพระราชทานพระบรมราโชวาทแด่เจ้ายุติธรรมธร เพื่อหาวิธีการปรับปรุงการปกครองในนครจำปา-ศักดิ์ดังมีความว่า

"เมืองนครจำปาศักดิ์สืบไปภายหน้า คงจะเป็นเมืองทำค้าขายของคนต่างประเทศ แต่ว่าฝรั่งเศสได้ปกครองเมืองเขมรเป็นสิทธิขาดถึงว่าคนชาติเขมรยังคงอยู่ตามหนังสือสัญญาเดิม คือเวลาเข้ามาในพระราชอาณาเขตต้องอยู่ในบังคับกฎหมายสยาม ก็คงยังจะมีฝรั่งเศสญวนซึ่งอยู่ในบังคับฝรั่งเศสไปมาค้าขายในเมืองเขมรตลอดถึงเมืองนครจำปาศักดิ์มากขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะฉะนั้นจึงควรจะต้องรักษาราชการในนครจำปาศักดิ์ให้เรียบร้อยกวดขันขึ้นกว่าแต่ก่อนเพื่อจะได้เป็นที่ป้องกันความลำบาก อย่าให้คนต่างประเทศมารบกวนจู้จี้ต่าง ๆ แต่มิได้เปลี่ยนแปลงซึ่งเมืองนครจำปาศักดิ์เป็นเมืองประเทศ-ราชมาแต่เดิมอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นแต่จะจัดการให้แบบแผนอนุโลมตามแบบอย่างกรุงเทพมหานครพอให้คล้ายคลึงกันเหมือนอย่างเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน เมืองหลวงพระบางซึ่งได้จัดการต่าง ๆ เป็นการเรียบร้อยขึ้นกว่าแต่ก่อน แลมีข้าหลวงสำหรับรับพูดจาโต้ตอบแลชะระคดีความซึ่งเกี่ยวข้องกับคนในบังคับ-

ต่างประเทศแล้วนั้น เพื่อจะให้เป็นความสุขแก่เจ้านายท้าวพระยา
ราษฎรในเมืองนครจำปาศักดิ์ ..."[1]

จากพระบรมราโชวาทดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าทางกรุงเทพฯ มีความห่วงใยในปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสที่ล่วงล้ำมายังนครจำปาศักดิ์เป็นประเด็นที่สำคัญที่สุด เพื่อเป็นการปรับปรุงการปกครองนครจำปาศักดิ์ทุก ๆ ด้านสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์แรงพระราชทานพระบรมราโชวาทเป็นข้อความซึ่งเจ้ายุติธรรมธรเจ้านครจำปาศักดิ์จะต้องประพฤติปฏิบัติตามดังนี้

ข้อ 1 เกี่ยวกับปัญหาคนต่างประเทศ สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลาฯ ทรงกำชับเจ้ายุติธรรมธรปรึกษากับข้าหลวงของฝ่ายไทย* ห้ามมิให้เจ้ายุติธรรมธรปฏิบัติหน้าที่ในทางการศาลโดยพลการ ดังปรากฏในพระบรมราโชวาทว่าความว่า

"การซึ่งจะพูดจาโต้ตอบด้วยข้อราชการถ้อยความอันใดกับคนต่างประเทศนั้นเป็นการลำบาก คนต่างประเทศมักจะมีความหมิ่นประมาทต่อเจ้านายท้าวพระยาแล้วก่อการวิวาทพาลหาเหตุฟ้องร้องว่ากล่าวต่าง ๆ ให้เป็นความลำบากขุ่นเคือง เพราะฉะนั้นจึงขอห้ามเสียว่า อย่าให้เจ้านครจำปาศักพูดจาปฤกษาหาฤๅด้วยการงานฤๅยอมทำหนังสือสัญญาให้หนังสือสำคัญแก่คนต่างประเทศเป็นอันขาด ถ้าจะมีการงานอันใดเกี่ยวข้องแก่คนต่างประเทศให้เจ้านครจำปาศักเป็นพนักงานสำหรับชำระถ้อยความซึ่งเกี่ยวข้องด้วยคนต่างประเทศให้เป็นผู้พูดจาโต้ตอบกับคนต่างประเทศ ถ้าคนต่างประเทศจะไปหาพูดจาอันใดกับเจ้านครจำปาศักให้เจ้านครจำปาศักพร้อมด้วยข้าหลวงรับรองทุกครั้งจะได้เป็นพยานกัน อย่าให้รับรองกันแต่ลำพัง ถ้ามี–

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 57/29 พระบรมราโชวาทของสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลาฯ พระราชทานแด่ เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์ ไม่ปรากฏเดือน ร.ศ. 2428

*พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ)

คดีความที่เกี่ยวข้องกับคนต่างประเทศ คนต่างประเทศเป็นโจทยจะไปยื่นเรื่องราวฟ้องต่อเจ้านครจำปาศักดิ์ฤาทางพระยาก็ให้เจ้านครจำปาศักดิ์บอกให้มาร้องต่อข้าหลวงกรุงเทพมหานคร ถ้าข้าหลวงกรุงเทพมหานครจะขอตัวผู้ที่ต้องหาเปนจำเลย ก็ให้เจ้านครจำปาศักดิ์ส่งตัวไปให้พิจารณาอย่าให้เปนที่ขัดข้องได้"[1]

แสดงให้เห็นว่าทางกรุงเทพฯ ได้ดำเนินนโยบายที่จะเข้าควบคุมการปกครองภายในของนครจำปาศักดิ์ทางด้านการศาลโดยเฉพาะเกี่ยวกับการศาลต่างประเทศไว้อย่างเรียบร้อยแล้ว

ข้อ 2 สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลาฯ ทรงเสนอแนะในการปรับปรุงกฎหมายโดยเฉพาะกฎหมายที่จะตัดสินคดีคนในบังคับ ทางนครจำปาศักดิ์ต้องปฏิบัติตามพระราชกำหนดของกรุงเทพฯ ดังปรากฏในพระบรมราโชวาทนี้ความว่า

"ในเมืองนครจำปาศักดิ์ใช้กฎหมายกรุงเทพมหานครบ้างกฎหมายลาวบ้าง กฎหมายข่าบ้าง* นั้นเปนช่องทางที่จะให้ติเตียนได้ว่าถ้าตระลาการจะชอบใจใช้กฎหมายก็ใช้ได้ไม่เปนการแน่นอนยั่งยืน อีกประการหนึ่งในหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีที่ทำกับนานาประเทศนั้นก็กำหนดว่าจะใช้พระราชกำหนดกฎหมายในกรุงเทพฯ ซึ่งจะตัดสินคดีความของคนในบังคับนานาประเทศทั้งปวง เมืองประเทศราชซึ่งเปนขอบขัณฑเสมากรุงเทพฯ ได้ทำไว้โดยมาอุธร (อุทธรณ์) ฟ้องร้องต่อกรุงเทพฯ จะตัดสินไปก็เปนการยาก ด้วยกฎหมายนั้นหาต้องด้วยพระราชกำหนดกฎหมายในกรุงเทพฯ ไม่ เพราะฉะนั้นจึงขอบังคับว่า

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 57/29 พระราโชวาทของสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ พระราชทานแด่เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์ พ.ศ. 2428

*โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับกฎหมายหัวเมืองลาวในบทที่ 2

แต่นี้ต่อไปอย่าให้ใช้กฎหมายลาวกฎหมายข่าต่อไปอีก ให้ใช้แต่พระราชกำหนดกฎหมายกรุงเทพฯ อย่างเดียว เพราะดำริห์เห็นอยู่ว่าเมืองนครจำปาศักเปนระยะทางไกล อาการความประพฤติของราษฎรก็เปลี่ยนแปลกกันกับที่กรุงเทพมหานครไปบ้าง บางทีพระราชกำหนดกฎหมายกรุงเทพฯ จะไปใช้แรงไปบ้าง อ่อนไปบ้าง จึ่งพระราชทานพระบรมราชานุญาติไว้ว่า ถ้าพระราชทานกำหนดกฎหมายข้อใดซึ่งจะใช้ในเมืองนครจำปาศักดิ์เป็นที่ขัดข้องอยู่ประการใด ให้เจ้านคร–จำปาศักมีศุภอักษร ... ว่าให้พระราชกำหนดกฎหมายข้อนั้น ๆ ไม่ได้เพราะเหตุใดจะขอเปลี่ยนแปลงใหม่มิให้ถูกกับเพศบ้านเพศเมืองอย่างไรเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร ๆ เมื่อพิจารณาเห็นว่าสมควรจะให้ตั้งเปนพระราชกำหนดกฎหมายใหม่ขึ้นกะเพาะเมืองนครจำปาศักดิ์ก็จะพระราช–ทานพระบรมราชานุญาติให้ขอบังคับนั้นเปนพระราชกำหนดกฎหมายเปลี่ยนพระราชกำหนดเดิมสำหรับ ใช้ในนครจำปาศักต่อไป"[1]

การปรับปรุงทางด้านกฎหมายทางกรุงเทพฯ ได้พยายามให้ทางนครจำปาศักดิ์นำพระราชกำหนดกฎหมายของกรุงเทพฯ เป็นหลักฐานในการพิจารณาพิพากษาคดีโดยที่ให้เจ้า–ยุติธรรมธรมีความเห็นชอบด้วย ถ้ากฎหมายที่ทางกรุงเทพฯ กำหนดไว้ไม่เหมาะสมกับสภาพการณ์ของนครจำปาศักดิ์ก็ให้สิทธิแก่เจ้ายุติธรรมธรมีศุภอักษรชี้แจงรายละเอียดและขอพระบรมราชานุญาตเปลี่ยนแปลงใหม่ได้ แสดงให้เห็นว่าการปกครองประเทศราชนั้นทางกรุงเทพฯ ในฐานะเป็นเมืองราชธานีมิได้ใช้อำนาจบังคับแต่อย่างเดียว แต่ปรากฏว่ายังให้สิทธิเสรีภาพแก่ประเทศราชทางการปกครองพร้อมกับการดำเนินนโยบายเข้าควบคุมการปกครองของประเทศราชตลอดจนหัวเมืองชั้นนอกทั้งหมด

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 57/29 พระราโชวาทของสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ พระราชทานแก่เจ้ายุติธรรมธร เจ้า จำปาศักดิ์ พ.ศ. 2428

เข้าน ๑ ๒๓ ๑๘๒๘

ข้อ 3 เกี่ยวกับปัญหาการจับข่ามาขายเป็นข้าทาส ในปี พ.ศ. 2428 เป็นช่วงเวลาที่ทางกรุงเทพฯ กำลังปฏิบัติตามพระราชกำหนดกฎหมายว่าด้วยการเลิกทาส พ.ศ. 2417* ซึ่งกำหนดให้ลดค่าตัวทาสลงทุก ๆ ปี จนได้รับการปลดปล่อยให้เป็นไทเมื่อหมดอายุค่าตัวเมื่อทางกรุงเทพฯ ได้ปฏิบัติมาเป็นเวลาถึง 10 ปีเต็มที่ให้ลูกทาสสามารถปลดปล่อยตนเองให้กลายเป็นไทได้แล้ว แต่ปรากฏว่าทางนครจำปาศักดิ์ยังมีการจับพวกข่าในนอกพระราชอาณาเขตมาซื้อขายกันเป็นทาสเหมือนกับการค้าสัตว์ สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลาฯ ทรงดำริห์เห็นว่าเป็นการแสดงถึงความล้าหลังและขาดเมตตาธรรม ดังนั้นพระองค์ทรงมีพระบรมราโชวาทพระราชทานแก่เจ้ายุติธรรมธรให้เลิกการจับข่ามาซื้อขายกันมีความว่า

"ในหัวเมืองลาวซึ่งเป็นพระราชอาณาเขตรแต่เดิมมาเลยได้จับข่านอกพระราชอาณาเขตรมาซื้อขายกันเป็นทาสต่อ ๆ ไปเหมือนหนึ่งโค กระบือ ซึ่งเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ทรงพระมหากรุณาแก่ข่าผู้ไม่มีความผิดมิได้เป็นเชลยศึกทับจับมาได้จะต้องมาได้ความทุกข์เวทนาลำบากสืบไปชั่วบุตรแลหลาน จึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีท้องตราประกาศ ห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปจับข่ามาซื้อขายกันต่อไป ดังเช่นเคยประพฤติมานั้น ให้เจ้านครจำปาศักดิ์ห้ามปรามเจ้านายท้าวพระยาราษฎรอย่าให้ผู้ใดจับข่ามาเป็นทาสแลซื้อขายกันต่อ ๆ ไปอย่างเช่นเคยประพฤติมาแต่ก่อน ๆ เป็นอันขาด"[1]

ข้อ 4 เกี่ยวกับการแก้ปัญหาราษฎรติดการพนันไม่ทำมาหากินในอาชีพที่สุจริตอื่น ๆ เมื่อยามขัดสนก็ประพฤติตนเป็นโจรผู้ร้าย ดังนั้นสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลาฯ จึงเสนอแนะการปรับปรุงแก้ไขไว้ว่า

---

*เรียกว่าพระราชบัญญัติพิกัดเกษียณอายุลูกทาส ลูกไท ซึ่งลูกทาสที่เกิด พ.ศ. 2411 เมื่ออายุ 8 ปี ให้ถือว่าค่าตัวเต็มค่าแล้วให้เริ่มลดเกษียณอายุลงไปทุกปี พอถึงอายุ 21 ปี จะได้เป็นไทแก่ตัว

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 57/20 พระราโชวาทสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ พระราชทานแก่เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์ พ.ศ. 2428

"ทรงพระราชดำริหว่าในหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ ฝ่ายตะวันออก พวกลาว ไพร่บ้านพลเมืองทำมาหากินหาเงินโดยยาก ครั้นจะยอมให้มีขุนพัฒนานายบ่อนตั้งโรงบ่อนเบี้ยการพนันเหมือนอย่างในกรุงเทพฯ แลหัวเมืองชั้นใน ซึ่งมิได้เป็นล่วงมาจะเลิกถอนยังไม่ได้โดยเร็วนั้น ราษฎรก็จะพากันมัวเมาไปด้วยการเล่นการพนัน ทำมาหาได้ก็จะเสียในการเล่นเสียหมดจะพากันยากจนขัดสนก่อการเป็นโจรผู้ร้ายชุกชุมขึ้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้เลิกบ่อนเบี้ยในหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือคือเมืองเชียงใหม่เป็นต้น แลให้มีท้องตราประกาศออกไปตามหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกอย่าให้ตั้งบ่อนเบี้ยผูกอากรให้ราษฎรเล่น ถ้าราษฎรพวกใดพวกหนึ่งตั้งบ่อนเล่นเบี้ย ให้จับตัวมาทำโทษพอเข็ดหลาบอย่าให้เล่นกันต่อไปได้นั้น ให้เจ้านครจำปาศักดิ์ห้ามปราม อย่าให้ตั้งบ่อนเบี้ยการพนันในเมืองนครจำปาศักดิ์แลเมืองขึ้นทั้งปวงเป็นอันขาด"[1]

ข้อ 5 การแก้ปัญหาเกี่ยวกับเลขส่วย ให้เจ้ายุติธรรมธรตรวจตราบัญชีจำนวนเลขที่หักโอนให้เรียบร้อย เพื่อจะได้มิก่อให้เกิดความยุ่งยากเบื้องทางกรุงเทพฯ ต้องการเกณฑ์จำนวนเลขเพื่อประโยชน์ในการสงครามซึ่งถ้ามีขึ้นในภายภาคหน้า ดังปรากฏในพระบรมราโชวาทมีความว่า

"เลขส่วยในหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งโจทย์ข้ามเมืองไปสมัครอยู่เมืองโน้นบ้างเมืองนี้บ้างตามซึ่งได้ตราอนุญาตไปแต่ก่อนว่าให้ไปได้ตามใจสมัครนั้นยังเป็นการเข้าใจผิดเกินกระแสท้องตราเดิมอยู่ จึงให้เกิดเป็นการวิวาทแย่งชิงกันวุ่นวายกันไปทุกเมือง ให้เจ้านครจำปาศักดิ์เข้าใจว่าซึ่งยอมให้เลขโจทย์ข้ามเมืองได้นั้น ฉะเพาะแต่เลขเมืองอื่นเข้ามาทำมาหากินอยู่ในเขตแดนเมืองนั้น จะสมัครอยู่ในบังคับ-

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 57/29 พระราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ พระราชทานแด่เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์ พ.ศ. 2428

เมืองที่ตัวมาตั้งทำมาหากินอยู่ ให้หักโอนกันมาได้แต่เงินค่าราชการ ซึ่งเมืองเก่าค้างอยู่มากน้อยเท่าใด ให้ส่งแต่เมืองเก่าเสียจงเสร็จ แล้วจึงมาบอกส่วยขึ้นในเมืองใหม่เป็นจำนวนใหม่ต่อไป ห้ามมิให้รับเลขเมืองอื่นซึ่งยังคงทำมาหากินอยู่บ้านเมืองเดิมมาไว้เป็นเลขในเมืองอื่นเหตุว่ามีราชการอันใดขึ้น มีการศึกสงครามเป็นต้นและเกณฑ์ไพร่พลในเมืองก็จะพากันอ้างว่าโจทยไปสมัครอยู่เมืองโน้นแล้วเมืองนี้แล้ว ทำให้เป็นที่ยากแก่ราชการ ถ้าเลขเมืองอื่นโจทยบาสมัครอยู่ในนครจำปาศักมากน้อยเท่าใด ให้ยื่นหางว่าวต่อพระยามหาอำมาตย์หักโอนกันเสียให้เสร็จ ที่อยู่ต่างแขวงต่างเมืองอย่าให้รับไว้"[1]

ข้อ 6 การแก้ปัญหาเรื่องการวิวาทที่เกิดขึ้นจากการตั้งเมืองใหม่ สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลาทรงมีพระบรมราโชวาทแก่เจ้ายุติธรรมธรไว้ว่า

ก. การขอตั้งเมืองต่อไปในภายภาคหน้าจะต้องปฏิบัติดังนี้

1. เมืองที่จะตั้งขึ้นใหม่ให้นับจำนวนหลังคาเรือนและระยะทางที่ห่างจากเมืองใหม่เป็นเกณฑ์ในการขอตั้งเมืองใหม่ โดยกำหนดให้หมู่บ้านซึ่งมีคนมากถึง 40 – 50 หลังคาเรือนขึ้นไปจัดตั้งเมืองใหม่ได้และในเมืองใหม่จะต้องมีที่ทำการศาลชำระความให้แก่ราษฎร[2]

2. การอนุญาตให้คนนอกพระราชอาณาเขตตั้งบ้านเมืองในพระราชอาณาเขตให้ยึดถือหลักเกณฑ์ว่าถ้าคนนอกพระราชอาณาเขตเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารหรือถ้ากองทัพไปกวาดต้อนเชลยมาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในพระราชอาณาเขตได้ในบริเวณที่มีศาลชำระความของเมืองนั้น[3]

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 57/29 <u>พระราโชวาทของสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยำราบปรปักษ์ พระราชทานแต่เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์</u> พ.ศ. 2428

[2]<u>ก.</u>

[3]<u>ก.</u>

3. การขออนุญาตตั้งเมืองในเขตชายแดน ให้ยึดถือหลักเกณฑ์เขตปลายแดนที่ติดต่อกับพระราชอาณาเขตจัดตั้งเป็นเมืองได้[1]

4. หลักเกณฑ์ในการขอตั้งเมืองใหม่นอกเหนือจาก 3 ประเด็นที่กล่าวมาแล้วให้ขอพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หลังจากได้รับพระราชทานศุภอักษรแล้วเจ้าเมืองจึงมีสิทธิตั้งเมืองได้ ห้ามการตั้งเมืองก่อนได้รับพระบรมราชานุญาต ทั้งนี้เพื่อป้องกันปัญหาความซ้ำซ้อนในเรื่องเขตเมือง ดังปรากฏในพระบรมราโชวาทตอนหนึ่งกล่าวว่า " ... แลบันดาเมืองที่จะตั้งขึ้นใหม่แห่งใดตำบลใด ต้องมีศุภอักษรส่งแผนที่ชี้แจงเหตุซึ่งการจะตั้งเปนบ้านเมืองขึ้นใหม่เข้ามาให้ชัดเจน ต่อได้รับศุภอักษรให้ตั้งแล้วจึงจะตั้งได้ ซึ่งจะตั้งท้าวเพี้ยกรมการไปก่อนแล้วจึงมีศุภอักษรมาขอพระบรมราชานุญาตต่อภายหลังนั้นเปนการไม่ชอบ เพราะเหตุว่าจะเปนที่วิวาทหุ้มเถียงกันกับเมืองใดเมืองหนึ่งให้เปนความขุ่นเคืองฝ่าละอองธุลีพระบาทต่อไป ห้ามอย่าให้เจ้านครจำปาศักดิ์ตั้งเมืองแลเจ้าเมืองท้าวเพี้ยกรมการตั้งเมืองก่อนได้รับศุภอักษรอนุญาตเปนอันขาด"[2]

ข. ว่าด้วยการป้องกันการตั้งเมืองที่ก่อความยุ่งยากให้กับเมืองราชธานี เพื่อเป็นเสริมความเข้าใจในการที่ทางกรุงเทพฯ ออกกฎเกณฑ์ในการตั้งบ้านเมืองใหม่ในเขตหัวเมืองลาวตะวันออกให้เจ้านครจำปาศักดิ์ได้ทราบถึงเจตนาดีที่ทางกรุงเทพฯ ได้เสนอวิธีการใหม่สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา ทรงชี้แจงถึงความยุ่งยากในการตั้งเมืองในเขตแขวงที่ใกล้กันว่า

1. ทางการศาล ทรงกล่าวว่า "... ถ้าจะตั้งบ้านเมืองขึ้นในที่เขตรแขวงเดิมซึ่งใกล้ชิดกันกับเมืองหนึ่งซึ่งมีอยู่แล้วก็ไม่ควรจะตั้ง เพราะเหตุว่าในถิ่นฐานตำบลเดียวมีโรงศาลขึ้นเปน 2 ตำบล ราษฎรที่เปนความว่าความอยู่ศาลหนึ่งเหนความจะแพ้ก็จะย้ายไปว่าศาลหนึ่ง ศาลต่อศาลแย่งชิงความกันว่า ความของราษฎรก็จะค้างช้าไป-

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 57/29 <u>พระราโชวาทของสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ พระราชทานแด่เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์</u> พ.ศ. 2428

[2]<u>ก.</u>

ไม่แล้วจะเร็วได้ ผู้ที่จะแพ้ความก็จะดีใจด้วยมีช่องหลบหลีกผู้ที่จะชนะก็ได้ความเดือดร้อน การที่จะมาหมายติดตามตัวโจรผู้ร้ายก็เป็นการยากขึ้น ด้วยจะล่วงเข้าไปจับในแขวงในอำเภอเมืองอื่นไม่ได้ ต้องมีสุตรนารายขอให้เจ้าเมืองกรมการเมืองนั้นส่งมา เมื่อเขตแดนใกล้ชิดกันดังนั้นโจรผู้ร้ายก็รู้ตัวหลบหนีไปเสียได้โดยง่าย แลไม่เป็นพระเกียรติยศถาเป็นรุคตอนเช่นดินอย่างใดด้วยที่พระราชอาณาเขตก็คงอยู่ตามเดิมมิได้ขยายออกไปได้บ้านพลเมืองมิได้มาใหม่มีแต่จะให้เจ้าเมืองท้าวเพี้ยกรมการซึ่งตั้งขึ้นใหม่เบียดเบียนราษฎรให้ได้ความเดือดร้อนยิ่งขึ้น ตั้งเมืองดังนี้ไม่ควรจะตั้ง ..."[1]

2. ก่อให้เกิดการวิวาทแย่งชิงเขตแดนกัน ดังปรากฏในพระบรมราโชวาทมีความว่า "ประการหนึ่งที่เขตรแขวงซึ่งขนาบตาบเดียวกันกับเมืองอื่นซึ่งอยู่ในพระราชอาณาเขตร ถ้าไปตั้งขึ้นริมนั้นแล้วรุกเอาเขตรเมืองอื่น ก็เป็นเหตุให้เกิดวิวาทช่วงชิงเขตรแดนแขวงกันขึ้นเป็นที่ขุ่นเคืองใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทก็เป็นการไม่ควรที่จะตั้ง ถ้ารุกเขตแดนเมืองซึ่งอยู่ในพระราชอาณาเขตรก็เป็นการล่วงพระราชอาญามีความผิด ..."[2]

จะเห็นได้ว่าหลักเกณฑ์ในการตั้งเมืองใหม่ซึ่งทางราชธานีกำหนดขึ้นเป็นการจัดผังด้วยวิธีการที่นำเอาปัญหาเดิมที่มีอยู่เป็นหลักในการแก้ปัญหาใหม่ที่นำมาปฏิบัติกันต่อไปจะกระทั่งไทยต้องสละดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงทั้งหมด พ.ศ. 2447

ข้อ 7 การจัดระเบียบเลขของเมืองในนครจำปาศักดิ์ เนื่องจากปัญหาเรื่องการย้ายเมืองของพวกเลขเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหายุ่งยากในเรื่องเขตเมืองดังปรากฏในพระบรมราโชวาทมีความว่า

"ราษฎรตัวเลขในเมืองนครจำปาศักดิ์มีเที่ยวแยกย้ายกันไปตั้งทำมาหากินในเมืองอื่น ในพระราชอาณาเขตเอาสับตรเป็นเลขของเมือง ๆ

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. 57/29 พระราโชวาทของสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ พระราชทานแด่เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์ พ.ศ. 2428

[2]ก.

อื่นที่ตัวเลขไปตั้งอยู่ก็ต้องยอมให้จัดเปนเลขคงเมือง ๆ นั้นเหมือนอย่างคนเมืองอื่นที่เข้ามาสมัครอยู่ในเมืองนครจำปาศักดิ์ ถ้าตัวเลขนั้นไม่ได้เปนคนคงเมืองในเมืองที่ตัวเลขไปตั้งอยู่ก็คงเปนเมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองนครจำปาศักดิ์ไปเก็บส่วยได้ตามจำนวนปี แต่ที่จะถือเอาว่าคนเมืองนครจำปาศักดิ์ไปตั้งอยู่ในเขตรแขวงเมืองอื่น แล้วจะเอาที่ตำบลนั้นยกขึ้นเปนเมืองขึ้นเมืองนครจำปาศักดิ์ต้องตั้งเปนเมืองใหม่ให้ข้ามบ้านข้ามเมืองไปถาวระตั้งแต่เพียงตาแสงกำนัน สำหรับบังคับคดีความในที่ตามเลนั้นก็ไม่ควรจะตั้ง"[1]

เพื่อเป็นการป้องกันความยุ่งยากในปัญหาเลขคงเมือง สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลาทางเสนอแนะให้เจ้ายุติธรรมธรจัดระเบียบเลขคงเมืองในนครจำปาศักดิ์ มีความว่า

"... เมืองนครจำปาศักดิ์มีอำนาจแต่เพียงจะไปเก็บเงินส่วยจากตัวเลขซึ่งไปอยู่ต่างแขวงจะตั้งได้ก็แต่เจ้าหมู่ นายหมวดซึ่งจะให้ควบคุมตัวเลข สำหรับแต่ฉะเพาะเก็บเงินส่วยฤาว่าความ ที่โจทยจำเลยเปนคนเมืองนครจำปาศักดิ์ทั้งสองฝ่าย โจทยจำเลยเต็มใจยอมให้ว่าเปนความเก้าแก่ ไม่มีสินไหมพิไนยดังนั้นว่าได้ แต่ถ้าฝ่ายโจทยก็ดีฝ่ายจำเลยก็ดีไม่ยอมให้ว่าฤาเปนความถึงสินไหมพิไนย ก็ต้องส่งให้เจ้าเมืองกรมการ ในเมืองที่ตัวเลขไปอยู่นั้น บังคับบัญชาตามกระบิลเมือง ส่วนคนเมืองอื่นที่จะเข้ามาอยู่ในนครจำปาศักดิ์ แลเมืองขึ้นก็เหมือนกัน ถ้าสมัครเปนคนเมืองนครจำปาศักดิ์แล้วก็ให้หักโอนกันเสีย ถ้าไม่สมัครเปนคนเมืองนครจำปาศักดิ์ก็ให้คงเปนคนของเมืองที่ตัวเลขมา เจ้าเมืองของตัวเลขมีอำนาจที่จะตั้งเจ้าหมู่นายหมวดเข้ามาอยู่ในเมือง

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 57/29 พระราโชวาทของสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ พระราชทานแก่เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์ พ.ศ. 2428

นครจำปาศักว่าความเถ้าแก่ได้ ถ้าฝ่ายโจทย ฝ่ายจำเลยไม่สมัคร ให้ว่า ถ้าเปนความมีสินไหมพินัย ก็ต้องว่าที่ศาลเมืองนครจำปาศัก"[1]

พระบรมราโชวาททั้ง 7 ข้อที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์พระราชทานแก่เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์ในครั้งนี้มีลักษณะเป็นทั้งข้อเสนอแนะ และคำสั่งที่ให้จัดการปรับปรุงปัญหาภายในของนครจำปาศักดิ์ให้เรียบร้อย ซึ่งพระบรมราโชวาทดังกล่าวมาในข้างต้นนี้ได้เป็นพื้นฐานในการปรับปรุงนครจำปาศักดิ์ในเวลาต่อมา

3.3 การปรับปรุงความปลอดภัยในหัวเมืองลาวตอนใต้

ก. การฝึกหัดทหาร

ในระหว่างที่พระยามหาอำมาตยาธิบดีเป็นข้าหลวงรักษาการในหัวเมืองลาวตอนใต้ เป็นช่วงเวลาที่ฝรั่งเศสได้เข้ายึดครองญวนไว้ได้ทั้งหมด จึงทำให้ดินแดนหัวเมืองลาว–ตะวันออกทั้งทางตอนเหนือและตอนใต้ต้องติดต่อกับอาณาเขตของฝรั่งเศส ซึ่งทางกรุงเทพฯ มีความหวั่นเกรงว่าฝรั่งเศสจะขยายอิทธิพลมายังดินแดนลาวด้วยวิธีการใช้กำลังเหมือนกับการยึดครองญวน เพื่อเป็นการรักษาความปลอดภัยในชายแดนพระราชอาณาเขตรัชกาลที่ 5 ทรงรับสั่งให้พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) จัดการเกณฑ์คนลาวมาฝึกหัดเป็นทหารเพื่อจะได้เป็นกำลังในการป้องกันอาณาเขตของบ้านเมืองตน ในปี พ.ศ. 2430 พระยามหาอำมาตยาธิบดีได้มีคำสั่งให้เจ้านายท้าวพระยาลาวส่งไพร่ลาวมาฝึกหัดเป็นทหาร มีจำนวนดังนี้

1. นครจำปาศักดิ์ ส่งตัวไพร่มาฝึกเป็นทหาร 13 คน รวมทั้งหมดในนครจำปาศักดิ์มีทหารเก่าและใหม่จำนวน 78 คน

2. เมืองอัตปือ อุปฮาดผู้ว่าราชการเมืองอัตปือได้ส่งตัวไพร่มาฝึกหัดเป็นทหาร 9 คน

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 57/29 พระบรมราโชวาทของเจ้าฟ้ามหามาลาฯ พระราชทานแด่เจ้านครจำปาศักดิ์ ร.ศ. 104 (พ.ศ. 2428)

3. เมืองสาละวัน อุปฮาดผู้ว่าที่พระเมกราช ท้าวเพี้ย กรมการยังไม่สามารถหาตัวไพร่มาฝึกหัดเป็นทหารได้ พระยามหาอำมาตยาธิบดีจึงมีคำสั่งให้นายร้อยโทพุ่ม จัดทหารเมืองนครจำปาศักดิ์ 12 คน ปืนไนเดอ 12 กระบอก กระสุน 100 นัด เครื่องแต่งตัว 12 ชุด มอบให้นายร้อยโทพุ่มคุมออกไปรักษาด่านทางเมืองสาละวันเป็นการชั่วคราว จนกว่าพวกไพร่ที่ฝึกเป็นทหารได้เสร็จสิ้นการฝึกแล้วจึงจะให้กลับไปปฏิบัติงานตามเดิม[1]

4. เมืองคำทองใหญ่ ให้หลวงพิไชยชาญยุทธ ข้าหลวงกับนายร้อยโทนายพุ่มคุมทหารนครจำปาศักดิ์ไปรักษาราชการชายแดนเป็นการชั่วคราว[2]

ข. การจัดทหารเพื่อรักษาความปลอดภัยในนครจำปาศักดิ์

ในระยะแรกที่หัวเมืองต่าง ๆ ส่งไพร่มาฝึกหัดเป็นทหารในนครจำปาศักดิ์ทางนครจำปาศักดิ์ได้จัดส่งทหารออกไปช่วยรักษาราชการก่อน เมื่อไพร่เหล่านี้ฝึกหัดการทหารจนครบหลักสูตรให้กลับไปปฏิบัติหน้าที่ในบ้านเมืองของตน ส่วนทหารที่ได้รับการฝึกหัดแล้วทางนครจำปาศักดิ์ได้จัดแบ่งเครื่องแต่งกายของทหารเป็น 2 ประเภท ประเภทแรกเป็นทหารที่ประจำรักษาด่านทางเพื่อนั่งยามประจำโรงฝึกหัดอยู่ในนครจำปาศักดิ์ กับอีกประเภทหนึ่งเป็นทหารที่หาหน้าที่คอยดูแลรักษาด่านทาง พระยามหาอำมาตยาธิบดีได้จัดเงินซื้อผ้าขาวอย่างหนานำมาย้อมสีเหมือนกับสีกาวยางและสีหมอกจำนวน 150 ชุด เพื่อนำแจกจ่ายให้กับทหารใหม่

เกี่ยวกับการจัดเวรยามและการผลัดเปลี่ยนหน้าที่ในนครจำปาศักดิ์พระยามหาอำมาตยาธิบดีได้มอบหมายให้นายร้อยนายเล็กเป็นผู้ดำเนินการ โดยผลัดเปลี่ยนกันตรวจตรารักษาการตั้งแต่หน้าโรงพักทหารขึ้นไปทางเหนือตั้งแต่บ้านเจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์จนถึงบ้านเจ้าอุปราช เจ้าสุทธิสาร ผู้ว่าที่เจ้าราชวงษ์ ส่วนทางใต้ให้ทหารเดินตรวจตรา

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/26 พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบทูลรัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 364 วัน 3 $\frac{9}{10}$ 4 ค่ำ จ.ศ. 1250 (ตรงกับวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2431)

[2] ก.

ตั้งแต่โรงที่พักทหารลงมาจนถึงท่าเนียมให้คอยดูแลความสงบภายในกันเกิดจากภัยโจรผู้ร้าย และอัคคีภัย[1]

ค. จัดตั้งด่านป้องกันภัยทางด้านตะวันออก

บริเวณหัวเมืองชายแดนที่ใกล้กับเขตแดนของญวนในบริเวณเมืองพิน เมืองนอง เมืองสาละวัน ได้รับพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ว่าที่นายพันตรีหลวงพิทักษ์นรินทร์นำทหารนครจำปาศักดิ์ออกไปรักษาความปลอดภัยที่ด่านเมืองพิน เมืองนอง* ส่วนที่เมืองสาละวันโปรดเกล้าฯ ให้นายร้อยโทนายพุ่มไปรักษาการด่าน ส่วนที่เมืองคำทองใหญ่ให้หลวงพิไชยชาญยุทธคุมทหารรักษาการไว้อย่างเข้มแข็ง

การจัดตั้งด่านรักษาการที่ฝ่ายไทยได้จัดการป้องกันหัวเมืองชายแดนที่ติดกับญวนได้ดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2430 เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2432 ทางฝ่ายฝรั่งเศสที่ไซ่ง่อนมีความหวาดระแวงว่าฝ่ายไทยทำการบุกรุกเขตแดนของญวน ดังนั้นมองซิเออร์ลอร์ยูราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ จึงกราบบังคมทูลประท้วงต่อกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการว่าฝ่ายไทยล่วงล้ำเข้าไปในเมืองกำมลอร์ (CamLo)** ในเขตของญวนใต้ เพื่อเป็นการระวังภัยทางการเมืองระหว่างประเทศ รัชกาลที่ 5 จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตักเตือนพระยามหาอำมาตยาธิบดีให้ระวังการตระเวนของฝ่ายไทยอย่าให้ล่วงล้ำไปในเขตของญวนและทรงกำชับไว้ว่าถ้าจะมีญวนหรือฝรั่งเศสมาพูดจาว่ากล่าวในหัวเมืองชายแดนพระราชอาณาเขตหรือหัวเมืองชั้นนอกก็ตามให้พระยามหาอำมาตยาธิบดีเข้าจัดการรักษาความสงบให้ทันท่วงที[2]

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/26 พระยามหาอำมาตยาธิบดี ราบทูลรัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 364 วัน 3 $\frac{9}{10}$ 4 ค่ำ จ.ศ. 1250 (ตรงกับวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2431)

*ในปี พ.ศ. 2427 พระยามหาอำมาตยาธิบดีได้แต่งตั้งให้ไปรับราชการที่เมืองพิน เมืองตะโปน จนถึง พ.ศ. 2432 ได้เรียกกลับมาจัดการ... ที่นครจำปาศักดิ์และกลับกรุงเทพฯ

**ญวนเรียกเมืองคำล้อ ฝรั่งเศสเรียกเมืองแคมโล ส่วนคนไทยเรียกกำมะลอร์

[2]ค.

จะเห็นได้ว่าพระยามหาอำมาตยาธิบดีได้เตรียมการทางด้านการรักษาความปลอดภัยทางด้านหัวเมืองลาวไว้แล้ว แต่เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองลาวกาว พ.ศ. 2435 ทรงวิจารณ์ความบกพร่องในการจัดรักษาด่านไว้หลายประการล้วนแล้วแต่สร้างความเสียหายให้แก่กรุงเทพฯ*

3.4 การปรับปรุงการปกครองในเมืองธาราบริวัตร์

ก. การแก้ปัญหาคนลาวอพยพ

เมืองธาราบริวัตร์เป็นหัวเมืองสำคัญของหัวเมืองลาวตอนใต้ซึ่งประสบปัญหาหลายประการในการปกครองโดยเฉพาะปัญหาคนลาวอพยพเป็นปัญหาสำคัญที่สร้างความยุ่งยากในเรื่องการเกณฑ์ทหาร การเกณฑ์ส่วยตลอดจนปัญหาการวิวาทเรื่องเขตแดนระหว่างเมือง** ขณะที่พระยามหาอำมาตยาธิบดีจัดราชการในหัวเมืองนครจำปาศักดิ์ พระยาภักดีศรีสิทธิสงคราม เจ้าเมืองธาราบริวัตร์ได้มาแจ้งความแก่เจ้านครจำปาศักดิ์ว่า ขุนไชยเสนาบ้านกันกะโงกพาไพร่เมืองธาราบริวัตร์หนีไปอยู่บ้านเกาะปรวง 3 ครัว บ้านเสมียนกีใต้ปากคลองเสียมโบก 9 ครัว รวมคนที่อพยพหลบหนีไปอยู่แขวงเมืองสมบูรณ์*** ท่านครจำปาศักดิ์จึงส่งขุนพิศณุแสนให้ไปจัดการทำบัญชีหางว่าวตัวไพร่ที่หลบหนีออกไปมาส่งยังพระมหาอำมาตยาธิบดี พร้อมกันนั้นได้มีคำสั่งให้ขุนพิศณุแสนสั่งต่อพระยาภักดีศรีสิทธิสงครามให้ออกบังคับกรมการนายบ้านทุกตำบลในแขวงเมืองธาราบริวัตร์ห้ามปรามอย่าให้หัวหน้าไพร่พากันหนีออกนอกพระราชอาณาเขต[1] เพื่อให้การดำเนินงานป้องกันการอพยพโยกย้ายของราษฎรได้มีการสืบสวนหาความจริงของมูลเหตุที่มีการอพยพไปอยู่ต่างเมือง เจ้านครจำปาศักดิ์จึงได้โปรดให้ขุนพิศณุแสนนำพระยาภักดีศรีสิทธิสงครามมาสอบถามถึงการปฏิบัติหน้าที่ที่มีต่อราษฎร ทั้งนี้–

---

*โปรดดูในหน้า ~~434~~ – 436

**อยู่ในอาณาเขตของเขมรส่วนนอก

***เมืองสมบูรณ์เป็นเมืองชายแดนระหว่างลาวกับเขมร ปัจจุบันเป็นแขวงหนึ่งในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/31 รายงานพระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 336 วัน 2 $\frac{9}{9}$ 12 ค่ำ จ.ศ. 1250 (ตรงกับวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2431)

เพื่อจะได้สืบสวนหาความจริงเพื่อจะคอยกำชับมิให้ทำการข่มเหงราษฎรเป็นอันขาด ถ้าสืบทราบได้ความว่าได้กระทำการอันสร้างความเดือดร้อนให้กับราษฎรแล้ว เจ้านครจำปาศักดิ์จะลงโทษตามทางราชการ[1]

ในเวลาต่อมาเมื่อพระยาภักดีศรีสิทธิสงครามทำบัญชีหางว่าวรายชื่อคนในตำบลบ้านกันตะโงกที่หนีไปอยู่บ้านห้วยวริ•ใต้ปากค•างเสียมโบกเพิ่มขึ้นอีก 30 ครัวเป็นคน 124 คน เจ้านครจำปาศักดิ์จึงให้ขุนพิศณุแสนไปสืบหาต้นเหตุที่คนพากันอพยพหลบหนีจากการปกครองของพระยาภักดีศรีสิทธิสงครามปรากฏว่าจากการสืบสวนในชั้นต้นของการอพยพของคนในเมืองธาราบริวัฒน์ครั้งนี้เกิดจากเสมียนคนเขมรฝ่ายใต้ซึ่งอยู่ในบำรุงของฝรั่งเศสเข้ามาเกลี้ยกล่อมพวกเขมรในเขตเมืองธาราบริวัฒน์ให้ลงไปอยู่ที่ใต้ปากคลองเสียมโบกอันติดต่อกับพรมแดนเขตแขวงเมืองสมบูรณ์ ปัญหาในครั้งนี้มิได้เกิดจากการปกครองที่เจ้าเมืองกระทำการข่มเหงราษฎรดังที่เจ้านครจำปาศักดิ์คิดไว้แต่เพื่อเป็นการพิสูจน์ความจริงของมูลเหตุของปัญหาการอพยพในครั้งนี้ ขุนพิศณุแสนจึงแต่งตั้งให้นายคาดบุตรชายกับราชวงษ์เมืองเชียงแตงหลวงพลเมืองธาราบริวัฒน์ลงไปสืบสวนความจากราษฎรที่อพยพไปอยู่ในเขตเขมรที่ปากคลองเสียมโบก พร้อมทั้งมีคำสั่งกำชับข้าราชการบ้านกันตายะ บ้านกะปงชาง บ้านหนองยาบ้านห้วยคล้ำ ซึ่งอยู่ติดชายแดนเขมรอย่าให้คิดพากันหนีออกไป ถ้ามีเหตุการณ์อันใดให้มาแจ้งความต่อขุนพิศณุแสนเพื่อจะได้ลงไปชำระให้[2]

เมื่อนายคาด ราชวงษ์เมืองเชียงแตงลงไปพบกับราษฎรที่อพยพตามพวกเขมรที่ปากคลองเสียมโบกแล้วสอบปากคำเสมียนก นายเหมี้ยเขบรบ้านกันตะโงกได้ให้การว่าที่พวกคนพากันหนีจากเมืองธาราบริวัฒน์เชียงเมืองมาจากสาเหตุสำคัญ 2 ประการกล่าวคือ

ประการแรก มีความรู้สึกไม่พอใจในการออกหมายประกาศที่พระยาภักดีศรีสิทธิสงครามจัดตั้งเก็บภาษีเบ็ดเสร็จในภาษีสินค้าต่าง ๆ ของเมืองธาราบริวัฒน์ในจำนวนร้อยละสาม ถ้าผู้ใดละเมิดคำประกาศก็จะต้องถูกปรับไหมถึง 3 เท่า พร้อมทั้งเฆี่ยนอีก 90 ที

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/31 รายงานพระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลำเนาที่ 336 วัน 2 $\frac{9}{9}$ 12 ค่ำ จ.ศ. 1250 (ตรงกับวันที่ 26 พฤศจิกายน ร.ศ. 2431)

[2] ๆ.

นอกจากนี้ในหมายประกาศยังห้ามคนในแขวงเมืองธาราบริวัตน์ซื้อเงิน เชื้อยาชัน ยาเมาจากชาวจีน เขมร ญวน ถ้าผู้ใดละเมิดจะถูกเฆี่ยน 15 ที จำคุก 1 ปี จากกำประกาศในเรื่องภาษีในครั้งนี้ราษฎรจึงไม่พอใจจึงพากันอพยพลงไปตั้งบ้านเรือนอยู่กับท้าวพะเยียเมืองเสียมโบก[1]

ประการที่สอง ในระหว่างที่คนในแขวงเมืองธาราบริวัตน์กำลังประสบความเดือดร้อนในหมายประกาศดังกล่าว แม่ทัพฝรั่งเศสที่เมืองกระแจะ ได้สัญญากับนายแกมบิดาของเสมียนดีว่า ถ้าหาคนมาอยู่ในความปกครองของฝรั่งเศสได้แล้ว นายทัพฝรั่งเศสจะแต่งตั้งนายแกมเป็นพระเสนาเจ้าเมืองใหม่ระหว่างเมืองเสียมโบกกับแขวงเมืองธาราบริวัตน์

เพื่อเป็นการพิสูจน์ความจริงทั้งทางฝ่ายพระยาภักดีศรีสิทธิสงครามและเสมียนดี เจ้านครจำปาศักดิ์จึงทำการสอบปากคำทั้งสองฝ่าย จึงได้ความว่าเหตุที่เกิดขึ้นทั้งหมดเริ่มมาจากเสมียนดีคนเขมรเมืองพนมเปญมีภรรยาชื่อ อำแดงแป้น ซึ่งเป็นบุตรสาวของพระณรงภักดีเจ้าเมืองเชลำเภา (ธาราบริวัตน์) ที่ถึงแก่กรรมไปแล้ว หลังจากเสมียนดีมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านพะละกัน ในแขวงธาราบริวัตน์ได้กระทำการเกลี้ยกล่อมลักเอาข้าของพระยาภักดีศรีสิทธิสงครามไปขายนอกพระราชอาณาเขตอยู่เสมอ เมื่อเจ้านครจำปาศักดิ์สอบสวนเสมียนดีก็ไม่ยอมรับ เจ้านครจำปาศักดิ์จึงให้เสมียนดีพาบุตรภรรยาไปอยู่ที่ปากคลองเสียมโบกตามเดิม พร้อมกันนั้นพระยามหาอำมาตยาธิบดีมีคำสั่งให้พระยาภักดีศรีสิทธิสงครามคอยตรวจตราอย่าให้มีคนมาเกลี้ยกล่อมหรือไปเชื่อฟังคำของเสมียนดี เพื่อรักษาความสงบสุขของราษฎรในเมืองธาราบริวัตน์ต่อไป[2]

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/31 <u>พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> สำเนาที่ 364 วัน 2 $\frac{9}{9}$ 12 ค่ำ จ.ศ. 1250 (ตรงกับวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2431)

[2]<u>ก.</u>

ข. การจัดระเบียบการเก็บภาษี

1. การเก็บภาษีสินค้าขาออกระหว่างเมืองธาราบริวัตน์กับปากคลองเสียมโบก

เมื่อพระยามหาอำมาตยาธิบดีตรวจราชการเมืองเชียงแตง **ขุนพิศณุแสนซ้ำ**หลวงเมืองเชียงแตงได้แจ้งความว่า ไพร่พลเมืองในแขวงเมืองธาราบริวัตน์ทำการตัดไม้กระดานเพื่อทำมาดเรือไปขายยังปากคลองเสียมโบกและเมืองพนมเปญ โดยมิได้เสียภาษีให้กับเจ้าภาษี ขุนพิศณุแสนต้องการให้มีการเก็บภาษีสินค้าที่ออกจากเชียงแตง ธาราบริวัตน์ไปยังเมืองเสียมโบก พระยาภักดีศรีสิทธิสงครามเห็นว่าถ้าทางเมืองเชียงแตง ธาราบริวัตน์เรียกเก็บภาษีโดยกระทันหันแล้วพวกจีน ลาว เขมร ซึ่งคุมสินค้าไปขายนอกพระราชอาณาเขตโดยเฉพาะที่เมืองเสียมโบก ซึ่งห่างจากเมืองธาราบริวัตน์ถึง 500 เส้น จะไม่ทราบเรื่องการเก็บภาษี จึงได้ออกหมายประกาศให้จีน ลาว เขมร ได้ทราบทั่วถึงกันทั้งภาษีขาเข้าและภาษีขาออกในอัตราร้อยละ 3 อย่างทั่วถึงกัน[1]

2. การซื้อขายสินค้าเงินเชื่อ

ที่เมืองธาราบริวัตน์พวกลูกค้า จีน จาม เขมร ได้ประกอบการค้าแบบเงินเชื่อกับกรมการไพร่พลเมือง โดยมีหนังสือสัญญากันไว้ ครั้นถึงเวลานัดเก็บเงิน พวกลูกค้าของเมืองธาราบริวัตน์ไม่ยอมจ่ายเงินให้แก่พวกจีน จาม เขมร พวกเหล่านี้ก็พากันเบาฟ้องร้องต่อพระยาภักดีศรีสิทธิสงครามทำให้เกิดความยุ่งยากในการฟ้องร้องกันที่ศาล พระยาภักดีศรีสิทธิสงครามจึงตัดปัญหาการฟ้องร้องด้วยการออกหมายประกาศห้ามซื้อเชื่อสิ่งของจากจีน จาม เขมร ถ้าผู้ใดละเมิดจะถูกเฆี่ยน 15 ที และถูกจับจำคุก 1 ปีด้วย[2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/31 พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 364 วัน 2 $\frac{9}{9}$ 12 ค่ำ จ.ศ. 1250 (ตรงกับวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2431)

[2] ก.

การออกกฎหมายเกี่ยวกับการเก็บภาษีสินค้าขาออกและการห้ามซื้อสินเชื่อทำให้พวกเขมรที่เป็นเขยสู่* ในเมืองธาราบริวัตน์ไม่พอใจจึงชักชวนผู้คนให้พากันอพยพไปตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ปากคลองเสียมโบก เพื่อเป็นการปรับปรุงการปกครองให้คงเป็นตามพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 5 ที่ทรงมีพระราชประสงค์ให้ราษฎรอาศัยอยู่ในพระราชอาณาเขตตลอดไปอย่าให้อพยพหลบหนีออกไปอยู่นอกพระราชอาณาเขต พระยามหาอำมาตยาธิบดีจึงเรียกตัวพระยาภักดีศรีสิทธิสงครามมารับราชการที่นครจำปาศักดิ์ แล้วแต่งตั้งแสนท้าวพระยาลาวผู้อื่นลงไปรักษาราชการแทนเพื่อให้เหตุการณ์บ้านเมืองธาราบริวัตน์ได้เกิดบรรยากาศในการปกครองที่ดีกว่าเดิม[1]

ค. การเก็บส่วย

เมื่อครั้งพระยาภักดีศรีสิทธิสงครามเป็นเจ้าเมืองธาราบริวัตน์ ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของนครจำปาศักดิ์ แต่เดิมมาเมืองธาราบริวัตน์มีไพร่ส่วยในบัญชีหางว่าว 200 คน ที่จะต้องส่งส่วยขี้ผึ้งปีละ 6 หาบ เมื่อพระยาภักดีศรีสิทธิสงครามเรียกเก็บส่วยปรากฏว่าเหลือส่วยเพียง 69 คน จึงเรียกกรมการนายหมวด นายกองมาสอบถามได้ความว่าไพร่ส่วยที่ขาดไป 131 คนนั้นเป็นเพราะหลบหนีออกไปอยู่เมืองอื่นและบางรายก็ถึงแก่กรรมแล้วแต่ยังมิได้หักลบในบัญชีหางว่าว เพื่อให้ได้จำนวนส่วยครบ 200 คน พระยาภักดีศรีสิทธิสงครามจึงคัดเลือกหมู่คนที่มีภรรยาแล้วที่มาตั้งบ้านเรือนหามาหากินในเมืองธาราบริวัตน์จำนวน 131 คนให้เสียส่วยแทนไพร่ที่ขาดบัญชี ในการเก็บส่วยแบ่งเป็น 2 ประเภท กล่าวคือ พวกไพร่ 69 คนให้เรียกเก็บส่วยขี้ผึ้ง 6 หาบตามเดิม ส่วนไพร่ที่จัดหมู่ขึ้นใหม่จำนวน 131 คนให้เสียส่วยคนละ 1 ตำลึง 2 เฟื้อง ข้าวเปลือก 1 ถัง[2]

---

*ผู้ชายเขมรซึ่งแต่งงานกับผู้หญิงลาวและมาอาศัยในดินแดนลาว เรียก เขยสู่

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/31 พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 364 วัน 2 $\frac{9}{9}$ 12 ค่ำ จ.ศ. 1250 (ตรงกับวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2431)

[2]ก.

เมื่อพระยามหาอำมาตยาธิบดีออกตรวจราชการที่เมืองธาราบริวัตน์จึงสอบถามพระยาภักดีศรีสิทธิสงครามในเรื่องการเก็บส่วย ปรากฏว่าการปฏิบัติงานของพระยาภักดีศรีสิทธิสงครามขัดต่อคำสั่งของทางราชการ ทั้งนี้เพราะทางราชการกำหนดให้เก็บส่วยขี้ผึ้งเท่านั้นมิใช่ให้เก็บเงินและข้าวสาร นอกจากนี้การจัดหมู่คนขึ้นใหม่ 131 คน ก็มิได้แจ้งให้ทางนครจำปาศักดิ์ทราบ จึงถือว่าการปฏิบัติราชการของพระยาภักดีศรีสิทธิสงครามเป็นการกระทำโดยพลการ ด้วยเหตุนี้พระยามหาอำมาตยาธิบดีจึงเห็นสมควรเรียกตัวพระยาภักดีศรีสิทธิสงครามกลับมารับราชการในนครจำปาศักดิ์ เพื่อให้คอยฟังคำชี้แจงข้อราชการจากกรุงเทพฯ[1]

พระยามหาอำมาตยาธิบดีได้นำรายงานการตรวจราชการหัวเมืองลาวตะวันออกขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายแด่รัชกาลที่ 5 เป็นการส่วนพระองค์ พระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขาตรัสตอบพระยามหาอำมาตยาธิบดี มีความว่า

> "การที่อยู่ปลายเขตรแดนเช่นนี้ต้องอาไศรย รักษาด้วยความเย็น คนฝ่ายเขาหนีมาในเขตรแดนเราๆ จะไม่ให้ไป คนเราไปในแดนเขา ก็ต้องไม่ติดตามเหมือนกัน ซึ่งจะบังคับรักษาด้วยความกดขี่นั้นไม่ได้ ให้พระยามหาอำมาตย์สืบสวนดูว่าคนที่ปลายเขตรแดนข้างเขาต้องเสีย เงินค่าราชการแลมีความสุขประการใด ให้คิดผ่อนปรนของเราให้ เหมือนกับเขา ถ้าเป็นที่สบายแล้วคนก็คงจะไม่ทิ้งภูมิลำเนาไปอยู่ที่อื่น ข้อซึ่งพระยาภักดีฯ ออกประกาศให้เก็บภาษีก่อนนั้นชอบแล้ว แต่ที่ กำหนดโทษเฆี่ยน 90 ทีนั้นเป็นความจริงก็แรงไป ควรเป็นแต่เพียง ปรับปรุงกฎหมาย ข้อที่ห้ามไม่ให้ซื้อขายเชื่อกันนั้นก็เป็นการขัดขวาง การค้าอยู่ควรจะกำหนดเสียว่าซื้อขายให้มีการสลักสำคัญทำต่อหน้า อำเภอกำนัล (กำนัน) ถ้าไม่มีสำคัญจะไม่ชำระให้ เรื่องเก็บคน–

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/31 <u>พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> ฉบับที่ 364 วัน 2 ฯ 12 ค่ำ จ.ศ. 1250 (ตรงกับวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2431)

เพื่อให้อำนาจของกรุงเทพฯ ได้เข้าควบคุมให้ทั่วถึง ในปี พ.ศ. 2433 จึงได้จัดการปรับปรุงการหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมด โดยการแบ่งการปกครองออกเป็น 4 กอง ดังนี้

1. หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก โดยการรวมหัวเมืองเอก 11 หัวเมืองกับหัวเมืองโท ตรี และจัตวา ซึ่งรวมอยู่ในความปกครองของหัวเมืองเอกนั้น ๆ รวมเป็น 26 เมือง

หัวเมืองเอก ได้แก่ นครจำปาศักดิ์ เชียงแตง แสนปาง สีทันดอน อัตปือ สาละวัน กาพองใหญ่ สุรินทร์ สังฆะ ขุขันธ์ เดชอุดม

2. หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ ให้หัวเมืองเอก 12 หัวเมืองและหัวเมืองโท ตรี จัตวา ซึ่งขึ้นกับหัวเมืองเอก 29 หัวเมืองรวมเป็น 41 หัวเมือง หัวเมืองเอกทั้ง 12 หัวเมืองได้แก่

เมืองอุบล กาฬสินธุ์ สุวรรณภูมิ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ภูแล่นช้าง กมลาสัย เขมราษฎร์ธานี ยโสธร สองคอนดอนดง เมืองนอง ศรีสะเกษ

3. หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ ให้หัวเมืองเอก 16 หัวเมืองกับหัวเมืองโท ตรี จัตวา อีก 36 หัวเมืองรวมเป็น 52 หัวเมือง โดยมีหัวเมืองเอกดังนี้

เมืองหนองคาย เชียงขวาง บริคัณฑนิคม โพนพิสัย ชัยบุรี ท่าอุเทน นครพนม สกลนคร มุกดาหาร กุฉินารายณ์ บุรีรัมย์ หนองหารใหญ่ ขอนแก่น คำเกิด คำม่วน และหล่มสัก

4. หัวเมืองลาวกลาง ให้หัวเมืองเอก 3 เมืองได้แก่ นครราชสีมา ชนบท และเมืองภูเขียวขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ โดยมีหัวเมือง โท ตรี จัตวาขึ้นกับหัวเมืองเอก 12 เมือง[1]

[1]กรมศิลปากร "เมืองในภาคอีสาน" จาก<u>พงศาวดารหัวเมืองอีสาน</u> ของหม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม คเนจร) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของพระยาอุดรธานี (วิตร วิถกะยโ.ธร) หน้า 117 - 118

แต่ละกองทางกรุงเทพฯ ได้จัดตั้งข้าหลวงสำหรับกำกับราชการดังนี้

1. พระยามหาอำมาตยาธิบดี เป็นข้าหลวงใหญ่ในหัวเมืองลาวตะวันออกโดยมีพระพิศณุเทพ (ช่วง) เป็นข้าหลวงที่สอง ตั้งกองกำกับราชการที่นครจำปาศักดิ์

2. พระยาราชเสนา (ทัก ไกรฤกษ์)* เป็นข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองลาวตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีพระภักดีณรงค์ (สิน ไกรฤกษ์) เป็นข้าหลวงที่สอง ตั้งกองกำกับราชการที่เมืองอุบลราชธานี

3. พระยาสุริยเดชวิเศษฤทธิ (จันทร อินทรกำแหง)** เป็นข้าหลวงใหญ่ตั้งกองกำกับราชการที่เมืองหนองคาย

4. พระพิเรนทรเทพ เป็นข้าหลวงใหญ่ในหัวเมืองลาวกลางตั้งกองกำกับราชการที่นครราชสีมา

โปรดเกล้าฯ ให้พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) เป็นข้าหลวงใหญ่มีอำนาจบังคับบัญชาว่ากล่าวข้าหลวงทั้ง 4 กอง ได้ตามความเหมาะสมในทางราชการ[1] และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตราประจำตำแหน่ง*** ของข้าหลวงทั้ง 4 กองด้วย

4.2 การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออก พ.ศ. 2433 – 2434

1. การสำรวจแผนที่

เนื่องจากในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2432 คณะสำรวจฝรั่งเศสเดินทางมาถึงกรุงเทพฯ นายปาวีได้เข้าเฝ้า กรมหมื่นเทวะวงษวโรปประการเพื่อกราบทูลชี้แจงว่าคณะ–

---

*ต่อมาเป็นพระยาศรีสิงหเทพ ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย

**ต่อมาเป็น พระยากำแหงสงคราม

[1]กรมศิลปากร "เมืองในภาคอีสาน" จากพงศาวดารหัวเมืองอีสาน ของ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม คเนจร) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาอุดรธานี (จิตร จิตตะยโศธร) หน้า 119

***เป็นรูปอาร์มแผ่นดินใช้สำหรับประทับในหนังสือราชการสำคัญ

ารวจทั้งหมดมี 15 นายจะทำการแยกย้ายกันปฏิบัติหน้าที่ในบริเวณสิบสองจุไทย หัวพันห้า-ทั้งหก หลวงพระบาง เมืองพวน คำเกิด คำม่วนตลอดลงมาถึงนครจำปาศักดิ์ เชียงแตง โดยมีกำหนดว่าจะทำการสำรวจให้เสร็จเรียบร้อยในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2433 หลังจากนั้นรัฐบาลฝรั่งเศสจะนำผลของการสำรวจเพื่อใช้ในการเจรจาปักปันเขตแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ[1]

ตามข้อเสนอของฝ่ายฝรั่งเศสในครั้งนี้ทำให้ทางฝ่ายไทยเกิดความไม่ไว้วางใจในท่าทีของฝรั่งเศสมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เกรงว่าฝรั่งเศสจะวางแผนการเพื่อเข้าทำการยึดครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมด ดังนั้นในปี พ.ศ. 2432 รัฐบาลไทยจึงได้ส่งเจ้าพนักงานกรมแผนที่ไปทำการสำรวจแผนที่พร้อมกับการปฏิบัติงานของฝ่ายฝรั่งเศส ซึ่งคณะผู้สำรวจทางฝ่ายไทยประกอบด้วยหลวงสากลกิจประมวญ (ม.ร.ว. เฉลิม) หลวงคำนวณคัคณานฑ์ (ดี) นายแถลงการวิธีกิจ นายมานิตวิทยา (เอม) หม่อมราชวงศ์ชื่น นายเย็น นายซาน นายเสม นายรัก นายนิ่ว นายเจริญ แยกกันปฏิบัติหน้าที่โดยร่วมมือกับข้าหลวงรักษาหัวเมืองที่คณะสำรวจจะตัดผ่านซึ่งประกอบไปด้วยเมืองต่าง ๆ ดังนี้ เมืองพวน คำเกิด คำม่วน เขมราฐ สองคอนดอนแดง เมืองพิณ เมืองนอง สาละวัน อัตปือ คำทองใหญ่ แสนปาง เชียงแตง[2]

ในการสำรวจแผนที่ครั้งนี้คณะสำรวจฝ่ายไทยได้แบ่งเป็น 2 ฝ่าย

1. คณะสำรวจแผนที่ของหลวงคำนวณคัคณานฑ์ ทำการสำรวจเขตแดนเมืองคำเกิด คำม่วน เขมราฐ สองคอนดอนแดง เมืองนอง สาละวัน และเมืองคำทองใหญ่

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 11/1 <u>พระยาพิพัฒนโกษา ถึง พระยาศรีสิงหเทพ</u> สำเนาที่ 34/2282 11 พฤษภาคม ร.ศ. 104 (พ.ศ. 2432)

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62/26 <u>ท้องตราพระราชสีห์น้อย ถึง พระยาราชเสนา ข้าหลวงเมืองอุบลราชธานี</u> 30 มกราคม ร.ศ. 108 (พ.ศ. 2432)

2. คณะสำรวจแผนที่ของหลวงสากลกิจประมวญ ทำการสำรวจเขาแดนตั้งแต่เมืองสาละวัน ลงมาทางใต้ยังเมืองอัตปือ แสนปาง และเชียงแตง[1]

เมื่อคณะสำรวจแผนที่ได้เริ่มลงมือปฏิบัติงานในปี พ.ศ. 2433 ปรากฏว่างานสำรวจแผนที่ต้องล่าช้าจนถึงปี พ.ศ. 2434 ทั้งนี้เพราะมีอุปสรรคหลายประการดังจะได้เสนอต่อไป

อุปสรรคในการสำรวจแผนที่ระหว่างปี พ.ศ 2433 – 2434

1. ปัญหาทางการขัดขวางของพวกข่าบางกลุ่ม

ในบริเวณที่คณะสำรวจแผนที่จะวัดผ่านจะต้องผ่านบริเวณราวดอนใกล้เชิงเขาต่อกับแนวเขาบรรทัดและกินแดนเขมรเวียดนาม ลงไปจนจดชายแดนเขมรซึ่งบริเวณนี้เป็นถิ่นฐานที่พวกข่าอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น พวกข่าบางเผ่ามีอุปนิสัยดุร้ายชอบจับข่าต่างเผ่าไปขายเป็นทาสของแกนเขมร คนญวน ดังเช่น พวกข่าระตง ข่าพนาน ข่ากันตู ข่าจะราย ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณเชิงเขาบรรทัดเป็นต้น เมื่อกองแผนที่ทำการสำรวจผ่านพวกข่าบางเผ่าเข้าทำการขัดขวางไม่ยอมให้กองสำรวจเข้าไปในบริเวณที่ตนอาศัยอยู่ ดังปรากฏในการรายงานของหลวงคำนวนคัดฌานต์ในปี พ.ศ. 2433 มีความว่า

> "... ได้ตรวจทำแผนที่หัวเมืองริมเชิงเขาบันทัดยังหาตลอดไม่ เพราะพวกข่าขัดกลางบ้านไม่ยอมให้ตรวจทำแผนที่ และ ทางหน้าด่านเมืองสาละวันนั้นได้เซอเวแต่เมืองสาละวันไปต่อแดนกับเมืองนอง นอกด่านสีสะมาออกไปโอบข่าไพร่ไก นอกออกไปเป็นที่ข่าขัดจะตัดทางเซอเวไปไม่ได้ ให้พระยามหาอามาตย์หาเจ้าเมืองกรมการมาปฤกษาดู"[2]

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/27 <u>พระยามหาอามาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> 5 พฤศจิกายน ร.ศ. 109

[2]<u>ก.</u>

ทางด้านหลวงสากลกิจประมวญซึ่งทำการสำรวจแนวพระราชอาณาเขตตั้งแต่ตำบลกระทงปรกขึ้นเลียบชายแดนเมืองพระตะบองไปยังด่านจะหลับ แขวงเมืองเชียงแตง เข้าไปในเขตบ้านหนองไฮ แขวงเมืองแสนปาง ได้รายงานเกี่ยวกับการขัดขวางของพวกข่าบางพวกว่า "... ข่าจะราย ชุมพวนพากันกำเริบจะตัดทางไปเชอเวไม่ได้ขอกำลังทหาร 300 – 400 คน มีเครื่องสาตราอาวุธพร้อมออกไปขู่พวกข่าให้เกิดความยำเกรง ..."[1]

เมื่อพระยาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) นำความขัดข้องปรึกษากับเจ้านครจำปาศักดิ์เห็นว่าควรจะเกณฑ์กำลังออกไปคอยเกลี้ยกล่อมข่าแต่โดยดีจะเป็นวิธีการที่ดีกว่าการใช้อาวุธหรือถ้าข่าขัดขวางมากจึงใช้อาวุธทำการปราบปรามประกอบกับในเวลาต่อมารัชกาลที่ 5 ทางมีพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ให้พระยามหาอำมาตยาธิบดีกำชับแก่เจ้าพนักงานสำรวจแผนที่อย่าใช้อาวุธปราบปรามพวกข่าเป็นอันขาดให้พยายามใช้วิธีการแผ่พระคุณแก่พวกข่าไว้ให้มาก ทั้งนี้เพราะถ้าฝ่ายไทยปราบปรามข่าอย่างรุนแรงพวกข่าก็จะหนีไปเป็นกำลังฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งจะก่อให้เกิดผลเสียแก่ฝ่ายไทย[2]

ดังนั้นในการปฏิบัติหน้าที่ในเวลาต่อมาคณะสำรวจแผนที่จึงดำเนินการตามพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้วยการนำเอาธงช้างเผือกไปปักไว้ในทุกตำบลที่เป็นพระราชอาณาเขตเท่าที่คณะสำรวจแผนที่ได้ทำการสำรวจผ่านพร้อมกันนั้นได้นำเงินส่วยไปจัดซื้อเสบียงอาหารไปส่งให้นายไพร่ที่ประจำรักษาด่านบ้านข่าไม่ให้ขัดสนเสบียงอาหารและให้นำผ้าแดง ลูกปัด ไปแจกจ่ายแก่หมู่บ้านข่าที่ได้จัดการสำรวจแล้ว

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/27 <u>พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> 5 พฤศจิกายน ร.ศ. 109

[2]<u>ล.</u>

2. ปัญหาการขัดขวางของฝรั่งเศส

ในขณะที่กองสำรวจแผนที่กำลังทำการสำรวจบริเวณที่อยู่ของพวกข่าทางฝรั่งเศส ส่งกัปตันกูเปต์มายังนครจำปาศักดิ์เพื่อคอยให้ความสะดวกแก่กองสำรวจของพวกฝรั่งเศสเมื่อฝ่ายไทยกำลังประสบปัญหาเกี่ยวกับการที่พวกข่าไม่ยอมสมัครเป็นพวก ฝ่ายไทยจะเป็นเหตุให้กัปตันกูเปต์หยิบยกเอาปัญหาข่าซึ่งเป็นพวกที่ไม่สังกัดฝ่ายใดมาเป็นข้ออ้างว่าพวกข่าเป็นคนของฝ่ายญวนแล้วอาจจะเป็นหนทางที่เปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสกล่าวได้ว่า ดินแดนที่พวกข่าซึ่งเป็นคนของฝ่ายญวนอาศัยอยู่เป็นอาณาเขตของฝรั่งเศสด้วย จึงทำให้พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) มีความหวั่นเกรงว่าจะเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ได้จริง ดังปรากฏในรายงานกราบบังคมทูลถวายแด่รัชกาลที่ 5 มีความว่า

"... เมื่อกัปตันกูเปมาถึงนครจำปาศักดิ์แล้ว กัปตันกูเปแจ้งว่าข่าทางเมืองแสนปาง เมืองอัตปือ เมืองเชียงแตงนั้น พวกญวนก็ไปมาค้าขายแลใช้สอยได้ พวกข่าเหล่านั้นก็อ่อนน้อมแก่ญวนมากจึงทำให้ฝรั่งเศสกล่าวได้ว่า ข่าเป็นพวกไม่มีเจ้าของแลมีฝรั่งเศสเดินทางออกจากเมืองกวางหน้าข้ามเขาบรรทัดมาทำแผนที่ทางข่าแะตง ข่าแงะ ข่ากันตู ใกล้เคียงกับข่าขึ้นเมืองสาละวัน เมืองอัตปือได้ทำแผนที่ในระหว่างนั้นถูกต้องแล้ว แต่ข่าพนาน ข่าจะรายนั้นเป็นข่าชาติพาลดุร้าย ญวนต้องรักษาอยู่ตามเขาบันทัดหลายกองในเวลานี้ ... กัปตันกูเปขอเดินทางแยกย้ายไปทางเมืองอัตปือ บ้านตะละสือ บ้าน-ระยะ บ้านแก่งช้าง บ้านเซมือกกัน ก็คงจะคิดไปสืบสวนพวกข่าว่าข่าเหล่านี้เกิดขึ้นแก่ญวนฤาเขมร ฤาหาขึ้นแก่ผู้ใดไม่ แต่เดิมมาเหตุใดจึงได้มาขึ้นแก่ลาวคงจะคุ้ยเขี่ยหาเหตุเก่า ๆ ..."[1]

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/27 พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 8 มกราคม ร.ศ. 109

ขณะเดียวกันนายปาวีซึ่งเดินทางมาสำรวจแก่งหลี่ผีเพื่อจะนำเรือกลไฟฝรั่งเศส เข้ามาเดินในลำน้ำโขงได้เข้าสนทนากับพระยามหาอามาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) เกี่ยวกับการสำรวจอาณาเขตบริเวณแนวเขาบรรทัด ดังปรากฏในรายงานของพระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 มีความว่า

"แลมองซิเออปาวีขึ้นไปพบข้าพระพุทธเจ้าที่แก่งลิผี แขวงเมืองสีทันดอน มองซิเออร์ปาวีพูดด้วยเรื่องการเซอเวพระราชอาณาเขต ข้าพระพุทธเจ้าได้พูดจากับมองซิเออปาวี พระราชอาณาเขตถึงเขาบันทัด แต่เวลานี้ข่าก็ยังกำเริบอยู่ซึ่งจะนำข้าหลวงฝ่ายไทย ฝ่ายฝรั่งเศสไปเซอเวถึงแนวเขาบันทัดยังไม่ได้ ครั้นจะพูดว่าข่าเหล่านั้นมิได้ขึ้นแก่ลาว จะนำข้าหลวงออกไปเซอเวถึงเขาบันทัดนั้นไม่ได้ มองซิเออร์ปาวีก็จะยึดเอาว่าข่าเหล่านั้นเป็นข่านอกพระราชอาณาเขตร ฝ่ายเขาก็คิดเกลี้ยกล่อมเอาข่าเหล่านี้ข้าพระพุทธเจ้าจึ่งได้พูดเอิบเอื้อมไว้ว่าข่าเหล่านี้ก็อยู่ในความปกครองหัวเมืองลาว ซึ่งเป็นข่าขอบขัณฑสีมา แต่ทุกวันนี้ข่ายังกำเริบอยู่จะต้องหาฤาเขามาก่อน"[1]

ในการสำรวจแผนที่ครั้งนี้ทางฝ่ายไทยต้องคอยระมัดระวังมิให้เกิดการรบพุ่งกับพวกข่า ขณะเดียวกันต้องคอยระมัดระวังการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในดินแดนของพวกข่า อุปสรรคต่าง ๆ เหล่านี้เป็นมูลเหตุให้การปฏิบัติงานสำรวจแผนที่ต้องดำเนินไปอย่างช้ากว่าตามแผนการที่เคยกำหนดไว้ก่อนการลงมือปฏิบัติ

3. ปัญหาอันเกิดจากฝ่ายไทยไม่มั่นใจในเขตแดนของพระราชอาณาเขต

เนื่องจากการวินิจฉัยเรื่องเขตแดนในอดีตได้ใช้การตั้งถิ่นฐานของคนเป็นหลักฐานพิจารณาถึงเขตแดนในพระราชอาณาเขตหรือในบางครั้งได้มีการปักปันเขตแดนด้วยการวางหลักไม้ซึ่งมีอยู่แล้วในอดีต ดังเช่น บริเวณเขตแดนเขมรฝ่ายเหนือเมืองพนมเปญกับชายแดน

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/27 <u>พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> 8 มกราคม ร.ศ. 109

เมื่อง

เมืองธาราบริวัฒน์มีหลักเขตซึ่งสร้างด้วยศิลาเป็นรูปสามเหลี่ยม ขนาดกว้าง 1 ศอก ฝังไว้เป็นหลักฐานสำคัญระหว่างเขตแดนไทยกับเขมร[1] แต่หลักฐานประเภทนี้เป็นหลักฐานที่ฝรั่งเศสไม่ยอมรับ ทั้งนี้เพราะการวินิจฉัยเรื่องเขตแดนตามแบบยุโรปใช้หลักฐานทางภูมิประเทศเป็นเครื่องชี้แจงมิใช่ใช้หลักฐานการพิจารณากันหรือหลักเขตแดนเหมือนอย่างฝ่ายไทยดังนั้นจึงก่อให้เกิดปัญหาแก่ฝ่ายไทย เมื่อฝรั่งเศสสอบถามจากฝ่ายไทยว่า "อาณาเขตของไทยจดอาณาเขตรของพวกข่าขัดอาศัยอยู่ใช่หรือไม่?" ปรากฏว่าทางฝ่ายไทยไม่สามารถอธิบายชี้แจงให้ฝรั่งเศสได้อย่างมั่นใจจำต้องคอยฟังคำตอบของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) เป็นพยานสำคัญดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าพระยารัตนบดินทร์มีความว่า

"... ซึ่งว่าให้จัดกำลังนำเชงเว พระยามหาอามาตย์กลับเวียแล้ว แต่คราวนั้นจะเอกเป็นคำตอบคำถามคราวนี้ยังไม่ได้ เพราะว่าคำถามคราวนี้เขาว่าจะให้คือเอาข่าขัดไว้ใน พระราชอาณาเขตรด้วยฤาไม่ แต่สังเกตความเห็นของพระยามหาอำมาตย์ไม่คิดจะโอบเอา ... เพราะเห็นว่าข่าขัดเป็นคนปกครองยาก การที่จะตั้งอย่างไรในเรื่องนี้เป็นการยาก เพราะความรู้ในที่ดิน ดินแดนเหล่านี้ไม่พอ ที่จะทำใจให้ตกลงได้ ถ้าจะสั่งได้ก็แต่ว่าควรทำแผนที่เข้าไปจนสุดทางที่จะทำได้ ในกองแผนที่นั้นเองตรวจพื้นบ้านเมืองแลพวกข่า จะควรเอาฤาจะยกเว้นไว้ตกลงภายหลังแต่พระยามหาอำมาตย์จะมีความรู้ความเห็นอย่างไร การเรื่องนี้มีคำสั่งให้กรมหมื่นดำรงเป็นผู้ไล่เลียงแก่พระยามหาอำมาตย์แจ้ให้เรียบร้อยไปบอกแลรายงานทั้งปวงในเรื่องเขตแดนที่เราได้แต่งกองแผนที่ออกไปทำแผนที่ฝ่ายหนึ่ง ให้มาหลวงสิ สวนข้อความที่เป็นหลักฐานว่าพระราชอาณาเขตเพียงใด แลตั้งท่านทางไว้แลให้ฟังคำอธิบายจากปาก

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/27 พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคม

ข้าหลวงที่จะถามได้ในเวลานี้ แล้วเรียบเรียงข้อความว่าด้วยพระราชอาณาเขตรทุกทิศ เป็นความรวบยอดเพื่อเมื่อถึงเวลาที่จะต้องพูดฤาสอบสวนกันขึ้น จะได้ไม่เป็นความลำบาก"[1]

จากอุปสรรคที่ยกมาทั้ง 3 ข้อในข้างต้น เป็นหลักฐานสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงการปฏิบัติงานในการสำรวจแผนที่ต้องเลื่อนไปถึงต้นปี พ.ศ. 2434 ส่วนคณะสำรวจของฝรั่งเศสไม่สามารถสำรวจให้ทันตามกำหนดของวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2433 นายปาวีต้องขอเลื่อนไปในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2434 โดยอ้างว่าฝรั่งเศสต้องทำการสำรวจล่าช้าเพราะข้าหลวงไทยประจำหัวเมืองชายแดนบางแห่งไม่ยอมส่งเสบียงอาหารและจัดหาคนนำทางให้แก่คณะสำรวจ จึงทำให้การปฏิบัติงานของฝรั่งเศสเสร็จช้ากว่าของฝ่ายไทย ซึ่งรัฐบาลไทยก็ยอมผ่อนผันให้จนถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2434 ก็ยังมีการเจรจาเรื่องการปักปันเขตแดนให้เรียบร้อยได้ ส่วนนายปาวีซึ่งเป็นผู้ให้คำมั่นสัญญากับรัฐบาลไทยก็เดินทางกลับปารีสก่อน ปัญหาเรื่องการเจรจาตกลงเกี่ยวกับเขตแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสจึงต้องยุติเป็นการชั่วคราว[2]

2. การสำรวจพวกข่า พ.ศ. 2433

จากการสำรวจแผนที่ในปี พ.ศ. 2433 ปัญหาข่าเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่ทางกรุงเทพฯ จะต้องจัดการสำรวจจำนวนคน จำนวนเผ่าของข่าบริเวณเขาบรรทัดให้เรียบร้อย ทั้งนี้ระหว่างที่ฝ่ายไทยทำการสำรวจแผนที่พร้อมกับฝ่ายฝรั่งเศสปรากฏว่ายังมีพวกข่าอีกหลายเผ่าซึ่งไม่สังกัดฝ่ายไทย ซึ่งถ้าฝ่ายไทยปล่อยทิ้งไว้จะทำให้ฝรั่งเศสฉวยโอกาสเกลี้ยกล่อมมาเป็นพวกพร้อมทั้งยึดถือดินแดนของพวกข่าเป็นอาณาเขตของญวนด้วย ฝรั่งเศสก็จะได้ผลประโยชน์ทั้งด้านกำลังคนและการขยายอาณาเขต ขณะเดียวกันทางฝ่ายฝรั่งเศสได้แสดงเจตนาที่จะเกลี้ยกล่อมข่าไว้เป็นพรรคพวกดังปรากฏในรายงานของพระยามหาอามาตย์มีความว่า

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/27 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าพระยารัตนบดินทร์ ร. ที่ 86/109 8 มีนาคม ร.ศ. 109

[2]จิรากรณ์ สถาปนะวรรธนะ อ.ค. หน้า 75

"กัปตันกูเปกับทหารญวน 30 คน พร้อมด้วยช้าง 7 เชือก เดินทางจากเมืองกระแจะไปถึงบ้านเคยได้ทำการยุยงพวกข่าว่า กองทัพลาวจะยกขึ้นมาตีข่าระแดให้พากันเข้ามาหาฝรั่งเศส ๆ จะมอบของให้ถ้ากองทัพลาวเห็นของฝรั่งเศสแล้วจะได้รู้ว่าข่าระแดเข้ามาอยู่กับฝรั่งเศส"[1]

ดังนั้นปัญหาข่าจึงเป็นข้อที่ฝ่ายไทยต้องหนักใจในการที่จะต้องเกลี้ยกล่อมให้เข้ามาเป็นข้าขอบขัณฑสีมาฝ่ายไทยในขณะเดียวกันต้องคอยพยายามเอาใจหน่วงเหนี่ยวพวกข่าไว้มิให้ไปเข้าข้างฝรั่งเศส ดังปรากฏในพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานแด่พระยามหาอำมาตยาธิบดีในการแก้ปัญหาพวกข่ามีความว่า

"... พูดเรื่องการแผนที่ว่าข้าหลวงจะเข้าไปทำแผนที่ไม่ได้ เพราะข่าไม่อยู่ในบังคับ ถ้าทำทางนี้ไม่ได้เขาจะเข้ามาทางแดนญวน ฝ่ายเรายังไม่รู้ความประการใดก็หาได้โต้ตอบกันใดไม่ เพราะเห็นว่าข่าเหล่านี้อยู่ในระหว่างแดนทั้งสองฝ่าย เขาจะเข้ามาทางเขตแดนเราเขาก็เป็นอันไม่เกี่ยวข้องแก่เรา ครั้นมาทราบความตามใบบอกฉบับนี้ (ซึ่งรู้ภายหลังพูดกับมองซิเออร์ปาวี 10 วัน) จึงรู้ว่าเป็นอันเรายอมมิให้เขายกทหารเข้ามาในเขตรแดนซึ่งเราคิดจะเอาเป็นของเรา การเสียทีไปดังนี้จึงให้มีตราให้ขุนพรหมถือหนังสือออกมา ... การเรื่องนี้คงจะต้องรีบจัดตามที่จะได้เห็นว่าถ้าฝรั่งเศสพาทหารเข้ามา ข่าเหล่านี้คงจะแตกมาหาเราแต่กลัวจะไม่เป็นเช่นนั้น เพราะเขารู้ว่าข่าเหล่านี้เป็นคนป่าคงจะทนทานกองทัพที่ไหนได้คงจะพอด้วยความเย็น ถ้าทำเช่นนั้น ฝ่ายเราทำตึงตังเข้าไป พวกข่าก็จะเข้าหาฝรั่งเศสเสียหมด เพราะฉะนั้นจะไปจัดข่าต้องผ่อนผัน

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/47 พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 8 มกราคม ร.ศ. 109

ให้ถือเอาเย็นไปหน้า เอาร้อนหนุนหลัง สุดแต่ให้ได้ราชการให้พระยามหาอำมาตย์จัดการผ่อนผันให้จงดี ..."[1]

จากพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 5 จะเห็นได้ว่าฝ่ายไทยพยายามใช้วิธีการสร้างสันติให้แก่พวกข่าและทำการเกลี้ยกล่อมพวกข่าให้เป็นข้าขอบขัณฑสีมาแก่ฝ่ายไทย ซึ่งในเวลาต่อมาฝ่ายไทยได้ดำเนินนโยบายการปกครองพวกข่าดังนี้

ก. การเจรจาทางการทูตของฝ่ายไทยเพื่อคุ้มครองพวกข่าให้เป็นข้าขอบขัณฑสีมาแก่ฝ่ายไทย

ในระหว่างที่การดำเนินงานการสำรวจแผนที่ยังมิได้เสร็จสิ้น ทางฝ่ายฝรั่งเศสกำลังหาหนทางที่จะ "เคลม" เอาข่าซึ่งยังมิได้เป็นข้าขอบขัณฑสีมาของไทยมาเป็นพวกของฝรั่งเศสและในวิธีการที่ฝรั่งเศสปฏิบัติต่อไทยในขณะนี้* ล้วนแล้วแต่ใช้การเจรจาทางการทูตเพื่ออ้างว่าข่าเคยเป็นพวกของญวนมาก่อน เพื่อเป็นการหาทางป้องกันการอ้างสิทธิพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ได้เสนอต่อเจ้าพระยารัตนบดินทร์สมุหนายกมีความว่า

"ถ้าพวกฝรั่งเศสกองเซอเว แนวพระราชอาณาเขตรจำปาศักดิ์ให้ข้าหลวงจำปาศักดิ์แต่งท้าวเพี้ยไปรักษาด่านทางไว้และคอยพูดจากับฝรั่งเศสว่าข่าในเขตนี้อยู่ในขอบขัณฑสีมาของไทย ถ้าจะถามว่าเป็นข้าขอบขัณฑสีมามาช้านานเท่าใด ให้ตอบว่าเป็นข้าขอบขัณฑสีมามาช้านานพวกลาวก็ได้ไปมาค้าขายถึงกันเนือง ๆ ข่าที่บ้านตรก็ให้บอกกับฝรั่งเศสว่าพวกนี้เป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพฯ ด้วย"[2]

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/27 <u>พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงพระยามหาอำมาตยาธิบดี</u> 29 พฤศจิกายน ร.ศ. 109

*โปรดดูรายละเอียดในหน้า 398 – 399

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62/35 <u>พระยามหาอำมาตยาธิบดี ถึงเจ้าพระยารัตนบดินทร์</u> 13 สิงหาคม ร.ศ. 110

วิธีการนี้เป็นการป้องกันภัยภายนอกที่จะแทรกแซงแก่พวกข่า ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ฝ่ายไทยที่สามารถรวบรัดเอากินแดนของข่ามาเป็นพระราชอาณาเขตของไทย

ข. ใช้วิธีการ "แผ่พระคุณ" แก่พวกข่า

เพื่อให้พวกข่าเข้ามาข้าขอบขัณฑสีมามาแก่ฝ่ายไทย กองสำรวจแผนที่ได้นำสิ่งของพระราชทานของรัชกาลที่ 5 มี ผ้าขาวม้าแดงและลูกปัดนำไปแจกแก่หัวหน้าข่าซึ่งกองได้เดินทางผ่าน จากรายงานของหันพิศณุราชข้าหลวงเมืองอัตปือมายังพระพิศณุเทพข้าหลวงที่สองรักษาราชการนครจำปาศักดิ์ได้แสดงให้เห็นว่าการดำเนินวิธีการแผ่พระคุณได้เกิดประโยชน์แก่ฝ่ายไทยมีความว่า

> "... หลวงสากลกิจประมวญได้เชาเข้าไปถึงเขาจงระแด ข่าข้าเกลี้ยกล่อมข่าแยอง ข่าแม่ฮำ ข่าแม่อาง ข่าแบ็ช ข่าระแด รวม 7 ตำบล รวม 3000 เศษ ได้มอบธงช้าง ผ้าแดงให้แก่พวกข่ารักษาไว้สำหรับทุกบ้าน ..."[1]

นอกจากนี้หลังจากที่ฝ่ายไทยเกลี้ยกล่อมข่ามาเป็นพวกแล้ว กองสำรวจแผนที่จึงจัดให้พวกข่ามาเป็นไพร่ขึ้นกับหลวงสากลกิจประมวญ ดังปรากฏในรายงานมีความว่า

> "ข่าบ้านขยอง ได้ยอมเป็นไพร่ขึ้นกับหลวงสากลกิจประมวญ หลวงประมวญมอบเหล็กห้าซอง ผ้าแดง ผ้าขาว กับธงช้างแล หนังสือกำกับตัวฉบับหนึ่งแก่ข่าขยอง ... ข่าแม่ฮำได้รับรองเลี้ยงดูกองเชอเว หลวงสากลกิจประมวญจึงมอบเหล็กห้าซอง ผ้าขาว ผ้าแดง ธงช้างและหนังสือกำกับ ฝ่ายข่าแม่ฮามอบขันทองเหลือง 1 ใบ เสื้อข่า 1 ตัว ผ้าห่ม 1 ผืน แก่หลวงสากลกิจประมวญ

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62/55 หันพิศณุราชข้าหลวงรักษาราชการเมืองอัตปือ ถึง พระพิศณุเทพ 14 เมษายน ร.ศ. 110

พร้อมนำส่งข่าแม่อาง ๆ ให้เสบียงอาหารแลสมัครเป็นไพร่ขึ้นกับหลวงสากล ๆ ได้ให้เหล็ก 6 ซอง* ผ้าขาว ผ้าแดง ธงช้าง แลหนังสือกำกับ ข่าแม่อางมอบดาบให้ 2 เล่ม ผ้าห่มข่า 1 ผืน เสื้อข่า 1 ตัว ผ้านุ่งกระเตียวข่าผ้าหนึ่ง แล้วให้การว่ากัปตันกูเปต์ได้ไปเกลี้ยกล่อมข่าแม่อางว่าอย่าสมัครเป็นไพร่ขึ้นกับฝ่ายไทย เพราะไทยชอบกดขี่ข่มเหงข่ามาก ให้ข่ามาสมัครขึ้นกับฝรั่งเศส แต่ข่าแม่อางไม่สมัครขึ้นกับฝรั่งเศส แต่ขอขึ้นกับฝ่ายไทยแล้วกัปตันกูเปก็เอาหนังสือให้ข่าแม่อาง ๆ ไม่รับ ..."[1]

ค. วิธีการยกย่องหัวหน้าข่า โดยการแต่งตั้งให้มีบรรดาศักดิ์เป็นข้าราชการฝ่ายไทย

เพื่อเป็นการแสดงสิทธิของฝ่ายไทยในการปกครองข่าบางเผ่าที่เคยให้ความช่วยเหลือเสบียงอาหารและส่งคนมาให้ความช่วยเหลือแก่กองสำรวจแผนที่ ดังเช่น กลุ่มข่าระแดบริเวณบ้านดอน แขวงเมืองสาละวันได้คอยช่วยเหลือในการลำเลียงเสบียงอาหารอยู่ตลอดมา พระยามหาอำมาตยาธิบดีให้พระพิษณุเทพ (ชวง) แต่งตั้งปะคงนายข่าระแดให้มีบรรดาศักดิ์เป็นขุนโยนพสารสเวตรเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของกรุงเทพฯ คอยดูแลพวกข่าระแดมิให้หนีไปเป็นพวกของฝรั่งเศส ซึ่งการดำเนินวิธีนี้มีผลดีแก่ฝ่ายไทยเพราะปรากฏว่า ในเวลาต่อมาเมื่อกัปตันกูเปต์มาขอเสบียงจากขุนโยนพสารสเวตร แต่พวกข่าระแดไม่มอบให้กัปตันกูเปต์จึงมาขอกำลังจากหลวงสากลกิจประมวญเพื่อให้นำกำลังทหารไปปราบข่าระแดที่จอบทำร้ายกองสำรวจแผนที่ของฝรั่งเศสที่ปากน้ำสะไทย แต่หลวงสากลกิจประมวญตอบปฏิเสธ กัปตันกูเปต์จึงแสดงความไม่พอใจแก่หลวงสากลกิจประมวญพร้อมทั้งขู่ไว้ว่าจะกลับไปฮานอย

---

*เหล็กที่จะใช้ตีเป็นมีดและอาวุธ

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62/35 พันพิศณุราช ข้าหลวงรักษาราชการเมืองอัตปือ ถึง พระพิษณุเทพ 14 เมษายน ร.ศ. 110

และนำเอากำลังมาให้มากเพื่อทำการปราบปรามข่า[1]

นับตั้งแต่ดำเนินการผูกมิตรกับข่าระแกคณะสำรวจแผนที่ได้ปฏิบัติการสำรวจลงมาทางใต้ได้อย่างสะดวกโดยมิได้รับการขัดขวางแก่พวกข่าอีกต่อไป

ง. การปรับปรุงเขตแดนแขวงเมืองที่มีพวกข่าอาศัย

เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายในการเกลี้ยกล่อมข่ามาเป็นข้าขอบขัณฑสีมา พระยามหาอำมาตยาธิบดีจึงกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เพื่อขอยกหมู่บ้านที่สำคัญขึ้นเป็นเมืองและกำหนดเขตแดนให้แน่ชัดดังนี้

1. บ้านแดง ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ตั้งเป็นเมืองเชียงแตงมอบหมายให้พระอุดมเดชเป็นเจ้าเมืองพร้อมทั้งกำหนดเขตแดนเมืองเชียงแตง คือ

ทิศตะวันออกถึงบ้านเซบอกต่อแดนข่าขัด
ทิศตะวันตกเฉียงเหนือต่อแดนเมืองจำปาศักดิ์ที่ตำบลดอนตะแบง
ทิศตะวันออกเฉียงใต้จดพรมแดนเมืองเขมรที่ตำบลหนองแต้
ทิศตะวันตกเฉียงใต้จดพรมแดนเมืองเขมรขึ้นเมืองพนมเปญที่ตำบลบุ่งขลา
ทิศเหนือจดพรมแดนเมืองสีทันดอน ที่ตำบลห้วยม่วง
ทิศใต้จดพรมแดนเขมร เมืองพนมเปญ ที่ตำบลเขาจิงโกย[2]

2. เขตแดนเมืองอัตปือพระราชทานกำหนดเขตแดนดังต่อไปนี้

ทิศตะวันออก ถึงหนองฟ้า หนองยศ
ทิศตะวันออกเฉียงเหนือถึงบ้านหินถึงฝั่งน้ำเซกองต่อแดนเมืองสาละวัน
ทิศตะวันออกเฉียงใต้จดแดนเมืองแสนปางที่ปากน้ำสะไทย
ทิศตะวันตกต่อแดนเมืองนครจำปาศักดิ์ที่ตำบลคำเภอ

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/35 พันพิศณุราชข้าหลวงเมืองอัตปือ ถึงพระพิศณุเทพ 14 เมษายน ร.ศ. 110

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/27 พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 8 มกราคม ร.ศ. 109

ทิศตะวันตกเฉียงเหนือจากแดนเมืองสาละวัน เมืองคำทอง ที่ตำบล-ทุ่งหลวง

ทิศตะวันตกเฉียงใต้จดแดนแสนปางที่ตำบลแก่งสักเอก[1]

3. เขตแดนเมืองแสนปางทรงพระราชทานกำหนดเขตแดนดังต่อไปนี้

ทิศตะวันออกจดถึงลำน้ำเซซาน

ทิศตะวันตกจดถึงห้วยภาหลุงต่อแดนสีทันดอนถึงแก่งหมาก

ทิศใต้จดถึงแก่งบางเหยาะต่อเมืองเชียงแตง[2]

การปรับปรุงเขตแดนอย่างแน่ชัดในครั้งนี้เป็นการแก้ปัญหาการวิวาทเรื่องเขตแดนปัญหาเลข หลังจากการประกาศกำหนดเขตแดนอย่างเป็นทางราชการแล้วเจ้าเมืองจะได้หาการควบคุมจำนวนข่าได้อย่างถูกต้อง

แม้ว่าทางฝ่ายไทยได้พยายามแก้ปัญหาความยุ่งยากของพวกข่า โดยวิธีการจัดสำรวจข่าในบริเวณลาวตอนใต้ พร้อมทั้งได้จัดระเบียบต่าง ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการเอื้ออำนวยให้พวกข่าเข้ามาเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของฝ่ายไทยทั้งสิ้น แต่ในระยะเวลาเพียง 1 ปี (พ.ศ. 2432 - 2433) ทางฝ่ายไทยไม่สามารถจัดสำรวจข่าได้อย่างเรียบร้อยทั้งนี้เพราะในบริเวณลาวตอนใต้เป็นถิ่นฐานที่การคมนาคมไม่สะดวกประกอบพวกข่ามีจำนวนหลายร้อยพวกในแต่ละพวกก็อยู่ห่างไกลกันกันจึงทำให้งานสำรวจข่าต้องประสบความยากลำบาก ซึ่งกรมหมื่นเทวะวงษวโรประการทรงมีพระราชดำริไว้ว่า

> "... พวกข่านั้นเป็นชาวป่าเคยอยู่ตามภาษาของตัวเอง แต่ลำพังไม่เคยได้มีกองทหารเข้าไปตั้งแต่ก่อนเลย ถ้าจะมีกองทหารเข้าไปตั้งค่ายตั้งด่านในที่นั้น จะกลับใจขัดแข็งขึ้นได้จะต้องปราบปราม

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/27 พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 8 มกราคม ร.ศ. 109

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/35 พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 8 มกราคม ร.ศ. 109

กันลำบากต่อไป ถ้าให้งดรอการนี้จนกว่า พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรเสด็จออกไปแล้วจึงค่อยจัดการนี้ได้จะยิ่งดีขึ้น"[1]

ดังนั้นการสำรวจพวกข่าและจัดการปกครองในท้องถิ่นที่พวกข่าอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากต้องดำเนินงานสืบต่อไปเมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองลาวกาว (พ.ศ. 2435 – 2436)

3. การจัดตั้งด่านรักษาความปลอดภัย พ.ศ. 2433 – 2434

หลังจากที่ฝ่ายไทยถูกฝ่ายฝรั่งเศสประท้วงว่าทำการรุกล้ำเขตแดนของญวนที่เมืองกำมลอร์ (CamLo) ในปี พ.ศ. 2432 และเรียกร้องให้ไทยถอนด่านออกจากเขตแดนญวนจนทำให้ทางฝ่ายไทยระมัดระวังการตั้งด่านมิให้เกิดปัญหากับทางฝรั่งเศส แต่ในปี พ.ศ. 2434 ความเคลื่อนไหวทางการเมืองของฝรั่งเศสได้แผ่อิทธิพลเข้ามาในดินแดนลาวดังเช่นการส่งทหาร การระเบิดแก่งในลำน้ำโขง* ทำให้ทางฝ่ายไทยหวาดระแวงภัยจากการบุกรุกของฝรั่งเศสยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้ในปี พ.ศ. 2434 พระยามหาอำมาตย์ได้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เพื่อขอตั้งด่านรักษาความปลอดภัยเพิ่มเติมบริเวณชายแดนที่ติดต่อกับเขมรทางด้านเมืองธาราบริวัตร์ จึงมีความว่า

"ทางด่านเมืองธาราบริวัตร์ ตั้งด่านกะพงกรม ด่านเสียมโบก แลด่านด่านเกะพงกรมตั้งอยู่ฝั่งห้วยเสียมโบก ฝั่งใต้เชิงดงฉลองคนเมืองธาราบริวัตร์ไปตั้งทำมาหากินที่เชิงดงฉลองก็มาก แลห้วยเสียมโบกนี้ปลายห้วยเลี้ยวเข้ามาทางข้างเหนือที่เมืองรัเออร์กายาจะเดินเชอเวแต่เมืองมโนไพร เชียงแตงนั้นก็ลำแนวด่านที่ตั้งเข้ามาเปราะประองค์จะตรวจตราห้วยเสียมโบก แต่หน้าด่านเมืองเชียงแตงนั้นตั้งที่ตำบลบุงขลาถ้าด่านจะหลับ แต่ตำบลบุงขลานั้น จะเอาห้วยจำกันก็ไม่ได้

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62/35 พระยาพิพัฒโกษา ถึง พระยาศรีสิงหเทพ 17 ธันวาคม ร.ศ. 110

*โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 5

เพราะห้วยนั้นเล็กแต่ด่านจะหลับนั้นพอจะเอาเขาจริงโกยเป็นหลักฐานได้ แต่กัปตันดูเปจะเซอเวกั้งแต่บ้านกอนลงเซบังคันนั้นก็ประสงค์จะตรวจดูในลำน้ำเซบังคัน เพราะประสงค์ของฝรั่งเศสทุกวันนี้อยากยึดเอาเซ-บังคันฝั่งให้เป็นอาณาเขตรเขบรฝั่งเหนือเพราะจะกันเอาเมืองเชียง-แตงไว้ แต่การข้อนี้มีท้องตราพระราชสีห์โปรดขึ้นไปถึงข้าพระพุทธเจ้าแต่ก่อนว่าไทยไปกั้งป้อมฤากายล่วงล้ำดินแดนเข้าไปในเขตแดนถึง 120 เส้น ให้ข้าพระพุทธเจ้าแต่งข้าหลวงลงไปตรวจตรา ถ้าล้ำจริงให้รีบรื้อถอยเข้ามาเสีย จึงได้แต่งให้หลวงเสนีพิทักษ์* ลงไปสืบสวนได้ความว่า ที่ตาแสมุงขอา เจ้าพระยาอินทรเดชาได้ให้ข้าหลวงมาปักปันเขตแดนเมืองเชียงแตง ข้าพระพุทธเจ้าหาได้รื้อถอยด่านเข้ามาไม่"[1]

ส่วนทางด้านเมืองอัตปือ สาละวัน คำทองใหญ่ เชียงแตง แสนปาง พระยามหาอำมาตยาธิบดีได้จัดให้มีการตั้งด่านตรวจความปลอดภัยอย่างใกล้ชิด พร้อมทั้งเตรียมกำลังทหารไว้รักษาด่านดังนี้

"ทางด้านเมืองอัตปือ ก็เพียงแต่หนองฟ้าหนองยศเท่านั้นที่ติดต่อกับข่าขัดเป็นหมู่บ้านข่าขัดทั้งสิ้นเพราะเขตแดนหาได้ติดต่อกับญวนเป็นแต่ติดต่อกับข่าขัด ตั้งด่านไว้แต่เดิมเจ้าเมืองกรมการตั้งไว้กันโจรผู้ร้ายเป็นด่านชั้นใน เมืองแสนปางตั้งด่านบ้านท่ากะวัน แก่งบาง-เหยาะเป็นด่านชั้นใน แต่เดิมเมืองอัตปือตั้งบ้านหน้าด่านเมืองสาละวันที่ช่องสีสะมาต่อแดนเมืองหนองม่าน เมืองคำทอง ตั้งช่องหินไฟต่อ-

---

*เป็นบุตรชายของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ)

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/27 <u>พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> 8 มกราคม ร.ศ. 109

แดนเมืองพิณ เมืองตะโปน ด่านเมืองเชียงแตง ด่านบุงจลา

ด่านจะหลับ ..."[1]

สำหรับทหารที่ทำการรักษาด่าน พระยามหาอำมาตยาธิบดีได้จัดเตรียมทหารพร้อมอาวุธเพื่อรักษาความปลอดภัยในด่านไว้อย่างเรียบร้อยแล้ว ดังปรากฏในรายงานมีความว่า

"แต่ทหารที่รักษาด่านแดนฝึกหัดไว้แต่เดิม ... ทหารรักษาด่านธาราบริวัตน์ใช้ทหารเมืองเชียงแตง นครจำปาศักดิ์ 12 คน ปืน 12 บอก ทหารเดิมเมืองเชียงแตงมียี่สิบคน ปืน 12 บอก ปัศตันพันสองร้อยนัดรักษาด่านเสียมโบก 6 คน ด่านจะหลับ 6 คน ทหารเมืองแสนปาง 32 คน ปืน 12 บอก ปัศตัน 1200 นัด เมืองอัตปือทหาร 24 คน ปืน 12 บอก ปัศตัน 1200 นัด เมืองอัตปือทหาร 24 คน ปืน 12 บอก ปัศตัน 1200 นัด เมืองคำทอง (ใหญ่) ทหาร 24 คน ปืน 12 บอก ปัศตัน 1200 นัด แต่ปัศตันรักษาด่านนั้นจ่ายทหารคนละ 20 นัด ที่เหลือออฟฟิศเซอร์รักษาอยู่ที่ลเตะนั้น ออฟฟิเซอร์ที่คุมทหารออกไปรักษาด่านนั้น นายร้อยตรีช้ำ รักษาด่านเมืองขุขัน นายร้อยโทคร้ามรักษาด่านเมืองเชียงแตง นายร้อยตรีพลับรักษาเมืองแสนปาง นายร้อยตรีหุ่นรักษาด่านเมืองอัตปือ นายร้อยโทพุ่มรักษาด่านเมืองสาลวัน คำทอง (ใหญ่) ..."[2]

แสดงว่าในระหว่าง พ.ศ. 2432 – 2434 ทางฝ่ายไทยได้เคลื่อนไหวในการรักษาความปลอดภัยทางชายแดนไว้แล้ว เมื่อพระยามหาอำมาตยาธิบดีถูกเรียกตัวกลับลงมารับราชการในกรุงเทพฯ ปรากฏว่าการระวังรักษาด่านต้องถูกทอดทิ้งไว้มิได้มีผู้ใดให้ความสนใจ

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/27 พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 8 มกราคม ร.ศ. 109

[2]ก.

จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2435 กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จไปรับตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองลาวกาวต้องรีบเร่งปรับปรุงรักษาด่านใหม่อีกครั้งหนึ่ง*

การแต่งตั้งข้าหลวงประจำหัวเมืองลาวกาวในระหว่าง พ.ศ. 2425 – 2434 ก่อให้เกิดผลดีแก่ฝ่ายไทย จากการที่ส่วนกลางขยายอำนาจเข้าควบคุมหัวเมืองชั้นนอกได้อย่างทั่วถึง แต่การปฏิบัติงานของข้าหลวงใหญ่จะเน้นเฉพาะการรักษาความสงบสุขของบ้านเมือง ส่วนการแก้ไขปัญหาอันเกิดจากการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส ปรากฏว่าข้าหลวงไม่สามารถดำเนินการให้เสร็จสิ้นไปได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่ฝรั่งเศสทำการระเบิดศิลา แต่ข้าหลวงไม่ได้ทำการว่ากล่าวตักเตือนฝรั่งเศส การปฏิบัติงานของข้าหลวง (ระหว่าง พ.ศ. 2425 – 2434) ได้แสดงให้เห็นว่าข้าหลวงมีข้อบกพร่องซึ่งกรมหมื่นเทวะวงษวโรประการทรงตำหนิการปฏิบัติหน้าที่ของข้าหลวงไว้ว่า

> "ข้าหลวงทำอะไรไม่เป็น จนฝรั่งเศสเข้ามาระเบิดศิลาตัดต้นไม้ก็ไม่ห้ามปราม ถ้าไม่มีการตราออกไป ก็ทำอะไรไม่ถูก พระยาศรีสิงหเทพ กรมมหาดไทยเองก็ยังไม่รู้ว่าการทำอย่างไร ต้องถามกรมท่าบ่อย ๆ ..."[1]

นอกจากนี้ข้าหลวงยังไม่เข้าใจในระเบียบของการถือหนังสือเดินทางสำหรับคนต่างชาติปรากฏในพระราชหัตถเลขามีความว่า "... การเรื่องห้ามฝรั่งไม่ให้ทำอะไร มีไม่มีหนังสือเดินทาง ไม่ให้เข้ามาในพระราชอาณาเขตรเป็นต้น ดูข้าหลวงหัวเมืองด่านทางทุกตำบลยังไม่มีผู้ใดรู้เลยว่าควรจะทำอย่างไรบ้าง การนี้ห้ามปรามดูเป็นน่าหัวร่ออยู่ทุก ๆ เรื่อง ต้องไปหลอกไปขู่อย่างเซ่อ ๆ ตื้น ๆ แล้วก็ไม่สำเร็จสักรายเดียว ..."[2]

---

*โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 5

[1]กจช. เอกสาร ม. 11/1 กรมหลวงเทวะวงษ์ฯ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 18 มิถุนายน ร.ศ. 110

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 11/1 พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึง กรมหลวงเทวะวงษ์ฯ 20 มิถุนายน ร.ศ. 110

ข้อมกพร่องของข้าหลวงชุดเก่า ทำให้รัฐบาลไทยวิตกในด้านความไม่ปลอดภัยที่จะเกิดขึ้นในหัวเมืองลาวประกอบกับความเคลื่อนไหวของฝรั่งเศสในอินโดจีนเป็นเหตุการณ์ที่เพิ่มความวิตกให้กับฝ่ายไทยมากยิ่งขึ้น เมื่อรัฐบาลไทยได้รับรายงานว่ารัฐบาลฝรั่งเศสได้แต่งตั้งนายลาเนสซอง* (Lanessan) เป็นผู้สำเร็จราชการประจำอินโดจีนสืบต่อจากนายปิเกต์ (Piquet) กรมหมื่นเทวะวงษวโรปการจึงกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ให้เปลี่ยนแปลงการปกครองในหัวเมืองลาวตะวันออกด้วยวิธีการส่งข้าหลวงต่างพระองค์ขึ้นไปประจำหัวเมืองลาวจะได้เป็น "หลักตอ โต้ทานกับฝรั่งเศสได้"[1]

ในระหว่างที่ทางกรุงเทพฯ กำลังวางแผนการที่จะส่งข้าหลวงต่างพระองค์ไปกำกับราชการในหัวเมืองลาว พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อขอกลับมารับราชการในกรุงเทพฯ ให้หาผู้ที่มีความเหมาะสมมาปฏิบัติงานแทน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบด้วยทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงเข้าใจในความตรากตรำของพระยามหาอำมาตยาธิบดีที่ได้รับรักษาราชการในหัวเมืองลาวถึง 8 ปี ประกอบกับหลวงเสนีพิทักษ์** ได้ถึงแก่กรรมในระยะเวลานี้ด้วยจากเหตุผลโดยส่วนตัวของพระยามหาอำมาตยาธิบดีเป็นมูลเหตุสำคัญที่รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริเรียกตัวพระยามหาอำมาตยาธิบดีกลับมากรุงเทพฯ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขามีความว่า "มีความสงสารพระยามหาอำมาตย์ที่ต้องมาตรากตรำอยู่ช้านานมีความระลึกถึงอยู่ทั้งบุตร (หลวงเสนีพิทักษ์) ที่จะเป็นกำลังราชการก็เผอิญต้องตายลง จึงจะให้กลับมาสักคราวหนึ่งก็ได้ ..."[2]

---

*นายลาเนสซองผู้นี้เป็นนักจักรวรรดินิยมของฝรั่งเศส เคยเขียนหนังสือชื่อ "การขยายอาณานิคมของฝรั่งเศส" (L' Expansion Coloniale de la France) ในปี พ.ศ. 2429 โปรดดูรายละเอียดในหน้า 7๔๖

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/28 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหลวงเทวะวงษ์ฯ 26 มิถุนายน ร.ศ. 110

**เป็นบุตรชายของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ)

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/27 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงพระยามหาอำมาตยาธิบดี 27 พฤศจิกายน ร.ศ. 109

เมื่อเหตุการณ์ภายในและความรุกเร้าของเหตุการณ์ภายนอกปรากฏในหัวเมืองลาวระหว่างปี พ.ศ. 2433 – 2434 ทางกรุงเทพฯ จำต้องเร่งปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวด้วยวิธีการส่งข้าหลวงคนใหม่ไปกำกับราชการ สำหรับหัวเมืองลาวตะวันออกให้เรียกตัวพระยามหาอำมาตยาธิบดีกลับมายังกรุงเทพฯ* ขณะเดียวกันทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง พระพิศณุเทพ (ช่วง) ให้รักษาการแทนข้าหลวงที่หนึ่ง** จนกระทั่งถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2434 จึงมีพระบรมราชโองการฯ ปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวอีกครั้งหนึ่ง

5. การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ระหว่าง พ.ศ. 2434 – 2435

5.1 การจัดการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ในปี พ.ศ. 2434

จากสภาพปัญหาการปกครองที่เกิดขึ้นในดินแดนหัวเมืองลาวทั้งหมดเป็นมูลเหตุสำคัญซึ่งรัฐบาลไทยเร่งปรับปรุงการปกครอง เพื่อสร้างความมั่นคงภายในยังดินแดนดังกล่าวนี้ ดังนั้นในปี พ.ศ. 2434 รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริเพื่อปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวมีความว่า

"... กรุงสยามได้ทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศมาช้านาน บ้านเมืองก็เกิดขึ้นสู่ความเจริญเป็นอันดับแลบัดนี้ฝรั่งเศสปราบปรามได้เมืองเขมร แลญวน ตังเกี๋ย อยู่ในอำนาจฝรั่งเศสได้จัดทำนุบำรุงเขตแดนใกล้ชิดติดต่อกับชายพระราชอาณาเขตตั้งแต่ทิศใต้ไปทิศตะวันออกจนโอบถึงทิศเหนือ แลฝ่ายอังกฤษก็ไป

---

*ทั้งนี้เพราะพระยามหาอำมาตยาธิบดีไปรับราชการในหัวเมืองลาวตะวันออกตั้งแต่ พ.ศ. 2425 ถึง พ.ศ. 2434 ซึ่งเป็นเวลา 8 ปีเต็มจึงสมควรที่จะกลับมารับราชการที่กรุงเทพฯ

**จากการศึกษาเอกสารในรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/35 วันที่ 14 เมษายน ร.ศ. 110 พันพิษณุราชข้าหลวงรักษาราชการเมืองอัตปือ ถึง พระพิศณุเทพข้าหลวงที่ 2 ผู้บังคับราชการแทน พณ. หัวเจ้าท่านข้าหลวงที่หนึ่ง แสดงว่าพระพิศณุเทพมิได้เป็นข้าหลวงที่หนึ่งเพียงแต่รักษาการแทนเท่านั้น

จัดการเขตแดนพม่ากิดต่อเข้ามากับเขตแดนสยามทางฝ่ายทิศใต้แล ทิศตะวันตกเฉียงเหนือถึงชางแคง เงี้ยว เชียงตุง เขตรแขวงทั้งสามพระนครนี้ก็ยังไม่ได้ตัดสินแบ่งปันให้เปนที่ตกลงกัน ผู้คนเขมรป่าดง ญวน ลาว เงี้ยว ซึ่งเปนข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพมหานครวันตั้ง ภูมิสถานอยู่ปลายพระราชอาณาเขตร ก็สับสนปะปนกันกับคนที่อยู่นอกพระราชอาณาเขตรอันรัฐบาลฝรั่งเศสแลอังกฤษได้จัดทานุบำรุงอยู่นั้น จาเปนที่รัฐบาลสยามกับฝรั่งเศส อังกฤษจะต้องปฤกษาหารือแบ่งปันเขตรแขวงบ้านเมืองให้เปนที่ตกลงกัน แต่หัวเมืองในพระราชอาณา-เขตรที่ได้แบ่งปันไว้โดยกำหนดแต่ก่อนนั้นยังหาสมควรแก่กาลสมัยไม่ ควรจะจัดข้าหลวงที่ทรงคุณวุฒิปรีชาสามารถออกไปประจำรักษาพระราชอาณาเขตรซึ่งติดต่อกับหัวเมืองต่างประเทศ เพื่อจะได้ปฤกษากันด้วยเรื่องเขตรแขวงแจ้งให้รัฐบาลทั้งสองฝ่ายได้จัดการให้เปนที่เรียบร้อย เพื่อรักษาทางพระราชไมตรีให้มีความเจริญยิ่งขึ้น แลจะได้รักษาด่านทางปราบปรามโจรผู้ร้ายให้ราษฎรไพร่บ้านพลเมืองได้ทำมาหาเลี้ยงชีพเปนความสดวกจะได้เปนความศุขสมบูรณ์แก่ผู้คนภายนอกในพระราชอาณาเขตร อันจะได้ไปมาค้าขายได้ โดยสำเร็จสะดวกสืบไป ..."[1]

จากแนวพระราชดำริในข้างต้น รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวทั้งหมดโดยแบ่งเป็น 3 กอง ดังนี้

1. หัวเมืองลาวกาว หมายถึงหัวเมืองลาวตะวันออกและหัวเมืองลาวตะวันออกเฉียงเหนือ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็น

---

[1]กรมศิลปากร "หัวเมืองในภาคอีสาน" จาก<u>พงศาวดารหัวเมืองอีสาน</u> ของ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม คเนจร) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาอุดรธานี (จิตร จิตตะยโศธร) หน้า 122 – 123

ข้าหลวงใหญ่พร้อมด้วยข้าราชการฝ่ายพลเรือนออกไปตั้งกองรักษาการที่นครจำปาศักดิ์* ให้เรียกว่าข้าหลวงหัวเมืองลาวกาวปกครองบังคับบัญชา หัวเมืองนครจำปาศักดิ์ เชียงแตง แสนปาง สีทันดอน สาละวัน อัตปือ กำพงใหญ่ สุรินทร์ สังขะ ขุขันธ์ เดชอุดม ศรีสะเกษ อุบลราชธานี ยโสธร เขมราฐ กมลาไศรย กาฬสินธุ์ ภูแล่นช้าง สุวรรณภูมิ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม รวมเมืองใหญ่ 21 เมือง เมืองขึ้น 43 เมือง

2. หัวเมืองลาวพวน หมายถึงหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมเป็นข้าหลวงใหญ่ พร้อมด้วยข้าราชการทหารพลเรือน ให้ตั้งกองราชการ ณ เมืองหนองคาย บังคับบัญชาเมืองหนองคาย เชียงขวาง บริคัณฑนิคม โพนพิสัย นครพนม ท่าอุเทน ไชยะบุรี สกลนคร มุกดาหาร ขอนแก่น หล่มศักดิ์ รวมเมืองใหญ่ 13 เมือง เมืองขึ้น 36 เมือง[1]

3. หัวเมืองลาวพุงขาว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์เป็นข้าหลวงใหญ่ พร้อมด้วยข้าราชการทหารพลเรือนให้ตั้งสถานว่าราชการที่เมืองหลวงพระบาง ปกครองบังคับบัญชา สิบสองปันนาลื้อ สิบสองจุไทย หัวพันห้าทั้งหกและหัวเมืองขึ้น*

---

*แต่กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงเลือกประทับอยู่ที่ อุบลราชธานี

[1]กรมศิลปากร "เมืองในภาคอีสาน" จากพงศาวดารหัวเมืองอีสาน ของหม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม คเนจร) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาอุดรธานี (จิตร จิตตะยโศธร) หน้า 124 – 125

**แต่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์มิได้เสด็จไปรับตำแหน่งข้าหลวงลาวพุงขาว ทั้งนี้เพราะในระหว่างนั้นทางด้านนครราชสีมามีปัญหาเกี่ยวกับโจรผู้ร้าย รัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์เป็นข้าหลวงใหญ่ประจำนครราชสีมา ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นหัวเมืองลาวกลาง ส่วนหัวเมืองลาวพุงขาวโปรดเกล้าฯ ให้ พระยาฤทธิรงค์รณเฉท (พระยาพลัษฎานุรักษ์ หรือ ศุข ชูโต) เป็นข้าหลวงประจำนครหลวงพระบางตามเดิม

5.2 การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกก่อนที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จไปถึงนครจำปาศักดิ์ระหว่างปี พ.ศ. 2434

เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองลาวกาวแล้ว พระองค์มิได้ทรงมารับราชการในทันที ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงตระหนักถึงความห่างไกลและความลำบากในการคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับนครจำปาศักดิ์ เพื่อเป็นการเตรียมการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกกรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงจัดเตรียมการศึกษาปัญหาต่าง ๆ ตามหนังสือราชการที่หัวเมืองลาวตะวันออกแจ้งมายังกรุงเทพฯ พร้อมทั้งจัดทำบัญชีงบประมาณที่จะใช้จ่ายประจำปีไว้อย่างเรียบร้อย* นอกจากนี้พระองค์ทรงวางแผนการปกครองโดยการเสด็จประพาสสิงคโปร์ ปีนัง ชวา เพื่อทอดพระเนตรการจัดระเบียบการปกครองและเกี่ยวกันทรงกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ให้ส่งคณะทูตไทยไปศึกษาความเคลื่อนไหวทางการเมืองในญวน เขมร ไซ่ง่อนด้วย** ซึ่งการเตรียมการในครั้งนี้ต้องใช้เวลานานถึง 7 เดือน*** จึงจะดำเนินได้สำเร็จ

ในระหว่างที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรยังมิได้เสด็จไปรับตำแหน่ง หน้าที่ในการรับผิดชอบราชการในนครจำปาศักดิ์จึงต้องอยู่ในความควบคุมของพระพิศณุเทพ (ช่วง) ข้าหลวงที่สองมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่รักษาราชการหัวเมืองลาวตะวันออก โดยได้จัดการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกดังนี้

---

*ทั้งนี้เพราะปัญหาการเงินเป็นเรื่องที่สำคัญดังที่ประสบมาแล้วในนครหลวงพระบาง ตามรายงานของพระพลัษฎานุรักษ์ โปรดดูในบทที่ 3

**โปรดดูรายละเอียด ใน ไพฑูรย์ มีกุศล การปฏิรูปมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2436 - 2453) หน้า 27 - 28

***ตั้งแต่เดือนเมษายนจนถึงเดือนพฤศจิกายน

1. การจัดระเบียบในการปกครองหัวเมืองเอกทางลาวตอนใต้

ตามแนวนโยบายของกรุงเทพฯ ในการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออก พ.ศ. 2434 เพื่อป้องกันการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสเป็นประเด็นสำคัญที่สุด จากการปกครองในอดีตหัวเมืองเอกที่สำคัญ ดังเช่น เมืองแสนปาง สีทันดอน เชียงแตง สาละวัน ข้าหลวงใหญ่อนุญาตให้ท้าวพระยาลาวได้เป็นเจ้าเมืองปกครองโดยฟังคำสั่งจากเมืองนครจำปาศักดิ์ เมื่อพระพิศณุเทพ (ช่วง) เป็นข้าหลวงใหญ่จึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องจัดระเบียบในการปกครองหัวเมืองลาวทางตอนใต้เสียใหม่ด้วยวิธีการจัดส่งข้าราชการไทยเข้าปกครองในฐานะเป็น "ข้าหลวงกำกับราชการ" เพื่อคอยดูแลการเคลื่อนไหวของฝรั่งเศสและเป็นที่ปรึกษาของเจ้านายท้าวพระยาลาว ดังนั้นพระพิศณุเทพ (ช่วง) จึงได้จัดส่งข้าหลวงผู้ช่วยทั้ง 4 คน แยกย้ายกันปฏิบัติราชการประจำหัวเมืองลาวตอนใต้ทั้ง 4 เมืองดังนี้

1. หลวงสุเทพนุรักษ์ ไปเป็นข้าหลวงรักษาราชการที่เมืองแสนปาง

2. หลวงเทเพนทรเทพ* ไปเป็นข้าหลวงและขุนมหาวิชัยไปเป็นข้าหลวงกำกับราชการอยู่ ณ เมืองสีทันดอน

3. หลวงบุรินทรมาตย์ ไปเป็นข้าหลวงกำกับราชการที่เมืองเชียงแตง

4. หลวงเทพนเรนทร์ นายร้อยโทพุ่ม เป็นข้าหลวงที่เมืองสาละวันและเมืองคำทองใหญ่[1]

หน้าที่ของข้าหลวงกำกับราชการเป็นผู้ประสานงานระหว่างราชการในกรุงเทพฯ กับหัวเมืองลาวตอนใต้และถ้ามีความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสหรือการจัดปรับปรุงราชการในหัวเมืองต้องรายงานให้ข้าหลวงใหญ่ที่นครจำปาศักดิ์ทราบด้วย ซึ่งนับว่าเป็นวิธีการใหม่ที่รัฐบาลไทยได้จัดคุมครองหัวเมืองลาวทางตอนใต้

---

*ชื่อเดิมว่า ชม สุนทรวารชน

[1]กรมศิลปากร "เมืองในภาคอีสาน" จากพงศาวดารหัวเมืองอีสาน ของ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม คเนจร) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาอุตรธานี (จิตร จิตตยะโศธร) หน้า 125

2. การจัดระเบียบในการเก็บภาษีสินค้าเมืองเชียงแตง

เมืองเชียงแตงเป็นหัวเมืองลาวตอนใต้ที่มีความสำคัญทางด้านการติดต่อค้าขายกับพ่อค้าเขมรตลอดจนพ่อค้าชาวฝรั่งเศส ในสมัยที่พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) เป็นข้าหลวงใหญ่ พ่อค้าฝรั่งเศสชื่อ มองซิเออร์ กุนซองได้มาเปิดห้างค้าขายที่เมืองเชียงแตง ทางกรุงเทพฯ ได้มีท้องตราพระราชสีห์โปรดเกล้าฯ ให้พระยามหาอำมาตยาธิบดีจัดเก็บภาษีเบ็ดเสร็จร้อยชักสามและมีตราจุลสีห์ไปถึงขุนพิศณุแสนราชวงษ์ผู้ว่าที่พระศรีสุลาศเจ้าเมืองเชียงแตงให้คอยกำกับตรวจตราเก็บชักภาษีเบ็ดเสร็จ ภาษีร้อยชักสามโดยกำหนดไว้ว่าเมื่อเก็บภาษีได้ครบหนึ่งปีแล้วให้คุมเงินขึ้นไปมอบแก่พระยามหาอำมาตยาธิบดีที่เมืองนครจำปาศักดิ์ ซึ่งหลักการในการจัดระเบียบเกี่ยวกับภาษีสินค้าที่เมืองเชียงแตงจึงได้ปฏิบัติกันสืบต่อมา[1]

เมื่อหลวงบุรินทรบาตย์เป็นข้าหลวงกำกับราชการในเมืองเชียงแตงพระพิศณุเทพข้าหลวงใหญ่จึงมีคำสั่งให้หลวงบุรินทรมาตย์เข้าทำการควบคุมการเก็บภาษีในเมืองเชียงแตงแทนพระศรีสุลาศซึ่งพระพิศณุเทพมีความเห็นว่ามีคุณสมบัติไม่เหมาะสมที่จะเป็นผู้ตรวจเก็บภาษีขาเข้าและภาษีขาออกในเมืองเชียงแตง ดังปรากฏในรายงานกราบบังคมทูลมีความว่า

> "การที่จะเก็บภาษีขาเข้า ขาออกที่เมืองเชียงแตง ข้าพระพุทธเจ้ามีความเห็นว่า ลูกค้าต่างประเทศจะบันทุกสินค้าเข้าออกไปมาค้าขายมากขึ้น เพราะมองซิเออร์ กุนซองก็จะมาตั้งห้างค้าขายที่เมืองนครจำปาศักดิ์แห่งหนึ่ง ราชวงษ์ผู้ว่าที่พระศรีสุลาศเจ้าเมืองเชียงแตงก็ไม่มีอัทยาไศรยไหวพริบทันราชการ จึงได้มีหนังสืออ้างถึงหลวงบุรินทรมาตย์ข้าหลวงแลนายร้อยโทนายร้อยให้ไปกำกับตรวจเก็บภาษีสินค้าขาเข้าแลขาออกพร้อมด้วยราชวงษ์ผู้ว่าที่พระศรีสุลาศเจ้าเมืองให้ถูกต้องตามข้อพระราชบัญญัติแลพิกัดท้องตรา"[2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 <u>พระพิศณุเทพ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> สำเนาที่ 9 18 กรกฎาคม ร.ศ. 115

[2] <u>ด.</u>

หลวงบุรินทรามาตย์ได้ทำการตรวจสอบพิกัดภาษีแต่เดิมที่ขุนพิศณุแสนได้ตั้งพิกัดภาษีเบ็ดเสร็จนี้ไว้ว่า "ถ้าลูกค้าบันทุกเอาข้าวไปจำหน่ายขายนอกพระราชอาณาเขตร ให้เจ้าภาษีชักเข้าเบ้าอก เกวียนละ 2 (2 ตำลึง) ชักภาษีข้าวสารเกวียนละ 1 (1 บาท) ชักภาษีปลายข้าวเกวียนละ 2 (2 บาท) แต่ลูกค้าบันทุกเอาข้าวนอกพระราชอาณาเขต เข้ามาขายในพระราชอาณาเขตในพิกัดภาษีก็ไม่มีว่าให้เจ้าภาษีเก็บชักภาษีเข้าร้อยละสามตามพิกัด ..."[1]

เมื่อเจ้าภาษีเมืองเชียงแตงไม่เก็บภาษีข้าวเปลือก ข้าวสารและปลายข้าวเป็นเหตุให้ราษฎรพากันซื้อข้าวที่เมืองกระแจะและแขวงเมืองพนมเปญจึงทำให้ข้าวนอกพระราชอาณาเขตเข้ามาขายในเชียงแตงโดยที่ไม่ต้องเสียภาษีขาข้าว ซึ่งเป็นการเสียดุลย์การค้าให้กับพวกเขมร หลวงบุรินทรมาตย์จึงสอบถามข้อสงสัยในเรื่องพิกัดภาษีจากพระศรีสุลาศจึงได้รับคำชี้แจงถึงความจำเป็นที่เมืองเชียงแตงไม่เก็บภาษีขาเข้าของสินค้าข้าวว่า

"... ได้ปฤกษากับขุนพิศณุแสนข้าหลวงแล้วเห็นว่าราษฎรในเมืองเชียงแตงขัดสนด้วยเสบียงอาหาร ครั้นจะเก็บภาษีร้อยละสามเหมือนสินค้าอื่น ๆ ก็จะทำให้ราษฎรเดือนร้อนพากันอพยพหนีไป ..."[2]

ข้อเสนอของพระศรีสุลาศคำนึงถึงความอยู่รอดของราษฎรเชียงแตง แต่เป็นการละเมิดในระเบียบการเก็บภาษีอากรประเภทข้าว ทั้งนี้เพราะถ้าทางเมืองเชียงแตงจัดเก็บภาษีร้อยละสามจากพ่อค้าข้าวนอกแล้ว ราคาข้าวที่นำมาขายในเชียงแตงก็จะสูงขึ้น ราษฎรก็ต้องซื้อข้าวในราคาที่แพงกว่าเดิมประกอบกับสภาพการณ์ของเมืองเชียงแตงต้องอาศัยข้าวนอกอาณาเขตมาเป็นอาหารหลักในการดำรงชีวิต ดังนั้นการปฏิบัติเกี่ยวกับระเบียบในการเก็บภาษีที่เมืองเชียงแตงจะงดภาษีขาเข้าประเภทข้าวตลอดมา แต่เมื่อหลวงบุรินทรมาตย์

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 <u>พระพิศณุเทพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> 18 กรกฎาคม ร.ศ. 110

[2] <u>ก.</u>

เป็นข้าหลวงกำกับราชการได้ดังค่าระเบียบเดิม ทั้งนี้เพราะเห็นว่าเป็นการเสียประโยชน์แก่ราชการแผ่นดิน หลวงบุรินทรมาตย์เสนอให้เก็บภาษีสินค้าขาเข้าประเภทข้าวในอัตราร้อยละสาม ปัญหาการเก็บภาษีจึงได้ถกเถียงกัน เพื่อเป็นการแก้ปัญหาภายในเมืองเชียงแตงพระพิศณุเทพข้าหลวงรักษาราชการหัวเมืองลาวตอนใต้จึงได้แจ้งปัญหาในการเก็บภาษีข้าวทั้งภาษีขาเข้าและภาษีออกมายังลูกขุน ณ ศาลา ที่กรุงเทพฯ พร้อมทั้งชี้แจงถึงปัญหาเรื่องข้าวในหัวเมืองลาวตะวันออกที่กำลังประสบอยู่ในขณะนี้มีความว่า

"แต่เวลานี้เขตศรีทันดร อัตปือ เชียงแตงซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านชั้นนอกอดอยากขัดสนอาหาร ราษฎรยากจน ข้าวที่ซื้อขายกันใช้ตาชั่ง ๆ ข้าวขายกันเป็นราคาข้าวสารหนัก 2 หาบ ต่อฝักบ้าง ถ้าลูกค้าบรรทุกข้าวเลยเข้ามาจนถึงเขตแขวงเมืองนครจาปาศักดิ์หนักหาบครึ่งต่อฝักบ้าง* เงินแน่นฝักหนึ่งเป็นเงินตรา 26 ตำลึง บ้าง 27 ตำลึงบ้าง 28 ตำลึงบ้าง หาได้ใช้กันเป็นยุติแน่นอนไม่ อาศัยรูปพรรณเกลี้ยงก็ไม่มีรอยชำรุดใช้ 28 ตำลึงต่อฝัก ถ้าเงินแน่นเนื้อเป็นเงินชำรุดใช้ 26 บาทต่อฝัก 27 บาทต่อฝักบ้าง ถ้าเจ้าของข้าวที่นำเอาข้าวมาจำหน่ายในพระราชอาณาเขตร แต่ต้องเสียภาษีเจ้าของก็จะคิดราคาขายแพงขึ้น ราษฎรที่ยากจนก็ยิ่งเดือดร้อนและคับแค้นมากและในที่สุดความยากจนจะเป็นเหตุให้ราษฎรทิ้งบ้านเรือนไปได้หรือหนีออกนอกพระราชอาณาเขต ครั้นจะไม่เก็บภาษีขาเข้าตามธรรมเนียมก็จะเสียแบบอย่างทางราชการ ข้อตกลงอย่างใดสิ้นสุดแล้วแต่จะตัดสินกันในต่อมา"[1]

---

*หรือหาบละ 8 บาท

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 ใบบอกพระพิศณุเทพกราบเรียนลูกขุน ณ ศาลา 18 กรกฎาคม ร.ศ. 110

ในขณะที่ข้อตกลงเรื่องการเก็บภาษีขาเข้าของสินค้าข้าวยังไม่ได้รับคำตอบจากทางกรุงเทพฯ พระพิศณุเทพได้ชี้แจงให้หลวงบุรินทรมาตย์อย่าทำการเก็บภาษีร้อยละสามให้ทำบัญชีจำนวนข้าวที่ราษฎรเอาข้าวมาขายในพระราชอาณาเขตไว้ก่อนจนกว่าทางกรุงเทพฯ จะมีคำสั่งทางราชการชี้แจงมาให้ทราบ[1]

เมื่อพระพิศณุเทพรายงานมายังสมุหนายก เจ้าพระยารัตนบดินทร์ไม่ตัดจินปัญหาภาษีข้าวในเมืองเชียงแตงโดยกล่าวว่า "ภาษีขาเข้า ภาษีขาออก เป็นเรื่องของพนักงานกรมศุลกากรจึ่งได้มีหนังสือส่งสำเนาบอกหาฤาไปยังกรมศุลกากร ๆ ตอบว่า ภาษีขาเข้ามีอยู่ส่วนหนึ่งให้หาฤาไปยังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ"[2]

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธพงศ์ ทรงตอบมาว่า "ข้าวต่างประเทศมาขายในพระราชอาณาเขตรควรต้องเก็บภาษีร้อยชักสามตามราคาข้าวจะยกเว้นไม่ได้แต่ในหัวเมืองลาวสมัยนี้ข้าวยากหมากแพง ควรจะมีตราโปรดเกล้าฯ ยกภาษีพระราชทานเป็นกำหนดปี ๆ ดีกว่าจะสั่งให้เลิกภาษีให้ผิดแบบราชการไป"[3]

ตามพระดำริของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธพงศ์ในการยกภาษีเป็นกำหนดปีเป็นข้อที่ดีควรที่จะนำไปปฏิบัติในทางราชการหัวเมืองลาว แต่เจ้าพระยารัตนบดินทร์ ที่สมุหนายกได้แสดงความเห็นในที่ประชุมเสนาบดีมีความว่า

> "... แต่ราษฎรเป็นคนฝ่ายสยามขัดสนเสบียงอาหาร ออกไปซื้อข้าวตามหัวเมืองญวน เขมร นอกพระราชอาณาเขตรเข้ามารับประทานแลขายเปนประโยชน์บ้างจะไม่มากเหมือนพ่อค้าต่างประเทศ ขอรับพระราชทานงดเก็บภาษีขาเข้าร้อยชักสามแก่ลูกค้าคนฝ่ายสยาม ถ้าพ่อค้านอกพระราชอาณาเขตซื้อข้าวมาขายในพระราชอาณาเขตรเมื่อเวลาข้าวแพงเท่าใด ๆ ก็ควรเก็บภาษีข้าวเป็นร้อยชักสามแก่พ่อค้าต่างประเทศ

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 ใบบอกพระพิศณุเทพกราบเรียนลูกขุน ณ ศาลา 18 กรกฎาคม ร.ศ. 110

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 เจ้าพระยารัตนบดินทร์ถึงพระพิศณุเทพ

[3]ที่.

ตามพิกัดจะควรประการใด ขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตจะได้ตีตราตอบไปทางราชการ"[1]

เมื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5 ทางมีพระราชดำริให้งดเก็บภาษีข้าวในหัวเมืองลาวดังมีความว่า "งดเสียทั้งสิ้นก็ได้ แต่กำหนดเฉพาะปีนี้ แลให้งดเก็บแต่ข้าวอย่างเดียว สินค้าอื่นต้องเก็บร้อยชักสามคงอยู่ ด้วยเหตุว่าข้าวเป็นอาหารเลี้ยงพลเมือง ตัวอย่างในหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกคือเมืองกระบุรี เมืองระนอง ซึ่งไม่มีข้าวในเมืองกินพอ ต้องซื้อข้าวพม่า ก็ได้รับยกเว้น เก็บภาษีข้าวเหมือนกัน"[2]

ในที่สุดการจัดระเบียบในการเก็บภาษีที่เมืองเชียงแตงได้เก็บภาษีร้อยละสามทั้งสินค้าขาออกขาเข้า ยกเว้นแต่สินค้าเข้าประเภทข้าวเท่านั้นที่อนุโลมให้เป็นสินค้าที่ไม่มีการเก็บภาษี วิธีการเช่นนี้เป็นการช่วยเหลือให้คนที่ยากจนสามารถดำรงชีวิตโดยไม่ต้องประสบความแร้นแค้นจนต้องอพยพไปอยู่ที่อื่น ขณะเดียวกันทางฝ่ายไทยได้แสดงนโยบาย "แผ่พระคุณ" ให้กับคนลาวได้มีความจงรักภักดีและยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมาอีกต่อไป

ก่อนที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจะเสด็จมาถึงเมืองนครจำปาศักดิ์ พระพิศณุเทพได้จัดการรักษาความสงบภายในไว้ก่อนแล้ว สำหรับการจักทหารรักษาชายแดนพระพิศณุเทพยังมิได้สั่งการเพิ่มเติมไปจากที่พระยามหาอำมาตยาธิบดีได้ดำเนินงานไว้ ดังนั้นสภาพการจัดการปกครองในหัวเมืองลาวตอนใต้ก่อนที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจะเสด็จไปถึงยังมิได้มีการปรับปรุงความเข้มแข็งทางด้านการปกครองและทางการทหารให้เจริญรุดหน้าดังปรากฏในข้อรายงานผลของความก้าวหน้าซึ่งข้าหลวงในหัวเมืองลาวระหว่าง พ.ศ. 2425 – 2432 ได้เสนอมายังกรุงเทพฯ*

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 <u>เจ้าพระยารัตนบดินทร์ ถึงพระพิศณุเทพ</u> 10 มกราคม ร.ศ. 110

[2]<u>ด.</u>

*โปรดดูในรายงานของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรในหน้า 424 – 427

6. การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวกาวในสมัยที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองลาวกาว (พ.ศ. 2434 - 2436)

กรมหมื่นพิชิตปรีชากรพร้อมกับข้าราชการพลเรือนและฝ่ายทหาร* เข้าเฝ้ากราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เพื่อไปรับราชการหัวเมืองลาวกาว โดยมีคณะบริหารที่สำคัญดังนี้

1.	พระประชาคดีกิจ (แช่ม บุนนาค)	ฝ่ายมหาดไทย
2.	พระทิพจักษุศาสตร์ แพทย์ประจำพระองค์	" หมอ
3.	หลวงพิพิธสุนทร (ทองอิน)	" มหาดไทย
4.	หลวงจำนงยุทธกิจ	" ทหาร
5.	หลวงธนสารวุฒารักษ (หว่าง)	" มหาดไทย
6.	ขุนไทยพิทักษ์ (เกลื่อน)	" มหาดไทย
7.	ขุนกัมพุชภาษา (ก้าม)	" มหาดไทย
8.	นายรอยตรีนายโชค	" ทหาร
9.	ขุนราชหัตถพิทธการ	" มหาดไทย
10.	นายร้อยโทขุนอินทรประศาท	" ทหาร
11.	นายผาดมหาดเล็กเวรฤทธิ	" หมอ[1]

เมื่อเสด็จไปถึงนครจำปาศักดิ์** พระองค์ทรงมีความเห็นว่า ข้าหลวงใหญ่ควรจะประทับที่เมืองอุบล เพราะเป็นศูนย์กลางของหัวเมืองลาวกาวซึ่งสะดวกต่อการคมนาคมดีกว่านครจำปาศักดิ์ ดังนั้นกรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงมีพระราชดำริให้จัดการปกครองหัวเมือง

---

*รวมข้าราชการฝ่ายพลเรือน ทหารและข้าราชบริพารทั้งหมด 200 คน ซึ่งเป็นการเดินทางครั้งใหญ่เริ่มออกจากกรุงเทพฯ วันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2434 ถึงเมืองอุบลในวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2434 ในราชกิจจานุเบกษาเล่ม 9 :416 วันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ.

[1]ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 9 :416 วันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ. 101

**ในวันที่ 14 มีนาคม ร.ศ. 111 (ถ้าใช้วันที่ 1 มกราคมเป็นปีใหม่คือ พ.ศ. 2435 แต่ในระหว่างนั้นใช้วันที่ 1 เมษายนเป็นหลักในการนับจึงจัดอยู่ใน พ.ศ. 2436)

ลาวเกาใหม่โดยแบ่งการปกครองออกเป็น 2 เขตคือ เขตหัวเมืองลาวทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือให้พระยาศรีสิงหเทพ (ทัด ไกรฤกษ์) เป็นข้าหลวงใหญ่เพื่อรักษาราชการเมืองอุบล ส่วนในหัวเมืองลาวตะวันออกตอนใต้แต่งตั้งให้พระพิศณุเทพ (ช่วง) เป็นข้าหลวงใหญ่รักษาราชการที่นครจำปาศักดิ์[1] หลังจากนั้นกรมหมื่นพิชิตปรีชากรจึงเริ่มดำเนินงานการปรับปรุงหัวเมืองลาวกาวทั้งหมด

การดำเนินงานในการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงใหญ่ปฏิบัติราชการในหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมด สำหรับทางด้านหัวเมืองลาวทางตอนใต้กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงดำเนินงานดังนี้

6.1 ศึกษาถึงข้อบกพร่องทางด้านการบริหารการปกครองในหัวเมืองลาวตอนใต้

1. ความบกพร่องในการบริหารการปกครองของหัวเมืองต่าง ๆ ในหัวเมืองลาวตอนใต้

1.1 เกี่ยวกับปัญหาเขตแดนและด่านทางตั้งแต่เสียมราฐมาจนถึงด่านตั้งหจาว

ในระหว่างที่พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) เป็นข้าหลวงรักษาราชการในหัวเมืองลาวตอนใต้ ได้รายงานกราบบังคมทูลเกี่ยวกับความเรียบร้อยในการจัดด่านเขตแดนทางด้านตะวันออกและทางตอนใต้* แต่เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จไปถึงนครจำปาศักดิ์ต้องประสบกับความผิดหวัง ทั้งนี้เพราะสภาพของหัวเมืองลาวตอนใต้มิได้ตรงกับความเป็นจริงดังปรากฏตามรายงานในตอนต้น กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงวิจารณ์ไว้ตอนหนึ่งมีความว่า

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 จดหมายเหตุเรื่องราชการเขตลาวกาวของกรมหลวงพิชิตปรีชากรทูลเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 1/111 ไปรเวต 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2435

*โปรดดูรายละเอียดในหน้า 436 – 444

"การเขตแดนหน้าด่านตั้งแต่เมืองนครจำปาศักดิ์ นครเสียมราฐ ตลอดมาจนถึงด่านกิ่งหลาวทุกวันนี้ ก็เรื่องราวซับซ้อนหลอกกัน เป็นต้น ในเรื่องเขตแดนไม่มีใครไปดู ไปปักและรักษาการจริงดังเช่นที่มีใบบอกเข้ามากราบบังคมทูลพระกรุณา ส่วนใหญ่การดูแลปลายเขตผู้ใหญ่ใช้ผู้น้อย ๆ ใช้บ่าว ๆ ใช้ไพร่ ๆ จ้างวานผู้อื่นไป และบางทีก็ไม่ได้ไปถึงเพราะเป็นหนทางไกลในป่าจึงเดา ๆ บวก ๆ หลอกกันขึ้นมาเป็นชั้น ๆ กันเอาแต่ที่ก็มาว่าการที่เป็นอยู่หาใช่เป็นแบบนี้ไม่"[1]

เมื่อการปฏิบัติงานของข้าหลวงในชุดก่อนละเลยต่อการปักเขตแดนจึงทำให้เขตแดนเกิดความไม่แน่ชัดในดินแดนดังกล่าวนี้ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรต้องรีบจัดการเรื่องเขตแดนใหม่ดังปรากฏในจดหมายเหตุมีความว่า

"เรื่องที่สุดปลายพระราชอาณาเขตซึ่งเป็นเขตที่ไม่แน่ชัดดังตัวอย่างเช่น ทางฝั่งแม่น้ำโขง ฝ่ายตะวันตกต่อกับเขตเขมรเป็นเขตแขวงเมืองธาราบริวัติ ซึ่งขึ้นแก่เมืองนครจำปาศักดิ์ พระยาภักดีศรีสิทธิสงครามเจ้าเมืองธาราบริวัติ แจ้งความแก่ข้าพระพุทธเจ้าต่อหน้าเจ้านครจำปาศักดิ์ว่า ที่สุดปลายพระราชอาณาเขตตรงริมฝั่งแม่น้ำโขงฝ่ายตะวันตก แต่เดิมมาไปสุดตำบลคลองตาหลึกตรงกันข้ามกับตำบลคลองบุงขลาซึ่งเป็นปลายเขตข้างฝั่งตวันออกที่เมืองเชียงแตงตั้งรักษาอยู่ทุกวันนี้นั้น แต่ข้างเมืองธาราบริวัติต้องถอยขึ้นมาตั้งรักษาด่านที่ตำบลคลองเสียมโบกพ้นที่เดิมมาเป็นอันมากจนเยื้องไกลกับปลายเขตรข้างตวันออกขึ้นมามาก ข้าพระพุทธเจ้าถามเจ้านครจำปาศักดิ์ ๆ แจ้งความว่าเดิมเมื่อโปรดเกล้าฯ ให้ไปส่วนเวลานั้น

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 จดหมายเหตุเรื่องราชการเขตลาวกาวของกรมหลวงพิชิตปรีชากรทูลเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 1/111 ไปรเวท 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2435

นักองวัตถาขึ้นมาตั้งอยู่เหนือตำบลนั้นขึ้นมากรั้นพวกเมืองนาราบริวัตจะแจ้งความตามจริงว่าปลายแดนไปถึงตำบลคลองตาหลัก ก็เกรงว่าที่กรุงเทพฯ จะเกณฑ์ไปรบพุ่งขับไล่นักองวัตถา จึงแกล้งบอกที่สุดแดนให้เกินพ้นขึ้นมาถึงคลองเสียมโบกข้าหลวงก็เชื่อฟังมีใบบอกแจ้งมาตามคำหลอกลวงนั้น แต่ชักหอคว่าปลัด (นอง) เมืองเซลำเภาคนที่ตายเป็นต้นเหตุ เพราะฉะนั้นจึงฟังหลอกลวงเรื่องแผนที่กันต่อไปจึงเห็นว่าเป็นการจำเป็นที่จะต้องจัดคนที่มีสติปัญญาไปตรวจสอบท้องที่ก่อน"[1]

ตามจดหมายเหตุของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้แสดงถึงข้อบกพร่องของข้าหลวงชุดก่อนที่ปฏิบัติราชการโดยหาความพึงพอใจโดยเอาผลประโยชน์ของตนเองโดยมิได้คำนึงถึงผลเสียในทางราชการที่จะบังเกิดขึ้น ในเวลาต่อมากรมหมื่นพิชิตปรีชากรต้องรีบจัดตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาเรื่องเขตแดนอย่างเร่งด่วน

1.2 ความไม่เป็นระเบียบในเมืองหน้าด่านปลายเขตแดน

สำหรับปัญหาความไม่เป็นระเบียบในเมืองหน้าด่านปลายเขตแดนของหัวเมืองลาวตอนใต้ได้เป็นปัญหาสืบทอดมาตั้งแต่ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพราะนโยบายทางส่วนกลางต้องการขยายเมืองในพระราชอาณาเขตทางส่วนกลางจึงอนุมัติการตั้งบ้านเมืองโดยใช้หลักเกณฑ์ของจำนวนคนแต่มิได้คำนึงถึงหลักฐานทางแผนที่ซึ่งหัวเมืองจะต้องนำแสดงกับทางกรุงเทพฯ ในเวลาต่อมาปรากฏว่าในดินแดนลาวตอนใต้ได้เกิดปัญหาความซ้ำซ้อนกันเกี่ยวกับเขตแดนสืบต่อกันมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ทางส่วนกลางได้พยายามปรับปรุงการอนุมัติการตั้งเมืองใหม่* เพื่อให้มีข้อรัดกุมมากกว่าสภาพเดิมแต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาการรุกล้ำเรื่องเขตแดนไปได้ในระหว่างที่พระยามหาอำมาตยาธิบดี (ราชสุหรุ่น ศรีเพ็ญ) เป็นข้าหลวงใหญ่ได้มีใบบอกในการจัดทหารเพื่อรักษาเขตแดนหน้าด่านไว้อย่างเรียบร้อยแล้วซึ่งทางกรุงเทพฯ มีความเชื่อถือในการ

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 จดหมายเหตุเรื่องราชการเขตลาวกาวของกรมหลวงพิชิตปรีชากรทูลเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 2/111 ไปรเวต 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2435

*โปรดดูในพระบรมราโชวาทของ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในหน้า 373 -382

เตรียมการป้องกันรักษาเขตแดนตามปรากฏในใบบอก เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรขึ้นสำรวจการรักษาความปลอดภัยในเมืองหน้าด่านปลายเขตแดนทางหัวเมืองลาวตอนใต้ได้พบว่าการจัดเมืองหน้าด่านปลายเขตแดนมิได้ดำเนินไปดังปรากฏในรายงานของพระยามหาอำมาตยาธิบดีดินแดนหัวเมืองลาวทางตอนใต้จะต้องมีการเร่งปรับปรุงการรักษาความปลอดภัยอย่างรวดเร็วตามข้อเสนอดังนี้

> "... หัวเมืองใหญ่น้อยที่เป็นเมืองหน้าด่านปลายเขตแดนทุกวันนี้ก็สับสนปนกันไม่มีความเป็นระเบียบ หัวเมืองน้อยตำบลปลายแดนกลับไปเป็นส่วนหนึ่งของหัวเมืองที่อยู่ไกล บางเมืองพื้นเมืองเป็นชื่อเมืองหนึ่ง แต่ราษฎรข้า เลขฤาโจทย์ข้ามไปขึ้นกับเมืองอื่นก็มี บางเมืองขึ้นเมืองหนึ่ง แต่เจ้าเมืองกรมการเป็นทาสลูกหนี้เมืองหนึ่ง... บรรดาด่านทางนครจำปาศักดิ์ทางขุขันธ์ เจ้านครจำปาศักดิ์ทำแต่ด่านตรวจแต่ไม่มีนายทหารดูแล ลูกทาสที่จัดไว้ก็ไปอยู่แต่เมืองใหญ่ไม่ได้ไปรักษาด่านแดน ... การตั้งด่านปลายแดนเพียงแต่บอกไปยังส่วนกลางแต่ไม่ได้รักษาการจริงจึงเป็นเหตุให้หัวเมืองฝ่ายใต้โจรผู้ร้ายชุกชุม ขโมยลักโค กระบือ ปีละหลายพันตัว คนฝรั่งเศส คนญวนเข้ามาทำการสำรวจแผนที่ เกลี้ยกล่อมข้าไปหลายสิบบ้าน ..."[1]

การขาดระเบียบในการจัดการปกครองและการละเลยของข้าราชการไทยที่ได้รับมอบหมายให้ควบคุมดูแลเป็นมูลเหตุสำคัญในการก่อให้เกิดความเสียหายแก่ทางราชการ ซึ่งกรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงวิจารณ์ด้วยถ้อยคำที่รุนแรงดังมีความว่า

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 จดหมายเหตุเรื่องราชการเขตลาวกาวของกรมหลวงพิชิตปรีชากรทูลเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 สาเนาที่ 2/111 ไปรเวต 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2335

"การชั่วร้ายทั้งหลายที่มีอยู่ในหัวเมืองฝ่ายตะวันตก (ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง) และทางใต้ตั้งแต่ต้นจนปลายเขตทั้งปวงเกิดแต่ความชั่วร้ายของคนราชการแกล้งทำให้เสียฤาแกล้งไม่ทำให้ดี โดยปรารถนาอื่น ๆ มากกว่าจะรักษาราชการเป็นต้นดังนี้ทุกสิ่งทุกอย่าง ผลความชั่วร้ายที่มีมาช้านานมากมายหลายปี ผลที่จำต้องเสียถามจึงเสียเกือบสิ้นจนจะหาการที่จริงสิ่งที่ดีที่จะเหลืออยู่พอจะอาไศรยให้ราชการในเวลานี้แต่สักอย่างก็เจียนจะหามิได้แล้ว"[1]

2. ความยุ่งยากในปัญหาภายในของหัวเมืองลาวตะวันออก

เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จตรวจราชการในหัวเมืองต่าง ๆ ได้พบว่าหัวเมืองลาวตอนใต้ทุกเมืองมีปัญหาภายในซึ่งสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน โดยไม่ได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ปัญหาต่าง ๆ มีลักษณะ "ยานปลาย" ดังปรากฏในจดหมายเหตุดังนี้

ก. เมืองมโนไพรและเมืองธาราบริวัตร "เมืองมโนไพรเป็นเมืองขึ้นของนครจำปาศักดิ์ในระหว่างปี พ.ศ. 2430 ถึง พ.ศ. 2434 เจ้าเมืองมโนไพรประสบปัญหาพ่ายแพ้คดีความถูกปรับไหมเสียช้างม้าไปเป็นจำนวนมาก ขณะนี้สภาพของบ้านเมืองเจ้าเมืองมีหนี้สินรุงรังราษฎรถูกพวกเขมรเบียดเบียน ส่วนเมืองธาราบริวัตกำลังประสบปัญหาจากกองทหารรักษาการณ์ราษฎรเลี้ยงชีวิตและรักษาปลอดภัยด้วยตนเอง ทางราชการไม่ได้ให้ความช่วยเหลือดูแล"[2]

ข. เมืองสีทันดอน เป็นเมืองที่มีสภาพพื้นดินเหมาะแก่การเพาะปลูกแต่ราษฎรต้องประสบภัยจากโจรผู้ร้ายคุกคามซึ่งกรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงวิจารณ์ไว้ว่า

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 จดหมายเหตุเรื่องราวการเขตจาวกาวของกรมหลวงพิชิตปรีชากรทูลเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 2/111 ไปรเวท 15 พฤษภาคม ร.ศ. 111

[2] เ. สำเนาที่ 1/111 ไปรเวท 15 พฤษภาคม ร.ศ. 111

"เมืองศรีธันดร ถ้าได้บำรุงจัดการจะเป็นกำลังแก่ราชการได้ดีเพราะโดยพื้นที่ว่ากล่าวการงานได้หลายทางแลรักษาง่ายทั้งพื้นที่ก็บริบูรณ์ดีกว่าเมืองอื่น ๆ ข้างบนฝั่งแม่น้ำโขงทั้งสิ้น แม้จะต้องถูกเบียดเบียนจากภัยโจรผู้ร้ายก็ยังมีคนอยู่มากกว่า 3000 คน แต่กำลังคนยังไม่พอเป็นกำลังเมือง ถ้าได้จัดเข้าไว้ตามที่ควรจะเป็นได้ แลมีการกรอบครองรักษาโดยดีก็มีกำลังกว่าเมืองนครจำปาศักดิ์ในราชการทุกวันนี้เสียอีก"[1]

ค. เมืองเชียงแตง ราษฎรในเมืองต้องประสบปัญหาความยากจนและขาดความปลอดภัยในการดำรงชีวิตเพราะเกรงกลัวว่าจะถูกพวกข่าและพวกเขมรจับไปขายในเขมรส่วนนอก ซึ่งกรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงวิจารณ์ว่า

"เมืองเชียงแตงอยู่ห่างไกลออกไป ราษฎรยากจน ... ในพื้นที่เมืองเป็นที่ทำไร่ทำนาไม่ค่อยได้และไม่มีใครกล้าไปทำมาหากินเพราะเกรงภัยข่าและเขมรเมืองอื่น ๆ คอยจับคนออกไปขายเมืองเขมรส่วนนอกหมด ฉะนั้นในเมืองเชียงแตงคนจึงลงมาทำมาหากินทางน้ำคือรับจ้างลูกค้าถ่อเรือขึ้นมาเมืองศรีธันดรได้เที่ยวละมาก ๆ แลในเวลานี้มีลูกค้าขึ้นลงมากก็คงจะได้ผลประโยชน์มากขึ้น เรือสำหรับค้าแลเช่าของชาวเชียงแตงทุกวันนี้มีกว่า 200 ลำ เลขคงเมืองมี 600 เศษการยังบริบูรณ์ดีไม่มีการแตกกระจายทั้งนี้เพราะอยู่ใกล้กับเมืองใหญ่จึงเอาตัวรอดได้ แลนับว่าเชียงแตงเป็นหัวเมืองเดียวในหัวเมืองฝ่ายตะวันออกด้านทั้งปวงที่ปลอดภัยกว่าเมืองอื่น ๆ แต่ก็ยังเป็นเมืองน้อยมีกำลังน้อย.."[2]

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 จดหมายเหตุเรื่องราชการเขตลาวกาว กรมหลวงพิชิตปรีชากรทูลเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 1/111 15 พฤษภาคม ร.ศ. 111

[2]เรื่องเดียวกัน.

ง. เมืองแสนปาง ประสบปัญหาพวกข่าและตองซู่ผูกขาดผลประโยชน์ เจ้าเมืองไม่มีอำนาจที่จะจัดการให้เรียบร้อยลงได้ ดังปรากฏในจดหมายเหตุมีความว่า

"... แต่เดิมนั้นการเรื่องบ่อทองมีผู้พบปะได้ทองก้อนใหญ่ พวกกรมการเมืองแสนปางจึงเรี่ยไรกันซื้อส่งเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายมีตราโปรดเกล้าฯ ให้จัดการรักษาเก็บภาษีเป็นของหลวง อ้ายตังแกโบพม่าของเจ้านครจำปาศักดิ์เป็นหัวหน้าคุมตองซู่อยู่ก่อนแล้วไม่ยอมเสียภาษี แต่ไม่ยอมให้ผู้อื่นทำ ประกอบกับการล้างผลาญด้วยอนาจต่าง ๆ พวกเมืองแสนปางฟ้องพระยามหาอำมาตย์ให้เจ้าจำปาศักดิ์หาตัวมาชำระก็ไม่เป็นอันตกลงกัน การบ่อทองก็พากันไปทั้งสองข้างไม่มีใครทำได้ อ้ายตังแกโบจึงต้องสุมผู้คนกวยเป็นโจรป่าจับป่าแลลักช้าง กระบือแลเป็นคนมีชื่อเสียง มีอิทธิพลจนพวกข่าในเมืองแสนปางแลอื่น ๆ เข้าแอบอิงอาศัยซื้อก็ไม่มีใครกล้าว่ากล่าว พวกเมืองแสนปางมาร้องต่อพระยามหาอามาตย์ ๆ ให้กรมการเมืองแสนปางปราบแต่ก็ไม่สำเร็จด้วยอ้ายตังแกโบเป็นคนในบังคับจึงทำให้คนลาวที่ไม่อยากต่อสู้ต่างอพยพหนีมารวมกันที่ถ้าน ส่วนที่บ่อทองไม่มีคนรักษา พวกข่าจึงเข้าไปอยู่แลต่อสู้กับพวกอ้ายตังแกโบ เมื่อสู้ไม่ได้ก็ถอยกลับเข้ามาชาวบ้านก็ไม่กล้าว่ากล่าวถาเก็บภาษี ... ส่วนข้าหลวงทหารที่ไปรักษาการก็ประสบปัญหาไข้ป่าชุกชุมจึงต้องถอยหนี อ้ายพม่าก็กำเริบหนักได้จับกรมการเมืองไปขังแลจับบ่าวเมืองแสนปางไปขายอยู่เสมอ ไม่มีใครต่อสู้ เมื่อข้าพระพุทธเจ้าเรียกตัวมาสอบก็ไม่มา เพราะถือว่าไม่ได้เป็นคนในพระราชอาณาเขตร ..."[1]

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 <u>จดหมายเหตุเรื่องราชการเขตหัวเมืองลาวกาวกรมหลวงพิชิตปรีชากรทูลเกล้าฯ</u> รัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 1/111 15 พฤษภาคม ร.ศ. 111

จ. เมืองอัตปือ ในเมืองนี้กำลังประสบปัญหาเกี่ยวกับผู้ที่มีตำแหน่งราชวงษ์ต่างแย่งชิงตำแหน่งที่จะเป็นเจ้าเมือง ดังปรากฏในจดหมายเหตุตอนหนึ่งซึ่งกรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงรายงานว่า

"... ทุกวันนี้กรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยแตกร้าวกันเป็นเหล่าด้วยมีคนว่างเมืองเข้าถือหางแทรกแซงให้เกิดความวุ่นวายกัน ผู้ว่าราชการเมืองก็พึ่งเป็นใหม่ ๆ ยังไม่มั่น กรมการก็กระด้างกระเดื่องอยู่ ตำแหน่งราชวงษ์ ราชบุตรก็มีเป็น 2 คนไปด้วย พวกหนึ่งรับตราตั้งพระยามหาอำมาตย์ อีกผู้หนึ่งรับพระราชทานสัญญาบัตรจากกรุงเทพฯ เจ้าเมืองกับเจ้าอุปราชก็วิวาทกัน อ้ายพวกไม่สมคิดก็ออกยุแหย่พวกข่าแลหากันก่อความวุ่นวายขึ้นหลายราย รายหนึ่งราชวงษ์บุตรเจ้าเมืองคนเก่าอยากเป็นเจ้าเมืองแทนแต่วิ่งไม่ทันอุปราชได้ที่ออกมาด้วยราชวงษ์ออกไปหาพวกข่ารับเอาตราตั้งแลเหรียญตราของฝรั่งเศสเข้ามาซ่อนไว้ พวกท้าวเพี้ยจึงนำความมาแจ้งต่อกรมการ อ้ายราชวงษ์กลายเป็นบ้าจึงถูกคุมขังไว้เบื่อบอกเข้ามา ข้าหลวงใหญ่จึงแต่งข้าหลวงออกไปชำระ อ้ายราชวงษ์หนีมาซ่อนตัวที่จำปาศักดิ์ เมื่อข้าพระพุทธเจ้าไปตรวจราชการจำปาศักดิ์จึงนำตัวเข้าเฝ้าบอกว่ามาป่วยอยู่ที่นี่ เมื่อสอบปากคำเจ้านครจำปาศักดิ์ก็รับว่าหนีมา แต่ให้การแก้ตัวว่า ทราบว่าข่าบ่าวของตัวรับไว้กลัวความผิดจึงคิดล่อลวงข่าเอามาเสียยังไม่ทันแจ้งต่อกรมการเมืองเจ้าราชวงษ์เป็นบ้าก่อน เมื่อได้สติจึงหนีมาพึ่งนครจำปาศักดิ์ ไม่กล้าไปพึ่งข้าหลวงเพราะไม่คุ้นเคยกันเรื่องตราตั้งฝรั่งเศสได้ฝังเอาไว้ ..."[1]

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 จดหมายเหตุเรื่องราชการเขตลาวกาวกรมหลวงพิชิตปรีชากรทูลเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 2/111 15 พฤษภาคม ร.ศ. 111

ฉ. เมืองสาละวันและคำทองใหญ่ต้องประสบปัญหาภายในเกี่ยวกับข่าไพร่หนีไปอยู่นครจำปาศักดิ์ ซึ่งทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนคน ดังปรากฏในจดหมายเหตุมีความว่า

"... พวกข่าน้ำใจจักกรีที่ขึ้นแก่เมืองทั้งสองมีผู้ชักจูงไปเข้ากับจำปาศักดิ์ พระยามหาอำมาตย์จึงมีตราโปรดเกล้าฯ ว่าถ้ายังอยู่ในแขวงเมืองใดให้ขึ้นเมืองนั้น ข่าพวกนั้นก็ยังอยู่ในแขวงคำทองใหญ่แลสาละวัน ... พระยามหาอามาตย์ตั้งข้าวเพี้ยเมืองขึ้นที่พามาเป็นพระประเสริฐสุริยวงษ์พวกข่าเหล่านี้ก็ยังแขวงสาลวันและคำทองใหญ่ได้แต่านพวกนี้ชอบขึ้นล่องจำปาศักดิ์จึงทำให้เมืองทั้งสองขาดคน ... เมืองสาลวันมีคนเพียง 300 เศษ ... เมืองคำทองใหญ่ก็มีเจ้าคงเมืองเมื่อมีราชการรับสั่งข้าหลวงจึงไปเกณฑ์ก่าเหางจากคนกองนอกซึ่งพวกนี้กระด้างกระเดื่อง ... เมื่อไม่ควบคุมก็แตกหนีไปเมืองสาลวันมีแต่เจ้าเมืองรักษาเมืองกับบุตร 2 คนเท่านั้น จึงเป็นเหตุให้ราชการปลายแดนคับขันมากขึ้น พวกข่าที่เคยเกรงกลัวก็กำเริบรุกรานเข้ามาถึงริมเมือง ..."[1]

จากปัญหาภายในดังกล่าวมานี้ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจึงเสนอให้ทางกรุงเทพฯให้ความช่วยเหลือราชการทางแม่น้ำโขงตอนใต้โดยเร่งด่วนด้วยวิธีการส่งกำลังทหารรักษาในหัวเมืองชายแดนพระราชอาณาเขต*

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.ร. 62.1/34 จดหมายเหตุเรื่องราชการเขตลาวกาวกรมหลวงพิชิตปรีชากรทูลเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 2/111 15 พฤษภาคม ร.ศ. 111

*โปรดดูรายละเอียดหน้า 442 – 444

3. ข้อบกพร่องของเจ้านครจำปาศักดิ์ในการบริหารราชการ

เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์เป็นบุคคลซึ่งทางกรุงเทพฯ ให้ความไว้วางใจในด้านความจงรักภักดีที่มีต่อฝ่ายไทย แต่เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จไปถึงนครจำปาศักดิ์ ทรงทราบข่าวว่าเจ้านครจำปาศักดิ์ฝักใฝ่ฝ่ายฝรั่งเศสโดยการยืมเงินของมองซิเออร์ลุยกัง พ่อค้าที่ตั้งห้างในนครจำปาศักดิ์มาใช้เลี้ยงชีวิตอย่างฟุ่มเฟือย นอกจากนี้ยังประกอบอาชีพโดยการออกเงินกู้ให้ราษฎรกู้ในอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 50 ดังปรากฏในจดหมายเหตุมีความว่า

> "เจ้านครจำปาศักดิ์ใช้เงินฟุ่มเฟือยมากในระยะ 2 – 3 ปีที่ได้ยืมเงินจากมองซิเออร์ลุยกังและสองสุมเลี้ยงโจรด้วย นอกจากนี้ผู้คนในนครจำปาศักดิ์ยืมเงินมองซิเออร์ลุยกังมากขึ้นโดยเฉพาะเจ้านายท้าวพระยาต่าง ๆ จนข้าหลวงต้องแจ้งต่อเจ้านครจำปาศักดิ์ให้ตักเตือนจึงสงบลงไปบ้าง แต่ต่อมาเจ้านครจำปาศักดิ์เองตั้งตนเป็นนายทุนให้ราษฎรกู้ยืมหลายร้อยชั่งมีคนจำนวนมากหลายร้อยคนตลอดจนถึงไพร่คนต่างเมืองเป็นลูกหนี้เจ้านครจำปาศักดิ์ ... เจ้านครจำปาศักดิ์เป็นคนตระหนี่เหนียวให้ราษฎรกู้เงินแล้วคิดดอกเบี้ยสูงกว่า 50 % และจะต้องมีประกันจำนำไว้ด้วย การกระทำของเจ้านครจำปาศักดิ์เป็นดีและไม่ดี ... ในการเสด็จของข้าพระพุทธเจ้าก็จัดการใหญ่โตโดยเกณฑ์ข้าวของจากราษฎรซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ห้ามปรามไว้ก่อน ..."[1]

เกี่ยวกับการออกเงินกู้ที่เจ้านครจำปาศักดิ์ปฏิบัติอยู่ในขณะนี้ กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการทรงชี้แจงในที่ประชุมว่ามิใช่เป็นความผิดของเจ้านครจำปาศักดิ์ ทั้งนี้เพราะเป็นพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 5 ที่ให้เจ้ายุติธรรมธรออกเงินกู้แข่งกับมองซิเออร์ลุยกัง

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 จดหมายเหตุเรื่องราชการเขตลาวกาวกรมหลวงพิชิตปรีชากรทูลเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 1/111 15 พฤษภาคม ร.ศ. 111

เพื่อป้องกันมิให้คนลาวไปกู้เงินจากฝรั่งเศส ส่วนข้อบกพร่องเกี่ยวกับอัตราดอกเบี้ยและทางด้านการใช้จ่ายเงินจะต้องคอยสืบหาข้อเท็จจริงกันต่อไป[1]

4. ความบกพร่องในการบริหารงานทางด้านการปกครองและความอ่อนแอของข้าหลวงชุดเดิม

กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงรายงานถึงข้อบกพร่องในการบริหารการปกครองและความอ่อนแอของข้าหลวงชุดเดิมซึ่งเป็นเหตุให้โจรผู้ร้ายชุกชุมกว่าเดิม ดังปรากฏในจดหมายส่วนพระองค์กราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพมีความว่า

"... บัญชีเดิมของคนเมืองนครจำปาศักดิ์มี 3500 ศรีธันดร 2074 แสนปาง 824 เชียงแตง 160 คำทองใหญ่ 1136 สาระวรรณ 1364 อัตปือไม่มีจำนวนเลขรวมกันไม่ได้ครึ่งของอุบล และต้องว่าหน่ายตาย หนีไปอีก เมื่อมีธุระที่จะต้องใช้จึงเรียกคนได้น้อยซึ่งเป็นการอ่อนแอ ในนครจำปาศักดิ์เมื่อข้าพเจ้าไปจึง ขอคนพายเรือ 120 คนก็ต้องเกณฑ์ถึง 7 วัน ยังได้ไม่ครบ จึงทำให้การตรวจราชการจำต้องใช้พระประชา (พระประชาคดีกิจ) ไปแทน นอกจากนี้ในนครจำปาศักดิ์ยังด้อยในเรื่องอาวุธ ที่มีอยู่เป็นปืนสนัยเดอ 36 บอก ปืนแถบ 24 ปืนคาบศิลา 9 รวม 69 บอก แต่เมื่อตรวจดูใช้การได้เพียง 37 บอกเท่านั้น ปัศกันมี 1930 ชำรุด 243 รวม 2181 ได้ลองยิงดูร้อยหนึ่งออกไปไม่ถึง 50 นัด ดินดำทั้งนครจำปาศักดิ์กว่าจะหาได้ 200 ชั่งก็เดียเวลา 7 วันก็ยังหาไม่ได้ เพราะฉะนั้นจึงต้องเก็บปืนไว้เฉย ๆ ความอ่อนแอของเจ้านครจำปาศักดิ์จึงเห็นว่าเพียงอ้ายพม่ากองตั้งแต่ไบรวมกับข้า 100 เศษ ก็กำเริบจวรจะถึง

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 ความเห็นของที่ประชุมเสนาบดีในเรื่องจดหมายเหตุเรื่องจดหมายเหตุเรื่องราชการเมืองลาวกาว ตามหนังสือกรมหลวงพิชิตปรีชากรทูลเกล้าฯ 10 กันยายน ร.ศ. 111

เมืองแล้วมีทหารกรุงเทพฯ 70 คน เป็นผู้ปราบปราม ... ปัญหาโจรผู้ร้ายมีมากตั้งแต่ปล้นฆ่าตี ชิงทรัพย์ในบริเวณนี้มีคนร้ายมากกว่าคนดีจนมีคดีปล้นทุกวัน ... สิ่งของที่โจรปล้นในขณะนี้มิใช่ของมีค่า แต่กลับกลายเป็นการจับคนขายกัน รองลงมาคือ โค กระบือ ม้า เรือ เกวียน ... ปัญหาที่เกิดขึ้นผู้ใหญ่ในแผ่นดินไม่สามารถที่จะปราบปรามได้การที่เงียบอยู่ในกรุงก็ไม่ทราบด้วย โดยที่ข้าหลวงช่วยกันปกปิดบังไว้ในที่สุดพวกฝรั่งที่รู้ ๆ ก็คิดแสวงหาช่องทางที่จะเอาประโยชน์ข้าหลวงใหญ่ที่สูงสุดก็รับเอาข่า ทาสเป็นของกำนันได้ส่วนของคนร้ายไว้ใช้อยู่นับร้อย จนบาทหลวงรู้เข้าจึงเรียกเอาไปเสียต่อหน้าหลายสิบฝ่ายไทยไม่กล้าทำอันใด วิธีการของพวกเจ้านคร กรมการเมืองส่วนใหญ่ใช้วิธีการรับข่ามาขายแทนส่งส่วยพวกนายกรมการเมืองก็รับเอาไว้ใช้งาน การที่ผู้ใหญ่รู้เห็นเป็นใจด้วยเป็นกำลังให้แก่ผู้ร้ายรังโต ๆ เต็มไปทั้งแผ่นดินด้านอกเมืองจาปาศักดิ์ออกมา ซึ่งน่าสังเวชใจเป็นอย่างยิ่ง แม้แต่ในหัวเมืองชั้นในเช่น ศรีทันดร มโนไพรเชียงแตง อัตปือ แสนปาง ยกแขวงข่าปลายพระราชอาณาเขตรเสียแล้ว ยังมีการปล้นลักจับกันขายส่งไปมาทั้งลาวและข่าเขมรเสมอปีละร้อยเป็นอย่างน้อย"[1]

ข้อบกพร่องของหัวเมืองลาวตะวันออกดังที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ดังกล่าวมาทั้งหมดในข้างต้นทำให้ทางส่วนกลางได้รับทราบข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในหัวเมืองลาวตอนใต้ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับความล้มเหลวของการบริหารการปกครองอันเกิดจากการรายงานเท็จของข้าหลวงชุดเดิม เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบพระองค์ทรงเสียพระทัยในพฤติการณ์ของข้าราชการไทย ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นพิชิตปรีชากร มีความว่า

---

[1]กจช. กจช. ม. 62.1/34 <u>กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ</u> สำเนาที่ 1/111 25 เมษายน ร.ศ. 111

"ความหรุดโทรมต่าง ๆ ซึ่งเธอพรรณนามานี้ เป็นที่น่าเศร้าสลดใจยิ่งนัก พื้นของบ้านเมืองเหล่านั้น ผู้มีอำนาจในเมืองมักเบียดเบียนผู้น้อยที่ผู้น้อยไม่ใคร่จะมีเมตตาจิตรอยู่ของแล้ว ครั้นได้ช่องที่พอจะโจษจะจับว่าการที่กดขี่ทำเพื่อข้าหลวงกรุงเทพไปตั้งอยู่ก็คิดคบเขาให้ความติเตียนมาตกแก่ข้าหลวง ฝ่ายข้าหลวงนั้นเล่าฟังตามที่เธอพรรณนามาก็ยิ่งเป็นที่สลดใจขึ้นอีก เพราะใช่แต่มิได้คิดที่จะเผื่อแผ่บำรุงคนเหล่านั้น ดูปกป้องความเดือดร้อนของงานเหล่านั้น เลยกลับเปิดช่องให้คนทั้งปวงเห็นจริงว่าการกดขี่บีบคั้นทั้งปวงเป็นไปแต่ข้าหลวงจริง โดยจะคิดป้องกันก็แต่เพียงอย่าให้ความปรากฏลงมาถึงกรุงเทพฯ เท่านั้น การที่ข้าหลวงประพฤติชั่วทั้งปวงเหล่านี้ เห็นว่าต้องพิจารณาเอาความจริง ถ้ามีหลักฐานที่ต้องลงโทษให้เป็นเยี่ยงอย่างได้ ขอให้เธอเก็บข้อความที่มีพยานหลักฐานเป็นทางที่จะพิจารณาเอาตามจริงได้ทุกอย่าง ให้มีใบบอกลงมาตามทางราชการจะได้ชำระลงโทษเสีย เพราะบัดนี้ได้ทราบแต่หนังสือเธอ ซึ่งเป็นหนังสือไปรเวตจะหยิบยกขึ้นพิจารณาก็ไม่ควร"[1]

จากพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ได้แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีความเชื่อในการรายงานของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรในเรื่องความบกพร่องที่เกิดขึ้นในหัวเมืองลาวตะวันออกแต่การที่จะให้ลงโทษข้าหลวงชุดเดิมโดยที่ยังมิได้มีการสอบสวนทางราชการพระองค์ทรงยับยั้งไว้ก่อนจนกว่าจะมีหลักฐานอย่างแน่ชัด แต่อย่างไรก็ตามเพื่อเป็นการปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองลาวตอนใต้ตามความเห็นของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจัดการปรับปรุงข้อบกพร่องที่เกิดขึ้นในหัวเมืองลาวตอนใต้ได้ตามความเหมาะสม ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขามีความว่า

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 <u>พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นพิชิตปรีชากร</u> สำเนารัชกาลที่ 5 69/111 5 ตุลาคม ร.ศ. 111

"... การสิ่งใดที่เธอเห็นว่าสมควรจะต้องจัดแก้ไขบำรุงขึ้นให้มั่นคงประการใดเธออยู่ใกล้ได้เห็นการตลอดให้ทำไปเต็มแรงเต็มใจที่เห็นดีจงทุกประการเถิด ฉันว.กรยฟังข้อความที่เธอสืบสวนลงมาแล้วจะได้ช่วยคิดต้านอุดหนุนตามการที่ตามอุดหนุนจากกรุงเทพฯ จะไปถึงทันเวลาใด แต่ถึงอย่างไรเธอต้องเชื่อใจว่า ฉันมีความไว้ใจตัวเธอจนเหมือนให้กระดาษเปล่าขึ้นไปตามแต่เธอจะดำริห์ที่ชอบด้วยราชการทุกประการ อย่ามีความระแวงสงสัยประการใดเลย คงจะตั้งใจอุดหนุนเอามาแต่จะทำได้ทุกอย่าง"[1]

6.2 ข้อเสนอของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรในการปรับปรุงหัวเมืองลาวตะวันออก

จากข้อบกพร่องในการบริหารการปกครองของหัวเมืองลาวตอนใต้ซึ่งกรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงรายงานกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เป็นแนวทางที่พระองค์ทรงเสนอไว้เพื่อให้ทางกรุงเทพฯ ได้ทราบข้อเท็จจริงในการดำเนินงานและข้อบกพร่องของข้าราชการไทยในหัวเมืองตอนใต้ หลังจากที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้รับพระบรมราชานุญาตให้ดำเนินการปรับปรุงการปกครองได้ตามความเหมาะสมกับสภาพการณ์ ในเวลาต่อมาพระองค์ทรงเสนอวิธีการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกมีความว่า

"... สิ่งที่เกิดขึ้นทั้งหมดคือโรคเกิดแต่ตนที่อ่อนกำลังการที่จะแก้ก็มีอยู่อย่างเดียวแต่ที่จะกระทำให้มีกำลังพอประทังไปก่อนแล้ว จึ่งค่อยแก้ไขเหตุผลที่ทำให้อ่อนกำลังนั้นให้หายไป ถ้ายังรักษาไม่หายก็ต้องใช้กำลังภายนอกมาเสริมภายในให้เข้มแข็งด้วยการ

1. ขอกำลังทหาร กำลังพลทหารที่ไว้วางพระราชหฤทัยมาเป็นกำลังของราชการทางด้านนี้ โดยขอนายทหาร 5 - 6 นายกับพลทหารแลนายทหารแลเครื่องสาตราวุธให้พอกำกับการควบคุมแลแนะนำพลทหาร

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 <u>พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นพิชิตปรีชากร</u> สำเนารัชกาลที่ 5 69/111 5 ตุลาคม ร.ศ. 111

ห้าเมืองต่าง ๆ ทั่ว ได้รับพระราชทานรีบจัดขึ้นให้ทันราชการในหัว-เมืองชั้นใน โดยที่จัดเรียกเอาไว้ก่อน พอถึงแล้งหน้าจึงจะกลับออกมาจัดราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อไปในเมืองปีข้างหน้า ซึ่งสุดแล้วแต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

2. ข้าพระพุทธเจ้าขอจัดหัวเมืองชั้นในให้เป็นระเบียบในเรื่องการศาลบัญชีส่วย แลเรื่องการโจรผู้ร้ายที่หาได้ง่าย ๆ กับทั้งข้า-หลวงที่มีอยู่ประจำการแล้วก็ล้วนเป็นคนดี ๆ พอทำการงานได้แลไว้วางใจได้มากตัวด้วยกัน

3. จัดหาผู้ที่ไว้วางใจทั้งแต่ผู้ใหญ่ไปถึงผู้น้อยแล้วไม่ควรปล่อยให้ราชการนานวันไป

4. จัดเมืองหน้าด่าน เมืองขุขันธ์ เมืองเขมรป่าดงเป็นการสำคัญมากเหมือนกัน ต้องจัดกำลังทหารสักพันหนึ่งถึงสองพันไปรักษาการด่านไว้

5. ในลำน้ำโขงได้รับความลำบากเรื่องเรือพายที่จะขึ้นล่องแสนยากลำบาก ข้าพระพุทธเจ้าว่ากำลังก็คิดจะต่อสายโทรเลข แต่จำปา-ศักดิ์ ขุขันธ์ไปอุบลแลเชียงแตง ซึ่งเสาก็มีอยู่แล้ว ลวดเก่าก็ยังเหลืออยู่มาก ถ้าได้รับพระราชทานลวดมาเพิ่มเติมก็คงสำเร็จเร็วโดยถูกแลไม่เปลืองมาก แลใช้ราชการได้คงจะอุดหนุนเก็บเงินผสมนี้รวบรวมลวดแลอินสูเลเตอ (ฉนวน) ทำฉลองพระเดชพระคุณถวายสายหนึ่งให้จงได้"[1]

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 จดหมายเหตุเรื่องราชการเขตลาวกาวกรมหลวงพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 2/111 15 พฤษภาคม ร.ศ. 111

6.3 ผลงานการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกในสมัยกรมหมื่นพิชิตปรีชากร (พ.ศ. 2435 – 2436)

1. การปรับปรุงการทหาร พ.ศ. 2435

1 มูลเหตุของการปรับปรุงการทหารในหัวเมืองลาวตะวันออก

ก. ความล้าหลังในวิธีการจัดการทหารในหัวเมืองลาวกาว

การจัดการทหารของหัวเมืองลาวกาวเมื่อครั้งสมัยพระยามหาอำมาตย์* และพระยาราชเสนา** ได้ดำเนินการโดยจัดเก็บเอาลูกหมู่ข้อมือขาวมาฝึกหัดเป็นทหารไว้รับราชการสำหรับเมืองนครจำปาศักดิ์และเมืองอุบลราชธานี รวมคนได้ทั้งสิ้น 600 คน กับอีกประเภทหนึ่งจัดเก็บเอาลูกทาสที่พ้นค่าตัวมาฝึกหัดเป็นทหารซึ่งในประเภทนี้ได้รับราชการมานานถึง 4 ปี เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จไปจัดราชการลาวกาวในครั้งนี้ พระองค์ทรงมีพระดำริเห็นว่า

"... ทหารที่ต้องเกณฑ์มารับราชการแต่ก่อนต้องรับราชการตลอดมามิได้มีเวรเข้าออกถึง 4 ปี มิได้มีเวลาประกอบการทำมาหากินแลมีบุตรภรรยาเหมือนไพร่หมู่อื่น ๆ ดังนี้ก็เป็นการหนักเกินไปกว่าไพร่กองอื่น ๆ ไปแลพวกทหารเหล่านั้นก็ได้ทนรับราชการเหนื่อยยากมาช้านานมีความชอบต่อแผ่นดินอยู่ควรจะได้ผลัดเปลี่ยนไปทำมาหากินบ้าง แต่คนที่จะได้เข้ามาผลัดเปลี่ยนเป็นทหารรับราชการสืบไปนั้น ครั้นจะโปรดให้ชำระเก็บเอาแต่ทาสที่พ้นค่าตัวมารับราชการดังแต่ก่อนที่ทรงดำริห์เห็นว่าราชการทหารสำหรับรักษาป้องกันบ้าน–เมืองเป็นราชการอันสูงและมีความสำคัญต่อแผ่นดินไม่ว่าคนชนิดใดผู้ใหญ่ผู้น้อยก็จะชำระเอาแต่คนหมู่ลูกทาสมารับราชการนั้นหาสมควร

---

*เป็นข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวตะวันออกที่นครจำปาศักดิ์ พ.ศ. 2425 – 2434

**เป็นข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวตะวันออกเฉียงเหนือที่อุบลราชธานี พ.ศ. 2425 – 2434

แก่ราชการแลเป็นยุติธรรมไป ทรงพระดำริห์เห็นว่าควรที่จะวัดคนทั้งปวงที่มีกำลังมาทำราชการนี้ได้ จะต้องเวียนเปลี่ยนกันมารับราชการให้ทั่ว ๆ ตัวกันสืบไป ...'[1]

ข. จำนวนทหารในหัวเมืองลาวกาวไม่เพียงพอแก่ความต้องการของทางราชการ

ประเพณีการเกณฑ์ทหารในหัวเมืองลาวกาวแต่เดิมมานั้นเป็นหน้าที่ของเจ้าเมืองที่มอบหมายให้ตาแสงไปเกณฑ์ขุนหมื่นตัวเลขผลัดเปลี่ยนกันไปประจำรักษาราชการด่านตามทิศต่าง ๆ โดยรอบ ในบางเวลาเมื่อมีราชการทัพศึกก็ต้องไปราชการในแดนไกลหรือในยามที่ประจำรักษาด่านถ้ามีภัยจากการรุกรานของพวกโจรผู้ร้าย พวกขุนหมื่นตัวเลขที่รับผิดชอบทางทหารก็ต้องติดตามไปปราบปรามด้วย ในการจัดการทหารตามแบบที่ปฏิบัติมาแต่เดิมทำให้ผู้ที่ถูกเกณฑ์ไปรับราชการทหารต้องปฏิบัติหน้าที่อย่างไม่มีกำหนดและขอบเขตของการปฏิบัติงานที่แน่นอนประกอบกับสภาพการณ์ในช่วงเวลาที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จไปจัดราชการทางหัวเมืองลาวกาวมีความจำเป็นที่จะต้องใช้กำลังทหารสำหรับการรักษาความปลอดภัยในพระราชอาณาเขตในจำนวนมาก ดังนั้นกรมหมื่นพิชิตปรีชากรจึงมีพระดำริที่จะวัดจำนวนทหารเพิ่มเติมกว่าที่เป็นอยู่เดิมดังปรากฏในลายพระหัตถ์กราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพมีความว่า

"ประเพณีมาแต่ก่อนต้องกะเกณฑ์ ขุนหมื่นตัวเลขผลัดเปลี่ยนกันไปนั่งด่านแลรักษาพระราชอาณาเขตรทั่วทุกทิศ แลบางทีมีราชการทัพศึกจะไปราชการทางไกลแลปราบจับโจรผู้ร้าย ทั้งการประจาการจรที่มีอยู่ร่ำไปมิได้ขาด ต้องกะเกณฑ์ขุนหมื่นตัวเลขตามหมวดกองเจ้าหมู่นายหมวดมักตั้งเกณฑ์เหลือ ๆ เกิน ๆ ขุนหมื่นไพร่ผู้ไปรับราชการมิได้ต้องเสียเงินทองเฉลี่ยจ้างไปต่างตัวปีหนึ่งบางทีก็มาก ๆ ฝ่ายผู้ที่ไปทำการนักเป็นคนไม่เคยแลไม่มีกำลังจะรับราชการ เป็นที่ลำบากกันการได้ความยากแค้นต่าง ๆ ... ส่วนราชการเล่าจะเอาดีจริง

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 สำเนาประกาศคัดเลือกซ้ายฉกรรจ์ในหัวเมืองลาวกาว 1 พฤษภาคม ร.ศ. 111

ก็มิใคร่ได้ เพราะวิราหทหารต้องการความฝึกหัดคุ้นเคยและความดีที่มิได้ แต่บางคนจึงเอาดีได้ ในกาลบัดนี้ราชการฝ่ายทหารก็จะต้องการมากขึ้นกว่าแต่ก่อนเป็นหลายเท่า ครั้นจะกะเกณฑ์ขุนหมื่นไพร่ให้ผลัดเปลี่ยนกันมาฝึกหัดรับราชการตามจารีตธรรมเนียมเดิมเจ้าก็ทรงพระเมตตาแก่คนที่ไม่สามารถจะกระทำได้ ... จึงโปรดเกล้าฯ ขอพระราชทานจัดการให้มีพลทหารไว้สำหรับราชการ ..."[1]

ค. การขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสทางด้านหัวเมืองลาวตะวันออก

ในช่วงเวลาที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรขึ้นไปจัดราชการหัวเมืองลาวกาวเหตุการณ์ทางชายแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสกำลังอยู่ในระหว่างการถกเถียงกัน ทางฝ่ายฝรั่งเศสได้คัดค้านการตั้งด่านรักษาราชการของไทยในบริเวณเมืองชายแดนพระราชอาณาเขตซึ่งไม่รุกล้ำอาณาเขตรของญวนที่เมืองกำมลอร์ (CamLo) ขณะเดียวกันบริเวณชายแดนทางตอนใต้ซึ่งติดกับเขมร พระพิศณุเทพข้าหลวงใหญ่นครจำปาศักดิ์ก็ได้รายงานพระประชาคดีกิจ (แช่ม บุนนาก) เกี่ยวกับบุกรุกของฝรั่งเศสมีความว่า "เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2434 ฝรั่งเศสพาชาวเขมรประมาณ 30 – 40 คน มาลักลอบระเบิดแก่งและตัดต้นไม้ทำทางในบริเวณแก่งลีผี นายด่านผู้รักษาแก่งลีผีได้ทำการห้ามปรามแต่พวกฝรั่งเศสมิได้เชื่อฟัง"[3]

จากสภาพการณ์ภายนอกที่คุกคามดินแดนพระราชอาณาเขตจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่เร่งให้ทางหัวเมืองลาวตะวันออกบริเวณชายแดนที่ติดต่อกับเขมรและญวนจะต้องเพิ่มกำลังทหารเพื่อเตรียมป้องกันชายแดน

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 สำเนาประกาศคัดเลือกชายฉกรรจ์ในหัวเมืองลาวกาว 1 พฤษภาคม ร.ศ. 111

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/26 พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 364 วัน 3 ฯ 10 4 ค่ำ จ.ศ. 1250

[3]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/26 พระประชาคดีกิจกราบทูลกรมหมื่นพิชิตปรีชากร 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 111

1.2 วิธีการจัดการปรับปรุงการทหารในหัวเมืองลาวตะวันออก กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงดำเนินการดังนี้

1. ขอกำลังทหารจากกรุงเทพฯ จากลายพระหัตถ์ของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่องขอนายทหารชั้นผู้ใหญ่ระดับแม่ทัพขึ้นไปดำเนินการจัดการทหารแต่รัชกาลที่ 5 มีพระราชดำริห์ไม่เห็นด้วยทั้งนี้เพราะเห็นว่า "... การที่จะให้นายทหารอำนาจใหญ่โตถึงเป็นแม่ทัพออกไปยังไม่สมควรจะโปรดเกล้าฯ ให้กรมยุทธนาธิการจัดกำลังทหารเพิ่มเติมออกไปถวายให้กำลังพลรบครบสองร้อยคนเท่ากับกองข้าหลวงจาวหวาน"[1] นอกจากนี้ในที่ประชุมเสนาบดีได้อนุมัติให้จัดส่งนายทหารร้อยเอก ร้อยโท ร้อยตรี 3 คน นายสิบที่มีประสบการณ์ทางทหาร 12 คน ไปประจำกองทหารลาวกาว[2] แต่สำหรับข้อเสนอที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรขอกำลังกองทัพจากกรุงเทพฯ เพื่อยกไปเตรียมการป้องกันชายแดนไม่ได้รับพระบรมราชานุญาตจากรัชกาลที่ 5 ทั้งนี้เพราะถ้ายกกำลังทหารจากกรุงเทพฯ ไปรักษาการชายแดนเป็นวิธีการที่ไม่คุ้มค่ากับผลประโยชน์ที่ได้รับ ดังปรากฏความในพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นพิชิตปรีชากรมีความว่า

> "... แต่ซึ่งฝรั่งเศสจะทำการรุกร้นจนถึงต้องเป็นการต่อสู้เรี่ยวแรงไปนั้น ไม่คิดเห็นว่าจะเป็น เพราะทางที่จะพูดโกยวาจามีอยู่ไหน จะอยากใช้อาวุธ จะเป็นก็แต่ลาม ๆ ดูเห็นได้ก็จะลามเข้ามา ถ้ามีการกีดกรรพอให้เห็นว่าทำยากแล้ว คงไม่ทำ ... การที่จะส่งกำลังผู้คนทหารกรุงเทพฯ ขึ้นไปประจำรักษาราชการที่เป็นแต่เตรียมเพื่อยิ่งกว่าขัดตาทัพเช่นนี้ ผู้คนไปอยู่ผิดถิ่นฐาน ก็จะเจ็บป่วยล้มตายมาก

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 <u>พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นพิชิตปรีชากร</u> สำเนารัชกาลที่ 5 45/111 5 ตุลาคม ร.ศ. 111

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 <u>ความเห็นของที่ประชุมเสนาบดีในเรื่องจดหมายเหตุเรื่องราชการเขตลาวกาวตามหนังสือกรมหลวงพิชิตปรีชากรทูลเกล้าฯ</u> 10 กันยายน ร.ศ. 111

... เห็นการควรจะให้มีการป้องกรร ... จัดคนในประเทศนั้นเป็นทหารประจำราชการขึ้น สาตราวุธจะต้องการอีกเท่าใด ควรบอกมาจะส่งไป ..."[1]

2. การเกณฑ์ทหารในหัวเมืองลาวกาว

เพื่อเป็นการสนองพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 5 กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงออกประกาศให้มีการเกณฑ์ทหารในหัวเมืองลาวกาว[2] ซึ่งในขณะนั้นหัวเมืองอื่น ๆ ในพระราชอาณาเขตยังไม่มีการเกณฑ์ทหาร แม้แต่ในกรุงเทพฯ ก็ยังไม่มีพระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหาร* โดยมีข้อกำหนดในการเกณฑ์ทหารดังต่อไปนี้

1. ข้อกำหนดของคุณสมบัติของผู้ที่จะได้รับเกณฑ์เป็นทหาร "จะต้องเป็นชายฉกรรจ์มีร่างกายแข็งแรง ไม่พิการ ไม่มีโรคติดต่อร้ายแรง มีเกณฑ์อายุตั้งแต่ 25 ปีขึ้นไป แต่ไม่เกินกว่า 35 ปี มีรูปพรรณสูงจากฝ่าเท้าถึงขม่อมไม่ต่ำกว่า 3 ศอก 8 นิ้ว วัดรอบอกภายในแขนเสนอนมไม่ต่ำกว่า 1 ศอก 1 คืบ 6 นิ้ว ..."[3]

2. ในแต่ละปีเมืองแต่ละเมืองจะต้องส่งคนมาเป็นทหารครั้งหนึ่ง โดยให้อำนาจแก่ตาแสงอาเภอเป็นผู้คัดเลือกชายหนุ่มที่มีบ้านเรือนมั่นคง โดยให้อำนาจตราแก่ตาแสงทำหน้าที่คัดเลือกคนเป็นทหารก่อนหลังนั้นได้ตามใจ ถ้าจับฉลาก ถ้านับอายุ อย่างใดตามใจ จะนัดมาผู้ต้องเลือกจะอุทธรณ์ร้องทุกข์ไม่ได้ ..."[4]

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 <u>พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหลวงพิชิตปรีชากร</u> สำเนาที่ 6/111 25 เมษายน ร.ศ. 111

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 <u>สำเนาประกาศคัดเลือกชายฉกรรจ์ในหัวเมืองลาวกาว</u> 1 พฤษภาคม ร.ศ. 111

*พระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหารประกาศใช้เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2451

[3]<u>ล.</u>

[4]<u>ล.</u>

3. ในแต่ละปีให้ตาแสงหาคนมาเป็นทหารให้ได้ตามจำนวน ถ้าคนที่ได้ขนาดไม่มีในหมู่บ้าน ให้ตาแสงอำเภอแลชายฉกรรจ์ในหมู่บ้านนั้นช่วยกันเสาะหามาแต่ที่อื่น ๆ ถ้าหาไม่ได้จะเกณฑ์ตาแสงและชาวบ้านทั้งจำนวนส่วนนั้นมาช่วยกันรับราชการแทนตัวคนที่ขาดไปจนกว่าจะได้คนนั้น

4. ถ้าในท้องที่ใดคนหนีไปไม่มารับเกณฑ์เป็นทหารให้ตาแสงตามจับส่งถ้าจับมิได้ก็เกณฑ์ปรับใช้คนแทน คนหนึ่งเป็นสองคนหรือในกรณีที่ผู้รับเกณฑ์เป็นทหารในขณะที่กำลังฝึกราชการทหารอยู่นั้น ผู้ใดหลบหนีไปเมื่อใด ตาแสงกำนันแลชาวบ้านในส่วนที่ส่งมานั้นเป็นผู้จับส่ง ถ้าจับตัวมิได้ก็จะเกณฑ์ปรับให้ใช้คนแทนต่างเป็นสองคนเสมอไปทุกคราวที่มีคนหนีไป

5. ศิษย์วัดแลสามเณรอายุไม่เกิน 21 ปี มิให้อุปสมบทเป็นอันขาด ให้นับเป็นชายฉกรรจ์ใช้ราชการได้

6. คนหลบลี้แอบแฝงไม่เข้าหมวด แลไม่มีบ้านเรือนญาติมิตรรับรองเป็นเจ้าสำนักให้เอาตัวมาส่งยังศาลาให้สืบหาเจ้าหมู่มาสังกัดไปรับราชการตามกรม แลให้เจ้าหมู่ผู้รับไปให้รางวัลแก่ผู้คุมมาส่งแต่คนละกึ่งตำลึงขึ้นไปถึงสามตำลึง ถ้าเจ้าหมู่นายแขวงมาร้องว่าลูกหมู่ลูกบ้านหลบหนีแอบแฝงอยู่บ้านอื่น เมื่อได้ตัวมาไม่ต้องให้ค่าคุมส่ง แลให้ได้ส่วนค่าเจ้าหน้าที่รู้เห็น ถ้าเจ้าหน้าที่รู้เห็นแกล้งเป็นใจปิดบังหรือการที่ได้ตัวมาด้วยผู้อื่นไปว่าไปจับก็ให้ปรับเจ้าบ้านเจ้าเรือนที่สมคบในจำนวนเงินกึ่งตำลึงถึงสามตำลึง

7. คนที่ส่งมานี้จะโปรดให้เจ้าพนักงานฝึกหัดเป็นทหารหลวงชั้นดีมีเงินเดือนเบี้ยเลี้ยงแลเสื้อยศอยู่รับราชการตามตำแหน่งคนละ 3 ปี เมื่อสิ้นกำหนดแล้วจะโปรดพระราชทานหนังสือสำคัญสำหรับตัวให้กลับไปอยู่บ้านโดยไม่ต้องรับราชการเกณฑ์อันใดอื่นอีก แต่ไม่ต้องเสียส่วยแลไม่มีมูลนายใดนอกจาก นายทหาร แลกรมยุทธนาธิการ ณ กรุงเทพฯ จนตลอดชีวิตแม้จะทุกข์สุขแลเกี่ยวข้องต้องคดีอันใด นายทหารก็จะเอาเป็นธุระค้ำชู ดูแลต่อไปเหมือนกับเมื่อยังรับราชการเป็นทหารอยู่นั้น อนึ่งถ้าผู้ใดรับราชการดีตามชอบใด ๆ หรือเป็นคนมีน้ำใจกล้าหาญแลมีคุณวิเศษในวิชาทหารที่ต้องกำหนดประการใด ๆ ก็จะได้เลื่อนยศเป็นใหญ่ขึ้นไปในราชการทั้งฝ่ายทหารหรือพลเรือนตามลำดับได้จนถึงนายทัพแลท้าวพระยาตามคุณานุรูป หรือจะได้เลื่อนเวลาเวรให้ลดน้อยลงได้รับหนังสือสำคัญกลับไปบ้านแต่เพียงหนึ่งหรือสองปีตามความชอบที่จะมีต่าง ๆ กันนั้น

8. ให้ตาแสงนายอำเภอกำนันเร่งรัดจัดคนที่ต้องลักษณะส่งตามกำหนดให้ได้ก่อนวันที่ 1 สิงหาคม ร.ศ. 111 จงได้ ถ้าถอาคช้าเกินกำหนดไป เจ้าพนักงานจะต้องเกาะตัวเข้ามาให้รับราชการเร่งเอาตามกำสั่งให้ข้าหลวงแลผู้รักษาเมืองกรมการตาแสงกำนันประพฤติตามคำสั่งทุกประการ[1]

จากประกาศการเกณฑ์ทหารในหัวเมืองลาวกาวจะเห็นได้กรมหมื่นพิชิตปรีชากรมีจุดประสงค์ที่จะจัดคนฝึกเป็นทหารเพื่อเตรียมเป็นกำลังของบ้านเมืองอย่างรีบเร่งจึงเป็นเหตุให้หมายประกาศการเกณฑ์ทหารมีลักษณะเป็นการบังคับและชักชวนราษฎร แต่ในลักษณะของข้อความซึ่งแสดงถึงการบังคับนั้น อาจพิจารณาได้ในอีกแง่หนึ่งว่ากรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงมีพระราโชบายที่จะป้องกันความไม่ยุติธรรมในวิธีการเกณฑ์ของพวกตาแสงนายอำเภอ เพราะฉะนั้นจากหมายประกาศบางข้อ* จึงเป็นการบังคับให้ตาแสง นายอำเภอกำนันไปเสาะหาคนมาจากที่อื่น

ในทัศนะของผู้เขียนมีความเห็นว่า การจัดเกณฑ์ทหารในหัวเมืองลาวกาวในครั้งนี้กรมหมื่นพิชิตปรีชากรมุ่งหมายที่จะนำราษฎรซึ่งเป็นชายฉกรรจ์มาฝึกหัดเป็นกำลังป้องกันรักษาบ้านเมืองแต่เพียงอย่างเดียวประกอบกับกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นนักกฎหมายมิใช่นายทหารจึงทำให้หมายประกาศมีข้อบกพร่องตั้งแต่คุณสมบัติของผู้ที่ต้องถูกเกณฑ์และวิธีการ ดังนั้นเมื่อรายงานการจัดการทหารส่งมายังส่วนกลางจึงได้เกิดการวิจารณ์ทักท้วงในความไม่เหมาะสมของหมายประกาศดังปรากฏในพระบรมราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 5 ตลอดจนการลงความเห็นของคณะที่ประชุมเสนาบดี

3. ความเห็นของทางส่วนกลางเกี่ยวกับหมายประกาศคัดเลือกชายฉกรรจ์ในหัวเมืองลาวกาว วันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2435

ก. พระบรมราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 5 ในการประกาศคัดเลือกชายฉกรรจ์ในหัวเมืองลาวกาวในครั้งนี้รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยมีความว่า

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 สำเนาประกาศคัดเลือกชายฉกรรจ์ในหัวเมืองลาวกาว 1 พฤษภาคม ร.ศ. 111

*ดังเช่น ข้อ 3 , ข้อ 4 , ข้อ 6 , ข้อ 7

"ซึ่งเธอคิดจัดทหารหัวเมืองลาวนั้น ฉันได้ตรวจคำประกาศซึ่งเธอส่งมาด้วยนั้นแล้ว การที่เธอจัดทำทั้งปวงนั้นในกรุงไม่ได้รู้เห็นการในหัวเมืองเหล่านั้นตลอดยากที่จะทักท้วงแก้ไขประการใดทั้งเป็นหนทางไกลกว่าจะสั่งกันขึ้นไปถึง ก็พ้นการนั้นล่วงเลยเวลาที่ต้องการจึงเห็นว่าเธอเป็นผู้เป็นต่างหูต่างตาฉันได้อยู่ ในที่นั้นรู้เห็นการในพื้นเมืองเหล่านั้นตลอด คงจะได้ทำให้โดยรอบคอบสมควรแก่ประเทศบ้านเมืองแล้ว เพราะฉะนั้นจึงยอมยกให้เธอคิดอ่านจัดการอันนี้ให้ตลอดไป ตามที่เธอเห็นดีที่สุดทุกประการ เมื่อการขัดข้องอันใดมีขึ้นก็เชื่อในสติปัญญาของเธอที่คิดแก้ไขไม่ให้เป็นการเสียไปได้ เมื่อขัดสิ่งใดที่จะต้องหาไปแต่กรุงเทพฯ ก็ให้บอกลงมาจะช่วยอุดหนุนตามที่จะทำได้ มีข้อสงไสยในความคิดเธอตามที่ตรวจดูในคำประกาศนั้นอยู่บ้างจึ่งขอตักเตือนมาตามประสาที่ช่วยกันคิดกันทำ ได้รู้เห็นก็ติเตียนมาจะได้เป็นทางแนะนำให้เธอคัดเลือกเพิ่มป้องกันแก้ไขอย่าให้มีการเสียได้คือ

1) ขนาดคนเอาสูงถึง 3 ศอก 8 นิ้ว รอบอกใหญ่ 1 ศอกคืบ 6 นิ้ว นี่น่าสงสัยจะหาคนขนาดเท่านั้นได้ยากนักกระมัง ถึงกฎหมายเมืองอื่นทหารเดินเท้าก็ไม่กำหนดใหญ่ถึงเท่านี้

2) การที่ให้อำนาจตาแสงอำเภอเต็มที่จะเลือกคนเป็นทหารก่อนแลหลังกันได้ตามใจ ฤๅจับฉลากนับอายุอย่างใดตามใจจะจัดมาผู้ต้องเลือกจะอุทธรณ์ร้องทุกข์ไม่ได้ดูจะใช้อำนาจแรงอยู่ เธอจะได้คิดป้องกันมิให้ตาแสงอำเภอ กำนันไปใช้อำนาจเป็นเงินทองกดขี่นุ่งหมกันประการใดบ้างควรจะต้องดำริห์ระวังในทางนี้ให้จงมาก

3) ส่วนตาแสงต้องรับผิดชอบนั้นดูก็แรงอยู่คือที่บังคับตาแสงหาคนที่ได้ขนาดมาส่งตามจำนวน ถ้าคนที่ได้ขนาดไม่มีในหมู่บ้านนั้น ให้ตาแสงอำเภอ กำนันแลชายฉกรรจ์ในบ้านนั้นช่วยกันเสาะหาในบ้านที่อื่น ถ้าหาไม่ได้จะเกาะตัวตาแสงลูกล้านทั้งจำนวนส่วนนั้นมาช่วยกันรับ–

ราชการแทนตัวคนที่ขาดไปกว่าจะได้คน

4) ที่ว่าคนหนีให้ตาแสง ว่าเธอเป็นผู้จับส่ง ถ้าจับมิได้ก็เกณฑ์ปรับใช้คนแทนหนึ่งเป็นสองคนนั้น ความ 2 ข้อนี้ดูข้างจะหนักหน้าตาแสง อำเภอ กำนันแลชาวบ้านอยู่ แต่เชื่อว่าเธอจะได้ดำริห์จัดการผ่อนผัน อย่าให้เป็นที่เดือดร้อนมากมายขึ้นได้

มีสำคัญอยู่อีกข้อหนึ่ง ที่ว่าศิษย์วัดแลสามเณรอายุเกิน 21 ปีไม่ให้มีการอุปสมบทให้นับเป็นชายฉกรรจ์ใช้ราชการได้ข้อนี้เป็นการเกี่ยวข้องแก่พระพุทธศาสนาที่จะห้ามไม่ให้อุปสมบทดังนั้นไม่ควรถึงกฎหมายเกณฑ์คนเป็นทหารทั่วไปที่จะจัดกันในกรุงนี้ก็ไม่เกี่ยวข้องแก่ผู้ที่จะมีศรัทธาบวชในพระพุทธศาสนาเลยถึงการบวชในหัวเมืองเหล่านั้นจะแต่ผ้าเหลืองห่อยหูอย่างไรก็ยังขึ้นว่าไม่ให้อุปสมบทยังฟังไม่เพราะอยู่นั่นเอง แต่สงไสยอยู่ที่ความนั้นเธอจะหมายว่ามิได้อุปสมบทคือยังไม่ได้บวชเช่นนั้นฤามิให้อุปสมบทก็อยังไม่ให้บวช ถ้าเป็นอย่างคำหลังนี้ไม่สู้ดี ขอให้ยกเลิกเสีย อนึ่งการที่คิดเก็บบาญชี คนที่เป็นทหารครั้งนี้ ก็เป็นทางที่จะได้รู้จำนวนในหัวเมืองเหล่านั้นทุกเมืองแล้วควรจะตรวจทำบาญชีสัมโนครัว (คือ สเตติสติก) ตามที่ได้สั่งให้มีตราขึ้นไปทำแต่ก่อนนั้นเสียด้วยพร้อมกันจะสดวกดี ขอให้เธอเอาใจใส่ในเรื่องบาญชีสัมโนครัวนี้ให้มากด้วย"[1]

ข. ความเห็นของคณะที่ประชุมเสนาบดี ที่ประชุมเสนาบดีลงความเห็นวิจารณ์ความไม่เหมาะสมบางข้อในหมายประกาศคัดเลือกชายฉกรรจ์เหมือนกับพระราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 5 ทุกประการ*

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 <u>พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นพิชิตปรีชากร</u> สำเนาที่ ร. ที่ 569/111 5 ตุลาคม ร.ศ. 111

*ในทัศนะผู้เขียนมีความเห็นว่ารัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยโดยเสริมจากผลของการประชุมเสนาบดีในเดือนกันยายน ร.ศ. 111

แม้ว่าหมายประกาศการคัดเลือกชายฉกรรจ์ในหัวเมืองลาวกาวจะมีข้อที่จะต้องทักท้วงให้มีการแก้ไขก็ตาม แต่ในด้านคุณประโยชน์และความคิดริเริ่มในการจัดการทหารครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นว่ากรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงต่างพระองค์ ๆ แรกที่ทรงมีพระดำริห์ให้จัดการคัดเลือกชายฉกรรจ์ก่อนที่จะมีพระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหารฉบับแรกในปี พ.ศ. 2451 การปฏิบัติงานของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรในการจัดการทหารจึงได้รับคำชมในที่ประชุมเสนาบดี "ข้อความในประกาศนั้น เมื่อได้ปฤกษาแล้วเห็นด้วยเกล้าฯ พร้อมกันว่าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นพิชิตฯ ออกไปรับราชการต่างพระเนตรพระกรรณอยู่ที่ไกลโดยไว้วางพระราชหฤทัยเอาธุระอุดหนุนทุกอย่างทุกประการ"[1]

2. การปรับปรุงความเป็นอยู่ของราษฎรในหัวเมืองลาวตอนใต้

เนื่องจากสภาพความเป็นอยู่ของราษฎรในหัวเมืองลาวตะวันออกในระหว่างที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จไปถึงกำลังตกอยู่ในสภาพของความแร้นแค้น มีความยากจนเป็นส่วนใหญ่ตามประเพณีของหัวเมืองลาวตะวันออกตั้งแต่ นครจำปาศักดิ์ คำทองใหญ่ สาละวัน อัตปือ แสนปาง สีทันดร เชียงแตงและเมืองขึ้นเจ้าเมืองจะมอบหมายให้ตาแสง นาย-อำเภอและราษฎรจัดเฉลี่ยเรี่ยไรรวมกันเป็นบ้าน ๆ หมู่ ๆ นำสุกร พริก เกลือ ปลา ผักต่าง ๆ สำหรับผลัดเปลี่ยนกันมาเลี้ยงกองข้าหลวงตลอดจนกองทหารจากกรุงเทพฯ ที่ขึ้นมารักษาราชการเป็นประจำทุกวันซึ่งเมื่อคิดเฉลี่ยจำนวนเงินที่หัวเมืองต่าง ๆ ต้องเสียเงินที่สูง ดังปรากฏในประกาศการเลิกเกณฑ์สิ่งของจากราษฎรมีความว่า

> 'ไพร่ต้องจ่ายเงินค่าเลี้ยงคนหนึ่งไม่ต่ำกว่าเดือนละ 1 บาทลงมา แลที่หมู่บ้านมีคนน้อยต้องเพิ่มเติมขึ้นไปถึงคนหนึ่งเดือนละ 2 ตำลึง 3 เฟื้อง เป็นที่เดือดร้อนแก่ไพร่ได้รับความยากแค้นเสียมากเป็นหนักหนา เป็นที่สลดพระไทยยิ่งนัก ...'[2]

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 สำเนาประกาศการเลิกเกณฑ์ทรัพย์สิ่งของจากราษฎรหัวเมืองลาวกาวตะวันออก 15 มีนาคม ร.ศ. 110

[2]ต.

เพื่อเป็นการบรรเทาความเดือนร้อนและยกฐานะความเป็นอยู่ของราษฎรารมหมื่นพิชิตปรีชากรจึงออกหมายประกาศเลิกเกณฑ์สิ่งของจากราษฎร มีความว่า

"... จึงมีสารสั่งไปประกาศฯ ให้ข้าพเจ้าให้บังคับแลต่อว่ามายังข้าหลวงเจ้านายตรรจำปาศักดิ์ ท้าวเพี้ย กรมการเมืองแลผู้ว่าราชการเมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองคำทองใหญ่ สาละวัน อัตปือ แสนปาง เชียงแตง ศรีทันดร การเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำริจดส่งด้วยพระสุขุมญาณเห็นการมาก่อนแล้วว่าความลำบากยากแค้นอันนี้จะมีขึ้นแลมีพระราชประสงค์จะทรงกีดกันทางนี้มิให้มีขึ้นเป็นที่เดือดร้อนทุกข์ยากแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั้งหลายได้ต่อไป จึงทรงพระอุบาหบริจาคพระราชทรัพย์ในท้องพระคลังออกจำหน่ายจ่ายให้เป็นเงินเดือนเงินปีแลเบี้ยหลวงแก่ข้าหลวงแลข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนที่จะต้องออกมารับราชการ ณ หัวเมืองเหล่านี้ตามคุณานุรูปทั่วหน้ากัน คนหนึ่งตั้งแต่วันละชั่งมาจนถึงวันละสลึงหนึ่งเป็นที่สุด นอกจากโปรดพระราชทานข้าวสารให้แก่ราษฎรทั่วกันตามยศบันดาศักดิ์แลบีศติปัญญาบารับราชการ พร้อมทั้งมีคำสั่งห้ามมิให้ข้าหลวงกรมการเมืองต่าง ๆ ไปเบียดเบียนราษฎรโดยการกะเกณฑ์เอาสิ่งของราษฎรเป็นอันขาด นับตั้งแต่ผักต้นหนึ่งเป็นต้นไป ถ้าหากมีข้าหลวงจะขอให้เจ้านายท้าวเพี้ยกรมการช่วยกะเกณฑ์ซื้อเกณฑ์หาให้ตามสมควรแก่การแก่ให้คิดราคาให้แก่ราษฎรโดยสมควรแก่ราคาค่าแรงตามสมัยประเทศและให้เอาสิ่งของที่ซื้อนั้นมาตั้งฎีกาขอเบิกเงินหลวงเป็นค่าใช้จ่ายตามสมควร และห้ามเด็ดขาดในเรื่องการกะเกณฑ์ ถ้าผู้ใดขัดขืนตามคำสั่งนี้ให้ข้าหลวงนำตัวมาปรับไหมตั้งแต่สี่ต่อสิบตามทุนทรัพย์และให้ลงโทษเฆี่ยนขังด้วย ถ้าข้าหลวงแลข้าราชการผู้ควรทำแลทำได้พลอยรู้เห็นหรือเป็นใจไม่ว่ากล่าวเอาโทษแลแก้กันรักษาเกียรติยศยศอำนาจแผ่นดินโดยเร็วแลโดยการที่ตนจะทำได้ ความทราบถึงข้าราชการ

ผู้ใหญ่ ก็ให้เกาะตัวมาวางโทษในฐานถมรู้เห็นไม่ใจกึ่งกันเหตุแลเป็นข้อละเมิดพระราชอาญาโดยโทษานุโทษ"[1]

จากหมายประกาศดังกล่าวข้างต้นนี้ เป็นคำสั่งของข้าหลวงใหญ่ซึ่งห้ามข้าราชการของฝ่ายไทยตลอดจนเจ้านายท้าวพระยาลาวออกเกณฑ์ทรัพย์สิ่งของมาเลี้ยงกองข้าหลวงและห้ามไม่ให้เกณฑ์ตัวไพร่มาให้กองข้าหลวงใช้สอย เป็นการสร้างความรู้สึกให้คนลาวมีความเคารพในการปกครองของฝ่ายข้าหลวงไทยโดยล้างภาพพจน์ซึ่งเคยมีแต่การรีดไถมาเป็นเวลาช้านาน ได้เปลี่ยนแปลงใหม่ที่ไม่เบียดเบียนความแร้นแค้นของคนลาวอีกต่อไป การออกประกาศการเลิกเกณฑ์สิ่งของจากราษฎรนอกจากจะก่อให้เกิดผลดีในการเสริมสร้างความเป็นอยู่ของราษฎรแล้วประโยชน์ที่ได้รับยังเอื้ออำนวยต่อการปกครองที่สามารถลดช่องว่างระหว่างผู้ปกครองฝ่ายไทยที่มีต่อคนลาวด้วย

พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งโปรดพระราชทานเงินเดือนแก่ข้าหลวงและข้าราชการไทยเป็นระเบียบที่ได้ปฏิบัติกันในกรุงเทพฯ มาก่อนแล้ว การที่ข้าหลวงออกไปปฏิบัติหน้าที่ราชการก็ได้รับเงินเดือนจากส่วนกลางไปด้วย แต่ลักษณะของข้าหลวงที่ทางกรุงเทพฯ จัดส่งไปทำหน้าที่ดูแลนั้น ในความรู้สึกของหัวเมืองชั้นนอกหรือประเทศราชมีความรู้สึกว่า "เป็นเจ้านาย" จึงเกณฑ์ทรัพย์สิ่งของจากราษฎรมาเลี้ยงดูเป็นอย่างดีจนกลายเป็นข้อปฏิบัติสืบต่อกันมา ดังนั้นการประกาศเลิกเกณฑ์ทรัพย์สิ่งของจากราษฎรมาเลี้ยงกองข้าหลวงจึงมิได้ก่อให้เกิดประโยชน์ในราชการของบ้านเมือง นับว่าเป็นความคิดใหม่ที่ได้ปฏิบัติในหัวเมืองลาวตะวันออกเป็นครั้งแรก การปฏิบัติงานในด้านการปรับปรุงความเป็นอยู่ของราษฎรและข้าราชการในครั้งนี้รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นชอบในหมายประกาศเลิกเกณฑ์สิ่งของจากราษฎร ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ มีความว่า

"ข้าหลวงใหญ่ออกประกาศห้ามไม่ให้เจ้านายท้าวพระยาแลเจ้าเมืองกรมการเกณฑ์เสบียงอาหารแก่ราษฎรมาเลี้ยงข้าหลวง แลห้าม

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/5 <u>สำเนาประกาศเลิกเกณฑ์ทรัพย์สิ่งของจากราษฎรหัวเมืองลาวตะวันออก</u> 15 มีนาคม ร.ศ. 110

ไม่ให้เกณฑ์ตัวไพร่มาให้ข้าหลวงใช้สอยต่อไปนั้น ได้ทราบความแล้ว การที่กรมหลวงพิชิตปรีชากรออกประกาศห้ามเสียดังนี้เป็นการดีนักควรสรรเสริญ"[1]

3. การปรับปรุงภาษีฝิ่นในหัวเมืองลาวตอนใต้

การจัดอากรยาฝิ่นแต่เดิมมาของหัวเมืองลาวกาวเป็นระบบการผูกขาดโดยเจ้าภาษีฝิ่นซึ่งมีบรรดาศักดิ์เป็นขุนจีนประมูลราชทรัพย์ทำหน้าที่เป็นผู้รับประมูลฝิ่นจากรัฐบาลในราคาประมูลปีละ 80 ชั่งและให้นำฝิ่นไปผูกขายในเมืองเอก เมืองโท ตลอดจนหัวเมืองขึ้นรวม 41 เมือง ข้อปฏิบัติในการจัดอากรฝิ่นได้สืบทอดต่อมาจนถึงสมัยที่พระยามหาอามาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ได้ขอพระราชทานจัดอากรฝิ่นใหม่โดยขอผูกขาดภาษียาฝิ่นในหัวเมืองลาวตะวันออกให้ข้าหลวงดำเนินการแทนขุนจีนประมูลพระราชทรัพย์ เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชานุญาตแล้ว พระยามหาอำมาตยาธิบดี พระพิศณุเทพ ได้จัดการให้จีนผูกขาดไปแต่ละเมืองซึ่งเก็บเงินภาษีฝิ่นได้ดังนี้

นครจำปาศักดิ์ เก็บเงินฝิ่นได้ 50 ชั่ง พระยามหาอำมาตย์และพระพิศณุเทพแบ่งให้เจ้านครจำปาศักดิ์ 25 ชั่ง เก็บเป็นเงินหลวงไว้ 25 ชั่ง

เมืองเชียงแตง	เก็บเป็นเงินหลวงได้	2	ชั่ง
เมืองวัดปือ	เก็บเป็นเงินหลวงได้	3	ชั่ง
เมืองสุรินทร์	เก็บเป็นเงินหลวงได้	10	ชั่ง
เมืองขุขันธ์	เก็บเป็นเงินหลวงได้	2	ชั่ง
เมืองสังฆะ	เก็บเป็นเงินหลวงได้	1	ชั่ง

รวมเป็นเงินหลวงที่ได้รับในหัวเมืองลาวตะวันออก 43 ชั่ง[2]

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ สำเนา ร. ที่ 566 ม.ท. วันที่ 4 ตุลาคม ร.ศ. 111

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 สำเนาประกาศห้ามไม่ให้ซื้อยาฝิ่นเถื่อนในหัวเมืองลาวกาว 15 กรกฎาคม ร.ศ. 111

เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวกาวทรงเห็นข้อบกพร่องในการจัดภาษีฝิ่นที่พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ดำเนินไว้ เพราะเป็นช่องทางที่พวกจีนทำการกดราษฎรบังคลวงทำให้ผลประโยชน์ของบ้านเมืองต้องสูญเสียไปดังปรากฏในรายงานกราบบังคมทูลของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรมีความว่า

> "... แต่ข้าหลวงไม่ได้เอาใจใส่เร่งเรียกเก็บเงินไม่ ทำให้เงินหลวงค้างเมืองละ 1 , 2 , 3 ชั่ง ... ฝ่ายจีนซึ่งผูกขาดภาษียาฝิ่นไปนั้นก็คิดอ่านหาผลประโยชน์โดยไม่ชอบทำ มีการกดขายจับกุมยาฝิ่นเถื่อนคดีเกี่ยวข้องหลายราย ราษฎรได้รับความเดือดร้อนต่าง ๆ จึงขอรับพระราชทานจัดการเปลี่ยนใหม่ ..."[1]

กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงดำเนินการปรับปรุงภาษียาฝิ่นในหัวเมืองลาวกาวฝ่ายใต้ โดยจัดอากรยาฝิ่นให้รัฐบาลเป็นผู้ผูกขาดในการต้มและขายยาฝิ่นแต่ผู้เดียวซึ่งฝิ่นที่นำมาขาย เจ้าพนักงานจัดดำเนินการ 2 ประเภท ประเภทแรกเป็นฝิ่นทางหัวเมืองลาวกาวจัดหามาแล้วทำการต้มขายเอง กับอีกประเภทหนึ่งจัดหาซื้อมาจากกรุงเทพฯ แล้วนำมาจำหน่ายแก่ราษฎร การเปลี่ยนแปลงในการจัดอากรยาฝิ่นครั้งนี้ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ถึงการจัดมีความว่า

> "ให้พระพิศณุเทพและพระศรีพิทักษ์ทำภาษียาฝิ่นในหัวเมืองลาวกาวฝ่ายใต้เป็นของหลวงเสมอเหมือนทั่วกันในหัวเมืองลาวกาวทั้งปวงเวลานี้ได้รับพระราชทานให้พระยาราชเสนา รับซื้อยาฝิ่นดิบลูกใหม่ยาลิ้นกระบื่อย่าง ต้มยาฝิ่นที่เมืองอุบลราชธานีแห่งหนึ่ง พระพิศณุเทพแห่ง 1 ให้พระศรีพิทักษ์ข้าหลวงรับซื้อยาฝิ่นที่เมืองนครจำปาศักดิ์ที่เมืองขุขันแห่งหนึ่ง จำหน่ายยาฝิ่นสุกจากเมืองนครจำปาศักดิ์ อุบลราชธานี ขุขันธ์เป็นแหล่งจำหน่ายยาฝิ่นสุกผลใหญ่กำลังจีนจะสืบสูง ยาลิ้น–

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 63.1/34 <u>สำเนาประกาศห้ามไม่ให้ซื้อยาฝิ่นเถื่อนในหัวเมืองลาวกาว</u> 15 กรกฎาคม ร.ศ. 111

กระบือ กำลังจีนฯ หาเสือ ในหัวเมืองต่าง ๆ ให้จำหน่ายยาฝิ่น ตามระยะทางใกล้แลไกล ยาใหญ่ราคาตั้งแต่ตำลึงสิบสลึงเฟื้องถึง ตำลึงละ 3 บาท ยาต้นกระบือราคาตั้งแต่ตำลึงละ 6 สลึงเฟื้องถึง 8 สลึง ได้รับพระราชทานมีประกาศห้ามมิให้ราษฎรบันทุกหรือขนยาฝิ่นสุก ฝิ่นดิบมาขายในหัวเมืองลาวกาวต่อไปเป็นอันขาด ถ้ายาฝิ่นสุกและฝิ่นดิบผู้ใดมีมากน้อยเท่าใดก็ให้นำมายังโรงภาษีหลวงเมืองนครจำปาศักดิ์ อุบลราชธานี ขุขัน เจ้าพนักงานจะรับซื้อไว้ตามสมควร ... ในระหว่างที่ฝิ่นขาดบัดนี้จะต้องรับพระราชทานยาฝิ่นที่กรุงเทพฯ ขึ้นไปจำหน่ายในหัวเมืองลาวกาว จะโปรดเกล้าฯ พระราชทานยาฝิ่นดิบหรือยาฝิ่นสุกมาจำหน่ายโดยราคาเพียงใด สุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า"[1]

เพื่อเป็นการป้องกันการลักลอบซื้อขายฝิ่นในอาณาเขตหัวเมืองลาวกาว กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงออกหมายประกาศห้ามไม่ให้ซื้อขายยาฝิ่น โดยเฉพาะในเขตหัวเมืองลาวกาวฝ่ายตะวันออกทรงมอบหมายให้พระพิศณุเทพ ข้าหลวงนครจำปาศักดิ์นำประกาศไปแจ้งให้ผู้รักษาเมือง ท้าวเพี้ย กรมการตาแสงกำนันตลอดจนราษฎรไทย ลาว จีน เขมรในพระราชอาณาเขตเมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองคำทองใหญ่ เมืองสาละวัน เมืองสีทันดอน เมืองอัตปือ เมืองแสนปาง เมืองเชียงแตงกับเมืองขึ้นทั้งหลายได้ทราบและปฏิบัติตามข้อความในประกาศซึ่งมีความดังนี้

ข้อ 1 ราษฎรหรือชาวต่างประเทศในหัวเมืองลาวกาวตะวันออกมีฝิ่นดิบ ฝิ่นสุกไว้ในความครอบครองต้องมาทำบัญชีแสดงจำนวนยาฝิ่นนั้นต่อเจ้าพนักงานภาษีฝิ่นภายใน 15 วัน อย่าปิดบังยาฝิ่นดิบยาฝิ่นสุกซุกซ่อนไว้ ต้องนำมาขายให้เจ้าพนักงานภาษียาฝิ่นที่เมืองนครจำปาศักดิ์เพียงแห่งเดียว ถ้าผู้ใดผู้หนึ่งปิดบังยาฝิ่นดิบ ฝิ่นสุกไว้แลลอบซื้อขายให้แก่

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 สำเนาประกาศห้ามไม่ให้ซื้อยาฝิ่นเถื่อนในหัวเมืองลาวกาว 15 กรกฎาคม ร.ศ. 111

ผู้อื่นนอกจากเจ้าพนักงานภาษียาฝิ่น จับได้พิจารณาเป็นสัตย์จะต้องปรับไหมตามกฎหมายภาษียาฝิ่นกรุงเทพฯ

ข้อ 2 ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดนำยาฝิ่นกับฝิ่นสุกมาขายให้เจ้าพนักงาน ๆ จะซื้อตามราคา ถ้าผู้เป็นเจ้าของยาฝิ่นดิบ ฝิ่นสุกกับเจ้าพนักงานภาษีฝิ่นไม่ตกลงราคาซื้อขายแก่กันเจ้าพนักงานจะประทับตราห่อหรือจับยาฝิ่นไว้แล้วส่งให้แก่เจ้าของ ๆ ต้องคุมยาฝิ่นสุกไปกรุงเทพฯ ห้ามมิให้ผู้เป็นเจ้าของยาฝิ่นซึ่งผ่านการประทับตราไปขายให้แก่ผู้อื่นเป็นอันขาด ถ้าเจ้าของฝ่าฝืนคำสั่งลักลอบนำไปขาย เมื่อจับได้พิจารณาเป็นสัตย์จะปรับไหมและริบเอายาฝิ่นไว้ตามกฎหมายกรุงเทพฯ

ข้อ 3 ถ้าผู้หนึ่งผู้ใด จะขายยาฝิ่นต้องไปรับยาฝิ่นสุกต่อเจ้าพนักงานภาษีฝิ่น ณ เมืองนครจำปาศักดิ์ มาจำหน่ายในหัวเมืองตำบลบ้านซึ่งเป็นเขตแขวงหัวเมืองลาวกาวฝ่ายตะวันออกและฝ่ายใต้เจ้าพนักงานภาษีฝิ่นจะจำหน่ายยาฝิ่นสุกยาลูกใหญ่หนักตำลึงจีนเป็นเงินสิบสลึง ยาลิ้นกระบือหนักตำลึงจีนเป็นเงินหกสลึงให้แก่ผู้รับช่วงไปขายในหัวเมืองที่มีชื่อในประกาศแลตำบลบ้านต่าง ๆ คือให้ผู้รับยาฝิ่นจากโรงภาษีใหญ่เมืองนครจำปาศักดิ์ไปขายที่เมืองสีทันดอน เมืองมูลปาโมกข์ เมืองสภังภูผา เมืองบัว เมืองโพนทอง เมืองอุทุมเมืองมัตถุสรผล เมืองสุวรรณคีรี เมืองสุควารี เมืองวาปีไพบูลย์ เมืองกุสุมาลย์ตำบลบ้านต่าง ๆ แขวงเมืองนครจำปาศักดิ์ ให้ขายยาฝิ่นสุกลูกใหญ่ตำลึงอันเป็นเงินสิบเอ็ดสลึงยาฝิ่นลิ้นกระบือตำลึงละเจ็ดสลึง ให้ผู้ขายเป็นกำไรตำลึงละสลึง เมืองคำทองใหญ่ เมือง–สาละวัน เมืองคง เมืองสพาด เมืองคำทองน้อย เมืองอัตปือ เมืองแสนปาง เมือง–เชียงแตง เมืองธาราบริวัตรให้ขายยาฝิ่นสุกลูกใหญ่ตำลึงจีนเป็นเงินสามบาท ยาลิ้นกระบือตำลึงละสิบสองบาท ยกให้ผู้ขายเป็นกำไรตำลึงละ 2 สลึง แต่ผู้ที่จะไปรับยาฝิ่นสุกมาขายตามหัวเมืองแลตำบลบ้านต่าง ๆ นั้นต้องให้เงินกับเจ้าพนักงานภาษียาฝิ่น ๆ จึงจะจำหน่ายยาฝิ่นสุกให้ตามมากแลน้อย

ข้อ 4 ห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดต้มยาฝิ่นขายในเขตแขวงเมืองลาวกาวฝ่ายตะวันออกแลฝ่ายใต้ ซึ่งมิใช่ที่ต้มยาฝิ่นของหลวง ณ เมืองนครจำปาศักดิ์เป็นอันขาด ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดไม่ฟังประกาศนี้ เมื่อมีผู้มารับสินบลจับได้พิจารณาเป็นสัตย์จะปรับไหมทำโทษตามกฎหมายภาษีฝิ่นกรุงเทพฯ ให้ผู้รักษาเมืองท้าวเพี้ยกรมการตาแสงกำนันนำประกาศนี้อ่านป่าวให้ราษฎร

แลกนต่างประเทศซื้อขายฝิ่นเถื่อนดิบสุก ซึ่งไม่มีใบเสร็จเจ้าพนักงานภาษีฝิ่นในท้องแขวงหัวเมืองลาวกาวฝ่ายตะวันออกแลฝ่ายใต้เป็นอันขาด ถ้าลูกค้าราษฎรไทย ลาว เขมร จีนแลชาวต่างประเทศมียาฝิ่นดิบ ฝิ่นสุกจะมาขายให้เจ้าพนักงานภาษีฝิ่น ณ เมืองนครจำปาศักดิ์ก็ให้ผู้รักษาเมืองท้าวเพี้ยกรมการตาแสงกำนันตรวจนับชั่งน้ำหนักยาฝิ่นให้ถูกต้องแล้ว แล้วทำบาญชีไว้แลให้มีหนังสือส่งบาญชีที่ได้ตรวจนั้น แต่งกรมการคุมตัวผู้ซึ่งมียาฝิ่นมาส่งยังเจ้าพนักงานภาษีฝิ่นให้ผู้ว่าราชการเมืองท้าวเพี้ยกรมการตาแสงแจ้งความแก่ผู้ซึ่งมียาฝิ่นดิบยาฝิ่นสุกนั้นกลับไปเสียให้พ้นจากเขตแขวงบ้านเมือง อย่าให้ผู้เป็นเจ้าของยาฝิ่นขายยาฝิ่นดิบสุกให้แก่ผู้หนึ่งผู้ใดได้เป็นอันขาด[1]

จะเห็นได้ว่าการจัดตั้งอากรยาฝิ่นในหัวเมืองลาวกาวตามพระดำริของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นการดำเนินที่แสดงให้เห็นอย่างชัดว่ารัฐบาลส่วนกลางของฝ่ายไทยมีจุดประสงค์ในการควบคุมทางด้านเศรษฐกิจของหัวเมืองลาวตอนใต้ซึ่งเป็นวิธีการเดียวกันซึ่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้จัดดำเนินการในนครหลวงพระบาง* ถึงแม้ว่าทางฝ่ายไทยจะวางแผนงานที่เอาเปรียบแก่หัวเมืองชั้นนอกก็ตามแต่ถ้าพิจารณาในผลสะท้อนกลับแล้วในขณะนี้ทางส่วนกลางก็ต้องจัดหาเงินเพื่อปรับปรุงการปกครองในประเทศราชและหัวเมืองชั้นนอกบริเวณที่มีติดกับเขตอิทธพลของประเทศมหาอานาจดังนั้นการจัดตั้งภาษียาฝิ่นในครั้งนี้ไม่กระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ของคนลาว นอกจากว่าจะมี "มือที่สาม" เข้าแทรกแซงแทนคนลาวเพื่อโจมตีการปกครองของฝ่ายไทย ซึ่งจะทำให้คนลาวมีความรู้สึกไม่พอใจในการดำเนินงานในครั้งนี้ได้ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาปรารภกับกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ มีความว่า

> "... เรื่องการจัดตั้งภาษียาฝิ่น ในหัวเมืองลาวกาว ได้ตรวจดูแล้ว การที่กรมหลวงพิชิตปรีชากรจัดการตั้งภาษียาฝิ่นนั้นก็ดี

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 สำเนาประกาศห้ามไม่ให้ซื้อขายยาฝิ่นเถื่อนในหัวเมืองลาวกาว 15 กรกฎาคม ร.ศ. 111

*โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 3

แล้ว แต่คำที่เริ่มต้นในประกาศยังเป็นเอาหัวเห็ดย้ำอยู่หน่วยหนึ่งเป็น แต่จะหาประโยชน์อย่างเดียว ไม่ก็คจะป้องกันความชั่วแลเงินก็จะส่งกรุงเทพฯ ไม่ใช้ราชการบำรุงเมืองลาว แต่รู้สึกติเตียนก็เพียงพวกข้าหลวง (ฝรั่งเศส) เท่านั้น พวกลาวถ้าได้ยินว่าเพิ่มพูนพระราชทรัพย์ก็มทราบง่ายกว่า"[1]

4. การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองชายแดนในลาวตอนใต้

ก. เมืองเชียงแตง

ในระยะเวลาที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรปฏิบัติงานในหัวเมืองลาวตะวันออก ขณะนั้นหัวเมืองชายแดนกำลังเผชิญกับภัยคุกคามของฝรั่งเศสดัง ปรากฏในเหตุการณ์ที่ญวนมีหนังสือบังคับฝรั่งเศสเข้ามาเกณฑ์ไพร่ให้ไปทำทางจากเมืองตะโปนไปยังแม่น้ำโขง สาละวัน วังคำ เมืองนอง รวมเป็น 4 ทาง ซึ่งกรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 มีความว่า

"... ญวนมีหนังสือบังคับมาถึงเมืองตะโปนว่า ฝรั่งเศสสั่งให้เกณฑ์ไพร่ทำทางใหญ่กว้าง 6 วา ไปให้ถึงแม่น้ำโขงทางหนึ่ง ไปเมืองสาละวันทางหนึ่ง ไปเมืองนองทางหนึ่ง ไปเมืองวังคำทางหนึ่ง รวม 4 ทาง ว่าองค์กงที่อ ฝรั่งเศสและญวนจะยกมาจากเมืองลาวกำโล (CamLo) ... เข้ามาให้ถึงแม่น้ำโขง ... ข้อความในหนังสือญวนนั้นก็เป็นคำขู่อวดอ้างอย่างคารม ญวนเคยว่ามาแต่ก่อนนั้น ๆ แต่เห็นจะมีความจริงอยู่สักอย่างที่ฝรั่งเศสสั่งให้ทำทางเข้ามาตามหน้าด่านนั้นด้วย อาการที่ฝรั่งเศสทำการปลายแดนทุกวันนี้ก็ตั้งทำทางใหญ่เข้ามาตามที่ทำได้ ... ราชการหน้าด่านทางแถบนี้ ทุกวันนี้พวกญวนก็ว่ากล่าวเงิบเอื้อมอ้างว่าเป็นเขตแดนของตัวเหลื่อมเกินกับหัวเมืองหน้าด่านฝ่าย

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ สำเนา ร. ที่ 685/111 4 ตุลาคม ร.ศ. 111

กรุงเทพฯ อยู่หลายตำบล ฝรั่งเศสคิดจะช่วยอุดหนุนแลอยากให้ปรากฏเป็นแท้ เขตรแดนแลอำนาจญวนเวลานี้จะมีอย่างไร จึงได้สั่งทำทางเข้าป่าถ้าเข้ามาได้อย่างใด ก็คงจะอ้างว่าเป็นแดนญวนแท้ เอาเป็นที่ตั้งว่ากล่าวเกินต่อไป ... บางทีการเล่าฤาครั้งนี้จะเป็นประถมเหตุหนึ่งแห่งการใหญ่ได้อยู่ ..."[1]

พฤติการณ์ของฝรั่งเศสตามที่ปรากฏในหัวเมืองชายแดน กรมหมื่นพิชิตปรีชากรมีความเห็นว่าฝรั่งเศสกำลังใช้อำนาจข่มขู่ไทย จึงทรงเตรียมการป้องกันชายแดน โดยเฉพาะเมืองเชียงแตงเป็นเมืองสำคัญทางใต้เพราะเป็นศูนย์รวมการค้าขายระหว่างไทย ญวนและเขมร ฝ่ายไทยมีรายได้จากการเก็บภาษีสินค้าขาเข้า แต่ที่สำคัญที่สุดในระหว่างนี้เมืองเชียงแตงเป็นจุดยุทธศาสตร์เปรียบเสมือนกุญแจของแม่น้ำโขง ซึ่งมีเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำที่จะติดต่อกับเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ทางเหนือ เพื่อเป็นการเตรียมการป้องกันการซ่องสุมผู้คนและเสบียงอาหารของฝ่ายฝรั่งเศส กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงโปรดให้ขุนมหาวิไชยข้าหลวงเมืองสีทันดอนคุมไพร่และทหาร 100 คนเดินไปประจำ ณ แก่งลีผี ทรงกำชับพระพิศณุเทพให้สั่งการไปยังหลวงบุรินทรมาตย์ ข้าหลวงเมืองเชียงแตงว่า

'... ให้จัดทหารรักษาด่านตามลำน้ำโขงโดยกวดขัน ถ้ามีเรือญวน เขมร ขึ้นมาตามลำน้ำให้ไปตรวจดู ถ้าพบดินระเบิด ดินปืนและเครื่องอาวุธ ให้ชี้แจงอย่าให้พาเข้ามาในพระราชอาณาเขตรถ้าห้ามไม่ฟัง ให้ใช้กำลังเข้าจับกุมเอาคนแลของต้องห้ามไว้ให้จงได้ถ้ามามากให้เร่งเกณฑ์กำลังออกกาวสกัดห้ามปรามจับกุมให้ทันท่วงที'[2]

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 <u>กรมหลวงพิชิตปรีชากรกราบทูลรัชกาลที่ 5</u> 19 มกราคม ร.ศ. 111

[2]<u>ค.</u> กรมหลวงพิชิตปรีชากรกราบทูลรัชกาลที่ 5 19 มกราคม ร.ศ. 110

ข. ทรงจัดส่งข้าหลวงออกไปกำกับราชการหัวเมืองชายแดน

นอกเหนือจากการจัดคนออกตรวจตราการขึ้นล่องของชาวต่างชาติต่างเมืองในเชียงแตงแล้ว กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงพระดำริเห็นความสำคัญของหัวเมืองอื่น ๆ ในหัวเมืองลาวกาวฝ่ายตะวันออกและหัวเมืองชายแดนนอกพระราชอาณาเขตที่สำคัญอีกหลายแห่งยังมิได้มีข้าหลวงไทยออกไปกำกับราชการ ดังนั้นเพื่อเป็นการรักษาความปลอดภัย กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงแต่งตั้งข้าหลวงออกไปกำกับราชการหัวเมืองชายแดน ดังปรากฏรายนามต่อไปนี้

1. พระประชาคดีกิจ รักษาราชการเมืองเชียงแตงและเมืองธาราบริวัตร
2. พันพิศณุราช รักษาราชการเมืองอัตปือ
3. นายพันตรีหลวงพิทักษ์นรินทร์ (ผึ้ง) รักษาราชการเมืองคำทองใหญ่และเมืองสาละวัน
4. หลวงเทเพนทรเทพ ไปปราบโจรผู้ร้าย และจัดด่านชั้นในที่เมืองลีผีเดอนและแสนปาง แทนขุนมหาวิไชยซึ่งถึงแก่กรรม
5. พระศรีพิทักษ์ เป็นข้าหลวงกำกับราชการในเขตเมืองสุรินทร์ ขุขันธ์ ศรีสะเกษและสังขะ
6. ขุนไผทไทยพิทักษ์ เป็นข้าหลวงผู้ช่วยประจำเมืองศรีสะเกษ
7. หลวงธนสารสุทธารักษ์ กับ ขุนกัมพุชวาจา ประจำรักษาราชการเมือง-สุรินทร์
8. โปรดให้พระยาราชเสนา พระภักดีณรงค์ หลวงโยธีบริรักษ์ รับราชการอยู่ที่เมืองอุบลราชธานีตามเดิม*
9. จมื่นศักดิ์บริบาล ไปจัดราชการเมืองสุวรรณภูมิ
10. หลวงเทพนรินทร์ (วันไกรถกษ์) ไปตั้งรักษาด่านที่เมืองตะโปน

---

*เมืองอุบลราชธานีเป็นเมืองที่มีความสำคัญและเป็นศูนย์กลางการปกครองของหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมด บุคคลทั้งสามได้เคยปฏิบัติหน้าที่ประจำเมืองอุบลราชธานีมาแล้ว กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจึงแต่งตั้งให้รับราชการตามเดิม

11. นายสุดจินดา จัดราชการเมืองกาฬสินธุ์ และเมืองภูแล่นช้าง

12. นายรองชิด จัดราชการเมืองร้อยเอ็ด[1]

การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองชายแดนในระหว่างที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่เป็นการจัดการปกครองเพื่อเตรียมการเผชิญกับการบุกคามของฝรั่งเศส ซึ่งทางกรุงเทพฯ ขณะนั้นคาดการว่าอาจจะต้องมีเหตุการณ์ในปัญหาชายแดน แต่การดำเนินการจัดในครั้งนี้เป็นการจัดรักษาความปลอดภัยอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก จึงก่อให้เกิดข้อดีทางด้านการวางรูปแบบการปกครองเท่านั้น แต่ในด้านการปฏิบัติงานเพื่อรักษาความปลอดภัยแล้วยังมีข้อหละหลวมอยู่ซึ่งปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดเมื่อหัวเมืองชายแดนต้องเผชิญกับการบุกรุกของฝรั่งเศสในต้นปี พ.ศ. 2436

ในระหว่างที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวกาวพระองค์ทรงมีพระดำริที่จะจัดปรับปรุงการปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ในหัวเมืองลาวกาวแต่เนื่องจากการคมนาคมในหัวเมืองลาวกาวเป็นอุปสรรคสำคัญจึงทำให้งานปรับปรุงในด้านการปกครองต้องล่าช้าโดยเฉพาะทางหัวเมืองลาวตะวันออกซึ่งพระองค์ทรงรายงานข้อบกพร่องและข้อเสนอแนะในการปรับปรุงการปกครองกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 อย่างชัดเจนดังกล่าวมาในข้างต้นประกอบกับเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2436 ได้มีความรุนแรงยิ่งขึ้นจนเป็นเหตุให้ทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายฝรั่งเศสเกิดปัญหาในการรุกล้ำเขตแดนกัน จนในที่สุดปัญหาในเรื่องการปักปันเขตแดนซึ่งทั้งสองฝ่ายไม่สามารถจะใช้วิธีการเจรจาทางการทูตตกลงกันได้ ฝรั่งเศสจึงใช้วิธีการข่มขู่บังคับไทยดังปรากฏใน "เหตุการณ์ ร.ศ. 112" ผลที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์ในครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ฝ่ายไทยในด้านบูรณะภาพและเกียรติประวัติของประเทศดังปรากฏในข้อตกลงของสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 <u>กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลรัชกาลที่ 5</u> 1 สิงหาคม ร.ศ. 111 (ตามใบบอกกรมหลวงพิชิตปรีชากร 18 พฤษภาคม ร.ศ. 111)

ดังนั้นในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2436 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระดำริเรียกกรมหมื่นพิชิตปรีชากรกลับมารับราชการในกรุงเทพฯ อย่างกระทันหัน ด้วยเหตุนี้แผนงานการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวกาวทั้งหมดจึงต้องยุติลง ในเวลาต่อมาทางกรุงเทพฯ ได้มีการดำเนินงานในการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขตเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล หัวเมืองลาวกาวต้องเปลี่ยนมาเป็นมณฑลอีสานภายใต้การบริหารการปกครองของกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ปรากฏว่าหัวเมืองลาวตะวันออกซึ่งอยู่ในฝั่งขวาของแม่น้ำโขงได้รับการปรับปรุงการปกครองจากข้าหลวงใหญ่อีกครั้งหนึ่ง จนในที่สุดทางฝ่ายไทยต้องสละสิทธิเหนือดินแดนลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงในข้อตกลงของสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 อันเป็นข้อกำหนดให้ไทยต้องยุติในปัญหาหัวเมืองลาวตะวันออกบริเวณฝั่งแม่น้ำโขงทั้งสองฝั่งโดยทางนิตินัย

ตลอดระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2425 ถึง พ.ศ. 2436 ทางกรุงเทพฯ ได้พยายามเข้าจัดการปรับปรุงการปกครองเพื่อแก้ไขปัญหาภายในของหัวเมืองลาวตลอดมา แต่เนื่องจากได้เกิดอุปสรรคเกี่ยวกับปัญหาทางการเมืองระหว่างไทยกับฝรั่งเศส จึงเป็นเหตุให้งานปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองลาวตะวันออกต้องหยุดชะงักลง

เมื่อเปรียบเทียบการปรับปรุงการปกครองที่ทางกรุงเทพฯ ได้ลงมือปฏิบัติมาในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองในระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. 2425 – 2436 จะเห็นได้ว่างานปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางได้ปรากฏผลสำเร็จมากกว่าทางด้านหัวเมืองลาวซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของข้าหลวงใหญ่ประจำนครจำปาศักดิ์* ทั้งนี้เพราะทางประเทศราชหลวงพระบางมีปัจจัยที่ส่งเสริมให้งานการปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางได้มีความมั่นคงกว่าในหัวเมืองลาว แต่ปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งคือประเทศราชหลวงพระบางมีข้าหลวงใหญ่ซึ่งเป็นกลจักรสำคัญเป็นผู้วางรากฐานการปรับปรุงนครหลวงพระบางไว้เป็นอย่างดีมั่นคงกว่าข้าหลวงใหญ่ในนครจำปาศักดิ์** ได้ดำเนินไว้

---

*พิจารณาจากบทที่ 3 และบทที่ 4

โปรดดูรายงานของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรในจดหมายเหตุราชการเขตลาวกาว**ของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 หน้า 358 – 361

ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการปฏิบัติงานของข้าหลวงใหญ่ในประเทศราชหลวงพระบางดังมีความว่า

"... การที่เราแต่งกองแผนที่ฝ่ายหนึ่ง ให้ข้าหลวงเป็นผู้สืบสวนข้อความที่เป็นหลักฐานว่าพระราชอาณาเขตรเพียงใดและตั้งด่านทางฝ่ายหนึ่ง ข้าหลวงที่เป็นผู้สืบสวนนั้นเป็น 5 พวก คือข้างเชียงใหม่ตั้งแต่ กรมหลวงพิชิตลงมาจนถึงโสภณในครั้งนี้ ข้าหลวงพระบางนั้นพระยาสุรศักดิ์ ข้างเมืองพวนตลอดจนเมืองคำเกิด คำม่วนตั้งแต่กรมหมื่นประจักษ์ลงมาถึงพระยาสุริยเดช ข้างเมืองอุบลเมืองเขมราษฎรแลอื่น ๆ ถึงเมืองคำเกิด คำม่วน พระยาราชเสนา ตอนเมืองนครจำปาศักดิ์แลเมืองเขมรเป็นส่วนพระยามหาอำมาตย์ข้าหลวงได้ไปตั้งด่านทางฤาสืบสวนเขตรแดนได้ความประการใดมีใบบอกลงมาเป็นครั้งเป็นคราวก็มี ที่ทำละเอียดลออมาก เช่น พระยาสุรศักดิ์ก็มีแต่ฉันเห็นว่าที่ทำละเอียดอ่านเหลืออ่าน เช่น พระยาสุรศักดิ์ทำมาฉันเองก็เป็นคนอ่านมากเป็นอย่างยิ่งแต่ยังอ่านไม่ถี่ถ้วนหมดได้ ..."[1]

แม้ว่าการลงมือปฏิบัติงานของข้าหลวงใหญ่ในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวตอนใต้ได้มีความอุตสาหะในการทำงานเพื่อสร้างความมั่นคงภายในให้แก่ดินแดนดังกล่าวนี้ก็ตามแต่เนื่องจากการปฏิบัติงานในครั้งนี้ทางกรุงเทพฯ มีเวลาจัดดำเนินงานในระยะเวลาอันสั้น ทั้งนี้เพราะเมื่อเกิดอุปสรรคจากการคุกคามของฝรั่งเศสในเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ดินแดนที่รัฐบาลไทยได้จัดการปรับปรุงการปกครองไว้ต้องสละสิทธิให้ฝรั่งเศสเข้ามาครอบครองแทน ดังนั้นผลของการปรับปรุงการปกครองซึ่งฝ่ายไทยได้ทุ่มเทในดินแดนหัวเมืองลาวตอนใต้ได้แสดงสิทธิแก่ฝ่ายไทยก่อน พ.ศ. 2436 เท่านั้น ในเวลาต่อมารัฐบาลไทยต้องเผชิญกับการคุกคามของมหาอำนาจฝรั่งเศสจนในที่สุดรัฐบาลไทยได้สละสิทธิหัวเมืองลาวตอนใต้ทั้งหมดให้แก่ฝรั่งเศสดังจะได้กล่าวไว้ในบทต่อไป

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/27 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ สำเนา ร. ที่ 126/105 3 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109

บทที่ 5

ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในประเทศราชหลวงพระบาง และหัวเมืองลาว พ.ศ. 2431 – พ.ศ. 2446

ก่อนหน้าที่เหตุการณ์ ร.ศ. 112 ซึ่งเป็นจุดระเบิดของความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยกับฝรั่งเศสได้อุบัติขึ้น ทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายฝรั่งเศสมีข้อกระทบกระทั่งต่อกันในลักษณะของพฤติกรรมที่ไม่รุนแรง ดังปรากฏในเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสตั้งแต่ พ.ศ. 2431 เป็นต้นมา

1 ความขัดแย้งระหว่าง พ.ศ. 2431 - 2436

1.1 ปัญหาสิบสองจุไทย

ดินแดนสิบสองจุไทยเป็นหัวเมืองซึ่งสร้างความยุ่งยากทางการเมืองการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ปัญหาดังกล่าวสืบเนื่องมาจากสิบสองจุไทยเป็นหัวเมืองที่มีเมืองใหญ่อยู่ 2 เมือง คือ เมืองแถงเป็นหัวเมืองใหญ่ฝ่ายใต้ ส่วนทางฝ่ายเหนือมีเมืองไล หัวเมืองทั้งสองต่างปกครองอย่างเป็นอิสระต่อกัน ก่อน พ.ศ. 2431 ท้าวไล ผู้ปกครองเมืองไลได้ขยายอิทธิพลโดยการเข้ายึดครองเมืองแถงและหัวเมืองขึ้นทั้งหมดอันมีผลให้ท้าวไลได้ปกครองแขวงสิบสองจุไทยทั้งหมด*

ในฐานะที่แขวงสิบสองจุไทยเป็นดินแดนในพระราชอาณาเขตของไทย ท้าวไลเป็นผู้ปกครองผู้หนึ่งที่จะต้องยอมรับอำนาจของทางกรุงเทพฯ ซึ่งในระหว่างปี พ.ศ. 2428 ฝรั่งเศสได้ปกครองญวนทั้งหมดด้วย ทางกรุงเทพฯ เกรงว่าแขวงสิบสองจุไทยจะกลายเป็นดินแดนแห่งแรกที่ฝรั่งเศสใช้เป็น " ประตู " สำหรับการขยายอิทธิพลในหัวเมืองลาวได้ ผลของการคาดการณ์ในนโยบายต่างประเทศของฝรั่งเศสที่มีต่อดินแดนทางตะวันออกของพระราชอาณาเขตไทยได้เกิดเป็นความจริงขึ้นดังปรากฏจากการที่นายแกร์การาเด็ค ราชทูตฝรั่งเศสได้กล่าวถึงสิทธิของฝรั่งเศสที่มีต่อเมืองไล แต่ได้คำชี้แจงจากเจ้าหมื่นไวยวรนารถ มีความว่า

---

* โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 3

" เมืองไลนั้นขึ้นอยู่ 3 ฝ่ายฟ้า จีนก็ไปส่วย ญวนก็ไปส่วย หลวงพระบางก็ไปส่วย แต่แผ่นดินนั้นเป็นของไทย หัวเมืองทั้งหลายก็ทราบอยู่ทั้งสิ้น แต่ที่เป็น 3 ฝ่ายฟ้านั้นก็เพราะแผ่นดินติดต่ออยู่กับญวน ลาวกับจีน คนอยู่ในเมืองไลจึงเอาของกำนัลไปให้ ดินแดนที่ขึ้นอยู่กับไทยนั้นมีแจ้งอยู่ในพงศาวดารเมืองหลวงพระบางมาช้านานแล้ว "[1]

ข้อชี้แจงของเจ้าหมื่นไวยวรนารถได้ก่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านการเมืองการปกครองแก่ฝ่ายไทย 2 ประการ

ประการแรก เกี่ยวกับสิทธิของไทยในการเป็นเจ้าของดินแดนสิบสองจุไทยซึ่งปรากฏมาเป็นเวลาช้านาน

ประการที่สอง เกี่ยวกับสภาพการปกครองของเมืองสามฝ่ายฟ้า เป็นวิธีการหนึ่งซึ่งฝ่ายไทยให้สิทธิแก่เมืองไลในการดำเนินนโยบายต่างประเทศ แต่ในด้านการแสดงความเป็นเจ้าของในดินแดน " เมืองไล " เป็นหัวเมืองขึ้นของกรุงเทพ ฯ

ปัญหาดินแดนสามฝ่ายฟ้ามิได้เกิดขึ้นเฉพาะกับเมืองไลเท่านั้น แต่ได้ปรากฏอยู่ทั่วไปในดินแดนหัวเมืองลาวตะวันออก ทางกรุงเทพฯ ถือว่าเป็นระเบียบประเพณีการปกครองที่หัวเมืองขึ้นมีสิทธิที่จะปฏิบัติต่อเมืองใหญ่ เช่น จีนกับญวน เพื่อรักษาความอยู่รอดของหัวเมืองแต่ละเมือง ตลอดเวลาที่ผ่านมาก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 ประเพณีที่เมืองสามฝ่ายฟ้าส่งบรรณาการและส่งส่วยเพื่อเป็นของกำนัลให้กับหัวเมืองใหญ่ ได้ปรากฏอย่างแพร่หลาย แม้แต่ประเทศราชหลวงพระบางซึ่งเป็นหัวเมืองขึ้นที่สำคัญของไทยได้ส่งบรรณาการให้แก่จีนและญวนด้วย ทางกรุงเทพฯ มิได้ขัดขวางในการ

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี <u>ประวัติการณ์ของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี</u> เล่ม 3 หน้า 24

ที่เจ้านครหลวงพระบางปฏิบัติต่อจีน* และญวน การแสดงสิทธิในการครอบครองหัวเมืองดังกล่าวนี้ทางฝ่ายไทยจะควบคุมเฉพาะการแต่งตั้งผู้ปกครองกับการถวายเครื่องราชบรรณาการเท่านั้น [1]

ข้อชี้แจงของเจ้าหมื่นไวยวรนารถที่มีต่อนายแกรการาเด็ดในครั้งนี้ ทางฝ่ายไทยได้ให้ความกระจ่างเกี่ยวกับสิทธิของไทยในหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมด แต่ข้อยืนยันทั้งหมดเป็นความเห็นส่วนตัวของไทย ซึ่งไม่สามารถนำหลักฐานทางกฎหมายหรือหลักฐานในทางแผนที่มายืนยันต่อฝ่ายฝรั่งเศสได้ ดังนั้นการเสนอเหตุผลของฝ่ายไทยในครั้งนี้ทางฝรั่งเศสไม่ถือเป็นข้อเท็จจริงที่ฝ่ายไทยเสนอมาประกอบกับหลักฐานในการเป็นเจ้าของดินแดนสิบสองจุไทยยังมิได้แสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่าไทยเป็นเจ้าของดินแดนสิบสองจุไทยโดยสมบูรณ์ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าหมื่นไวยวรนารถมีความว่า

---

* เครื่องบรรณาการที่นครหลวงพระบางส่งของกำนัลแก่จีนและญวนกำหนด 10 ปีต่อครั้ง สำหรับจีนเจ้าหลวงได้มอบหมายให้ผู้แทนนำเครื่องบรรณาการเดินทางจากเมืองสายไปเมืองลาซึ่งอยู่ในดินแดนสิบสองปันนาเพื่อเดินทางไปยังเมืองยูนนาน และมอบให้แก่ข้าหลวงใหญ่ฝ่ายจีนซึ่งเรียกว่า " เจ้าฟ้าวอง " โดยมีเครื่องบรรณาการประกอบด้วย ช้าง 4 เชือก ห่อ 41 ตัว นาก 533 ปอนด์ นอแรด 25 ปอนด์ งาช้าง 1,000 ปอนด์ ผ้าทอพื้นเมือง 250 พับ หมากดิบ 150 ทะลาย มะพร้าว 150 ผล และไข่ปลาเค็ม 23 ถุง (จาก James McCarthy: Surveying and Exploring in Siam หน้า 60.) ในปี พ.ศ 2431 ปรากฏว่าเจ้าฟ้าวองส่งขุนนางจีนมาทวงบรรณาการจากนครหลวงพระบาง ซึ่งขณะนั้นเจ้าหมื่นไวยวรนารถเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำนครหลวงพระบาง สำหรับญวนทางนครหลวงพระบางเลิกส่งเครื่องบรรณาการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2379

[1] นิธิ เอียวศรีวงศ์ ล.ต. หน้า 18 (อ้างอิงมาจาก Francis Garnier Voyage d' Exploration en Indo-Chine Empire Vol I p.321)

" เมืองสิบสองจุไทยซึ่งเจ้าหมื่นไวยวรนารถถามมาว่า จะให้เอาไว้เป็นพระราชอาณาเขตฤาประการใดนั้น ได้หาฤากรมหลวงเทวะวงศ์ เห็นว่าควรจะรวบเอาไว้ก่อน เมื่อจะแบ่งปันเขตแดนกับฝรั่งเศส จะว่ากล่าวขอร้องกันประการใด เมื่อควรจะปลดให้จึงค่อยปลดให้ไปต่อภายหลัง " [1]

แสดงให้เห็นว่าก่อน พ.ศ. 2429 ดินแดนสิบสองจุไทยยังเป็นปัญหาสำหรับกรุงเทพฯ ซึ่งมิได้ยึดครองไว้อย่างแน่นอน เพียงแต่เป็นนโยบายที่จะให้ดินแดนสิบสองจุไทยเป็นเขตแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศส แผนการยึดครองดินแดนสิบสองจุไทยทั้งหมดได้เริ่มขึ้นหลังจากที่คำหุมพร้อมกับพวกฮ่อทำการปล้นสะดมและเผาเมืองหลวงพระบางในปี พ.ศ. 2430 ในเวลาต่อมาทางฝ่ายไทยจึงดำเนินการเข้ายึดครองเมืองไลพร้อมทั้งทำการกวาดต้อนพวกฮ่อกลับไปยังถิ่นเดิมในประเทศจีน ซึ่งวิธีการที่จะทำให้พวกฮ่อกลับถิ่นฐานกำเนิดเดิมได้ ทางฝ่ายไทยจะต้องร่วมมือกับกองทหารฝรั่งเศสในตังเกี๋ย * ด้วยเหตุนี้ปัญหาการส่งฮ่อกลับไปยังประเทศจีนได้ชักนำให้ฝรั่งเศสขยายอิทธิพลมายังดินแดนสิบสองจุไทยได้สำเร็จหลังจากที่ฝรั่งเศสได้เคยผิดหวังในการเจรจาทางการทูตกับรัฐบาลไทยในปี พ.ศ. 2428

1. การขยายอิทธิพลทางทหารของฝรั่งเศสในดินแดนสิบสองจุไทย พ.ศ. 2430

แผนการปราบปรามฮ่อขั้นเด็ดขาดเพื่อให้ปัญหาฮ่อได้สิ้นสุดลงเป็นปัญหาสำคัญที่จะต้องนำกองทหารฝรั่งเศสเข้ามาเกี่ยวข้อง ทางด้านฝรั่งเศสได้มอบหมายให้นายพันเอกเปร์โนต์ (Parnot) ปฏิบัติการทางทหารร่วมกับทหารไทย ภายใต้การนำของพระยาสุรศักดิ์มนตรี ขณะที่แผนการดำเนินงานระหว่างไทยกับฝรั่งเศสยังมิได้ลงมือกวาดต้อนพวกฮ่อ นายแกร์การาเด็คได้ยื่นข้อเสนอให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการประสานงานของกองทัพทั้งสองโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อทำการสำรวจเขตแดนทาง

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ล.ด. หน้า 26

* โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 3

ด้านตะวันออกระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการปักปันเขตแดนได้อย่างแน่ชัด [1]

การสำรวจเขตแดนในครั้งนี้ได้จัดในรูปของคณะกรรมการผสมระหว่างไทยกับฝรั่งเศสดังมีรายนามผู้ปฏิบัติงานดังนี้

ชุดแรก มีหลวงไพรัชพากย์ภักดี (แวน ขุนนาค) หลวงกำนวนภักดาณัฐ (ศรี ปะยานันท์) นายบรรหารภูมิสถิตย์ (เพื่อน) ขุนสารบสถลไชย (ชุ่ม) ทำหน้าที่เป็นล่าม นายแวว (หลวงนรเนติบัญชากิจ) ทำหน้าที่บันทึกเหตุการณ์ คณะกรรมการชุดนี้ต้องเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปประจำกองทัพฝรั่งเศสที่ฮานอย

ชุดที่สอง มีหลวงสาตราจักรฤทธิ์ หลวงฤทธิพลไชยปฏิบัติงานร่วมกับคณะกรรมการฝ่ายฝรั่งเศส ซึ่งประกอบด้วยนายร้อยเอกคูเปต์ (Cupet) และนายร้อยโทนิโคลอง (Nicolon) [2]

เนื่องจากที่ฝ่ายไทยจำเป็นต้องอาศัยกองทหารฝรั่งเศสในการร่วมขจัดปัญหาฮ่อที่คุกคามความปลอดภัยในดินแดนอันเป็นประเทศราชของไทย การชักนำให้กองทหารฝรั่งเศสเข้ามายังดินแดนสิบสองจุไทยพร้อมกับการเตรียมพร้อมที่จะเผชิญในปัญหาเขตแดนของไทยที่ติดต่อกับญวน

2. ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศส พ.ศ. 2431

ขณะที่กองทัพไทยภายใต้การนำของพระยาสุรศักดิ์มนตรีกำลังเตรียมพร้อมที่จะเดินทางไปยังนครหลวงพระบางเพื่อจะได้ดำเนินงานปัญหาเมืองไลในขั้นต่อไประหว่างที่ฝ่ายไทยยังมิทันลงมือปฏิบัติงาน รัฐบาลฝรั่งเศสได้ดำเนินนโยบายทางการทูตเพื่อหวังจะครอบครองดินแดนในพระราชอาณาเขตของไทยที่จรดแม่น้ำโขงทั้งหมด

---

[1] นิธิ เอียวศรีวงศ์ <u>อ.ม.</u> หน้า 104

[2] จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ <u>อ.ด.</u> หน้า 31

โดยให้นายแกร์การาเด็คยื่นข้อเสนอเกี่ยวกับสิทธิของญวนในอดีตซึ่งเคยครอบครองหัวเมืองต่างๆ ตลอดลำแม่น้ำโขง แต่กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการทรงปฏิเสธในข้อเสนอดังกล่าว พร้อมกันนั้นพระองค์ทรงนำหลักฐานทางแผนที่ซึ่งปรากฏแก่ฝ่ายไทยชี้แจงสิทธิของฝ่ายไทยให้นายแกร์การาเด็คได้รับทราบ

แม้ว่าข้อชี้แจงของกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการมีหลักฐานเพียงพอต่อการแสดงสิทธิของไทยในหัวเมืองที่อาณาเขตจรดแม่น้ำโขงก็ตาม นายแกร์การาเด็คมิได้เคารพในสิทธิที่ฝ่ายไทยเสนอมา ในเวลาต่อมานายแกร์การาเด็คได้เสนอให้รัฐบาลไทยและรัฐบาลฝรั่งเศสทำการปักปันพรมแดนทางตอนเหนือของกัมพูชาในลักษณะของการจัดตั้งคณะกรรมาธิการเกี่ยวกับพรมแดน [1]

ผลจากการที่รัฐบาลไทยจำต้องยินยอมต่อข้อเสนอของรัฐบาลฝรั่งเศสในครั้งนี้เป็นจุดเริ่มต้นที่ฝรั่งเศสสามารถนำเอาข้ออ้างเกี่ยวกับสิทธิของญวนที่เคยครอบครองหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมดในอดีตมาเป็นเครื่องมือต่อรองกับรัฐบาลไทยในสมัยรัชกาลที่ 5

แผนการของฝรั่งเศสได้จัดเตรียมบุคคลที่จะเป็นตัวแทนของรัฐบาลในการปฏิบัติงานเพื่อการสร้างจักรวรรดินิยมของฝรั่งเศสทางด้านตะวันออกของไทย ในการจัดตั้งคณะกรรมาธิการเกี่ยวกับพรมแดนในปี ค พ.ศ. 2431 รัฐบาลฝรั่งเศสในอินโดจีนได้แต่งตั้งนายปาวี (Pavie) ซึ่งปฏิบัติหน้าที่เป็นกงสุลที่สองประจำนครหลวงพระบางเป็นกรรมาธิการคนที่ 1 เพื่อทำการสำรวจดินแดนลาวทั้งหมดที่ติดต่อกับญวน [2]

ผลสำเร็จที่รัฐบาลฝรั่งเศสสามารถยื่นข้อเสนอให้รัฐบาลไทยจัดตั้งคณะกรรมาธิการสำรวจพรมแดนในปี พ.ศ. 2431 ทำให้รัฐบาลฝรั่งเศสได้ขยายอิทธิพล

---

[1] นิธิ เอียวศรีวงศ์ ล.ด. หน้า 184

[2] ด.

ทางทหารมายังดินแดนสิบสองจุไทยทั้งทางด้านนายพันเอกเปร์โนต์และคณะสำรวจของนายปาวีดังปรากฏในแผนการปฏิบัติงานของกองทหารฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งมีจุดหมายปลายทางที่จะใช้เมืองไลเป็นจุดที่กองทัพทั้งสองจะได้บรรจบกันและเข้ารักษาสถานการณ์ภายในเมืองไลก่อนที่กองทัพพระยาสุรศักดิ์มนตรีจะยกไปถึงเมืองไล

การปฏิบัติงานของฝ่ายฝรั่งเศสได้ล้ำหน้าฝ่ายไทยทั้งทางด้านการทูตและทางด้านการทหาร โดยเฉพาะในปัญหาเมืองไล กองทหารฝรั่งเศสได้ประสบความสำเร็จอย่างเห็นได้ชัด เมื่อกองทัพของนายพันเอกเปร์โนต์ได้เข้ายึดครองเมืองไลไว้ก่อน และมีคณะสำรวจของนายปาวีพร้อมด้วยกำลังทหารฝรั่งเศสจำนวน ๕๐๐ คน ซึ่งเดินทางจากตังเกี๋ยมายังลุ่มแม่น้ำแท เข้าสมทบกับกองทหารฝรั่งเศสภายใต้การนำของนายพันเอกเปร์โนต์โดยมีจุดประสงค์เพื่อเข้ารักษาการในเมืองไล[1] ขณะที่สภาพการณ์ในเมืองไลต้องขาดความมั่นคงภายในอันเกิดจากมูลเหตุหลายประการ

ประการแรก ท้าวไลผู้ปกครองเมืองไลกำลังประสบปัญหาในการเกรงกลัวกองทัพไทยจะยกมากวาดต้อนและจัดการปกครองเมืองไล ขณะเดียวกันปัญหาที่ฝ่ายไทยจับบุตรชายท้าวไลไปเป็นตัวประกันตั้งแต่ พ.ศ. 2429 จนถึง พ.ศ. 2431 ปัญหาดังกล่าวมิได้ให้ความกระจ่างแก่ท้าวไล ดังนั้นทัศนคติที่ท้าวไลมีต่อกองทัพไทยเป็นไปในลักษณะของความเกรงกลัวในอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับครอบครัวของตน ขณะเดียวกันท้าวไลก็ต้องการที่จะหาวิธีการเพื่อป้องกันความปลอดภัยตนเอง การที่นายปาวีและกองทหารฝรั่งเศสเข้าเกลี้ยกล่อมท้าวไลในช่วงเวลานี้จึงสร้างความหวังที่จะช่วยให้ท้าวไลยอมรับอำนาจฝรั่งเศสเพื่อคุ้มครองความปลอดภัยอันจะเกิดจากการปราบปรามของฝ่ายไทย

ประการที่สอง ราษฎรในเมืองไลขาดความปลอดภัยในการดำรงชีวิต

---

[1] นิธิ เอียวศรีวงศ์ ล.ด. หน้า 186

ทั้งนี้เพราะเกรงกลัวว่ากองทัพไทยจะขึ้นมากวาดต้อน ซึ่งจะสร้างความระส่ำระสายแก่ครอบครัวของคนเมืองไล พวกฮ่อซึ่งอยู่ในเมืองไลเกิดความหวาดกลัวที่จะต้องถูกกวาดล้างและต้องเตรียมตัวอพยพหลบหนีกันครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นเมื่อกองสำรวจของนายปาวีเข้ารักษาการภายในเมืองไลโดยมิได้ทำการกวาดล้างพวกฮ่อและสร้างความเดือดร้อนให้กับคนเมืองไล ความศรัทธาของผู้คนจึงมีความจงรักภักดีต่อกองทหารฝรั่งเศส

ข้อดีที่กองสำรวจนายปาวีและคณะทหารของนายพันเอกเปร์โนต์เข้ายึดครองเมืองไลในครั้งนี้คือการขยายอิทธิพลทางการทหารที่จะเข้าครอบครองดินแดนสิบสองจุไทยในเวลาต่อมา แม้ว่านายพันเอกเปร์โนต์จะถอนกำลังทหารฝรั่งเศสกลับไปฮานอยก่อน แต่กองทหารที่รักษาการเมืองไลเพียงจำนวนหนึ่งก็สามารถควบคุมสถานการณ์เมืองไลได้อย่างมั่นคงแล้ว ส่วนนายปาวีได้เริ่มนำกองทหารเคลื่อนทัพลงมายังเมืองแถง ซึ่งในขณะนั้นพระยานนทบุรีศรีเกษตราราม (ทัด สิงหเสนี) ข้าหลวงใหญ่ประจำนครหลวงพระบาง ได้ทัดทานมิให้นายปาวีนำกองทหารล่วงเลยมายังเมืองแถง และเมืองหัวพันห้าทั้งหกโดยให้เหตุผลว่า ดินแดนดังกล่าวนี้ราษฎรอยู่ภายใต้การปกครองของไทยอย่างเป็นระเบียบ การที่กองทหารล่วงล้ำมาจะเป็นมูลเหตุให้ราษฎรพากันอพยพหลบหนีเข้าไปอยู่ในป่า พร้อมกันนั้นกองทหารฝ่ายไทย 300 คน ภายใต้การนำของหลวงดัษกรปลาศได้รีบยกไปรักษาการณ์ในเขตเมืองแถง ส่วนกองทหารของนายปาวีได้ถอนตัวออกจากเมืองแถงก่อน ทั้งนี้เพื่อมิให้เกิดข้อโต้เถียงกับฝ่ายไทยขณะเดียวกันเป็นเวลาที่ใกล้จะถึงฤดูฝน [1] ซึ่งจะสร้างปัญหาในการคมนาคมตลอดจนเสบียงอาหารแก่ทหารที่พักอยู่ในเมืองแถง ดังนั้นนายปาวีจึงได้นำกองทหารเดินทางกลับไปยังฮานอยชั่วคราว แต่ผลสำเร็จในครั้งนี้กองทหารฝรั่งเศสได้ตั้งมั่นในเมืองไลอย่างมั่นคงก่อนที่กองทัพไทยจะเดินทางไปดำเนินงานตามแผนการปราบปรามฮ่อนั้นเด็ดขาด

---

[1] นิจ เอี่ยวศรีวงศ์ ล.ด. หน้า 1๐6

เมื่อกองทัพของพระยาสุรศักดิ์มนตรีเดินทางจากกรุงเทพฯ มาถึงนครหลวงพระบางเป็นเวลาที่ตรงกับฤดูฝน กองทัพไทยจำเป็นที่จะต้องตั้งมั่นในนครหลวงพระบาง ทั้งนี้เพราะไม่สามารถที่จะนำกองทหารเข้ารักษาการในเมืองไลตามแผนการที่จะร่วมมือกับรัฐบาลฝรั่งเศสได้ ขณะเดียวกันปัญหาภายในของนครหลวงพระบางยังเป็นภาระหนักที่พระยาสุรศักดิ์ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบในการดำเนินงานรื้อฟื้นความหายนะของนครหลวงพระบางให้กลับคืนสภาพมาเป็นศูนย์กลางของการรักษาความปลอดภัยเพื่อป้องกันการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในหัวเมืองลาวตอนเหนือทั้งหมด ดังนั้นพระยาสุรศักดิ์มนตรีจำเป็นต้องรีบเร่งในการปรับปรุงการปกครองภายในของนครหลวงพระบาง โดยหยุดแผนการปราบปรามฮ่อไว้ชั่วระยะหนึ่ง * เมื่อสิ้นสุดฤดูฝนกองทัพพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้รีบยกไปยังเมืองไล แต่เนื่องจากการคมนาคมระหว่างเมืองหลวงพระบางไปยังเมืองไลต้องประสบกับอุปสรรคมากกว่ากองทหารของนายปาวีที่เดินทางมายังเมืองไล ด้วยเหตุนี้นายปาวีจึงได้นำทหารฝรั่งเศสรุดหน้ามาตั้งรับกองทัพไทยที่ค่ายเชียงแลในอาณาเขตของเมืองแถงโดยที่กองทัพไทยยังมิทันจะเดินทางไปถึง ในเวลาต่อมาเมื่อกองทัพไทยประจัญหน้ากับกองทัพฝรั่งเศสที่เมืองแถง นายปาวีจึงประกาศห้ามทหารไทยเข้าไปในเขตเมืองแถงโดยยื่นข้อเสนอว่าฝรั่งเศสได้จัดการปัญหาเรื่องฮ่อไถอย่างเรียบร้อยแล้ว ทางฝ่ายไทยมิควรเข้าไปดำเนินการอีกต่อไป

พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ยื่นเสนอที่จะให้ฝ่ายไทยได้เข้าทำการสำรวจเขตแดนตามข้อตกลงระหว่างไทยกับฝรั่งเศส แต่ได้รับคำตอบปฏิเสธจากนายปาวีโดยที่นายปาวีให้เหตุผลต่อพระยาสุรศักดิ์มนตรีมีความว่า " .....ในเขตหัวพันทหารไทยได้ตั้งอยู่ ฝรั่งเศสมิได้ล่วงล้ำเข้าไป แต่ในสิบสองจุไทยเมื่อฝรั่งเศสได้เข้ามาตั้งอยู่

---

* โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 3

1 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ประวัติการณ์ของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 4 หน้า 154

แล้ว ฝ่ายไทยก็ไม่อาจที่จะเข้ามาสำรวจดินแดนได้..... .การทำแผนที่เป็นข้อตกลงระหว่างรัฐบาลทั้งสอง ข้าหลวงของทั้งสองฝ่ายก็ได้ถูกเรียกตัวกลับไปแล้ว เพราะฉะนั้นจึงยุติเรื่องแผนที่ด้วย.... .... " [1] ข้อคัดค้านของนายปาวีในครั้งนี้เป็นการปฏิเสธข้อตกลงที่ไทยกับฝรั่งเศสได้ตกลงกันที่กรุงเทพฯ ขณะเดียวกันคำตอบของฝ่ายฝรั่งเศสในขณะนี้ดินแดนสิบสองจุไทยอยู่ในความครอบครองของฝรั่งเศสโดยพฤตินัย

ข้อเสนอของนายปาวีได้เริ่มสร้างการถกเถียงกับพระยาสุรศักดิ์มนตรี แต่สภาพที่ฝ่ายไทยต้องเผชิญในขณะนี้เป็นข้อเสียเปรียบที่ฝ่ายไทยไม่มีหนทางที่จะขจัดอิทธิพลของฝรั่งเศสให้พ้นจากเมืองแถงได้ พระยาสุรศักดิ์มนตรีจำต้องใช้วิธีการขอเจรจาให้นายปาวียอมให้คณะกรรมการสำรวจดินแดนของฝ่ายไทยได้เข้าไปปฏิบัติงาน แต่นายปาวีได้อนุญาตให้คนไทยเข้าไปในฐานะคนธรรมดาซึ่งจะได้รับความคุ้มครองจากกองทหารของฝรั่งเศส [2]

เหตุการณ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในปัญหาเมืองแถงเป็นข้อเสียเปรียบที่ได้เกิดขึ้นกับฝ่ายไทย ดังนั้นวิธีการรักษาความสงบในช่วงเวลานี้ ฝ่ายไทยจำต้องตั้งมั่นที่เมืองหัวพันห้าทั้งหก ส่วนฝรั่งเศสเข้ารักษาการณ์ที่เมืองไลและเมืองแถง สถานการณ์ซึ่งจะต้องบังเกิดขึ้นในภายภาคหน้าฝรั่งเศสไม่ยอมที่จะถอนทหารออกจากเมืองแถงและนายปาวีพร้อมที่จะเข้าปกครองดินแดนสิบสองจุไทยทั้งหมด

ในระหว่างที่ทั้งสองฝ่ายยังไม่สามารถยุติปัญหาเมืองแถง รัฐบาลฝรั่งเศสที่อินโดจีนได้มอบหมายให้นายพันเอกปานเนอแกง (Pennequin) เดินทางมา

---

[1] นิธิ เอียวศรีวงศ์ ล.ด. หน้า 132

[2] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ล.ด. หน้า 158 - 162 (อ้างอิงมาจาก Pierre Lefevre - Pontalis, Voyages dans le Haut Loas et sur les frontiere de Chine Birmanie Mission Pavie V p. 219)

เจรจากับพระยาสุรศักดิ์มนตรีเพื่อชี้แจงให้กองทัพไทยได้ทราบถึงสิทธิของฝรั่งเศสที่มีเหนือเมืองแถง แต่พระยาสุรศักดิ์ยังยืนยันถึงสิทธิของไทยเหนือเมืองแถง กองทัพไทยมีสิทธิอันสมบูรณ์ที่จะเข้าทำการปกครองเมืองแถง

ปัญหาเมืองแถงที่รัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศสได้ถกเถียงกันก่อนที่จะทำการตกลงเพื่อให้ต่างฝ่ายต่างรักษาสถานะเดิมในเวลาต่อมา ถ้าพิจารณาจากข้อเท็จจริงแล้วจะเห็นได้ว่าฝรั่งเศสเป็นฝ่ายบุกรุกโดยฉวยโอกาสขณะที่ฝ่ายไทยกำลังอยู่ในสภาพการณ์ที่จะต้องปฏิบัติงานหลายด้านในช่วงเวลาเดียวกัน ซึ่งพิเคราะห์ได้จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดได้ดังนี้

ประการแรก การปฏิบัติงานของรัฐบาลไทยในระหว่าง พ.ศ. 2430 - 2431 มีข้อผิดพลาดเกี่ยวกับการวางแผนเรื่องเวลา ทั้งนี้เพราะกองทัพไทยได้เปิดโอกาสให้ฝ่ายฝรั่งเศสได้เข้ายึดครองเมืองไลก่อน

ประการที่สอง การปฏิบัติงานของรัฐบาลไทยดำเนินวิธีการยึดถือความสามารถของบุคคลเพียงคนเดียวโดยเฉพาะพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นผู้รับผิดชอบงานในหัวเมืองลาวตอนเหนือทั้งหมด ซึ่งทำให้การดำเนินงานต้องประสบกับความล่าช้า นอกจากนี้ในช่วงเวลาที่รัฐบาลไทยกำลังประสบปัญหาเกี่ยวกับดินแดนสิบสองจุไทย กองทัพไทยกำลังหมดอำนาจในดินแดนสิบสองจุไทยด้วย ทั้งนี้เพราะองบาองทั้งนายฮ่อที่มีอำนาจในเมืองแถงซึ่งมีความจงรักภักดีกับรัฐบาลไทยมาช้านานต้องเสียชีวิตก่อน ดังนั้นจึงทำให้ฝ่ายไทยขาดพรรคพวกที่จะร่วมปฏิบัติงาน*

ประการที่สาม กองทัพไทยเสียเปรียบกองทัพฝรั่งเศสในด้านความพร้อมทางด้านกำลังทหารกับอุปสรรคในการคมนาคมทั้งนี้เพราะการเดินทางของกองทัพไทยจำเป็นต้องนำทหารไปจากกรุงเทพฯ ซึ่งเสียเวลาในการเดินทาง ประกอบกับเส้นทางคมนาคมจากนครหลวงพระบางมีความลำบากกว่าทางฝ่ายฝรั่งเศสที่ยกกำลังทหารจากฮานอยมายังเมืองไลและเมืองแถง

---

* โปรดดูรายละเอียดบทที่ 3

ประการที่สี่ ทางฝ่ายฝรั่งเศสมีชั้นเชิงในการเจรจาทางการทูตที่เหนือกว่ารัฐบาลไทยในขณะนั้นดังปรากฏในการเจรจาเพื่อขอเข้าทำการสำรวจเขตแดนในระหว่าง พ.ศ. 2430 – 2431 นอกจากนี้การปฏิบัติงานของคณะผู้บริหารรัฐบาลฝรั่งเศสมีความพร้อมในด้านบุคคลากรที่มีความสามารถในการสร้างจักรวรรดินิยมให้กับรัฐบาลได้เป็นอย่างดี ดังปรากฏในการปฏิบัติงานของนายปาวี เป็นต้น

จากข้อเสียเปรียบทั้งสี่ประการดังกล่าว รัฐบาลไม่สามารถที่จะเข้าไปตัดสินปัญหาเมืองแถงให้เสร็จสิ้นได้นอกจากมีคำสั่งให้กองทัพไทยภายใต้การนำของพระยาสุรศักดิ์มนตรีรอการเจรจาที่ฝ่ายฝรั่งเศสเป็นผู้เสนอ ทั้งนี้เพื่อป้องกันการปะทะทางด้านกำลังทหารระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ซึ่งจะเพิ่มปัญหาความรุนแรงทางด้านการเมืองระหว่างประเทศที่จะเกิดผลเสียกับรัฐบาลไทย

เมื่อฝ่ายไทยต้องตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบ นายปาวีจึงยื่นข้อเสนอให้กองทัพไทยถอยกำลังทหารออกจากเมืองแถง ทั้งนี้เพราะในสิบสองจุไทยไม่มีปัญหาเรื่องข้อดินแดนสิบสองจุไทยเป็นดินแดนในอารักขาของฝรั่งเศส ดังนั้นฝ่ายไทยจำเป็นต้องนำกำลังทหารเข้าตั้งมั่นในบริเวณหัวพันห้าทั้งหก ส่วนดินแดนสิบสองจุไทย ฝรั่งเศสเข้ายึดครองสำหรับเมืองแถงจะให้กองทัพไทยและฝรั่งเศสร่วมกันรักษา [1]

3 ข้อตกลงเมืองแถง

ข้อตกลงเมืองแถงเป็นหนังสือสัญญา 9 ข้อ ซึ่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีแม่ทัพฝ่ายไทยกับนายพันเอกปานเนอแถงได้ลงนามต่อกันเพื่อเป็นข้อตกลงขั้นสุดท้าย (entente finale) ที่จะช่วยให้ทั้งสองประเทศรักษาสถานะเดิม (Status quo) ในสิบสองจุไทยและหัวพันห้าทั้งหก [2] ดังมีรายละเอียดดังนี้

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ล.ด. หน้า 158 – 162

[2] นิธิ เอียวศรีวงศ์ ล.ด. หน้า 195

หนังสือสัญญา 9 ข้อ

ข้าพเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี แม่ทัพฝ่ายสยาม ข้าพเจ้ากอมอดอง เปนนายกา ข้าพเจ้าของชิเออร์ลาวีร์ เลขิดองเดจาลมิเฟยอง ฝรั่งเศสได้พร้อมกัน ณ เมืองแถง ตกลงกันทั้งสองฝ่ายที่จะจัดการให้เป็นที่เรียบร้อยในเมืองสิบสองจุไทย เมืองหัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวนได้พร้อมกัน ตกลงที่จะรักษาการในระหว่างซึ่งเกาเวอนแมนต์ทั้งสองฝ่ายยังมิได้ตกลงแบ่งเขตแดนกันนั้น จะรักษาการไว้กว่าจะตกลงดังต่อไปข้างล่างนี้

1 ซึ่งจะรักษาการในระหว่างซึ่งเกาเวอนแมนต์ยังมิได้ตกลงกันนั้น ฝ่ายฝรั่งเศสก็จะตั้งอยู่ในตำบลสิบสองจุไทย ฝ่ายทหารไทยจะตั้งอยู่ในเมืองหัวพันห้าทั้งหกและเมืองพวน ซึ่งรักษาราชการอยู่กว่าเกาเวอนแมนต์ทั้งสองฝ่ายจะตกลงแบ่งเขตแดนกัน ทหารไทยจะไม่ล่วงเข้าไปในเขตที่ทหารฝรั่งเศสตั้งอยู่ ฝ่ายทหารฝรั่งเศสก็จะไม่ล่วงเข้าไปในเขตที่ทหารไทยตั้งอยู่เหมือนกัน

2 เมืองแถงนี้ทหารไทยและทหารฝรั่งเศสจะพร้อมกันตั้งรักษาการอยู่ในเมืองแถงทั้งสองฝ่ายกว่าเกาเวอนแมนต์จะแบ่งเขตแดนตกลงกัน กองทหารไทยและทหารฝรั่งเศส ซึ่งตั้งอยู่เมืองแถงทั้ง 2 ฝ่ายนั้น จะรักษาการโดยสภาพเรียบร้อยทั้ง 2 ฝ่าย เมื่อทหารไทยจะมีการหรือจะใช้คนไปมาในตำบลที่ฝรั่งเศสตั้งอยู่ก็ให้บอกกล่าวให้ฝรั่งเศสทราบก่อนจะได้ช่วยการนั้นให้สำเร็จตามสมควร เมื่อฝ่ายฝรั่งเศสจะมีการหรือจะใช้คนไปมาในตำบลที่ไทยตั้งอยู่ก็ควรบอกกล่าวให้ไทยทราบก่อน จะได้ช่วยการนั้นให้สำเร็จตามสมควร ซึ่งกล่าวมาในข้อ 2 นี้ เป็นการที่จะรักษาความเรียบร้อยสำหรับกองทหารทั้ง 2 ฝ่าย ซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองแถงนี้

3. ฝ่ายเมืองไลยนั้นฝรั่งเศสได้ตั้งรักษาอยู่แล้ว บัดนี้ คำเหิน คำกุย บุตรท้าวไลยเข้ายอมฝรั่งเศสแล้ว แต่คำสาม คำซุย ท้าวม่วย ซึ่งอยู่

ในกองทัพไทยนั้น ขอให้ฝรั่งเศสช่วยส่งไปหาบิดามารดาและให้กลับถึงเมืองด้วย จะได้เป็นการเรียบร้อยต่อไป แต่คนเมืองหลวงพระบาง ซึ่งฮ่อเอาไปนั้น ฝ่ายฝรั่งเศสจะช่วยส่งคืนมายังเมืองแถงยังกองทัพไทยที่ตั้งอยู่นั้น

4. ฝ่ายเมืองหัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวนนั้น กองทหารได้ตั้งรักษาการอยู่หลายตำบล ฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงนอกจากเขตหัวพันห้าทั้งหกและเมืองพวนออกไปนั้น ฝ่ายฝรั่งเศสจะไม่ล่วงเข้ามาในเขตตำบลนั้นอยู่เหมือนกัน

5. พวกฮ่อซึ่งเป็นโจรผู้ร้ายยังตั้งอยู่หลายตำบลตามเขตญวน เขตสิบสองจุไทย เขตหัวพันห้าทั้งหกและเขตพวนนั้น จะช่วยจัดการให้เป็นที่เรียบร้อยทั้ง 2 ฝ่าย

6. เจ้าพนักงานกองเซอรเวฝ่ายไทยจะได้ตรวจเซอรเวไปในที่ที่ ๆ ฝรั่งเศสตั้งอยู่ ฝ่ายฝรั่งเศสจะให้หนังสือนำให้ทำการไปโดยสะดวก และจะจัดทหารฝรั่งเศสรักษาไปไม่ให้มีอันตรายเหมือนดังฝ่ายไทยได้จัดการรักษาอันตรายไปกับการเซอรเวของฝรั่งเศสนั้น จะส่งจนถึงเมืองหัวพันห้าทั้งหก ซึ่งกองทหารไทยตั้งอยู่

7. ราษฎรในเมืองแถง ซึ่งถูกโจรผู้ร้ายรบกวนเที่ยวแตกอยู่ในป่าดงหลายตำบลนั้น ฝ่ายไทยจะประกาศให้กลับมาอยู่ภูมิลำเนาเดิม ตามความสมัครของราษฎร ไม่เป็นการขัดขวางตามสมัครของคนเหล่านั้น

8. จะได้เรียกกรมการท้าวขุน ซึ่งเป็นหัวหน้ามีอยู่ในเมืองแถงเวลานี้นั้นเท่าใดมาพร้อมกันทั้งสองฝ่าย พูดชี้แจงไม่ให้ท้าวขุนและราษฎรเป็นที่หวาดหวั่นที่กองทหารตั้งอยู่ทั้ง 2 ฝ่าย เพื่อจะรักษาความสงบเรียบร้อยให้ท้าวขุนและราษฎรตั้งอยู่เป็นสุขต่อไป

9. ส่วนหนังสือราชการฝ่ายฝรั่งเศสที่จะส่งไปถึงเมืองหลวงพระบางหรือฝ่ายเมืองหลวงพระบางจะส่งขึ้นมายังเมืองแถง ฝ่ายไทยจะช่วยเป็นธุระรับหนังสือราชการนั้นส่งไปมาให้โดยสะดวกด้วย

ซึ่งได้จัดการกล่าวมาข้างต้นนี้ทั้ง 9 ข้อ ได้พร้อมกันทั้ง 2 ฝ่าย เห็นตกลงกันได้เซ็นชื่อไว้ในท้ายหนังสือนี้ทั้งสองฝ่าย

เมืองแถง ณ วัน 7 ฯ 1 ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก 1250 "[1]
4

(ตรงกับวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2431)

4. ผลของสัญญา 9 ข้อ

สัญญาทั้ง 9 ข้อเป็นข้อตกลงชั่วคราวให้ทั้งสองฝ่ายปฏิบัติตามนโยบายเกี่ยวกับเขตแดนที่ได้กำหนดไว้โดยที่ฝ่ายไทยยังไม่ได้ยอมรับว่าสิบสองจุไทยเป็นของฝรั่งเศส แต่ในทางปฏิบัตินั้นฝรั่งเศสได้ครอบครองพื้นที่จำนวน 87,000 ตารางกิโลเมตรของสิบสองจุไทยเป็นการเการแล้ว [2] ส่วนเรื่องข้อตกลงระหว่างรัฐบาลทั้งสองในเรื่องการแบ่งเขตแดนที่นายแกร์การาเด็คเสนอไว้ก็ไม่อาจดำเนินการให้ลุล่วงไปได้ ในเวลาต่อมาไทยและฝรั่งเศสมีข้อพิพาทเรื่องพรมแดนกันอย่างรุนแรงขึ้น ฝรั่งเศสจึงครอบครองสิบสองจุไทยไว้โดยพฤตินัยประกอบกับเมื่อฝรั่งเศสครอบครองเมืองแถง ดอกเตอร์มาแซ กงสุลที่สองของฝรั่งเศสประจำนครหลวงพระบางได้รบเร้าให้ทหารไทยถอนจากเมืองแถง [3] เพื่อเป็นการป้องกันปัญหาการเมืองระหว่างประเทศที่จะกระทบกระเทือนถึงเสถียรภาพของไทย พระยาสุรศักดิ์ฯ จึงได้ให้ทหารไทยถอนออกมาตั้งที่เมืองหัวพันห้าทั้งหกซึ่งเป็นการยอมรับว่าดินแดนสิบสองจุไทยฝรั่งเศสเป็นเจ้าของโดยสมบูรณ์ทุกประการ

ผลของสัญญา 9 ข้อดังกล่าวมานี้ก่อให้เกิดเป็นผลดีแก่ฝ่ายไทย 2 ประการ

ประการแรก ผลของสัญญา 9 ข้อ สามารถขจัดปัญหาการปล้นสะดมของฮ่อ

---

[1] เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ล.ด. หน้า 162 - 169

[2] นิธิ เอียวศรีวงศ์ ล.ด. หน้า 197

[3] สุวิทย์ ฟักขาว ล.ด. หน้า 23

ลงได้ ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสลงมือปราบอย่างจริงจัง ทำให้พวกฮ่อต้องถูกขับออกไปในจีน อีกบางพวกส่งมาทำมาหากินในหัวเมืองชั้นในแถบบริเวณเมืองตราดเป็นต้น [1]

ประการที่สอง ผลของสัญญา 9 ข้อนี้ได้คุ้มครองบริเวณหัวพันหาทั้งหกให้พ้นจากการอ้างสิทธิของฝรั่งเศสเหนือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แต่ก็คุ้มครองได้เพียงระยะแรกเท่านั้น ในเวลาต่อมาฝรั่งเศสก็มิได้คำนึงถึงสัญญาฉบับนี้ ดังปรากฏในวิกฤตกาล ร.ศ. 112

การที่ไทยยอมสละสิทธิในดินแดนสิบสองจุไทย ในทัศนะผู้เขียนมีความเห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อไทยต้องเผชิญกับภัยการคุกคามของฝรั่งเศสเกี่ยวกับปัญหาเรื่องเขตแดน พระบรมราโชบายในการรักษาเสถียรภาพของบ้านเมืองในขณะนั้นมุ่งรักษาความอยู่รอดเป็นปัจจัยสำคัญที่สุด ดังนั้นเพื่อเป็นการรักษาดินแดนส่วนใหญ่ไว้ทางฝ่ายไทยจึงจำต้องสละดินแดนส่วนน้อยก่อนประกอบกับในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ทรงหารือกับกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการเกี่ยวกับดินแดนสิบสองจุไทยว่า "... . .เมื่อควรจะปลดให้จึงค่อยปลดให้ไปต่อภายหลัง " *

การสละสิทธิในสิบสองจุไทยนับว่าเป็นการสูญเสียดินแดนลาวในความครอบครองของไทยเป็นครั้งแรกและเป็นการเริ่มต้นที่เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายฝรั่งเศส นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2432 เป็นต้นมา ความขัดแย้งเกี่ยวกับดินแดนลาวได้ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจนเรื่อยมา จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยกับฝรั่งเศสใน " วิกฤตกาล ร.ศ. 112 " ซึ่งมีความสำคัญต่อเสถียรภาพและบูรณะภาพของไทยเป็นอย่างยิ่ง

1.2 ปัญหาการขยายการค้าและโครงการเดินเรือของฝรั่งเศสในลำน้ำโขง

---

[1] สุวิทย์ ฬักขาว ล.ค. หน้า 24

* โปรดดูรายละเอียด หน้า 465

นับตั้งแต่ตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา ฝรั่งเศสมีความตื่นตัวในการขยายตลาดการค้าในลำน้ำโขง ทั้งนี้เพราะนักสำรวจชาวฝรั่งเศสได้กระตุ้นให้พ่อค้าชาวฝรั่งเศสเห็นความสำคัญของการค้าในลำน้ำโขงที่สามารถชักจูงพ่อค้าให้เข้าไปค้าขายในยูนนานและแดนใกล้เคียงทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของจีน ซึ่งในขณะนั้นกำลังเป็นที่ใฝ่ฝัน ว่าตลาดยูนนานเป็นศูนย์กลางการพาณิชย์ที่ใหญ่ที่สุด ถ้าฝรั่งเศสเข้าครอบครองได้ก่อนอังกฤษ ฝรั่งเศสจะคุมตลาดการค้าในจีนตอนใต้พร้อมทั้งอินโดจีนด้วย [1] ด้วยเหตุนี้เอง ทำให้รัฐบาลฝรั่งเศสมีนโยบายที่จะยึดครองอินโดจีนโดยเริ่มจากญวน เขมร และลาวตามลำดับ

1.2.1 วิธีการขยายตลาดการค้าในลำน้ำโขง

ในระหว่างที่ฝรั่งเศสสามารถขยายอิทธิพลมายังดินแดนลาวตอนเหนือและลาวตอนใต้ดังที่กล่าวมาในข้างต้นแล้ว ปรากฏว่าเมื่อปี พ.ศ. 2433 พ่อค้าฝรั่งเศสได้เริ่มโครงการขยายตลาดการค้าในลำน้ำโขงทันที โดยมีพ่อค้าชาวฝรั่งเศสซึ่งเคยทำการค้าในอินโดจีน 3 นาย ให้หมอมาแซ * นำมองซิเออร์กมิลยอง มองซิเออร์กูลยอง มองซิเออร์ลุยคง เดินทางมายังกรุงเทพฯ ในฐานะเจ้าพนักงานจัดการเดินเรือกลไฟในลำน้ำโขงเพื่อขออนุญาตจากรัฐบาลไทยเข้าทำการเดินเรือกลไฟมาแล่นในลำน้ำโขงพร้อมทั้งตั้งห้างค้าขายในลาวตอนใต้ บริเวณนครจำปาศักดิ์ เชียงแตง ซึ่งเป็นเส้นทางที่ฝรั่งเศสจะได้ควบคุมการค้าในลุ่มน้ำโขงตั้งแต่เมืองพระตะบอง เมืองกระแจะ ด่านเสียมโขก เชียงแตง ศรีทันดอน จำปาศักดิ์ [2] ขณะเดียวกันทางลาวตอนเหนือ มองซิเออร์มาเซ พ่อค้าชาวฝรั่งเศส

---

[1] นิธิ เอียวศรีวงศ์ <u>ล.ก.</u> หน้า 66 - 67

* หมอมาแซหรือดอกเตอร์มาแซ (Massie) เป็นกงสุลที่สองของฝรั่งเศสประจำนครหลวงพระบางสืบต่อจากนายปาวีในปี พ.ศ. 2431. โปรดดูหน้า 501

[2] **กจช.** เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/29 <u>พระยาศรีสิงหเทพถึงเจ้าพระยารัตนบดินทร์</u> สำเนาที่ 48 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 109

เดินทางมาจากฮานอยเข้ามาตั้งห้างค้าขายสินค้าและทำการตรวจตลาดการค้าตั้งแต่เมืองไลมายังนครหลวงพระบางจนถึงนครจำปาศักดิ์ ดังปรากฏในรายงานของนายพันเอกพระพลัษฎานุรักษ์ข้าหลวงใหญ่นครหลวงพระบางมีความว่า

> ". .... มองซิเออร์มาเซพ้อกา 1 มองซิเออร์เคลามัก ล่าม 1 มองซิเออร์ดอกเตอร์มาซี ซึ่งอยู่ในนครหลวงพระบางนั้น พวกนี้เป็นหมอ แลทำหน้าที่ตรวจการค้าตั้งแต่เมืองไลตลอดมาจนถึงเมืองหลวงพระบาง แลตลอดลำน้ำโขงลงไปจนถึงเมืองนครจำปาศักดิ์ต้องเอาของเที่ยวจำหน่ายตลอดไป แลจัดหาตัวอย่างสินค้ากับเครื่องใช้ของประเทศนั้นมาขอยเป็นตัวอย่าง........." [1]

แสดงให้เห็นว่าในปี พ.ศ. 2433 ฝรั่งเศสเริ่มเคลื่อนไหวในทางการค้าอย่างสงบในลุ่มแม่น้ำโขงแล้ว แต่ในเวลาต่อมาการขยายทางการค้าของฝรั่งเศสเป็นปัญหาที่ก่อให้เกิดการโต้เถียงกันอย่างรุนแรงเมื่อฝรั่งเศสวางแผนการระเบิดแก่งหลี่ผีในเขตแขวงของเมืองสีทันดอน*

1.2.2 ท่าทีของฝ่ายไทย

เมื่อฝรั่งเศสนำเจ้าพนักงานจัดการเดินเรือกลไฟในลำน้ำโขงเข้ามาขออนุญาตจากรัฐบาลไทย ทางรัฐบาลไทยต้องยอมให้ความช่วยเหลือแต่โดยดี ทั้งนี้เพราะการที่ฝรั่งเศสนำเรือกลไฟมาแล่นในลำน้ำโขงครั้งนี้รัฐบาลฝรั่งเศสถือว่าเป็นสิทธิที่พึงปฏิบัติได้ ซึ่งสัญญาข้อ 6 ระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศสได้ลงนามเกี่ยวกับการสละสิทธิของเขมรในวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 มีความว่า

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/46 <u>พระพลัษฎานุรักษ์ถึงนายพลตรีพระยาสุรศักดิ์มนตรี</u> สำเนาที่ 4/3 26 มิถุนายน ร.ศ. 103

* ปัจจุบันอยู่ในแขวงนครจำปาศักดิ์ จาก บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ <u>ล.ล.</u>หน้า 268

" ว่าเรือฝรั่งเศสจะขึ้นลงตามลำน้ำของ(โขง) และในทะเลสาปเขตแดนไทยได้โดยสะดวก คอเวอนแมนต์ไทยจะทำเปิดร่องสำหรับตัวผู้ซึ่งจะไปสุดแต่เจ้าพนักงานฝรั่งเศสจะกำหนดกี่ฉบับ ให้ไว้แก่เจ้าพนักงานเมืองไซ่ง่อนลงชื่อประทับตราฝรั่งเศสให้แก่ผู้ซึ่งจะไปเข้าในแผ่นดินไทยจะต้องถือสัญญาในคริสตศักราช 1856 เบิกร่องนี้จะใช้ได้อย่างเดียวกับเบิกร่องที่ว่าในข้อ 7 ของหนังสือสัญญาคริสตศักราช 1856 แลผู้ถือหนังสือเบิกร่องนั้นมีข้อขัดขวางจะได้พึ่งเจ้าพนักงานฝ่ายไทย "[1]

จากข้อความสัญญาในข้อ 6 ได้แสดงให้เห็นเป็นหลักฐานที่ปรากฏอย่างชัดเจนแล้วว่า เมื่อรัฐบาลฝรั่งเศสเข้าทำการเดินเรือกลไฟในลำน้ำโขงเมื่อใด ทางฝ่ายไทยจะต้องให้ความสะดวกจากรัฐบาลไทย เมื่อฝรั่งเศสเข้าทำการเดินเรือกลไฟในลำน้ำโขงในปี พ.ศ. 2433 ปรากฏว่าข้อความในสัญญาที่กล่าวว่า ".....แลผู้ถือหนังสือเบิกร่องนั้นมีข้อขัดขวางจะได้พึ่งเจ้าพนักงานฝ่ายไทย "[2] ปรากฏว่าเจ้าพนักงานเดินเรือของฝรั่งเศสมิได้ขอความช่วยเหลือจากฝ่ายไทยในการเดินเรือบริเวณลำน้ำโขงแต่ประการใด แต่กลับกลายเป็นการขอความช่วยเหลือในด้านที่พัก เสบียงอาหาร ซึ่งเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบของฝ่ายไทยก็บริการให้ตามที่ฝรั่งเศสขอมา ดังปรากฏในรายงานของพระพิศณุเทพและพระพลัษฎานุรักษ์มีความว่า " พระพิศณุเทพให้ความช่วยเหลือในด้านที่พักแก่พนักงานนำเรือกลไฟมาแล่นในลำน้ำโขง "[3] และในรายงานของนายพันเอกพระพลัษฎานุรักษ์กล่าวว่า

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 62.1/34 พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นพิชิตปรีชากร 25 เมษายน ร.ศ. 111

[2] ค.

[3] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/46 พระพลัษฎานุรักษ์ถึงนายพลตรีพระยาสุรศักดิ์มนตรี สำเนาที่ 4/9 26 มิถุนายน ร.ศ 109

" ....กอมมิแชฝรั่งเศสซึ่งมาครั้งนี้มีหน้าที่ทุกพนักงานได้ทำความเย็น
เผื่อแผ่มากมิได้มีเหตุการณ์สิ่งใดหามิได้ ข้าพเจ้าได้ตรวจระวังการ
โดยเต็มกำลังทุกประการ เพื่อจะรักษาความสงบได้แสดงอัทยาไศรย
ที่สมควรแก่ความสุภาพ ฝ่ายฝรั่งเศสเรียบร้อยดี ข้าพเจ้าได้จัดแต่ง
ทำเนียบที่พักพร้อมด้วยเครื่องดอกไม้สดตลอดจนเชิญมาเลี้ยงอาหารใน
กองทัพพร้อมเจ้านครหลวงพระบางด้วย " [1]

ในการดำเนินงานของฝรั่งเศสระยะเริ่มแรกฝ่ายไทยได้ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดี ทั้งนี้เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีแก่ประเทศทั้งสอง การที่ฝ่ายไทยให้การบริการแก่ฝรั่งเศสเป็นอย่างดีนี้เอง ใน พ.ศ. 2434 พ่อค้าฝรั่งเศสที่มุ่งหวังผลประโยชน์ทางการค้าในลำน้ำโขง จึงดำเนินการในกิจการเดินเรือกลไฟเกินกว่าขอบเขตของสัญญาในข้อ 6 โดยทำการระเบิดแก่งใหญ่ที่เป็นอุปสรรคต่อการคมนาคมทางเรือในลำน้ำโขง

1 2.3 บทบาทของพ่อค้าฝรั่งเศสระหว่าง พ.ศ. 2434
2434 – พ.ศ. 2436

1 การระเบิดแก่งในลำน้ำโขงโดยพลการ

ในปี พ.ศ. 2434 มองซิเออร์กิเซพ่อค้าชาวฝรั่งเศสได้นำเรือกลไฟมาถึงสีทันดอนโดยมีจุดประสงค์ที่จะเดินเรือขึ้นไปทางลาวตอนเหนือ แต่ต้องประสบกับอุปสรรคเพราะเรือกลไฟไม่สามารถจะข้ามแก่งสะดำ* ไปได้ ดังนั้นมองซิเออร์กิเซจึงให้ทหารญวน เขมร ประมาณ 30-40 คน ตัดไม้ทำทางที่แก่ง

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/46 <u>พระพลัษฎานุรักษ์ถึงนายพลตรีพระยาสุรศักดิ์มนตรี</u> สำเนาที่ 4/9 26 มิถุนายน ร.ศ. 109

* โปรดดูในบทที่ 2 แก่งสะดำเป็นเกาะแก่งหนึ่งของแก่งหลี่ผีมีช่องทางน้ำที่กระแสน้ำรุนแรงไหลรุนแรงและคดเคี้ยวมาก

หลี่ผีเป็นทางกว้าง 2 วา พร้อมทั้งเตรียมการระเบิดแก่งหลี่ผีโดยเร่งการ เมื่อขุนมหาวิไชยข้าหลวงเมืองสีทันดอนทราบเรื่องราวได้รับมาทำการห้ามปรามแต่ไม่พบมองซิเออร์กิเซ่ หลังจากสอบถามลูกจ้างชาวเขมรและญวนแล้วได้รับทราบว่ามองซิเออร์กิเซ่กลับไปเมืองไซ่ง่อน เพื่อนำเอาดินระเบิดมาทำการระเบิดแก่งม่วงปากช่องสะคำจะได้ใช้ในการเดินเรือได้อย่างสะดวก [1]

ก. การแก้ปัญหาของข้าราชการฝ่ายไทย

หลังจากที่พระพิศณุเทพ ข้าหลวงที่ 2 ประจำหัวเมืองลาวฝ่ายตอนใต้แจ้งให้พระยาประสาตดีกิจ* ทราบแล้ว ได้มีคำสั่งให้ขุนมหาวิไชยปฏิบัติการอย่างเร่งด่วนดังนี้

1 ให้ขุนมหาวิไชยเกณฑ์ไพร่และทหาร 100 คน ไปตั้งประจำรักษาแก่หลี่ผี

2. ให้ทำประกาศลงในแผ่นกระดานไปปักไว้ที่ช่องดอนแก่งหลี่ผีทุกช่อง มีใจความว่า แก่งดอนหลี่ผีนี้เป็นทำนบสำคัญกั้นลำน้ำโขงให้ขังอยู่ ราษฎรได้อาศัยน้ำทำไร่นาเป็นประโยชน์เป็นอันมาก ห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดมาระเบิดทุบต่อยศิลาในทำนบแก่งนี้ให้น้ำตกต่ำไปกว่าธรรมดา ซึ่งเป็นเหตุให้ขาดเสียประโยชน์ไร่นาของราษฎรเป็นหลายสิบแสน

3. ถ้าผู้ใดมิฟังขืนมาตัดต่อยระเบิดศิลาในแก่งซึ่งได้ห้ามแล้วนี้จะจับตัวมาทำโทษตามกฎหมาย

4. ถ้าฝรั่งเศส ญวน เขมร กลับขึ้นมาจะทำการอีกเมื่อใดก็ให้จับเอาดินระเบิด ดินขาว ดินดำ ซึ่งเอาข้ามด่านเข้ามานั้นไว้เสียให้สิ้น เพราะไม่ได้ขออนุญาต ซึ่งผิดด้วยสัญญาทางพระราชไมตรีและพระราชกำหนดกฎหมายฝ่ายสยาม

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62 1/32 ขุนมหาวิไชยถึงพระพิศณุเทพ 27 ธันวาคม ร.ศ 110

* เป็นข้าหลวงกองตามเสด็จได้รับมอบหมายให้ตรวจราชการลาวตอนใต้ทั้งหมด

5. ถ้าห้ามปรามโดยดีมิฟังมิยอมให้ยึดเอาดินระเบิดไว้ ก็ให้บอกให้รู้ตัวว่าเป็นหน้าที่ที่จำเป็นจะต้องบังคับห้ามและจับเอาดินดำดินขาวไว้ตามกฎหมาย แล้วให้ใช้กำลังแย่งชิงเอาดินระเบิดแต่ที่ได้ลงมือทำการให้จงได้

6. ถ้าฝรั่งเศส ญวน เขมร ขัดแข็งต่อสู้ด้วยอาวุธแลกำลังอย่างใด ก็ให้ใช้กำลังให้มากกว่าพอที่จะข่มขู่จับกุมเอาดินระเบิดไว้ให้จงได้ [1]

เพื่อเป็นการป้องกันภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำของพวกฝรั่งเศสในบริเวณแก่งหลี่ผี พระยาประชาคดีกิจได้มีคำสั่งให้หัวเมืองใกล้เคียงจัดการเตรียมพร้อมทางทหารและจัดซื้อเสบียงอาหารดังนี้

1. ให้หลวงบุรินทรามาตย์ข้าหลวงเมืองเชียงแตงจัดกองตระเวนทางบกและทางเรือเข้ารักษาด่านลำน้ำโขง ถ้ามีเรือญวน เขมร เข้ามาก็ให้เรียกตรวจอย่างเข้มแข็ง อย่าให้นำเอาดินระเบิด เครื่องอาวุธต้องห้ามขึ้นมาไว้ที่ด่านเป็นอันขาด ถ้ามิยอมก็ให้ทำการจับกุมโดยแข็งแรง

2. ให้หลวงเทพเสนทร์ข้าหลวงเมืองแสนปาง ไปปราบโจรผู้ร้ายและจัดด่านชั้นในที่เมืองสีทันดอน แสนปาง แทนขุนมหาวิไชยซึ่งถึงแก่กรรม

3. ให้พระพิศณุเทพจัดท้าวเพี้ยรวมคนไปปลูกยุ้งฉางและทำพลับพลาที่เมืองสีทันดอน

4. ให้หลวงธนสารสุธารักษ์ไปจัดซื้อข้าวขึ้นฉางที่เมืองสุรินทร์

5. ให้ขุนไพทยพิทักษ์ไปจัดซื้อข้าวและระงับภัยโจรผู้ร้ายเมืองศรีสะเกษ

6. ให้นายสุดจินดา ไปจัดซื้อข้าวและประจำราชการเมืองกาฬสินธุ์พร้อมทั้งจัดแต่งกรมการไปตรวจจัดซื้อข้าวถึงแขวงเหนือมารวบรวมขึ้นยังฉางไว้จ่ายในราชการ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/32 พระยาประชาคดีกิจถึงพระพิศณุเทพ 29 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110

7. ให้พระยาศรีพิทักษ์ข้าหลวงเมืองขุขันธุ์ไปต่อสายโทรเลขและตรวจราชการด่านเมืองนครเสียมราฐ [1]

การที่พ่อค้าฝรั่งเศสจะทำการระเบิดแก่งลี่ผีในครั้งนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงการไม่เคารพในสิทธิของไทยที่มีเหนือดินแดนเก้าเมืองสองฟากฝั่งลำน้ำโขง นอกจากนี้ทางฝ่ายฝรั่งเศสได้กระทำการอันเกินกว่าขอบเขตที่สัญญาระบุไว้ว่า "ให้เดินเรือได้ " มิใช่ให้กระทำการระเบิดแก่งในลำน้ำโขงได้ ในขณะนั้นมีมูลเหตุบางประการเกี่ยวกับการปกครองในหัวเมืองลาวตะวันออกที่ไม่ได้ควบคุมดูแลบ้านเมืองให้เข้มแข็งปล่อยให้พ่อค้าฝรั่งเศสมีใจกล้าที่จะทำการระเบิดแก่งในช่องสะดำซึ่งถ้าไม่มีอุปสรรคเกี่ยวกับการขาดแคลนดินระเบิดโดยกระทันหันแล้วราษฎรลาวฝ่ายใต้ก็ต้องเผชิญกับภาวะน้ำท่วม ไม่สามารถทำมาหากินทางการเกษตรได้ เพราะเหตุนี้พระยาประชาคดีกิจจึงกล่าวติเตียนพระพิศณุเทพและขุนมหาวิไชยมีความว่า

> " มองซิเออร์คิวแซกับ ญวน เขมร เข้ามาตัดไม้ทำทางและระเบิดศิลาที่แก่งดอนลี่ผี ขุนมหาวิไชยข้าหลวงลงไปห้ามปรามไม่ทันนั้นเห็นว่าการเช่นนี้ได้เคยมีมาแต่ก่อนครั้งหนึ่งแล้ว จึงได้มีตราพระราชสีห์โปรดเกล้าฯให้พระพิศณุเทพข้าหลวงจัดการห้ามปรามป้องกันให้แข็งแรง...พระพิศณุเทพก็ละเลยหาได้จัดผู้คนลงไปตั้งรักษาป้องกันที่แก่งลี่ผีตามกระแสพระบรมราโชวาทไม่ และขุนมหาวิไชยข้าหลวงซึ่งให้ลงไปรักษาราชการอยู่ที่เมืองศรีทันดรก็ไม่ห่างไกลกับดอนลี่ผี ปล่อยให้ฝรั่งเศสขึ้นมาตัดไม้ถางทางระเบิดหินที่แก่งดอนลี่ผีเป็นหลายวันพากันเพิกเฉยเสีย ต่อฝรั่งเศส เขมร ญวน กลับออกไปแล้วจึงทำการจับกุมลูกจ้าง 2-3 คน ซึ่งเหลือเฝ้าเรืออยู่ต่อภายหลัง เมื่อวายเหตุ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62 1/33 กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 22 พฤศจิกายน ร.ศ. 111

อันสมควรจะทำเช่นนี้หาชอบด้วยราชการไม่ พระพิศณุเทพเป็นข้า หลวงผู้ใหญ่ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงไว้วางพระราชหฤทัยให้รักษาราชการ การต่างพระเนตรพระกรรณชอบแต่จะตั้งใจจงรักภักดีต่อราชการจัด การให้ต้องตามพระบรมราชประสงค์โดยเต็มกำลัง ที่หาเช่นนั้นไม่ แม้แต่ตราพระราชสีห์ดำเนินพระบรมราชโองการกำชับชี้แจงมาอีก ครั้งหนึ่งแล้วก็ยังไธเลเสีย ไม่คิดอ่านให้ต้องพระบรมราชกระแส จน ฝรั่งเศสกลับเข้ามาทำเช่นนั้นอีกก็หารู้ไม่ ต่อเขาเลิกไปแล้วจึงกลับ อ้างเหตุผลที่ไม่ทันท่วงที ทำราชการเช่นนี้เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติ ยศพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและเป็นความผิดของพระพิศณุเทพแล ข้าหลวงทั้งปวงยิ่งนัก " [1]

ข. พระราชดำริของรัชกาลที่ 5 เกี่ยวกับการระเบิดแก่งหลี่ผี

จากเหตุการณ์ที่ฝรั่งเศสเข้าทำการระเบิดแก่งหลี่ผีโดยมีมูลเหตุ มาจากพ่อค้าฝรั่งเศสและความไม่รอบคอบของข้าราชการฝ่ายไทยซึ่งรับผิดชอบในหัว เมืองลาวตอนใต้ ด้วยเหตุนี้รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริในการแก้ปัญหาครั้งนี้ 2 ประการ กล่าวคือ

ประการแรก เกี่ยวกับท้องตราที่พระยาประชากิจกรจักร์ ปฏิบัติมายังพระพิศณุเทพและขุนมหาวิไชย พระองค์ทรงมีพระราชดำริโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสิงหเทพมีท้องตรามาชี้แจงเพื่อทำความเข้าใจในข้อความที่ว่า " ถ้าห้าม มิฟัง ฝรั่งเศสยังขืนดื้อดึงทำการอยู่ก็ให้ใช้ห้ามปรามโดยกำลังแรงให้หยุดจงได้ " ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีหนังสือส่วนพระองค์มาถึงพระพิศณุเทพเพื่ออธิบายความ ของคำสั่งดังกล่าวนี้ให้ชัดเจนว่า

" ที่จะใช้ห้ามปรามโดยกำลังแรงให้หยุดนั้นมิใช่การจะให้เอาอาวุธไป รบแรงแทงฟันเขาก่อน เป็นแต่ให้ใช้กำลังอำนาจของข้าหลวงและทหาร

---

1. ร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ร.62.1/32 <u>พระยาประชาคดีกิจถึงพระพิศณุ เทพ</u> 29 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 110

ไปห้ามฝรั่งเศสแลคนใช้ อย่าให้ตัดฟันต้นไม้ทุบเผาระเบิดศิลาใน
พระราชอาณาเขตร ซึ่งคอเวอนแมนต์ฝ่ายสยามยังไม่ได้อนุญาตแล้ว
ก็คงจะมีตราออกมาให้ข้าหลวงทราบ ถ้าฝรั่งเศสมิฟังขืนให้ลูกจ้าง
คนใช้ทำการตัดฟันต้นไม้ทุบเผาศิลาก็ให้จับเอาตัวลูกจ้างคนใช้แลเครื่อง
เครื่องมือทำการกับดินระเบิดไว้ให้มั่นคง รีบบอกส่งเข้าไปกรุงเทพฯ
โดยเร็ว ถ้าฝรั่งเศสแลคนใช้จะเอาดินระเบิดแลเครื่องศัสตราวุธที่
ต้องห้ามล่วงเลยขึ้นมาถึงเมืองนครจำปาศักดิ์ก็ให้พระพิศณุเทพตรวจ
ตรายึดไว้ให้จงได้ ถ้าเป็นการจำเป็นจะต้องใช้อาวุธบ้างก็ต้องใช้
อยู่เอง แต่ให้ระวังจงมากอย่าให้เป็นทำร้ายเขาก่อน " [1]

อีกประการหนึ่ง จากความบกพร่องในหน้าที่ราชการของข้าหลวงฝ่ายลาวตอนใต้จนเป็นเหตุให้ฝรั่งเศสกล้ากระทำการดันล่วงมาเช่นนี้ทำให้รัชกาลที่5 ทรงไม่ไว้วางพระราชหฤทัยในหมู่ข้าราชการหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกมากยิ่งขึ้น ดังนั้นพระองค์ทรงมุ่งหวังที่ให้กองข้าหลวงใหญ่ภายใต้การบังคับบัญชาของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรปฏิบัติหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณได้ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นเทวะวงษวโรประการมีความว่า

" เรื่องระเบิดแก่งลี่ผีนี้ฉันคิดเห็นว่าคงยังจะมีต่อไปอีก การที่จะ
หมายเอาคำสั่งให้ห้ามปรามให้แข็งแรงว่าเป็นเครื่องมือป้องกันอันใด
ได้นั้นไม่ได้เลย คนหัวเมืองเหล่านั้นไปเทียบสำนวนเข้ากับฝรั่งเศส
ก็เหมือนกับลิง ข้าหลวงฤๅกรมมหาดไทยเองก็ดูเหมือนว่าจะจับข้า
ได้อย่างเดียว แต่เมื่อข้าหลวงที่คิดจัดกันใหม่นี้ได้ออกไปเมื่อใดจะค่อย
เป็นหลักต่อใต้ทานกันได้ " [2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/30 พระยาศรีสิงหเทพถึงพระพิศณุเทพ 23 กรกฎาคม ร.ศ. 110

[2] รช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/29 พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นเทวะวงษวโรประการ สำเนาที่ 210/110 26 มิถุนายน ร.ศ. 110.

จากพระราชดำริเกี่ยวกับการแก้ปัญหาเรื่องการระเบิดแก่งหลี่ผีในครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่าพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 5 ทรงมุ่งรักษาสันติภาพให้เกิดขึ้นแก่ฝ่ายไทยกับฝ่ายฝรั่งเศส เมื่อทางฝ่ายไทยมีข้อบกพร่องทางการปกครองที่เป็นช่องทางให้ฝรั่งเศสเข้าทำการแทรกแซงได้ก็ให้รีบปรับปรุงทางฝ่ายไทยเสียก่อน ดังนั้นนับตั้งแต่ พ.ศ. 2434 เป็นต้นไปนโยบายของกรุงเทพฯได้ให้ความสนับสนุนข้าหลวงใหญ่ในการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกและลาวตอนใต้ตลอดมา* สำหรับการแก้ปัญหาเรื่องการระเบิดแก่งหลี่ผีในเวลาต่อมาเมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงเสด็จไปปฏิบัติการในปี พ.ศ. 2435 รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานพระราชหัตถเลขามีความว่า

> " . . . ..ข้อซึ่งพวกกำปนีฝรั่งเศสขออนุญาตเดินเรือไฟในลำน้ำโขงได้อนุญาตไปแล้ว จะถือว่าเป็นคันอนุญาตให้ระเบิดปิดช่องอย่างหลี่ผีด้วยนั้นไม่ได้ และจะเข้าใจว่าเป็นการผูกขาดให้เดินแต่เรือไฟฝรั่งเศสก็ไม่ได้เหมือนกัน ซึ่งเธอมีหนังสือบังคับให้ริบดินระเบิดและดินดำนั้น เป็นการถูกต้องแล้ว เครื่องศาสตราวุธที่จะต้องการใช้มากน้อยเท่าใด ฉันได้จดหมายอนุญาตให้เธอกะบอกจำนวนขอเข้ามา.... " [1]

ค. พระราโชบายของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรในการป้องกันการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส

เมื่อฝ่ายไทยตักเตือนและห้ามปรามมิให้พ่อค้าฝรั่งเศสทำการระเบิดหินที่ช่องปากสะดำในบริเวณแก่งหลี่ผีแล้ว พ่อค้าฝรั่งเศสจึงเปลี่ยนแผนการใหม่โดยใช้ความพยายามกู้เรือที่ติดในแก่งแทน ในที่สุดก็ประสบความสำเร็จดังปรากฏในหนังสือกราบบังคมทูลของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรมีความว่า

---

* โปรดดูในบทที่ 4

[1] **ตจช** เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/34 <u>พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นพิชิตปรีชากร</u> สำเนา ร. ที่ 30/111 15 เมษายน ร.ศ. 111.

" ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานให้ไปตรวจดูเรือกลไฟฝรั่งเศส
ซึ่งขึ้นมาค้างอยู่ในเกาะสะดำ แลทางที่เขาได้ทำไว้นั้นตลอดแล้ว
เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าการที่เขาต้องการทำนั้นได้ทำสำเหร็จแล้วโดย
ดีไม่มีที่กีดขวางอันใดแลด้วยอาศัยแก่กำลังคนของเราเป็นพื้น ท้องตรา
ที่มีออกมาให้ห้ามปรามขัดขวางอันใด นอกจากการที่พูดด้วยปากฤา
หนังสือแล้วหามีผู้ใดได้กระทำอันใดไม่ เขาได้กระทำการของเขา
เสมอมาตลอดเวลาสามฤดูแล้ง จนเข้าสามฤดูน้ำ บัดนี้จนเสร็จการ
ของเขาแล้วจึงกลับไปและคอยแต่ให้น้ำขึ้นเมื่อใดคงจะไปได้สะดวก "[1]

หลังจากที่ฝ่ายฝรั่งเศสได้ใช้ความพยายามจนประสบความสำเร็จสามารถนำเรือที่ติดค้างขึ้นจากช่องสะดำได้ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงมีพระดำริที่จะทำการค้าขายในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกแข่งกับพ่อค้าฝรั่งเศสพร้อมทั้งหาวิธีการป้องกันการขยายอิทธิพลของพ่อค้าฝรั่งเศสที่มาเช่าโรงเรือนในหัวเมืองลาวตอนใต้ ดังนี้

1. ให้งดการอนุญาตนำเรือสินค้าล่องในลำน้ำโขงตอนบน กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงหวั่นเกรงว่าพ่อค้าฝรั่งเศสมีเรือและสินค้าดีกว่าฝ่ายไทยประกอบกับฝ่ายไทยยังมีข้อบกพร่องที่ทำให้พ่อค้าฝรั่งเศสสามารถเอาชนะได้เสมอ ดังปรากฏมาแล้วในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบริเวณแก่งหลี่ผี กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงพระวิจารณ์มีความว่า

" .....เพราะฝ่ายเขาผู้ต้องการที่มีช่องโอกาสแลเวลาทำมาได้ถึง
3 ปี โดยการกระเถิบทีละน้อยๆ อะไรติดพันก็แก้ไขมาได้จึงถึงที่ยาก
ที่สุด คนก็มิใช่เป็นกำลังเป็นแม่แรงให้กับฝ่ายเขาด้วย ใช่แต่ฝ่ายเขา
จะได้กำลังกลับได้ทั้งความคิด สติปัญญา ความรู้ ความเคยของผู้รู้ใน
สิ่งที่ควรจะยากที่ฝ่ายเขาทำไม่สำเร็จเขาก็ทำได้ง่ายสบายไปทุกแห่ง

---

[1] **คจช.** เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/34 กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 6 เมษายน ร.ศ. 111.

ทุกสิ่งด้วยความฉลาดแลกำลังทรัพย์ ทั้งคำสัญญาโดยอำนาทบุญ
วาสนาสำเร็จประโยชน์ทั่วทุกสิ่ง......" [1]

เมื่อทางฝ่ายไทยไม่สามารถที่จะควบคุมเรือล่องสินค้าของฝรั่งเศสได้อย่างทั่วถึง กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงเสนอวิธีการงดการอนุญาตนำเรือเข้ามาค้าขายบริเวณลำน้ำโขงตอนบนในเส้นทางจากแก่งหลี่ผีไปถึงนครหลวงพระบางเพราะถ้าฝรั่งเศสประสบความสำเร็จจะเป็นคู่แข่งกับการพัฒนาการค้าขายในเส้นทางปากลายไปยังเมืองพิชัยซึ่งพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ริเริ่มไว้ก่อน * แต่ข้อเสนอของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรในครั้งนี้ถ้านำไปปฏิบัติจริงแล้วจะก่อให้เกิดความกระทบกระเทือนทางด้านสัมพันธไมตรีของสองประเทศเพราะฝ่ายไทยละเมิดในสนธิสัญญาเกี่ยวกับเขมร พ.ศ. 2410 ที่เกี่ยวกับการเดินเรือในลำน้ำโขง ** ดังนั้นรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชหัตถเลขาเพื่อโปรดเกล้าฯอรรถาธิบายแด่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรดังมีความว่า

"....อนึ่งเรื่องฝรั่งเศสเดินเรือในลำน้ำโขงนั้น เป็นการจำใจจะต้องยอมเพราะติดด้วยสัญญาข้อ 6 เรื่องเมืองเขมรซึ่งฉันได้คัดสำเนามาให้ดู ***. .เมื่อตรวจดูคำอังกฤษที่แปลตรงมาจากภาษาฝรั่งเศสยังดีกว่าภาษาไทยมาก ซึ่งการที่ต้องให้หนังสือเดินทางก็เป็นการจำเป็นจำใจอย่างเดียวกัน แต่การที่จะกวดขันในการที่จะแกล้งหน่วงเหนี่ยวได้เพียงใดต้องทำเช่นกับการปลูกโรงไว้สินค้าไม่ตกลงกันได้เพราะสัญญากวดขัน และหนังสือเดินทางของคนเหล่านั้น เมื่ออยู่ในเรือที่

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/34 <u>กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> 6 เมษายน ร.ศ. 111

* โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 3

** โปรดดูรายละเอียดหน้า 490

*** โปรดดูรายละเอียดหน้า 490

มีธงฝรั่งเศสแล้ว ก็เป็นการจำเป็นต้องเป็นแผ่นดินของฝรั่งเศสจะต
ตรวจได้ต่อเมื่อขึ้นบก ต้องให้เจ้าเมืองกรมการด่านท่าทุกตำบลคอย
ตรวจคน ถ้าคนขึ้นบกไม่มีหนังสือเดินทางแล้วให้ห้ามปรามไว้ทั้งสิ้น " [1]

นอกจากนี้รัชกาลที่ 5 ทรงมีความเห็นว่าโครงการค้าขายของพ่อค้าฝรั่งเศสตลอดลำน้ำโขงเป็นสิ่งที่พ่อค้าฝรั่งเศสตั้งความมุ่งหวังไว้ซึ่งเมื่อดำเนินการจริงแล้วถึงจะทราบว่าเส้นทางแม่น้ำโขงตอนบนมีอุปสรรคต่อการเดินเรือหลายประการจึงเป็นเหตุให้พระองค์ไม่วิตกในการขยายกิจการในทางการค้าเหนือแก่งหลี่ผีถึงนครหลวงพระบางดังปรากฏในพระราชหัตถเลขามีความว่า

".... เจ้าการที่คิดว่าจะเดินเรือในแม่น้ำตอนเหนือลี่ผีขึ้นไปจนหลวงพระบางนั้นเห็นว่าแม่น้ำที่เรือไฟจะเดินได้สะดวกเป็นห่วงเป็นตอนที่มีผู้คิดเห็น(พระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นต้น) ว่าจะเดินตอนบน ตั้งแต่ปากลายขึ้นไปไม่ได้ก็มีประการหนึ่งเรือลำเขื่องจะบรรทุกสินค้าได้สักเท่าใด ถ้าเป็นการกำปะนีแล้วต้องขาดทุนเป็นแน่ แต่ตอนใต้ลี่ผีนั้นคงจะเดินได้สะดวกเป็นแน่ " [2]

---

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62 1/34 <u>พระราชหัตถเลขารัชกาลที่5 ถึงกรมหมื่นพิชิตปรีชากร</u> 25 เมษายน ร.ศ. 111

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/34 <u>รัชกาลที่5ถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ</u> 1 มิถุนายน ร.ศ. 111

สัญญาข้อ 6. "Art VI. Ships sailing under the French flag may navigate freely those parts of the river Mekong and the Great Lake which border upon the Siamese posessions. The Govt of H.M. (The Government of His Majesty) the King of Siam shall place at the disposal of the authorities at Saigon the number of passports they may deem necessary to be delivered after having been signed by the said authorities to French subjects who may desire to visit that part of the country, While on Siamese or territory French subject shall have to conform themselves in every respect to the provision of the treaty of 1856 between Siam and French. Theabove mentioned passport shall take the place of the pass mention in Article VII of the said treaty and shall entitle the bearers of the same, in case of necessity, to adress their complains direct to the Siamese authority. "(จาก กจช เอกสารรัชกาลที่5 ม.62.1/34 <u>พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นพิชิตปรีชากร</u> 25 เมษายน ร.ศ. 111)

พระราโชบายของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรในการให้งดการอนุญาตนำเรือสินค้าล่องในลำน้ำโขงตอนบนต้องถูกระงับเรื่อง ทั้งนี้เพื่อมิให้เกิดการโต้เถียงกันระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลฝรั่งเศสอันจะกระทบกระเทือนถึงสัมพันธไมตรีของประเทศทั้งสอง เท่าเป็นการป้องกันการขยายอิทธิพลทางการค้าของฝรั่งเศส กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงประทานข้อเสนอมีความว่า

> " ...ทางที่จะกีดกันไม่ให้ฝรั่งเศสเดินเรือค้าขายได้สะดวกในลำน้ำโขงมีอยู่หลายอย่างคือ ที่จะคิดทำแข่งเช่นพระยาราชเสนาคิดเดินเรือในลำน้ำมูนนั้นประการหนึ่ง ตัดทางชักสินค้าเข้ามาเสียข้างในประการหนึ่ง อย่างที่สุดทำท่าซึ่งให้สินค้าลงเสียเพียงที่สีธันดรและนครจำปาศักดิ์อย่างเช่นทรงพระดำริห์มาก็ยังพอจะกันไม่ให้ขึ้นไปสูงได้...." [1]

2. จัดตั้งท่าเรือที่แก่งหลี่ผี จากพระราชดำริห์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทำการค้าแข่งกับฝรั่งเศสได้ ดังนั้นกรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงเสนอความเห็นในการปรับปรุงเมืองท่าค้าขายทางตอนใต้ของลาวตะวันออกตั้งแต่เมืองเชียงแตงมาจนถึงแก่งหลี่ผี ซึ่งเมื่อทางกรุงเทพฯ ได้รับทราบก็ได้ให้ความสนับสนุนดังปรากฏในพระราชหัตถเลขามีความว่า

> " การที่กรมหมื่นพิชิตคิดจะทำทาง ทำท่าสินค้าที่ดอนลี่ผีนั้น ก็เป็นความคิดอันร่วมรอยกับที่เธอได้คิดจะตั้งบ้านเมืองที่แก่งซึ่งได้ตอบเห็นชอบไปแล้ว ควรอนุญาตให้ทำการที่จะจัดเช่นนี้ ...." [2]

ในปี พ.ศ. 2435 กรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้เร่งปรับปรุงหัวเมืองลาวฝ่าย

~~[illegible]~~

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/34 <u>กรมหมื่นดำรงราชานุภาพถึงกรมหมื่นพิชิตปรีชากร</u> 25 เมษายน ร.ศ. 111

[2] <u>ค.</u> พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นพิชิตปรีชากร 25 เมษายน ร.ศ. 111

ตะวันออกและทางตอนใต้* พร้อมกันนี้ทางส่วนกลางได้มอบอำนาจในการปรับปรุงการปกครองและการค้าขายให้กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจัดดำเนินการโดยมิต้องรอพระบรมราชานุญาต ดังปรากฏในใบบอกของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ถึงกรมหมื่นพิชิตปรีชากรมีความว่า

" โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ฝ่าพระบาททรงพระดำริห์จัดการไปในทางใดๆเหล่านั้นตามที่ทรงเห็นสมควร เพราะระยะทางในระหว่างที่ฝ่าพระบาทอยู่กับกรุงเทพมหานครห่างกันจะมีพระราชดำริห์สั่งโดยละเอียดก็ยากที่จะทรงทราบว่าการที่เป็นอยู่และจะเป็นได้เพียงใด ถ้าเป็นการฉุกเฉินมัวหาฤๅกันก็ไม่ทันท่วงที เพราะฉะนั้นโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ทรงเข้าพระทัยว่า อำนาจและความรับผิดชอบของฝ่าพระบาทเสมอเสนาบดีประจำพระราชอาณาเขตร ซึ่งได้ทรงว่ากล่าวการสิ่งใดจะควรทำหรือจะต้องวิดแก้ไข ต้องถือว่าเป็นหน้าที่โดยเฉพาะเหมือนกับที่เสนาบดีตำแหน่งในกรุงเทพฯ ต้องคิดอ่านจัดการฉันนั้นต่อรายงานหรือการขัดข้องในราชการซึ่งจะต้องกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอรับพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยจึงให้บอกมาทางกระทรวงมหาดไทย เหมือนเป็นพยานและสำนักอยู่ในกรุงเทพมหานคร " [1]

ด้วยเหตุนี้ในปี พ.ศ. 2435 เมืองเชียงแตงจึงเป็นเมืองท่าที่มีความสำคัญทางตอนใต้ ทางกรุงเทพฯได้จัดส่งเจ้าพนักงานจากกรมศุลกากรไปประจำสำหรับเก็บชักส่วนภาษีร้อยละสามได้อย่างถูกต้อง ปรากฏว่าในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2435 พ่อค้าฝรั่งเศสได้นำเรือกลไฟขึ้นล่องลำน้ำโขงดังปรากฏในรายงานของพระประชาคดีกิจมีความว่า

---

* โปรดดูในบทที่ 4

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/34 <u>กรมหมื่นดำรงราชานุภาพถึงกรมพิชิตปรีชากร</u> 25 เมษายน ร.ศ. 111

" ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ร.ศ. 111 น้ำในลำน้ำโขงขึ้นลบหาดแลแก่งทั้งปวง เรือเมล์กลไฟฝรั่งเศสชื่อ ลาศักดิ์ เป็นเรือจักรท้ายยาว 15 วา ปากเรือกว้าง 3 วา กินน้ำลึก 2 ศอก กัปตันชื่อ มองซิเออร์ลูกก นายจักรชื่อมองซิเออร์เลอรีและเสมียนฝรั่งเศส 1 นาย รวมฝรั่งเศส 3 นาย ลูกเรือและกลาสีเป็นญวน เขมร 20 คน ได้เริ่มเดินเมล์มาถึงเมืองเชียงแตงเมื่อ ณ วันที่ 26 กรกฎาคม ร.ศ. 111 เป็นเที่ยวแรก ยังหามีสินค้าแลคนโดยสารไม่.....มาจนถึงวันที่ 27 กันยายน ร.ศ. 111 เป็นเที่ยวที่ 7 น้ำในลำน้ำโขงแห้งงวดแก่งแลหาดผุดจะเดินต่อไปมิได้ แต่ได้ทราบกิติศัพท์ว่าจะลำเลียงเรือขนาดย่อมกินน้ำตื้นเดินต่อไปในฤดูแล้งด้วยแต่เวลานี้ยังสงบอยู่

ในระหว่างที่เรือเมล์เดินขึ้นล่องมาที่เมืองเชียงแตง 7 เที่ยวนั้น ข้าหลวงเมืองเชียงแตงได้ส่งบาญชีแมนิเฟสต์ เป็นอักษรฝรั่งเศสมาถามกำแปล ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งแปลส่งไปมีคนโดยสาร 49 คน ของสินค้าที่บรรทุกเรือเมล์มามีข้าวเปลือก 114 กระสอบ ข้าวสาร 82 กระสอบ ไม้ขีดไฟ 56 หีบ น้ำมันกาา 168 หีบ โอ่งเคลือบ 12 โอ่ง หมอกระทะ 1 หีบ ยาสูบ 62 กระทอ เหล้านอก 8 หีบ สีเสียด 5 กระทอ ปลาเกลือ 5 กระทอ น้ำตาลทราย 17 กระสอบ กระเทียม กระเทียมดอง 9 ไห กระเทียมแห้ง 3 กระสอบ ใบชา 1 หีบ กระดาษฝรั่ง 1 ห่อ รวม 21 สิ่ง เจ้าพนักงานเก็บภาษีร้อยชักสามที่เมืองเชียงแตงได้กระทำการตรวจชักภาษีตามจำนวนสินค้าทุกครั้งที่เรือมาแวะ " [1]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 62.1/33 พระยาประชาคดีกิจกราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 28 ตุลาคม ร.ศ. 111

หลังจากที่เมืองเชียงแตงได้รับการปรับปรุงทางด้านการค้าจนกลายเป็นคู่แข่งกับเมืองพนมเปญแล้ว แต่ในด้านการเก็บภาษีฝรั่งเศสยังเสียเปรียบฝ่ายไทยเพราะสินค้าเข้าออกในพระราชอาณาเขตทางกรุงเทพฯ กำหนดให้เก็บภาษีในอัตราร้อยละสามทั้งสิ้น การที่รัฐบาลฝรั่งเศสเลิกด่านเก็บภาษีที่เมืองสมบูรณ์โดยมีจุดประสงค์จะให้สินค้าเขมรได้ส่งเป็นสินค้าออกมากจึงเรียกเก็บเฉพาะสินค้าขาเข้าที่ยังมิได้เสียภาษีจากไซ่ง่อนเท่านั้น วิธีการเก็บภาษีเช่นนี้ได้สร้างความเสียเปรียบให้แก่ฝ่ายฝรั่งเศสมากขึ้น เนื่องจากสินค้าลาวมีปริมาณที่น้อยกว่าสินค้าเขมร ดังนั้นสินค้าเขมรย่อมจำหน่ายเป็นสินค้าออกมาขายในลาว การยกเว้นการเก็บภาษีของสินค้าออกเขมรจึงทำให้รัฐบาลฝรั่งเศสต้องเสียเปรียบในด้านรายได้ ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2435 ฝรั่งเศสจึงตั้งด่านเก็บภาษีที่เมืองพระแจะแทนด่านเมืองสมบูรณ์และชักชวนให้รัฐบาลไทยเลิกเก็บภาษีที่เมืองเชียงแตง ดังปรากฏในรายงานของพระยาประชาคดีกิจมีความว่า

> "... ..การเรื่องนี้ฝรั่งเศสเสียเปรียบมานานตั้งแต่เลิกด่านภาษีที่เมืองสมบูรณ์ เพื่อจะให้ลูกค้าในพระราชอาณาเขตรบุรริทุกสินค้าล่องลงไปเมืองเขมรให้มากขึ้น แลปราถนาจะชวนคอเวอนแมนต์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้เลิกภาษีที่เมืองเชียงแตงด้วย แต่การไม่สำเร็จเพียงแต่จะชักสินค้าขาเข้า แต่ที่จริงสินค้ากลับออกจากเมืองเขมรมาในพระราชอาณาเขตรมากกว่า เพราะเหตุว่าคนลาวบริเวณน้ำแม่โขงชั้นในประกอบด้วยคนเกียจค้าน มิได้ทำการเพาะปลูกสร้างและค้าขายเหมือนแขกจีนญวนเขมรฝ่ายใต้ หากจำเป็นด้วยทำนาไม่ได้ผลต้องอาศัยข้าวในแดนเขมรและต้องอาศัยเกลือญวนเขมรเลี้ยงชีวิตกขวนขวายแต่เพียงจะลงไปซื้อข้าวเกลือมารับประทานเท่านั้น การที่ไปก็มีแต่ภูหนี้ยืมสินเขาไปบ้าง เที่ยวแกะไต้ได้ขี้ผึ้ง นองาและผลเร่อมาจากป่าบ้าง พอลงไปจำหน่ายแทนเงินรายละเล็กละน้อยเป็นอย่างไม่จ่ายตลาดรับประทานมิได้ประกอบการเป็นสินค้าอย่างหนึ่งอย่างใด เพราะฉะนั้นสินค้าออกจึงกลับเข้ามาในพระราชอาณา

เขตรมากกว่าสินค้าในพระราชอาณาเขตรออกไป ฝรั่งเศสกลับได้คิดจำ
คิดจำเป็นต้องกลับตั้งด่านภาษีที่เมืองกระแจะอีกต่อไป

.. .. ..ในเวลานี้ฝรั่งเศสกำลังบำรุงเมืองพนมเปญในการปลูกสร้าง
สร้างตึกถนนทางด้านริมน้ำแลแหลมจะโรยจังวาหน้าเมืองพนมเปญ
แต่ที่ไซ่ง่อนนั้นร่วงโรยกว่าแต่ก่อน พวกจีนพ่อค้านายห้างใหญ่ๆ เลิก
ห้างกลับไปเมืองจีนถึง 13 ราย ดูประหนึ่งว่าจะเลื่อนเงินมาที่
พนมเปญ " [1]

การปรับปรุงการค้าขายในหัวเมืองลาวทางตอนใต้เพื่อป้องกันการขยายอิท
อิทธิพลของพ่อค้าฝรั่งเศสในระหว่างปี พ.ศ. 2435 นับว่าแผนการดำเนินงานของ
ฝ่ายไทยในครั้งนี้ทันต่อความเคลื่อนไหวของพ่อค้าฝรั่งเศส สำหรับการเก็บภาษีในอัตรา
ร้อยละสามรัฐบาลไทยยังให้ปฏิบัติตามระเบียบเดิมจนกระทั่งไทยสละสิทธิเหนือดินแดน
หัวเมืองลาวดังกล่าวนี้

3. จัดให้มีหนังสือสัญญาเช่าที่ระหว่างกรมการเมืองกับพ่อค้าฝรั่งเศส

เพื่อเป็นการป้องกันการขยายอิทธิพลทางการค้าของพ่อค้าฝรั่งเศสเกี่ยวกับ
การสร้างปัญหาในเรื่องโรงเรือนที่เช่า กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงมีพระดำริให้เจ้า
เมืองกรมการเมืองในหัวเมืองลาวทางตอนใต้ทำหนังสือสัญญาเช่าโดยฝ่ายไทยเป็นผู้
ร่างนำเสนอต่อกระทรวงมหาดไทยเพื่อขอการรับอนุมัติ ดังนั้นในเดือนตุลาคม พ.ศ.
2435 เมื่อมองซิเออร์กูศตาวคอมเรผู้ค้าฝรั่งเศสขอเช่าโรงเรือนสำหรับตั้งห้างค้า
ขายที่ตำบลบ้านใต้วัดละครในนครจำปาศักดิ์ พระพิศณุเทพข้าหลวงรักษาราชการเมือง
จำปาศักดิ์จึงร่างหนังสือสัญญาเช่าดังมีใจความสำคัญ 10 ข้อสรุปได้ดังนี้

ข้อ 1 ว่าด้วยลักษณะของบ้านเรือนที่ให้เช่า

ข้อ 2 ผู้เช่าจะต้องเสียเงินค่าเช่าโรงเรือนกำหนดวันละ 1 บาท

---

[1] กจศ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/33 <u>พระยาประชาคดีกิจกราบทูลกรม
หมื่นดำรงราชานุภาพ</u> 28 ตุลาคม ร.ศ. 111

ข้อ 3 ถ้าเรือนเช่ามีสิ่งชำรุดผู้ให้เช่าจะต้องทำการซ่อมเพิ่มให้เรียบร้อย

ข้อ 4 ที่ดินภายนอกรั้วถือว่าเป็นที่สาธารณะ ผู้ถือเช่าจะห้ามปรามปราม ขัดขวางผู้คนที่เดินไปมาไม่ได้

ข้อ 5 ผู้ถือเช่ากับลูกจ้างทั้งหลายจะต้องประพฤติปฏิบัติตามข้อหนังสือสัญญา ตามกฎหมายธรรมเนียมของฝ่ายสยาม ถ้าแลมิประพฤติตามดังนั้น จะไล่เสียจากบ้านเรือนเช่าทั้งสิ้นฤาส่วนหนึ่งในทันทีได้

แลในการเรื่องเช่นนี้แล้วจะต้องรับใช้การเสียหายทั้งปวงแลต้องเสียเงินค่าเช่าซึ่งยังคงมีอยู่ต่อไป

ข้อ 6 ผู้ถือเช่าจะต้องไม่สร้างความรบกวนอันตรายอันเป็นการเสียผลประโยชน์ของบ้านเมืองของผู้ให้เช่า

ข้อ 7 เมื่อผู้ถือเช่าจะไปจากนครจำปาศักดิ์ในระหว่างสัญญาเช่ายังใช้อยู่ จะตั้งผู้ใดทำการแทนได้

ข้อ 8 ในการจะเลิกเช่าผู้ถือเช่าจะต้องแจ้งให้ผู้ให้เช่าทราบล่วงหน้าก่อน 1 เดือนเมื่อครบกำหนด 1 ปี

ข้อ 9 สัญญานี้จัดทำเป็น 2 ฉบับ ๆ หนึ่งเป็นภาษาฝรั่งเศส ฉบับหนึ่งเป็นภาษาไทยโดยมีใจความอย่างเดียวกัน ถ้ามีผู้สงสัยจะถือว่าฉบับภาษาไทยเป็นฉบับที่อธิบายใจความได้ถูกต้องที่สุด

ข้อ 10 หนังสือสัญญาฉบับนี้ประกาศใช้ได้เมื่อกอเวอนแมนต์สยามและกงสุลเยเนอราลฝรั่งเศสที่กรุงเทพมหานครได้ตรวจรัติไฟแล้ว*

ร่างสัญญาเช่าที่ฉบับดังกล่าวนี้เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรรายงานต่อกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยตรวจแก้ไข พระองค์ทรงมีพระดำริให้เปลี่ยนข้อความบางตอนซึ่งไม่ชัดเจนดังเช่นในข้อ 5 ซึ่งมีข้อความว่า "แลในการเรื่องเช่นนี้แล้วจะต้องรับใช้การเสียหาย แลต้องเสียเงินค่าเช่าซึ่งยังคงมีอยู่ต่อไป " ให้เปลี่ยนข้อความใหม่เพื่อความชัดเจนมีความว่า " แลในการเช่นนี้ผู้รับเช่าจะเรียก

---

* โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ๔

เอาค่าเสียหายอันใดไม่ได้และจะต้องเสียเงินค่าเช่าซึ่งยังคงค้างอยู่จนเต็ม '[1]

หลังจากที่มองซิเออร์ฎูตาวดอมเรได้ค้างค่าเช่าจนเกิดเหตุการณ์ ร.ศ.112 มองซิเออร์ฎูตาวดอมเรอ้างเหตุไม่ให้ค่าเช่าโดยบอกปัดให้ราชทูตฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ ช่วยจัดการจ่ายให้จนถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. 2437 ทางฝ่ายฝรั่งเศสไม่ได้รับจัดการให้เรียบร้อยดังปรากฏในหนังสือของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพทูลกรมหมื่นเทวะวงษวโรประการมีความว่า

" เรื่องมองซิเออร์ดอมเรอ้างเหตุไม่ให้ค่าเช่าเพราะราชทูตฝรั่งเศสจะจะยอมใช้ให้ในกรุงเทพฯ...ในเวลานั้นมองซิเออร์ปาวีเป็นราชทูต ฝ่าพระบาททรงตักเตือนก็ไม่เอาเป็นธุระจึงได้ติดค้างมาจนถึงปัจจุบัน ฝ่ายข้างเจ้านครจำปาศักดิ์ต้องเสื่อมเสียผลประโยชน์ทั้งได้รับความรบกวนในเรื่องนี้อยู่เนืองๆ ..

การเรื่องนี้หลักฐานฝ่ายเราก็มั่นคง แลมิได้มีข้อโต้เถียงประการใด นอกจากความบิดพลิ้วของมองซิเออร์ดอมเรแลมองซิเออร์ปาวี ในเวลานี้ราชทูตฝรั่งเศสเปลี่ยนใหม่แล้ว ถ้าตักเตือนในเรื่องนี้บางทีจะตกลงได้ "[2]

เมื่อกระทรวงการต่างประเทศได้จัดดำเนินการตักเตือนจำนวนเงินค้างค่าเช่าไปยังราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ จนในที่สุดฝ่ายบริหารของรัฐบาลฝรั่งเศสในอินโดจีนที่ไซ่ง่อนได้จัดดำเนินการแทน โดยรับจ่ายค่าเช่าเพียง 1 ปี เท่านั้น ดังปรากฏในหนังสือของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพมีความว่า

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.52 1/34 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นพิชิตปรีชากร 20 ธันวาคม ร.ศ. 111

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2 21 ก/8 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทูลกรมหมื่นเทวะวงษวโรประการ 24 ตุลาคม ร.ศ. 114

" วันที่ 8 กันยายน ร.ศ. 114 ได้รับจดหมายเจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์.... ภูมิแซแมนต์ 1 นายศักดิ์สี่ 1 กำมะตองเมือง ศรีธันดร 1 เรสิดังใหญ่ 1 ลงเรือกลไฟมาเยี่ยมเยือนเจ้านครจำปาศักดิ์ ได้มอบเงินชำระค่าค้างคิดให้แต่ปีเดียวเป็นเงิน 360 บาท กับค่าเช่าซื้อเรือนห้าง 40 บาท รวม 400 บาท เจ้ายุติธรรมธรว่า เหตุใดจึงให้แต่ปีเดียว มองซิเออร์ดามเรว่า เรสิดังใหญ่ยอมให้แต่ปีเดียว เพราะหนังสือสัญญายังไม่ได้รัติไฟมาแต่กรุงเทพฯ " [1]

การที่มองซิเออร์ดูศตาวดอมเรให้ค่าเช่าที่แก่เจ้ายุติธรรมธรเพียง 1 ปีโดยอ้างว่าในปีแรกที่ทำการค้าเป็นระยะเวลาที่รอให้สัญญาได้รับการแลกเปลี่ยนสัตยาบัน (Ratification) กันในกรุงเทพฯก่อน ผลที่ปรากฏเจ้ายุติธรรมเป็นฝ่ายเสียเปรียบ จึงขอความช่วยเหลือจากกระทรวงมหาดไทย

ดังนั้นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงให้ความช่วยเหลือโดยขอความร่วมมือไปยังกระทรวงการต่างประเทศให้ช่วยดำเนินการในเรื่องการค้างค่าเช่าของมิสเตอร์ดูศตาวดอมเรซึ่งยังคงค้างอยู่อีก 1 ปี มีความว่า

" ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่า ซึ่งมองซิเออร์ดอมเรได้ชำระเงินแก่เจ้านครจำปาศักดิ์เฉพาะ 1 ปี เดียวนี้ก็ย่อมเป็นหนทางที่ฝ่ายเราจะได้ถามได้ต่อไป แต่มองซิเออร์ดอมเรได้นำเงินมาชำระครั้งนี้ 360 บาทจะนับว่ามองซิเออร์ดอมเรได้ชำระเงินค่าเช่าให้เสร็จนั้นไม่ได้ด้วยเงินยังคงค้างอยู่อีก 1 ปี ได้แจ้งความไปยังกระทรวงต่างประเทศทราบแล้ว "[2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21 ก./8 <u>กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ราชเลขานุการ</u> 15 ธันวาคม ร.ศ. 114

[2] ดู.

แม้ว่ากระทรวงต่างประเทศจะติดต่อกับราชทูตให้รับคิดชอบเงินที่มองซิเออร์ถูศตาวดอมเรย์ค้างชำระอีก 1 ปี ซึ่งปรากฏว่าไม่เป็นผลสำเร็จ ทางฝ่ายฝรั่งเศสบิดพลิ้ว ในระหว่างการรอการแลกสัตยาบันไม่ให้ยึดถือเป็นช่วงเวลาที่จะต้องชำระค่าเช่าให้แก่ฝ่ายไทย ปัญหาการค้างค่าเช่าของพ่อค้าฝรั่งเศสในครั้งนี้ได้เรื้อรังสืบต่อไปจนถึงสมัยที่ฝ่ายไทยต้องสละสิทธิในฝั่งขวาของแม่น้ำโขงในปี พ.ศ. 2446 ปัญหาดังกล่าวจึงได้ยุติลง

จะเห็นได้ว่านโยบายในการป้องกันการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสที่ฝ่ายไทยได้พยายามปรับปรุงเพื่อให้ทันต่อความเคลื่อนไหวของฝรั่งเศส เมื่อนำมาพิจารณาในโครงการระยะยาวแล้วฝ่ายไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบตลอดมา การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ดังที่ปรากฏมาแล้วเป็นการกระทำการที่ก่อให้เกิดผลดีในระยะสั้นเท่านั้น ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะสภาพการณ์และช่วงเวลาบีบบังคับให้รัฐบาลไทยขณะนั้นต้องดำเนินงานเพื่อรักษาความอยู่รอดเป็นการชั่วคราว ดังนั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นฝรั่งเศสได้รับผลประโยชน์ในการใช้อำนาจที่มีเหนือกว่าฝ่ายไทยบีบบังคับให้ฝ่ายไทยต้องสละสิทธิในดินแดนลาวดังปรากฏในเวลาต่อมา

1.2.4 พ่อค้าฝรั่งเศสขยายอิทธิพลทางการเมือง

ก. ในเมืองเชียงแตงและนครจำปาศักดิ์

เมื่อรัฐบาลไทยอนุญาตให้พ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งมีรายชื่อปรากฏในหนังสือเดินทางเป็นเจ้าพนักงานเดินเรือในลำน้ำโขงเข้ามาตั้งห้างค้าขายในเชียงแตงศรีทันดอน นครจำปาศักดิ์ ในปี พ.ศ. 2433 แล้ว เจ้าเมืองกรมการเมืองในหัวเมืองลาวทางตอนใต้ได้ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีในด้านที่พักอาศัยตลอดจนการสร้างโรงเรือนสำหรับตั้งห้างค้าขายซึ่งมีผลให้พ่อค้าฝรั่งเศสได้ดำเนินกิจการค้าอย่างราบรื่น ในปี พ.ศ. 2434 มองซิเออร์ลุยถังได้แสดงบทบาทและวางอำนาจเหนือกว่าสภาพปกติของพ่อค้า พระพิษณุเทพซาหลวงนครจำปาศักดิ์จึงสงสัยในพฤติการณ์ของมองซิเออร์ลุยถังที่จะมีปัญหาการเมืองแอบแฝงอยู่ดังปรากฏในรายงานเสนอต่อสมุหนายกมีความว่า

" .....พิเคราะห์ดูอัทยาไศรยของมองซิเออร์ลุยถัง กล่าวถ้อยคำอวดอ้างเหมือนจะไม่ไปตั้งห้างค้าขาย โดยการทำกิริยาเหมือนจะเป็นไวซ์กงสุล (Vice - Consul) ถ้าได้ตั้งอยู่เป็นที่มั่นคงแล้วคงจะคิดจัดการเอิบเอื้อมเข้ามา ปรารถนาจะเอาขุนนางฝรั่งเศสมาตั้งรักษาแต่เมืองกระแจะ เสียมโขก เชียงแตง นครจำปาศักดิ์ ท่าอุเทน เป็นระยะไปตามฝั่งโขง ราชการที่ข้าหลวงเจ้าเมืองจะพูดจาเกี่ยวข้องด้วยเรื่องฝรั่งเศสก็จะทวีมากขึ้น ครั้นจะมีบอกลงมากว่าจะได้มีท้องตราขึ้นไปก็ไม่ทันราชการ " [1]

ระหว่างที่สัญญาอยู่ในระหว่างการแลกเปลี่ยนสัตยาบันในกรุงเทพฯ มองซิเออร์ลุยถังได้แสดงอำนาจในการขอสร้างเรือนพักให้ใหญ่โตโดยจะสั่งเครื่องไม้มาจากไซ่ง่อนพร้อมทั้งควบคุมการก่อสร้างด้วยตนเอง พระพิศณุเทพจึงต้องขอดูแบบแปลนที่จะสร้างก่อน ทั้งนี้เกรงว่ามองซิเออร์ลุยถังคิดการที่ให้นครจำปาศักดิ์เป็นศูนย์กลางของฝรั่งเศสในลาวจึงได้รายงานข้อสงสัยในพฤติการณ์ของพ่อค้าฝรั่งเศสมีความว่า

" ฝรั่งเศสปรารถนาที่จะเอาขุนนางฝรั่งเศสตั้งรักษาต่อเนื่องกันตามฝั่งแม่น้ำโขงตั้งแต่เมืองกระแจะ เสียมโขก เชียงแตง จำปาศักดิ์ หลวงพระบาง ถ้าฝ่ายข้าหลวงเจ้าเมืองกรมการเมืองใดรักษาราชการมั่นอยู่ พวกฝรั่งเศสก็จะอนุโลมตามไป ถ้าข้าหลวงเจ้าเมืองกรมการเมืองใดรักษาราชการเคลื่อนคลาดพลาดพลั้งลงบ้างเล็กน้อยก็คงหยิบเหตุหาความก่อให้เกิดเป็นเรื่องใหญ่ได้ เพ่งเล็งแลจะให้ฝ่ายเขามีอำนาจในฝั่งโขงตะวันออก ให้สมประสงค์ตามความมุ่งหมายของเขา ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าประการนี้ จึงเป็นการยากที่จะประคับประคองรักษาราชการให้มีความอุ่นเคืองมายังใต้ฝ่าละออง

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/29 <u>พระพิศณุเทพถึงสมุหนายก</u> 30 เมษายน ร.ศ.110

ธุลีพระบาทต้องผันผ่อนหันหาท่าหนีที่ไล่จนสุดกำลังแต่ข้าพระพุทธเจ้า
มีความวิตกว่าเมืองใหญ่ๆที่อยู่ในพระราชอาณาเขตริมฝั่งโขงระยะ
ทางห่างไกลกับกรุงเทพฯมาก บัดนี้ทางฝ่ายญวนฝรั่งเศสจัดการล่วง
เลยเข้ามาถึงข่าต่อลาวซึ่งเป็นพระราชอาณาเขตราชการซึ่งข้าหลวง
เจ้าเมืองกรมการจะพูดจาเกี่ยวข้องด้วยเรื่องฝรั่งเศสก็จะทวีมากขึ้น
. . ." [1]

เพื่อเป็นการป้องกันการขยายอิทธิพลในฝั่งโขงตะวันออก กรมหมื่นเทวะวงษ
วโรประการมีรับสั่งให้เจ้าพนักงานกรมท่ามีหนังสือตักเตือนมายังกรมมหาดไทยให้กำชับ
ข้าหลวงในหัวเมืองลาวตะวันออกทางตอนใต้เกี่ยวกับการระมัดระวังในการเซ็นสัญญา
กับฝรั่งเศสอย่าให้มีความเกี่ยวข้อซึ่งเป็นพันธะต่อกันได้ [2]

ข. ในนครหลวงพระบาง

หลังจากที่รัฐบาลกลางกรุงเทพฯ อนุญาตให้มองซิเออร์มาเซพ่อค้าชาวฝรั่งเศสเข้ามาค้าขายในนครหลวงพระบางตั้งแต่ พ.ศ. 2433 เป็นต้นมา แต่ต้องประสบการขาดทุนเพราะสินค้าฝรั่งเศสราคาแพงคนลาวไม่สามารถที่จะซื้อได้ ดังนั้นในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2435 มองซิเออร์มาเซจะกลับไปไซ่ง่อน พระพลัษฎานุรักษ์ข้าหลวงเมืองหลวงพระบางสังเกตในพฤติกรรมของมองซิเออร์มาเซแล้ว มีความเห็นว่า มองซิเออร์มาเซเป็นพ่อค้าที่มีแผนการณ์ทางการเมืองแอบแฝงอยู่ด้วย ดังปรากฏในรายงานมีความว่า

" มองซิเออร์มาเซมาแจ้งว่าจะมีผู้อื่นมาค้าแทน จะเป็นผู้ไปๆมาๆ
ในเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ. 111 นี้จะได้ลงไปหนองคายแล้วจะไป
ไซ่ง่อน จะไปกรุงเทพฯ ด้วยขากลับมาเขาว่าจะขึ้นทางเชียงใหม่

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62 1/29 พระพิศณุเทพถึงสมุหนายก 30 เมษายน ร.ศ. 110

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/29พระยาพิพัฒนโกษาถึงพระยาศรีสิงหเทพ 26 มิถุนายน ร.ศ. 110

เดินมาถึงหลวงพระบางเป็นแต่แจ้งความไว้ เห็นว่าการค้าของมองซิเออร์มาเซส่งมาอยู่เป็นเคหลังของเสียๆ ซึ่งตกค้างอยู่เล็กน้อย สังเกตเห็นว่าไม่มีผู้ซื้อ เดิมมาณเดือนสิงหาคม ร.ศ. 111 ได้จ้างเรือขึ้นไปบรรทุกของไปเมืองแถง 15 ลำ จนทุกวันนี้ไม่ได้ข่าวของซึ่งว่าจะนำเป็นสินค้าก็ยังมาไม่ถึงและก็งมิได้เพราะทางบกทางน้ำกันดารทั้งสิ้น ซึ่งตรงกับปรินซ์วอลิเยงกล่าวไว้ ข้าพเจ้าสังเกตว่าจะไม่เป็นที่ชอบใจของฝรั่งเศสที่มุ่งหมายอย่างหนึ่งนั้น

อนึ่งมองซิเออร์มาเซยาตั้งการค้าเห็นว่ามีความเกี่ยวของแก่ราชการบ้านเมืองด้วยประการใด สมควรจะระวังช่องทางจับไหวพริบเกี่ยวกันโดยที่ช่วยแก่ราชการบ้างอย่างไร จะได้แจ้งมาให้ทราบภายหลัง " [1]

ตามกำหนดเดิมของมองซิเออร์มาเรจะกลับไปง่อนในเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ.111 แต่ในเดือนตุลาคม ร.ศ 111 มองซิเออร์มาเซได้กลับก่อนกำหนดที่หลังไว้พร้อมทั้งชักชวนเจ้าอุ่นคำและพระตาวัดใหม่ออกนอกประเทศโดยมิได้ขออนุญาตจากกรมการบ้านเมืองก่อน ดังปรากฏในรายงานของพระพลัษฎานุรักษ์มีความว่า

" วันที่ 27 ตุลาคม เวลาย่ำรุ่ง มองซิเออร์มาเซออกเรือจากนครหลวงพระบางโดยมิให้ทางด่านตรวจ พระพลัษฎานุรักษ์จึงมีหนังสือกำชับไปกำชับไปถึงกองด่านปากลายให้ตรวจตราโดยแข็งแรง

วันที่ 23 ตุลาคม เจ้าศักรินทรฤทธิธำรงเจ้านครหลวงพระบางมาแจ้งยังข้าพระพุทธเจ้าว่าเจ้าอุ่นคำซึ่งอยู่วัดใหม่ที่มองซิเออร์มาเซมาขอสมัครเรียนหนังสือกับพระตาที่วัดใหม่ได้หนีไปกับมองซิเออร์มาเซ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.C2.1/44 <u>พระพลัษฎานุรักษ์ถึงลูกขุนศาลา</u> 5 พฤศจิกายน ร.ศ. 111

โดยมิได้รับอนุญาต เจ้าอุ่นคำเป็นบุตรเจ้ากรมตำรวจหมวดใต้ ส่วนพระตาเป็นบุตรของราษฎรซึ่งอยู่ในพันธสีมาวัดใหม่ มองซิเออร์มาเซเป็นกอมมิแซร์ การหนีไปของเจ้าอุ่นคำมีความผิดที่ไม่เการบกฎหมายบ้านเมืองและสร้างความมัวหมองในทางราชการสองพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่ดำรงรักษาสกุลเจ้านายญาติพี่น้องราษฎรบ้านเมืองต่อไปนั้น จึงนำเอามารดาของบุคคลทั้งสองมาสอบถามในฐานะที่มีบุตรหนีไปแล้วไม่มาแจ้งให้ทางราชการทราบจึงจับกุมตัวไว้จนกว่าจะจับกุมบุคคลทั้งสองกลับมาได้

การหนีไปเช่นนี้เป็นการที่มองซิเออร์มาเซลักลอบคนออกนอกประเทศโดยมิได้รับอนุญาตเป็นความผิด บัดนี้คงจะไปทางหนองคายจำปาศักดิ์ " [1]

การที่เจ้าอุ่นคำ พระตาหนีไปพร้อมกับมองซิเออร์มาเซโดยมิได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่บ้านเมืองในครั้งนี้เป็นเรื่องราวที่สืบหาข้อเท็จจริงได้ยาก ทั้งนี้เพราะการที่บุคคลทั้งสองหนีไปครั้งนี้อาจจะเป็นไปได้ถ้าเจ้าอุ่นคำ พระตามีความประสงค์ที่จะหนีไปกับมองซิเออร์มาเซเพื่อเป็นการเปิดตนเองไปยังโลกภายนอกหรือกับอีกประการหนึ่งซึ่งอาจจะเป็นไปได้ในกรณีที่มองซิเออร์มาเซเป็นผู้ชักชวนไปจริงเพื่อหวังผลประโยชน์ทางการเมืองดังที่กรมหมื่นสมมติอมรพันธุ์ทรงมีพระดำริมีความว่า

" การที่มองซิเออร์มาเซคิดจะหาคนที่เป็นเชื้อเจ้าลาวเมืองหลวงพระบางไปปารีสนี้ เป็นไปตามวิสัยฝรั่งเศสคิดจนสุดท่าที่จะทำได้ ถ้ามันพาไปได้ก็คงจะยกว่าเป็น " แอร์ " * ของเจ้านครหลวงพระบางโกหกพวกมันแต่ฝรั่งอื่นๆ ให้พูดกันพล่ามไปเท่านั้น ถึง

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62 1/44 <u>พระพลับฎานุรักษ์ถึงพระยาราชวรานุกูล</u> 5 พฤศจิกายน ร.ศ. 111.

* ตรงกับคำว่า heir หมายถึงทายาทผู้ที่จะสืบตระกูลหรือผู้ที่จะรับมรดก

โดยว่ามันเป็นแต่เสศเจ้าเชื้อนาย จะไม่สมปรารถนา ในทางที่เอามาเชิดชูชูตวาดกรุงจะเป็นอัน ได้ง่ายถ้านี้ไม่ข่มไว้ให้นับถือยังรั้งเศสให้มาก แล้วใช้เป็นมิตซันนารีราชการเข้าไปเกลี้ยกล่อม เจ้านายและราษฎรเมืองหลวงพระบาง แต่ก็ไม่เป็นไปการที่จะแก้ยากอันใจ มันมาในอาณาเขตรเมื่อใดจับได้เมื่อนั้น แต่ถ้าป้องกันอย่าให้มันไปได้นั้นเป็นการดีกว่าให้เป็นอยู่เป็นธรรมดา มันจะมาถึงแจะออกไปแล้วฤๅประการใด ให้โสภณเอาหนังสือบอกนี้ให้กรุงหลวงดู ขอหาฤๅความเห็นก่อน ถ้ามันยังไม่ได้ออกไปควรจะว่ากล่าวกันก็ให้ว่า ฤๅเห็นสมควรจะจับกุมไว้ก็ให้บอกกรมนเรศ แจตัวเธอเองคิดถอยจับจะลงเรือเรือไป ถ้ามันไปแล้วฤๅนิ่งเสียดีก็เป็นอันแล้วกัน ถ้าตกลงประการใดควรมีหนังสือฤๅคำสั่งให้เป็นหลักฐานไว้ก็ให้ทำ " [1]

แม้ว่าการที่เจ้าอุนคำพระตาหนีไปกับมองซิเออร์มาเซในครั้งนี้ทางกรุงเทพฯยังสืบหาข้อเท็จจริงไม่ได้ความแน่ชัดก็ตาม เมื่อกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดาได้ทรงดำเนินการตามพระดำริของกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ทุกประการ หลังจากที่กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการทรงทราบแล้วพระองค์มีพระดำริให้โทรเลขสอบถามไปยังนครจำปาศักดิ์ก่อนเพื่อจะได้สืบจับตัวเจ้าอุนคำและพระตาได้ดังปรากฏความดังนี้

" . . .ควรจะมีโทรเลขให้สืบดูที่นครจำปาศักดิ์ก่อน ข้อที่จะจับนั้นจับได้เพราะเจ้านครหลวงพระบางยู่เป็นผู้ใหญ่ในเชื้อวงษ์ขอให้จับอยู่ ถ้าลงมากรุงเทพฯจะได้คิดจับแล้วว่ากล่าวกับทูตต่อไป ในชั้นนี้ควรให้มหาดไทยโทรเลขไปนครจำปาศักดิ์ก่อน เพราะมองซิเออร์ฉุนนิยองยังอยู่ที่นั่น " [2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/44 <u>กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ทูลกรมหมื่นพิทยลาภฯ</u> 5 ธันวาคม ร.ศ. 111

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/44 <u>กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการทูลกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา</u> 7 ธันวาคม ร.ศ. 111

ในที่สุดรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริให้พระยาราชวรานุกูลโทรเลขไปถึงกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเพื่อสืบหาบุคคลทั้งสามในนครจำปาศักดิ์[1] แต่ไม่ได้ผล ทั้งนี้เพราะมองซิเออร์มาเซเดินทางจากนครหลวงพระบางมาตั้งแต่เดือนตุลาคม ทางกรุงเทพฯได้รับแจ้งในเดือนธันวาคม หลังจากนั้นจึงมีคำสั่งให้โทรเลขไปยังกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ซึ่งระยะเวลารวมทั้งสิ้นหลังจากบุคคลทั้งสามหลบหนีไปโดยที่ไม่ได้รับอนุญาตจนกระทั่งทางส่วนกลางได้จัดดำเนินการรวมเวลาถึง 3 เดือน ดังนั้นจึงเป็นการยากที่จะสืบหาบุคคลทั้งสามได้

อย่างไรก็ตาม การที่ทางกรุงเทพฯและนครจำปาศักดิ์จะจับตัวบุคคลเหล่านั้นไม่ได้ก็ตาม การที่ทางกรุงเทพฯเกรงว่าเจ้าอุ่นคำจะไปเป็น "heir " ให้ฝรั่งเศสนำมากล่าวอ้างสิทธิในนครหลวงพระบางเป็นสิ่งที่ล้มเหลว ทั้งนี้เพราะในเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ฝรั่งเศสใช้อำนาจในทางยุทโธปกรณ์ที่เหนือกว่าข่มขู่ต่อฝ่ายไทยจนมีผลให้ทางฝ่ายไทยยอมปฏิบัติตามข้อเสนอของฝรั่งเศส ซึ่งปรากฏผลในเวลาต่อมาที่ไทยจำต้องสละสิทธิเหนือฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงทั้งหมดรวมถึงนครหลวงพระบางฝั่งซ้ายด้วย

จากการที่พ่อค้าได้ขยายอิทธิพลทางการเมืองในนครจำปาศักดิ์ เชียงแตงและนครหลวงพระบางได้แสดงให้เห็นว่าในระหว่าง พ.ศ. 2434 – พ.ศ 2436 การดำเนินการทางด้านการค้า การทหาร และทางการทูตของฝรั่งเศสที่มีต่อดินแดนลาวตลอดจนรัฐบาลไทยในขณะนั้นล้วนแล้วแต่เป็นการหาช่องทางเพื่อแทรกแซงทางการเมืองทั้งสิ้น

1.3 ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นปัญหาที่แสดงถึงความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยกับฝรั่งเศสซึ่งมีความยุ่งยากที่รัฐบาลทั้งสองต้องถกเถียงกันเป็นเวลานาน

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/44 <u>พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงพระยาราชวรานุกูล</u> 9 ธันวาคม ร.ศ. 111

ปัญหาที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการอ้างสิทธิของฝรั่งเศสได้เกิดขึ้นหลังจากฝรั่งเศสได้ครอบครองญวนทั้งหมดในปี พ.ศ. 2427 คณะผู้บริหารของฝรั่งเศสในญวนได้ดำเนินการขยายอิทธิพลด้วยวิธีอ้างสิทธิของญวนในอดีต ซึ่งเคยเป็นเจ้าของรัฐอิสระในดินแดนลาวมาก่อน โดยพิจารณาจากการส่งเครื่องบรรณาการให้แก่ญวน แผนการของฝรั่งเศสเกี่ยวกับการขยายอิทธิพลมายังแม่น้ำโขงในครั้งนี้ดำเนินการตามแบบ " การเป็นผู้แทนของญวน " เพื่อเรียกร้องสิทธิในการครอบครองแม่น้ำโขงทั้งหมด

เริ่มแรกของการขยายอิทธิพลมายังดินแดนในลำน้ำโขงอย่างเป็นทางการได้เริ่มปรากฏในทันทีเมื่อ พ.ศ. 2428 ตามที่นายแกร์การาเด็ดเข้าทำการของตงศาลต่างประเทศที่สองในนครหลวงพระบาง แต่ได้รับการเกี่ยงงอนจากฝ่ายไทยซึ่งมีความประสงค์ที่จะให้มีการตกลงกันอย่างถูกต้องตามข้อความที่ระบุไว้ในสนธิสัญญา ทั้งนี้เพื่อป้องกันการตีความที่หวังผลประโยชน์จากข้อบกพร่องของสัญญาดังที่ได้ปรากฏมาแล้วในปัญหาของเขมร* แม้ว่ารัฐบาลไทยจะใช้ความพยายามในการป้องกันกลวิธีที่ไม่น่าไว้วางใจจากฝ่ายฝรั่งเศสจนทำให้ข้อตกลงในสัญญาการตั้งศาลต่างประเทศต้องยืดเยื้อมาจนถึงปี พ.ศ. 242 ก็ตาม แต่ผลที่ปรากฏในขั้นสุดท้ายก็คือฝรั่งเศสสามารถเข้าตั้งศาลต่างประเทศที่สองในนครหลวงพระบางได้ พร้อมทั้งมีนายปาวีเป็นรองกงสุลของรัฐบาลฝรั่งเศสประจำนครหลวงพระบาง

ความสำเร็จในการตั้งศาลต่างประเทศในนครหลวงพระบางเมื่อปี พ.ศ. 2429 เป็นการช่วยเปิดทางให้ฝ่ายฝรั่งเศสขยายอิทธิพลเข้ามาในลำน้ำโขงได้อย่างสะดวก ประกอบกับในช่วงเวลาเดียวกันมีนักการเมืองฝรั่งเศสซึ่งมีความคิดที่จะขยายจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสในอินโดจีนได้ให้ความสนับสนุนให้รัฐบาลฝรั่งเศสยึดครองแม่น้ำโขงทั้งหมดตลอดจนทะเลสาปเขมร** ดังเช่นข้อเสนอของนายลาเนสซัง ซึ่งกล่าวถึงเจตนารมย์และความทะเยอทะยานของประชาชาติฝรั่งเศสที่จะเป็นเจ้าของดินแดนในลำน้ำโขงทั้งหมด ซึ่งยังคลุมเครือในการที่จะแสดงสิทธิอย่างแน่นอนเหนือดินแดนดังกล่าวนี้

---

* รายละเอียดเกี่ยวกับการตั้งศาลต่างประเทศในนครหลวงพระบางได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 3

** ดังปรากฏในข้อเสนอของนายลาเนสซังในหนังสือการแพร่ขยายอาณานิคมของประเทศฝรั่งเศส

ด้วยเหตุนี้เอง ในปี พ.ศ. 2431 ความหวังของนายลาเนสซังกำลังเริ่มเข้าสู่ความจริงเมื่อนายลอร์ฐู(Lorgeou)* ได้กราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการว่า " เขตแดนของญวนจรดน้ำโขงตั้งแต่เมืองพวนลงมาถึงเขมร "[1] พร้อมทั้งยืนยันในเรื่องเขตแดนระหว่างไทยกับญวนให้ใช้แม่น้ำโขงเป็นเขตแดนของฝ่ายญวน แต่ได้รับการปฏิเสธจากฝ่ายไทย [2]

การอ้างสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ได้ปรากฏอย่างเป็นทางการในครั้งนี้เป็นการสร้างความยุ่งยากที่ฝ่ายไทยจะต้องเผชิญในเวลาต่อมา แต่ถ้าพิจารณาในด้านหลักฐานที่ปรากฏระหว่างไทยกับฝรั่งเศส " ใครมีสิทธิเหนือลำน้ำโขงมากกว่ากันแล้ว " จะเห็นได้ว่าหลักฐานซึ่งปรากฏว่าไทยมีสิทธิเหนือหัวเมืองตลอดลำน้ำโขงเด่นชัดกว่าฝ่ายฝรั่งเศส**

---

* กงสุลฝรั่งเศสสืบต่อจากนายแกร์การาเด็ค

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.18 1/1 นายลอร์ฐูกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์ 13 เมษายน ร.ศ. 108

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5ฝ. 18 1/1 กรมหมื่นเทวะวงษ์ถึงนายลอร์ฐู 28 เมษายน ร.ศ. 108

** จากการศึกษาของ สุวิทย์ ฟักขาว ในปริญญานิพนธ์ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ 112-126 หน้า 15-21 ได้กล่าวถึงปัญหาฝั่งซ้ายและการสอบสวนหลักฐานที่ปรากฏทั้งหมดได้ยืนยันว่า ไทยมีสิทธิเหนือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง โดยศึกษาจากเอกสารดังนี้

1. หลักฐานประเภทเอกสาร 9 ฉบับ ปรากฏว่าหลักฐาน 6 ฉบับได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในส่วนที่เป็นของไทยมีมากกว่าที่เป็นของญวน

2 หลักฐานอื่นๆที่เกี่ยวกับระเบียบการปกครองหรือประเพณีในการปกครองได้บ่งชัดว่าไทยมีสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

3. หลักฐานที่แสดงอย่างชัดเจนดังเช่นการที่ฝรั่งเศสขออนุญาตรัฐบาลไทยสำรวจฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

เพื่อเป็นการหาทางแก้ไขปัญหาการอ้างสิทธิของญวนเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงรัฐบาลไทยอนุญาตให้ฝรั่งเศสเข้าทำการสำรวจในแถบตั้งแต่สิบสองจุไทยตลอดถึงสติงแตรง (เชียงแตง) ในปี ศ ศ 2432 โดยทางฝ่ายไทยมีความหวังว่าผลจากการสำรวจเขตแดนในครั้งนี้จะได้นำมาเป็นหลักฐานเพื่อการชี้แจงที่จะมีขึ้นในกรุงเทพฯ แต่ในระหว่างที่คณะสำรวจปฏิบัติการได้ปรากฏว่าคณะสำรวจของฝรั่งเศสได้เข้าทำการแทรกแซงในกิจการภายในของฝ่ายไทยตามหัวเมืองชายแดนหลายวิธีการ การขยายอิทธิพลทางด้านการค้าขายเป็นต้น

ในขณะที่กรณีอ้างสิทธิซึ่งนายลอร์ยูยังไม่เสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2434 รัฐบาลฝรั่งเศสได้จัดส่งนายลาเนสซังมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ เมืองปกครองญวนทั้งหมด[1] ดังนั้นเหตุการณ์ในช่วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ 2428 เป็นต้นมาฝรั่งเศสมีแผนการเพื่อเตรียมเข้าครอบครองดินแดนลำน้ำโขงทั้งหมด

แต่การที่ฝรั่งเศสจะ "หาเหตุ" เพื่อเข้าครอบครองดินแดนในลำน้ำโขงทั้งหมดโดยที่พรมแดนลำน้ำโขงตอนบนยังคาบเกี่ยวอยู่กับพรมแดนซึ่งอังกฤษครอบครองอยู่ก่อน ดังนั้นเพื่อเป็นการป้องกันการเกิดปัญหาพรมแดนระหว่างสองประเทศมหาอำนาจทางฝ่ายฝรั่งเศสได้เริ่มดำเนินการทางการทูตให้เรียบร้อยก่อน ซึ่งปรากฏในหลักฐานที่ทางฝ่ายอังกฤษได้บันทึกแผนการของฝ่ายฝรั่งเศส

เมื่อวันที่ 3 เมษายน พ ศ. 2430 เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงลอนดอนได้เข้าพบเสนาบดีว่าการต่างประเทศอังกฤษ (Lord Salisbury) พร้อมด้วยคำเสนอเกี่ยวกับพรมแดนของไทยดังรายละเอียดปรากฏในหนังสือของลอร์ดซอลสเบอรี่มีไปถึงลอร์ด ลิตตัน เอกอัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงปรารีสดังข้อความต่อไปนี้

---

[1]จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ ล.ก. หน้า 62

[2]ขจร สุขพานิช " เบื้องหลังวิกฤตกาล ร.ศ. 112 " ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก หน้า 319 - 320

" ...รัฐบาลฝรั่งเศสมีความประสงค์ที่จะประดิษฐานราชอาณาจักรไทยให้มั่นคงแข็งแรงและดำรงความเอกราชไว้โดยมีพรมแดนบ่งชัดแน่นอนในด้านอินโดจีนของฝรั่งเศส และทางด้านประเทศพม่าของอังกฤษ. .แต่การตกลงในเรื่องพรมแดนถาวรของประเทศไทยนั้นจะทำได้ก็ต่อเมื่อเขตแดนระหว่างไทยกับอินโดจีนได้มีการปักปันกันเสียก่อน.. เกี่ยวกับพรมแดนของฝรั่งเศสกับอินโดจีน รัฐบาลฝรั่งเศสไม่พึงประสงค์ที่จะขยายไปถึงแคว้นหลวงพระบาง จึงขอเสนอขีดเส้นทางทิศตะวันออกของหลวงพระบางตรงลงมาใต้จนจดฝั่งโขง แล้วอาศัยลำน้ำโขงเป็นพรมแดนกั้นระหว่าง 2 ประเทศ จนเข้ามาในอาณาเขตของประเทศเขมร... "[1]

แสดงให้เห็นว่าจุดประสงค์ของฝ่ายฝรั่งเศสต้องการครอบครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตั้งแต่แคว้นพวนจนถึงเชียงแตง ส่วนนครหลวงพระบางฝ่ายไทยได้เข้าปกครองอย่างรัดกุมแล้วดังปรากฏในสมุดรายงานของนาย Acher แจ้งผลการปักปันเขตแดนระหว่างไทยกับอังกฤษมีความว่า " การปกครองเมืองหลวงพระบางนั้นดูเหมือนจะอยู่ในอำนาจโดยเด็ดขาดของข้าหลวงไทย และเป็นการปกครองที่เรียบร้อยดีเท่าเทียมกับการปกครองของไทยในแคว้นอื่นๆ "

ในระหว่างที่ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเกิดขึ้น ทางฝ่ายไทยได้เสนอให้มีการตกลงปักปันเขตแดนซึ่งทางฝรั่งเศสส่งนายปาวีมาเป็นตัวแทนของรัฐบาล แต่เมื่อครบกำหนดนัดการเจรจาในปี พ.ศ. 2433 นายปาวีบิดพลิ้วต่อฝ่ายไทยโดยการไม่ยอมเจรจาอย่างเป็นทางการพร้อมทั้งยกสาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหาที่เกี่ยวข้องกับฝรั่งเศส

---

[1] ขจร สุขพานิช " เบื้องหลังวิกฤติกาล ร.ศ. 112 " ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก หน้า 319 - 320

[2] ขจร สุขพานิช ล.ด. หน้า 321

ในขณะนั้น ดังเช่น กรณีบางเบียน กรณีนายธัมเปนัวส์ เอสกิลาต์ ปาระตอง* ความถูกรุนในปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชายแดนพระราชอาณาเขตได้เริ่มรุนแรงขึ้นจนเป็นข่าวแพร่หลายในหน้าหนังสือพิมพ์ขณะนั้น จนเป็นเหตุให้ผู้บริหารของฝ่ายไทยหวาดวิตกในปัญหาใหญ่ที่จะเกิดขึ้นอย่างแน่นอนระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ดังปรากฏในพระดำริของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรมีความว่า

" ด้วยราชการครั้งนี้ฉันมีความวิตกมาก ด้วยมาได้ทราบข่าวตามหนังสือพิมพ์ต่างๆ ว่าฝรั่งเศสคิดจะว่ากล่าวเอาที่แผ่นดินข้างตะวันออกแม่น้ำโขงว่าเป็นของฝรั่งเศสเสียให้สิ้นตั้งแต่เมืองหลวงพระบางลงมาถึงเมืองเชียงแตงให้เป็นแน่แล้ว แต่ไม่ทราบว่าจะทำอย่างไรบ้างจะใช้วิธีการว่ากล่าวเอากับกรุงเทพฯ โดยตรงๆถูๆจะพาลหาเหตุหาความทางไหนยังไม่ทราบ แต่สังเกตดูความตามทางราชการ เวลานี้ฝรั่งเศสก็ทำการเอาอกเอาใจไทยเรามากดูอยากจะให้ไว้เนื้อเชื่อใจเหมือนจะคิดการใหญ่กว่าที่จะพาลวิวาทด้วยการปลายเขตรแดนเล็กน้อย แต่ก็เป็นการเอาเป็นแน่นักมิได้ เพราะเหตุถ้าการที่เราทำมาเป็นต้นเหตุขึ้นก็น่าเสียใจด้วยการที่ติดต่อกับฝรั่งเศส.. ประการหนึ่งหัวเมืองชายแดนพระราชอาณาเขตไทยที่วิวาทกันว่าไปตามจริงเราก็อยู่ข้างเสียเปรียบ คนแถบนี้ไม่ได้คบค้ากับฝ่ายเราและกลัวเกรงข้างเขามากกว่าเรา

ข้ออ้างของฝรั่งเศสในหัวเมืองชายแดนจะใช้ข้ออ้างว่าหัวเมืองเหล่านี้เป็นของญวนมาก่อน สภาพหัวเมืองขึ้นของฝรั่งเศสขณะนี้ที่ตั้งตังเกี๋ยก็เกิดกบฏใหญ่แลพวกฮ่อมารบกวนทางเหนือในเมืองญวนเหนือเมืองเว้ ในอาฟริกาฝรั่งเศสก็แตกมาอย่างยับเยิน แต่ฝ่ายเราไม่

---

* ซึ่งเป็นข้อขัดแย้งในด้านการเมืองการปกครองระหว่างไทยกับฝรั่งเศส. โปรดดูรายละเอียดใน จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ ล.ด. หน้า 77 - 86

ควรจะสร้างปัญหาความยุ่งยากเหล่านี้กับฝรั่งเศส ด้วยการเข้าจับกุมทหารฝรั่งเศสที่ล่วงล้ำในพระราชอาณาเขตร ทั้งนี้เพราะจะนำไปสู่เรื่องใหญ่ ถ้าเราระงับคลี่คลายปัญหาทหารฝรั่งเศสยุยงคนชายแดน ฝรั่งเศสก็หาเหตุมากล่าวอ้างกับไทยมิได้ การที่จะรักษาบ้านเมืองในขณะนี้คือจัดป้องกันเขตแดนให้เข้มแข็ง ปรับปรุงการปกครองภายในเพื่อกันการแทรกแซงของฝรั่งเศส "[1]

ด้วยเหตุนี้ในระหว่างปี พ.ศ. 2435 กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจึงเร่งจัดการป้องกันชายแดนอย่างเข้มแข็ง * จนก่อให้เกิดการโต้แย้งจากฝ่ายฝรั่งเศสว่าฝ่ายไทยทำการบุรุกชายแดนญวนและเรียกร้องให้ฝ่ายไทยถอนด่าน ดังปรากฏในโทรเลขของนายลาเนสซังโทรเลขแจ้งให้นายปาวีทราบว่า ทหารไทยจำนวนหนึ่งบุกรุกเข้ามาในเขตแดนทางด่านอิงเหลา นายปาวีจึงทำการประท้วงฝ่ายไทย พร้อมทั้งไม่ยอมเจรจาในเรื่องเขตแดนกับฝ่ายไทย จนกว่าไทยจะมีคำสั่งให้กองทหารกลับมา[2]

เพื่อเป็นการระงับเหตุก่อนที่จะมีการโต้เถียงที่รุนแรงกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ ทรงเสนอเกี่ยวกับ " วิธีรักษาชีพ " (Modus Vivendi)** ต่อฝรั่งเศส แต่นายปาวีไม่ได้ปฏิเสธข้อเสนอทั้งหมด แต่ต้องการให้ขยายเขตปลอดทหารจนถึงเมืองพวน เมืองคำเกิด เมืองคำมวน ซึ่งทางฝ่ายไทยปฏิเสธเพราะว่าบริเวณดังกล่าวไทยมีสิทธิ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/33 <u>กรมหมื่นพิชิตปรีชากรถึงพระภักดีณรงค์</u> 24 ตุลาคม ร.ศ 111

*โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 4

[2] จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ <u>อ.ด.</u> หน้า 82-83

** เป็นวิธีการที่ฝ่ายไทยเสนอให้มีบริเวณปลอดทหารขึ้น ขนาดกว้าง 50กิโลเมตร ยาว 650 กิโลเมตร ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงใต้เมืองคำมวนลงมาถึงละติจูด 15 องศาเหนือ จนกว่าจะมีการปักปันเขตแดนกันเรียบร้อยก่อน

ตาม "สัญญา 9 ข้อ " ในข้อตกลงเมืองแถง พ.ศ. 2431 นายปาวียืนยันว่า สามเมืองที่เสนอเพิ่มอยู่นอกความคุ้มครองของ " สัญญา 9 ข้อ " *

ในที่สุดฝ่ายไทยได้เสนอข้อเสนอที่มีเหตุผลและออมชอมต่อฝรั่งเศสมากที่สุดเท่าที่เคยมีการเจรจากัน ในวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2436 ฝ่ายไทยเสนอว่า

1. บริเวณตั้งแต่เมืองคำมวนลงมาถึงเชียงแตง เป็นดินแดนที่กำลังมีข้อถกเถียงกันในเรื่องกรรมสิทธิ์ ขอให้ดินแดนดังกล่าวนี้เป็นกลางตามหลักการ " วิธีรักษาชีพ " จนกว่าจะได้มีการปักปันเขตแดนกัน

2. รัฐบาลไทยยินดีที่จะสละดินแดนที่มีพยานหลักฐานประจักษ์ว่าเป็นดินแดนของญวนมาก่อน

3. ในการปักปันเขตแดน ถ้าเกิดปัญหาใดๆ ที่เห็นว่าจะตกลงกันเองไม่ได้แล้ว รัฐบาลไทยขอเสนอให้อนุญาโตตุลาการ** เป็นผู้วินิจฉัยชี้ขาด [1]

นายปาวีไม่ตอบข้อเสนอของไทย ในครึ่งเดือนต่อมา นายปาวีกลับยื่นข้อเสนอที่รุนแรงที่สุดเท่าที่มีการเจรจากันคือ

1. รัฐบาลฝรั่งเศสขออ้างสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นดินแดนอารักขาของญวน

2 ให้รัฐบาลไทยถอนกองทหารที่ประจำอยู่ในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงออกมาให้หมด

3. ให้รัฐบาลไทยชดใช้ค่าทำขวัญให้แก่ฝรั่งเศสที่ถูกข่มเหงจากพนักงานคนไทย ณ เมืองท่าอุเทนและเมืองหนองคาย อีกทั้งให้ปล่อยตัวบางเบียนที่ถูกจับกุมตัวไปจากทุ่งเชียงคำ [2]

---

*.ในความเป็นจริงแล้ว สัญญาดังกล่าวได้กล่าวได้เพียงเมืองพวนโดยไม่ได้กล่าวถึงเมือง คำเกิด คำมวน เพราะว่าเมือง 2 เมืองนี้ปรกติขึ้นกับเมืองพวนอยู่แล้ว

** ไทยทาบทามสหรัฐอเมริกาเป็นอนุญาโตตุลาการ

[1] สุวิทย์ ฟักขาว ล.ด. หน้า 25 (อ้างจาก กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.18.1/1 กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ-ปาวี 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 111)

[2] ด. หน้า 26

ข้อเสนออย่างรุนแรงซึ่งนายปาวีเสนอรัฐบาลไทยครั้งนี้ได้แสดงถึงเจตนาที่จะเข้าครอบครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงโดยใช้ข้ออ้าง " สิทธิของญวนในอดีต " มาเป็นข้ออ้าง ลอร์ด ดัฟเฟอริน (Lord Dufferin) เอกอัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงปารีสได้ส่งรายงานวิจารณ์การยึดครองฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแก่ลอร์ดโรสเบอรี่ (Lord Rosebury) เสนาบดีว่าการกระทรวงต่างประเทศคนใหม่ของอังกฤษมีข้อความว่า

" . . .ข้อกล่าวหาซึ่งฝรั่งเศสได้ปรักปรำรัฐบาลไทยนั้นได้ทำขึ้นในสภาผู้แทนราษฎรของฝรั่งเศสแล้ว สรุปว่ารัฐบาลไทยไม่คำนึงถึงสิทธิของราชอาณาจักรญวนและราชอาณาจักรเขมรเหนือดินแดนทั้งสองฝั่งของลำน้ำโขงแต่อย่างใดเลยและรัฐบาลฝรั่งเศสก็ยังยึดมั่นในมติว่าดินแดนทางฝั่งซ้ายของลำน้ำโขงนั้นเคยอยู่ในปกครองของญวนมาแต่เก่าก่อน . . "[1]

แสดงให้เห็นว่าทางฝ่ายฝรั่งเศสทั้งในกรุงปารีสและอินโดจีนได้วางแผนที่จะเข้าครอบครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แต่ข้อเสนอของนายปาวีในครั้งนี้ทางฝ่ายไทยคัดค้านพร้อมทั้งเสนอตอบต่อนายปาวีว่า ให้ถือเอาดินแดนที่แต่ละฝ่ายยึดครองอยู่ในขณะนั้นเป็นเกณฑ์ ไทยยินดีที่จะพิจารณาสิทธิอันชอบธรรมจากฝ่ายฝรั่งเศส สำหรับผู้ตัดสินนั้นไทยต้องการให้อนุญาโตตุลาการเป็นผู้ตัดสิน ข้อเสนอนี้ฝ่ายฝรั่งเศสไม่ควรตอบ [2]

ในวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2436 นายปาวีได้เตือนรัฐบาลไทยพร้อมทั้งชี้แจงให้ทราบว่าขณะนี้ " ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง " กำลังถูกนำไปพิจารณาตัดสินในที่ประชุมสภาผู้แทนที่กรุงปารีส ส่วนข้อเสนอ " วิธีการรักษาชีพ " ของรัฐบาลไทยฝ่ายฝรั่งเศสปฏิเสธ ขอให้ไทยถอนทหารออกจากดินแดนของญวน

---

[1] ขจร สุขพานิช ล.ด. หน้า 321

[2] สุวิทย์ ฟักขาว ล.ด. หน้า 26-27

ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งเริ่มดำเนินมาอย่างเป็นทางการตั้งแต่ พ.ศ. 2431 จนถึงในปี พ.ศ. 2436 ได้แสดงความรุนแรงและทวีความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสมากขึ้น จนในที่สุดปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไม่สามารถจะยุติได้ด้วยวิธีการทางการทูตเหมือนกับปัญหาสิบสองจุไทย ปัญหาการขยายการค้า การระเบิดแก่งในลำน้ำโขง เพราะเหตุการณ์ซึ่งปรากฏในเวลาต่อมาได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า ปัญหาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงได้เป็น " ระเบิดเวลา " ที่สำคัญที่สุดก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเจรจามาเป็นวิธีการใช้กำลังดังปรากฏใน " วิกฤติกาลสยาม ร.ศ. 112 "

1.4 วิกฤตกาล ร.ศ. 112 กับผลที่ไทยได้รับ

ในขณะที่ฝรั่งเศสส่งคำเตือนมายังรัฐบาลไทย เหตุการณ์ในกรุงเทพฯก็คืบคลานเข้าสู่ภาวะวิกฤติกาล อุปทูตฝรั่งเศสประจำกรุงลอนดอนเข้าพบลอร์ดโรสเบอรี่และกล่าวเหตุผลที่ฝรั่งเศสต้องการครอบครองฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไว้ว่า

> "...นับตั้งแต่สิบปีที่แล้วเป็นต้นมา ประเทศฝรั่งเศสได้รับการรังแกที่น่าบัดสีและการบุกรุกจากรัฐบาลไทย แต่บัดนี้ประเทศฝรั่งเศสเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่จะไม่ยอมอดทนต่อไป และก็เห็นเป็นการจำเป็นที่จะต้องยืนหยัดเรียกร้องสิทธิของตนเหนือดินแดนฝั่งซ้ายของลำน้ำโขง. ..."[1]

ความเคลื่อนไหวของรัฐบาลฝรั่งเศสในกรุงปารีสก็ให้การสนับสนุน เมื่อมีนักการเมืองดังเช่น นายคีลองค์ นายริโบต์ (Ribot)* เสนอให้รัฐบาลดำเนินการเข้าครอบครองฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงโดยกล่าวหาว่ารัฐบาลไทยรุกรานดินแดนของญวน เมื่อญวนต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของญวนตามเดิม

---

[1] ขจร สุขพานิช ล.ด. หน้า 326

* นักการเมืองที่มีความทะเยอทะยานในการสร้างจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสเพื่อแข่งขันกับอังกฤษ

ในเดือนกรกฎาคมระหว่างที่เหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสกำลังตึงเครียด เรือรบ 2 ลำ ของฝรั่งเศส คือ เรือ Inconstant และ Comete ได้เข้าจอดทอดสมอที่ปากน้ำ ทั้งนี้เพื่อเป็นการสอดคล้องกับนโยบายเรือปืน (Gunboat Policy) ซึ่งประเทศมหาอำนาจ* ใช้เป็นเครื่องมือต่อรองในการให้ประเทศที่ด้อยกำลังอาวุธจนกว่า ยอมปฏิบัติตามข้อเสนอของฝ่ายตน ในทำนองเดียวกันนี้ทางฝ่ายฝรั่งเศสนำเรือรบมาครั้งนี้เพื่อทำการข่มขู่ฝ่ายไทยให้เกิดความเกรงกลัว .

ในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 เหตุการณ์รุนแรงซึ่งเป็นจุดระเบิดของความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสได้อุบัติขึ้นอย่างรวดเร็ว เมื่อเรือรบทั้งสองลำพร้อมกับเรือนำร่องของฝรั่งเศสแล่นจากปากน้ำผ่านสันดอนเข้ามาใกล้ป้อมพระจุลจอมเกล้า ทหารไทยที่ทำหน้าที่รักษาราชการป้อมพระจุลจอมเกล้าได้ส่งสัญญาณให้เรือรบของฝรั่งเศสหยุด แต่ฝ่ายฝรั่งเศสฝ่าฝืนคำสั่ง จึงได้เกิดการยิงต่อสู้กันจนเกิดเป็นวิกฤติกาล ร.ศ 112 จารึกในประวัติศาสตร์ไทย

ผลจากการปะทะกันใน 45 นาที วิกฤตในเหตุการณ์ " วิกฤตกาล ร.ศ.112" ถ้าพิจารณาถึงผลเสียหายทางด้านทหารที่ทั้งสองฝ่ายได้รับยังมิได้ตกอยู่ในขั้นรุนแรง** แต่ข้อเรียกร้องเชิงบังคับของฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งเรียกค่าเสียหายจากรัฐบาลไทยได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่ารัฐบาลฝรั่งเศสหาเหตุเพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากไทยและขยายอำนาจเพื่อการครอบครองอินโดจีนทั้งหมด ดังปรากฏในสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ทั้ง 10 ข้อ และสัญญาน้อยอีก 6 ข้อ***

ผลจากสนธิสัญญาวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2436 รัฐบาลไทยต้องเสียเปรียบฝรั่งเศสเป็นอย่างมากทั้งนี้เพราะ

---

* ดังปรากฏในพฤติการณ์ของอังกฤษกับประเทศจีน

**. มีผู้เสียชีวิตฝ่ายฝรั่งเศสตาย 3 คน บาดเจ็บ 3 ทางฝ่ายไทยตาย 15 คน บาดเจ็บ 20 คน

***. โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ญ.

1. รัฐบาลไทยต้องสูญเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมดรวมเป็นพื้นที่ 143,000 ตารางกิโลเมตร ซึ่งหมายถึงประเทศราชหลวงพระบางทั้งหมดที่ไทยได้ทุ่มเทปรับปรุงมาตั้งแต่ พ.ศ. 2430 - พ.ศ. 2436 ให้ฝรั่งเศสเข้าครอบครองแทน นอกจากนี้เมืองสำคัญอื่นๆ ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในเขตหัวเมืองลาวพวนและหัวเมืองลาวกาวด้วย

2. รัฐบาลไทยต้องถอนกำลังทหารออกจากลำแม่น้ำโขงและทะเลสาปเขมร ข้อเสียเปรียบดังกล่าวเป็นการเปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสเข้าทำการครอบครองบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขงและมณฑลพระตะบองก่อนที่รัฐบาลไทยจะยอมลงนามในสนธิสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446

3. รัฐบาลไทยยอมให้ฝรั่งเศสยึดครองส่วนหนึ่งของเมืองจันทบุรีเพื่อเป็นหลักประกันให้รัฐบาลไทยปฏิบัติตามสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ซึ่งสร้างความไม่มั่นคงในเสถียรภาพทางการเมืองการปกครองให้กับประเทศไทย ขณะเดียวกันฝรั่งเศสได้นำข้อได้เปรียบดังกล่าวมาเป็นข้อเรียกร้องแสวงหาผลประโยชน์จากรัฐบาลไทยจนถึง พ.ศ. 2449

ในทัศนะของผู้เขียนมีความเห็นว่าในการลงนามสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ทางฝ่ายไทยมิได้มีความเสียดายที่จะต้องสูญเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงถึง 143,000 ตารางกิโลเมตร แต่ข้อที่รัฐบาลไทยในขณะนั้นมีความเกรงกลัวเกี่ยวกับความไม่ปลอดภัยในดินแดนส่วนหนึ่งของเมืองจันทบุรีที่ฝรั่งเศสยึดครองไว้เป็นเมืองประกัน ทั้งนี้เพราะได้สร้างปัญหาความไม่มั่นคงในเสถียรภาพให้แก่รัฐบาลไทยมากกว่าการสูญเสียดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงดังปรากฏในงานค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ของ ขจร สุขพานิช ใน เบื้องหลังวิกฤติกาล ร.ศ. 112 มีความตอนหนึ่งได้กล่าวถึงการที่ไทยต้องยอมเสียดินแดนในครั้งนี้มีความว่า

> " การที่ไทยต้องยอมเสียดินแดนในครั้งนั้น มหาอำมาตย์เอกพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ (นพ ไกรฤกษ์) ได้เล่าความทรงจำให้บุตรของท่าน (หนังสือเรื่องปกิณกะในรัชกาลที่ 5 ถึง 7) ฟังว่า

พ่อเองคราวนั้น ได้เห็นน้ำพระเนตรของพระองค์ไหลในขณะที่ทรง
เลิยพระราชหฤทัยอย่างสุดซึ้ง แต่ในที่สุดพระองค์ก็ทรงหักพระทัยได้
ทรงรับสั่งเป็นเชิงปรารภว่า การเสียเขตแดนแต่เพียงเล็กน้อยตาม
ชายพระราชอาณาจักร ซึ่งเราเองก็ทำนุบำรุงให้เจริญเต็มที่ไม่ได้นั้น
ก็เปรียบเหมือนกับเสียปลายนิ้วของเราไปยังไกลอยู่ รักษาหัวใจกับหัว
ไว้ให้ดีก็แล้วกัน... "[1]

พระราชปรารภของรัชกาลที่ 5 ดังกล่าวในข้างต้นแสดงให้เห็นถึงพระบรมราโชบายในการรักษาเอกราชของไทยในช่วงเวลานั้นโดยการยอมเสียดินแดนส่วนย่อยเพื่อรักษาดินแดนส่วนใหญ่ที่มีความสำคัญกว่าและอยู่ในพระราชอาณาเขตที่ใกล้เคียงกับกรุงเทพฯไว้ก่อน แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นหลังจากที่ฝ่ายไทยยอมปฏิบัติตามสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 มิได้เป็นจุดของความสงบ ปรากฏว่าหลัง พ.ศ. 2436 ปัญหาความยุ่งยากที่เกิดขึ้นจากการคุกคามของฝรั่งเศสได้ก่อให้เกิดปัญหาการปกครองของไทยในดินแดนหัวเมืองลาวทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ดังเช่น ปัญหาการล่วงล้ำอาณาเขต 25 กิโลเมตร ปัญหาคนในบังคับ ปัญหาคนอพยพ ปัญหาการเก็บภาษีอากรและปัญหาอื่นๆ ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดไว้ในตอนต่อไป

2. การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงระหว่าง พ.ศ. 2436 – พ.ศ. 2446

ผลจากการที่ไทยต้องประสบกับวิกฤติกาล ร.ศ. 112 ฝรั่งเศสได้กำหนดให้ไทยสละสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมดตามที่ปรากฏในสัญญาข้อ 1 ว่า "กอเวอนเมนต์สยามยอมสละเสียซึ่งข้ออ้างว่ามีกรรมสิทธิทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดน ณ ฝั่งซ้ายฟากตะวันออกแม่น้ำโขงและในบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้นด้วย" ตามสนธิสัญญาข้อนี้ทำให้หัวเมืองต่างๆ ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมด* ที่เคยขึ้นกับไทยมาก่อน

---

[1] ขจร สุขพานิช ล.ก. หน้า 340

*ดินแดนฝั่งซ้ายที่ขึ้นกับฝรั่งเศสเฉพาะในเขตหัวเมืองลาวกาวก่อน พ.ศ.2436 ได้แก่ เมืองเชียงแตง แสนปาง สีทันดอน(ฝั่งซ้าย) นครจำปาศักดิ์ใหม่ อัตปือ สาระวัน คำทองใหญ่

ต้องไปขึ้นกับฝรั่งเศส ส่วนหัวเมืองทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงซึ่งเคยขึ้นกับหลวงพระบาง ต้องขาดจากเมืองหลวงพระบางมาขึ้นตรงต่อไทย เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการปกครองเช่นนี้ ย่อมจะเกิดปัญหาความยุ่งยากทางการปกครองตามมาภายหลังอย่างแน่นอน ดังนั้นเพื่อเป็นการเตรียมป้องกันความยุ่งยากที่จะเกิดขึ้นทางรัฐบาลกลางในกรุงเทพฯ ได้จัดดำเนินการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงดังนี้

2.1 การชี้แจงให้เจ้าเมืองกรมการเข้าใจในราชการ

วิธีการออกประกาศชี้แจงให้เจ้าเมืองกรมการเข้าใจในราชการที่จัดขึ้นใหม่เป็นการดำเนินการในขั้นแรก ซึ่งทางกรุงเทพ ฯ มอบหมายให้พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรออกไปชี้แจงแก่เจ้าเมือง กรมการเมือง ท้าวขุนในพื้นบ้านตามฝั่งขวาแม่น้ำโขง ให้เข้าใจในราชการที่เกี่ยวข้องกับฝรั่งเศสและนโยบายที่จะต้องปฏิบัติราชการบ้านเมืองต่อไป ทั้งนี้เพราะทางรัฐบาลไทยเกรงว่า เจ้าเมือง ท้าวขุนและราษฎรที่เคยขึ้นกับเมืองหลวงพระบางมาก่อนที่ยังไม่เข้าใจจะคิดไปว่ายังคงขึ้นกับเมืองหลวงพระบางหรืออาจจะแตกตื่นในคำเล่าลือต่างๆ ซึ่งจะก่อให้เกิดความระส่ำระสายและนำความเดือดร้อนมาสู่ราษฎร ทางรัฐบาลตระหนักว่าถ้าหากเจ้าเมืองกรมการได้รู้ข้อความในสนธิสัญญาแน่ชัดว่า ฝั่งขวาแม่น้ำโขงเป็นพระราชอาณาเขตของกรุงเทพฯ จะได้ปกครองรักษาราชการบ้านเมืองให้เป็นไปตามนโยบายของทางรัฐบาล ท้ามประกาศที่รัฐบาลออกมาทั้งหมด 4 ฉบับได้แก่

ก ประกาศให้เมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขงที่เคยขึ้นกับเมืองหลวงพระบางขาดจากเมืองหลวงพระบางและให้ขึ้นตรงต่อไทย ดังประกาศต่อไปนี้ คือ

1. ให้ท้าวขุนและราษฎรที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตแขวงเมืองไชยบุรีฝั่งขวาตะวันตก อย่าให้แตกตื่นระส่ำระสายละทิ้งภูมิลำเนา บ้านเมือง เคยประกอบการซื้อขาย ทำมาหากินมาแต่ก่อนอย่างไรให้คงอยู่ตามเดิม

2. ถ้าเจ้านาย ท้าวพระยาเมืองหลวงพระบางจะมาเกณฑ์ผู้คนเรือแพ สัตว์ยานพาหนะ แก่ผู้ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตแขวง ฝั่งขวาตะวันตกไปใช้ดังแต่ก่อนนี้ต่อไปไม่ได้เป็นอันขาด

3. ค่าส่วย ค่าปลูกข้าว หรือสิ่งต่างๆ ที่เป็นเงินเป็นสิ่งของ เคยเรียกเก็บจากราษฎรตามธรรมเนียมส่งขึ้นไปเมืองหลวงพระบางและเป็นส่วนของท้าวขุนผู้รักษาเมืองจะได้ที่ค้างมาแต่หลังยังเก็บไม่ได้หมดก็ดีหรือที่สำคัญว่ายังจะต้องเก็บใหม่ก็ดี แต่นี้ต่อไปเป็นอันยกเลิกขาดหมด ไม่ต้องเรียกเก็บดังแต่ก่อนมา

4. คนที่ยกไว้เป็นทหาร ตำรวจ ซึ่งเกณฑ์ไปเข้าเดือนรับราชการที่เมืองหลวงหรือราษฎรที่กะเกณฑ์กันไว้สำหรับตรวจตระเวนรักษาเขตแขวง รักษาด้านทางน้ำ ทางบกไว้รับราชการเบ็ดเสร็จต่างๆ ดังธรรมเนียมเดิม แต่นี้ต่อไปเป็นอันยกเลิก ไม่ต้องยกไว้เป็นส่วนทหารตำรวจและส่วนคนเฝ้ารักษาการเบ็ดเสร็จให้คนเหล่านั้นคงเป็นราษฎรพลเมืองเสมอกันทั้งสิ้น

5. ถ้ามีราชการที่จะต้องใช้คนหรือพาหนะมี เรือ ช้าง เป็นต้น ที่นับว่าเป็นการหนักและใช้เวลาหลายวันให้คิดเป็นเงินจ้างตามสมควรแก่ราคา อย่าให้กะเกณฑ์มาใช้เปล่า เว้นแต่งานเบาหรือการระดมเป็นครั้งคราว จึงควรขอแรงได้บ้างตามสมควร

6. ธรรมเนียมการปกครองและการพิจารณาทุกข์สุขของราษฎร นอกจากข้อที่กล่าวแล้วข้างต้น เคยพิจารณาปกครองกันมาอย่างไรให้คงเป็นไปตามธรรมเนียมเดิมก่อน

7. ท้าวขุน ราษฎรที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งซ้ายตะวันออกแม่น้ำโขง เคยอยู่ในบังคับปกครองเมืองไชยบุรีมาแต่ก่อนอย่างไร แต่นี้ต่อไปเป็นอันขาดกัน อย่าให้ล่วงบังคับว่ากล่าวกะเกณฑ์หรือเรียกเก็บเอาเป็นเงินเป็นสิ่งของดังแต่ก่อน

8. อย่าให้เจ้าเมือง ท้าวขุนไปกวาดต้อนท้าวขุน ราษฎรที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งซ้ายตะวันออก ให้ข้ามมาอยู่ฝั่งขวาด้วยอาญาอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นอันขาด เว้นแต่ถ้าท้าวขุนราษฎรผู้ใดจะสมัครยกครอบครัวติดตามข้ามมาอยู่ด้วยโดยความเต็มใจของเขาเอง เช่นนั้นจึงให้ต้อนรับจัดที่อยู่อาศัย เจือจานเสบียงอาหารให้ได้ตั้งภูมิฐานทำมาหากินเป็นสุขสืบไป

9. ถ้าพระคัมภีรปลาศข้าหลวง ซึ่งตั้งอยู่บ้านม่ากคายจะบังคับบัญชาข้าราชการบ้านเมืองสิ่งใด ให้เจ้าเมืองท้าวขุนฟังบังคับโดยชอบด้วยทางราชการและความชอบธรรม

10. ได้ให้อุปฮาดเมืองเชียงคานเป็นผู้กำกับผู้ช่วยราชการบ้านเมือง ถ้าตาแสงขัดข้องด้วยการบังคับบัญชาสรรพการต่างๆ และการพิจารณาทุกข์สุขของราษฎร ให้ปรึกษาหารือพร้อมด้วยอุปฮาดกำกับจะได้ช่วยชี้แจงว่ากล่าวให้ เว้นแต่เป็นราชการใหญ่สำคัญหรือถ้อยความที่เกี่ยวข้องกับคนต่างประเทศ จึงให้นำมาแจ้งต่อพระคลังพิทักษ์ปลาสข้าหลวงสุดแต่จะสั่งบังคับไป

11. ที่เจ้าเมือง ท้าวขุนพากันร้องแต่ก่อนมาไม่มีผลประโยชน์ที่ได้พอแก่กำลังจะรับราชการนั้น ให้เข้าใจว่าแต่ก่อนมาเมืองไชยบุรีเคยขึ้นกับเมืองหลวงพระบางเป็นประเทศราช ค่าส่วย ภาษีอากร ที่เรียกเก็บได้เป็นหน้าที่เมืองหลวงพระบางจะแบ่งปันให้กับท้าวขุนเหล่านั้นไม่ได้เกี่ยวข้องกับทางกรุงเทพฯ ต่อไปหัวเมืองริมฝั่งโขงตะวันตก จะได้รวมเข้าเป็นเมืองในพระราชอาณาเขตชั้นใน จะทรงพระกรุณาให้เจ้าเมืองท้าวขุนได้รับผลประโยชน์ตามสมควรที่เป็นราชการไม่เพียงนั้น ราษฎรพลเมืองก็จะทรงพระกรุณาไม่ให้ได้ความเดือดร้อน และเจ้าเมืองท้าวขุนจะได้รับความสุขยิ่งขึ้นกว่าที่แล้วมา

12. ให้เจ้าเมือง ท้าวขุน ตั้งใจกระทำราชการฉลองพระเดชพระคุณพร้อมด้วยอุปฮาด ผู้กำกับรักษาเขตแขวงในหน้าที่ คิดทนุบำรุงให้ราษฎรมีความสงบสุข อย่าถือเปรียบเกี่ยงงอนให้ราชการบ้านเมืองคั่งค้างและเป็นที่เดือดร้อนแก่ราษฎรจะได้เป็นความดีความชอบสืบทั่วบุตรหลาน [1]

ประกาศทั้ง 12 ข้อข้างต้นได้แสดงให้เห็นถึงวิธีการปกครองของฝ่ายไทยดังนี้

1 นโยบายของรัฐบาลไทยต้องการให้เจ้าเมือง กรมการเมืองทราบถึงสถานะภาพของหัวเมืองริมฝั่งขวาแม่น้ำโขงซึ่งอยู่ตรงข้ามกับนครหลวงพระบาง โดยมีผู้ปกครองของฝ่ายไทยทำหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของราษฎรได้แก่

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.20/41 จดหมายบันทึกรวบรวมคำสั่งที่รัชกาลที่ 5 มีไปถึงข้าหลวง ผู้ว่าการ กรมการหัวเมืองริมน้ำโขงฝั่งขวา 21 พฤศจิกายน ร.ศ. 113

1. พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก

2. พระภักดีราชยกกระบัตรดำรงตำแหน่งข้าหลวงรองรักษาการเมืองลาวแถบโขง

3 พระดัษกรปลาศดำรงตำแหน่งข้าหลวงรักษาราชการเมืองไชยบุรี และนับตั้งแต่นี้ต่อไปหัวเมืองซึ่งเคยขึ้นกับนครหลวงพระบางมาก่อนก็ต้องกลับมาขึ้นกับฝ่ายไทย

2 การประกาศครั้งนี้เป็นการเน้นถึงวิธีการเก็บส่วย ค่าส่วยที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงใหม่ดังเช่น ประกาศในข้อ 2 ข้อ 3 ข้อ 4 และ ข้อ 5

3. การประกาศในครั้งนี้รัฐบาลไทยได้ปฏิบัติตามสนธิสัญญาลงวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ที่ทำไว้กับฝรั่งเศส ดังเช่นประกาศในข้อ 7 ข้อ 8 ซึ่งได้ชี้แจงแก่เจ้าเมืองท้าวขุนไม่ให้บังคับกะเกณฑ์หรือเรียกเอาเงินสิ่งของจากราษฎรฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงซึ่งเคยสังกัดกับเมืองไชยบุรีดังแต่ก่อน และไม่ให้เจ้าเมืองท้าวขุนไปกวาดต้อนราษฎรฝั่งซ้ายมานอกจากราษฎรเหล่านั้นมาสมัครอยู่กับไทยเอง จึงจัดการต้อนรับให้มีที่อยู่

4. ประกาศฉบับนี้รัฐบาลไทยต้องการให้ราษฎรทราบถึงหลักการปกครองที่ฝ่ายไทยจะบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ราษฎรเพื่อจะให้ราษฎรยังคงจงรักภักดีต่อฝ่ายไทยตลอดไป

ข. ประกาศเกี่ยวกับการรักษาพระราชอาณาเขตในแถบริมฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งเกี่ยวข้องกับฝรั่งเศส ซึ่งกระทรวงมหาดไทยได้มีตราส่งไปยังข้าหลวงจัดรักษาราชการดังปรากฏในสารตราลงวันที่ 9 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112 ดังนี้คือ

1. ถ้าคนฝั่งตะวันออกจะข้ามมากระทำคนเป็นผู้ร้ายหรือหนีไปตั้งซ่องสุมเพื่อจะทำร้ายหรือฝ่ายเราหนีข้ามไป เมื่อมีเหตุเช่นนี้เราจะตามจับกุมไม่ได้ แต่ต้องรีบบอกให้ข้าหลวงแถบนั้นทราบโดยทางไมตรี ให้ข้าหลวงฝรั่งเศสฝั่งตะวันออกช่วยปราบปราม

2. ที่ดินในเขต 625 เส้น* ถ้ามีเหตุขัดข้องหรือเกิดโจรผู้ร้ายพรรคพวกมากเราจะเอากำลังเข้าไปปราบปรามเป็นครั้งเป็นคราวได้ แต่ถ้ามีเหตุจะต้องทำเช่นนี้

---

* ในเขต 25 กิโลเมตร

ควรต้องให้มีหลักฐานปรากฏว่าเป็นการเหลือกำลังตำรวจภายในที่นั้น หรือโดยคำร้องของกรมการและราษฎรให้เอากำลังเข้าไปปราบ

3. อาวุธและยาฝิ่น ถ้านำเข้าออกในที่ 625 เส้น เรามีอำนาจที่จะห้ามปรามจับกุมได้ ด้วยเป็นของต้องห้าม มิใช่สินค้าธรรมดา

4. คนฝั่งตะวันออก ซึ่งเรากวาดต้อนมาไว้แต่ครั้งใดๆ ก็ดี ถ้าจะขอกลับไปต้องปล่อยให้ไป แล้วแต่ใจของผู้นั้นสมัคร

5. ถ้าคนฝั่งตะวันออกจะข้ามมาทำผิดฝั่งนี้ ฝรั่งเศสจะมาขอรับตัวไป เราต้องส่งตัวให้โดยส่งคำฟ้องแก่ฝรั่งเศสให้พิจารณาลงโทษ

6. ทำเนียบและโรงทหาร ซึ่งอยู่ในระหว่างที่ 625 เส้น ถ้าเห็นว่ามิใช่ที่ซึ่งจะเอาเป็นป้อมค่ายสู้รบกันได้ ถ้าไม่มีการจำเป็นที่จะต้องรื้อก็ไม่ต้องรื้อถอน

7. ถ้าฝรั่งเศสสงสัยว่า เรากักขังคนฝั่งโน้นคนใดที่ใดให้พนักงานฝั่งโน้นแจ้งความหรือถามมาหาเราพูดจากันโดยไมตรี ถ้าเจ้าพนักงานฝ่ายฝรั่งเศสมาเจรจากันโดยไม่ตรึกให้ได้ส่วนชี้แจงต่อกันให้เป็นความเข้าใจสิ้นสงสัยทั้ง 2 ฝ่าย ถ้าหากข้างฝ่ายเราจะต้องพูดจาเช่นนั้นบ้าง เราก็ต้องไปพูดจากับฝรั่งเศสอย่างเดียวกัน ถ้าเป็นความขัดข้องไม่ตกลงกันได้ จึงค่อยแจ้งเข้ามาทางกรุงเทพฯเช่นนี้ การหยุกหยิกเล็กน้อย อันเป็นธรรมดาจะต้องมีปลายแดนก็จะเรียบร้อยได้สะดวก เพราะเหตุนี้เจ้าเมืองผู้รักษาหน้าที่ 2 ฝ่าย มีไมตรีจักพูดจาว่ากล่าวกันโดยปรองดองก็จะไม่เป็นการลำบากแก่อธิปติยทั้ง 2 ฝ่ายโดยมิบังควร [1]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ. 20/41 จดหมายบันทึกรวบรวมคำสั่งของรัชกาลที่ 5 ไปถึงข้าหลวง ผู้ว่าราชการ กรมการหัวเมืองริมน้ำโขงฝั่งขวา 21 พฤศจิกายน ร.ศ. 113

ประกาศการรักษาพระราชอาณาเขตในหัวเมืองริมฝั่งขวาแม่น้ำโขงซึ่งเกี่ยวข้องกับฝรั่งเศส 7 ข้อข้างต้น เป็นประกาศที่แสดงให้เห็นว่า

1. ฝ่ายไทยพยายามหลีกเลี่ยงความขัดแย้งกับฝรั่งเศส ซึ่งจะก่อให้เกิดความยุ่งยากทางการปกครอง โดยเฉพาะในบริเวณ 25 กิโลเมตร อย่าให้เจ้าเมือง กรมการเมืองฝั่งขวาล่วงล้ำเข้าไปตามจับผู้ร้ายเหมือนดังแต่ก่อน ทั้งนี้เพื่อให้ปฏิบัติตามสัญญาข้อ 4 ซึ่งระบุไว้ว่า

" ในจังหวัดซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น (บริเวณ 25 กิโลเมตร) บรรดาการตระเวนรักษา จะมีแต่กรมการเจ้าพนักงานเมืองนั้นๆกับคนใช้กำลังแต่เพียงจำเป็นแท้ และทำการตามเช่นเคยรักษาในธรรมเนียมในที่นั้น จะไม่มีพลประจำ หรือพลเกณฑ์ด้วยศาสตราวุธอย่างใดอย่างหนึ่ง ตั้งอยู่ในที่นั้นด้วย " [1]

2. ประกาศฉบับนี้ฝ่ายไทยพยายามชี้แจงให้เจ้าเมือง กรมการ รู้ถึงอำนาจและสิทธิที่สามารถจัดทำได้ เช่น ในข้อ 3 ซึ่งระบุไว้ว่า เจ้าเมือง กรมการ สามารถห้ามปราม จับกุม อาวุธ ฝิ่น ที่นำเข้าออกในเขต 25 กิโลเมตรซึ่งถือว่าสินค้าดังกล่าวเป็นของต้องห้ามไม่ใช่สินค้าธรรมดา

3. การประกาศครั้งนี้ฝ่ายไทยเน้นสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ในข้อ 2 และข้อ 4* เกี่ยวกับปัญหาคนฝั่งซ้ายและการซื้อป้อมค่ายที่อยู่ในเขต 25 กิโลเมตรนำมาเป็นข้อปฏิบัติในหัวเมืองริมฝั่งขวาแม่น้ำโขงดังปรากฏในข้อ 4 และข้อ 6

ก. คำสั่งไม่ให้กักขังคนฝั่งซ้ายฝากตะวันออกแม่น้ำโขง

เพื่อให้การปฏิบัติของฝ่ายไทยเป็นไปตามอนุสัญญาข้อ 4 ในเวลาต่อมา

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.18.2/5 สำเนาหนังสือสัญญากรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส 3 ตุลาคม ร.ศ. 112

* โปรดดูรายละเอียด ภาคผนวก ญ.

กระทรวงมหาดไทยได้ออกประกาศ คำสั่งไม่ให้กักขังคนฝั่งซ้ายฟากตะวันออกแม่น้ำโขง ลงวันที่ 28 มีนาคม ร.ศ. 112 ส่งไปยังข้าหลวงริมฝั่งขวาแม่น้ำโขง ดังมีความว่า

1. คนฝั่งซ้ายฟากตะวันออกก็ให้ปล่อยไปตามใจสมัครเหมือนอย่างคนที่จะสมัครข้ามมาอยู่ฟากข้างนี้ก็เหมือนกัน ต้องให้เป็นไปตามน้ำใจของคนเหล่านั้นทั้งสิ้น อย่าให้บังคับเข่มขืนน้ำใจคนเป็นอันขาด

2 ถ้ามีคนที่เป็นหนี้ก็ดี เป็นทาสก็ดี หรือเป็นโทษอยู่เก่าก่อนอย่างใดก็ดี จะร้องขอกลับไปฟากข้างโน้นแล้ว ก็ให้ปล่อยไปเหมือนกัน

3. คนที่เป็นหนี้ เป็นทาสผู้ใดนั้น ให้พิจารณาหาหลักฐานที่ควรเชื่อถือได้ว่าเป็นการโดยสุจริตและเหตุผลที่ต้องเป็นหนี้เป็นทาส กับทั้งภูมิลำเนาที่เกิดของคนเหล่านั้น ทั้งเหตุการณ์ที่ต้องมาฟากข้างนี้ แต่ก่อนอย่างไรบอกเข้าไปกรุงเทพฯให้ทราบความละเอียด ถ้าเป็นหนี้หรือเป็นทาสกันก่อนเวลานี้แล้วจะจ่ายเงินหลวงให้แก่เจ้าหนี้ เจ้าทาสนั้นตามกฎหมายก่อน แล้วรัฐบาลไทยจะไปฟ้องร้องเรียกเอาจากฝรั่งเศสต่อไป

4. แต่ถ้าคนที่เป็นหนี้เป็นโทษนี้จะร้องสมัครกลับไปเพื่อที่จะให้พ้นหนี้หรือพ้นโทษแล้วกลับมาฝั่งฟากข้างนี้สืบไปก็ดี การที่เป็นหนี้หรือเป็นโทษนั้นก็ไม่พ้นไปได้ สามารถฟ้องร้องชำระกันในศาลบ้านเมืองต่อไปอีกได้

5. ถ้าคนที่เป็นหนี้เป็นโทษจะข้ามไปแล้วรับหนังสือเดินทางฝรั่งเศสมามีคดีดังเช่นที่ว่านี้หรือคดีใหม่เกิดอย่างใดให้ฟ้องร้องไปยังเจ้าพนักงานฝรั่งเศสและมีใบบอกมาให้ทราบด้วย

6. ถ้าฝรั่งเศสจะขอให้บังคับหรือบอกคนชาวฝั่งซ้ายฟากตะวันออกที่มาสมัครอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง หรือบุคคลที่ไม่สมัครกลับไปอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และยังคงอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงนั้น ไปลงชื่อว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสให้เจ้าพนักงานตอบว่าบังคับหรือบอกให้ไม่ได้ เพราะไม่ใช่หน้าที่ของเจ้าพนักงานฝ่ายไทยที่จะต้องทำเช่นนั้น

7. ให้ข้าหลวงจัดการไปตามนี้ เพื่อที่จะให้เห็นตามการที่เป็นจริงว่ารัฐบาล

ไทยไม่ได้กระทำการข่มขืนน้ำใจคนที่ประพฤติตนอยู่โดยชอบนั้นเลย [1]

ตามประกาศคำสั่งไม่ให้กักขังคนฝั่งซ้ายฟากตะวันออกแม่น้ำโขงนั้น จะเห็นว่าฝ่ายไทยได้ออกประกาศตามอนุสัญญาข้อ 4 ซึ่งระบุว่า " ให้ปล่อยคนญวน เขมร ลาวฟากโน้นไปตามใจชอบ " ในข้อปฏิบัติทั้ง 7 ประการทางรัฐบาลไทยได้พยายามหาวิธีการอธิบายให้คนฝั่งขวาเข้าใจเพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งกับฝรั่งเศสที่จะก่อให้เกิดความยุ่งยากในการปกครอง

ง. การพิจารณาตัดสินคดีฝั่งขวาฝั่งซ้ายเกี่ยวข้องกัน

การพิจารณาตัดสินคดีคนฝั่งขวาฝั่งซ้ายเกี่ยวข้องกันนี้ กระทรวงมหาดไทยได้มีตราลงวันที่ 15 สิงหาคม ร.ศ. 113 ไปยังข้าหลวงริมฝั่งแม่น้ำโขง ให้รักษาราชการตามข้อความดังต่อไปนี้

1. ถ้าคนฝ่ายฝรั่งเศสจะมาทวงหนี้สินซึ่งติดค้างกับคนฝั่งขวาฟากตะวันตก หรือคนที่อยู่ฝั่งซ้ายฟากตะวันออกแม่น้ำโขงข้ามมาอยู่ฝั่งขวา หรือคนซึ่งเป็นทาสอยู่ฝั่งขวา ถ้าเจ้าหนี้ ลูกหนี้หรือนายเงินตัวทาสรับถูกต้องจะตกลงใช้กันเองอย่าให้ขัดขวางห้ามปรามใช้ใช้กันไปตามความที่เขาตกลงกัน แต่ถ้าเจ้าหนี้กับลูกหนี้หรือเจ้าเงินกับตัวทาสไม่รับถูกต้องกัน คนฝั่งซ้ายที่เป็นเจ้าหนี้นายเงินจะเกาะกุม จำจอง หรือจับตัวไปโดยพละการตนเองไม่ได้ ต้องให้มาฟ้องร้องยังโรงศาลฝั่งขวา ถ้าคนฝั่งซ้ายมาฟ้องร้องเช่นนี้ก็ให้รับฟ้องไว้พิจารณาตัดสิน ตามพระราชกำหนดกฎหมาย ถ้าลูกหนี้ไม่มีเงินใช้ จะฟ้องล้มละลายตามพระราชบัญญัติกู้หนี้ยืมสิน ปี ร.ศ. 110 ก็ได้ และถ้าเป็นทาสชนิดคนในเกษียณอายุจุลศักราช 1230 ก็ได้ถึงคนฝั่งขวาที่มีคนเป็นหนี้ทาสอยู่ฝั่งซ้ายจะไปทวงถามก็ได้ แต่ถ้าไม่ตกลงกันเองต้องฟ้องร้องยังศาลฝรั่งเศส เพื่อ

---

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.20/41 จดหมายบันทึกรวบรวมคำสั่งที่รัชกาลที่ 5 มีไปถึงข้าหลวง ผู้ว่าราชการ กรมการหัวเมืองริมน้ำโขงฝั่งขวา 21 พฤศจิกายน ร.ศ. 113

ศาลฝรั่งเศสจะได้พิจารณาตัดสินให้ตามกฎหมายฝรั่งเศส

2 ในการคดีถ้าเป็นความแพ่ง จำเลยอยู่ฝ่ายใดโจทก์ก็ต้องไปฟ้องยังโรงศาลในที่จำเลยตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ ถ้าเป็นความนครบาลให้ข้าหลวงและผู้ว่าราชการถือว่าการผู้ร้ายเป็นคนฝ่ายใดต้องฟ้องร้องต่อศาลซึ่งเป็นเจ้าของที่ให้พิจารณาตัดสินตามกฎหมายของบ้านเมืองนั้น ฝ่ายใดจะไปจับกุมมาพิจารณาตัดสินในศาลของตนไม่ได้ แต่ถ้าคนฝ่ายฝรั่งเศส ทำอันตรายแก่คนฝรั่งเศสด้วยกัน จะข้ามหนีมาฝั่งขวาเช่นนี้ ถ้าศาลฝรั่งเศสมีจดหมายบอกมาให้ข้าหลวงผู้ว่าราชการ กรมการจับกุม จำจองไว้แล้ว ขอให้เขาส่งพยาน หลักฐานที่เกี่ยวข้องต่อคนผู้นั้นมา ถ้าคำพยานเป็นหลักฐานควรเชื่อฟังได้ว่าเป็นผู้ร้ายจริง จึงให้ส่งผู้ร้ายนั้นไปให้ศาลฝ่ายฝรั่งเศสพิจารณาตัดสินตามกฎหมายของฝรั่งเศส แต่ถ้าข้าหลวง ผู้ว่าราชการ กรมการเห็นไม่มีพยานจะฟังหลักฐานที่ควรเชื่อฟังได้ ให้บอกหารือมายังกรุงเทพฯ และถ้าคนฝั่งขวาในพระราชอาณาเขตเป็นโจรผู้ร้ายอย่างใด แล้วข้ามหนีไปฝั่งตะวันออกฝ่ายฝรั่งเศสก็ให้ข้าหลวงผู้ว่าราชการเมืองมีจดหมายและส่งคำพยานหลักฐานไปอย่างเดียวกัน

3. ถ้าคนฝั่งขวาในพระราชอาณาเขต มีไร่นาเรือกสวน อยู่ฝั่งฟากตะวันออกแม่น้ำโขง ฝ่ายฝรั่งเศสหรือคนฝ่ายฝรั่งเศสมีไร่นาเรือกสวนอยู่ในฝั่งขวาเช่นนี้ ก็ให้คนฝั่งขวาข้ามไปทำเรือกสวนไร่นาเสียค่าที่ดินให้แก่ฝรั่งเศส ตามพิกัดอัตราของฝรั่งเศส และถ้าคนฝ่ายฝรั่งเศสจะข้ามมาทำเรือกสวนไร่นา ก็อย่าให้ห้ามปรามแต่ต้องบังคับให้เสียค่าที่ดินตามพระราชกำหนดกฎหมาย [1]

ประกาศเรื่องการพิจารณาตัดสินคดีฝั่งขวาฝั่งซ้ายที่เกี่ยวข้องกันนั้นจะเห็นได้ว่าทางส่วนกลางได้ประกาศให้เจ้าเมือง กรมการรับไปเป็นข้อปฏิบัติเมื่อเกิดคดีขึ้น ดังเช่น กรณีเจ้าหนี้ ลูกหนี้ หรือนายทาสกับทาส ส่วนการฟ้องร้องให้ยึดถือของจำเลย

---

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2ค/41 จดหมายบันทึกรวบรวมคำสั่งที่รัชกาลที่ 5 มีไปถึงข้าหลวง ผู้ว่าราชการ กรมการหัวเมืองริมน้ำโขงฝั่งขวา 21 พฤศจิกายน ร.ศ. 113

เป็นหลัก ถ้าจำเลยอยู่ที่ใดให้ไปฟ้องที่นั้น แต่ในกรณีที่จำเลยเป็นคนฝ่ายฝรั่งเศส ต้องส่งไปให้ทางฝ่ายฝรั่งเศสตัดสินตามกฎหมายของฝรั่งเศส

ประกาศทั้ง 4 ประการดังกล่าวมาในข้างต้นที่รัฐบาลได้ออกมาเป็นประกาศใหม่สำหรับมอบให้เจ้าเมือง กรมการ หัวเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงนำไปปฏิบัติ อาจจะสรุปได้ว่า

1. เป็นประกาศที่ทางรัฐบาลชี้แจง ข้อราชการแก่เจ้าเมือง กรมการ เพื่อให้เข้าใจในข้อราชการ และจะได้นำไปชี้แจงแก่ราษฎรอีกชั้นหนึ่ง เพื่อป้องกันไม่ให้ราษฎรเข้าใจผิดหรือหลงเชื่อคำยุยง ซึ่งจะเป็นสาเหตุทำให้เกิดการแตกแยกกันขึ้น

2 เป็นข้อบังคับหรือกฎหมาย ซึ่งเจ้าเมือง กรมการจะต้องนำไปปฏิบัติเพื่อความสงบสุขของราษฎร ตลอดจนความมั่นคงของชาติ

3. เป็นประกาศที่แสดงให้เห็นถึงการปฏิบัติตามสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 เพื่อป้องกันความขัดแย้งกับฝรั่งเศส

หลัง พ.ศ. 2436 เจ้าเมือง กรมการ เมืองหัวเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขง ได้ยึดประกาศดังกล่าวเป็นข้อปฏิบัติในการปกครอง ซึ่งเกี่ยวข้องกับฝรั่งเศส แต่เมื่อปฏิบัติจริงแล้วจะพบว่าประกาศนี้ไม่สามารถจะจัดปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างไทยกับฝรั่งเศสได้ โดยเฉพาะดินแดน 25 กิโลเมตร ในเวลาต่อมาฝรั่งเศสขยายอำนาจปกครองเสียเองโดยการอาศัยการตีความจากช่องโหว่ในสนธิสัญญาดังจะได้กล่าวต่อไป

2.2 การจัดการปกครองในเขต 25 กิโลเมตรตรงข้ามกับนครหลวงพระบาง

ผลของสนธิสัญญาวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ได้กำหนดให้รัฐบาลไทยต้องสละสิทธิเหนือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งทำให้ฝ่ายไทยต้องสูญเสียดินแดนประเทศราชหลวงพระบางทั้งหมด คงเหลืออยู่เฉพาะดินแดน 25 กิโลเมตรฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามกับนครหลวงพระบาง เพื่อให้หัวเมืองเล็กๆ บริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขงซึ่งเคยขึ้นกับนครหลวงพระบางมาก่อนได้อยู่ในความปกครองข้าหลวงไทย กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ พระยาราชวรานุกูล พระยาฤทธิรงค์รณเฉท* พระสุเทพพจนกรณ์ ได้ปรึกษาตกลงจัด

---

* ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรี พ.ศ. 2437

ระเบียบการปกครองหัวเมืองเหล่านี้มีความว่า

" ให้รวมหัวเมืองซึ่งเคยเป็นเมืองขึ้นหลวงพระบางให้อยู่ในปกครองของข้าหลวงขึ้นกับกรุงเทพ ฯ พอการสงบเรียบร้อยให้ขึ้นกับเมืองพิไชย

ให้ข้าหลวงใหญ่รับผิดชอบจัดปกครองหัวเมืองเหล่านี้ที่เมืองน้ำสุง (ไชยบุรี) ซึ่งอยู่ตรงกลางระหว่างนครหลวงพระบางกับตางใต้ ให้ข้าหลวงรองอยู่ที่บ้านปากลายอีกแห่งหนึ่ง คุมเมืองเชียงคาน เมืองทุ่ง เมืองวา เมืองสุวรรณภูมิ และข้าหลวงรองอยู่ที่เมืองเชียงแมนอีกคนหนึ่ง คุมเมืองบ้านท่าเลื่อน บ้านท่านุ่น ตลอดถึงเมืองหงษาวดี"[1]

ตามแผนการจัดระเบียบการปกครองหัวเมืองลาวแถบฝั่งขวาแม่น้ำโขงครั้งนี้ทางฝ่ายไทยได้จัดให้เมืองไชยบุรีศรีน้ำฮุง เป็นศูนย์กลางของหัวเมืองลาวฝั่งขวา ซึ่งเคยขึ้นกับนครหลวงพระบางให้มาขึ้นตรงกับเมืองไชยบุรี โดยทางรัฐบาลเลือกพระดัษกรปลาศเป็นเจ้าเมืองไชยบุรีรักษาราชการในตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ รักษาราชการเมืองหลวงฝั่งขวาแม่น้ำโขง หรือ "ข้าหลวงรักษาราชการเมืองลาวแถบโขง " ให้พระภักดียกกระบัตรเป็นข้าหลวงรอง โดยได้รับเงินเดือนเดือนละ 4 ชั่ง และ 100 บาทตามลำดับ [2]

ในปี พ.ศ. 2437 ทางกรุงเทพฯ ได้จัดการปกครองประเทศตามแบบมณฑลเทศาภิบาล กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงมอบหน้าที่การดูแลหัวเมืองลาวแถบโขงให้พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิศณุโลกคอยให้ความดูแลแทนกรุงเทพฯ พร้อมทั้งขอพระราชทานยศพระดัษกรปลาศเป็นพระยาดัษกรปลาศ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.18.1/8 จดหมายบันทึกเรื่องหัวเมืองลาวพุงขาวริมฝั่งโขงฝ่ายพระราชอาณาเขต 24 พฤศจิกายน ร.ศ. 112

[2] ก.

เพื่อเป็นการป้องกันความยุ่งยากที่จะเกิดจากการเกี่ยวข้องกับฝ่ายฝรั่งเศส ทางกรุงเทพฯ ได้กำชับข้าหลวงให้รักษาความสงบสุขในหัวเมืองลาวแถบโขง ดังมีความว่า

" ข้าหลวงที่จะไปนี้ อย่าเพ่อไปแก้ไขวิธีการปกครองหรือเปลี่ยนตัวผู้คนโดยไม่จำเป็น เป็นแต่การสิ่งใดเคยฟังบังคับบัญชาทางหลวงพระบางมาก่อน ให้ฟังบังคับบัญชาที่ข้าหลวง

ห้ามอย่าให้ราษฎรฝั่งนี้ไปเสียส่วยภาษีอากรให้แก่ฝั่งซ้าย และการเก็บทางนี้ก็อย่าพึ่งคิด รอดูฝรั่งเศสก่อน แล้วคิดลดหย่อนผ่อนผันให้แก่คนฝั่งนี้

ให้รักษาไมตรีกับเจ้านายหลวงพระบาง ถ้าเขาทำอะไรฝั่งนี้ก็ให้ช่วยเป็นธุระสงเคราะห์เป็นการส่วนตัว เช่น ช้าง ต้องมาเลี้ยงฝั่งนี้ การพาหนะต้องมาขึ้นฝั่งนี้

ไม่ให้ห้ามไม่ให้ติดต่อค้าขายกัน ถ้าราษฎรสมัครมาอยู่ฝั่งนี้ก็ให้รับ ถ้าจะไปก็ไม่ให้ขัดขวาง

ถ้าคนฝั่งโน้นเข้ามาทำผิด ฝรั่งเศสมาขอตัว ก็ให้ข้าหลวงฟ้องต่อฝรั่งเศสให้ลงโทษทหารที่เลิกถอนมาอยู่เมืองพิไชย ก็ให้อยู่ก่อน

แสนท้าวพระยาลาวผู้ใดในหัวเมืองเหล่านี้ สมควรจะได้รับตำแหน่งยศเป็นเจ้าเมืองกรมการต่อไป ก็ให้มีบอกมา ชี้แจงจะได้ตั้งให้มียศต่อไป "[1]

แม้ว่าดินแดนแถบนี้จะอยู่ภายใต้การปกครองของไทย แต่ปรากฏว่าอำนาจทางการปกครองของไทยไม่สามารถเข้าควบคุมการปกครอง ในเวลาต่อมาทางฝ่ายไทยไม่อาจเก็บภาษีในบริเวณนี้ตลอดจนถูกบังคับไม่ให้มีกองทหารไว้รักษา

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.18.1/8 จดหมายบันทึกเรื่องหัวเมืองลาวพุงขาวริมฝั่งน้ำโขงซ้ายพระราชอาณาเขต 24 พฤศจิกายน ร.ศ. 112

ความสงบจึงก่อให้เกิดปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสมากระทำความผิดในเขตไทยแล้วหลบหนีออกไป โดยที่ทางการไทยไม่อาจจะติดตามจับกุมได้ หรือบางครั้งทางฝรั่งเศสฟ้องร้องต่อทางการไทยว่า เจ้าพนักงานไทยบังคับเก็บภาษีสินค้าซึ่งคนในบังคับนำเข้ามาในเขต 25 กิโลเมตร หรือเจ้าพนักงานไทยข้ามไปฝั่งซ้ายกวาดต้อนราษฎรมาฝั่งขวาและบังคับเก็บเงินส่วยราษฎรในดินแดนของฝรั่งเศส เหตุวุ่นวายต่างๆนี้ต่างฝ่ายต่างกล่าวโทษซึ่งกันและกัน เนื่องจากในขณะนั้นฝรั่งเศสยังคงยึดจันทบุรีไว้เป็นประกัน รัฐบาลไทยจึงต้องหาทางตกลงกับฝรั่งเศสให้การสงบเรียบร้อย

2.3 การจัดการปกครองเมืองนครจำปาศักดิ์และหัวเมืองขึ้นทางฝั่งขวา

ผลของสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ฝ่ายไทยต้องสละสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงซึ่งเป็นเขตเมืองขึ้นนครจำปาศักดิ์ไปทั้งหมด* ส่วนเมืองนครจำปาศักดิ์และเมืองขึ้นที่อยู่ทางฝั่งขวายังอยู่ในพระราชอาณาเขตของไทย หลังจากที่ฝรั่งเศสได้ครอบครองดินแดนลาวฝั่งซ้ายแล้ว รัฐบาลไทยจึงเข้าจัดการปกครองดินแดนฝั่งขวาซึ่งยังเป็นกรรมสิทธิของฝ่ายไทย ในปี พ.ศ. 2437 เมืองนครจำปาศักดิ์และหัวเมืองขึ้นทางฝั่งขวากลายเป็นหัวเมืองในสังกัดมณฑลลาวกาว** ภายใต้การปกครองของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ ส่วนเจ้ายุติธรรมธรเจ้านครจำปาศักดิ์ยังคงดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าประเทศราชตามเดิม

2.3.1 การจัดการปกครองนครจำปาศักดิ์ พ.ศ. 2437-พ.ศ.2442

1. ให้นครจำปาศักดิ์งดส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง

เมื่อทางฝ่ายไทยจัดการปกครองตามแบบมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ. 2437 ทางกรุงเทพฯ ให้นครจำปาศักดิ์เป็นหัวเมืองหนึ่งในมณฑลลาวกาว แต่ฐานะของ

---

*ดินแดนฝั่งซ้ายของนครจำปาศักดิ์ที่ฝรั่งเศสได้ครอบครองเป็น 3 เท่าของดินแดนที่เหลืออยู่

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/13 กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 26 มกราคม ร.ศ. 113.

**พ.ศ. 2442 เรียกมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือและพ.ศ 2443 เรียกมณฑลอีสาน

เจ้ายุติธรรมธรเป็นเจ้าประเทศราช ซึ่งจะต้องถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตามเดิม ในระหว่างที่กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทรงดำเนินการปรับปรุงการปกครองมณฑลลาวกาวพระองค์ทรงประทับที่อุบลราชธานี ส่วนเมืองนครจำปาศักดิ์ให้อยู่ภายใต้การปกครองของเจ้ายุติธรรมธร ดังนั้นการปกครองนครจำปาศักดิ์ยังคงกำกึ่งอยู่ระหว่างหัวเมืองในพระราชอาณาเขตกับเมืองประเทศราช เมื่อข้าหลวงเทศาภิบาลต้องคอยจัดการปกครองหัวเมืองอื่นๆ ซึ่งเป็นพระราชอาณาเขตที่ใกล้กว่านครจำปาศักดิ์ จึงทำให้ทางเมืองนครจำปาศักดิ์ไม่ได้รับการดูแลจากฝ่ายไทยอย่างใกล้ชิด * ทางฝ่ายฝรั่งเศสมีความประสงค์ที่จะเข้าครอบครองดินแดนฝั่งขวาได้เข้าแทรกแซงในกิจการภายในนครจำปาศักดิ์โดยพยายามเกลี้ยกล่อมให้เจ้ายุติธรรมธรไปครองนครจำปาศักดิ์ฝั่งซ้าย ** ดังปรากฏในคำสนทนาตอนหนึ่งซึ่งเรสิดังถามเจ้านครจำปาศักดิ์มีความว่า

' เรสิดัง	:	ในกรุงสยามส่งสัญญามาว่านั้นอย่างไร
เจ้ายุติธรรมธร	:	ในหนังสือสัญญานั้นว่า เกาะแก่งในลำน้ำโขงตะวันออกเป็นของฝรั่งเศส ฝั่งโขงตะวันตกเป็นของกรุงสยาม
เรสิดัง	:	สัญญาฉบับนี้ยังไม่แน่ ในกรุงเทพฯยังปรึกษาทำสัญญาใหม่อีกในเดือน 6 เดือน 7 ก็จะส่งออกมา
เจ้ายุติธรรมธร	:	จำทำสัญญาอย่างไรอีก ฝั่งตะวันออกก็ยกให้ฝ่ายท่านหมดแล้ว หรือจะทำสัญญาเอาฝั่งโขงตะวันตกต่อไปอีก
เรสิดัง(หัวเราะ)	:	แล้วว่า ท่านจะทำสัญญาอย่างไรยังว่าไม่ได้ แล้วว่าบ้านเรือนของเจ้าก็พังหมดแล้ว ทำไมไม่ทำใหม่ขึ้น

---

* ฝ่ายไทยมอบหมายให้ขุนวิชิตชลหาร เป็นข้าหลวงรักษาการนครจำปาศักดิ์

** ฝรั่งเศสจะสร้างเมืองใหม่ตรงข้ามกับนครจำปาศักดิ์

เจ้ายุติธรรมธร : ไม่แลคนตะวันออกก็เป็นของท่านหมดไม่มีคนจะทำ

เรสิดัง : พระเจ้ากรุงสยามให้เบี้ยเลี้ยงเงินเดือน ๆละเท่าใด

เจ้ายุติธรรมธร : ท่านก็ให้พอสมควร " [1]

พฤติการณ์ของเรสิดังฝรั่งเศสในการสอบถามทุกข์สุขเจ้ายุติธรรมธรในครั้งนี้ ทำให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงมีความห่วงใยเกรงว่าฝรั่งเศสจะชักจูงให้เจ้ายุติธรรมธรเข้ามาเป็นพวกของฝรั่งเศส ซึ่งทางฝ่ายไทยจะต้องรีบหาทางป้องกันไว้ก่อน ดังปรากฏในรายงานเรื่องเจ้านครจำปาศักดิ์มีความว่า

"...ที่เจ้านครจำปาศักดิ์ตอบเรื่องบ้านเรือนและเบี้ยเลี้ยงเงินเดือนนั้น เกล้าฯเห็นว่าถึงเจ้านครจำปาศักดิ์จะได้สนทนากับเรสิดองตามรายงานนี้หรือไม่นั้นก็แล้วแต่การ แต่เป็นข้อที่พึงให้เห็นว่าเจ้านครจำปาศักดิ์บอกมาหมายจะแสดงความทุกข์ร้อนขัดสนแลให้เห็นว่าในการที่เราทำสัญญายกเขตแดนนครจำปาศักดิ์ฝั่งตะวันออกให้แก่ฝรั่งเศสไปนี้ เจ้านครจำปาศักดิ์ต้องขาดผลประโยชน์ไปสักสี่ส่วนในห้าส่วน ที่เจ้านครจำปาศักดิ์ยังทนรับผลประโยชน์ส่วนหนึ่งของฝ่ายเราอยู่เช่นนี้ยังมิได้หันไปเข้าฝ่ายฝรั่งเศส ซึ่งถ้าไปแล้วคงจะได้รับผลประโยชน์จากฝรั่งเศสเต็มทั้ง 4 ส่วนฉะนี้ จะนับว่าตกเป็นความสวามิภักดิ์ของเจ้านครจำปาศักดิ์ในฝ่ายเราเป็นประมาณ แต่การเช่นนี้เป็นธรรมดาอยู่ว่าไม่เป็นไปได้ยืนนาน โดยเหตุนี้จึงเห็นว่าเป็นที่ฝ่ายเราจะต้องจัดแก้ไข..." [2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/19 กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์กราบทูลรัชกาลที่ 5 เรื่องคำสนทนาระหว่างเรสิดังฝ่าเบอร์กับเจ้านครจำปาศักดิ์ 13 เมษายน ร.ศ. 113

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/19 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ 28 กรกฎาคม ร.ศ. 113

เพื่อเป็นการแก้ไขการปกครองให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เจ้ายุติธรรมธร กำลังประสบอยู่ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทรงมีพระราชดำริที่จะมิให้ทางกรุงเทพฯ ให้ความช่วยเหลือในด้านเศรษฐกิจดังเช่นที่เคยปฏิบัติมาในนครหลวงพระบาง ส่วนผลประโยชน์ที่เจ้ายุติธรรมธรต้องเสียไปหลังจากการที่ฝ่ายไทยยอมสละสิทธิเหนือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้เจ้ายุติธรรมธรตัดสินใจเพื่อแก้ปัญหาเองดังปรากฏในลายพระหัตถ์ลับของกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพมีความว่า

"... แต่ก่อนเจ้าจะเคยได้อยู่อย่างไรก็ดี มาบัดนี้มันก็เป็นไปโดยความที่จำเป็นคือต้องคาดคะเนเอาว่า ผ่าเป็น 4 ส่วน ยังคงแต่ส่วนหนึ่ง เสียไปสามส่วน เจ้าจะเอาทางใด ถ้าจะคิดโดยใจหม่อมฉันก็ยังเห็นว่าเอาข้างที่รู้รสแล้วไว้เป็นดี ถึงจะน้อยก็ยังขึ้นกว่าประการหนึ่งเป็นอยู่บัดนี้เหล่าชายก็โลม ขว้างเอาใจ เจ้าก็อายุถึง 60 แล้ว จะว่าข้างประโยชน์ถึงไม่ก็จะไม่ได้ถูกกวนอันใด ส่วยก็คงเป็นผูกอยู่ตามเดิม ตามที่หารือมาในเรื่องที่เสียเขตแดนไปเป็นส่วยจะคงลดหย่อนให้อย่างไร ได้ตอบไปรวมเป็นใจความว่า มิควรคำนึงถึงการที่จะลดหย่อนผ่อนผันก็ต้องเป็นอยู่เอง ถึงเดิมมาก็ไม่เป็นอัศจรรย์ด้วยก็เป็นแต่บาญชีพูดกันเท่านั้น เมื่อเจ้าได้มีโอกาสเฝ้าก็คงจะทรงพระกรุณาก็ดูต่อเป็นอันเข้าใจกันได้ว่าอยู่ไปกินไปเถอะ เท่านี้ก็พอจะถืออยู่แล้ว ที่จะแก้ไขไปอย่างไรหม่อมฉันยังหาเห็นช่องไม่ ฝ่ายเราเล่าเป็นลมอยู่อย่างไรก็เป็นามอยู่อย่างนั้น ดูไม่ขาดทุนกำไรอันใด " [1]

จากลายพระหัตถ์ของกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์แสดงให้เห็นถึงพระดำริของข้าหลวงมณฑลลาวกาวที่มีต่อนครจำปาศักดิ์ว่าพระองค์ทรงมีพระประสงค์ที่จะให้เจ้ายุติธรรมธรเลือกที่จะอยู่ฝ่ายไทยหรือฝ่ายฝรั่งเศส โดยที่ทางฝ่ายไทยอย่าได้แสดงตน

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/19 ตราลับของกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่ 1/401 28 เมษายน ร.ศ. 114

ที่คิดจะคุมครองประเทศราชเหมือนเมื่อครั้งในอดีต ดังนี้เพราะผลประโยชน์ที่ฝ่ายไทยได้รับไม่คุ้มค่ากับการทุ่มเทเงินทองให้กับเจ้ายุติธรรมธร แต่ในขณะนั้นฝ่ายฝรั่งเศสมิได้ลดละความพยายามที่จะให้เจ้ายุติธรรมธรหักใฝ่กับฝรั่งเศส ซึ่งกรมหมื่นดำรงราชานุภาพกล่าวไว้ว่า " ฝรั่งเศสมีความประสงค์อยากได้เจ้านครจำปาศักดิ์ไปเข้าพวกฝ่ายข้างฝรั่งเศสได้ตั้งความพากเพียรยุยงต่างๆ เนืองๆ นี้เป็นความจริงประการหนึ่ง "[1] ดังนั้นพระองค์ทรงมีพระดำริที่ให้ความเห็นใจแก่เจ้ายุติธรรมธรและต้องการที่จะให้ความช่วยเหลือแก่เจ้านครจำปาศักดิ์มีความว่า

> " เจ้านครจำปาศักดิ์ยังประพฤติการปรากฏมั่นคงอยู่ข้างฝ่ายเราจะเป็นเพราะความกตัญญูมั่นคงต่อกรุงเทพฯ ก็ตามหรือจะเป็นเพราะรู้เช่นไว้วางใจในวาจาของฝรั่งเศสก็ตาม เมื่อการยังมิได้ปรากฏเป็นอย่างอื่นต้องคงฟังว่าใจคงยังมั่นคงในความสวามิภักดิ์
>
> แต่เมื่อความจริงชัดอยู่ว่า เจ้านครจำปาศักดิ์ได้รับความเดือดร้อนเพราะยากจนขัดสนกว่าแต่ก่อนดังนี้ จึงเห็นเป็นข้อจำต้องวินิจฉัยว่าการที่เป็นอยู่อย่างนี้จำเป็นจะต้องแก้ไขอย่างใดบ้างหรือไม่ ..." [2]

แต่ในพระวินิจฉัยของกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทรงไม่เห็นชอบในการที่ฝ่ายไทยจะไปให้ความช่วยเหลืออันเป็นการแสดงตนถึงความเกรงกลัวที่เจ้ายุติธรรมธรจะวิ่งไปเข้าฝ่ายฝรั่งเศส เมื่อความเห็นของทั้งสองพระองค์ไม่ตรงกัน ทางฝ่ายไทยก็ไม่สามารถกำหนดนโยบายการปกครองนครจำปาศักดิ์ได้อย่างแน่นอน ในเวลาต่อมาเมื่อนำเรื่องราวที่เกิดขึ้นในนครจำปาศักดิ์ทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงมีพระราชดำริหาทางช่วยเหลือนครจำปาศักดิ์ด้วยการให้เจ้ายุติธรรมธรงดส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองตั้งแต่ พ.ศ. 2438 เป็นต้นไป ดังปรากฏในลายพระหัตถ์ของกรมหมื่นดำรง

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/19 <u>กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทูลกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์</u> 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113.

[2] <u>?.</u>

ราชานุภาพทูลกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์มีความว่า

" ด้วยเรื่องผลประโยชน์เจ้านครจำปาศักดิ์ ไม่เห็นช่องแก้ไขอันใดนั้น นั้น ได้นำทูลเกล้าฯ ถวายทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท โปรดเกล้าฯ ว่า ซึ่งท่านว่าการเรื่องนี้ก็เป็นตกลงกันแต่เพียงนี้นั้นก็เป็นยุติจริง แต่เข้าพระราชหฤทัยตามนี้ว่าต้นไม้เงินทองเป็นงด " [1]

แต่การงดถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองมิได้หมายถึงว่าทางนครจำปาศักดิ์จะหมดพันธะกรณีจากกรุงเทพฯ เจ้ายุติธรรมธรจะต้องเสียภาษีอากรซึ่งคิดเป็นจำนวนเงินของแต่ละปีเหมือนกับหัวเมืองในพระราชอาณาเขตแทน* พระบรมราโชบายในการจัดระเบียบการปกครองนครจำปาศักดิ์ครั้งนี้นับว่าเป็นเกียรติแก่นครจำปาศักดิ์และก่อให้เกิดผลดีแก่กรุงเทพฯ ดังนี้

ประการแรก แสดงให้เห็นว่าทางฝ่ายไทยให้เกียรติแก่เจ้ายุติธรรมธรในการที่ฝ่ายไทยไม่ถือว่านครจำปาศักดิ์เป็นประเทศราชของกรุงเทพฯ

ประการที่สอง การงดต้นไม้เงินต้นไม้ทองแต่ให้ใช้ส่วยเงินแทน ทำให้ฝ่ายไทยเก็บส่วยได้จำนวนที่แน่นอน

ประการที่สาม ทางฝ่ายไทยจะได้แสดงสิทธิของการเป็นเจ้าของเมืองนครจำปาศักดิ์ในฐานะหัวเมืองในพระราชอาณาเขตได้อย่างสมบูรณ์แบบ

การที่ฝ่ายไทยให้นครจำปาศักดิ์งดต้นไม้เงินต้นไม้ทองในปี พ.ศ. 2438 ทำให้เจ้ายุติธรรมธรเพิ่มความจงรักภักดีแก่ฝ่ายไทยยิ่งขึ้น ดังจะปรากฏในเหตุการณ์ต่อมาที่ราชบุตรนครจำปาศักดิ์เข้ามาศึกษาต่อในกรุงเทพฯ

2. การมอบอำนาจในการปกครองแก่เจ้ายุติธรรมธร

จากการที่ฝ่ายฝรั่งเศสเข้ายุยงเจ้ายุติธรรมธร เจ้าอุปราช เจ้าราชบุตรให้หันความสนใจมายังฝ่ายฝรั่งเศสดังที่ปรากฏมาแล้วในเหตุการณ์ที่เรสิดองสันหนากับ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/19 <u>กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทูลกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์</u> 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113

*.โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 2

เจ้านครจำปาศักดิ์ ในเวลาต่อมาได้เชิญเจ้ายุติธรรมธรไปรับประทานเลี้ยง ซึ่งฝรั่งเศสเป็นเจ้าภาพ แม้ว่าการแสดงออกของฝรั่งเศสจะบริสุทธิ์ใจหรือปฏิบัติตามมรรยาทที่จะให้เกียรติแก่เจ้านครจำปาศักดิ์ก็ตาม แต่ทางกรุงเทพฯไม่ได้วางใจ ทั้งนี้เพราะความมุ่งหมายของฝรั่งเศสในขณะนี้ต้องการที่ปกครองหัวเมืองในลำน้ำโขงทั้งสองฟากฝั่งโดยตลอด ดังนั้นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงแก้ไขอย่างใดอย่างหนึ่ง ในการให้ความช่วยเหลือเจ้านครจำปาศักดิ์ เมื่อกราบทูลขอความเห็นจากกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์พระองค์ทรงมีพระดำริให้ฝ่ายไทยมีความไว้วางใจในการปกครองของเจ้ายุติธรรมธร ทั้งนี้เพื่อเป็นการพิสูจน์ความจงรักภักดีของเจ้ายุติธรรมธรที่แสดงต่อกรุงเทพฯ ดังปรากฏในพระราชดำริมีความว่า

> " ...ที่เจ้าเห็นว่าจะได้รับประโยชน์ทั้ง ๔ ส่วนนั้นเห็นจะไม่จำเป็น ถึงโดยจะเห็นก็เห็นได้คราวเดียวไม่ตลอดอายุได้ ก็จะปรวนแปรเป็นเครื่องร้อน เพราะเขาก็เคยรู้เห็นเรื่องเขมรอยู่ก็คงจะต้องคิดลดหั่นอันดับตามลงให้สมควรกับคุณานุรูป ก็จะเห็นว่าไม่เป็นผลที่เย็นแลยั่งยืนจึงจึงไม่เป็นไป อยู่อย่างนี้ก็ยังกลับได้ความดีที่สวามิภักดิ์ชนซึ่งนับถือว่าดีอยู่ แลที่ทรงเห็นว่าจะไม่เป็นไปได้ยืนนานนั้นความข้อนี้ก็ชอบ... เพราะนิสัยเจ้ากับราษฎร ๆ ซึ่งถูกมักธุระในส่วนจะค้าและหาผลทางเก่าๆ แลเป็นคนฉลาดมีไหวพริบก็ทำท่าหวาดระวังที่ก็จะทำดังพระตะบอง ฉะนั้นเป็นแน่ เพราะฉะนั้นการที่ได้พูดไป ถึงว่าควรจะมากรุงเทพฯ จึงสามารถตอบได้ จะเห็นด้วยกลัว เราจะอุตริคิดระแวงแล้วกักไว้เสียจะมิได้มีเวลากลับเท่านั้น ส่วนเจ้าจึงทำท่าเปรียวเสียดูก็สบายไปชาติหนึ่ง สองสามชาติได้ ถ้าไม่ทราบรังเกียจทางนี้ก็เป็นใช้ได้ การที่จะแก้ไขหย่อมฉันก็ไม่เห็นสิ่งใดดีกว่าเราไว้วางใจและไม่รู้สึกระแวงสงสัยเสียดังท่าอยู่บัดนี้เป็นดี เมื่อว่าจะเสียที่จะเป็นไปก็ไม่เห็นจะเป็นอัศจรรย์ .. "[1]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/19 กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 26 มกราคม ร.ศ. 113

หลังจากที่ฝ่ายไทยได้แสดงให้เจ้ายุติธรรมธรเห็นว่าฝ่ายไทยยังให้เกียรติแก่เจ้ายุติธรรมธรในการลดฐานะการเป็นประเทศราชให้งดส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองในปี ค.ศ. 2438 ส่วนเจ้ายุติธรรมธรยังมีความรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของรัชกาลที่ 5 ตลอดมา เมื่อทางกรุงเทพฯ มีการสมโภชพระนครเป็นการใหญ่ ในปี พ.ศ. 2440 ในพระราชพิธีฉลองการเสด็จกลับจากยุโรปของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในปีนี้เจ้ายุติธรรมธรได้เข้าร่วมพิธีที่กรุงเทพฯ พร้อมกับนำบุตรชาย 3 คน* มารับการศึกษาฝึกหัดราชการที่กรุงเทพฯด้วย การแสดงออกของเจ้ายุติธรรมธร ในครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงความจงรักภักดีของเจ้าลาวที่ยังสวามิภักดิ์ต่อฝ่ายไทยอยู่มิได้ไปภักใฝ่ฝ่ายฝรั่งเศส กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงรับภาระในการให้ความช่วยเหลือแก่ราชบุตรทั้ง 3 ด้วยดีตลอดมา**

การปกครองของไทยในนครจำปาศักดิ์ระหว่าง พ.ศ. 2437- พ.ศ.2442 ได้ดำเนินนโยบายการยอมรับอำนาจของเจ้ายุติธรรมธร แต่ขณะเดียวกันฝ่ายไทยได้รีบดำเนินการปรับปรุงการปกครองนครจำปาศักดิ์เป็นหัวเมืองหนึ่งในมณฑลชั้นในของพระราชอาณาจักร ทั้งนี้เพื่อสะดวกในการดูแลควบคุมการปกครองได้อย่างใกล้ชิด

2.3.2 การจัดการปกครองนครจำปาศักดิ์เป็นมณฑลชั้นใน พ.ศ. 2442 - 2446

ในปี พ.ศ. 2442 เจ้ายุติธรรมธรถึงแก่พิราลัย*** กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทรงมอบหน้าที่ให้เจ้าราชดนัย ขึ้นดำรงตำแหน่งเจ้าอุปราชรักษาราชการแทนจนถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2443 การปกครองของเจ้าราชดนัยปรากฏผลไม่เป็นที่พอใจของราษฎรลาว ทั้งนี้เพราะเจ้าราชดนัยมีความสามารถในด้านการบริหารอยู่ในระดับที่ด้อยกว่าเจ้ายุติธรรมธร ถ้าฝ่ายไทยยังให้อิสระในการปกครองตามแบบเดิม

---

*. เจ้าราชดนัย (เจ้าหยุย) เจ้าศักดิ์ประเสริฐ (เจ้าอุย) และเจ้าศักดิ์ประสิทธิ์ (เจ้าเบง)

** ต่อมาเจ้าศักดิ์ประสิทธิ์ได้เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดลำปาง

***. วันที่ 15 มีนาคม ร.ศ. 118

อาจจะสร้างความเดือดร้อนให้กับราษฎรนครจำปาศักดิ์ได้ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทรงเสนอให้ทางกรุงเทพฯ จัดส่งข้าหลวงขึ้นไปช่วยกำกับราชการเมืองนครจำปาศักดิ์ ดังปรากฏในรายงานของพระยาศรีสิงหเทพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 มีความว่า

"...เมื่อเจ้านครจำปาศักดิ์ถึงแก่พิลาไลยวันที่ 15 มีนาคม ร.ศ. 118 เจ้าอุปราชบุตรหลานก็ได้จัดการศพตามประเพณีบ้านเมือง ต่อมาแสนท้าวพระยา นายบ้านราษฎรมีเสียงบ่นว่า เจ้านครจำปาศักดิ์ที่ล่วงไปนั้นปกครองบ้านเมืองมีความร่มเย็นแก่ราษฎรมาก เจ้าอุปราชผู้ว่าราชการแทนอยู่เดี๋ยวนี้ บังคับราชการไม่เป็นที่พอใจราษฎรน่าจะได้รับความเดือดร้อนถึงจนอยากจะให้มีข้าหลวงประจำเมืองกำกับช่วยราชการบ้านเมือง...กระทรวงมหาดไทยได้ตรวจรายงานแล้วเห็นว่าพระอุบลประชากรณ์คนนี้แววดีอยู่ การเมืองนครจำปาศักดิ์นั้นก็กาดอยู่แต่ก่อนแล้วว่าราษฎรจะไม่นิยมนับถือเจ้าอุปราช แต่เห็นว่าเพราะราษฎรมีความนิยมนับถือ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์มาก ข้าหลวงลงไปอยู่คงจะรักษาการตลอดได้ การเมืองนครจำปาศักดิ์ภายหน้า เป็นใหญ่อยู่ในวุฒิหลวงจินดารักษ์ ถ้าได้จัดทำดีแล้ว ราชการเมืองจำปาศักดิ์ก็คงจะเรียบร้อยได้ " [1]

ในการจัดหาข้าหลวงกำกับราชการในครั้งนี้ กระทรวงมหาดไทยมีความเห็นชอบและลงมติให้พระอุบลกิจประชากรณ์กรมการผู้ช่วยนครจำปาศักดิ์ * ทำหน้าที่เป็นข้าหลวงกำกับราชการนครจำปาศักดิ์ในวุฒิ " หลวงจินดารักษ์ " อีกตำแหน่งหนึ่ง การส่งข้าหลวงไปกำกับราชการในครั้งนี้เป็นการเริ่มสร้างฐานะของเมืองจำปาศักดิ์มาเป็นหัวเมืองในมณฑลชั้นในของมณฑลอีสาน แต่การแต่งตั้งหลวงจินดารักษ์ไปประจำรักษาราชการ รัชกาลที่ 5 ทรงมีความห่วงใยที่จะเกิดความบาดหมางกับเจ้าราชดนัย

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/22 พระยาสิงหเทพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 10 สิงหาคม ร.ศ. 119

* ทำหน้าที่เป็นเลขานุการของกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ที่เมืองอุบลราชธานี และเป็นผู้เรียบเรียงรายงานเกี่ยวกับนครจำปาศักดิ์ส่งมายังกระทรวงมหาดไทย.

ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงพระยาศรีสิงหเทพ มีความว่า

" ระวังแต่อย่าให้เจ้าดไนยไปทิ้งเขอ จะเป็นได้ก็เมื่อรู้สึกกับแค้น คนหนุ่มๆ โง่ๆ จะทำอะไรก็ทำได้ ไว้ใจยากกว่าคนฉลาด " [1]

แต่จุดมุ่งหมายที่แท้จริงในการส่งหลวงจินดารักษ์ ไปกำกับราชการครั้งนี้ ทางฝ่ายไทยต้องการจะให้ข้าหลวงได้ป้องกันดูแลการแทรกแซงของฝ่ายฝรั่งเศส และขณะเดียวกันหลังจากที่เจ้ายุติธรรมธรถึงแก่พิราลัย ฝ่ายไทยเกรงว่าคนลาวจะไม่เคารพยำเกรง จึงต้องรีบเข้าจัดการปกครองเป็นส่วนหนึ่งของการควบคุมของมณฑลอีสานโดยทันที ดังปรากฏในข้อแนะนำในการปฏิบัติราชการซึ่งกรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงประทานแก่หลวงจินดารักษ์มีความว่า

" 1 เมื่อหลวงจินดารักษ์ไปถึงเมืองนครจำปาศักดิ์แล้ว ให้แต่ส่วนตรวจตราการบ้านเรือนทุกอย่างตลอดถึงเจ้านายแลกรมการทั้งปวง ว่าผู้ใดเป็นอย่างใดบ้าง ให้ได้ความชัดเจน แล้วให้ทำรายงานบอกส่งมายังกรุงเทพมหานครฉบับหนึ่ง แลบอกไปยังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ฉบับหนึ่งด้วย

2. ให้หลวงจินดารักษ์ตรวจตราแนะนำเจ้านายแลกรมการเมืองจำปาศักดิ์พร้อมกับจัดการทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เรียบร้อยเจริญขึ้นทุกอย่างโดยเต็มกำลังจะทำได้

3. การที่จะปฏิบัติราชการทั้งปวงเกี่ยวกับฝ่ายฝรั่งเศสนั้นหลวงจินดารักษ์ควรจะไปมาหาสู่พบปะกับเจ้าพนักงานฝรั่งเศสให้ชอบพอคุ้นเคยกัน แลต้องประพฤติตนให้เรียบร้อยแลทำการอย่าให้ฝ่ายฝรั่งเศสดูหมิ่นประมาทได้

---

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/22 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงพระยาศรีสิงหเทพ 25 สิงหาคม ร.ศ. 119

การสิ่งใดที่เกี่ยวข้องกับฝ่ายฝรั่งเศสนั้นควรผ่อนผันเพื่อให้เป็นการตกลงกันโดยประนีประนอมตามแต่จะเป็นไดทุกอย่างแต่จำต้องสังเกตดูข้างฝ่ายฝรั่งเศสเหมือนกัน คือการที่เราผ่อนผันให้นั้นควรให้ได้รับความผ่อนผันจากฝ่ายฝรั่งเศสเหมือนกัน อย่าให้เป็นการเสียเปรียบผ่อนผันให้แต่ฝ่ายเดียว

4. แต่ส่วนน่าที่และที่จัดราชการโดยพิศดารนั้นให้หลวงจินดารักษ์ฟังคำสั่งจากพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์สืบไป "[1]

การจัดส่งข้าหลวงไปกำกับราชการเมืองนครจำปาศักดิ์ในครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดผลดีในการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งปรากฏในเวลาต่อมาหลวงอินทรักษ์ได้จัดการปกครองในส่วนภูมิภาคของนครจำปาศักดิ์โดยการจัดตั้งอำเภอและกรมการผู้บริหารแต่ละอำเภอได้อย่างเรียบร้อยดังนี้

1. อำเภอสยามโภค (เซียมโบก)
2. อำเภอธาราบริวัตน์
3. อำเภอ สพังภูผา
4. อำเภอมูลปาโมกข์
5. อำเภออุทุมธารา
6. อำเภอสุขุมาลย์
7. อำเภอเมืองปาศักดิ์
8. อำเภอโพนทอง
9. อำเภอโดมประดิษฐ
10. อำเภอบัว
11. อำเภอนระพิพัฒน์

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/22 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพถึงหลวงจินดารักษ์ เรื่อง หลวงจินดารักษ์จะออกไปเป็นข้าหลวงรักษาราชการ ณ เมืองนครจำปาศักดิ์ 5 - 10 พฤษภาคม ร.ศ. 119

12. อำเภอเศลำเภา [1]

ใน 12 อำเภอนี้มีกรมการอำเภอ 1 คน ปลัดอำเภอ 1 คน สมุหบัญชี 1 คน ผู้ช่วย 1 คน กรมการที่ปรึกษา 4 นาย มีนายอำเภอรักษาปกครอง ส่วนในหมู่บ้านได้แต่งตั้งตาแสง กำนัน ปกครองทุกหมู่บ้าน การจัดราชการเมืองนครจำปาศักดิ์เช่นจังหวัดได้ทำเป็นแห่งแรกในมณฑลอีสาน ส่วนตำแหน่งข้าหลวงกำกับราชการก็คงมีอยู่ไปจนไทยต้องเสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงทั้งหมดไปปี พ.ศ. 2447 นครจำปาศักดิ์ทั้งหมดจึงตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส

3. การจัดการปกครองของฝรั่งเศสในหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงระหว่าง พ.ศ. 2436 - 2446

หลังจากการลงนามในสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ข้อความในสัญญาได้ระบุให้ฝ่ายไทยสละสิทธิฝั่งซ้ายและเกาะต่างๆในลำน้ำโขงทั้งหมด เมื่อฝ่ายไทยยอมรับโดยนิตินัยแล้ว ฝรั่งเศสโดยการนำของนายปาวีก็เข้าครอบครองดินแดนลาวฝั่งซ้ายแทนฝ่ายไทยตามสิทธิของญวนซึ่งเคยปกครองดินแดนทั้งหมดมาก่อน ในต้นปี พ.ศ. 2438 ฝรั่งเศสเริ่มดำเนินการจัดระเบียบการปกครองในลาวดังนี้

3.1 ระเบียบการบริหารส่วนกลาง

เนื่องจากสภาพฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมีลักษณะเป็นรูปโค้งยาวจากแม่น้ำโขงตอนบนลงมาจดทางตอนใต้ซึ่งไม่สะดวกต่อการคมนาคม ผู้สำเร็จราชการแห่งกรุงเว้ (Resident Superieur) จึงจัดการบริหารการปกครองลาวฝั่งซ้ายโดยแบ่งการบริหารเป็น 2 ส่วน

1. แม่น้ำโขงตอนบน ฝรั่งเศสปกครองแบบหัวเมืองขึ้นในความอารักขาโดยให้นครหลวงพระบางเป็นศูนย์กลางการปกครองพร้อมทั้งแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ฝ่าย

---

[1] ไพฑูรย์ มีกุศล ล.ค. หน้า 82 - 83

ปกครองของฝรั่งเศสเรียกว่าผู้ว่าราชการใหญ่ทางเหนือ (Commandant Supérieur)

2. แม่น้ำโขงตอนล่าง ฝรั่งเศสปกครองโดยตรงและแบบอารักขาพร้อมๆ กัน โดยแต่งตั้งให้ ผู้ว่าราชการใหญ่ทางใต้ (Commandant Supérieur) เป็นผู้ปกครองฝ่ายใต้ ตั้งที่ทำการอยู่ที่เมืองโขง (สีทันดร) เหนือแก่งหลี่ผี [1]

ส่วนผู้ปกครองเดิมของฝ่ายลาว ฝรั่งเศสได้จัดให้อยู่ในตำแหน่งและฐานะเดิมเพียงแต่ต้องรับฟังคำปรึกษาตลอดจนคำสั่งจากผู้บริหารซึ่งฝ่ายฝรั่งเศสเป็นผู้แต่งตั้งให้คอยควบคุมกิจการในลาวทั้งหมด

ในปี พ.ศ. 2442 รัฐบาลฝรั่งเศสที่ปารีสได้จัดปรับปรุงระเบียบการบริหารการปกครองในอินโดจีนใหม่* ตามกฤษฎีกาวันที่ 12 เมษายน ค.ศ. 1899 (พ.ศ. 2442) ให้เพิ่มตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแห่งลาว หรือ Résident Supérieur อีก 1 ตำแหน่ง ซึ่งชาวลาวเรียกว่า " ท่านเอกาธิบดี " หรือ ผู้สำเร็จราชการแห่งราชอาณาจักรลาว พร้อมทั้งให้รวมลาวทั้งสองภาคอยู่ภายใต้การปกครองของผู้สำเร็จราชการแห่งราชอาณาจักรลาวแทนผู้สำเร็จราชการแห่งกรุงเว้

สำหรับที่ทำการใหญ่ ในครั้งแรกผู้สำเร็จราชการแห่งราชอาณาจักรลาวตั้งที่ทำการสุวรรณเขตร ภายหลังได้ย้ายที่ทำการมาตั้งอยู่ที่นครเวียงจันทน์ซึ่งเป็นเมือง

---

[1] บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ล.ด. หน้า 56

* การปกครองของฝรั่งเศสในอินโดจีนปฏิบัติตามกฤษฎีกาลงวันที่ 27 มกราคม ค.ศ. 1886 กำหนดให้บุคคลที่เป็นหัวหน้าอันนัมตังเกี๋ยในตำแหน่ง Resident général เป็นบุคคลที่มีอำนาจสูงสุดขึ้นตรงต่อกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส ส่วนในญวนใต้และเขมรมีผู้ปกครองแคว้นโคชินชีน (Gouverneur de la Cochinchine) ขึ้นตรงต่อกระทรวงอาณานิคม ทำให้การบริหารลักลั่นกัน ในปี ค.ศ.1887 (พ.ศ. 2430) รัฐสภาได้จัดการปกครองอินโดจีนทั้งหมดขึ้นตรงต่อกระทรวงอาณานิคมแบ่งการปกครองในอินโดจีนเป็น 4 แคว้นคือ อันนัม ตังเกี๋ย เขมร และโคชินจีน มี Resident Supérieur ของแต่ละแคว้น จนกระทั่ง พ.ศ. 2442 จึงเพิ่มแคว้นลาวให้มี Résident Supérieur ด้วย

ที่มีความเหมาะสมในการเป็นศูนย์กลางการปกครองแทนสุวรรณเขตร ขณะเดียวกันฐานะของหัวเมืองลาวทางตอนใต้ได้เปลี่ยนเป็นหัวเมืองในอารักขาทั้งสิ้น

การบริหารการปกครองส่วนกลางตามกฤษฎีกาวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2442 ใช้ต่อมาจนกระทั่ง พ.ศ. 245. รัฐสภาฝรั่งเศส ได้ออกกฤษฎีกาจัดการปกครองอินโดจีนใหม่เป็นสหภาพอินโดจีน [1]

3.2 การบริหารการปกครองในส่วนภูมิภาค

ตั้งแต่แขวงเมืองเวียงจันทน์ลงมาถึงสุวรรณเขตร การปกครองเป็นแบบหัวเมืองขึ้นในความอารักขา ส่วนในแขวงสาระวันและแขวงจำปาศักดิ์ฝรั่งเศสได้จัดการปกครองโดยตรงในความดูแลของกอมมิสแซร์ได้แต่งตั้งข้าราชการลาวที่ฝรั่งเศสมีความวางใจในตำแหน่ง "พระยามหาธิราช " บังคับการหัวเมืองตามฝั่งแม่น้ำโขงฝั่งซ้ายตั้งแต่นครจำปาศักดิ์ เซโดน และ อัตปือ ดังนี้

1 ตอนเหนือของนครจำปาศักดิ์ซึ่งติดกับบริเวณเซโดนให้พระยามหาธิราชปกครอง 13 หมู่บ้าน คือ บ้านนาซาย บ้านนาคาน บ้านเดียดโง้ง บ้านพระโพ บ้านพะลาย บ้านวังซ่าย บ้านสมิง 1 บ้านชะโนด บ้านดงพระ บ้านน้ำออม บ้านเหลาหญ้า บ้านหนองชอบและบ้านนาบอน

2. ตอนเหนือของนครจำปาศักดิ์ ซึ่งติดกับเมืองอัตปือ ให้พระยามหาธิราชปกครอง 9 หมู่บ้าน คือ บ้านปูน บ้านหนองบ่อน้อย บ้านห้วยเกลือ บ้านหนองแข บ้านห้วยเพี้ยไฟ บ้านดอนน้อย บ้านท่ากาวาง บ้านพวงเกาะ บ้านปากดอย [1]

3. ตอนใต้ของนครจำปาศักดิ์จดเมืองโขง ให้พระยามหาธิราชบังคับการบ้านดอนแตง บ้านดอนไปร

อำนาจและหน้าที่ของพระยามหาธิราช ฝรั่งเศสได้มอบหมายการปกครองให้พระยามหาธิราชคอยควบคุมการบริหารการปกครองในส่วนภูมิภาคนับตั้งแต่ระดับ

---

[1] กรมอัยการ การปกครองและกฎหมายที่ใช้ในอินโดจีนฝรั่งเศส หน้า 30-33

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5, ม.2.21 ก/1 กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 26 มกราคม ร.ศ. 112

อำเภอลงไปจนถึงระดับหมู่บ้านซึ่งพวกตาแสงกำนันฯ ใงบังคับบัญชาของพระยามหาวิราช ทั้งสิ้น ตำแหน่ง "พระยามหาธิราช " ทั้ง 3 ตำแหน่งได้รับการควบคุมจากพระยามหาธิราชบ้านห้วยเพี้ยไซเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด

ในปี พ.ศ. 2442 เมื่อรวมทั้ง 2 ภาคให้อยู่ภายใต้การปกครองของผู้สำเร็จราชการแห่งราชอาณาจักรลาว การปกครองส่วนภูมิภาคหรือเรียกว่าการปกครองในแขวงต่างๆได้เปลี่ยนจากรูปเดิมดังนี้

1. จัดการปกครองในส่วนภูมิภาค เป็น 10 แขวง คือ แขวงนครเวียงจันทน์ นครหลวงพระบาง เมืองพวน หัวพัน หัวของ แขวงฟองสาลี* แขวงคำม่วน สุวรรณาเขต สาระวัน และ แขวงจำปาศักดิ์ แต่ละแขวงมีเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสในตำแหน่งผู้ปกครองแขวง หรือ Commissaire du gouvenement ยกเว้นเขตฟองสาลี ซึ่งเป็นเขตทหารให้อยู่ในความดูแลของผู้สำเร็จราชการ แขวงทั้ง 10 ดังกล่าวนี้อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของผู้สำเร็จราชการราชอาณาจักรลาว (Résident Supérieur)

ในแขวงต่างๆ ยังแบ่งการปกครองออกเป็นเมืองมีเจ้าเมืองชาวลาว และผู้ช่วยกับรองเจ้าเมืองเรียก " อุปฮาด " แทนตำแหน่ง " พระยามหาธิราช "

2. ในระดับเมืองเล็กๆ ขนาดกิ่งอำเภอจัดตั้งเป็นกองมีนายกองชาวลาวเป็นหัวหน้าปกครอง แต่ละกองยังแยกออกเป็นตาแสง (ตำบล) มีตาแสงเป็นหัวหน้าปกครอง มี " ท้าว " กับ " เจ้า " เป็นผู้ช่วยคล้ายสารวัตรกำนันของไทย นอกจากนี้ยังแยกออกไปเป็น (หมู่บ้าน) มีพ่อบ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) เป็นหัวหน้าหมู่บ้าน มีท้าวกับจ่าเป็นผู้ช่วย [2]

---

* เป็นเขตของการตั้งที่ทำการทางทหาร

[1] บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ล.ว. หน้า 59 - 60

[2] ล.ว. 57 - 58

3.3 การจัดระเบียบทางการศาล

ศาลในลาวแบ่งเป็น 2 ศาล คือ ศาลของลาว กับศาลของฝรั่งเศส โดยมีหน้าที่ดังนี้

1. ศาลลาวมีหน้าที่พิจารณาตัดสินคดีเฉพาะคนลาวเท่านั้น แบ่งออกเป็น 3 ชั้น คือ ศาลชั้นต้นมีตามเมืองต่างๆ ทุกเมือง มีผู้พิพากษา ตระลาการ(อัยการ) กับจ่าศาลเป็นข้าราชการชาวลาว ศาลอุทธรณ์อยู่ตามแขวงมีหัวหน้าศาลเป็นชาวฝรั่งเศส อัยการกับจ่าศาลเป็นชาวลาว ศาลพิเศษหรือศาลสูงสุดตั้งอยู่ที่นครเวียงจันทน์ มีชาวฝรั่งเศสเป็นหัวหน้าศาล อัยการมี 2 คน เป็นชาวลาว 1 คน ฝรั่งเศส 1 คน กับจ่าศาลเป็นชาวฝรั่งเศส [1]

2. ศาลฝรั่งเศสมีหน้าที่พิจารณาพิพากษาคดีของคนฝรั่งเศสและชาวต่างประเทศ ซึ่งไม่ใช่คนลาวถึงจะมีคดีกับชาวลาวก็ตามจะไม่ยอมขึ้นศาลพื้นเมืองของลาว ในกรณีที่จะต้องอุทธรณ์คดี ต้องไปฟ้องร้องกันที่ศาลอุทธรณ์อยู่ที่ไซ่ง่อนและหาโมง ส่วนศาลฎีกาอยู่ที่ปารีส [2]

3.4 การปรับปรุงการคมนาคม

เมื่อฝรั่งเศสเข้าครอบครองดินแดนลาวฝั่งซ้ายแล้ว ในเวลาต่อมาเกิดปัญหาการติดต่อภายในซึ่งไม่สะดวกทำให้เกิดเป็นอุปสรรคในการบริหารงานของลาวตอนบนและลาวตอนล่าง ด้วยเหตุนี้ผู้สำเร็จราชการแห่งราชอาณาจักรลาวจึงมีคำสั่งให้ปรับปรุงการคมนาคมทางบกแทนการคมนาคมในลำน้ำโขงบางตอน โดยการเกณฑ์คนลาวฝั่งซ้ายมาเป็นกรรมกรสำหรับการตัดถนนในฝั่งซ้ายที่สำคัญ 2 สายดังนี้

1. ตัดทางทำถนนตั้งแต่เมืองภูซุมมาถึงเมืองสองคอนดอนดง

2. ตัดทางทำถนนตั้งแต่บ้านม่วงตรงกับนครจำปาศักดิ์ฝั่งขวามาจดเมืองสองคอนดอนดง แล้วทำต่อมาถึงเมืองสุวรรณาเขตร [3]

---

[1] กรมอัยการ <u>ล.ด.</u> หน้า 35

[2] บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ <u>ล.ก.</u> หน้า 62

[3] กจช.เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21 ก/1 <u>กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์</u> 18 มีนาคม ร.ศ. 117

นอกจากนี้ในบริเวณทางลาวตอนใต้เขตสีทันดอน ฝรั่งเศสได้เกณฑ์คนลาวฝั่งซ้ายแถบบ้านหวยเพื่อไฟมาตัดถนน สร้างสะพานบ้านเรือนเพื่อเชื่อมโยงกับเมืองอื่นๆ

3.5 การจัดระเบียบการเก็บภาษีอากรและเงินส่วย

ในการเก็บภาษีอากรและเงินส่วย ผู้สำเร็จราชการราชอาณาจักรลาวได้มอบหมายให้ผู้ว่าราชการแขวงหรือ Commissaire du gouvernment ทำการเก็บภาษีและเงินส่วยในแต่ละแขวง

1 ภาษีอากร ฝรั่งเศสกำหนดให้เก็บภาษีอากรจากสัตว์พาหนะ สิ่งของเครื่องใช้และหนังสำคัญ ดังมีรายการที่กำหนดอัตราภาษีไว้ดังนี้

ก. ที่เมืองสาระวันและคำทองใหญ่ ผู้ว่าราชการแขวงได้มีคำสั่งให้เก็บเงินภาษีกับนายร้อยที่เอาสิ่งของออกจากเมืองลาวไปขายในที่ต่างๆ คือ

ข้าวสารหนัก	1 หาบ	เสียภาษี(เป็นเงิน)	จำนวน	6	กั๊ก
ข้าวเปลือกหนัก	1 หาบ	"	"	3	กั๊ก
ครั่งหนัก	1 หาบ	"	"	2	กั๊ก
หมากแหนง	1 หาบ	"	"	1 เหรียญ 2	กั๊ก
เขาและหนังหนัก	1 หาบ	"	"	6	กั๊ก
งาช้างหนัก	1 หาบ	"	"	5	กั๊ก [1]

ส่วนภาษีที่ต้องเสียประเภทสัตว์พาหนะ คอมมิแซเมืองสาละวันได้มีหนังสือแจ้งมายังกรมการเมืองคำทองใหญ่ให้เก็บภาษีดังนี้

" ...ถ้าผู้ใดจะขายของออกจากเมืองลาวฝ่ายใต้ คือขายมาตั้งแต่แถวไซ่ง่อน เมืองเขมร เมืองแถงปูซุน เมืองเวียงจันทน์ เมืองตองแถง ให้เสียภาษีตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1898 ในอัตราสิบชัก

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21 ก/50 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 28 มกราคม ร.ศ. 117

หนึ่ง คือขายช้างตัวละ 20 ปัด ชักเอาเป็นค่าภาษี 2 ปัด ถ้าขายได้ 30 ปัด เป็นภาษี 3 ปัด ถ้ามีคนผู้ใหญ่ผู้หนึ่งขายช้างก็ให้เจ้าเมืองส่งตัวผู้ใหญ่ซื้อกับช้างพร้อมด้วยเงินภาษีมาให้เจ้าเมืองๆ จึงจะได้เบิกอำนาจให้ขาย แลหนังสือเดินทางสำหรับตัว ถ้าผู้ใดผู้หนึ่งขายขาดไปฝ่ายตะวันตก ฟากน้ำของก็ได้แต่ต้องไปนี้ให้เสียภาษี ถ้าขายช้างตัวหนึ่งได้ 20 ปัด จะชักเอาเป็นเงินภาษี 10 ปัด ขายช้าง 30 ปัด ชักเอาเป เป็นค่าภาษี 15 ปัด " [1]

การเก็บภาษีในลาวทางใต้แก่นายร้อย* ทางราชการฝรั่งเศสกำหนดอัตราภาษีช้างนั้นจะขายออกนอกเขตในอัตรารอยละ 10 แต่ในกรณีที่นายร้อยไม่มีหนังสือเดินทางต้องถูกเก็บภาษีในอัตรารอยละ 5ฯ ดังได้กล่าวในข้างต้น

ถ้านายร้อยผู้ใดผู้หนึ่งในหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายทางลาวตอนใต้ จะส่งวัวควายออกไปขายต้องเสียภาษีดังมีรายการต่อไปนี้

1. วัว 1 ตัว ไม่จำกัดเพศ น้ำหนัก ขนาดจะต้องเสียภาษี 1 เหรียญ 2กั๊ก

2. ควาย 1 ตัว " " " 1 เหรียญ 2กั๊ก

3. ม้าตัวหนึ่งไม่จำกัดเพศ ขนาด น้ำหนักจะต้องเสียภาษี 1 เหรียญ 2 กั๊ก

เมื่อนายร้อยที่จะเอาไปขายต้องเอาวัว ควาย พร้อมด้วยเงินภาษีมาชำระแก่ผู้ปกครองแขวงหรือกอมมิแซร์ที่เมืองสาละวันเพื่อจะได้มอบใบเบิกอำนาจหนังสือเดินทางค้าขายได้ โดยที่นายร้อยจะต้องเสียเงินค่าหนังสือเดินทางฉบับละ 2 กั๊ก

นอกจากนี้ถ้ามีนายร้อยผู้ใดผู้หนึ่งเข้ามาตั้งโรงเรียนสำหรับค้าขาย กอมมิแซร์สาละวันกำหนดให้เสียภาษีแก่ฝรั่งเศสปีละ 2 เหรียญ [2]

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21ก/50 กอมมิแซร์เกาเวอนแมนเมืองสาละวันถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองคำทองใหญ่ 3 พฤศจิกายน ร.ศ. 115

*พ่อค้าซึ่งต้อนวัวควายช้างมาไปขายต่างแดน

[2] ที่.

ข. ในการเก็บภาษีอากรซึ่งฝรั่งเศสตั้งเก็บจากคนลาวฝั่งซ้ายปรากฏว่าในแต่ละแขวงจะมีอัตราการเก็บที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่ในดุลยพินิจของผู้ปกครองแขวงหรือกอมมิแซร์จะเป็นผู้กำหนด แต่ในเวลาต่อมาหลัง พ.ศ. 2442 อัตราการเก็บภาษีสัตว์พาหนะและสิ่งของที่จะขายเป็นสินค้าออกกำหนดเป็นชนิดมิได้เก็บภาษีชักส่วน ดังจะเห็นได้จากการเก็บภาษีใน ปี พ.ศ. 2445 มีรายการดังนี้

โคผู้เมียเก็บภาษีตัวละ	100 อัฐ
สุกรเก็บภาษีตัวละ	80 อัฐ
กระบือผู้เมียเก็บภาษีตัวละ	300 อัฐ
ครั่งหาบหนึ่งเก็บภาษี	100 อัฐ
ลูกเร่วหาบหนึ่งเก็บภาษี	2[illegible] อัฐ
กำยานหาบหนึ่งเก็บภาษี	100 อัฐ
ขี้ผึ้งหาบหนึ่งเก็บภาษี	500 อัฐ
ยางกะตังกระติวหาบหนึ่งเก็บภาษี	500 อัฐ
เขากวางหาบหนึ่งเก็บภาษี	150 อัฐ
เกดริ้นหาบหนึ่งเก็บภาษี	150 อัฐ
เขากระบือหาบหนึ่งเก็บภาษี	100 อัฐ
หนังกระบือหาบหนึ่งเก็บภาษี	100 อัฐ
หนังโคหาบหนึ่งเก็บภาษี	100 อัฐ
กระดูกช้างหาบหนึ่งเก็บภาษี	150 อัฐ
กระดูกเสือหาบหนึ่งเก็บภาษี	150 อัฐ
หนังอีแกงหาบหนึ่งเก็บภาษี	150 อัฐ
หนังกวางหาบหนึ่งเก็บภาษี	150 อัฐ [1]

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5,ม.2.21 ก/26 เรื่องรายการที่ฝรั่งเศสเมืองลาว หมายประกาศของกอมมิดซ์ฝั่งซ้าย 14 มกราคม ร.ศ. 120

2. การเก็บเงินส่วย กอมมิแซร์ฝรั่งเศสแต่ละแขวงได้จัดเก็บเงินส่วยจากคนลาวโดยแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ เงินส่วยซึ่งเก็บจากการทำมาค้าขายของคนลาวกับคนต่างแดน อีกประเภทหนึ่งเก็บจากตัวเลขดังมีรายการตามหมายประกาศ พ.ศ. 2442 ดังนี้

1. เงินส่วยลาวต้องเก็บคนละ 2 เหรียญ

2. เงินส่วยข่าต้องเก็บคนละ 1 เหรียญ

3. คนต่างประเทศคือกุลาและเจ๊กเก็บผู้ละ5เหรียญ

4. แกวที่มาตั้งบ้านเรือนค้าขายหรือสู่เมียอยู่ก็ดีตามแขวงเมืองลาวในและหน้าเมืองสุวรรณเขตแลที่อื่นๆ ต้องเก็บเงินส่วยคนละ 2 เหรียญเหมือนคนลาว

5. ถ้าคนใดคนหนึ่งเป็นลาวก็ดีจะตั้งบ้านเรือนค้าขายเป็นนายร้อยเก็บเงินส่วยปีละ 2 เหรียญ

6. ถ้าคนใดจะขายยาฝิ่นในเมืองต้องเข้ามารับใบอนุญาตจากกอมมิแซร์พร้อมทั้งเสียเงินค่าใบอนุญาตจำนวนเงิน 2 เหรียญ

7. ถ้าคนใดจะขายรางไปฟากโขงฝั่งตะวันตก (ฝั่งขวา) ต้องให้เอาช้างแลผู้ซื้อผู้ขายมาชี้แจงต่อท่านกอมมิแซ โดยเสียเงินครึ่งราคาซื้อหรือในอัตราร้อยละ 50 แล้ว กอมมิแซจะออกใบอนุญาตสำหรับการค้าขายได้ *

8. ขายวัวถึงวัวแม่ก็ดี ขายไปเหนือไปใต้ ข้ามฟากโขงก็ดีต้องเก็บตัวละ 1 บาทโดยตลอด

9 9. ขายม้าถึงม้าแม่ ควายถึงควายแม่ขายแต่ใต้ไปเหนือ แต่เหนือไปใต้แลข้ามโขงก็ดีต้องให้ไปทำตำหนิรูปพรรณที่เมืองก่อนและจะต้องเสียเงินให้กอมมิแซตัวละ 2 บาท

10. ถ้าคนใดขายข้าวเปลือก ข้าวสารไปฟากโขงข้ามไปฟากตะวันตกหรือ

---

*.ลาวเรียกว่า "ใบบี้"

ขายไปเหนือใต้ก็ดีต้องเก็บหาบหนึ่ง 10 อัฐ ข้าวสารหาบหนึ่ง 20 อัฐ

11. ขายครั่งขายไปเหนือหรือใต้หรือข้ามฟากไปฝั่งตะวันตกต้องเก็บหาบละ 2 บาท

12 ขายเขากวางเขาควายหนังก็ดีต้องเก็บเอาหาบละ 1 บาท

13. ขายหน่อวาเก็บหาบละ 5 เหรียญ

14 คนเจ๊กคนกุลาพ่ากโยงต่างประเทศไปมาค้าขายต้องเก็บค่าหนังสืออนุญาตคนละ 5 สลึง

15 คนลาวผู้ไทยคนข่าก็ดีจะไปมาค้าขายตามท้องแขวงในเมืองต่างๆ ต้องให้ค่าใบอนุญาตกับเจ้าเมืองคนละ ๘ อัฐ

16. ถ้าจะไปมาค้าขายนอกบริเวณหน้าเมืองของแต่ละแขวงต้องให้เจ้าเมืองทำหนังสือคำนับตัวให้แก่ผู้นำเป็นใบอนุญาตจากกอมมิแซโดยมิต้องจ่ายเงินค่าอนุญาต

17. คนลาวเสียส่วยคนละ 2 เหรียญ แล้วจะต้องทำการโยธาให้กับกอมมิแซ 10 วัน ถ้าคนใดไม่อยากทำการ 10 วัน ต้องเสียเงินเพิ่มอีก 2 เหรียญรวม 4 เหรียญต่อ 1 ปี คนข่าก็เหมือนกันเสียส่วย 1 เหรียญ ทำการ 10 วัน ถ้าไม่อยากทำการ 10วัน ต้องเสียเงินเพิ่มอีก 1 เหรียญ เหมือนกับคนลาว

18. ถ้าคนใดคนหนึ่งก็ดีทุกภาษามีปืนจะต้องเก็บกระบอกละ 1 บาท

19. วัวควายม้าก็ดีน้อยใหญ่ ต้องเก็บภาษีเสมอกันทุกตัว [1]

ตามประกาศของกอมมิแซเกี่ยวกับการเก็บเงินส่วย 19 รายการในชั้นต้นจะเห็นได้ว่ากอมมิสแซฝรั่งเศสกำหนดการเก็บภาษีคน สิ่งของ และสัตว์พาหนะต่างกันตามความสำคัญ ดังเช่น ถ้าเป็นคนต่างประเทศจะต้องเสียเงินส่วยถึง 5 เหรียญ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5,ม.2.21 ก/26 เรื่องรายการหมายประกาศของกอมมิแซฝรั่งเศสในการเก็บเงินส่วย 7 เมษายน ร.ศ. 117

ส่วนคนลาว ญวน เสียคนละ 2 เหรียญ ส่วนคนข่า ผู้ไทยเก็บคนละ 1 เหรียญ สำหรับสัตว์พาหนะที่มีความจำเป็นในชีวิตประจำวันเช่นช้าง กอมมิแซฝรั่งเศสได้กำหนดวิธีการและเงินส่วยเหนือสิ่งใด*

เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกในการเก็บเงินส่วยให้ได้จำนวนที่แน่นอน กอมมิแซทุกแขวงได้จัดสำรวจสำมะโนครัวตามหมู่บ้านลาว ข่า โดยมอบหมายให้เจ้าเมืองซึ่งเป็นคนลาวไปจัดดำเนินการพร้อมทั้งจดเป็นบัญชีจำนวนตำบลบ้านจำนวนตัวเลข จำนวนเงิน และจำนวนตัวเลขที่อพยพไปอยู่เมืองอื่นๆ [1]

การจัดระเบียบภาษีที่กอมมิแซในแต่ละแขวงได้จัดทำขึ้น ก่อให้เกิดประโยชน์เก็บภาษีและการทราบจำนวนคนที่แน่นอนซึ่งนับว่าเป็นวิธีการใหม่ที่มีผลดีต่อการปกครองหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

3.6 ผลของการจัดระเบียบการปกครองของฝรั่งเศสในหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงระหว่าง พ.ศ 2436 - พ.ศ. 2442

ก. ผลประโยชน์ที่มีต่อบ้านเมืองลาวฝั่งซ้าย ในทัศนะของผู้เขียนมีความเห็นว่าการจัดระเบียบการปกครองของฝรั่งเศสในหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายทำให้บ้านเมืองลาวมีความเจริญขึ้นดังเช่น การพัฒนาการคมนาคมทางบก การจัดระเบียบบริหารการปกครองและภาษีอากร ตลอดจนการเก็บส่วยเป็นวิธีการที่ใช้การดูแลควบคุมอย่างทั่วถึง นอกจากนี้ผู้ปกครองแขวงแต่ละแขวงได้วางระเบียบซึ่งมีลักษณะบังคับคนลาวให้มีความตื่นตัวในการทำมาหากินและเคารพในระเบียบกฎหมายบ้านเมืองเพื่อเป็นประโยชน์ต่อสังคม ดังปรากฏในหมายประกาศหลายฉบับดังเช่น

1. หมายประกาศเรื่องสัตว์ตาย ภาษีปืน และการเก็บเงินส่วยของกอมมิแซฝรั่งเศสแขวงสาระวัน มีความว่า

---

* เพราะช้างเป็นสัตว์พาหนะที่สำคัญในการขนลากไม้และการคมนาคมทางบกในลาว

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5,ม.2.21 ก/26 <u>เรื่องรายการหมายประกาศของกอมมิแซฝรั่งเศสในการเก็บเงินส่วย</u> 7 เมษายน ร.ศ. 117

"...ถ้าโค กระบือของผู้ใดตายด้วยโรคปัจจุบันก็ให้เจ้าของนำสัตว์ไปฝังเสียมีระยะห่างจากที่บ้านเรือนไร่นาประมาณ 3 เส้น ถ้าผู้ใดไม่ทำตามประกาศจะปรับไหมทำโทษ แลถ้าราษฎรคนใดมีปืนต้องเสียภาษีปีหนึ่งบอกละ 6 กัก ถ้าผู้ใดมีปืนแล้วไม่เสียภาษีจะปรับไหมจะริบปืนนั้นเป็นของหลวง . "[1]

2. ในตำบลหมู่บ้าน จัดให้มีเจ้าหน้าที่ตรวจดูแลคนเข้าออกในเมือง ซึ่งจะต้องผ่าน "กองตรวจ " ก่อน ถ้าผู้ใดไม่มีหนังสือเดินทางสำหรับตนเอง เจ้าหน้าที่กองด่านจะจับไปจำคุกในแขวงด้วย [2]

การออกหมายประกาศบังคับเรื่องสัตว์ตาย การครอบครองปืนโดยไม่มีใบอนุอนุญาตหรือใบอนุญาตหนังสือเดินทางเป็นระเบียบใหม่ที่ฝรั่งเศสนำมาใช้ในหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายซึ่งมีประโยชน์ต่อการควบคุมสัตว์เลี้ยงและการป้องกันภัยโจรผู้รายตามลำดับ

ข ผลที่เกิดต่อคนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

การออกหมายประกาศและจัดระเบียบการปกครองในหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงซึ่งก่อให้เกิดผลดีแก่บ้านเมืองลาวดังได้กล่าวมาแล้ว แต่ในความรู้สึกและผลที่คนลาวได้รับจากการปกครองของฝรั่งเศส เป็นการบังคับข่มขู่แตกต่างไปจากการปกครองที่ฝ่ายไทยมีต่อลาว ดังปรากฏในรายงานเรื่องฝรั่งเศสในมณฑลอีสานได้กล่าวถึงการปกครองที่ฝรั่งเศสกดขี่คนลาวมีความว่า

" เรื่องราชการในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทุกวันนี้ ฝรั่งเศสจักสร้างศะพาน บ้านเรือนแลถนนขึ้นที่เมืองศรีธันดรแลเมืองอื่นๆเป็นอันมาก การเก็บส่วยแก่ราษฎรนั้นคือเงินคนละ 2 เหรียญ ข้าวคนละ 5 ถัง แลต้อง .

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21ก/50 หมายประกาศกอมมิแซฝรั่งเศส เรื่องสัตว์ตาย ภาษีปืนและเงินส่วย พฤศจิกายน - 28 สิงหาคม ร.ศ. 117

[2]กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21ก/1 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 18 มีนาคม ร.ศ. 117

เกณฑ์เป็นกุลีนำการโยธาอีกคนละ 10 วัน เมื่อออกเวรกลับไปบ้าน ต้องเกณฑ์ตัดไม้เกี่ยวหญ้าและอื่นๆ อีก การเกณฑ์เหล่านี้แต่ก่อนเป็นการจ้าง เดี๋ยวนี้ใช้เปล่า ราษฎรฝั่งซ้ายไม่มีเวลาทำมาหากินได้ มีความมุ่งหมายจะข้ามมาฝั่งขวาอยู่เป็นนิตย์ แต่หากว่ากลัวการขู่หลอกของฝรั่งเศสจึงจำเป็นต้องทนอยู่ คือฝรั่งเศสขู่ว่าฝั่งตะวันตกจนถึงเขาบันทัดต่อไปหาเมืองนครราชสีมา น้ำไหลตกแม่น้ำโขงจะต้องเป็นของฝรั่งเศส ถ้าคนใดอยู่ฝั่งซ้ายแล้วจะข้ามมาอยู่ฝั่งขวา ถ้าฝรั่งเศสได้ฝั่งขวาก็จะตัดศีรษะราษฎรคนนั้นเสีย เพราะฉะนั้นราษฎรฝั่งซ้ายจึงไม่อาจจะข้ามมาอยู่ฝั่งขวา ครั้นแต่เจ้านครจำปาศักดิ์กลับจากกรุงเทพฯ* แล้วรู้ว่าฝั่งขวาเป็นของไทยแน่แล้ว ราษฎรฝั่งซ้ายก็จะข้ามมาอยู่ฝั่งขวาเป็นอันมาก กับผู้ใดมีบุตรสาวอายุสมควรแล้ว ฝรั่งเศสก็กดขี่ข่มเหงเป็นภรรยา ครั้นบิดามารดาไม่ยอมยกให้ ฝรั่งเศสก็คิดปองจะหาความผิดใส่ให้อยู่เป็นเนืองนิตย์ จนในที่สุดพระสงฆ์ได้รับความเดือดร้อนโดยมาก ครั้นจะข้ามมาอยู่ฝั่งขวาเล่า ฝรั่งเศสติดตามจับตัวได้ก็เอาเข้าตราง หรือเมื่อราษฎรจะไปค้าขายในที่ตำบลใดๆ บางทีฝรั่งเศสก็ห้ามวางเสียไม่ยอมให้ค้าขาย. ." [1]

ผลการจัดการปกครองของฝรั่งเศสในหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง อาจจะกล่าวได้ว่าก่อให้เกิดผลดีในการสร้างความเจริญให้แก่บ้านเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แต่ขณะเดียวกันสร้างความขมขื่นใจให้แก่คนลาวซึ่งไม่ประสบกับการบังคับข่มเหงมาก่อน

---

*ในปี พ.ศ. 2440 เจ้ายุติธรรมธร (ผ้าสุก) เจ้านครจำปาศักดิ์เดินทางมาร่วมพระราชพิธีเฉลิมฉลองการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกของรัชกาลที่ 5 กล่าวไว้ในหน้า

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5, ม.2.21 ก /1 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 15 มิถุนายน ร.ศ. 117

ด้วยเหตุนี้จึงเป็นมูลเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้คนลาวฝั่งซ้ายอพยพเข้ามาอยู่ในฝั่งขวาภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งให้ความร่มเย็นต่อคนลาวตลอดมา

แต่เป็นที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่ง ในการที่ฝรั่งเศสจัดปกครองลาวฝั่งซ้ายจะเห็นได้ว่าในระหว่างความจงรักภักดีต่อไทยแล้ว ลาวทางตอนใต้ได้แสดงออกถึงการให้ความเคารพแก่ฝ่ายไทยมากกว่าลาวหลวงพระบาง ซึ่งได้เป็นผู้สร้างปัญหาทางการเมืองระหว่างประเทศให้กับรัฐบาลไทยและพยายามที่จะกระทำการรุกรานต่อฝ่ายไทยดังปรากฏในปัญหาความขัดแย้งในดินแดน 25 กิโลเมตรของฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามกับนครหลวงพระบาง ส่วนทางด้านนครจำปาศักดิ์ยังถวายความจงรักภักดีอยู่กับฝ่ายไทยโดยมิได้เปลี่ยนแปลงในสัมพันธภาพ

4. ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว พ.ศ. 2436 - 2447

4.1 ปัญหาการปกครองของฝ่ายไทยในดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวา

ผลสะท้อนจากสนธิสัญญาฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 มีข้อบกพร่องซึ่งก่อให้เกิดปัญหาการปกครองแก่ฝ่ายไทยหลายประการดังเช่น

สนธิสัญญาข้อ 1 " กอเวอนเมนต์สยามยอมสละเสียซึ่งข้ออ้างว่ามีกรรมสิทธิทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดน ณ ฝั่งซ้ายฟากตะวันออกแม่น้ำโขงในบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้นด้วย "*

ในสนธิสัญญาข้อนี้ระบุไว้แต่เพียงว่าดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและเกาะต่างๆ จะต้องเป็นของฝรั่งเศส แต่มิได้กำหนดเขตแดนของดินแดนที่ไทยต้องสละให้แก่ฝรั่งเศสว่ามีขอบเขตแค่ไหน ในความเข้าใจของรัฐบาลไทยนั้นถือว่าแม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ดังนั้นไทยยังมีกรรมสิทธิในดินแดนฝั่งขวา

---

*โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ญ

แม่น้ำโขงโดยสมบูรณ์ ส่วนฝ่ายฝรั่งเศสมิได้มีความเข้าใจเหมือนกับฝ่ายไทย ฝรั่งเศสมีความเข้าใจที่แอบแฝงไปด้วยผลประโยชน์โดยเรียกร้องให้รัฐบาลไทยยกดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงที่อยู่ตรงข้ามหลวงพระบางให้แก่ตนตามสิทธิของหลวงพระบางซึ่งมีเขตแดนปกคลุมมาถึงฝั่งขวาแม่น้ำโขงด้วยหรือถ้าจะกล่าวอย่างชัดเจนก็คือ " ดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาแม่น้ำโขงควรเป็นของฝรั่งเศส "

นอกจากนี้ยังมีสนธิสัญญา ข้อ 3 และ ข้อ 4 ซึ่งกล่าวไว้ว่า

ข้อ 3 " คอเวอนเมนต์สยามจะไม่ก่อสร้าง ค่าน ค่าย ฤ หรือที่อยู่ของทหารในแขวงเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐและในจังหวัด 25 กิโลเมตร (625 เส้น บนฝั่งขวาฟากตะวันตกแม่น้ำโขง " และในข้อ 4 " ในจังหวัดที่กล่าวไว้แล้วในข้อ 3 นั้น บรรดาการตระเวนรักษาจะมีกองตระเวน เจ้าพนักงานเมืองนั้นๆ กับคนที่ใช้เป็นกำลัง แต่เพียงจำเป็นแท้ และทำการตามอย่างเช่นเคยรักษาเป็นธรรมเนียมในที่นั้น จะไม่มีพลประจำฤๅหรือพลเกณฑ์สรรพค่ายอาวุธเป็นพลทหารอย่างใดอย่างหนึ่งตั้งอยู่ในที่นั้นด้วย " *

จากสนธิสัญญาทั้งสองข้อนี้มีผลให้ดินแดนพระตะบอง เสียมราฐ และฝั่งขวาแม่น้ำโขงเขต 25 กิโลเมตร กลายเป็นเขตปลอดทหารไปโดยปริยาย นอกจากนี้สนธิสัญญาข้อ 4 ยังก่อให้เกิดปัญหาในการตีความในวรรคที่กล่าวถึงการรักษาความสงบเรียบร้อย เพราะในข้อความของสัญญาระบุว่า " บรรดาการตระเวนรักษาจะมีแต่กองตระเวน (Police) ...และทำการอย่างเช่นเคยรักษาเป็นธรรมเนียม .. " ในเวลาต่อมาฝ่ายลาวหลวงพระบางได้ใช้เป็นข้ออ้างในการนำกำลังข้ามมาอยู่ในฝั่งขวาตรงข้ามกับนครหลวงพระบาง

จะเห็นได้ว่าสนธิสัญญาในข้อ 1 ข้อ 3 และข้อ 4 ของสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ 2436 มีข้อบกพร่องซึ่งกลายเป็น " ประตู " สำหรับเปิดทางให้ฝรั่งเศสใช้การตีความเพื่อหาผลประโยชน์จากฝ่ายไทยดังปรากฏอย่างชัดเจนในการปฏิบัติ

---

* โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ญ

การของลาวหลวงพระบางฝั่งซ้ายและฝรั่งเศสก็เข้ามาแทรกแซงในดินแดนหัวเมืองลาวแถบฝั่งขวาแม่น้ำโขงจนกลายเป็นปัญหาการปกครองแก่ฝ่ายไทยในเวลาต่อมาดังนี้

4.1.1 ปัญหาการขยายอิทธิพลของเจ้าอุ่นแก้ว* ในเขต 25 กิโลเมตร

เมื่อหลวงพระบางฝั่งขวาต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของไทย ทางฝ่ายฝรั่งเศสภายใต้การนำของนายปาวีซึ่งมีจุดมุ่งหมายที่จะผนวกดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวา จึงได้แนะแนวทางให้เจ้าอุปราชหลวงพระบางอ้างสิทธิเหนือดินแดนซึ่งอยู่ตรงข้ามกับนครหลวงพระบางโดยนายปาวีได้มอบเงินสินบนให้แก่เจ้าอุปราชเดือนละ 100 บาท [1] เพื่อฝรั่งเศสจะได้ผนวกมาเป็นดินแดนในความปกครองของตน

ด้วยเหตุนี้ในวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2437 เจ้าอุปราชหลวงพระบางได้ข้ามจากหลวงพระบางมายังฝั่งขวาที่เมืองเชียงแมน ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับนครหลวงพระบาง แล้วออกประกาศในวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2437 มีความว่า

" ข้อ 1 ตัวหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีในข้อ 3** ถ้าเขตเดิมของเมืองใดก็คงให้บังคับว่ากล่าวไปตามเดิม

ข้อ 2 ว่าด้วยคดีความในเมืองต่างๆ ถ้าไม่แล้วกันให้ส่งเมืองเชียงแมน

ข้อ 3 ว่าให้คดีความซึ่งเจ้าเมืองตาแสงจะชำระได้ตั้งแต่สี่ตั้งลงมา ถ้าเกินกว่านั้นให้ส่งเชียงแมน

ข้อ 4 ว่าด้วยเกิดโจรผู้ร้าย ถ้าจับได้ให้ส่งเชียงแมน

ข้อ 5 ถ้ามีคนต่างประเทศมาจ้างพาหนะ ทางบก ทางน้ำต้องกับคนราชการเมืองล้านช้างซึ่งมาพักอยู่ในที่ต่างๆ จึงจ้างได้

---

* เป็นเจ้าอุปราชของนครหลวงพระบาง

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5, ม 20.1/1 พระศัษกรปลาศกราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 30 กันยายน ร.ศ. 113

** ในสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 กล่าวไว้ในข้อ 4 โปรดดู ภาคผนวก ญ

ข้อ 6 ว่าบึงกนเขตรฝ่ายเหล่านี้ แต่ตาโดมทางใต้แต่ท่าเลื่อนจะไปค้าขายธุระสิ่งใดต้องไปรับหนังสือราชการบ้านเชียงแมน นอกจากนั้นอยู่ในเมืองใดให้หนังสือเมืองนั้น

ข้อ 7 ว่าด้วยประกาศที่ออกไว้แล้วแต่ก่อนอย่างไร ให้เจ้าเมืองหัวขุนราษฎรคงใช้ตามเดิม

ข้อ 8 ว่าถึงเดือนห้าเดือนสิบ ให้เจ้าเมืองตาแสง ท้าวขุนไปถือน้ำ* ที่เชียงแมน "[1]

ประกาศทั้ง 8 ข้อซึ่งเจ้าอุปราชประกาศมายังไม่แสดงออกถึงความรุนแรง เพียงแต่ต้องการชี้แจงให้ราษฎรทราบถึงสิทธิในการพิจารณาคดีความที่นครหลวงพระบางยังคงมีอยู่ ตลอดจนเน้นถึงหน้าที่ของคนลาวที่พึงปฏิบัติต่อนครหลวงพระบาง ดังเช่น ประเพณีให้ข้าราชการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาที่นครหลวงพระบางตามเดิม

แม้ว่าพฤติการณ์ของเจ้าอุปราชจะไม่แสดงถึงความรุนแรงก็ตาม แต่วิธีการที่เจ้าอุปราชนำ " ทหารโปลิศ " จากหลวงพระบางมาฝั่งขวาเพื่อจับข้าราชการ ที่ไม่เข้ากับเจ้าอุปราชคือ หลวงมณีพิทักษ์ เมื่อจับหลวงมณีพิทักษ์ไม่ได้จึงจับภรรยาและบุตรสาว 2 คน ไปเฆี่ยนคนละ 15 ที ให้เป็นตัวอย่าง** ผลปรากฏในเวลาต่อมา ข้าราชการและราษฎรลาวที่ไม่เข้าด้วยกับเจ้าอุปราชก็ต้องยอมเข้าด้วย[2]

เมื่อทางฝ่ายไทยทราบเรื่องพระยาดัษกรปลาศขาหลวงใหญ่ไม่ได้มีคำสั่งให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยปฏิบัติการรุนแรงเพราะเกรงว่าอาจจะเกิดปัญหากระทบกระเทือนกับฝรั่งเศสซึ่งจะก่อให้เกิดปัญหายุ่งยากจึงได้แต่ออกหนังสือเวียนชี้แจงให้เจ้านาย

---

*ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5, ม.2ค.1/1 <u>พระดัษกรปลาศกราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ</u> 30 กันยายน ร.ศ. 113

**ตามกฎหมายของลาวใช้การเฆี่ยนแทนกันได้ดังกรณีเจ้าอุนคำ โปรดดูหน้า 504

[2]สุวิทย์ ฟักขาว <u>ล.ด.</u> หน้า 120

ข้าราชการลาวฝั่งขวาได้มีความเข้าใจในสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ.2436 เพื่อเป็นการตอบโต้ด้วยวิธีการสันติกับฝ่ายเจ้าอุปราชมีความว่า

" .การที่พวกหลวงพระบางทำการล่วงเกินเข้ามาเป็นการไม่ถูกต้อง จึงขอให้กรมการเมืองราษฎรอย่าให้ฟังบังคับบัญชาพวกหลวงบาง การที่พวกหลวงพระบางทำรุนแรงไปแล้ว ก็ขอให้อย่าตกใจกลัวไปเลย เป็นการขู่เท่านั้น ส่วนข้อที่พวกหลวงพระบางอ้างอำนาจตามสนธิสัญญา 3 ตุลาคม 1893 นั้น เป็นการตีความที่ผิด เพราะสัญญาบอกแต่ว่าเป็นของฝรั่งเศสจริง เหตุใดกรุงเทพฯ จึงจัดข้าหลวงมาให้เปลืองพระราชทรัพย์ทำไม ใครที่ยอมให้พวกหลวงพระบางเก็บค่าหัวเลขไปแล้ว มาฟ้องข้าหลวงๆ จะเอาไม่เอาธุระด้วย สำหรับค่าหัวเลขเงินเก็บโปรดเกล้าให้ยกเลิกเสีย..."[1]

เมื่อทางฝ่ายไทยไม่ได้แสดงปฏิกิริยารุนแรงเป็นการโต้ตอบฝ่ายเจ้าอุปราช ในปี พ.ศ. 2437 ฝ่ายเจ้าอุปราชจึงปฏิบัติการที่แสดงให้เห็นถึงการขยายอำนาจเหนือฝ่ายไทย ซึ่งสรุปได้ 3 ประการ คือ

1. เจ้านครหลวงพระบางส่งให้พระยาศรีนรคุต ไปปกครองเมืองหงษาวดี ซึ่งอยู่ฝั่งขวาให้พระยาจ่าบ้านคุมคนตั้งที่เมืองไชยบุรีเช่นกัน

2. เจ้าหน้าที่หลวงพระบางได้ลงมือเก็บส่วยจากชาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามหลวงพระบางแล้ว

3. เจ้าอุปราชจัดการทำโทษคนที่มีความซื่อสัตย์ต่อกรุงเทพฯ ซึ่งทำให้เห็นว่าข้าหลวงไทยพึ่งไม่ได้ ราษฎรก็เข้าหาเจ้าอุปราชเป็นอันมาก ข้าราชการก็แตกเป็น

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.22.2/1 <u>พระดับกรปลาศกราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ</u> 29 กันยายน ร.ศ. 113

2 กลุ่ม คือ กลุ่มนิยมกรุงเทพฯ กับกลุ่มนิยมหลวงพระบาง

การที่พวกเจ้าอุปราชทำการรุกล้ำในเขตฝั่งขวา ข้าหลวงทางฝ่ายไทยไม่กล้าที่จะตัดสินใจโดยพลการต้องคอยฟังคำสั่งจากกรุงเทพ ฯ จึงทำให้ข้าหลวงไทยกลายเป็นผู้ไม่มีอำนาจบังคับบัญชา ทางกรุงเทพฯ เกรงว่าถ้าปล่อยให้ข้าหลวงไทยดำเนินการรุนแรงต่อฝ่ายเจ้าอุปราช เมื่อเกิดการกระทบกระทั่งกันฝรั่งเศสอาจจะหาเหตุรุกรานฝ่ายไทยซึ่งจะก่อให้เกิดปัญหาการเมืองระหว่างประเทศอีกด้วย ประกอบกับในระยะเวลานี้ฝรั่งเศสกำลังยึดครองจันทบุรีเป็นเมืองประกันของการปฏิบัติในสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ 2436 ทางฝ่ายไทยจึงหาทางออกโดยรัชกาลที่ 5 ทรงเห็นชอบให้ฝ่ายไทยมีหนังสือเตือนเป็นหนังสือห้ามปรามไปยังเจ้าศักรินทรฤทธิ์ธำรง เจ้านครหลวงพระบางให้เป็นข้อเตือนแต่โดยดี [1] ขณะเดียวกันทางฝ่ายไทยได้ทำหนังสือส่งไปยังนายฮาโนโตซ์* เพื่อให้รัฐบาลฝรั่งเศสดำเนินการตักเตือนพฤติการณ์ของคนลาวหลวงพระบางซึ่งล่วงละเมิดในสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

แต่ปรากฏว่าการโต้ตอบโดยสันติวิธีของรัฐบาลไทย มิได้ก่อให้เกิดผลก้าวหน้าในทางที่เป็นประโยชน์ต่อรัฐบาลไทย ทั้งนี้เพราะพฤติการณ์ของฝ่ายลาว - หลวงพระบางได้เริ่มก่อการในปัญหาอื่นๆ** ซึ่งเพิ่มภาระหนักทางการปกครองให้ผู้บริหารของฝ่ายไทยในหัวเมืองแถบโขงต้องเผชิญกับปัญหาการปกครองอันยากแก่การแก้ไข

ส่วนการหวังผลทางการเจรจาทางการทูตซึ่งผู้บริหารของรัฐบาลไทยในขณะนั้นได้ตั้งความหวังว่าจะเป็นหนทางที่ดีที่สุดสำหรับการแก้ไขปัญหาการปกครองอันเกิดจากการกระทำของคนในปกครองและดินแดนของฝรั่งเศส แต่ผลที่ปรากฏหลังจากที่

---

*รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของฝรั่งเศส

[1] สุวิทย์ ธีรศาศวัต ล.ค. หน้า 117

**ปัญหาการเก็บภาษี การเก็บส่วย ปัญหาการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเป็นต้น

พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าวัฒนานุวงษ์ทรงร้องเรียนไปยังนายฮาโนโตซ์ ปรากฏว่าทางฝ่ายไทยได้รับคำตอบมีความว่า

"...ในเรื่องความเหล่านี้เกิดความวุ่นวายยุ่งยากอยู่เสมอ ไม่มีที่สิ้นสุดได้ เจ้าหลวงพระบางจะมีอำนาจที่จะมาตั้งปกครองรักษาในดินแดนฝั่งขวาได้ฤาไม่ ยังไม่ได้เป็นการตกลงกัน เป็นการจำเป็นที่ต้องโต้เถียงสัญญานั้นให้เข้าใจก่อนถึงจะเป็นการเรียบร้อยตลอดไปได้.. "[1]

คำตอบของนายฮาโนโตซ์ได้แสดงความประสงค์ของรัฐบาลฝรั่งเศสให้ทราบแล้วว่ารัฐบาลฝรั่งเศสจะต้องพิจารณาข้อความในสนธิสัญญา ค.ศ. 2436 ก่อน ถ้าปรากฏช่องโหว่ในสัญญาแล้ว ทางฝ่ายไทยจะต้องยอมรับสิทธิของเจ้าหลวงพระบางในดินแดน 25 กิโลเมตรฝั่งขวาแม่น้ำโขงด้วย

4.1.2 ปัญหาเรื่องการเก็บภาษีอากร เงินส่วยและหัวเลข

ก. การเก็บภาษีอากรและค่าส่วย

หลังจากที่เจ้าอุปราชนครหลวงพระบางออกประกาศ 8 หัวข้อเพื่อแสดงถึงกรรมสิทธิ์ที่นครหลวงพระบางยังคงมีอยู่ในฝั่งขวาแม่น้ำโขงโดยที่ทางฝ่ายไทยมิได้แสดงปฏิกิริยาโต้ตอบอย่างรุนแรงจึงเป็นเหตุให้ทางหลวงพระบางแสดงพฤติการณ์ "เหลิงอำนาจ" ในเวลาต่อมา ท้าวพระยา* เมืองหลวงพระบางมาตั้งเก็บเงินส่วยภาษีอากรที่ฝั่งขวาดังมีรายการดังนี้

1. เรือที่ขึ้นล่องลำน้ำโขงจะเรียกเก็บภาษีมากบ้างน้อยบ้างไม่มีกำหนดที่แน่นอน

2. ค่าหนังสือเดินทางให้แก่ลูกค้าคนละ 12 อัฐ

3. เรือบรรทุกเรียกเก็บภาษีลำ 1 หักเกลือไว้ 2 ชั่ง[2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.ฝ.33/1 พระองค์เจ้าวัฒนานุวงษ์กราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ 2 มีนาคม ร.ศ. 113

*พระยาจ่าบ้านกับพระยานาโค

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21 ก/6 พระสุริเยนทร์ (?) กราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 23 พฤศจิกายน ร.ศ. 113

เมื่อพระภักดีราชยกกระบัตรข้าหลวงรองรักษาราชการแถบโขงไปห้ามปรามพวกท้าวพระยาลาวไม่เชื่อฟัง พระภักดีราชยกกระบัตรจึงต้องออกหมายประกาศแจ้งไปถึงท้าวขุน แสนภักดี ท้าวนรสารหมื่นบุตรนามและราษฎรซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งโขงฟากขวาตะวันตกแขวงเมืองอุไทย ดังมีความว่า

" ด้วยหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีซึ่งกรุงฝรั่งเศสกับกรุงสยามทำไว้ต่อกัน เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ. 112 ในข้อ 3 ความว่า ฝ่ายสยามจะไม่สร้างด่านในจังหวัด 625 เส้น ฝั่งขวาตะวันตกแม่น้ำโขงฟากขวา เรียกเก็บสิ่งของเรือลูกค้าขึ้นล่องตามความของผู้ล่อลวงผิดหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประการใด ก็อย่าให้ท้าวขุนราษฎรซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในฝั่งโขงฟากขวาฟังบังคับบัญชาเป็นอันขาด

ผู้ใดขืนฟังบังคับของผู้ที่ล่อลวงไปตั้งด่านในฝั่งโขงฟากขวาเก็บสิ่งของ ๆ เรือขึ้นล่องผิดหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีจะทำโทษทางราชการ "[1]

แต่คำประกาศของพระภักดีราชยกกระบัตรมิได้สร้างความหวั่นเกรงต่อพวกลาวหลวงพระบาง เพราะในวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2437 ปรากฏว่าท้าวพระยาเมืองหลวงพระบางได้กระจายกันลงมา เก็บภาษีและเงินส่วยในหัวเมืองลาวฝั่งขวาดังนี้

1. พระยาจ่าบ้านตั้งอยู่เมืองอุไทยธานี (ปากลาย)
2. เจ้าอุ่นแก้วตั้งอยู่เมืองไชยบุรี
3. เจ้าอุปราชตั้งอยู่บ้านเชียงแมน
4. เจ้ารัตนอุดมตั้งอยู่บ้านโกกอ้าย
5. เพี้ยกรีนรครุธตั้งอยู่เมืองหงสาวดี

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 2.21ก/6 พระสฤษดิ์พจนกรณ์กราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 23 พฤศจิกายน ร.ศ. 113

6. เพี้ยอาสนะตั้งอยู่ที่หาดซกดูการตลอดบ้านหาดป่าค บ้านห้วยเครือ บ้านปากบา บ้านท่าเพื่อฝั่งขวา

7. เจ้าคำสูงตั้งอยู่บ้านปากดูการตลอดบ้านห้วยออ แก่งแคน

8. พระยาศุลกากรตั้งอยู่บ้านปากแบงดูการตั้งแต่ห้วยงึมถึงแก่งแว่น

9. เพี้ยสามน้ำทาตั้งอยู่เมืองพิชัยดึงมาปากทา ดูการตั้งแต่บ้านปากคอบถึงบ้านห้วยสะแนนฝั่งขวาตะวันตกต่อแดนเมืองเชียงของ [1]

ผลของการเก็บภาษีและค่าส่วย ทางลาวหลวงพระบางไม่สามารถที่จะเก็บเป็นผลประโยชน์ได้มากเหมือนกับความมุ่งหมายที่คาดไว้ล่วงหน้าทั้งนี้เพราะราษฎรไม่ยอมให้ ดังปรากฏในรายงานของพระยาดัษกรปลาศมีความว่า

"...พนักงานซึ่งตั้งอยู่ฝั่งน้ำของก็มีหนังสือเรียกตาแสงและเกาะกุม เอาตัวไปกักขังเร่งเอาเป็นค่าส่วยหัวเลขโดยอยู่เนืองๆ แต่ท้าวขุนราษฎรก็หายอมเสียเงินให้ไปที่เรียกเก็บได้บ้างก็แต่เล็กน้อยตำบล 2 - 3 อัฐ ก็หาได้ทุกตำบลไม่ แต่ทุกวันนี้ ถ้าตรวจดูตามรายงานที่บอกลงมาตามราษฎรไปมาค้าขายดูเหมือนค่อยสงบลงกว่าแต่ก่อนบ้าง ..." [2]

เหตุที่เจ้านายท้าวพระยาลาวหลวงพระบางฝั่งซ้ายข้ามมาเก็บผลประโยชน์ทางฝั่งขวาได้น้อยเป็นเพราะฝ่ายไทยได้มีประกาศชี้แจงให้ราษฎรฝั่งขวาในสนธิสัญญาของข้อ 1 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าฝ่ายลาวหลวงพระบางฝั่งซ้ายไม่มีสิทธิที่จะเก็บภาษีอากรกับคนลาวในฝั่งขวา

ข. การเก็บค่าหัวเลข

หลังจากฝ่ายลาวฝั่งซ้ายไม่ประสบผลสำเร็จในการเก็บภาษีอากรและส่วยในหัวเมืองฝั่งขวาซึ่งเคยขึ้นกับนครหลวงพระบางมาก่อน พ.ศ. 2436 ทำให้เจ้าศักรินทร

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21ก/6 พระสฤษดิ์พจนกรณ์กราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 23 พฤศจิกายน ร.ศ 113

[2]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5,ม.2.21ก/6 พระดัษกรปลาศถึงข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก 23 พฤศจิกายน ร.ศ. 113

ศักรินทรฤทธิบำรุงต้องประสบความเดือดร้อนทางด้านการขาดเงินสำหรับบำรุงบ้านเมือง จึงได้มีวิธีการที่จะหาเงินสำหรับการใช้จ่ายโดยชี้แจงแก่เจ้านายท้าวพระยาลาวว่า

".. ฝรั่งเศสผู้จัดราชการเมืองหลวงพระบางเร่งจะเอาเงิน 12000 บาทแก่เจ้าหลวงไปใช้สอยจ่ายเสบียงในการทัพ เวลานี้เงินสำหรับบ้านเมืองก็บกพร่องให้พระยาจ่าบ้านรีบลงมือเก็บเงินหัวเลข ถ้าได้เมื่อใดให้ส่งไปเมืองหลวงโดยเร็ว จะได้ผ่อนส่งให้ฝรั่งผู้จัดการตามบังคับแจ้งอยู่ในหนังสือแล้ว ..เมื่อใดที่บังคับควรจะเก็บเงินค่าหัวเลขได้ก็ให้รีบลงมือเก็บโดยเร็ว เพราะเมื่อเร็วๆนี้มีหนังสือฝ่ายฝรั่งอังกฤษมาถึงฝรั่งเศส ผู้จัดการเมืองหลวงฉบับหนึ่งต่อว่าเรื่องเขตแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงมีความหลายประการ* เห็นว่าถ้านิ่งช้าไว้แม้มีหนังสือฝ่ายสยามมาถึงยกกระบัตร เวลาใดก็จะเก็บเงินเลขไม่ได้ อย่าให้พระยาจ่าบ้านนอนใจเป็นอันขาด..." [1]

เมื่อพระยาจ่าบ้านลงมาเก็บค่าหัวเลขจากคนลาวในแขวงปากลาย หรือเมืองอุไทย พระภักดีราชยกกระบัตรจึงได้สอบถามไปยังฝรั่งเศสผู้จัดการเมืองหลวงพระบาง เพื่อต่อว่าทางฝ่ายฝรั่งเศสละเมิดสัญญาโดยการให้เจ้าหลวงมาเก็บเงินค่าหัวเลขอันเป็นการแสดงถึงการรุกล้ำดินแดนฝั่งขวา [2] ซึ่งต่อมาได้รับคำตอบจากผู้จัดการเมืองหลวงพระบางว่า" การที่ขุนนางข้ามไปจัดการในฝั่งขวาแม่น้ำโขงนี้ หากเป็นความคิดของลาวเองฝรั่งเศสผู้จัดการหาทราบไม่ " [3]

---

*ในขณะนั้นอังกฤษ กับฝรั่งเศสกำลังมีการเจรจาเกี่ยวปัญหาการครอบครองอาณานิคมในอัฟริกาและเอเชีย ก่อนการลงนามในสัญญาวันที่ 15 มกราคม พ.ศ.2433

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5, ม.2.21 ก/4 พระภักดีราชยกกระบัตรแจ้งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก 22 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113

[2] ก.

[3] ก.

ปัญหาในเรื่องการเก็บภาษีอากร ส่วยหรือภาษีหัวเลขที่เกิดขึ้นหลัง พ.ศ. 2436 ได้แสดงหลักฐานปรากฏให้เห็นว่าต้นเหตุทั้งหมดเกิดจากความต้องการเงินทองของเจ้าหลวง เจ้านายท้าวพระยาลาว ซึ่งขาดเงินบำรุงราชการบ้านเมืองจึงหาเหตุมาเก็บภาษีในฝั่งขวาโดยใช้อิทธิพลของฝรั่งเศสเป็นเครื่องมือสำหรับแสวงหาผลประโยชน์และป้องกันการขัดขวางโดยการใช้กำลังจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยในฝั่งขวา

4.1.3 ปัญหาการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

หลังจากที่ทางกรุงเทพฯ ให้จัดตั้งหัวเมืองลาวแถบโขงขึ้นในฝั่งขวา ข้าราชการลาวซึ่งเคยร่วมพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยากับนครหลวงพระบางต้องมาร่วมพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยากับฝ่ายไทย ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2437 หลวงรามฤทธิไกร ได้มีหมายเรียกข้าราชการ ตามสิงห์ท้าวขุนเมืองหงษาวดี เมืองหาร มาประชุมถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยากับฝ่ายไทย เมื่อเพี้ยศรีบรจุดท้าวพระยาลาวฝั่งซ้าย* ทราบข่าวในหมายเรียกของหลวงรามฤทธิไกรจึงมีหนังสือห้ามไม่ให้ข้าราชการลาวเมืองหงษาวดี เมืองหารมาร่วมในพระราชพิธีครั้งนี้ ซึ่งข้อความในหนังสือห้ามมีความดังนี้

1 กล่าวหาผู้ที่ร่วมพิธีถือน้ำกับฝ่ายไทยเป็นพวกขบถ ดังมีความกล่าวว่า " ด้วยการจะถือน้ำทางฝ่ายไทยนั้น ทรงมีพระราชอาญาห้ามมิให้ถือน้ำในอันขาด ถ้าคนในบังคับผู้ใดถึงถือน้ำทางฝ่ายไทยนั้น จะต้องบอกฟ้องลงไปว่า เป็นคนคิดขบถพระเจ้าล้านช้างร่มขาวนคร หลวงพระบาง ด้วยการบ้านเมืองที่นี่เป็นเขตเมืองของพระเจ้าล้านช้างร่มขาวนครหลวงพระบางมาแต่เดิม " [1]

2 ได้ตั้งข้อกล่าวหาผู้กรรโชกแก่พวกข้าราชการเมืองหงษาวดี เมืองหารมีความว่า " ถ้าไปถือน้ำกับฝ่ายไทยแล้ว จะถูกเจ้าพนักงานฝ่ายไทยผูกมัดทำโทษ " [2]

---

*ซึ่งเป็นผู้ควบคุมการเก็บภาษีเรือขึ้นล่องในเมืองอุไทยธานี

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2 21 ก/4 พระยาศรีธรรมศุกราชผู้จัดราชการแทนข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลกกราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 8 มกราคม ร.ศ. 113

เพื่อเป็นการแก้ไขสถานการณ์พระยาศรีธรรมศุกราชผู้จัดราชการแทนข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลกจึงได้ออกหนังสือแจ้งให้ข้าราชการลาวเมืองหาร เมืองหงษาวดีได้รับทราบถึงเจตนาของฝ่ายไทยที่ให้ข้าราชการลาวถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาพร้อมปฏิเสธข้อกล่าวหาของเพี้ยศรีนรคุตทั้ง 2 ประการ เมื่อถึงกำหนดวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2437 ปรากฏว่าทางฝ่ายไทยได้รับการร่วมมือจากข้าราชการลาวในการร่วมพระราชพิธีในครั้งนี้เป็นอย่างดี

การกระทำของฝ่ายลาวฝั่งซ้ายในการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในครั้งนี้เป็นการขัดขวางมิให้ข้าราชการลาวเกิดความจงรักภักดีต่อฝ่ายไทยเพื่อจะได้ช่วยส่งเสริมให้การขยายอำนาจของเจ้าอุ่นแก้ว (เจ้าอุปราช) ประสบความสำเร็จเร็วยิ่งขึ้น

๓ 1.4 ปัญหาคนในบังคับของฝรั่งเศส

ความยุ่งยากของปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสที่มีต่อการปกครองของไทยในฝั่งขวาสืบเนื่องมาจากมูลเหตุ 2 ประการ

ก. ข้อบกพร่องของสนธิสัญญาข้อ 7 และอนุสัญญาข้อ 4

ในสัญญาข้อ 7 กล่าวว่า คนฝรั่งเศสหรือคนในบังคับตลอดจนคนในในปกครองของฝรั่งเศสสามารถไปมาค้าขายในบริเวณพระตะบอง เสียมราฐและในเขต 25 กิโลเมตรบนฝั่งขวาฟากตะวันตกแม่น้ำโขงได้อย่างสะดวก

ส่วนอนุสัญญาข้อ 4 ซึ่งระบุให้รัฐบาลไทยปลดปล่อยคนในบังคับฝรั่งเศสคนญวน คนลาวที่ถูกกักขังจำคุกอยู่ในฝั่งขวาแม่น้ำโขงได้รับการปลดปล่อยและยินยอมให้คนฝั่งซ้ายที่เข้ามาอยู่ ณ ฝั่งขวากลับไปบ้านเมืองของตนได้

ตามข้อความในสัญญาและอนุสัญญาดังกล่าวนี้ได้สร้างความยุ่งยากในการปกครองของไทยทางฝั่งขวาดังนี้

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21 ก/4 <u>พระยาศรีธรรมศุกราช ผู้จัดราชการแทนข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลกกราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ</u> 8 มกราคม ร.ศ. 113

1. ปัญหาการพนันของคนในบังคับฝรั่งเศสและคนลาวฝั่งซ้ายที่เข้ามาตั้งบ่อนการพนันในฝั่งขวาทั้งนี้เพราะในเขต 25 กิโลเมตรตามสัญญามิได้ระบุถึงการห้ามตั้งบ่อนการพนัน

2. ในอนุสัญญาข้อ 4 ได้ระบุให้คนฝั่งซ้ายกลับไปฝั่งขวาได้จึงเป็นเหตุให้คนฝั่งซ้ายใช้เป็นข้ออ้างในการเข้ามามั่วสุมการพนันในฝั่งขวาจนเกิดเป็นปัญหาการปกครอง ซึ่งทางฝ่ายไทยจะต้องจัดการปรับปรุงแก้ไข

1. ปัญหาการตั้งบ่อนการพนัน ปัญหานี้เกิดจากเจ้านายท้าวพระยาลาวจากฝั่งซ้ายมาตั้งบ่อนการพนันที่เมืองอุไทย ในข้อนี้หลวงพิพิธสุนทร เจ้าเมืองอุไทยได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าสืบเนื่องมาจากอุปนิสัยดั้งเดิมของคนลาวชอบมั่วสุมกับการพนัน แม้แต่ข้าราชการระดับเจ้านายท้าวพระยาชอบเล่นถั่วหมาก ซึ่งสร้างนิสัยคนลาวให้มีความเกียจคร้าน และชอบลักเล็กขโมยน้อย จนก่อคดีโจรผู้ร้ายปล้นชิงทรัพย์อยู่เสมอ เมื่อดินแดนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตกอยู่ในความครอบครองของฝรั่งเศส ผู้ปกครองของฝรั่งเศสในลาวได้ปรับปรุงนิสัยคนลาวด้วยการจัดเกณฑ์แรงงานไปใช้ในการสร้างถนน การสร้างตึก [1] จึงทำให้พวกที่มีอาชีพเป็นนายบ่อนต้องหลบหนีเข้ามาตั้งบ่อนการพนันในฝั่งขวาและทำการชักชวนให้คนฝั่งขวามั่วสุมลุ่มหลงกับการพนันจนไม่ไปประกอบอาชีพอื่นๆ ดังปรากฏในรายงานของพระภักดีราชยกกระบัตรมีความว่า

> " ในขณะนี้พวกขุนนางหลวงพระบางมาตั้งบ่อนการพนันอยู่เป็นประจำในเมืองอุไทย เจ้าเมืองท้าวขุนราษฎรได้รับความเดือดร้อนมากขึ้นเพราะราษฎรพากันเล่นการพนันทุกตำบล ทำให้เกิดความเกียจคร้านในการทำมาหากิน แต่ข้าพเจ้าเข้าไปจับผู้เล่นการพนันมาทำโทษไม่ได้ทั้งนี้เพราะเกรงมีเรื่องวิวาทกับขุนนางหลวงพระบางจึงจำเป็นต้องนิ่งเฉย " [2]

---

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5, ม.2.21 ก/4 หลวงพิพิธสุนทรกราบทูลกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112

[2] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5, ม.2.21 ก/15 พระภักดีราชยกกระบัตรถึงข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก 10 มกราคม ร.ศ. 113

เมื่อข้าราชการฝ่ายไทยไม่มีอำนาจทางกฎหมายที่จะเข้าจับกุมขับไล่พวกเจ้านายท้าวพระยาลาวฝั่งซ้ายเหล่านี้ ทั้งนี้เพราะเกรงจะมีเรื่องวิวาท ซึ่งจะต้องเกี่ยวพันกับฝรั่งเศส ดังนั้นข้อเสียเปรียบที่เกิดขึ้นทางฝ่ายไทยจำต้องยอมรับไว้ ปัญหาเฉพาะหน้าเพื่อรอจนกว่าสัญญาและอนุสัญญาจะได้รับการแก้ไขปรับปรุงในอนาคต

2. พระยานาใต ชักจูงานฝั่งขวาให้เป็นคนบังคับฝรั่งเศส

เมื่อคนลาวฝั่งขวามั่วสุมการพนันจนเกิดปัญหาการลักขโมย การกู้หนี้ยืมเงินกันทั่วไปในเมืองอุไทย เจ้าหนี้ต่างพากันมาฟ้องร้องกับพระภักดีราชยกกระบัตรให้ลงโทษลูกหนี้ที่โกงหนี้ ขณะนั้นพระยานาใต้ ซึ่งขยายอิทธิพลมาตั้งกองด่านเก็บภาษีสินค้าที่เมืองอุไทยได้ให้ความช่วยเหลือเจ้าหนี้โดยการชักจูงให้เป็นคนบังคับของฝรั่งเศส เพื่อจะได้ใช้สิทธิของฝรั่งเศสมาเป็นข้ออ้างในการขอความร่วมมือจากพระภักดีฯ ให้ทวงหนี้จากลูกหนี้ฝั่งขวา ดังปรากฏในการโต้เถียงเรื่องหนี้สินระหว่างพระภักดีราชยกกระบัตรกับพระยานาใต้ มีความว่า

> " อ้ายทองดีคนใช้พระภักดีไปยืมปืนคาบศิลา 1 กระบอก จากแสนซ้ายเมืองอุไทย แล้วไม่ส่งคืน เมื่อสอบถามปรากฏว่าได้เอาปืนไปขายเสียแล้ว พร้อมนำเงินมาใช้เล่นการพนันเสียหมด ข้าพเจ้า (พระภักดีราชยกกระบัตร)จึงจับอ้ายทองดีมาทำโทษจำตรวนคุมขังไว้ แล้วได้จ่ายค่าปืนให้แสนซ้ายไป นอกจากนี้อ้ายทองดียังไปเที่ยววางอุบายซื้อเชื่อแลยืมเงินแลสิ่งของ ๆ ราษฎรอีกหลายราย ซึ่งข้าพเจ้านิ่งเสียมิได้ต้องปฏิบัติตามกฎหมายให้ชำระคนของฝ่ายเราเสีย เพื่อมิให้คนลาวกล่าวตำหนิได้
>
> ในวันที่ 12 ธันวาคม ร.ศ. 113 ท้าวขุนราษฎรรวม 14 ชื่อมาร้องว่า อ้ายทองดีไปยืมเงินแลของรวม 16 บาท จึงต้องรอไว้ก่อน เมื่อเจ้าหนี้กลับไปจะชำระความตามคำร้อง
>
> วันที่ 15 ธันวาคม ร.ศ. 113 อ้ายทองดีไปกู้เงินจากพ่อซาว ชาวบ้านเมืองอุทัย ซึ่งได้เข้าเป็นคนไทยในบังคับฝรั่งเศสจำนวนเงิน

8 บาท พระยานาใตจึงมาร้องเรียนให้ข้าพเจ้าช่วยใช้หนี้ นับว่าเป็นกว่ายุ่งยากมาไม่มาก " [1]

เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวกับคนในบังคับฝรั่งเศสซึ่งทำให้พระยานาใต้ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของข้อชาวเรียกร้องให้พระภักดีราชยกกระบัตรใช้เงิน หลวงอายหลวงดี พระภักดีราชยกกระบัตรมีความเห็นว่าพระยานาใตใช้สิทธิในทางที่ผิด และยังขาดความรู้เกี่ยวกับธรรมเนียมของการเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ทั้งนี้เพราะพวกข่าวเป็นคนฝั่งขวามิใช่เป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสมาก่อน แต่เมื่อเกิดปัญหาหนี้สินจึงหาทางให้พระยาจำบ้านช่วยเหลือโดยการแสดงว่าตนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ดังนั้นในวันที่ 16 ธันวาคม ร.ศ 113 พระภักดีราชยกกระบัตรได้ชี้แจงเรื่องธรรมเนียมการเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสดังนี้

" 1. ผู้ที่จะเข้าร่วมในธงชาตินั้น มีแต่ผู้ที่มาจากประเทศอื่นถึงเช่นนี้ก็ต้องเฉพาะไปเข้าร่วมธงในกงสุล ๆ ต้องทำหนังสือประทับตราให้ไว้เป็นสำคัญฉบับหนึ่ง

2. ผู้ใดซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นข้าขอบขัณฑเสมาในกรุงสยามจะไปเข้าร่วมธงในฝ่ายใด ซึ่งเป็นทางพระราชไมตรีกับกรุงสยามก็ไม่ได้

3. ผู้ที่อยู่ในประเทศต่างๆ ซึ่งเป็นทางพระราชไมตรีกับกรุงสยามจะเข้าร่วมธงในกรุงสยามก็ไม่ได้เหมือนกัน

4. ถึงข่อข่าวเหล่านี้ตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งโขงฟากขวา แขวงเมืองอุไทยในพระราชอาณาเขตกรุงสยามเป็นราษฎรข้าขอบขัณฑเสมา กรุงสยามหาได้เป็นคนจรต่างประเทศไม่

5. ฝ่ายตัวท่าน ข้าพเจ้าต้องถือตามท้องตราพระราชสีห์เดินทางที่ท่านเชิญมาว่าเป็นพนักงานเอเยนต์บ้านปากลายซึ่งเรียกว่าอินสะเปเตอร์ตรงกับสาระวัดตรวจการเท่านั้นต่ำกว่ากงสุลหลายส่วน

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21 ก/15 พระภักดีราชยกกระบัตรถึงพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร 10 มกราคม ร.ศ. 113

6. ด้วยเหตุนี้ จึงไม่ควรเชื่อตามหนังสือที่ท่านมีขอว่า ข้อข่าวเจ้ารวมองเอเยต์ ต้องถือว่าพวกลาวเป็นราษฎรข้าขอบขัณฑเสมากรุงสยามโดยแท้

7. ที่ท่านเก็บเอาคดีความของพ่อชาว ซึ่งเป็นข้าขอบเขตรกรุงสยาม มิใช่ญาติมิได้ไว้ความให้ขากล่าวเช่นนี้ผิดพระราชกำหนดกฎหมายแลหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี

8 จึงขอบอกกล่าวห้ามปรามท่านในจดหมายฉบับนี้ว่าต่อไปท่านไม่ควรจะเข้ามาเป็นธุระเกี่ยวข้องในคดีถ้อยความของราชการฝ่ายสยามต่อไป นี่เป็นฉานราชการจึงจำเป็นต้องบูจตามธรรมเนียม ถ้าเป็นการส่วนตัวข้าพเจ้าขออนุญาตแก่ทางพระราชไมตรี " [1]

การแสดงอำนาจของพระยานาใดในบทบาทของตัวแทนฝ่ายฝรั่งเศสได้รับการตอบโต้จากพระภักดีราชยกกระบัตร เหตุการณ์เช่นนี้เป็นตัวอย่างที่เกิดขึ้น ซึ่งสร้างความยุ่งยากทางการปกครองให้แก่เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยในฝั่งขวาแม่น้ำโขงตลอดมา การปรับปรุงแก้ไขของฝ่ายไทยไม่สามารถที่จะใช้การปราบปรามด้วยวิธีการที่เฉียบขาดเพื่อขจัดปัญหาให้หมดสิ้นไปได้ ต้องอาศัยวิธีการตอบโต้ด้วยเหตุผลคัดค้านการกระทำของพวกลาวหลวงพระบาง ทั้งนี้เพื่อมิให้เกิดการกระทบกระเทือนในด้านสัมพันธภาพกับฝรั่งเศสผู้เป็นเจ้าของดินแดนลาวฝั่งซ้าย

การตอบโต้ด้วยวิธีการอันสันติซึ่งรัฐบาลไทยได้ปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาการปกครองในดินแดน 25 กิโลเมตร มิได้บังเกิดผลก้าวหน้าในทางที่เป็นประโยชน์ต่อรัฐบาลไทย ทั้งนี้เพราะในเวลาต่อมาพฤติการณ์ของลาวหลวงพระบางได้ก้าวร้าวและรุนแรงต่อเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทย ซึ่งท้าทายการปกครองของรัฐบาลไทยในขณะนั้นดังปรากฏในเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้

---

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21 ก/15 <u>พระภักดีราชยกกระบัตรถึงข้าหลวงมกุฎพิษณุโลก</u> 10 มกราคม ร.ศ. 113

1. พวกโปลิศหลวงพระบางมาจับหลวงรามฤทธิไกรที่ฝั่งขวา (14 เมษายน พ.ศ. 2438)

2. เจ้ากรมมหาดเล็กหลวงพระบางมีหนังสือมาขับไล่ยกกระบัตรเมืองอูไทยออกจากเมือง (13 เมษายน พ.ศ. 2438)

3. พระศักรปลาศ ข้าหลวงประจำเมืองไชยบุรีได้รับหนังสือขับไล่จากกรมมหาดเล็กหลวงพระบางให้ออกจากเมืองไป มิฉะนั้นจะไม่ปลอดภัย (13 เมษายน พ.ศ. 2438)

4. กำลังข้าหลวงฝ่ายหลวงพระบางยกมาขับไล่พระศักรปลาศ แต่พระศักรปลาศรู้ตัวหนีไปเสียก่อน

5 นายป่าวีกับพวกมาขับไล่พระภักดีราชยกกระบัตร ข้าหลวงเมืองอูไทย แต่พระภักดีราชยกกระบัตรหนีไปเสียก่อน (22 เมษายน พ.ศ. 2438)

6 พวกลาวหลวงพระบางได้ส่งกำลังเป็นอันมากมาไว้ที่ฝั่งขวา [1]

4.1.5 ผลของการปกครองใน 25 กิโลเมตร

พฤติการณ์อันท้าทายอำนาจซึ่งลาวหลวงพระบางใช้กำลังเข้าตัดสินจนเป็นเหตุให้ข้าหลวงไทยต้องหลบหนีไปก่อน ได้สร้างความแน่นอนให้แก่ฝ่ายลาวหลวงพระบางยิ่งขึ้น ในที่สุดในต้นเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2438 เจ้านครหลวงพระบางจึงมีประกาศยึดครองเขต 25 กิโลเมตรมาเป็นดินแดนของนครหลวงพระบาง ทางฝ่ายลาวหลวงพระบางจึงเข้าปกครองดินแดน 25 กิโลเมตรตรงข้ามกับนครหลวงพระบางโดยพฤตินัย [2]

---

[1] สุวิทย์ ผักขาว ล.ต. หน้า 123 - 124

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21/2 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 10 กันยายน ร.ศ. 114

การบุกรุกในเขต 25 กิโลเมตรบริเวณหลวงพระบางฝั่งขวาในครั้งนี้เป็นการแสดงบทบาทของลาวหลวงพระบางโดยตรงแต่ขณะเดียวกันรัฐบาลฝรั่งเศสได้ให้การสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง การบุกรุกของลาวหลวงพระบางได้ล่วงล้ำมาจนถึงบ้านบ่อนเบื้อ ซึ่งอยู่ในแขวงเมืองน้ำปาด อันอยู่ในความปกครองของพระราชอาณาเขตไทยอย่างแน่ชัด ทางฝ่ายไทยได้คัดค้านโดยการ " โปรเตสต์ " ต่อรัฐบาลฝรั่งเศส[1] ในการรุกรานของพวกลาวหลวงพระบางจึงทำให้ปัญหาการบุกรุกเขต 25 กิโลเมตรของหลวงพระบางฝั่งขวาต้องยืดเยื้อต่อไป

ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในเขต 25 กิโลเมตรของหลวงพระบางฝั่งขวาซึ่งเป็นเขตที่ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดเป็นเจ้าของ ในความหมายของคำว่า " เขตกลาง " ต้องสูญเสียให้ลาวหลวงพระบางฝั่งซ้ายเข้าครอบครองโดยพฤตินัยตั้งแต่ พ.ศ. 2438 เป็นต้นมา ก่อนที่รัฐบาลไทยจะลงนามสนธิสัญญาฉบับวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122*

การบุกรุกในเขต 25 กิโลเมตรตรงข้ามกับหลวงพระบางฝั่งซ้ายเป็นวิธีการขยายอิทธิพลทางการเมืองการปกครองของลาวหลวงพระบางฝั่งซ้ายโดยได้รับการสนับสนุนจากฝรั่งเศส ในช่วงเวลาเดียวกันฝรั่งเศสได้ทำการขยายอิทธิพลมายังดินแดนลาวตอนใต้** จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นฝ่ายไทยจะต้องเป็นฝ่ายเสียเปรียบทางด้านการเมืองการปกครองให้แก่พวกลาวหลวงพระบางฝั่งซ้ายตลอดจนการเตรียมป้องกันการคุกคามของพวกฝรั่งเศส ดังนั้นก่อนที่รัฐบาลไทยจะสูญเสียดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาในทางนิตินัย ดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาได้ตกอยู่ในความปกครองของพวกลาวฝั่งซ้ายโดยพฤตินัยมาก่อนแล้ว

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.22.1/3 รัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ พฤศจิกายน ร.ศ. 114

*โปรดดูรายละเอียด การเจรจาแก้ไขปัญหาเขต 25 กิโลเมตรฝั่งขวาของนครหลวงพระบางในบทที่ 6

**โปรดดูรายละเอียด หน้า 572 ถึง 587

4.2 ปัญหาการปกครองของไทยในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง บริเวณลาวตอนใต้*

ผลของสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ฝ่ายไทยต้องสละสิทธิเหนือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งทำให้ดินแดนที่ตกอยู่แก่ฝ่ายไทยในฝั่งขวาแม่น้ำโขงเหลือเพียง 1 ใน 4 ส่วนเท่านั้น [1] การครอบครองดินแดนส่วนน้อยมิได้เป็นสิ่งตัดสินว่าทางฝ่ายไทยจะหมดสิ้นปัญหาความยุ่งยากเกี่ยวกับหัวเมืองริมฝั่งแม่น้ำโขง แต่ผลที่ปรากฏในเวลาต่อมาหลัง พ.ศ. 2436 ทางฝ่ายไทยต้องประสบกับปัญหาทางการปกครองอันเกิดจากการตีความในช่องโหว่ของสนธิสัญญาฉบับนี้เป็นเวลาถึง 10 ปี จนในที่สุดทางฝ่ายไทยได้แก้ไขปัญหาด้วยการสละสิทธิดินแดนฝั่งขวาทั้งหมด เพื่อแลกกับความเป็นอิสรภาพของเมืองจันทบุรีและเสถียรภาพของรัฐบาล ตลอดระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2436 จนถึง พ.ศ. 2447 ปัญหาการปกครองของไทยในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงบริเวณลาวตอนใต้มีดังนี้

4.2.1 ปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง

หลังจากทางฝ่ายไทยสละดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศสเข้าครอบครองแล้ว ดินแดนที่เหลืออยู่ในความปกครองดูแลของนครจำปาศักดิ์** หลัง พ.ศ. 2436 ก็มีเพียง 9 เมือง คือ เมืองคำทองน้อย วาปีไพบูลย์ (วาปีไพบูรณ์) มธุรผล วารีเสง สพังภูผา สูตรนคร อุทุมราณี กุมาลย์ ธาราบริวัตร [2] ส่วนผลประโยชน์ที่ต้องสูญเสียไปเจ้านครจำปาศักดิ์ต้องสูญเสียกำลังไพร่ที่จะเป็นแรงงานในการใช้สอยเพื่อหาผลประโยชน์ให้แก่เจ้านครจำปาศักดิ์ในจำนวนถึง 50 % ดังปรากฏในคำสนทนาระหว่างหลวงพิพิธสุนทรกรรมการเมืองสพังภูผากับเจ้าศรีสุราชกรรมการเมืองนครจำปาศักดิ์เก่ามีความว่า

---

* หมายถึงดินแดนที่อยู่ในความปกครองของเจ้านครจำปาศักดิ์และสีทันดอนฝั่งขวาแม่น้ำโขง

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/19 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทูลกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ 28 กรกฎาคม ร.ศ. 113

** เรียกว่านครจำปาศักดิ์เก่า ส่วนดินแดนนครจำปาศักดิ์ใหม่ในฝั่งซ้ายอยู่ในความปกครองของฝรั่งเศส

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก/4 กรมหมื่นสรรพสิทธิฯทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 24 ก.พ. ร.ศ. 112

" เจ้านายท้าวพระยา (นครจำปาศักดิ์เก่า) ไม่มีทุกร้อนสิ่งใด เป็นแต่มีความเสียใจที่เสียที่ดินในเกาะโขงด้วยไพร่ที่อยู่ตามเกาะก็มาก และไพร่เมืองนครจำปาศักดิ์ที่อยู่ฝั่งตะวันออก(ฝั่งซ้าย) มากกว่าฟากตะวันตก(ฝั่งขวา) ถึงสองเท่า ผลประโยชน์ในหมู่ไพร่ของจำปาศักดิ์ฤาของใช้สอยของกินแลสินค้าก็อยู่ฟากตะวันออกทั้งสิ้น " [1]

แม้ว่าสิทธิในการควบครองหัวเมืองทางฝั่งขวาทำให้เจ้ายุติธรรมธร (เจ้านครจำปาศักดิ์) จะต้องสูญเสียผลประโยชน์ไปเป็นอันมาก แต่เจ้ายุติธรรมธรก็ยังมีความจงรักภักดีต่อฝ่ายไทยต่อไป ขณะเดียวกันทางฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งเป็นฝ่ายได้รับผลประโยชน์ทางลาวฝั่งซ้ายก็มิได้ยุติความต้องการของตน แต่ปรากฏว่าพฤติการณ์ของฝรั่งเศสที่เข้าแทรกแซงการปกครองของนครจำปาศักดิ์ฝั่งขวาได้เป็นหลักฐานที่แสดงว่าฝรั่งเศสต้องการที่จะครอบครองดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงทั้งหมดด้วยวิธีการดังนี้

ก การชักชวนเจ้ายุติธรรมธร(เจ้านครจำปาศักดิ์)ให้เป็นพวกของฝรั่ง

หลังจากการลงนามในสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 หัวเมืองลาวทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงซึ่งตรงข้ามกับนครจำปาศักดิ์เก่าต้องตกอยู่ในความดูแลของผู้ว่าราชการใหญ่เมืองโขง * ทางฝ่ายฝรั่งเศสไม่สามารถที่จะเข้าไปจัดการปกครองได้ทันที ทั้งนี้เพราะคนฝั่งซ้ายทางตอนใต้ยังมีความจงรักภักดีต่อเจ้ายุติธรรมธรอยู่ได้ทำการอพยพโยกย้ายข้ามมาอยู่ฝั่งขวาตลอดมา เพื่อเป็นการรักษาความสงบสุขและเป็นวิธีการที่เข้าครอบครองดินแดนในความปกครองของเจ้ายุติธรรมธร เจ้าหน้าที่ในคณะกรรมการบริหารของฝรั่งเศสที่เมืองไทยจึงทำการชักชวนให้เจ้ายุติธรรมธรไปเป็นพวกของฝรั่งเศส โดยยื่นข้อเสนอที่จะให้เจ้ายุติธรรมธรได้ปกครองดินแดนฝั่งซ้าย

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก/4 กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112

* โปรดดูรายละเอียดในหน้า 532 - 534

ดังปรากฏในรายงานของหลวงพิพิธสุนทรกราบทูลกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ในคำสนทนาระหว่างเจ้ายุติธรรมธรกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายฝรั่งเศสมีความว่า

" เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศส : จะให้เจ้านครจำปาศักดิ์บังคับตลอดถึงเมืองแสนปาง อัตปือ สาละวัน กำพวงใหญ่ ด้วยทุกเมืองกับคนที่อยู่ฝั่งโขงตะวันออกก็คงให้อยู่ในบังคับทั้งสิ้น

เจ้านครจำปาศักดิ์ : ฉันเป็นคนในบังคับไทย ฝ่ายกรุงเทพฯเป็นผู้สั่ง ฝรั่งเศสจะให้มารับคำบังคับไม่ได้ " [1]

การปฏิเสธของเจ้ายุติธรรมธรทำให้เจ้าหน้าที่ของฝรั่งเศสที่เมืองโขงต้องประสบกับความผิดหวัง แต่ในเวลาต่อมาทางฝ่ายฝรั่งเศสมิได้ลดละความพยายามที่จะขยายอิทธิพลในการเข้าครอบครองฝั่งขวาแม่น้ำโขงที่เหลืออยู่ ทั้งนี้เพราะพฤติการณ์ที่ฝรั่งเศสกระทำต่อดินแดนหัวเมืองลาวทางตอนใต้ได้ปรากฏในวิธีการอื่นๆ อีกมากมาย ซึ่งล้วนแต่สร้างปัญหาความยุ่งยากให้แก่ทางฝ่ายไทยทั้งสิ้น

ข การสร้างมิตรกับข้าราชการทางลาวฝั่งขวา

หลังจากที่เจ้านครจำปาศักดิ์ตอบปฏิเสธเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสอย่างปราศจากเงื่อนไขแล้ว ได้ปรากฏเหตุการณ์ในเวลาต่อมาที่แสดงถึงการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงอีกกล่าวคือ นายเรือกลไฟของฝรั่งเศส 2 ลำ ชื่อเรือนาซีและเรือฮำลอง* เดินทางออกจากเก่งตานะผ่านปากน้ำมูลไปถึงบ้านแก่งกุ่มมายังนครจำปาศักดิ์ เพื่อพบกับหลวงพิพิธสุนทร ได้ชักชวนให้หาคนช่วยนำร่องเพื่อจะให้เรือนาซีเดินขึ้นไปทางตอนบนและยังขอเสนอกับหลวงพิพิธสุนทรทำการค้าขายในลำน้ำโขงร่วม

---

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 2.12 ก/4 กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112

* เรือนาซีเป็นเรือลำใหญ่ ส่วนเรือฮำลองเป็นเรือเล็ก ในเรือนาซีมีปืนบรรจุท้ายตั้งหน้าเรือ 1 กระบอก กระสุน 2 นิ้ว พร้อมทั้งท้ายเรือด้วย ส่วนในห้องกับตันมีปืนคาบศิลา 7 กระบอก ปืนลีเวอนเวอ 7 กระบอก

กันกับฝ่ายฝรั่งเศส ดังปรากฏในคำสนทนาระหว่างหลวงพิพิธสุนทรกับนายเรือฝรั่งเศส มีความว่า

" นายเรือฝรั่งเศส : การศึกเลิกกันแล้วเราก็เหมือนพี่น้องกัน เรามีเรือกลไฟไปมาค้าขายในลำน้ำโขงนี้ดีหรือไม่

หลวงพิพิธสุนทร : ดี นานไปจะสนุกสนานมากขึ้น

นายเรือฝรั่งเศส : คอเวอนแมนต์ฝรั่งเศสที่ไซ่งอนได้นำเรือเมล์เดินในลำน้ำโขงหลายลำ ผู้คนเดินทางลงไปมาตลอดลำน้ำโขงมากขึ้น (พร้อมทั้งชักชวนให้หลวงพิพิธสุนทรตรวจดูเรือกลไฟทั้งสองลำด้วย)" [1]

พฤติการณ์ของนายเรือกลไฟนาซีของฝรั่งเศสในการกล่าวชักชวนหลวงพิพิธสุนทรในครั้งนี้ไม่เป็นที่ไว้วางใจ ซึ่งทางฝ่ายฝรั่งเศสอาจจะมีแผนการทางการเมืองแอบแฝงอยู่ในนโยบายการชักชวนคนนำร่องและในการทำการค้าขายในครั้งนี้ หลวงพิพิธสุนทรได้กราบทูลพฤติการณ์ของนายทหารเรือกลไฟนาซีแด่กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์มีความว่า

" เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ที่ฝรั่งเศสมาเรียกเอาคนฝั่งตะวันตกนำร่องน้ำนั้นก็ประสงค์ดูจะให้ก่อเกิดอำนาจเป็นชั้นต้นตั้งไว้ ในที่นี้ที่ฝรั่งเศสให้คนตัดฟืนขายนั้น ก็ประสงค์ที่จะให้มีความไปมาพูดจาชักนำให้เป็นการสนิทกับลาวในเมืองนั้น ผู้คนแถบป่าไม้ฝั่งตะวันออกก็มีมากยิ่งกว่าฝั่งตะวันตกหลายเท่า ถ้ามิฉะนั้นก็คิดกันไว้ให้ต้องทำการของเขาทั้ง 2 ฟาก คนจะได้ไม่แตกหนีอยู่ฟากตะวันตก ด้วยฝั่งนี้ก็ต้องทำการเพื่อประโยชน์ของเขาเหมือนกัน " [2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5, ม.2.12 ก/4 กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112

[2] เรื่องเดียวกัน.

นอกจากนี้นายเรือกลไฟยังได้กล่าวถึงโครงการพัฒนาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของฝรั่งเศสไว้หลายประการดังเช่น

ประการแรก รัฐบาลฝรั่งเศสที่ไซ่ง่อนจะนำทหาร 300 คน มารักษาการที่เซโดน บ้านม่วง บ้านดอนแดง เพื่อให้ลาวกับฝรั่งเศสได้รักใคร่กัน [1]

ประการที่สอง รัฐบาลฝรั่งเศสที่ไซ่ง่อนจะมาสร้างวังใหญ่สำหรับเป็นที่พักของเจ้านายฝรั่งเศสขึ้นที่บ้านดอนแดงตรงข้ามกับนครจำปาศักดิ์ฝั่งขวา [2]

ประการที่สาม รัฐบาลฝรั่งเศสที่ไซ่ง่อนจะให้ความคุ้มครองคนลาวฝั่งซ้าย ถ้ามีเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยมาทำการบังคับราชการแล้วให้มาแจ้งความกับเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสซึ่งรักษาราชการลาวใต้ พร้อมทั้งมีหนังสือประกาศให้คนลาวฝั่งซ้ายได้ทราบทั่วถึงกัน ดังมีข้อความในคำประกาศดังนี้

" ด้วยมองซิเออร์ซิมองนายกำปั่นรักษาเมืองลาวขึ้นมาถึงวันที่ 12 พฤศจิกายน ร.ศ. 112 ประกาศออกให้ว่าตั้งแต่วันนี้ไปภายหน้า ดินฝ่ายลำน้ำโขงตะวันออกเป็นแผ่นดินของคอเวอนแมนต์ฝรั่งเศส ถ้าไทยเดินไปมาฝ่ายแผ่นดินตะวันออก ถ้าซื้อขายให้เงินตามราคาถูกต้องแล้ว ก็ให้ซื้อขาย ถ้าไม่ได้ราคาถูกต้องก็อย่าให้ซื้อขาย ตามธรรมดาท้าวเพี้ยราษฎรอยู่ลำน้ำเกาะดอนฝั่งตะวันออก ถ้าเห็นกำปั่นธงเขียว ขาว แดง ก็ให้มาหาอย่าให้มีความกลัว ถ้าไทยมาเก็บส่วยอากรค่าไร่นาก็อย่าให้เสียเป็นอันขาด ถ้าไทยมาบังคับราชการอย่างหนึ่งอย่างใด อย่าให้ฟังบังคับ ถ้ามีคดีถ้อยความคำหว่ากล่าวกับแต่ฝ่ายดินของเคาเวอนแมนต์ฝรั่งเศส ห้ามมิให้ไปว่ากล่าวฝั่งตะวันตก ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดมาทำการข่มเหงเร่งเอาเงินทองก็ให้จับเอาตัวไปฟ้องร้องต่อนายกำปั่น

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 2 12 ก/4 กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112

[2] ป.

ถ้าผู้ใดไม่ฟังตามประกาศนี้ จะทำโทษตามโทษานุโทษจงหนัก "[1]

ประการที่สี่ รัฐบาลฝรั่งเศสที่ไซ่ง่อนจะปรับปรุงเมืองเชียงแตงโดยขุดสนามเพลาะเชิงเทินดินทั้ง 4 ด้าน พร้อมทั้งปักพะเนียดเสาไม้แก่นสูง 5 ศอก ที่ทำเนียบเก่าเพื่อจัดตั้งเป็นโรงทหาร โรงเก็บสิ่งของ โรงพาหนะ และมอบเงินเดือนให้แก่ผู้ว่าราชการเมืองเชียงแตงเดือนละ 100 เหรียญ [2]

การปรับปรุงบ้านเมืองของฝรั่งเศสในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงซึ่งสร้างความเจริญให้กับหัวเมืองฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงก็ตาม แต่ความรู้สึกของคนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงยังไม่พอใจในสิ่งที่ฝรั่งเศสสร้างไว้ให้ทั้งนี้เพราะวิธีการปกครองของฝรั่งเศสเป็นการขู่บังคับอันเป็นวิธีการที่คนลาวไม่ได้ประสบมาก่อน เมื่อครั้งที่อยู่ภายใต้การปกครองของไทยดังเช่น

1. การขับไล่คนลาวซึ่งอยู่ใกล้ทำเนียบเก่าที่เมืองเชียงแตงเพื่อจัดตั้งโรงทหารทำให้คนเมืองเชียงแตงอพยพมาฝั่งขวา ดังปรากฏในรายงานของหลวงพิพิธสุนทรกราบทูลกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์มีความว่า

> " ฝรั่งมันเข้มแข็งเต็มที่ เจ้านครจำปาศักดิ์กล่าวว่าไม่อยากจะเอาใจมันเสียแล้ว แลได้ทราบว่าที่เมืองเชียงแตง เมืองสีทันดอนก็ได้ขัดลงหัวทุกคน เพราะไม่ว่างายงายากจะต้องประสงค์สิ่งใดเมื่อไรก็จะให้ได้เมื่อนั้น แต่พวกข้า บ่าวของเจ้านครจำปาศักดิ์ก็มาร้องไห้ว่าถ้าเป็นข้าฝรั่งจริงแล้วก็จะหนีเข้าป่าสูงไปเสียถ้ามันตามก็จะต่อสู้ไม่ยอมเป็นแน่น " [3]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5, ม.2.12 ก/4 กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เรื่องประกาศของมองซิเออร์ซิมอง วันที่ 12 พฤศจิกายน ร.ศ. 112 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112

[2] ก.

[3] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5, ม.2 12 ก/4 กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112

2. ความประพฤติของแม่ทัพฝรั่งเศสที่เมืองเชียงแตงสร้างความเดือดร้อนให้กับคนลาวฝั่งซ้ายดังนี้

1. แม่ทัพฝรั่งเศสให้เจ้าเมืองกรมการหาบุตรหลานชายหญิงหรือแม่หม้ายมาเป็นภรรยาของทหารฝรั่งเศส

2. จับเอาสามีและภรรยาคู่หนึ่งในเมืองสีทันดอน ให้จับกุมสามี แล้วแม่ทัพฝรั่งเศสได้นำเอาภรรยาของชายนั้นมาเป็นภรรยาของตน

3. นายทหารฝรั่งเศสได้นำเอาทหารญวนที่ต้องโทษทางการเมืองมาขังอย่างทารุณและให้ทำงานโยธาที่เมืองเชียงแตงอย่างหนัก [1]

วิธีการของฝรั่งเศสที่ได้ปฏิบัติในหัวเมืองเชียงแตงและสีทันดอนในครั้งนี้ทำให้คนลาวฝั่งซ้ายมีความหวาดกลัวจึงพากันอพยพมายังฝั่งขวา เป็นจำนวนมาก

เมื่อวิธีการสร้างมิตรของฝรั่งเศสโดยการชักชวนข้าราชการทางลาวฝั่งขวาให้เป็นพวกของฝรั่งเศสไม่ประสบความสำเร็จแล้ว ในขณะเดียวกันทางฝ่ายฝรั่งเศสได้ใช้วิธีการขยายอำนาจโดยการตีความในสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ.2436 เพื่อให้เกิดช่องทางที่ฝ่ายฝรั่งเศสได้ขยายอิทธิพลเข้ากรอบครองดินแดนหัวเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงด้วยดังจะเห็นได้จากการกระทำของนายปาวี เป็นต้น

ค. การรุกล้ำในอาณาเขตของไทย

1. การขยายอิทธิพลของนายปาวีในเมืองอุบลราชธานี

จากสนธิสัญญาข้อ 3 ของสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ 2436 ได้กล่าวไว้ว่า " คอเวอนแมนต์สยามจะไม่ก่อสร้าง ด่าน ค่าย ฤ ฤาที่อยู่ของพลทหารในแขวงเมืองพระตะบอง แลเมืองเสียมราฐและในจังหวัด 25 กิโลเมตร (625เส้น) บนฝั่งขวาฟากตะวันตกแม่น้ำโขง " [2] ซึ่งผลของสัญญาในข้อนี้ทำให้ดินแดน 25

---

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5, ม.2.12 ก/4 <u>คำให้การของท้าวศรีวอต่อเจ้านครจำปาศักดิ์</u> 1 ธันวาคม ร.ศ. 110

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5, ฝ.18.2/5 <u>สำเนาหนังสือสัญญากรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส</u> 3 ตุลาคม ร.ศ. 112

กิโลเมตร ด้วยเหตุนี้นายปาวีผู้ซึ่งสร้างคุณประโยชน์ต่อรัฐบาลฝรั่งเศสในการเข้าครอบครองดินแดนลาวฝั่งซ้ายได้ทั้งหมดในปี พ.ศ. 2436 และเตรียมแผนการดำเนินงานเพื่อการขยายอิทธิพลในดินแดน 25 กิโลเมตรฝั่งขวาแม่น้ำโขงพร้อมทั้งออกหมายประกาศที่จะยึดครองเมืองอุบลราชธานีตลอดจนหัวเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขง ดังปรากฏในรายงานของพระวรราชาสุรเดชเจ้าเมืองมูลปาโมกข์ถึงเจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์มีความว่า

" ท้าวสิทธิสาร กรมการเมืองศรีธันดร ให้ถ้อยคำกับมหาราช* ว่า ... ปาวีฝรั่งเศสลงมาถึงเมืองอุบล มาถึงเมืองศรีธันดร ให้ถ้อยคำต่อเจ้าเมืองกรมการว่าจะล่องลงไปถึงไซ่ง่อน จะเอาขุนนางทางฝรั่งเศสขึ้นมารักษาราชการเมืองตราบิริวัตน์นายหนึ่ง เชลาเภานายหนึ่ง สพังภูผานายหนึ่ง เมืองมูลปาโมกนายหนึ่ง เมืองนครจำปาศักดิ์นายหนึ่ง แต่เมืองอุบลจะให้คอมมานดอง** แม่ทัพที่อยู่เมืองศรีธันดรจะขึ้นไปไล่ไทยหนีจากเมืองอุบล คอมมานดองแม่ทัพที่อยู่เมืองศรีธันดรจะขึ้นไปไล่ไทยหนีจากเมืองอุบล คอมมานดองจะรักษาราชการเมืองอุบลในเดือน 11 เป็นแน่ กับอนึ่งปาวีบังคับให้เจ้าเมืองศรีธันดรประกาศป่าวร้องกำนันตาแสงที่อยู่เกาะดอนแลฝั่งตะวันออกให้ทำไร่นาเรือกสวนตัดไม้เกี่ยวหญ้าที่ฝั่งตะวันตกให้มาทำตามที่เคยทำ ถ้ามีมูลนายผู้ใดที่อยู่ฝั่งตะวันตกกีดกันขัดข้องชักส่วนในสวนไรนาใบหญ้าให้จดเอาชื่อคนนั้นมาให้เรซิดองกับอนึ่งแต่ริมน้ำโขงตะวันตกออกไป 625 เส้นปาวีประกาศไว้ว่าเป็นดินของฝรั่งเศส " [1]

---

* เป็นกรมการเมืองมูลปาโมกที่พระวรราชาสุรเดชมอบหมายให้สืบข่าวทันดอนฝั่งขวา

** ผู้ว่าการใหญ่ประจำลาวใต้หรือ Commandant Superieur

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5,ม.2.21ก/90 <u>พระวรราชาสุรเดชถึงเจ้านครจำปาศักดิ์</u> 19 สิงหาคม ร.ศ. 113

การประกาศของนายปาวีที่เมืองสีทันดอนในครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสมีจุดมุ่งหมายที่จะบุกรุกฝ่ายไทยด้วยวิธีการ 3 ประการ

ประการแรก การยกกรมการของฝรั่งเศสในฝั่งขวาแม่น้ำโขงจะให้อยู่ในความปกครองของขุนนางฝรั่งเศสในไซ่ง่อน เป็นการบอกกล่าวให้เจ้าเมืองสีทันดอน ธาราบริวัตร์ เชียงแตง มูลปาโมก สพังภูผา นครจำปาศักดิ์ (เก่า) ได้ทราบถึงแผนการปกครองของฝรั่งเศสที่จะคุ้มครองดินแดนลาวฝั่งขวาให้มีความปลอดภัยโดยมิต้องเกรงกลัวฝ่ายไทย*

ประการที่สอง นายปาวีได้ประกาศความยิ่งใหญ่ของฝรั่งเศสโดยการจะเข้าทำการครอบครองเมืองลุมพลราชธานีอย่างแน่นอน

ประการที่สาม นายปาวีทำการบุกรุกในเขต 625 เส้นซึ่งในสนธิสัญญาระบุให้เป็นเขตที่ไม่มีใครเป็นกรรมสิทธิ์ มาอยู่ในความครอบครองของฝรั่งเศส

ตามประกาศของนายปาวีเป็นการกล่าวอวดอ้างต่อเจ้าเมืองสีทันดอนให้หัวเมืองฝั่งขวาอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์ต่อฝรั่งเศสซึ่งทางกรุงเทพฯ เมื่อได้รับรายงานในพฤติการณ์ของนายปาวีแล้ว มิได้แสดงปฏิกิริยาตอบโต้กับราชทูตฝรั่งเศส** เพียงแต่มีหนังสือเตือนมายังขุนวิชิตชลหาร ข้าหลวงรักษาราชการเมืองจำปาศักดิ์มิให้หวาดหวั่นต่อการอวดอ้างของนายปาวีในครั้งนี้ ดังปรากฏในหนังสือของพระยาศรีสิงหเทพมีความว่า

> " ข้อซึ่งมองซิเออร์ปาวีกล่าวว่าแผ่นดินลำน้ำโขงฝั่งตะวันตกตั้งแต่ริมน้ำขึ้นไปใน 625 เส้น คือ 25 กิโลเมตรของฝรั่งเศสนั้นก็เป็นเพราะฝ่ายเขามีความประสงค์อยากจะให้กว้างขวางออกไปจึงได้พูดอวดอ้างให้ชาวเมืองริมฝั่งน้ำโขงรู้ จึงโดยอย่างลึกซึ้งก็ตรงหวังพระทัยว่าขุนวิชิตชลหารก็ได้ทราบในข้อหนังสือสัญญาที่ได้ส่งมาให้ทราบ

---

* แสดงให้เห็นว่ามองซิเออร์ปาวีมีเจตนาที่จะให้คนฝั่งขวามีความเข้าใจผิดเกี่ยวกับการจัดกงสุลฝรั่งเศส

**. ราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯในขณะนั้นชื่อนายโกลบูเกาสกี้ (Klobukowsky)

โดยละเอียดแล้วว่า พระราชอาณาเขตรของกรุงเทพฯ จดตั้งแต่ริมน้ำโขงฝั่งตะวันตกขึ้นไปเป็นพระราชอาณาเขตรอยู่ตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีอย่างเดิม ก็ยังหาได้เปลี่ยนแปลงสิ่งใดไม่ แต่การซึ่งมองสิเออรปาวีพูดอวดอ้างว่าจะให้มีฝรั่งเศสไปอยู่ตามหัวเมืองริมลำน้ำโขงตะวันตกแต่ที่เมืองอุบลนั้นก็จะเป็นได้บ้าง เพราะเขาจะขอตั้งเอเยนต์มาอยู่คอยตรวจตราดูคนข้างฝ่ายเขา ฝ่ายเราเมื่อควรอนุญาตให้ก็จะอนุญาตให้ตามทางพระราชไมตรี ให้ขุนวิชิตชลหารชี้แจงให้เจ้ายุติธรรมธรเจ้านครจำปาศักดิ์และแสนท้าวพระยาเมืองกรมการตามหัวเมืองริมฝั่งน้ำโขงฝ่ายเราให้ทราบเถิดว่า อย่ามีความสดุ้งหวาดหวั่นสิ่งใดเลยในการได้ข่าวเล่าฤๅว่าฝรั่งพูดอวดอ้างนั้น จงตั้งใจช่วยกันรักษาพระราชอาณาเขตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเราตั้งแต่แดนดินจดริมน้ำโขงตะวันตกขึ้นไปเถิด "[1]

จากการอวดอ้างของนายปาวีที่ประกาศให้คนลาวฝั่งขวาเข้ามาเป็นพรรคพวกของฝรั่งเศสโดยการสร้างความเข้าใจผิดในเรื่องการตั้งศาลต่างประเทศในหัวเมืองลาวฝั่งขวาให้คนลาวฝั่งขวาเกิดขวัญตื่นตกใจจะได้เข้าร่วมเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสก่อนที่จะมีขุนนางฝรั่งเศสมากินตำแหน่งหัวหน้าศาลต่างประเทศตามเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขง แต่ทางฝ่ายไทยได้ชี้แจงให้เจ้าเมืองกรมการเมืองลาวฝั่งขวาในพระราชอาณาเขตได้ทราบเสียก่อน ซึ่งเป็นการตอบโต้ในสงครามจิตวิทยาที่นายปาวีนำมาใช้ แต่อย่างไรก็ตามผลที่ปรากฏในเวลาต่อมาได้แสดงให้เห็นถึงการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส ในลักษณะของการรุกคามอธิปตัยของฝ่ายไทยอย่างชัดเจนเมื่อฝรั่งเศสได้มาตั้งศาลต่างประเทศที่เมืองอุบลราชธานีในปี พ.ศ. 2439

---

[1]กจช.เอกสารรัชกาลที่ 5, ม 2.21 ก/90 <u>หนังสือพระยาสิงหเทพถึงขุนวิชิตชลหาร</u> 2 ตุลาคม ร.ศ. 113

4.2 2 การขยายอิทธิพลของพ่อค้าฝรั่งเศสในนครจำปาศักดิ์

ก่อนที่รัฐบาลฝรั่งเศสจะอนุมัติให้นายเฟอรังด์ (G. Ferrand) เป็นกงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองอุบลราชธานีในเดือนมกราคม พ.ศ. 2439 พ่อค้าชาวฝรั่งเศสชื่อนายไบดูมบรเรต* ซึ่งทำการค้าอยู่ที่นครจำปาศักดิ์ฝั่งขวาแล้วประสบความขาดทุนได้ใช้วิธีการกล่าวอ้างเอาชื่อของนายเฟอรังด์ไปร้องป่าวประกาศให้คนลาวจำปาศักดิ์ฝั่งขวาจนถึงเมืองอุบลราชธานีนำเงินจำนวน 2 เหรียญทองคำมาจ่ายให้กับตนแล้วไม่ต้องเสียค่าส่วยให้กับเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทย ส่วนคนลาวเมืองจำปาศักดิ์ฝั่งขวามีสิทธิที่จะเข้าไปอยู่ในฝั่งขวาโดยไม่ต้องเสียค่าส่วยให้กับฝ่ายไทยอีกเช่นเดียวกัน ดังปรากฏในรายงานของนายกลิ่ง เจ้าพนักงานโทรเลขนครจำปาศักดิ์แจ้งต่อเจ้ายุติธรรมธรมีความว่า

> " ด้วยวันที่ 4 มกราคม ร.ศ. 116 ไบดูมบรเรตนายห้างชุง ให้ลูกจ้าง 2 - 3 คน** ตีฆ้องร้องป่าวขึ้นไปตั้งแต่ห้างดมเปล เมืองนครจำปาศักดิ์เลยไปจนถึงบ้านพละคัน*** ความว่า ท่านกงสุลฝรั่งเศสจะมาเมืองอุบล แต่ถึงนครจำปาศักดิ์ก่อน ถ้าผู้ใดไม่ยอมให้ไทย

---

* เกดตั้งห้างชื่อห้างดมเปลในนครจำปาศักดิ์ (ฝั่งขวา)

** เป็นคนลาวลูกจ้างของนายไบดูมบรเรต ชื่อ นายดี นายซุย นายหมุน

*** มีข้อความแปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาลาวมีความว่า " พวกราษฎรทั้งหลายที่อยู่ฝ่ายตะวันตกและพวกเขมรและราษฎรที่อยู่ข้างตะวันตกเป็นญาติพี่น้องลาวอยู่ฝ่ายข้างตะวันออกได้หนีไปอยู่ฝ่ายตะวันตก ตั้งแต่ปีฉลู เอกศก ศักราช 11090 คือได้ 63 ปีแลบอกให้ราษฎรทั้งหลายเข้าไปคอยรับท่านที่เมืองสีทันดอน ณ วัน 3ฯ11 2 ค่ำปีนี้ คนทั้งหลายจะได้พบท่านกงสุลฝรั่งเศสที่ตั้งใหม่ไปนั่งเมืองอุบล สำหรับจดบาญชีให้รู้คนที่เป็นชาวฝรั่ง แลคนเหล่านั้นต้องบอกหนังสือเบิกล่องคนละใบตัวท่านกงสุลต้องเสียค่าหนังสือนั้น 5 สลึง หรือ 2 เหรียญ ผู้ได้มีหนังสือนี้แล้ว ที่ต้องตัวไปคอยท่านทุกปีจะได้อยู่ฝ่ายตะวันตกไม่ต้องเสียอากรเลย แลไม่ต้องเกณฑ์ทำการหลวง "

รบกวนหรืออยู่ในไทยหรือเสียส่วยให้แก่ไทยให้มาเข้ากับท่านกงสุล (นายเฟอรังค์) โดยเสียเงินเพียง 2 เหรียญเท่านั้น ก็จะพ้นอำนาจฝ่ายไทย..." [1]

เมื่อเจ้ายุติธรรมธรเจ้านครจำปาศักดิ์ซึ่งในขณะนั้นยังมิได้สืบสวนหาข้อเท็จจริงว่าเหตุการณ์ที่ทางฝ่ายฝรั่งเศสได้กระทำในนครจำปาศักดิ์เป็นเรื่องที่มีมูลเหตุมาจากนายเฟอรังค์หรือไม่ จึงนำความแจ้งต่อฝ่ายไทยซึ่งเป็นการปรักปรำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจะต้องมีนายเฟอรังค์ร่วมอยู่ด้วย กรมหมื่นเทวะวงษวโรปการทรงมีหนังสือแจ้งมายังมองซิเออร์ อี ลอร์ย (E. Lorgeou) กงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ มีความว่า

> " ประกาศเช่นนี้จะถือเอาอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้เลย นอกจากที่จะเป็นการยุยงให้ชาวราษฎรของเมืองนครจำปาศักดิ์ทั้งสิ้นเกิดจลาจลและขบถขึ้นเท่านั้น แต่ได้ออกประกาศฉบับนี้ก่อนที่มองซิเออร์เฟอรังค์ได้มาถึง ข้าพเจ้าจึงต้องรับว่าที่จะให้มองซิเออร์เฟอรังค์รับผิดชอบในการที่ออกประกาศนี้ก็ไม่ได้ แต่อีกประการหนึ่ง ข้าพเจ้าเป็นที่พอใจที่ได้ทราบความตามใบบอกของฝ่ายไทยว่า เอเยนต์ค้าขายฝรั่งเศสผู้ซึ่งคาดการคะเนกันว่าเป็นผู้ร่างประกาศฉบับนี้ได้กลับไปถึงเมืองไซ่ง่อนแล้ว แต่ข้าพเจ้าหวังใจว่าความประพฤติของมองซิเออร์เฟอรังค์ในชั้นต้นนั้นเมื่อได้รับอนุมัติบัตรแล้ว ก็คงจะปฏิเสธต่อการรายนี้ และจะตัดรอนไม่ให้ผู้คนกระทำการต่อสู้อำนาจของรัฐบาลนี้ซึ่งเป็นที่ไม่สมัครอย่างนี้ด้วยต่อไป " [2]

---

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 2.12 ก /51 เจ้ายุติธรรมธรกราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 4 มกราคม ร.ศ. 117

[2] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21 ก /150 กรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ ความมายังมองซิเออร์ อี ลอร์ย 4 มีนาคม ร.ศ. 116

หนังสือแจ้งของกระทรวงการต่างประเทศฝ่ายไทยที่เสนอไปยังนายลอร์ยู ครั้งนี้เป็นการสอบถามที่ได้ปรักปรำผู้ใด แต่มีเจตนาที่จะให้ฝ่ายฝรั่งเศสนำไปดำเนินเรื่องและสืบสาวต้นเหตุเพื่อให้ทราบความจริงเอาเอง ซึ่งในที่สุดนายลอร์ยูได้สืบทราบความจริงว่า นายเฟ่วรังก กงสุลที่สองของฝรั่งเศสไม่ได้มีส่วนรับผิดชอบ จึงมีหนังสือตอบปฏิเสธเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น มีความว่า

> " ด้วยเรื่องชนิดคำประกาศสั่งพระองค์ท่านได้ส่งสำเนามายังข้าพเจ้านั้นก็เห็นชัด ดังที่พระองค์ท่านได้ทรงเห็นเหมือนกันว่า มองซิเออร์เฟอรังค์ไม่เป็นผู้รับผิดชอบ แต่ผู้ใดจะได้เป็นผู้ประกาศนั้นก็ดี และไม่ได้ว่ากล่าวกันในเรื่องปัญหาบังคับจิสรภาพนั้น ข้าพเจ้าไม่รู้รอที่จะทูลว่าความจะเป็นประการใด ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นด้วยกับคำที่ใช้ในประกาศ "[1]

การปฏิบัติของมองซิเออร์ลอร์ยูในการที่ไม่รับผิดชอบต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ แม้ว่าเรื่องราวทั้งหมดมีมูลเหตุมาจากคนของฝรั่งเศสก็ตาม ดังนั้นทางฝ่ายไทยจำเป็นที่จะต้องดำเนินการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อรักษาความสงบสุขในดินแดนที่ยังเป็นพระราชอาณาเขตของไทย โดยกระทรวงการต่างประเทศไทยมีหนังสือไปถึงเจ้ายุติธรรมธรในวันที่ 19 มีนาคม ศ.ศ. 2439 ให้ป่าวประกาศแก่คนลาวในนครจำปาศักดิ์ อย่าได้หลงเชื่อในคำประกาศดังกล่าวนี้ ถ้าคนลาวผู้ใดจ่ายเงินให้แก่ผู้ประกาศจะสั่งให้ลงโทษอย่าฉกรรจ์ [2] จึงทำให้เหตุการณ์การแสวงหาผลประโยชน์ของผู้ฉวยโอกาสในนครจำปาศักดิ์ได้ยุติลง

แม้ว่าการแสวงหาผลประโยชน์อย่างฉวยโอกาสของคนฝ่ายฝรั่งเศสที่มีต่อคนลาวในฝั่งขวาจะยุติลงในนครจำปาศักดิ์ใน ปี ร.ศ. 2439 ก็ตาม แต่ในเวลาต่อมา

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21ก/51 มองซิเออร์ลอร์ยูถึงกรมหมื่นเทววงศ์ฯ 7 มีนาคม ร.ศ. 116

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21ก/52 กรมหมื่นเทวะวงษ์ฯถึงมองซิเออร์ดีลอร์ยู 27 มีนาคม ร.ศ. 116

เหตุการณ์ในทำนองเดียวกันก็ได้เกิดขึ้นที่เมืองเซลำเภา ซึ่งหลวงสัมพันธวงศ์ นายกองเมืองเซลำเภาได้แจ้งต่อเจ้าอุปราชนครจำปาศักดิ์มีความว่า

". . .เมื่อ ๕ วัน เดือน 3 แรมค่ำ (เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2440) กงสุลฝรั่งเศสขึ้นมาแต่เมืองโขงอนุญาตหมายประกาศว่า ถ้าเจ้านายราษฎรฝั่งตะวันตกอยากจะไปสมัครอยู่กับกงสุลก็ได้ กงสุลจะได้เก็บเงินค่าจดบาญชี คนละ 2 เหรียญ เงินส่วยไม่ต้องเสีย ราชการไม่ต้องใช้ กรมการแลตัวเลขบ้านพะคันซึ่งอยู่ในกองหลวงสัมพันธวงศ์มา 27 คน กองหลวงพรหมภักดี ๑๐ คน รวม 117 คนพากันไปสมัครอยู่กับพระยาภักดี (คำมุย) แลว่าเท่านั้นได้เสียเงินค่าจดชื่อลงบาญชีให้แก่กงสุลฝรั่งเศสคนละ 2 เหรียญ " [1]

การที่คนฝั่งขวาในเมืองเซลำเภาเห็นชอบกับการยอมเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสโดยยอมเสียเงินคนละ 2 เหรียญลาวหรือ 5 สลึงไทย กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ข้าหลวงใหญ่ผู้สำเร็จราชการมณฑลลาวกาวมิได้ดำเนินเรื่องตอบโต้กับฝ่ายฝรั่งเศสทั้งนี้เพราะพระองค์เข้าพระทัยดีว่าจะต้องได้รับการปฏิเสธเหมือนกันเหตุการณ์ในนครจำปาศักดิ์ ด้วยเหตุนี้พระองค์ทรงมีรับสั่งกำชับให้เจ้าอุปราชนครจำปาศักดิ์ปกครองบ้านเมืองโดยยึดมั่นกฎหมายบ้านเมืองเป็นหลักในการปกครองมีความว่า

" คนที่มีบิดามารดาตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งนี้ (ฝั่งขวา) เราก็คงถือเอาเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเรา เมื่อมีราชการสิ่งใดหรือคนเหล่านี้กระทำความผิดต่อกฎหมายบ้านเมืองประการใดเราก็บังคับบัญชาตามทางราชการแลกฎหมายได้ ไม่มีการขัดของสิ่งใด " [2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5, ม.2.21 ก/51 <u>พระยาราชวราฎูลกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์</u> 7 พฤษภาคม ร.ศ. 117

[2] <u>ด.</u>

จากหลักฐานที่ปรากฏในการที่ฝ่ายฝรั่งเศสขยายอิทธิพลมายังฝั่งขวาแม่น้ำโขง โดยการจัดส่วนให้คนฝั่งขวาเสียเงินค่าธรรมเนียมเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสคนละ 2 เหรียญ จะได้ไม่ต้องเสียเงินแก่ฝ่ายไทย ซึ่งในความเป็นจริงแล้วเงินส่วยที่กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทรงเรียกเก็บจากคนลาวฝั่งขวาก็มีจำนวนใกล้เคียงกับเงินจำนวน 2 เหรียญฉาว แต่การที่คนลาวยอมเสียเงินให้กับฝรั่งเศสส่วนใหญ่เป็นพวกที่มีคดีความอยู่ในฝั่งขวาต้องการที่จะหาผลประโยชน์ให้กับตนเอง โดยการยอมเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศส ดังปรากฏในพระดำริของกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ถึงพระยาราชวรานุกูลมีความว่า

" เห็นว่าการเรื่องนี้ เมื่อคิดเทียบดูตามพิกัดเงินส่วย ซึ่งกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์สั่งให้เก็บคนละกึ่งตำลึง เงินเกณฑ์ราชการ 2 สลึง เงินค่าข้าวบาท 1 ก็ไม่มากไปกว่าที่ฝรั่งเศสมาเรียกค่าธรรมเนียมฝรั่งเศสด้วยเหตุใด แต่ไม่เห็นฤาจะมีอย่างอื่นคือเรื่องถอยความเป็นต้น ซึ่งจะทำให้ได้เปรียบคนฝั่งนี้อย่างไรอยู่ " [1]

ปัญหาการปกครองอันเกิดจากการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในดินแดนลาวฝั่งขวาทั้ง 3 วิธีการดังได้ปรากฏหลักฐานในการนำเสนอมาข้างต้นนี้เป็นเหตุการณ์ที่ชี้ให้เห็นว่าฝ่ายฝรั่งเศสมีแผนการที่จะเข้าครอบครองดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงก่อนที่จะยอมสละสิทธิฝั่งขวาแม่น้ำโขงทั้งหมดในปี พ.ศ. 2446

ในทัศนะของผู้เขียนมีความเห็นว่า สาเหตุสำคัญที่ทางฝ่ายฝรั่งเศสเข้าทำการขยายอิทธิพลในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงทั้งนี้สืบเนื่องมาจากทางฝ่ายไทยได้เปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสเห็นช่องทางแสวงหาผลประโยชน์ได้ดังนี้

ประการแรก สภาพของรัฐบาลไทยในขณะนั้นตกอยู่ในฐานะเป็นผู้น้อยอำนาจทางการเมืองประกอบกับนโยบายต่างประเทศของไทยในขณะนั้นต้องการจะรักษา

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2 21ก/51 กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ถึงพระยาราชวรานุกูล 12 พฤษภาคม ร.ศ 117

เอกราชของชาติโดยการหลีกเลี่ยงการใช้กำลังเพื่อจะมิให้บังเกิดเหมือนกับประเทศเพื่อนบ้านในขณะนั้น

ประการที่สอง ผลของสัญญาน้อยในข้อ 6 ของสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ฝรั่งเศสยึดส่วนหนึ่งของเมืองจันทบุรีเป็นเมืองประกัน ซึ่งทำให้ฝรั่งเศสได้เปรียบในการที่จะขยายอิทธิพลมายังดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงได้อย่างสะดวก

แม้ว่าปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงซึ่งเป็นพระราชอาณาเขตของไทยจะเป็นหลักฐานสำคัญในการสร้างปัญหาการปกครองให้แก่ฝ่ายไทยตลอดระยะเวลา 10 ปี (พ.ศ. 2436 – พ.ศ. 2447) แต่ปัญหาการปกครองที่ฝรั่งเศสได้สร้างไว้กับฝ่ายไทยมิได้ยุติลงเพียงปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสเท่านั้น ในขณะเดียวกันทางฝ่ายไทยต้องเผชิญกับปัญหาการปกครองอันเกิดจากความขัดแย้งจากการรุกล้ำอธิปไตยในพระราชอาณาเขตฝั่งขวาแม่น้ำโขงด้วย

4.3 ความขัดแย้งทางการปกครองระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในฝั่งขวาแม่น้ำ

4.3.1 ปัญหาคนอพยพ

ภายหลังจากการสละดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง สภาพความเป็นอยู่ของคนลาวทั้งสองฟากฝั่งต้องเปลี่ยนไป คนที่อยู่ทางฝั่งซ้ายต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสหรือเป็นคนในบังคับ ส่วนคนที่อยู่ฝั่งขวาก็เป็นคนในพระราชอาณาเขตไทยตามเดิม การตกลงแบ่งคนเป็นสองฟากฝั่งเป็นเรื่องที่รัฐบาลไทยกับฝรั่งเศสตกลงกันโดยที่ราษฎรผู้อาศัยอยู่ยังมิได้มีความเข้าใจถึงการปฏิบัติตนตามสนธิสัญญาของวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ดังนั้นในเวลาต่อมาคนลาวทั้งสองฟากฝั่งยังมีการอพยพข้ามฝั่งแม่น้ำโขงเพื่อทำมาหาเลี้ยงชีพตามเดิมโดยมิได้คำนึงถึงฐานะของตนที่จะต้องสังกัดฝ่ายไทยหรือฝ่ายฝรั่งเศส ด้วยเหตุนี้การอพยพของคนฝั่งซ้ายมายังฝั่งขวาและคนฝั่งขวาอพยพข้ามมายังฝั่งซ้ายจึงก่อให้เกิดเป็นปัญหาความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสรวมทั้งสร้างปัญหาการปกครองให้แก่ฝ่ายไทยตลอดมา

1. ปัญหาคนฝั่งขวาอพยพไปยังฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

เมื่อดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตกอยู่ในความปกครองของฝรั่งเศส ทางฝ่าย

ฝรั่งเศสมีความประสงค์ที่จะให้คนจากฝั่งขวาไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสและทำมาหากินในฝั่งซ้ายเพื่อจะได้เป็นกำลังของบ้านเมืองฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ในการที่จะชักชวนให้คนฝั่งขวามาเป็นพวกของฝรั่งเศสจำเป็นจะต้องมีคนฝั่งขวาเป็นผู้ชักนำมา ดังนั้นทางฝ่ายฝรั่งเศสจึงใช้วิธีการมอบตำแหน่งทางการปกครองให้กับหัวหน้าผู้ที่ชักนำคนฝั่งขวามาเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

กับอีกประการหนึ่งบุคคลที่อพยพจากฝั่งขวาเป็นบุคคลที่ต้องการจะอพยพไปอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงโดยที่ทางฝ่ายฝรั่งเศสไม่ต้องมอบตำแหน่งทางราชการให้เป็นเครื่องล่อใจ บุคคลในประเภทนี้ส่วนใหญ่เป็นคนที่มีคดีความเกี่ยวกับหนี้สิน คดีความอาญาในฝั่งขวา เมื่อหลบหนีไปอยู่ฝั่งซ้ายจะได้มิต้องรับผิดชอบประการใด ทางฝ่ายไทยไม่สามารถที่จะเข้าไปติดตามได้เพราะเกรงจะเกิดความขัดแย้งกับฝ่ายฝรั่งเศส

ค. ปัญหาคนฝั่งขวาอพยพไปอยู่ฝั่งซ้ายโดยมีผู้ชักนำ ในปัญหานี้ได้เกิดขึ้นที่เมืองธาราบริวัตร์ ดังปรากฏในรายงานของเจ้ายุติธรรมธรเจ้าการจำปาศักดิ์มีความว่า

> " พระยาภักดีสิทธิสุนทรกรมการเมืองธาราบริวัตร์อพยพครอบครัวหนีไปตั้งบ้านเรือนอยู่ตอนสายสมัคร เข้าทำการกับฝรั่งเศส แล้วราชวงษ์เมืองสพังภูผาได้ไปตามตัวแต่ไม่พบ ราชวงษ์เมืองสพังภูผาจึงบังคับให้หลวงพรหมภักดียกกระบัตร พระวิไชยราชวงษ์เมืองธาราบริวัตร์ออกประกาศป่าวร้องตามแสงกำนันราษฎรทุกตำบลบ้านในท้องแขวงเมืองธาราบริวัตร์ให้ทราบว่า พระยาภักดีผู้ไม่ซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งหนีไปทำการกับฝรั่งจะมาเกณฑ์อย่างหนึ่งอย่างใด ก็อย่าให้เชื่อฟังบังคับบัญชาพระยาภักดีเป็นอันขาด " [1]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 2.24/6 กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 18 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112

ในการกระทำของพระยาภักดีสิทธิสุนทรผู้ซึ่งมิได้มีคดีความในฝั่งขวา เป็นบุคคลที่ปราศจากความผิด เมื่อบุคคลทั้งสองต้องการเข้าสวามิภักดิ์กับฝรั่งเศส ทางฝ่ายไทยไม่สามารถที่จะเข้าไปตามจับกุมได้

แต่การอพยพของพระยาภักดีสิทธิสุนทรมิได้ยุติลงเพียงยอมเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสเท่านั้น ในเวลาต่อมาพระยาภักดีสิทธิสุนทรได้แสดงตนเป็นผู้แทนฝ่ายฝรั่งเศสโดยอ้างถึงสิทธิของฝรั่งเศสในเขตแดน 25 กิโลเมตรฝั่งขวามีความว่า

> ". . .เขตแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตะวันตกในที่ 25 โยชน์นั้น ตามข้อสัญญาแจกให้พระ หลวง ขุนหมื่น บ้านและคันดู ..พระยาภักดีให้ถ้อยคำว่า ฝรั่งเศสที่อยู่เมืองเชียงแตงบอกพระยาภักดีว่า พระราชอาณาเขตรฝั่งขวาตะวันตกของ (แม่น้ำโขง) ตั้งแต่ปากเสียมโบกขึ้นไปถึงท้ายคอนเม็งได้ยอมยกให้แก่ฝรั่งเศสแล้ว พระยาภักดีจึงให้พระวังทำบัญชีและแจกหนังสือสัญญาให้แก่ พระ หลวง ขุน หมื่นบ้านพลคัน... ถ้าชาวบ้านไม่ยอมลงบัญชีและรับหนังสือสัญญาก็จะไล่มิให้อยู่ในที่นั้น . . . " [1]

การกระทำของพระยาภักดีสิทธิสุนทรในครั้งนี้ แสดงถึงความไม่เข้าใจของขุนนางไทยซึ่งฝักใฝ่ฝ่ายฝรั่งเศส แล้วทำการบุกรุกบริเวณ 25 กิโลเมตรและดินแดนในพระราชอาณาเขตของไทยโดยการดำเนินวิธีการซึ่งเจ้าอุ่นแก้ว เจ้าอุปราชนครหลวงพระบางประสบความสำเร็จในการบุกรุกดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาจนได้ทำการครอบครองดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวา* ก่อนที่รัฐบาลไทยจะลงนามมอบให้แก่รัฐบาลฝรั่งเศส

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.25/14 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 12 มีนาคม ร.ศ. 114

* โปรดดูรายละเอียดหน้า 590 - 591

เพื่อเป็นการแก้ปัญหาการกระทำของพระยาภักดี (คำวุย) ในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง ทางกรุงเทพฯ ได้ดำเนินการแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้ 3 วิธี คือ

1 ให้กรมการเมืองตั้งแต่เสียมเรียบประกาศชี้แจงให้ราษฎรลาวฝั่งขวาได้มีความเข้าใจในเรื่องเขตแดน ดังปรากฏในพระดำริของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ มีความว่า

" ที่พระยาภักดีมาอยู่นี้ก็เพื่อจะลวงหากินเท่านั้น เพราะฝั่งขวาแม่น้ำของแต่ทั้งใต้ปากเสียมโบกนี้ ก็ปรากฏแก่โลกแล้วคงเป็นพระราชอาณาเขตร ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดมาพูดหลอกลวงต่อไปแล้วไม่ควรเชื่อไม่ ข้อที่พระยาภักดีข้ามมาพูดหลอกลวงผู้คนราษฎรในพระราชอาณาเขตรให้สะดุ้งสะเทือนเช่นนี้ ก็เป็นการผิดอยู่ ผู้ที่เอาเรื่องฟังก็เป็นการผิดด้วยเหมือนกัน ประการหนึ่งพระยาภักดีก็เป็นข้าราชการซึ่งแตกออกไปอยู่ว่าราชการเมืองธาราบริวัตร แล้วมิเต็มใจก็ข้ามไปเสียเอง ฝ่ายทางราชการเราก็ตามใจที่พระยาภักดีจะไปอยู่นาอยู่เพราะเหตุว่ามารดาของพระยาภักดียังอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำของ จะว่าพระยาภักดีมิใช่คนไทยก็ไม่ได้ ถึงโดยว่าฝรั่งเศสจะให้หนังสือเป็นทางเป็นสำคัญมาประการใดก็ไม่ควรเชื่อ เพราะฉะนั้นอย่ายอมเชื่อพระยาภักดี " [1]

2. ให้ราษฎรที่รับสัญญาของพระยาภักดีนำไปมอบให้กับหลวงพรหมยกกระบัตรเพื่อจะได้ทำลายสัญญาดังกล่าวให้เรียบร้อย ดังปรากฏในความเห็นของพระยาราชวรานุกุ, มีความว่า "

" พระยาภักดีได้รับยศกับฝรั่งเศสเป็นศักดิ์สิบและว่าเมืองธาราบริวัตรเป็นของฝรั่งเศส ให้คนยอมรับสัญญาเป็นคนในบังคับ ให้นำสัญญาไปมอบ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.25 /14 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 22 เมษายน ร.ศ. 115

หลวงพรหมยกกระบัตรแล้วนำไปทำลายเสีย เพราะเรื่องสัญญาไม่เห็นเป็นอัศจรรย์เท่ากับโพยหวย..."[1]

3. ให้จับตัวพระยาภักดีมาดำเนินคดีในฐานะที่เป็นคนฝ่ายไทยและหลอกลวงให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ซึ่งกรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงมีพระดำริว่า

"...แล้วพระยาภักดีทำให้ประชาชนแตกตื่นสดุ้งสะเทือนเป็นเหตุอย่างใดสมควรจะจับพระยาภักดี ก็ให้จับตัวส่งไปอุบล พร้อมตั้งกลาวหาพิจารณาตัดสินทำโทษโดยพระยาภักดียังเป็นข้าราชการฝ่ายสยาม"[2]

การแก้ปัญหาของฝ่ายไทยในการแต่งทนายฟ้องพระยาภักดี (คำผุย) เป็นวิธีการหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความพยายามของฝ่ายไทยที่จะขจัดปัญหาซึ่งเกิดขึ้นในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง โดยมิให้กระทบกระเทือนสัมพันธภาพกับฝ่ายฝรั่งเศส แต่ปฏิกิริยาที่ฝ่ายไทยตอบโต้ต่อการกระทำของพระยาภักดี (คำผุย) มิได้ยุติปัญหาการอพยพของคนฝั่งขวามาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงโดยมีผู้ชักนำลงได้ ทางฝ่ายไทยต้องเผชิญอยู่กับปัญหาเช่นเดียวกันนี้ ตราบเท่าที่ดินแดนฝั่งขวายังอยู่ในพระราชอาณาเขตไทย

ข ปัญหาคนฝั่งขวาอพยพไปยังฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงโดยความสมัครใจในการอพยพประเภทนี้เกิดจากคนฝั่งขวาที่มีความผิดในคดีความหลบหนีไปอยู่ฝั่งซ้ายเพื่อให้อำนาจของฝ่ายฝรั่งเศสคุ้มครองให้รอดพ้นจากกฎหมายของฝ่ายไทย ดังปรากฏในเรื่องปัญหาหนี้สินที่เกิดขึ้นในเมืองคำทองใหญ่ เมื่ออุปฮาดเมืองโขงเจียมทำการฉ้อโกงเงินราษฎรจนถูกฟ้องร้องมายังกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ อุปฮาดเกรงจะถูกจับตัวไปยังศาลที่อุบลราชธานี จึงอพยพครอบครัวพร้อมทั้งบริวารรวม 21 คนหนีข้ามแม่น้ำโขงไปอยู่ฝั่งซ้าย ทางฝ่ายไทยต้องรีบดำเนินการออกประกาศให้ราษฎรทราบถึงความ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5, ม 2 25/14 <u>พระยาราชารานุกูลกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์</u> 28 พฤศจิกายน ร.ศ. 115

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.25/14 กรมหมื่นดำราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมุตอมรพันธุ 22 เมษายน ร.ศ. 115

ผิดของอุปฮาดเมืองโขงเจียม ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้อุปฮาดกลับมาชักชวนผู้คนให้อพยพไปอยู่ฝั่งซ้ายอีก พร้อมกันนั้นกรมหมื่นสรรพสิทธิได้มีหนังสือแต่งตั้งอุปฮาดคนใหม่ไปปกครองแทน [1]

แม้ว่าเหตุการณ์การละทิ้งของอุปฮาดเมืองโขงเจียมจะเป็นเรื่องที่ไม่ร้ายแรง แต่ได้ก่อให้เกิดความยุ่งยากต่อฝ่ายไทยในการที่คนของฝ่ายไทยยอมรับเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสโดยง่ายซึ่งเป็นผลเสียที่ฝ่ายไทยไม่สามารถนำบุคคลที่มีความผิดในดินแดนฝั่งขวามาลงโทษตามกฎหมายได้ ในขณะเดียวกันถ้าปัญหาดังกล่าวเช่นนี้เกิดกับฝ่ายไทยตลอดมาจะทำให้กฎหมายบ้านเมืองของฝั่งขวาไม่มีความสำคัญสำหรับคนฝั่งขวาต่อไป

ค. ปัญหาคนฝั่งซ้ายอพยพมาฝั่งขวาแม่น้ำโขง

เมื่อฝรั่งเศสเข้าปกครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสได้ปกครองคนลาวด้วยวิธีการที่แสดงถึงการบังคับคนลาวให้มีความตื่นตัวในการร่วมกับฝรั่งเศสเพื่อการปรับปรุงบ้านเมือง นอกจากนี้ความประพฤติของทหารฝรั่งเศสแสดงถึงการข่มขู่และการใช้อำนาจข่มเหงคนลาว ซึ่งทำให้คนลาวฝั่งซ้ายหาทางอพยพมาอยู่ทางฝั่งขวา ประกอบกับทางฝั่งขวา กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทรงดำเนินนโยบายการปกครองคนลาวที่อพยพครอบครัวจากฝั่งซ้ายมาอาศัยในฝั่งขวาด้วยวิธีการบำรุงความร่มเย็น ดังปรากฏในการให้ความช่วยเหลือราษฎรฝั่งซ้ายที่อพยพมาอาศัยในฝั่งขวา 364 คน [2] กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทรงมีคำสั่งถึงเจ้าอุปราชนครจำปาศักดิ์ให้ดำเนินการช่วยเหลือดังนี้

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5,ม.2 25/11 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 25 สิงหาคม ร.ศ. 114

โปรดดูรายละเอียด หน้า 551 – 554

[2] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 2.25/13 กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 5 เมษายน ร.ศ. 118

1. ให้ยกเว้นเงินส่วยแก่คนลาวที่เพิ่งอพยพมาอยู่ฝั่งขวาเป็นเวลา 1 ปี

2. ให้ความอุดหนุนเสื้อผ้า อาหาร แก่คนที่อพยพมาอย่าให้ได้รับความเดือดร้อน [1]

นโยบาย " บำรุงความชุ่มเย็น " ของฝ่ายไทยทำให้พวกครอบครัวฝั่งซ้ายอพยพเข้ามาทำมาหากินในฝั่งขวาเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ในเวลาต่อมาบรรดาราษฎรอพยพไม่ยอมเสียเงินส่วยให้แก่ทางราชการฝ่ายไทยโดยอ้างว่าตนเป็นคนในบังคับต่างประเทศตามสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ในข้อ 7 ที่ระบุไว้ว่า " คนชาวเมืองฝรั่งเศสก็ดี คนในบังคับฤาคนในปกครองฝรั่งเศสก็ดี ไปมาค้าขายได้โดยสะดวกในตำบลซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 ... ฝ่ายราษฎรในจังหวัดอันได้กล่าวไว้นี้จะได้รับผลเป็นการตอบแทนอย่างเดียวกันด้วยเหมือนกัน " ด้วยเหตุนี้พวกคนอพยพจึงใช้เป็นข้ออ้างได้ว่าตนไม่ใช่คนไทย แต่เป็นคนในบังคับต่างประเทศที่เดินทางไปมาระหว่างเขตไทยกับเขตฝรั่งเศส กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทรงพยายามแก้ไขปัญหานี้โดยโปรดให้มีสารตราสั่งเป็นทางการโดยทั่วไปมีความว่า

> ". . แต่นี้สืบไปให้เจ้าหน้าที่แต่ละแผนกทุกหัวเมืองใหญ่น้อยในมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อจะมีการสำรวจสำมะโนครัวหรือหากมีราษฎรมาติดต่อที่จะต้องใช้แบบพิมพ์ทางราชการ ให้ปฏิบัติใหม่ โดยกรอกในช่องสัญชาตินั้นว่าชาติไทยบังคับสยามทั้งสิ้น ห้ามมิให้ลงหรือเขียนในช่องสัญชาติว่า ชาติลาว ชาติเขมร ส่วย ผู้ไทย ฯลฯ ดังที่เคยปฏิบัติมาแต่ก่อนเป็นอันขาด ... "[2]

เพื่อเป็นการป้องกันบุคคลอพยพที่มีความคิดจากฝั่งซ้ายแล้วหนีมาพึ่งฝั่งขวาซึ่งทำให้ทางราชการฝ่ายไทยกับฝรั่งเศสต้องเจรจากัน ฝ่ายไทยจึงกำหนดเป็นประกาศ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5, ม.2 25/13 <u>กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ</u> 5 เมษายน ร.ศ. 118

[2] เติม สิงหัษฐิต <u>ฝั่งขวาแม่น้ำโขง</u> หน้า 120

แจ้งให้แก่ญวนว่า ยังจะต้องยอมทำประโยชน์และยอมประพฤติตามกฎหมายไทยจึงจะอาศัยอยู่ในดินแดนพระราชอาณาเขตไทยได้ [1]

4.3.2 ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส

1 การเก็บเงินส่วยคนในบังคับ

ตามกฎหมายของไทยได้ระบุให้คนลาว เขมร ข่า ญวน ที่เข้ามาทำมาหากินในฝั่งขวาแม่น้ำโขงจะต้องเสียเงินส่วยให้แก่ทางราชการคนละกึ่งตำลึง เงินเกณฑ์ราชการ 2 สลึง เงินค่าข้าว 1 บาท* เมื่อมองซิเออร์เฟอรังค์เป็นกงสุลที่สองประจำเมืองอุบลราชธานีมีคำสั่งมิให้คนลาว ข่า เขมร ญวน เสียส่วยให้แก่ฝ่ายไทย กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ก็ได้มีหนังสือตอบไปยังมองซิเออร์เฟอรังค์ในการปฏิเสธข้อเรียกร้องของฝ่ายฝรั่งเศสมีความว่า

> " ..ด้วยคนญวน เขมร ลาว หรือข่าหรือใดๆ ที่มาตั้งอยู่ในแผ่นดินสยาม ก็ย่อมหาผลประโยชน์ในแผ่นดินสยามด้วยความเป็นธรรม ก็สมควรเสียภาษีอากรส่วยโดยข้อบังคับสำหรับบ้านเมือง...ความเห็นเช่นนี้คงจะไม่ผิดธรรมเนียมของโลก ทั้งไม่ได้รับความบังคับของราชาธิปตัยสยาม ในการที่ไม่ให้เก็บภาษีอากรส่วยในคนพวกใดที่มาอยู่ในมณฑลลาวกาวนี้ เพราะฉะนั้นจะยินยอมโดยหนังสือไวสกงสุลฝรั่งเศสยังไม่ได้เป็นอันขาด " [2]

แต่ร้องกงสุลของฝรั่งเศสไม่รับฟังเหตุผลของฝ่ายไทยและได้ส่งหนังสือโต้ตอบมายังกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์โดยอ้างว่าในเรื่องส่วยนี้ นายปาวีได้เคยบอกกล่าวกับพระยาภักดีณรงค์ไม่ให้เก็บส่วยแก่ ญวน เขมร ลาว ข่าที่เกิดฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่ข้ามมาทำมาหากินในฝั่งขวาพระราชอาณาเขตไทยซึ่งฝ่ายไทยก็ยังยืนกราน

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2 25/13 <u>พระยาศรีสิงหเทพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์</u> 18 เมษายน ร.ศ. 120

* ในอัตราเดียวกันกับคนไทย

[2] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21 ก/52 <u>กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์</u> 1 มีนาคม ร.ศ. 116

ที่จะเก็บเงินส่วยแก่คนลาว เขมร ญวน ข่า อยู่อย่างเดิม[1] ในเรื่องการเก็บส่วย กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงมีพระดำริที่จะให้กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ตอบไปยังกงสุลใหญ่ฝรั่งเศสที่เมืองอุบลราชธานีดังความดังนี้

" 1 คนเกิดฝั่งขวาที่ได้ข้ามมาอยู่ฝั่งขวาตั้งแต่ก่อนฝรั่งเศสได้ฝั่งซ้าย นั้นจะต้องถือว่าเป็นคนในบังคับสยามและเก็บส่วยเหมือนพลเมืองทั้งปวง เพราะเกิดในพระราชอาณาจักรและเข้ามาในพระราชอาณาจักรก่อนที่ฝรั่งเศสได้มีอำนาจในฝั่งซ้ายมีตัวอย่างที่จะยกได้ เช่น พวกญวนที่อพยพเข้ามาอยู่ในพระราชอาณาจักรแต่ก่อนฝรั่งเศสได้เมืองญวน ฝรั่งเศสก็ได้ยินยอมให้คนพวกนี้เป็นคนในบังคับไทยตลอดมา

2. คนฝั่งซ้ายที่ข้ามมาภายหลังฝรั่งเศสได้ฝั่งซ้ายจะยกการเก็บส่วยก็ไม่ได้ เพราะตามหนังสือสัญญาซึ่งว่าด้วยคนข้ามไปมาทั้งสองฝ่ายตกลงจะให้ได้รับผลประโยชน์เสมอกัน คนฝั่งขวาข้ามไปฝั่งซ้ายเก็บส่วย คนฝั่งซ้ายข้ามมาฝั่งขวาไทยก็ต้องเก็บส่วยเหมือนกัน

3 ถ้าหากว่าฝรั่งเศสจะได้เอาตามสัญญาเดิมอ้างอำนาจที่คนในบังคับต่างประเทศต้องอยู่ในบังคับของกงสุลในประเทศนั้น ฝ่ายเราก็จะต้องกวดเอาให้เต็มตามข้อสัญญาเดิม กล่าวคือไม่ยอมให้คนฝั่งซ้ายมาถือที่ดินหรือภูมิลำเนามั่นคงหรือไปมาโดยไม่มีหนังสือเป็นทางตลอดเขตแขวงมณฑลลาวกาว เว้นไว้แต่ในที่ 25 กิโลเมตรยอมให้ไปมาได้ด้วยหนังสือเดินทางของฝรั่งเศสตามหนังสือสัญญานี้ "[2]

พระดำริเกี่ยวกับการเสียเงินส่วยซึ่งกรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงกราบบังคมทูลแด่รัชกาลที่ 5 ก่อนที่จะแจ้งให้กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์นำไปตอบโต้กับฝ่ายฝรั่งเศส

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21 ก/52 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 21 มีนาคม ร.ศ. 116

[2] ที่

แสดงให้เห็นว่า ทางฝ่ายไทยจะไม่ยอมยอมตามข้อที่ฝรั่งเศสจะให้มีการยกเว้นการเก็บส่วยแก่คนลาว เขมร ญวน ข่า กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงประทานข้อเสนอในการเก็บส่วยเพิ่มเติมจากพระดำริทั้ง 3 ข้อ โดยเพิ่มเติมในข้อ 2 ว่า " ถ้าฝรั่งเศสไม่เก็บส่วยแก่คนฝั่งขวาที่ข้ามไปฝั่งซ้ายก็จะยอมงดการเก็บส่วยแก่คนฝั่งซ้าย ซึ่งข้ามมาฝั่งขวา เมื่อภายหลังแผ่นดินฝั่งซ้ายเป็นของฝรั่งเศส "[1] ทั้งนี้เพราะถ้าฝ่ายไทยเสนอให้เลิกเก็บส่วยแก่คนในบังคับทั้งหมดทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายฝรั่งเศส มิต้องมีพันธะในเรื่องการเสียเงินส่วย ฝ่ายฝรั่งเศสจะเป็นฝ่ายที่จะต้องสูญเสียผลประโยชน์มากกว่าทางฝ่ายไทยดังปรากฏในพระดำริของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพมีความว่า

> " ทางที่จะพูดอย่างนั้นเป็นทางดี ที่ให้อัทยาไศรยเราจะผ่อนผัน หาความเรียบร้อยโดยยุติธรรมและไม่ต้องกลัวที่ฝรั่งเศสจะยอม เพราะกำลังฝรั่งเศสอาศัยแต่ด้วยการเก็บส่วยเป็นใหญ่ การที่เลิกข้างเขาเสียเปรียบมากกว่าเรา "[2]

การตอบโต้ด้วยเหตุผลซึ่งทางฝ่ายไทยเสนอไปยังกงสุลที่สองฝรั่งเศสที่เมืองอุบลราชธานีมิได้ยุติปัญหาการเก็บส่วยคนลาว เขมร ญวน ข่า ให้สิ้นสุดลงได้เพราะปรากฏเหตุการณ์ในเวลาต่อมาราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ได้มาร้องยังกระทรวงการต่างประเทศมิให้ฝ่ายไทยเก็บเงินส่วยแก่คนฝั่งซ้ายซึ่งได้มาตั้งภูมิลำเนาในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงก่อนทำสัญญา ร.ศ. 112 กับกรุงฝรั่งเศส และเป็นผู้ที่ได้จดทะเบียนในที่ว่าการกงสุลฝรั่งเศสโดยมีหนังสือคุมตัวและมีหนังสือเดินทางจากเจ้าพนักงานสยามแล้ว[3]

ในข้อนี้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงมีหนังสือแจ้งให้กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทรงทราบเพื่อจะได้ยึดถือเป็นกฎเกณฑ์ในการเก็บส่วยคนในบังคับได้ถูกต้อง พร้อมกันนั้น

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5, ม.2.21 ก/52 <u>กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5</u> 21 มีนาคม ร.ศ. 116

[2] <u>ด</u>

[3] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5, ม.2.21/25 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ <u>ทูลกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์</u> พฤศจิกายน ร.ศ. 117

พระองค์ทรงประทานหลักเกณฑ์การเก็บส่วยแก่คนในบังคับฝรั่งเศสให้ชัดเจนมีความว่า

" ถ้าคนใดถึงจะเกิดในที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงก็ดี แต่ได้มาอยู่ในที่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงก่อนทำสัญญา ศก 112 กับกรุงฝรั่งเศสเช่นนี้ก็ให้ทรงถือว่าเป็นคนในบังคับสยาม ควรเรียกเก็บเงินส่วยดังเช่นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ในมณฑลนั้น ในข้อหนึ่งซึ่งว่าต้องมีหนังสือเดินทางจากเจ้าพนักงานสยามด้วยการงดไม่เก็บส่วยโดยถือว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสนั้น เ เพราะเหตุว่าในสัญญาระหว่างกรุงสยามกับฝรั่งเศสจุลศักราช 1218 ข้อ 7 มีใจความว่า คนในบังคับฝรั่งเศสจะไปมาในพระราชอาณาเขตรต้องมีหนังสือเดินทางจากเจ้าพนักงานฝ่ายสยามเป็นสำคัญ เพราะฉะนั้นถ้าคนใดอ้างว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส แต่ไม่มีหนังสือเดินทางจากเจ้าพนักงานฝ่ายสยามแล้วจะเชื่อถือว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสไม่ได้ เว้นแต่ในที่ 25 กิโลเมตร ถ้าคนในบังคับฝรั่งเศสจะมีแต่หนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานฝรั่งเศส ซึ่งอยู่ในที่ 25 กิโลเมตร ก็เป็นใช้ได้อย่างหนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานสยาม ตามหนังสือสัญญ สัญญาใหม่ ศก 112 ในข้อ 7 แต่หนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานฝรั่งเศสนั้นใช้ได้เฉพาะในที่ 25 กิโลเมตร ถ้าจะเข้ามาในพระราชอาณาเขตร ส่วนนอกที่ 25 กิโลเมตรแล้วต้องมีหนังสือเดินทางจากเจ้าพนักงานฝ่ายสยาม หนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานของฝรั่งเศสเป็นใช้ไม่ได้ " [1]

หลักเกณฑ์ในการเก็บส่วยคนในบังคับตามพระดำริของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ได้แก้ปัญหาเรื่องคนในบังคับดังนี้

---

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5, ม.2.21 ก/25 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ พฤศจิกายน ร.ศ. 117

ประการแรก ตัดปัญหาความยุ่งยากในเรื่องคนฝั่งซ้ายที่เข้ามาตั้งภูมิลำเนาในฝั่งขวาก่อน ร.ศ. 112 ให้เป็นคนในบังคับสยาม ซึ่งจะต้องเสียเงินส่วยเหมือนกับคนไทยในมณฑลลาวกาว

ประการที่สอง ให้งดการเก็บส่วยคนในบังคับฝรั่งเศสที่มีหนังสือเดินทาง ... เจ้าพนักงานฝ่ายสยาม ส่วนคนในบังคับฝรั่งเศสซึ่งเดินทางมาในฝั่งขวาโดยไม่มีหนังสือเดินทางเจ้าพนักงานสยามจะไม่ถือว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ในข้อนี้เป็นการขจัดปัญหาความยุ่งยากในการอ้างสิทธิเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสเข้ามาชักชวนคนฝั่งขวาให้อพยพไปอยู่ฝั่งซ้ายเหมือนดังกรณีที่เกิดขึ้นในการกระทำของพระยาภักดีศรีสิทธิสงคราม (คำผุย) เป็นต้น

ประการที่สาม การกำหนดหนังสือเดินทางของฝรั่งเศสมีผลบังคับใช้เฉพาะในเขต 25 กิโลเมตร ส่วนนอกเขต 25 กิโลเมตรจะต้องมีหนังสือพนักงานฝ่ายสยาม ในข้อนี้นอกจากจะช่วยขจัดปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสมาชักชวนคนฝั่งขวาไปเป็นพวกของฝรั่งเศสแล้ว ยังเป็นข้อที่ป้องกันการรุกล้ำของคนในบังคับฝรั่งเศสที่มีคดีความในฝั่งซ้ายอพยพหลบหนีมาอยู่ฝั่งขวาซึ่งสร้างความยุ่งยากในการติดตามผู้กระทำผิดมาดำเนินคดี และเป็นปัญหาการปกครองของไทยต้องคอยระวังการที่เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสเข้ามาในเขตฝั่งขวาแม่น้ำโขงโดยใช้ข้ออ้างการติดตามคนฝั่งซ้าย เป็นต้น

2. การถือกรรมสิทธิในที่ดิน

ตามความในสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส พ.ศ. 2399 ในข้อ 5 ได้ระบุเกี่ยวกับการเช่าซื้อที่ดินของคนในบังคับฝรั่งเศสไว้เฉพาะในเขตที่ติดต่อกับกรุงเทพฯ ไม่เกิน 24 ชั่วโมงเท่านั้น แต่ในระยะเวลาที่ผ่านมาทางฝ่ายไทยและฝรั่งเศสได้ลงนามในสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ซึ่งข้อความของสัญญาในข้อ 6 และข้อ 8* มีข้อเกี่ยวข้องในเรื่องที่ดินไว้ดังนี้

---

* โปรดดูข้อความของสนธิสัญญาในภาคผนวก ญ.

ข้อ 6 ทางฝ่ายไทยอนุญาตให้ฝรั่งเศสก่อสร้างท่าจอดเรือ และที่ทำฟืนไว้ด้านในฟากตะวันตกหรือฝั่งขวาแม่น้ำโขงได้

ข้อ 8 ทางฝ่ายไทยอนุญาตให้ฝรั่งเศสตั้งศาลกงสุลในที่ใดๆ ซึ่งฝรั่งเศสเห็นว่าสมควรแก่ประโยชน์แก่คนในบังคับ

ข้อความในสนธิสัญญาทั้ง 2 ข้อนี้จะเป็นช่องทางให้ฝรั่งเศสตีความเพื่อหาเหตุในการซื้อที่ดินทั่วพระราชอาณาเขตได้ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ปรากฏขึ้นจริงในปี พ.ศ. 2441 ไวสกงสุลฝรั่งเศสที่เมืองอุบลราชธานีจะขอซื้อที่ดินในอุบลราชธานีโดยอ้างถึงความจำเป็นที่จะขยายที่ทำการศาลต่างประเทศ [1] ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ทางฝ่ายไทยต้องดำเนินการแก้ไขปัญหาทั้งนี้เพราะถ้าฝ่ายไทยอนุญาตให้คนฝรั่งเศสซื้อที่ดินในพระราชอาณาเขตนอกเหนือจากสัญญา พ.ศ. 2399 แล้ว ในเวลาต่อมาคนในบังคับฝรั่งเศสก็จะอ้างสิทธิในการซื้อที่ดินได้

เพื่อเป็นการเตรียมป้องกันปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสจะสร้างปัญหาความยุ่งยากในเรื่องกรรมสิทธิในการเช่าซื้อที่ดินในพระราชอาณาเขต กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงมีร่างตราน้อยกราบทูลกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ให้นำข้อ 5 ของสัญญา พ.ศ. 2399 เป็นหลักฐานยืนยันในการขอเช่าซื้อที่ดินในมณฑลลาวกาวมีความว่า

> " อนึ่งในสัญญากรุงฝรั่งเศสจุลศักราช 1218 ข้อ 5 มีใจความว่า คนในบังคับฝรั่งเศสจะซื้อหรือเช่าที่ดินได้ แต่ในเขตรที่กำหนดระยะทาง 24 ชั่วโมงจากกรุงเทพฯ เท่านั้น เพราะฉะนั้นคนในบังคับฝรั่งเศสในมณฑลลาวกาวจะซื้อหรือเช่าที่ดินทำการเพาะปลูกหรือตั้งบ้านเรือนเป็นภูมิลำเนาในมณฑลลาวกาว นอกจากได้รับอนุญาตพิเศษจากกรุงเทพฯ เป็นไม่ได้ ความข้อนี้ควรพระเดชพระคุณจะชี้แจงให้เป็นที่เข้าใจชัดเจนทั่วกัน

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21 ก/52 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 13 มีนาคม ร.ศ. 116

แต่การเรื่องที่ดินนี้เข้าใจว่า ในมณฑลลาวกาวคนฝั่งซ้ายซึ่งควรยอมให้เป็นคนในบังคับฝรั่งเศสได้นั้นจะมีที่ดินเป็นบ้านหรือเรือกสวนไร่นาอยู่แล้ว เห็นว่าถ้าไม่มีเหตุอย่างใดก็ควรนิ่งเสีย ให้คงอยู่ไปตามเดิมอย่ารบกวนจะดีกว่า แต่สืบไปภายหน้าถ้ามีคดีหรือเหตุอย่างใดบรรดาเกี่ยวด้วยที่ดินเป็นต้นว่าจะซื้อขายหรือยกให้แลกเปลี่ยนกันนั้นควรให้เจ้าพนักงานฝ่ายเราโต้เถียงไม่ยอมรับว่าคนในบังคับต่างประเทศมีอำนาจถือที่ดินเป็นกรรมสิทธิได้ทุกครั้งคราว แม้ผู้นั้นจะนำหลักฐานที่ได้ซื้อขายหรือปันให้กันมาอย่างไรก็ดี ควรให้เจ้าพนักงานของเราโต้เถียงไว้ว่า การที่ซื้อขายให้ปันกันมานั้น ถ้าได้ทำมาแล้วจริงก็เป็นการเข้าใจผิดหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีจะรับว่าถูกไม่ได้ "[1]

3. ฝรั่งเศสขอขยายอาณาเขตของคนในบังคับฝรั่งเศส

ตามข้อความของสัญญาน้อยในข้อ 4 วันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ 2436 ได้กล่าวถึงขอบเขตและสิทธิของคนในบังคับฝรั่งเศสตลอดจนถึงฝั่งซ้ายลำน้ำโขงมีความว่า

คอเวอนแมนต์สยามจะต้องส่งให้ตามใจราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ฤาเจ้าพนักงานฝรั่งเศสที่พรมแดนนั้น บรรดาคนในบังคับฝรั่งเศสคน คนญวน คนลาว ที่อยู่ฝั่งซ้ายฟากตะวันออกแม่น้ำโขง แลคนเขมรผู้ที่ต้องกักขังอยู่ด้วยสรรพเหตุใดๆ นั้นทั้งสิ้น คอเวอนแมนต์สยามจะไม่ขัดขวางอย่างใดอย่างหนึ่ง ในการที่คนชาวเมืองในฝั่งซ้ายฟากตะวันออกแม่น้ำโขงนั้นจะกลับไปบ้านเดิม "

หลังจากที่สัญญาฉบับนี้ได้มีการแลกเปลี่ยนสัตยาบันกันแล้ว ทางฝ่ายไทยได้ปฏิบัติตามสัญญาดังกล่าวนี้ คือ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21 ก/25 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ พฤศจิกายน ร.ศ 117

ประการแรก ทำการปลดปล่อยคนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่ถูกจำกุมตัวไว้และยินยอมให้คนฝั่งซ้ายที่เข้ามาอยู่ ณ ฝั่งขวากลับไปบ้านเมืองของตนได้ ดังเช่นรัฐบาลไทยได้มีคำสั่งให้ปล่อยตัวท้าวขันตีและญาติพี่น้องพร้อมทั้งนำไปส่งให้กับเจ้าพนักงานฝรั่งเศสที่เมืองหนองคาย [1]

ประการที่สอง รัฐบาลไทยได้ออกประกาศให้บรรดาคนฝั่งซ้ายกลับไปบ้านเมืองของตนในฝั่งขวา ซึ่งประกาศฉบับนี้เรียกว่า " ประกาศว่าด้วยไม่ให้กักขังคนที่จะกลับไปบ้านเมืองของคนในฝั่งซ้ายฟากตะวันออกแม่น้ำโขง " * หลังจากได้ออกประกาศแล้ว นายปาวีจึงถือโอกาสให้รัฐบาลไทยส่งตัวเจ้านายและชาวหลวงพระบางจำนวน 37 คน ซึ่งกำลังรับราชการและเรียนหนังสืออยู่ในกรุงเทพฯ กลับไปนครหลวงพระบาง แต่ปรากฏว่าเมื่อฝ่ายไทยอนุญาตตามคำขอของนายปาวี พวกเจ้านายหลวงพระบางทั้ง 37 คนไม่สมัครใจจะกลับไป จึงพากันหลบหนีไปจากที่พักจึงทำให้นายปาวีกล่าวโทษรัฐบาลไทยที่มีส่วนรู้เห็นกับพวกเจ้านายนครหลวงพระบางจึงอ้างเหตุที่เกิดขึ้นไม่ยอมเจรจาเรื่องการค้าขายและการเก็บภาษีในเสียมราฐ พระตะบองตลอดจนบริเวณ 25 กิโลเมตร [2]

ก. ข้อเสนอของฝ่ายฝรั่งเศสในการขอขยายขอบเขตของคนในบังคับฝรั่งเศส

การปฏิบัติตนของฝ่ายไทยตามสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ได้แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลไทยยอมรับตามข้อเสนอของรัฐบาลฝรั่งเศสตลอดมาโดยมีนายปาวี** เป็นผู้แทน แต่การที่ฝ่ายไทยไม่ยินยอมปฏิบัติตามข้อเสนอของนายปาวีเพื่อรักษาสัมพันธไมตรีอันดีระหว่างไทยกับฝรั่งเศสทำให้นายปาวีเรียกร้องผลประโยชน์ฝ่ายตนจากรัฐบาลไทยมากขึ้น ดังปรากฏในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่องจ้าวลาวซึ่งพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณราชทูตไทยประจำประเทศฝรั่งเศสทรงมีความเห็นว่า

---

[1] จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ อ.ต. หน้า 197.

* โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ฎ

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.18/4 พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณกราบทูลรัชกาลที่ 5 3 มีนาคม ร.ศ. 112.

** ระหว่าง พ.ศ. 2436 - พ.ศ. 2437.

"...ราโชบายในหมู่นี้เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าจะต้องแข็งขึ้นหน่อยดีกว่าอ่อนตามนายปาวีไปทุกอย่าง ปาวีมันรู้ตัวแล้วว่ามันเป็นเบี้ยบน กรมหลวงเทวะวงศ์ มันก็จะแกล้งรีดเค้นเอาต่างๆ ในเรื่องเจ้าลาวเป็นต้น ที่ไม่ได้มีสั่งไปเลยแต่เคาเวอนแมนต์นี้ เป็นอันมันทำเอาเองทั้งสิ้น ... "[1]

การแสวงหาผลประโยชน์ของฝ่ายฝรั่งเศสเกี่ยวกับคนในบังคับ นายปาวีได้ยื่นข้อเสนอต่อรัฐบาลไทยที่จะขยายขอบเขตของคนในบังคับฝรั่งเศสเพิ่มเติมจากสัญญาที่ได้ตกลงกันโดยนายปาวียื่นข้อเสนอต่อกรมหมื่นเทวะวงษวโรประการให้คนฝั่งซ้ายซึ่งข้ามมาอยู่ฝั่งขวาให้ไปลงชื่อเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสเสียทั้งสิ้น โดยให้ฝ่ายไทยเพิ่มเติมไว้ในประเทศ ปลดปล่อยคนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2437 มีความว่า

" บรรดาผู้ซึ่งยังไม่มีกำลังสามารถจะกลับไปฝั่งซ้ายในเวลานี้ได้ด้วยเหตุใดๆ ก็ดี ให้ตามใจที่จะไปจดบาญชีลงชื่อของคนเหล่านั้นไว้ในที่ว่าการกงสุลฝรั่งเศสซึ่งอยู่ใกล้ๆ " [2]

ข้อเสนอเพิ่มเติมของนายปาวี กรมหมื่นเทวะวงษวโรประการทรงไม่เห็นพ้องตามข้อเสนอของนายปาวี เพราะเป็นการแสดงให้เห็นว่าถ้าฝ่ายไทยยินยอมตามแล้วคนฝั่งซ้ายที่เป็นคนในบังคับสยาม ซึ่งข้ามมาทำมาหากินตั้งภูมิลำเนาอยู่เป็นเวลาจะต้องโอนสัญชาติเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสทั้งสิ้น ดังที่พระองค์ทรงประทานความเห็นมีความว่า

" ไม่อาจจะตกลงในเรื่องนี้ โดยอย่างสังเขปรวมเช่นนั้นได้ เพราะสัญญาคอเวนชั่นไม่ได้เปลี่ยนแปลงชาติของผู้ซึ่งตั้งถิ่นถานบ้านเรือนอยู่ในกรุงสยามเลย

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.18/4 ล.ค.

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5, ฝ. 18/12 นายปาวีกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษวโรประการ 17 มีนาคม ร.ศ. 112

ผู้ซึ่งเคยถือว่าเป็นคนในบังคับไทยแต่ก่อนมาแล้ว ก็ต้องถือตามนี้ต่อไป เสมอ ตลอดเวลาที่ตัวผู้นั้นยังอยู่ในประเทศ " [1]

การตอบโต้ของกรมหมื่นเทวะวงษวโรปการเป็นการแสดงเหตุผลของฝ่ายไทยที่ไม่ยอมปฏิบัติตามข้อเสนอของนายปาวี ซึ่งเป็นข้อที่ยังตกลงกันไม่ได้จนในที่สุดนายปาวีได้พ้นตามตำแหน่งอุปทูตประจำกรุงเทพฯ ทางรัฐบาลฝรั่งเศสได้จัดส่งนายโยเสฟปีแลงสกี้ มาดำรงตำแหน่งสืบต่อจากนายปาวี นายโยเสฟ ปีแลงสกี้ได้นำข้อโต้แย้งระหว่างรัฐบาลไทยกับนายปาวีมายืนกรานที่จะให้คนลาวทั้งปวงที่เกิดข้างฝั่งซ้ายฟากตะวันออกได้มาตั้งภูมิลำเนาในฝั่งขวาจะต้องเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสทั้งสิ้น กรมหมื่นเทวะวงษวโรปการทรงตอบโต้การอ้างข้อเสนอของฝ่ายฝรั่งเศสที่กล่าวนอกเหนือจากขอบเขตของสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ในสัญญาน้อยข้อ 4 มีความว่า

> " เหตุใดจึงไม่ลงเสียในสัญญาเป็นข้อชัดเจนง่ายๆ ให้มั่นคงว่าคนลาวทั้งสิ้น แต่ฝั่งซ้ายฟากตะวันออกแม่น้ำโขง ตั้งบ้านเรือนอยู่ข้างฝั่งขวาตะวันตกแม่น้ำโขงโดยน้ำใจตนเองแล้ว จะต้องลงชื่อเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสเล่า " [2]

ข. ข้อตกลงขอบเขตของคนในบังคับฝรั่งเศส

การโต้การมกันในขอบเขตของคนในบังคับฝรั่งเศสและความหมายของสัญญาน้อยได้ข้อ 4 ไม่สามารถที่จะตกลงกันได้ในช่วงเวลาที่นายโยเสฟ ปีแลงสกี้ดำรงตำแหน่งอุปทูตประจำกรุงเทพฯ การโต้เถียงเรื่องคนในบังคับจำต้องสืบต่อไป

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต 18/12 <u>กรมหมื่นเทวะวงษวโรปการถึงนายปาวี</u> 22 มีนาคม ร.ศ. 112

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.18.2/2 <u>กรมหมื่นเทวะวงษวโรปการถึงนายโยเสฟ ปีแลงสกี้</u> 11 มกราคม ร.ศ. 113

เวลานาน จนในที่สุดเมื่อฝ่ายไทยยอมสละดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงทั้งหมด ทั้งสองฝ่ายจึงได้ลงนามตกลงกันเพื่อยุติปัญหาคนในบังคับในสนธิสัญญาฉบับวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 โดยในข้อ 11 ของสนธิสัญญาฉบับนี้ได้ระบุว่า

> " คนกำเนิดในประเทศเอเชีย เกิดในดินแดนซึ่งอยู่ในใต้อำนาจการปกครองโดยตรงของกรุงฝรั่งเศส หรือในดินแดนที่อยู่ในความป้องกันของกรุงฝรั่งเศสจะมีอำนาจที่จะรับความป้องกันของกรุงฝรั่งเศสได้ ยกเว้นเสียแต่ผู้ซึ่งได้เข้ามาตั้งอยู่ในกรุงสยาม เมื่อก่อนเวลาที่ดินแดนที่กำเนิดของคนเหล่านั้นได้เข้าอยู่ในอำนาจปกครองหรือความป้องกันของฝรั่งเศส ความป้องกันฝรั่งเศสจะมีไปถึงเพียงบุตรของคนเหล่านั้น แต่จะไม่มีเพื่อไปถึงหลานของคนเหล่านั้น " *

5. ความพยายามของรัฐบาลไทยในการรักษาสิทธิดินแดนลาวทางตอนใต้ของฝั่งขวาแม่น้ำโขงก่อนการลงนามในสนธิสัญญา พ.ศ. 2446

ก่อนที่ฝรั่งเศสจะเข้าครอบครองดินแดนลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงตามการลงนามในสนธิสัญญา พ.ศ 2446 รัฐบาลไทยได้พยายามที่จะแก้ไขปัญหาซึ่งเกิดขึ้นในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงดังได้กล่าวมาแล้ว นอกเหนือจากการขจัดปัญหาการปกครองที่เกิดขึ้นโดยตรงในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง ในช่วงเวลาเดียวกันนี้รัฐบาลไทยได้พยายามใช้วิธีการทางการทูตเพื่อหาทางป้องกันสิทธิของดินแดนลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงดังนี้

5.1 การเจรจาทางการทูตกับฝรั่งเศสในการขจัดปัญหาการแทรกแซงทางการเมืองของเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสในนครจำปาศักดิ์(ฝั่งขวา)

หลังจากที่ฝรั่งเศสได้ครอบครองดินแดนลาวฝ่ายซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมด รัฐบาลฝรั่งเศสมีเป้าหมายที่จะเข้าครอบครองดินแดนฝั่งขวาที่ยังคงเหลืออยู่ ทั้งนี้เพื่อ

---

* โปรดดูรายละเอียดในการเจรจาแก้ไขปัญหาคนในบังคับ ในบทที่ 6

เป็นการสร้างจักรวรรดินิยมของฝรั่งเศสในทางตะวันออก เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสในอินโดจีนจึงได้ออกปฏิบัติการซึ่งแสดงถึงการแทรกแซงทางการเมืองด้วยวิธีการชักชวนเจ้ายุติธรรมธรให้สวามิภักดิ์ต่อฝ่ายฝรั่งเศสตลอดจนการชักชวนข้าราชการทางฝั่งขวาให้เป็นพวกของรัฐบาลฝรั่งเศส เหตุการณ์อันปรากฏอย่างชัดแจ้งในการกระทำของฝ่ายฝรั่งเศสทำให้รัฐบาลไทยมีความวิตกที่จะต้องเผชิญกับเหตุการณ์ทางการเมืองเหมือนกับวิกฤติกาล ร.ศ. 112 ด้วยเหตุนี้จึงทำให้รัฐบาลไทยหาทางป้องกันการรักษาสิทธิของไทยในดินแดนลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงโดยวิธีการเจรจาทางการทูตกับรัฐบาลฝรั่งเศสที่กรุงปารีส ดังปรากฏในรายงานของพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ ทำการเจรจากับนายฮาโนโตซ์ เสนาบดีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของฝรั่งเศส มีความว่า

" ได้รับคำสั่งของราชาธิปตัยสยามให้ชี้แจงโดยแข็งแรงถึงเหตุการซึ่งพึ่งได้เกิดขึ้นในแขวงแม่น้ำโขงบ้าง และในเวลาเดียวกันให้ขอต่อเสนาบดีได้จัดการไม่ให้เจ้าพนักงานฝรั่งเศสแลผู้อื่นๆ ทำดังนี้ต่อไปจงได้ เพราะว่าถ้าหากว่าไม่ได้ห้ามปรามการดังนี้ ภายหลังก็จะเป็นเหตุให้เกิดการวุ่นวายกันในแขวงนั้นเป็นแน่แท้ เป็นต้นว่า ราชาธิปไตยสยามได้รับคำบอกแล้วว่า กอมมานเดอกับเลฟเตอแนนต์แห่งเรือกลไฟฝรั่งเศส 2 คน ได้ขึ้นบกที่เมืองนครจำปาศักดิ์ไปหาเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ กรุงสยามกับฝรั่งเศสได้ตกลงกันแล้วว่า แขวง 25 กิโลเมตรนั้นตกเป็นของฝรั่งเศสแล้ว เหตุฉะนี้เจ้าเมืองคงจะคิดตั้งแต่นั้นไปว่าเจ้าเมืองอยู่ในการบำรุงฝรั่งเศสด้วย "[1]

---

* ได้กล่าวมาแล้วในหน้า 595 - 600

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5,ฝ.33/1 รายงานการสนทนาของพระองค์เจ้าวัฒนานุวงษ์กับนายฮาโนโตซ์ คำแปลที่ 21436 31 มีนาคม ร.ศ. 113

พร้อมกับการรายงานทางการทูตให้รัฐบาลฝรั่งเศสได้ทราบถึงความเคลื่อนไหวของเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสในอินโดจีน พระองค์เจ้าวัฒนานุวงษ์ทรงชี้แจงปัญหาดินแดน 25 กิโลเมตร ในฝั่งขวาทางตอนใต้ตลอดจนการขยายอิทธิพลของนายบาวีในเมืองสีทันดอนด้วย โดยพยายามที่ให้นายฮาโนโตซ์ยอมรับข้อเสนอของฝ่ายไทยดังนี้

1. เมืองนครจำปาศักดิ์ซึ่งเป็นที่ประทับของเจ้ายุติธรรมธรเป็นอาณาเขตของสยามโดยสมบูรณ์ดังปรากฏในอรรถธิบายของพระองค์เจ้าวัฒนานุวงษ์ว่า "เมืองนครจำปาศักดิ์ไม่ได้ตั้งอยู่ฝั่งซ้าย อาณาเขตสยามตั้งอยู่ที่แม่น้ำโขงฝั่งขวาจริงแล้ว"[1]

2 ให้รัฐบาลฝรั่งเศสกล่าวตักเตือนการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสในอินโดจีนซึ่งได้แสดงการขยายอิทธิพลทางการเมืองในฝั่งขวาแม่น้ำโขง

ความพยายามของรัฐบาลไทยในการใช้วิธีการเจรจาทางการทูตมิได้ก่อให้เกิดผลประโยชน์ดังที่รัฐบาลไทยในกรุงเทพฯ ได้คาดคิดไว้ ทั้งนี้เพราะนายฮาโนโตซ์ไม่ได้ยอมรับการชี้แจงของพระองค์เจ้าวัฒนานุวงษ์ โดยที่นายฮาโนโตซ์แจ้งว่าทางรัฐบาลฝรั่งเศสที่ปารีสไม่ได้รับรายงานการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสอินโดจีนเหมือนกับทางฝ่ายไทยมีหลักฐานปรากฏไว้ ดังปรากฏในคำตอบของนายฮาโนโตซ์มีความว่า

1. เกี่ยวกับการแทรกแซงทางการเมืองในนครจำปาศักดิ์ของเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสนายฮาโนโตซ์กล่าวว่า " เห็นจะมีความเข้าใจผิดบ้าง " เมืองจำปาศักดิ์ตั้งอยู่ที่แม่น้ำโขงฝั่งซ้าย เหตุฉนี้คอมมานเดอร์กับเรสิดอแนนสองคนนั้นต้องพูดอ้างถึงฝั่งซ้ายแล้วหาได้อ้างถึงฝั่งขวาไม่. ถังไม่ได้รับคำบอกประการใดว่า เจ้าพนักงานในแขวงนั้น ได้ประพฤติโดยอย่างนั้นแล้ว ถ้ามีการฉนั้นเกิดขึ้นแล้วข้าพเจ้าจึงจะมีคำสั่งไปให้หยุดการฉนั้นในทันที เพื่อจะได้หลีกเหตุทุกๆ อย่างอันจะเป็นที่ให้เกิดความไม่ชอบกันตามแต่จะได้ "[2]

---

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.33/1 <u>รายงานการสนทนาของพระองค์เจ้าวัฒนานุวงษ์กับนายฮาโนโตซ์</u> คำแปลที่ 21436 31 มีนาคม ร.ศ. 113

[2] <u>ก.</u>

2. เกี่ยวกับการขยายอิทธิพลของนายปาวีในสิบสองจุไทและนายฮาโนโตซ์ได้ตอบปฏิเสธคำฟ้องของพระเจ้าวัฒนานุวงศ์ไว้ว่า " ถ้าจะรับว่ามองซิเออร์ปาวีเกี่ยวข้องในการเรื่องนี้ประการใดก็ไม่ได้ และเป็นการยากที่จะเข้าใจได้ว่าได้ออกคำประกาศอย่างนี้แล้ว เสนาบดีไม่ได้ทราบในการนี้ประการใดเลย... บัดนี้มองซิเออร์ปาวีก็อยู่ไกลที่เมืองเหนือใกล้เคียงกับเมืองเชียงแขงพร้อมกับมิสเตอร์สกอต " [1]

จากคำตอบของนายฮาโนโตซ์แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลฝรั่งเศสจะไม่รับทราบในเหตุการณ์ซึ่งเกิดจากการแทรกแซงทางการเมืองในดินแดนลาวฝั่งขวาโดยการปราศจากหลักฐานการรายงานของเจ้าหน้าที่รัฐบาลในอินโดจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของนายปาวี นายฮาโนโตซ์ปฏิเสธในคำร้องเรียนของพระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ว่ารัฐบาลฝรั่งเศสไม่เชื่อถือในการที่ฝ่ายไทยกล่าวอ้างการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในหัวเมืองลาวทางตอนใต้ของฝั่งขวาแม่น้ำโขง เพราะในระยะเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ. 113 [*] รัฐบาลฝรั่งเศสในอินโดจีนได้สั่งรายงานปรากฏอย่างชัดแจ้งแล้วว่านายปาวีกำลังสำรวจดินแดนทางลาวตอนเหนือ

การเจรจาทางการทูตของฝ่ายไทยในการป้องกันการกล่าวอ้างสิทธิของฝ่ายฝรั่งเศสเหนือดินแดนลาวตอนใต้ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงได้สร้างความผิดหวังให้กับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลไทยในกรุงเทพฯ แต่อย่างไรก็ตามผลแห่งความผิดหวังในครั้งนี้ได้แสดงหลักฐานปรากฏแก่การแก้ไขปัญหาการปกครองของฝ่ายไทยในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงอย่างชัดแจ้งแล้วว่า ก่อนการลงนามในสนธิสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122 ซึ่งฝ่ายไทยยอมสละสิทธิดินแดนนครจำปาศักดิ์และหัวเมืองขึ้นทางตอนใต้ให้ฝรั่งเศสเข้าครอบครอง รัฐบาลไทยได้พยายามสงวนสิทธิและรักษาสิทธิในความเป็นเจ้าของดินแดนลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงมิให้เกิดการกล่าวอ้างจากฝ่ายฝรั่งเศส

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.33/1 รายงานการสนทนาของพระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์กับนายฮาโนโตซ์ คำแปลที่ 21436 31 มีนาคม ร.ศ. 113.

[*] การขยายอิทธิพลของนายปาวีในเมืองสิบสองจุไทเกิดขึ้นในเดือนตุลาคม ร.ศ. 113 แต่นายฮาโนโตซ์ไม่ยอมรับ ทั้งนี้เพราะทางรัฐบาลฝรั่งเศสในอินโดจีนไม่ได้แจ้งให้ทางปารีสทราบมาก่อน

5.2 การดำเนินการทางทูตของฝ่ายไทยในการป้องกันการอ้างสิทธิของฝรั่งเศสในนครจำปาศักดิ์ฝั่งขวา

หลังจากการที่ฝรั่งเศสจัดปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง รัฐบาลฝรั่งเศสได้จัดตั้งที่ทำการไปรษณีย์ในนครจำปาศักดิ์ (ฝั่งซ้าย) ปี พ.ศ. 2439 โดยทำการประกาศแจ้งกับองค์การไปรษณีย์สากลที่กรุงเบิน (Bern)* ว่า " เมืองนครจำปาศักได้อนุญาตที่จะรับแลส่งห่อหีบสิ่งของ Parrel Posh ทาง. ไปรษณีย์แลกเปลี่ยนกับนานาประเทศได้แล้ว " [1] ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2439 ทางรัฐบาลไทยได้รับแจ้งความจากผู้อำนวยการองค์การไปรษณีย์สากล (The Direct of Internationalt Office of the Universal Postal Union at Bern) ให้รัฐบาลฝรั่งเศสในอินโดจีนทำการเปิดที่ทำการไปรษณีย์ได้ [2]

การจัดตั้งไปรษณีย์ในนครจำปาศักดิ์ในครั้งนี้รัฐบาลฝรั่งเศสมิได้แจ้งให้ทางองค์การไปรษณีย์สากลให้ชัดเจนว่าเป็นดินแดนนครจำปาศักดิ์ฝั่งซ้าย การที่รัฐบาลฝรั่งเศสมิได้ลงนามเป็นหลักฐานให้ชัดแจ้งเกี่ยวกับความหมายของนครจำปาศักดิ์ในครั้งนี้ก่อให้เกิดความคลุมเครือในประกาศที่นานาประเทศรับรองกับฝ่ายฝรั่งเศส ด้วยเหตุนี้จึงทำให้รัฐบาลไทยวิตกว่าข้อความของคำว่า " จำปาศักดิ์ " อาจจะก่อให้เกิดการตีความของฝ่ายฝรั่งเศสโดยอ้างสิทธิในดินแดนนครจำปาศักดิ์ซึ่งเป็นดินแดนในพระราชอาณาเขตได้

การดำเนินการเพื่อป้องกันการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสโดยใช้การตีความในสัญญาที่มีต่อนานาประเทศครั้งนี้ รัฐบาลไทยจึงต้องรีบทำการแก้ไขให้เรียบร้อยโดยกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการทรงมอบหมายให้พระยาสุริยานุวัตร** ทำการ

---

* ในประเทศสวิสเซอร์แลนด์

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.3.6/2 กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการ ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 5 พฤษภาคม ร.ศ. 114.

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.3.6/2 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการ 15 กุมภาพันธ ร.ศ. 114

** เกิด บุนนาค ขณะนั้นรับตำแหน่งเป็นอุปทูตประจำประเทศฝรั่งเศส

ติดต่อเบื้องการไปรษณีย์สากลเพื่อขอแก้คำประกาศของ " จำบาศักดิ์ " [1]

ก่อนที่จะทำการติดต่อกับองค์การไปรษณีย์สากล พระยาสุริยานุวัตรได้ทำการติดต่อกับกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสที่กรุงปารีสตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2439 จนถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2440 ปรากฏว่าทางฝ่ายฝรั่งเศสไม่ได้ส่งคำตอบให้ทราบ พระยาสุริยานุวัตรจึงได้แจ้งความไปถึงผู้อำนวยการองค์การไปรษณีย์สากลมีความว่า

" จากหนังสือของมองซิเออร์รูโซ ดูเหมือนว่า ได้ตั้งออฟฟิซไปรษณีย์ที่เมืองนครจำปาศักดิ์ ซึ่งเป็นเมืองอยู่ฝั่งซ้ายแห่งลำน้ำโขงและเพราะดังนั้นอยู่ในเขตรแขวงฝ่ายฝรั่งเศส แลตรงกันกับเมืองนครจำปาศักดิ์ฝ่ายสยาม ซึ่งตั้งอยู่ข้างฝั่งขวาสยาม...

เพื่อจะหลีกเลี่ยงความยุ่งยากกันประการใดในภายหน้า ข้าพเจ้าขอให้ท่านได้โปรดตั้งตำแหน่งในระหว่างออฟฟิซของฝรั่งเศสแลออฟฟิศฝ่ายสยามแห่งเมืองจำปาศักดิ์นั้นให้ผิดกันโดยกำหนดสลักหลังหนังสือในวัตราของออฟฟิศทั้งสองฝ่ายนี้ สำหรับฝ่ายหนึ่งให้เป็นจำปาศักดิ์ (ฝั่งขวา) ว่าด้วยประเทศสยาม แลอีกฝ่ายหนึ่งจำปาศักดิ์ (ฝั่งซ้าย) ว่าด้วยเป็นกอลอนีของอินโดไชน่า " [2]

ในวันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2440 ผู้อำนวยการองค์การไปรษณีย์สากลจึงได้แจ้งความประกาศแก่นานาประเทศให้ทราบว่า

" ข้าพเจ้าขอแจ้งความในนามของกระทรวงเมืองจีน ฝรั่งเศสให้ท่านทรา ทราบว่าโรงไปรษณีย์แห่งเมืองจำปาศัก(ลาว) อันเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสแห่งอินโดไชน่านี้ ต่อไปจะให้ชื่อว่า จำปาศัก(ฝั่งซ้าย) เพื่อเปน

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.3.6 /2 กรมหมื่นเทวะวงษวโรประการทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 21 กรกฎาคม ร ศ. 114.

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.3 6/2 พระยาสุริยานุวัตรแจ้งความมายังท่านไดเรกเตอร์แห่งออฟฟิศนานาประเทศ 11 มิถุนายน ร.ศ. 115.

การจัดเปลกจากโรงไปรษณีย์แห่งเมืองจำปาศักดิ์(ฝั่งขวา) หัวเมืองขึ้นของกรุงสยาม " [1]

ผลจากการประกาศความถูกต้างและชัดเจนในความหมายของนครจำปาศักดิ์เป็นการประกาศให้นานาประเทศทั่วโลกได้ทราบอย่างทั่วถึงกันว่านครจำปาศักดิ์ในฝั่งขวาเป็นอาณาเขตของกรุงสยามซึ่งนับว่าเป็นความสำเร็จในประการหนึ่งของฝ่ายไทยสำหรับการแก้ไขปัญหาอันเป็นข้อคลุมเครือให้มีความหมายชัดเจนอันเป็นแนวทางที่รัฐบาลไทยได้หาทางป้องกันการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง

ตลอดระยะเวลา 10 ปี (พ.ศ. 2436 – พ.ศ. 2447) ที่รัฐบาลไทยต้องเผชิญกับปัญหาการปกครองอันเกิดจากการตีความในช่องโหว่ของสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 จนก่อให้เกิดความยุ่งยากแก่รัฐบาลไทย ในที่สุดการยุติปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงได้นำไปสู่จุดจบในสนธิสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2447

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจุดจบของปัญหาการปกครองในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงจะต้องดำเนินตามรอยของอดีตด้วยการที่ฝ่ายไทยยอมโอนอ่อนผ่อนตามแก่ฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งเป็นมหาอำนาจที่กุมชะตากรรมของรัฐบาลไทยในขณะนั้น แต่เหตุการณ์ที่ผ่านมาก่อนการลงนามในสนธิสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าหลังจากที่ฝรั่งเศสได้ทำการครอบครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมด การยึดครองของฝรั่งเศสมีผลทำให้ดินแดนลาวฝั่งซ้ายและฝั่งขวามีปัญหาการปกครองภายในมากขึ้นพร้อมกันนั้นได้ก่อให้เกิดความยุ่งยากทางการปกครองให้กับฝ่ายไทย ขณะเดียวกันทางฝ่ายไทยได้พยายามที่จะแก้ไขปัญหาการปกครองในแดนลาวโดยการปรับตนให้เข้ากับฝ่ายฝรั่งเศส แต่ฝ่ายฝรั่งเศสมีจุดมุ่งหมายที่จะครอบครองหัวเมืองลาวทั้งสองฟากฝั่งแม่น้ำโขง ด้วยเหตุนี้ทางฝ่ายไทยจึงสนองตอบต่อความต้องการของฝรั่งเศสโดยการยอมสละดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้เป็นสิทธิของฝรั่งเศสเพื่อแลกกับอิสรภาพของเมืองจันทบุรี.

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.3.6/2 ประกาศว่าด้วยการแลกเปลี่ยนห่อของขวัญทางสากลไปรษณีย์ คำแปลที่ 5217 23, มิถุนายน ร.ศ. 115

บทที่ 6

การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง หลัง พ.ศ. 2436 ถึง พ.ศ. 2446

1 การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเพื่อการลงนามในสัญญาวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445

1.1 ปัญหาทางการเมืองหลังจากการลงนามในสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ 2436

ปัญหาทางการเมืองระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศสอันเกิดจากการตีความจากข้อบกพร่องของสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ซึ่งไม่แจ่มชัดจึงสร้างปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองให้แก่รัฐบาลทั้งสอง สรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ 3 ประการกล่าวคือ

1. อำนาจการปกครองของรัฐบาลไทยในเขต 25 กิโลเมตรบนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง (รวมทั้งเมืองพระตะบองและเสียมราฐ)
2. สิทธิในการครอบครองเขตแดนเมืองหลวงพระบางบนฝั่งขวาแม่น้ำโขง
3. การจดบัญชีคนในบังคับ (Registration) ของฝรั่งเศสที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย

ความขัดแย้งทั้งสามประการดังกล่าวเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งสองตกอยู่ในสภาวะการณ์แห่งความตึงเครียดทางการเมือง โดยที่ฝ่ายรัฐบาลไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบ ทั้งนี้เพราะในอนุสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ในข้อ 6 รัฐบาลฝรั่งเศสได้ยึดครองเมืองจันทบุรี โดยไม่มีกำหนดเงื่อนไข

---

* การยึดครองของฝรั่งเศสในเมืองจันทบุรีมิได้หมายถึงการยึดอาณาเขตของเมืองจันทบุรีในปัจจุบันนี้ไว้ทั้งหมด ฝรั่งเศสยึดครองเฉพาะบริเวณปากน้ำแหลมสิงห์ ปัจจุบันเรียกว่าบริเวณตึกแดงโดยฝรั่งเศสตั้งทหารไว้ 1 กองร้อย มีนายทหารยศพันตรีเป็นหัวหน้า ส่วนนอกเขตที่ฝรั่งเศสยึดครอง ทางฝ่ายไทยมอบหมายให้พระยาวิชยาธิบดีเป็นผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรีไม่เกี่ยวข้องกับเขตยึดครองของฝรั่งเศส (อ้างอิงมาจาก สวรรค์ สุวรรณโชติ ประเทศไทยกับปัญหาเมืองจันทบุรีและตราดที่ฝรั่งเศสยึดครอง ระหว่างปี พ.ศ. 2436 - 2449 หน้า 53)

อันแน่นอนว่าจะปลดปล่อยอธิปไตยของเมืองจันทบุรีเมื่อใด ซึ่งตามข้อความในอนุสัญญาระบุว่า " ..จนกว่าจะได้กระทำการสำเร็จตามข้อความในหนังสือสัญญานี้ได้สงบเรียบร้อยทั้งฝั่งซ้ายฟากตะวันออกและฝั่งขวาฟากตะวันตกในเขต 25 กิโลเมตร [1]

ความไม่แจ่มชัดของข้อความซึ่งปรากฏในสัญญาดังกล่าวนี้ ในเวลาต่อมาได้สร้างประโยชน์ให้แก่รัฐบาลฝรั่งเศสในการใช้เงื่อนไขการยึดครองเมืองจันทบุรีมาเป็นหลักประกันเพื่อการเจรจาต่อรองทางการเมืองกับรัฐบาลไทยยอมปฏิบัติตามข้อเสนอของรัฐบาลฝรั่งเศส

จากปัญหาที่เกิดขึ้นรัฐบาลไทยจำต้องรีบดำเนินการแก้ไขปัญหาทางการเมืองที่เกิดขึ้นพร้อมทั้งยื่นข้อเสนอต่างๆเพื่อให้รัฐบาลฝรั่งเศสปลดปล่อยการยึดครองจันทบุรีโดยเร็วที่สุด ด้วยเหตุนี้รัฐบาลไทยจึงนำปัญหาการเจรจากับรัฐบาลฝรั่งเศส

1.2 การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสระหว่าง พ.ศ. 2436 - พ.ศ. 2445

ในระหว่างการเจรจารัฐบาลทั้งสองได้ดำเนินการเจรจาเพื่อแก้ไขปัญหาทางการเมืองทั้งทางกรุงเทพฯ และที่กรุงปารีสโดยลักษณะการเจรจามีดังนี้

ก. การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่ปารีสระหว่าง พ.ศ. 2436 - พ.ศ. 2441

หลังจาก พ.ศ. 2436 เป็นต้นมา ไทยกับฝรั่งเศสได้เจรจาอย่างเป็นทางการครั้งแรกที่ปารีส โดยมีพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณและพระยาสุริยานุวัตรซึ่งเป็นตัวแทนฝ่ายไทยทำการเจรจากับนายฮาโนโตซ์ * แต่ผลที่ปรากฏในระหว่าง พ.ศ. 2436 ถึง พ.ศ. 2440 แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลว ** ทั้งนี้เพราะรัฐบาลฝรั่งเศส

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.18. ศ/5 สำเนาสัญญาน้อย วันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

* ขณะเป็นรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศของฝรั่งเศส

** ดูรายละเอียดซึ่งจะกล่าวไว้ในตอนต่อไป

ยังคงยืนกรานเพื่อปฏิเสธข้อเสนอของฝ่ายไทยตลอดมา ด้วยเหตุนี้รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริที่จะเริ่มนโยบายใหม่โดยการนำประเทศรุสเซียซึ่งขณะนั้นเป็นประเทศภาคีพันธมิตรกับประเทศฝรั่งเศส* มาเป็นอนุญาโตตุลาการสำหรับไกล่เกลี่ยปัญหาทางการเมืองระหว่างไทยกับฝรั่งเศส [1]

เมื่อรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรปอย่างเป็นทางการในครั้งแรกซึ่งตรงกับ พ.ศ. 2440 ระหว่างที่พระองค์เสด็จประทับในประเทศรุสเซียพระองค์ทรงทูลปรึกษาปัญหาทางการเมืองอันเกิดจากการตีความตามข้อกำหนดในสัญญาและอนุสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 พร้อมทั้งขอให้พระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ให้ความช่วยเหลือในการประสานความเข้าใจระหว่างรัฐบาลไทยและรัฐบาลฝรั่งเศส ซึ่งพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ทรงให้สัญญาว่าจะให้ความช่วยเหลือในการเจรจาปัญหาที่เกี่ยวกับคนในบังคับของฝรั่งเศส ซึ่งอาศัยในประเทศไทย ดังนั้นเมื่อรัชกาลที่ 5 เสด็จถึงกรุงปารีสในเดือนกันยายน พ.ศ 2440 ท่าทีของฝรั่งเศสซึ่งเคยแข็งกร้าวกับรัฐบาลไทยได้เริ่มเปลี่ยนท่าทีในทางที่ดีกับรัฐบาลไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นที่เกี่ยวกับการจดบัญชีคนในบังคับของฝรั่งเศส** ประธานาธิบดีฝรั่งเศสยอมรับที่จะลดเงื่อนไขตามที่ฝ่ายไทยเสนอ

---

*ในปี พ.ศ. 2447 (ค ศ 1895) รัสเซียกับฝรั่งเศสได้มีการกระชับสัมพันธไมตรีโดยการลงนามในสัญญาทวิภาคีพันธมิตร หรือ Dual Alliance อันเป็นการเพิ่มเติมจากสัญญา Entente Cordiale ค.ศ. 1891 สัญญาทวิภาคีพันธมิตรมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างฐานอำนาจระหว่างรัสเซียกับฝรั่งเศสในการเป็นคู่แข่งกับฝ่าย Triple Alliance ซึ่งประกอบด้วยเยอรมัน ออสเตรีย-ฮังการีและอิตาลี

[1] ฉลอง สุนทราวาณิชย์ <u>ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศรัสเซียตั้งแต่ คริสตศตวรรษที่ 13 - 20</u> หน้า 83.

** ในปี พ.ศ. 2437 นายโยเสฟ ปีแลงสกี้ อุปทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ได้เสนอให้คนลาวฝั่งซ้ายที่มาตั้งภูมิลำเนาในฝั่งขวาแม่น้ำโขงจะต้องจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

ดังปรากฏในพระราชโทรเลขของรัชกาลที่ 5 ถึงสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ มีความว่า

" ประธานาธิบดีฝรั่งเศส เห็นตามที่เรากล่าวคือบรรดาคนฝั่งซ้าย จะกลับไปไม่ห้าม ที่เกิดในเมืองเราเป็นโปรเตเตเย (Protege) ... หมายถึงคนในบังคับของฝรั่งเศส) ชั้นเดียว* เติมว่าถ้าคนฝั่งซ้าย มาค้าขายใหม่ในฝั่งขวาอยู่ในโปรเตกเยจนชั้นลูกเหมือนกัน เขาตื่นยัน แข็งแรงว่าเป็นยุติธรรม จะพูดกันคอเวอนแมนต์ (Government) ให้ตกลงตามนี้..." [1]

ตามความในพระราชโทรเลขแสดงให้เห็นว่าประธานาธิบดีฝรั่งเศสได้ลดหย่อนจากเงื่อนไขเดิมซึ่งนายโยเสฟ ปิแลงสก็ได้เคยเสนอไว้โดยการให้คนฝั่งซ้ายที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในฝั่งขวาต้องจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสทั้งสิ้น ข้อลดหย่อนในการเจรจาปัญหาการจดบัญชีคนในบังคับฝรั่งเศสครั้งนี้ ประธานาธิบดีฝรั่งเศสได้เสนอการแก้ไขปัญหาดังกล่าวไว้ดังนี้

ประการแรก รัฐบาลฝรั่งเศสจะไม่หวงห้ามในกรณีซึ่งบรรดาคนฝั่งซ้ายที่มาอาศัยในฝั่งขวามีความประสงค์จะกลับไปทำมาหากินในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตามเดิม

ประการที่สอง ตามข้อผ่อนผันเกี่ยวกับการจดทะเบียนคนในบังคับของฝรั่งเศส รัฐบาลฝรั่งเศสได้วางขอบเขตเกี่ยวกับคนในบังคับฝรั่งเศสซึ่งเป็นคนฝั่งซ้ายให้เข้ามาทำมาหากินในฝั่งขวาได้ แต่จะได้รับสิทธิเพียงชั้นลูกเท่านั้น

นอกเหนือจากนี้ฝ่ายฝรั่งเศสจะได้มีการยินยอมลดหย่อนปัญหาการจดบัญชีคนในบังคับกับรัฐบาลไทยแล้ว นายฮาโนโตซ์ยังรับปากกับรัฐบาลไทยว่าจะเสนอให้ปลดนาย

---

* หมายถึงชั้นลูกเท่านั้น

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.11 ก/11 ร่างพระราชโทรเลขถึงสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ปารีส, ม.ป.ป.

อาร์ดูแดง* ออกจากตำแหน่งกงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ พร้อมกันนั้นยังยืนยันที่จะปล่อยพระยอดเมืองขวางให้เป็นอิสระด้วย **

แม้ว่ารัฐบาลฝรั่งเศสจะมีท่าทีในการยอมลดหย่อนเงื่อนไขกับรัฐบาลไทยก็ตาม แต่มิได้หมายความว่าประเด็นความขัดแย้งซึ่งมีการเจรจาต่อรองระหว่างรัฐบาลทั้งสองจะยุติลงได้ โดยเฉพาะเกี่ยวกับปัญหาการจดบัญชีคนในบังคับของฝรั่งเศส ทั้งสองฝ่ายยังคงทำการถกเถียงกันต่อไป ทั้งนี้เนื่องจากการตีความในข้อ 4 ของอนุสัญญาฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ซึ่งห้ามรัฐบาลไทยทำการขัดขวางในกรณีที่คนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงที่เคยถูกกวาดต้อนมาแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ 3 มีความประสงค์จะข้ามไปตั้งหลักแหล่งในภูมิลำเนาเดิมของตน แต่ในทางปฏิบัติคนฝั่งซ้ายซึ่งมาตั้งภูมิลำเนาในฝั่งขวาแม่น้ำโขงไม่ยอมกลับไปยังดินแดนฝั่งซ้ายตามที่ฝรั่งเศสได้ให้สิทธิ์ไว้ เมื่อคนฝั่งซ้ายสมัครใจที่จะอยู่ในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงรัฐบาลฝรั่งเศสไม่สามารถที่จะยืนยันว่าคนเหล่านี้เป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสได้

เมื่อความขัดแย้งเกี่ยวกับการจดบัญชีคนในบังคับไม่สามารถทำการตกลงกันได้ ปัญหาทางการเมืองระหว่างไทยกับฝรั่งเศสคงยืดเยื้อต่อไป เมื่อรัชกาลที่ 5 เตรียมการเสด็จประพาสปารีสในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2440 พระองค์ทรงเสด็จเยี่ยมพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 แห่งรุสเซียเป็นการส่วนพระองค์ ทั้งนี้เพื่อทูลปรึกษาปัญหาดังกล่าวนี้ที่เมืองดาร์มสตัดท์ (Darmstadt)***

---

* Hardouin เป็นกงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ซึ่งมีพฤติการณ์ก้าวร้าวกับรัฐบาลไทย

**. พระยอดเมืองขวางได้รับการปลดปล่อยเมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน พ.ศ. 2441 2441 (โปรดดูรายละเอียดใน สุวิทย์ ฟักขาว ล.ด. หน้า 77 - 108.

1 กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.11 ก/11 ร่างพระราชโทรเลขถึงกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ ปารีส, ม.ป.ป.

***. ในประเทศเยอรมนีซึ่งพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 เสด็จมาแปรพระราชฐาน

หลังจากที่รัชกาลที่ 5 ทรงปรึกษากับพระเจ้าซาร์นิโคลัสเกี่ยวกับการแก้ปัญหาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส พระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ทรงยอมรับที่จะเป็นอนุญาโตตุลาการในครั้งนี้ การเจรจาในครั้งต่อไปรัฐบาลไทยได้รับข้อเสนอแนะจากพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ดังนี้

1. พระองค์จะเป็นผู้ตัดสิน (Arbitration) ในการคดีความเกี่ยวกับเรื่องคนในบังคับ

2. พระองค์ทรงแนะนำรัชกาลที่ 5 ให้รัฐบาลไทยปฏิเสธข้อเสนอรัฐบาลฝรั่งเศสในกรณีการขอดินแดนในพระราชอาณาเขตของไทย [1]

ความหวังซึ่งพระเจ้าซาร์นิโคลัสทรงประสงค์กับฝ่ายไทย รัฐบาลไทยคาดคะเนว่าการในอนาคตไทยกับฝรั่งเศสจะต้องมีความยุ่งยากทางการเมืองที่จะต้องมีการโต้เถียงกันอีกมาก ถ้ารัฐบาลไทยมีรุสเซียคอยถ่วงดุลอำนาจกับฝรั่งเศส โอกาสที่ไทยจะยุติปัญหาคงจะเป็นวิธีการที่ไทยควรจะคาดหวังผลดีไว้ก่อน แต่ในทางปฏิบัติปรากฏว่ารัฐบาลไทยต้องประสบกับความล้มเหลว ทั้งนี้เพราะรัฐบาลฝรั่งเศสไม่ยอมโอนอ่อนกับรัฐบาลไทย นอกจากนี้ยังแสดงท่าทีเดิมรั้งคงยืนยันให้รัฐบาลไทยโอนดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาให้กับฝรั่งเศส ส่วนนายฮาโนโตซ์ได้ปฏิเสธสัญญาในการยอมปล่อยตัวพระยอดเมืองขวางด้วย [2]

ความล้มเหลวในครั้งนี้ทำให้รัฐบาลไทยต้องเปลี่ยนวิธีการเจรจากับรัฐบาลฝรั่งเศสโดยการเสนอให้รัฐบาลฝรั่งเศสส่งผู้แทนมาทำการเจรจาครั้งใหม่ที่กรุงเทพฯ ดังนั้นการเจรจาในปารีสระหว่าง พ.ศ. 2436- พ.ศ. 2441 มิได้สร้างผลดีให้กับรัฐบาลไทย ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างรัฐบาลทั้งสองจำต้องทำการเจรจา

---

[1] ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ร.ด. หน้า 86

[2] ด. หน้า 88 (อ้างอิงมาจาก สถาบันไทยคดีศึกษา เอกสาร F.O 69/180 " King Chulalongkorn Queen Regent (Queen Saowabha), " Tel., San Sebastian. Oct. 15, 1897.)

กันต่อไป

ข. การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ระหว่าง พ.ศ. 2442

การเจรจาครั้งใหม่ในครั้งนี้เป็นการเจรจาซึ่งจัดขึ้นที่กรุงเทพฯ * เป็นครั้งแรกหลังจากประสบความล้มเหลวจากกรุงปารีสมาแล้ว การเจรจาครั้งนี้รัฐบาลไทยได้ตั้งความหวังที่จะนำรุสเซียมาเป็นอนุญาโตตุลาการและเป็นที่ปรึกษาของรัฐบาลไทย ซึ่งรัฐบาลรุสเซียได้ส่งนายโอลารอฟสกี ** มาเป็นอุปทูตประจำกรุงเทพฯ เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้ประสานความเข้าใจอันดีระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศส

ตามหมายกำหนดของการเจรจาระหว่างรัฐบาลไทยกับฝรั่งเศสจะได้มีการเริ่มต้นในปลายปี พ.ศ 2441 แต่เมื่อถึงเวลาปฏิบัติงานปรากฏว่านายเดอปรานซ์ อัครราชทูตฝรั่งเศสผู้มีอำนาจเต็มในการลงนามเพื่อทำสนธิสัญญากับรัฐบาลไทยไม่สามารถเดินทางมากรุงเทพฯ ตามกำหนดเวลาดังกล่าวได้ ดังนั้นการเจรจาในครั้งนี้จึงล่าช้าไปเป็นเวลา 6 เดือน จนถึงเดือน พฤศจิกายน พ.ศ 2442 การเจรจาครั้งใหม่ได้เริ่มปรากฏอย่างจริงจังและปฏิบัติงานต่อเนื่องมาจนถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ 2442 (ร.ศ 1300) จึงจะเสร็จสิ้นลง สำหรับการเจรจาในครั้งนี้รัฐบาลทั้งสองได้แต่งตั้งผู้แทนของรัฐบาลดังปรากฏบุคคลที่มีความสำคัญต่อการเจรจาทางการทูตครั้งใหม่ดังนี้

---

* การเจรจาในครั้งนี้รัฐบาลไทยพยายามให้มีการเจรจาทางการทูตเพื่อการแก้ไขสนธิสัญญาได้กระทำที่กรุงเทพฯ ทั้งนี้เพราะจะช่วยหลีกเลี่ยงการคัดค้านของนักการเมืองกลุ่มอาณานิคมนิยม ซึ่งเป็นพวกที่มีอุดมการในการสร้างจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสให้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อจะได้เป็นคู่แข่งกับมหาอำนาจอังกฤษ เมื่อครั้งการเจรจาที่กรุงปารีสในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2441 พวกกลุ่มอาณานิคมนิยมได้พยายามเสนอให้รัฐบาลฝรั่งเศสแสวงหาผลประโยชน์ทางการเมืองจากรัฐบาลไทย

** เป็นอุปทูตและกงสุลใหญ่รุสเซียคนแรกที่มาประจำในกรุงเทพฯ บุคคลผู้นี้ได้ปฏิบัติงานจนถึง พ.ศ. 2450 จึงกลับไปรุสเซีย

1 สุวิทย์ ฟักขาว ล.ค. หน้า 130

ผู้แทนฝ่ายฝรั่งเศส รัฐบาลฝรั่งเศสได้แต่งตั้งนายเดอเปรานซ์ ซึ่งเคยเข้ามาปฏิบัติงานในกรุงเทพฯ ตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. 2441 และเดินทางกลับไปประเทศฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2441

ผู้แทนฝ่ายไทย รัฐบาลไทยแต่งตั้งให้กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรประการเสนาบดีว่าการกระทรวงการต่างประเทศและพระยาอภัยราชา (G. Rolin -Jacquemyns)* ซึ่งเป็นที่ปรึกษาราชการทั่วไปของไทยเป็นบุคคลสำคัญในการปฏิบัติงานร่วมกับคณะคณะบริหารประเทศที่สำคัญ ดังเช่น กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ พระวิภาคภูวดล (James McCarthy) และนายริเวตต์ กาแนค (Rivett Carnac) [1]

ปัญหาทางการเมืองที่รัฐบาลทั้งสองฝ่ายเจรจาในครั้งนี้ มีดังต่อไปนี้

1. ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส
2 ปัญหาเขตแดนหลวงพระบางและฝั่งขวาแม่น้ำโขง
3 ปัญหาเขต 25 กิโลเมตร
4. ปัญหาการถอนทหารออกจากจันทบุรี

1. ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส

ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสได้สร้างปัญหาการละเมิดอภิสิทธิทางการศาลมาตั้งแต่เมื่อครั้งสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส พ.ศ. 2399 เป็นต้นมา ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากรัฐบาลทั้งสองมิได้ตกลงเกี่ยวกับความหมายของคำว่า " คนในบังคับ " ให้ปรากฏชัดอย่างชัดเจน " ต่อมาเมื่อมีการลงนามในสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 จำนวนคนในบังคับฝรั่งเศสได้เพิ่มมากขึ้นจนก่อให้เกิดเป็นปัญหาทางการเมือง** จนกระทั่งรัฐบาลไทยต้องการที่จะให้มีการเจรจาตกลงกันเพื่อกำจัดประเภทและจำนวนคนใน

---

* นายโรลังก์ ยังสมินซ์ เป็นชาวเบลเยี่ยม

[1] สุวิทย์ ฟักขาว ค.ด. หน้า 130

** โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 5 หน้า 565 - 566

ในบังคับฝรั่งเศสจึงได้มีการดำเนินงานดังนี้

1) ข้อเสนอของฝ่ายฝรั่งเศส

ก. คุณสมบัติของคนในบังคับฝรั่งเศส

ในการเจรจาที่กรุงเทพฯ ครั้งนี้ นายเดอฟรานซ์ได้เสนอคุณสมบัติของคนในบังคับฝรั่งเศสไว้ดังนี้

(1) คนที่เกิดในฝรั่งเศสในอาณานิคมของฝรั่งเศสและในดินแดนที่อยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศส

(2) คนที่มาจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ก่อนที่จะมีการลงนามข้อตกลงฉบับนี้

(3) บุตรของบุคคลตามข้อ(1) และข้อ (2) ซึ่งเกิดในประเทศไทย

สำหรับเรื่องนี้ไม่อาจแยกออกจากเรื่องคนในบังคับได้คือ เรื่องการศาลซึ่งนายเดอฟรานซ์ได้เสนอไว้ดังนี้

ข. ศาลสำหรับพิจารณาคดีที่คนในบังคับฝรั่งเศสเป็นคู่กรณี

(1) คนในบังคับฝรั่งเศส ถ้าหากเป็นคู่กรณีในคดีแพ่งหรือคดีอาญาให้ไปขึ้นศาลพิเศษ ซึ่งมีผู้พิพากษาเป็นคนไทย ในกรณีที่มีการพิจารณาพิพากษาคดีรัฐบาลไทยจะต้องอนุญาตให้กงสุลหรือรองกงสุลเข้าไปฟังหรือขอสำนวนการพิจารณาคดีมาอ่านได้ หากเกิดกรณีที่จำเป็นจริงๆซึ่งเป็นคดีที่กงสุลและรองกงสุลลงความเห็นว่าคดีที่เกิดขึ้นรูปคดีอาจจะสร้างความเสียหายต่อคนในบังคับจนเป็นการขัดต่อผลประโยชน์ของคนในบังคับฝรั่งเศสให้นำคดีดังกล่าวนี้ไปพิจารณาในศาลต่างประเทศได้ แต่ต้องเรียกคดีไปก่อนที่ศาลพิเศษจะทำการตัดสิน

(2) สำหรับการอุทธรณ์คำพิพากษาคดีจากศาลพิเศษนั้นจะกระทำได้โดยกงสุลหรือรองกงสุลฝรั่งเศสในกรณีที่จำเลยเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส แต่ถ้าจำเลยเป็นคนชาติไทยให้ประธานผู้พิพากษาศาลพิเศษเป็นผู้อุทธรณ์

ศาลอุทธรณ์พิเศษประกอบด้วยผู้พิพากษาที่สำคัญคือกงสุลหรือตัวแทนของกงสุล กับผู้แทนของฝ่ายไทย สำหรับการลงโทษ ให้ปฏิบัติตามกฎหมายของรัฐบาลไทย

ในกรณีความเห็นของผู้พิพากษาทั้งสองฝ่ายไม่สามารถหาข้อยุติได้ ให้ยึดถือเอาคำตัดสินของผู้พิพากษาฝรั่งเศส (หากจำเลยเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส) ในทำนองเดียวกันถ้าจำเลยเป็นคนไทยให้ถือตามคำตัดสินของผู้พิพากษาไทย

สำหรับคนในบังคับฝรั่งเศสเมื่อถูกตัดสินว่ามีความผิด ต้องถูกจำคุก ผู้แทนฝ่ายฝรั่งเศสมีสิทธิที่จะเข้าเยี่ยมเพื่อติดต่อกับคนในบังคับและมีบทบาทในการเฝ้าดูวิธีการลงโทษผู้ผิดได้

2) ข้อเสนอของฝ่ายไทย[1]

ก. คุณสมบัติของคนในบังคับฝรั่งเศส

(1) เป็นชาวฝรั่งเศสโดยกำเนิดหรือโดยแปลงสัญชาติ

(2) เป็นชาวเอเชียที่เกิดในฝรั่งเศสหรือในอาณานิคมของฝรั่งเศสหรืออาศัยอยู่ในดินแดนซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสเป็นผู้ปกครอง แต่ชาวโคชินจีน ชาวเขมร ชาวอานัม ชาวตังเกี๋ย ชาวลาวในดินแดนของฝรั่งเศสหรือชาวลาวหลวงพระบางและคนในฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในไทยก่อนที่ดินแดนนี้จำตกไปเป็นของฝรั่งเศส จะไม่นับรวมเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส แต่นับเฉพาะประชาชนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงหรือบุตรของประชาชนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงซึ่งย้ายมาอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงและจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสมาก่อนข้อตกลงนี้

(3) ชาวยุโรปที่ไม่มีสัญญากับไทย แต่ต้องการได้เอกสิทธิ์ของคนในบังคับจากฝรั่งเศส

---

[1] สุวิทย์ ฟักขาว ล.ล. หน้า 131 (อ้างอิงมาจาก กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศแฟ้ม 2.24 " Comparison of Draft Convention between Siam and France for Settlement of Questions ")

ข. คนจีนในบังคับฝรั่งเศส

คนจีนที่อยู่ในประเทศไทยซึ่งจดทะเบียนกับกงสุลฝรั่งเศส ไม่จัดว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

ค การตรวจบัญชีคนที่จดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

ฝ่ายไทยมีอำนาจตรวจบัญชีคนที่จดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส หากเห็นว่ารายชื่อใดๆ ในบัญชีดังกล่าวไม่ตรงตามหลักเกณฑ์ในข้อ ก และ ข รวมทั้งบุคคลที่สืบได้ความว่าได้กระทำการลงทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสโดยการฉ้อฉลหรือมาลงทะเบียนเพราะต้องคดีไว้แล้วและหนีอำนาจกฎหมายบ้านเมืองของไทยมาพึ่งฝรั่งเศส รัฐบาลไทยมีสิทธิถอนรายชื่อบุคคลดังกล่าวนี้ได้

3) การเจรจาต่อรอง

ในการเจรจาต่อรองระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเกี่ยวกับปัญหาคนในบังคับได้ทำการต่อรองกันใน 4 ประเด็นคือ

(1) การตรวจสอบบัญชีผู้ที่จดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ฝ่ายฝรั่งเศสยอมให้ฝ่ายไทยตรวจทักท้วงทะเบียนคนในบังคับฝรั่งเศสได้ ฝ่ายฝรั่งเศสจะยอมตัดรายชื่อผู้ที่มาจดทะเบียนซึ่งไม่ถูกกับระเบียบข้อตกลงของคนในบังคับออกตามที่รัฐบาลไทยเป็นผู้เสนอมา

(2) ศาลสำหรับพิจารณาตัดสินคดีที่คู่กรณีเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส รัฐบาลไทยได้เสนอการจัดการศาลดังปรากฏในพระหัตถเลขาของกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการมีความว่า

" ข้อเสนอของฝ่ายฝรั่งเศสในเรื่องอำนาจของศาลในการพิจารณาคดีที่มีคู่กรณีเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสนั้น ฝ่ายไทยเห็นพ้องด้วยทุกข้อ ซึ่งจะเห็นได้ว่าแม้ "ศาลพิเศษ" หรือ "ศาลอุทธรณ์" จะได้ดำเนินการไปตามกฎหมายไทย แต่ก็มีอยู่อย่างน้อย 3 ประการ ที่ให้เอกสิทธิ์ทางการศาลต่อคนในบังคับฝรั่งเศส ทั้งละเมิดต่ออธิปไตยทางการศาลของไทยคือ

1 ให้สิทธิแก่ฝรั่งเศสในการเรียกคดีจากศาลไทยไปขึ้นศาลกงสุล

2 ให้ฝรั่งเศสเข้ามานั่งพิจารณาตัดสินร่วมกับผู้พิพากษาไทยในศาลอุทธรณ์

3. ให้อำนาจฝรั่งเศสชี้ขาดในศาลอุทธรณ์ ในกรณีที่จำเลยเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส " [1]

ความจริงฝ่ายไทยทราบดีถึงข้อเสียเปรียบอันนี้ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรประการทรงปรารภว่า " ไทยให้เอกสิทธิ์แก่คนในบังคับฝรั่งเศสมากกว่าคนในบังคับอังกฤษเสียอีก แต่ไทยเห็นว่าอาจได้สิ่งอื่นเป็นข้อแลกเปลี่ยน ไทยจึงยอมตามสัญญาที่ฝรั่งเศสร่างมาเป็นส่วนใหญ่ " [2]

ผลของการเจรจาต่อรองในครั้งนี้รัฐบาลไทยได้มีบทบาทในการเข้าควบคุมการจดทะเบียนคนในบังคับฝรั่งเศส แต่ผลที่ปรากฏรัฐบาลฝรั่งเศสยังคงมีข้อได้เปรียบเปรียบเกี่ยวกับปัญหาคนในบังคับอีกต่อไป

(3) คนจีนที่จดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

เกี่ยวกับข้อนี้ทางฝ่ายไทยมีความประสงค์ที่จะให้ตัดรายชื่อคนจีนที่มาจดทะเบียนกับกงสุลฝรั่งเศสให้ออกจากการเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศส ทั้งนี้เพราะมีคนจีนจำนวนหนึ่งที่เลี่ยงการเสียภาษีให้กับรัฐบาลไทยได้ถอยไปจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสซึ่งทำให้รัฐบาลไทยต้องเสียผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ

ความเห็นของฝ่ายไทยเกี่ยวกับเรื่องคนจีนได้รับการปฏิเสธทางฝ่ายฝรั่งเศสโดยฝรั่งเศสร่างสัญญาเสนอต่อฝ่ายไทยว่า " ชาวต่างประเทศที่อาศัยอยู่ใน

---

1 สุวิทย์ ฟักขาว ล.ด. หน้า 132 (อ้างอิงมาจาก กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ แฟ้ม 2.24 " Comparison of Draft Convention between Siam and France for Settlement of Questions. ")

2 ล.ด.

ประเทศไทย ซึ่งไม่มีตัวแทนทางกงสุล จะไปจดทะเบียนเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสก็ได้ [1] ข้อเสนออันคลุมเครืออาจจะตีความไปได้โดยให้ชาวต่างประเทศที่ไม่มีศาลกงสุลหรือสถานทูตในไทยรวมทั้งชาวจีนนอกประเทศที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยมีสิทธิที่จะจดทะเบียนเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสได้ [1] -

(4) คุณสมบัติของคนที่จะจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส นอกจากเรื่องคนจีนซึ่งเป็นปัญหาแล้ว ฝ่ายไทยยอมตามข้อเสนอของฝรั่งเศส แต่ในเวลาต่อมาฝรั่งเศสทำการขอเพิ่มเติมในการขยายสิทธิของการจดทะเบียนคนในบังคับฝรั่งเศสจากสิทธิของชั้นลูกมาจนถึงชั้นหลาน

การขอเพิ่มเติมสิทธิของคนในบังคับครั้งนี้รัฐบาลไทยไม่พอใจในการเอารัดเอาเปรียบของฝ่ายฝรั่งเศส แต่เพื่อเป็นการจะจัดปัญหาที่ฝรั่งเศสได้ทำการยึดครองส่วนหนึ่งของเมืองจันทบุรีไว้เป็นดินแดนประกันตามข้อตกลงในสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 และแล้วปรากฏตลอดมาจนถึง พ.ศ. 2442 รัฐบาลฝรั่งเศสได้พยายามเอาปัญหาดินแดนจันทบุรีมาทำการต่อรองเพื่อขอขยายสิทธิของคนในบังคับ

เพื่อเป็นการแก้ไขในปัญหาดินแดนจันทบุรีซึ่งฝรั่งเศสได้ทำการยึดครองกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการทรงเสนอให้รัฐบาลไทยยินยอมตามข้อเพิ่มเติมเกี่ยวกับการขยายสิทธิของคนในบังคับตามที่รัฐบาลฝรั่งเศสได้ขอมาในปี พ.ศ. 2442 แต่ผลของการเจรจาภายหลังจากการตกลงได้เสร็จสิ้นลงปรากฏว่าฝรั่งเศสไม่ยอมถอนทหารออกจากเขตยึดครองในจันทบุรี รัฐบาลไทยจึงได้เสนอแนวทางป้องกันความยุ่งยากเกี่ยวกับการจดทะเบียนของคนในบังคับฝรั่งเศสไว้ว่า " คนในบังคับฝรั่งเศสรัฐบาลไทยอนุญาตให้ถึงชั้นลูกของคนในบังคับฝรั่งเศสที่เกิดในประเทศไทย แต่ถ้าเป็น

---

[1] สุวิทย์ ศักดาว ล.ด. หน้า 133-134. (อ้างอิงมาจากกองบรรณสารกระทรวงการต่างประเทศ แฟ้ม 2.24 " Comparision of Draft Convention between Siam and France for Settlement of Questions.")

เอาความ อย่างไรในทำนองเดียวกันเรื่องที่เกิดในประเทศไทยไม่มีสิทธิถือสัญชาติฝรั่งเศสต้องถือสัญชาติไทย"

เมื่อฝ่ายไทยมาการคัดค้านในเรื่องสิทธิของคนในบังคับฝรั่งเศส ฝ่ายฝรั่งเศสไม่พอใจ ดังนั้นเมื่อมีปัญหาความขัดแย้งในข้ออื่นๆ* มาประกอบการเจรจาในครั้งนี้ ผลที่ปรากฏรัฐบาลไทยต้องประสบกับความล้มเหลวในการแก้ไขปัญหาความยุ่งยากอีกครั้งหนึ่ง

2 ปัญหาเขตแดนหลวงพระบางและฝั่งขวาแม่น้ำโขง

ผลจากการกระทำที่เจ้าอุปราชฝ่ายลาวหลวงพระบางนำกำลังเข้ามาบุกรุกดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาโดยการอ้างสิทธิที่เคยครอบครองดินแดนฝั่งขวาตรงข้ามกับนครหลวงพระบางมาในอดีต ขณะเดียวกันก็กระทำการรุกล้ำเข้ามาในเขตหวงห้ามบริเวณ 25 กิโลเมตรซึ่งเป็นอาณาเขตของเจ้านครน่านด้วย **

ฝ่ายไทยได้พยายามที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้ด้วยวิธีการมอบหมายให้พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ อัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีสทำการเจรจากับนายฮาโนโตซ์ เพื่อให้รัฐบาลฝรั่งเศสได้มีคำสั่งมาห้ามปรามการกระทำของลาวหลวงพระบาง ซึ่งได้กระทำการละเมิดในข้อ 4 ของสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ผลที่ปรากฏในเวลาต่อมานายฮาโนโตซ์ยืนยันที่จะให้มีการพิจารณาความในข้อ 4 ของสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ใหม่อีกครั้งหนึ่ง ดังปรากฏในรายงานของพระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์มีความว่า

> " .. มองซิเออร์ฮาโนโตซ์เห็นว่าเป็นการจำเป็นที่ต้องโต้เถียงสัญญานี้ให้เข้าใจกันก่อนจึงจะเป็นการเรียบร้อยตลอดไปได้ ขอให้พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณฤๅขาพระพุทธเจ้าไปแปล

---

* กล่าวไว้ในตอนต่อไป

** โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 5

หนังสือสัญญากับมองซิเออร์ปองปารค ภาเรียนให้เร่งการตกลงกัน ก่อน. . " [1]

ในขณะที่ทางกรุงปารีสได้มีการพิจารณาข้อความในสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ทางฝ่ายหลวงพระบางได้บุกรุกเข้ามาครอบครองเขต 25 กิโลเมตร ฝั่งขวากับหลวงพระบางตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. 2438 พร้อมทั้งทำการบุกรุกล่วงล้ำเข้ามาถึงเมืองน้ำปาด เมืองพิชัยอันเป็นหัวเมืองในพระราชอาณาเขตไทย [2]

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2437 เป็นต้นมาจนถึง พ.ศ. 2438 เจ้าอุ่นแก้วอุปราช เมืองหลวงพระบางได้ทำการบุกรุกดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตลอดมาและเข้าทำการยึดครองดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาโดยคนลาวทางฝั่งขวาได้ให้ความร่วมมือด้วย ทั้งนี้เพราะคนลาวในขณะนั้นยังขาดความเข้าใจเกี่ยวกับการตกลงตามสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในสัญญาฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 คนลาวจึงร่วมกับเจ้าอุ่นแก้วซึ่งเป็นเจ้านายของพวกตนทำการบุกรุกเขตแดนซึ่งเป็นอาณาเขตของไทย ด้วยเหตุนี้รัฐบาลไทยจึงพยายามเจรจาเพื่อยุติปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวาด้วยการยกพื้นที่ของหลวงพระบางฝั่งขวาเป็นจำนวน 3920 ตารางไมล์และมีความยาวไปตามลำน้ำโขงถึง 230 ไมล์ ให้แก่รัฐบาลฝรั่งเศสเพื่อเป็นข้อแลกเปลี่ยนกับการที่ฝรั่งเศสยอมถอนออกจากอาณาเขตส่วนหนึ่งของเมืองจันทบุรี ซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสได้ยึดครองมาตั้งแต่หลังจากการลงนามในสัญญาฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 *

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.33/1 พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 2 มีนาคม ร.ศ. 113

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.22.1/3 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 18 พฤศจิกายน ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438)

* โปรดดูรายละเอียดใน สุวิทย์ ปักขาว ร.ต หน้า 136- 137

แผนที่ที่ 5 แสดงดินแดนที่ฝรั่งเศสต้องการในปี ค.ศ. 1900

ที่มา กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ แฟ้ม 224

A Defrance to Devawongse 30 January, 1900

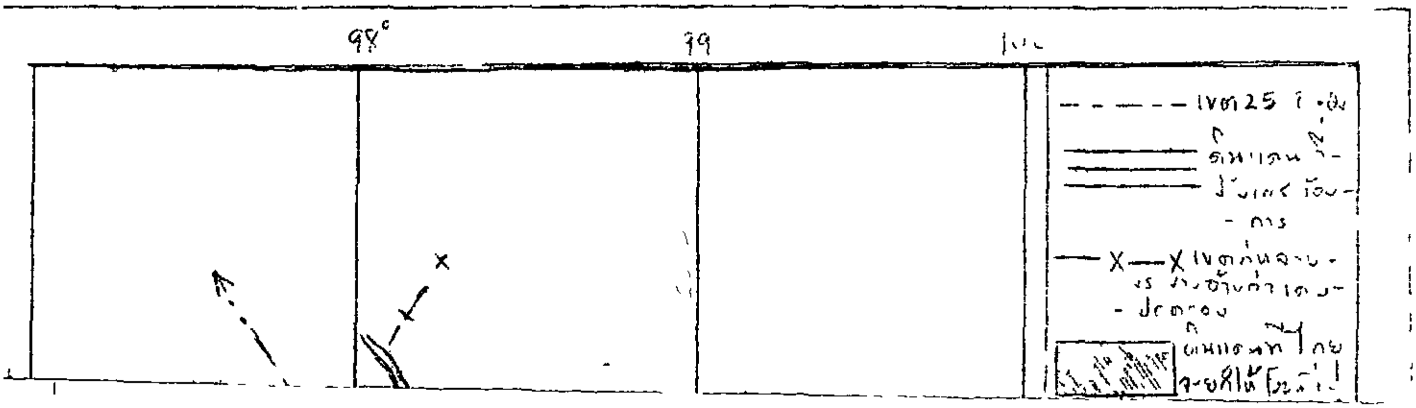

ข้อเสนอของไทยมิได้เป็นการยอมรับจากฝรั่งเศสโดยทันทีแต่ปรากฏว่าฝรั่งเศสได้ขอดินแดนเพิ่มเติมจากข้อเสนอเดิมโดยการขอดินแดนจากปากน้ำเงินขึ้นไปทางเหนือตามลำน้ำโขงอีก 73 ไมล์ คิดเป็นพื้นที่มากกว่า 375 ตารางไมล์ ส่วนทางใต้ปากน้ำสุงลงมาตามลำน้ำโขงอีก 25ไมล์จนถึงปากน้ำเฮือง ซึ่งคิดเป็นพื้นที่ 550 ตารางไมล์ พื้นที่ทั้งหมดซึ่งฝรั่งเศสขอจากรัฐบาลไทยในปี พ.ศ. 2438 เป็นจำนวนพื้นที่ถึง 5445 ตารางไมล์ และติดตามความยาวของแม่น้ำโขง 328 ไมล์ [1] ซึ่งดินแดนดังกล่าวนี้ได้บุกรุกอาณาเขตของนครน่าน ดังนั้นรัฐบาลไทยไม่ยอมตกลงในข้อเสนอของฝรั่งเศสและมีผลให้ปัญหาเขตแดนหลวงพระบางและปัญหาอื่นๆ ในฝั่งขวาแม่น้ำโขงจำต้องยืดเยื้อต่อไป

3. ปัญหาเขต 25 กิโลเมตร

ผลจากสนธิสัญญาฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ดังได้ระบุไว้ในข้อ 2,3 และ 4 * ให้เขต 25 กิโลเมตรในเขตเสียมราฐ พระตะบอง แม่น้ำโขง และทะเลสาปเขมรเป็นเขตปลอดทหารและเขตปลอดภาษี ซึ่งทำให้ดินแดนดังกล่าวนี้เป็นเขตอิสระที่เปิดโอกาสให้รัฐบาลฝรั่งเศสทำการตีความในสัญญาเพื่อแสวงหาผลประโยชน์แก่ฝ่ายตนประกอบกับได้เกิดปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุมและเป็นแหล่งซ่องสุมผู้กระทำผิดที่ทำการหลบหนีเข้าอาศัยให้พ้นภัยเพราะเจ้าเมืองในเขตไทยไม่กล้าเข้าทำการจับกุมในบริเวณดังกล่าวนี้ [2]

ในการแก้ปัญหาเขต 25 กิโลเมตร ** ฝ่ายฝรั่งเศสยอมให้มีการตีความของข้อ 3 และ 4 ตามสนธิสัญญา พ.ศ. 2436 โดยให้ทำการตีความเฉพาะด้านการทหารเท่านั้น ซึ่งหมายถึงบริเวณดังกล่าวตามข้อ 3 ของสนธิสัญญา พ.ศ. 2436

---

[1] สุวิทย์ ทักขาว ล.ด. หน้า 138

* โปรดดูรายละเอียดของข้อความในสนธิสัญญาในภาคผนวก ฎ

[2] สุวิทย์ ทักขาว ล.ด. หน้า 139

** ในปี พ.ศ. 2437 เคยได้จัดตั้งกรรมการผสมไทย–ฝรั่งเศสแต่ไม่อาจแก้ไขได้จึงต้องล้มเลิกไปในปี พ.ศ. 2438

ฝ่ายไทยถูกจำกัดในด้านกำลังทหาร ส่วนทางการปกครองถ้ามีความจำเป็นจะต้องใช้กำลังอาวุธก็ให้กระทำได้ [1]

ร่างสัญญาที่ฝ่ายไทยและฝ่ายฝรั่งเศสสามารถตกลงกันโดยมีการถกเถียงกันน้อยที่สุดในครั้งนี้นับว่าได้ผลร้างผลดีให้แก่ฝ่ายไทยถึง 2 ประการ คือ

ประการแรก เจ้าเมืองในหัวเมืองเขต 25 กิโลเมตรมีสิทธิที่จะนำอาวุธจากกรุงเทพฯ เข้าไปควบคุมความสงบได้ ซึ่งแต่เดิมมาในสัญญาได้ระบุให้มีแต่เฉพาะพลตระเวนในจำนวนที่จำกัดในการเข้าไปปฏิบัติราชการ

ประการที่สอง การตีความเฉพาะในกิจกรรมทางทหารโดยไม่ตีความไปถึงการปกครองในดินแดนฝ่ายพลเรือนจะมีผลให้ดินแดนดังกล่าวเกิดความสงบสุขภายใต้อธิปไตยของไทยโดยสมบูรณ์

แต่ข้อตกลงที่ฝ่ายไทยและฝ่ายฝรั่งเศสสามารถตกลงกันได้โดยยังไม่ได้ลงนามเป็นสัญญาระหว่างรัฐบาลทั้งสอง ในเวลาต่อมาเมื่อการเจรจาในปัญหาความขัดแย้งข้ออื่นๆ ยังตกลงกันไม่ได้ ร่างสัญญาเรื่องการผ่อนปรนในเขต 25 กิโลเมตรก็ต้องหยุดชะงักลงด้วย

4 ปัญหาจันทบุรี

ปัญหาจันทบุรีเป็นปัญหาที่มีความสำคัญที่สุดซึ่งรัฐบาลไทยพยายามทำการเจรจากับรัฐบาลฝรั่งเศสเพื่อให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรี โดยฝ่ายไทยยอมให้ทางฝ่ายฝรั่งเศสได้รับดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาเป็นข้อแลกเปลี่ยนและยอมให้คนในบังคับฝรั่งเศสครอบคลุมไปถึงชั้นหลาน *

---

[1] สุวิทย์ ผักขาว ล.ด. หน้า 13?

* โปรดดูรายละเอียดใน สวรรค์ จารรณโชติ ประเทศไทยกับปัญหาเมืองจันทบุรีและเมืองตราดที่ฝรั่งเศสยึดครองระหว่างปี พ.ศ. 2436 - 2443 หน้า 8?

การดำเนินการเจรจาในปัญหาจันทบุรี นายเดอฟรานซ์ไม่ยอมตกลงที่จะให้มีการถอนทหารออกจากจันทบุรีทั้งนี้เพราะเป็นเหตุผลทางการเมืองที่รัฐบาลฝรั่งเศสจะต้องยึดครองจันทบุรีเพื่อความปลอดภัยของภูมิภาคอินโดจีน* ถ้านายเดอฟรานซ์ยินยอมตาม มติมหาชนของชาวฝรั่งเศสในปารีสก็จะทำการโจมตีรัฐบาลทันที ด้วยเหตุนี้ทางรัฐบาลฝรั่งเศสที่กรุงปารีสจึงมีคำสั่งให้นายเดอฟรานซ์ยุติการเจรจาทั้งหมดนับตั้งแต่วันที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2442 เป็นต้นไปโดยไม่มีกำหนดในการเปิดเจรจาครั้งต่อไป

เมื่อนายเดอฟรานซ์ต้องเดินทางกลับไปปารีส ความหวังซึ่งรัฐบาลไทยคาดหมายไว้ว่าการเจรจาครั้งนี้จะยุติปัญหาอันเกิดจากผลสะท้อนของสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ให้เสร็จสิ้นลง ความหวังในครั้งนี้รัฐบาลไทยจำต้องใช้ความพยายามทุกวิถีทางที่จะให้รัฐบาลฝรั่งเศสเปิดการเจรจาในปัญหาเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศสกับปัญหาการถอนทหารออกจากจันทบุรีอีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อจะได้ยุติความยุ่งยากทั้งหมด

ค. การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ระหว่าง พ.ศ. 2444

การระงับการเจรจาลงชั่วคราวโดยไม่ให้เหตุผลในขณะที่ปัญหาต่างๆกำลังจะเป็นที่ตกลงกัน รัฐบาลไทยเริ่มมีความสงสัยว่ารัฐบาลฝรั่งเศสไม่มีความปรารถนาอย่างแท้จริงในการที่จะยุติปัญหาข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นพร้อมกันนั้นรัฐบาลไทยยังระแวงในพฤติการณ์ของรัฐบาลฝรั่งเศส โดยการปล่อยให้ปัญหาความขัดแย้งยืดเยื้อออกไปเพื่อการแสวงหาผลประโยชน์จากฝ่ายไทย เพื่อเป็นการป้องกันความปลอดภัยของประเทศ

---

* ในปี พ.ศ. 2440 รัฐบาลไทยได้ทำสัญญาลับกับอังกฤษ ซึ่งผลของสัญญาทำให้ดินแดนทางภาคใต้ตั้งแต่บริเวณเมืองกำเนิดนพคุณ เป็นเขตอิทธิพลของอังกฤษ รัฐบาลฝรั่งเศสเกรงว่าอังกฤษอาจจะขยายอิทธิพลครอบครองประเทศไทยทั้งหมด จึงไม่ยอมปลดปล่อยอธิปไตยของจันทบุรีให้แก่รัฐบาลไทย

ในขณะที่เหตุการณ์กำลังมีความตึงเครียดทางการเมืองระหว่างประเทศในเอเชียตะวันออกไกล* ดังนั้นรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชหัตถเลขาถวายพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 1443 เพื่อทูลขอให้พระองค์ทรงให้ความช่วยเหลือรัฐบาลไทยในการป้องกันการขยายอิทธิพลของอังกฤษและญี่ปุ่น

รัฐบาลรัสเซียได้เป็นผู้จัดดำเนินงานเพื่อเตรียมการเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับฝรั่งเศส โดยมอบหมายให้นายแอนดรูว์ กัลมีกอฟ** อุปทูตรัสเซียประจำกรุงเทพฯ เสนอให้รัฐบาลไทยโอนเมืองพระตะบองให้แก่รัฐบาลฝรั่งเศสเพื่อแลกกับการยึดครองเมืองจันทบุรี ซึ่งปรากฏว่านายดูแมร์ผู้ว่าราชการทั่วไปของรัฐบาลฝรั่งเศสประจำอินโดจีนมีความเห็นชอบตามข้อที่นายกัลมีกอฟทาบทามไว้ ดังนั้นในเดือนกันยายน พ.ศ 2444 รัฐบาลฝรั่งเศสจึงได้สั่งนายโกลบูเกาสกี (Klobukowsky) มาเป็นอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทยเพื่อทำการเจรจากับรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ [2]

การเจรจาได้เริ่มขึ้นใหม่ในปลายปี พ.ศ. 2444 การเจรจาในครั้งนี้รัฐบาลไทยมีความประสงค์ที่จะให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรีโดยเร็วด้วยการยอมแลกเปลี่ยนกับเมืองพระตะบอง วิธีการนี้นายโอลารอฟกี*** มีความหวังว่าจะสามารถรวบรัดให้การเจรจาสิ้นสุดลงได้ ดังนั้นเมื่อการเจรจาระหว่างรัฐบาลไทยกับนายโกลบูเกาสกีเริ่มขึ้นในเดือนตุลาคม ปรากฏว่าเงื่อนไขที่ฝ่ายไทยเสนอยังไม่เป็นที่พอใจแก่ฝ่าย

---

* อังกฤษกับญี่ปุ่นกำลังมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันจนกลายเป็นข้อวิจารณ์ของประเทศมหาอำนาจอื่นๆ ว่าประเทศทั้งสองจะต้องมีการลงนามเพื่อสร้างพันธมิตรอันดีอย่างแน่นอน ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ล.ด. หน้า 180 (อ้างอิงมาจากสถาบันบูรพาคดีศึกษา สภาวิทยาศาสตร์รุสเซีย (PKD) " Document NO.39 : Letter from Chulalongkorn to Nicolas II about the disagreement between France and Siam, dated Bangkok, 11 (24) July 1300, " pp. 103-104.

** เป็นอุปทูตรัสเซียประจำกรุงเทพฯ ชั่วคราวทำหน้าที่แทนนายโอลารอฟสกีระหว่างเดินทางกลับไปรัสเซีย

[1] ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ล.ด. หน้า 108.

*** นายโอลารอฟสกีเดินทางกลับมาถึงประเทศไทยในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2444.

ฝรั่งเศส นายโกลบูเกาส์กีได้เสนอเงื่อนไขใหม่เป็นการเพิ่มเติมอีก 2 ข้อดังต่อไปนี้

1. ให้รัฐบาลไทยยอมรับว่าจะไม่ให้สัมปทานหรือสิทธิพิเศษใดแก่ชาวต่างชาติอื่นๆ นอกจากชาวฝรั่งเศสในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนฝั่งขวา ซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสถือว่าบริเวณดังกล่าวนี้เป็นเขตอิทธิพล (sphere of influence) ของตน ตามที่ระบุไว้ในปฏิญญาระหว่างรัฐบาลอังกฤษและรัฐบาลฝรั่งเศสฉบับปี ค.ศ 1896 (พ.ศ. 2438)

2. รัฐบาลไทยจะต้องไม่จ้างชาวต่างชาติอื่นๆ เข้ารับราชการประจำอยู่ในเขต 25 กิโลเมตร ที่อยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง [1]

จะเห็นได้ว่าเงื่อนไขใหม่ที่นายโกลบูเกาส์กีเสนอต่อรัฐบาลไทยเป็นการแสดงสิทธิของฝรั่งเศสเหนือดินแดนทางตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาและยังถืออภิสิทธิ์ในดินแดน 25 กิโลเมตรบนฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งเงื่อนไขทั้ง 2 ข้อนี้รัฐบาลไทยไม่อาจจะยอมรับได้ทั้งนี้เพราะจะก่อให้เกิดผลเสียแก่รัฐบาลไทยถึง 2 ประการ คือ

ประการแรก เงื่อนไขใหม่ทั้ง 2 ข้อ เป็นข้อผูกมัดที่รัฐบาลฝรั่งเศสบีบบังคับให้รัฐบาลไทยละเมิดสิทธิในฐานะของชาติที่ได้รับอนุเคราะห์ยิ่ง (The most favoured nation clause) ซึ่งรัฐบาลไทยให้ความเสมอภาคกับประเทศอื่น ๆ *

ประการที่สอง ถ้ารัฐบาลไทยปฏิบัติตามข้อเสนอของนายโกลบูเกาส์กีแสดงว่ารัฐบาลไทยได้ถูกรัฐบาลฝรั่งเศสจำกัดขอบเขตอำนาจอธิปไตยบางส่วนโดยตรง

---

[1] ฉลอง สุนทราวาณิชย์ <u>ล.ต.</u> หน้า 109.

* ในสมัยรัชกาลที่ 4 (ในปี พ.ศ. 2399) เป็นต้นมา รัฐบาลไทยได้ลงนามกับนานาประเทศถึง 11 ชาติ ให้มีความเสมอภาคทางด้านการศาลและการศุลกากรซึ่งเป็นข้อปฏิบัติกับประเทศไทยตลอดมาจนถึงรัชกาลที่ 5 ก็ยังคงสืบทอดวิธีการดังกล่าวนี้ต่อไป

เพื่อเป็นการป้องกันการผูกมัดในปัญหาการเมืองระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศส รัฐบาลไทยจึงตอบปฏิเสธเงื่อนไขของนายโกลบูเกาสกีในทันที ซึ่งเป็นผลให้การเจรจาครั้งใหม่นี้เริ่มขึ้นด้วยความรุนแรงกว่าเมื่อครั้งนายเดอบารานซ์มาเป็นผู้แทนฝ่ายฝรั่งเศส

เมื่อการเริ่มต้นในการเจรจาระหว่างรัฐบาลไทยกับผู้แทนของรัฐบาลฝรั่งเศสไม่อาจที่จะตกลงกันได้ ผลของการคาดคะเนในการเจรจาครั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าการเจรจาในครั้งนี้ไม่ประสบความสำเร็จ นายโอลารอฟสกีซึ่งเป็นผู้รับหน้าที่เป็นผู้ไกล่เกลี่ยแทนรัฐบาลฝรั่งเศสจึงต้องรีบ " แก้หน้า " เพื่อสร้างความเชื่อมั่นในสถานภาพของรุสเซียถึงเป็นประเทศมหาอำนาจให้ปรากฏแก่รัฐบาลไทยซึ่งเมื่อครั้งการเจรจาที่กรุงเทพฯ สมัยนายเดอฟรานซ์ได้เคยประสบกับความล้มเหลวมาแล้ว นายโอลารอฟสกีจึงวางแผนการเจรจาให้รัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศสยอมตกลงกันด้วยวิธีการดังนี้

1. นายโอลารอฟสกีได้ส่งโทรเลขไปยังรัฐบาลรุสเซียขอให้รัฐบาลมีคำแนะนำถวายแด่พระเจ้าซาร์นิโกลัสที่ 2 เพื่อเร่งรัดให้รัฐบาลไทยรีบตอบรับเงื่อนไขของนายโกลบูเกาสกีโดยอ้างว่ารัฐบาลฝรั่งเศสมีแนวโน้มที่จะดำเนินมาตรการขั้นเด็ดขาดกับประเทศไทยโดยการพิจารณาการตัดความสัมพันธ์ทางการทูตและใช้กำลังทหารเข้ายึดครองเมืองเสียมราฐและพระตะบอง

2. นายโอลารอฟสกีได้เดินทางไปพบนายดูแมร์ผู้ว่าราชการรัฐบาลฝรั่งเศสแห่งอินโดจีน * ที่ไซ่ง่อนเพื่อให้นายดูแมร์มีคำสั่งมากำชับนายโกลบูเกาสกีให้ยืนยันเงื่อนไขทั้งสองข้ออย่างแข็งขัน [1]

---

* นายดูแมร์เป็นเพื่อนสนิทกับนายโอลารอฟสกี เป็นผู้หนึ่งที่กำลังจะเข้ารับการแข่งขันในการเลือกตั้งที่กรุงปารีส ถ้านายดูแมร์สามารถหาผลประโยชน์ใหม่ให้มหาชนฝรั่งเศสยอมรับรองในความสามารถ นายดูแมร์จะก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งผู้บริหารรัฐบาลในกรุงปารีสได้

[1] ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ล.ค. หน้า 111 (อ้างอิงมาจาก P.K.D...II; " Document NO.95: Secret cable from A.E. Olarovsky to V.N. Lamsdorf about Franco -Siamese talks, dated Bangkok, 6(19) November, 1901, " p.200)

พฤติการณ์ของนายโอลารอฟสกีในการแสดงท่าทีบีบบังคับต่อรัฐบาลไทยเป็นวิธีการที่รัฐบาลรุสเซียมิเคยแสดงมาก่อน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้รัฐบาลไทยเริ่มหวาดระแวงในโฉมหน้าใหม่ของรัฐบาลรุสเซีย ซึ่งอาจจะใช้วิธีการบีบบังคับรัฐบาลไทยโดยทางอ้อมเพื่อหวังผลประโยชน์ในอนาคตที่จะเกิดแก่รัฐบาลของตน ข้อคาดคะเนซึ่งรัฐบาลไทยคาดว่ารัฐบาลรุสเซียมุ่งร้ายต่อรัฐบาลไทยได้ปรากฏจริงทั้งนี้เพราะรัฐบาลไทยได้สืบทราบ * ถึงการดำเนินการของฝ่ายรัฐบาลรัสเซียอันไม่น่าพึงไว้วางใจในเหตุผล 2 ประการ คือ

ประการแรก นายโอลารอฟสกีกับนายดูแมร์เป็นผู้ที่มีความคุ้นเคยต่อกันประกอบกับในระยะเวลานี้นายดูแมร์ได้วางแผนที่จะเข้าแข่งขันในการรับเลือกตั้งในตำแหน่งทางการเมืองชั้นสูงของฝรั่งเศส ถ้าหากว่านายดูแมร์ประสบความสำเร็จในการยื่นเงื่อนไขให้รัฐบาลไทยยอมรับได้ พวกนิยมมหาชนในฝรั่งเศสก็จะนิยมนายดูแมร์และเป็นโอกาสดีที่นายดูแมร์จะได้เป็นผู้มีอำนาจในรัฐบาลฝรั่งเศส ซึ่งจะก่อให้เกิดผลดีแก่รุสเซียในการขอสัมปทานเช่าเกาะบางเกาะของฝรั่งเศสในอินโดจีนเพื่อเป็นสถานีเชื้อเพลิงของกองเรือรบรุสเซีย **

ประการที่สอง นายโอลารอฟสกีมองเห็นทางที่รัฐบาลรุสเซียจะได้ผลประโยชน์จากรัฐบาลไทยมากขึ้น ถ้าฝรั่งเศสมีอิทธิพลเหนือภาคตะวันออกของไทยทั้งหมดซึ่งส่งเสริมให้รุสเซียเป็นประเทศมหาอำนาจที่มีความสำคัญทางการเมืองในภูมิภาคเอเซียตะวันออกเฉียงใต้และเป็นแนวทางหนึ่งที่รุสเซียสามารถแข่งขันกับประเทศมหาอำนาจอื่นๆ เช่น อังกฤษกับญี่ปุ่น ***

---

*. โอยอุปทูตไทย คือ พระศรีธรรมสาส์น เป็นอุปทูตไทยประจำกรุงเซนปีเตอเบิร์ก

**. ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ล.ค. หน้า 111 (อ้างอิงมาจาก P K D...II " Document NO. 95: Secret cable from A.E. Olarovsky to U.N. Lamsdoft about Franco - Siamese talks, dated Bangkok, 6(19) November,1901 " p. 200.)

*** โปรดดูรายละเอียด หน้า 638

พฤติการณ์ของนายโอลารอฟสกีในการแสดงทีท่าบีบบังคับต่อรัฐบาลไทยเป็นวิธีการที่รัฐบาลรุสเซียมิเคยแสดงมาก่อน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้รัฐบาลไทยเริ่มหวาดระแวงในโฉมหน้าใหม่ของรัฐบาลรุสเซีย ซึ่งอาจจะใช้วิธีการบีบบังคับรัฐบาลไทยโดยทางอ้อมเพื่อหวังผลประโยชน์ในอนาคตที่จะเกิดแก่รัฐบาลของตน ข้อคาดคะเนซึ่งรัฐบาลไทยคาดว่ารัฐบาลรุสเซียมุ่งร้ายต่อรัฐบาลไทยได้ปรากฏจริงทั้งนี้เพราะรัฐบาลไทยได้สืบทราบ * ถึงการดำเนินการของฝ่ายรัฐบาลรัสเซียอันไม่น่าพึงไว้วางใจในเหตุผล 2 ประการ คือ

ประการแรก นายโอลารอฟสกีกับนายดูแมร์เป็นผู้ที่มีความคุ้นเคยต่อกันประกอบกับในระยะเวลานี้นายดูแมร์ได้วางแผนที่จะเข้าแข่งขันในการรับเลือกตั้งในตำแหน่งทางการเมืองชั้นสูงของฝรั่งเศส ถ้าหากว่านายดูแมร์ประสบความสำเร็จในการยื่นเงื่อนไขให้รัฐบาลไทยยอมรับได้ พวกมหาชนในฝรั่งเศสก็จะนิยมนายดูแมร์และเป็นโอกาสดีที่นายดูแมร์จะได้เป็นผู้มีอำนาจในรัฐบาลฝรั่งเศส ซึ่งจะก่อให้เกิดผลดีแก่รุสเซียในการขอสัมปทานเช่าเกาะบางเกาะของฝรั่งเศสในอินโดจีนเพื่อเป็นสถานีเชื้อเพลิงของกองเรือรบรุสเซีย **

ประการที่สอง นายโอลารอฟสกีมองเห็นทางที่รัฐบาลรุสเซียจะได้ผลประโยชน์จากรัฐบาลไทยมากขึ้น ถ้าฝรั่งเศสมีอิทธิพลเหนือภาคตะวันออกของไทยทั้งหมด ซึ่งส่งเสริมให้รุสเซียเป็นประเทศมหาอำนาจที่มีความสำคัญทางการเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเป็นแนวทางหนึ่งที่รุสเซียสามารถแข่งขันกับประเทศมหาอำนาจอื่นๆ เช่น อังกฤษกับญี่ปุ่น ***

---

* โอยอุปทูตไทย คือ พระศรีธรรมสาส์น เป็นอุปทูตไทยประจำกรุงเซนปีเตอเบิร์ก

** ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ล.ด. หน้า 111 (อ้างอิงมาจาก P K D...II " Document NO. 95: Secret cable from A.E. Olarovsky to U.N. Lamsdoft about Franco - Siamese talks, dated Bangkok, 6(19) November,1901 " p. 200.)

***. โปรดดูรายละเอียด หน้า 638

เพื่อเป็นการพิจารณาถึงนโยบายของรัสเซียที่มีต่อรัฐบาลไทย ในวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2444 พระศรีธรรมศาสน์ อุปทูตไทยประจำกรุงเซ็นปีเตอร์สเบอร์ก จึงได้เข้าพบเคานต์แลมสดอร์ฟ (Count Lamsdorf)* เพื่อขอคำยืนยันเกี่ยวกับนโยบายที่แท้จริงที่รัฐบาลรัสเซียมีต่อประเทศไทยพร้อมทั้งได้แจ้งให้ทราบถึงพฤติการณ์ของนายโอลารอฟสกีที่มีต่อรัฐบาลไทย เคานต์แลมสดอร์ฟจึงชี้แจงให้พระศรีธรรมศาสน์ทราบว่าในเรื่องที่นายโอลารอฟสกีบีบบังคับรัฐบาลไทยให้ยอมรับเงื่อนไขจากข้อเสนอของนายโกลูเกาส์กีทางรัฐบาลรัสเซียมิได้มีส่วนกำหนดแต่ประการใด ดังนั้นเคานต์แลมสดอร์ฟจึงมีคำสั่งในนามของรัฐบาลรูสเซียให้นายโอลารอฟสกีถอนตัวออกจากการแทรกแซงการเจรจาในครั้งนี้ ทั้งนี้เพราะวิธีการของนายโอลารอฟสกีไม่สอดคล้องกับนโยบายต่างการเมืองของรัฐบาลรูสเซีย [1]

เมื่อนายโอลารอฟสกีต้องถอนตัวออกจากการเจรจาระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2444 การเจรจาของรัฐบาลทั้งสองก็ต้องหยุดชะงัก ทั้งนี้เพราะรัฐบาลไทยไม่อาจจะปฏิบัติตามเงื่อนไขของนายโกลูเกาส์กีได้ในที่สุด การเจรจาที่จะเปิดขึ้นใหม่ได้ย้ายไปดำเนินการใหม่ที่กรุงปารีสในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2445

ตลอดระยะเวลาที่รัฐบาลไทยกับนายโกลูเกาส์กีได้ทำการเจรจากัน ตลอดช่วงเวลา 3 เดือน (เดือนตุลาคมถึงเดือนธันวาคม) ของปี พ.ศ 2444 รัฐบาลไทยต้องประสบกับความล้มเหลวอีกครั้งหนึ่งทั้งนี้เพราะผลจากการที่รัฐบาลไทยได้พยายามนำประเทศมหาอำนาจที่สำคัญมาทำการถ่วงดุลย์อำนาจเพื่อผลประโยชน์ในการป้องกันบูรณภาพของประเทศ ผลที่ปรากฏรัฐบาลไทยต้องประสบกับ

---

* เป็นรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศของรัสเซียในขณะนั้น

[1] ฉลอง สุนทราวาณิชย์ <u>ลรค.</u> หน้า 114-115 (อ้างจาก PKD...II "Document NO.119: Letter from V.N. Lamsdorf to L.P. Urusov about the policy of foreign powers in Siam n.O. C, Secret dated St. Peterburg, 6(19) July, 1901," p. 234.

ความล้มเหลวอีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้เพราะผลจากการที่รัฐบาลไทยได้พยายามนำประเทศมหาอำนาจที่สำคัญมาทำการถ่วงดุลย์อำนาจเพื่อผลประโยชน์ในการป้องกันบูรณภาพของประเทศ ผลที่ปรากฏรัฐบาลไทยต้องประสบกับความผิดหวังซึ่งจะเห็นได้ว่าประเทศมหาอำนาจย่อมรักษาผลประโยชน์ในระดับประเทศมหาอำนาจด้วยกันเพื่อจะได้เกื้อหนุนในการขยายอิทธิพลทางการเมืองและทางด้านเศรษฐกิจมายังประเทศเล็กๆ ดังนั้นการเจรจาครั้งใหม่รัฐบาลไทยได้พยายามพึ่งตนเองโดยการเผชิญกับการแก้ปัญหาความยุ่งยากต่างๆ กับรัฐบาลฝรั่งเศสโดยตรง

ง. การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่กรุงปารีส พ.ศ. 2445–2446

การเจรจาในครั้งใหม่รัฐบาลไทยได้มอบหมายให้พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) อัครราชทูตไทยประจำกรุงฝรั่งเศสเป็นผู้แทนเพื่อทำการเจรจากับฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งมีนายเดลกาเซ (Delcasse)* กับนายกอร์กอดอง (Cogordan) อธิบดีกรมการเมือง กระทรวงการต่างประเทศ [1]

ก่อนการเจรจาครั้งนี้สถานการณ์ทางการเมืองในประเทศเอเชียตะวันออกไกลเป็นสิ่งที่น่าวิตกสำหรับอธิปไตยของชาติไทย ทั้งนี้เพราะรัฐบาลอังกฤษกับรัฐบาลญี่ปุ่นได้ตกลงลงนามในทวิภาคีพันธมิตรอังกฤษ-ญี่ปุ่น** ซึ่งทำให้รัฐบาลไทยเกรงว่าการลงนามระหว่างอังกฤษกับญี่ปุ่นในครั้งนี้จะเป็นช่องทางให้รัสเซียกับฝรั่งเศสขยายอิทธิพลมายังภูมิภาคเอเชียเพื่อแข่งขันกับมหาอำนาจทั้งสองโดยรัสเซียจะทำการรุกเข้าทาง

---

* เป็นรัฐมนตรีต่างประเทศของฝรั่งเศสระหว่าง พ.ศ 2441 – พ.ศ. 2448.

[1] สุวิทย์ ทักขาว ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส ตั้งแต่ ร.ศ.112 – 126 หน้า 147

**. หรือ The Anglo- Japanese Agreement of 1902 (ฉบับลงวันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2444) โดยรัฐบาลทั้งสองประเทศได้ทำการลงนามเพื่อสร้างพันธมิตรสำหรับต้านทานการขยายอำนาจทางการเมืองของเยอรมันในเอเชียตะวันออกไกล)

ด้านเหนือของจีนหรือทางแมนจูเรีย ส่วนฝรั่งเศสจะเข้าบุกรุกไทยทางด้านอินโดจีน ดังปรากฏในคำกราบบังคมทูลของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพมีความว่า "การุสเซียจะรุกจีนเข้าทางโน้นและฝรั่งเศสรุกไทยเข้าทางนี้แก้เผดสัญญาที่สองชาติทำต่อกันจะเป็นไปได้หรือไม่ " [1]

การคาดการณ์ของรัฐบาลไทยในขณะนั้นเป็นการคาดการณ์ถึงแผนการขยายอิทธิพลทางการเมืองของชาติมหาอำนาจทั้งนี้เพราะในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2445 รัฐบาลฝรั่งเศสได้ส่งกำลังทหารจำนวนหนึ่งเข้าประชิดพรมแดนไทยทางด้านเขมรและส่งกำลังทหารเข้าเพิ่มเติมในเขตยึดครองที่จันทบุรี รัฐบาลไทยจึงรีบให้มีการเปิดเจรจาครั้งใหม่ในกรุงปารีสให้เสร็จสิ้นลงโดยเร็วที่สุด ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงมีแผนการที่จะทูลเชิญให้เจ้าหญิงมารี วัลเดมาร์ (Princess Marie Waldemar) แห่งเดนมาร์กซึ่งเป็นบุคคลสำคัญผู้หนึ่งที่มีความคุ้นเคยกับนักการเมืองของฝรั่งเศสในขณะนั้น การเจรจาครั้งใหม่นี้จะได้เริ่มขึ้นในเดือนกันยายน พ.ศ.2445 [2]

การเจรจาครั้งนี้ได้นำเอาปัญหาเดิมซึ่งยังไม่สามารถจะตกลงกันได้มาเจรจากันอีกครั้งหนึ่งดังมีปัญหาสำคัญ 4 ปัญหา คือ

1. ปัญหาพรมแดนด้านตะวันออก

จากปัญหาเดิมซึ่งเคยเจรจากันมาตั้งแต่หลังวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 เกี่ยวกับการขยายอิทธิพลของเจ้าอุปราชมายังดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาโดยมีฝรั่งเศสคอยสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง ในเวลาต่อมาปัญหาที่เกิดขึ้นมิได้จำกัดขอบเขตเฉพาะ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.6/9 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 120

[2] ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศรัสเซีย คริสตศตวรรษที่ 19 - 20 หน้า 118

ดินแดนที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของนครหลวงพระบางเท่านั้น ทั้งนี้เพราะมีเหตุการณ์ที่ทำให้รัฐบาลไทยต้องรีบแก้ไขในปัญหาอื่นๆ อีกเพิ่มเติมไปจากปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวาดังเช่น

1 ปัญหาการแย่งแย่งเมืองเงินหรือเมืองกุฎสาวดี * ระหว่างเจ้าเมืองน่านกับเจ้านครหลวงพระบาง **

2. นายปาวีทำแผนที่ล่วงล้ำอาณาเขตเข้ามาในดินแดนไทย ***

เมื่อการเจรจาในเดือนกันยายน พ.ศ. 2445 พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) มีความเข้าใจในแผนการของฝ่ายฝรั่งเศสเป็นอย่างดีเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในฝั่งขวาแม่น้ำโขงซึ่งจะต้องเป็นวิธีการ " ต่อรอง " วิธีการหนึ่งที่ฝรั่งเศสจะเรียกร้องดินแดนจากรัฐบาลไทยเพิ่มเติม ด้วยเหตุนี้พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) จึงเสนอยกเมืองมโนไพรให้แก่ฝรั่งเศสแทน โดยฝ่ายไทยมีเงื่อนไขในการเสนอครั้งใหม่ 4 ข้อ คือ

1. ขอดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวา
2. ให้สิทธิในการจดทะเบียนคนในบังคับฝรั่งเศสเพียงชั้นลูก
3. ให้เลิกสัญญาข้อ 3 และ ข้อ 4 ของสนธิสัญญา พ.ศ. 2436
4. ให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรี [1]

---

* โปรดดูในแผนที่ 5 หน้า 634

**. เมืองเงินเป็นแหล่งที่มีบ่อเกลือซึ่งเจ้านครหลวงพระบางกับเจ้าเมืองน่านเคยถกเถียงในเรื่องเขตแดนของบ่อเกลือมาก่อน พ.ศ. 2436 (โปรดดูรายละเอียดใน สุวิทย์ ธีรศาศวัต ล.ค. หน้า 150 - 151

*** แผนที่ซึ่งนายปาวีทำและพิมพ์ออกมาในปี พ.ศ. 2444 เป็นแผนที่วาดเขตหลวงพระบางฝั่งขวาล้ำในพระราชอาณาเขตไทย ส่วนทางตะวันออกได้วาดเอาเทือกเขาพนมดงเร็กและเกาะต่างๆ ในอ่าวไทยทางด้านเมืองจันทบุรีเป็นเขตแดนของฝรั่งเศส

[1]. กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.19/1 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษวโรปการ 9 กันยายน ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445)

ผลของการเจรจาปรากฏว่าพวกพรรคนิยมอาณานิคม (Colonial Party) ซึ่งเป็นฝ่ายสนับสนุนต้องการเมืองพระตะบองเสียมราฐมากกว่าเมืองมโนไพร และขอสิทธิในการโยธา* บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงฝั่งตะวันตกให้อยู่ในอิทธิพลของฝรั่งเศสแต่เพียงผู้เดียว ส่วนปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวาฝรั่งเศสยังยืนยันที่จะเข้าครอบครองต่อไปอีก

เมื่อการเจรจาไม่สามารถตกลงกันได้ รัฐบาลทั้งสองจึงปฏิเสธในเงื่อนไขของแต่ละฝ่าย** นายเดลคาเซไม่ต้องการเมืองมโนไพรเพราะทราบว่าเป็นเมืองแห้งแล้งมีคนน้อยไม่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจและยุทธศาสตร์กับฝ่ายฝรั่งเศส จึงขอเปลี่ยนเอาเมืองตราด เกาะช้าง เกาะกง ตลอดจนชายทะเลสาปซึ่งรุกล้ำในเนื้อที่ของเสียมราฐ [1]

เงื่อนไขของนายเดลคาเซเป็นอันตรายต่อบูรณภาพของฝ่ายไทย ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสเริ่มจะเข้าครอบครองอ่าวไทย พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) จึงขอต่อรองด้วยการยอมยกเมืองจำปาศักดิ์ (ฝั่งขวา) โดยแลกกับสิทธิในการจดทะเบียนคนในบังคับและเขตแดนเมืองน่านบริเวณเมืองภูฏสาวดีกับเมืองแก่นท้าวเป็นข้อเสนอ ซึ่งฝ่ายฝรั่งเศสขอดินแดนที่มีความสำคัญกับประเทศไทย

ผลของการเจรจาในครั้งนี้ฝ่ายไทยยอมเสียดินแดนจำปาศักดิ์กับมโนไพรเพื่อรักษาดินแดนเสียมราฐ พระตะบอง เมืองภูฏสาวดี เมืองแก่นท้าวไว้ได้

2. ปัญหาเขต 25 กิโลเมตรและเขตอิทธิพลของฝรั่งเศส

---

* โปรดดูรายละเอียดหน้า 639 – 640

** โปรดดูรายละเอียดของการเจรจาระหว่างรัฐบาลทั้งสองใน สุวิทย์ ฟักข้าว ล.ค. หน้า 151 – 155

[1] ด. หน้า 155 – 156

ปัญหา 25 กิโลเมตรและปัญหาเขตอิทธิพลของฝรั่งเศสเป็นปัญหาที่รัฐบาลไทยต้องการที่จะให้มีการเจรจาโดยเร็ว ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสได้พยายามแสดงความเป็นเจ้าของในบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขงดังปรากฏในข้อเสนอของนายโกลบูเกาส์กีเมื่อปี พ.ศ. 2444 *

ในการเจรจาครั้งนี้ ฝ่ายไทยพยายามเจรจาขอยกเลิกข้อ 3, ข้อ 4 ของสนธิสัญญา พ.ศ. 2436 โดยพระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) เสนอเหตุผลว่า การที่ไทยไม่อาจส่งกำลังทหารเข้าไปในเขต 25 กิโลเมตร และเขตพระตะบอง เสียมราฐ ทำให้บริเวณดังกล่าวกลายเป็นที่อาศัยของโจรผู้ร้ายซึ่งทำให้ทั้งไทยและฝรั่งเศสขาดความปลอดภัยในการรักษาความสงบ [1]

คำชี้แจงของพระยาสุริยานุวัตรทำให้นายเดลกาเซยอมรับความจริงในปัญหาโจรผู้ร้ายจึงอนุญาตให้รัฐบาลไทยมีสิทธิที่จะส่งทหารเข้าไปในเขต 25 กิโลเมตร ตลอดไปจนถึงเมืองพระตะบองกับเมืองเสียมราฐ แต่มีข้อแม้ว่าทหารที่จะส่งไปประจำรักษาราชการต้องเป็นนายทหารสัญชาติไทย [2] เหตุที่นายเดลกาเซห่วงติงไว้เพราะเกรงว่าอังกฤษจะขยายอิทธิพลเข้ามาในบริเวณนี้ **

ส่วนการเจรจาเรื่องพระตะบอง เสียมราฐ ซึ่งนายเดลกาเซมีความสนใจเป็นพิเศษ ฝ่ายไทยจึงรีบเสนอเมืองมโนไพรและจำปาศักดิ์ให้แก่ฝรั่งเศสแทนเสียก่อน จึงทำให้นายเดลกาเซยอมรับโดยมิได้เรียกร้องที่จะเข้าครอบครองดินแดนในมณฑลเขมร

---

* โปรดดูรายละเอียด ซึ่งกล่าวไว้ในหน้า 629 - 631

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/4 พระสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษวโรปการ 16 ตุลาคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445)

[2] ก.

** ฝรั่งเศสอนุโลมให้นายทหารชาวเดนมาร์คซึ่งเป็นผู้ฝึกทหารเป็นนายทหารรักษาการเขต 25 กิโลเมตร ฝั่งขวาแม่น้ำโขงได้เพียงชาติเดียว

สำหรับการโยธาในบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขงเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันมาตั้งแต่การเจรจาที่กรุงเทพฯเมื่อปี พ.ศ. 2444 ในการเจรจาครั้งนี้นายเดลคาเซได้ยืนกรานที่จะให้ฝรั่งเศสเพียงชาติเดียวมีอภิสิทธิเกี่ยวกับการโยธาทั้งหมดในบริเวณนี้ ดังปรากฏในข้อเสนอของนายเดลคาเซมีความว่า

> "... การโยธาทั้งปวงของรัฐบาลคือ ทางรถไฟ ถนน คลอง ฤาอ่าว ท่าเรือ เป็นต้น จะไม่ให้ใช้ทุนเงินกู้ ฤาใช้เจ้าพนักงานทำการก่อสร้าง แลจัดการทั้งปวงซึ่งเป็นเงินหรือเช่นคนของต่างประเทศใดประเทศหนึ่ง นอกจากเงินและทองของประเทศฝรั่งเศส ..." [1]

แต่ฝ่ายไทยไม่ยอมที่จะให้ฝรั่งเศสวางอำนาจโดยการเป็นเจ้าของบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งยังคงเป็นพระราชอาณาเขตไทย ทั้งนี้เพราะไม่สอดคล้องกับนโยบายในการให้ความเสมอภาคทางด้านสิทธิแก่นานาประเทศหรือชาติที่ได้รับความอนุเคราะห์ยิ่ง (The most - favoured nation clause) พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) จึงให้เหตุผลในการปฏิเสธเรื่องการโยธากับนายเดลคาเซดังปรากฏในรายงานของพระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงศ์ ฯ มีความว่า

> "... ถ้าไทยไม่มีเงินฤาเจ้าพนักงานไทยพอที่จะใช้ทำการโยธาตามลำพัง แลว่าถ้าจะต้องใช้พนักงานไทยพอที่จะใช้ทำการโยธาตามลำพัง แลว่าถ้าจะต้องใช้พนักงานต่างประเทศแล้ว ห้ามไม่ให้เอาทุล (ทุน) แลคนจากประเทศอื่น นอกจากประเทศฝรั่งเศสแห่งเดียว เห็นด้วยเกล้าว่าเป็นหนทางที่จะให้ฝรั่งเศสปิดประตูการค้าในที่นั้นได้ ถ้าไทยจะต้องใช้ทุล (ทุน) ฤาคนต่างประเทศเมื่อใด จำเราจะต้องไปหาที่เมืองฝรั่งเศสแห่งเดียวแล้ว เราจะต้องเสียดอกเบี้ยแลค่าจ้างอย่างเรี่ยวแรงจึง

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต 13/1 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหลวงเทวะวงษ์ฯ 18 กันยายน ร.ศ. 121

จะทำได้เพราะไม่มีชาติอื่นใดจะมาแข่งประมูล(ประมูล) ให้ข้างไทย
เห็นราคาในเมืองฝรั่งเศสแพงเกินกำลังก็จะต้องยกเว้นการโยธา
เหล่านั้นเสียทีเดียวจะเป็นการขาดผลประโยชน์บ้านเมืองไปได้มาก
แต่เพียงเรื่องเงินกู้ตามที่กล่าวมาแล้วนั้นก็เป็นการขัดขวางอยู่
แล้ว แต่นึกถึงว่าถ้าเรายอมทำสัญญาเช่นนี้ให้ฝรั่งเศสได้ก็เสมอกับเรา
ยอมในสัญญาโดยตรงว่า ในแผ่นดินน้ำตกแม่โขงฝั่งขวานั้นอยู่ในจังหวัด
โอวาศของฝรั่งเศสทั้งสิ้น (French Sphere of Influence)
เป็นการร้ายเป็นอันมาก

...ถ้าเห็นว่าจะไม่เป็นการไม่ร้ายแรงเช่นนั้นอยู่ รัฐบาลอยากจะ
ผ่อนตามจริง ก็จะทำสัญญาเช่นนั้นได้ แต่ติดด้วยข้อสัญญาที่เราทำไว้กับ
นานาประเทศทั่วไปว่า ถ้าให้ผลประโยชน์พิเศษแก่ประเทศใดๆ ฤา
ชาติใด จะต้องให้แก่ชาติอื่นๆด้วยให้เสมอหน้ากัน..."[1]

นายเดลกาเซ่ได้โต้แย้งเหตุผลของไทยซึ่งพระยาสุริยานุวัตรเสนอว่าฝ่ายไทยต้องเสียเปรียบแก่ฝรั่งเศสทั้งในด้านการลงทุน การตกอยู่ใต้อิทธิพลของฝรั่งเศสและการยกย่องให้ฝรั่งเศสมีสิทธิในพระราชอาณาเขตไทยเหนือชาติอื่นๆ ได้รับการตอบปฏิเสธจากนายเดลกาเซทั้ง 3 ประการคือ

ประการแรก ในปัญหาเรื่องฝรั่งเศสจะเอาเปรียบไทยในเรื่องเงินกู้ ได้รับคำตอบว่า " ฝรั่งเศสมีความเอื้อเฟื้อเชื่อช่วยจัดการให้ไทยหาทุนและราคาในเมืองฝรั่งเศส ได้ตามราคาอันสมควรในตลาดแล้ว รัฐบาลสยามคงจะได้ราคาที่ถูกกว่าประเทศอื่นเสมอ เพราะในเมืองฝรั่งเศสมีมูล (ทุน) มากกว่าที่อื่นๆ...." [2]

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/1 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงศ์ฯ 18 กันยายน ร.ศ. 121 (คำในวงเล็บโดยผู้เขียน)

[2] ที่.

ประการที่สอง เกี่ยวกับปัญหาที่รัฐบาลไทยเกรงว่าจะตกอยู่ในเขตอิทธิพลของฝรั่งเศสหรือที่พระยาสุริยานุวัตรใช้คำว่า " โอวาท " ของฝรั่งเศสก็ให้ตัดคำว่า French Sphere of Influence ออกเสีย [1]

ประการที่สาม ถ้ารัฐบาลไทยเห็นว่าเป็นการขัดกับหลักการ The most favoured nation clause นายเดลคาเซตอบปฏิเสธว่าเขามีความเห็นไม่เหมือนกับฝ่ายไทย [2]

พร้อมกันนั้นนายเดลคาเซยังพูดในเชิงขู่รัฐบาลไทยว่าถ้าไม่ตกลงตามที่นายเดลคาเซเสนอ รัฐบาลฝรั่งเศสจะเลิกเจรจากับรัฐบาลไทย [3] พระยาสุริยานุวัตรจึงเกรงว่าถ้าฝ่ายไทยยังยืนกรานอย่างแข็งขันกับฝ่ายฝรั่งเศสอาจจะทำให้การเจรจาในครั้งนี้ล้มเหลวลงอีก เพื่อเป็นการแก้ปัญหาการโยธาทั้งหมดพระยาสุริยานุวัตรได้เสนอเพิ่มเติมกับนายเดลคาเซมีความว่า

"...แม้ว่าจะทำการเหล่านี้ (การโยธา) ไปมิได้แล้วโดยลำพัง เจ้าพนักงานไทยกับเงินทุนของไทย รัฐบาลสยามจะปฤกษาให้ตกลงกับเคาเวอนแมนต์ฝรั่งเศส..." [4]

การเติมข้อความดังกล่าวนี้ได้แทนการใช้คำว่า sphere of Influence จึงจะช่วยในการปัดภาระการโต้เถียงระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศสเกี่ยวกับการลงทุนของมหาอำนาจอื่นๆ ในบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง รัฐบาลไทยได้ทำการตกลงกับฝ่ายฝรั่งเศสในปัญหาการลงทุนโดยมอบหมายให้ประเทศมหาอำนาจอื่นๆ

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/1 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์ฯ 18 กันยายน ร.ศ. 121

[2] ด.

[3] ด.

[4] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/4 สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส 7 ตุลาคม ร.ศ. 121

ไปตกลงกับฝรั่งเศสโดยตรง นอกจากนี้เพื่อเป็นการป้องกันมิให้ฝรั่งเศสทำการผูกขาดการโยธาทั้งหมดในบริเวณที่ฝรั่งเศสระบุไว้ พระยาสุริยานุวัตรจึงขอตัดสิทธิการโยธาสำหรับฝรั่งเศสให้เหลือ 3 ชนิด* คือ การสร้างทางรถไฟ คลอง กับ การสร้างท่าเรือ[1] ซึ่งปรากฏผลว่านายเดลคาเซยอมรับ

ดังนั้นในปัญหาการโยธาซึ่งมีการโต้เถียงกันมาตั้งแต่การเจรจาในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2444 ได้เจรจาตกลงกันสำเร็จในครั้งนี้ แต่ฝ่ายไทยยังมีข้อเสียเปรียบแก่ฝ่ายฝรั่งเศส แต่ข้อเสียเปรียบที่เกิดขึ้นมิได้ผูกมัดรัฐบาลไทยเหมือนกับข้อเสนอของนายโกลบูเกาส์กีในครั้งก่อน

3 ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส

ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นข้อถกเถียงซึ่งรัฐบาลไทยได้พยายามทำการเจรจากับฝรั่งเศสตลอดมา แต่ผลที่ปรากฏในการเจรจายังไม่เป็นที่ตกลงกันได้ ทั้งนี้เพราะรัฐบาลไทยกับฝรั่งเศสยังมีความขัดแย้งกันในเรื่องการจดทะเบียนคนในบังคับ (Registration)ของฝรั่งเศสที่อาศัยในประเทศไทยกับขอบเขตในสิทธิของคนในบังคับฝรั่งเศส ซึ่งรัฐบาลยอมให้เฉพาะชั้นลูกเท่านั้น

การเจรจาในปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสในครั้งนี้พระยาสุริยานุวัตรพยายามที่จะต่อรองกับนายเดลคาเซเกี่ยวกับขอบข่ายของคนในบังคับฝรั่งเศสกับการจดทะเบียนคนในบังคับฝรั่งเศส ซึ่งผลของการเจรจาได้ตกลงในเรื่องดังกล่าวนี้ไว้ 2 ประการ

1. ฝ่ายฝรั่งเศสยอมรับข้อเสนอของพระยาสุริยานุวัตรในการให้สิทธิคนในบังคับฝรั่งเศสเฉพาะชั้นลูกเท่านั้น

---

*. แต่เดิมนายเดลคาเซขอไว้ 5 ชนิด คือ การสร้างรถไฟ การขุดคลอง การสร้างท่าเรือ การสร้างถนน การสร้างระบบโทรเลข

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/4 สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส 7 ตุลาคม ร.ศ. 121

2 ปัญหาการจดทะเบียนคนในบังคับฝรั่งเศส ฝ่ายไทยขอสิทธิในการตรวจบัญชีคนที่มาจดทะเบียนกับฝรั่งเศสเพื่อความยุติธรรมในการตรวจสอบผู้ที่เป็นคนในบังคับฝรั่งเศสตามข้อ 5 ของสนธิสัญญา ปี พ.ศ 2410* ถ้าฝ่ายไทยตรวจพบในทะเบียนของคนในบังคับไม่ถูกต้องก็มีสิทธิคัดค้านการยอมรับว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสได้ [1]

สำหรับปัญหาคนจีนซึ่งอาศัยอยู่ในประเทศไทยมากกว่าชาติอื่นๆ คนจีนบางพวกตั้งภูมิลำเนาในประเทศไทยมาก่อนที่จะมีการตกลงในสัญญากับฝรั่งเศส พ ศ.2410 ดังนั้นฝ่ายไทยจึงขอร้องให้ฝรั่งเศสเลิกล้มการให้สิทธิคนจีนที่ได้ตั้งภูมิลำเนามาก่อนการลงนามในสัญญาดังกล่าวนี้เป็นผู้ที่ไม่มีสิทธิในการขอเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศส

แต่การที่รัฐบาลไทยได้ขอยกเว้นให้คนจีนที่มีภูมิลำเนาในประเทศไทยกลับมาขึ้นทะเบียนในสังกัดของประเทศไทยตามเดิม ปรากฏว่านายเดลกาเซตอบปฏิเสธโดยอ้างว่าเป็นการสร้างความเสื่อมเสียทางด้านศักดิ์ศรีให้แก่ประเทศฝรั่งเศส แต่ขอยอมให้เพิ่มเติมสิทธิของไทยเกี่ยวกับการจดทะเบียนจีนเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสเป็นการพิเศษมีความว่า

" ในการที่เกี่ยวกับอำนาจการศาลนั้น พวกจีนเหล่านี้ต้องอยู่ในบังคับของกฎหมายไทยและต้องให้ศาลไทยพิจารณาความของจีนเหล่านั้น แต่อย่างไรก็ดี ผู้แทนกงสุลหรือผู้แทนสถานทูตคนหนึ่งคนใดก็จะมีอำนาจที่จะขอดูคำหา คำพยานและไปอยู่ในศาลเพื่อพิจารณาตัดสินความของจีนเหล่านั้นได้ " [2]

---

* ซึ่งรัฐบาลไทยได้ตกลงกับรัฐบาลฝรั่งเศสคนเขมรใหม่ที่อพยพมาตั้งภูมิลำเนาในพระราชอาณาเขตก่อน พ.ศ. 2410 ให้จดทะเบียนเป็นคนในพระราชอาณาเขต

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/4 สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส 7 ตุลาคม ร.ศ. 121 (พ ศ. 2445)

[2] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/1 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงศ์ฯ 9 กันยายน ร.ศ. 121

จะเห็นได้ว่าฝ่ายฝรั่งเศสได้โอนอ่อนต่อฝ่ายไทยในการยินยอมเลิกล้มการจดทะเบียนคนจีนโดยมีข้อแม้ให้คนจีนที่จดทะเบียนอยู่แล้วเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสต่อไป ผลของการตกลงกันได้ในข้อนี้มีประโยชน์แก่ฝ่ายไทยในด้านการศาล ซึ่งสามารถควบคุมคนในบังคับฝรั่งเศสให้อยู่ภายใต้กฎหมายของไทย

4. ปัญหาการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี

เกี่ยวกับปัญหาในข้อนี้รัฐบาลไทยต้องการจะให้ฝรั่งเศสเปิดการเจรจาเพื่อให้อธิปไตยได้เกิดขึ้นในจันทบุรีโดยเร็วที่สุด ทั้งนี้เพราะในระหว่างเวลา พ.ศ. 2436 -พ.ศ. 2445 ฝรั่งเศสได้สร้างปัญหาทางด้านการเมืองซึ่งเกี่ยวกับการยึดเอาส่วนหนึ่งของเมืองจันทบุรีเป็นเครื่องมือต่อรองเพื่อเรียกร้องผลประโยชน์จากรัฐบาลไทยตลอดมา การที่ฝ่ายไทยจะยอมให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรีโดยไม่มีข้อแลกเปลี่ยนเป็นเงื่อนไขที่ฝ่ายฝรั่งเศสไม่ยอมตกลงด้วยอย่างแน่นอน พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) จึงเสนอยกจำปาศักดิ์ให้แก่ฝรั่งเศสเพื่อแลกกับอธิปไตยของจันทบุรีซึ่งพระยาสุริยานุวัตรเสนอความเห็นกับรัฐบาลไทยไว้ 2 ประการคือ

ประการแรก พระยาสุริยานุวัตรต้องการให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากดินแดนจันทบุรีที่ฝรั่งเศสยึดครองทั้งนี้เพื่อรักษาบูรณภาพของประเทศไทย ดังปรากฏในรายงานมีความว่า

> "...ฝรั่งเศสถืออำนาจมากกว่าความยุติธรรม...ถึงข้าพระพุทธเจ้าจะอ้างสัญญาหรือกฎหมายอย่างใดมากล่าวก็ไม่ไหว เพราะไม่มีศาลฎาตระลาการใดจะเป็นผู้ตัดสินได้ ต้องแก้กันด้วยอำนาจอยู่เอง การเช่นนี้ถึงเมืองจันทบุรีเป็นแต่เมืองเล็กน้อยก็จริง โดยที่คนชาวเมืองเป็นชาติไทยแท้นั้น ถ้าปล่อยไว้ก็เสมอกับทิ้งหนามอันใหญ่ยอกอยู่ในอกได้ความเจ็บปวดช้ำใจ ไม่มีที่สิ้นสุดได้ " [1]

---

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/1 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงศ์ฯ 18 กันยายน ร.ศ. 121

อีกประการหนึ่ง ในสภาพการณ์ขณะนั้นพระยาสุริยานุวัตรมีความเห็นว่าเจ้านายจำปาศักดิ์เอาใจออกห่างจากไทยไปนิยมฝรั่งเศส การที่ฝ่ายไทยเหนี่ยวรั้งจำปาศักดิ์ไว้จะทำให้ฝ่ายไทยต้องประสบกับความผิดหวังเหมือนกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในนครหลวงพระบาง ดังปรากฏในเหตุผลของพระยาสุริยานุวัตรมีความว่า

". . .คนจำปาศักดิ์ทุกวันนี้จิตใจไปผูกพันข้างฝรั่งเศส ข้างฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเสียมากมาตอนนี้จนชั้นบุตร พวกขุนนางลาวข้างฝั่งขวาบางคนก็ส่งไปให้เรียนหนังสือฝรั่งเศสโดยความตั้งใจที่จะหากินกับฝรั่งเศสก็มีอยู่แล้ว ที่กรุงปารีส ข้าพเจ้า (พระยาสุริยานุวัตร) ได้เห็นเด็กลาวหนุ่มๆอยู่ที่โรงเรียนโกโลนีสองสามคนเป็นลาวเมืองจำปาศักดิ์ เด็กพวกนั้นมีความเกรงกลัวฝรั่งเศส หากล้าจะมาใกล้เคียงสถานทูตไม่ การเป็นเช่นนี้และยิ่งเมืองมโนไพร ๆ ที่ใกล้เคียงเหล่านั้น ยิ่งเป็นข้าทูลละอองพระบาทอยู่ด้วย ก็ยังขึ้นชื่อว่าไวถอเข่าเขมรอยู่แล้ว ต้องตัดเป็นเนื้อร้ายมีอยู่ในตัวแห่งหนึ่งแล้ว เมื่อเห็นประโยชน์อย่างอื่นดีกว่าก็ควรจะตัดทิ้งไปให้ล่วงลามต่อไป "[1]

ถ้าพิจารณาในด้านผลประโยชน์ที่ไทยได้รับระหว่างจันทบุรีกับนครจำปาศักดิ์ (ฝั่งขวา) แล้ว ดินแดนจันทบุรีที่ฝรั่งเศสยึดครองจะเป็นจำนวนพื้นที่น้อยกว่าการที่รัฐบาลไทยจะต้องสูญเสียดินแดนลาวเป็นจำนวนมากก็ตาม แต่การที่ฝ่ายไทยจะหวงแหนดินแดนที่อยู่ห่างไกลจากพระราชอาณาเขตโดยยอมสูญเสียดินแดนที่ใกล้กรุงเทพฯ เป็นการเสี่ยงต่ออันตรายในการรักษาบูรณภาพของประเทศไทยในภายภาคหน้า ดังนั้นในข้อเสนอของพระยาสุริยานุวัตรเกี่ยวกับการยกเมืองจำปาศักดิ์ เมืองมโนไพร ให้กับฝรั่งเศสเพื่อแลกกับอธิปไตยของดินแดนจันทบุรีในส่วนที่ฝรั่งเศสยึดครองจึงได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาลไทย จึงมอบหมายให้พระยาสุริยานุวัตรยื่นข้อเสนอดังกล่าวนี้แก่รัฐบาลฝรั่งเศสได้

---

[1] กจช เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/1 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงศ์ฯ 18 กันยายน ร.ศ. 121 (ข้อความในวงเล็บโดยผู้เขียน)

นายเดลคาเซตอบรับข้อเสนอของพระยาสุริยานุวัตรในการที่จะถอนทหารออกจากจันทบุรีและข้อปฏิบัติอื่นๆ ที่ได้ตกลงกันไว้อีก 3 ข้อ ทั้งสองฝ่ายจึงตกลงทำสนธิสัญญาซึ่งลงนามกันในวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 โดยมีข้อความสำคัญ 10 ข้อ สรุปได้ดังนี้

ข้อ 1 การกำหนดเส้นพรมแดนบริเวณจำปาศักดิ์ มโนไพรและหลวงพระบางฝั่งขวาซึ่งไทยยกให้ฝรั่งเศส

ข้อ 2 ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรี

ข้อ 3 ฝรั่งเศสยอมยกเลิกข้อ 3, ข้อ 4 ในสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

ข้อ 4 ข้อตกลงเกี่ยวกับการโยธาในลุ่มแม่น้ำโขงฝั่งขวา

ข้อ 5 การจำแนกคนที่จะอยู่ในความป้องกันและจดทะเบียนเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศส

ข้อ 6 สิทธิและอำนาจในการตรวจบัญชีคนที่จดทะเบียน คนจีนในบังคับฝรั่งเศส

ข้อ 7 สิทธิของชาติที่ได้รับการอนุเคราะห์ยิ่ง (The most-favoured nation) ในเรื่องคนในบังคับ

ข้อ 8 ขอบข่ายของสนธิสัญญาฉบับนี้

ข้อ 9 ให้ใช้ภาษาฝรั่งเศสเป็นหลักในการตีความเมื่อเกิดปัญหาในสนธิสัญญา

ข้อ 10 ให้รติไว้ภายใน 4 เดือน *

แต่ในขณะที่สัญญายังไม่มีการแลกเปลี่ยนสัตยาบันกันหรือ   กัน ทั้งสองฝ่าย ฝ่ายไทยก็ยังมิได้มอบจำปาศักดิ์ มโนไพรให้แก่ฝรั่งเศส ในขณะนี้ต่างฝ่ายก็รักษาสภาพเดิมของตน

---

* โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ฎ

หลังจากที่ฝ่ายไทยและฝรั่งเศสสามารถตกลงกันได้จนได้ลงนามในสัญญาวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 รัฐบาลไทยมีความหวังว่าผลของสนธิสัญญาฉบับนี้จะช่วยให้ไทยผ่านพ้นปัญหาทางการเมืองทั้ง 4 ข้อ แต่ปรากฏว่าในเวลาต่อมาทางฝ่ายฝรั่งเศสปฏิเสธการแลกเปลี่ยนสัตยาบันจึงทำให้ผลของสัญญาฉบับนี้ต้องประสบกับความล้มเหลว ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในฝั่งขวาแม่น้ำโขงฝ่ายไทยก็ต้องเผชิญกับเหตุการณ์ในอนาคตต่อไป

1.3 ความล้มเหลวของสนธิสัญญาวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445

ความล้มเหลวของสัญญาฉบับนี้เกิดจากการที่รัฐสภาฝรั่งเศสไม่ยอมรับญัตติซึ่งหมายถึงการไม่ยอมแลกเปลี่ยนสัตยาบัน ทั้งนี้เพราะกระทรวงอาณานิคมฝรั่งเศสทำการคัดค้านข้อความในสัญญาลงวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 ไว้ดังนี้

1 การคัดค้านของนักการเมือง

ในการคัดค้านสนธิสัญญาวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 ฝ่ายกระทรวงอาณานิคมฝรั่งเศสต้องการที่จะบีบให้รัฐบาลไทยยอมรับข้อเรียกร้องตามที่นักการเมืองพรรคนิยมอาณานิคม (Colonial Party) ต้องการ ขณะนั้นนักการเมืองของฝรั่งเศสมีความเห็นเกี่ยวกับการดำเนินนโยบายทางการเมืองและการทหารของฝรั่งเศสที่พึงปฏิบัติต่อประเทศไทยโดยแบ่งเป็น 2 ฝ่าย คือ

ก. ความเห็นว่าควรประนีประนอมกับประเทศไทย โดยอนุโลมตามรัฐบาลไทยขอยกเว้นในบางกรณีขณะเดียวกันฝ่ายฝรั่งเศสก็ไม่เสียผลประโยชน์มากเกินไป ทั้งนี้เพื่อรักษาสันติภาพระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและหลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่งกับอังกฤษได้ กลุ่มนี้มีนายเดลคาเซและหนังสือพิมพ์ตองส์ (Temps) เป็นผู้นำ

ข. ความเห็นของพวกจักรวรรดินิยมซึ่งมีจำนวนมากกว่าพวกแรกหลายเท่า กลุ่มนี้เป็นพวกที่มีอุดมการในการสร้างประเทศฝรั่งเศสให้เป็นประเทศมหาอำนาจอันดับหนึ่งของโลก จึงพยายามวางแผนการสร้างจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสในซีกโลกตะวันออก กลุ่มนี้มีบุคคลสำคัญซึ่งทำการบีบคั้นเอาผลประโยชน์จากรัฐบาลไทยตลอดมา ซึ่งได้แก่นายนายกาเบรียล ฮาโนโตซ์ (Gabriel Hanotause) และนายเอเตียน (Etienne)

เป็นหัวหน้าซึ่งได้รับการสนับสนุนจากหนังสือพิมพ์ Petite Gironde ตลอดจนชาวฝรั่งเศสด้วย [1]

ในการคัดค้านสนธิสัญญาวันที่ 7 ตุลาคม ร.ศ. 2445 พวกจักรวรรดินิยมได้ทำการคัดค้านมิให้รัฐบาลฝรั่งเศสยอมแลกเปลี่ยนสัตยาบันกับรัฐบาลไทยเพราะจะทำให้ฝรั่งเศสต้องสูญเสียผลประโยชน์ในลำน้ำโขงฝั่งขวา เมืองเสียมราฐ พระตะบอง ตลอดจนเมืองจันทบุรี* เพื่อเป็นการแสวงหาผลประโยชน์ให้บังเกิดแก่ประเทศฝรั่งเศส พวกกลุ่มนิยมอาณานิคมจึงขอสร้างทางรถไฟสายอินโดจีนโดยอ้างว่าแปลนเดิมที่ฝรั่งเศสวางแผนว่าจะวางรางรถไฟตั้งแต่เมืองตังเกี๋ยลงไปตามแนว เมืองญวน ตลอดจนเมืองเขมรนั้นต้องประสบกับอุปสรรคในทางภูมิประเทศที่เป็นแนวภูเขาสลับซับซ้อนและติดกับแนวทางชายทะเลซึ่งไม่เป็นแหล่งชุมชน รัฐบาลอินโดจีนเกรงว่าการสร้างทางรถไฟตามแผนเดิมฝรั่งเศสจะต้องประสบความขาดทุน จึงขอวางรางรถไฟเลียบเข้ามาในพระราชอาณาเขตข้างฝั่งขวาแม่น้ำโขงดังต่อไปนี้

1. ตั้งแต่เมืองตราน (Tourane)** ขึ้นไปเมืองเว้ เมืองอ้ายลาว

ไปจนจดริมแม่น้ำโขงฝั่งซ้ายที่เมืองสุวรรณเขตรและถ้ารัฐบาลไทยยอมอนุญาตก็จะตัดข้ามแม่น้ำโขงมาทางฝั่งขวาแยกตรงขึ้นไปทางเหนือถึงหนองคาย จากหนองคายข้ามกลับไปถึงฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตรงเมืองเวียงจันทน์ แล้วต่อไปจนถึงตังเกี๋ย

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/1 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษวโรปการ 17 ตุลาคม ร.ศ. 121 (พ.ศ 2445)

* พวกจักรวรรดินิยมหรือพวกนิยมอาณานิคม (Colonial Party) ต้องการยึดครองดินแดนเหล่านี้เพื่อแข่งขันกับมหาอำนาจอังกฤษซึ่งครอบครองดินแดนทางตะวันตกของไทย

** ปัจจุบันเรียกเมืองดานัง

2. อีกทางหนึ่งจะตัดตรงทิศใต้ลงไปเมืองอุบลราชธานี จากอุบลราชธานีไปจนเขตแดนเขมรถึงพนมเปญแล้วต่อไปถึงไซ่ง่อน

ข้อเสนอในการขอตัดทางรถไฟผ่านอาณาเขตไทยทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงเป็นช่องทางหนึ่งที่พวกนิยมอาณานิคมหาช่องทางที่จะถือโอกาสเอาดินแดนไทยในส่วนที่ฝรั่งเศสตัดทางรถไฟผ่านซึ่งได้รากฏมาแล้วในการที่จีนยอมให้รุสเซียได้สร้างทางรถไฟเข้าไปในแมนจูเรียของจีน ในที่สุดรุสเซียจึงวางแผนเตรียมการที่จะเข้ายึดครองแมนจูเรียมาเป็นของตน*

ข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสในครั้งนี้เป็นการบีบบังคับรัฐบาลไทยอย่างอยุติธรรม พระยาสุริยานุวัตรได้กล่าวคัดค้านการสร้างทางรถไฟของฝรั่งเศสที่จะข้ามเข้ามาในพระราชอาณาเขตโดยยืนยันถึงผลเสียที่เกิดจากฝ่ายไทยว่า

"... แต่ที่จะให้เคาเวอนแมนต์ไทยยอมยกให้เคาเวอนแมนต์ฝรั่งเศสทำทางนั้นเองในพระราชอาณาเขตรแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าบอกได้ในเดี๋ยวนี้นั้นว่ารัฐบาลสยามจะไม่ยอมเป็นอันขาด เพราะขึ้นชื่อว่าทางรถไฟของเคาเวอนแมนต์ต่างประเทศแล้วไทยจำจะต้องเข้าใจอยู่เสมอว่าถ้ายอมให้มีขึ้นในพระราชอาณาเขตรแห่งใด ก็เหมือนกับยอมเสียแผ่นดินให้แก่ต่างประเทศนั้น พูดกันอย่างสั้นๆ ว่าเราจะไม่ยอมให้มีรถไฟ

---

* ในวันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ. 2433 รัฐบาลจีนกับรัฐบาลรัสเซียได้ลงนามในสนธิสัญญาลับ ลิ-โลบานอฟ (Li - Lobonov Treaty) ตามข้อตกลงในสัญญาลับจีนยอมให้รัสเซียสร้างทางรถไฟสายทรานส์-ไซบีเรีย ผ่านดินแดนจีนจากเมืองชิตาไปสู่มองโกเลีย แมนจูเรีย จนถึงปลายทางที่เมืองวลาดิวอสตอค ทางรถไฟสายนี้สร้างเสร็จในปี พ.ศ 2441 รุสเซียได้อาศัยทางรถไฟสายนี้หาผลประโยชน์และขยายอิทธิพลของตนไปในแมนจูเรียจนกลายเป็นสาเหตุหนึ่งของสงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่น ในต้นปี พ.ศ. 2446 (ตรงกับ ค.ศ. 1904)

แมนจูเรีย (Manchuria) ขึ้นในแผ่นดินไทยเป็นอันขาด ถ้าฝรั่งเศส คิดหมายที่จะเบียดเบียนเอาพระราชอาณาเขตรด้วยการทำทางรถไฟนี้แล้ว ต้องขอให้เข้าใจในทันทีว่าไทยจะไม่ยอมเป็นแน่..." [1]

แม้ว่าพระยาสุริยานุวัตรมีความเห็นคัดค้านในการสร้างทางรถไฟข้ามแม่น้ำโขง แต่ในขณะนั้นนักการเมืองพรรคนิยมอาณานิคมซึ่งเป็นพวกฝ่ายค้านที่มีเสียงสนับสนุนมาก ถ้าฝ่ายไทยปฏิเสธในข้อเสนอของนักการเมืองกลุ่มนี้อย่างสิ้นเชิงแล้ว เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอาจจะเป็นการบีบบังคับเอาผลประโยชน์จากรัฐบาลไทยมากยิ่งขึ้น พระยาสุริยานุวัตรจึงแก้ปัญหาเฉพาะหน้าโดยแจ้งให้รัฐบาลฝรั่งเศสทราบว่าไทยจำต้องขอดูรายละเอียดเรื่องการทำรถไฟสายนี้เพื่อนำไปพิจารณาดูก่อน และขอนำสัญญาในการสร้างทางรถไฟไปเจรจากันเป็นพิเศษจะได้ไม่ปะปนกับเรื่องหนังสือสัญญาของประเทศทั้งสอง [2]

ข้อเสนอของพระยาสุริยานุวัตรเป็นการหาทางออกที่จะหลีกเลี่ยงการนำเอาเรื่องรถไฟมาบีบบังคับในสัญญาฉบับวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ 2445 ทั้งนี้เพื่อให้สัญญาฉบับนี้ได้รับการแลกเปลี่ยนโดยเร็ว เพราะถ้าปล่อยให้เนิ่นนานไปฝ่ายไทยก็จะยิ่งเสียเปรียบมากขึ้น

ความพยายามของพระยาสุริยานุวัตรในการให้ฝรั่งเศสยอมแลกเปลี่ยนสัตยาบันกำลังตกอยู่ในสภาพการณ์ที่น่าวิตกยิ่งขึ้น พวกนิยมอาณานิคมเริ่มแสดงปฏิกิริยาต่อต้านสัญญาฉบับดังกล่าวนี้ พร้อมกันนั้นยังต้องการที่จะบีบคั้นนายเดลคาเซให้หลุดพ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ ทั้งนี้เพื่อเป็นการล้มรัฐบาลชุดนายเดลคาเซ พรรคนิยมอาณานิคมจึงได้อาศัยสัญญาไทยกับฝรั่งเศสฉบับดังกล่าวนี้เป็นเครื่องมือในการโจมตีการบริหารงานของคณะรัฐบาลฝรั่งเศสในขณะนั้น

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.19/1 <u>พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษวโรปการ</u> 1 พฤศจิกายน ร.ศ. 121

[2] <u>ก.</u>

๒. ปฏิกริยาของนักหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศส

ในขณะที่นักการเมืองพรรคนิยมอาณานิคมทำการคัดค้านการแลกเปลี่ยนสัตยาบันในสัญญาฉบับวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 พวกนักหนังสือพิมพ์ในฝรั่งเศสได้สนับสนุนความเห็นของนักการเมืองพรรคนิยมอาณานิคมด้วย โดยการลงข่าวให้ยึดเอาประเทศไทยเป็นอาณานิคมโดยตรง [1] ดังนั้นในเดือนมกราคม พ.ศ. 2445* หนังสือพิมพ์ที่ปารีสได้ลงข่าวโจมตีรัฐบาลไทยถึง 7 ข่าว** เพื่อให้มหาชนฝรั่งเศสเห็นชอบกับพรรคฝ่ายค้านของรัฐบาลในการคัดค้านการแลกเปลี่ยนสัตยาบัน ซึ่งนายเดลคาเซได้ลงนามกับรัฐบาลไทยไว้ ข่าวทั้ง 7 มีใจความสำคัญสรุปได้ดังนี้

ข่าวที่หนึ่ง ทหารไทย 500 คนเตรียมการที่จะเข้าไปในเมืองพระตะบองหลังจากที่สัญญาฉบับนี้ได้รับการแลกเปลี่ยนสัตยาบัน

ข่าวที่สอง ข่าวเรื่องพระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ประชุมทหารเพื่อเตรียมการยกเข้าไปในเมืองจันทบุรี

ข่าวที่สาม รัฐบาลไทยไม่มีความเอื้อเฟื้อฉันมิตรแก่ฝรั่งเศส ได้พยายามกระทำการตัดหน้าฝรั่งเศสในเรื่องการค้าขายในลำน้ำโขงและการสร้างทางรถไฟตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงตราดกับจันทบุรีเพื่อเชื่อมกับเมืองพระตะบอง

ข่าวที่สี่ ข้าหลวงไทยและผู้ว่าราชการเมืองตามฝั่งแม่น้ำโขงต่างเกลียดชังฝรั่งเศส

ข่าวที่ห้า อังกฤษกำลังจะเข้าครอบครองกลันตัน ตรังกานู ซึ่งฝรั่งเศสน่าจะปฏิบัติตามอังกฤษบ้าง

ข่าวที่หก สนับสนุนให้เอาเมืองถูฏสาวดีคืนมาขึ้นกับนครหลวงพระบาง

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.19/1 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษวโรปการ 1 พฤศจิกายน ร.ศ. 121

* ถ้าใช้วิธีการนับในปัจจุบันจะตรงกับ พ.ศ. 2446

** โปรดดูรายละเอียดของ สุวิทย์ ไกขาว ล.ค. หน้า 183-184.

ข่าวที่เจ็ด พระยาศรีสหเทพได้กระทำการดูหมิ่นรัฐบาลฝรั่งเศสด้วยการให้สินบนแก่เจ้าหน้าที่รัฐบาลและหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสเพื่อจะให้มีการลงนามในสัญญา พ.ศ. 2445 [1]

ข่าวทั้งเจ็ดเป็นข่าวที่ไม่ได้แสดงหลักฐานอย่างละเอียดและไม่สามารถพิสูจน์ความจริงได้ จุดประสงค์ของการเสนอข่าวในครั้งนี้เพื่อการขัดขวางการแลกเปลี่ยนสัตยาบัน พ.ศ. 2445 และเป็นการโจมตีคณะรัฐบาลของนายเดลกาเซ

ในลักษณะเช่นนี้นายเดลคาเซได้ถูกบีบบังคับจากฝ่ายรัฐมนตรีในคณะบริหารและฝ่ายค้านซึ่งจะทำให้นายเดลกาเซจะต้องสูญเสียตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ด้วยเหตุนี้นายเดลกาเซจึงหันมาบีบรัฐบาลไทยให้ยอมรับตามข้อเรียกร้องของกระทรวงอาณานิคมฝรั่งเศสโดยการเสนอข้อเรียกร้องผลประโยชน์* เป็นการเพิ่มเติมจากสัญญาฉบับวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ 2445 อีก 6 ข้อ ดังนี้

1. ขอตั้งข้าหลวงปักปันเขตแดนระหว่างทะเลสาบกับอ่าวสยามตามสัญญาปี พ.ศ 2440 และ พ.ศ. 2446

2. จะให้ฝ่ายไทยถึงหลวงพระบางฝั่งขวาอย่างเด็ดขาด

3. ขอทำทางรถไฟฝั่งขวาแม่น้ำโขงและขอแผ่นดินเพิ่มอีก 7 แห่ง คือที่เมืองเวียงคำ หนองคาย สนัยบุรี ปากน้ำกาทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวา มุกดาหาร เขมราฐและปากแม่น้ำมูลทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวา

4. ขอให้ฝรั่งเศสได้รับผลประโยชน์เรื่องคนในบังคับแบบที่อังกฤษได้ให้คนเขมรขึ้นอยู่เป็นคนบังคับของฝรั่งเศสและคนจีนไม่ว่าอยู่ในสยามหรือในอินโดจีนให้ขึ้นกับกงสุลฝรั่งเศส

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ. 19/2 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม(ราชเลขานุการ) 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 121

*. ในลักษณะของ Memorandum หรือความเห็นเพิ่มเติม

5. ขอทำทางจากพนมเปญถึงพระตะบอง

6. ห้ามไม่ให้มีทหารในพระตะบองและเสียมราฐ [1]

ข้อเพิ่มเติมซึ่งปรากฏในครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ทางฝ่ายฝรั่งเศสต้องการเปลี่ยนสาระสำคัญในสัญญาวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 เพื่อให้ฝรั่งเศสได้รับผลประโยชน์เพิ่มขึ้น เมื่อรัฐบาลไทยปฏิเสธข้อเสนอใหม่ของฝรั่งเศส ทางรัฐสภาฝรั่งเศสจึงไม่ยอมรับแลกเปลี่ยนสัตยาบันซึ่งนายเดลกาเซได้ลงนามไว้กับรัฐบาลไทย แต่ฝรั่งเศสได้ให้โอกาสในการยืดเวลาให้รัฐบาลไทยทำการตัดสินใจโดยไม่ทำการล้มเลิกในสัญญาฉบับดังกล่าวนี้

ความล้มเหลวของสนธิสัญญาฉบับนี้มีความแตกต่างจากการเจรจาในครั้งก่อนๆ ซึ่งทั้งฝ่ายไทยและฝรั่งเศสไม่เคยทำการลงนามในร่างสัญญากันมาก่อน แต่ความล้มเหลวในครั้งนี้เกิดจากความจงใจของฝรั่งเศสที่พยายามจะแสวงหาผลประโยชน์จากไทย ดังนั้นพระยาสุริยานุวัตรได้พยายามทำการเจรจาทางการทูตใหม่ โดยทำการเกลี้ยกล่อมให้นายเดลกาเซเลื่อนเวลาซึ่งรัฐบาลทั้งสองจะทำการแลกเปลี่ยนสัตยาบันต่อกัน

2 การดำเนินการเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเพื่อลงนามในอนุสัญญาฉบับ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446

2.1 วิธีการดำเนินงานเพื่อการเจรจาทางการทูตระหว่าง พ.ศ. 2445 – 2446

การเจรจาในครั้งใหม่เป็นการนำเอาปัญหาที่เคยมีการเจรจากันมาแล้วเมื่อครั้งทำสนธิสัญญา 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 คือ

1. ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส
2. ปัญหาดินแดนที่ยกให้ฝรั่งเศส
3. ปัญหาการถอนทหารออกจากจันทบุรี

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.13/6 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษวโรประการ 22 มกราคม ร.ศ. 122

4 ปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส

แต่เนื่องจากในระหว่างการเจรจากัน รัฐบาลฝรั่งเศสมีปัญหาที่เพิ่มเติมจากปัญหาเดิมอีก 3 ปัญหา จึงทำให้การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในครั้งใหม่ได้นำเอาปัญหาดังกล่าวนี้ขึ้นมาทำการเจรจาด้วยได้แก่ ปัญหาตราด ปัญหาการสร้างทางรถไฟและปัญหาการเจรจาข้อตกลงระหว่างอังกฤษ-ฝรั่งเศส (Entente Cordiale of 1904) ที่เกี่ยวข้องกับรัฐบาลไทย

1. ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส

การเจรจาในครั้งนี้ทั้งฝ่ายไทยและฝรั่งเศสยังถกเถียงกันไม่สามารถจะตกลงกันได้ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. ฝรั่งเศสต้องการคนเขมรเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศส*

2. ฝรั่งเศสขอให้คนจีนไปอยู่ในบังคับฝรั่งเศสและขอเลิกในเรื่องสิทธิให้รัฐบาลไทยตรวจบัญชีคนในบังคับฝรั่งเศสตามที่ได้ตกลงไว้ในสนธิสัญญาวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445

3. ฝ่ายฝรั่งเศสต้องการได้สิทธิของคนในบังคับเช่นเดียวกับที่รัฐบาลไทยตกลงกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2432**

จะเห็นได้ว่าความต้องการของฝรั่งเศสทั้ง 3 ข้อดังกล่าวได้เพิ่มเติมปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสโดยขยายขอบเขตไปยังคนเขมร แต่ฝ่ายไทยยังไม่สามารถที่จะตกลง

---

* โปรดดูรายละเอียดการเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส พ.ศ. 2445 หน้า 662

** ในปี พ.ศ. 2432 รัฐบาลไทยได้ทำสนธิสัญญากับรัฐบาลอังกฤษเพื่อทำการตกลงในปัญหาคนในบังคับอังกฤษในประเทศไทย ผลของสัญญาได้ระบุข้อปฏิบัติของคนในบังคับเหมือนกับที่ฝรั่งเศสได้รับในข้อ 10 ข้อ 11 ข้อ 12 และข้อ 13 ของสนธิสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446

ยอมให้เขมรเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสได้ทันที ทั้งนี้เพราะชนชาติเขมรที่มีอยู่ในกรุงสยามจำแนกได้ถึง 4 จำพวก คือ เขมรป่าดง เขมรเก่า เขมรกลาง และเขมรใหม่* เขมรทั้ง 4 จำพวกล้วนแล้วแต่เป็นพลเมืองของไทย ถ้าฝ่ายไทยยินยอมให้ฝรั่งเศสนำคนเขมรทั้งหมดไปเป็นคนในบังคับในเวลาต่อมาจะก่อให้เกิดปัญหาซึ่งฝ่ายฝรั่งเศสจะรวบรัดเอาคนเขมรทั้งหมดที่หมายถึงคนไทยเขมรมาเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสซึ่งจะสร้างความยุ่งยากเหมือนกับปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

การตกลงกันในเรื่องปัญหาคนในบังคับระหว่าง พ.ศ. 2446 สามารถยุติลงได้โดยทั้งสองฝ่ายได้ระบุไว้ในข้อ 10,11,12 และ 13 ของสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 ดังมีใจความสรุปได้ดังนี้

ข้อ 10. รัฐบาลไทยยอมรับบัญชีรายชื่อคนในบังคับฝรั่งเศสที่จดทะเบียนไว้แล้วตั้งแต่ต้นจนถึงวันลงนามในสัญญา ยกเว้นคนที่รัฐบาลทั้งสองเห็นว่ามาจดทะเบียนไว้โดยเหตุไม่สมควร

ข้อ 11 ชาวเอเชียที่เกิดในดินแดนที่อยู่ในบังคับฝรั่งเศส รวมถึงบุตรคนเหล่านี้ถือว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

ข้อ 12. ในกรณีที่คนไทยกับคนในบังคับฝรั่งเศสเกิดคดีความกัน ถ้าเป็นคดีอาญาคนในบังคับฝรั่งเศสจะอยู่ในอำนาจศาลฝรั่งเศส ถ้าเป็นคดีแพ่งให้คนในบังคับฝรั่งเศสซึ่งเป็นจำเลยนำคดีไปขึ้นศาลฝรั่งเศส ถ้าคนไทยเป็นจำเลยให้นำคดีไปขึ้นศาลไทยสำหรับทำการพิจารณาความต่างประเทศที่กรุงเทพฯ

ในกรณีที่คดีเกิดขึ้นในมณฑลพายัพทั้งคดีแพ่งและคดีอาญา คนในบังคับฝรั่งเศสต้องไปขึ้นศาลไทยในที่ทำการศาลต่างประเทศที่เชียงใหม่โดยกงสุลหรือตัวแทนมีสิทธิ์เข้าไปนั่งฟังและทักท้วงได้ ถ้าคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นจำเลย กงสุลมีถอนคดีไปขึ้นศาลฝรั่งเศสได้

---

*โปรดดูรายละเอียดของ สุวิทย์ ฟักขาว ล.ด. หน้า 197 - 200.

การอุทธรณ์คดีจากศาลต่างประเทศทั้งสองให้อุทธรณ์ที่ศาลอุทธรณ์กรุงเทพฯ

ข้อ 13 ถ้ารัฐบาลไทยให้สิทธิในเรื่องคนในบังคับต่างประเทศชาติใดต้องให้สิทธิแก่ฝรั่งเศสด้วย*

สำหรับข้อเสนอในปัญหาเรื่องคนจีนยังมิได้ปรากฏในสัญญา แต่ผลของการตกลงให้ปฏิบัติตามข้อตกลงเดิมในข้อ 6 ของสัญญาวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 โดยระบุให้คนจีนที่เกิดในดินแดนที่อยู่ใต้อำนาจของฝรั่งเศสมาเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ส่วนคนจีนที่เกิดในประเทศไทยได้จดทะเบียนเป็นคนต่างด้าวในประเทศไทยแล้วไม่มีสิทธิจะจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

การเจรจาปัญหาคนในบังคับครั้งนี้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ฝ่ายไทยในการยุติปัญหาในเรื่องคุณสมบัติของคนในบังคับได้ แต่ฝ่ายไทยยังมีข้อเสียเปรียบในอำนาจการศาล ซึ่งศาลกงสุลฝรั่งเศสมีสิทธิคุ้มครองคนในบังคับฝรั่งเศสที่อยู่ในฐานะ "จำเลย" นอกจากนี้ในคดีอาญาซึ่งคนในบังคับฝรั่งเศสไม่ต้องขึ้นศาลไทย ส่วนคดีแพ่งคนในบังคับฝรั่งเศสไปขึ้นศาลกงสุล ดังนั้นคนในบังคับฝรั่งเศสถึงอยู่ในฐานะจำเลยย่อมได้เปรียบกว่าคนไทยที่ตกเป็นจำเลยตลอดไป

2. ปัญหาดินแดนที่ไทยยกให้ฝรั่งเศส

ปัญหาเกี่ยวกับดินแดนที่ไทยยกให้ฝรั่งเศสซึ่งสืบเนื่องมาจากสนธิสัญญาฉบับวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 คือ ปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวาและปัญหาเมืองมโนไพร - จำปาศักดิ์

1. ปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวา

ตามสนธิสัญญาวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 ไทยยอมยกดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาให้แก่ฝรั่งเศส แต่เนื่องจากทั้งสองฝ่ายยังไม่ได้ทำการแลกเปลี่ยนสัตยาบันต่อกัน จึงทำให้ปัญหาการปกครองภายในดินแดนหลวงพระบางคงยืดเยื้อต่อไป ในการเจรจาครั้งใหม่ทางฝ่ายฝรั่งเศสได้เรียกร้องเพิ่มเติมโดยการขอเมืองภูฏสาวดี เมืองแก่นท้าว

---

* โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ฏ

รวมกับดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาด้วย ซึ่งฝ่ายไทยจำต้องรับภาระหนักในการแก้ปัญหาในครั้งนี้

นอกจากมีการเรียกร้องดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวา นายเดลกาเซให้มีการใช้สันปันน้ำเป็นเกณฑ์ในการแบ่งดินแดนซึ่งถ้าฝ่ายไทยยินยอม ฝรั่งเศสก็จะได้อาณาเขตเมืองน่านไปด้วย [1]

ในการเจรจาครั้งนี้พระยาสุริยานุวัตรสนับสนุนให้รัฐบาลไทยยอมยกดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวารวมทั้งเมืองภูคาวดีและเมืองแก่นท้าวให้แก่ฝรั่งเศสเพื่อจะได้แลกเปลี่ยนกับข้อผูกมัดอื่นๆ ที่มีความสำคัญเหนือกว่า กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการ ทรงยอมรับข้อเสนอของพระยาสุริยานุวัตรโดยมีเงื่อนไขว่าสำหรับเมืองภูคาวดีเป็นเมืองซึ่งอยู่ในอาณาเขตของเมืองน่าน ถ้านครหลวงพระบางได้ครอบครองต้องส่งส่วยให้แก่เจ้าเมืองน่านเป็นรายปี [2]

การเจรจาปัญหาหลวงพระบางฝั่งขวาเป็นอันตกลงระหว่างไทยกับฝรั่งเศส โดยฝ่ายไทยยินยอมตามข้อเสนอซึ่งนายเดลกาเซต้องการ กล่าวคือให้มีเส้นแบ่งเขตไทย-หลวงพระบาง โดยลากจากต้นน้ำถอบแล้วลากสันปันน้ำแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำโขงไปจนถึงต้นแม่น้ำฮุงกับแม่น้ำโขงซึ่งจะครอบคลุมเมืองภูคาวดีและเมืองแก่นท้าว [3]

ข้อตกลงดังกล่าวนี้รัฐบาลทั้งสองยินยอมที่จะให้ระบุข้อความไว้ในสนธิสัญญาฉบับวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 ซึ่งจะได้มีการลงนามและทำการแลกเปลี่ยนสัตยาบัน* ถ้าเรื่องราวในพิธีแลกเปลี่ยนสัตยาบันเรียบร้อยลงตามที่ได้ตกลงไว้ รัฐบาลไทยจะหมดภาระหนักใจในปัญหาดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวา

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.19/7 <u>พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการ</u> 31 ธันวาคม พ.ศ. 2445

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ 19/7 <u>กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการถึงพระยาสุริยานุวัตร</u> 5 มกราคม พ.ศ. 2445

[3] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.19/6 <u>พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการ</u> 30 มิถุนายน พ.ศ. 2446

* พิธีแลกสัตยาบันกำหนดไว้ตรงกับวันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2446

แต่ข้อตกลงดังกล่าวนี้มิได้นำไปใช้ในการปักปันพรมแดน ทั้งนี้เพราะรัฐบาลฝรั่งเศสยังไม่นำร่างอนุสัญญาเพื่อให้รัฐสภาฝรั่งเศสให้สัตยาบัน ในเวลาต่อมาเมื่ออนุสัญญาฉบับวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 ได้นำเสนอต่อรัฐสภาฝรั่งเศสแล้วปรากฏผลซึ่งสร้างความผิดหวังให้กับรัฐบาลไทยอีกครั้งหนึ่ง จนในที่สุดฝ่ายไทยจำต้องยอมยกเมืองตราดกับเมืองด่านซ้ายและดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำคอยให้แก่ฝรั่งเศสเป็นการเพิ่มเติมจากข้อตกลงในร่างอนุสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 [1]

2 ดินแดนมโนไพร-จำปาศักดิ์

สำหรับดินแดนมโนไพรและจำปาศักดิ์เป็นดินแดนที่รัฐบาลไทยเสนอให้แก่ฝรั่งเศสเพื่อแลกเปลี่ยนกับการยุติปัญหาความยุ่งยากในข้ออื่นๆ ซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสมีความพอใจในดินแดนดังกล่าวนี้มาตั้งแต่การตกลงในการทำสนธิสัญญาวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445

เมื่อการเจรจาครั้งใหม่ได้เริ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ทางฝ่ายฝรั่งเศสได้แสดงความพึงพอใจในข้อเสนอของฝ่ายไทยโดยไม่แสดงวิธีการเล่นแง่กับรัฐบาลไทยเหมือนกับที่ได้ปฏิบัติมาเมื่อครั้งอดีต ดังนั้นการเจรจาในครั้งนี้รัฐบาลไทยได้ยกเมืองมโนไพรและจำปาศักดิ์ แต่มีข้อแม้ว่าหลังจากที่ดินแดนดังกล่าวตกเป็นของฝรั่งเศสแล้ว ทางจำปาศักดิ์ไม่มีสิทธิที่จะเรียกร้องเอาดินแดนที่เคยครอบครองมาก่อนเหมือนกับวิธีการซึ่งทางนครหลวงพระบางได้ปฏิบัติต่อรัฐบาลไทย [2]

ดินแดนที่ไทยยกให้ฝรั่งเศสทั้งดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาและดินแดนมโนไพร-จำปาศักดิ์ รวมเป็นพื้นที่ประมาณ 62,000 ตารางกิโลเมตร นับเป็นการเสียดินแดนครั้งที่สามของสมัยรัชกาลที่ 5

---

[1] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/6 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษวโรปการ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2446

[2] กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/7 กรมหมื่นเทวะวงษวโรปการถึงพระยาสุริยานุวัตร 5 มกราคม พ.ศ. 2445

3. ปัญหาการถอนทหารออกจากจันทบุรี

ปัญหาการถอนทหารออกจากจันทบุรีเป็นปัญหาที่มีความสำคัญต่อรัฐบาลไทยมากที่สุด ด้วยเหตุนี้ในการเจรจาปัญหาอื่นๆ รัฐบาลไทยพยายามจะเอาใจรัฐบาลฝรั่งเศสด้วยการยินยอมตามข้อเสนอของฝรั่งเศส ทั้งนี้เพื่อให้รัฐบาลฝรั่งเศสยอมตกลงที่จะถอนทหารออกจากจันทบุรีดังปรากฏในเหตุการณ์ระหว่างการเจรจาของรัฐบาลทั้งสองในปี พ.ศ. 2445

ในการเจรจาครั้งใหม่นี้ รัฐบาลไทยยินยอมยกดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาและเมืองมโนไพร-จำปาศักดิ์ให้แก่ฝรั่งเศส แต่ปรากฏว่ายังไม่เป็นที่พอใจของรัฐสภาฝรั่งเศสซึ่งมีพวกนิยมอาณานิคม (Colonial Party) เป็นเสียงข้างมาก พวกนี้ทำการคัดค้านการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี ดังนั้นนายเดลคาเซจำต้องเสนอเงื่อนไขในการถอนทหารออกจากจันทบุรีด้วยการให้รัฐบาลไทยยกเมืองตราดเมืองด่านซ้ายและดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำคอบตลอดจนเกาะต่างๆ ในเมืองตราดให้แก่ฝรั่งเศส* แทนผลประโยชน์ที่ฝรั่งเศสต้องสูญไปกับการถอนทหารออกจากดินแดนจันทบุรี

ข้อเสนอของนายเดลคาเซเป็นการแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนในการที่รัฐสภาฝรั่งเศสบีบบังคับรัฐบาลฝรั่งเศสเพื่อให้ทำการแสวงหาผลประโยชน์จากรัฐบาลไทย ในที่สุดรัฐบาลไทยซึ่งตกอยู่ในสภาพผู้เสียเปรียบจำเป็นต้องยินยอมปฏิบัติตามข้อเสนอของนายเดลคาเซโดยการยอมยกดินแดนดังกล่าวนี้ให้แก่ฝรั่งเศสเพื่อแลกกับอธิปไตยของจันทบุรีดังปรากฏในอนุสัญญาข้อ 3 และข้อ 5 ของอนุสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 **

---

* โปรดดูรายละเอียดใน สวรรค์ สุวรรณโชติ ล.ด. หน้า 83 - 91

** โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ฎ

4. ปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส

แม้ว่ารัฐบาลไทยจะได้ยินยอมยกดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวาเมืองมโนไพร จำปาศักดิ์เป็นข้อแลกเปลี่ยนกับการถอนทหารออกจันทบุรีตลอดจนเป็นการขจัดความยุ่งยากทั้งหมดที่เกิดขึ้นหลังจากการลงนามในสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ก็ตาม ฝรั่งเศสก็มิได้ยุติข้อเรียกร้องผลประโยชน์จากรัฐบาลไทย ทั้งนี้เพราะพวกนิยมอาณานิคมซึ่งมีเสียงข้างมากในรัฐสภามีเป้าหมายที่จะสร้างจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสในอินโดจีน ดังนั้นพวกกลุ่มดังกล่าวนี้จึงบีบบังคับให้นายเดลคาเซปฏิบัติการเรียกร้องให้รัฐบาลไทยยินยอมให้ฝรั่งเศสขยายอิทธิพลในมณฑลเขมรตามข้อเสนอดังนี้

1. ให้ฝรั่งเศสสร้างทางรถไฟในลุ่มแม่น้ำโขง 2 สาย คือ สายพระตะบอง - พนมเปญ กับอีกสายหนึ่งจากจำปาศักดิ์ถึงหลวงพระบางฝั่งขวาโดยฝ่ายฝรั่งเศสอ้างเหตุผลของการสร้างทางรถไฟในครั้งนี้เพื่อประโยชน์ทางการค้าร่วมกันระหว่างไทยกับฝรั่งเศส *

2 ฝรั่งเศสขยายอิทธิพลในลุ่มแม่น้ำโขงด้วยวิธีการแทรกแซงการปกครองภายในและการอ้างอิทธิพลของตนในแง่กฎหมายตั้งแต่ครั้งการลงนามในสนธิสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

ก วิธีการแทรกแซงการปกครองภายใน วิธีการนี้สถานกงสุลฝรั่งเศสเป็นผู้แสดงบทบาทในการสร้างความยุ่งยากให้กับการปกครองภายในของมณฑลเขมร โดยการเข้าแทรกแซงปัญหาคนในบังคับ ปัญหาคนญวนซึ่งเป็นทาสในมณฑลเขมร การจดทะเบียนคนขึ้นในมณฑลเขมรตลอดจนการให้ความร่วมมือกับผู้ร้ายชาวเขมรมาเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

ข. การอ้างอิทธิพลของฝรั่งเศสในมณฑลเขมรทางด้านกฎหมาย ในวิธีการนี้ฝรั่งเศสได้สร้างอิทธิพลของตนโดยการอ้างสิทธิตามข้อตกลงในสัญญา

---

* โปรดดูรายละเอียดใน สุพัฒน์ศรี วรสายัณห์ ปัญหามณฑลบูรพาระหว่าง ปี พ.ศ. 2436 - 2453 หน้า 130 - 132

วันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ซึ่งกำหนดไว้ในข้อ 3 และข้อ 4 ไว้ว่า

ข้อ 3 กำหนดให้พระตะบอง เสียมราฐ เป็นเขตปลอดทหาร

ข้อ 4 กำหนดให้พระตะบอง เสียมราฐ มีพลตระเวณซึ่งเป็นตำรวจในจำนวนเท่าที่จำเป็น

ด้วยเหตุนี้ในการเจรจาเพื่อลงนามในสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 ฝรั่งเศสจึงขอเปิดเอเยนต์กงสุลและอนุญาตให้มีทหารซึ่งเป็นคนท้องถิ่นในพระตะบอง เสียมราฐ พร้อมกันนั้นได้เสนอเพิ่มเติมในการเดินเรือระหว่างพระตะบองกับทะเลสาปเขมร

2.2 ผลของการเจรจาและอนุสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446

ผลของอนุสัญญาที่เกี่ยวกับมณฑลเขมรฝ่ายไทยต้องเสียเปรียบฝ่ายฝรั่งเศส ดังปรากฏในข้อ 6 วรรค 3 กับข้อ 9 วรรค 2* นอกจากนี้รัฐบาลไทยจำต้องยอมลงนามในสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 ซึ่งมีข้อความถึง 16 ข้อ สรุปได้ดังนี้

ข้อ 1,2 และ 3 เป็นการกำหนดเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับดินแดนอินโดจีนของฝรั่งเศสเสียใหม่ โดยใช้แนวภูเขาและแม่น้ำใหญ่น้อยเป็นหลักในการแบ่งเขตแดน

ข้อ 4 รัฐบาลไทยยอมยกเมืองหลวงพระบางให้เป็นของฝรั่งเศสโดยสมบูรณ์

ข้อ 5 เป็นความตกลงระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศสเกี่ยวกับกำหนดการโอนดินแดนและการถอนทหารออกจากจันทบุรี

ข้อ 6 กำหนดให้ในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงมีกองทหารที่เป็นคนชาติไทยและมีผู้บังคับบัญชาเป็นนายทหารไทยเท่านั้น

---

* โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ฎ๖

ข้อ 7 ในอนาคต ถ้ารัฐบาลไทยประสงค์จะทำท่าเรือ คลอง ทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปยังบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงส่วนที่เป็นดินแดนไทย ซึ่งมีทางรถไฟติดต่อจากกรุงเทพฯ ถึงที่แห่งใดในหัวเมืองบริเวณลำน้ำโขง ถ้าจะมีการลงทุนการโยธาโดยที่เจ้าพนักงานไทยมิได้ทำการตามลำพังและเป็นทุนของฝ่ายไทยแล้ว รัฐบาลไทยจะต้องปรึกษากับรัฐบาลฝรั่งเศสก่อน

ในการที่จะใช้ท่าเรือ คลอง ทางรถไฟทั่วพระราชอาณาเขตไทย ไทยจะต้องไม่ตั้งพิกัดเก็บเงินให้ต่างกันอันเป็นการผิดจากหลักการเสมอภาคในหนังสือสัญญาทั้งหลายที่ไทยได้ลงนามไว้แล้ว

ข้อ 8 รัฐบาลไทยจะอนุญาตให้ฝรั่งเศสใช้ที่ดินฝั่งขวาแม่น้ำโขงตามขนาดซึ่งจะได้กำหนด

รัฐบาลทั้งสองต้องร่วมมือกันทำลายสิ่งกีดขวางที่กั้นไม่ให้เรือเดินได้สะดวกในลำน้ำมูลตอนที่อยู่ระหว่างเมืองพิมูลมังสาหารและแม่น้ำโขง ถ้าไม่สามารถทำได้ในกรณีใดก็ดี รัฐบาลทั้งสองจะช่วยกันทำทางบกให้ไปมาถึงกันในระหว่างเมืองพิมูลมังสาหารและแม่น้ำโขง

ข้อ 9 รัฐบาลทั้งสองฝ่ายจะร่วมสร้างทางรถไฟตั้งแต่เมืองพนมเปญถึงเมืองพระตะบอง โดยดำเนินการก่อสร้างในดินแดนของแต่ละฝ่ายตามลำพังหรือจะมอบให้บริษัทไทยร่วมกับฝรั่งเศสทำตลอดทางก็ได้

รัฐบาลทั้งสองเห็นพ้องกันว่าเจ้าเป็นที่จะบูรณะทางน้ำในคลองเมืองพระตะบองในระหว่างทะเลสาปกับตัวเมืองให้ดียิ่งขึ้น

ข้อ 10 รัฐบาลไทยยอมรับรายชื่อคนในบังคับฝรั่งเศสเท่าที่มีอยู่ในเวลานั้น

ข้อ 11 คนที่เกิดในดินแดนที่อยู่ใต้บังคับหรือใต้อารักขาของฝรั่งเศสในทวีปเอเชียจะได้รับการปกป้องจากฝรั่งเศส ยกเว้นเสียแต่ผู้ซึ่งได้เข้ามาอยู่ในประเทศไทยก่อนเวลาที่ดินแดนถิ่นกำเนิดของคนเหล่านั้นได้อยู่ในอำนาจปกครองของฝรั่งเศส แต่การปกป้องจากฝรั่งเศสจะมีไปถึงชั่วบุตรของคนเหล่านั้นเท่านั้น

ข้อ 12. ในเรื่องอำนาจศาล หลังจากการแลกเปลี่ยนสัตยาบันแล้วคนฝรั่งเศส และคนในบังคับฝรั่งเศสในประเทศไทยที่มีความแพ่งหรือความอาญาต้องอยู่ในบังคับฝรั่งเศสหรือศาลกงสุลฝรั่งเศสยกเว้นคดีที่คนไทยเป็นจำเลยให้ฟ้องต่อศาลไทยสำหรับพิจารณาคดีความต่างประเทศในมณฑลพายัพคือ นครเชียงใหม่ นครลำปาง ลำพูน น่าน ส่วนความอาญาและความแพ่งทั้งปวง ซึ่งคนในบังคับฝรั่งเศสมีคดี ศาลต่างประเทศจะต้องเป็นผู้พิจารณาตัดสินคดี แต่กงสุลฝรั่งเศสมีอำนาจที่จะเข้าฟังความเพื่อชำระคดีหรือทักท้วงหรือถอนคดีเมื่อใดก็ได้

ส่วนข้ออื่นๆ อีก 4 ข้อ เป็นข้อความปลีกย่อยของสัญญา *

จากเงื่อนไขในสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 จะเห็นได้ว่ารัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศสได้ทำการตกลงในปัญหาดินแดนลำน้ำโขงทั้งหมด โดยรัฐบาลไทยยอมยกดินแดนลำน้ำโขงฝั่งขวาตั้งแต่ดินแดนหลวงพระบางฝั่งขวา จำปาศักดิ์และเมืองมโนไพร รวมเป็นพื้นที่ประมาณ 62,000 ตารางกิโลเมตรให้แก่ฝรั่งเศสเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกับความยุ่งยากทั้งหมดซึ่งเกิดจากข้อบกพร่องมาตั้งแต่สัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

เบื้องหลังการเจรจาระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศสเกี่ยวกับสิทธิในการปกครองดินแดนลาว รัฐบาลไทยต้องใช้เวลาถึง 10 ปี (พ.ศ. 2436-2446) จึงสามารถยุติปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลทั้งสองลงได้ ขณะเดียวกันสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 มิได้เป็นสัญญาฉบับสุดท้ายเพื่อแสดงถึงการยุติปัญหาความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ทั้งนี้เพราะรัฐบาลฝรั่งเศสยังมีข้อที่ได้เปรียบทางด้านการเมือง การศาล ซึ่งเหนือกว่ารัฐบาลไทยถึง 4 ประการ กล่าวคือ

ประการแรก การที่ฝรั่งเศสได้ยึดครองเมืองตราดรวมทั้งเกาะต่างๆ ทางฝ่ายฝั่งทะเลทางด้านตะวันออกของอ่าวไทย เมืองด่านซ้าย (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัด

---

* โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ฎ.

เลย) และฝั่งขวาแม่น้ำคอบ

ประการที่สอง ปัญหาเอกราชทางการศาล หลังจากการลงนามในสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ ศ. 2446 รัฐบาลไทยได้รับข้อผ่อนคลายเกี่ยวกับปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสที่อาศัยในประเทศไทยเท่านั้น ส่วนอำนาจทางการศาลเกี่ยวกับการพิจารณาตัดสินคดีในกรณีซึ่งเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส รัฐบาลไทยยังมิได้มีอำนาจโดยตรง

ประการที่สาม ความยุ่งยากในการปักปันพรมแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในเมืองพระตะบองกับเมืองโพธิสัตว์ของฝรั่งเศส

ประการที่สี่ ฝรั่งเศสต้องการครอบครองมณฑลเขมรทั้งหมด ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายของการสร้างจักรวรรดินิยมของฝรั่งเศสในอินโดจีน

ปัญหาดังกล่าวนี้รัฐบาลไทยต้องเผชิญกับความยุ่งยากในการเจรจากับรัฐบาลฝรั่งเศสอีกวาระหนึ่ง จนในที่สุดการแก้ไขในปัญหาดังกล่าวนี้รัฐบาลไทยจำต้องร่างสัญญาเพื่อลงนามในสนธิสัญญาฉบับใหม่ในสนธิสัญญาฉบับวันที่ 23 มีนาคม พ ศ. 2449 ซึ่งข้อความในสัญญามีผลให้รัฐบาลไทยจำต้องสละมณฑลเขมรเพื่อแลกเปลี่ยนกับการยึดครองเมืองตราด เมืองด่านซ้ายตลอดจนฝั่งซ้ายแม่น้ำคอบให้กลับคืนมาเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนในพระราชอาณาเขตไทย ส่วนในแง่ของเอกราชทางการศาลรัฐบาลไทยยังคงเสียเปรียบฝ่ายฝรั่งเศสตลอดมาจนถึง พ ศ. 2480 – 2481 รัฐบาลไทยจึงได้แก้ไขปัญหาเอกราชทางการศาลและการศุลกากรได้สำเร็จอย่างสมบูรณ์

บทที่ 7

บทสรุป

ดินแดนประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวตอนใต้เคยเป็นที่ตั้งของอาณาจักรกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง อาณาจักรกรุงศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์และอาณาจักรนครจำปาศักดิ์โดยมีอาณาจักรกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระบางเป็นปฐมอาณาจักรของการก่อตั้งอาณาจักรอิสระดังกล่าวนี้ ดังนั้นอาณาจักรกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระบางจึงเป็นอาณาจักรที่มีความสำคัญในการสืบทอดบรรพบุรุษของชาติลาวซึ่งคนลาวมีความจงรักภักดีต่อราชวงศ์นครหลวงพระบางสืบต่อมาจนถึงยุคของการก่อตั้งราชอาณาจักรลาวภายหลังจากที่ได้รับเอกราชจากประเทศฝรั่งเศส ตำแหน่งเจ้ามหาชีวิตของราชอาณาจักรลาวได้รับการสถาปนาจากราชวงศ์นครหลวงพระบางทั้งสิ้นและสิ้นสุดลงในปี พ.ศ. 2518 ทั้งนี้เพราะราชอาณาจักรลาวได้มีการปฏิวัติการปกครองภายในประเทศโดยการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากระบอบประชาธิปไตยโดยมีเจ้ามหาชีวิตเป็นองค์ประมุขมาเป็นการปกครองแบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์พร้อมทั้งสถาปนาประเทศเป็นประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวดังปรากฏในยุคปัจจุบัน

แม้ว่าในสภาพการณ์ปัจจุบันประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวได้ปกครองในระบอบที่แตกต่างจากประเทศไทยก็ตาม แต่ความสัมพันธ์ซึ่งบังเกิดมาตั้งแต่ยุคของการเริ่มต้นก่อตั้งอาณาจักรได้ปรากฏหลักฐานอย่างชัดเจนในด้านสัมพันธ์อันแน่นแฟ้น โดยเริ่มตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมาจนถึงสมัยอยุธยาอาณาจักรลาวทั้งสามอาณาจักรโดยเฉพาะอย่างยิ่งอาณาจักรกรุงศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์เป็นอาณาจักรที่มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรไทยในด้านการธำรงพระพุทธศาสนา การอภิเษกสมรสเพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางสายโลหิตตลอดจนการร่วมมือกันในยามศึกสงครามเป็นต้น ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในอดีตระหว่างไทยกับลาวจึงเป็นความผูกพันในระบบเครือญาติดังปรากฏในความรู้สึกของคนลาวกับคนไทยจนมีคำกล่าวว่า " ไทยกับลาวเป็น

บ้านพี่เมืองน้องของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ "

ความสัมพันธ์อันดีระหว่างอาณาจักรไทยกับลาวในอดีตต้องประสบกับอุปสรรค ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมืองการปกครองจนนำไปสู่ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างอาณาจักร ในที่สุดอาณาจักรไทยได้เข้าปกครองอาณาจักรลาวอิสระทั้งสามอาณาจักร โดยมีเหตุผลทางการเมืองการปกครองเกิดขึ้นดังนี้

ประการแรก ปัญหาในการรักษาความอยู่รอดของอาณาจักรนครหลวงพระบาง อาณาจักรนครเวียงจันทน์และอาณาจักรนครจำปาศักดิ์ ทั้งนี้สืบเนื่องจากการที่อาณาจักรลาวอิสระทั้งสามอาณาจักรเป็นอาณาจักรเล็กๆ ท่ามกลางอาณาจักรที่เข้มแข็ง เช่น ไทย พม่า ญวน ดังนั้นนโยบายในการรักษาความอยู่รอดของอาณาจักรลาวทั้งสามจำเป็นต้องผันแปรไปตามอำนาจที่เข้มแข็งของอาณาจักรใหญ่ซึ่งรายล้อมอาณาจักรลาวอิสระทั้งหมด

ประการที่สอง ปัญหาทางด้านภูมิรัฐศาสตร์ อาณาจักรลาวอิสระทั้งสามเป็นดินแดนกันกระทบ(Buffer State) ระหว่างอาณาจักรไทย ญวน และพม่า ซึ่งเป็นอาณาจักรที่มีการแข่งขันอำนาจซึ่งกันและกัน ดังปรากฏในสมัยกรุงศรีอยุธยา อาณาจักรไทยได้ร่วมมือกับอาณาจักรลาวในการป้องกันการโจมตีของพม่า พฤติการณ์ดังกล่าวได้ปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 3 อาณาจักรไทยได้ทำการยึดครองนครเวียงจันทน์ตลอดลงมาจนจดอาณาเขตของนครจำปาศักดิ์โดยมีนโยบายที่จะให้ดินแดนลาวเป็นดินแดนกันกระทบของอิทธิพลญวนที่จะเข้ามายังพระราชอาณาเขตของไทย

จากสภาพทางด้านการเมืองการปกครองซึ่งอาณาจักรลาวได้เผชิญมาในอดีต เป็นเหตุการณ์ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นในการรักษาความอยู่รอดโดยการพึ่งพาอาศัยอาณาจักรอื่นๆ ด้วยเหตุนี้อาณาจักรลาวอิสระจึงกลายเป็นดินแดนที่อาณาจักรใหญ่มีความหวาดระแวงในด้านความจงรักภักดีตลอดมาโดยเฉพาะอาณาจักรไทย ด้วยปรากฏในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีและสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้น

ในสมัยกรุงธนบุรี อาณาจักรไทยเพิ่งจะฟื้นตัวในการจัดตั้งอาณาจักรใหม่ นโยบายการรักษาความมั่นคงภายในจำต้องคอยดูแลครองความปลอดภัยให้แก่ดินแดนในพระราชอาณาเขต เมื่อเจ้าศิริบุญสารได้แสดงพฤติการณ์ซึ่งไม่เคารพยำเกรงในพระบารมีของพระเจ้ากรุงธนบุรีโดยการตามฆ่าพระวอและพระตาข้าราชการของนครเวียงจันทน์ที่มีความสวามิภักดิ์ต่อฝ่ายไทยและหนีมาตั้งถิ่นฐานในอาณาเขตของไทย การกระทำของเจ้าศิริบุญสารในครั้งนี้เป็นการท้าทายอำนาจของอาณาจักรกรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงโปรดเกล้าฯให้กองทัพไทยภายใต้การนำของสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกกับเจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพไปตีนครเวียงจันทน์และนครจำปาศักดิ์ หลังจากกองทัพไทยประสบชัยชนะในดินแดนทั้งสองอาณาจักร ฐานะของอาณาจักรลาวอิสระทั้งสองจึงตกมาเป็นประเทศราชของไทย ส่วนอาณาจักรนครหลวงพระบางมีความเกรงกลัวในอำนาจของฝ่ายไทยจึงนำเครื่องราชบรรณาการมาถวายพระเจ้ากรุงธนบุรีเพื่อขอรวมเป็นประเทศราชของไทยด้วย

หลังจากอาณาจักรลาวอิสระทั้งสามอาณาจักรเป็นประเทศราชของไทย การปกครองของไทยได้ให้อิสระแก่อาณาจักรลาวทั้งสามในการปกครองตนเอง โดยมีพันธกรณีกับไทยเฉพาะการถวายเครื่องราชบรรณาการตามกำหนดทุกๆ 3 ปี และถ้าอาณาจักรลาวมีการเปลี่ยนแปลงผู้ปกครองจะต้องได้รับพระบรมราชานุญาตแต่งตั้งจากกษัตริย์ไทย ตลอดระยะเวลาซึ่งอาณาจักรไทยเปลี่ยนแปลงภายในโดยการก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์สืบแทนอาณาจักรกรุงธนบุรี อาณาจักรลาวทั้งสามอาณาจักรยังคงมีความจงรักภักดีต่ออาณาจักรไทยตลอดมา ขณะเดียวกันอาณาจักรไทยยังคงไว้วางใจในการปกครองภายในของอาณาจักรลาวโดยเฉพาะอย่างยิ่งอาณาจักรนครเวียงจันทน์บรรดาเชื้อพระวงศ์ทั้งหลายได้มีความสนิทสนมกับข้าราชการไทยในกรุงเทพฯ เป็นอย่างดี ในยามสงครามอาณาจักรไทยกับลาวมีการร่วมมือกันเพื่อป้องกันการโจมตีของข้าศึกดังปรากฏในศึกพม่าเป็นต้น ดังนั้นความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างไทยกับลาวก่อนรัชกาลที่ 3 ได้สร้างความไว้วางใจแก่ไทยซึ่งเชื่อถือในความ

จงรักภักดีของประเทศราชลาวที่มีต่อกรุงเทพฯ

ความเปลี่ยนแปลงทางด้านการปกครองที่อาณาจักรไทยมีต่อประเทศราชลาวได้เกิดขึ้นซึ่งนับว่าเป็นครั้งที่สำคัญในประวัติศาสตร์ไทยและลาว เมื่อเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ได้ทำการกอบกู้เอกราชจากไทยโดยหันไปขอความร่วมมือจากญวน การกระทำของเจ้าอนุวงศ์ในครั้งนี้ทางฝ่ายไทยถือว่าเป็นการกบฏต่อพระราชอาณาจักรจึงจะต้องทำการปราบปรามขั้นเด็ดขาด รัชกาลที่ 3 ทรงมีพระบรมราโชบายที่จะป้องกันการขยายอิทธิพลของญวน พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กองทัพไทยยกไปทำการโจมตีนครเวียงจันทน์ตลอดจนถึงนครจำปาศักดิ์พร้อมทั้งให้กวาดต้อนคนลาวให้เข้ามาอาศัยในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง ทั้งนี้เพื่อเป็นการตัดกำลังที่อาณาจักรลาวนครเวียงจันทน์และนครจำปาศักดิ์จะนำเอากองทหารญวนเข้ามาตั้งมั่นในดินแดนที่ใกล้ชิดกับพระราชอาณาเขตของไทย วิธีการปราบปรามขั้นเด็ดขาดของไทยในครั้งนี้ทำให้ดินแดนประเทศราชลาวได้กลายเป็นดินแดนในพระราชอาณาเขตซึ่งทางกรุงเทพฯเข้าทำการควบคุมการปกครอง สำหรับดินแดนประเทศราชหลวงพระบางได้แสดงความจงรักภักดีกับกรุงเทพฯ นครหลวงพระบางยังคงมีฐานะเป็นประเทศราชของไทยที่มีความแตกต่างจากอาณาจักรนครเวียงจันทน์และนครจำปาศักดิ์

แม้ว่าอาณาจักรไทยกับลาวต้องทำสงครามต่อสู้กันก็ตาม แต่ภายหลังเมื่อเหตุการณ์สงบลงในสมัยรัชกาลที่ 4 ทางกรุงเทพฯ ได้ให้ความช่วยเหลือแก่อาณาจักรลาว ส่วนอาณาจักรลาวยังคงมีความจงรักภักดีต่ออาณาจักรไทยสืบต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงการปกครองในดินแดนลาวได้ปรากฏอีกครั้งหนึ่ง

ความเปลี่ยนแปลงการปกครองในดินแดนลาวสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีสภาพการณ์แตกต่างไปจากเหตุการณ์ในอดีต ทั้งนี้เพราะในช่วงเวลานี้ดินแดนลาวซึ่งเป็นพระราชอาณาเขตของไทยกับประเทศราชหลวงพระบางต้องประสบกับภัยจากการรุกรานของพวกฮ่อและภัยจากการขยายอิทธิพลของมหาอำนาจฝรั่งเศส

ภัยจากภายนอกทั้งสองฝ่ายเป็นภัยที่รัฐบาลไทยมีความหวาดวิตกในการรักษาความอยู่รอดของดินแดนลาวทั้งหมด ด้วยเหตุนี้รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราโชบายในการปรับปรุงการปกครองภายในดินแดนลาวและดำเนินการปราบปรามภัยจากการคุกคามของพวกฮ่อ

การดำเนินงานของรัฐบาลไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทำการปราบปรามพวกฮ่อและจัดปรับปรุงการปกครองภายในดินแดนลาวโดยการแบ่งการปฏิบัติงานออกเป็น 2 ฝ่าย กล่าวคือ การปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวตอนใต้ทั้งหมด

ในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองขึ้นหรือหัวเมืองลาวพุงขาว รัฐบาลไทยได้มีวิธีการปรับปรุงการปกครองภายในดังนี้

ระยะแรกระหว่าง พ.ศ. 2426 – พ.ศ. 2429 รัฐบาลไทยได้จัดส่งกองทัพไปทำการปราบปรามพวกฮ่อขณะเดียวกันได้จัดการปรับปรุงการปกครองภายในโดยการจัดส่งข้าราชการจากฝ่ายไทยไปดำรงตำแหน่ง " ข้าหลวง " ในนครหลวงพระบางเพื่อทำหน้าที่ควบคุมการปกครอง การศาล ในนครหลวงพระบางซึ่งเป็นการเข้าควบคุมการดำเนินงานทั้งหมดในนครหลวงพระบางและเปิดโอกาสให้รัฐบาลไทยป้องกันการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสในดินแดนลาว ในปี พ.ศ. 2428 รัฐบาลไทยได้ทำการปราบปรามฮ่อขั้นเด็ดขาดโดยมอบหมายให้จมื่นไวยวรนารถ (เจิม แสงชูโต) เป็นแม่ทัพใหญ่ทำการปราบปรามฮ่อและจัดระเบียบการปกครองในแคว้นพวน หัวพันห้าทั้งหก ตลอดจนแคว้นสิบสองจุไทย ผลสำเร็จในระยะแรกรัฐบาลไทยสามารถขยายสิทธิของกรุงเทพฯ เข้าปกครองในดินแดนประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองขึ้นทั้งหมด

ระยะที่สองระหว่าง พ.ศ. 2429 – พ.ศ. 2436 รัฐบาลไทยได้ดำเนินการปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางโดยตรงหลังจากนครหลวงพระบางถูกพวกฮ่อเข้าปล้นสะดมและเผาเมือง ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้รัฐบาลไทยได้

เข้าดำเนินการปรับปรุงการปกครองภายในนครหลวงพระบางทุก ๆด้าน โดยมีพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เป็นผู้วางรากฐานการปฏิรูปการปกครองนครหลวงพระบางทั้งหมด ผลจากการปรับปรุงการปกครองนครหลวงพระบางเป็นเวลา 6 ปีเต็ม ข้าหลวงจากฝ่ายไทยได้รื้อฟื้นความหายนะของนครหลวงพระบาง ให้มีฐานะทางการปกครองที่มั่นคง เพื่อเป็นดินแดนประเทศราชที่สำคัญทางด้านตะวันออกของกรุงเทพ ฯ

ขณะที่มีการปรับปรุงการปกครองในประเทศราชหลวงพระบาง ทางกรุงเทพฯ ได้จัดส่งข้าหลวงไปปฏิบัติหน้าที่ในการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวทางตอนใต้ทั้งหมด การปฏิบัติงานของฝ่ายไทยได้จัดดำเนินการ 4 ระยะ

ระยะแรก ระหว่าง พ.ศ. 2425 – พ.ศ. 2433 รัฐบาลไทยได้ปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมด ในช่วงเวลา 8 ปี รัฐบาลไทยได้จัดส่งพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ทำหน้าที่ปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองลาวตอนใต้ทั้งหมด (ตั้งแต่นครจำปาศักดิ์จนถึงเมืองเชียงแตง)

ระยะที่ 2 ระหว่าง พ.ศ. 2433 – 2434 รัฐบาลไทยได้ปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมด โดยการจัดแบ่งเขตการปกครองเป็น 4 เขต ในแต่ละเขตได้แต่งตั้งข้าหลวงใหญ่จากส่วนกลางเข้าดำเนินการควบคุมการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้ จึงกลายเป็นหัวเมืองชั้นนอกที่ขึ้นตรงกรุงเทพฯ โดยมีพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) เป็นข้าหลวงใหญ่

ระยะที่สาม ระหว่าง พ.ศ. 2434 – พ.ศ. 2436 รัฐบาลไทยได้เริ่มทำการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกทั้งหมด โดยการวางพื้นฐานในรูปแบบของมณฑลเทศาภิบาล โดยการแบ่งเขตการปกครองเป็น 3 เขต หัวเมืองลาวตอนใต้จัดอยู่ในการปกครองของหัวเมืองลาวกาวซึ่งทางรัฐบาลไทยแต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรณ์เป็นข้าหลวงต่างพระเนตรพระกรรณมีฐานะเทียบเท่าเสนาบดีไปประจำรักษาราชการในหัวเมืองลาวกาว

ระยะที่สี่ ระหว่าง พ.ศ 2436 – พ.ศ. 2446 ในช่วงเวลา 10 ปีที่รัฐบาลไทยได้จัดการปกครองหัวเมืองลาวตอนใต้เป็นมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งมีสมเด็จ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลตลอดมา จนในที่สุดรัฐบาลไทยได้ทำสัญญายกดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงทั้งหมดให้แก่ฝรั่งเศส ตามข้อความในสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446

การปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว รัฐบาลไทยได้ดำเนินการตามแบบการปฏิรูปการปกครองเพื่อสร้างความมั่นคงภายในให้กับดินแดนดังกล่าว แต่ผลที่บังเกิดขึ้น รัฐบาลไทยได้แสดงสิทธิเพียงชั่วระยะในเวลาต่อมา เมื่อรัฐบาลไทยเผชิญกับเหตุการณ์ทางการเมืองใน "วิกฤตกาล ร.ศ. 112 " รัฐบาลไทยจำต้องสละสิทธิในดินแดนลาวตามข้อเสนอของรัฐบาลฝรั่งเศส ดังปรากฏในสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

แม้ว่าฝ่ายไทยได้ยอมปฏิบัติตามข้อเสนอของรัฐบาลฝรั่งเศสโดยการสละสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมด แต่ผลที่บังเกิดขึ้นหลังจากการลงนามในสนธิสัญญาดังกล่าว รัฐบาลไทยต้องเผชิญกับปัญหาทางการเมือง เช่น ปัญหาคนในบังคับของฝรั่งเศส ปัญหาการบุกรุกเขต 25 กิโลเมตร ปัญหาคนอพยพ ปัญหาการเก็บภาษีอากร ฯลฯ ปัญหาเหล่านี้ได้สร้างความยุ่งยากทางการเมืองให้กับรัฐบาลไทยตลอดมา การแก้ปัญหาของฝ่ายไทยต้องพยายามป้องกันวิธีการรุนแรงซึ่งจะเป็นแนวทางที่รัฐบาลฝรั่งเศสใช้กล่าวอ้างเหมือนกับเหตุการณ์ที่ผ่านมา ดังนั้นการเจรจาทางการทูตของรัฐบาลไทยในการแก้ปัญหาอันเกิดจากข้อบกพร่องในสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ.2436 รัฐบาลฝรั่งเศสได้ทำการยึดครองอาณาเขตส่วนหนึ่งของเมืองจันทบุรีเป็นเมืองประกัน ทำให้รัฐบาลไทยต้องสูญเสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงดังปรากฏในสัญญาวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446

หลังจากที่ดินแดนประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวตอนใต้เป็นอาณาเขตของรัฐบาลฝรั่งเศส ในอดีตของการปกครองดินแดนดังกล่าวนี้รัฐบาลไทยได้ดำเนินการปกครองมาเป็นเวลาช้านาน ผลที่บังเกิดขึ้นตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา รัฐบาลไทยพยายามปรับปรุงการปกครองเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงภายในให้ดินแดนทั้งหมดเป็นดินแดนกันกระทบในการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสที่จะแผ่ขยายมายังดินแดน

พระราชอาณาเขตซึ่งใกล้เคียงกับกรุงเทพฯ ความพยายามทั้งหมดซึ่งรัฐบาลไทยได้ดำเนินการเป็นการสร้างความมั่นคงให้ดินแดนลาวเพื่อให้ฝรั่งเศสมาเป็นผู้ประสานต่อและรัฐบาลฝรั่งเศสได้ดำเนินการในลักษณะ " พระเดช " เข้าควบคุมการปกครองในดินแดนลาวจนในที่สุดได้มอบเอกราชให้ราชอาณาจักรลาวทำการปกครองตนเองสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ปัญหาการปกครองในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวซึ่งรัฐบาลไทยได้เผชิญตลอดมา ดังปรากฏในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาว จะเห็นได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 ประเทศไทยต้องรับภาระการแก้ไขปัญหาในดินแดนประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว ข้อยุติของปัญหาสิ้นสุดลงโดยการสละสิทธิ์เหนือดินแดนดังกล่าวให้รัฐบาลฝรั่งเศสเข้าดำเนินการปกครอง วิธีการที่ผู้บริหารของฝ่ายไทยในขณะนั้นได้เลือกแนวทางในการรักษาความอยู่รอดของชาติไทยโดยยอมปฏิบัติตามข้อเรียกร้องจากรัฐบาลฝรั่งเศส ผลการปฏิบัติงานของคณะผู้บริหารฝ่ายไทยในครั้งนี้ได้สร้างคุณประโยชน์ในการพิทักษ์ดินแดนซึ่งเป็นอาณาเขตของประเทศไทยไว้โดยยอมสละดินแดนที่ห่างไกล

ผลจากการค้นคว้าของผู้เขียนแสดงให้เห็นถึงความพยายามของรัฐบาลไทยในอดีตนับตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นต้นมา ไทยพยายามที่จะควบคุมดินแดนประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวมิให้เป็นศูนย์กลางในการขยายอิทธิพลของพม่า ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 รัฐบาลไทยในขณะนั้นได้ปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวหลังจากกบฏอนุวงศ์สิ้นสุดลงโดยมีจุดประสงค์เพื่อสกัดกั้นการขยายอิทธิพลของญวนและมูลเหตุในดินแดนดังกล่าวนี้ทำให้ไทยกับญวนต้องทำสงครามต่อกันนานถึง 15 ปี (พ.ศ. 2376-พ.ศ. 2491)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐบาลไทยพยายามปรับปรุงการปกครองประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวตอนใต้เพื่อเป็นการเตรียมป้องกันการขยายอิทธิพลของฝ่ายฝรั่งเศส แต่ผลที่ปรากฏได้เป็นเครื่องตัดสินอย่างชัดเจนว่ารัฐบาลไทยไม่สามารถรักษาดินแดนดังกล่าวนี้ได้ แม้แต่ในยุคการต่อต้านการขยายอิทธิพลของ

คอมมิวนิสต์ในอินโดจีน รัฐบาลไทยพยายามให้ความช่วยเหลือสนับสนุนราชอาณาจักรลาวโดยมีจุดประสงค์ที่จะพิทักษ์ระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีเจ้ามหาชีวิตเป็นประมุขของราชอาณาจักรลาวให้ถาวรยืนนานได้ แต่ผลที่ปรากฏรัฐบาลไทยและชาติอื่นๆ ไม่สามารถให้ความคุ้มครองได้ ราชอาณาจักรลาวจึงมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองตามระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์โดยเปลี่ยนชื่อประเทศเป็นประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ดังปรากฏในปัจจุบัน

จากประวัติศาสตร์การปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวได้ปรากฏเหตุการณ์ซึ่งสามารถพิสูจน์คำกล่าวในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ไว้ว่า " ประวัติศาสตร์ย่อมซ้ำรอยเดิม "

แม้ว่างานค้นคว้าของผู้เขียนได้พยายามนำข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวระหว่าง พ.ศ.2431 – 2446 มาประกอบการเขียนปริญญานิพนธ์ในครั้งนี้ ระหว่างการค้นคว้าผู้เขียนต้องประสบกับปัญหาสำคัญถึง 2 ปัญหา

ปัญหาแรก ผู้เขียนขาดความรู้เกี่ยวกับภาษาฝรั่งเศส จึงทำให้งานเขียนขาดความสมบูรณ์ ทั้งนี้เพราะเอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวกับประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวได้ปรากฏในเอกสารสมุดพิเศษซึ่งคณะสำรวจชุดมองซิเออร์ปาวีได้ทำการศึกษาไว้อย่างละเอียด และเอกสารดังกล่าวนี้กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศในประเทศไทยได้เก็บไว้เพื่อบริการแก่ผู้ที่สนใจ ซึ่งนับว่าเป็นเอกสารที่มีคุณค่ายิ่งสำหรับการศึกษาทางประวัติศาสตร์

ปัญหาที่สอง ในระหว่างที่ผู้เขียนทำการศึกษาหาข้อมูลจากหลักฐานเอกสารชั้นต้นซึ่งปรากฏในกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากรตรงกับช่วงเวลาที่นโยบายต่างประเทศของรัฐบาลไทยระหว่างปี พ.ศ 2519 – 2520 ต้องการจะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับประเทศต่างๆในภูมิภาคอินโดจีน ดังนั้นจึงได้มีคำสั่งให้งด

การบริการเอกสารทั้งหมดที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ทางการปกครองของประเทศเพื่อนบ้านเป็นการชั่วคราว ทั้งนี้เพื่อยุติปัญหาความกระทบกระเทือนทางการเมืองระหว่างประเทศไทยกับประเทศอื่นๆ ที่มีชายแดนติดต่อกัน การงดบริการเอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวกับการปกครองของประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวในครั้งนี้ทำให้งานค้นคว้าของผู้เขียนต้องขาดความสมบูรณ์

ผู้เขียนจึงขอเสนอแนะปัญหาทั้งสองมา ณ โอกาสนี้ หากผู้ใดมีความประสงค์จะทำการศึกษาปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวในระหว่าง พ.ศ. 2431 - พ.ศ. 2446 ควรศึกษาในแหล่งข้อมูลซึ่งผู้เขียนได้เสนอมาจะช่วยให้งานของท่านเป็นงานเขียนที่สมบูรณ์กว่านี้

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

1. ประเภทเอกสารชั้นต้น

ก. เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.1/8 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 8 กรกฎาคม ร.ศ. 111

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.6/9 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 120

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.11 ก/11 ร่างพระราชโทรเลขถึงสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ (ไม่ปรากฏวันเดือน ปี)

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.2/8 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ จ.ศ. 1245

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.2 เล่ม 2/9 รายงานของหลวงภักดีณรงค์กราบบังคมทูล รัชกาลที่ 5 วัน 6 ฯ 2 ค่ำ จ.ศ. 1245 (4 มกราคม พ.ศ. 2426)

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.2 เล่ม 2/9 รายงานหลวงภักดีณรงค์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 วัน 6 ฯ 2 ค่ำ จ.ศ. 1245 (4 มกราคม พ.ศ.2426)

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.1.4/4 เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.11/1 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 18 มิถุนายน ร.ศ. 110

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.11/1 พระยาพิพัฒนโกษาถึงพระยาศรีสิงหเทพ สำเนาที่ 34/2282 11 พฤษภาคม ร.ศ. 108 (พ.ศ. 2432)

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.18/1 นายลอร์ชกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษวโรประการ 13 เมษายน ร.ศ. 108

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.18/4 พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณกราบทูลรัชกาลที่ 5 3 มีนาคม ร.ศ. 112

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.18/12 นายปาวีกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการ 17 มีนาคม ร.ศ. 112

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.18.1/8 จดหมายบันทึกเรื่องห้ามเมืองลาวพุงขาวริมฝั่งโขงซ้ายพระราชอาณาเขต 24 พฤศจิกายน ร.ศ. 112

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.18.2/2 กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการถึงนายโยเสฟ ปีแลงสกี้ 11 มกราคม ร.ศ. 113

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.18.2/5 สำเนาสัญญาน้อย 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/1 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการ 9 กันยายน ร.ศ. 121

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/2 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นประจิตกิติบดี (ราชเลขานุการ) 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 121

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/4 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการ 16 ตุลาคม ร.ศ. 121

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/4 สนธิสัญญาสยาม - ฝรั่งเศส 7 ตุลาคม ร.ศ. 121

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/6 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2445

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.19/7 พระยาสุริยานุวัตรกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2445

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.20/41 จดหมายบันทึกรวบรวมคำสั่งที่รัชกาลที่ 5 มีไปถึงข้าหลวง ผู้ว่าราชการ กรมการเมือง ริมน้ำโขงฝั่งขวา 21 พฤศจิกายน ร.ศ. 113

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.22.2/1 พระดับกรปลาศกราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 29 กันยายน ร.ศ. 113

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.33/1 พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 2 มีนาคม ร.ศ. 113

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.33/1 รายงานการสนทนาของพระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์กับนายฮาโนโตซ์ สำเนาคำแปลที่ 21436 31 มีนาคม ร.ศ. 113

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.33/1 พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์กราบทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการ 2 มีนาคม ร.ศ. 113

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2 12 ก เล่ม 9 ปึกที่ 20 จมื่นไวยวรนาถกราบทูลรัชกาลที่ 5 4ฯ9 ค่ำ จ.ศ. 1248 (15 ธันวาคม พ.ศ. 2429)

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.12 ก เล่ม 9 ปึกที่ 20 ใบบอกเจ้าจมื่นไวยวรนาถถึงกรมยุทธนาธิการ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2429

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2 12 ก เล่ม 15 ปึกที่ 32 รายงานพระยาสุรศักดิ์มนตรี กราบทูลฯ คดีฯ ลูกขุน ณ ศาลา วันที่ 5ฯ5 ค่ำ จ.ศ.1250 (7 มีนาคม พ.ศ. 2431)

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21ก/1 กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 26 มกราคม ร.ศ. 112

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 2.21 ก/4 พระภักดีราชยกกระบัตรถึงข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก 22 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21ก/6 พระสฤษดิ์พจนกรณ์กราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 23 พฤศจิกายน ร.ศ. 113

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21ก/8 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทูลกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการ 14 ตุลาคม ร.ศ. 114

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21ก/15 พระภักดีราชยกกระบัตรถึงข้าหลวงมณฑลพิษณุโลก 10 มกราคม ร.ศ. 113

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2 21 ก/25 ก กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ พฤศจิกายน ร.ศ. 117

———. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21ก/26 เรื่องรายการที่ฝรั่งเศสเมืองลาวติดหมายประกาศของกอมมิแซฝั่งซ้าย 14 มกราคม ร.ศ. 120

———. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21ก/50 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 28 มกราคม ร.ศ 117

———. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21ก/50 กอมมิแซเกาเวอนแมนเมืองสาละวันถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองคำทองใหญ่ 3 พฤศจิกายน ร.ศ 115

———. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21ก/51 เจ้าพุฒิธรรมธรกราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 4 มกราคม ร.ศ. 117

———. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2 21ก/51 มองซิเออร์ลอร์ยูถึงกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการ 7 มีนาคม ร.ศ. 116

———. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21ก/52 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 1 มีนาคม ร.ศ. 116

———. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.21ก/90 พระยามหาอำมาตย์ถึงเจ้านครจำปาศักดิ์ 19 สิงหาคม ร.ศ. 113

———. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.24/6 กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 18 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112

———. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.25/11 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 25 สิงหาคม ร.ศ. 114

———. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.25/13 กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 5 เมษายน ร.ศ. 118

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.25/14 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ 12 มีนาคม ร.ศ. 114

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/19 กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 26 มกราคม ร.ศ. 113

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/19 ลายพระหัตถ์รัชกาลที่ 5 ถึงพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 19 มิถุนายน ร.ศ. 114

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/22 พระยาศรีสิงหเทพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 10 สิงหาคม ร.ศ. 119

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/29 พระราโชวาทของสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลาฯ พระราชทานแด่เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์ พ.ศ. 2427

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62/26 ท้องตราพระราชสีห์น้อยถึงพระยาราชเสนาข้าหลวงเมืองอุบลราชธานี 30 มกราคม ร.ศ. 108

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62/35 พระยามหาอำมาตยาธิบดีถึงเจ้าพระยารัตนบดินทร์ 13 สิงหาคม ร.ศ 110

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62/35 ศันนิศฤราชข้าหลวงรักษาราชการเมืองอัตปือถึงพระพิศฎุเทพ 14 เมษายน ร.ศ. 110

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/26 รายงานพระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 60 12 มีนาคม ร.ศ. 108

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/27 พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 5 พฤศจิกายน ร.ศ. 109

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/27 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ สำเนา ร.ที่ 126/105 3 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/27 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าพระยารัตนบดินทร์ ร. ที่ 86/109 8 มีนาคม ร.ศ. 109

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม 62.1/28 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ 26 มิถุนายน ร.ศ. 110

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62 1/29 พระพิศณุเทพข้าหลวงที่ 2 ณ เมืองนครจำปาศักดิ์ถึงพระยาศรีสิงหเทพ 1 ธันวาคม ร.ศ. 109

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/29 พระพิศณุเทพถึงสมุหนายก 30 เมษายน ร.ศ. 110

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/29 พระยาศรีสิงหเทพถึงเจ้าพระยารัตนบดินทร์ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 109

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/29 พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการ 26 มิถุนายน ร.ศ 110

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/30 พระยาศรีสิงหเทพถึงพระพิศณุเทพ 23 กรกฎาคม ร.ศ. 110

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/31 รายงานพระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 สำเนาที่ 336 วัน 2ฯ12 ค่ำ จ.ศ 1250 (26 พฤศจิกายน พ.ศ 2431)

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/32 ขุนมหาวิไชยถึงพระพิศณุเทพ 27 ธันวาคม ร.ศ 110

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/32 หนังสือมหาดไทยบอกเมืองจำปาศักดิ์และหัวเมืองลาวกาว 31 พฤศจิกายน ร.ศ. 111

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/33 กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบทูลรัชกาลที่ 5 22 พฤศจิกายน ร.ศ. 111

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/33 กรมหมื่นพิชิตปรีชากรถึงพระภักดีณรงค์ 24 ตุลาคม ร.ศ. 111

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/34 กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ สำเนาที่ 1/111 25 เมษายน ร.ศ. 111

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/34 ความเห็นของที่ประชุมเสนาบดีเรื่องจดหมายเหตุเรื่องราชการเขตลาวกาวตามหนังสือกรมหลวงพิชิตปรีชากรทูลเกล้าฯ 10 กันยายน ร.ศ. 111

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/34 จดหมายเหตุเรื่องราชการเขตลาวกาวของกรมหลวงพิชิตปรีชากรทูลเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2435

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/34 พระประชาคดีกิจกราบทูลกรมหมื่นพิชิตปรีชากร 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 111

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/34 พระพิศณุเทพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 สำเนาที่ ๑ 14 กรกฎาคม ร.ศ. 115

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/34 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นพิชิตปรีชากร 15 เมษายน ร.ศ. 111

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/34 พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นพิชิตปรีชากร สำเนาที่ 69/111 4 ตุลาคม ร.ศ. 111

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/34 สำเนาประกาศการเลิกเกณฑ์ทรัพย์สิ่งของจากราษฎรหัวเมืองลาวกาวตะวันออก 15 มีนาคม ร.ศ. 110

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/ 34 สำเนาประกาศคัดเลือกชายฉกรรจ์ในหัวเมืองลาวกาว 1 พฤษภาคม ร.ศ. 111

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/34 สำเนาประกาศห้ามไม่ให้ซื้ออาฝิ่นเถื่อนในหัวเมืองลาวกาว 15 กรกฎาคม ร.ศ. 111

______ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/38 กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการถึงนายแกร์การาเด็ค 12 พฤษภาคม ค.ศ. 1886

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/39 กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการกราบทูลรัชกาลที่ 5 วัน 4 ฯ 3 6 จ.ศ. 1248 (5 พฤษภาคม พ.ศ. 2429)

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/39 เค้าน์เกอการาเดกกราบทูลกรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ เรื่องตั้งไวส์กงซุลที่นครหลวงพระบาง 7 ฯ 5 9 ค่ำ จ.ศ. 1247 (13 มีนาคม พ.ศ. 2428)

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/39 พระยานนทบุรีศรีเกษตรารามกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่องราชการเมืองหลวงพระบาง 12 พฤษภาคม ร.ศ. 106

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/39 ร่างสนธิสัญญากับฝรั่งเศส 15 ข้อ 15 สิงหาคม ค.ศ. 1886

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/40 คำให้การของพระยาเมืองกลาง 6 ฯ 5 9 ค่ำ จ.ศ. 1249 (29 กันยายน พ.ศ. 2430)

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/40 เจ้าราชภาคินัยถึงเจ้าอนันทวรฤทธิเดช (เจ้านครเมืองน่าน) 28 กันยายน พ.ศ. 2431

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/40 ใบบอกพระยานนทบุรีศรีเกษตราราม กราบทูล ฯพณฯ ลูกขุน ณ ศาลา (28 กันยายน พ.ศ. 2431)

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62 1/40 รายงานเจ้าราชภาคิไนยถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี วัน 6 ฯ 8 10 ค่ำ จ.ศ. 1250 (28 กันยายน พ.ศ. 2431)

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/40 รายงานพระอินทราธิบาลกราบเรียนผู้บังคับบัญชากรมยุทธภัณฑ์แห่งทัพฝ่ายเหนือ วัน 4 ฯ 7 9 ค่ำ จ.ศ. 1249 (27 สิงหาคม พ.ศ. 2430)

________ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62 1/40 รายงานพระอินทราธิบาล ราชการที่ 4 เรื่องความเสียหายในนครหลวงพระบาง 6 ฯ 4 10 จ.ศ 1249 (21 ตุลาคม พ.ศ. 2430)

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62 1/40 รายงานพระอินทราธิบาล ราชการที่ 4 เรื่องสำรวจความเสียหายในนครหลวงพระบาง วัน 1 ฯ 3 1 ค่ำ ปีกุน จ.ศ. 1249

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/43 ความเห็นของเจ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ เสนอต่อพระยาสุรศักดิ์มนตรี 8 มิถุนายน ร.ศ. 109

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/43 พระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 12 กรกฎาคม ร.ศ. 109

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/43 รายงานพระพลัษฎานุรักษ์ข้าหลวงใหม่ประเทศราชหลวงพระบางถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี 21 มกราคม ร.ศ. 109

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/44 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพถึงพระยาราชวรานุกูล 8 พฤศจิกายน ร.ศ. 111

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/44 กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ทูลกรมหมื่นพิทยลาภฯ 5 ธันวาคม ร.ศ. 111

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/45 พระพลัษฎานุรักษ์ถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี เรื่องจัดข้าราชการนครหลวงพระบาง 21 เมษายน ร.ศ 109

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/46 ความเห็นของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ เจ้าพระยามหิศราณุวัติวงศ์ 16 ตุลาคม ร.ศ.109

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/46 นายพันตรีพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบทูลคณะกรรมการสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน เรื่องการจัดบำรุงนครหลวงพระบาง กันยายน พ.ศ. 2433

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/47 เจ้าพระยาบดินทรสมุหนายกกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ 27 เมษายน ร.ศ. 110

______. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/58 เจ้าศักรินทรฤทธิธำรงถึงเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี 6 มิถุนายน ร.ศ. 112

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5ม.62.1/58 เจ้าศักรินทรฤทธิ์ธำรงถึงเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี 6มิถุนายน ร.ศ. 112

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1/58 พระยาฤทธิรงค์รณเฉทถึงเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี 6 มิถุนายน ร.ศ. 112

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.1 /58 พระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 6 มิถุนายน ร.ศ 112

———. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.62.9/26 รายงานพระยามหาอำมาตย์ในหัวเมืองลาวกาว 12 มีนาคม ร.ศ. 108

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.64/2-9 รายงานจมื่นไวยวรนาถถึง ฯ พณ ฯ ลูกขุน ณ ศาลา ตุลาคม พ.ศ. 2429

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 ยธ.3.6/2 กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 5 พฤษภาคม ร.ศ. 114

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.24/7 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 20 มกราคม ร.ศ. 111

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษเล่ม 9 จมื่นไวยวรนารถถึงมิสเตอร์หลุย เลียวโนเวิล 6 ธันวาคม พ.ศ. 2427

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 9 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทูลเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ วัน 2 ฯ3 1 ค่ำ จ.ศ. 1245 (17 ธันวาคม พ.ศ. 2426)

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 9 วัน 1 ฯ9 1 ค่ำ จ.ศ.1245 (23 ธันวาคม พ.ศ. 2426)

——— เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 9 พระยาศรีสิงหเทพกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ จ.ศ. 1245

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 12 กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1245

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 12 กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1245

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 12 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาราชสัมภารากร จ.ศ. 1245 - 1246

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 12 ลำเนาพระหัตถ์เจ้าฟ้ามหามาลาฯ สมุหนายกกราบทูลรัชกาลที่ 5 6 ฯ 7 ค่ำ จ.ศ. 1246 (25 พฤษภาคม พ.ศ. 2427)

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษเล่ม 25 จำกราบบังคมทูลของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร จ.ศ. 1245

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษ เล่ม 26 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ทูลเจ้าฟ้ามหามาลาฯ จ.ศ. 1246

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษ เล่ม 28 พระยาศรีสิงหเทพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่องเขตแดนเมืองอุบลราชธานีเกี่ยวข้องแก่เมืองจำปาศักดิ์ จ.ศ. 1245

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษ เล่ม 26 เรื่องส่วยเลขและการเกณฑ์ส่วยในหัวเมืองลาว จ.ศ. 1246

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษ เล่ม 26 หนังสือราชการรัชกาลที่ 5 ถึงหลวงภักดีณรงค์ จ.ศ. 1246

________. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดสารบาญพิเศษ เล่ม 26 หนังสือราชการสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระบำราบปรปักษ์ถึงพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร " ไม่ปรากฏวันเดือน ปี "

________. เอกสารรัชกาลที่ 7 กษ.5 1/1 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 7 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2462

หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 2 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1144 - 1172 " ไม่มีเลขหน้า "

———. เลขที่ 8 ก จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 บัญชีรายชื่อเจ้าเมืองต่างๆ ที่เป็นหัวเมืองขึ้น จ.ศ. 1190 " ไม่มีเลขหน้า "

———. เลขที่ 90/ก หมู่จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1188 " ไม่มีเลขหน้า "

———. เลขที่ 17 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ใบบอกหลวงราชเสนา หลวงอักษรสุนทร เรื่องนำเงินค่าส่วยตัวเลขมาส่งกรุงเทพ ฯ จ.ศ. 1193

———. เลขที่ 20 เอกสารรัชกาลที่ 3 พงศาวดารเจ้าอนุเมืองเวียงจันทร (หนังสือพื้นเวียงกำลาวแก้ว) " ม.ป.ป." 98 หน้า

———. เลขที่ 21 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ร่างศุภอักษรถึงเมืองหลวงพระบาง จ.ศ. 1217

———. เลขที่ 21 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1217

———. เลขที่ 107 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221

———. เลขที่ 1 หมู่จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1189 " ไม่มีเลขหน้า "

ข. เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

จดหมายเหตุเรื่องการปราบกบฏอนุวงศ์เวียงจันท์ พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาอมเรนทรมนตรี (เจิม บูรานนท์) 2489, 151 หน้า

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 องค์การค้าของคุรุสภา 2503, 133 หน้า,

———. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 เล่ม 1 องค์การค้าของคุรุสภา 2504, 206 หน้า

———. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 องค์การค้าของคุรุสภา 2504, 394 หน้า

นรินทรเทวี, กรมหลวง และ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ครั้งที่ 5 โรงพิมพ์พระจันทร 2509, 350 หน้า

ผดุงแคว้น 'ระจันต์ (จันทร์ จุตตรนคร), หลวง " การปกครองของชาติลาวาะวันออก"
วชิรญาณ 25 : 2497 - 2500 ตุลาคม ร.ศ. 115

ราชกิจจานุเบกษา 4 : 192 - 198 มกราคม จ.ศ. 1239

———. 7 : 90 - 98 มกราคม ร.ศ. 109

สุรศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 2
องค์การค้าของคุรุสภา 2504, 622 หน้า

——— ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 3 องค์การค้าของคุรุสภา
2504, 324 หน้า

———. ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 4 องค์การค้าของคุรุสภา
2504, 297 หน้า

อมรวงศ์วิจิตร, หม่อม " เบื้องในภาคอีสาน " ใน พงศาวดารหัวเมืองอีสาน พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาอุดรธานี (จิตร จิตตะยโศธร)

2 ประเภทเอกสารชั้นรอง

ขจร สุขพานิช ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ 2519, 309 หน้า

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. กฤษฎาภินิหารอันบดบังมิได้ โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์ 2519,
97 หน้า

เคดี, จอห์น เอฟ ไทย พม่า ลาว และกัมพูชา แปลและเรียบเรียงโดย ภรณี กาญจนัษฐิติ
และชื่นจิตต์ อำไพพรรณ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2520,
349 หน้า

จิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และ ขอม และลักษณะทางสังคมของ
ชื่อชนชาติ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2519, 626 หน้า

จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ วิกฤตกาลสยาม ร.ศ. 112 ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. วิทยาลัย
วิชาการศึกษาประสานมิตร 2516, 227 หน้า อัดสำเนา

ฉลอง สุนทราวาณิชย์ _ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศรัสเซียตั้งแต่คริสตศตวรรษที่ 19 - 20_ วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2512, 320 หน้า

เชิดชาย เหล่าหลา, พ.อ.(พิเศษ) และ นรนิติ เศรษฐบุตร การปกครองและการเมืองของประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พิมพ์ครั้งที่ 2 แพร่พิทยา 2518, 482 หน้า

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา _ไทยรบพม่า_ คลังวิทยา 2505, 807 หน้า

______ "โบราณคดีนครราชสีมา " ใน _หนังสือชุมนุมศึกษาวัฒนธรรมโบราณคดี_ มหาวิทยาลัยศิลปากร 2510, 128 หน้า

______. _พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2_ เล่ม 2 องค์การค้าของคุรุสภา 2505, 209 หน้า

______ " ลักษณะการปกครองของประเทศสยามแต่โบราณ " ใน _หนังสืออ่านประกอบพื้นฐานอารยธรรมไทย_ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2512, 215 หน้า

เติม วิภาคย์พจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 1 สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2518, 360 หน้า

______. _ประวัติศาสตร์อีสาน_ เล่ม 2 สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2518, 793 หน้า

ถนอม อานามวัฒน์ _ความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร และญวน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น_ ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2515, 288 หน้า อัดสำเนา

ท้าวคูน ชนะนิกร _ความหลังของข้าพเจ้าท้าวคูน " ตีนเย็น " ชนะนิกร_ แปลจากภาษาลาว โดย ปภัสสร์ โพธิญาณเห์ ดวงกมล 2520, 272 หน้า

ท้าวอูคำ พิมวงศา _เล่าเรื่องลาว - ไทย_ มูลนิธิเอเชีย 2510, 414 หน้า

ธรรมดามนิ์ โภวาที ผู้เรียบเรียง _ประวัติมหาดไทย(ส่วนกลาง) ภาคที่ 2_ กระทรวงมหาดไทย 2510 - 2511, 409 หน้า

นิธิ เอียวศรีวงศ์ การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ. 2431 วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519, 200 หน้า, พิมพ์ดีด

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ราชอาณาจักรลาว ก้าวหน้า 2503, 611 หน้า,

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชประสิทธิคุณ จังหวัดสุโขทัย โรงพิมพ์พระจันทร์ 18 เมษายน 2512, 164 หน้า

พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2427 - 2436) ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2518, 190 หน้า อัดสำเนา

ไพบูรย์ มีกุศล การปฏิรูปมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2515, 189 หน้า

รอง ศยามานนท์ " ความสัมพันธ์ไทย -ลาว " แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 1 - 3 : 42 - 65 มกราคม - ธันวาคม 2517

วรภักดิ์พิบูลย์, พระ ประวัติกฎหมายไทย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2512, 318 หน้า

เวลลา, วอลเตอร์ เอฟ แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ แปลโดย นิจ ทองโสภิต สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2514, 301 หน้า

สวรรค์ สุวรรณโชติ ประเทศไทยกับปัญหาเมืองจันทบุรีและตราด ที่ฝรั่งเศสยึดครองระหว่าง ปี พ.ศ. 2436 - 2449 ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. 2518, 220 หน้า

สุพัฒน์ศรี วรสายัณห์ ปัญหามณฑลบูรพาระหว่างปี พ.ศ. 2436 - 2453 ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2519, 360 หน้า

สุวิทย์ จักขาว ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ. 112 - 126 (พ.ศ. 2436 - 2453) ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2518, 412 หน้า

สุวิทย์ ทักขาว ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ. 112 - 126 (พ.ศ. 2436 - 2453) หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู 2519, 346 หน้า

แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. และ วิมล พงศ์พิพัฒน์ ประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 ถึง รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 - 2394) สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2515, 263 หน้า

อรวรรณ นพดารา การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอุดรระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2453 ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2520, 406 หน้า อัดสำเนา

อัยการ, กรม (รวบรวม และเรียบเรียง) การปกครองและกฎหมายที่ใช้ในอินโดจีนฝรั่งเศส 2484, 505 หน้า

อุทัย เทพสิทธา ความเป็นมาของไทย -ลาว สาส์นสวรรค์ 2509, 432 หน้า

Hall, D.G.E. A History of South - East Asia. New York, St. Martin's Press Inc., 1955, 950 p.

Keyes, Charles F. Isan : Regionalism in Northeastern Thailand . New York, Ithaca, 1967. 60 p.

McCarthy, James. Surveying and Exploring in Siam. London, John Murray, 1902. 416 p.

Smyth, H. Warrington. Five Years in Siam. V.2 London, John Murray, 1898, 425 p.

Viravong, Maha Sila. History of Laos. New York, Paragon Book Reprint, 1964. 147 p.

ภาคผนวก

ภาคผนวก

ในการแต่งตั้งเจ้าจันทราชเป็นเจ้าประเทศราชหลวงพระบาง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานสิ่งของเป็นเครื่องอิสริยยศ 25 ชนิด ดังมีรายนามต่อไปนี้

1.	ชฎา	1
2.	พานหมากทองคำเครื่องพร้อม	1
3.	กาโถทองคำ	1
4.	หอกคอทองเกลี้ยงทอง คู่	1
5.	กระบี่ฝักทอง เล่ม	1
6.	สัปทนปีกระไปปักลัทกอกเลท คัน	1
7.	เงินตรา	2 ชั่ง
8.	เสื้อประระบายทองอย่างน้อย ผืน	1
9.	เสื้อเข้มขาบริ้ว ผืน	1
10.	เสื้อเข้มขาบปักทองแกสำริด ผืน	1
11.	เสื้อญี่ปุ่นพื้นทองอย่างไก่ลาย ผืน	1
12.	ผ้าทรายวิลาศ ผืน	1
13.	ผ้าทรายวิลาศ ผืน	1
14.	ผ้าลายวิลาศ ผืน	1
15.	เจียบหมากสางหนึ่ง	
16.	ผ้าเวียนเจียนทองสายหนึ่ง	
17.	ผ้าลายนอกอย่างผืนหนึ่ง	
18.	ผ้าปูไต 1 เขมร 1	2 ผืน
19.	สนับเพลาเชิงงอน	1
20.	ผ้าคาดคอกายหรือต่างกัน	3 พับ

หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 21 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1217

21.	แพร	3 พับ
22.	กิ๊ปทอง ใหญ่ 2 เล็ก 4	6 สาย
23.	ผ้าลายวิลาศ	5 พับ
24.	ผ้าแกงกุศราช	10 พับ
25.	ปืนหัน กล้ากล้อง ลำกอ เครื่องพร้อม	1 หีบ

ภาคผนวก ข.

สิ่งของที่รัชกาลที่ 4 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานแก่เจ้าหัวฟ้า

ภาคผนวก

ให้เจ้าเมืองนครหลวงพระบาง แต่งท้าวพระยาลาวผู้ใหญ่ พาเจ้าอุปราชนำสิ่งของไปถวายเจ้าหวีฟ้า เพื่อให้สมานสามัคคีบำรุงพุทธศาสนาสืบไป โดยมีสิ่งของดังนี้

1.	เสื้อยารบักกอก ผืน	1
2.	เสื้อยี่ปุ่น (ญี่ปุ่น) แพรงอนไก่ลาย ผืน	1
3.	เสื้อกรุมท้าว (ผืน)	1
4.	แพรงา ไก่สีต่างกัน 4 เพลา	1
5.	ผ้าทรานวิลาศ ผืน	1
6.	ผ้าเวียนมาท สาย	1
7.	ผ้าเกี้ยวเชิงทอง ผืน	1
8.	ผ้าลายนอกอย่าง ผืน	1
9.	ผ้าปูมไห เชมร อย่างละ 1 =	2
10.	สพักเพลาเชิงงอน	1
11.	ผ้าลายวายสมัก (กุลี)	1
12.	ผ้าลายจำกวาก กุลี	1
13.	ผ้าลายวิลาศ	1 พับ
14.	ผ้ายกงกุสราช	10 พับ
15.	ผ้าขาว 50 แก	10 พับ
16.	ผ้าขาว 24 แก	10 พับ
17.	ขวดคอปล้องอ้อย	5 คู่
18.	ถ้วยบูชา	5 คู่
19.	ถ้วยตะเกียง	10 คู่
20.	โถมหวก ใหญ่ 1 คู่ / กลาง 1 คู่ / เล็ก 1 คู่	3 คู่

หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 21 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1217

21.	หอกกอทองเถลิงเงินกู่	1	
22.	เสื้อเข้มขาบริ้วดี ผืน	1	
23.	เสื้อญี่ปุ่นแพรงอนไก่ลาย ผืน	1	
24.	แพรงอนไก่ตรี 2 เพลา	1	
25.	ผ้าลายวิลาด (ผืน)	1	
26.	ผ้าทรายวิลาด ผืน	1	
27.	ผ้ายี่ปุ่นไทย เขมร อย่างละ	1	
28.	ปืนแฝดกับหกจำกล้าง เครื่องพร้อม	1	หีบ
29.	หอกกอเงินเถลิงเงินกู่	1	

มอบให้เจ้าอุปราช นายพิถวง กุมข้ามาให้เจ้าเขมรหว่า

ภาคผนวก ก.

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าขายระหว่างรัฐบาลไทย กับรัฐบาลฝรั่งเศส ลงวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2428

ภาคผนวก*

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีแลการค้าขายในระหว่างแผ่นดินสยามแลแผ่นดินฝรั่งเศส ณ วันที่ 15 เดือนออกัสต์ คฤสตศักราช 1865

ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม บรมราชาธิราชแห่งลาว ชลายู กระเหรี่ยง แลอื่น ๆ แลท่านเปรสิเดนริปับลิก ฝรั่งเศส มีความประสงค์จะบำรุงการค้าขายในระหว่างแผ่นดินสยามและแผ่นดินฝรั่งเศส แต่ ณ วันที่ 15 เดือนออกัสต์ คฤสตศักราช 1885 แล เพื่อการนั้นจึงได้ตั้งผู้มีอำนาจที่จะทำสัญญาทั้งสองฝ่าย

"ชื่อ"

"ชื่อ"

แลผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายนั้น เมื่อได้สำแดงหนังสือสำคัญมอบอำนาจกันแลกันแล้ว แลเห็นว่าเป็นถูกต้องแล้ว จึงได้ตกลงกันเป็นหลายข้อดังว่าต่อไปนี้

ข้อ 1 เจ้าพนักงานสยามที่เมืองหลวงพระบางจะช่วยป้องกันคนฝรั่งเศส แลคนในป้องกันฝรั่งเศส ซึ่งจะไปค้าขายแลตั้งอยู่ที่หัวเมืองเหล่านี้ตามสมควร แลฝ่ายเจ้าพนักงานฝรั่งเศสที่เมืองอานัมจะช่วยป้องกันคนชาวสยาม ซึ่งจะออกจากเมืองหลวงพระบางไปค้าขายแลตั้งอยู่ที่เมืองอานัมตามสมควรเหมือนกัน

ข้อ 2 คนชาวฝรั่งเศสที่จะเข้าไปในเมืองหลวงพระบางต้องมีหนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานฝรั่งเศสที่เมืองอานัมคือ รองเรสิเดนเยเนราลฝรั่งเศสที่เมืองไว้ ฤาพนักงานผู้หนึ่งผู้ใดซึ่งท่านเรสิเดนจะตั้งไว้เพื่อการนั้น

ในหนังสือเดินทางให้จดชื่อแลกำเนิดรูปพรรณแลบอกเหตุการมาถึงของผู้ถือหนังสือนั้น แลบอกบัญชีเครื่องอาวุธที่มีมาในหนังสือเดินทางนั้นด้วย หนังสือนั้นต้องเปลี่ยนใหม่ทุกเที่ยวถ้าเจ้าพนักงานสยามจะขอดูหนังสือเดินทางนั้นแก่รั้งใดต้องให้ดูทุกครั้ง

---

*กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/39 เถ้าแก่ การาเดก กราบทูล กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ลงวันที่ 2.. เมษายน พ.ศ. 2428

แลโปลิศฝรั่งเศสจะช่วยจับตัว ถ้าคนนั้นเป็นคนสยามจะส่งคนโทษนั้นให้แก่พนักงานสยามที่เมืองหลวงพระบาง ถ้าคนโทษนั้นเป็นคนฝรั่งเศสจะส่งตัวให้แก่พนักงานสยามก็จะให้ศาลฝรั่งเศสชำระถ้าแม้ว่าท่านเรสิดันเยเนราลฝรั่งเศส ที่เมืองเว้ถ้าพนักงานฝรั่งเศสผู้หนึ่งผู้ใด ซึ่งเรสิดันเยเนราลฝรั่งเศสจะให้อำนาจเพื่อการนี้จะตัดสินถ้าผู้ร้ายที่ต้องหาว่าเป็นคนกระทำผิดโทษ (1) ฆ่าเขาตายโดยเจตนาแกล้งฆ่าหรือโทษ (2) ฆ่าเขาตาย (3) ไฟจึงไป (4) ทันโจรกทรัพย์ (5) ปล้นสะดม (6) ของเขา (7) ลักพาคนหนี (8) กักขังคุมกับโดยผิด (9) กดขี่ข่มเหง (10) ทำการร้องด้วยหนังสือปลอม (11) ทำการปลอมเงินตราอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง แลถ้าคนนั้นได้เข้ามาในแผ่นดินอาณัติ แลผู้นั้นหนีไปอยู่ในเมืองหลวงพระบาง เจ้าพนักงานแลโปลิศฝ่ายสยามจะจับผู้ร้ายนั้นแลเมื่อจับตัวได้แล้ว ถ้าผู้ร้ายนั้นเป็นฝรั่งเศสจะส่งตัวให้เจ้าพนักงานฝรั่งเศส ถ้าผู้ร้ายนั้นเป็นคนในปกครองสยาม ถ้าเป็นสัปเยกต์ของประเทศอื่นที่ไม่มีทางพระราชไมตรีกับแผ่นดินสยามก็ให้ส่งแก่เจ้าพนักงานฝรั่งเศส ถ้าเจ้าพนักงานสยามจะระงับคดีเว้นแต่เจ้าพนักงานสยามจะตัดสิน เมื่อได้ปรึกษากับกงสุลฝรั่งเศสแล้ว

ข้อ 5 ว่า ผลประโยชน์ของพวกคนฝรั่งเศสซึ่งจะไปมาค้าขายถ้าตั้งอยู่ในเมืองหลวงพระบาง จะให้กงสุลคุ้มครองไว้กงสุล ฝรั่งเศสซึ่งจะไปตั้งไปอยู่เมืองหลวงพระบางเป็นผู้ตรวจตราระวางรักษาแลกงสุลไวยกงสุลมีอำนาจที่จะพิจารณาความบโนศาเร่และความนครบาล เหมือนอย่างกงสุลที่บางกอกตามหนังสือทางพระราชไมตรี ณ วันที่ 15 เดือนออกัส คริสตศักราช 1856 เว้นแต่ที่จะแก้ไขตามความซึ่งมีอยู่ในข้อ 6 ที่ว่ามาข้างท้ายนี้

ข้อ 6 ว่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะตั้งเจ้าพนักงานคนหนึ่งฤๅหลายคน ซึ่งมีตำแหน่งสมควรให้เป็นข้าหลวงแลตระลาการอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง เพื่อการที่ว่ามานั้น ข้าหลวงแลตระลาการนั้นต้องทำตามกำหนดความที่มีอยู่ในหนังสือสัญญานี้แลตระลาการทุกคนที่ว่ามานี้มีอำนาจชำระความแพ่งแลความอาญา แลนครบาลแลในความทุกเรื่องที่จะเกิดขึ้นที่เมืองหลวงพระบางในระหว่างคนฝรั่งเศสกันเอง ถ้าคนฝรั่งเศสมีความเกี่ยวข้องจะเป็นผู้กล่าวโทษก็ดี เป็นโจทย์ก็ดีเป็นผู้ต้องหาความเป็นจำเลยก็ดีตระลาการนั้นจะตัดสินตามกฎหมายสยาม แลต้องถือว่าตามการทุกเรื่องที่ว่ามาแล้วนี้กงสุลก็ได้กงสุลมีอำนาจจะไปฟังชำระความแลจะขอสำเนาคำให้การ ก็ได้ จะต้องกดให้แก่กงสุลแลให้กงสุล

สยาม

แลไม่ผิดว่าค่าธรรมเนียมสิ่งใด แลถ้ากงสุลเห็นว่าเป็นการสมควรในผลประโยชน์แห่งความยุติธรรมจะคัดเชือนแนะนำตระลาการด้วยก็ได้ แลความเรื่องใดซึ่งคนฝรั่งเศสแลคนในปองกันฝรั่งเศสเปนคู่ความกันทั้งสองฝ่าย ถ้าเปนจำเลยถ้าเปนผู้ต้องฟ้อง ถ้ากงสุลแลไวสกงสุลเห็นว่าเปนผลประโยชน์ในความยุติธรรมจะเขียนหนังสือแจ้งเปนชื่อกงสุลแลไวสกงสุลไปถึงตระลาการชี้แจงความปรารถนาจะยกความนั้นมาชำระตัดสินที่ศาลกงสุลถ้าไวสกงสุลที่เมืองหลวงพระบางก่อน เวลาที่ตัดสินความนั้นเมื่อใดข้าหลวงแลตระลาการก็ต้องส่งความไปให้กงสุลถ้าไวสกงสุลชำระตามกฎหมายฝรั่งเศส การตัดสินตระลาการไทยนั้นจะไม่ตัดสินในเวลาที่กงสุลอยู่ในเวลานั้น ด้วยถ้ายิงจะนั้นจะได้บอกให้กงสุลทราบก่อน

กงสุลแลไวสกงสุลนั้นถ้าจะเข้าหาคนฝรั่งเศสผู้ที่ต้องจำอยู่ด้วยโทษด้วยคำตัดสินของตระลาการข้าหลวงฝ่ายสยาม เมื่อใดก็ได้ทุกเวลาที่สมควรแลกงสุลจะขอให้ย้ายคนโทษนั้นมาว่าเสียที่ขังคนโทษของกงสุลว่าจะได้กรมกำหนดความกำตัดสินนั้นก็ได้

พิกัดค่าธรรมเนียมชำระความนั้นจะเรียกเสมอเหมือนกันทุกคนจะเปนคนสยามก็ดีคนฝรั่งเศสก็ดี แลพิกัดนั้นจะประกาศให้รู้ทั่วกัน

ข้อ 7 ในความแพ่งแลความอาญาในศาลไทยนั้นคู่ความจะขอรักงอุทธรณ์ความถึงกรุงเทพฯก็ได้ ถ้าลูกความเปนคนฝรั่งเศสต้องรับอนุญาตแลให้กงสุลถ้าไวสกงสุลลงชื่อในเรื่องราวอุทธรณ์ ถ้าลูกความฝ่ายเดียวจะยกอุทธรณ์ต้องรับอนุญาตของตระลาการที่ได้นั่งชำระความนั้น

แลจำเนาถ้อยคำสำนวนกับความเห็นของตระลาการที่ได้ชำระความที่เมืองตระลาการต้องส่งมายังกรุงเทพฯ ตามเวลาอันสมควรแลความอุทธรณ์นั้น เจ้าพนักงานสยามกับกงสุลเยเนราลฝรั่งเศสจะปฤกษาพร้อมกันเท่านั้น แต่ต้องถือว่าอยู่เสมอว่าในคดีความซึ่งจำเลยถ้าผู้ต้องฟ้องเปนฝ่ายสยาม เจ้าพนักงานสยามจะเปนผู้ตัดสินความอุทธรณ์นั้นเด็ดขาด ถ้าจำเลยถ้าผู้ต้องฟ้องเปนฝรั่งเศส กงสุลเยเนราลฝรั่งเศสจะเปนผู้ตัดสินความอุทธรณ์นั้นเด็ดขาด

ในเวลาที่ความยังอุทธรณ์ค้างอยู่ การตัดสินที่ศาลเมืองหลวงพระบางต้องงดไว้ตามกำหนดเวลาที่ตระลาการจะได้ชำระความนั้น กงสุลแลไวสกงสุลจะตกลงกำหนดไว้

ข้อ 8 ว่า เจ้าพนักงานสยามที่เมืองหลวงพระบาง แลเจ้าพนักงานฝรั่งเศสที่เมืองอานัม จะจัดแจงส่งคำพยานแลผู้ที่เป็นจำเลยซึ่งจะต้องการ เพื่อจะได้ตัดสินความมโนสาเร่แลความนครบาลที่ยังชำระที่ศาลฝ่ายสยามแลศาลกงสุลที่กรุงเทพฯ แลที่เมืองหลวงพระบางที่เป็นการจำกัดตามที่ต้องการ

ข้อ 9 คนฝรั่งเศสหรือคนในปกครองฝรั่งเศสนั้นจะได้อนุญาตยอมให้ซื้อขาย (1) ที่ดินในเมืองหลวงพระบางได้ แลอาศัยจะอยู่หรือปลูกสร้างเคหสถานเรือนในที่ดินนั้นได้ตามกฎหมายของเมืองนั้น แลต้องเสียภาษีอากรเหมือนคนไทย แลไม่ต้องเสียภาษีอากรอื่นอีก

คนไทยนั้นจะได้รับอนุญาตยอมให้ซื้อขาย ที่ดินในเมืองอานัมแลอาศัยอยู่ฤาปลูกสร้างเคหสถานเรือนในที่ดินนั้นได้ตามกฎหมายของเมืองนั้น แลจะเสียภาษีอากรเหมือนคนฝรั่งเศส แลไม่ต้องเสียอากรอื่นอีก

ข้อ 10 ว่าบรรดาฝรั่งเศสซึ่งประสงค์จะซื้อไม้ ตัดไม้ ค้าไม้ที่ป่าที่ท่านเป็นเจ้าของป่า หรือบ่อแร่ฤาที่ดินจะตั้งโรงทำการด้วยเครื่องจักรปลูกสร้างพืชผลอันใดอันหนึ่ง ให้มีกำหนดจะแจ้งหนังสือสัญญาให้มีให้ทำเป็นสองฉบับเอาไว้ฝ่ายละฉบับ ต้องประทับตราผู้รักษาเมืองนั้น แลกงสุลฤาไวซ์กงสุลฝรั่งเศส แลต้องให้เจ้าหลวงซึ่งตั้งไว้ตามของนั้นจดลักหลังประทับตราด้วย แลหนังสือสัญญาทั้งสองฉบับนั้นต้องจดลงในบาญชีที่ศาลไทยเมืองหลวงพระบาง แลในที่ว่าการกงสุลฝรั่งเศสด้วยทุกฉบับ

ถ้าคนฝรั่งเศสผู้หนึ่งผู้ใดซื้อไม้ฤาตัดไม้ที่ป่าแห่งหนึ่งแห่งใดฤาทำการบ่อแร่ปลูกสร้างทำการใด ๆ เมื่อยังไม่ได้ทำตามกฎหมายอย่างหนึ่งอย่างใดฤาเกินกำหนดหนังสือสัญญาที่ได้ทำไว้แล้วนั้น ต้องใช้ค่าการผลประโยชน์ที่เสียไปตามที่กงสุลฤาไวซ์กงสุลฝรั่งเศสที่เมืองหลวงพระบางจะกำหนด การที่จะเปลี่ยนชื่อผู้เช่าหรือเปลี่ยนชื่อเจ้าของที่จะต้องทำตามธรรมเนียมประทับตราแลจดบาญชีให้เหมือนกัน แลค่าธรรมเนียมประทับตรา แลลงชื่อ แลจดบาญชีหนังสือต่าง ๆ นั้นจะกำหนดแต่พอประมาณ แลจะตีพิมพ์ให้ทราบทั่วกัน

ข้อ 11 ว่าตระลาการฤาข้าหลวงฝ่ายสยามซึ่งได้ตั้งไว้ตามข้อ 6 ในหนังสือสัญญา[illegible] เจ้าพนักงานในเมืองนั้นจะหาปักปันมิให้เจ้าของที่แลเจ้าของป่าทำหนังสือสัญญาขายไม้ฤาให้เช่าที่ป่าไม้รายเดียวนั้นให้แก่ผู้เช่าเป็นหลายคนในคราวเดียวกัน เพื่อที่จะกันมิให้ผู้ใดไปตัดตราไม้ผิดกฎหมายฤาตามตราที่ผู้อื่นประทับไว้ได้ถูกต้องเจ้านั้น แลต้องช่วยลูกค้าที่ตัดไม้ตาม

สมควร เพื่อที่จะให้ได้ของที่ซื้อไว้และจะเป็นของตนนั้น แม้ว่าได้ทำหนังสือสัญญาถูกต้องตามความในข้อ ๓ ซึ่งว่ามาแล้วนั้น ถ้าเจ้าของที่แลเจ้าพนักงานเจ้าของที่นั้นขัดขวางมิให้จัดไม้ฤาทำป่าไม้จะต้องเสียค่าป่วยการของผู้ที่รับทำหนังสือสัญญานั้นตามที่ตระลาการกงสุลฝ่ายสยามจะกำหนดตามกฎหมายฝ่ายสยาม

ข้อ 12 นอกจากข้อความที่หนังสือสัญญานี้ได้กำหนดไว้แล้วชัด ไม่มีข้อหนึ่งข้อใดในหนังสือสัญญานี้จะยกข้อความในหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีแลการค้าขายซึ่งได้ทำไว้ ณ วันที่ 15 เดือนสิงหาคม คฤศศักราช 1856 นั้นเลย

ข้อ 13 ว่าหนังสือสัญญานี้ได้ทำเป็นภาษาไทยแลภาษาฝรั่งเศส เนื้อความต้องกันเป็นแน่ได้ทั้งอักษรไทยอักษรฝรั่งเศส

ข้อ 14 ว่าหนังสือสัญญานี้ เมื่อได้รติไฟ้แล้วก็ใช้ได้โดยทันทีแลจะใช้ต่อไปถึง 7 ปี นับตั้งแต่วันที่รติไฟ เว้นเสียจะเลิกเสียก่อนถึงกำหนดนั้น ถ้าเป็นวันใช้ได้ไปก่อนจะสิ้นกำหนดปีหนึ่ง นับแต่วันที่ครบเวลา แม้นถ้า ผู้ทำหนังสือสัญญาทั้งสองฝ่ายไม่ยังรักษาอาณาว่าที่จะแก้ไขความเหล่านี้โดยควรที่จะยอมตกลงพร้อมกันทั้งสองฝ่ายว่า ข้อความนั้นแล้วควรจะต้องแก้ไขเสีย

ข้อ 15 ว่า หนังสือนี้จะรติไฟ้ายแลเปลี่ยนกันที่กรุงเทพมหานครโดยเร็ว แลเพื่อจะเป็นพยานสำคัญ ในหนังสือนี้ผู้ที่มีอำนาจทั้งสองฝ่ายได้ลงชื่อไว้แลได้ประทับตราเป็นสำคัญ

ทำที่กรุงเทพมหานครวันที่ 15 เดือนออกัสต์ คฤศศักราช 1865

ภาคผนวก ง.

บัญชีรายชื่อการแต่งตั้งท้าวเพี้ยและหัวหน้าข่า
เป็นข้าราชการที่ยกรบการเมืองใน ช่วยในแขวงเมืองหัวพันห้าทั้งหก

บัญชีรายชื่อผู้รักษาเมืองท้าวเพี้ย กรมการใหญ่น้อยในแขวงเมืองหัวพันห้าทั้งหก แลว่าซองจุไทยก้า เมืองแถงเป็นต้น ซึ่งได้รับพระราชทาน ทำตราตั้งให้เจ้าบดินทรเดชา นิกาธรตั้งไปในครั้งนี้เสร็จแล้วนั้น มีจำนวนรายชื่อดังต่อไปนี้

เมืองซ่อนลาว

ให้ท้าวจิมเป็นที่พระยา ราชบังสงมาไชยบุรีย์ ท้าพันผู้รักษาเมืองซ่อนลาวและเมืองซ่อนไทย 1

ให้ท้าวลัด	เป็นที่	เพี้ยหัวพันที่ลาง	1
ให้ท้าวเพง	เป็นที่	เพี้ยปลัด	1
ให้ท้าวจันทวงษ์	เป็นที่	เพี้ยจันทวงษ์	1
ให้ท้าวทอง	เป็นที่	แสนราชา	1
ให้ท้าวกำ	เป็นที่	แสนกำเมืองกูน	1
ให้ท้าวทองกูบ	เป็นที่	หาระนะจงคราม	1

รวมผู้รักษาเมืองกรมการฝ่ายเมืองซ่อนลาว 9 นาย แต่ในแขวงเมืองซ่อนมีซ่อนไทยอีกพวกหนึ่งคือเป็นพวกผู้ไทยแท้ให้ขึ้นอยู่กับผู้รักษาเมืองซ่อนลาว ได้รับพระราชทานตั้งกรมการเพิ่มขึ้นให้บังคับพวกกันเป็นตำแหน่งหนึ่ง

กรมการเมืองซ่อนไทย

ให้เจืองจิง	เป็นที่	เพี้ยจันทรรังษรี ปลัดว่าฝ่ายซ่อนไทย	1
ให้กำเพิง	เป็นที่	ราชากาาน	1
ให้กวางงาน	เป็นที่	แสนราชา	1
ให้ท้าวโคกา	เป็นที่	แสนบุญเรือง	1

รวมกรมการเมืองซ่อนทั้งฝ่ายลาวแลฝ่ายผู้ไทยอยู่ในแขวงอันเดียวกันซึ่งได้ตั้งเสร็จแล้ว 12 นาย

กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2. 12 ก ปีที่ 27 เล่ม 2 ใบบอกเจ้าหมื่นไวยวรนาถมาถึงกรมยุทธนาธิการ ลงวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 242[illegible]

เมืองโสยจาว

ให้หม่อมเจ้าฆ้มบุษราคัม เป็นที่ พระยาอินทรอุไทยเดชะนะสงคราม เจ้าพนักงานผู้รักษาเมืองโสย

ให้ท้าวเมือง เป็นที่ เพี้ยปลัดมนตรี 1

ให้ท้าวแขง เป็นที่ ราชภูมิน 1

ให้หม่อมแสนจิน เป็นที่ แสนศักดิ์ทรังสี 1

รวมผู้รักษาเมืองแลกรมการฝ่ายเมืองโสยจาว 4 นาย แต่ในแขวงเมืองโสยนั้น มีพวกผู้ไทยแดงอีกพวกหนึ่งให้ขึ้นอยู่กับผู้รักษาเมืองโสยจาว ได้รับพระราชทานตั้งกรมการเพิ่มขึ้นให้บังคับพวกเป็นตำบลหนึ่ง

กรมการเมืองโสยผู้ไทยแดง

ให้ท้าวเมือง เป็นที่ เจ้าพระยางบา 1

ให้ท้าวพา เป็นที่ ราชาบูรม 1

ให้ท้าวลา เป็นที่ แสนหาญวิเศษ 1

ให้ท้าวกาย เป็นที่ แสนกุลางษ์ 1

รวมกรมการเมืองโสยจาวและเมืองโสยไทยอยู่ในแขวงนั้นซึ่งได้ตั้งเสร็จแล้ว 8 นาย

เมืองจำเหนือ

ให้ท้าวบุตร เป็นที่ พระยาสุรินทรสงคราม ตำแหน่งผู้รักษาเมืองจำเหนือ

ให้ท้าวเมือง เป็นที่ เพี้ยปลัด 1

ให้ท้าวพูน เป็นที่ เพี้ยหาพัน 1

ให้ท้าวจันโอบ เป็นที่ ราชากวาน 1

ให้ท้าวกาดี เป็นที่ เพี้ยวิเศษสงคราม 1

รวมเมืองจำเหนือ 4 นาย

เมืองเชียงกอ

ให้ท้าวคำพั้น	เป็นที่	พระยาคุมพลพิทักษ์กุไทยธานี หัวพันผู้รักษาเมืองเชียงกอ	1
ให้ท้าวเมือง	เป็นที่	เพี้ยพรมวงษา	1
ให้ท้าวสิน	เป็นที่	ราชบุญเรือง	1
ให้ท้าวกิง	เป็นที่	แสนสกุลวงษ์	1

รวมเมืองเชียงกอ 4 นาย

เมืองสนแอด

ให้เพี้ยกำ	เป็นที่	พระยาบุรินทรเขตรพิทักษ์ ผู้รักษาเมืองสนแอก	1
ให้ท้าวจันทวงษ์	เป็นที่	เพี้ยหัวฉันหลังสื	1
ให้ท้าวเวียง	เป็นที่	เพี้ยไชยสงคราม	1
ให้ท้าวคำสุข	เป็นที่	ราชาวาน	1
ให้ท้าวพเา	เป็นที่	แสนฤทธิเดช	1

รวมกรมการเมืองสนแอด 5 นาย

เมืองแวน

ให้เพี้ยอิน	เป็นที่	พระยาพิทักษบูรเขตร ผู้รักษาเมืองแวน	1
ให้ท้าวคะ	เป็นที่	เพี้ยจิตรวงษา	1
ให้ท้าวคำตัน	เป็นที่	เพี้ยราชาจิตรปัญญา	1
ให้ท้าวเมือง	เป็นที่	เพี้ยพรมวงษา	1

รวมกรมการเมืองแวน 4 นาย

เมืองหัวเมือง

ให้ท้าวเมือง เป็นที่ พระยาไชยวงษามาตยแสนเมืองบุกเรื่อง
จางวางหรือ ว่าพันผู้รักษาเมืองหัวเมือง

แต่กรมการยังหาได้ตั้งไม่

เมืองถาใต้

ให้ท้าวกำจุก เป็นที่ พระยาฦามงคลญาณเรืองอุไทยธานี
ว่าพันผู้รักษาเมืองถาใต้

แต่กรมการยังหาได้ตั้งไม่

ฝ่ายเมืองหัวพันทั้งหก แต่บูราณนั้นมาที่เป็นเมืองใหญ่ได้ว่ากล่าวควบคุมเมืองน้อยมี 6 เมือง คือ เมืองซ่อน 1 เมืองซำเหนือ 1 เมืองถาใต้ 1, เมืองโสย 1 เมืองหัวเมือง 1, เมืองเชียงค้อ 1, รวม 6 เมือง ได้รับพระราชทานให้ตั้งแต่งตามกำหนดกรมแล้ว ในการครั้งนี้ให้เจ้าเมืองแวนเมือง 1 เดิมเป็นเมืองขึ้นแก่เมืองซำเหนือ เมืองสบแอดเมือง 1 เดิมเป็นเมืองขึ้นเมืองเชียงค้อ แต่ตามเลขที่เมืองเป็นที่บริบูรณ์ผล ราชการครั้งนี้ได้เป็นกำลังแก่กองทัพมากจึงรับพระราชทานเลื่อนเป็นพระยามิได้แก่เมืองที่เคยขึ้นด้วยเมืองใหญ่ถ้วยเมืองเชียงค้อ และเมืองซำเหนือนั้นในเวลานี้ก็ตั้งร้างไปหลายปีกาแล เมืองแวนยังบริบูรณ์ดีอยู่กว่าเมืองทั้งปวง เพราะฉะนั้นจึงได้รับพระราชทานให้เป็นกำหนดในราชการครั้งนี้ด้วย รวมเป็นเมืองในหัวพันทั้งหกซึ่งตั้งเป็นพระยามี ๖ เมือง จำนวนเมืองน้อยที่ขึ้นแก่เมืองเหล่านี้ซึ่งได้รับพระราชทานตั้งเสร็จแล้วนั้น ดังมีจำนวนต่อไปนี้

เมืองเชียงแมนขึ้นเมืองโสย

ให้ท่านเบ้าพล	เป็นที่	เพี้ยพิมวงษ์	1
ให้กิเลยธา	เป็นที่	ราชาจันทรเทพ	1
ให้ยอดบาบาน	เป็นที่	แสนกำภูเรือง	1

รวมเมืองเชียงแมน 3 นาย

เมืองพูนขึ้นเมืองโสย

ให้ท้าวเมือง	เป็นที่	เพี้ยหามมนตรี	1
ให้หม่อมเป่าแก้ว	เป็นที่	ราชาพิบาล	1
ให้กาสุก	เป็นที่	แสนสุรพัน	1

รวมเมืองพูน 3 นาย

เมืองแอ้วขึ้นเมืองโสย

ให้ท้าวแก้ว	เป็นที่	เพี้ยแก้วกุลวงษ์	1
ให้ท้าวก่อน	เป็นที่	ราชากวาน	1

รวมเมืองแอ้ว 2 นาย

เมืองก้างขึ้นเมืองโสย

ให้ท้าวเกียว	เป็นที่	เพี้ยจันทปัญญา	1
ให้ท้าวบุญ	เป็นที่	ราชากาวาน	1

รวมเมืองก้าง 2 นาย

เมืองเชียงบานขึ้นเมืองโสย

ให้กำพัน	เป็นที่	เพี้ยคำชมภู	1
ให้หม่อมเบ่าบาน	เป็นที่	แสนกำอำนาจ	1

รวมเมืองเชียงแบน 2 นาย

เมืองนาอามขึ้นเป็นเมืองโสย

ให้กิงทะวงษ์	เป็นที่	เพี้ยทิพย์สมบัติ	1
ให้ท้าวพรม	เป็นที่	ราชาปัญญา	1
ให้ท้าวอุง	เป็นที่	แสนกำบุญเรือง	1
ให้ท้าวเสียน	เป็นที่	แสนเดินโยธา	1

รวมเมืองนาอาม 4 นาย

เมืองเก้าขึ้นเมืองซ่อน

ให้ท้าวแพง	เป็นที่	เพี้ยเทพภูมิ	1
ให้ราชา	เป็นที่	แสนจานงค์	1

รวมเมืองเกก 2 นาย

เมืองกูดขึ้นเมืองซ่อน

ให้ท้าววัน	เป็นที่	เพี้ยศรมวงษา	1
ให้ท้าวมล	เป็นที่	แสนกวาน	1
ให้ท้าวแก้ว	เป็นที่	ราชากวาน	1

รวมเมืองกูด 3 นาย

เมืองยึดขึ้นเมืองซ่อน

ให้ท้าวสุวรรณ	เป็นที่	เพี้ยเวียงคลังศรี	1
ให้ท้าวเมือง	เป็นที่	แสนนามนตรี	1
ให้ท้าวแพง	เป็นที่	แสนไชยวาบาท	1

รวมเมืองยึด 3 นาย

เมืองอั้งขึ้นเมืองก้อ

ให้ท้าวเมือง	เป็นที่	เพี้ยมนตรี	1
ให้ท้าวพาน	เป็นที่	ราชาบุปผา	1
ให้ท้าวกาน	เป็นที่	แสนแกดกวงดี	1

รวมเมืองอั้ง 3 นาย

เมืองป้าขึ้นเป็นเมืองเชียงคำ

ให้ท้าวสาม	เป็นที่	เพี้ยสีบุญเรือง	1
ให้ท้าวไข	เป็นที่	เพี้ยเปลัด	1
ให้ท้าวพม	เป็นที่	ราชากวาน	1

รายเมืองป้า 3 นาย

เมืองลวงขึ้นเมืองเชียงกำ

ให้ท้าวทา	เป็นที่	เพี้ยพรมเทพ	1
ให้ท้าวกุม	เป็นที่	ราชากวาน	1
ให้ท้าวโกก	เป็นที่	แสนกำภูน	1

รายเมือง ลวง 3 นาย

เมืองเปนเมืองขึ้นเมืองหัวเมือง

ให้ท้าวหอน	เป็นที่	เพี้ยไชย	1
ให้ท้าวพก	เป็นที่	ราชา	1
ให้ท้าวบุด	เป็นที่	แสนบุญปัญญา	1
ให้ท้าวกาด	เป็นที่	แสนกำมงกง	1

รวมเป็น 5 นาย

เมืองเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งต่อกับเมืองหัวพันห้าทั้งหก แลเมืองพานแต่หาได้รวมอยู่ในเมืองหัวพันห้าทั้งหกไม่ เป็นเมืองขึ้นแก่เมืองหลวงพระบางขึ้นมากับเมืองพันลอเมืองเขตรแขวงติดต่อกับเมืองหอนแลเมืองหัวเมืองราชการครั้งนี้ได้เกณฑ์มารับราชการด้วย ได้รับพระราชทานตั้งขึ้นในครั้งนี้เสร็จแล้ว

เมืองเหี้ยม

ให้ท้าวพิมวงษ์ เป็นที่ พระยาศรีพรหมวงษ
ผู้รักษาเมืองเหี้ยม 1
ให้ท้าวคำพัน เป็นที่ เพี้ยหัวพัน 1
ให้ท้าวกี เป็นที่ เพี้ยราชกวาน 1

รายเมืองเหี้ยม 3 นาย

เมืองพันลวขึ้นเมืองเหี้ยม

ให้ท้าวแผน เป็นที่ เพี้ยเปล้า 1
ให้ท้าวคม เป็นที่ แสนกวาน 1

รายเมืองพันลว 2 นาย

จำนวนท้าวขุนซึ่งได้รับพระราชทานตั้งขึ้นในเมืองหัวพันทั้งหกใหญ่น้อยในครั้งนี้นั้น มีจำนวนเสร็จแล้วดังนี้ แต่ยังหาได้เมืองน้อยเพิ่มตามกำหนดไม่เพราะบ้านเมืองยังแตกซึ่งหาผู้คนบริบูรณ์ไม่ ในเมื่อต่อไปเมื่อใดบ้านใดผู้คนตั้งขึ้นบริบูรณ์แล้ว ให้เจ้าพัน ผู้รักษาเมืองใหญ่บอกลงมาถึงจะได้ให้เมืองหลวงพระบางตั้งต่อไปตามกำหนด

อนึ่งเมืองสิบสองจุไทยเป็นบ้านหนึ่งนั้น ในครั้งนี้ได้รับพระราชทานตั้งเสร็จแล้ว แต่เมืองแถง เมืองที่เป็นเมืองขึ้นสิบสองจุไทยนั้นจะได้รับพระราชทานให้ตั้งในเมื่อต่อไป ได้รับพระราชทานในครั้งนี้คือ

เมืองแถง

ให้บาวังบ้าน เป็นที่ พระศวาปีภักดีสยามเขตร
ผู้รักษาเมืองแถง 1
ให้ท้าวคี เป็นที่ เพี้ยมนตรี 1
ให้ท้าวแสน เป็นที่ ราชกวาน 1
ให้ท้าวน้อง เป็นที่ แสนวิเศษกุมพา 1
ให้นาดี เป็นที่ แสนใจราช 1

ให้บาคอง	เป็นที่	แ. นคุมดี	1
ให้พางกาย	เป็นที่	แสนเทพ	1
ให้โคยุญ	เป็นที่	แ. นควงเทพ	1

ได้รับพระราชทานตั้งเ. ร็จแล้วในครั้งนี้ถึงจำนวนบาลชีดบัญชีที่เมืองนอกนั้นจึงจะได้พระราชทานให้ตั้งแต่งต่อไปในเมื่อภายหลัง

ภาคผนวก จ.

พระบรมราชานุญาตของรัชกาลที่ 5 ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพหิทธเทพนิภาธร แต่งตั้งพระยาพิจักก์ชยาเขตร เป็นผู้รักษาการเมืองเทิง

พระบรมราชานุญาตของรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ เจ้านินทรเทพนิภาธร
แต่งตั้งพระสุวามิภักดิ์สยามเขตร

โดยพระบรมราชานุญาต

แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพมหามงกุฎบุรุษรัตนราชรวิวงษ
วรุตมพงษบริพัตรวรขัติยราชนิกโรดมจาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิก
มหาราชาธิราชบรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ทั้งฝ่ายเหนือฝ่ายใต้
แลกินแดนทั้งหลายที่ใกล้เคียง คือลาวเฉียงลาวกาวมลายูเกรียงแลอื่น ๆ ผู้ทรงพระคุณ
ธรรมอันมหาประเสริฐ

มีพระบรมราชโองการมาร พระบัณฑูรสุรสิงหนาทเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานพระบรมราชานุญาต โปรดเกล้าฯ
ให้เจ้านินทรเทพนิภาธร วรวิสุทธิธรรมสัจยาบหาประเทศาธิบดี บริรัตนากนพุด
วุฒเกษตราธิกาน ประชานุพาจบาลาวพงษ ดำรงค์นครหลวงพระบางราชธานี ตั้งให้
มาวังม่านเปนที่พระสุวามิภักดิ์สยามเขตร ผู้รักษาเมืองแถงแขวงสิบสองจุไทยอันเปน
พระราชอาณาเขตรกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยาบรมราชธานี ตาม
เยี่ยงอย่างพระราชประเพณีสำหรับแผ่นดินสืบมา ให้พระสุวามิภักดิสยามเขตรผู้รักษาเมือง
แถงแขวงสิบสองจุไทย ซึ่งจะได้รับราชการฉลองพระเดช ต่อไปนั้นจงตั้งอยู่ใน
สัตยสุจริตกตัญญูกตเวที แก่พระบาท บเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ
แจให้เว้นการควรเว้นเน้น ประพฤติการควรประพฤติที่สมควรแก่ตำแหน่งตามแบบอย่าง
ธรรมเนียมผู้รักษาบ้านเมืองอันเปนพระราชอาณาเขตรทั้งปวงนั้นแต่โดยสุจริตจงทุกประการ

อนึ่งให้พระสุวามิภักดิสยามเขตรผู้รักษาเมืองแถงแขวงสิบสองจุไทย ได้รักษา
ขอบแขวงเขตรนำแดนกินทั้งมวล อันเปนอำเภอรักษาแสงของเมืองแถงแขวงสิบสองจุไทย–

กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 64/3 รายงานเจ้าหมื่นไวยวรนารถกราบเรียน
เจ้าพระยา ลูกขุน ณ ศาลา ตุลาคม พ.ศ. 2429

ตามกำหนดเขตรางวันเมืองแกงนั้น แลให้ถูกครองเมืองน้อยซึ่งเปนเมืองขึ้นแก่เมืองแถง คือเมืองฟาง 1 เมืองเมือน 1 เมืองไฟน 1 เมืองยา 1 เมืองคาน 1 เมืองแกน 1 เมืองคอย 1 เมืองแลว 1 เมืองสบซบ 1 เมืองวา 1 เมืองลาน 1 เมืองซึม 1 รวมเมืองน้อยที่ขึ้นแก่เมืองแกง 12 เมืองนี้ ให้ท้าวขุนผู้รักษาตาบลเมืองน้อยจงฟังบังคับผู้รักษาเมืองแกง แต่โดยอันควรค้ายราชการจงทุกประการ ถ้าแลจะมีราชการแห่งหนตำบลใดก็ดี ถ้าอรรถคดีบเจนาคดีมีราชการพรรณขึ้นไปนอกจากราวไว้แจ้งแล้ว ให้ผู้รักษาเมืองแถงแลท้าวเพี้ยลูกหมู่ข้าตาแสงทั้งบ้าน ได้พร้อมกันตรวจถือนำเคกท้าวขุนแลบ่าวไพร่รักเร่งลงมาให้ทันทวงคีราชการอย่ารั้งรอช้าเนิ่นอยู่ ถ้าแลหากจะมีเกิดบีศึกศัตรูผู้ร้ายขะโมยโจรเข้ามาคอยวิงทำร้ายแก่ราษฎรในเมืองแกง ก็ให้ผู้รักษาเมืองแลท้าวเพี้ยกรมการพร้อมกันกุมบ่าวไพร่ลูกหมู่คาแสงออกไปนำยีดีเอาอย่าให้เบียดเบียนราษฎรได้เปนอันขาด

มาตราหนึ่ง รีดคองของผู้รักษาเมืองแลท้าวเพี้ยกรมการเมืองใหญ่น้อย เปนธรรมเนียมบ้านเมืองเคยกินสิ่งใดก็ให้กินแต่รีดคองของตัวอย่าขายชิงไร่นาคินแดนแก่กันให้เปนความเกี่ยวข้องราวงานแก่กันได้

มาตราหนึ่ง กิจอธิกรณ์หากจะเกิดมีในบ้านเมืองก็ดี ให้ผู้รักษาเมืองพร้อมกันพิจรณาแต่โดยสุจริตตามราชศาตรธรรมศาตรธรรม ตามอาณาจักรหลักคำซึ่งท่านตั้งแต่งแหล่งไว้นั้น หากพิจราราบอกกบอแห่ง ก็ให้ขาดปกคล่องความทั้งสองนั้น ลงมาจุกับอรรถคดีเจนาบดี พิจรณาตัดตามโทษกุณฑ์ประสิทธิพระราชอาจญา จงรักษาพระราชอาจญาอันใดนอกพระราชอาจญาอย่ากระทำเปนอันขาด

มาตราหนึ่ง ให้พร้อมกันพิทักษรักษาด่านเมืองน่าด่านไว้ให้แน่นหนาอย่าละอย่าเวิ่ง ถ้าแลคนนอกประราชอาณาเขตรประเทศต่าง ๆ จะไปมาก็ให้จดถามชื่อนายแลลูกค้าแลสิ่งของต่าง ๆ ไว้ให้ชัดแจ้ง ถ้าการลงมาจุกับอรรถคดีเจนาก็ให้ลงมาแจ้งก่อน ให้ผู้นั้นรั้งราชาดูถ้าสมการที่จะเข้ามาจึ่งให้เข้ามา บ่อสมควรเข้ามาก็อย่าให้เข้ามา ถ้าสมควรให้เข้ามาแล้วก็ให้ช่วยสมเคราะห์ตามสมควรให้ได้ไปมาค้าขายโดยสดวกเถิด

อนึ่งให้เบิ่งกวยดูแลยังข้าลักษณีรีศักเศษเลกไลวมขึ้นไปให้โวทย์ตามดู ครั้นแลมีอักษรเขียนสื่อหน้าจิกตรา เทียมขึ้นไปกวยให้เปนว่าสักเศษเลกดังนั้น เปนคนปรีศัญจร–

วิปลาศให้พร้อมกันกาบกุมเอาตัวไว้อย่าให้กรายน่าด่านออกไปเปนอันขาด ถ้ายังไลนลูหลอน ออกไปดังนั้น ให้จับเอาถ้าหัวเมืองนั้นกิณจำให้มั่นคงบาจงบาจุกันเอรรกปลมเคนาคดีโดยรีบอย่า ได้เอาไว้

มาตราหนึ่ง ข้าไพร่กินเที่ยวลูกท้าวเจ้าพระยาขุนด้ากานิา ขึ้นล่องท่องเที่ยวระไว ไปบาผู้ใดก็ดีที่มิได้ถือตราอาจญามา หากมาทำลุกลุกกานคิดเปนบาทใหม่ใส่โทษกุมเพงเตงถึน ลูกญิงนางสาวแลนอกในเลี้ยงปงส่งเคี่ยนกระทำลองเกินแดกพระราชอาจญา ว่าตัวเปน ข้าหลวงคางบาตอาจญาแลมานะระหาวดังนั้นให้พร้อมผูกจองตอกคา ส่งลงมายังสนามโดย เราอย่าเลี้ยงอย่าปงอย่าส่งอย่าเคี่ยนเปนอันขาด

มาตราหนึ่ง ให้ผู้รักษาเมืองจะมังคับท้าวเพี้ยกรมการ ใหญ่ น้อย แลหมู่ข้าตาแสง ทั้งมวน แก่โดยที่ชอบด้วยราชการ ถ้าผู้ใดไม่เอาตานที่ชอบด้วยราชการ ขีบานะสหาว ขัดแขงกระด้างอยู่ให้โดยเอาใจใส่ราชการงานเมืองดังนั้น ชุมกอาให้ว่าสบกวดีให้ดีสมเกอ ผูกมาใช้ราชการ ถ้าผู้ขาบึงน่าเรียกแล้ว ให้แก่ผู้ใช้การอย่าเอาเบี้ยเอาเงินเอาคำ ให้รักไพร่แผ่นเมือง เกลยกไพร่ราษฎรเข้าในเมืองเยี่ยงจันใดจะค้ำบูลพระราชอาณาเขตร ให้รุ่งเรืองไพร่ข้าขาแผ่นดินอยู่เยนเปนสุข ก็ให้พร้อมกันเกิดอานบ้านผู้หาวูยาวรงให้รุ่งเรือง ต่อไป

มาตราหนึ่ง ไม้ท่านใดมากเน้งเข้ามาให้พร้อมกันกักน่าพรมยอมเจ้าพันเอาถวยาจุจิ มิว่าไม้ขันใดหากเถิงออกไปดังนั้น ให้พร้อมกันจุกภกอากลำเสียวย่าให้ไล่เปนเสียนหนาม ต่อไปเปนอันขาด

อนึ่งขอให้สิ่งซึ่งเปนหลักเปนประทานในสกลโลกย์ จงได้คุ้มครองป้องกันรักษา แขวงบ้านเมืองอันเปนพระราชอาณาเขตรสยาม แลพระบวามิภักดิสยามเขตรผู้รักษาเมือง ซึ่งจะได้รับราชการฉลองพระ เดช คุณ นั้นจงปราศจากสรรพอันตรายให้ได้ตั้งอยู่โดยสุขสวัสดิ์ ทุกประการเทอญ

ตราดบับนี้ได้ตั้งมอบให้ไปแก่ท้าวราชการเมืองหลวงพระบางราชธานี แต่ณ วันอังคารเดือนสี่ขึ้นค่ำหนึ่ง กำปีจอรัตนก จุลศักราช 1248 ตรงกับปีจึงมีจอปีวายเสร็จ เดือนสี่ขึ้นค่ำหนึ่งวันอังคาร ศกราช 1248 ตัว

ภาคผนวก ฉ.

บัญชีแสดงรายรับ – รายจ่ายข้าวคงฉางสำหรับเลี้ยงกองทัพ
ในประเทศราชหลวงพระบางระหว่าง พ.ศ. 2429 – 2430

ที่ 25/4609 นครหลวงพระบางราชธานี

ณ วัน 4 ฯ[14] 5 ค่ำ ปีกุญยังเปนอัฐศก[12] 1248 – 9

ข้าพเจ้า เจ้าหมื่นไวยวรนารถแม่ทัพฝ่ายเหนือ นายทัพนายกอง บอกเปติบัติมายังพันหนายเวรได้นำขึ้นกราบเรียนต่อ ฯพณฯ ลูกขุน ณ ศาลาได้ทราบ

ด้วยการเสบียงซึ่งเมืองหลวงพระบาง ได้รับพระราชทานจัดขึ้นฉางแลส่งไปจำหน่ายในราชการทัพครั้งนี้ ข้าพเจ้าได้เรียกจำนวนบาญชีซึ่งได้แต่งให้เจ้าพนักงานอยู่กำกับในทุกตำบล แลจำนวนซึ่งได้ตั้งฎีกาเบิกมาจ่ายใช้ราชการในกองทัพมีจำนวนสิ้นเข้ารวมแต่ต้นจนเสร็จราชการ แจ้งอยู่ในบาญชีซึ่งข้าพเจ้าได้รับพระราชทานตรวจสอบถูกต้องตรงกันทุกฉบับนั้น ดังต่อลงไปนี้ ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

รายเข้าเมืองหลวงพระบางจัดส่งกองทัพ	จำนวนเข้า		รวมจำนวนเข้า	
	เปนถัง	หนาล	เปนถัง	หนาล
เกณฑ์เข้าส่วยได้ที่ฉางเมืองหลวงพระบาง รวมคิดเปนเข้าสารถัง 20 หนาลเปนเข้า	14,643	13		
เกณฑ์เข้าส่วยได้ที่ฉางเมืองงอย รวมคิดเปนเข้าสารถัง 20 หนาลเปนเข้า	13,230	–		
เกณฑ์เข้าส่วยได้ที่ฉางเมืองเชียง คิดเปนเข้าสารถัง 20 หนาลเปนเข้า	1,345	–		
เกณฑ์เข้าส่วยได้ที่ฉางสบกาง คิดเปนเข้าสารถัง 20 หนาลเปนเข้า	5,265	2		
เมืองหลวงจัดซื้อขึ้นฉางที่เมืองหลวงพระบางรวมคิดเปนเข้าสาร 20 หนาล	1,010	–		

รายเข้าเมืองหลวงพระบางจักส่งกองทัพ	จำนวนเข้า		รวมจำนวนเข้า	
	เปนเข้า	หนาล	เปนถัง	หนาล
เมืองหลวงจัดซื้อขึ้นฉางเมืองงอย รวมคิดเปนเข้าสาร 20 หนาล เปนเข้า	1,024	–		
เมืองหลวงจัดซื้อขึ้นฉางเมืองซ่อน รวมคิดเปนเข้าสาร 20 หนาล เปนเข้า	50	–		
เมืองหลวงจัดซื้อขึ้นฉางสบซาง รวมคิดเปนเข้าสาร 20 หนาล เปนเข้า	159	6		
รวมเข้าเกณฑ์แลจัดซื้อขึ้นฉาง			36,727	1
เข้ากรุงเทพฯ เมืองน่านส่งมาขึ้นฉางเมืองหลวงพระบาง รวมคิดเปนเข้าสารถัง 20 หนาลเปนเข้า	14,235	16		
เมืองน่านส่งมาช่วยราชการขึ้นฉางเมืองหลวงพระบางคิดเปนเข้าสารถัง 20 หนาล เปนเข้า	8,038	–		
เข้าเมืองเชียงคานส่งมาช่วยราชการขึ้นฉางเมืองหลวงพระบาง รวมคิดเปนเข้าสารถัง 20 หนาล เปนเข้า	500	–		
เข้าพระยาพิไชยทำนาได้ที่เมืองงอยส่งมาขึ้นฉางจ่ายราชการรวมคิดเปนเข้าสารถัง 20 หนาล เปนเข้า	132	–		
รวมเข้าเกณฑ์แลจัดซื้อแลเข้าที่ส่งมาขึ้นฉางช่วยราชการเปนเข้า			59,632	17

รายเข้าเมืองหลวงพระบางจัดส่งกองทัพ	จำนวนเข้า		รวมจำนวนเข้า	
	เปนเข้า	หนาล	เปนถัง	หนาล
จำนวรเข้า 59,632 ถัง 17 หนาลนี้ จำหน่ายกองทัพในทุกตำบล มีจำนวรรายจ่าย ดังต่อไปนี้				
จำหน่ายที่เมืองหลวงพระบาง จนเสรจราชการส่นเข้า	11,392	14		
จำหน่ายไปปากลายเปนเข้า	2,919	11		
จำหน่ายไปท่าเกื่อ แลเมืองน่านเปนเข้า	512	14		
จำหน่ายไปท่านุ่น เปนเข้า	1,043	–		
จำหน่ายไปปากหาเปนเข้า	256	–		
จำหน่ายใช้ราชการที่เมืองงอยเปนเข้า	22,812	–		
จำหน่ายใช้ราชการเมืองซ่อนเปนเข้า	1,395	–		
จำหน่ายใช้ราชการที่สบซางเปนเข้า	5,424	8		
จำหน่ายไปใช้ราชการที่น้ำฮุงเปนเข้า	1,363	–		
จำหน่ายไปหัวแก่งน้ำแซงเปนเข้า	12,280	–	58,398	7
ยังคงฉางเมืองหลวงพระบางเปนเข้า	1,234	10		
รวมเมืองหลวงพระบางจำหน่ายไปใช้ราชการในตำบลต่าง ๆ แลที่เมืองหลวงพระบางกับเข้าเหลือจำหน่ายยังคงฉางรวมทั้งสิ้นเปนเข้า			59,632	17

รายเข้าคเบจต่าง ๆ ส่งต่อไปจ่ายกองทัพ	จำนวนเข้า		รวมจำนวนเข้า	
	เปนถัง	หนาล	เปนถัง	หนาล
รายเข้าจำหน่ายในทุก ๆ ตำบล				
จำนวนเข้าที่ฉางเมืองงวย 22,912 ดังนั้น จำหน่ายส่งต่อไปขึ้นฉางสบซางรวมเปนเข้า	4,944	–		
จำหน่ายไปกับโคต่างเข้า	140	–		
จำหน่ายไปเมืองแถงเปนเข้า	4,000	–		
จำหน่ายราชการสิ้นที่เมืองงอยเปนเข้า	13,625	–		
เหลือคงฉางที่เมืองงอยเปนเข้า	103	–	22,812	–
จำนวรเข้าที่ฉางหัวแก่งน้ำแรง 12,280 ดังนั้นจำหน่ายส่งต่อไปขึ้นฉางสบซางรวมเปนเข้า	19,494	–		
จำหน่ายราชการสิ้นที่หัวแก่งเปนเข้า	11	4		
เหลือคงฉางที่หัวแก่ง	1,775	16	12,280	–
จำนวรเข้าที่ฉางสบซางคงรับที่เมืองงอยแลเข้าหัวแก่งส่งมากับเข้าคงฉางสบซางรวมเปนเข้า 20,862 ถัง 8 หนาลนั้นจำหน่ายส่งต่อไปขึ้นฉางเมืองซอยเปนเข้า	14,178	4		
จ่ายราชการที่ฉางสบซางเปนเข้า	6,444	4		
เหลือข้าวคงฉางสบซางเปนเข้า	240	–	20,862	8

รายเข้าตำบลต่าง ๆ ส่งต่อไปจ่ายกองทัพ	จำนวนเข้า		รวมจำนวนเข้า	
	เป็นถัง	ทนาล	เป็นถัง	ทนาล
จำนวนเข้าคงฉางเมืองซ่อน รวมเป็นเข้า 15,573 ถัง 4 ทนาลนั้น				
จำหน่ายส่งไปเมืองสบแอดเป็นเข้า	1,403	–		
จำหน่ายส่งไปเมืองแวนเป็นเข้า	499	10		
จำหน่ายราชการกองทัพที่เมืองซ่อนรวมเป็นเข้า	13,646	14		
เหลือคงฉางที่เมืองซ่อนเป็นเข้า	25	–	15,573	4
รวมจำหน่ายราชการกองทัพทั้งสิ้นเข้า				
ที่ เมืองหลวงพระบาง	11,392	14		
" เมืองงอย	13,625	–		
" เมืองซ่อน	13,646	14		
" หัวแก่ง	11	4		
" สบซาง	6,444	4		
รวมจำหน่ายราชการกองทัพทั้งสิ้นเข้า				
ที่ เมืองสบแอด	1,403	–		
" เมืองแวน	498	10		
" เมืองแถง	4,000	–		
" ปากลาย	2,919	11		
" ท่าเดื่อแลเมืองน่าน	512	14		
" ท่านุ่น	1,043	-		
" ปากทา	256	–		
" น้ำซุง	363	–	56,115	11

รวมเข้าตำบลต่าง ๆ ที่จ่ายกองทัพ	จำนวนเข้า		รวมจำนวนเข้า	
	เปนถัง	ทนาล	เปนถัง	ทนาล
จำนวนเข้าซึ่งเมืองหลวงพระบางจำหน่ายราชการส่งไปในตำบลต่าง ๆ จนเสรจราชการเปนเข้า 56,115 ถัง 11 ทนาลนี้ยังเหลือเข้าคงฉาง				
เมืองหลวงพระบางเปนเข้า	1,234	10		
เมืองงอยเปนเข้า	103	—		
เมืองซ่อนเปนเข้า	25	—		
ยังเหลือคงฉาง			1,362	10
ที่ หัวแกง	1,775	16		
" ลบซาง	240	—	3,378	6
รวมจำนวนเข้าทั้งสิ้น ซึ่งเมืองหลวงพระบางจัดส่งราชการกองทัพ แต่ ณ วัน 5 ฯ7 12 ค่ำ ปีระกาสัปตศก ต่อมาจนถึง ณ วัน 4 ฯ8 4 ค่ำ ปีจออัฐศก เปนเสรจราชการกองทัพ รวมจ่ายเข้าเสบียงสิ้นไปเปนเข้า	56,115	11		
ยังเหลือคงฉางรวมทุก ๆ ตำบลเปนเข้า	3,378	6		
รวมทั้งสิ้นซึ่งจ่ายราชการไปแล้วและเหลือคงฉางอยู่รวมเปนเข้า	59,493	17		
จำหน่ายเปนเข้ามาในตำบลต่าง ๆ	139	—		
รวมทั้งสิ้น			59,632	17

จำนวนเกณฑ์เมืองหัวพันทั้งหก	จำนวนเข้า เปนถัง	จำนวนเข้า หนาล	รวมจำนวนเข้า เปนถัง	รวมจำนวนเข้า หนาล
รายเข้านอกจ่ายจำนวนเมืองหลวงพระบาง จักส่งกองทัพได้เกณฑ์เพิ่มเติมในเมืองหัวพันทั้งหก แลสิบสองจุไทยว่ายราชการเกณฑ์ได้				
เข้าที่ เมืองเชียงค้อ	700	-		
" เมืองฮัง	700	-		
" เบืองฮุง	650	-		
" เมืองสบแอก	16	-		
" เมืองลำ	180	-		
" เมืองยา	100	-		
" เบืองดวน	122	-		
" เมืองแตน	52	-		
" เมืองแวน	1,500	-		
" เบืองจาก	296	-		
" เมืองลอย	100	-		
" เบืองแลว	100	-		
" เบืองแถง	1,200	-		
" เบืองไสย	100	-		
" เบืองหัวเบือง	190	-		
" เมืองพูน	50	-		
รวมเข้าเกณฑ์เพิ่มเติมในเมืองหัวพันทั้งหก	6,056	-		
แลสิบสองจุไทยและรวมกันกับเข้าเมืองนครหลวง พระบาง รวมทั้งสิ้น			65,688	17

จำนวนเข้าจ่ายราชการกองทัพ	จำนานเข้า		รวมจำนานเข้า	
	เป็นถัง	หนาล	เป็นถัง	หนาล
จำนวนเข้ากองทัพที่ได้ในกายต่อ รวมจ่ายใช้ราชการกองทัพได้เข้าที่ตำบล				
ค่าย บ้านใจ	๕๐๐	–		
บ้านนาป่า	3,820	–		
เมืองจาด	400	–		
รวมจำนวนเข้าทั้งสิ้น			71,908	17
จำนวนเข้าเมืองหลวงพระบางที่ได้จ่ายกองทัพเมื่อเสรจราชการกลับมาตั้งพักอยู่เมืองหลวงพระบาง คิดตั้งแต่วัน 4 ฯ$_8$ 4 ค่ำปีจออัฐศก[19] ถึงวัน 6 ฯ[1] 6 ค่ำปีกุญนพศก[20] กองทัพได้ถอยกลับจากเมืองหลวงพระบางรวมจ่ายเข้าสิ้น	3,897	3		
จ่ายส่งไปทั้งกางไว้ยังปากลาย	1,500	–	5,397	3
รวมทั้งสิ้นจำนวนเสบียง ซึ่งจ่ายกองทัพดังมีจำนวรมาในข้างต้นแล้วนั้น จนเสรจราชการกองทัพได้กลับจากเมืองหลวงพระบางราชธานีเมื่อ ณ วัน 6 ฯ[1] 6 ค่ำปีกุญนพศก[20] 1249 จ่ายเข้าสิ้น			77,306	–

จมื่นไวยวรนารถ[1]

แม่ทัพฝ่ายเหนือ

[1]กจจ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก เล่ม 9 ปึกที่ 20 <u>เจ้าหมื่นไวยวรนารถกราบเรียนต่อ ฯพณฯ ลูกขุน ณ ศาลา</u> สำเนาที่ 15/48 31 พฤศจิกายน พ.ศ. 2429

ภาคผนวก ช.

คำประกาศเรื่องระวังโรคร้ายในเมืองหลวงพระบาง

ภาคผนวก[1]

คำประกาศเรื่องระวังโรคร้ายแรง

ด้วยท่านพระยาศุรศักดิ์มนตรีแม่ทัพ ได้กำสั่งมายังราชสงหารท้าวราชการเมืองหลวงพระบางราชธานีให้ประกาศ แก่เจ้านายแลพระยาเพี้ยแสนท้าวไพนอกสมณราษฎรชายหญิง ทุกอำเภอตาแสงของกำนันพันนายบ้านทุก ๆ ตำบลในจังหวัดแขวงเมืองหลวงพระบางราชธานี ได้ทราบทั่วกันว่าเวลานี้เป็นปลายฤดูเปลี่ยนหันต่อสิ้นฤดูร้อนต่อต้นวสันตฤดูฝนลงฤดูก็เปลี่ยนแปรเจริญไปด้วยน้ำเหนือหลากแรงลงมาลำน้ำของ (ลำน้ำโขง) ขึ้นมากน้ำก็ขุ่นข้น หาเหมือนฤดูก่อนไม่ เพราะฉะนั้นจึงเกิดความไข้เจ็บร้ายแรง ราษฎรได้ความลำบากด้วยโรคที่บังเกิดเพื่อฤดูนั้น จะหายาที่จะบำบัดโรคให้ควรแก่สมุฏฐานของโรคนั้นก็เป็นการลำบากด้วยแพทย์ที่จะประกอบยาให้ถูกต้องแก่โรคซึ่งบังเกิดนั้นหาใคร่จะมีทั่วถึงกันไม่ ที่ผู้ยากไร้อนาถาเมื่อบังเกิดโรคพยาธิขึ้นแล้วก็มิอาจจะหายาสิ่งใดมาบำบัดโรคที่พอจะให้ระงับคลายหายได้ต้องทนเวทนาไปจนมีอาการเกิดต่อให้ร่างกายซูบโทรมลงเพราะไม่มียาที่จะป้องกันบำบัดโรคให้เสื่อมคลาย บางทีโรคนั้นก็กลับกลายมีอาการเกิดขึ้นภายการที่จะป้องกันรักษาจนถึงชีวิตก็มี เป็นแต่ประสงค์ผีสางลักถิ (ลัทธิ) ที่เป็นการไม่เห็นว่าจะกำจัดโรคได้ โดยแม่ทัพได้มีความกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ทั่วไป ในสิ่งที่จะช่วยให้พ้นจากทุกข์ที่จะบำบัดโรคให้เสื่อมน้อยถอยลงนั้นจึงได้บอกแจ้งข้อราชการลงไป ณ กรุงเทพฯ ขอรับพระราชทานยาต่าง ๆ มาเพิ่มเติมที่จะแจกจ่ายทั่วไปแก่ผู้ที่ป่วยไข้ ให้ควรแก่โรคที่บังเกิดขึ้น ครั้นได้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้วทรงพระมหากรุณาแก่ราษฎรทั้งหลาย บรรดาซึ่งเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอยู่ในพระราชอาณาเขตรทั่วไปนั้น จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เจ้าพนักงานจัดยาควินินสำหรับแก้ไข้แลยาต่าง ๆ เพิ่มเติมขึ้นมาให้แจกจ่ายทั่วไปทั้งสมณราษฎรชายหญิง ซึ่งได้ความเจ็บไข้มีอาการต่าง ๆ นั้น คือมีโรคที่บังเกิดมีไข้เจ็บแลไข้พิษกับอหิวาตกโรคแลโรคบิดลงแดงกับที่เป็นมูลโรคต่าง ๆ ก็มี ทั่วไปทุกอำเภอตาแสง ครั้นจะตั้งโรงหมอยามากมีหมอประจำอยู่สำหรับที่จะแจกจ่ายยาแลตรวจอาการโรค แลตำบลเกี่ยวข้องภายใต้ที่ตั้งกองทัพนั้นก็เห็นว่าไม่เหมาะแลห่างหาได้อยู่ในหมู่ที่ประชาชนไม่ ผู้ที่จะ—

[1] กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 12 ก 12 ก เล่ม 15 ปึกที่ 32 รายงานเรื่องราชการเมืองหลวงพระบาง 11 สิงหาคม 2431

มาบอกอาการโรคแลขอยาไปรักษาโรคก็เป็นการต้องลำบาก ถ้าเป็นผู้อนาถาแล้วก็จะหา หาได้ไม่ เพราะฉะนั้นแม่ทัพจึงได้ตั้งโรงหมอที่ตำบลวัดจอมศรีตำบลหนึ่ง ที่วัดธาตุตำบลหนึ่ง ที่ทำเนียบข้าหลวงเก่าตำบลหนึ่ง ที่ค่ายในที่ตั้งกองทัพตำบลหนึ่ง รวม 4 ตำบล มีหมอประจำเสมอทุกเวลา แลได้มีหมอสำหรับพายาไปเที่ยวตรวจแจกตามตะแวกบ้าน 8 คน เวลาเช้าเวลาหนึ่งเวลาเย็นเวลาหนึ่ง เพราะฉะนั้นราษฎรทั้งปวงผู้ใดป่วยไข้ ถ้ามีอาการเจ็บมากจะมาขอที่โรงหมอทั้ง 4 ตำบลได้ไม่เวลาใด เมื่อมีอาการหนักเห็นว่าอาการมากอยู่หมอจะได้ไปตรวจให้ยาถึงบ้านผู้ที่ป่วยนั้น ถ้าอาการเป็นแต่เล็กน้อยหมอก็ให้ยาไปตามควรแก่โรคที่ป่วยนั้น แล้วเมื่ออาการโรคจะผันแปรไปอย่างไรประการใดก็ดี ให้เร่งมาบอกกับหมอที่ประจำอยู่หมอที่ไปตรวจเป็นเวลานั้นโดยเร็ว จะได้เปลี่ยนยาแก้ไขทันท่วงทีตามอาการของโรคที่บังเกิดขึ้นให้อำเภอตาแสงบอกป่าวให้ทราบทั่วกันตามประกาศนี้ อย่าให้มีความย้านเกรงแต่อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอันขาด เมื่อผู้ใดได้ความทุกข์ยากเจ็บไข้ด้วยโรคต่าง ๆ ทุกประการให้เร่งมาแจ้งความกับหมอโดยเร็ว จะจำได้ไปตรวจอาการแลให้ยารักษาโรคนั้นให้ได้ความสุขตามบุญกำลังของยา ที่จะพาบัดให้โรคเสื่อมหายไปนั้นทุกประการ

ประกาศมาแต่ณะนายพลตรีราชสิงหาร เมืองหลวงพระบางราชธานี ณ วัน 7 ฯ 7 ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิศก ตรงกับวันที่ 11 เดือนตุลาคม ศักราช 1250

ภาคผนวก ล.

ข้อเสนอของพระจับาวานุรักษ์ (13 ข้อ) ในการปรับปรุง

นครหลวงพระบาง พ.ศ. 2433

ภาคผนวก

ข้อเสนอของ พระพิจัยชาญรักษ์ในการปรับปรุงนครหลวงพระบาง พ.ศ. 2433[1]

ขัดขวางกองทัพ

1. รูปการในกองทัพซึ่งออกไปเวรทหารประจำรักษาการในทุกวันนี้ และยังจะอีกต่อไปไม่กำหนดได้นั้น ความขัดขวางด้วยการเลี้ยงและเงินสำหรับจ้างทหารก็เป็นอย่างขัดที่สุด ในรูปการที่ขัดขวางนี้คงจะทราบทุกประการแล้ว ในวานนี้เดือนมกราคมนี้ ได้ยืมเงินมาจากเมืองพิไชย 100 ชั่ง ถึงวันที่รายงานเจ้าการเรียนนี้ เปมาสเตอร์ผู้เป็นเจ้าพนักงานได้ส่งบาญชีจำหน่ายว่า ทั้งกองทัพคงมีเงินอยู่ 80 บาทสำหรับราชการ การนี้เป็นเหตุอันสำคัญอย่างยิ่ง จึงจะกู้ยืมราษฎรได้บ้างก็จะพอไปได้สักหนึ่งเดือน ราชการเป็นดังนี้ ถ้ามีราชการฉุกเฉินแล้ว ถ้ามีจะเสียราชการเป็นแน่ จะการในเวลานี้ประการใดต่อไป ราชการในกรมยุทธนาธิการจะจัดการช่วยทางกองทัพ ราชการอย่างใดนั้น ควรรับประทานได้สำเร็จด้วย เป็นที่ไม่สมควรกับเกียรติของผู้เป็นราชการ ที่จะรักษาเขตแดนพระราชอาณาเขตร ถ้าจะมีราชการในเวลานี้คงจะเป็นเหลือ จะกำจัดด้วยการขัดขวางมีการจะต้องจัดการใดให้พร้อมการต่อ ฯ ขอรับประทานความแนะนำที่จะจัดการที่ ให้สมการต่อราชการนั้นด้วย

ขัดขวางกองทัพ

2. จำนวนออฟฟิเซอร์ทหาร ซึ่งตั้งประจำการรักษาการในเมืองลาว ทั้งจากเมืองจำนำ ลำน้ำพาก เวลานานที่ประจำการแต่อยู่แล้ว ก็ได้ความขัดข้องด้วยการบริโภคและนุ่งห่มเป็นอย่างยิ่ง เกินไปกว่าธรรมดาของคนที่เป็นราชการที่จะเอาจานอุดหนุนได้ เหตุซึ่งเป็นดังนี้ก็อาจจะกองทัพให้เสื่อมกำลังไปด้วย เจ้าจาน ผู้ตั้งประจำรักษาการนั้นก็ไม่เป็นการเล่น เป็นการราชการที่ควรคุณค่าผลความเรื่องนี้ คงจะทราบว่าเป็นด้วยประการใดทุกประการแล้ว เป็นการสำคัญอย่างหนึ่งของทหาร ถ้าเป็นดังนี้ก็เหมือน—

[1]กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/43 รายงานพระพิจัยชาญรักษ์ถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี วันที่ 21 มกราคม ร.ศ. 103

ถอนกำลังกาวชื่นไปในทางของการเวรียกเจ้ากิจวันการของความมั่งคั่งทหาร เพื่อบรรยาย ที่เกยกองทัพเกณฑ์แนวทุกครั้ง ได้รับความคิดเล่นอยู่จนทุกวันนี้ว่า ไทยจะเว้นแต่จากกรุงเทพ ก็ป้อนแห่งจงกดขี่มนุษย์ที่ไม่ไปรู้เลย ถึงเวลาเป็นการของคนต่างแดนต่างแดน แต่มา ครั้งนี้เข้าตั้งกองทัพที่กรุงเทพจะอยู่ใน วังคู่เป็นอิสระตามที่ได้รับความเห็นชั่วเวลา กองทัพ แต่ ก่อนเป็นกังหันกลงทั้งครั้งนี้เป็นจริงก็จะเป็นถ่ายความเร่งด่วนถึงตัวอย่าง จึงประกอบพิธี ไสยต่างกัน ทั้งร้อยเจ้าพี่เขียน ทั้งไปราชการ เจ้าจากกรุงถ่ายเพราะไม่มี สิ่งใดจะจุดหนุนได้พอควร ที่ได้ราชการร้านคร้ามเจ้า แต่ได้ความบรรเลงด้วย นั้น ก็จะเป็นด้วยมีความขุ่นเคืองอยู่ ความตลงประการนี้ จึงเป็นกังขันแยกกระจัง ด้วยเหตุเป็นอุทาหรณ์ เมื่อสุดความเชื่อถ่ายห่วงแคว้นไปแล้ว หมายบรรยายจากวังเจ้า กรมจำวันกาลของผู้ทหาร การเป็นเก้ากังเจ้ากวรจักษาการคิดราชโด จ้างเจ้าจะ ได้รับความอุปถัมภ์ทางใจมุ่งหมาย ถึงใจกวางพระเก ประกอบโดยเด็ดกำลังใจจึง นี้นั้น ควรประทานความแนะนำสิ่งที่ควรไปเวลา ข้าพเจ้าจะไปกองประเทศ ประกอบ ที่จะไปให้เลย รูปการด้วยทุกประการ เจ้าจากความรักความงาม ลาจะเว้นที่ไป แล้ว เจ้าที่การทั้งปวงจะตกเป็นอยู่ความเพียรลงที่กอ (หก) เพราะเป็นไปนั้น จะให้ เป็นไปได้โดยเหลือกำลังพระในเพื่อได้ถ่ายจัดสรรเดาที่จะให้เป็นไปได้กลับอยู่เอง

ระยะทางที่เป็นไปของทหาร

3. ความประหลาดที่เป็นไปของทหาร ซึ่งถึงรักษาการบำรุงการเมืองเมือง หลวงพระบาง แลรักษาหัวเมือง รายตำบล ซึ่งการจำเป็นจะต้องมีได้นั้นก็ต้องผลัดเปลี่ยน ไปมา พวกประชาที่มีไปนั่งไหน พวกโน้นเปลี่ยนที่นี้ ถึงอาวุธการแลการทางไปมา ตามเมืองเหล่านี้ ก็เสมอเช่น ทั้งจากแจกจ่ายถึงจะไปรู้รู้ทุกหนร้ายก็ต้องระวังปางกันอยู่ เสมอ แต่ทางกันความห่วงใยตามนั้น ก็เทียบเท่ากับกองก่อกวนรู้ไป ๆ ไปกันตาม หกกันแล้ว ได้ความยากลำบากบาก ก็แก่เจ้าบรรยาย ลงทหารต่างถ้าจะความเป็นเป็น ศรีสุขของราษฎรโกวิทการ แหล่ากับผู้ที่เร่งถ่ายในทหารนั้น

แต่กำหนดจัดเปลี่ยนอย่างจะมีกำหนดเพียงใด ก็การจะได้ไปจังใจเจ้าบำรุงรับ (ระงับ) ความที่จะอดหนทางจะดี การซึ่งกราบเรียนนี้ก็เกินจากความที่การแต่ง–

ข้าพเจ้า แต่ถึงกระนั้นก็เห็นว่าเป็นเครื่องบำรุงกิจการอย่างหนึ่ง เหมือนกับเรือรบนั้น จึงทำให้ข้าพเจ้าสามารถกราบเรียนด้วยการนี้ ที่จะขอการให้กันนี้จัดนั้นเพราะสมควรของทางราชการ เมื่อได้ทราบการขึ้นมาก็จะเอาให้มีความเห็นต่าง ๆ

อนึ่งเวลานี้การรักษาเอาจริงจังอยู่ การนี้ความระวังรักษาก็เห็นว่าจะต้องใช้กิจรักษานั้น เท่ากับเวลานี้ กรุงจะไม่พักกันเลย เพราะเมืองที่ติดต่อจากฮ่อกับมังม้าอยู่นี้ เมืองใกล้ฝ่ายจีน ทางไปมาเป็นนิจ ถึงเจ้าจะไม่เกิดต่างเหตุการณ์ยิ่งอยู่ จะไว้ใจก็มิได้ ทั้งแต่เมืองลาวที่รักษาการณ์ใจจริงไว้ได้นั้น ก็เพราะมีทหารแต่เดิมเก่าจังกองที่บาง นายทหารกองหวังว่าจะตั้งอยู่ทางไว้ ด้วยไม่มีความไว้ใจเจ้านายพระยาท้าวที่เป็นประกติ ก็เพราะมีกองร้อยอยู่ป้องกัน ทั้งเห็นแต่ว่าเป็นผู้ป้องกันได้จริงตาม จึงว่าเป็นทหารจากอนุกิไกยังเป็นประโยชน์ไปทายอยู่

อีกประการหนึ่งเมืองชายแดนประเทศ ก็ยังตั้งรักษาการเป็นแบบการช้า การที่จะไปจากเหล่านั้นแต่ว่าท่าจะเป็นความลำบากภายหลังอยู่ด้วยเหตุเป็นหลายประการ

และซึ่งเป็นเวลาจะต้องใช้การเป็นเบื้องหน้านี้ ก็ดีอีก ก็ว่าจะรักษาไว้ มีเวลาสะสางการฝ่ายพลเรือนเกิดกันไปภายหน้า ด้วยตามทางประเทศบ้านเมืองอยู่แล้ว การซึ่งเรียกยังตั้งค้างอยู่บ้างจะได้บริบูรณ์ตามซึ่งให้ท้าวใจจัดและกะมาตหมายไว้ แลทำลงแล้วจากวังให้ตั้งขึ้นเถอะการเป็นประโยชน์สำหรับราษ การแผ่นดินสืบไปนั้นด้วย การซึ่งข้าพเจ้าขอรับประทานแนะนำกราบเรียนนี้ จะการจ่ายกิจที่ตามประการใด ขอรับประทานความแนะนำแลชี้แจงได้ดุจ ซึ่งจะได้รับในเบื้องภายหลัง จะได้รับดำรงค์การตามแบบอย่างซึ่งได้ท่านได้จัดไว้ให้รับกันเล่าการอยู่ที่ แลการให้ทำขึ้น ตามสมแก่เวลาแลกำลังแห่งข้าพเจ้าซึ่งจะได้รับเถอะเวลา บุบไว้ในกิจนี้ต่อไป

เงินจำนวนกาจังกองทัพ

4. ในกรางทัพซึ่งแจ้งอยู่แล้ว เริ่มแต่ ณ เดือนอ้ายปี 1249 จำนวนออฟิเซอร์แลทหารซึ่งมาราชการทัพนั้น สิ่งมาจนถึง ณ เดือน ก.พ. ร.ศ. 108 ฤา จ.ศ 1251 นี้ กับกองทัพส่งกลับกรุงเทพฯ ตามกิจที่ควรส่งกลับ บางแลที่คงอยู่บ้าน ถ้าจะแบ่งเดิมเป็นส่วน ประมาณส่งกลับแล้วหนึ่งส่วน คงประจำรักษาการประมาณ ๖ ส่วน จำนวนคงตามกับที่ว่ามีรายจำหน่ายส่งแลท้วมที่แล้วจำนวนที่คงอยู่นี้ ก็จะไป—

เหลือภาแก่การเลย การรักษาไข้ก็ทรงทราบทุกประการแล้ว แต่ถึงจังหวัดน่านที่ไม่ได้การแล ป่วยเจ็บเสียกำลังที่เห็นว่าจะหาการเป็นแลดีได้นั้น ก็ทรงจะทราบไว้ใน 100 คน ถ้าจำนวนนี้จะเป็นประโยชน์น้อยว่าคาดกองน่านส่งไปครั้งหลังในทันแล้ววจนเป็น ร.ศ. 108 นี้ ทหารที่จักลาจากปักหลักก็ยังมีกำลังไม่พอการกิจ ข้าพเจ้าได้กราบเรียนด้วยการทหารลาวนี้ในข้อต่อไปนี้

ในราชการกองกองทัพเชียงม่าน มีเงินส่งไปเบิกมาจ่ายทหารแลรักการทัพสำหรับการต่าง ๆ นั้น เดิมแต่เดือนเป็นครั้งที่หนึ่งมีเงินที่เบิกมาจ่าย แต่ ณ เดือนอ้าย ปี 124[illegible] เป็นจำนวนเงินห้าอย่าง

เงินเดือนทหารราบทุกเดือน	เป็นเงิน	1109 ชั่ง 8 บาท คือ
เงินเบี้ยเลี้ยงราบหนึ่งปี	เป็นเงิน	305 ชั่ง 52 บาท
เงินเตรียมทัพใช้การต่าง ๆ	"	100 ชั่งถ้วน
เงินจัดทัพเสือรองเพิ่มเติม	"	100 ชั่งถ้วน
เงินรางวัลทัพสำหรับแจกรางวัล	"	30 ชั่งถ้วน
รวมเงินทั้งห้าอย่างรวมเป็นหนึ่ง	"	1644 ชั่งถ้วน

ครั้งต่อมาถึง ณ เดือนห้า ปี 1250 พระยาวิไชยส่งกราบทูลมาส่งอีกเป็นครั้งที่ 2 คือ

เงินเดือนทหารราบ	เป็นเงิน	1,555 ชั่ง 76 บาท
เงินเบี้ยเลี้ยงเดือน	"	200 ชั่ง 30 บาท 48 อัฐ

รวมครั้งที่สองซึ่งพระยาวิไชยกราบทูลมาส่ง เป็นเงิน 1756 ชั่ง 2[illegible] บาท 48 อัฐ

รวมเงินเดือนและเงินต่าง ๆ ซึ่งกองทัพได้รับแล้ว เป็นเงิน 3401 ชั่ง [illegible] บาท 48 อัฐ เงินจำนวนนี้ เจ้าพนักงานได้จำหน่ายตามวิธีจ่ายได้จ่ายตัวเงินไปเสียแล้ว แต่ ณ เดือนตุลาคม ร.ศ. 108 เป็นสิ้นจำนวนเงินแล้วทั้ง 3401 ชั่ง 9 บาท 48 อัฐ ก็จะมีรายจ่ายที่เป็นรายละเอียด ตามกำหนด ซึ่งเจ้าพนักงานผู้รักษาเงินนั้นแล้ว

การต่อมาตั้งแต่เดือน ก.ก จึงตัวเงินก็ยืมกู้ข้าว ได้มาจากเมืองพิไชยบ้าง รวมเป็นเงิน 182 ชั่ง จ่ายต่อมาจนถึงเดือนมกราคมเงินนั้นก็เหลือ คงที่ตัวเงินแต่ 80 บาทเท่านั้น ต่อไปเป็นสิ้นตัวเงินนับแต่เดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ 108 นี้กองทัพอยู่ในที่ไม่มีเงินอันใดจะจ่ายต่อไป เหตุนี้เป็นเสียกำลังอย่าง ยิ่งแล้วที่จะจัดแก้ไขอันใด ไม่ทันท่วงทีได้การ–

นี้ข้าพเจ้าขีกาวบริกถเป็นที่สุดขีกว่าให้ทาวจะถึงไว้หลังการส่งมาแก่กรุงเทพฯ ถึงกองทัพนั้น ถ้าแม้ว่าต้องขึ้นลงด้วยกำลังนี้ แลมีเหตุที่เหลือวาแก่ไขแห่งข้าพเจ้าเพราะด้วยกำลังวาบา แล้วอย่างไร การที่เป็นไปนั้นก็จะมีแก่เนื้อขอความพิจารณาด้วยการว่าเป็นเหลือถวาน วะแก่ไขนั้น ถ้าเป็นการที่การพอจะผันผ่อนด้วยกำลังนี้ รถกกยได้ด้วยประการใดข้าพเจ้า ก็ถวายความรงงับไปจนรุกกำลังแต่มิได้สิ้นวิถกเลย ด้วยกำลังสำคัญอันนี้ เพราะต่างรักษา การอยู่ในร่างที่ยังวางใจไม่ได้แท้

อนึ่งจำนานเงินเบี้ยเลี้ยงสำหรับกองทัพ รวมคนตามกองทัพเดิมทั้งสิ้น 944 คน ถ้าจะคิดเงินเบี้ยเลี้ยง แลเงินเดือนแต่จำนวนคนเท่านี้รวมปีหนึ่งเป็นเงิน 2523 ชั่ง 68 บาท คน 944 คน นั้นก็ต้องถือว่าเป็นกำลังเช่นอวัยวะอันหนึ่งต้องอาไศรยถวายสำเร็จ เพราะซึ่งกับ และกับ เป็นกิตราคาถ้าเท่ากันนั้น 944 คน ประมาณดู ถ้าเป็นคนหนึ่ง วันหนึ่งเป็นราคา 3? อัฐ 17 เบี้ยทอง (เศษ) เดือนหนึ่งเป็น 18 บาท 23 อัฐ 35 เบี้ย เศษ ปีหนึ่งเป็นแต่จะ 2 ชั่ง 6? บาท 2? อัฐ 24 เบี้ยเศษ คิดเข้ากันทั้งเบี้ยเลี้ยงแล เงินเดือนในจำนานคน ถ้าเป็นตามเคราะห์ ซึ่งถือเท่ากันในทุกคนนี้ ถ้าจะคิดเข้าแล้วดู สิ้นเงินมากปีหนึ่ง ถ้าจะถือว่าว่าต้องการแต่กิจสำเร็จก็ยังดีกว่าที่ไม่ต้องเสีย ไม่ต้องได้ เพราะมีเวลาที่จะเป็นกลอกไปไม่มีกำหนดที่ต้องเสียชีวิตมนุษย์ การซึ่งข้าพเจ้าว่าอนุมานนี้พอ เป็นเหตุว่า การที่จะให้ถามบังคับทหารกองนี้เป็นอย่างไร การที่จะเป็นไปตามธรรมจะ เป็นอย่างไร แลว่าเสียได้ในกิจสำเร็จจะไม่สำเร็จอย่างไร นี้เป็นด้วยเจ้าวานผล ทหาร ท่านจุดหนุนกำลังนั้นก็จะให้มากนักตามการตอการที่การ ในสิ่งนี้ก็เป็น ไม่มีเงิน สิ่งใดเลยแจ้ว สำหรับราชการ การนี้จะสมการการใดขอรับประทานความแนะนำ แลที่จะ ได้เป็นประโยชน์ในราชการ การที่จะมีการต่อไปด้วยกองทหารก็ยังคงต้องประจำการอยู่

คำตอบ – ผู้กว่างเก็บที่ยังจับความหมายจากข่าวว่าอะไรไม่ถนัด

5. กองทหารลาวที่จัดขึ้นใหม่

เดิมเมื่อ ณ เดือน ?.ค ร.ศ 108 ได้เริ่มลงมือเรียกคนลาวเข้าฝึกหัดเป็น ทหาร เจ้ารววภาคินัย เป็นประธาน ในการเร่งคน และบังคับการต่อมาจนถึงเดือน ?.ค. รวมคนหัวเมืองส่งมาได้ 1188 คน การทหารนี้ต้องจ่ายเบี้ยเลี้ยงหนึ่งเดือน ถึง 20 ชั่งเศษ และลดลงมาวนถึง 10 ชั่งเศษเป็นทุกวันนี้ การนี้จกองก็เพราะทหาร–

หลบไปร้างบ้านบ้าง ตายไปบ้าง ข้าพเจ้าได้เรียกพวกกรมการดูในเดือน ม.ค นี้ คงมีตัวหทารจาการาว 240 คนเศษ ยังคงอยู่ ครั้งนี้เจ้าราชราดิไนย ก็ลงไปราชการกับทิศทาง ณ กรุงเทพฯ ได้มาถึงเมืองกันทรลักษ์ เรียกทหารลาวรายตรวจดูเมื่อวันที่ 18 มกราคม คงมีตัวทหารลาวเหล่าอยู่ทั้งที่ผู้เป็นนายขังกัน และตัวไพร่กองงานวาที่ห่างกันทรลักษ์ ได้ตรวจนับบาญชีคงอยู่เวลานี้ คือ

เจ้านี้ เป็น ก.น. 15

คนในเมืองเป็น น.ก 69 ราย 142 คน

คนหัวเมือง ป.ว. 338

คนที่จัดขวางด้วยทหารนี้มีหลายประการ มีการเงินไม่พอจะเลี้ยงอย่างหนึ่ง ก็ยังจัดการขังกันไม่ลง ที่จริงยังรานเรมาก การเป็นดังนี้ ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าเป็นการยากอยู่

ความเห็น การจัดให้ได้จริง

6. การจัดขวางทหารลาว

การทหารลาวนี้ ตามทหารที่คงอยู่ก็ยังมีความระหกระเหินมาก เพราะความบังคับยังไม่อยู่ แต่รู้จักความมุ่งหมายการเรียกใช้ ดังข้าพเจ้ากราบเรียนไว้ว่าเจ้าราชภาคิไนยเห็นประการจะให้เป็นธุระเก็บไว้ ก็จะต้องมีราชการลงไป ณ กรุงเทพฯ ผู้เป็นเราทางก็ยังไม่มีตัวลาวาทิ้งไว้คนก็คงจากหลายหมื่นไป เพราะเกณฑ์ร้อยพันนั้นก็ลาออกที่ได้เกณฑ์ราชการบ้าน เมืองเพราะคนยังเรียกเอา เขาร้องว่าบ้าง ตั้งความถนุนทีหลังการก็ไม่ได้ การจัดการด้วย การเป็นดังนี้จึงเห็นว่า ดังจะไม่เรียบร้อยไปได้โดยเร็ว

ถึงดังนั้นข้าพเจ้าก็จักประพังไป จนถึงการ แต่ข้อที่วิตกใหญ่ คือ ยังไม่มีผู้เป็นประหานที่พอการอย่างหนึ่ง กับเงินที่จะเอาออกเลี้ยงไว้จนมีกำลังพอด้วงหนึ่ง เหตุสองประการนี้เป็นเค้ามูลที่จะทำจำนวนให้ความบังคับเป็นอย่างยิ่ง ถ้าเมืองหลวงประทานจัดการเงินได้พอความมุ่ง นายที่เป็นอาจะหาได้เป็นแล้ว การเก็บบังคงจะไม่ยากเลย คงจะเป็นกำลังช่วยทหารกรุงเทพฯ ได้อยู่เวลานี้การยังมิได้เป็นเค้ามูลจะถือว่าเป็นทหารไม่ได้เลย เป็นกุลีลาวแบกขนได้ ที่จะให้รู้ความกล้าหาญ ยังดังนั้นจะไม่มีตัวกับเขามาก นั้น ด้วยยังไม่มีการอาจจะหนุนได้พอสมการ ก็คงจำทหารกรุงเทพฯ จะต้องเป็นผู้ป้องกันอยู่—

จนถงไม่ได้เงินแท่ การเบี้ยเลี้ยงทหารนี้ ถ้าจะไม่มีทดลองอุดหนุนไว้กำจัดเมืองพวแล้ว ท่าที่จะไปจัดการได้ ด้วยเป็นเรื่องขัดจรงแท้เพราะอดไรมานาน การนี้จะควรประการใด ขอให้การแนะนำอุดหนุนตามสมควรแก่การการที่จะเพิ่มกำจังกวยเบี้ยงทหารนั้นไปสักหนึ่งปี ฤๅ สองปี ก็คงมีกำลังขึ้นได้บ้างตามแนวทางมาย ถ้าจะปล่อยไว้ นี้จะไม่เป็นกองทหารขึ้นได้เป็นแท่ กระจายอยู่ไป

หนึ่งเจ้าศีรษะ ยบุตรเจ้าหลวงพระบาง ซึ่งไปร่ำเรียนอยู่ที่โรงเรียนทหาร ณ กรุงเทพนั้น ก็พอจะเป็นการได้บ้างแล้ว เรียนซึ่งขนบแต่งตั้งเวลาหนึ่งเสนอนายพันตรีก็มักจะได้เป็นประทานหลวงกว่าเวลาราชภาคิไนยจะเข้ารับราชการขึ้นมานั้น ในระยะนี้จะได้เป็นตัวเร่งรัดผู้คนกันด้วย เหตุสองประการ เรื่องทหารลาวดังข้างเจ้าบีกาบจัดมาก็นี้จะควรประการใดขอรับประทานแนะนำและจะได้ประพฤติตามสมควรแก่เวลาต่อไป เพราะเป็นสิ่งมาขึ้นแล้ว แต่ยังเป็นเหตุที่จะเป็นตัวกล่าวมาแล้วนั้นเป็นสำคัญสองประการ ที่จะจัดให้จงที่ไม่ได้นั้น จึงจะกราบทูลเพื่อทราบทุกประการแล้ว

7. อาวุธปืนที่จะใช้การราชการลาว

ในวันที่ 17 มกราคมนี้ นายร้อยโทนายพริ้งและนายร้อยตรีนายปึกได้คุมปืนโดยไนเดอร์มาถึงเมืองหลวงพระบาง เป็นสั้นๆ 400 กระบอก ปืนใหญ่เอาเซอร์เครื่องพร้อม 6 บอก กับเสื้อทหาร 120 สำรับ เงินสำหรับซื้อเครื่องทหารใหม่ 76 ชั่ง 70 บาท กับของอื่นอีกเล็กน้อยตามบัญชีนั้นจำนวน จักไว้เมืองไทย จะส่งหยกยมาตามกำหนด นัดนี้เป็นแต่จัดกันนั้นรีบเดินจักไว้ที่หลวงพระบาง เพราะที่ใดจะเก็บรักษาตามสมควรไม่ ทั้งกองทหารก็ยังไม่ปรกติ เวลาย้ายอาไศรย เที่ยวเกลี่ยเลี้ยงเลออยู่ไม่เป็นการสบการจะจ่ายปืนให้ เพราะยังไว้ผู้ไจ่าวจะเป็นผู้บังคับเจ้าหน้าที่ก็ยังไม่ ของหลวงไม่มีหลักอันควร ดังนั้นก็จำเป็นต้องรวมไว้ และเป็นเวลาจ่ายฝึกหัดทหารที่ยังคงอยู่เป็นเวลา ๆ ไปตลอดกว่าจะมีกงการเห็นว่าสมควรแล้วนั้น

การอาวุธนี้ก็คงจะมีข้าหลวงประจำบ้านเมืองเสนอ การมีเงินสำหรับเป็นเครื่องมือมั่นคงไว้สักตำบลในที่ใกล้หลวงไม่แคลงปืน สำหรับกรุงเทพฯ ล้าง และเป็นการรวบรวมอาวุธสำหรับรักษาเมืองหลวงพระบาง ให้มีลาวเป็นพนักงานรักษาอาวุธทหารที่เดียวก็ได้ จะมั่นคงกว่าจะส่งให้ตามที่เมือง ในเหตุที่แลเห็นเป็นเล็กน้อยก็ดีเป็นจะเป็นชนิดมากไปเป็นต้น กลัวที่จะล้างเห็นจะทำให้มั่นคงด้วยอีกปูน ให้ถาวรอาจจะมี ราคา—

เสาะ ๕๐ ชั่ง ก็จะเป็นประโยชน์ได้ ให้การ เจ้า ราชภาคาไม่ก็งามอยู่ทั้งเป็นพระ เกียรติยศกับในด้วย ถ้าจะคิดราคาผู้ของเจ้า ๆ ที่การแล้ว จะลงทุนทำที่รักษาให้การ ก็จะเท่ากับของทำหีบไว้ของก็จะกันอันตรายนั้น ที่จะสร้าง (คร้าง) กับจำนวนปีก็จะพอ คุมการแล้ว

การที่จะ อาการแลทหารลาวนี้ยังเห็นว่าไม่ได้ลงที่ได้ ทั้งไม่มีวิธีดีของคนใน บ้านเมืองจะงอกงามมาก จ้าการทหารเหล่านี้ด้วยมากนั้น การนี้จะควรจัดแลจัดวาง หลายประการให้ จงรับประทานความแนะนำแลคุ้มครองด้วยราชการนี้ ถ้าจะจักส่งมาแต่ กรุงเทพฯ เมื่อออกจากจังเวลาแล้ว ข้างเจ้าจะได้จัดการในสิ่งที่ไม่ติดขวาง ถึงได้อุดหนุน แจวตามกำลังที่ส่งมานั้นให้ถูกต้องแบบสมการสืบไป

การทหารลาวนี้ เหตุที่หนึ่งก็ เงินไม่มีจะเลี้ยงให้สิ้นกัน เป็นประหาของ การจะเริ่มการจัด ถ้าจะไม่อุดหนุนกำลังแล้วก็จะเป็นอันไม่สำเร็จ จะต้องพักรอไปกว่า กำลังเมืองจะเลี้ยงได้จึงจะเป็นรูปได้ การนี้เป็นทัพทหารไม่ทันการเวลาแท้

หนึ่งทหารลาวนี้ถ้าเป็นแต่ไปเร่งรายไม่ขัดขวางแล้ว การเงินที่จะต้อง จ่ายให้หน่ายทหารกรุงเทพฯ ที่เปลืองมากนั้น ก็จะเปลืองน้อยลงยกมาให้สักหนึ่งส่วน จะหาย จงได้สักห้าส่วนที่จะต้องทำเป็นไม่เคยไม่ได้จ่าย เป็นการทหารจะต้องเสียเงินราวเป็น ราชการแผ่นดินแท้นั้น

กำกอง การทำ

๘. การเทรเจริญที่ทำอยู่

เจ้าราชภาคิไนยเป็นผู้ได้รับแผนทำทางฝักเจ้าโทรเลขเดิมเกล้า เจ้า ราชภาคิไนยจะ เป็นตัวทำแลให้ ทหารเอาเงินนั้นมาเวียจ่ายทหารภาประสงค์ไม่ได้รับเงินที่ รักษาก็ให้ราวการทหารถือจ่ายเบี้ยเลี้ยง แลการอื่นเป็นต้น เงินก็หมดสิ้นไปการโทรเลข นั้นก็ได้ลงมือทำข้าวแต่ยังไม่ตลอด ด้วยจ่ายทหารลาวไปทำจัดนี้ก็หนีหายไปหมดการก็ต้อง หยุด เงินก็ไม่มีจะทดลองจะเวียกวานเพราะไม่มีฝั่งฝึก ตัดทหารใหม่มาเงินเบี้ยเลี้ยงต้องจ่าย เวลาเงินโน้นเปลี่ยนนั้นไปได้ เกิดประดังมาก็ถึง ๑๒๐ ชั่งเศษแล้ว จนวาหาสิ้นถัวเงินทั้งคนก็ หมดสิ้นไป เพราะเป็นที่จัดด้วยเงินเป็นที่พึ่ง การถึงวางจังอาจทรงไปไม่ได้ ก็การ โทรเลขนี้เจ้าราชภาคิไนยก็จะไม่อยู่ทำการ ทั้งคนก็ไม่ทำ เงินก็ไม่มีใช้ การที่เริ่ม–

ลงไว้ก็เป็นการสำคัญที่เป็นประโยชน์แผ่นดินใหญ่ การที่จะหาได้ก็ยังกับเกาะไป ออกพระราช
ทรัพย์ให้จ้างทำการ บัดนี้ทหารแลผู้รับเงินยากก็ได้จ่ายเงินแผ่นดินกำลัง การยังค้างอยู่ ถ้าจะ
ไม่ได้เงินที่เหมาะเพิ่มเติมจากการนั้นจะทิ้งค้างอยู่ ไม่แน่ไม่สำเร็จ ถ้าจะยืมกันขอให้เมือง
พระบางทำลงได้ ก็จะต้องรอเกณฑ์เท่านั้นได้ร้านเป็นทางอย่างเอก ที่เป็นเวลาจะเปลี่ยนการ
นั้นก็จะเป็นไปไม่ตลอด ถ้าจะจ่ายเงินนั้นเอาไว้ การเมืองหลวงพระบางคือ จ่ายเบี้ยงทหาร
เป็นต้น ก็เป็นอย่างว่าจะไม่เป็นและไม่ทำดำเนินการสำเร็จ เหตุเป็นดังนี้ถ้าจะไม่ได้เงินเติม
ให้ตรงตามกำหนด การเป็นวันก้าวไปว่าไม่สำเร็จแก่เวลาที่ขัดขวางนั้น การเรื่อง
โทรเลขนี้ข้าพเจ้าเห็นเป็นราชการควรที่จะให้สำเร็จเร็วได้ จะเป็นประโยชน์ใน
ราชการในต่อมาก แต่ขัดขวางและยังไม่เห็นว่าจะเป็นสำเร็จได้ ขอรับประทานถวาย
แนะนำในสิ่งที่สมควรจะได้จัดช่วยการนั้นไป ว่าเจ้าราชภาคีไนยจะกลับมารับที่เหนือ
ไว้ไม่สำเร็จ การร้องเหมาไว้อย่างไร จัดการไว้อย่างไรยังเจ้าราชภาคีไนย หา
การนั้นก็คงจะทราบว่ายราชการรับเงินมามีทุนประจำราชการ ถ้าจะทิ้งอยู่อย่างนี้การก็คงจะอยู่
เท่านั้นตลอดวันเดือนปี ไม่ได้ไปแก่การสำเร็จไป เพราะความขัดขวางมีเงินเป็น
ต้นนั้น

๑. การไปรษณีย์เมืองหลวงพระบาง

เรื่องไปรษณีย์บุรุษ ผู้เป็นพนักงานเมืองหลวงพระบางนั้น เวลานี้การหนังสือ
ราชการที่ตกเสมอ แต่เงินเดือนทหารการนั้นเป็นที่ลำบากที่การจะเอา เมื่อเป็นดังนี้
ที่จะเอาการคงจะไม่ได้ถาวรไม่สมบูรณ์ตามกฎหมาย ถ้าในการส่งเงินมาตามทาง
ไปรษณีย์ก็แทนจะได้ เพราะไม่เป็นเงินมากนักปีละสักสามฤาสี่ร้อยครั้งตามกำหนด ด้วยดู
สิ่งของที่ไปรษณีย์นำมาเห็นที่นำ ส่งทางที่รับครั้งก็เอกมาได้ เงินครั้งหนึ่งคงจะไม่เกินสามสี่
ชั่งเป็นอย่างมาก การนี้เป็นเหตุที่ควรเพราะราชการแท้ในเวลานี้ แต่การที่จะเป็นผู้
บรรการตั้งตรวจหนังสือขึ้น เวลานี้ยังอยู่ให้ข้าพเจ้าขาดลงไป จ้างก็ได้ แต่ก็ไม่สมควรจะ
ตั้งทางส่วนหนึ่ง ที่ควรนั้นเพราะยังวิธีการไม่เรียบก็ต้องรอก่อนได้ การนี้จะเป็นที่เรียบ
ร้อยอย่างไรขอรับประทานทราบในการที่จัดขึ้นด้วย

หนึ่งในข้อราชการนั้นทางไปรษณีย์ก็แล้ว ถ้าจะส่งทางไปรษณีย์ก็ควรจะลงตาม
ทางราชการที่สักหลังตอง ดูจะเร็วกว่าเป็นธรรมดาที่เสียแล้ว เหลือการแก้ไขนี้อยู่ -
ข้าพเจ้าจะขอตั้งกายไปรษณีย์นี้จะทราบราชไป

10 การที่เริ่มจะจัดเรือเมล์นี้ทาง การเรือเมล์ซึ่งจัดเงินทางวางขึ้นไว้เป็นเงิน 30 ชั่งนั้นเรือมีอยู่ 21 ลำ เว้าราชการวงบ้างยังหาซื้อไม่เสร็จ การที่จัดนั้นก็เป็นประโยชน์อยู่ แต่การไม่เห็นการที่จะทำให้ถาวรได้ ในการเรือจะเดินขึ้นลงนั้นก็ประสงค์จะหาสินค้าให้ลงไปถึงเมืองไทย จะผ่านกวาบตามทางจะขอถ้าให้ถึงท่าที่เพียรขึ้นเพราะไม่สะดวกแลไม่มีอันตราย ก็ถ้าการโจรที่เคยกรรจ้าเรือเข้าแขวงเมืองไทยแล้วนั้นจะจะยั้นไปขึ้นลงเหมาเป็นความลำบากในต้น ทั้งเป็นการวาการมการกรมแดนมักจะกั้นไปให้ได้ความเข็ดขยั้น เมื่อกลับมาถึงบ้านเมืองถ้าต้องความกลัวกลัว จะต้องร้องเจ้านายถ้าเข้าไปเพราะไม่มีเสียงจะพูดประการใด ร้องเป็นความของไพร่อยู่เป็นธรรมดา เหตุนั้นลูกค้าจึงมักจะไปค้าตามมาทางของโขงถึงเชียงรุ้ง แลเชียงของ เชียงแสน แลล่องลงไปทางหนองคาย จีนที่เป็นคนรู้เปรียบเปรียบแจงกว่าลาวค้ายกว่าเห็นได้ทุกหลายลึกเข้าว่ารับแบ่งกำไรไป ลาวก็ต้องจำแบ่งให้เป็นดีกว่าที่จะต้องโดยถึงตัว เพราะฝ่ายไกลกันจวนยากเป็นแต่ตัวไปถือมา แลคนลังมักกล่าวร้าย ๆ กันอยู่ว่ามีถ้าราวบ้างเจ้าของนั้น เพราะเป็นลาวค้ายกับถึงจะอย่างไรก็พลพูดกันได้ ภาษาทั้งไวรอยู่รายก็ไม่ใคร่จะมีด้วย เหตุเป็นหลายประการที่ยังจะต้องลังลงให้คนค้าสะดวกได้ในการไปมาให้เห็นจิตต แจเครงงานที่ต้องถ้าที่ซึ่งไม่เป็นธรรม ในทุกวันนี้ก็มีทางอยู่แต่ด้วยที่สุดที่สามารถจะนำขนเอาลงไปถึงเมืองอุตรดิตถ์ การซึ่งจะขึ้นมานี้มาเป็นช่วงที่ยังจะถูกมาไม่ได้อยู่ ที่ทำไม่มีการถ่อทันกันแขวงเมืองพิไชยต้องจะบำรุง แลถือว่ามนุษย์เป็นกัน ความดีร้ายถูกผิดไม่เหมือนกันก็ตาม ย่อมเป็นส่วนตรงจะเจ้าไปตามดีชั่วผิดถูก เมื่อใดถ้าการประพฤติที่เป็นไปทางทางร้ายได้ความมารู้ ความแจ้ว ถงจะเวรร้ายดีอีกหลายร้อยเท่าเพราะจะยังเป็นเครื่องจำใจ เพราะเกิดร้ายมนุษย์ทำบุญไว้ทั้งสิ้น คนที่ใดส่งในโลกย์ที่นั้นถ้าเป็นผลได้ตามประเพณีฉุกกำจัดงานมนุษย์ที่ยังไม่มีกำลังจะฮายแลใด ค้าด้วยฉุกเฉินมีเวลาสำการส่งการ หาที่ วงกา ค้าที่ยากลำบากก็มีแต่จะจารถขึ้นด้วยความง่ายสะดวกทุกวัน ด้วยที่จะทำให้สินค้าขึ้นลงสะดวกได้นั้น ก็เป็นของที่จะให้ทำการที่จะเกิดมาขึ้นเป็นหลายประการ แต่ดูเหมือนจะต้องการจัดการถาวรกันจึงจะเห็นว่ากิจนั้นจะเป็นสำเหร็จได้ ข้าพเจ้าเจ้านายใจโดยความเห็นว่าการจะจัดต่อจัดการในบันทัดตลอดมา จึงจะไม่เป็นหลนเป็นถ้วนถ้าแต่ การเรือเมล์ทางลำน้ำถงนี้ เมื่อเสร็จได้ในระยะนี้ก็จะเป็นการถาวรอย่างยิ่ง

อนึ่งเมื่อจัดการเมล์ขึ้นลงได้แล้ว ก็ควรจะคิดทำทางแนะนำเป็นหนทางที่จะรับ–

รวบรวมสินค้า ให้เป็นตามลำดับเป็นแบบขึ้น การนี้จะให้ราษฎรตั้งต้นก็ยังจะไม่เป็นทาง ถึงจะ เก็บเงินก้อนน้อยเป็นครั้งคราวอยู่ดังนั้นสินค้าก็ต้องจะไม่มีพอขึ้นลงเสมอได้ ถ้าสินค้าไม่พอบรรทุกขึ้นลงก็จะเสียเวลาที่จากราวจะผิดการรถเนียบไป เมื่อรถขึ้นเปล่าลงเปล่าแล้วจะเป็นที่ตกใจ ลาวว่าเสียไปเปล่าไม่มีประโยชน์ ไหนเลยจะคิดถึงการยาวว่าจะเป็นประโยชน์ต่อยาวนานการเป็นดังนี้ก็ควรจะตั้ง โรงสินค้า มีผู้ซื้อถั่วลงเป็นเจ้าก่อน การก็เป็นแต่คิดได้ลาวว่าจะไม่เป็นทางถูกจะเห็นว่ามากไป ถึงได้กำไรมากก็ขาดทุนมาก ก็จะต้องการที่ได้ ที่เป็นทางเงินนั้นจะได้บังคับที่จะได้การยาวมิให้เห็นก็ต้องจะเพียงตามทางธรรมดาเดิม

อีกประการหนึ่งที่ว่าค้าขายนั้นก็ยังจะไม่มีกำไร การนี้ยังกระจายอยู่ไม่แน่ว่าผู้ใดจะตั้งราชการเป็นผลได้ เป็นแต่ว่าเจ้ากับประมาณก็ถ้าจะบำรุงการก็ควรจะตั้งเป็นแบบอย่างที่ดี ทั้งสองประการจึงจะเป็นสิ่งที่ต่อไปได้ แลจะต้องทำอย่างไร การก็หาถึงเมืองพิไชยศกาลกลอกกันด้วย

แต่การเรือเมล์นี้ ข้างเจ้าจะได้ลองให้ทำตามซึ่งได้ทำจัดไว้ไปแจ้ง ทั้งข้างเมล์นั้นก็จะลองดู เพื่อได้บุญบากันเจ้าราชการอย่างจะเปิดให้เดินได้เมื่อใด จึงจะเรียบร้อยลงไปให้ทราบภายหลัง การนี้ถ้ามีผู้มีเจ้าของตั้งการขึ้นได้ต่อการแล้ว ก็คงจะไม่เสียประโยชน์ดูเหมือนจะเจริญได้ตามประเทศอื่น เพราะผลดีเป็นการยืดยาวไปอีกนั้นให้ทาวคงจะเป็นที่สำนึกประการแล้ว เพราะจะมีเรือแลข้างเมล์ตามซึ่งกะการไว้นั้นก็ควรจะต้องบำรุงการสินค้าให้เกิดผลทัน จึงจะอาศัยซึ่งกันเป็นการเจริญได้ทั้งสองประการ เมื่อสินค้าเจริญได้แล้วก็คงจะไหลลงไปถึงกรุงเทพฯ ทั้งสิ้น เป็นผลเพราะด้วยความที่ตลาดนั้นเป็นแน่

11. การที่จะตั้งตำบลขึ้นให้แข็งแรง

ซึ่งเริ่มการจัดเมืองงอยจะสร้างห้องมีเจ้าหน้าที่บนหนทางให้เป็นภูมิลำเนาดีขึ้นแลจะเป็นตำบลหนึ่ง ทั้งเป็นท่าสินค้าหัวต้นทั้งตกลงเป็นตำบลรายยากลางในลำน้ำ ตำบลเมืองงอยเป็นที่สมควร เป็นอย่างที่จะเป็นเจ้าตลาดได้ การที่เริ่มการมีการทำห้องเป็นต้นก็ได้ลงมือแล้วแต่ตำบลที่ได้ทำไว้ทำแบบประการใด ข้าพเจ้าจะได้ไตร่ตรองสิ่งการนั้นตามแบบแผนให้ตามสมควร เพราะต้องมีทหารประจำอยู่เสมอจะถอนไปได้เป็นอันขาดและราชการได้ด้วยกว่าจะเสร็จ ถ้าการจะจัดให้เมืองผล [illegible] แล้ว เมืองงอยควรต้องตั้งอีกตำแหน่งหนึ่ง และเวลาต้องเกินถึงด้วย เพราะสินค้ามีกำบานมา—

แก่หัวเมืองทั้งปวง ครั้งไหนจะหายอย่างมากมายเหมือนน้ำทุ่งทั้งปีน เมืองงอยเปนท่าแลกกลางต่อเนื่องให้เปนภูเขาเพาะที่สมควรทั้งจะเปนประโยชน์ในการรักษาอันตรายด้วยไทยทั้งเดินได้ถนนในเมืองมีทางไว้ไปด้วย การนี้ถ้าจะเริ่มต่อไปในเร็ว ๆ นี้ข้าพเจ้าจะให้จ้างจีนกรปลาขึ้นไปเร่งรีบการ แลให้ตรวจทางขึ้นไปถึงเมืองจุน แลถ้านทางที่ต่อสีหสองโมนา จะได้จัดการไปลงแม่ที่จะรักษาคนเข้าออกแล้วบำรุงสินค้าให้ตกมาเมืองงอยต่อไปในประเทศนั้น ให้เปนเรื่องลงที่ไปทาง แควรแก่เวลาอย่างที่ต้องจะหาได้นั้น

อนึ่งที่ปากวายอีกตำบลหนึ่งจึงได้จัดให้ต่างบ้านก็ไปตั้งอยู่จะจัดให้เปนตำบลใหญ่ขึ้น ด้วยปากวายนี้เปนท่าสำคัญที่จะเปนทางเมืองพิไชย แลการสินค้าจะนำไปเมืองอุตรดิตถ์ก็จะต้องพักที่นี่ แลเปนท่าสำคัญของทางรถการตำบลหนึ่ง เปนการการรักษาแม่น้ำกรุงเทพฯ จะออกทรัพย์ทำการเริ่มที่เมืองพิไชยก็ได้ เพราะเปนแถวฝั่งเดียวกัน ทำให้สถานเมืองท่าของพิไชยการ แลการออกไปขายจะนองภายจะขึ้นลงที่นั้นต้องจัดควรจะเปนตำบลหนึ่งในฝ่ายนั้นไม่ได้ ถ้าจะจัดแบ่งต่างทางพิไชย แต่ว่าที่ปากวายเปนที่การรักษา การนี้ได้ตรองไว้แล้วข้าพเจ้าจะได้จัดการให้ตามควรทำนั้นไว้ การเจริญทั้งปวงทรัพย์ประหยัดทั้งปวง แลอุทานุกามสมการที่ราชการจะจัดการการทั้งปวงจะไม่ตัดเสียเลยว่า การที่ควรนั้นจะไม่เปนประโยชน์ ด้วยเห็นตู้ที่กันควรเหนกลัวว่าควรนั้นทุกประการ

12. การโยธาต่าง ๆ ในหัวเมือง

การก่อสร้างที่มีอยู่เจ้าหลวงพระบางที่ได้ทำลงเปนต้น การนั้นก็ใหญ่ยืดยาวมากนานปีจึงจะบริบูรณ์ได้ ดังนั้นก็คงต่อคราวเปนไปตามเวลาที่จะสำเร็จ การวังหนึ่ง แลถนนหนทางในเมืองทั้งสองข้างนั้น ตัดตรงที่เปนถนนใหญ่ 4 สาย แลทางเล็กน้อยก็ได้ทำเปนเค้าแล้ว การที่ไม่เรียบร้อยโดยเร็วได้ ก็เพราะที่ดินไม่เรียบสูง ๆ ต่ำ ๆ แลเปนศิลาต่าง ถึงดังนั้นก็เปนเค้ามูลแก่บ้านเมืองขึ้นมาก การที่จะสำเร็จถ้านาไปถึงแล้วไม่การจะกล่าวว่าเปนการขัดขวางอันใด มีกำลังเมืองกาเท่าใด การโยธาที่อาจเต็มบริบูรณ์ตามมาตรหมายของได้เท่าที่ได้จัดเริ่มการไว้ทุกประการตามสมการของเวลาในเรื่องการที่เปนการสำคัญสำเร็จได้แล้ว มีการเท่าที่ลงเจริญพวกพลเกษตรรวบรวมผลของบ้านเมืองกาฬสินธุ์บรรณาที่หัวเมืองต่างราษฎร ได้เยี่ยมข้ามมาต่างเมืองใด การนี้ก็คงเปนไปในการบำเหน็จบริบูรณ์เองภายภาคหน้าไปตามสมการ แลจะนิ่งดีเสียก็จะ—

เคราะห์ไปด้วยอาถีจเผาให้เปลืองไปเปล่าก็ไม่ควร เพราะเปนเหตุการทำนุบำรุงแก้บ้านเมืองอยู่ ความอุดหนุนการที่ใต้ท่านได้เริ่มไว้นี้ ถ้าให้เปนการเร็วขึ้นด้วยจรรยาอย่างไรนั้น ขอรับประทานอุดหนุนตามลบการแล้วจะควรเร่งการรถประการใดขา เจ้าไว้ใจว่าการที่เห็นประโยชน์คงจะทราบอยู่ในใต้ท่านทุกประการแล้ว ข้าพเจ้าคงจะได้รับความวุฒิเชื่อจงแนะนำมาภายหลังเปนแก่ภายการโยธา บางอย่างที่ระบายไว้สำเหร็จสำหรับให้ปรากฎแก่บ้านเมืองท่า กรุงเทพฯ มารักษาจึงได้บริบูรณ์ขึ้นนั้น ถ้าจะทำไม่ตลอดไปเสีย ที่ลงแรงไว้ก็จะไม่ปรากฎอันใดแต่จะสูญสิ้นไปทุกสิ่ง การซึ่งกราบเรียนภาวะโต้การณ์ในการนี้ต่อไป

อนึ่งเห็นได้คะเนยว่าวัดในเมือง จวงพระเวงถือจัดวิหารเปนที่ตถึกยประมางทั้งคนทั้งหลายนับถือว่าเปนพระพุทธศักดิ์สิทธิ์ จะถือการซ่อมแซมให้เปนหลักที่ได้ทำนุบำรุงพุทธศาสนาเปนต้นตั้งลงไว้ การนั้นก็คงรอยจะเปนต่อไปประการใด ขอรับประทานอย่าลืมการนี้ด้วยจะได้เปนกองกุศลสืบอายุพระพุทธศาสนายุกาล ให้เปนบุญกิริยาในทางเจริญนภูพารต่อไปในอนาคตเปน และเปนทางของปรัตยุบันด้วย

13. การจัดตำแหน่งตุลาการ

ตำแหน่ง 6 ตำแหน่ง ตุลาการศาลพิจารณาคดี ซึ่งได้จัดการไว้ การนั้นถ้าจะยังไม่ควรตำแหน่ง ตามจัดเพราะในกฎหมายเลือกจะถอคารกับตำแหน่งเปนหัวหน้าได้ ถึงดังนั้นก็เรียกว่าคงจะหาได้ได้ตามตำแหน่ง ข้าพเจ้าจะได้เรียบเรียงที่จัดต่างไว้ส่งไปต่อภายหลัง กำจัดแรงที่ยังเรรวนอยู่บ้างเพราะยังรวมประโยชน์น้อยอยู่ ถ้าการทดลองที่จะไม่มีอะไรก็ต้องเปนการคัด เหตุนี้ปรากฎการใดก็ทราบใต้ท่านแล้ว เมื่อสมควรปรากฎการใดข้าพเจ้าไว้ใจว่าคงจะได้รับพระราชทานแนะนำภายหลัง การซึ่งการนี้จะไม่เปนไปไม่ได้เลย

การตามในครั้งนั้นก็เรียกว่าเร็วไตคงจะแจ้งอยู่ในยอดบาดีนั้นว่า เปนคนเก่าใดแล้ว การที่จะเก็บเงินให้เปนคนกันควรจะเลิกถอนการเกณฑ์ก็จะราษฎรประโยชน์ที่ท่าวพระยาที่เคยให้มาเปนกลางจ่ายเงินเก็บเงินดี ให้ราษฎรกำหนดที่กะไว้ การนี้ที่ออกเก็บไปทันนั้นก็เพราะคนเกณฑ์ไปออกได้เกณฑ์ไปออกที่กะไว้ เพราะสิ่งใดใต้ท่านก็ทราบแล้วถ้าการนี้ต้องทดลองที่ได้กำลังราชการก็เพราะจะขาดไปได้ไม่ต้องคัดเจ้าว่าจะไม่ทอดภายเมืองก็มากอยู่ การนี้ถ้าจะทำไม่ตลอด จะรักษาธรรมเนียมอยู่ในกะ ๆ เกณฑ์ ๆ แล้วถ้าราษฎรจะไม่สงบเปนแน่ คงจะได้ความร้อนแก่คนวิ่งเข้าออกกับคนต่างประเทศถ้าถือความไม่จริงไม่ซั่น เพราะมันมาอยู่นี้แต่การจ้างโปรยปรายเปนอย่างเกณฑ์ไหนจะดีไปดีกว่าก็คงจะว่าการจ้างได้เปนดี การบ้านเมืองก็ต้องจัดทางนี้จึงจะเปนที่หนักอกเปนอย่างยิ่ง ข้าพเจ้ากราบ—

เรียนโดยย่อแต่การที่การระวังเวลานี้ ในสิ่งใดที่จะเปนการป้องกันไว้เพราะเกรงเหตุเช่นว่า ก็การจะแนะนำจึงต้องเปนสันนิษฐานเท่านั้น แต่กรณีซึ่งได้จะการไปภายหน้านั้นก็เปนเหตุจากความเห็นแห่งข้าพเจ้าที่จะกราบเรียนได้ ด้วยเปนการใหม่อย่างเช่นเก่า (ห. ๆ) ยากต้องอาไศรยเทียบเคียงดูว่าจะเปนอย่างไร ที่เปนแล้วก็การระวังป้องกันเสียก่อนที่เกิดเหตุแล้วมักจะเปนเช่นนั้น

ซึ่งผู้ใหญ่บ้านแลกำนันราษฎรที่อยู่ในเมืองหลวงพระบางนาอยู่ถึงห้าสิบร้อยคนก็ดีมาก ที่เข้ามาอยู่แก่คนซึ่งจะเปนเวียงใหม่ก็มากคนพวกนี้ยังไม่มีหลักฐานอันใด ควรจะตราปราการให้ถูกควรจะถือกันไว้ เพราะเมืองไทยเมืองลาวแลเปนผู้ใหญ่ขาวผู้น้อยต่างกันทั้งสิ้น จะไม่ทราบว่าเปนคนฝ่ายใดพวกใด ถ้าจะขยายกันไปก็จะเกิดส้องแยกขึ้นในบ้านเมืองเปนอันมากเหตุนี้ให้ท่านคงจะทราบทุกปราการแล้ว จะการปราการใดในการการแล้วที่จะให้สมควรก้าวการนี้

ซึ่งข้าพเจ้าขอรับประทานความเห็นแลคำแนะนำนั้น ถึงที่สุดโดยประสงค์จะได้รับความแนะนำแลความคุ้มครองซึ่งจะได้รับราชการต่อไป ที่การใดข้อใดเปนการควรแล้วแต่ข้อหนึ่งก็ดี ข้าพเจ้าหวังใจว่าที่การนั้นจะได้รับความกรุณา แลแนะนำอุดหนุนในสิ่งที่สมควรตามกฎหมายราชการทุกปราการว่าจะได้เปนบันทึกสารซึ่งข้าพเจ้าผู้จะได้ครองพระเดชพระคุณต่อไปให้สมควรแก่กำลังจะเปนไปได้ ข้าพเจ้าได้ถือเอาโอกาสอันควรนี้ ขอแสดงความนับถืออันสูงแลอยู่ในบังคับความแนะนำอุดหนุนของท่านการแล้วแต่จะโปรด

พระ[illegible]านุรักษ

ภาคผนวก ฌ

หนังสือสัญญาเช่าโรงเรือนระหว่างไทยกับฝรั่งเศส
ในนครจำปาศักดิ์ พ.ศ. 2435

หนังสือสัญญาเช่านี้ทำที่เมืองนครจำปาศักดิ์

เมื่อวันที่ ....

ตรงกับวัน ....

ในระหว่าง ..... ข้าหลวงสำหรับเมืองนครจำปาศักดิ์และเขตแดนลาวแจเขมรฝ่ายทิศ-กะวันออกแลเจ้านครจำปาศักดิ์ เจ้าอุปราช เจ้าราชวงษ์ เจ้าราชบุตร เมืองนครจำปา-ศักดิ์ (ซึ่งต่อไปนี้เรียกว่า ผู้ให้เช่า) ฝ่ายหนึ่ง มองซิเออรฺาุศภาวคอมเรคนในบังคับฝรั่งเศส (ซึ่งต่อไปนี้เรียกว่า ผู้ถือเช่า) ฝ่ายหนึ่ง

เจ้านครจำปาศักดิ์ได้ปลูกสร้างบ้านเรือนโรงสำหรับเช่าพักในที่ฟากตะวันตก ถนนเมืองนครจำปาศักดิ์ 2 หลังรวม 4 หลัง เมื่อปลูกสร้างขึ้นแล้วเรือนเช่านั้นเป็นทรัพย์ของผู้ให้เช่าซึ่งเป็นผู้แทนของเคาเวอนแมนต์ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม แลผู้ถือเช่าได้ตกลงทำสัญญาเช่าเรือนแลโรงซึ่งกล่าวมาแล้ว ตามกำหนดสัญญาดังจะได้กล่าวต่อไปภายหลัง

หนังสือสัญญานี้มีข้อความดังจะกล่าวต่อไปนี้

ข้อ (1) ผู้ให้เช่ายอมให้ผู้ถือเช่าผู้รับจำหน่ายมรฤกตามกฎหมายแลผู้รับอำนาจของผู้ถือเช่า ๆ ไปโดยสัญญานี้มีบ้านเรือนฟากถนนฝ่ายตะวันตกมีที่ดินยาวตามถนนยี่สิบสี่วาศอกหกนิ้ว ด้านกว้างยี่สิบสามวาศอกคืบ มีรั้วสี่ด้านล้อมรอบเป็นอาณาเขต มีเรือนในตำบลนี้สองหลัง

1.1 สรรพเรือนหลังหนึ่งแบ่งออกเป็น 7 ส่วน ๆ ละ 6 ศอก ขื่อยาว 9 ศอก ฝาในประทานสูง 8 ศอก พื้นทำด้วยไม้ไผ่ตั้งแต่ดินถึงพื้นสูง 3 ศอก 10 นิ้ว มีเฉลียง 4 ด้าน เฉลียงยาวตามเรือน 12 วา 3 ศอก 4 นิ้ว เฉลียงกว้างตามสกัดเรือน 4 วาศอก เฉลียงจากร่วมประทานในกว้างด้านละ 4 ศอกคืบ 3 นิ้ว ฝาในประทานกับเพดานแลฝาเฉลียงทำด้วยไม้เอี้ย เสาในประทานไม้แก่นรอบสามกำ เสาเฉลียงไม้แก่นใหญ่รอบ 2 กำกึ่ง อกไก่แปลน แปหัวเสารอดพรึงขื่อทำด้วยไม้จริงเครื่องผูก หลังคามุงไม้เอี้ย

1.2 หลังที่หนึ่ง แบ่งออกเป็น 3 ห้อง ๆ ละ 5 ศอกคืบ ขื่อยาวศอกคืบ ฝาในประทานสูงสี่ศอกคืบ ฝาทำด้วยไม้เอี้ยแต่ดินถึงพื้นสูง 3 ศอก พื้นทำด้วยไม้ไผ่ เสาใน-

ประทานใหญ่รอบ 3 กำ อกไก่แปลนแป้นหัวเสารอดพึงซื้อทำด้วยไม้จริงเครื่องผูกหลังคา มุงแฝกที่บ้านฟากถนนฝ่ายตะวันออกยาวตามถนน 31 วา 4 นิ้ว กว้างตั้งแต่ถนนถึงฝั่งโขง 20 วามีรั้วล้อม 3 ด้านเป็นเขตร ในจำนวนนี้มีเรือน 2 หลัง

1.2.1 จรรพเรือนหลังหนึ่งแบ่งเป็น 3 ห้อง ๆ ละ 4 ศอกคืบ ซื่อยาว 8 ศอกคืบ ฝาทำด้วยไม้เฮี้ยสูง 4 ศอก 7 นิ้ว พื้นทำด้วยไม้ไผ่สูงพ้นเหนือดิน 3 ศอกคืบ มีเฉลียง 4 ด้าน ๆ กว้างตามสกัดเรือน 4 วา 2 ศอกคืบ เฉลียง 4 ด้าน ๆ กว้างตามสกัดเรือน 4 วา 2 ศอกคืบ เฉลียงยาวตามเรือน 6 วา เฉลียงจากร่วมประทานในกว้าง 5 ศอกเสาในประทานไม้แก่นใหญ่รอบ 3 กำ เสาเฉลียงไม้แก่นใหญ่รอบ 2 กำกึ่ง อกไก่แปลนแปหัวเสารอดทำด้วยไม้จริงเครื่องผูกหลังคามุงแฝก

1.2.2 เรือนหลังหนึ่งแบ่งออกเป็น 10 ห้อง ๆ ละ 4 ศอก ซึ่งยาว 9 ศอก ฝาในประทานสูง 4 ศอก ฝาทำด้วยไม้เฮี้ยพื้นทำด้วยไม้ไผ่ แต่ดินถึงพื้นสูง 2 ศอกคืบ เสาในประทานรอบ 3 กำ อกไก่แปลนแปหัวเสารอดทำด้วยไม้จริง เครื่องผูกหลังคามุงแฝก ในที่ตามกำหนดผู้ถือเช่ารับจำหน่ายมรฤกตามกฎหมาย และผู้รับอำนาจของผู้ถือเช่ารับสัญญาเช่าตั้งแต่วันซึ่งมีในหนังสือสัญญาเช่นนี้ไปเป็นเดือน ๆ ตามเดือนปติทิน แลยอมเสียเงินค่าเช่าแลประพฤติการตามข้อสัญญาต่อไปนี้

ข้อ (2) เงินค่าเช่าที่บ้านเรือนแลโรงซึ่งกล่าวนี้ กำหนดวันละหนึ่งบาทแลผู้ถือเช่าจะต้องเสียแก่ผู้ให้เช่า ฤาผู้แทนของผู้ให้เช่า เมื่อถึงกำหนดสิ้นเดือนแล้ว แลจะต้องให้ไปรับเงินค่าเช่าแก่ผู้รับเช่าถ่าย

ข้อ (3) ผู้ให้เช่าจะต้องซ่อมแซมเรือนซึ่งกล่าวมาแล้วเสมอเป็นการจำเป็นต้องซ่อมแซม เมื่อเวลาผู้ถือเช่ามาขอให้ซ่อมแซม แต่ผู้ให้เช่าจะไม่ต้องจำเป็นสร้างเรือนขึ้นอีก ฤาจะไม่ต้องรับใช้เมื่อเวลาเกิดอัคคีไฟไหม้เรือนนั้นขึ้น

ข้อ (4) ที่ดินภายนอกรั้วซึ่งเป็นถนนทางเดินระหว่างบ้านทั้งสองซึ่งอยู่มือเช่าอยู่นั้น เป็นที่กว้าง 5 วา เป็นถนนเมืองนครจำปาศักดิ์หาใช่ที่เช่าไม่ ราษฎรจะเดินไปมาเวลาใด ๆ ก็ได้ ผู้ถือเช่าจะไม่เป็นที่ขัดขวางห้ามปรามอย่างหนึ่งอย่างใด

ข้อ (5) ผู้ถือเช่ากับลูกจ้างทั้งหลายจะต้องประพฤติปฏิบัติตามข้อหนังสือสัญญาตามกฎหมายธรรมเนียมของฝ่ายสยาม ถ้าแลมิประพฤติตามดังนั้น จะไล่เสียจากบ้านเรือนเช่าทั้งสิ้นฤาส่วนหนึ่งในทันทีได้

ข้อ (6) ผู้ถือเช่าต้องใช้เรือนที่เช่านั้นเป็นที่ไว้สินค้าของที่พักอาศัยของตนแลคนลูกจ้างซึ่งตนได้จ้างไว้รับการงานของตนแลประพฤติการค้าขายอย่างเดียว แลไม่ให้ใช้ในการอื่นแลจะไม่ทำ ถูกอนุญาตยอมให้ผู้อื่นทำในจังหวัดที่บ้านเรือนเช่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งจะเกิดอันตรายฤาความรบกวนต่อคนที่อยู่ใกล้เคียงให้เป็นที่เสียผลประโยชน์ของบ้านเมือง

ข้อ (7) เมื่อผู้ถือเช่าจะไปจากเมืองนครจำปาศักดิ์ เพื่อเหตุใดเหตุหนึ่งฤาในเวลาใดเวลาหนึ่ง ในระหว่างสัญญาเช่ายังคงใช้อยู่จะตั้งผู้ใดทำการแทนตัวก็ได้ในเวลาที่ตนไม่อยู่นั้น

ข้อ (8) เมื่อสิ้นกำหนดเช่าแล้ว ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมิได้แจ้งความให้ทราบกันก่อนแล้ว สัญญาเช่านี้จะต้องถือยังคงใช้ได้อีกเดือนหนึ่งดังที่ว่าไปจนครบสิบเจ็ดเดือน ซึ่งจะมีต่อไปในระหว่างเวลาที่มิได้แจ้งความว่าจะเช่าต่อไปอีกฤาไม่ แต่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะเลิกสัญญาเช่านี้เสียก็ได้เมื่อถึงกำหนดสิ้นเดือน แต่ต้องแจ้งความให้ฝ่ายหนึ่งรู้ล่วงหน้าเดือนหนึ่งก่อนแลถึงวันนี้

ปีคฤษตศักราช ... หนังสือสัญญาเช่านี้จะต้องเลิก ถ้าแลมีประสงค์ ถ้าจะเช่าต่อไปก็ต้องทำหนังสือสัญญาเช่าใหม่

ข้อ (9) สัญญานี้ทำ 2 ฉบับ ๆ หนึ่งเป็นภาษาฝรั่งเศส ฉบับหนึ่งเป็นภาษาไทย ทั้งสองฉบับนี้ความเข้าใจอย่างเดียวกัน แต่ถ้าเกิดข้อสงไสยในความเข้าใจกันแล้ว ฉบับไทยจะต้องถือว่า เป็นฉบับมีความเข้าใจอธิบายถูกต้อง

ข้อ (10) หนังสือสัญญาฉบับนี้เป็นใช้ได้ตั้งแต่วันที่ท่านเคาเวอนแมนต์สยามแลกงสุลเยเนอราล ฝรั่งเศสที่กรุงเทพมหานครได้ตรวจรัติไฟแล้วเป็นต้น[1]

---

[1]กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 62.1/33 <u>พระยาประภากรณ์ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ</u> 28 ตุลาคม ร.ศ. 111

ภาคผนวก ญ[1]

หนังสือสัญญา
กรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส
แต่วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม และท่านประธานาธิบดีรีปับลิกกรุงฝรั่งเศส มีความประสงค์เพื่อจะระงับเสียซึ่งความวิวาท ซึ่งเกิดขึ้นในเวลาที่ล่วงไปแล้วในระหว่างประเทศทั้งสองนี้ และเพื่อจะผูกพันทางไมตรีอันได้มีมาหลายร้อยปีแล้ว ในระหว่างกรุงสยามแลกรุงฝรั่งเศสนั้นให้มั่นคงยิ่งขึ้น จึงได้ตั้งอรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่าย ให้ทำหนังสือสัญญาฉบับนี้คือ

ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม ได้ตั้งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ผู้ได้รับเครื่องมหาจักรี และแกรนด์ครอสส์ไวเซอร์ลิยองคอนเนอร์ ฯลฯ เสนาบดีว่าการต่างประเทศกรุงสยามฝ่ายหนึ่ง

แลฝ่ายท่านประธานาธิบดีรีปับลิกกรุงฝรั่งเศส ได้ตั้งมองซิเออร์เลอชาล์มมาริ เลอมิร์เดอวิเลร์ ผู้ได้รับเครื่องอิสริยาภรณ์แกรนด์ครอสไวเซอร์ลิยองคอนเนอร์ แล จุลวราภรณ์ อรรคราชทูต ผู้มีอำนาจเต็มข้างหนึ่ง และที่ปฤกษาการแผ่นดินอีกฝ่ายหนึ่ง

ผู้ซึ่งเมื่อได้แจกเปลี่ยนตราตั้งมาแก่อำนาจ และได้เห็นเป็นการถูกต้องตามแบบแผนดีแล้ว ได้ตกลงทำข้อสัญญาดังมีต่อไปนี้

ข้อ 1 กอเวอนเมนต์สยาม ยอมสละเสียซึ่งข้ออ้างว่ามีกรรมสิทธิ์ทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดน ณ ฝั่งซ้ายฟากตวันออกแม่น้ำโขง และในบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้นด้วย

ข้อ 2 กอเวอนเมนต์สยามจะไม่มีเรือรบใช้หรือลอยไปไว้ ถ้าไว้เดินในทะเลสาบก็ดีในแม่น้ำโขงก็ดี แลในลำน้ำแยกจากแม่น้ำโขง ซึ่งอยู่ภายในที่กันได้มีกำหนดไว้ในข้อต่อไปนี้

---

[1]กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ต.18.2/5 คำแปลหนังสือสัญญากรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส แต่วันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ. 112

ข้อ 3 กอเวอนเมนต์สยามจะไม่ก่อสร้างค่าย คู ประตูที่อยู่ของทหารในแขวงเมืองพระตะบอง แลเมืองนครเสียมราฐ แลในจังหวัด 25 กิโลเมตร (625 เส้น) บนฝั่งขวาฟากตวันตกแม่น้ำโขง

ข้อ 4 ในจังหวัดที่ได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น การตรวจตราการตระเวนรักษาจะมีแต่กองตระเวนเจ้าพนักงานเมืองนั้น ๆ กับทหารที่ใช้เปนกำลังแต่เพียงที่ว่าเปนแท้ แลทำการตามอย่างเช่นเคยรักษาเปนธรรมเนียมใช้ที่นั้น จะไม่มีพลประจำการพลเกณฑ์สำรองด้วยอาวุธเปนทหารอย่างใดอย่างหนึ่ง ตั้งอยู่ในที่นั้นภาย

ข้อ 5 กอเวอนเมนต์สยามจะรับปฤกษากับกอเวอนเมนต์ฝรั่งเศส ภายในกำหนดหกเดือน แต่วันนี้ไปในการที่จะจัดการเรื่องวิธีการค้าขาย แลวิธีตั้งด่านโรงภาษีในที่ตำบลซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น แลในการที่จะแก้ไขข้อความสัญญา ในมะโรงศก จุลศักราช 1218 คฤษตศักราช 1856 นั้นด้วย กอเวอนเมนต์สยามจะไม่เก็บภาษีสินค้าขาเข้าออกในจังหวัดที่ได้กล่าวไว้ในข้อ 3 แล้วนั้น จนกว่าจะได้ตกลงกัน กอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะได้ทำตอบแทนให้เหมือนกันในสิ่งของที่เกิดจากจังหวัดที่กล่าวนี้สืบต่อไป

ข้อ 6 การซึ่งจะอุดหนุนการเดิรเรือในแม่น้ำโขงนั้น จะมีการจำเปนที่จะทำได้ในฝั่งขวาฟากตวันตกแม่น้ำโขงโดยการก่อสร้างก็ดี การตั้งท่าเรือจอดก็ดี ทำที่ไว้ฟืนแลถ่านก็ดี กอเวอนเมนต์สยามรับว่าเมื่อกอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสขอแล้ว จะช่วยตามการจำเปนที่จะทำให้สดวกทุกอย่างเพื่อประโยชน์นั้น

ข้อ 7 คนชาวเมืองฝรั่งเศสก็ดี คนในบังคับฤาคนอยู่ในปกครองฝรั่งเศสก็ดี ไปมาค้าขายได้โดยสดวกในตำบลซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 เมื่อถือหนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานฝรั่งเศสในตำบลนั้น ฝ่ายราษฎรในจังหวัดอันได้กล่าวไว้นี้จะได้รับผลเปนการตอบแทนอย่างเดียวกันด้วยเหมือนกัน

ข้อ 8 กอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะต้องตั้งกงสุลไว้ในที่ใด ๆ ซึ่งจะคิดเห็นว่าเปนการสมควรแก่ประโยชน์ของคนผู้อยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศส แลมีที่เมืองนครราชสีมา และเมืองน่านเปนต้น

ข้อ 9 ถ้ามีความขัดข้องไม่เห็นต้องกันในความหมายของหนังสือสัญญานี้แล้ว ภาษาฝรั่งเศสเท่านั้นจะเปนหลัก

ข้อ 10 สัญญานี้จะได้ตรวจแก้เปลี่ยนให้ได้ภายในเวลาสี่เดือน ตั้งแต่วันลงชื่อกันนี้

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายซึ่งได้กล่าวชื่อไว้ข้างต้นนั้น ได้ลงชื่อแล ได้ประทับตราหนังสือสัญญานี้ สองฉบับเหมือนกันไว้เปนสำคัญแล้ว

ได้ทำที่พระราชวังกรุงเทพ ฯ ณ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112

(เซ็นพระนาม) เทวะวงษวโรประการ

(เซ็นนาม) เอก เมีร์ เดอ วิเลร์

สัญญาน้อย[1]

ท่านผู้มีอำนาจเต็มในการที่ทำสัญญาทั้งสองฝ่าย ได้จัดการกันตกลงในสัญญาฉบับนี้ บรรดาการทั้งหลายแจ้งความทั้งปวง ซึ่งพึงมาให้เป็นการอันได้กระทำสำเร็จตามหนังสือสัญญาฉบับใหญ่ ซึ่งทำไว้ลงวันนี้ แลตามหนังสืออันติมะกาลที่ได้รับแล้ว เมื่อวันที่ 5 สิงหาคม ที่ล่วงมาแล้วนั้น เป็น

ข้อ 1 ว่า ด่านหลังที่สุดของทหารฝ่ายสยามที่ฝั่งซ้ายฟากตวันออกแม่น้ำโขงนั้น จะต้องเลิกถอนมาอย่างช้าที่สุดภายในเดือนหนึ่งตั้งแต่วันที่ 5 กันยายน

ข้อ 2 บรรดาป้อมค่ายซึ่งมีอยู่ในจังหวัดที่กล่าวไว้ในข้อ 3 ของหนังสือสัญญาฉบับใหญ่ที่ทำไว้วันนี้แล้ว จะต้องรื้อถอนเสียให้สิ้น

ข้อ 3 ผู้ทำการพยายามความร้ายที่ทุ่งเชียงคำ และที่คำม่วนนั้น เจ้าพนักงานฝ่ายสยามจะได้ชำระตัดสิน และผู้แทนกรุงฝรั่งเศสจะได้ช่วยในการตัดสิน แลจะตามดูการลงโทษตามคำตัดสินนั้น กอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสรักษาอำนาจไว้ ในการที่จะเห็นว่าคำตัดสินลงโทษนั้นจะพอสมควรฤายังฤายังไม่เห็นพอแล้ว ก็ขอให้ตั้งศาลซึ่งมีตระลาการผู้ที่กอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะกำหนดพิจารณาด้วยทั้งสองฝ่ายนั้นตัดสินใหม่

ข้อ 4 ว่า กอเวอนเมนต์สยามจะต้องส่งให้ตามใจราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพ ฯ ฤาเจ้าพนักงานฝรั่งเศสที่ชายแดนนั้น บรรดาคนในบังคับฝรั่งเศส คนญวน คนลาว ชาวที่อยู่ฝั่งซ้ายฟากตวันออกแม่น้ำโขง แลคนเขมรผู้ที่ต้องกักขังอยู่ด้วยการเหตุใด ๆ นั้นทั้งสิ้น กอเวอนเมนต์สยามจะไม่ขัดขวางอย่างใดอย่างหนึ่ง ในการที่คนชาวเมืองในฝั่งซ้ายตวันออกแม่น้ำโขงนั้นจะกลับไปบ้านเมืองเดิม

ข้อ 5 ว่า บางเบียนแห่งทุ่งเชียงคำกับพวกพ้องของเขานั้น เจ้าพนักงานกรมท่าผู้หนึ่งจะได้นำไปส่งยังสถานราชทูตฝรั่งเศส ณ กรุงเทพ ฯ พร้อมกับธงฝรั่งเศส แล เครื่องอาวุธซึ่งเจ้าพนักงานสยามได้จับไว้นั้น

ข้อ 6 กอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสจะได้ตั้งอยู่ต่อไปที่เมืองจันทบุรีจนกว่าจะได้กระทำ

การ

---

[1] กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ต.18.2/5 สำเนาสัญญาน้อย วันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ.112

สำเร็จตามข้อความในหนังสือสัญญานี้ แลเป็นจนกว่าจนถึงเวลาที่เลิกทหารออกจากเมืองเขมร และเป็นการจัดเรียบร้อยทั้งฝั่ง ซ้าย จากตะวันออก แลฝั่งขวา จากตะวันตก เพียงจังหวัดที่กล่าวไว้ในหนังสือสัญญาฉบับใหญ่ที่ทำไว้วันนี้ข้อ 3 นั้น

ฝ่ายราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่าย ได้ลงชื่อแลได้ประทับตราหนังสือสัญญาน้อยนี้ไว้เป็นสำคัญแล้ว

ได้ทำไว้ต่อหน้ากันที่พระราชวังหลวงกรุงเทพ ฯ ณ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 112

(เซ็นพระนาม) เทวะวงษวโรปการ

(เซ็นนาม) เลอ เมียร์ เดอ วิเลร์

บันทึกวาจา

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ทรงคิดว่าจะเลิกถอนด่านบางแห่งที่อยู่ไกล ๆ นั้นไม่ทันในวันที่ 5 ตุลาคม ด้วยมีสิ่งมีอันที่จะทำไปไม่ได้จริง ๆ อยู่

ท่านมองซิเออร์ เจอร์ มิร์ เดอ วิเลร์ ตอบว่า เป็นอันพอสมควรแล้วที่ควรเวอรเมนต์สยามจะขอเวลาให้เลื่อนเวลาไปอีก บอกชื่อตำบลด่านกับเวลาที่สุดเสียขณะเมื่อได้ชี้แจงได้เห็นเหตุอันสมควรว่าจำเป็นต้องช้าไปอีกเมื่อใด ก็คงจะยอมตกลงให้เลื่อนเวลาเมื่อนั้น

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ทรงถามว่า ความในข้อ 2 นั้น รักจูงไปถึงต้องรื้อป้อมปราการโบราณที่ไม่ใช้แล้ว และที่ไม่ใช้สำหรับทหารมานหลายปีนานแล้ว และในที่มีลักษณะสำคัญในพงษาวดารเหมือนอย่างเช่นกำแพงเมืองพระตะบองเป็นต้นนั้นด้วยฤๅ

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า วันป้อมค่ายกูนั้น ต้องเข้าใจว่าการก่อสร้างสำหรับกับการทหารซึ่งจะใช้ต่อสู้ได้เท่านั้น ไม่ได้เลงเอาถึงกำแพงเมืองซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในพงษาวดาร

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ทรงถามว่า ศาลสำหรับอุทธรณ์ความตามข้อ 3 นั้น จะตั้งที่แห่งใด

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า ศาลนี้ก็จะตั้งในกรุงเทพ ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ทรงถามว่า คำว่าศาลปนกันนั้น หมายความอย่างไร

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า กล่าวถึงศาลซึ่งมีตระลาการไทยกับฝรั่งเศส

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ทรงเห็นว่า ความข้อนี้—

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ฝ. 18.2/5 สำเนาบันทึกวาจา ลงวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ. 112

ก็จะเป็นเหตุที่ให้เกิดไทยเองนั้นไปเสียจากกระบวนการของงานตามธรรมดาที่ว่าเข้ามา

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า กรุงสยามเป็นเมืองที่มีอำนาจจำกัด และการอันนี้ก็ไม่ได้คิดทำขึ้นอย่างใหม่ ด้วยมีการปักกันตั้งอยู่เสียก่อนแล้ว

ในความข้อ 5 สัญญานั้นนี้ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ทรงถามว่า บางเบียนได้เข้าไปอยู่ในแดนฝรั่งเศสเสียแล้ว และเป็นการเป็นดังนี้ จะให้เจ้าพนักงานเอาตัวไปส่งยังราชทูตฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ ก็ไม่ได้

อรรคราชทูต ผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า ถ้าบางเบียนเข้าไปอยู่ในแดนฝรั่งเศสแล้ว ความข้อนี้ก็ไม่ต้องเป็นตามอยู่เอง การที่ยังยืนความข้อนี้ได้ ก็เพราะเป็นการจำเป็นที่กอเวอนเมนต์สยามจะต้องทำให้เห็นจริงว่าคนผู้นี้ได้กลับเกินไปจริงแล้ว เหตุนี้ พระเจ้าน้องยาเธอจะต้องทรงมีหนังสือต่างหากให้ทราบว่า แต่ที่ตามเวลาใดที่บางเบียนได้ออกไปจากแดนสยาม เพื่อที่จะได้ทราบได้ว่าไปอยู่ ณ แห่งใดด้วย ความข้อนี้ต้องใช้ได้ในหัวจ่าม แลทหารญวนนั้นด้วยเหมือนกัน ถ้าบางเบียนแลพวกไม่ไปยังถิ่นฝรั่งเศสอื่น ๆ นั้น ยังอยู่ในกรุงสยามแล้ว ข้อความนี้ก็เป็นอันใช้ได้

ในความข้อ 6 นั้น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ทรงขอให้อธิบายความให้กว้างการส่งเสบียงอาหาร

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า กอเวอนเมนต์จะงดความข้อนี้ไว้ เพื่อว่าจะเกิดความยุ่งยากรำคาญใจ ซึ่งคนไทยจะได้ก่อเหตุขึ้น

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ทรงคิดว่า ตามความที่ว่านี้ก็จะมีผู้หาเหตุกล่าวอยู่ได้เสมอว่า การยังไม่ลงเรียบร้อยว่าคนไทยไปก่อนการนั้นขึ้น

มองซิเออร์ เลอ มีร์ เดอ วิเลร์ ว่า หนังสือสัญญาทางไมตรีและสัญญาน้อยนี้ ทำด้วยความเชื่อกันโดยสุจริต แต่ว่าความสำคัญที่เชื่อกันโดยสุจริตนี้ ย่อมเป็นใหญ่ในกิจการงานของผู้มีอำนาจเต็มสำหรับรักษาสัญญา และว่าถ้าได้เถียงกันในความเชื่อโดยสุจริตแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะปรึกษาหารือกันได้อยู่เอง

กรมหลวงทรงถามว่า จะยังเอาไว้ว่าไม่ต้องว่าจะเลิกถอนไปจากจันทบุรี ในเวลาเมื่อทหารไทยได้เลิกถอยกลับคืนมาหมดแล้ว

มองซิเออร์ เดอร์ บีร์ เลอ วิเลร์ ตอบว่า ยังไม่ได้ก่อน การบัดแรก คอเวอนเมนต์ ฝรั่งเศสต้องให้เห็นจริงว่า คอเวอนเมนต์สยามได้กระทำให้สำเร็จตาม ข้อความในหนังสือสัญญาอันทิมะกาลนั้นเสียก่อน

กรมหลวงเทวะวงศ์ถามว่า จะให้ทำอย่างไรจึงจะเห็นความจริงของคอเวอนเมนต์ สยามเพื่อว่าจะได้ถึงเวลาเลิกถอนไปจากจันทบุรีนั้น

มองซิเออร์ เดอร์ บีร์ เลอวิเลร์ ตอบว่า คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสไม่มีความ ประสงค์ที่จะรักษาเมืองจันทบุรีไว้ แต่ว่าประโยชน์ที่หมายของฝรั่งเศสนั้น ก็มีแต่จะเร่ง ให้ทำการให้แล้วแก่กันเร็ว เพื่อที่จะไม่ได้เปลืองเงินที่ใช้ในการตั้งอยู่ที่นั้น แต่ว่าการอันนี้ก็ย่อมอาไศรยความเชื่อกันโดยสุจริตเท่านั้น

เขียนที่พระราชวังสราญรมย์กรุงเทพ ฯ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112

(เซ็นพระนาม) เทวะวงษวโรปการ

(เซ็นนาม) เลอเมียร์ เดอ วิเลร์

ภาคผนวก ฎ[1]

อนุสัญญา

ทำเมื่อวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 (ค.ศ. 1902)

ระหว่าง

รัฐบาลแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศส และรัฐบาลของสมเด็จพระราชาธิบดี

พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย

ประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศส และสมเด็จพระราชาธิบดี พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย มีความปรารถนาในอันที่จะยังความสัมพันธ์ทางไมตรีระหว่างรัฐทั้ง 2 ให้แน่นแฟ้นและแน่นอนยิ่งขึ้น และเพื่อระงับบรรดาข้อยุ่งยาก อันเนื่องมาจากการตีความสนธิสัญญา และอนุสัญญาลงวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893) จึงได้ตกลงทำอนุสัญญาใหม่ และเพื่อการนี้ ได้แต่งตั้งผู้มีอำนาจเต็มแต่ละฝ่ายคือ

ฝ่ายประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศส

ม. เทโอฟิล เดลกาสเซ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝรั่งเศส รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ฯลฯ และ

ฝ่ายสมเด็จพระราชาธิบดี พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย

พระยาสุริยานุวัตร อัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็มประจำประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศส ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ปฐมาภรณ์ มงกุฎไทย กรังด์ ออฟฟิซิเอร์ เดอลา เลจิยอง ดอนเนอร์ ฯลฯ

ผู้ซึ่ง เมื่อได้แจ้งหนังสือมอบอำนาจเต็มให้แก่กัน และตรวจเห็นว่าเป็นไปตามแบบที่ดี และถูกต้องแล้ว ได้ทำความตกลงกันในบทต่อไปนี้

---

[1] กรมสนธิสัญญา และกฎหมาย สนธิสัญญา และความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทย กับต่างประเทศ และองค์การระหว่างประเทศ เล่ม 2, หน้า 143 - 147.

ข้อ 1

1. เขตต์แดนระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชานั้น เริ่มตั้งแต่ฝั่งซ้ายของทะเลสาบจากปากน้ำสตุงโรลูส และดำเนินตามเส้นขนานไปทางทิศตะวันออกจนจดแม่น้ำแพรกกัมพงจาม ต่อจากนั้น เขตต์แดนเดินขึ้นไปทางทิศเหนือ บรรจบกับเส้นดิ่งของจุดที่เป็นเขตต์แดน และเส้นดิ่งที่บรรจบกันนี้ ไปจนถึงทิวเขาพนมดงแรก จากนั้นไป เส้นเขตต์แดนเดินตามเส้นแบ่งสันปันน้ำระหว่างลุ่มน้ำเสนและแม่น้ำโขงข้างหนึ่ง กับลุ่มน้ำมูลอีกข้างหนึ่ง และไปบรรจบถึงทิวเขาพนมผาแดง แล้วจึงตามเส้นยอดเขานี้ไปทางทิศตะวันออก จนถึงแม่น้ำโขง เหนือจากจุดนี้ขึ้นไปลำแม่น้ำโขงยังเป็นเขตต์แดนของราชอาณาจักรไทย ตามข้อ 1 แห่งสนธิสัญญาฉบับลงวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893)

2. ในส่วนที่เกี่ยวกับเขตต์แดนระหว่างเมืองหลวงพระบางฝั่งขวา และจังหวัดเมืองพิชัยกับเมืองน่านนั้น เขตต์แดนเริ่มจากที่ที่ลำน้ำโขงและลำน้ำเหืองร่วมกันและไต่ไปตามเส้นยอดเขาที่แบ่งลุ่มน้ำเหืองและลำน้ำโขงไปทางทิศตะวันตก จนถึงเส้นแบ่งลำน้ำระหว่างลุ่มน้ำโขงและลุ่มน้ำเจ้าพระยา จากตรงนี้ไปทางทิศเหนือ เส้นเขตต์แดนเดินตามเส้นเนินซึ่งตั้งอยู่ระหว่างลุ่มน้ำทั้ง 2 นี้ จนถึงต้นน้ำของลำน้ำ ซึ่งไหลมาจากทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ไปลงรวมกับลำน้ำเงิน แล้วไปตามลำน้ำที่ว่านี้และลำน้ำเงินทั้งสาย จนถึงที่ที่ลำน้ำนั้นรวมกับลำน้ำทางเ[illegible]ก ต่อจากนี้ เขตต์แดนวิ่งย้อนกลับมาตามลำน้ำบ่อเลือก จนถึงเส้นเนินระหว่างลำน้ำระหว่างลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและลุ่มแม่น้ำโขง และเดินตามเส้นนี้ไปทางทิศตะวันตกจนถึงลำน้ำกอนแล้วจึงตามลำน้ำนี้ไปจนถึงลำน้ำโขง

3. อย่างไรก็ดี เป็นที่เข้าใจกันว่า อนุสัญญาฉบับนี้เป็นเกี่ยวกับสนธิสัญญา และอนุสัญญาฉบับ พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893) ไม่เปลี่ยนประเพณีสัมพันธ์ซึ่งมีอยู่ระหว่างสมเด็จพระราชาธิบดีพระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย กับดินแดนเมืองหลวงพระบางส่วนที่อยู่ ณ ฝั่งขวาของลำน้ำโขง

ข้อ 2

ในขณะเดียวกันที่รัฐบาลไทยจะได้มอบเมืองมโนไพรกับเมืองจำปาศักดิ์ (และโดยทั่วไป ดินแดนซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของเขตต์แดนที่ได้บ่งไว้ในข้อ 1 วรรค 1) ให้แก่เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศส กองทหารฝรั่งเศสก็จะได้ยกออกจากเมืองจันทบุรี ซึ่งได้ยกไป–

ชั่วคราวตามความในข้อ 6 แห่งอนุสัญญาฉบับลงวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893)

บรรดาข้อจำกัดต่าง ๆ ที่ได้ตั้งไว้ในข้อ 3 และข้อ 4 แห่งสนธิสัญญาฉบับลงวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893) เป็นอันยกเลิก อย่างไรก็ดี ในเรื่องพระราชอำนาจแห่งพระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทยในการบังคับบัญชากองทหาร ซึ่งจะส่งไปหรือที่จะตั้งประจำการอยู่ในลุ่มน้ำโขงของไทยนั้น จะต้องเป็นกองทหารสัญชาติไทย บังคับบัญชาโดยนายทหารสัญชาติไทย จะมีข้อยกเว้นนอกจากนี้ก็แต่เพียงตำรวจภูธรไทย ซึ่งในขณะนี้มีนายตำรวจเดนมาร์กบังคับบัญชาอยู่ ในกรณีที่รัฐบาลไทยใคร่จะเปลี่ยนนายตำรวจเหล่านี้ ให้เป็นนายตำรวจชาวต่างประเทศ ซึ่งมีสัญชาติอื่นแล้ว รัฐบาลไทยจะต้องทำความตกลงกับรัฐบาลฝรั่งเศสก่อน

ข้อ 4

ในเขตภาคตะวันออกในลุ่มน้ำโขงของไทย ถ้ารัฐบาลไทยประสงค์จะทำการสร้างท่าเรือ ขุดคลอง สร้างทางรถไฟ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางรถไฟที่จะเชื่อมเมืองหลวงกับตำบลหนึ่งตำบลใดในลุ่มน้ำโขงนี้) รัฐบาลไทยจะทำความตกลงกับรัฐบาลฝรั่งเศส ในเมื่อไม่สามารถกระทำกิจการเหล่านั้นได้โดยลำพังคนไทยและทุนทรัพย์ของไทย

ในส่วนที่เกี่ยวกับการใช้ท่าเรือ คลอง ทางรถไฟ ในลุ่มน้ำโขงตอนที่เป็นของไทยก็ดี หรือในดินแดนส่วนอื่นของราชอาณาจักรก็ดี เป็นที่ตกลงกันว่าจะตั้งค่าธรรมเนียมให้แตกต่างกันอันเป็นการขัดกับหลักการเสมอภาคในทางพาณิชย์ ซึ่งได้มีอยู่ในสนธิสัญญาต่าง ๆ ที่ประเทศไทยได้ลงนามไว้นั้นไม่ได้

ข้อ 5

บุคคลที่มีเชื้อชาติเดิมเป็นชาวเอเซีย เกิดในดินแดนที่อยู่ใต้อำนาจโดยตรงหรือภายใต้การอารักขาของฝรั่งเศส เว้นไว้แต่บุคคลที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศไทยก่อนเวลาที่ดินแดนอันเป็นแหล่งกำเนิดของตนได้ตกไปอยู่ภายใต้อำนาจหรือการอารักขาของฝรั่งเศสดังกล่าวแล้ว มีสิทธิได้รับการคุ้มครองจากฝรั่งเศส และจะขึ้นทะเบียนเป็นบุคคลในสังกัดฝรั่งเศสได้ ณ สถานทูตหรือสถานกงสุล และสถานรองกงสุลแห่งสาธารณรัฐในราช—

อาณาจักรไทย ความคุ้มครองของฝรั่งเศสจะได้แก่บุตรของบุคคลเหล่านี้ แต่จะไม่ขยายไปถึงหลาน

เขมรกัมพูชาในประเทศไทยยังคงอยู่ภายใต้บทบัญญัติในข้อ 5 แห่งสนธิสัญญาฉบับลงวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1867)

ข้อ 6

1. บัญชีคนในความคุ้มครองของฝรั่งเศส ซึ่งมีอยู่ในขณะนี้ จะได้รับการแก้ไขจากเจ้าหน้าที่กงสุลฝรั่งเศส ให้เป็นไปตามบทกฎเกณฑ์ที่ได้วางไว้ในข้อก่อนนั้น และจะได้ส่งให้รัฐบาลไทย ซึ่งจะมีสิทธิตั้งข้อสังเกตคัดค้านในการลงทะเบียนรายใดที่เห็นว่าไม่เป็นการถูกต้องได้ เจ้าพนักงานฝรั่งเศสจะได้นำกรณีที่ได้แจ้งให้ทราบนี้ขึ้นพิจารณาใหม่อีกครั้งหนึ่ง

2. คนเอเชียที่ได้ลงทะเบียนไว้ในวันที่กล่าวข้างต้นนั้น ณ สถานทูต หรือสถานกงสุลฝรั่งเศสในประเทศไทย ยังคงจะได้รับความคุ้มครองของฝรั่งเศสต่อไป

ในข้อที่เกี่ยวกับการพิจารณาคดี คนในความคุ้มครองเหล่านี้จะอยู่ภายใต้กฎหมายไทยและรับการพิจารณาโดยศาลไทย อย่างไรก็ดี ผู้แทนของสถานทูตหรือสถานกงสุลฝรั่งเศสจะมีสิทธิขอรับเอกสารเกี่ยวกับการพิจารณาคดี และเข้าฟังการพิจารณาของศาลด้วย

ข้อ 7

ในส่วนที่เกี่ยวกับการรับราชการ ชาวเอเชียอันมิได้เกิดในดินแดนภายใต้อำนาจโดยตรงหรือภายใต้ความอารักขาของฝรั่งเศส ได้เข้าอยู่ในความคุ้มครองของฝรั่งเศสนั้น รัฐบาลแห่งสาธารณรัฐจะได้รับการปฏิบัติเท่าเทียมกันกับที่ประเทศไทยจะพึงให้แก่ถานุภาพอื่นในอนาคต

ข้อ 8

บทบัญญัติแห่งสนธิสัญญา ข้อตกลงและอนุสัญญาเก่า ๆ ระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับประเทศไทย ซึ่งไม่ได้ถูกเปลี่ยนแปลงโดยอนุสัญญาฉบับนี้ คงมีผลใช้บังคับอยู่ต่อไป

ข้อ ๙

ในกรณีที่มีข้อยุ่งยากเกี่ยวกับการตีความอนุสัญญานี้ ซึ่งร่างขึ้นทั้งในภาษาฝรั่งเศสและภาษาไทย ตัวบทฝรั่งเศสเท่านั้นจะใช้เป็นหลักฐานได้

ข้อ ๑๐

อนุสัญญานี้จะต้องได้รับสัตยาบันภายในกำหนด 4 เดือน นับแต่วันลงนามเป็นต้นไป หรือก่อนนั้นถ้าสามารถจะทำได้

เพื่อเป็นพยานแก่การนี้ ผู้มีอำนาจเต็มแต่ละฝ่ายได้ลงนามและประทับตราอนุสัญญานี้ไว้เป็นสำคัญ

ทำคู่กันเป็นสองฉบับ ณ กรุงปารีส เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2475 (ค.ศ.1932)

(ลงนาม ประทับตรา) [illegible]

(ลงนาม ประทับตรา) พระยาสุริยานุวัตร

ภาคผนวก ฎ

หนังสือสัญญา
ระหว่าง
กรุงสยาม กับ กรุงฝรั่งเศส
ทำเมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122

สมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม แลท่านประธานาธิบดีริปับลิกฝรั่งเศส มีความปรารถนาจะผูกพันธ์ทางไมตรี และจะให้ความไว้วางใจซึ่งมีอยู่แก่กัน ในระหว่างประเทศทั้งสองมั่นคงขึ้น แลเพื่อจะระงับความยากบางอย่าง ซึ่งได้เกิดขึ้นจากการที่ตีความหมายของหนังสือสัญญาใหญ่น้อยที่ได้ทำไว้เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112 จึงได้ตกลงทำหนังสือสัญญาน้อยแลตกลงทำหนังสือสัญญาน้อยขึ้นใหม่ฉบับหนึ่ง เพื่อประโยชน์จึงได้แต่งตั้งผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่าย คือ

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามนั้น

พระยาสุริยานุวัตร อรรคราชทูตพิเศษ แลผู้มีอำนาจเต็มของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ณ สำนักนี้ท่านประธานาธิบดีริปับลิกฝรั่งเศส เครื่องราชอิสริยาภรณ์ มงกุฎสยามชั้นที่หนึ่ง แลเครื่องอิสริยาภรณ์ เลยองคอเนอร์ชั้นที่สอง ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

ฝ่ายท่านประธานาธิบดีริปับลิกฝรั่งเศสนั้น

มองซิเออร์ เทโอไฟล เดลกาสเซ เดปูเต[1] เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ฯลฯ

ผู้ซึ่งเมื่อได้ส่งหนังสือมอบอำนาจให้ตรวจดูซึ่งกันแลกัน เห็นเป็นการถูกต้องตามแบบอย่างดีแล้ว ได้ปฤกษาตกลงกันทำสัญญาเป็นข้อๆ ดังต่อไปนี้

---

(1) พระยาราชเสนา (ทิพ เทพหัสดิน ณ อยุธยา), ประมวลหนังสือสัญญาใหม่ และอนุสัญญาระหว่างกรุงสยาม กับ ประเทศฝรั่งเศส, น. 46 – 55

ข้อ 1

เขตร์แดนในระหว่างกรุงสยามกับกรุงกัมพูชานั้น ตั้งต้นตั้งแต่ปากคลองกะพงลด ข้างฝั่งซ้ายทะเลสาปเปนเส้นเขตร์แดนตรงทิศตวันออก ไปจนบันจบถึงคลองกะแจวามตั้งแต่ที่นี้ต่อไปเขตร์แดนเปนเส้นตรง ทิศเหนือขึ้นไปจนบันจบถึงภูเขาพนมดงรัก (คือภูเขาบันทัด) ต่อนั้นไป เขตร์แดนเนื่องไปตามยอดภูเขาปันน้ำในระหว่างดินแดนน้ำตกเข้าเสนแลดินแดนน้ำตกแม่น้ำของ ฝ่ายหนึ่ง กับดินแดนน้ำตกน้ำมูนอีกฝ่ายหนึ่ง จนบันจบภูเขาผาด่าง แล้วต่อเนื่องไปข้างทิศตวันออกตามแนวยอดภูเขาที่บันจบถึงแม่น้ำของ ตั้งแต่ที่บันจบนี้ขึ้นไป แม่น้ำของเปนเขตร์แดนของกรุงสยามตามความข้อ 1 ในหนังสือสัญญาใหญ่ ลงวันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112

ข้อ 2

ฝ่ายเขตร์แดนในระหว่างเมืองหลวงพระบางข้างฝั่งขวาแม่น้ำของ แลเมืองพิไชยกับเมืองน่านนั้น เขตร์แดนตั้งแต่ปากน้ำเหืองที่แยกแม่น้ำของ เนื่องไปตามกลางลำน้ำเหืองจนถึงที่แยก ปากน้ำตาม เลยขึ้นไปตามลำน้ำตามจนบันจบถึงยอดภูเขาปันน้ำ ในระหว่างดินแดนน้ำตกแม่น้ำของ แลดินแดนน้ำตกแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงที่แห่งหนึ่งที่เขาภูแดนดินตั้งแต่ที่นี้ เขตร์แดนต่อเนื่องขึ้นไปทางทิศเหนือ ตามแนวยอดเขาปันน้ำในระหว่างดินแดนน้ำตกแม่น้ำของ แลดินแดนน้ำตกแม่น้ำเจ้าพระยา จนบันจบถึงปลายน้ำคอบ แล้วเขตร์แดนต่อเนื่องไปตามลำน้ำคอบจนบันจบกับแม่น้ำของ

ข้อ 3

จะได้กำหนดเขตร์แดนในระหว่างกรุงสยามกับดินแดนที่เปนแผ่นดินอินโดจีนฝรั่งเศส รัฐบาลทั้งสองฝ่ายที่ได้ทำสัญญากันนี้ ต่างจะตั้งข้าหลวงผสมกันไปทำการกำหนดเขตร์แดนนี้ การกำหนดเขตร์แดนนี้จะทำลงตามเขตร์แดนที่ได้กำหนดไว้ในข้อ 1 แลข้อ 2 ทั้งจะกำหนดลงในดินแดนที่อยู่ในระหว่างทะเลสาปกับทะเล

เพื่อจะกระทำให้การของข้าหลวงผสมสดวกขึ้น แลเพื่อจะหลีกเลี่ยงเสียจากความยากทุกสิ่งทุกอย่างที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในการกำหนดเขตร์แดนในดินแดนซึ่งอยู่ในระหว่างทะเลแลทะเลสาปนั้น เมื่อก่อนที่จะตั้งข้าหลวงผสม รัฐบาลทั้งสองฝ่ายจะตกลงกันเสียก่อน—

ว่าจะกำหนดที่ตำบลแห่งใด เป็นที่ตามที่กำหนดเขตร์แดนในดินแดนนี้ แห่งใดเป็นเขตร์แดน ที่จะจดทะเลเป็นต้น

จะได้ตั้งข้าหลวงผสม แต่ข้าหลวงนี้จะตั้งกันทำการใน 4 เดือน ภายหลังวัน รับอนุญาตให้หนังสือสัญญาน้อยฉบับนี้

ข้อ 4

รัฐบาลสยามยอมเสียอำนาจ ซึ่งเป็นเจ้าของแผ่นดินเมืองหลวงพระบาง อยู่ข้างฝั่งขวาแม่น้ำโขง

เรือค้าขายและแพไม้ ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ของคนไทย มีอำนาจที่จะขึ้นล่องได้โดย สดวก ปราศจากการขัดขวางในลำแม่น้ำโขงซึ่งไหลตลอดที่ดินแดนของเมืองหลวงพระบาง

ข้อ 5

เมื่อได้ตกลงกันตามข้อความ ซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 ตอนที่ 2 ว่าด้วยเรื่อง การกำหนดเขตร์แดนในระหว่างทะเลสาบแลทะเลแล้ว และเมื่อรัฐบาลสยามได้แจ้งความให้ เจ้าพนักงานฝรั่งเศสทราบโดยทางราชการว่า ที่ดินแดนซึ่งเป็นผลแห่งการที่จะได้ตกลงกัน กับที่ดินแดนซึ่งอยู่ข้างทิศตะวันออกของเขตร์แดน ตามที่ได้กำหนดลงไว้ในข้อ 1 ข้อ 2 ในหนังสือสัญญาฉบับนี้ว่า เจ้าพนักงานฝรั่งเศสจะรับเอาได้เมื่อใดแล้ว กองทหาร ฝรั่งเศสซึ่งได้เข้าตั้งอยู่ในเมืองจันทบุรี ชั่วครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง ตามหนังสือสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112 จะออกจากเมืองจันทบุรีในทันใด

ข้อ 6

ข้อสัญญาข้อ 4 ในหนังสือสัญญาใหญ่วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112 นั้น เป็นอันยกเลิก เปลี่ยนเป็นข้อสัญญาตามความต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงรับสัญญาว่า พลทหารซึ่งจะได้ให้ส่งไป หรือจะให้ตั้งประจำอยู่ในเขตร์แดนที่ลุ่มน้ำแม่น้ำของข้างฝ่ายกรุงสยามนั้น จะเป็น พลทหารชาติไทยอยู่ในใต้บังคับบัญชานายทหารชาติไทยอยู่เสมอ มีความยกเว้นอย่างเดียวจาก สัญญาข้อนี้ให้เป็นประโยชน์แก่การราชการไทย ซึ่งนายทหารชาติเดนมาร์คบังคับอยู่ในขณะนี้—

ถ้ารัฐบาลสยามปรารถนาจะเลือกผู้บังคับการทหารเหล่านี้ให้เป็นนายทหารชาวต่างชาติอื่น รัฐบาลสยามจะปรึกษาให้ตกลงกันกับรัฐบาลฝรั่งเศสก่อน

ในเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยแขวงเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และเมืองศรีโสภณนั้น รัฐบาลสยามยินยอมจะให้มีแต่กองพลตระเวนซึ่งเป็นที่ต้องการสำหรับรักษาความสงบเรียบร้อย คนที่จะใช้ในพลตระเวนนี้ จะเกณฑ์เอาตามตำบลที่เป็นชาวเมือง ณ ที่นั้น

ข้อ 7

ถ้าในกาลภายหน้า รัฐบาลสยามปรารถนาจะทำท่าเรือ คลอง ทางรถไฟ ที่ในดินแดนลุ่มน้ำตกแม่น้ำโขงข้างฝ่ายของกรุงสยาม (มีทางรถไฟที่จะได้เป็นทางติดต่อจากกรุงเทพฯ ไปถึงที่แห่งใดในแว่นแคว้นลุ่มน้ำนั้นโดยเฉพาะ) แม้ว่าจะทำการเหล่านี้ไม่ได้แต่โดยลำพังเจ้าพนักงานไทย และโดยทุนของไทย รัฐบาลสยามจะปรึกษาให้ตกลงกันกับรัฐบาลฝรั่งเศส ด้วยการที่จะทำสำหรับให้การต่าง ๆ ที่กล่าวนี้เป็นผลประโยชน์ขึ้นก็เหมือนกัน

ในการที่จะใช้ท่าเรือ คลอง ทางรถไฟ ในแว่นแคว้นน้ำตกแม่น้ำโขงข้างฝ่ายของกรุงสยามก็ดี ทั้งภายในพระราชอาณาเขตที่ออกไปจากแว่นแคว้นนี้ก็ดี เป็นการเข้าใจกันว่า จะไม่ตั้งพิกัดเก็บเงินให้ต่างกัน ให้เป็นการผิดไปจากหลักการ ซึ่งจะต้องทำให้เสมอกันในการค้าขาย ดังได้สัญญาไว้ในหนังสือสัญญาทั้งหลายที่กรุงสยามได้ลงชื่อ

ข้อ 8

ในที่จะทำการให้สำเร็จไปตามความข้อ 6 ของหนังสือสัญญาใหญ่วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112 นั้น รัฐบาลสยามจะอนุญาตที่ดินเป็นขนาดกว้างยาวตาม ซึ่งจะได้กำหนดให้แก่รัฐบาลริปับลิก ณ ที่ต่าง ๆ ข้างฝั่งขวาแม่น้ำโขง คือ

ที่ที่เชียงคาน หนองคาย เมืองไชยบุรี ที่ที่ปากน้ำคาน (ฝั่งขวาหรือฝั่งซ้าย) เมืองมุกดาหาร เมืองเขมราฐ กับที่ปากน้ำมูล (ฝั่งขวาหรือฝั่งซ้าย)

รัฐบาลทั้งสองจะได้ตกลงกันในการที่จะเอาสิ่งที่กีดกั้นไม่ให้เรือเดินได้สะดวกในลำน้ำมูล ตอนที่อยู่ระหว่างเมืองพิมูลมังษาหาร กับแม่น้ำโขง ถ้าเห็นว่าการนั้นจะทำให้สำเร็จไปไม่ได้ หรือว่าจะเปลืองเงินเกินไป รัฐบาลทั้งสองจะช่วยกันจัดแจงทำทางบกให้ไปมาถึงกันได้ ในระหว่างเมืองพิมูลมังษาหาร และแม่น้ำโขง

จะรับการป้องกันทางฝรั่งเศสได้ ยกเว้นเสียแต่ผู้ซึ่งได้เข้ามาตั้งอยู่ในกรุงสยามเมื่อก่อนเวลาที่ดินแดนซึ่งกำเนิดของคนเหล่านั้นได้เข้าอยู่ในอำนาจปกครองหรือการป้องกันของฝรั่งเศส

ความข้อนี้จะไม่ปกถึงเรื่องของการปกครอง... (เนื้อความบรรทัดนี้เลือนมาก) ...ทั่วไปถึงหลานเหลนของคนเหล่านี้

ข้อ 12

ในการที่เกี่ยวข้องด้วยอำนาจศาล ซึ่งตั้งแต่นี้ต่อไป คนฝรั่งเศสและคนในบังคับฝรั่งเศสในกรุงสยาม จะต้องเข้าอยู่ในใต้บังคับโดยไม่มีที่ยกเว้นเลยนั้น รัฐบาลทั้งสองได้ตกลงกันเป็นสัญญา ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้ขึ้นใช้แทนข้อสัญญาที่มีอยู่แต่ก่อน

1. ในความอาญา คนฝรั่งเศสหรือคนในบังคับฝรั่งเศสจะอยู่ในใต้บังคับประเทศการศาลฝรั่งเศสเท่านั้น

2. ในความแพ่ง คดีทั้งปวงซึ่งคนไทยเป็นโจทก์ฟ้องคนฝรั่งเศสหรือคนในบังคับฝรั่งเศส จะต้องฟ้องต่อศาลกงสุลฝรั่งเศส

คดีทั้งปวงซึ่งคนไทยเป็นจำเลย ศาลไทยจะรับพิจารณาจากศาลต่างประเทศซึ่งได้ตั้งไว้ ณ กรุงเทพฯ จะพิจารณาตัดสิน

ยกเว้นเสียแต่ที่ในมณฑลพายัพ คือ เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เมืองน่าน ความอาญาและความแพ่งทั้งปวงซึ่งคนในบังคับฝรั่งเศสมีคดี ศาลต่างประเทศไทยจะพิจารณาตัดสิน

แต่เป็นความเข้าใจกันว่า ในคดีความทั้งปวงนี้ กงสุลฝรั่งเศสมีอำนาจที่จะไปอยู่ในเวลาพิจารณาได้ หรือจะให้ผู้แทนผู้หนึ่ง ซึ่งได้รับอำนาจตามสมควรแล้วไปอยู่ที่ศาลในเวลาชำระก็ได้ และเพื่อเป็นการสมควรแก่ผลประโยชน์ของความยุติธรรม จะทำความแนะนำทักท้วงขึ้นได้ทุกอย่าง

ในคดีความ ซึ่งคนฝรั่งเศสหรือคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นจำเลยนั้น ถ้าในระหว่างการพิจารณา กงสุลฝรั่งเศสเห็นเป็นเวลาสมควรที่จะขอถอนคดีความนั้นออกเสีย โดยทางที่จะทำเป็นหนังสือขอไปเมื่อใดก็ได้

คดีความนี้ก็ต้องส่งต่อไปยังศาลกงสุลฝรั่งเศส ซึ่งตั้งแต่เวลานั้นไปจะพิจารณา คดีนั้นได้ตามลำดับ แลเจ้าพนักงานไทยจะช่วยเกรงเกรงกำลังศาลนั้นด้วย

การฟ้องอุทธรณ์ต่อคำตัดสินทั้งปวงของศาลสำหรับพิจารณาคดีความต่างประเทศก็ดี ของศาลต่างประเทศสำหรับมณฑลต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นก็ดี จะต้องไปฟ้องอุทธรณ์ที่ศาลอุทธรณ์กรุงเทพฯ

ข้อ 13

ในกาลภายหน้า เรื่องการที่ชาวประเทศเอเชีย ซึ่งมิได้เกิดอยู่ในดินแดนที่ตรงอยู่ในอำนาจ หรือในดินแดนที่อยู่ในความป้องกันของกรุงฝรั่งเศส หรือผู้ซึ่งมิได้เปลี่ยนชาติโดยถูกต้องตามกฎหมาย จะเข้าเป็นคนอยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสได้นั้น รัฐบาลของริปับลิกจะได้รับอำนาจเท่ากันกับเกาะที่กรุงสยามจะยอมให้แก่ประเทศหนึ่งประเทศใดในกาลภายหน้า

ข้อ 14

ข้อความทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในหนังสือสัญญาใหญ่ สัญญาน้อย แลสัญญาทั้งปวงแต่ก่อนมาในระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส ที่หนังสือสัญญาน้อยฉบับนี้มิได้เปลี่ยนแปลงเสียนั้น ยังคงใช้ได้อยู่โดยเต็ม

ข้อ 15

ถ้าเกิดความขัดข้องไม่เข้าใจต้องกันในความหมายของหนังสือสัญญา ซึ่งได้เขียนขึ้นในภาษาฝรั่งเศสแลภาษาไทยนี้ ภาษาฝรั่งเศสจะเป็นหลักข้างเดียว

ข้อ 16

หนังสือสัญญาน้อยนี้ จะต้องมีอนุญาตในกำหนด 4 เดือน ตั้งแต่วันที่ได้ลงชื่อ หรือให้เร็วกว่านั้น ถ้าจะกระทำได้ ฯ

ในการที่จะให้เป็นพยานสำคัญนั้น ผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายได้ลงชื่อไว้ในหนังสือสัญญานี้ แลได้ประทับตราลงไว้ด้วยกัน

ได้ทำที่กรุงปารีส (เป็นสองฉบับเหมือนกัน)

ณ วันที่ 13 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 122

(ลงนามแลประทับตรา) พระยาสุริยานุวัตร

(ลงนามแลประทับตรา) เดลกาเซ.